Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍ. ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ

84

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

1887-1963

ԽՄԲԱԳԻՐ
Ա. ԿԻՏՈՒՐ
[illegible]

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՊԷՅՐՈՒԹ

329.14
Կ - 30

ՀԱՅ ԱՇԽԱՐՀ
ԶԱՐԹՕՆՔ
ԵՐԿԻՐ
ԲՈԲՈԽ
ԱՐԱՔՍ
ՓԻՒՆԻԿ
ՇԱՐԺՈՒՄ
ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ
ՀՆՉԱԿ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ
ԱԶԱՏ ՏԱՒՐՈՍ
ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ
ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ
ՀԱՅՐԵՆԻՔ
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ
ԱՐԱՐԱՏ
ԱՐՁԱԳԱՆԳ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ
ՍԱՀԱԿ-ՄԵՍՐՈՊ
ՆՈՐ ԵՐԿԻՐ
ՀԱՄԱՅՆՔ
ԻՆՔՆԱՎԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ
ԼՐԱԲԵՐ
ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ
ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ
ՄԵՐ ՕՐԵՐ
ՓԱՐՈՍ
ՀԱՅ ՀԱՆԴԷՍ
ՀԱՆԴԷՍ
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ
ՏԱՒՐՈՍ
ՍԻՀՈՒՆ
ԳԱՂԱՓԱՐ
ԱՂԲԻՒՐ
ՄԻՏՔ
ՍՈՒՐԻԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑ
ԲԱՆԻՈՐ
ՊԱՅՔԱՐ
ԱՍՈՒԻՊ
ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ
ՊԱՏԱՆԻ
ԱՇԽԱՐՀ
ՆՈՐ ՄԱՄՈՒԼ
ՍՈՑԻԱԼ ԴԵՄՈԿՐԱՏ
ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ
ԻԴԷՆ
ՀԵՓՈՐ
ԱՊԱԳԱՅ
ԱՐՁԱԳԱՆԳ
ՓԱՐԻԶԻ
ԲԱՆԲԵՐ
ԳՈՐԾ
ՆՈՐ ԿԱՅԾ
ՏԱՐԱԳԻՐ
ԼՈՒՍԻՆ
ԿԱՆԹԵՂ
ՆՈՐ ՓԱՐԻԶ

PRINTED IN LEBANON
2010

Բ. ՀԱՏՈՐԻ ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

1.— Յառաջաբան Բ. Հատորի
2.— Լուսանկարներ 1—9
3.— Հիւսիսային Ամերիկայի Հնչակեան կազմակերպութիւնը, գործերը եւ գործիչները՝ 48 նահանգներուն մէջ 10-219
4.— Պրազիլիոյ Հնչակեան կուսակցութիւնը 220—244
5.— Արժանթինի եւ Ուրուկուէյի Հնչակեան կուսակցութիւնը 244—254
6.— Պալքանեան (Ռումանիա եւ Պուլկարիա) շրջանի գործունէութիւնը 255—341
7 — Ինչո՞ւ կոչուեցանք «փոքր դաշնակից» Արեւելեան Լեգէոնի քաջագործութիւնները 342—354
8. - Տիգրանակերտի շրջանի Հնչակեան գործունէութիւնը 355—364
9.— Խարբերդի Շրջանի Հնչակեան գործունէութիւնը 365—394
10.— Քղիի Շրջանի Հնչակեան գործունէութիւնը 394—416
11.— Բալուի Շրջանի Հնչակեան գործունէութիւնը 416—432
12.— Չնքուշի Շրջանի Հնչակեան գործունէութիւնը 432—440
13.— Սեբաստիոյ Շրջանի Հնչակեան գործունէութիւնը 440—452
14.— Թոմարզայի Շրջանի Հնչակեան գործունէութիւնը 452—462
15.— Մօրուք Ժիրայր կ'եղերերգէ Հայաստանի քարտէսին վրայ 483—486
16.— *Հերոսական դրուագներ Կեմերէկի, Եոզղատի, Չաթի, Գում Գույուի և Ագտաղի շրջաններուն մէջ* 484—522
17.— Եոզղատի յեղափոխական սերունդի մի քանիներու կենսագրականը 522—527
18.— Հնչակեան կուսակցութիւնը Կէյվէ, Միջագիւղի, Պրուսա-Պիլեճիկի Հայնոցին մէջ 538—544
19.— Մուրատականութիւնը Սասնոյ մէջ 545—554
20.— Պոլսոյ եւ շրջակայից Հնչակեան գործի եւ գործիչներու մասին Գնճըլար, Գուրդ Պեյէն 558—568
21.— Ընկ. Տօնիկի եւ խումբի հերոսամարտերը Վահան Ժամկոչեան, Վահագն Նալպանտեան 568—576
22.— Հնչակեան կուսակցութիւնը Կեսարիոյ Շրջանին մէջ 577—581
23.— Հնչակեան կուսակցութիւնը Սիսի եւ Ատանայի շրջանին մէջ 586—591
24.— Էջ մը Ֆրանսայի Հնչակեան կեանքէն 605—611
25.— Պատկեր մը Ամասիոյ Հնչակեան կեանքէն 602—603

* * *

26.— Լեգենդար Գայ (Հայկ Բժշկեան), Պանդուխտ եւ Աւշարեան 463—486
27.— Հնչակեան յայտնի գործիչներու կենսագրական 428—538
28.— » » » » 582—585
29.— «Քսան Կախաղաններ»ու կենսագրականները 592—598
30.— Համագործակցութեան սերունդը 555—558
31.— Ակնարկներ հայ մամուլի կողմէ Ա. հատորի մասին 633—635
32.— Անուանացանկը եւ նկարներուն էջաթիւերը
33.— Քարտէսներ — 2 Ամերիկաներ՝ գունաւոր, Եոզղատ՝ գունաւոր, Հին Հայաստան, Խորհ. Հայաստան, մօտ 400 նկարներ

Դուրս մնացին Լիբանան, Սուրիա, Եգիպտոս, Ֆրանսա, Մալաթիա, Սուէտիա եւ խիստ կարեւոր փաստաթուղթեր, ղեկավարներէ նամակներ եւ այլն, որոնք լոյս տեսնելու կը սպասեն։

329.14
Կ-78

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍ. ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Ս.Դ. Հ.Կ.

1887-1963

ԽՄԲԱԳԻՐ
Ա. ԿԻՏՈՒՐ
ՈՒՍՈՒՑՉԱՊԵՏ

№2001

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՏՊԱՐԱՆ ՇԻՐԱԿ
ՊԷՅՐՈՒԹ
1963

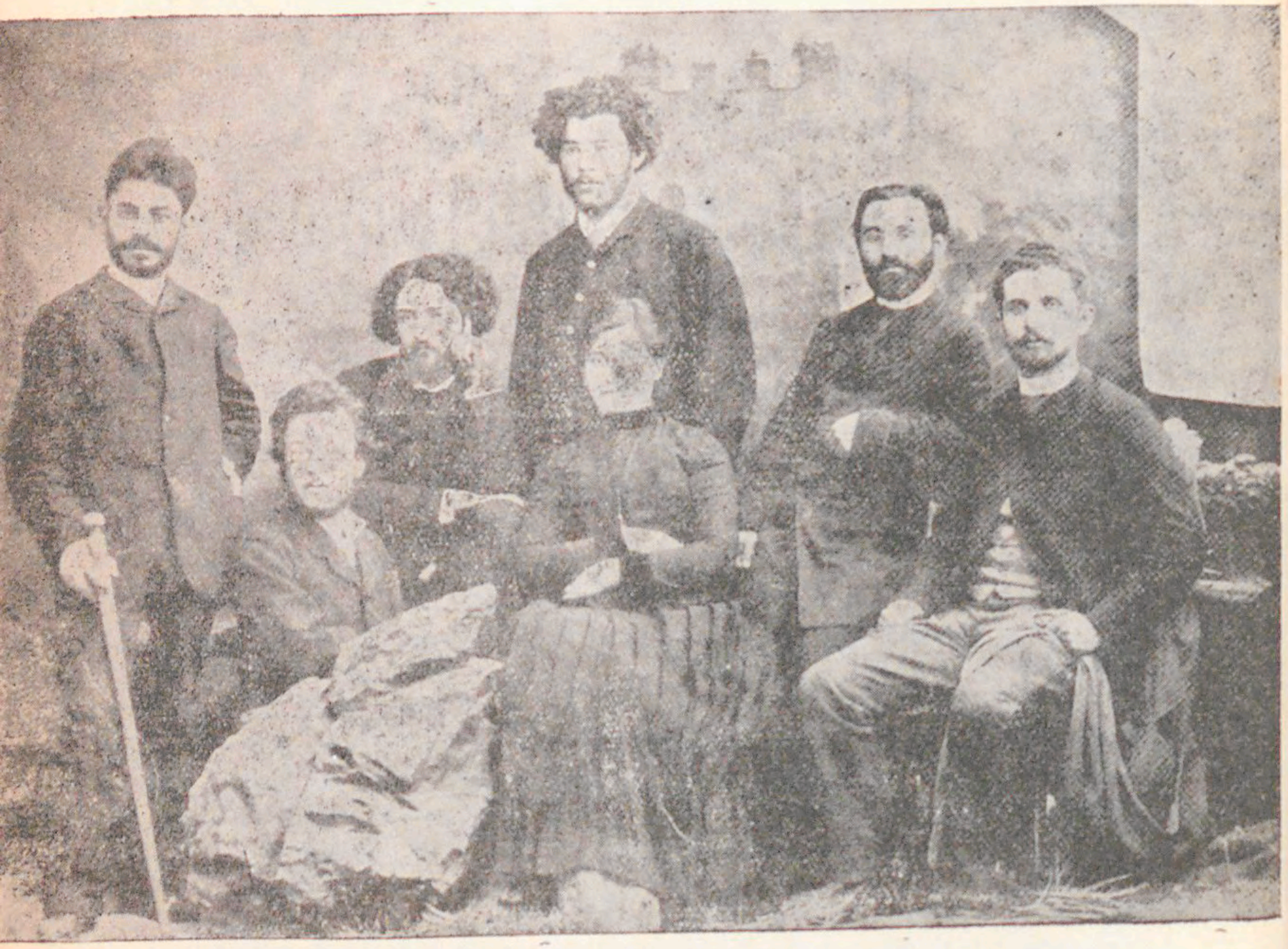

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԱՆՄԱՀ ԵՕԹ ՀԻՄՆԱԴԻՐՆԵՐԸ

Ց4113-Կ.Հ.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

560-91

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ Բ. ՀԱՏՈՐԻ

Հատորիս Ա. բաժնին մէջ ցոյց տրուեցաւ Սուլթանիզմի բարբարոս վերաբերմունքը՝ իր բոլոր հպատակներուն եւ գեհենային տանջանքները՝ հայ զանգուածին հանդէպ։

Հոն յստակօրէն դրսեւորուեցան նաեւ Ցարիզմի բռնատիրական արարքները եւ լուծին ծանրութիւնը, որմէ մասնաւորապէս կը տառապէր կովկասեան հայութիւնը։

Հոն յայտնագործուեցան նաեւ ռուս նորտերու եւ հայ զանգուածի մասնակի ընդվզումները, կազմակերպուած Ռուսաստանի ու Կովկասի զանազան շրջաններուն մէջ։

Այդ ընդվզումներուն ընթացքին ուշագրաւ դեր կատարեց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը։

Մենք տեսանք Հնչակեան կեդրոնի քաղաքական թաքթիքը՝ գործադրուած 1887էն մինչեւ 1914։ Սուլթանին ու ցարին գլխապտոյտ պատճառող զինուած հայդուկային բախումները եւ գործաւորական զանգուածային գործադուլները։

Անուրանալի փաստ է որ Հնչակեան կուսակցութեան քարոզած նոր գաղափարները, հետապնդած քաղաքական եւ տնտեսական իտէալները, սարսափազդու տեռորները, խոր ազդեցութիւն գործեցին ժամանակակից ազգերու ընկերային, քաղաքական եւ յեղափոխական գործելակերպին վրայ։

1887էն 1914 Սուլթան Համիտի իշխանութեան 60,000նոց զինական ոյժը զբաղեցաւ՝ զսպելու Պոնտոսի, Փոքր-Հայքի, Սասունի, Զէյթունի բարթիզանական ոյժերը — մօտ 1000 հայդուկներ միայն — որոնք տակն ու վրայ ըրին եւրոպական դրամատէրերու տնտեսական շահերը, Թուրքիոյ ելեւմտական եւ դրամատնային վարկերը։

Յայտնի էր ղեկավարութեան լոզունգը, որոնց դրօշին վրայ գրուած էր «դեմոկրատական կարգեր՝ Թուրքիոյ եւ Ռուսիոյ եւ ինքնավարութիւն՝ հայկական գաւառներու մէջ», մինչ իբր հեռաւոր տեսլական ունենալով՝ սոցիալիստական արդարադատ վարչակարգը։

Յայտնի էին նաեւ այդ ղեկավարներուն անունները՝ Նազարբէկեաններ, Խանազատ, Շմաւոն, Ջաքարեան, Ռաֆայէլ Մովսիսեան, Ռուբէն Բէրբէրեան, Գ. Մարիմեան եւ իբր հայդուկային հրամանատարներ՝ Փիրայր, Մուրատ, Մինաս Օղլու, Գալուստ Արխանեան, Աշըգպաշեան, Անդրանիկ, Ճանպոլաթեան, Աւշարեան, Բժշկեան, Պանդուխտ եւ ուրիշներ։

Մինչեւ 1915, Հնչակեան մտաւոր եւ ռազմական տիտանները բանտերու մէջ եւ կախաղաններու վրայ մահուամբ անմահացան եւ դարձան ազատագրութեան արբացած հերոսներ:

Այնու ամենայնիւ ի զուր չանցաւ գետի պէս հոսող հայ արիւնը: Ստեղծուեցաւ 1908ի Սահմանադրութիւնը, որով տիրեց առժամեայ խաղաղութիւնը: Արձակուեցան բոլոր ազգերու բանտարկեալները, ներբողուեցան Ազատութիւնը, Արդարութիւնը եւ Հաւասարութիւնը:

«Հիւրիէթ, Ատալէթ, Մուսավաթ»ը որոշ ատեն հիմք կազմեց Օսմանեան Սահմանադրութեան: Հայերն ալ ունեցան զինուոր եւ երեսփոխան:

Արդարեւ, երբ շարունակուէր պաշտպանուիլ դրուած օրէնքները, Թուրքիան պիտի մնար հզօր եւ ընդարձակ դեմոկրատական պետութիւն մը, որուն հովանիին տակ պիտի ծաղկէր ամէն ազգի մշակոյթը, կազմելով երփներանգ ծաղկեփունջ մը, հոգ չէ թէ «Օսմանեան սահմանադրական երկրի» մը մէջ:

Հնչակեան կուսակցութեան մօտաւոր ծրագիրը կը թեւակոխէր իր սկիզբը, որուն թեւ ու թիկունք կու տար Իթիլաֆի կուսակցութիւնը, իր մէջ ունենալով ազատասէր թուրքը, քիւրտը, ալպանացին, արաբը, յոյնը, իսկ հայը՝ իբր ռահվիրա:

Այս իրողութեան առջեւ ցնցուեցան եւրոպական դրամատիրութիւնը եւ Թուրքիոյ Իթթիհատի կուսակցութիւնը: Արեւմտեան դրամատիրութիւնը եւ աւատական պաշտօնէութիւնը իրենց ոտքերուն տակ հողին ցնցումները զգալով դիմեցին դաւի, խաբեբայութեան եւ կոտորածի: Այդ մենք տեսանք 1909ի Կիլիկիոյ մասնակի կոտորածով եւ 1915ի ազգային անպատմելի եղեռնով:

Արեւմտեան դրամատիրութիւնը եւ Իթթիհատական Ֆէօտալիզմը 1914ին ձեռք ձեռքի տուած՝ ջնջեցին Սահմանադրութիւնը, վտարեցին օտար քննիչները, հաստատեցին նմանը չտեսնուած կամայական վարչակարգ մը:

Ամէնէն շատ վտանգուած կուսակցութիւնը եղաւ Ս. Դ. Հնչակեանը, որուն տեռորիստական աքթը մատնուած եւ յայտնագործուած էր:

Այդ սեւ օրերուն էր որ կը գումարուէր Տանկաստանի Գ. Պատգամաւորական ժողովը 1914 Յուլիս 24ին, որպէսզի միջոցներ ձեռք առնէ կեցնելու՝ դէպի անդունդ դիմող Թուրքիոյ կառքին անիւները:

Մեր ձեռքէն խլուեցան այդ օրուան արխիւները, մեր ականաւոր ընկերները բանտարկուեցան, հետապնդուեցան եւ սակայն յամառօրէն տեղի ունեցաւ Տանկաստանի Ս. Դ. Հնչ. կուսակցութեան Գ. Պատգմ. ժողովը, որուն արձանագրութեան բեկորներ միայն ազատուեցան Իթթիհատի հրատարակած *«Հայ կոմիտէներու Յեղափոխական Ձգտումներն ու Շարժումները»*, անուն գրքով, որմէ իբր մասունք կ'արտատպենք Գ. Պատգմ. ժողովի Ա. նիստին հայերէն բնագիրը, եւ յաջորդող երկու էջերուն վրայ՝ թրքերէն լեզուով՝ Գ. Պատգմ. ժողովի տուած վերջնական որոշումները շրջաբերականի ձեւով եւ անոր թարգմանութիւնը: (*)

(*) *Հայերէն բնագիրը զանցուած ըլլալով Թրքերէն հրատարակութեան մէջ, Թրքերէն բնագրին թարգմանութիւնը կը ներկայացնենք հանդիպակաց էջով:*

ارمنی قومیته‌لرینك آمال و حركات اختلالیه‌سی

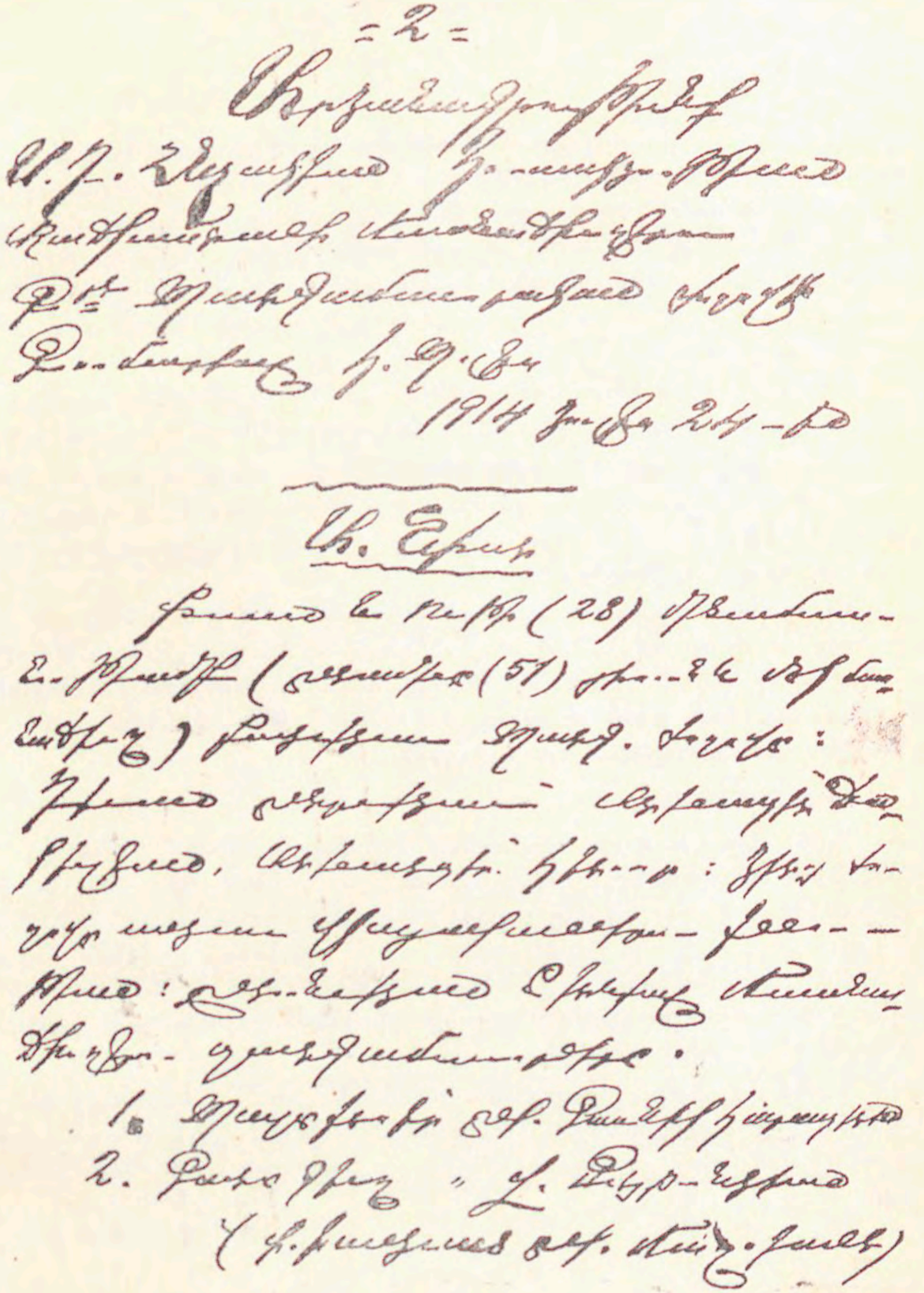

Արձանագրութիւն
Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան
[illegible]
Գ. Պատգամաւորական ժողովի
[illegible]
1914 Յուլիս 24-ին

Ա. Նիստ

[illegible] (28) [illegible] (51) [illegible]

1. [illegible]
2. [illegible]
([illegible])

وثیقه نومرو ۸ : خنچاق قومیته‌سنك اوچنجی قونغره‌سی قرار دفترندن [صحیفه ۱٤۸]

«ՀԱՅ ԿՈՄԻՏԷՆԵՐՈՒ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՁԳՏՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ» (ԹԱՐԳՄ.)

Հնչակեան Կոմիտէի Պոլսոյ Մ.ճիւղի Յայտարարութիւնը

Սիրելի ընկերներ,

Համաշխարհային պատմութեան աննախընթաց, խիստ կարեւոր եւ լուրջ շըրջանի մը մէջ կը գտնուինք. ժամանակէ մը ի վեր, ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը ընդհանուր պատերազմի խեղդիչ ճնշման տակ կը տապլտկի: Անցեալի յոռի վարչակարգերուն չարիքին արդիւնքն է ներկայ տագնապը: Յիշեալ աշխարհասասան փոթորիկին՝ Թուրքիոյ եւ անոր ենթակայ ազգերու եւ մանաւանդ մեր դժբախտ ժողովուրդի ճակատագրին վրայ կատարելիք ահռելի աւերին արդիւնքը պիտի կրենք շուտով:

Այս մեծաղղորդ բոլոր հարցերուն մասնակից ըլլալնուս պատճառաւ, պարտաւոր ենք կուսակցութեանս յոգնած եւ տառապած վիճակն ալ նկատի ունենալ:

Կուսակցութեանս, մանաւանդ վերջին շրջանին կրած անյաջողութիւններն (*) երթալով անտանելի վիճակի հասցուցին մեզ: Պէտք է ներքին կազմակերպութեան լրջօրէն վերանայինք: Որեւէ տատանում եւ թերացում՝ մեզ պատասխանատու պիտի դարձնէ պատմութեան առջեւ:

Այս բոլորը նկատառութեան առնելէ առաջ, պէտք է մտածենք, թէ աշխարհասասան այս պատերազմէն ետք՝ արդեօք, դարձեալ Թուրքիո՞յ մէջ եւ Թուրքիո՞յ հետ ապրելով պիտի ապահովուինք: Այս հարցին որոշումը կախուած է ուղղակի Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան բռնած դիրքաւորումէն: Ահա՛, կարեւոր հարց մը, որուն պատասխանը ապագան պիտի ցուցնէ:

Սիրելի ընկերներ,

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Թուրքիոյ Գ. Պատգմ. ժողովը, ինչպէս ըսինք, խիստ աննպաստ եւ պատասխանատու պայմաններու տակ, 1914 Յուլիս 24ին գումարուեցաւ: Հակառակ այդ բոլորին, կատարեալ գոհունակութեամբ կը յայտնենք թէ՝ համաշխարհային այս յեղաշրջական եւ յետադիմական դէպքերէն ետք եւ իբր հետեւանք, բոլոր գէշութիւնները պիտի անյայտանան եւ համայն մարդկութիւնը անցեալի վնասաբեր եւ յետադէմ ազդեցութիւններէն ազատուելով՝ խանդավառօրէն սոցիալիզմը պիտի ընդգրկէ:

Գ. Պատգմ. ժողովը բացուեցաւ մասնաճիւղերու մեծամասնութեամբ, այսինքն՝ քուէի իրաւունք ունեցող 51էն 29 մասնաճիւղեր: Յետոյ երկու մասնաճիւղեր եւս աւելնալով՝ թիւը բարձրացաւ 31ի, ինչ որ ապացոյց է Կուսակցութեան ներքին կապի ամրապնդումին»:

(*) Տեռորներու կազմակերպութեան, ի նպաստ Ռուսիոյ քարոզչութեան, ռուս քննիչներով բարենորոգումներ ձեռք բերելու անյաջողութիւններուն կ'ակնարկուի (Թրգ. բնագիր):

ارمنی قومیته‌لرینك آمال وحركات اختلالیه‌سی

هنچاق قومیته‌سنك استانبول شعبه‌سنك بیاننامه‌سی

سوكیلی آرقداشلر ؛

تاریخ عالمده امثالی غیر مسبوق، غایت مهم وجدی بر دوره كچیرمكده‌یز. بر مدتدنبری بتون عالم مدنیت حرب عمومینك مخنق تضییقاتی آلتنده چاربنمده‌در. بو كونكی بادره، ماضیده‌كی افعال وافكار سقیمه‌نك فجیع ومدهش بر ضربه‌سندن بشقه بر شی دكلدر. دنیایی صارصان بادرهٔ مذكوره‌نك توركیا ایله مقدراتی كندیسنه مربوط اولان عناصر وبالخصوص ظلم‌دیده ارمنی عنصری اوزرنده‌ده یاقین بر آتیده تأثیر عظیمنی كوستردیكنی كوره‌جكز.

بو مسائل عظیمه ومعضله‌نك كافه‌سیله علاقه‌دار اولدیغمزدن قومیته‌مزك حال بیتابی وپریشانیسنی‌ده درپیش ایتمك مجبوریتنده‌یز.

قومیته‌مزك شمدی‌یه قدر وبالخصوص صوك دفعه دوچار اولدیغی موفقیتسزلكلر[۱] كیت كیده تحملفرسا بر راده‌یه كلمش اولدیغندن تشكیلات داخلیه‌مزده بهمه‌حال اصلاحات جدیه اجراسی مجبوریتنده‌یز. بو بابده اڭ اوفق بر تأخر وتراخی بیله عادل ومنصف اولان تاریخ حضورنده بزی اتهام ایده‌جكدر. بو جهتلری تدقیق ایتمزدن اقدم دوشونه‌لم كه حیات مستقبله‌مزك مفتقر اولدیغی ایجابات قطعیه‌یی عجبا توركیاده یشامقله، توركلره مربوط قالمقله تأمین ایده‌جكمی‌یز؟ - كه بو جهتك تقدیری طوغریدن طوغری‌یه توركیا سوسیال دموقرات خنچاقیان قومیته‌سنه موقوفدر. - ایشته بر سؤال مهم؟ بونك جوابنی شبهه‌سز آتی ویره‌جكدر.

سوكیلی آرقداشلر ؛

ایشته سوسیال دموقرات خنچاقیان قومیته‌سی اوچنجی توركیا قونغره‌سنی عرض ایتدیكمز وجهله مسئولیتی پك مهم وغیر مساعد بر دقیقه‌ده، یعنی ۱۹۱٤ تموزینك ۲٤ نده كشاد ایتدی. بتون بو بدبینانه وغیر مساعد احواله رغماً كمال ممنونیتله بیان ایدرز كه جهان شمول اولان شو دورهٔ انقلابده تحدث ایدن یكی یكی وقعه‌لر ارتجاعك مولداتندن اوله‌قلرندن دورهٔ جدیده‌ده پایدار اوله‌میه‌جقلر وبشریت مهلك وارتجاعی تأثیراتدن خلاصیاب اوله‌رق حماسی بر صولتله خلاصكار سوسیالیزمی درآغوش ایده‌جكدر.

قونغره‌مزی شعبه‌لریمزك قسم اعظمنك اشتراكیله كشاد ایتدك. یعنی اشتراك حقوقنه مالك اولان اللی بر شعبه‌دن یكرمی طقوزی كمال تهالكله دعوتمزه اجابت ایده‌رك مرخصلرینی كوندردیلر. بو ایسه خنچاق حزبی افرادی آره‌سنده‌كی روابط معنویه واخلاقیه‌نك درجهٔ رصانتنی كوستر. سالف الذكر مقداردن ماعدا صكره‌دن بر ایكی شعبه دها قونغره‌یه اشتراك ایتدكلرندن اعضانك عددی اوتوز ایكی‌یه بالغ اولدی.

---

[۱] اصلاحات مسئله‌سنده، سوء قصد ترتیباتنده، روس پروپاغانداسیله روس مفتشلرجای تكلیفاتنده موفقیتسزلكلر.

Ի՞ՆՉ ԿԸ ՍՈՎՐԵՑՆԷ ՄԵԶ ԱՅԴ ՄԱՍՈՒՆՔԸ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան այս փաստաթուղթը կը մատնանշէ թէ՝

Այս բոլորը նկատառութեան ենթակելէ առաջ՝ պէտք է մտածենք թէ աշխարհասասան պատերազմէն ետք, մենք պիտի չկարենանք ապրիլ Թուրքիոյ մէջ եւ թուրքին հետ, թէ՝ պիտի ունենանք Հայաստան մը՝ սոցիալիստական կարգերով:

Արդարեւ, ինչպէս Ա. հատորին, նոյնպէս Բ. հատորին մէջ իրազեկ պիտի դառնանք Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան դէպի դեմոկրատիզմ եւ սոցիալիզմ տանող ճամբաներուն եւ հայ ժողովուրդը պիտի քաղէ արդիւնքը մեկ միլիոն նահատակներուն թափած արեան՝ ձեռք պիտի բերէ Ինքնավար Հայաստանը ու ապա՝ Սոցիալիստական Հայաստանը:

1915ին՝ մեկ կողմէ կախաղանները կը ճօճէին, իսկ միւս կողմէ՝ ազատութիւնը կ՚եռար Մնացորդացի երակներուն մէջ:

1915ի հայաջինջ եղեռնէն ետք, դարձեալ կը կենդանանայ Սասունցի Դաւիթ Հնչակեան մարտական ոյժը՝ իր ղեկավարներով եւ հայ ժողովուրդը կը հասցնէ լաւագոյն հանգրուանի մը:

1915էն մինչեւ 1962, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը Հայաստանի մէջ կը ձուլուի իր հարազատներուն հետ եւ կը կերտէ սոցիալիզմը, իսկ Սփիւռքի մէջ կը շարունակէ համագործակցութիւնը, սոցիալիստական ոյժերուն հետ եւ կ՚առաջնորդէ իր շարքերը մարտիրոսացած առաջնորդներու թաքթիքով ու անոնց ուղիէն, հասցնելու համար մարդկութիւնը դէպի խաղաղութեան հանգրուանը:

Պատմագրքիս Բ. հատորը կը խօսի փաստերու լեզուով, իր շրջաբերականներու եւ Ընդհ. Պատգմ. ժողովներու հրահանգներով եւ բոլոր կուսակցութեանց ու ազգերու հետ մղած իր պայքարներով, երբեմն կողք կողքի, երբեմն՝ դէմ առ դէմ:

Պատմագիրքս կը գրէ ո՛չ միայն պատմութիւնը անօրինակելի եղեռնին՝ իբր մուրհակ մեկ ու կէս միլիոն նահատակներու արեան, այլ՝ պատմութիւնը նաեւ մեր անձնազոհ հերոսներուն՝ իբր աղբիւր ներշնչումի, որ պիտի դառնայ, միեւնոյն ատեն, չինական պարիսպը՝ մեր ազգապահպանումի վտանգին դէմ քաշուած:

Ինչո՞ւ ինկան անոնք, այն աննման անձնդիրները. ինկա՞ն՝ որպէսզի վերածնի իրենց տեսլականը՝ «Ազատութիւն եղբարց մերոց գերելոց»ը:

Վա՛յ այն ազգերուն, որ ծնունդ չեն տուած հերոսներու: Եւ սակայն, Հայ Ազգը, իբր «փոքր ածու»՝ կոչուեցաւ մեծ ազգերու *դաշնակիցը*, շնորհիւ Արարայի, Արարատի եւ Սարդարապատի հերոսներուն: Ասոր պիտի համոզուիք, երբ կարդաք հատորիս համապատասխան հաստատումները:

Պատմագիրքս ցոյց պիտի տայ նաեւ «մեծ պետութիւններու» դաւաճանութիւնը՝ «փոքր դաշնակիցներու» արդար դատի վերաբերմամբ: Սակայն մենք չենք յուսահատիր:

Պիտի շարունակենք մեր պայքարը մինչեւ այն օրը՝ երբ իբր հաշուեպահանջ՝ վարձահատոյց կ'ըլլանք ընդհանուր հաշուեյարդարի ժամկէտին:

Այն օրը միայն հանգիստ կը գտնեն նահատակներուն ցաւատանջ ոսկորները եւ խաղաղօրէն կը գոցուին անոնց՝ մինչ այդ դէպի Հիւսիսաստղ յառած աչքերը:

ՊԵՏՐՈՍ ՊՈՆՏԱՑԻ

Ատենադպիր՝ Հնչակեան Պատմագրութեան Կեդր. Յանձնախումբի

ՍԱՐԳԻՍ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Ա. Դպիր Հնչակեան Պատմագրութեան
Կեդրոնական Յանձնախումբի

ԱՐՍԷՆ ՃԷՐԷՃԵԱՆ

Անդամ՝ Հնչակեան Պատմագրութեան
Կեդրոնական Յանձնախումբի

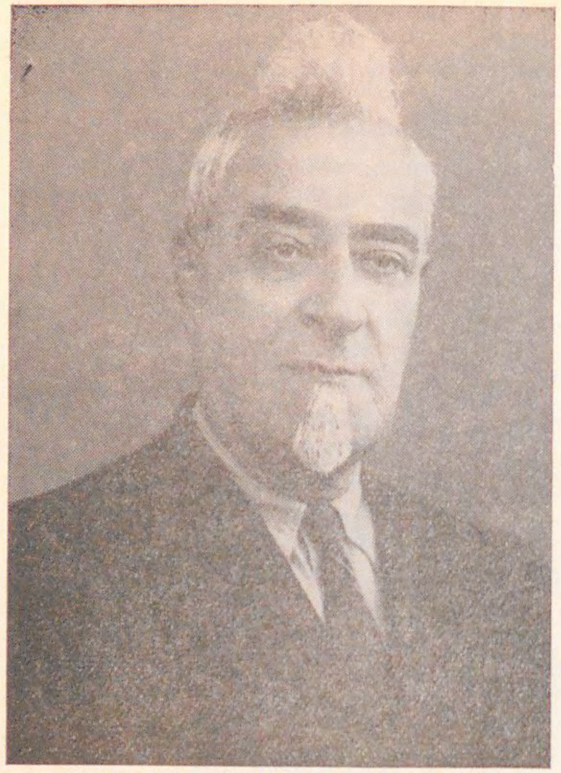

ԸՆԿԵՐ ՍԻՄՈՆ ՍԻՄՈՆԵԱՆ
Պարսկաստանի Շրջանի
Հնչակեան Հիմնադիր եւ ղեկավար

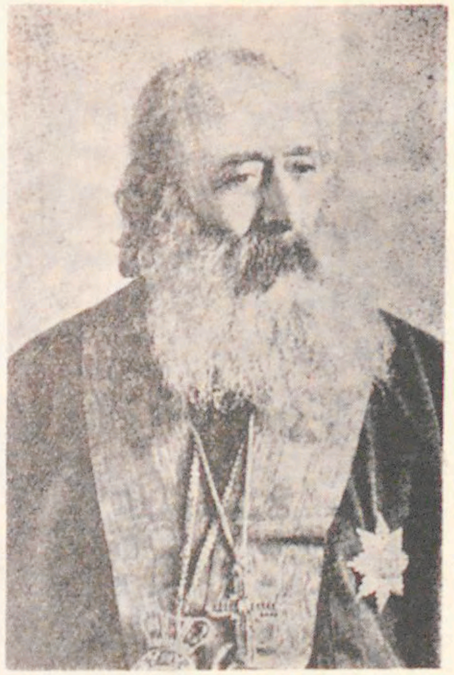

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ
Մեծ Հայրենասէր Կաթողիկոսը

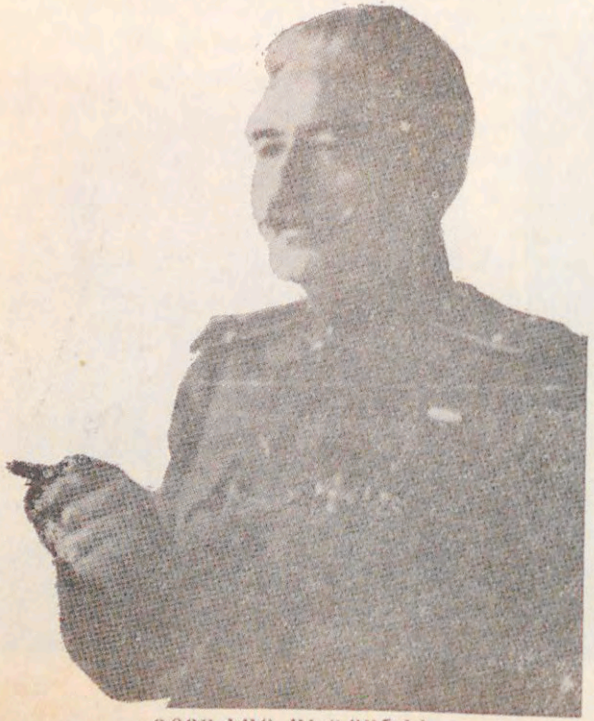

ԶՕՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ
Անմահ Հերոսը Հայ ազատագրութեան

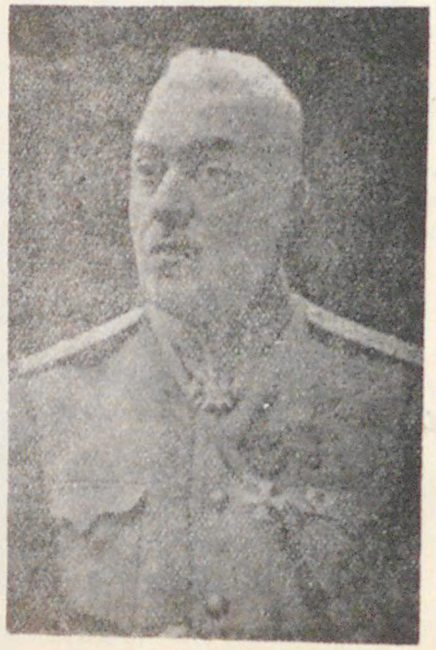

ԶՕՐԱՎԱՐ ՆԱԶԱՐԲԵԿԵԱՆ
Հայկ. զօրամասի Ընդ. Հրամանատար

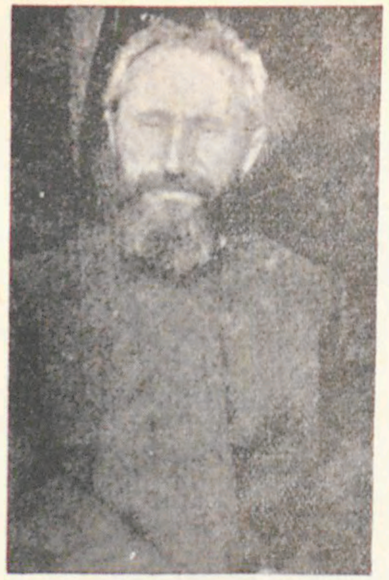

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆՑ
Հայրենական պատերազմի
մարտիկ Հոգեւորականը

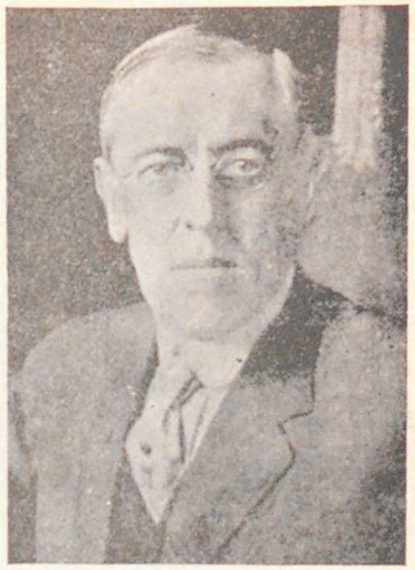

ՈՒԻԼՍԸՆ
Հայ Դատի պաշտպան

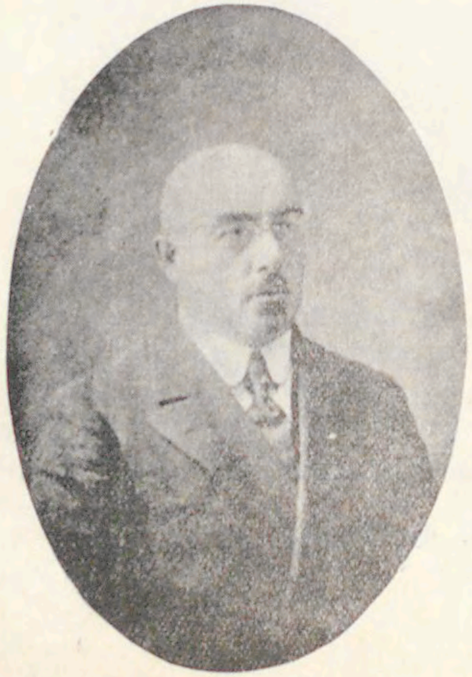

ԱԼԷՔ. ԽԱՏԻՍԵԱՆ
Հայաստանի Հանրապետութեան Վարչապետ

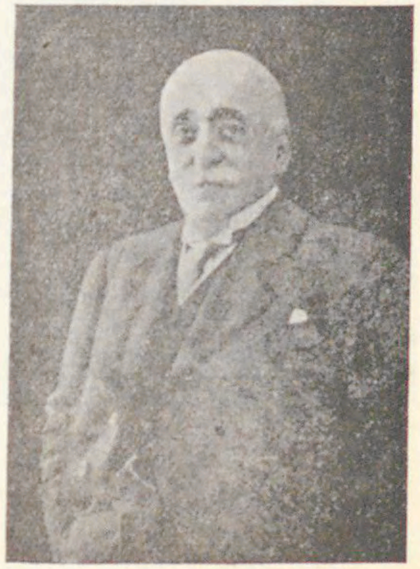

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ
Ազգային Պատուիրակութեան
Նախագահ

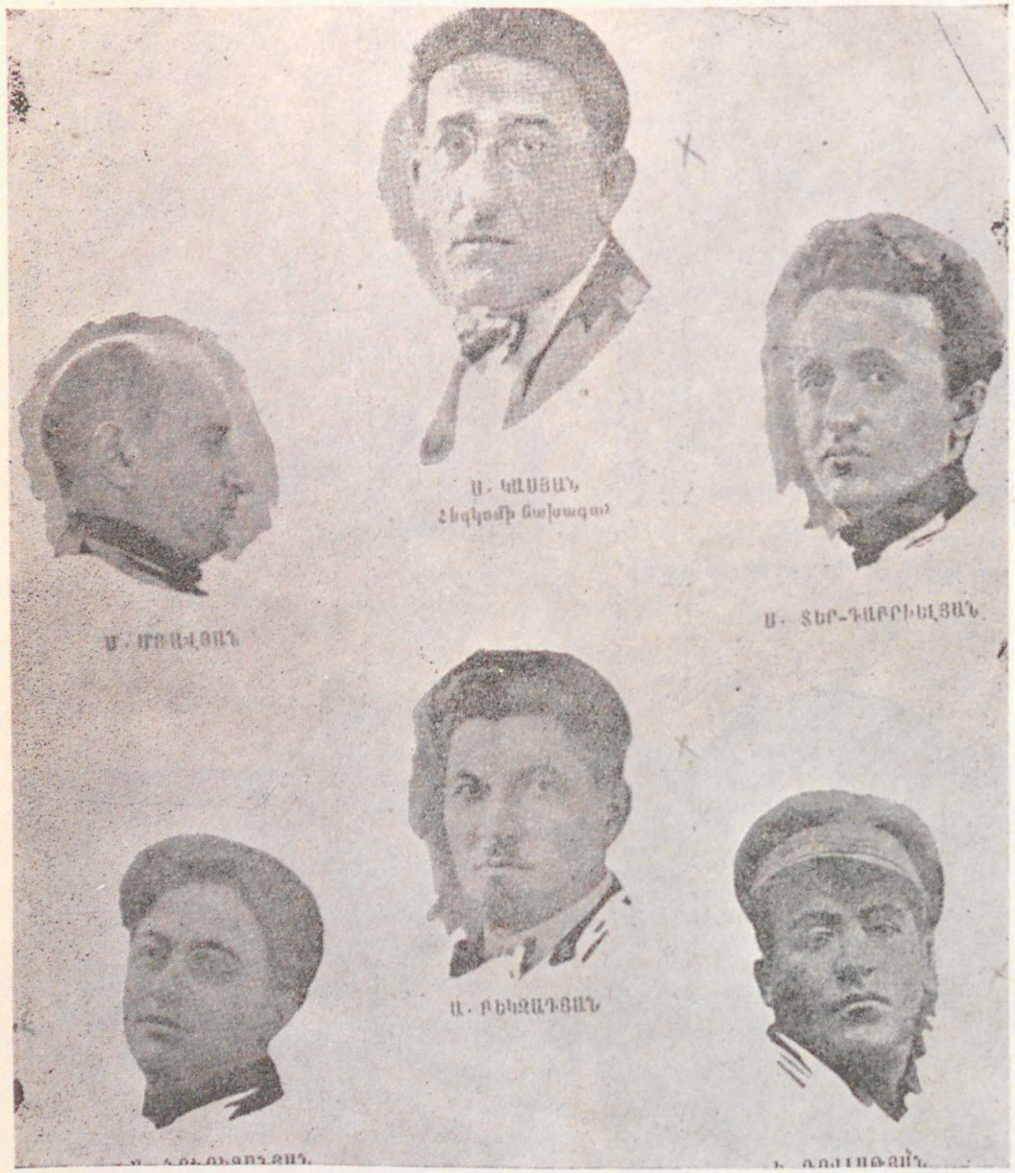
Ս. ԿԱՍՅԱՆ
Հեղկոմի նախագահ
Մ. ՄՌԱՎՅԱՆ
Ս. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ
Ա. ԲԵԿԶԱԴՅԱՆ

Խ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ Ա. ՎԱՐՉԱԿԱԶՄԸ

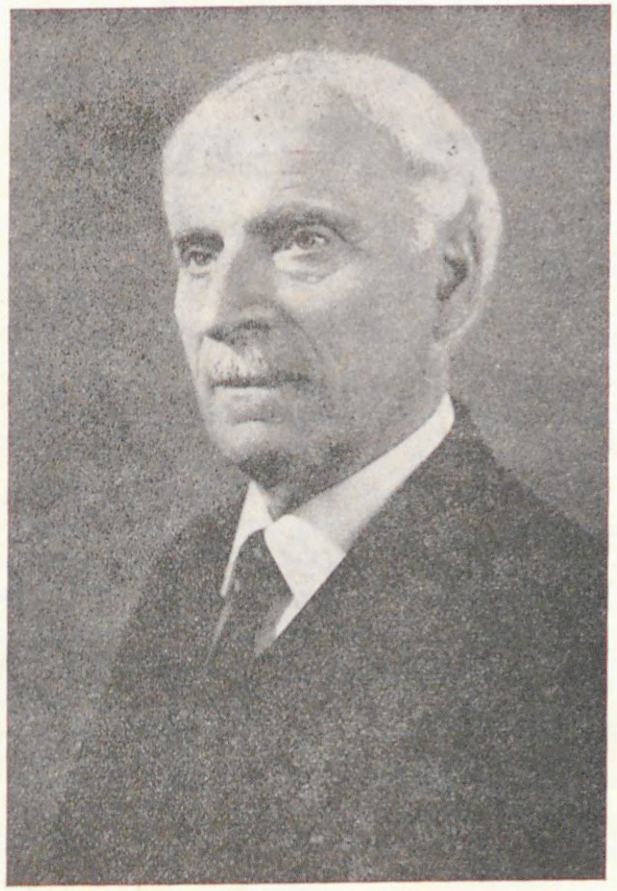

ԽՄԲԱԳԻՐ
ԱՐՍԷՆ ԿԻՏՈՒՐ
(ՈՒՍՈՒՑՉԱՊԵՏ)

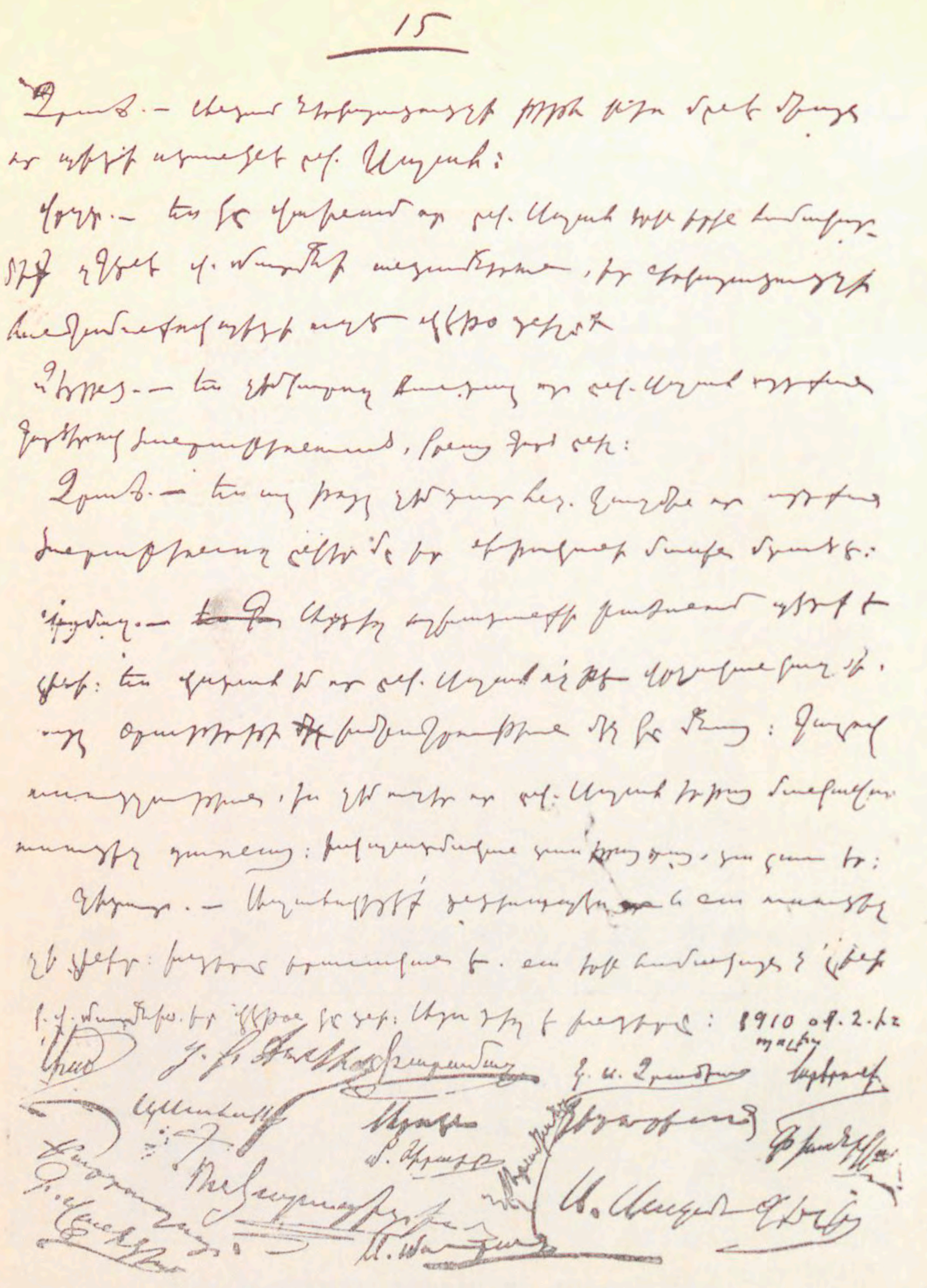

Այս նմոյշը բերուած է ստորագրութեանց ցուցադրման համար

(Քոնֆերանսին մասնակցող 15 պատգամաւորներու կարծիքները, թէ՝ Կեդրոնին մէջ մինակ մնացած Վարազդատին պէ՞տք է ընկերակցի բազմազբաղ ընկ. Սապահը եւ ի՞նչպէս պէտք է ապահովուի նիւթականը)։

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՀԻՒՍ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ 1890—1960

Ամերիկայի շրջանի արխիւներուն համաձայն, 1890էն մինչեւ մեր օրերը Հնչակեան կուսակցութիւնը իր մասնաճիւղերը ունեցած է, գրեթէ բոլոր կարեւոր հայաշատ կեդրոններու մէջ, առաւել կամ նուազ մեծութեամբ և գործունէութեամբ։ Այդ մասնաճիւղերէն ոմանք լուծուած են ժամանակի ընթացքին, նոյն շրջանի հայերու տեղափոխման պատճառաւ։ Ամերիկայի և Գանատայի քանի մը քաղաքներուն մէջ ունեցած ենք 84 արանց և 21 կանանց մասնաճիւղեր։

Ահա ցանկը այդ քաղաքներուն.

ԱՐԱՆՑ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐ

Ուստր
Նիւ Եորք
Փրավիտէնս 1923
Գալիֆորնիա
Տիթրոյիթ 1952
Եունիըն Սիթի
Պրիճփորթ
Ֆիլատելֆիա 1914
Րէյսին 1922
Թրոյ - Վոթըրվլիթ
Վայթընսվիլ
Սփրինկֆիլտ
Ինտիըն Օրչըրտ
Փալմըր
Իսթ Սենթ Լուիզ
Քերվիլ

Մելֆըրտ
Վոթըրթաուն
Լորէնս
Վոքեկըն
Քլիվլենտ
Ֆօլ Րիվըր
Սաութ Միլոքի
Սիրաքիւզ
Լին
Վեսթ Նիւ Եորք
Քեմպրիճ
Քինոշա
Նեշուէ
Նիւհեմշիր
Միլոքի
Վէսթ Ալիս

Սան Ֆրանչիսկօ
Գանատա
Կոլթ
Պրենտֆըրտ
Ս. Քեթիրենս
Համիլթըն
Լովէլ
Քեմտըն
Պինկհեմթըն
Քեմթըն
Նուարք
Փեթթըրսըն
Պըֆլօ
Նիակարա Ֆոլս
Իրի
Էֆրըն

Չըլսի
Հեվըրհի
Նեշուէ
Ֆորթլենտ
Ֆոլրիվըր
Նիու Պրիթէյն
Մեսինա
Նորթ Ֆիլատելֆիա
Փուշմտի
Փոնթիաք
Շիքակօ
Ս. Միլոքի
Սենթ Լուիզ
Կրանիտ Սիթի
Քելիմութ

Ուսթ Փուլմըն
Իլինոյզ
Սենթ Ճոզէֆ
Հարթֆըրտ
Պրատաք
Պոնըրֆերի
Փիչպուրկ
Հութըն
Թամսընվիլ
Լոս Անճելըս
Ֆրեզնօ
Տենուպա
Սելմա
Մանչեսթըր
Նիւ Ինկլենտ
Փութաքէթ
Պոսթոն

ԿԱՆԱՆՑ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐ

Ուստր
Նիւ Եորք
Ֆիլատելֆիա
Փրավիտենս
Եունիըն Սիթի
Թրոյ
Պրիճփորթ
Քլիվլենտ
Տիթրոյիթ
Փոնթիաք
Շիքակօ
Վոքեկըն
Րէյսին
Ինտիյըն Օրչըրտ
Վայթընվիլ
Մելֆըրտ
Լովել
Լորէնս
Կոլթ Գանատա
Սենթ Քեթերինս — Գանատա
Պրենտֆըրտ — Գանատա

(1[illegible] 1952 Ը [illegible] 1919 [illegible])

Այս մասնաճիւղերը իրենց բազմամեայ գոյութեան ընթացքին, ունեցած են ոմանք ընդարձակ, ոմանք սահմանափակ գործունէութիւն, իրենց հոգերով, իրենց դժուարութիւններով, իրենց յաջողութիւններով, որոնց կարելի չէ մանրամասնօրէն անդրադառնալ այս հատորին մէջ։ Հարկադրուած ենք հոս զանցառել անոնցմէ իւրաքանչիւրին յիշատակումը՝ ձգելով անոնց մանրամասնութիւնները, թափած ջանքերը այլ հատորներուն, որոնք կ'ըլլան ամբողջացուցիչը Հնչակեան պատմութեան։

Ամերիկայի Հնչակեան կուս․ը ունեցած է նուաճումներու, յաջողութիւններու հետ նաև դժուարութիւններու շրջաններ։ Կուսակցութեան ծոցին մէջ առաջ եկած գաղափարային տարակարծութիւններու, այլ քաղաքական կուսակցութիւններու կողմէ մղուած պայքարներու, ինչպէս նաև հայ յետադիմական, հակայեղափոխական խաւերու տարած քարոզչութեանց հետեւանքով։

Գում Գափուի, Պապը Ալիի ցոյցերուն, ինչպէս նաև Սասունի ու Զէյթունի հերոսամարտերու նման իրողութիւններ կոչուած էին, ինչպէս ամենուրեք, նոյնպէս ալ Ամերիկայի հայութիւնը խորապէս ցնցելու և կուսակցութեան հմայքը իր գագաթնակէտին հասցնելու համար։ Սակայն, երբ այդ դիւցազնական դրուագներուն կը յաջորդէին որոշ դժուարութիւններ՝ հալածանք, ջարդ, այն ատեն ծայր կու տար յուսալքումը, ո՛չ միայն պարզ ժողովուրդի, այլ նաև կուսակցութեան ղեկավար մարմիններու մէջ, դժուարութիւններ ստեղծելով ընդհանուր յեղափոխական գործին համար։

Այդպէս է, որ Ամերիկայի Հնչակեան կուս․ը մինչ մէկ կողմէ Խանազատի և Մուրատի ներկայութեամբ կը կազմակերպուէր, մինչեւ իսկ կամաւորներ կը ղրկէր Զէյթունի ապստամբութեան օրերուն, միւս կողմէ՝ 1896ի ջարդերուն հետեւանքով կը քայքայուէր և կ'ենթարկուէր նաև վերակազմեալներու պառակտիչ ուղիին, անդամալուծելով ամէնէն առաջ յեղափոխութեան գործը։

Հնչակեան զանգուածը կը խանդավառուէր Օսմանեան Սահմանադրութեան առաջին օրերուն։ Սակայն, երբ յայտնի կ'ըլլար, որ բան մը չէր

փոխուած Թուրքիա կոչուած դժոխքին մէջ, պահ մը կը յուսահատէր ու ապա ինքզինք հաւաքելով կը պատրաստուէր կազմակերպչական աշխատանքի։

Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրեակին, երբ եւրոպական պետութեանց ճնշման տակ Սուլթանը կը ստորագրէր բարենորոգումներու հրամանը և օտար կառավարիչները մեծաշուքով յայտարարութիւններով Հայաստանի նահանգները կը մտնէին պաշտօնի անցնելու համար, նոր խանդավառութեան դուռ կը բացուէր ամենուն առջեւ, որոնց հետ նաև Ամերիկայի Հնչակեանութեան։

Կամաւորական շարժման ժամանակ անօրինակ եղաւ ոգեւորութիւնը Յեղափոխական Մայր կուսակցութեան շարքերէն ներս։ Կամաւորական բանակին ի նպաստ եղած հանգանակութիւնը ամէն նախատեսութիւն կը գերազանցէր։ Գրեթէ բոլոր մասնաճիւղերը, բացի դրամական զոհողութիւններէն, իրենց լաւագոյն ու արի զաւակները կը ղրկեն մաս կազմելու Հնչակեան վեցերորդ Կամաւորական Բանակին և Կիլիկիոյ Լեգէոնին։

Հնչակեան Քսան Կախաղաններու բօթը, Տաճկահայաստանի բոլոր նահանգներէն տարագրուած բազմութիւններու կրած տառապանքն ու ջարդը, նորէն յուսախաբութիւններու և քայքայումի առիթներ հանդիսացան։

1918ի Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակումը, որուն մէջ ան իր արիւնը դրած էր, պահ մը մոռցնել կու տար այս բոլոր ձախորդութիւնները և նոր օրերու ակնկալ յոյսերով կը համակէր ամենուն հետ՝ նաև Հնչակեանութիւնը։ Յայտնի է, թէ ինչպէս արտասահմանի մէջ Հնչակեան կուսակցութիւնը, օրինակելի հայրենասիրութեամբ դրդուած, առաջին օրէն իսկ զօրավիգ կանգնեցաւ Հայաստանի Հանրապետութեան, հակառակ անոր, որ իշխանութիւնը՝ Դաշնակցութիւնը բանագրաւած էր։

Հնչակեան մամուլը, բեմը, մտաւորականութիւնը հոգեւին փարեցան նորաստեղծ պետութեան և Հայաստանէն արտասահման գացած բոլոր պատուիրակութիւններու առաքելութեանց յաջողութեան համար աշխատեցան։

Նոյնը և աւելին ցոյց տուաւ Խորհրդային վարչակարգին հանդէպ։

Վեր առնենք Ամերիկայի Հնչակեան մասնաճիւղերը մի առ մի և համառօտիւ ցոյց տանք անոնց ազգանուէր գործունէութիւնները։

ՈՒՍՏՐԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Հնչակեան հրատարակութիւններէն կը յայտնուի, որ 1890 թուականներուն, հնչակեաններ եղած են Ուստրի մէջ, որոնք վիճաբանած, կռուած և զօրաւոր պայքարներ մղած են հայ յետադիմական տարրերուն դէմ։

1891 թուականին, նախաձեռնութեամբ Տոքթ․ Յարութիւն Շէքէրճեանին, Ուստրի մէջ կը կազմուի Հնչակեան մասնաճիւղը, որուն հիմնադիրները եղած են հետեւեալները․—

Տոքթ․ Յարութիւն Շէքէրճեան
Գարեգին Չթճեան
Կարապետ Կիրակոսեան
Գրիգոր Տէր Յովհաննէսեան
Կարապետ Մարտիկեան
Պետրոս Պօյաճեան

Միքայէլ Տէր Յովհաննէսեան
Գ. Սրապեան
Ա. Գրիգորեան
Մ. Ծերոն

Ուստրի մասնաճիւղին առաջին հրապարակային ժողովը տեղի կ'ունենայ 1892ին: Կ'ատենախօսեն Տօքթ. Յ. Շէքէրճեան և Գնդունի (Նիւ Եորքէն): Հնչակեան հրապարակային ժողովի ձգած խոր տպաւորութիւնը չէզոքացնելու համար, հայ յետադիմութիւնը՝ յանձին Սարաճեան Յովսէփ Վարդապետին և անոր մէկ կողպորը եղող Մ. Թօփհանէլեանին՝ կը սկսի հակայեղափոխական կատաղի պայքարի: Ուստրի Ազգային Գրադարանը, որ ղեկավարուած է հնչակեան մտաւորականներով, կ'երկճղուի և դուռ կը բանայ անբաղձալի միջադէպերու:

Վրէժխնդրութեամբ լեցուած Թօփհանէլեանը, որպէս «հաւատարիմ քաղաքացի», Հնչակեան յեղափոխական գործունէութեան նպատակը գաղտնօրէն կ'իմացնէ Ուաշինկթընի թրքական դեսպանին: Պօղիկեան անունով հնչակեան մը, գաղտնիքը երեւան հանելով՝ հայ յետադիմութեան ազդեցութիւնը կը կոտրէ, իսկ Հնչակեան կամաւորական շրջանակը կ'ընդարձակէ: Այդ օրերու մտաւորական ընկերները փորձ կ'ընեն շրջակայ հայ գաղութներու մէջ տարածել Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարը:

Ուստրի և Նիւ Եորքի ընկերներու պահանջով, Հնչակեան կուսակցութեան կեդրոնական վարչութիւնը Ռուբէն Խանազատը կ'ուղարկէ Ամերիկա:

Խանազատի ներկայութիւնը կը ստեղծէ խանդավառութեան ալիք մը, որուն շնորհիւ հնչակեան շարքերը կը ստուարանան, գործունէութիւնը կ'աշխուժանայ և Ուստրի ընկերներէն շատեր կ'աշխատին մեկնիլ Երկիր ընկերանալու յեղափոխական խումբերուն:

1896 Թուականին «Վերակազմեալ»ներու պառակտման պատճառաւ, Ուստրի մ.ճիւղը կը քայքայուի: Մի քանի ընկերներու արտակարգ ընդդիմութիւնը մեծ արդիւնք չի տար:

1900ին, վարչութիւնը կ'իյնայ կասկածելի անձերու ձեռքը: «Նահանգային վարչութեան» անդամներ կ'ընտրուին Սահակ Յովսէփեան և Կիրակոս Մինասեան, որոնք գաղտնօրէն կը համաձայնին հակասոցիալիստ տարրերուն հետ և կ'ուզեն ներքնապէս պայթեցնել սոցիալիստական ծրագիրը:

1903ին ընկ. Սապահը կու գայ Ուստր և կ'ամրապնդէ մասնաճիւղը: Հակառակ վերակազմեալներու պառակտիչ գործունէութեան՝ Բարգէն Ռուբէն և Ասատուր Միլոնեան մեծ դեր կատարած են, փրկելու հնչակեան հարազատ հոգին:

1908ին; Մարտ 12ին Մեծն Մուրատի և Շահումեանի այցը նոր եռանդ կը ներշնչէ ընկերներուն: Բարգէն Ռուբէնի տան մէջ ժողով գումարելով կը վերակենդանեն մ.ճիւղը: Արձանագրութեան մէջ կայ հետեւեալ նշումը. «Մեծն Մուրատ համբերութեամբ լսեց Ուստրի մէջ ծագած բոլոր խնդիրները»: Ունկնդրելէ ետք, ոտքի ելլելով ըսաւ. «Որպէս յեղափոխականներ, այդ բոլորը պէտք է անտեսէք և մոռնաք, յանուն մեր նահատակներուն, սերտակցելու և գործելու ենք անվհատ», և շարունակեց.

— Կ'ընդունի՞ք այս հրաւէրը, ընկերներ:

Ներկաները ոտքի կենալով, ձեռքերնին վեր բռնած կը վերանորոգեն իրենց ուխտը և որպէս ամսավճար կը հաւաքեն 54 տոլար: Նոյն ժողովին վարչութիւնը կը կազմուի հետեւեալ կազմով.— Ատենապետ՝ Բարգէն Ռուբէն, ատենադպիր՝ Կարապետ Գասպարեան, գանձապահ՝ Ս. Արամեան, հաւաքիչ՝ Ր. Պէննէեան: Ժողովը կը մերժէ Մուրատի առաջարկը, իր անուան վրայէն վերցնելու «Մեծ» մակդիրը:

1911ին ընկերական ժողովը տեղի կ'ունենայ ընկ. Յովհաննէս Թովմասեանի բնակարանը: Ժողովին կ'ատենապետէ ընկ. Պօղոս Միրաքեան: Երկրէն եկող նոր երիտասարդութիւնը կը միանայ մ. ճիւղին: Ընկ. Եղիա Գրիգորեան (Սիրվարդ) ընկերներուն կը բացատրէ Հնչակեան ծրագրի սոցիալիստական մասը և պրոլետար դասակարգի դերը: Նոյն օրը մ.ճիւղին կը միանան Սարգիս Փափազեան, Նշան Տօնապետեան և Ա. Աստիկեան:

Ընկ. Սիրվարդը Փրովիտէնս փոխադրուելէն ետք, մ.ճիւղի առաջատար ընկերները դարձան, Արմէն Էլոյեան, Բարգէն, Աստիկեան և Եաղճեան:

1911 Փետրուար ամսուն գումարուեցաւ հրապարակային ժողով. խօսեցան՝ ընկերներ Յակոբ Մարգարեան և Պանդուխտ: Արձանագրուեցան նոր ընկերներ: Մ.ճիւղի ընկերներու թիւը բարձրացաւ 34ի:

1914ին կազմուեցաւ Ուստրի կանանց մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերուհիներով.—

Արշալոյս Աստիկեան
Վարդուհի Եաղճեան
Սրբուհի Թորիկեան
Ագապի Առաքելեան
Վիքթորիա Մարտիրոսեան
Վարդ Աստիկեան
Նուարդ Բարսեղեան
Մարիցա Պէճոյեան

1922ին ընկերուհիներու թիւը հասաւ 25ի:

1914ին, ղեկավարութեամբ ընկ. Իսրայէլ Տէր Յովհաննէսեանի, կազմուեցաւ «Արծիւ» դերասանական խումբը: Խումբը կ'ընդգրկէր հետեւեալ անդամ-անդամուհիները.—

Արմենակ Էլոյեան
Ասատուր Աստիկեան
Հէրի Պէճոյեան
Սարգիս Փափազեան
Վիքթորիա Աստիկեան
Վիքթոր Մարտիրոսեան
Ագապի Առաքելեան
Վարդ Աստիկեան
Առաքել Եաղճեան

Հետագային խումբին ղեկավարութիւնը վարեցին Բարգէն Ռուբէն և Արմենակ Ծառամանեան: Խումբը արձանագրեց նորանոր անդամներ և իր յաջող ներկայացումներով վայելեց լայն ժողովրդականութիւն: «Արծիւ» դերասանական խումբը ներկայացումներ տուաւ նաև Մելֆըրտի և Վայրինի մէջ:

«Արծիւ» դերասանական խումբը բեմադրած է «Աւարայրի Արծիւը», «Արշակ Բ.»ը, «Սեւ Հողեր»ը, իսկ հետագային բեմադրած է Յակոբ Յոբէթի «Զէյթունը», «Քսան կախաղանները», «Տանջուածները», «Հարազատները», «Թալաաթի Անկումը», «Մացակ Բիձան» և դեռ ուրիշ հայ կեանքի վերջին անցքերէն առնուած ներկայացումներ: Խումբին բարոյական ազդեցութիւնը շատ մեծ եղաւ մ.ճիւղին կեանքին վրայ: Թատերական մարզին մէջ հնչակեան խումբը գերազանցող չեղաւ Ուստրի մէջ:

1915ին Ամերիկայի Շրջանի Հնչակեան Պատգամ. Ժողովի որոշումով հրաւէր տրուեցաւ կամաւորներ ուղարկել Կովկասեան ճակատ: Ուստրի մասնաճիւղը, որ հասեր էր պատկառելի բարձրութեան, արձագանգ տուաւ հրա-

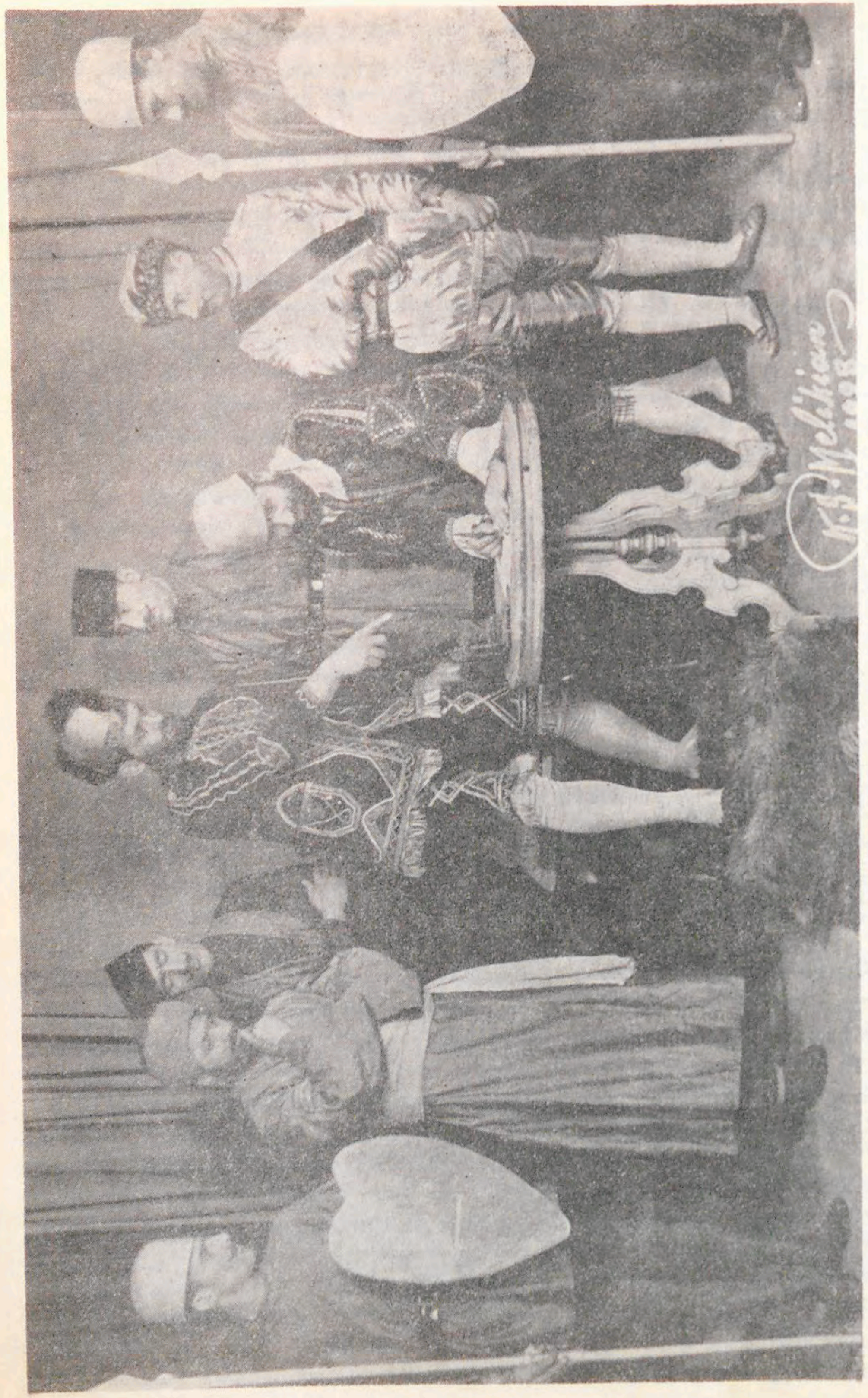

ՈՒՍՏՐԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԻ «ԱՐԾԻՒ» ԹԱՏԵՐԱԽՈՒՄԲԸ

Ձախէն աջ՝ Գրիգոր Հապէշեան, Միսաք Տէրտէրեան, Յովհան Տօստուրեան, Պետրոս Մատթէոսեան, Եղիազար Պապիկեան, Սահակ Մանուկեան, Տօնապետ Սիմոնեան, Գրիգոր Փափազեան

ւէրին։ Ընկերներ Մ. Փափազեան, Ա. Եաղճեան, Արմենակ Էլոյեան և Խ. Թորիկեան 100ական տոլարով բացին հանգանակութիւնը և գումարը բարձրացաւ 1100 տոլարի։ Խանդավառ տրամադրութիւններով ոտքի ելան և արձանագրուեցան կամաւոր։

Կիլիկիա մեկնող կամաւորներն են, ընկերներ.—

Արմենակ Մուրատեան
Սուքիաս Մուրատեան
Յովհ. Թիւթիւնճեան
Գրիգոր Շապոյեան
Աբրահամ Գրիգորեան
Եղիա Տէր Յովհաննէսեան

Արմենակ Էլոյեան
Համբարձում Պաղտասարեան
Յովհ. Թումասեան
Սուքիաս Շապոյեան
Նիկողոս Տէր Պօղոսեան
Համբարձում Տէրտէրեան

Ուստրի մասնաճիւղը քիչ չափով փնասուեցաւ ՀՕԿ-էն։ Կորսնցուցինք հազիւ թէ 10 ընկերներ, որոնցմէ ոմանք՝ վերադարձան։

1928ին գնուեցաւ շէնք մը՝ որպէս ակումբ-գրադարան։ Երկու յարկանի այս շէնքը մ. ճիւղին սեփականութիւնն էր, ուր տեղի կ'ունենային ընկերական ժողովներ, օգտակար դասախօսութիւններ և հանդէս-խնճոյքներ։ Ուստրի հայ աշխատաւորութեան լուսաւոր հանգիստի վայրը՝ Հնչակեան Ակումբն էր։

Ամերիկայի Հնչակեան կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով 1928ին կազմուեցաւ ԿԱՅԾ երիտասարդական միութիւնը։ 12 խոստմնալից երիտասարդներով գործունէութեան սկսող ԿԱՅԾը, գործակցեցաւ «Արծիւ» թատերախումբին և իր օժանդակութիւնը բերաւ մասնաճիւղի կուսակցական բոլոր ձեռնարկներուն։ Հետագային ԿԱՅԾերէն մաս մը միացան մ. ճիւղին, միւսները Ուստրէն մեկնեցան այլ քաղաքներ և վերջապէս 1945ին ԿԱՅԾը լուծուեցաւ։

Ամերիկայի մեծագոյն քրիզի (անգործութեան) տարին, Ուստրի Հնչակեան շրջանը ընդգրկեց քարտուղարութեան սիստեմը։ Ապրուստի անձկութեան հետեւանքով, կուսակցական շրջանը զրկուած էր կենսականութիւն ունենալէ։ Ուստրի մէջ կայացած սահմանափակ ընկերներու խորհրդաժողովը փորձեց անկարելին և յաջողեցաւ։ Այդ կուսակցական ժողովին կը մասնակցէին՝ ընկերներ Պետրոս Մաթէոսեան, Արմենակ Ծառմանեան, Արմենակ Մուրատեան, Սարգիս Փափազեան, Մանուկ Ալէքսանեան և Մ. Շահէն։ Տրուած յեղափոխիչ որոշումէն օրհնաբեր արդիւնք քաղեց Ամերիկայի Հնչակեան Շրջանը։

Ուստրի մ. ճիւղը Նիւ Ինկլէնտի շրջանի Հնչակեան մասնաճիւղերու կեդրոնավայրը, սիրտը կը հանդիսանար։ Վերջին ժամանակները կուսակցական խորհրդաժողովները և պատգ. ժողովները կը գումարուէին Ուստրի մէջ, ընդունելով Ուստրի արանց և կանանց մ. ճիւղերու նիւթական և բարոյական օժանդակութիւնները։

Իրենց կուսակցական, յեղափոխական կոչումի բարձր գիտակցութեամբ Ուստրի Հնչակեան մ. ճիւղերը կ'ընթանան առաջ...։

Այս առթիւ, մեր հոգիէն ու սրտէն բղխող յարգանքի լուսաւոր ծաղկեփունջը կը նուիրենք այն ընկեր-ընկերուհիներուն, որոնք գործեցին անվհատ և յաւէտ բաժնուեցան մեզմէ՝ ձգելով կուսակցական օրինակելի կեանք մը։

ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Սկսած 1887 թուականէն, Նիւ Եորքի մէջ հաստատուած հայ ուսանողները և անոնց համախոհ գործակատար հայ մտաւորականութիւնը փորձած են Ամերիկահայ գաղութի ազգային ձգտումները տանիլ կրօնա-եկեղեցական ուղղութեամբ։

Նիւ Եորք հրատարակուող «Հայք» անունով շաբաթաթերթը իր ուղղութիւնը կը ստանար Մարսէյլի մէջ հրատարակուող Փորթուգալեանի խմբագրած «Արմենիա» թերթէն։ Արտասահմանի մէջ հայ վաճառականներուն համար միջնորդի գործով զբաղուող Փորթուգալեանը, Հայ Յեղափոխութեան դէմ կը բանայ անակնկալ պայքար, հարուածելով Հնչակեան նորակազմ կուսակցութիւնը և անոր օրգան՝ 1887ին լոյս ընծայուող «Հնչակ»ը։ Փորթուգալեանի հակայեղափոխական ուղղութիւնը մեծապէս կը գնահատուէր Նիւ Եորքի հայութեան «վերի» խաւէն։

«Հայք» շաբաթաթերթի խմբագիր Տոքթ. Գաբրիէլեանը իր թերթով Հնչակեան կուսակցութեան դէմ պայքարը կը սրէ, առանձնապէս հնչակեաններու որդեգրած սոցիալիզմին դէմ, զոր կ'անուանեն «անաստուածութիւն»։

1889ին Նիւ Եորքի մէջ, տիվրիկցիներու հայրենակցական և ազգասիրական միութիւն մը կազմելու նպատակաւ, իրար մօտ կու գան բազմաթիւ ազգայիններ։ Բարեբախտ զուգադիպութեամբ մը զիրար կը գտնեն, երեք ուխտեալ հնչակեաններ՝ Օհան Գասպարեան, Մուրատ Շիրվանեան և Մալաթիացի Գնդունին և կ'որոշեն Նիւ Եորքի մէջ կազմել Հնչակեան մասնաճիւղ և կուսակցութեան գաղափարը տարածել ամերիկահայ գաղութին մէջ։

1890ին Նիւ Եորքի մէջ կը կազմուի ամերիկահայ Հնչակեան առաջին մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերներով.—

Օհան Գասպարեան
Մուրատ Շիրվանեան
Թադէոս Բիւփէլեան
Վարդան Խանիկ

Մալաթիացի Գնդունի
Ա. Տէրոյեան
Կարապետ Մարտիկեան
Ս. Օտեան

Մարտիրոս Պօղոյեան

[illegible]

Հնչակեան կուսակցութեան մուտքը Նիւ Եորքի մէջ, հայ պահպանողականութիւնը իրապէս կ'անհանգստացնէ։ «Հայք» թերթը պայքար կը բանայ «ազգակործան» հայ յեղափոխական գաղափարին դէմ։ Հայկական փոքր հաւաքոյթներու ընթացքին պահպանողական մտաւորականութիւնը անարգել կը յարձակի հնչակեաններուն դէմ։ Նորագիր հնչակեանները իրենց կարելի բոլոր միջոցներով կ'ընդդիմանան հայ յետադիմութեան, ու աւելին՝ նորագիր հնչակեանները կ'որոշեն կիրակի օրերը երթալ մօտիկ քաղաքները և կազմակերպել Հնչակեան մ.ճիւղեր։

1890—1892 թուականներուն, կը կազմուին Ուստրի, Փրովիտէնսի, Պոսթոնի, Թրոյի, Ֆիլատելֆիայ և Շիքակոյի մ.ճիւղերը՝ թէեւ քիչուոր ընկերներով։

1892ին Նիւ Եորքի և Ուստրի մասնաճիւղերու դիմում խնդրանքով, Հնչակեան կեդրոնական Վարչութիւնը Ռուբէն Խանազատը Ամերիկա կ'ուղարկէ որպէս գործիչ։

1893 Թուին Եւրոպայէն Ամերիկա ժամանող Խանազատի հրապարակային դասախօսութիւնները մեծ հետաքրքրութիւն կը ստեղծեն ամերիկահայ աշխատաւորական շրջանակներուն մօտ։ Նոր անդամներով կը ստուարանայ նաև Նիւ Եորքի մ.ճիւղը։ Շիրվանեանը կը մեկնի Շիքակօ, իսկ Գնդունին կ'այցելէ մօտիկ գաղութները։

Խանազատի ներկայութեամբ 600 տոլար կը հանգանակուի յօգուտ Երկրի յեղափոխութեան։

Խանազատի մեկնումէն ետք 1896 թուականներուն կու գայ Վերակազմեալ անունով պառակտումը։ Նիւ Եորքի մէջ պառակտիչներու դէմ կը սկսուի զօրաւոր ընդդիմութիւն։ Ընդդիմադրութեան պայքարին իրենց բաժինը կը բերեն հետեւեալ ընկերները.—

Գնդունի
Վարդան Խունիկ
Կարապետ Մարտիկեան
Համբարձում Վարդեան
Պաղտասար Գասպարեան
Թորոս Աւետիսեան
Գէորգ Ծառուկեան
Ամբակում Տիգեան

Պետրոս Վարժապետեան
Ներսէս Օհանեան
Յովհաննէս Պժեան
Օհան Գասպարեան
~~Թադէոս Բիւփէլեան~~ [illegible]
Յակոբ Ուզունեան
Մարտիրոս Ուրֆալեան
Յակոբ Մարգարեան

1895 թուականի վերջընթեր շրջանի՝ Նիւ Եորքի մ.ճիւղի վարչութեան կազմը հետեւեալն էր.— Ատենապետ՝ Գնդունի, ատենադպիր՝ Պետրոս Վարժապետեան, գանձապահ՝ Թադէոս Բիւփէլեան, խորհրդականք՝ Համբարձում Վարդեան և Գէորգ Խասապեան։

Իր յեղափոխական կարգով ակնյայտնի հնչակեան Գնդունին, իր անկողինին մէջ խեղդամահ կ'ըլլար Վերակազմեալներու կողմէ։

Նորակազմ Դաշնակցութիւնը Վերակազմեալներուն հետ փորձեցին քայքայել նաև Նիւ Եորքի Հնչակեան մ.ճիւղը։ Պէտք է արձանագրել, որ Նիւ Եորքի Հնչակեան մ.ճիւղը տեղի չտուաւ։ Յաջորդաբար եկան գործիչ ընկերներ Ս. Սապահգիւլեան, Ստեփան Շահումեան, Բ. Վարազդատ, Սուքրատ Գէլօֆեան, Պետրոս Վարժապետեան, կազմակերպեցին մ.ճիւղերը, խմբագրեցին թերթը և իրենց կարողի կեցուածքով վերակազմեցին Ամերիկայի Շրջանի երկճղուած և ցրուած մ.ճիւղերը։

Թրքական Սահմանադրութեան շրջանին Նիւ Եորքի ընկերներէն շատեր Երկիր մեկնելու հետեւանքով, մ.ճիւղի անդամներուն թիւը նօսրացաւ։ 1913 թուականին «Երիտասարդ Հայաստան»ը Նիւ Եորքէն Փրովիտէնս փոխադրուելէն ետք, Երկրէն նոր ընկերներու ժամանումով մ.ճիւղը զօրացաւ։

Պէտք է խոստովանինք թէ՝ 1912 թուականներուն Նիւ Եորքի մ.ճիւղը զբաղեցաւ Հմ. Արամեանցի խնդրով։ Թէր ու դէմ կարծիքները տկարացուցին մ.ճիւղը. կարճ ժամանակ ետք հարթուեցաւ այս խնդիրը, բայց իր ազդեցութիւնը մնաց։

Լենկսինկթըն [illegible] փոխադրուեցաւ ակումբ-գրադարանը։ Ցետոյ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ ГОС. БИБЛИОТЕКА ՀՍՍՀ—Арм.ССР им. А. Мясникяна Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

փոխադրուեցաւ Երրորդ Էվինիւյի վրայ։ Նիւ Եորքի Հնչակեան ակումբը մեղուի փեթակի աշխուժութիւնը կը ներկայացնէր։

Արանց մասնաճիւղի կողքին կազմուեցաւ Նիւ Եորքի կանանց մասնաճիւղը գաղափարակից տիկիններով։

Ընկ. Լեւոն Զալըգեանի (Իշխան) ղեկավարութեամբ կազմուեցաւ նաեւ Հնչակեան թատերախումբը՝ «Աւշարեան» անունով։

Նիւ Եորքի կանանց Մ․ճիւղը առաջին օրէն սկսած է ունենալ իր օգտաշատ գործունէութիւնը արանց մ․ճիւղին առընթեր։ Նիւ Եորքի կանանց մ․ճիւղին անդամակցած են՝ ընկերուհիներ․—

Մառամ Թէզեան
Էրմոնէ Կուտիկեան
Զարուհի Հանըմեան
Արուս Մուրատեան
Աննա Սարգիսեան
Աննա Թարայեան
Ծաղիկ Մինասեան
Արաքսի Ֆիլայեան

Սրբուհի Գարակէօզեան
Ոսկի Պաճաքեան
Հայկանոյշ Ներսէսեան
Կիւլվարդ Տ. Գրիգորեան
Իսգուհի Սիմոնեան
Հեղինար Մուրատեան
Եղսա Ծառուկեան
Տիկին Տօնիկեան

Լուիզ Նաճարեան

Նիւ Եորքի հայ գաղութին մէջ համբաւ շահեցաւ Նիւ Եորքի հնչակեաններու «Աւշարեան» թատերախումբը՝ իր փայլուն բեմադրութիւններով։ Հնչակեան կուսակցութեան հպարտութեան առարկայ եղող աշխատաւորներէ բաղկացած մեր թատերախումբի գաղափարակից ներկայացումներուն ներկայ գտնուող հազարաւոր հանդիսականները, հայ բեմի գեղարուեստը ըմբոշխնած և գոհունակ սրտով բաժնուած են թատերասրահներէն։

Խումբը ներկայացուցած է թատերագիր՝ ընկ. Ա. Շահէնի հեղինակութիւնները, ստեղծելով կուսակցութեան համար համակրական ընդարձակ շըրջանակ մը։ Խումբին ընծայած նիւթական և բարոյական օգուտը եղած է շատ բարձր։

«Աւշարեան» անուանի թատերախումբին մասնակցած են հետեւեալ ընկեր-ընկերուհիներէ․—

Գարեգին Նաղաշեան
Մարտիրոս Թարայեան
Կիւրեղ Մինասեան
Արաքսի Չէքեան
Յակոբ Տէրտէրեան
Սիրական Արզումանեան
Արմէն Մեսիկեան
Եզնիկ Պէրպէրեան
Յովհաննէս Պժեան
Փօլ Գալաճեան
Գրիգոր Տէր Գրիգորեան
Ալէքս Ֆիլեան

Էրմոնէ Կիւտիկեան
Սաթենիկ Փօլատեան
Գարեգին Մենեղիկեան
Աւետիս Գալաճեան
Յովսէփ Փաթոյեան
Գասպար Անթոյեան
Դաւիթ Մուրատեան
Գասպար Նաճարեան
Հէրի Թէրզեան
Մաքրուհի Թարայեան
Արաքսի Ֆիլեան
Յակոբ Տօնիկեան

Գասպար Թագուչեան և ուրիշներ։

Նիւ Եորքի մ․ճիւղի ամենամեծ ցնցումը տեղի ունեցաւ ՀՕԿի կազմութեան ընթացքին և Ֆետերացիայի շրջանին։ Մասնաճիւղը երկճղուեցաւ բախումներէն։ Փորձեցին գրաւել ակումբը, սակայն հաւատարիմ ընկերներ միակամ ուժգնութեամբ կուսակցութենէն դուրս վտարեցին ֆետարարները։ ՀՕԿեան անհեռատես այս շարժումը պատճառ հանդիսացաւ Նիւ Եորքի Հընչակեան մասնաճիւղի տկարացման։

Նիւ Եորքի մէջ կազմուեցաւ ԿԱՑՄերու Միութիւնը։ Այս կազմակերպութիւնը իր գոյութիւնը պահեց վեց տարիներ։ Դժբախտաբար հին սերունդը չկրցաւ համակերպիլ նոր սերունդին հետ։ Սկիզբի տարիներուն ԿԱՑՄերը գործակցեցան կուսակցական ձեռնարկներուն իրենց երգերով ու պարերով. բայց երբ անոնք չափահասութեան հասան, դադրեցան գործունէութիւն ունենալէ և ԿԱՑՄ Միութիւնը լուծուեցաւ։

* * *

Սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը, 65 տարիներու երկա՜ր ժամանակաշրջանին, Նիւ Եորքի մ․ճիւղի տոմարներէն կը ստուգուի, որ մ․ճիւղին անդամակցած են 680 ընկերներ և ընկերուհիներ, որոնցմէ մեծ մասը մեկնած են այլ քաղաքներ, շատեր վերադարձած են Երկիր. 120 ընկերներ և ընկերուհիներ մահացած են։ Իսկ այժմ, գործօն և ոչ գործօն 80 տարեց անդամներ կ'ապրին։

Երկիւղածութեամբ կ'ոգեկոչենք մեզմէ յաւէտ բաժնուած ընկերներու և ընկերուհիներու անմոռաց յիշատակը, մեր հոգիէն ու սրտէն փրցուած յարգանաց անթառամ ծաղիկներով․․․։

ՓՐԱՎԻՏԷՆՍԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Փրավիտէնսը Ռօտ Այլընտ նահանգի գլխաւոր և մեծագոյն քաղաքն է։ Գործարանաշատ այս ոստանին մէջ, շատ կանուխէն հայեր եկեր ու գացեր են։

Հայ գաղութը ինքզինք զգալի կ'ընէ 1888 թուականներուն։ Բացի հայ աշխատաւորներէ, քանի մը հայ խանութպաններ իսկ գտնուած են այս թուականին։

1891 թուականին Փրավիտէնսի հայ գաղութին մէջ կ'երեւին հետեւեալ հնչակեանները․— Սարգիս Կօշկարեան, Յարութիւն Բարղամեան, Կարապետ Բարղամեան և Տիգրան Սանոյեան։

Հայ յետադիմութիւնը ուժգնօրէն կ'ընդդիմանայ Հնչակեան յեղափոխական գաղափարին։ Հնչակեան խումբը առանց վհատելու, կ'աշխատի ստուարացնել իր թիւը։ Կարճ ատենէն կ'անդամագրուին․— Պաղտասար Ազոյեան, Յ. Կիւլխասեան, Պետրոս Պօյաճեան, Յ. Տէր Պօղոսեան և Ա. Տէրոյենց։

1892ին Փրավիտէնսի մ․ճիւղը կը բանէ վերելքի յաջող ճանապարհը։ Ուստրէն յաջորդաբար Փրավիտէնս կ'այցելեն Տոքթ. Յարութիւն Շէքէրճըեան, Գարեգին Չթճեան, Կ. Փափազեան և ուրիշներ և իրենց յեղափոխական ելոյթներով կ'աշխուժացնեն մասնաճիւղը։

1893ին Փրավիտէնսի հնչակեանները գեղեցիկ տողանցքով, ցոյց մը կը կազմակերպեն Հայաստանի ազատութիւնը յատկանշող։ Թափօրը մեծ փողոցէն կ'ուղեւորուի Էքսչէնճ անուն մեծ սրահը եւ հոն Հայկական Հարցի մասին կը խօսին հնչակեան գործիչները, որոնց գլխաւորը կ'ըլլայ Եւրոպայէն Ամերիկա ժամանած Ռուբէն Խանազատը։

Հայ յետադիմութիւնը սաստիկ սրտնեղելով հնչակեաններու ցոյցերէն, Ամերիկա կը բերեն Պր. Մինաս Չերազը չէզոքացնելու համար հնչակեաններու ձգած տպաւորութիւնը։ Չերազի ծանծաղ մտայնութիւնը ջրելու համար, Փրավիտէնսի Հնչակեան մ.ճիւղի նախաձեռնութեամբ կը սարքուի հրապարակային ժողով։ Կը խօսի Խանազատը, ցայտուն կերպով դրսեւորելով Մինաս Չերազի յետադիմական մտայնութիւնը։ Եւ երբ կ'անդրադառնայ սոցիալիզմի մասին, կը սկսի կռիւը. աթոռներ կը ջարդուին, արիւնը կը հոսի եւ ժողովը կը խանգարուի։

ԸՆԿԵՐ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒՀԻ ՕՀԱՆ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ (ՊԱԼՈՒ ՀԱՒԱՆՑԻ)

1894ին կը սկսի Սասնոյ ըմբոստութիւնը։ Իսկ 1895ին Զէյթունի ապստամբութիւնը։ Այս երկու հնչակեան մարտերը խոր ազդեցութիւն կը ձգեն հայութեան վրայ։ Հնչակեան հմայքը զգալապէս կ'ուժեղանայ. մասնաճիւղը կը խտացնեն նորանոր ընկերներ։

Այս խանդավառութիւնը երկար չի տեւեր։ Կու գայ 1895ի հայկական աղէտները. ու աւելին, սոցիալիզմը չի մարսողները կը պառակտեն կուսակցութիւնը եւ կը յառաջացընեն Վերակազմեալ անունով խմբակցութիւնը։

ՍԱՐԳԻՍ ՃԱՄԻՐԵԱՆ

Պառակտիչները կը գրաւեն Փրավիտէնսի մ.ճիւղի արխիւն ու գանձը եւ կը տիրանան Հնչակեան չարքերուն։ Մասնաճիւղը կը քայքայուի։

1896ին տարբեր քաղաքներէն Փրավիտէնս կու գան ընկերներ Օհան Գասպարեան, Միհրան Պալիկեան, Ղազարոս Գարակէօզեան, Բարոյր Թաթարեան եւ Պետրոս Պօյաճեան եւ կը վերակազմեն մասնաճիւղը։

1897ին մ.ճիւղը կը զօրացնեն ընկերներ՝ Սարգիս Ճամիրեան, Պետրոս Փափազեան (Հնչակ) Մարտիրոս Տօնապետեան, Սիմոն Կաճուրեան եւ Յակոբ Մաչոյեան։

Հնչակեաններու վերերեւումը կը սրտնեղէ Դաշնակցութիւնը եւ Վերակազմեալ խմբակցութիւնը։ Այցելու ընկերներ Յ. Բարեջանեան, Ա. Մելտոնեան, Կ. Մարտիկեան եւ Բարգէն Ռուբէն իրենց հրապարակային ելոյթներով մեծ զարկ կու տան մ.ճիւղին։ Հնչակեան—Վերակազմեալ հակամարտութիւնը ուժեղապէս կը սրի։

1903ին Էքսչէնճ-Փլազա սրահին մէջ կայացած հրապարակային մեծ ժողովին կը խօսին Յ. Բարեջանեան, Ա. Մելտոնեան եւ Ս. Սապահ Գիւլեան։ Ներկայ կ'ըլլան աւելի քան 600 ունկնդիրներ։ Վերակազմեալները լոյսերը կը մարեն եւ կը ճչան. «Պէտք է զարնել, պէտք է սպաննել»։ Հնչակեաններու և ժողովականներու ընդդիմութիւնը յաջողութիւն չ'ապահովեր խառնակիչներուն։ Հակառակորդները կը դիմեն մատնութեան. կառավարութեան դիմելով հնչակեաններուն կը ներկայացնեն իբրև անիշխանականներ։ Հակառակորդներու բոլոր փորձերը ապարդիւն կ'անցնին և նորանոր ընկերներ կ'աւելնան մասնաճիւղի շարքերուն վրայ։

ՄԻՔԱՅԷԼ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
1890ի գործիչներէն

1904ին Փրավիտէնսի Հնչակեան մասնաճիւղի անդամներու թիւը կը բարձրանայ 100ի։ Վէսթ Մինսթըր փողոցի վրայ սարքուած բացառական ժողովի մը ընթացքին կը կազմուի զինավարժական խումբը ընկ. Քեփթըն Մկրտիչ Պետրոսեանի ղեկավարութեամբ։ Հընչակեան զինավարժական խումբը իրեն կը քաշէ Փրավիտէնսի հայ երիտասարդութիւնը։ Մէյն փողոցին վրայ կը բացուի ակումբ։ Կազմակերպչական գեղեցիկ եռուզեռը և դէպի Հնչակեանութիւնը հոսող ժողովրդականութիւնը ուղղակի կը քայքայէ Վերակազմեալները։

Ակումբին մէջ ընկ. Գ. Ուշաունին «Սոցիալիզմը և աշխատաւորութիւնը» նիւթին շուրջ քանիցս կը դասախօսէ և կը լուսաբանէ հայ աշխատաւորութիւնը։

«Ժիրայր» զինավարժական շաբաթական մարզանքներուն ներկայ կ'ըլլայ հոծ բազմութիւն մը։ Անոր բացօդեայ տողանցքը թէ' հայերուն և թէ' տեղացիներուն գնահատանքին կ'արժանանայ։ «Ժիրայր» զինավարժական խումբի վարչութեան անդամները եղած են՝ Մելքոն Օղկասեան, Ղազար Մանկասարեան, Վահան Պօյաճեան, Վահէ Մանուէլեան, Զաքար Պարոնեան և Նշան Սթամպուլեան։ Խումբի տարեկան զինավարժական տողանցքները տեղի ունեցած են Փլէյս կարտընի մէջ և ամերիկեան դրօշին հետ պարզուած է Հնչակեան զինանշանով դրօշակը։

1907 թուականին Փրավիտէնսի մէջ կը կազմուի հնչակեան թատերախումբ մը. գլխաւոր անդամները կ'ըլլան.— ընկերներ՝ Գաբրիէլ Ֆրէնկեան, Վահէ Մանուէլեան, Արմենակ Քամուչեան, Նշան Սթամպուլեան, Արմենակ Թղթիկեան, Սարգիս Գլանեան և Վահան Պօյաճեան։ Խումբը կը ներկայացնէ «Աւարայրի Արծիւը», «Սև Հողեր» և շարք մը գիւղական պատկերներ և կը շահի ժողովրդականութիւն։

1912ին ընկեր Սիրվարդի առաջնորդութեամբ, դերասանական խումբը իր մէջ կը խառնէ նորանոր անդամներ և կ'անուանակոչուի ՀՆՉԱԿ դերասանական խումբ։ ՀՆՉԱԿ դերասանական խումբը գաղութին մէջ հռչակաւոր կը հանդիսանայ հետևեալ ներկայացումներով.— «Թուրիթ Բէկ», «Մեծն Արշակ Բ.», «Անմահն Ժիրայր», «Սամուէլ», «Զէյթուն», «Մացակ Բիձա», «Յաբէթ-Յակոբ», «Սաբիրէ» և այլն։

ՀՆՉԱԿ դերասանական խումբի անդամներն են.—

Օր. Մարիցա Ահարոնեան
Օր. Ոսկի Փիլիպոսեան
Տիկ. Յ. Մարուքեան
Օր. Նուարդ Իշլէմէճեան
Օր. Եղիսաբէթ Զիլինկիրեան
Յարութիւն Մուրատեան
Մարտիրոս Թարայեան
Ազունի Կօշկարեան
Համբարձում Փերեցեան
Մանուկ Նորիկեան
Խաչիկ Մուրաջանեան
Երուանդ Գալֆայեան
Գէորգ Մեսրոպեան
Ներսէս Հիւլիւնեան
Կիւլէզ Կիւլէզեան
Կարապետ Փիլոյեան
Մաքրուհի Թարայեան
Արփինէ Յակոբեան
Գալուստ Մկրտիչեան
Պետրոս Նորիկեան
Արմենակ Թղթիկեան
Գէորգ Մեսրոպեան

Այս փառահեղ խումբին ներկայացուցած թատերգութիւններն են.— «Կարկառուն կամարներ», «Տանջուածները», «Թալաթի Անկումը», «Ձեռքերը վեր», «Նոր Մարգարէն» և այլ կտորներ։ «ՀՆՉԱԿ» դերասանական խումբը գեղարուեստի թափչութեամբ հմայած է հայ հասարակութիւնը, տանելով հայ գաղութի խորքին գնահատանքը։

Ա. ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ

Փրավիտէնսի ամրակուռ մասնաճիւղը ներքին թէ արտաքին ցնցումներէ ազդուած չէ։ 1917ին մասնաճիւղը ունեցաւ 250 անդամներ։ Այս պատկառելի մ.ճիւղը 1912—1917 թուականներուն իր ծոցին մէջ պահած է «Երիտասարդ Հայաստան»ը և կանոնաւոր կերպով լոյս ընծայած։

ՓՐԱՎԻՏԷՆՍԻ ԿԱՆԱՆՑ Մ.ՃԻՒՂԸ.— Կանանց մ.ճիւղը իր գործունէութեամբ եղած է տիպար մասնաճիւղ մը։ Անոր արժանաւոր անդամուհիներն էին ընկերուհիներ.—

Մարիցա Սիրվարդ
Օր. Ո. Փիլիպոսեան
Տիկ. Խանոյեան
Տիկ. Ա. Ահարոնեան
Տիկ. Ա. Մովսէսեան
Տիկ. Յ. Մարուքեան
Օր. Ս. Զիլինկիրեան
և ուրիշներ։

Վէսթ Մինսթըր փողոցի վրայ բացուած Հնչակեան նոր ակումբին մէջ կը սկսին չորք մը դասախօսութիւններ։ «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագիրներ՝ ընկերք Սիրվարդ և Երուանդ Սաֆօ կը դասախօսեն «Յեղափոխական գրական դէմքեր», «Հնչակեանութիւն և Մարքսիզմ», «Սոցիալ դեմոկրատիա» նիւթերու մասին։

Փրովիտէնսի մէջ որակով և քանակով Հնչակեանութենէ առաջ կու գար Դաշնակցութիւնը։ Ռամկավարները և վերակազմեալները շատ տկար էին և այդպէս ալ մնացին։

Կամաւորական Շարժման մեծ զարկ տուաւ մ. ճիւղը՝ նիւթական շօշափելի զոհողութիւններով։ ՀՕԿը չի կրցաւ ազդել Փրովիտէնսին։ Գրիգոր Վարդանեանի և նմաններուն բոլոր փորձերը մասնաճիւղը երկճղելու նպատակով, անցան ապարդիւն։

Դուրսէն եկող ամէն ձևի փոթորիկներուն կուրծք տալով Փրովիտէնսի Հնչակեանութիւնը մաշիլ սկսաւ մեծ թիւով պատուական ընկերներու մահերով և ծերութիւնով։

Մասնաճիւղը մնացած ընկերներով կայուն է և կը շարունակէ իր աշխատանքները։

Եռանդուն գործիչներէն մէկն էր Ա. Աթանասեան։

ՏԻԹՐՈՅԻԹԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Միչըկըն նահանգի մեծագոյն քաղաք Տիթրոյիթը Մ. Նահանգներու ծանր ճարտարարուեստի գլխաւոր կեդրոնն է։ Ճէնէրալ Մօթորս, Քրայզլըր, Ֆորտ և ուրիշներ, որոնք Ամերիկայի մեծագոյն ընկերութիւններէն են, իրենց գործարանները հիմներ են Տիթրոյիթի մէջ։

Հայերու մեծամասնութիւնը կ'աշխատի Ֆորտ ընկերութեան մէջ։

Չենք կրնար ճշգրտօրէն սահմանել թէ հայերը ո՞ր թուականին Տիթրոյիթ եկած են. բայց յայտնի է որ հայերը որպէս գաղութ ճանչցուած են 1900 թուականներուն։ Տիթրոյիթի մէջ քաղաքական կազմակերպութիւններ գոյութիւն ունեցած են 1902էն ի վեր։ Ամէնէն հին կազմակերպութիւնը կը նկատուի Դաշնակցութիւնը։ Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղը գոյութիւն ունեցած է 1904ին, երբ ընկերներ Ս. Սապահ Գիւլեան և Սահակ Տէր Գալուստեան Տիթրոյիթ այցելած և կազմակերպած են մասնաճիւղը։

Տիթրոյիթի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղի հիմը դրուած է հինգ ընկերներով.—

Սարգիս Յակոբեան — Խաչիկ Րէյիսեան
Յ. Յարոյեան — Յարութիւն Նիկողոսեան
Մարտիրոս Կօշկարեան

Քանի մը շաբաթէն մ. ճիւղի թիւը կը բարձրանայ 15 անդամներու։ Հայ աշխատաւորութեան բազմանալուն առընթեր, հնչակեան շարքերը կը խտանան և կը դառնան նկատելի ույժ։

1909ին Տիթրոյթի մէջ կային 600 հայեր։ Ատանայի կոտորածէն մազապուրծ հայ աղէտեալներուն համար Հնչակեան մ.ճիւղը և Դաշնակցութեան կամիտէն միասին կը սարքեն հրապարակային հանգանակային ժողով և նկատելի գումար մը կ'ուղարկեն Ատանա։

1910ին Տիթրոյիթ կու գան և մասնաճիւղին կ'անդամակցին Յ. Գարագաշ և Սիման Կաճառեան։ 1913 թուականին Հնչակեան ընկերներու թիւը կը բազմապատկուի և մասնաճիւղը կը հասնի նախանձելի դիրքի. շրջանի Պատգմ. ժողովին չորս պատգամաւորներ տալու իրաւունքով։

1911ին կը կազմուի Ռամկավար ակումբը։ Վերակազմեալներն ալ կ'ունենան մասնաճիւղ։ Հետզհետէ երևան կու գան հայրենակցական միութիւններ, Բարեգործականը, և այլն, բայց բոլորին մէջ երկու գլխաւոր հոսանքներ ուղղութիւն կամ աջակցութիւն կու տան այս կազմակերպութիւններու ձեռնարկներուն. այդ ույժերն են՝ Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղը և դաշնակցական կամիտէն։

Տիթրոյիթի Հնչակեան մասնաճիւղը աւելիով զոհողութիւն երևան բերաւ եգիպտահայ պատուիրակութեան (Սապահ Գիւլեան և Հանըմեան) այցի պահուն։ Հնչակեան ույժը գերազանց թափով հրապարակ իջած էր։ «Փարամազ» ակումբը իր ճոխութեամբ և բազմամարդութեամբ Տիթրոյիթի հայութեան ժամադրավայրը դարձած էր։ Պատուիրակութիւնը զարմացաւ Հնչակեան ույժը տեսնելով։

Մինչև 1921 թուականներուն Հնչակեան ույժը տիրող էր գաղութին մէջ և ունէր ղեկավարի դեր։

Երբ Հայաստանը խորհրդայնացաւ ու Վորքըրս Փարթիի հետ համաձայնօրէն միութիւն փորձեց, Մասնաճիւղի վայրէջքը սկսաւ արագօրէն, թէև չուշացաւ այդ միութեան քայքայումն ալ։ Վարքըրս Փարթիի կողմը մնացողները կարծեցին թէ «յառաջդիմութիւն» ըրին Հնչակեան ույժը քայքայելով, սակայն իրենց հաշիւը սխալ դուրս եկաւ։ Անոնք ատեն մը թէև կարգ մը ընկերներ «խլեցին», բայց Հին մարզուած Հնչակեանը չէր կրնար՝ արդէն իր գիտցածները՝ ժամերով կրկին լսել և թութակօրէն արտասանել։

ՔԱԼԻՖՈՐՆԻՈՅ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1890ական թուականներուն Քալիֆորնիոյ փաքրաթիւ հայ գաղութին մէջ եղած են քանի մը հնչակեաններ։

1891ին Ֆրեզնօ քաղաքին (այն տեն աւան) շրջակայքը հողագործութեամբ պարապած են ընկերներ Առաքելեան (հետագային դարձաւ յայտնի միլիոնատէր) Եփրեմ Կաճառեան, Մարտիրոս Տօնապետեան, Սողոմոն Կիւզէլեան և Աշոտ Երէցեան։ Քալիֆորնիոյ Հնչակեան կազմակերպութեան հիմնաքարը կը հանդիսանան այս հինգ ընկերները։

Առաքելեանը կը տարուի ընչաքաղցութեամբ և ճարպիկ միջոցներով կը դառնայ ունևոր (մեծ հողատէր) և կ'ուրանայ։ Միւսները կը մնան հնչակեան և յառաջ կը տանին կազմակերպչական գործը։

Հայերը Ֆրեզնօ—Քալիֆորնիա գաղթած շրջանին Սենտ Վօքին Վէլին ազդուածքի և չքաւորութեան անապատ մը կը ներկայացնէր։ Այդ անապատը ներկայ հռչականուն պաղատանին վերածողը հայոց ձեռքն էր։ Հին օրերու մէջ ծանր անձկութիւններու ենթարկուող, տեղացիներէն անարգուող, հայ աշխատաւորի տոկունութիւնը և քաշած զրկանքները Քալիֆորնիոյ պատմութեան մէջ ամէնէն ուշագրաւ դրուագները կազմած են։

Քալիֆորնիոյ հնչակեանները Մ. Նահանգներու Արեւելեան և Միջին Արեւմտեան նահանգներէն գաղթած ըլլալով՝ մինչեւ որ աշխատանք, գործ գտած, տուն-տեղ եղած են, ենթարկուեր են շատ ծանր պայմաններու, որով շատեր ուծացեր են և քիչեր մնացեր։ Պէտք է նշել թէ՝ ընդհանրապէս Քալիֆորնիոյ միջավայրին մէջ մարդը նիւթին գերին է... աւելիով՝ ունեւոր դառնալու վազքին մէջ է։ Մարդիկ իրենց վաստակը վայելելու միջոց իսկ չեն ունենար։

ԸՆԿ. ԼԵՒՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Եռանդուն հնչակեան գործիչ եւ յայտնի մարքսիստ գրող: Իր գրքերուն եւ իրեն մասին կ'անդրադառնանք հետագային:

* * *

Քալիֆորնիոյ շրջանին մէջ առաջին մ.ճիւղը եղած է Ֆրեզնոն։ 1893 թուին Ֆրեզնոյի հնչակեանները կը գրեն Պոսթոնի մ.ճիւղին և կը խնդրեն գործիչ Ռուբէն Խանազատը ուղարկել Քալիֆորնիա։

Ցանցառ թուով ընկերներէ կազմուած Ֆրեզնոյի մասնաճիւղը իր գոյութիւնը կ'երկարէ մինչեւ 1915 թուականը։ Այս թուականէն ետք, գաղութը բազմացած ըլլալով՝ նոր ընկերներ կ'աւելնան մասնաճիւղին վրայ։

1918 թուին ընկերներ Սապահ Գիւլեանի և Մարգար Քեպապճեանի այցելութեամբ Քալիֆորնիոյ Հնչակեան Շրջանը մեծապէս կը զօրանայ։ Ընկեր Սապահի հռետորական բանախօսութիւնները կ'էլեքտրականացնեն ունկնդիրները։ Հայկական Հարցի մասին Հնչակեան մօտեցումները, կը համարուին գործնական։ Կուսակցութեան հմայքը կ'աւելնայ և շատեր կ'արձանագրուին Հնչակեան։ Մ. Քեպապճեանի ջանքերով «Երիտ. Հայաստան»ը կը տարածուի ժողովրդային շրջանակներու մէջ։ Կը հանգանակուին շօշափելի գումարներ՝ յօգուտ կուսակցութեան։

ՎԱՐԴԱՆ ՋԱԼԸՄԵՆՑ (ԹՈՄԱՐՋԱՑԻ)

Վաստակաւոր եւ խանդավառ Հնչակեան գործիչ

Ընկեր Սապահի ներկայութեամբ նոյն օգտաշատ գործունէութիւնը կը շարունակուի Լոս Անճելըսի և միւս քաղաքներուն մէջ։

Այժմ Քալիֆորնիա-Վալէյօ կը բնակի Հնչակեան անընկուն գործիչ և մտքի հուժկու մշակ Լեւոն Մարտիրոսեանը, որ իր պարտականութիւնը կատարած է Ամերիկայի լայնքին ու իր երկայնքին, սկսած իր երիտասարդական շրջանէն։

1922 թուին Ֆրեզնոյի մասնաճիւղը կը բռնէ վայրէջքի ճանապարհը։ Առարկելով հեռաւորութիւնը, Սելմայի և Տինուպայի այգեպան ընկերները, իրենց տեղերուն վրայ կը հիմնեն առանձին մ.ճիւղեր, որով Ֆրեզնոն կը կորսնցնէ իր նախկին հըմայքը։ Վերջին ժամանակներուն Ֆրեզնոյի գործօն ընկերները եղած են.— Աշոտ Երէցեան, Սահակ Ագոյեան, Նշան Քօչեան, Մկրտիչ Գասպարեան, Մանուկ Բաբարիկեան և Վարդան Ջալըմենց։

ԼՈՍ ԱՆՃԵԼԸՍԻ Մ.ՃԻՒՂԸ.— Լոս Անճելըսի Հնչակեան մ.ճիւղը կազմըւած է 1907 թուականին, ընկ. Սողոմոն Կիւզէլեանի ջանքերով։ Աշխարհի ամենածաւալուն քաղաք՝ Լոս Անճելըսի մէջ Արեւելքէն գաղթած և հաստատուած են բազմաթիւ հնչակեաններ ու կարծես անյայտացեր են...։

Ժամանակ մը, Լոս Անճելըսի մ.ճիւղը արձանագրեր է փայլուն գործունէութիւններ։ Ընկեր Ս. Սապահ Գիւլեանի այցի օրերուն, կուսակցական եռուզեռը զգալիօրէն բազմապատկուած է։ Ընդհանրապէս կուսակցական գործունէութեան նախանձախնդիր եղած են ընկերներ.—

Հեթում Պալեան
Մարտիկ Թօմպազեան
Վարդան Տիրատ
Արման Կիզիր
Գրիգոր Թամաճեան
Աղաւնի Թամաճեան
Աղաւնի Շահէն
Արաքսի Նազարեան
Մանուկ Կիրակոսեան
Վահան Մօրլեան
Սեդրաք Պօյաճեան
Յովակիմ Պօյաճեան
Յովհան Տօստուրեան
Կարապետ Նազարեան
Հէրի Պէրպէրեան
Արաքսի Արամեան

ՏՈՔԹ. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ
Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ օգտակար խորհրդատու
Կուսակցութեան

ՍԵԼՄԱՅԻ և ՏԵՆՈՒՊԱՅԻ հնչակեան այգեպանները թէեւ առանձին մասնաճիւղերու անունը կը կրեն, բայց իրականութեան մէջ խումբ կոչուելու քանակն ունին, որոնք գնահատելի կուսակցականներ են և իրենց կուսակցական ձեռնարկները յառաջ կը տանին Ֆրեզնոյի մ.ճիւղին հետ։ Սելմայի և Տենուպայի գործօն ընկերներն են.—

Մարտիրոս Տօնապետեան
Պ. Թորոսեան
Փիթըր Տ. Կարապետեան
Յարութիւն Թանջուտեան
Փօլ Կարուկեան
Սուրէն և Հնչակ Տօնապետեաններ

ՍԱՆՖՐԱՆՍԻՍՔՈՅԻ Մ.ՃԻՒՂԸ.— Այս մ.ճիւղը կարճ կեանք ունեցած է և երկար ատենէ ի վեր դադար առած է։ 1918—1920 թուականներուն այս մ.ճիւղը ցուցաբերած է գործօն կեանք, բայց չորք մը ընկերներու մահուամբ և քաղաքէն մեկնելու հետեւանքով՝ մասնաճիւղը թուլցած ու ապա դադրած է։ Այս մ.ճիւղին գործօն ընկերները եղած են՝ Սողոմոն Բարսեղեան, Մկրտիչ Ազատեան և Բօչեան եղբայրներ։

Գալիֆորնիոյ մէջ կ'ապրին կարգ մը ընկերներ, ինչպէս Լեւոն Մարտիրոսեան, Միսաք Անթառամեան, Պօղոս Ասօյեան, Վահան Ղուկասեան և Տոքթ. Համազասպ Յարութիւնեան, որ միշտ արժէքաւոր խորհուրդներով օգտակար կը հանդիսանար ղեկավարներուն։

ԵՈՒՆԻԸՆ ՍԻԹԻԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1892ին Վէսթ-Հօպօքըն հաստատուած խումբ մը տիգրանակերտցիներ կը հիմնեն Հնչակեան մ.ճիւղ մը։ 1893ին հնչակեան գործիչ Խանազատ հրապարակային դասախօսութեան ընթացքին Սոցիալիզմի և աշխատաւոր դասակարգի մասին խօսուած նորութիւններէն սրտնեղելով՝ մ.ճիւղը կը լուծուի։

Թրքական սահմանադրութեան ընթացքին, թրքական զինուորագրութենէ փախստական մեծ թիւով երիտասարդներ, որոնց մեծ մասը Տիգրանակերտի մէջ Հնչակեան արձանագրուած էին, կը ժամանեն Ամերիկա։

1913 թուականին Ամերիկա ժամանող այս երիտասարդներէն Յարութիւն Թումանեան, Մելքոն Տեյիրմէնճեան, Տիգրան Պէրպէրեան և Յարութիւն Փինէճեան կը հիմնեն Եունիըն Սիթիի մասնաճիւղը։ Կարճ ժամանակ ետք, այս փոքրիկ խումբին վրայ կ'աւելնան՝ Տիրան Վարժապետեան, Յովսէփ Տեպոզեան, Արմենակ Նաճարեան և Միսաք ու Խորէն Մարտիրոսեան։

1916—1921 թուականներուն մասնաճիւղը կ'ունենայ նորանոր անդամներ և կը հասնի իր բարձրագոյն կէտին։ Կը կազմուի տիկնանց «Նազենի» մ.ճիւղը։ Կը բացուի գրադարան-ակումբ՝ թատերասրահով օժտուած։ Կը կազմուի «Փարամազ» թատերախումբը և ծայր կու տայ կուսակցական գործունէութեան փառահեղ շարքը։

«Փարամազ» դերասանական խումբին անդամներն էին.—

Յովսէփ և Արսէն Տեպոզեան
Տիրան Վարժապետեան
Յովսէփ և Կարապետ Սթամպուլեան
Յակոբ և Նշան Վեզիրեան
Ա. Նաճարեան
Մելքոն Տեյիրմէնճեան
Եօժէնի և Հայկանոյշ Տէպոզեան
Սեդար Պօյաճեան
Յարութիւն Թանամեան
Տիգրան Պօյաճեան
Պետրոս Տելլաքեան
Մկրտիչ Տուզճեան
Թովմաս և Հէրի Փինէճեան
Յարութիւն Պէրպէրեան
Անի Մարտիրոսեան
Թագուհի Նուրիկեան
Գառնիկ Ներսէսեան

Մասնաճիւղի ձեռնարկները գաղութին ձեռնարկները կը համարուէին։ Կար Դաշնակցութիւնը, բայց անոնք իրենք իրենցմով էին. կարծես ժողովուրդէն կտրուած խմբակցութիւն էր։ Հնչակեանները մեծ համեմատութիւններով կը սատարէին տեղւոյն Մեսրոպեան հայ վարժարանին, կը գործակցէին եկեղեցական և ազգային ինչ ինչ գործերուն։

ԸՆԿ. ԱՐՄԵՆԱԿ ԷԼՈՅԵԱՆ

Ամերիկայի Ուստր քաղաքի Հնչակեան մ. ճիւղէն Կիլիկեան ճակատը մեկնող կամաւոր ընկ. Էլոյեանը այժմ Խորհրդ. Հայաստան կը գտնուի։
(Տես էջ 13)

Եւնիքըն Սիթիի ընդարձակ ակումբին մէջ տեղի կ'ունենային հրապարակային դասախօսական ժողովներ, հանդէսախնջոյքներ, պսակադըրութեան հանդէսներ, և Խորհրդային Հայաստանի տարելիցի տօնակատարութիւններ։

Եւնիքըն Սիթիի «Փարամազ» դերասանական անուանի խումբի ներկայացումները որ կը վայելէին մեծ ժողովրդականութիւն, կայացեր են տեղական ընդարձակ թատրոններուն մէջ, հազարաւոր հանդիսականներու ներկայութեամբ։ Խումբը ներկայացումներ տուած է նաև Փեթըրսընի, Նաւարքի և Վեսթ Նիւ Եորքի մէջ։ Ներկայացումներէն գոյացած գումարներով օգնած է Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան, հայ դպրոցին և հայրենակցական միութիւններուն։

Խումբին առաջին թատերախաղը եղած է Փարամազի «Ձեռքերը Վեր»ը և ընկ. Ս. Շահէնի բոլոր հեղինակութիւնները։ Շատ յաճախ թատերական հսկայ սրահները նեղ եկած են բազմահազար հանդիսականներուն, շատեր մնացեր են ոտքի վրայ։ «Փարամազ» թատերախումբի արժանի ղեկավարները եղած են հաւատարիմ հնչակեաններ՝ Յովսէփ և Արսէն Տեպազեաններ։

«ՆԱՋԵՆԻ» ԿԱՆԱՆՑ Մ. ՃԻՒՂԸ.— Եւնիքըն Սիթիի կանանց մասնաճիւղին անդամներն էին.—

Վարդուհի Վարդապետեան	Հայկանոյշ Մելքոնեան
Աղաւնի Յարութիւնեան	Անի Յակոբեան
Անի Մարտիրոսեան	Հայկանոյշ Տեպազեան
Հայկանոյշ Աւետիսեան	Վալանդին Պէրպէրեան
Լուսիա Շիրիկճեան	Մէյրի Համամճեան
Ազնիւ Մեսրոպեան	Պայծառ Տնկիճեան
Նուարդ Շենլուկեան	Բերուզ Սապահ Գիւլեան
Ազնիւ Պագալեան	Եղիսաբէթ Գուրթպօզանեան
Եսթեր Նաճարեան	Աննա Շահինեան
Պայծառ Մկրտիչեան	Աննա Թօփճեան

Թումա Իսկէնտէրեան

Կամաւորական շարժման ընթացքին՝ 1915–1916 Եւնիքըն Սիթիի մասնաճիւղը ցուցաբերեց բուռն գործունէութիւն։ Կիլիկեան ճակատի կամաւորական բանակին միացան՝ ընկերներ Տիգրան Պէրպէրեան, Յարութիւն Թանամեան, Թովմաս Գահվէճեան, Մելքոն Տեյիրմենճեան, Մկրտիչ Թէրզեան, Գէորգ Մուրատեան և Տիգրան Նաճարեան։

Եւնիքըն Սիթիի արանց և կանանց մասնաճիւղերը Կուսակցութեան հանդէպ իրենց պարտականութիւնները կատարելէ ետք՝ ոյժ առած և պատուով գլուխ հանած են հետևեալ գործերը.—

ա) Ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանի հիւանդութեան առթիւ հոգ տարին ընկերոջ՝ նիւթական միջոցներով։ Անոր ցաւալի մահէն ետք, որպէս ընկերական երախտագիտութիւն, նշանաւոր մեր առաջնորդին կանգնեցուցին Յուշարձան-Շիրիմաքարը։

բ) Խ. Հայաստանի և Կիլիկիոյ շրջաններու հայութեան համար սկըսւած հագուստեղէնի արշաւին 10.000 կտոր հագուստ մատակարարեցին։

գ) Խորհրդային Հայաստանին օգտակար նուէր մը ընելու բուռն ցանկութեամբ, Եւնիքըն Սիթիի Հնչակեան մասնաճիւղերը ձեռնարկեցին Երեւանի հիւանդանոցին նոր էմպուլէնս մը դրկելու արշաւին և յաջողեցան։ Հակառակ ՀՕԿի հնարած ընդդիմութիւններուն, «էմպուլէնս»ը գնուեցաւ, Սր. Խաչ եկեղեցւոյ առջև պատարագիչ վարդապետէն օծուեցաւ վարդի ջուրով և ղըրկուեցաւ Հայաստան՝ իր յարակից մասերով և շատ մը պիտանի իրերով։

դ) Ազգային Միութեան և Սասունցի Դաւիթ զրահաւորներու հանգանակութեան իրենց ինկած բաժինը պատուով լրացուցին։

Եւնիքըն Սիթիի մասնաճիւղին արձանագրուեր են 85 այրեր, 22 տիկիններ։ Ներկայիս մասնաճիւղը փոքրացած է թէև, այսուհանդերձ ուղիղ 50 տարի յեղափոխական ամրակուռ դրօշով քալած է և պիտի քալէ մինչև հայութիւնը տիրանայ իր ազգային իրաւունքին։

ՊՐԻՃՓՈՐԹԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Քէնէթիքէթի Պրիճփորթ նահանգը, որ Նիւ Եորք նահանգին սահմանակից է, զուտ աշխատաւորութեամբ բնակուած է և այս քաղաքը ամբողջ Ամերիկայի մէջ քաղաքական բացառիկ դիրքաւորում ունի։ Տասնեակ տարիներէ ի վեր սոցիալիստները տիրապետած են Պրիճփորթի և անոր քաղաքապետը սոցիալիստ է։

Պրիճփորթի մէջ բեմի, խօսքի և մամուլի ազատութիւնը կատարեալ է։ Ազգի, ցեղի և կրօնի խնդիրները վաղուց ի վեր անյայտացած են։ Անհատի կարծիքը ճնշման ենթակայ չէ։ Կոմունիստ կամ այլ գաղափարներու տէր անհատը չի ճնշուիր։

Սոցիալիստական կարգերուն ենթակայ Պրիճփորթի Հնչակեան մասնաճիւղը՝ սոցիալիստ քաղաքապետ Քեսփըրին համակրանքին առարկայ ըլլալով՝ մասնաճիւղին ընծայուած է դարձեալ լայն հնարաւորութիւններ։

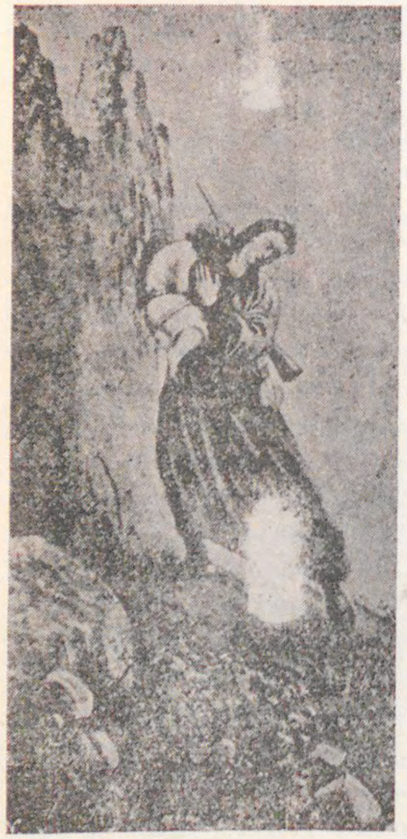

ՇԱՔԷ

Սասունցի հնչակեան կինը իր պատիւը փրկելու համար՝ միակ զաւկին հետ գահավիժեցաւ ժայռէն՝ անդնդախոր ձորը։

Ասկէ առնուած է «Շաքէ» սրահին անունը։

Պրիճփորթի Հնչակեան մասնաճիւղը հայ գաղութի ազգային, եկեղեցական և դպրոցական գործերու տնօրինութիւնը կ'առաջնորդէ ազնիւ հայերու հետ։

Գաղութին մէջ աննշան անկիւն մը կըծկուած կը մնան խումբ մը դաշնակցականներ, որոնք ազգային գործերէն իսպառ չէզոքացուած են։

Հնչակեան աշխատաւորները այս փոքրիկ հայ գաղութին մէջ թէև թիւով, սակաւաթիւ, բայց հաւատարիմ կուսակցականներ են և հարազատ հայու պարտականութեամբ, սկիզբէն ի վեր առաջ կը տանին ազգային և կուսակցական գործերը՝ գնահատելի յաջողութիւններով։

Առանձնապէս ՀՕԿի միջոցով շատ փորձեր եղան Պրիճփորթի Հնչակեան մասնաճիւղը պառակտելու, բայց ձախողեցան։ ՀՕԿը գնաց, Հնչակեանութիւնը մնաց։

Պրիճփորթի պատուական մասնաճիւղը հիմնուած է 1913 թուականին։ Անոր արժանի հիմնադիր անդամներն են.—

Սարգիս Պաճոյեան
Երանոս Ազամեան
Կարապետ Տատուրեան
Տիրիհաննեան ընտանիք
Յովհ. Տիմիրճեան
Միսաք Քիւրէճեան
Հէրի Գրիգորեան
Օսկիան Թօփալեան

Պրիճփորթի ընկերուհիները արանց մասնաճիւղի բոլոր ձեռնարկներուն սատարած են հոգւին և իրենց անսպառ ջանքերով պահած են հայկական դպրոցը ու ջամբած այդ գծով հայեցի դաստիարակութիւն մը հայ ուսանողութեան։

Գաղութին զոհողութիւններով կառուցուած Սբ. Համբարձում եկեղեցւոյ ՇԱՔԷ սրահը հանդիսացած է հաւաքոյթ-ժողովներու, հանդէսներու հաւաքատեղի, միաժամանակ որպէս ազգային վարժարան։

Պրիճփորթի մասնաճիւղի գիտակից ընկերները մ.ճիւղը հասցուցած են պարտաճանաչութեան օրինակելի դիրքին։

Ամերիկայի Շրջանի Պատգամաւորական ժողովներէն մի քանին կայացեր են Պրիճփորթի մէջ և իրենց գնահատութիւնը արձանագրած են մասնաճիւղին։ Պրիճփորթի տիպար մասնաճիւղին կը ցանկանք կորով և յարատեւութիւն։

ՇԻՔԱԿՈՅԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1892 թուականին, Սէլեան և Նիւ Եորքի մ.ճիւղի անդամ Մ. Շիրվանեան, կը կազմակերպեն Շիքակոյի Հնչակեան խումբը։

1894ին Խանազատի այցը կ'ունենայ իր բարերար ազդեցութիւնը անոր կազմաւորման և ուժեղացման մէջ։ 1896ին Վերակազմեալներու պառակտման պատճառով կ'ամայանայ. կը մնայ միայն ընկ. Գրիգոր Տէր Կարապետեանը։ Հակառակորդները կուսակցութեան արխիւը տարած ըլլալով՝ անհնար է այն ատենուան ընկերներու ցանկը տալ։

1904 թուականներուն ընկերներ Ս. Սապահ Գիւլեան և Սահակ Տէր Գալուստեան կը յաջողին մ.ճիւղը վերակազմել փոքրաթիւ ընկերներով, որոնք ևս ենթակայ կ'ըլլան հակաաշխատաւորական, հակասոցիալիստ հայ պահպանողականներու անլուր յարձակումներուն և կը տկարանան։

1908ին Սասնոյ հերոս Մեծն Մուրատի շուրջ կը համախմբուին նախկին ընկերները և սակայն Մուրատի մեկնումէն ետք, յատկապէս անգործութեան պատճառաւ ընկերներուն մեծ մասը կը մեկնին այլ քաղաքներ և մասնաճիւղի թափը կը ջլատուի։

1907 թուականի վերջերուն, Պոստընէն Շիքակօ կը փոխադրուի Հնչակեան յայտնի կազմակերպիչ, ընկերվարութեան իրական հաւատաւոր Տոքթ. Յարութիւն Շէքէրճեան և կը հիմնէ Շիքակոյի Հնչակեան մասնաճիւղը՝ հետեւեալ գործօն ընկերներով.—

Տոքթ. Յարութիւն Շէքէրճեան
Արտաշէս Շէքէրճեան
Փօլ Շէքէրճեան
Յարութիւն Պօղոսեան
Մանուէլ Սահակեան
Պետրոս Դարբինեան
Ա. Արամեան
Մկրտիչ Շէքէրճեան
Մկրտիչ Ամուն
Սեդրաք Պօյաճեան
Մաթէոս Պարոնեան
Յովհաննէս Պօյաճեան

1912ին կը սարքուի Ս. Դ. Հնչակեան առաջին հրապարակային ժողովը։ Ընկ. Պանդուխտի բոցավառ ատենախօսութիւնը կը ստուարացնէ մասնաճիւղը նորանոր անդամներով։ Շիքակոյի հայ գաղութի պատմութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով կը բացուի ակումբ-գրադարան։ Նոյնպէս, առաջին անգամ ըլլալով կը կազմուի Հնչակեան գերասանական խումբ՝ հետեւեալ ընկերներով.— Տոքթ. Ա. Իգնատիոսեան, Փոլ և Մկրտիչ Շէքէրճեան, Յար. Պօղոսեան, Մ. Պարոնեան, Պ. Դարբինեան, Տիկ. Շէքէրճեան և կը ներկայացուի «Թագի Համար»ը յաջող խաղարկութեամբ։

Շարք մը ոճիրներու պատճառաւ վերակազմեալները վարկաբեկուած ըլլալով՝ հրապարակը կը մնայ Հնչակեան կուսակցութեան և տարուէ տարի նորանոր անդամներու յաւելումով կը դառնայ Ամերիկայի շրջանի ամենազօրաւոր մասնաճիւղերէն մէկը։

ՓՈԼ ՇԷՔԷՐՃԵԱՆ

1917 թուականին, կուսակցական բուռն գործունէութեամբ՝ հնչակեանները տեսանելի համեմատութիւններով կը խմբեն հայ աշխատաւորութիւնը և մասնաճիւղի անդամներու թիւը կը բարձրանայ 270 պատկառելի թիւին։ Կը կազմուի կանանց մասնաճիւղը և ուժգին թափ կ'առնեն կուսակցական ձեռնարկները։ Վօքեկընի, Րէյսինի, Միլուօքիի և մօտիկ գաղութներու մասնաճիւղերը կը սատարեն անդամ-անդամուհիներով։ Մետր Վեստի Հնչակեան կազմակերպութեան փառահեղ ընթացքը հիմք կը հանդիսանայ Ամերիկայի Շրջանի օրգան «Երիտասարդ Հայաստան»ը փոխադրելու Շիքակօ, որու հետ նաև Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմինը։ Այս ձեւով կազմակերպչական աշխատանքը կը հասնի հոյակապ բարձրութեան։

1917ին, արդիական մեքենաներով կահաւորուած տպարանին մէջ, գրաշարական և այլ գործերու աշխատակիցներ կը հանդիսանան՝ Յովակիմ Ա. Սէլեան, Յովսէփ Սթամպուլեան, Մ. Մանուէլեան, Ս. Թաթոյեան, Մ. Քեպապճեան, Յովհ. Պանիրեան, Յր. Վարդեան, Ա. Եղիկեան, Մ. Միրիճանեան և Գ. Գարամանեան։

Նոյն թուականին կը կազմուի «Մուրատ» գերասանական խումբը, որու անդամներն են.—

Յարութիւն Պօղոսեան
Մկրտիչ Մանուէլեան
Ա. Սէլեան
Յ. Յովսէփեան
Կարապետ Պէրպէրեան
Էլմաս Վարդեան
Յովսէփ Սթամպուլեան
Նշան Փալոյեան
Խորէն Տողաթիկեան
Գրիգոր Գարամանեան
Ճան Պօղիկեան
Օր. Պարոնեան
Պէաթրիս Պօյաճեան

«Մուրատ» գերասանական խումբը փայլուն յաջողութեամբ բեմադրած է անմահն Փարամազի «Ձեռքերը վեր»ը, Ա. Շահէնի «Կարկառուն կամարները», «Տանջուածները», «Կարմիր Աղջիկը», «Թալաաթի Անկումը», «Հայաստանի Հարսանիքը», «Զէյթունը», «Մացակ Բիճան» և ուրիշ հեղինակութիւններ։ Թատերական սրահները խռնուող հայ հասարակութեան ոգեւորութիւնը անսահման չափանիշերու կը հասնէր։ Հայկական արուեստի այս պատկերացումները չափազանց դաստիարակիչ էին։

Կամաւորական Շարժման համար, Հայ Ազգային Միութեան և Սասունցի Դաւիթ զօրաբինի կազմութեան համար Շիքակոյի հնչակեաններու զոհողութիւնները կը հասնին հազարաւոր տոլարներու։

Արձանագրուած երկու տասնեակ կամաւորներէն, շարք մը խնդիրներու պատճառաւ, միայն երկուքը մեկնեցան կռիւ — ընկերներ Միսաք Գօրեցեան և Մ. Սիմոնեան։

1922ին կը սկսի Միդլ Վեսթի և նաև Շիքակոյի Հնչակեան մ. ճիւղերու վայրէջքը, հետեւեալ գլխաւոր պատճառներով.— Դաշնակից մեծ տէրութիւնները կը լքեն Հայկական Հարցը։ Հայոց վերջին յոյսը՝ Կիլիկիան՝ կը պարպուի հայերէն։ Անօգնական Հաճընը կ'իյնայ։ Խորհրդային Հայաստանին օգնելու համար ՀՕԿը զօրացնելու մտօք Շիքակոյի Հնչակեան մասնաճիւղին կը պարտադրուի հեռանալ կուսակցութենէն և լուծուիլ ՀՕԿի մէջ։ Այս ծանր կացութիւնը կը կտրէ կուսակցական թեւերը, մաս մը ընկերներ կը հեռանան, մնացածները անորոշ վիճակի մէջ կը մնան՝ առանց կարենալ բաժնուելու Հնչակեան կուսակցութենէն։

1925 թուականին «Երիտասարդ Հայաստան»ը Շիքակոյէն կը փոխադրուի Պոսթըն, իր հետ ձգելով տխրատանքի ցաւալի պատկերներ։

Շարք մը կուսակցական աւանդապահ ընկերներու ցանկութեամբ, ընկ. Խաչիկ Ճերանեանի և ընկերուհի Լուսին Գարիկեանի ղեկավարութեամբ կազմուեցաւ «Կայծիկ»ներու կազմակերպութիւնը և անոնց տրուեցաւ հայեցի դաստիարակութիւն։ Այս կազմակերպութիւնը տեւեց չորս տարիներ և ապա անցաւ պատմութեան։

Մինչև 1927 թուականը Շիքակոյի մ. ճիւղէն մեռած են 57 ընկեր-ընկերուհիներ։ Կ'ապրին 35 անդամներ, որոնք ծերացած են և զրկուած հասարակական գործին հանդէպ յայտնաբերուելիք կորովէն։ Կը յարգենք փոքրաթիւ ընկերներու տակաւին ցուցաբերած կուսակցասիրութիւնը։

Շիքակոյի մասնաճիւղի անցեալ գործունէութիւնը փառքի լուսազոյն կոթողներէն մէկն է։ Բիւր յարգանք անոնց, որ պատուով կատարեցին իրենց պարտականութիւնը։

ՖԻԼԱՏԵԼՖԻՈՅ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1890 թուին Ֆիլատելֆիայի փոքրիկ հայ գաղութին մէջ եղած են հնչակեաններ։ Առանձնապէս կը յիշատակուի արաբկիրցի Ապահ Գըմպըմեանը։ Ծանօթ է պատմութեան, որ Ապահը իրեններով 1894 թուին Ամերիկայէն մեկնած են Երկրի յեղափոխականներուն ընկերակցելու։ Անոնք կ'երեւին Զէյթունի պատմական հերոսամարտին մէջ։

1892ին ընկ. Գնդունիի ջանքերով կը վերակազմուի մասնաճիւղը։ 1896 թուին կը խանգարուի վերակազմեալներու պառակտիչ գործունէութեամբ։

1902 թուականին, ընկերներ՝ Պետրոս Վարժապետեանի և Պաղտասար Գասպարեանի այցելութեամբ, կը կազմուի մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերներով.— Արամ Արամեան, Մելքոն Կէճէեան, Արտաշէս Ներսէսեան, Պետրոս Ներսէսեան, Տրդատ Տրդատեան և Լեւոն Սվաճեան։

1904 թուին, ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանի բանախօսութիւնը գերազանցապէս կը տպաւորէ հայ հասարակութիւնը։ Մասնաճիւղին վրայ կ'աւելնան տասնեակ մը նոր ընկերներ։

1915—1921 թուականներուն մասնաճիւղը կ'ընդգրկէ 115 ընկերներ։ Նորթի շրջանը կ'ունենայ իր առանձին մասնաճիւղը։

ԸՆԿ. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՏՕԼՏՈՒՐԵԱՆ

Սեբաստիոյ Խստանոս գիւղացի, Հարդֆորտի մ.ճիւղէն

(Լուսանկարը առնուած է զինուորական ծառայութեան ատեն)

Արանց մասնաճիւղի կողքին կը կազմուի կանանց մասնաճիւղը հետեւեալ գործօն ընկերներով.—

Թեվրիկ Արամեան
Արուսեակ Պեզիկեան
Աստղիկ Ներսէսեան
Նուարդ Էսքիճեան
Արաքսի Զուրիկեան
Արփինէ Տագէրեան
Նուարդ Աչըգպաշեան
Նուարդ Զարաճեան

1915ին Ֆիլատելֆիոյ մասնաճիւղը խանդավառ տրամադրութիւններով ձեռնարկեց հանգանակութեան և նպաստեց կամաւորական Շարժման։

Ֆիլատելֆիոյ մասնաճիւղէն կամաւորական Շարժման միացան ընկերներ՝ Գրիգոր Թումիկեան, Աբրահամ Քենտիկեան և Կարապետ Զատիկեան, որոնք ինկած են պարտականութեան ճամբուն վրայ։ Փա՜ռք, իրենց անմոռաց յիշատակին։

Իր եռուզեռի օրերուն կազմեց «Եփրատ» դերասանական խումբը հետեւեալ ընկերներով.—

~~Պետրոս Կոշկարեան~~
Պետրոս Ներսէսեան
Մարի Պօյաճեան
Ձօրճ Գալաճեան
~~Գէորգ Թաթայեան~~
Գրիգոր Կիւրեղեան
Թեվրիկ Արամեան
Արուսեակ Պեզիկեան

«Եփրատ» դերասանական խումբի ներկայացումները համակրական մեծ գետին պատրաստած են մասնաճիւղին համար։ Ֆիլատելֆիոյ հայ գաղութի պատմութեան մէջ «Եփրատ» դերասանական խումբը առաջին և վերջինը եղած է։ «Թալաաթի Անկումը», «Կարմիր Աղջիկը», «Զէյթունը» և միւս ներկայացումները զգլխիչ տպաւորութիւն ձգած են։

Ֆիլատելֆիա այցելած և աանախօսած են մատուրական ընկերներ՝ Ստեփան Շահումեան, Խանազատ, Պետրոս Վարժապետեան, Ս. Սապահ Գիւլեան, Սակրատ Գելըֆեան, Սիրվարդ, Պ. Պանոսցի, Ս. Սիմոնեան, Շահէն Ա. Շամլեան, Վ. Մօրլեան, Ա. Ամիրխանեան և ուրիշներ։

Ֆիլատելֆիոյ հայկակ մ.ճիւղի գործօն ուժերը եղած են՝ ընկերներ.—

Սուրէն Միքայէլեան
Պետրոս Ներսէսեան
Ձօրճ Գալաճեան
Կարապետ Զատիկեան
Սուրէն Աչըգպաշեան
~~Գէորգ Թաթայեան~~
Լեւոն Գավուզճեան
Համբարձում Պէրպէրեան
Եփրեմ Զագմաքճեան
Սեդրաք Այճեան
Կարապետ Զարաճեան
Հէրի Թերզեան
Լեւոն Արմաղանեան
Թորգոմ Մովսէսեան
Աշոտ Զարաճեան
Տիգրան Տագէրեան
Թադէոս Քէօսէեան
Լեւոն Սօլագեան
Նազարէթ Զարաճեան
Մանուկ Գրիգորեան

1915-22

ՀՕԿի սկանտալը չնչին չափով ազդեց մ.ճիւղին։ Ֆիլատելֆիոյ ընկերները բուռն պայքար բացին մասնաճիւղը խանգարել փորձողներուն դէմ և յաջողեցան։

Ընկերներու երիտասարդութեան շրջանին մասնաճիւղը եղած է պարտաճանաչ և իր բարոյական ու նիւթական ոյժը տրամադրած է կուսակցութեան։ Մեր մասնաճիւղը անկեղծ սիրով կը սիրէ Խ. Հայաստանի փառաւոր իրականութիւնը, կ'ուժեղացնէ Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդը, իր մասսեւեռման առարկան հանդիսացնելով հայկական նահանգներու ազատագրումը թրքական բռնակալութենէն եւ կցումը Խորհրդային Հայաստանին։

ՌԷՅՍԻՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Ռէյսինի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղը Ամերիկայի Շրջանի ամրակուռ եւ օգտակար մ․ճիւղերէն մէկը եղած է։

Ռէյսինի մ․ճիւղի կազմութեան փորձը եղած է 1904 թուականներուն ընկ. Սահակ Տէր Գալուստեանի միջոցաւ։ Գործի բերումով ընկերները մեկնած են Վուքեկըն, կազմուած խումբը քայքայուած է։

1908ին Վուքեկընի մէջ Մեծն Մուրատին ի պատիւ կազմակերպուած շքեղ ընդունելութեան ներկայ եղող ռէյսինցիներէն հատուած մը, Մուրատի յորդորներէն ազդուելով կ'որոշեն մասնաճիւղ մը կազմել Ռէյսինի մէջ։

Ռէյսինի մասնաճիւղի հիմնաքարերը կը հանդիսանան ընկերներ․—

Վարդան Վարդանեան	Աւագ Ագիւլեան
Աբրահամ Քէօսէեան	Մանուկ Կիրակոսեան
Գաբրիէլ Քիւլաճեան	Յովհաննէս Առաքելեան
Նշան Հայաստան	Երուանդ Կիւրքինեան
Նշան Լէմին	Գրիգոր Տէր Կարապետեան

Սեդրակ Տէր Կարապետեան

1912ին Ռէյսինի հայ գաղութը ակնառելի թիւ մը կազմեց յատկապէս Թամարզացիներով, որոնք Երկրին մէջ արձանագրուած էին Հնչակեան։ Թամարզան որակուած է Հնչակեան կուսակցութեան ամրակուռ բերդերէն մէկը։

Գործիչ ընկ. Մ. Պանդուխտի հրապարակային ժողովէն ետք, մասնաճիւղը կը խտանայ տասնեակ Թամարզացիներով։

1915 թուականին Ռէյսինի Հնչակեան մասնաճիւղի անդամներուն թիւը ըստ տոմարի արձանագրութեան կը հասնի 87ի։

Յայտարարուած էր Կամաւորական Շարժում։ Հնչակեան կուսակցութեան «Կարմիր Կոչ»ը կամաւորներ կ'ուզէր Կովկասեան ճակատ մեկնելու համար։ Հպարտութեամբ լեցուած ընկերները գերագոյն ցանկութիւն ունէին կամաւորագրուելու եւ կռուելու թրքական բռնակալութեան դէմ։

Ընկ. Վահան Մօրլեանը պաշտօն ունէր կամաւորներ արձանագրել։ Սարքուեցաւ հրապարակային ժողով. հանգանակուեցաւ 1200 տոլար եւ հրապարակով կամաւոր արձանագրուեցան քաջակորով հնչակեան ընկերները հուրրա՜ներու եւ խանդավառ ծափերու ներքեւ։ Նոյն խանդավառութիւնը յառաջացաւ հետագային Կիլիկիոյ ճակատը մեկնող կամաւորներու ժամանակ։

Ռէյսինի հայրենասէր գաղութը եւ անոր տաքուկ սրտին մէջ բոյն դնող Հնչակեան մ․ճիւղը, իր յեղափոխական կոչումին հաւատարիմ ըլլալով, կամաւորական Շարժումներուն տուաւ հետեւեալ կարիճ ընկերները․—

Գաբրիէլ Տէտէեան	Թորոս Մխիթլեան
Կիրակոս Գալաճեան	Խաչեր Պչաքըլեան
Մինաս Բաբէլեան	Արիստակէս Տէտէեան
Դաւիթ Պետիեան	Վարդերես Կարուկեան
Գրիգոր Կածրմանեան	Բարսեղ Զէքեան
Կիւլպէնկ Սահակեան	Արմենակ Առաքելեան
Յովհ. Պօյաճեան	Յարութիւն Աղազարեան
Սիմոն Թաղուչեան	Սարգիս Պաճաքքէյիչեան
Պետրոս Եօղուրթճեան	Հաճի Եաննիեան
Միհրան Բաղումեան	Բարսեղ Տեմիրճեան
Յարութիւն Քեթիկեան	Մելքոն Տեաիեան

Յարութիւն Եօղուրթճեան

Ռէյսինէն կամաւոր գացող 23 հնչակեաններու մեծ մասը նահատակուեցան պարտականութեան ճամբուն վրայ։ Յարգա՜նք ու համբոյր անոնց յիշատակին։

1917ին կազմուեցաւ Ռէյսինի Հնչակեան կանանց մասնաճիւղը։ Մարքէթ փողոցին վրայ բացուեցաւ ակումբ-գրադարանը։

Նոյն թուականին կազմուեցաւ գեղարուեստական խումբ եւ Տենիբլս թատերասրահին մէջ, սկսաւ փառաւոր ներկայացումներու ոգեւորիչ շարքը, թատերագիր ընկ. Ս. Շահէնի առաջնորդութեամբ։ Ռէյսինի թատերախումբը գործակցեցաւ Վուքեկընի եւ Սաութ Մելոքիի թատերախումբերուն հետ, ներառեալ Շիքակոյի խումբը, որոնք Միդլ Վէսդի հայ գաղութներու մէջ ստեղծեցին խանդավառութեան ալիք մը։ Հրապարակի վրայ կը փայլէին հնչակեանները։ Երեք ընկերուհիներ հնչակեան ներկայացումներու ոգին հանդիսացան՝ Մարիամ Կիրակոսեան, Զարուհի Տ. Գալուստեան եւ Վերգին Սահակեան։ Իսկ Շիքակոյի «Մուրատ» խումբին մէջ՝ ընկերուհի Էլմաս Վարդեան։

ԸՆԿ. ՎԱՐԴԵՐԵՍ ԿԱՐՈՒԿԵԱՆ

Խարբերդի Խուլա գիւղէն կամաւոր 1917ին Հայկ. Լեգէոնին, Ռէյսինի պարտաճանաչ ընկերներէն:

1917—21 թուականներուն, Ռէյսինի մ․ճիւղի թիւը հասաւ 115 անդամի։ Հոյակապ այս մասնաճիւղը իր ձեռքին ունէր նաև եկեղեցական ու կրթական գործերը։ Հնչակեան գործիչները և վեթերան ընկերները շարունակ կ'այցելէին Րէյսին և կը զօրացնէին կուսակցական դաստիարակութիւնը։

Րէյսինը յատկանշուած է որպէս պարտաճանաչ մասնաճիւղ, որուն անդամներն էին.—

Աւագ Ագիւլեան
Նշան Հայաստան
Նշան Էմին
Աբրահամ Թէօսէեան
Կիւլպէնկ Թ. Կիւլպէնկեան
Վարդերես Կարուկեան
Վարդան Զալըմենց
Մանուկ Կիրակոսեան
Մարշըլ Վարդանեան
Գրիգոր Գահրամանեան
Մանուկ Ճինկոզեան
Սարգիս Սիմոնեան
Յովսէփ Դուկասեան
Վահան Բարաղամեան
Գաբրիէլ Թիւլահեան
Երուանդ Կիւրիւնեան
Արսէն Թէթիկեան
Խուրշուդ և ուրիշներ։

Րէյսինի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղը 1917ին
Վարդան Զալըմենց (կեդրոնը), Իսկենտէր Իսկենտէրեան, Վարդերես Կարուկեան, Տիգրան Երեցեան, Յովհաննէս Մերգիկեան, Յովհաննէս Ճանիկեան

1919ին Վարիչ Մարմնոյ գլխաւոր անդամներէն երկու ընկերներ երբ մեկնեցան արտասահման «Երիտասարդ Հայաստան»ի ապարանը գնել—չգնելու հարցը Ամերիկայի մէջ ստեղծեց երկուութիւն։

Այդ ժամանակներէն անմիջապէս ետք, Հայաստանը խորհրդայնացաւ։ Դաշնակցութիւնը փախած էր Հայաստանէն։ Մախիր ու աւերակ եղող խորհրդային Հայաստանին օգնելու համար ստեղծուեցաւ ՀՕԿը։ ՀՕԿի ներքին նպատակը եղած է Հնչակեան մասնաճիւղը ՀՕԿացնել և ընդմիշտ հեռացնել կուսակցութենէն։

Րէյսինի մասնաճիւղը ՀՕԿին զոհեց շատ բան։ ՀՕԿը սակայն չարժեցաւ իր կոչումը։ ՀՕԿի ղեկավարները դաւաճանեցին օգնութեան գործին և ինքզինքնին հարստացուցին։ Դժբախտաբար Րէյսինի մ.ճիւղին մէջ ՀՕԿէն տարուածներ եղան և խնդիրներ ստեղծեցին մասնաճիւղին մէջ։ Հնչակեան

1925 Յուլիս 25ին, Րէյսին, ընկ. Յ. Առաքելեանի ագարակին մէջ սարքուած դաշտահանդէսը, ուր ընկերներ եւ համակիրներ շրջապատած են Խորհրդային Հայաստանի նուիրուած «Հնչակ» մեծարժէք բրաքբէօրը։

հաւատարիմ շարքը որուն անտես ՀՕԿը և իր միջոցով ուղղակի Խորհ. Հայաստանին նուիրել արդիական արժէքաւոր թրաքթր մը իր բոլոր մասերով: Հնչակեաններու այս որոշումը գնահատուեցաւ հայրենասէր գաղութէն և շատ կարճ ժամանակէն թրաքթրի գումարը ապահովուեցաւ։

ՀՕԿի մարդիկը կատղեցան: «Առանց ՀՕԿի չէք կրնար ոեւիցէ նիւթ ղրկել Հայաստան: Հայաստանը հնչակեաններու նուէր չ'ընդունիր...» Նման կեղտոտ վայնասուններ հանողներուն պատասխանը հնչակեան դրական հայրենասիրութիւնն էր։

Թրաքթրը գնուեցաւ և կիրակի օր մը տարուեցաւ բացօթեայ դաշտահանդէսին՝ ցուցադրուելու համար: Կարելի չէ նկարագրել ժողովրդական այն մեծ խանդավառութիւնը, զոր ցուցահանուեցաւ թրաքթրին ի տես: Միւս օրը ամերիկեան ընկերութիւնը մեքենան ուղարկեց Խ. Հայաստան, որուն վրայ գրուած էր. «Ս. Դ. Հնչակեան Բէյսինի մասնաճիւղին կողմէ՝ նուէր Խորհրդային Հայաստանի աշխատաւորութեան»։

Երկու ամիս ետք Խորհրդ. Հայաստանի կառավարութենէն ստացանք շնորհակալական ստացագիրը: Եւ այսպէս, Բէյսինի Հնչակեան մասնաճիւղը տուաւ արժանի դասը ՀՕԿին: ՀՕԿը ի վերջոյ լուծուեցաւ, բայց ահաւոր ու անչափելի կերպով վնասեց Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Քաղաքական թէ ընկերային բոլոր վերիվայրումները որ եկան ու գացին, Բէյսինի Հնչակեան մասնաճիւղը մնաց անսասան: Ընկերներէն ոմանք մեկնեցան Քալիֆորնիա, շատեր բնական մահով՝ անդարձ բաժնուեցան մեզմէ: Մնացածները կուսակցական սկզբունքներով կը շարունակեն գործը:

ԹՐՈՅ-ՎՈԹԸՐՎԼԻԹԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Թրոյ-Վոթըրվլիթի մ.ճիւղը Ամերիկայի հնագոյն մասնաճիւղերէն մէկն է: 1892 թուին Մուրատ Շիրվանեանի ջանքերով կը կազմուի մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերներով.—

Յովհաննէս Սիմոնեան
Յարութիւն Գրիգորեան
Խորէն Գրիգորեան
Գասպար Սիմոնեան
Վարդան Խանիկեան
Թորոս Ճանթէմուրեան

Վեց ընկերներով կազմուած փոքրիկ մ.ճիւղը քաղաքական յեղափոխականներուն հետ կ'ունենան ծանր բախումներ: Բողոքական պատուելին և իր համախոհները հնչակեանները կ'անուանեն «անհաւատ» և անոնց քարոզած ազգասիրութիւնը կը համարեն «ունայնութիւն ունայնութեանց...»: Գաղութը կազմուած է քղեցիներով և այնթապցիներով: Այնթապցիները կը հետեւին մոլեռանդ պատուելիին և իրենց յարաբերութիւնը կը խզեն քղեցիներուն հետ:

1894ին Ռուբէն Խանազատի այցելութիւնը մեծ զարկ տուաւ մ.ճիւղի ուժեղացման: Խանազատը դասախօսեց հետեւեալ նիւթերու շուրջ. «Հնչակեան կուսակցութիւնը և Հայկական Հարցը», «Աշխատաւորական հասարակարգը և կապիտալիստները»: Գաղութի հայութիւնը լսելով հնչակեան գործիչը, ինքզինքը գտաւ նորութիւններու առջեւ: Կայացաւ հանգանակութիւն Երկրի յեղափոխութեան համար և գոյացաւ 400 տոլարի մօտ գումար: Մեր մասնաճիւղի թիւը բարձրացաւ 20 ընկերներու:

Սասնոյ ըմբոստութեան հպարտացնող լուրին յաջորդեց Զէյթունի ըմբոստութեան լուրը: Զէյթունի Հնչակեան յաղթանակը սկսան տօնել և ցընծութիւնները կը հասնէին երկնքի կամարներուն: Ծայր տուաւ վերակազմեալներու պառակտումը: Թրոյի մ.ճիւղը ամենափոքր չափով իսկ չզգացուեց պառակտումէն: Խառնակիչներ եկան մ.ճիւղը Մայր Կուսակցութենէն բաժնելու համար, բայց ձախողեցան:

ՆՇԱՆ ՋԱՏՐՃԵԱՆ այս խմբանկարը կը նուիրէ Ս. Դ. Հնչակեան Նիւ Եորքի մասնաճիւղին

1904ին մասնաճիւղը նօսրացեր էր: Ընկերները մեկներ էին այլ քաղաքներ: Անմիջապէս Թրոյէն բերել կու տան ընկերներ Ս. Սարաֆ Գիւլեանը և Ս. Շահումեանը: Հրապարակային ժողովը կ'անցնի շատ յաջող: Ընկեր Սարաֆի հռետորութիւնը հիացում կը պատճառէ ներկաներուն: Մ.ճիւղը կ'արձանագրէ նորանոր ընկերներ: Նոր հրատարակուող «Երիտասարդ Հայաստան»ին համար կը հանգանակուի 210 տոլար:

1908ին ընկերներէն շատեր կը մեկնին Երկիր: Մ.ճիւղը կը թուլնայ:

1912ին գաղութի հայութիւնը խտացաւ՝ Երկրէն վերադարձող հայերով։ Եկողները երիտասարդներ էին։ Մասնաճիւղին ընկերացան հետեւեալները.—

Համբարձում Մեծմօրուքեան
Գաբրիէլ Գազանճեան
Սարգիս Վարդիկեան
Արշաւիր Շամլեան
Ս. Շահէն
Վահան Մօրլեան
Վահէ Մեծմօրուքեան
Կարապետ Համբարձումեան
Սողոմոն Վարդիկեան
Արշակ Գրիգորեան
Խաչիկ Վարդիկեան
Խաչիկ Խաչիկեան
Սուրէն Մեծմօրուքեան
Պիծակ Վարդապետ

1917ին կազմուեցաւ Կանանց Մ. Ճիւղը, հետեւեալներով.—

Ալիս Վարդիկեան
Փայլուն Սիմոնեան
Զարուհի Ճանթէմուրեան
Զապէլ Շամլեան
Ազնիւ Գազանճեան
Զարուհի Սիմոնեան

Կանանց Մ. Ճիւղի օգտաշատ գործունէութենէն քաջալերուած՝ կազմուեցաւ Հնչակեան Թատերախումբը։

Բիվըր փողոցի վրայ բացուեցաւ Հնչակեան ակումբը։ Ակումբը գաղութի հայութեան գլխաւոր յաճախավայրը դարձաւ։ Շաբաթը երեք օր, հայ մանուկները հայերէն կը սորվէին ակումբին մէջ։ Ակումբը ընդարձակ ըլլալով չինուեցաւ բեմ եւ տրուեցան ներկայացումներ Թատերախումբին կողմէ։ Հնչակեանները իրենց օգտալից գործերով ժողովրդի հոծ մեծամասնութեան համակրութիւնը շահած էին։

Եկող ու գացող գործիչները իրենց հրապարակային եւ դասախօսական ժողովներով կը դաստիարակէին ժողովուրդը եւ օրուան քաղաքական կացութեան տեղեակ կը պահէին հայութիւնը։

Թրոյ-Վոթըրվլիթի ուռճացած մ. ճիւղին դէմ կար դաշնակցական ազգայնական կամպէն, որ նոյնպէս լաւ կազմակերպուած էր։ Երկու կուսակցութիւնները իրենց սարքած հանդէսներով, ներկայացումներով եւ հրապարակային ժողովներով մրցման մտած էին։ Կարճ ժամանակ անց այս մրցումը փոխուեցաւ թշնամանքի։ Երկու կուսակցութեանց բախումները ժողովարաններէն եւ ակումբներէն փոխադրուեցան տուները եւ ընտանիքներու միջեւ յառաջացուցին ոխ եւ ատելութիւն։

Յատկապէս այն օրէն, երբ հնչակեանները Խորհրդ. Հայաստանի իրականութիւնը ընդունեցին որպէս հայ ժողովուրդի փրկութեան լաստը, դաշնակցականներ հիւանդագին հոգիով պայքարեցան հնչակեան առողջ հայրենասիրութեան դէմ։ Անցնող ժամանակը շատ բան տարաւ իր հետ։ Հնչակեան հաւատարիմ ընկերներէն մաս մը բնական մահերով յաւէտ գացին եւ մասնաճիւղը ինքնաբերաբար թուլցաւ։

Ու հիմա, մնացողները հպարտ են Խորհրդ. Հայաստանով եւ իրենց բոլոր կարելին կ'ընեն սատար հանդիսանալու համար Մայր Հայրենիքին, իրենց հոգիին մէջ կրելով Թրքահայ նահանգներու ազատագրման արդար գաղափարը։

ՎԱՅԹԸՆՍՎԻԼԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Ուստր եւ Փրավիտէնս քաղաքներու ճանապարհի կէսին վրայ հաստատուած Վայթըն անունով գործարանի շրջակայքը հաստատուած միջակ մեծութեամբ քաղաք մըն է Վայթընսվիլը։

Այս քաղաքի հայ աշխատաւորներուն՝ 1892 թուականներուն Ուստրէն այցելած ընկերներ Տոքթ. Յարութիւն Շէքէրճեան եւ Մինաս Արոյեան կը կազմակերպեն հինգ հոգիներէ բաղկացող հնչակեան խումբ մը։

1894ին խումբը կը բազմանայ եւ կը ստանայ մասնաճիւղ անունը։ 1895ին Կարապետ Փափազեանը կը փորձէ զայն անուանել «Վերակազմեալ Հնչակեան» մասնաճիւղ։ Մ. Ճիւղը կը պառակտի եւ կ'անյայտանայ։

Զէյթուն երթալու ցանկութեամբ յայտնի հնչակեան ընկեր Գրիգոր Տէր Յովհաննէսեանը Լոնտոնէն կը վերադառնայ Զէյթունի մարտը վերջացած ըլլալուն համար եւ 1897ին ձեռք կ'առնէ կազմակերպչական աշխատանքը պայքարելով Վերակազմեալ պառակտիչներու դէմ։

1898ին ընկ. Յովհաննէսեանը կը հիմնէ Վայթընսվիլի մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերներով.—

Յովհաննէս Գասպարեան
Վարդան Չաւուշ Յովսէփեան
Արամ Գասպարեան
Ահարոն Յովհաննէսեան
Խորէն Գասպարեան
Յարութիւն Հայրապետեան
Խորէն Հալաճեան
Առաքել Նիկողոսեան
Սարգիս Յարութիւնեան
Մուշեղ Գասպարեան
Գրիգոր Մալխասեան
Կարապետ Բարսեղեան
Ղուկաս Շէհիրեան
Հայկ Քիւփէլեան
Պետրոս Պօղոսեան
Մելքոն Բամպոսեան

Վերեւի եւ յաջորդող ընկերները Հընչակեան Մ. Ճիւղը դարձուցած են կուսակցութեան ծրագրին եւ կանոնագրին անմնահաւատարիմ Մ. Ճիւղը։ Մինչեւ 1957 թուին Վայթընսվիլի Մ. Ճիւղին անդամագրուած են 76 ընկերներ եւ ընկերուհիներ, որոնցմէ 29ը մեզմէ անդարձ մեկնած են, 16 հոգին մեկնած են այլ քաղաքներ, 31 հոգին կը

ՂՈՒԿԱՍ ՇԵՀԻՐԵԱՆ

Սեբաստիոյ Ուլաշ գիւղէն։ Հընչակեան կ'արձանագրուի Պոլիս, 1894ին։ Վառնայի մէջ տասը տարուան գործունէութիւն կ'ունենայ։ Ապա կ'անցնի Ամերիկա, Վայթընսվիլի եւ Վոթըրթաունի մասնաճիւղերը կը հիմնէ։ Ան իր հանոյքը, հոգեկան գոհացումը կը գտնէր հնչակեան աշխատանքի մէջ։ Փրավիտէնսի մ.ճիւղի կորովի գործիչներէն մէկը եղաւ։ Հնչակեանութեան համար ծնած է եւ անոր գաղափարին համար ալ սիրայօժար մեռնելու պատրաստ։

մեան, ուստ որ ծերութիւնը չալկած կ'ընթանան և այլևս անկարող են նախկին կուսակցական եռանդը ցուցաբերել։

Մասնաճիւղը ունի իր ակումբ-դրադարանը որ հանգիստի յաճախավայրն է՝ հայաստանասէր հայութեան։ Ակումբին մէջ տեղի կ'ունենան կուսակցական և հայրենակցական ձեռնարկներ և յաճախ դասախօսութիւններ։

1916 *թուին Վայթընվիլի մ․ճիւղէն կիլիկեան ճակատ մեկնեցան հետևեալ ընկերները․—*

Մամբրէ Շահինեան
Առաքել Մարկոսեան
Յովհաննէս Սիսոյեան
Մարտիրոս Արոյեան
Մարտիրոս Խնճողեան
Սահակ Յովհաննէսեան
Կարապետ Նարոյեան
Ռուբէն Բամպոսեան
Յովսէփ Ծերուկեան
Եփրեմ Մասկաֆեան

Մասնաճիւղը իր ընկերներով օգնեց ընկերներու ճանապարհածախսին։ Մասնաճիւղի գոհացումները կուսակցութեան, Սասունցի Դաւիթ Ջօրասիւնին և ազգային մեծ ձեռնարկներու կը հասնի հազարներու։

Վայթընվիլի արանց և կանանց մասնաճիւղերը իրենց ուխտին հաւատարիմ մնացեր են, անսասան կղզիի մը ամրութեամբ։ ՀՕԿը փորձեց խանգարել բայց չյաջողեցաւ։ ՀՕԿը մեզմէ խլեց երեք ընկերներ, որոնց երկուքը վերադարձան։

Մեզմէ յաւէտ բաժնուող ամէնէն յոգնատանջներուն, ընկերներ Մարտիրոս Արոյեանի, Յակոբ Ոսկերչեանի, Արամ Գասպարեանի և Օսկիան Ծերուկեանի յիշատակին ունինք ընկերային յարգանքներ։ Նոյն յարգանքը կը նուիրենք նաև միւսներուն։

Մենք կ'անցնինք, բայց դժբախտութիւն է նշել թէ՝ մեր զաւակները մեր կուսակցական ճանապարհէն չկարողացանք քալեցնել։ Մեր ցանկութիւնն էր որ մեր զաւակները որպէս վաղուան հերոս հայեր ազատագրեն հայկական նահանգները և կցեն մեր սիրելի հայրենիք՝ Խորհրդային Հայաստանին։

ՍՓՐԻՆԿՖԻԼՏԻ ՇՐՋԱՆ

ԹԱՄԸՐՆՎԻԼԻ, ՍՓՐԻՆԿՖԻԼՏԻ, ՕՐՋԸՐՏԻ ԵՒ ՓԱԼՄԸՐԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐ

ԹԱՄԸՐՆՎԻԼԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Սփրինկֆիլտի շրջանին մէջ Հնչակեան առաջին մասնաճիւղը կազմըւած է Սփրինկֆիլտի արևմտեան շերտին վրայ եղող Թամըրնվիլ աւանին մէջ 1902*ին, նախաձեռնութեամբ՝ Յարութիւն և Կարապետ Որֆալեաններու և Սապահ Գիւլեանի։*

Թամըրնվիլի մ․ճիւղին կարգադրութեամբ Մեծն Մուրատ փառաւոր ընդունելութեան կ'արժանանայ Սփրինկֆիլտ քաղաքին մէջ և իր «Միանանք եղբայրք եւ միասին հարուածենք բռնամբին...» *կոչը անօրինակ խանդավառութիւն կը ստեղծէ։*

Ընկերները երբ Երկիր կը վերադառնան, Թամըրնվիլի մ․ճիւղը կը դադրի գործունէութենէ և կը կազմուի Սփրինկֆիլտի մասնաճիւղը։

ՍՓՐԻՆԿՖԻԼՏԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Սփրինկֆիլտի մ․ճիւղը կազմուած է 1910*ին և հիմնադիրներն են․—*

Յովսէփ Փիլիկեան
Նշան Ճանիկեան
Սենեքերիմ Տ. Պետրոսեան
Ղազար Քիւլինկեան
Յովակիմ Քիւլինկեան
Ալեքսան Կօչկարեան
Յակոբ Կոստանեան
Արմենակ Կոստանեան
Նշան Փիլիկեան
Յովհաննէս Աւետիսեան
Ներսէս Փիլիկեան
Համբարձում Անտոնեան
Սարգիս Անտոնեան
Յովակիմ Կօչկարեան
Յակոբ Տէրտէրեան
Ելպիս Միքայէլեան

Յեղափոխական ներշնչումով լեցուած՝ տաքարիւն այս երիտասարդութիւնը Հայաստանը ամերիկացիներուն ծանօթացնելու համար, Ամերիկեան Տօն՝ Յուլիս 4*ին, հայկական տարազներ հագուած և Հայաստանի ազատագրումը պահանջող ցուցատախտակներու վրայ գրուած լոզունգներ ձեռքերնին բռնած՝ առանձին նուագախումբով «Հեռաւոր Երկիր»ի գոռ հնչումով կը մասնակցին ամերիկեան թափօրին և յաջորդաբար երկու տարիներ կը ստանան առաջին մրցանակը։*

Մասնաճիւղի այս փառաւոր ցոյցերը մեծ ազդեցութիւն կը ձգեն ամերիկացիներուն վրայ։ Այս պատճառաւ գործարաններուն մէջ հայերուն կ'ընծայուին դիւրութիւններ և բացառիկ հաղածութիւններ։

Կազմուեցաւ «Աւարայր» թատերախումբը և բեմադրուեցաւ «Վարդանանց Պատերազմը» և «Արշակ Բ․»ը որ ստեղծեց շատ մեծ ոգևորութիւն։ Հնչակեան ձեռնարկները կուսակցութեան կը քաշէին մեծ թիւով համակիրներ։ Սփրինկֆիլտ այցելած են գործիչ ընկերներ Սիրվարդ,

ՍԻՐՎԱՐԴ

Ս. Դ. Հնչակեան Ամերիկայի շրջանի կարեւոր մտաւորականներէն, որ վարած է բազմաթիւ պաշտօններ եւ հրատարակած է գրքեր՝ նուիրուած հնչակեան հերոսներուն։

Իր կենսագրականին կ'անդրադառնանք։

Շահումեան, Ս. Սապահ Գիւլեան, Ե. Սաֆօ, Պանտոցի և ուրիշներ։

Սփրինֆիլտի ամէնէն գործօն անդամները եղած են Ներսէս և Նշան Փիլիկեան, Գարեգին Փիլիկեան, Սուրէն և Լեւոն Միքայէլեան։

Գործադուլի հետեւանքով և ՀՕԿի միջոցով Սփրինկֆիլտի մասնաճիւղը թուլացաւ։

ԻՆՏԻԸՆ ՕՐՉԸՐՏԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Սփրինկֆիլտի մ.ճիւղի տկարացումը կը դարմանուի Ինտիըն Օրչըրտի մ.ճիւղի կազմութեամբ՝ 1908 թուականին, որուն հիմնադիրներն են.—

Խաչատուր Բիւլինկեան	Յակոբ Ասարեան
Նշան Ճանիկեան	Վարդգոյն Ասարեան
Վարդ Ճանիկեան	Յակոբ Կէօկէրեան
Յովակիմ Բիւլինկեան	Համբար Անտոնեան
Մ. Տինոյեան	Սարգիս Անտոնեան
Սուրէն Միքայէլեան	Հաճի Արթին Փիլիկեան

Ալեքսան Կոստանեան

Այցելու գործիչներու ջանքերով մ.ճիւղի թիւը հասաւ պատկառելի բարձրութեան։ Բացուեցաւ ակումբ և կազմուեցաւ կանանց մ.ճիւղը, հետեւեալ անդամուհիներով.—

Ելբիս Միքայէլեան	Ովսաննա Աւետիսեան
Արեգնազ Մրրիկեան	Դշխոյն Էլմասեան
Վարդանոյշ Բիւլինկեան	Ասրինէ Գօլճեան
Ովսաննա Սիմոնեան	Վարդուհի Մելիքեան
Մարինոս Փիլիկեան	Ագապի Եալլայեան
Սաթենիկ Փիլիկեան	Ծաղիկ Տէրտէրեան
Հայկանոյշ Գէօնեան	Վիքթորիա Միքայէլեան
Տիգրանուհի Մանուկեան	Կիւլլի Փիլիկեան

Կանանց մ.ճիւղի վերահսկողութեան տակ, Հնչակեան ակումբին մէջ փոքրիկներուն համար բացուեցաւ հայկական դպրոց, հայեցի դաստիարակութիւն տալու մեր մատաղ սերունդին։ Կանանց մասնաճիւղը տիպար մասնաճիւղ մըն էր։

Ինտիըն Օրչըրտի մ.ճիւղը գնեց ֆրանսական Լոճի գեղեցիկ հաստատութիւնը և զայն վերածեց գրադարան ակումբի։ Երկյարկանի այս հիանալի շէնքը օժտուած է թատերասրահով, խորհրդարանով, գրադարանով և ժամանցի վայրով։ Շրջանիս հայ աշխատաւորութեան հպարտութիւնը շարժող կեդրոն է Հնչակեան Գրադարանը։ Շրջանիս Հայաստանեան, հայրենակցական, եկեղեցական թէ կուսակցական բոլոր ձեռնարկները տեղի կ'ունենան այս հոյակապ հաստատութեան մէջ։

Այս պատուական մասնաճիւղի վերահսկողութեամբ, օժանդակեցին Փալմըրի, Օրչըրտի և Սփրինկֆիլտի գաղութները, Ազգային Միութեան՝ 1800 տոլար, Զանգեզուրի երկրաշարժի աղէտեալներուն՝ 3000, Սասունցի Դաւիթ Զօրասիւնին՝ 890, ներգաղթին՝ 1200 տոլար նուիրատուութեամբ, բացի այն բազմաթիւ նուիրական և այլ օգտակարութենէն որ կը կատարէր կեդրոնին։

Մինչեւ 1927 ապրող գործող հնչակեաններն են.—

Գէորգ Մրրիկեան
Գառնիկ Մրրիկեան
Յարութիւն Մրրիկեան
Ղազար Մրրիկեան
Մաթէոս Գէօնեան
Արշակ Էլմասեան
Լեւոն Միքայէլեան
Նշան Բիւլիւնեան
Մուրատ Եալլայեան
Յակոբ Գօլճեան
Պետրոս Մանուկեան
Կարապետ Տէրտէրեան
Վարդգոյն Ասարեան

Մեզմէ յաւէտ բաժնուող ընկերներն ու ընկերուհիներու թիւն է 34, որոնց յիշատակին կը նուիրենք մեր սրտաբուխ յարգանքները։ Փա՜ռք իրենց անմահ յիշատակին։

ԸՆԿ. ԱԲՐԱՀԱՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ԸՆԿ. ՍՏԵՓԱՆ ՏԵՐՊԱՊԵԱՆ

ԱԲՐԱՀԱՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ԵՒ ՍՏԵՓԱՆ ՏԵՐՊԱՊԵԱՆ

Սեբաստիոյ խորասանի գիւղէն Ամերիկա եկած են եւ 1913ին անդամագրուած են Ինտիըն Օրչըրտի մասնաճիւղին։ Անոնք եղած են գործող եւ պարտաճանաչ ընկերներ։

Ընկ. Աբրահամ 1916ին Հնչակեան կամաւորական Բ. խումբին կը միանայ եւ կը մեկնի ճակատ։ Արարայի կռիւին նշանաւոր կը հանդիսանայ։ Ան Մարաշի ինքնապաշտպանութեան կռուին կը նահատակուի կրծքէն զարնուելով։

ՓԱԼՄԸՐԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1918 թուականին ընկերներ՝ Վարդ Ճանիկեանի, Կարապետ Տէրտէրեանի և Ճան Գասպարեանի ցանկութիւններով կազմուած Փալմըրի մասնաճիւղը գործնական բնոյթ չստացաւ, քանի որ Փալմըրի ընկերները զուգորդուած էին Ինտիըն Օրչըրտի մ.ճիւղին։ Փալմըրը իր գործունէութեամբ և գոհողութիւններով ընկերակցած է Ինտիըն Օրչըրտի մասնաճիւղին։

Սփրինկֆիլտի այս շրջանը թէեւ արձանագրած է շարք մը վերիվայրումներ, բայց պահած է իր կուսակցական ամրութիւնը և կ'ընթանայ իր կուսակցական ուխտի ճանապարհէն։

ԻՍԹ ՍԵՆԹ ԼՈՒԻՋԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Սենթ Լուիզի, Կրանիթ Սիթիի և Իսթ Սենթ Լուիզի գաղութներու Հնչակեան մասնաճիւղերու գլխաւորը եղած է Իսթ Սենթ Լուիզը։

Այս երեք մ.ճիւղերու հիմնաքարերը եղած են, կ. Պալայ Գում Գա–

բուի ցոյցէն ճողոպրած՝ Ռումանիայէն ու Պուլկարիայէն եկած հնչակեաններ, Գալուստ Օվոյեան, Խաչիկ Գլոյեան, Տօնիկ Արոյեան, Յովհ. Սեդնոյեան, Առաքել Թաչճեան, Սարգիս Հայրապետեան, Մեսրոպ Աղա Էվերեան, Կարապետ Օվոյեան, Կարապետ Պօղոյեան, Գրիգոր Սիմոն, Լեւոն Ջամուրեան, Սմբատ Էվերեան և Համբարձում Տ. Վարդանեան։

Այս շրջանին մէջ Հնչակեան կուսակցութիւնը մուտք գործած է 1892 թուին։

Գործի հրապարակը իջած և Իսթ Սէնթ Լուիզի մասնաճիւղը Հայաստանի ազատագրութեան անունով իր գաղութի հայութիւնը լուսաբանած և անոնց զոհողութիւնները իրենցինին միացնելով նպաստած են Զէյթունի և Սասնոյ ըմբոստութիւններուն առաւելագոյն չափերով։ Եւ այս մասնաճիւղը յատկանշուած է Ամերիկայի Շրջանի նախատարիներու ուժեղագոյն մասնաճիւղերէն մէկը։

1896ին կուսակցութեան պառակտման ընթացքին՝ Վերակազմեալ խառնակիչներէն Մարգուկէսեան վարդապետը 30 օր կը մնայ Իսթ Սէնթ Լուիզ և կը յաջողի հինգ ընկերներ անջատել կուսակցութենէն. այս ընկերներէն գլխաւորներն են Լեւոն Ջամուրեան և Մեսրոպ աղա Էվերեան։ Մ.ճիւղէն դուրս եկող այս փրթածները չեն յաջողիր Վերակազմեալ անունով մասնաճիւղ կազմել։

1897 թուականին անգործութեան հետեւանքով ընկերները կը տեղափոխուին Բենթըն քաղաքը և այլ շրջաններ։ Մասնաճիւղի գործերը երկար ատեն կը դանդաղին։

1904ին ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանը կու գայ Իսթ Սէնթ Լուիզ։ Հրապարակային ժողովը կը խանդարուի թէեւ, բայց մ.ճիւղը կը վերակազմուի։

Բաւական ժամանակ ետք, յեղափոխական ամրակուռ ոգիով թրծուած Վանի մէջ Փարամազի հետ զինուած խումբերը առաջնորդած՝ ընկ. Յարութիւն Մէտրիֆեանը կը հաստատուի Իսթ Սէնթ Լուիզ։ Նոյն ժամանակներուն Պանդուխտի ներկայութիւնը և Յ. Մէտրիֆեանի աշխուժութիւնը, կը խթանեն անշարժութեան մատնուած ընկերները և դարձեալ կը վերակազմուի մասնաճիւղը։

Թրքական Սահմանադրութեան շրջանին, զինուորութենէ խուսափող, Բղի Զանազճի և Թեմրան գիւղերէն մեծ թուով երիտասարդութիւն մը ժամանեց Սէնթ Լուիզի շրջանը։ Երկրէն այս անձերուն մեծ մասին ծանօթ, Բղի Օրօր գիւղացի՝ ընկ. Ս. Շահէնի ջանքերով մասնաճիւղը երիտասարդացուցին ընկերներ.—

Առաքել Եղիկեան
Արամ Նօրոիկեան
Նշան Սարգիսեան
Մամբրէ Ամիրխանեան
Միսաք Թօսոյեան
Սիմոն Օվոյեան
Ասատուր Մանոյեան
Համբարձում Սեդնոյեան
Համբարձում Արոյեան
Սաղմոն Օսլեան
Նշան Անտոնեան
Գասպար Տ. Վարդանեան
Հայրապետ Ճիվանեան
Մարկոս Վարդանեան

Սատարուած նոր ընկերներով, մասնաճիւղի ակումբը նեղ կու գար։ կազմուեցաւ «Մասիս» դերասանական խումբը և բեմադրուեցան «Կարմիր Աղջիկը», «Տանջուածները», «Զէյթունը» և այլ թատերգութիւններ։

Հնչակեան գործիչներու այցելութեամբ հրապարակային ժողովները կը քաշէին խուռն բազմութիւն։ Մեր կրակոտ երիտասարդութիւնը Վիլսընեան սահմաններով Հայաստանի ազատագրման երազով ամէն ինչ զոհելու պատրաստակամ ըլլալով՝ մասնաճիւղի ձեռնարկները իրարու կը յաջորդէին։ Մ.ճիւղը հասեր էր հոյակապ բարձրութեան։

Այս խանդավառ գործունէութիւնը իր բարձր թափով ընթացաւ մինչեւ 1921 թուականը։

Դժբախտաբար դուրսէն հրահանգուած մտայնութեամբ Հայրենիքի Օգնութեան Կոմիտէն (ՀՕԿ) աշխատեցաւ հեռացնել հնչակեանները Մայր Կուսակցութենէն և կապել տեղական Վէրքըրդ Փարթիին։ Կարգ մը խնդիրներով կուսակցութենէն դառնացած Տոքթ. Ս. Իգնատիոսեանը, կիրքով լեցուած՝ Իսթ Սէնթ Լուիզի քղեցիներով կազմուած մասնաճիւղը ամբողջութեամբ կապեց ՀՕԿին՝ քանդելով պատմական այս մասնաճիւղը։

Իր յեղափոխական ուխտին հաւատարիմ ընկեր Յարութիւն Մէտրիֆեանը մնաց անխախտ, ան ալ ոտքի փոշին թօթուելով հեռացաւ Իսթ Սէնթ Լուիզի գաղջացած շրջանէն։

ԸՆԿ. ՎԱՀԱՆ ՋՈՒԳԱՍԸՋԵԱՆ

Սեբաստացի, Զուգասըզեան յայտնի ընտանիքէն, նուիրուած հնչակեաններ։ Ընկ. Վ. Զուգասըզեան ծնած եւ սնած հնչակեան ոգիով, գործեց շատ տեղեր եւ վարեց զանազան պաշտօններ։

(Իր կենսագրականին կ'անդրադառնանք)։

ՔԵՐՎԻԼԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Սաւթ Միլվօքիէն երկու մղոն հեռաւորութեան վրայ, սոսինձի գործարանը շրջապատող փոքրիկ աւան Քերվիլի Հնչակեան մ.ճիւղը կազմուած է 1914 թուականին։

Կամաւորական Շարժման խանդավառ օրերուն Քերվիլի հայ գաղութը կազմող Թամարզացիները հետզհետէ անդամագրուեցան Հնչակեան մ.ճիւղին։

Մասնաճիւղի հիմնադիր անդամներն են.— Սարգիս Ճիւանեան, Սեդրաք Կիւրիւնեան, Գալուստ Տ. Գրիգորեան, Ներսէս Գարամանեան և Սիմոն Պարսամեան։

Վեց ամիս ետք այս ընկերներուն վրայ կ'աւելնան.—

Խ. Ջեքեան
Ա. Կինիեան
Նազարէթ Կինիեան
Սիմոն Պարսամեան
Դաւիթ Կիւրիւնեան
Սիմոն Կիւրիւնեան

Ս. Կեյիկեան	Դ. Պարսամեան
Յ. Տէտէեան	Մ. Խօլմեսեքեան

Սարգիս Պուչեան

1915–1918 թուականին Բերլինի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղի անդամներու թիւը բարձրացաւ 75ի։

Ընկ. Ս. Ճիվանեանի բնակարանը վերածուած էր ակումբ-գրադարանի։ Բերլինի Հնչակեան գրադարանը գրքերու ու թերթերու առատութեամբ այդ շրջանի ամէնէն ճոխ գրադարանն էր։

Մեծ քաղաքներէն հեռու, իրենք իրենցմով մնացող Բերլինի Հնչակեան հայութիւնը ակումբին մէջ տրուած դասախօսութիւններով, ընկերային և քաղաքական հարցերու շուրջ լայնօրէն կը ծանօթացուի։

Բացի Հնչակեան պաշտօնական գործիչներէն, մեր մ. ճիւղին այցելած են՝ ընկերներ Ս. Տէր Գալուստեան, Տոքթ. Արտաշէս և Փօլ Շէքէրճեան, Տեվրիկ, Աստղիկ Եղիկեան և Կ. Բ. Կիւլպէնկեան։

1915ին «Վրէժ» անունով զինուորական խումբը կազմուեցաւ։ Բանակէն ձեռք բերուած հրամենի հրացաններով տեղի կ'ունենային զինուորական մարզանքները և աղանցքները։

Հայրենասիրութեան և յեղափոխական մաքուր գաղափարներով սնուած Թամարդացի Հնչակեանները Կամաւորական Շարժման կոչին ընդառաջեցին մեծ խանդավառութեամբ և ամբողջ ամերիկահայութեան մէջ առաջին կամաւորական խումբը կազմուեցաւ Թամարդացիներէն։ Ս. Մելուքի, Բերլինի և Րէյսինի Թամարդացիներէն 28 կտրիճներ մեկնեցան Կովկաս ընկ. Պանդուխտի գլխաւորութեամբ։

ՋՐՎԷԺ

Մկրտիչ Գասպարեան, խարբերդցի. յայտնի գործիչ եւ մտաւորական։

(Կենսագրականին կ'անդրադառնանք։)

Բերլինէն կամաւորագրուեցան՝ Նազարէթ Կիւրքինեան, Արիստակէս Ագգիւլեան, Ղազէր Տրդատեան, Կարապետ Մանուկեան և Արշակ Սվաճեան։

Վերև յիշուած մասնաճիւղերը միասնաբար հանգանակեցին 1500 տալար, կամաւորներու ուղևորութեան ծախքերուն համար։

1918ին ընկեր Ս. Շահէնի նախագահութեամբ Ս. Միլուքիի մ. ճիւղին հետ կազմեցին «Փարամազ» թատերախումբը հետևեալ անդամներով.—

Հայրապետ Խօլմեսեքեան	Սիմոն Նազարէթեան
Ներսէս Գարամանեան	Դաւիթ Կիւրքինեան
Գրիգոր Գարամանեան	Սարգիս Ճիվանեան
Յովհաննէս Գարամանեան	Ստեփան Պօյաճեան
Յովհաննէս Գալաճեան	Ս. Պարսումեան
Ա. Տեմիրճեան	Գալուստ Գրիգորեան

Միհրան Գրիգորեան

Սերվիլի «Փարամազ», Րէյսինի «Ժիրայր» և Վուքիկընի «Մուրատ» թատերախումբերը իրենց հիանալի ներկայացումներով շրջանիս քաղաքներու հայ գաղութներու պարծանքի առարկան հանդիսացան։ Հայ յեղափոխական կեանքէ առնուած ներկայացումներու պատուաբերութիւնը անմոռանալի կը մնայ։ Այդ օրերուն ամբողջ Միտալ Վեսթի հայ հրապարակը մնացեր էր Հնչակեաններուն։ Միւս հոսանքները չկրցան տեղ գտնել։ Ամէն կողմ տիրեր էին Հնչակեանները։

Երբ դաշնակից ազգերը Հայկական Հարցը անտեսեցին, հոգեկան բեկում մը յառաջացաւ հայերու մէջ։ Բայց Խորհրդային Հայաստանի իրականութիւնը ստեղծեց մեծ ոգեւորութիւն։

1923ին գործարանները դադրեցան։ Գործադուլի հետեւանքով մեր ընկերներուն մեծ մասը մեկնեցան տարբեր քաղաքներ. մնացածները՝ ներկայիս 70 տարիքը հասած մարդիկ են և անշուշտ հնար չէ երիտասարդ օրերու կուսակցական եռանդը յառաջացնել։ Այս մասնաճիւղին ես մեծապէս վնասեց ՀՕԿը իր ներկայութեամբ։

ՄԵԼՖԸՐՏԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Մասաչուսէթ նահանգի փոքրիկ քաղաքներէն Մելֆըրտ՝ Ուստրէն 30 մղոն հեռաւորութեամբ՝ թաւուտներու մէկ բացին վրայ շինուած պզտիկ քաղաք մըն է։ Հիւսուածեղէնի մեքենաներ արտադրող ընկերութեան մէկ գործարանը այս քաղաքին իրաւատէրն է եթէ ըսենք, չենք սխալիր, որովհետեւ քաղաքի բնակչութիւնը կը կազմեն այս գործարանի աշխատաւորութիւնը։

Սկսեալ 1895էն հայ աշխատաւորներ մաւաք գործած են Մելֆըրտի մէջ։ 1900 թուականին հայերուն թիւը կը ստուարանայ։ 1900ին Տոքթ. Յարութիւն Շէքէրճեան և Ղազար Արսլեան կարգ մը գործաւոր հայեր կ'արձանագրեն Հնչակեան։ 1903 թուականին ընկերներ Ս. Սապահ Գիւլեանի և Խաչիկ Մաթոսեանի այցով, կը կայանայ հրապարակային բացառական ժողով և կը կազմուի Մելֆըրտի Հնչակեան մ. ճիւղը հետևեալ ընկերներով.—

Միհրան Պապիկեան
Ստեփան Փափազեան
Պետրոս Պարսամեան
Գրիգոր Կիւլպէնկեան
Մկրտիչ Գէորգեան
Սենեքերիմ Պետրոսեան
Լուսարեւ Տօնիկեան
Վարդան Աղապապեան
Սենեքերիմ Մարտիրոսեան
Փօլ Թօփալեան

1904ին, Վերակազմեալ խառնակիչ Կարապետ Փափազեանը կը փորձէ խանգարել Մելֆըրտի նորակազմ մասնաճիւղը։ Ընկերներ Բարգէն Ռու-

Պ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ԵՒ Ծ. ՋԱՐՈՅԵԱՆ

Կամաւորներ՝ Արարատի ճակատին վրայ

քէն եւ Ա. Մելանեան Սեպտ. 21ին հրապարակային ժողովով կը մերկացնեն վերակազմեալ խառնակիչները եւ կ'ուժեղացնեն մասնաճիւղը հետեւեալ անդամներով.—

Կարապետ Մարգարեան	*Յարութիւն Փափազեան*
Տիգրան Տիրացուեան	*Դաւիթ Մասիկեան*
Սեդրաք Շեկերեան	*Եսայի Բարսեղեան*
Մուշեղ Համբարձումեան	*Խաչիկ Անդրէասեան*
Գէորգ Մաթէոսեան	*Տօնիկ Թորոսեան*
Ահարոն Օհանեան	*Յովակիմ Բէլէկեան*
Յարութիւն Փանոսեան	*Աստուր Թորոսեան*

Յովհ. Աւետիսեան

1903*ին Պոսթոնի մէջ «Երիտասարդ Հայաստան»ը հիմնուելու ժամանակ, մասնաճիւղը քանիցս հանգանակութեան ձեռնարկած եւ այս ձեւով նպաստած է թերթին։*

Հետագային մ.ճիւղին այցելած են Արմենակ Ամիրխանեան, Ս. Շահէն, Վ. Մալեան եւ ուրիշներ։

Տասնեակ տարիներէ ի վեր Մելֆըրտի մասնաճիւղը բացած է իր ակումբ-գրադարանը։ Աշխատաւորներուն համար Հնչակեան ակումբը հանգիստի լաւագոյն վայրն է։

Արանց մասնաճիւղին համընթաց կը գործէ կանանց մասնաճիւղը, որու վեթերան ընկերուհիներն են.—

Սաթենիկ Թորոսեան
Կիւլլիզար Ճերմակեան
Արուսեակ Մալաթեան
Մարիամ Բարէլեան
Եայլա Բանիկեան

Մելֆըրտի Հնչակեան մասնաճիւղը ներքին թէ արտաքին փոթորիկներէ ազդուած չէ երբեք։ Մասնաճիւղը միացած է կուսակցական պատնէշին վրայ եւ գոհողութիւններով դարձած է պարտաճանաչ եւ գնահատելի մասնաճիւղ մը։ Սասունցի Դաւիթ Ջօրասիւնին նուիրեց 532 *տոլար։*

Բազմաթիւ ընկերներ իրենց բնական մահով մեռած են, ոմանք քաղաքէն մեկնած եւ ուրիշներ կամաւորական շարժումներու մասնակցած են։ Այսօր տարէց վիճակով կ'ապրին աշխատասէր ընկերներ Բարունակ Լէհմալեան, Արշակ Նուրճեան, Կարապետ Պաչեան, Սերոբ Բանիկեան, Միհրան Պեզիկեան եւ Սարգիս Ծառամանեան։

ԸՆԿ. Պ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Չմշկածագի Մուրնա գիւղէն։ Հնչակեան մկրտուած է Պոլիս։ 1900ին մեկնած է Ամերիկա, Լորենս եւ ապա Բեմպրին, հիմք դրած է Հնչակեան կուսակցութեան։

Մեյֆըրս եղած է իր մնայուն տեղը։ Այս մասնաճիւղին սիւնը եղած է։ Շատ զգայուն սիրտ ունէր։ Երբ կուսակցութեան մէջ պառակտման ոգի մը տեսնէր, անմիջապէս կ'արցունքոտէին իր աչքերը, առանց զայն ուրիշներուն ցուցնելու։ Լուռ կը մնար, բայց բուռն թափով կ'աշխատէր դարմանել վէրքը։

ՀՕԿը փորձեց մուտք գործել Մելֆըրտ, բայց ընկերներու միահամուռ ընդդիմութիւնը ձախողցուց ՀՕԿեաններու փորձը։

ՓՐԱՎԻՏԷՆՍԻ «ՀՆՉԱԿ» ԴԵՐԱՍԱՆԱԿԱՆ ԽՈՒՄԲԻ ԿԱԶՄԸ՝ 1923ԷՆ ՄԻՆՉԵՒ 1929

(Տես «Փրավիտէնսի մասնաճիւղ» էջ 23)

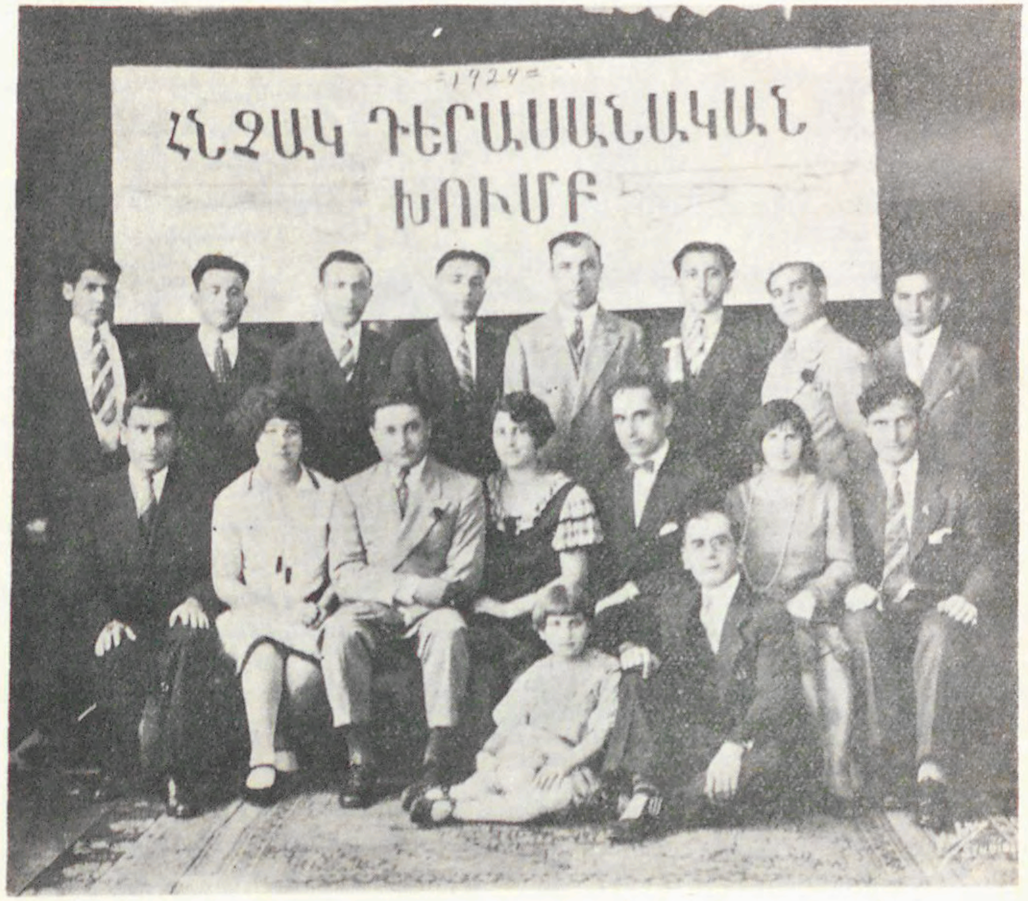

Ձախէն աջ — Թիւ 1.— Մկրտիչեան Տաք, Կիւլազ Կիւլազեան, Պետրոս Նորիկեան, Համազասպ Վարդեան, Գէորգ Մեսրոպեան, Գալուստ Սահակեան Յարութիւն Մարտչեան, Սուրէն Նորիկեան։

Թիւ 2.— Մանուկ Նորիկեան, Օր. Աղաւնի Կոչգարեան, Խաչիկ Մուրատեան, Տիկ. Մաքրուհի Թարայեան, Մարտիրոս Թարայեան, ընկերուհի Սրբուհի, Նշան Տէր Արսէնեան։

Նստած՝ Երեւան Գալֆայեան եւ փոքրիկն Լիզիպէթ Շամիլեան։

ՎՈԹԸՐԹԱՈՒՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1892–1903 թուականներուն Պոսթոնի մէջ կազմուած Հնչակեան մասնաճիւղին մաս կազմած են Վոթըրթաունի հնչակեանները։ Պոսթոնի մէջ արջացած հակասոցիալիստ, հակաշխատաւորական վերակազմեալ խառնակիչներուն դէմ մղած անհամար պայքարներէն ետք՝ կ'որոշեն Պոսթոնի թաղական ընկերներէն բաժնուիլ և Վոթըրթաունի մէջ կազմել առանձին մասնաճիւղ։

1903ին, Յունուար 1ին, Վոթըրթաունի հնչակեաններու հաւաքոյթը, երկար քննարկութիւններէ ետք, կը կազմեն մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերներով.—

Ա. Թաչճեան
Մ. Զօփուրեան
Ս. Գասպարեան
Վահան Գասպարեան
Խաչիկ Մաթոսեան

Յ. Փափազեան
Մ. Տէր Գրիգորեան
Պ. Ժամկոչեան
Պ. Ամիրխանեան
Աքօսին Գասպարեան

Նորակազմ մ.ճիւղին ղեկավարը հանդիսացած է ընկեր Սուրէն Աչըգպաչեանը (Արամ Աչըգպաչեանի փոքր եղբայրը)։

1903ին երբ կը սկսի լոյս տեսնել «Երիտասարդ Հայաստան»ը, Վոթըրթաունի հնչակեան կեանքը կը մտնէ եռուզեռի մէջ։ Իրար յաջորդող ընկերային հրապարակային դասախօսական ժողովները նորանոր անդամներ կ'աւելցնեն։

1906ին Վոթըրթաունի մասնաճիւղի թիւը կը հասնի 54ի։ Ընկերներ Խաչիկ Մաթոսեանի և Սարգիս Միլանեանի կրակոտ գործունէութեամբ մասնաճիւղը կը հասնի իր վերելքի բարձրագոյն կէտին։ Հնչակեան երիտասարդները կը կազմեն զինավարժական խումբ, որոնց զինուորական մարզանքները ոգեւորիչ տպաւորութիւն կը ձգեն։ Վերակազմեալներու շարքերուն մէջ կ'իյնայ թուլութիւն, ծեծ և կռիւ։ Նախկին ընկերներէն ոմանք կը վերադառնան։

1908ին Թրքական Սահմանադրութեան հռչակումէն խաբուելով շատեր կը մեկնին Երկիր։

1910ին կը կազմուի «Արարատ» թատերական խումբը հետեւեալ ընկերներով.— Արմենակ Տերոյեան, Գարեգին Եսայեան, Ասքըր Սիմոնեան, Լեւոն Պապա Թորոսեան, Իսրայէլ Տէր Յովհաննէսեան և Պրազիլեան քոյրերը։ «Արարատ» թատերախումբի յաջող ներկայացումները մեծ հետաքրքրութիւն կ'արթնցնեն Պոսթոնի և շրջակայքի հայ հասարակութեան մէջ։ Պրազիլեան քոյրերը հնչակեան բեմին փայլուն աստղերը կը հանդիսանան և հնչակեանները կը յաջողին գրաւել ժողովուրդի համակրութիւնը։

Վոթըրթաունի մասնաճիւղը ազգային և կուսակցական գործերուն մեծապէս նպաստած է։ Առանձնապէս ուժ տուած է հայեցի դաստիարակութեան, հայ դպրոցին և նաև իր սարքած դասախօսութիւններով գիտակցութեան հրաւիրած է հայ աշխատաւորութիւնը։

20կան աւերիչ օրերուն, Վոթըրթաունի մասնաճիւղն ալ ազդուեցաւ։

Յատկապէս Յակոբ Բարեջանեանի յարած թշնամական կորդին մէջ ինկան միամիտ ընկերներ։ Անխախտ մնացին ընկերներ՝ Արմենակ Տերոյեան, Գրիգոր Համբարձումեան, Իսրայէլ Տէր Յովհաննէսեան, Յարութիւն Պեճոյեան, Սարգիս Ասուրեան, Միսաք Բարսեղեան, Կարապետ Երկանեան, Պօղոս Գոլաճեան, Սամփոն Զուլալեան, Ճանիկ Ճրնագեան, Արմենակ Մարգարեան, Պետրոս Թաթիկեան, Գ. Տէր Ղուկասեան և Գրիգոր Դանիէլեան։

Այս ընկերներուն մէկ մասը անդարձ մեկնեցան, իսկ մնացածները ծերացեր են և հոգւին կը հրճուին իրենց սիրելի կուսակցութեան օգտաշատ գործերը լսելով...։

ՍԵՆԵՔԵՐԻՄ ՏԷՐ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ
Սեբաստիոյ Կոտնի գիւղէն։ Միլֆըրտի մասնաճիւղէն

Եռանդուն գործունէութիւն ունեցած է նաև ընկ. Գրիգոր Յովհաննէսեան։

* * *

Պարտականութիւն կը զգանք ոգեկոչել երկու անձնուրաց ընկերներու անմոռաց յիշատակը։

ԿԱԿԱԶ ՊԱՂՏՕ.— Կակազ Պաղտոյի բուն անունն է՝ Պաղտասար Յովհաննէսեան՝ Խարբերդցի։ Այս քաջազուն ընկերը 1894ին մասնակցած է Սասնոյ հերոսամարտին և իր յանդգնութեամբ շահած է Մեծն Մուրատի գնահատանքը։ Սասնոյ ճակատամարտէն ետք, Հաւատորիկի անտառին մէջ կը գերուի նաև Պաղտասարը։ Հարցաքննութեան ատեն, Մուրատին ուր գտնուիլը հասկնալու թուրքերու գործածած բոլոր միջոցները երբ ապարդիւն կ'անցնին, տաքցուած երկաթով Պաղտոյի լեզուն կը վառեն, որու հետեւանքով մարդը կը դառնայ կակազ:

1908ին երբ Մեծն Մուրատը Պոսթոն կ'այցելէ, մեռած համարուող Պաղտասարը Մուրատին վիզը կը փաթթուի եւ երկուքը արտասուալից աչքերով կը գիրկընդխառնուին: Մեծն Մուրատ կը հրաժարի պանդոկ իջեւանելէ եւ այդ գիշեր հիւրը կ'ըլլայ իր սիրելի զինուորին՝ Պաղտասար Յովհաննէսեանին:

ԸՆԿ. ԳՐԻԳՈՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

Խարբերդցի, Հնչակեան մկրտուած է 1890-ին: Իր խմբապետները եղած են յիսնապետներ՝ Կ. Օսկիանեան, Յ. Վարդիկեան եւ Տ. Մըխճեան: Եղած է պարտաճանաչ զինուոր: 1891ին կը գաղթէ Ամերիկա: Կը գործակցի Պանդուխտին, Ղ. Արոյեանին եւ Բաբգէն Ռուբէնին: Ան Լոնտոն կ'երթայ երկիր անցնելու համար, բայց չի յաջողիր: Կը վերադառնայ Ամերիկա եւ կը պայքարի Կուսակցութիւնը պառակտողներուն դէմ: Ան միշտ պատգամաւոր ընտրուած է ամերիկեան պատգամաւորական ժողովներուն:

Իր հաւատքը հնչակեան առաքելութեան եւ անոր մեծութեան մասին միշտ մնացած է անսասան:

Ան թէեւ կը հաստատուի Ուստր, բայց կազմակերպած է նաեւ Վոթըրթաուն, Լովէլ եւ Չլսի:

կակազ Պաղտօն իր կեանքի բոլոր օրերու ընթացքին մնաց անսայթաք Հնչակեան եւ իր յեղափոխականի բարձր կոչումը կատարողի հանդիսա սրտով անդարձ մեկնեցաւ....: Փա՜ռք իր անմոռաց յիշատակին:

ԱՍԱՏՈՒՐ ՍԱՐՈՒՆԻ.— Սարունին սասունցի էր: Մեծն Մուրատի օրով պատանի-երիտասարդ ըլլալով՝ պարէն փոխադրելու աշխատանքը տանողներէն մէկը եղած է: Մուրատի ձերբակալութենէն ետք, հակառակ Հրայրի թելադրութեանց Սարունին միացած չէ Դաշնակցութեան: Առաքելոց վանքի մէջ մղած Անդրանիկի կռիւէն անմիջապէս ետք, Սարունին կ'անցնի արտասահման եւ Պոսթոնի մէջ կը զբաղուի դերձակութեամբ: Ծերացած էր, բայց իր կուսակցական կորովը անխախտ պահեց եւ այնպէս անցաւ այս աշխարհէն: Ան մանուկի հրճուանքով կը հպարտանար Խորհրդային Հայաստանով:

ԼՈՐԷՆՍԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Լորէնսը Մասաչուսէթ նահանգի գործարանաշատ քաղաքներէն մէկն է եւ Լորէնսի հայութիւնը զուտ աշխատաւորներ են:

1893 թուականներուն ընկ. Գրիգոր Տէր Յովհաննէսեանի ջանքերով Լորէնսի մէջ կը կազմուի հնչակեան խումբ մը:

1893 թուականի վերջերը հնչակեան գործիչ Խանազատի այցելութիւններով Լորէնսի հայ աշխատաւորութիւնը յատկօրէն կը լուսաբանուի Ամերիկեան Աշխատաւորական Դաշնակցութեան (Եունիըն) եւ ցածանուն սքէփութեան մասին: Խանազատ լրիւ կերպով յաջողած է հայերը հեռու պահել «սքէփութենէ» եւ զանոնք կապել Եունիընին: 1894 թուականին Լորէնսի մեծ գործադուլի ընթացքին տեղացիներու յարգանքներուն կ'արժանանան հայ գործաւորներու միահամուռ կեցուածքը: Գործատէրը ի վերջոյ կը հարկադրուի ընդունիլ օրավարձի յաւելումը:

1896ին Վերակազմեալներու պառակտումի պատճառաւ, Լորէնսի Հընչակեան մ.ճիւղը գրեթէ կը լուծուի, բայց վեթերան ընկեր՝ Պօղոս Պօղիկեանի ջանքերով կը վերակազմուի մ.ճիւղը՝ փոքրաթիւ ընկերներով:

1913ին ընկերներ Մարգար Փափազեանի եւ Մանուէլ Անդրէասեանի ջանքերով մասնաճիւղին կ'ընկերանան.—

Ղուկաս Շենիրեանի կրտսեր եղբայրը

Աթանաս Միրիճանեան
Թ. Պապայեան
Յ. Սըրըմեան
Մամաս Նազարէթեան
Մուշեղ Նաճարեան
Արսէն Տեպոզեան
Յ. Մաթէոսեան
Սարգիս Յակոբեան
Ղազար Վերանեան
Գառնիկ Գէորգեան
Ս. Թէրզեան
Ա. Փալանճեան
Ս. Թագւորեան
Յովհաննէս Առաքելեան
Մելիք Խաչոյեան

1915ին Հնչակեան կուսակցութեան ցուցաբերած կուսակցական եռուզեռի ընթացքին, անդամագրուեցան նաեւ հետեւեալները.—

Պ. Թելլոյեան
Ս. Կիւրեղեան
Պ. Գնթօփեան
Յր. Մաչուլեան
Պօղոս Պետրոսեան
Մ. Թելլոյեան
Տ. Էքմէքճեան
Մկրտիչ Անդրէասեան

Վարդ Արզիկեան
Սիմոն Սօղիկեան
Յ. Ստեփանեան
Կարապետ Արամեան
Յովհ. Թիւթիւնճեան
Խ. Յակոբեան
Կ. Բագուպեան
Մ. Զնկրեան
Պ. Բառնակեան
Սարգիս Վերտանեան
Մանուկ Ջաքոյեան
Խաչիկ Նարոյեան
Ա. Արզունեան
Սասունցի Յակոբ

Լորէնսի Հնչակեան մասնաճիւղի փառաւոր գործունէութեան սիւները հանդիսացած են վեթերան ընկերներ.— Մարգար Փափազեան, Մամաս Նազարէթեան, Սարգիս Յակոբեան, Սարգիս Վերտանեան, Մանուէլ Անդրէասեան, Թուխման Պապայեան և Խաչիկ Նարոյեան:

Կազմուեցաւ կանանց մ.ճիւղը հետեւեալ Հնչակեան ընկերուհիներով.—

Արշալոյս Նուրիկեան
Արշալոյս Թագւորեան
Վարդուհի Պապայեան
Անահիտ Վերտանեան
Շաքէ Մլլիեան
Վարդանոյշ Դանիէլեան
Համեստուհի Ստեփանեան
Կիւլիթա Պետրոսեան
Հայկանոյշ Մաչուլեան
Շուշան Բագուպեան

Լորէնսի կանանց մ.ճիւղը գործունէութեան գեղեցիկ օրինակ տուած և զօրացուցած է կուսակցութիւնը:

Ընկեր Մանուէլ Անդրէասեանի ղեկավարութեամբ կազմուեցաւ «Փարամազ» Թատերախումբը հետեւեալ անդամներով.—

Սարգիս Յակոբեան
Արշալոյս Թագւորեան
Արշալոյս Նուրիկեան
Սանատրուկ Թագւորեան
Մէյրի Թումանեան
Մէյրի Պետրոսեան
Յովհաննէս Թիւթիւնճեան
Մաթէոս Զնկրեան
Պօղոս Բարունակեան
Պետրոս Յակոբեան
Վերոն Իսքիրեան
Սարգիս Վերտանեան
Անահիտ Վերտանեան
Մուշեղ Նաճարեան
Լեւոն Պետրոսեան
Սարգիս Թումանեան
Սեդրաք Մուրատեան
Յովհաննէս Առաքելեան
Մկրտիչ Անդրէասեան
Պօղոս Յակոբեան

Լորէնսի հնչակեան թատերախումբը բեմադրեց Ս. Շահէնի «Զէյթունը», «Բաան կոխաղանները», «Տանջուածները», «Թալաաթի Անկումը» և դեռ այլ ներկայացումներ: Հնչակեան ներկայացումները ցնցեցին հայութիւնը: Հէվըրհիլէն, Լովէլէն և Նեշուէէն խուռն հանդիսականներ ներկայ կ'ըլլային և կը խանդավառէին հնչակեանները: Այդ հոգեթով պահերուն Լորէնսի մասնաճիւղի թիւը բարձրացաւ 56ի:

ՀՕԿեան սֆանտային՝ Լորէնսը ընդդիմացաւ: ՀՕԿերու բոլոր փորձերը ձախողեցան: Կամաւորական Շարժման ընթացքին, կամաւոր արձանագրուեցան ընկերներ՝ Յարութիւն Մաչուլեան, Գառնիկ Գէորգեան և Յովհաննէս Մաթոսեան:

«ԿԱՑԾ»ԵՐՈՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ.— Արանց և կանանց մասնաճիւղերու վերհսկողութեան ներքեւ կազմակերպուեցաւ «ԿԱՑԾ» Միութիւնը հետեւեալ նորահասներով.—

Ժիրայր Թագւորեան
Էնի Մաչուլեան
Միհրան Մլլիեան
Արմինէ Մլլիեան
Էնի Յակոբեան
Զմրութ Մաչուլեան
Մարտիրոս Արզուեան
Մարգրիտ Արզուեան
Մէյրի Արզուեան
Պետրոս Նարոյեան
Ռօզ Նարոյեան
Ճանի Նարոյեան:
Մարգրիտ Նարոյեան

Լորէնսի ԿԱՑԾերը իրենց օրինակելի կեցուածքով ժողովուրդի հիացումը գրաւեցին ժամանակ մը: Ամուսնութիւններու պատճառաւ «Կայծ Միութիւնը» անյայտացաւ:

Գործերու թուլութեան հետեւանքով մեծ մասը մեր անդամներուն տեղափոխուեցան այլ քաղաքներ: Արձանագրեցինք շարք մը ընկերներու ցաւալի մահերը, մնացածները ծերացած են...:

ԸՆԿ. ԿԻՐԱԿՈՍ ԽՈՒՐՇՈՒՏԵԱՆ
Ամերիկահայ կռուած Կովկասեան ճակատի վրայ

ՎՈՔԵԿԸՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Վոքեկընի Հնչակեան մասնաճիւղը Ամերիկայի հինօրեայ մասնաճիւղերէն մէկն է: Դժբախտաբար 1896ին վերակազմելու պառակտիչները փճացուցած ըլլալով մ.ճիւղին արխիւը, կը դժուարինք հիմնադրողներու անունները տալ:

Ստոյգ է սակայն, որ 1892ին Նիւ Եորքէն Միդլ Վեսթի շրջանը այցելող Մուրատ Շիրվանեանը կազմակերպած է Վոքեկընի Հնչակեան մասնաճիւղը: Այդ ժամանակներուն տեղւոյն Թելքաշի գործարանին մէջ աշխատող գործաւոր հայերը կազմած են Վոքեկընի հայ գաղութը:

1894ին Խանազատը Սելեան անունով կրակոտ երիտասարդի մը հետ Վոքեկըն այցելելով՝ կը սարքեն հրապարակային ժողով և կը բացատրեն Հնչակեան ծրագիրը: Հայաստանը ազատագրելու կուսակցութեան նպատակը հանկնալի կ՚ըլլայ, բայց Ծրագրի միւս մասը՝ սոցիալիզմը՝ վիճաբանութիւններու դուռ կը բանայ։ Երիտասարդ Սելեանը իր հայրենաշունչ ուղերձով մտքերը կը հանդարտեցնէ։ Կարձանագրուին կարգ մը ընկերներ։ Յեղափոխութեան համար կը հանգանակուի բաւական մեծկակ գումար մը։

1895ին երբ կուսակցութիւնը ներքնապէս կը պառակտի, Շիրակայէն եկող վերակազմեալներ կը խանդարեն Վոքեկընի մասնաճիւղը։ Հինգ տարիներու անկնավրայութիւններէ ետք, տարբեր քաղաքներէ նորանոր հնչակեաններ ժամանելով՝ 1901 թուականին վեթերան ընկեր Սահակ Տէր Գալուստեանի ջանքերով կը վերակազմուի մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերներով.

Սահակ Տէր Գալուստեան
Սարգիս Աւետիսեան
Սեդրաք Եզեկելեան
Երուանդ Աբրահամեան
Նշան Արամեան
Կիրակոս Սարգիսեան
Մերկեր Պօղոսեան
Մարտիրոս Պարգեւեան
Միսաք Պօյաճեան
Գրիգոր Գզիրեան
Փօլ Կօչկարեան
Գրիգոր Կիրակոսեան
Եղիա Յովհաննէսեան
Առաքել Ժամագործեան
Մելքոն Աստուրեան
Պետրոս Կիւրեղեան
Յովհաննէս Շէքէրեան

1908ին Ալեքսանդր Տէր Վարդանեանի ընկերակցութեամբ Մեծն Մուրատը երբ կ՚այցելէ Վոքեկըն, կը ստեղծուի անսահման ոգեւորութիւն։ Մուրատի ընդունելութեան թափօրը «Հեռաւոր Երկիր»ով կ՚ընթանայ Ֆիներու աշխատաւորական սրահը, ուր Վոքեկընի հայերը կ՚իմանան «Միանա՛նք, եղբա՛րք» սրտառուչ կոչը։ Ապրող մեր վեթերաններէն Կիւրեղի վկայութեամբ Մուրատի այցի ընթացքին մ. ճիւղի անդամներուն թիւը հասած է 85ի։

ԸՆԿ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՋԱԽՈՒՇ ՄԱԶՄԱՆԵԱՆ

Սեբաստիոյ Կավռացիէն, Վոքեկընի Ս. Դ. Հնչակեան մ. ճիւղի անդամ։ Կամաւոր կ՚արձանագրուի Հնչակեան Զ. Գունդի Բ. խումբին։ Մասնակցած է Խնուսի եւ Էրզրումի հերոսական կռիւներուն։ Վերջին անբաժան մաս կը կազմէ Ճեպենեանի հեծելազօրաց գունդին։ Կը մասնակցի Խոյի յարձակումին, անկէ ետք միշտ Անդրանիկին հետ կ՚անցնի Նախիջեւան եւ Ղարաբաղ։

1919ին կը վերադառնայ Այնթապ՝ մասնակցելու համար Կիլիկիոյ ազատագրութեան։ Այնթապի ինքնապաշտպանութեան օրերուն ազդեցիկ դեր կատարած է, գնահատուելով ոչ միայն իր կուսակցութենէն, այլ եւ լեգէոնականներու կողմէ։ Ատանայի քաղաքին կռիւներուն մէջ ուժգնօրէն պայքարած է։ Ամերիկայի մէջ մինչեւ այսօր ան կը մնայ անձնուէր կեցուածքով՝ իր ընկերներու կողքին։

Հետագային, յաջորդաբար Վոքեկըն այցելած են գործիչներ՝ Ս. Սապահ Գիւլեան, Վարազդատ, Վահան Մամիկոնեան, Տոքթ. Յ. Շէքէրճեան, Երուանդ Սաֆօ, Սիրվարդ, Ս. Շահէն, Ա. Ամիրխանեան, Տոքթ. Ա. Իգնատիոսեան, Վահան Զուգասըրեան, Մ. Քէպապճեան, Վ. Մօրլեան եւ ուրիշներ։ 1912 թուականին կը բացուի ակումբ եւ կը սկսին դասախօսութիւնները։

Որպէս սոցիալ դեմոկրատ, Վոքեկընի Հնչակեան մասնաճիւղը Ֆին սոցիալիստ աշխատաւորութեան հետ կը կազմակերպեն ՄԱՅԻՍ ՄԷԿԻ աշխատաւորական ցոյցը եւ տողանցքին կը մասնակցին հնչակեանները իրենց առանձին դրօշակով (զինանշան) եւ նուագախումբով։ Ամբողջ ամերիկահայ գաղութին մէջ Վոքեկընի մասնաճիւղը, բանուորական օր՝ Մայիս Մէկը տարիներով տօնակատարող միակ կազմակերպութիւնը եղած է։

Կուսակցութեան հանդէպ իր բաժին պարտականութիւնը լիուլի կատարող Վոքեկընի մ. ճիւղը Հայ Ազգային Միութեան, Կամաւորական Շարժման եւ Սասունցի Դաւիթ դրամագլուխներու կազմութեան համար լծուած է զօրաւոր աշխատանքի եւ նիւթապէս օգնած է մեծ չափերով։

1917ին կազմուեցաւ «Պանդուխտ» թատերախումբը։ Յաջորդաբար բեմադրուեցան ժողովուրդի հոգիին խօսող թատերգութիւններ՝ «Բոսն Կախաղաններ»ը, «Չէյթուն»ը, «Տանջուածները», «Աւարայրի Արծիւը», «Անուշ»ը, «Յարէթ-Յակոբ»ը, «Թալաաթի Անկումը», եւ ուրիշ կտորներ։ Այս ներկայացումները խորունկ տպաւորութիւն ձգած են հայ հասարակութեան վրայ եւ կուսակցութիւնը շահած է բարոյապէս եւ նիւթապէս։

«Պանդուխտ» թատերախումբին գործակցած են.—

Հայկանոյշ Իսբիրեան
Արաքսի Արամեան
Տիգրանուհի Պալթայեան
Արուսեակ Սիմոնեան
Զարուհի Տէր Գալուստեան
Հնազանդ Բարաբեկեան
Վերգին Սահակեան
Պետրոս Կարուկեան
Բարգէն Թորոսեան
Դանիէլ Տէր Կարապետեան

Զարուհի Տէր Սիմոնեան
Անտոն Տէր Սիմոնեան
Կարապետ Իզմիրեան
Ահարոն Նալպանտեան
Պետրոս Մարգարեան
Սարգիս Տէյինեան
Առաքել Կօչկարեան
Զաւէն Թորոսեան
Յովհաննէս Կօչկարեան
Յովհաննէս Խայաճանեան

Վոքեկընի գաղութին մէջ գոյութիւն ունեցած են միայն Հնչակեան եւ Դաշնակցական կազմակերպութիւնները, որոնք սկիզբէն իրարու նկատմամբ եղած են անհաշտ։

1892—1950 թուականներուն, Վոքեկընի հայ գաղութը վայելած է հնչակեաններու աջակցութիւնը ազգօգուտ բոլոր ձեռնարկներուն մէջ եւ զանոնք յաջողութեամբ պսակած։ Մասնակիօրէն պարզենք այս փոքրիկ հայ գաղութի զոհողութեանց մանրանկարը։ Խանդատարի այցին առթիւ, Երկրի *յեղափոխական շարժման օգտին՝* 500 *տոլար։ Մեծն Մուրատի այցին առթիւ* 550*։ Հնչակեան կուսակցութեան համար՝ ներքին հանգանակութիւն՝* 1300*։ Հայ Ազգային Միութեան՝* 1500*։ Կամաւորական Շարժման ընթացքին՝* 1000*։ Սասունցի Դաւիթ զրահապատներուն՝* 600*։ Ներգաղթի համար՝* 1400*։ Միծկերտի հայրենակցականին՝* 1000*։ Զանց կ'ընենք միւս հայրենակցականներու, եկեղեցական և զեռ այլազան ձեռնարկներու նուիրատուութեանց անվերջ շարքերը։*

ՀՕԿի օրերուն Վուքեկընի մասնաճիւղը երկճղուեցաւ, շատ ցաւալի բախումներու ընթացքին մասնաճիւղը հասաւ քայքայման եզրին։ Բայց ՀՕԿի «յառաջդիմականները» չկարողացան հնչակեաններէն բաժնուողներով ուրական մասնաճիւղ կազմել։ Մէկ տարի ետք, մեզմէ բաժնուողները լքեցին իրենց նոր տէրերը և չէզոքացան։

Պարտինք յիշել հպարտութեամբ թէ՝ Վուքեկընէն կամաւորեան ճակատ մեկնեցան հետեւեալ ընկերները.— Պօղոս Սահակեան, Սարգիս Աւետիսեան, Մատթէոս Քէմալեան, Խաչիկ Տէյինեան, և Մատթէոս Քամալեան։

ԸՆԿ. ԼԵՒՈՆ Մ ԳՈՋԵԱՆ

Ամերիկայեն մեկնած՝ պարտաճանաչ Հնչակեան՝ որ իր արիւնը խառնած է հայ ազատագրական դատին՝ Արարատի ճակատին վրայ։

Վուքեկընի Հնչակեան հոյակապ մասնաճիւղէն մահացան վեթերան ընկերներէն՝ Սահակ Տէր Գալուստեան, Մատթէոս Պէքմէզեան, Դանիէլ Տէր Կարապետեան, Կարապետ Աբրահամեան, Աբրահամ Բաքարիկեան, Գալուստ Տէր Մկրտիչեան, Հայկունի Կիւրեղեան, Արուսեակ Տէր Սիմոնեան և Մարսուք ու Եղսա Չէօրեքճեաններ։

1956*ին այլեւս ծերացած, տկարացած ընկերներու շարքին մէջ իբրեւ գործօն ոյժեր կ'երեւին՝ Կարապետ Իմիրզեան, Պետրոս Սամուէլեան, Պետրոս Կիւրեղեան, Անտոն Տէր Սիմոնեան և Զարուհի Տէր Գալուստեան։*

ՔԼԻՎԼԵՆՏԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Հոգեկան հպարտութեամբ կը լեցուինք երբ կը մտաբերենք Հնչակեան կուսակցութեան գործունէութեան փառաւոր անցեալը Քլիվլենտի մէջ։

Քլիվլենտի հայ գաղութի մեծամասնութիւնը մալաթիացիներէ կը բաղկանայ, թէեւ կան խարբերդցիներ և կեսարացիներ։

Նախքան մ.ճիւղի կազմութիւնը, երկու հաւատաւոր հնչակեաններ եկած են Քլիվլենտ — Պաղտասար Էրվանեան և Հէրի Կօչկարեան։ Այս երկու վեթերան ընկերներու ջանքերով 1909ին կը կազմուի Քլիվլենտի Հնչակեան մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերներով.—

Պաղտասար Էրվանեան	*Հէրի Կօչկարեան*
Հէրի Կարօղլանեան	*Սեդրաք Պաղտասարեան*
Նշան Մուրատեան	*Կարապետ Թերզիպաշեան*
Կարապետ Յակոբեան	*Ստեփան Նարընեան*

Խաչիկ Պըլըքեան

Նախապէս այս մասնաճիւղին կազմութեան մասնակցած է նաև ընկ. Յ. Գարագաշ։

Նորակազմ հնչակեանները ծանր բախումներ կ'ունենան դաշնակցական կամիտէին հետ։ Հնչակեան մ.ճիւղի կազմութիւնը կը խռովէ դաշնակցականները։ Անոնք կը խծբծեն սոցիալիզմը և կը փորձեն ժողովուրդը հեռու պահել «անհաւատ» հնչակեաններէն։ Ընկեր Պ. Էրվանեանի առաջնորդութեամբ մեր ընկերները կը սորվին քանիցս բիրտ ուժի դիմել անուղղայ հակառակորդներու դէմ։

1913*ին ընկ. Պանդուխտի այցով կը սարքուի հրապարակային լուսաբանական ժողով։ Գաղութի հայութիւնը կը փութայ մտիկ ընելու հնչակեան գործիչը։ Ընկեր Պանդուխտի հայրենասիրական բանախօսութենէն ետք, հարց տալու պատրուակով դաշնակցականները կը խանգարեն ժողովը։ Կռիւները իրար կը բաղխին, աթոռները կը ջարդուին, կու գայ ոստիկանութիւնը։*

Դաշնակցութիւնը Պանդուխտի դէմ լեցուած էր ատելութեամբ, վասնզի Պանդուխտը լքած և հրաժարած էր Դաշնակցութենէն։

Նոյն այս թուականին Քլիվլենտի մէջ կայացաւ Ամերիկայի Շրջանի Հնչակեան Պատգամաւորական ժողովը։ Այս առթիւ Գործադիր Յանձնախումբի քարտուղար ընկ. Սիրվարդ խօսեցաւ հրապարակային ժողովին և լուսաբանեց Հայկական Հարցը ուժգնօրէն հետապնդելու անհրաժեշտութիւնը, քանի որ թրքական Սահմանադրութիւնը քաղաքական խաբկանք մըն է։

ԸՆԿ. Յ. ԳԱՐԱԳԱՇ

Քեմախի Թորքան գիւղեն։ Հնչակեան կը դառնայ Ամերիկայի մէջ։ Իր գործունէութեան կեդրոնը եղած է Քըլիվլենտ ու յետոյ Տիթրոյիթ։ Ան եղած է ակնյայտնի հընչակեան՝ իբր պատգամաւոր եւ լծակից շատ աշխատանքներու։

1914*ին Քլիվլենտ եկաւ ուսանող ընկեր Արշաւիր Իգնատիոսեանը։ Հրապարակային ժողովի սրահը լեցուած էր խուռն բազմութեամբ։ «Իթթիհատ և Դաշնակցութիւն, Հայկական Հարց և Հնչակեան կուսակցութիւն» նիւթին շուրջ տրուած բանախօսութիւնը մեծապէս տպաւորեց ունկնդիր հասարակութիւնը։ Համակրանքի նոր ալիքով մը մասնաճիւղին անդամագրուեցան նորանոր ընկերներ.—*

Գրիգոր Կոլլոչեան
Աբգար Երանեան
Սեդրաք Կարճաբկեան
Յարութիւն Տումպուլաճեան
Կարապետ Բողոսեան
Թերափ Օտապաշեան
Խորէն Օտապաշեան
Գէորգ Բողոսեան
Աւետիս Կեզուրեան
Սարգիս Մինասեան
Սարգիս Արփաճեան
Սենեքերիմ Զալըգեան

1915ին գործիչ ընկեր Ս. Շահէն կազմակերպեց Բլիվլենտի կանանց մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերուհիներով.—

Մարիցա Պըլըգեան
Մարիամ Տէր Գէորգեան
Մարիամ Չէքեան
Մարիամ Էլիճանեան
Եսթեր Մինասեան
Հռիփսիմէ Կոլլոչեան

Նոյն տարին, ընկերներով մեկնեցաւ Էքրըն և կազմակերպեց Էքրընի Հնչակեան մասնաճիւղը 12 ընկերներով։ Յաջորդ կիրակի երեք մասնաճիւղերու ընկերական ժողովին մէջ կազմուեցաւ Բլիվլենտի Թատերախումբը։ Կուսակցութիւնը սկսաւ ընդլայնիլ, գործունէութեան ասպարէզը կրկնապատկուեցաւ, ձեռնարկեցին ներկայացումներու։ Հայկական ներկայացումը Բլիվլենտի մէջ նորութիւն էր։ Ներկայացուցին «Յակոբ-Յարէթ»ը, «Թալաթի անկումը», «Բաղն կախաղաններ»ը և «Զէյթուն»ը և գրաւեցին մեր գաղութի հայութեան տաքուկ համակրանքը։

Կամաւորական Շարժման ընթացքին մասնաճիւղին մէջ տիրող ոգեւորութիւնը աննախընթաց էր։ Հանգանակեցին մեծկակ գումար մը և օժանդակեցին մասնաճիւղէն մեկնող կամաւորներուն։

Սասունցի Դաւիթ զրահապատներու զօրաւիգնին համար Բլիվլենտի զոհողութիւնը 2000 տոլարը անցաւ։

Բլիվլենտի փառաւոր մասնաճիւղը ՀՕԿի օրերուն տարուեցաւ Գրիգոր Վարդանեանի փուճ հաւաստիացումներով և ընկերացաւ ՀՕԿին։ Բացառութիւն կազմեցին՝ Պաղտասար Էրվանեան, Խաչիկ Պըլըգեան, Գրիգոր Կոլլոչեան, Գրիգոր Տէր Գէորգեան, Գէորգ Կգիկեան, Աւետիս Կէզուրեան և մի քանի ուրիշներ։ Այսպէս, ՀՕԿի պատճառաւ քայքայուեցաւ մասնաճիւղը առանց նոյնիսկ օգտակարութիւն մը ունենալու քայքայողներու նպատակին։ Հնչակեաններու ակարացումով զօրացաւ Դաշնակցութիւնը։

ՖՕԼ ՐԻՎԸՐԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Ֆօլ Րիվըրը Րօտ Այլընտ նահանգի կից փոքրիկ քաղաք մըն է։ 1892ին միայն 10 հայեր կային Ֆօլ Րիվըրի մէջ։ 1893ին հայ աշխատաւորներու թիւը բարձրացաւ 50ի։ Նոյն այս թուականին կազմուեցաւ Հնչակեան մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերներով.—

Սարգիս Շամիրեան
Մարտիրոս Տօնապետեան
Կարապետ Պօղոսեան
Եղիազար Սարգիսեան
Օսկիան Օսկիանեան
Գասպար Սարգիսեան

Հնչակեան առաջին հրապարակային ժողովը տեղի ունեցաւ 1893 փետրուարին։ Ատենախօսեցին Կարապետ Կիրակոսեան և Պաղտասար Իգնատիոսեան։ Ժողովը անցաւ յաջող։ Արձանագրուեցան եօթը նոր ընկերներ։

Երկրորդ հրապարակային ժողովը տեղի ունեցաւ 1894 Յունուարին։ Ատենախօսեցին Կարապետեան և Պ. Աղայեան։ Տեղի ունեցաւ հանգանակութիւն։ Մասնաճիւղին անդամներուն թիւը բարձրացաւ 25ի։

1894 Ապրիլին գործիչ ընկեր Խանազատը այցելեց և քաջալերեց մասնաճիւղը։ Սոցիալիզմի մասին Խանազատի դասախօսութիւնը ամենց համար անհասկնալի ըլլալով՝ տարօրինակ կարծիքներու դուռ բացաւ։

1895ին Գարեգին Ջթճեանը այցելեց և հրաբորբոք բանախօսութեամբ մը Ֆօլ Րիվըրի Հնչակեան մասնաճիւղը անուանեց «Վերակազմեալ Հնչակեան»։ Ասիկա հնչակեան պառակտումն էր։ Մասնաճիւղը բաժնուեցաւ երկու մասի և տեղի ունեցան ներքին վէճեր և կռիւներ։

Սարգիս Շամիրեանի և Մարտիրոս Տօնապետեանի առաջնորդութեամբ ընկերներու փոքրաթիւ մասը ցոյց տուաւ կատաղի ընդդիմութիւն. այսուհանդերձ մ.ճիւղի հմայքը յաչս հասարակութեան ինկաւ։

1902ի ժամանակները կայացած միութեան հետեւանքով մ.ճիւղը վերակազմուեցաւ։ Միութիւնը կեղծ ըլլալով՝ վեց ամիս ետք, բաժանումը սկսաւ դարձեալ։ Մ.ճիւղի գանձն ու արխիւը մնաց վերակազմեալներու ձեռքը։ Միութեան կողմնակիցները, որ մեծամասնութիւն էին, մնացին Մայր կուսակցութեան հետ և զօրաւոր պայքարներով յաջողեցան մ.ճիւղը կենդանի պահել։

1903ին ընկ. Ս. Սապահ-Գիւլեանի այցը մեծապէս կը նպաստէ հաւատարիմ ընկերներու զօրացման ու պատճառ կը հանդիսանայ որ մ.ճիւղը շարունակէ իր ընթացիկ գործերը։

Հետագային գործի թուլութեան հետեւանքով ընկերները կը մեկնին այլ քաղաքներ և մասնաճիւղը կը դադրի գործունէութենէ։

ՍԱՈՒԹ ՄԻԼՈՔԻԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1910ին ընկ. Պանդուխտը կ'այցելէ Սաութ Միլոքի։ Գործարանի մէկ յարկին մէջ կը սարքուի հրապարակային ժողով։ Ունկնդիրները չափազանց գոհ մնացին Պանդուխտի ատենախօսութենէն։ Ժողովէն ետք կազմուեցաւ Սաութ Միլոքիի Հնչակեան մ.ճիւղը հետեւեալ ընկերներով.— Յակոբ Եըլանճեան, Յարութիւն Տէտէեան, Պարսամ Գուլֆայեան, Բարսեղ Քէյիշեան, Սեդրաք Կիւրիւնեան, Հաճի Գարբիէլեան, Սահակ Սահակեան, Բարսեղ Տետէեան և Գրիգոր Խարատանեան։

Այցելու գործիչներու և վեթերան ընկերներու ջանադրութեամբ կազմուեցան մօտիկ գաղութներ Բերվիքի, Բրատի և Միլոքիի մասնաճիւղերը, որով կուսակցական ձեռնարկները տեղի կ'ունենային այս մ.ճիւղերու խմբական մասնակցութեամբ և իրապէս կ'արդիւնաւորուէին։

Ակումբ գրադարան մը կը բացուի, դասախօսութիւններով լուսաբանելու համար մեր ընկերները, բայց կը ձախողի։ Երկաթի գործարանէն յոգնաջան աշխատանքէն վերադարձողները սիրեցին թղթախաղը: Ակումբը որպէս հանգստատեղի, ընկերները հեռու պահեց գինետուներէն և բաղդախաղի կեդրոններէն երկար ժամանակ:

Թրքական կատարածներու տխուր լուրերուն հետ Կովկասի ճակատը կռուող հայ կամաւորական խումբերու գոյութիւնը կը հպարտացնէ շարքերը: Ընկ. Ս. Շահէնի ջանքերով՝ մ. ճիւղին կ'արձանագրուին աւելի քան 50 նոր ընկերներ: Այս առթիւ կազմակերպուած միթինկի մը ընթացքին գոյացաւ 1500 տոլար: Հայ գաղութները բոցավառուած յոյսերով լեցուած էին:

Սաութ Միլոքին Բերվիլի մ. ճիւղին հետ գործակցելով կազմեց թատերախումբ և տուաւ շարք մը գեղեցիկ ներկայացումներ: Ներկայացումներու տպաւորութիւնը գրաւիչ էր:

Սաութ Միլոքին դուրս բերաւ հնչակեան մատանի մը, այս մատանին զարդարեց ճշմարիտ և հաւատարիմ հնչակեաններու մատները:

1923ին անգործութեան հետեւանքով ընկերները մեկնեցան այլ քաղաքներ: 1929ին շատեր վերադարձան և կուսակցութիւնը սկսաւ գործունէութեան, բայց ոչ առաջուան ուժգնութեամբ:

Սաութ Միլոքին եղած է հաւատարիմ և պարտաճանաչ մասնաճիւղ: Ազգային, կուսակցական, հայրենակցական, բարեգործական և եկեղեցական բոլոր ձեռնարկներուն անխտրաբար օժանդակած է:

ՍԻՐԱՔԻՒԶԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Սիրաքիւզի մ. ճիւղի կազմութեան հիմնաքարը կը հանդիսանան երկու անուանի վեթերան ընկերներ՝ Միհրան Պապիկեան և Խաչատուր Աղայեան: Այս երկու հնչակեան նահապետները մ. ճիւղի կազմութենէն շատ առաջ կուսակցական օգտաշատ գործեր ըրած են այլ գաղութներու մէջ:

Սիրաքիւզի մ. ճիւղի կազմութեան հիմը կը դրուի 1903 թուականներուն, հետեւեալ ընկերներով.—

Միհրան և Նշան Պապիկեան
Խաչատուր Աղայեան
Դանիէլ Մարգարեան
Սեդրաք Պարսումեան
Վաղարշակ Շահինեան
Գէորգ Տագէսեան
Փիլիպոս Մնացեան

Գործարաններուն կապուած աշխատաւոր այս հայերը, նայած իրենց գործերուն լաւ կամ գէշ ըլլալուն, յաճախ ձգած և վերադարձած են քաղաք, որով անդամներու թիւը համեմատաբար պակսած և աւելցած է, բայց մասնաճիւղը իր կայունութիւնը միշտ պահած է:

1915 թուականին նորանոր անդամներու յաւելումով մ. ճիւղի անդամներու թիւը կը բարձրանայ 38ի: Մինչեւ 1920 թուականը Սիրաքիւզի Հնչակեան մ. ճիւղը գաղութի վստահութիւնը և համակրանքը վայելող միակ կազմակերպութիւնն էր: Հնչակեան բոլոր ձեռնարկները կը ստեղծէին ոգեւորութիւն և եռանդ:

Պօղիկեան եղբայրները, Հմայեակ Գասպարեան, Ղազարոս Թիւֆէնքճեան, Գառնիկ Անտոնեան, Տաքէսեան եղբարք, Կարապետ Զարճեան և միւսները անխոնջ աշխատանքով յառաջ տարին մասնաճիւղին գործերը:

Հայ Ազգային Միութեան նուիրեցին 1000 տոլար: Սասունցի Դաւիթ զօրասիւնին նուիրեցին 2000 տոլար: Կուսակցական, հայրենակցական, բարեգործական նպատակներու համար Սիրաքիւզի գաղութը զոհաբերուած է մեծ համեմատութիւններով:

ՀՕԿի ներկայութիւնը և քանդիչ աշխատանքը, նաև վեթերան ընկերներու մահերը պատճառ հանդիսացան Սիրաքիւզի պատուական մասնաճիւղին քայքայումին: Անդամներէն տասնեակի թիւ մը միացաւ ՀՕԿին, թէև քանի մը տարիներ ետք, յուսախաբ եղան ՀՕԿէն ու այժմ կ'ապրին կուսակցութեան քաղցր յիշատակներով, չէզոքի տարօրինակ դերով: Բացառութիւն կը կազմեն աննկուն և վեթերան ընկեր Ղազարոս Աղայեան և իրեն լծակից քանի մը տարեցներ:

ՄԻՀՐԱՆ ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Սեբաստացի, Միլֆորտի մասնաճիւղէն: Այժմ Սիրաքիւզ:

ԼԻՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1890ական թուականներուն Լին քաղաքին մէջ հաստատուած են կօշիկի արհեստանոց գործարաններ: Տարուէ տարի այս փոքրիկ գործատեղիները արդիական մեքենաներու ներածումով մեծցեր են՝ հազարաւոր աշխատաւորներու գործ հայթայթելու տարողութեամբ: Լինի մէջ հաստատուած են նաև խաղախորդարան և ելեքտրականութեան գործարաններ: Այս գործարաններուն մէջ գործեր են հայերը:

Լինի Հնչակեան մասնաճիւղը կազմուած թուականը ըլլալու է 1893 թուականը: 1894ին ընկ. Ռուբէն Խանազատը քանիցս Լին այցելած և դասախօսած է հայ աշխատաւորութեան: Գաղութը բաղկացած ըլլալով խարբերդցիներէ և տիվրիկցիներէ, Հնչակեան առաջին մասնաճիւղի անդամները եղած են խարբերդցիներ և տիվրիկցիներ:

Ընկ. Խանազատի սոցիալիզմի մասին խօսածներուն կ'ընդդիմանան շարք մը յետադիմականներ և կը փորձեն խանգարել դասախօսութիւնը: Աշխատուրութեան չահերուն համար անոր խօսածները պարապի չէին անցներ։ Գործադուլներու շրջանին հայ աշխատաւորները ո՛չ միայն «սքէփ»ութեան մէջ չէին իյնար, այլ կը միանան եունիըններուն և կը պաշտպանէին իրենց շահը։

Որպէս կազմակերպիչ գործիչներ Լին այցելած են՝ Շահումեան, Սիրվարդ, Ե. Սաֆօ, Ս. Սապահ Գիւլեան, Ս. Շահէն, Լեւոն Մարտիրոսեան, Պոնտացի և ուրիշներ։

1916 թուականին Լինի մասնաճիւղի ընկերներուն թիւը կը բարձրանայ 48ի։ Կը սկսուի եռանդագին աշխատանք և ձեռնարկները կը դառնան ժողովրդական ու յաջող։ Լինի մէջ տիրապետող կազմակերպութիւնը Հնչակեան կուսակցութիւնն էր։

Լինի մէջ կազմուեցաւ դերասանական խումբ մը, հետեւեալ ընկերներով.— Փօլ Գարոյեան և իր տիկինը, Յակոբ Նայիրեան, Մարտիրոս Դուրիթեան, Առաքել Մազմանեան, Խաչիկ և Նշան Քէօսէեան, Թրփանտա Տէր Ղազարեան, Արտաշէս Բռիկեան և Զաքար Սերթոյեան։ Խումբին ղեկավարն էր Յովհաննէս Զագիկեան։

«ՀՆՉԱԿԵԱՆ Ա. եւ Բ. ՏԱՐԵԳԻՐՔ»ԵՐՈՒ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ

Ձախէն աջ նստած՝ ընկերներ Սարգիս Նորիկեան, Հայրապետ Պօյաճեան եւ Քերոբ Մկրտիչեան։
Կանգնած՝ ընկերներ Խաչիկ Մուրատեան, Խաչատուր Կետիկեան եւ Յարութիւն Մուրատեան։

Խիստ օգտակար երկու ամերիկահայ տարեգիրքերը եղան նաեւ կարեւոր աղբիւր (մանաւանդ նկարներու) հատորներուս համար։

Թատերախումբը առաջին անգամ բեմադրեց ընկ. Ս. Շահէնի «Մացակ Բիձա» ռազմական տրաման։ Ապա «Զէյթուն»ը, «Տանջուածները» և ուրիշ ներկայացում-

ներ։ Ստեղծուած խանդավառութիւնը աննկարագրելի էր։

Ունէին ակումբ-գրադարան, հայ աշխատաւորութեան յաճախավայրը, ուր տեղի կ՚ունենային դասախօսական և վիճաբանական ժողովներ և հանդէս խնճոյքներ։ Մասնաճիւղի ընկերները տարեցներ էին, որով Նիւ Ինկլէնտի Գործադիր Յանձնախումբը քանի մը տարի մնաց Լինի մէջ։

ՀՕԿը, որ կազմուեցաւ, Գրիգոր Վարդանեանի քանդիչ ձեռքով, Լինի Հնչակեան մասնաճիւղը գրեթէ ամբողջութեամբ տարաւ իր հետ։ Հաւատարիմ մնացին ընկերներ՝ Արգարեան, Սարգիս Խաչատուրեան, Զաքար Սերթոյեան և Ղուկաս Տէր Ղուկասեան։ Այս ընկերներէն երկուքին մահով Լինի Հնչակեան մասնաճիւղը անցաւ պատմութեան։

ՎԵՍԹ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1914ին Վեսթ Նիւ Եորքի մէջ փոքրաթիւ հայութիւն մը կար։ Նիւ Եորքի մէջ գործող գործարանին Վեսթ Նիւ Եորք փոխադրուելով, Յակոբ Միսրաքեան և իր երկու ընկերները փոխադրուեցան Վեսթ Նիւ Եորք և ժամանակ մը միացան Նիւ Եորքի և Հօպօքընի Հնչակեան մասնաճիւղերուն։

1920ին հիմնուեցաւ Վեսթ Նիւ Եորքի Հնչակեան մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերներով.— Միհրան Շահինեան, Աւետիս Գույումճեան, Գասպար Անթոյեան, Սահակ Գույումճեան, Մարտիրոս Ուրֆալեան, Միհրան Անթոյեան և Յակոբ Միսրաքեան։ Որակաւոր ընկերներով կազմուած Վեսթ Նիւ Եորքի մասնաճիւղի ձեռնարկները քաջալերուեցան հայ գաղութէն։ Սարքուեցան հրապարակային դասախօսական ժողովներ և լուսաբանուեցաւ հայ ժողովուրդը ազգային և միջազգային խնդիրներու մասին։ Հայ աշխատաւորութեան՝ Հնչակեան Ծրագրին հիմքը եղող սոցիալիզմը և Հայկական Հարցը ծանօթացուեցաւ։

Այս գաղութին մէջ բացի հնչակեաններէն, միւս հոսանքները մուտք չգտան։ Սկիզբէն ի վեր հրապարակը մնաց Հնչակեան կուսակցութեան։

Հետագային աւելցան վեթերան ընկերներ՝ Պաղտասար Շատոյեան, Գարեգին Շատոյեան, Նազարէթ Աւլանեան, Կարապետ Աստյեան և Մարտիրոս Խաթունակեան։

Մասնաճիւղը գործակցեցաւ Եունիըն Սիթիի «Փարամազ» դերասանական խումբին հետ։ Բեմադրուեցան Փարամազի և Ս. Շահէնի գաղափարական, յեղափոխական շունչով գրուած թատերգութիւնները։ Ներկայացումներու սրահները նեղ կու գային խռնուող հանդիսականներուն։ Կուսակցութիւնը կ՚օգտուէր քարոզչապէս և նիւթապէս։

Մասնաճիւղը օժանդակեց՝ Խ. Հայաստանին նուէր ղրկուած Րէյսինի մասնաճիւղի պրաքբրին և Եունիըն Սիթիի մ. ճիւղի էմպլեմսին։ Մ. ճիւղը օժանդակեց նաև Սասունցի Դաւիթ գրահապատներու հանգանակութեան։

Մասնաճիւղը բացաւ ակումբ-գրադարան։ Հնչակեան ակումբը տուաւ օգտալից դասախօսներ և եղաւ հայկական օճախ մը տարիներով։

Վեսթ Նիւ Եորքի մասնաճիւղը կուսակցական ուղիէն ընթացաւ անսայթաք։ Ցաւ է նշել որ անագորոյն մահը խլեց մեր վեթերան ընկերներու մեծ մասը, մէկ ուրիշ մասն ալ մեկնեցան քաղաքէն։ Այսպէս, 40 տարիներու երկար կեանք ունեցող Վեսթ Նիւ Եորքի Հնչակեան օգտաշատ մ․ճիւղը դադրեցաւ գործելէ։

Վեսթ Նիւ Եորքի մ․ճիւղէն Կիլիկիոյ ճակատին կամաւորական շարժումին ընկերացաւ ընկ. Աւետիս Գալաճեան։

ՔԵՄՊՐԻՃԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Քեմպրիճը Պոսթընի մէկ թաղամասը համարուելուն համար, կուսակցութեան կազմութեան նախատարիներուն Քեմպրիճի ընկերները Պոսթընի մասնաճիւղին միացած էին։

Պոսթընի մասնաճիւղին մէջ գոյացած կարգ մը անձնական պատճառներու հետեւանքով, 1913 թուականին ընկերներ Սարգիս Միլանեանի եւ Գ. Մ. Համբարձումեանի նախաձեռնութեամբ կազմուեցաւ Քեմպրիճի մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերներով.— Տօնապետ Մխճեան, Սիմոն Բարեջանեան Մելքոն Կեճէեան, Նշան Քեֆէեան, Կարապետ Նարուզեան, Գարեգին Խարխարեան, Խորէն Աւետիսեան եւ Միսաք, Արամ եւ Գրիգոր Մազմանեանները։

Հետագային մասնաճիւղին վրայ աւելցան ընկերներ՝ Տօքթ. Գրիգոր

ԸՆԿ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ

Ծնած է Խարբերդի Աղձնիք գիւղը։ Կանուխէն եղած է կտրիճ եւ անվեհեր հնչակեան։ Նախ կատարած է սուրհանդակի դժուարին եւ պատասխանատու գործը՝ տարիներով։ 1891ին եկած է Ամերիկա եւ նուիրուած կուսակցական աշխատանքի՝ կազմակերպելով շարք մը մասնաճիւղեր։ Մաքուր հայրենասէր մըն էր, միշտ բարձր կը բռնէր Հնչակեան անբիծ դրօշը։ Ընկ. Մ. Տօնապետեան իր յառաջացած տարիքին մէջ իսկ Քալիֆորնիոյ Սելմայի մասնաճիւղին ղեկավարներէն մէկն էր։

Նալպանտ, Յարութիւն Խօլլիկեան, Գէորգ Կիւլխասեան, Յովհաննէս Քեֆէեան, Հայկազ Առաքելեան, Լեւոն Մանասելեան, Նշան Եաղճեան եւ Լեւոն Պըչագճեան։ Գաղափարական հնչակեաններով կազմուած Քեմպրիճի մ․ճիւղը, ենթակայ էր Դաշնակցական եւ Ռամկավար կուսակցութիւններու ամէն ձեւի քննադատութեանց եւ յարձակումներուն։ Այս ամուր մասնաճիւղը ունեցաւ իր ներքին պայքարը։ 1917 թուականին «Բողոքող» անունով խմբակցութիւնը, գլխաւորութեամբ Յարութիւն Խօլլիկեանի եւ Մելքոն Կեճէեանի, ուզեցին քանդել Քեմպրիճի մ․ճիւղը։ Երկուքն ալ արտաքսուեցան։

Մասնաճիւղը շարունակեց իր օգտաշատ գործունէութիւնը եւ իր բաժին մասնակցութիւնը բերաւ կուսակցական եւ ազգային բոլոր ձեռնարկներուն։

Ամերիկահայ կեանքին մէջ ՀՕԿի ստեղծումէն ետք, Միսաք Մազմանեանը անցաւ ՀՕԿին, ընկերները հետեւեցան անոր եւ մ․ճիւղը քայքայուեցաւ։ Մնացին Սարգիս Միլանեան եւ Գ. Մ. Համբարձումեան։ Այդ տխուր պահերուն մասնաճիւղին վրայ աւելցան Արամ Եասյեան, Ջոզէֆ, Գրիգոր եւ Ազունի Թումաճանեան։

Կազմուեցաւ կանանց մասնաճիւղը, որոնք այրերու հետ գործեցին անվհատ եւ հանդիսացան տիպար մասնաճիւղերէն մէկը։ Արձանագրեցինք կարգ մը ընկերներու տխուր մահերը։ Չորս գործօն ընկերներ՝ Տէր եւ Տիկ. Թումաճանեան, Արամ Եասյեան եւ Մկրտիչ Գասպարեան քաղաքէն փոխադրուեցան այլ շրջաններ, որով Քեմպրիճի Հնչակեան մասնաճիւղը ինքնաբերաբար դադրեցաւ գործունէութենէ 1945 թուին։ Մնացողները գործակցեցան Վոթըրթաունի մասնաճիւղին։

ՔԻՆՈՇԱ, ՎԻՍՔԱՆՍԸՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Թերձանցի փոքրաթիւ հայերով կազմուած է Քինոշայի Հնչակեան մասնաճիւղը 1904 թուականին։ Վոքեկընի մասնաճիւղի մնայուն ատենապետ Թերձանցի վեթերան ընկեր Սահակ Տէր Գալուստեանի միջոցով կազմուեցաւ այս մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերներով.—

Գրիգոր Տէմիրճեան
Գ. Առաքելեան
Յովհաննէս Թորոսեան
Լեւոն Յակոբեան
Միսաք Անթառամեան
Սարգիս Սարգիսեան
Դաւիթ Յակոբեան
Կարապետ Ղազարեան
Մարիամ Տէմիրճեան
Վարդան Հօլօքիկեան
Աւետիս Պետրոսեան
Կիրակոս Սարգիսեան
Արսէն Տէմիրճեան

Պարտաճանաչ այս մ․ճիւղը իր կուսակցական աշխատանքներով միասին, աջակցած է Վոքեկընի եւ Ռէյսինի քոյր մ․ճիւղերու սարքած բոլոր ձեռնարկներուն, յատկապէս նպաստելով շրջանային դաշտահանդէսներուն եւ թատերական յանձնախումբերուն։

Քինոշայի մ.ճիւղի սիւնը հանդիսացած է, իր անսպառ կորովով յայտնի՝ ընկերուհի Մարիամ Տեմիրճեանը։

Այս մասնաճիւղին մէկ գիտակից անդամ՝ ընկ. Միսաք Անթառամեանը, 1917—1920 թուականներուն վարիչ Մարմնոյ անդամակցութեամբ՝ գնահատելի ծառայութիւն մատուցած է կուսակցութեան։

Սոյն փոքրիկ մասնաճիւղը ներքին և արտաքին ցնցումներէ ազդուած չէ։ Հատիկ առ հատիկ ինկան Քինոշայի ընկերները իրենց ծերութեան մէջ՝ պահելով իրենց հետ նաև մասնաճիւղի կեանքը։

ՆԵՇՈՒԷ ՆԻՒ ՀԵՄՇԻՐԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1892 թուականին Լորէնսի և Լովէլի հայ աշխատաւորութեան մէջ, հնչակեաններ կը գտնուէին անկազմակերպ վիճակով։

1893 թուականին երբ Լորէնս այցելեց Ռուբէն Խանազատը, անոր դասախօսած սոցիալիզմը վէճերու դուռ բացաւ։ Սոցիալիզմը տակաւին անհասկնալի էր հայ աշխատաւորութեան, բայց նշմարելի էր, որ սոցիալիզմը գործաւորներու շահուն պաշտպան էր։ Խանազատ իր սքանչելի դասախօսութիւններով գրաւեց շատերու սիրտը։ Հայ հասարակութիւնը սքէփութենէ հեռացաւ։ Լորէնսի մէջ թիւով փոքր մասնաճիւղ մը կազմուեցաւ և երբ գործադուլ եղաւ, մ.ճիւղը ցրուեցաւ։ Ընկ. Պօղոս Պօղիկեան և այլ ընկերներ անցան Նեշուէ և հիմնեցին Հնչակեան մ.ճիւղը 1899ին։

ՊՕՂՈՍ ՊՕՂԻԿԵԱՆ

Խարբերդի Մօրենիկ գիւղացի, Նեշուէի մասնաճիւղի սիւներէն մին։ Ան գործունէութիւն ցոյց տուած է նաեւ Մանչեսթրի, Լովելի մ.ճիւղերուն մէջ։

Ան նիւթապէս զոհուող ընկեր մըն էր։ Գործած է Ա. Մարտիկեանի, Ե. Ալբունեանի եւ Ճ. Տեկիրմենճեանի հետ՝ տարածելով Հնչակեան գաղափարները։

Լաւագոյն ընթերցող մըն էր «Հնչակ», «Գաղափար», «Վերածնունդ» եւ «Ապտակ» թերթերուն։ 1893ին ընկ. Պօղիկեան արդէն հասուն միտքով գործիչ մըն էր՝ իբր կամաւորներ պատրաստող եւ ուղարկող։ Ան յաճախ կ'ընտրուէր պատգամաւոր։

Նեշուէի մ.ճիւղը սկսաւ եռանդով գործել։ 1901ին քաղաքիս հայ աշխատաւորութիւնը շատցաւ։ Մեր ընկերներու եռանդը բազմապատկուեցաւ,

Այն ատենուան մասնաճիւղին անդամագրուած էին.—

Արտաշէս Դարբինեան
Յարութիւն Փիլիկեան
Գէորգ Պօղիկեան
Ահարոն Կարապետեան
Թորոս Պարոնեան
Տօնապետ Կէօկերեան
Յակոբ Կէօկերեան
Յակոբ Քէօչեքեան
Արիս Մարտիկեան
Համբարձում Սահակեան
Կարապետ Նարկօզեան
Տօնապետ Աղեկեան
Կարապետ Քէօչեքեան
Պաղտասար Պեքերեան
Շաւարշ Տեկիրմենճեան
Առաքել Պեզիրճեան
Արմենակ Պեզիրճեան
Միսաք Գաբրիէլեան
Կարապետ Խաչատուրեան

Մինչ Համաշխարհային Ա. պատերազմի նախօրեակին, Նեշուէի մասնաճիւղը պարտաճանաչ էր, 1914 թուականին ծայր տուաւ մեծ գործադուլը, որ տեւեց մէկ տարի։ Գործադուլի հետեւանքով ընկերները ցրուեցան և մասնաճիւղը քանդուեցաւ։ Մեծ եղած են մեր ընկերներու նիւթական զոհողութիւնները։ Այժմ անոնց մեծ մասը մեռած է։ Օրհնեա՜լ ըլլայ անոնց նուիրական յիշատակը։

ՄԻԼՈՔԻ ՎԵՍԹ ԱԼԻՍԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Այս երկու գրկից մասնաճիւղերը ունեցած են փոքրաթիւ անդամներ, ուր հայութիւնն ալ սկիզբէն ի վեր եղած է փոքրաթիւ։

Միլըքիի մ.ճիւղին հիմնաքարը հանդիսացած է Գում Գաբուի պաշտօնական ցոյցին մասնակից մշեցի Ջան Շահէնը։ Մասնաճիւղը կազմուած է 1914-ին, հետեւեալ ընկերներով.—

Ջան Շահէն
Սէմ Գինոսեան
Տիկ. Երանուհի Պօղոսեան
Գրիգոր Մանուկեան
Յովհան Մարտուբեան
Բենիամին Հօբլամազեան
Ադամ Տէր Կարապետեան
Պետրոս Առաքելեան
Աբրահամ Քէօսէեան
Գրիգոր Թիւթէլեան

Նոյն թուականին Վեսթ Ալիսի մ.ճիւղին անդամները եղած են.—

Մարկոս Փափազեան
Մանուկ Պաճագըրզեան
Գարեգին Ոսկերչեան
Մկրտիչ Նշանեան
Յ. Տէր Մկրտիչեան
Եղիա Քեչիչեան

Սոյն երկու փոքրաթիւ մասնաճիւղերը գործած են մինչեւ 1923 թուականը։ Անոնք դադրած են գործելէ հայերու տեղափոխութեան և բնական մահերու պատճառաւ։

1924 թուականին Վանի ԿԱՅԾ միութեան անդամ, թրքական սարսափներէն ազատուած անկուն հնչակեան ընկեր Յովհաննէս Պանիրեանի ժամանումով այս շրջանին մէջ կը ծլարձակի կուսակցական աշխատանք։

Միտլ Վեսթի հնչակեան բոլոր ձեռնարկներուն ուժականութիւն և ե-

ռանդ ներշնչող ընկ. Պանիրեանը շատ քիչ ընկերներով Միլուքիի մէջ կ'ունենայ օգտաշատ աշխատանք:

1924ին ընկ. Պանիրեանը կը կազմէ ԿԱՑՕերու զօրաւոր մասնաճիւղ մը, որոնք հայկական համերգներ կը հրամցնեն Միլուքիի, Րէյսինի եւ շրջակայ հայ գաղութներուն: ԿԱՑՕերու կազմակերպութիւնը գոյատեւեց վեց տարի, բայց յատկապէս մեկնումներու հետեւանքով գործը մնաց կիսատ, իրենց ետին ձգելով հպարտացուցիչ յուշեր:

Վեսթ Ալիսի եւ Միլուքիի Հնչակեան մասնաճիւղի անդամները ազգային թէ կուսակցական ձեռնարկներուն իրենց լիառատ մասնակցութիւնը բերած են: Վերականգնած են Վեսթ Ալիսի հայ դպրոցը: 850 տոլար նուէրով մասնակցած են Սասունցի Դաւիթ զրահապատներու հանգանակութեան եւ այլ այլ օգտաշատ ձեռնարկներուն.

ԸՆԿ. ՊԵՏՐՈՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Բալուի Խոշմաթ գիւղէն: 1890ին արձանագրուած է Հնչակեան եւ եղած նկատելի դէմք մը: Պոլսոյ մէջ կը մասնակցի գաղտնի ցոյցերու: Ապա կը մեկնի Պուլկարիա:

Պոլսոյ մէջ ամենէն շատ «Հնչակ» թերթը տարածողը ըլլալուն, անունը կը մնայ ՀՆՉԱԿ:

1900ին կը հաստատուի Փրովիտէնս (Ամերիկա):

Եղած է մաքուր եւ անձնուէր հնչակեան զինուոր մը, մինչեւ մահ Հնչակեան դրօշին հաւատարմօրէն ծառայելու իր ուխտը միշտ իր ուժգնութիւնը կը պահէ:

* * *

ԳԱՆԱՏԱՅԻ ՇՐՋԱՆ

Գանատայի Շրջանը ընդգրկեր է հետեւեալ մասնաճիւղերը.— Կոլթ, Պրենտֆըրտ, Սենթ Քեթրինս, Համիլթըն եւ Կոլֆ: Այս հինգ քաղաքները կը գտնուին Գանատայի Անթարիօ նահանգին մէջ եւ հեռու չեն Միացեալ Նահանգներու սահմանէն:

Կոլֆ եւ Համիլթընի Հնչակեան մասնաճիւղերը հնչակեան եւ դաշնակցական զօրաւոր խմբումներու ընթացքին, դաշնակցութեան կազմէ եղած գրպարտութեանց պատճառաւ, կարճ ժամանակ ետք գոյութիւն ունենալէ դադրած են, առանց նշանակելի գործունէութեան: Իսկ միւս երեքը՝ կռուեր, յաղթահարեր եւ շարունակեր են իրենց գործունէութիւնը: Ասոնք սանձեր են Դաշնակցութեան մոլութիւնները:

Գանատայի հնչակեան մասնաճիւղերը կազմուած են Գանատայի երկաթի գործարաններու աշխատող քղեցիներով: Հայրենասէր հայերու այս հատուածը, իր տաքարիւն նկարագրով, կուսակցական թէ ազգային բոլոր օգտաւէտ շարժումներուն սիրով մասնակցած եւ իր պարտականութիւնը կատարած է քղեցիին յատուկ նախանձախնդրութեամբ:

ԿՈԼԹԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Կոլթը Գանատայի Անթարիոյ նահանգի քաղաքներէն մէկն է: Երկաթի ճարտարարուեստը Կոլթի մէջ հաստատած է գործարան եւ գործի դիմող հայերուն սովրեցուցած են մոլդրութիւն *(ձուլիչ) եւ* քօր մէյքրութիւն *(կաւային կաղապարներ շինող):*

Սկսեալ 1900 թուականէն քղեցի հայերու փոքրիկ հատուած մը կը ժամանեն Կոլթ, որոնց հետեւելով կու գան ուրիշներ եւ կը կազմեն Կոլթի փոքրիկ հայ գաղութը:

1912ին Երկրէն նոր ժամանող երիտասարդներու դրդումով եւ սատիպումով կը կազմուի Կոլթի Հնչակեան մ. ճիւղը հետեւեալ ընկերներով.

Միսաք Ասատուրեան
Աղաբեկ Ջատուրեան
Մկրտիչ Մուրադեան
Սեդրակ Պժեան
Յովհաննէս Ճառայեան
Համբարձում Աւագեան
Մամբրէ Ամիրխանեան
Գրիգոր Աւետիսեան
Յովհաննէս Օսկանեան
Մամբրէ Վարդապետեան

Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմինը երբ վաւերացուց մասնաճիւղը, միւս Կիրակին կազմակերպուեցաւ ընկերա-համակրական լուսաբանական ժողով: Խանդավառ տրամադրութիւններու տակ մ. ճիւղին վրայ աւելցան ընկերներ.—

Գարեգին Մալեան
Կիրակոս Սիրականեան

Լեւոն Մալեան
Վարդան Մանդակունի
Սեդրաք Խօչոյեան
Սիմոն Սարգիսեան
Թադէոս Տէրտէրեան
Կիրակոս Աւագեան
Սողոմոն Բարոյեան
Համբարձում Տէրտէրեան

Նորանոր անդամներով զօրացած Կոլթի մասնաճիւղը բացաւ փառաւոր ակումբ և ընկերական պարտականութեամբ անուս ընկերներուն սովրեցուց հայերէն կարդալ-գրել և իրենց ստորագրութիւնը գրելու չափ անգլերէն։

Կազմուեցաւ կանանց մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերուհիներով.—

Անիցա Ճառայեան
Աննիկ Խօչոյեան
Վերգին Սարգիսեան
Հայկանուշ Աւետիսեան
Հուրիկ Մինասեան
Մարիամ Խաչիկեան
Թագուհի Սերոբեան
Լուսիա Աստուրեան
Նուարդ Օհանեան
Թագուհի Վարդանեան
Մաքրուհի Հաճի Աղայեան

Կանանց մ.ճիւղի հոգածութեամբ Հնչակեան ակումբին մէջ բացուեցաւ հայ դպրոց և 25—30 հայ մանուկներ ստացան հայեցի դաստիարակութիւն։ Ամէն կիրակի կ'ունենային լուսաբանական հաւաքոյթներ, այցելող գործիչները կը դասախօսէին և կը դաստիարակէին հայ աշխատաւորութիւնը։ Կոլթի հնչակեան կեդրոնը դարձեր էր լուսատու փարոս և ազատեր էր մեր երիտասարդութիւնը գինետուներու քայքայիչ մթնոլորտէն և կողոպուտէն։

ԸՆԿԵՐ ԽԱՆԱԶԱՏ
Մետեխի բանտին մէջ նկարուած

Հայ իգական սեռի գործունէութիւնը մեծ զարկ տուաւ մ.ճիւղի ձեռնարկներուն։ Կազմեցին հնչակեան գեղարուեստական խումբը և ներկայացուցին ազգային կեանքէ առնուած դաստիարակիչ ներկայացումներ։

Ի տես հնչակեան այս յառաջընթացին, դաշնակցականներ, մղուած նախանձէ՝ դիմեցին գանատական կառավարութեան, հնչակեանները որպէս պոլշեւիկ ներկայացնելով։ Ժամանակի մը համար փակել տուին Գանատայի Հնչակեան մասնաճիւղերու ակումբները և արգիլեցին «Երիտասարդ Հայաստան»ի մուտքը Գանատա։

Պայքարի զօրաւոր ճակատ բացուեցաւ Դաշնակցութեան դէմ, բռունցքը գործի անցաւ։ Ընկերներ բանտարկուեցան և յետոյ ազատ արձակուեցան։

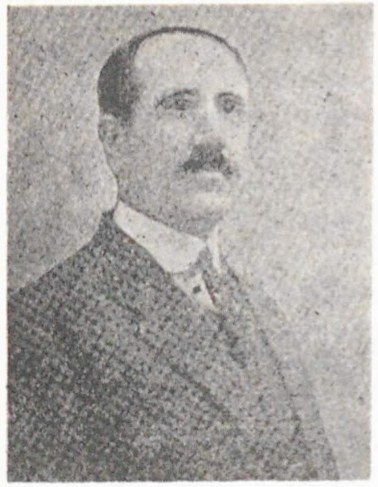

ՃԵՎՐՃԻԼԻ ԿԱՐՕՆ
Պապը Ալիի ցոյցին գլխաւոր դերակատարներէն մէկը, որ նկարագրուած է դէպքը։

Դիմումնագրեր ներկայացուեցան Թորոնթոյի կառավարութեան՝ չէզոքացնելու համար դաշնակցականներու զրպարտութիւնները։ Ընկ. Արմենակ Ամիրխանեանը այս ուղղութեամբ թանկագին ծառայութիւն մատոյց կուսակցութեան։ Վերաբացուեցան ակումբները և «Երիտասարդ Հայաստան»ը անարգել մտաւ Գանատա։

Կազմակերպչական գործով Կոլթ այցելած են հնչակեան գործիչներ՝ Պանդուխտ, Ամիրխանեան, Ս. Շահէն, Սիրվարդ, Քեպապճեան, Սապահ Գիւլեան և Պանտացի։ Ի վերջոյ եկաւ նաև Խ. Քէօսէեան անունով անձը և հրապարակաւ երբ սկսաւ հարուածել Հնչակեան կուսակցութիւնը, ընկերները բեմէն վար առին զինք և քաղաքէն դուրս քշեցին։

Հայ Ազգային Միութեան, Կամաւորական Շարժման, Սասունցի Դաւիթ զօրասիւնին՝ Կոլթի հայ գաղութը չօշափելի գումարներով օժանդակեց։ Ներգաղթի համար եղած հանգանակութեան մասնակցեցաւ 1100 տոլարով։

Իսկ ամէնէն ետք՝ երբ ՀՕԿը գոյացաւ, Հայաստանէն Կոլթ եկան լիազօր Գրիգոր Վարդանեանը, առաջնորդութեամբ՝ քղեցիներ Առաքել Եղիկեանի և Սողոմոն Օսէեանի և Խորհրդային Հայաստանի նոր իրականութեան յարմարելու պայմանը համարեց արտասահմանի բոլոր հայ քաղաքական կազմակերպութիւններու լուծուիլը և միանալը Երեւանի կառավարութենէն վաւերացուած ՀՕԿին...։ Կոլթի Հնչակեան պատուական մասնաճիւղն ալ հայրենասիրութենէ մղուած ձուլուեցաւ ՀՕԿին մէջ...։ Շատ ափսոս որ այդպէս եղաւ և մ.ճիւղը ինկաւ խարխափումներու մէջ և առ յաւէտ կորսուեցաւ։

ՊՐԵՆՏՖԸՐՏԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1889ին մի քանի տասնեակ հայեր եկած են Գանատա և աշխատած երկաթի գործարանին մէջ չնչին օրավարձքով։

1900ին քղեցի աշխատաւորներ տեսանելի թիւ կը կազմեն Գանատայի մէջ։ 1902ին Պրենտֆըրտ քաղաքի հայութիւնը Գանատայի մեծագոյն հայ գաղութը կը համարուի և հոն կը յայտնուին քղեցի ակնյայտնի վեթերան հնչակեաններ՝ Տիգրան Մալեան և Խաչիկ Մաթոսեան, որոնք հիմնաքարերը կը հանդիսանան Պրենտֆըրտի Հնչակեան մասնաճիւղին։

1903ին ընկ. Խաչիկ Մաթոսեանը Պոսթոն երթալով՝ ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանը առաջնորդեց Գանատա։ Այս թուականին դաշնակցականներ գոյացած էին Պրենտֆըրտի մէջ։ Ընկ. Սապահ Գիւլեանի ներկայութիւնը, մանաւանդ. անոր հռետորական բանախօսութիւնը ուղղակի բոցավառեց հայութիւնը։ Ժողովէն ետք մասնաճիւղին միացան նորագիր ընկերներ՝

Գրիգոր Պիչիկեան
Յովհաննէս Թորոսեան
Աբրահամ Հազցեան
Ասատուր Ներսէսեան
Մեսրոպ Աւանիկեան
Յովհաննէս Մարտիրոսեան
Սեդրաք Մուրատեան
Միսաք Գալճեան
Սեդրաք Մանուկեան
Մկրտիչ Մուրատեան
Սարգիս Շանոյեան
Դաւիթ Սարգիսեան
Միհրան Թովմասեան
Յովհաննէս Սիմոնեան
Նշան Տէր Զաքարեան
Աբրահամ Ասատուրեան

Նոր հրատարակուիլ սկսած «Երիտասարդ Հայաստան»ի ի նպաստ ընկերներու նուէրը կը բարձրանայ 480 տոլարի։ Ընկ. Սապահը այցելեց միւս քաղաքները եւ կազմեց երեք մասնաճիւղեր՝ փոքրաթիւ անդամներով։

Ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանին յաջորդեց գործիչ ընկ. Անդրէաս Անդրէասեանը։ Կազմեցին հրապարակային դատախօսական ժողով։ Ընկերը խօսեցաւ հնչակեան կուսակցութեան յեղափոխական գործունէութեան շուրջ, Փոքր Հայքի մէջ։ Անդամագրութեան հրաւէրին պատասխանեցին եւ մ. ճիւղին միացան.—

Յովհաննէս Արզումանեան
Յովհաննէս Պօղոսեան
Աբրահամ Բարոյեան
Աւետիս Ամիրխանեան
Խորէն Նուպարեան
Կարապետ Զամբիկեան
Բենիամին Մարգարեան
Մարտիկ Գէորգեան
Պօղոս Խաչոյեան
Մամիկոն Գալճեան եւ դեռ ուրիշներ։

Բացուեցաւ գրադարան ակումբ Տող Հավուզ անունով փողոցին մէջ։

1908ին Պրենտֆըրտ այցելեց Սասնոյ հերոս Մեծն Մուրատը։ Անկարելի է նկարագրել այդ խանդավառութիւնը։ Մեծն Մուրատի ատենախօսութեան ներկայ էին Գանատայի բոլոր քաղաքներու բոլոր հայութիւնը։ Հերոսին «Միանանք, եղբա՛յրք» սրտառուչ կոչը ունկնդիրներու սրտին զարկաւ։ Քղեցի երիտասարդութիւնը Մեծն Մուրատի ներկայութենէն կարծես ելեքտրականացաւ եւ խումբ առ խումբ դիմեց մ. ճիւղին եւ անդամագրուեցաւ։

ԸՆԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ

Խարբերդի Դասեմ գիւղէն։ Պարտաճանաչ հնչակեան, որ մասնակցեցաւ կովկասեան ճակատի պայքարներուն։

Ընկ. Ասատուրեան 1961ին այցելեց Հնչակեան Պատմագրութեան խմբագրատունը եւ ուխտեց մինչեւ կեանքի վերջը փարած մնալ Խորհրդային Հայաստանին, ուրկէ կը վերադառնար։

Մասնաճիւղը չափազանց բազմանալուն համար ակումբը նեղ եկաւ։ Ընդարձակ սրահով փառաւոր նոր ակումբ մը վարձեցին եւ յառաջ տարին կուսակցական աշխատանքը շատ մեծ եռանդով։ Այդ օրերուն դաշնակցութիւնը ունէր իր կոմիտէն։ Երկու կուսակցութիւններու միջեւ վէճը ծայր առաւ։ Վէճերը շատ յաճախ բռունցքով կը վերջանային։

Որպէս գործիչ Գանատա այցելեցին Ասատուր Միլոնեան, Սահակ Տէր Գալուստեան, Բ. Վարազդատ եւ Պանդուխտ։ Այս ընկերներուն այցը մասնաճիւղերուն ընծայեց մեծ օգուտներ։ Հնչակեան կուսակցութիւնը ամրապէս հաստատուած էր Գանատայի մէջ։

1910ական թուականներուն՝ Թրքական Սահմանադրութեան խաբուսիկ երեւոյթէն խաբուելով, մեծ թուով հայ աշխատաւորներ, որոնց հետ եւ հնչակեաններ՝ Երկիր վերադարձան։

1912ին, Թրքական զինուորութենէ փախած քղեցի երիտասարդներու խումբը Գանատա ժամանեց։ Երկրէն հնչակեան եղողները միացան մասնաճիւղին։ Վերադարձան նաեւ Գանատայէն մեկնողները։

1915—1918 թուականներուն Պրենտֆըրտի Հնչակեան մասնաճիւղի ընկերներու թիւը բարձրացաւ 87ի։ Եկան նորանոր գործիչ ընկերներ՝ Ս. Շահէն, Մ. Պանդուխտ, Քեպապճեան, Մարտիրոսեան, Սիրվարդ, Պոնտացի եւ ուրիշներ։

Եկաւ Կամաւորական Շարժումը։ Պրենտֆըրտի մասնաճիւղը ձեռնարկեց հանգանակութեան եւ օգնեց Կամաւորական Շարժման։ Դաշնակցութենէ հրաժարած Պանդուխտը, որ ենթակայ էր Դաշնակցութեան տեռորին, հրապարակաւ դատապարտեց Դաշնակցութեան ընթացքը եւ հնչակեան կամաւորներու գլուխը անցնելով մեկնեցաւ Կովկաս։ Այդ առենները չորս դաշնակցականներ Հնչակեան արձանագրուեցան։

ԸՆԿ. ՓԻԼԻՊՈՍ ՍԱՐԵԱՆ

Պուրսացի, Ամերիկայի Փութաքեթի մ.ճիւղի անդամ։ Կ'արձանագրուի Հնչակեան Կամաւորական գունդերուն եւ կը մեկնի Կիլիկիա՝ ազատագրական պայքարին մասնակցելու համար։

Այժմ կ'ապրի Ֆրանսա, հոգիով կապուած Խորհրդային Հայաստանին։

ՍԵՆԹ ՔԵԹԻՐԵՆՍԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1907 թուին կազմուեցաւ Սենթ Քեթրինսի Հնչակեան մասնաճիւղը, որուն հիմնադիր անդամներն էին.—

Մատթէոս Գորգիկեան
Յովհաննէս Թորոսեան
Մարտիկ Տէր Վարդանեան
Խաչիկ Յովհաննէսեան
Յարութիւն Մուրատեան
Թադէոս Աւանիկեան
Արմենակ Յաֆեանեան
Սարգիս Յակոբեան
Գրիգոր Մարգարեան
Աւագ Մուրատեան

1908ին Մեծն Մուրատը Պրինքիփորթէն Սենթ Քեթիրինա այցի եկաւ։ Մեծն Մուրատի ատենախօսութեան ներկայ եղան ամէն կողմերէն եկող հոծ բազմութիւն, հակառակ դաշնակցական Յարութիւն Կիւլաճեանի հակափրոփականին, որ յատկապէս եկած էր Համիլթընէն։ Մեծն Մուրատի ընծայուած ժողովրդական մեծ ընդունելութենէն խռոված, դաշնակցական Հերին՝ Մնացական Թորիկեանը հետը առնելով՝ Նիակարա Ֆոլսի էմիկրէշըն պաշտօնատունը երթալով Համբարձում Պօյաճեանը կը ներկայացնեն որպէս սոցիալիստ-անիշխանական։ Սահմանի վրայ ընկ. Մուրատ կ'ենթարկուի շատ խիստ հարցաքննութեան, բայց ի վերջոյ ազատ կը ձգուի։

Հայերը կը գործէին «Մէքինօն Տէչ» ընկերութեան երկաթի գործարանը եւ կը բնակէին ընկերութեան շինած երեք տուներու մէջ։ Ընկերներու դիմումով՝ գործարանատիրոջ շինութեան բոլոր նիւթերու հայթայթումով՝ 1908ին շինուեցաւ մ.ճիւղի գրադարան-ակումբը «Մուրատ» անունով։

Երկրէն եկող հայերու կարաւանները շատնալ սկսան։ Շատեր ամուսնացան, շատերու կիներն ու զաւակները Գանատա եկան եւ գաղութը բազմացաւ։ Ընտանիք ունեցողներ հաստատուեցան Բարլթըն փողոցին վրայ։ Հարկ եղաւ գրադարանը փոխադրել հայկական շրջագծին մէջ։

Մինչեւ 1915 թուականը մ.ճիւղի անդամներու թիւը բարձրացաւ 75ի։ Հնչակեան մասնաճիւղը գաղութի զօրաւորագոյն կազմակերպութիւնն էր եւ ազգային ընթացիկ գործեր ձեռք առած յառաջ կը տանէր հայրենասիրական ոգիով։

Մասնաճիւղին գործօն ընկերները յիշելը պարտականութիւն կը սեպենք։ Սրտովին գործած եւ ծանր զոհողութիւններու յանձնառու եղած են հետեւեալ ընկերները.—

Մաթէոս Չիչեքեան
Աղայէկ Պետրոսեան
Նշան Տ. Զաքարեան
Գր. Տ. Գրիգորեան
Յր. Ղարիպեան
Հայկ Զամբիկեան
Մանուկ Մուրատեան
Մարտիկ Թորոսեան
Գրիգոր Մուրատեան
Լեւոն Խարեան
Մաղաք Թորոսեան

Միսաք Տէրտէրեան
Հայկ Խարեան
Սեդրաք Մուրատեան
Սարգիս Սարոյեան
Գասպար Ղարիպեան
Նահապետ Ղարիպեան
Ս. Նորատունկեան
Պօղոս Տ. Գրիգորեան
Խորէն Մուրատեան
Սողոմոն Բարոյեան
Պօղոս Նազարեան

ԸՆԿ. ՍԵԴՐԱԿ ԹԸՆԹԸՆԵԱՆ

Բնիկ արաբկիրցի, կուսակցական անունով՝ Կայծակ։ Թրքական բանակէն փախչելով կ'անցնի Ամերիկա՝ ամէն տեղ կատարելով իր կուսակցական պարտականութիւնը։ Ամերիկեան բանակին մէջ կը դառնայ թնդանօթաձիգ, «որպէսզի կռուի թուրքերուն դէմ»։ Արդարեւ, հետագային կը միանայ հայկական ճակատին եւ կը նահատակուի վրէժի ճամբուն վրայ։

1915 թուականին Հնչակեան մասնաճիւղը եռուզեռի մէջ էր։ Սկսած էր կամաւորական շարժումը։ Հնչակեան խումբերը Կովկաս պիտի երթային, հրապարակային հանգանակութեամբ մը գոյացաւ 2100 տոլար։ Այդ խանդավառ օրերուն՝ Կովկաս մեկնելու կամաւորներ արձանագրուեցան ընկերներ՝ Մարտիկ Տէր Վարդանեան, Արշակ Թօփոյեան, Նշան Տունոյեան եւ Նշան Տէր Զաքարեան։ Իսկ Կիլիկիա մեկնեցան՝ ընկերներ Մանուկ Մուրատեան եւ Բարսեղ Տէր Վարդանեան։

Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԵՒ Յ. ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ

Ս. Յակոբեան, Ջենեսեցի, հնչակեան պատանեկան զինուոր։ 1915ին կը մեկնի Կովկաս՝ ամերիկահայ Բ. կամաւորական խումբին հետ։ Երզնկայի ճակատին վրայ կը զոհուի։

Յ. Կովկասեան, Ջենեսեցի, բանտարկուած է Էնկիւրիի դատավարութեան օրերուն։ Շատ մը ընկերներու յեղափոխական ուսուցիչը եղած է, ապա անցած է Ամերիկայի զանազան քաղաքները, միշտ կատարելով իր պարտականութիւնը։

Հնչակեան շարժումը նսեմացնելու համար՝ եկաւ Արսէն Միքայէլեան անունով դաշնակցական գործիչ մը եւ սկսաւ անուանարկել Հնչակեան կուսակցութիւնը։ Անոր տուած դասախօսութեան ընթացքին ծայր տուաւ կռիւը։ Կռուի ընթացքին 16 հոգի վիրաւորուեցան։ Ձերբակալուեցաւ գործիչ Արսէնը եւ նետուեցաւ բանտ, որպէս խաղաղութիւնը վրդովող։ Հինգ օր բանտ մնալէ ետք՝ դատավարութեան ընթացքին յանդիմանուեցաւ։ Դատական ծախսերը վճարեց եւ Գանատայէն վտարուեցաւ։ Այս կռուին մէջ ծանրապէս վիրաւորուած էր ընկ. Մաթէոս Չիչեքեանը։

1917 թուականներուն կազմուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան կանանց մասնաճիւղը եւ «Մուրատ» դերասանական խումբը։ Դերասանական խումբը յաջորդաբար բեմադրեց «Յակոբ-Յաբէթ»ը, «Տանջուածները», «Բըռան կոխոտածներ»ը, «Կարկառուն կամարներ» եւ «Ճուղուպրիգները»։ Այս թատերգութիւններու ձգած խանդավառութիւնը կարելի չէ նկարագրել։

Հնչակեան գրադարանը դարձեր էր դպրոց։ Մանուկները կը ստանային հայեցի դաստիարակութիւն՝ կանանց մ.ճիւղի վերահսկողութեան տակ. իսկ կիրակի օրերը տեղի կ'ունենային վիճաբանութիւն եւ դասախօսութիւն զանազան նիւթերու շուրջ։

Գանատա եւ Սենթ Քեթերինա մ.ճիւղին այցելած են հետեւեալ ընկերները.— Ս. Սապահ Գիւլեան, Անդրէաս Անդրէասեան, Մեծն Մուրատ, Ստեփան Շահումեան, Բ. Վարազդատ, Ա. Միլանեան, Սահակ Տէր Գալուստեան, Վահան Մամիկոնեան, Մ. Պանդուխտ, Տօքթ. Ա. Իգնատիոսեան, Պ. Պոնտացի, Ներսէս Փիլիկեան, Սիրվարդ, Ս. Շահէն, Սաֆօ, Տիրայր Ծ. Վրդ. Մարգարեան, Մ. Քեպապճեան եւ Լեւոն Մարտիրոսեան։

ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԻՆ ՎԱՅՐԷՋՔԸ.— Գործունեայ ընկերներու մեծ մասը բնական մահով բաժնուեցան։ Կանանց մասնաճիւղը ընկերացաւ Հայ Գիտական Կարմիր Խաչին։ Սողոմոն Գաբրիէլեանի ներքին սադրանքներով կարգ մը ընկերներ ՀՕԿին միացան։ 1925 թուականին Գանատայի մեծահարուստ Լեւոն Պապայեանի ջանքերով կազմուեցաւ «Գանատահայ Միութիւն»ը, նպատակ ունենալով եկեղեցի հիմնել, փոքրիկներուն դպրոց բանալ և հայութիւնը հայ պահել։ Այս միութեան անդամակցեցան մեր ընկերներու մեծ մասը։ Հազիւ 14 ընկերներ մնացին մասնաճիւղին մէջ։ Դժուար եղաւ հասկնել, թէ պահպանողական Պապայեանը Բարեգործականին հող պատրաստելու համար, կը քանդէր յեղափոխական կազմակերպութիւնները։ Տարիներ ետք, ընկերներու մահուամբ՝ մասնաճիւղը ինքնաբերաբար դադրեցաւ գոյութիւն ունենալէ։

ՀԱՄԻԼԹԸՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

1912էն առաջ Համիլթըն քաղաք ժամանած էին գործիչ ընկերներ՝ Վահան Մամիկոնեան և Պանդուխտ, որոնց ջանքերով կազմուած էր Համիլթընի մասնաճիւղը և իր շարքերուն մէջ ունէր հետեւեալ ընկերները․—

Համբ. Մաթոյեան
Սողոմոն Ջամուրեան
Պարսամ Գրիգորեան
Գալուստ Մախսուրեան
Զարա Էվլարեան
Բ. Մարգարեան
Հայկ Խարեան
Մարսուր Թուրաճիկեան
Աղաճան Թոփցեան
Խորէն Խարեան
Սեդրաք Թաթոյեան
Սուրէն Բարաղամեան
Նազար Զարգոյեան
Միհրան Մատաթեան
Նահապետ Ղարիպեան
Սողոմոն Մանասէրեան
Մ. Գալուստեան
Սողոմոն Գաբրիէլեան
Յակոբ Աբրահամեան
Առաքել Մարկոսեան
Թորոս Մեսեթեան
Մարտիկ Գալաճեան

ԸՆԿ. ՎԱՐԴԱՆ ՏԻՐԱՑ
Ցայտնի մտաւորական
Ամերիկահայ Հնչակեան գործիչ
կենսագրականին կ'անդրադառնանք

1918 թուին Համիլթընի մէջ կայացաւ Գանատայի չորս մ․ճիւղերու Շրջանային Պատգ․ ժողովը նախագահութեամբ՝ ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանի։ Ներկայ էին չորս արանց և երեք կանանց մասնաճիւղերու 12 պատգամաւորները և ժողովին ունկնդիր բազում ընկեր և ընկերուհիներ։

Ժողովը անցաւ շատ յաջող։ Գանատայի Շրջանի Գործադիր կեդրոն նշանակեցին Սենթ Քեթրինը։ Գործադիրի անդամներ ընտրուեցան, ընկերներ՝ Մաթէոս Չիչեքեան, Օվանէս Թորոսեան, Մաթէոս Գարգիկեան, Գրիգոր Տէր Վարդանեան և Սեդրաք Թաթոյեան։ Ընկ. Սապահը խրախուսեց ընկերները պատւոյ սեղանի մը ընթացքին։ Կուսակցութեան համար գոյացաւ շօշափելի գումար մը։

1918 թուի վերջերը, Փրինսէս փողոցին վրայ բացուեցաւ ակումբ-գրադարան։ Գաղութիս փոքրիկները շաբաթը երեք օր հայերէն դասեր կ'առնէին գրադարանին մէջ, ուսուցիչ ունենալով Սուրէն Բարաղամեանը։ Երեքշաբթի և կիրակի օրերը կը գումարուէր ինքնազարգացման լուսաբանական ժողով, զանազան կարեւոր հարցերու շուրջ։

1919ին դաշնակցականները՝ հնչակեանները ներկայացուցին իբրեւ պոլշեւիկ։ Ժամանակի մը համար «Երիտասարդ Հայաստան»ի մուտքը արգիլուեցաւ։ Հնչակեանները հարցաքննութեան ենթարկուեցան։ Գրադարանէն կուսակցական տոմարները և պաշտօնական թղթերը ոստիկանութեան տարուեցան։ Մասնաճիւղիս կողմէ պաշտօնի հրաւիրուած փաստաբաններու ծանր և երկարատեւ աշխատանքներէն ետք միայն արխիւները վերադարձուեցան։ Հնչակեանները գործաւորներու կողմէ նկատուած էին անբաղձալի տարրեր և այս, որպէս հետեւանք դաշնակցականներու զրպարտութեանց։

Ամերիկայէն Կիլիկիա մեկնող Ա. Աֆճարեան խումբը

Անգործութեան պատճառով ընկերներէն շատեր մեկնեցան այլ քաղաքներ։ 1922 թուականին Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմինը բանակցութիւն կը վարէ Ամերիկայի Վարքըրս Փարթիին հետ։ Այդ օրերուն, կուսակցութեան ներքին թշնամիները՝ Սողոմոն Գաբրիէլեան և Մամբրէ Ամիրխանեան կ'այրեն Համիլթընի մասնաճիւղին արխիւը և կը փորձեն լուծել մ․ճիւղը՝ ՀՕԿին միացնելու նպատակով։ Այս պայքարներու ընթացքին գրադարանը կը փակուի և ընկերները կը ցրուին։

1922 թուին Համիլթընի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղը, որ իր գործերով դարձեր էր գնահատելի, վերջ կու տայ իր գոյութեան ներքին պառակտիչներու պատճառաւ։

* * *

ՍՈՒՐԷՆ ԲԱՐԱՂԱՄԵԱՆ․— Բզիի Առէք գիւղի գիւղացիներէն ընկեր Սուրէն Բարաղամեանը 1908ին կը միանայ իր գիւղի Հնչակեան մ․ճիւղին։

1912ին Գանատա գալով՝ Համիլթընի մ․ճիւղին գլխաւոր սիւնը կը հանդիսանայ։ Ապա կը հաստատուի Կոլֆ քաղաքը եւ կը զօրացնէ Կոլֆի մ․ճիւղը։ 18 տարիներ կը վարէ երկաթի գործարանը։ Հնչակեան ոգիով այս աշխատաւորը, աշխատաւորական պայքարներուն մէջ եղած է գործօն տարր մը։ Իր կուսակցական ուխտին հաւատարիմ այս ընկերը, աւա՜ղ, 1956 թուին կը մահանայ։ Իր համեստ խնայողութիւնները կը կտակէ ազգային օգտաշատ ձեռնարկներուն, որոնց շարքին 500 տոլար կը նուիրէ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան։ Փա՜ռք իր անմոռաց յիշատակին։

ԼՈՎԷԼԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Պոսթընէն 25 մղոն հեռաւորութեամբ Լովէլ քաղաքին մէջ հաստատուած են խաղաղարդութեան, հիւսուածեղէնի եւ կօշիկի գործարաններ։ 1894 թուականէն սկսեալ հայ աշխատաւորներ եկած են Լովէլ եւ գործած են յատկապէս խաղաղորդարանի մէջ։

Լովէլի Հնչակեան մ․ճիւղի կազմութեան թուականը յստակ չէ։ 1894ին Խանազատը այցելած եւ դասախօսած է Լովէլի փոքրաթիւ հայ աշխատաւորութեան։ 1897ին շրջուն գործիչ ընկ. Գրիգոր Տէր Գրիգորեանը քանի մը ընկերներով հնչակեան խումբ մը կազմած է, բայց կարճ ատենէն ընկերները մեկնած են այլ քաղաքներ։

1907ական թուականներուն Նեշուէի մ․ճիւղը գործօն անդամ՝ ընկեր Պօղոս Պօղիկեանի մշտական այցելութիւններով եւ Լովէլի մէջ բնակող ընկերները օժանդակած են կուսակցութեան։

1913 թուին Լովէլ այցելած են՝ ընկերներ Ա. Միլտոնեան, Սիրվարդ եւ ուրիշներ եւ յաջողած են Լովէլի մասնաճիւղը հիմնել։

Լովէլի մասնաճիւղին հիմնաքարերը եղած են՝ քօուբեցիներ, մեծկերտցիներ եւ չումուշկերտցիներ, հետեւեալ գործօն ընկերներով.—

Սէմ Կուտուզեան
Սարգիս Ասլանեան
Յովհաննէս Ասլանեան
Գրիգոր Հապէշեան
Մարտիրոս Տէր Կարապետեան
Միրկեր Կարապետեան
Մարտիրոս Գրիգորեան
Մալխաս Մեծկերտցեան
Սահակ Տէր Պօղոսեան

1915 թուականին ընկ. Ս. Շահէնի ջանքերով կազմուեցաւ կանանց մասնաճիւղը, որոնք բեղուն գործունէութիւն մը ցոյց տուին արանց մասնաճիւղին առընթեր։ Հնչակեան մ․ճիւղը Լովէլի միակ հայ կազմակերպութիւնն էր։ Շնորհիւ հնչակեաններուն կառուցուեցաւ Լովէլի հայոց եկեղեցին եւ ժողովարանը։ Միաժամանակ քաղաքի Մէյն փողոցին վրայ բացուեցաւ ակումբ-դրադարանը։

Հայ աշխատաւորութեան լաւագոյն հանգստավայրը՝ հնչակեան ակումբի ընդարձակ սրահին մէջ կայացան հանդէս-խնջոյքներ։ Լովէլ այցելած եւ դասախօսած են՝ ընկերներ Սիրվարդ, Պետրոս Պոնտացի, Ս. Շահէն, Վարդան Տիրատ, Ս. Սապահ Գիւլեան, Ս. Սիմոնեան եւ ուրիշներ։ Ուստի մասնաճիւղէն այցելած են ընկերներ Արմենակ Մաւրատեան, Մանուկ Ալեքսանեան, Միսաք Տէրտէրեան, Արմենակ Ծառմանեան եւ Տօնապետ Սիմոնեան։

Լովէլի հնչակեանները կուսակցական թէ ազգային բոլոր ձեռնարկներուն համար, անհատաբար թէ հաւաքաբար, յանձն առած են նիւթական մեծ զոհողութիւններ։

Կանանց մասնաճիւղը բացառիկ ձեռնարկներով նպաստած է հայ դպրոցին։

Լովէլի ԿԱՅԾ միութիւնը գործակցեցաւ Լորէնսի ԿԱՅԾերուն հետ, որոնք իրենց աշխոյժ գործունէութեամբ Միութիւնը յառաջ տարին եօթը տարիներ։

ՀՕԿը չկրցաւ երկճղել մասնաճիւղը։ Մասնաճիւղը մնաց հաւատարիմ կուսակցական ուղիին։

Կուսակցական եւ ազգասէր պատուական ընկերներու եւ ընկերուհիներու առ յաւէտ բաժանումով մասնաճիւղը թէեւ կորսնցուց իր առաջուան ուժգնութիւնը, բայց ան կը մնայ կուսակցական պատնէշին վրայ։

ԸՆԿ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Թոմարզացի, Հնչակեան Զ. Գունդի հարիւրապետներէն, Ամերիկայի մէջ կազմուած Հնչակեան Կամաւորական խումբերուն առաջին արձանագրուողներէն մին: Նահատակուած է Կովկասեան ճակատին վրայ, իր արիւնը խառնելով հայրենի հողին ազատագրութեան:

ՔԵՄԹԸՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Նիւ Ճըրզի նահանգի Քեմթըն քաղաքի հայութիւնը սկիզբէն ի վեր եղած է փոքրաքանակ։

1900ական թուականներուն երկու տասնեակ ամուրի պանդուխտներ՝ եկած են Արաբկիրէն եւ Մալաթիայէն, որոնք ծանր գործերու լծուած են, իրենց խնայողութիւններով օր մը տուն վերադառնալու նպատակով։ 1908 թուին գաղութի հայերուն թիւը բարձրացաւ նոր եկուորներով։

Նիւ Եորքէն և Ֆիլատելֆիայէն հնչակեան ընկերներու այցելութիւնները պատճառ հանդիսացան Թեմթընի Հնչակեան մասնաճիւղի հիմնուելուն 1914ին, հետեւեալ ընկերներով.—

Գրիգոր Աղաճանեան
Գառնիկ Պերպերեան
Սեդրաք Այճեան
Գառնիկ Զիրքինեան
Պօղոս Աճեմեան
Արամ Արչուբր
Արմենակ Աճեմեան
Քերովբէ Արծրունի
Նազարէթ Լիրաճեան
Սարգիս Շիրինեան
Արմենակ Խոքճեան
Յովհաննէս Թարիկեան
Ասատուր Ճագալեան
Գէորգ Օխուրեան
Մանուկ Գրիգորեան
Լեւոն Սիմաճեան

Մասնաճիւղը բացաւ «Աչրդպաչեան» անունով ակումբ և սարքեց դասախօսական ժողովներ։ Հնչակեան ակումբը գաղութիս հայութեան միակ հաւաքատեղին էր։

1917ին Հնչակեան մասնաճիւղը և տեղւոյն դաշնակցական կոմիտէն կազմեցին Հայ Ազգային Միութեան մասնաճիւղ և հանգանակեցին 2010 տոլար։

Թեմթընի մասնաճիւղը պատահական հովերէ ազդուած չէ։ Անշեղ քալած է կուսակցական ուղիէն, կատարելով իրեն ինկած կուսակցական պարտականութիւնը։

ԸՆԿ. ԳԷՈՐԳ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

խարբերդցի, անձնուէր հնչակեան կամաւոր, Ամերիկայէն մեկնած է Կիլիկիա եւ անձնուիրաբար գործակցած Կիլիկիոյ ազատագրութեան գործին, որ աւա՜ղ, գլուխ չեկաւ՝ խոստումնադրուժ «դաշնակից»ներու դաւադրութեան պատճառաւ:

Մասնաճիւղը իր գործունէութեան առաջուան ուժգնութիւնը կորսնցուց ընկերներու տարբեր քաղաքներ մեկնելուն և բնական մահերուն հետեւանքով և այժմ մնացող վեթերան ընկերներու հոգւոյն մէջ ամրացած է սէրը հանդէպ իր հայրենիքին և Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան։

ՊԻՆԿՀԵՄԹԸՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Նիւ Եորք Նահանգի մասնաճիւղերուն վրայ կառուցուած Պինկհեմթընը եղած է գիւղակ մը, բայց այսօր վերածուած է շքեղ քաղաքի, շնորհիւ տեղւոյն մէջ նոր կառուցուած գործարաններու։

1900 թուականներէն սկսեալ փոքրաթիւ հաճընցի, սեբաստացի և խարբերդցի հայեր եկած և գործած են այս քաղաքի կօշիկի գործարանը։ Հայ գաղութը սկիզբէն ի վեր եղած է փոքրաթիւ — քանի մը հարիւր հոգի միայն։

1913 թուականին կազմուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղը, հետեւեալ ընկերներով.—

Սարգիս Սաղանալեան
Համազասպ Բարունակեան
Մանուկ Պաղտասարեան
Խաչատուր Թաթոյեան
Կարապետ Զուրիկեան
Միրիճան Քէչոյեան
Ռապըրթ Մանկրեան
Արմենակ Պօյաճեան
Սուրէն Բարունակեան
Նորիս Ռեճեպեան
Սարգիս Գուչեան
Լեւոն Ֆրենկիւլեան
Գէորգ Գուչեան
Աւետիք Օհանեան
Պետրոս Ռեճեպեան
Գաբրիէլ Պապաջանեան
Վարդան Քեչոյեան
Արման Կիգիր
Խաչատուր Սարգիսեան
Յովհաննէս Հանէսեան
Տիգրան Մանկրեան
Բարսեղ Խաչատուրեան
Անդրանիկ Խոսրովեան

Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի առեն Ամերիկահայ Ազգային Միութեան Պինկհեմթընը տրամադրեց 700 տոլար։ Կիլիկեան Կամաւորական Շարժման նպաստեց 1200 տոլարով, իսկ հետագային Սասունցի Դաւիթ Զօրասիւնին նուիրեց 900 տոլար։

Իրենց եռանդով և զոհաբերութիւններով Պինկհեմթընի Հնչակեան մասնաճիւղի ամուր ճիւղերը հանդիսացած են վեթերան ընկերներ՝ Միրիճան Քեչոյեան, Աւետիք Օհանեան, Մանուկ Պաղտասարեան, Արմենակ Պօյաճեան, Սարգիս Սաղանալեան, Գէորգ Գուչեան և Պետրոս Ռեճեպեան։

Մասնաճիւղին այցելած, բանախօսած և դասախօսած են գործիչ ընկերներ՝ Ե. Սաֆօ, Մ. Քեպապճեան, Սիրվարդ, Ս. Սապահ Գիւլեան, Ժիրայր Միրզախանեան, Տոքթ. Ա. Իգնատիոսեան, Ս. Շահէն, Ս. Սիմոնեան և Պ. Պոնացի։

Մասնաճիւղը ՀՕԿեան պառակտումներէն ազդուած չէ, բայց ընկերներու տեղափոխութեան, ծերութեան և բնական մահերու հետեւանքով մասնաճիւղը դադրած է գոյութիւն ունենալէ։

ՓՈՆԹԻԱՔԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Փոնթիաք քաղաքը Տիթրոյիթէն 25 մղոն հեռաւորութեամբ՝ գործարանաշատ կեդրոն մըն է։ Զուտ աշխատաւորներով կազմուած փոքրաթիւ այս գաղութին մէջ Ս. Դ. Հնչակեան մ.ճիւղը հիմնուած է 1915 թուականին։

Առաջին հրապարակային ժողովին խօսեցան Բիւզանդ Պալիկեան, Թորոս Թորոսեան և Ս. Շահէն։ Ժողովը պտղաբեր էր ամէն կողմերով։ Մասնաճիւղին վրայ աւելցող ընկերները մասնաճիւղին թիւը բարձրացուցին 45ի։

Ազգային թէ կուսակցական բոլոր ձեռնարկներուն Փոնթիաքի մասնաճիւղը ընկերակցած և գործակցած է Տիթրոյթի մ.ճիւղին և իր ազգային ու կուսակցական պարտականութիւնները կատարած է աւելիով։ Փոնթիաքի արանց և կանանց մասնաճիւղերու կուսակցական նախանձախնդրութիւնը սկիզբէն ի վեր եղեր է բարձր և գնահատելի։

Կամաւորական Շարժման ընթացքին ընկերներու նուիրական զոհողութիւնները հասան մեծ չափերու։ Տեղւոյն մէջ փոքրաթիւ դաշնակցական կոմիտէն անչքացաւ հնչակեան մեծամասնութեան առջեւ։

ՀՕԿը չկարողացաւ մուտք գործել։ Միայն երկու ընկերներ անցան ՀՕԿին և յետոյ դուրս ելան։

Փոնթիաքի գործօն և վեթերան ընկերներն են.—

Ահարոն Սարգիսեան
Տադէս Մազմանեան
Արամ Կուրիկեան
Գառնիկ Անտոնեան
Մարտիրոս Կառաչեան
Յարութիւն Նիկողոսեան
Գրիգոր Կառաչեան

Վարդավառ Կառաչեան
Անանիա Կառաչեան
Տօնիկ Կիւլպէնկեան
Մուշեղ Հերմոյեան
Պարգեւ Փափազեան
Մուշեղ Փափազեան
Մարկոս Թօփալեան

Միրիճան Թօփալեան

Այս պատուական ընկերներէն չորս մը մահացած են, որոնց նուիրական յիշատակին կը խոնարհինք երկիւղածութեամբ։

Փոնթիաքի Հնչակեան կուսակցութիւնը իր ազգասիրութիւնը կը դրսեւորէ ընթանալով անշեղօրէն Հնչակեան կուսակցութեան քաջառողջ սկզբունքներով և ուղեգիծով։

ՎԷՍԹ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ Մ.ճիւղի անդամներէն Յովսէփ Գոլաճեան եղած է զոհուող ընկեր մը և մասնակցած է Պատմագրքի հրատարակութեան։

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ՄԻԱՀԱՄՈՒՌ ԳՈՐԾԵՐԸ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՕՐԵՐՈՒՆ

Իթթիհատական Թուրքերու կազմակերպած հայկական Մեծ Եղեռնէն անմիջապէս առաջ և ետք, Ամերիկա ժամանող հայ երիտասարդութենէն մեծ մաս մը կը միանայ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան։

1914ին Սիրաքիւզ—Նիւ Եորք քաղաքին մէջ գումարուող Ամերիկայի Հնչակեան Պատգամաւորական Ժողովի որոշումները կը հանդիսանան յաջողութեան գրաւական մը, Ամերիկայի Հնչակեան Շրջանին համար։ Կը կազմուին նորանոր մասնաճիւղեր, մեծ գաղութներու մէջ կը բացուին գրադարան-ակումբներ, կը կազմուին թատերական խումբեր, իրարու կը յաջորդեն հրապարակային դասախօսական ժողովներ ու թատերական ներկայացումներ, որոնց շնորհիւ գաղութահայութիւնը կը ստուարացնէ հնչակեան շարքերը։ Կը կազմուին նաև Ս. Դ. Հնչակեան կանանց մասնաճիւղեր, որոնք իրենց գործունէութեամբ մեծ օգտակարութիւն կ'ունենան կուսակցութեան։

Համաշխարհային Առաջին Պատերազմը սկսած էր։ Թուրքիան լծուած էր Վիլհէլմ Բ.ի կառքին։ Հայոց դարաւոր թշնամին ընկճելու հայկական ցանկութիւնը խօսքի շրջագիծէն դուրս կ'ելլէր և կ'իյնար գործնական ճանապարհի մէջ։

Ամբողջ աշխարհը իրազեկ եղած էր բարբարոս Թուրք կառավարութեան գազրելի արարքին։ Ամբողջ ազգ մը, երեք տարի անընդհատ քշել դէպի անապատը, անօթի, ծարաւ, բոկոտն և կիսամերկ։ Բռնի կերպով անցընել վարարած գետի մէկ ափէն միւսը, որպէսզի խեղդամահ ըլլան. մտրակով բարձրացնել լեռներն ու իջեցնել ձորերը, որ առանց գնդակ պարպելու՝ մեռնին և կեր դառնան գազաններուն։

Պէտք էր դատագեռի մէջ առնել բորենի Թուրքը և ազատագրել Հայաստանը, յատկացնելու համար վերապրողներուն։ Այս էր միջուկը «Հայկական Դատ»ին։

Էջմիածնայ գահակալ Գէորգ Ե. Կաթողիկոսը՝ Պօղոս Նուպար Փաշան լիազօրած էր Հայկական Հարցը հետապնդելու Դաշնակից Պետութիւններու մօտ։ Փարիզի մէջ կազմուած էր Հայկական Պատուիրակութիւնը։ Կովկասի մէջ յառաջացած Հայկական կամաւորական գունդերը օրհներ էր ինք՝ Հայոց Կաթողիկոսը։ Հայութիւնը դարձեր էր հզօր պետութեանց փոքրիկ դաշնակիցը։

ԿԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Այն օրերուն Ամերիկայի Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան շարքերուն մէջ կը սկսի եռուզեռ մը: Տաքարիւն հայ երիտասարդութիւնը արդար վրէժով լեցուած՝ անձկագին կ'ուզէր կամաւորագրուիլ և ընկերանալ Կովկասի մէջ կռուի ճակատ բռնող Հնչակեան վեցերորդ զօրագունդին: Խանդավառութիւնը սկսած էր Միտլ Վեսթի շրջանի հնչակեան մասնաճիւղերէն: Շրջանիս Գործադիր Յանձնախումբին կողմէն ընկ. Վահան Մօրլեան Ուաշինկթըն կ'ուղարկուի, Կովկաս երթալիք անցագրերը ձեռք բերելու կարելիութիւնները հասկնալու համար:

«ԿԱՐՄԻՐ ԿՈՉ»Ը

Ամերիկայի ղեկավար Մարմինը (Գործադիր Յանձնախումբ) կը հրատարակէր «Կարմիր Կոչ»ը: «Կարմիր Կոչ»ը յեղափոխական առնականութեամբ հրաւէր կու տար կամաւորագրուիլ և ուղևորուիլ Կովկասեան ճակատները: Այս յատկանշական կոչին մարմին տալու համար, ընկերներ Վահան Մօրլեան, Պանդուխտ և Ս. Շահէն կը մեկնին Շրջանները՝ կամաւորներ արձանագրելու համար:

Վահան Մօրլեանի առաջնորդութեամբ Սաութ Միլուքիի և Րէյսինի մասնաճիւղերու հրապարակային խանդավառ ժողովներու ընթացքին՝ Թմարզացի 27 հնչակեաններ կամաւոր կ'արձանագրուին, որոնց ճանապարհածախսերուն համար տեղւոյն վրայ կը հանգանակուի 1500 տոլար:

Նոյն խանդավառ երեւոյթը կը կրկնուի նաև Տիթրոյիթի, Նիւ Եորքի, Փրովիտենսի, Ուստրի և այլ մասնաճիւղերու մէջ, որով կը խտանան կամաւոր արձանագրուողներու շարքերը:

Արհամարհելով շարք մը դժուարութիւնները, Կովկաս մեկնող Հնչակեան կամաւորական ԱՌԱՋԻՆ ԽՈՒՄԲԸ յայտնի յեղափոխական մշեցի ընկեր Մ. Պանդուխտի ղեկավարութեամբ՝ 1915 Մարտ 12ին Արխանկելի ճանապարհով Նիւ Եորքէն կը մեկնի Կովկաս:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԽՈՒՄԲԸ ղեկավարութեամբ կովկասցի ընկեր Ալեքսանդր Մնացականեանի՝ 1915 Մայիս 10ին նոյն ճանապարհով կը մեկնի Կովկաս:

ԵՐՐՈՐԴ ԽՈՒՄԲԸ ղեկավարութեամբ ընկ. Ս. Շահէնի, 1915 Նոյեմբեր 21ին նոյն ճանապարհով կը մեկնի Կովկաս:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԽՈՒՄԲԸ 1920ին, Ս. Վահագնի ղեկավարութեամբ Ամերիկայէն Կիլիկիա կը մեկնի:

Խումբերու ապահով ժամանումը երբ լոյս կ'ընծայուի «Երիտասարդ Հայաստան»ի մէջ, խանդավառութեան և ոգևորութեան ալիք մը կ'ողողէ ամերիկահայ բոլոր գաղութները և Հնչակեան կուսակցութիւնը կ'ապրի փառքի օրեր: Ստորև կուտանք քանի մը նուիրեալ կամաւորներուն անունները:

ՄԵԼՖԸՐՏԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԷՆ

Կովկասեան ճակատ.— Օսկան Տէրտէրեան

Կիլիկեան ճակատ.— Իգնատիոս Լուսարեւեան, Գէորգ Տէրտէրեան, Կարապետ Տէրտէրեան, Գրիգոր Անտոնեան, Միրիճան Օհանեան, Մանուկ Ջառացեան, Վարդերես Գապաքճեան, Անտոն Բաբելեան, Պ. Կարապետեան և Մ. Զարոյեան:

ՓՈՆԹԻԱՔԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԷՆ

Թագւոր Քեչիչեան
Խորէն Պօղոսեան
Վարդան Սուքիասեան
Գառնիկ Անտոնեան
Ստեփան Թադէոսեան
Մկրտիչ Նորայեան
Միքայէլ Յովհաննէսեան
Բիւզանդ Տէրտէրեան
Յովհաննէս Նազարէթեան
Յարութիւն Մազմանեան
Միսաք Գարակէօզեան
Արմենակ Կիւրիկեան

ՏԻԹՐՈՅԻԹԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԷՆ

Թագւոր Քեչիչեան
Ռուբէն Յակոբեան
Մկրտիչ Մռուզեան
Սարգիս Մռուզեան
Հայկ Արամ
Սարգիս Գոճամանեան
Փոլ Միրաքեան
Սիսակ Նորատունկեան
Սեդրաք Յակոբեան
Բիւզանդ Պալիկեան
Յակոբ Կովկասեան
Սահակ Ասարեան
Խորէն Թորիկեան

ՍԱՈՒԹ ՄԻԼՈՒՔԻԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԷՆ

Յարութիւն Տէտէեան
Միհրան Գալաճեան
Արամ Զօրպաճեան
Վահրամ Մինասեան
Հաճի Քեչիչեան
Գալուստ Տէտէեան
Կիրակոս Խուրշուտեան
Գրիգոր Ջիրքինեան
Հաճեմի Ջիրքինեան
Դաւիթ Պետիրեան
Արամ Գալֆայեան
Ղազէր Սահակեան

ԻՆՏԻԸՆ ՕՐՉԸՐՏԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԷՆ

Թորան Փիլիկեան
Նազարէթ Ղուկասեան
Յակոբ Ասարեան
Օսկիան Տէրտէրեան
Ռուբէն Փիլիկեան
Մկրտիչ Ջարմանեան
Մաթէոս Դարբինեան
Մարտիրոս Տինոյեան
Հմայեակ Կիւլեան
Գարեգին Փիլիկեան
Սրապ Փիլիկեան
Մաթէոս Բիւլիւնկեան
Աբրահամ Մանուկեան
Ստեփան Տերպապեան

Մասնաճիւղը ուրախութեամբ գոյացուց մեծկակ գումար մը կամաւորներուն ճանապարհածախսին համար:

ՔԵՄԹԸՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Գ. Պէրպէրեան
Ս. Շիրինեան
Արշ. Աճէմեան
Ա. Ձոքալեան
Ն. Շիրաճեան

ՊԻՆԿՀԵՄԹԸՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԷՆ

Գաբրիէլ Պապաջանեան
Խաչատուր Թաթոյեան
Կարապետ Ջուրիկեան

ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԷՆ

Անդրանիկ Ոսկանեան
Միքայէլ Ճանիկեան
Յարութիւն Դանիէլեան
Մարտիրոս Տինոյեան
Միքայէլ Միքայէլեան
Գրիգոր Պոքացեան
Յովհաննէս Պոտուրեան
Մարտիկ Թամպազեան
Ստեփան Թօփալեան
Վահան Նազգաշեան
Վարդան Շահինեան
Յակոբ Մարկոսեան
Միրիճան Պետրոսեան
Յարութիւն Փափազեան
Վարդան Մալխասեան
Ստեփան Տէրպապեան
Գաբրիէլ Թարխանեան
Գուրգէն Ջիլճեան

Գրիգոր Տինոյեան
Մարտիրոս Ճանիկեան
Ղարիպ Նալպանտեան
Մկրտիչ Ֆուրսուքեան
Անդրանիկ Պարոնեան
Հայկ Թուխտարեան
Օհան Պաղչեճեան
Խաչիկ Մարգարեան
Եղ. Գրիգորեան
Արմենակ Պապոյեան
Աբրահամ Մանուկեան
Խաչատուր Մաչլախճեան
Պօղոս Գրիգորեան
Կարապետ Նշանեան
Սիմոն Տէր Աբէլեան
Ղազարոս Նալպանտեան
Նազարէթ Կելաչեան
Թադէոս Բարսեան

Ասատիկ Պետրոսեան

Հայրենասիրական-յեղափոխական նուիրական ուխտին տակ այս 40 քաջերէն ոմանք նահատակուեցան, ոմանք յաղթական վերադարձան, ուրիշներ մնացին զանազան երկիրներ։

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՃԱԿԱՏԻ ԿԱՄԱՒՈՐՆԵՐԸ

1916ական թուականներուն դաշնակից ազգերը պատերազմական նոր ճակատ մը կը բանան Թուրքիոյ մէջ՝ Կիլիկիոյ ուղղութեամբ։ Այս թուականին վերջերը Կերենսկիի (մենշեւիկ) առաջնորդած Դաշնակից Ռուսիան կը յեղաշրջուի, որուն հետեւանքով փայլուն յաջողութիւններ արձանագրած ռուսական բանակը կը դատապարտուի լքել ճակատը։ Կացութիւնը աւելի կը վատթարանայ երբ Կերենսկիի դահլիճը իյնալով պոլշեւիկները տէր կը դառնան ցարական գահին։ Ասոնք կը բարեկամանան Մուսթաֆա Քեմալին և կը հաշտուին Գերմանիոյ հետ։ Թրքահայկական ճակատը կը մնայ անտէր, երեսի վրայ ձգուած. զօրքը կը դիմէ «դէպի տուն»։

Միւս կողմէ՝ Կիլիկիոյ ճակատէն նահանջող թուրքերու ետեւէն Դաշնակիցները կը մտնեն հոն և կը հրաւիրեն հայերը վերադառնալ և գրաւել իրենց պապենական օճախները։

Փարիզի հայկական զոյգ Պատուիրակները Հայկական Հարցը ձեռք կ'առնեն և կ'ուժեղացնեն Կիլիկիոյ հայկական զինուորական ոյժը։ Հայկական կամաւորական գունդերու և ֆրանսական ու անգլիական բանակներու մէջ աշխատող զինուորներն ալ կը տեղաւորուին Կիլիկիոյ շրջանները։ Դաշնակիցները «ճենթլմենի» խօսք կուտան թէ Կիլիկիան պիտի տրուի հայերուն, իբր «փոքր դաշնակից»։

Կիլիկեան ճակատին համար կազմուելիք Հայկական Բանակը կոչուեցաւ «Հայկական Արեւելեան Լեգէոն» (նկարը տես էջ 85)։

Արդարեւ, գաղթաշխարհի հայոց երիտասարդներով կազմուելիք Արեւելեան Լեգէոնին՝ իրենց մասնակցութիւնը բերին նաեւ Ամերիկայի երեք քաղաքական հայ կուսակցութիւնները (Հնչակեան, Դաշնակցական, Ռամկավար) որոնց մէջ բացարձակ մեծամասնութիւն կազմեցին հնչակեան կամաւորները։

Կազմուեցաւ Ամերիկահայ Ազգային Միութիւն մը, որուն կը մասնակցէին Հնչակեան, Դաշնակցական, Ռամկավար հայ կուսակցութիւնները, Հայաստանեայց եկեղեցիները և Հ. Բ. Ը. Միութիւնը դիտողի և օժանդակողի դերով։

Ազգային Միութեան անունով յայտարարուեցաւ համազգային հանգանակութիւն, մէկ միլիոն տոլար գոյացնելու նպատակով։

Ամերիկահայ բոլոր քաղաքներէն հայ կամաւորները լեցուեցան Նիւ Եորք և մեկնեցան Կիպրոս՝ մարզուելու համար։

Միասնական ուժերով սկսուած զօրաշարժի այս հոգեթով պահերու ընթացքին՝ Հնչակեան կուսակցութիւնը նիւթապէս, ֆիզիքապէս և բարոյապէս յանձնառու եղաւ մեծամեծ զոհողութիւններու։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը նպատակ ունէր Թուրքիոյ մէջ ապրող հայութեան և այլ ժողովուրդներու դարաւոր թշնամին — թրքական բռնակալութիւնը — տապալել և ապահովել Թուրքիոյ բաղկացուցիչ տարրերու ազգային և մարդկային իրաւունքները, որոնց չարքին տաճկահայկական նահանգներու ազատագրումը։

Նոյն թափով սկսած էին արդէն կովկասեան ճակատի արձանագրութիւնները 1915ին։

1920ին, քեմալական թուրքերէն պաշարուած Հաճնոյ օգնութեան համար ընկ. Ս. Վահագնի առաջնորդութեամբ Դ. խումբը Ամերիկայէն կը ժամանէ Ատանա։

ԿԻԼԻԿԻԱ ՄԵԿՆՈՂ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԽՈՒՄԲԻՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԹԱՐԱՅԵԱՆ
Բալուցի

ԱՐՄԵՆԱԿ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ
Մալաթիացի

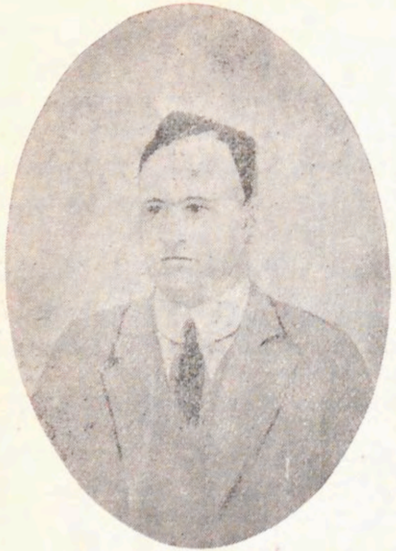

ՍՈՂՈՄՈՆ ԲԱՐՈՒՆԱԿԵԱՆ
Սեբաստացի

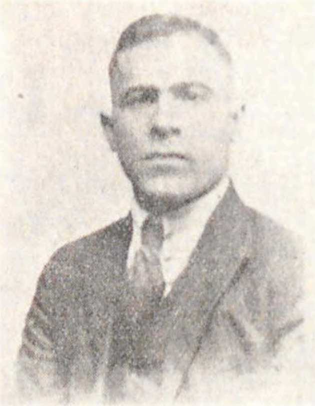

ԱՍԱՏՈՒՐ ՔՐՊԻԿԵԱՆ
Ատանացի

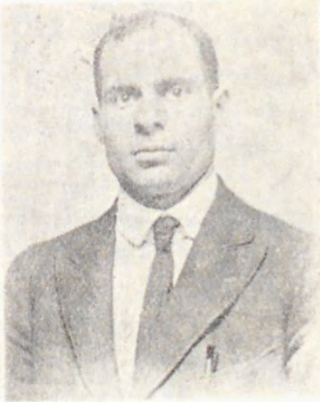

ՍՈՒՔԻԱՍ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ
Խարբերդցի

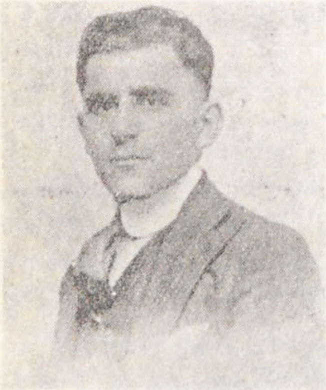

ՄԱՆՈՒԿ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ
Պոլեցի

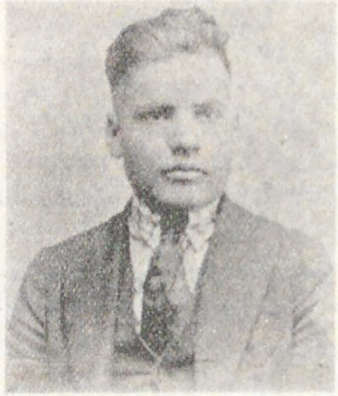

ՄԿՐՏԻՉ [illegible]ԵՐԷՑԵԱՆ
Ատանացի

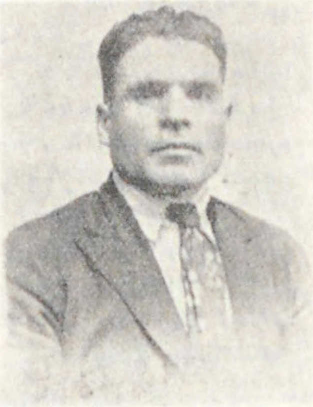

ԱՆԱՆԻԱ ՔՐՊԻԿԵԱՆ
Ատանացի

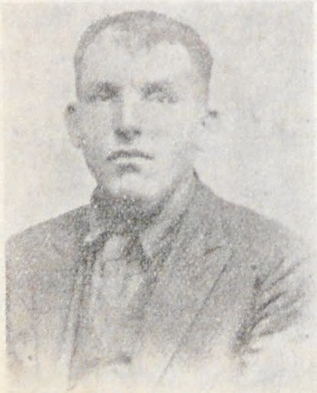

ԱՆՏՈՆ ԲԱԲԵԼԵԱՆ
Սեբաստացի

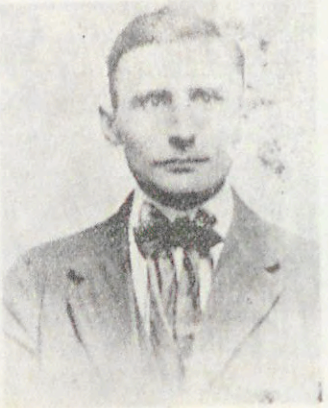

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԽՆՃՈՋԵԱՆ
Սեբաստացի

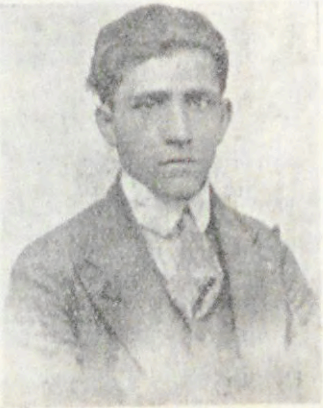

ԲԱՐՍԵՂ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
Պոլեցի

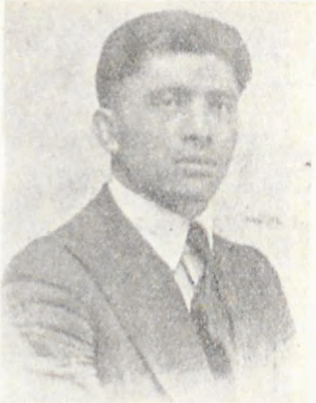

ՍԱՐԳԻՍ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ
Պոլեցի

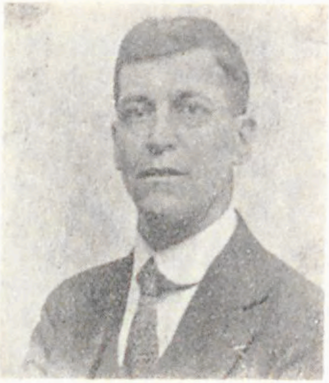

ԿԻՊՐԻԱՆՈՍ ՏԵՓՈՅԵԱՆ
Խարբերդցի

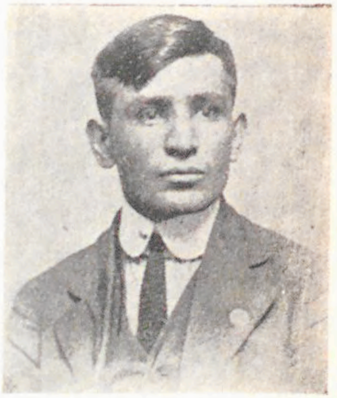

ԱՌԱՔԵԼ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
Պոլեցի

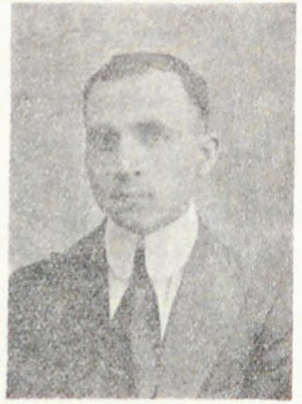

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՏԷՆՑԵԱՆ
Երիզացի

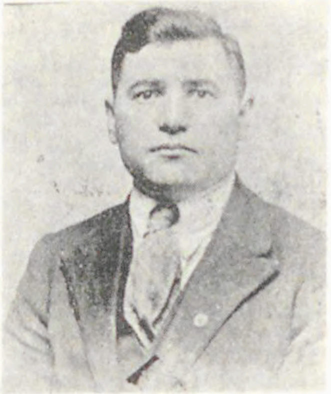

ՎԱՐԴԱՆ ՏԷՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
Տերսիմցի

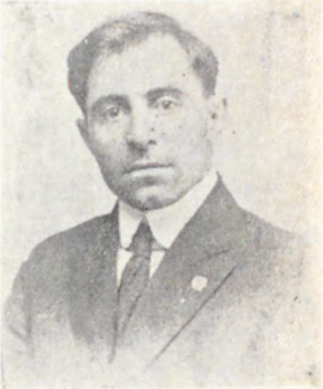

ՆՇԱՆ ՋՈՊԱՆԵԱՆ
Բալուցի

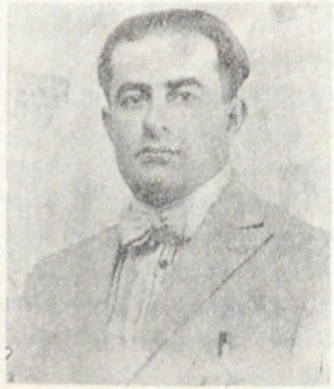

ԿԱՐԱՊԵՏ ԶՈՒՐԻԿԵԱՆ
Արաբկիրցի

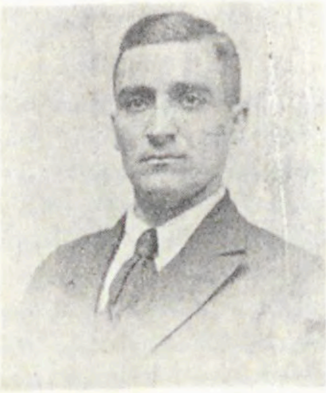

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՃԷՄԵԱՆ
Խարբերդցի

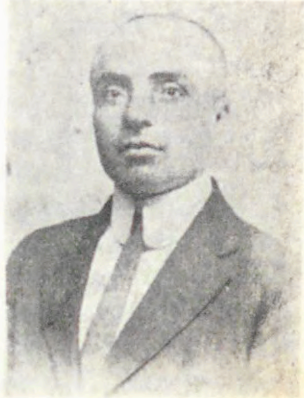

ՎԱՂԱՐՇԱԿ ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ
Վանեցի

ԿԱՐԱՊԵՏ ՊՉԱՔՃԵԱՆ
Հալէպցի

ԱՐՄԵՆԱԿ ԹԵՐԶԵԱՆ
Խարբերդցի

ՅՈՎՍԷՓ ԾԵՐՈՒԿԵԱՆ
Սեբաստացի

ԼԵՒՈՆ ՕՔՍՈՒԶԵԱՆ
Բալուցի

ՄԻՐԻՃԱՆ ՊՈՔԱՅԵԱՆ
Սեբաստացի

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
Սեբաստացի

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ՏԱՐԱԿԱՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այս պատմութեան էջերէն դառնօրէն խօսուեցաւ Հնչակեան կուսակցութեան ներքին պայքարներուն մասին, որ տեղի ունեցաւ 1896ին և յանգեցաւ զատումի մը, կուսակցութենէն հակասոցիալիստ տարրերու անջատումով։

Նման տարակարծութիւն մըն ալ ծագեցաւ Նիւ Եորքի մասնաճիւղին մէջ։ Ընկերներ Շիրվանեան, Քիւֆէլեան և Պաղտասար Գասպարեան, Հմայեակ Արամեանցի մասին՝ կեդրոնի 1910ին տուած կախակայման որոշումէն վրդովուած, ոյժ տուին ընկ. Սապահ Գիւլեանի կեդրոնին հակառակորդ՝ Սակրատ Խանին, Բարեջանեանին և Մելտոնեանին։

Կեդրոնի հրահանգը կը բղխէր կազմական կանոնագրի տրամադրութենէն։ Ամերիկայի Գործադիր Յանձնախումբը համամիտ չէր Սապահի կեդրոնի որոշման։ Հմայեակ Արամեանցի մասին գրուած շրջաբերականները չէին հաղորդեր շրջաններուն։

Վերջապէս կեդրոնական վարչութիւնը հրաւիրեց արտակարգ Պատգ. Ժողով, որ տեղի ունեցաւ «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրատան մէջ։

Ժողովը բաժնուած էր երկու հոսանքի, մին՝ Սապահի կեդրոնին դէմ, միւսը՝ Արամեանցի պաշտպանութեան թեր։

Կեդրոնին դէմ էին Սակրատ Խան Գելոֆեանց, Աստուր Մելտոնեան, Թագւոր Քիւֆէլեան, Պաղտասար Գասպարեան և Յակոբ Բարեջանեան։

Կեդրոնի թեքին պաշտպաններն էին Օհան Գասպարեան, Միքայէլ Պանդուխտ և Սիրվարդ։

Արամեանցի պաշտպանները կ'ամբաստանէին Սապահի կեդրոնը, թէ անհատական նախանձէ կը յառաջանայ հալածանքը Հմայեակ Արամեանցի դէմ, թէ Արամեանց գործօն հնչակեան մըն է, նախաձեռնող ոգի ունի և իր գրականութեամբ կը նպաստէ կուսակցութեան վերելքին։

Սապահ Գիւլեան կը պնդէր թէ սկսած Կովկասի շրջանէն՝ Հմայեակ Արամեանց շատ անգամ շեղ ճամբաներով կը շահագործէ Հնչակեան շարքերը ի նպաստ իր գրպանին, և թէ Արամեանց կը ձգտի անհատական պաշտամունքի ախտը սողոսկել կուսակցութեան կեանքէն ներս։

Բուռն վէճերէ ետք՝ ժողովը կեցաւ կեդրոնի կողքին, որպէսզի պաշտպանէ կարգապահութիւնը և սեղմէ «անհատի պաշտամունքի ախտը»։

Այս ներքին վէճի պատճառաւ փակման ենթարկուեցաւ «Երիտասարդ Հայաստան»ի հրատարակութիւնը, որ սակայն երկար չտեւեց։

Հնչակեան առողջ զանգուածը որ փաստօրէն կը հետեւի առողջ տրամաբանութեան և ունի հանրային ուղիղ մտածելակերպ, ինչպէս այլ վէճեր, ասոր եւս վերջ տուաւ և Հնչակեան ազգանուէր գործունէութիւնը մտաւ իր բնական հունին մէջ։

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»

Միացեալ Նահանգներու Ս. Դ. Հնչակեան Շրջանի օրգան՝ «Երիտասարդ Հայաստան»ը հիմնուած է 1903ին, Պոսթոն քաղաքին մէջ, տաղանդաւոր գրող ընկ. Ստեփան Սապահ Գիւլեանի խմբագրութեամբ։

Իր յարատեւման բոլոր ժամանակներու ընթացքին՝ «Երիտասարդ Հայաստան»ը մնացած է կուսակցութեան գաղափարական բարձր ուղիին վրայ և մարքսիստ յեղափոխականի աննահանջ կեցուածքով փաստարկած ու պահանջած է թուրք բռնակալներէն թալանուած, կոտորուած և աքսորուած հայ ժողովուրդի դարաւոր հայրենիք՝ Տաճկահայաստանի ազատագրումը յեղափոխական և քաղաքական ճանապարհներով։ Պաշտպանած և քաջալերած է աշխատաւոր դասակարգի շահերն ու զարգացումի ցոյցերը։ Կէս դարէն աւելի իր տիտան հասակով՝ Երիտասարդ Հայաստանը արժեցուցեր է իր կոչումը։

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»Ի ՏԵՂԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐՈՒ ՇԱՐՔԸ

1903—1905՝ Պոսթոն, հիմնադիր և խմբագիր Ս. Սապահ Գիւլեան։

1906—1912՝ Նիւ Եորք, խմբագրած են Գ. Եղիկեան, Ալեքս Վարդանեան, Բ. Վարազդատ և Սոկրատ Խան Գելֆեանց։

1912—1917՝ Փրավիտէնս, խմբագիրներ Սիրվարդ և Ե. Սաֆօ։

1918—1922՝ Շիքակօ, խմբագիրներ Ս. Սապահ Գիւլեան և Լեւոն Մարտիրոսեան։

1923—1925՝ Պոսթոն, խմբագիր Պետրոս Պոնտացի։

1926էն ի վեր Նիւ Եորք, խմբագրութեամբ Պետրոս Պոնտացիի, Սեդրաք Շահէնի, Սարգիս Սիմոնեանի, Արշաւիր Շամլեանի և Արդարունիի։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԶԵՆԻԹԸ

Ամերիկայի Հնչակեան Շրջանը, 1915—1923 թուականներուն, յատկապէս կամաւորական շարժման օրերուն կը հասնի իր բարձրութեան զենիթին (հաշուած է 3500 ընկեր-ընկերուհիներ)։ 1919 թուականին Ամերիկայի Հնչակեան կուսակցութիւնը, որուն օրկան «Երիտասարդ Հայաստան»ի իւրաքանչիւր թիւին տպաքանակը հասեր է 8000 օրինակի, կուսակցութիւնը վայելած է համակրական լայն շրջանակ։

Ամերիկայի գլխաւոր հայ կեդրոններուն մէջ հիմնուած են ակումբ-գրադարաններ, ստեղծուած են թատերախումբեր, որոնք դաստիարակիչ թատերախաղերով, գեղարուեստական շունչով տոգորած են հայ աշխատաւորութիւնը։ Հնչակեան այդ թատերախումբերը հայկական թատրոնի և հայ մշակոյթի յառաջապահները եղած են Ամերիկայի մէջ։

ԴՈՒՐՍԷՆ ԱՄԵՐԻԿԱ ԺԱՄԱՆՈՂ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ

Ռուբէն Խանազատ	1894ին
Ս. Սապահ Գիւլեան	1901ին և 1917ին
Համբարձում Արզումանեան	1903ին
Գրիգոր Եղիկեան	1905ին (6 ամիսով)
Վարազդատ	1905ին (6 ամիսով)
Ալեքս Տէր Վարդանեան	1907ին
Սոկրատ Գելֆեանց	1906ին
Վահան Մամիկոնեան	1906ին
Տոքթ. Պեննէ	1909ին
Սիրվարդ	1908ին
Երուանդ Սաֆօ	1913ին
Ժիրայր Միրզախանեան	1920ին

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ԳՈՐԾԻՉ-ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

1890—1908

Նազարբէկ
Տոքթ. Ցր. Շէքէրճեան
Մուրատ Շիրվանեան
Արսէն Տիրատ

Վեր. Գարեգին Չթճեան
Վեր. Իսրայէլ Պաղտիկեան
Աստուր Մելտոնեան
Օհան Գասպարեան
Վարդան Խանիկեան
Գր. Տէր Յովհաննէսեան
Կարապետ Փափազեան
Յակոբ Բարեջանեան
Բարգէն Ռուբէն
Պետրոս Վարժապետեան
Գնդունի
Սահակ Գալուստեան

Եփրեմ Կաճառեան և ուրիշներ

1908—1960

Վահան Մօրլեան
Ահարոն Եսայեան
Սեդրաք Շահէն
Արմենակ Ամիրխանեան
Ալեքսանդր Մնացականեան
Տոքթ. Արտ. Շէքէրճեան
Վահան Զուգասըզեան
Սարգիս Սիմոնեան
Վարդան Տիրատ
Մկրտիչ Գասպարեան
Պետրոս Պոնտացի
Յովհաննէս Զագիկեան
Ատամ Կիւլեան
Լեւոն Մարտիրոսեան
Մարգար Զագիկեան
Միքայէլ Պանդուխտ
Տոքթ. Ա. Իգնատիոսեան
Միսաք Անթառամեան
Կիւլպենկ Բ. Կիւլպենկեան
Արշաւիր Շամլեան
Արդարունի
Արման Կեղիր
Յ. Գ. Յարութիւնեան
Առաքել Եղիկեան

Մ. Բեպապճեան

«ԿԱՅԾԵԱՆ» ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Կ. Պոլսոյ «ԿԱՅԾ» ամսաթերթի և ուսանողութեան օգտակարութիւնը ի մտի ունենալով, Ամերիկայի Հնչակեան Համագումարները որոշեցին Կ. Պոլսոյ ԿԱՅԾ Միութեան նմանող կազմակերպութիւն մը յառաջացնել ամերիկահայ նոր սերունդով։ («Կայծ» անունը առնուած է «Ուսանողական Միութեան» փոխարէն)։

Ամերիկայի «Կայծ»երու կազմակերպման առաջին քայլը առաւ Ուստրի մասնաճիւղը, որուն յաջորդեցին Վոթըրթաունի, Լինի, Լովէլ—Լորէնսի, Փրավիտենսի, Նիւ Եորքի, Շիքակոյի և Միլուքիի մասնաճիւղերու «Կայծ» միութիւնները։

Յաճախ ուժգին և յուսադրիչ, յաճախ թոյլ ու անյոյս վեց տարիներ տեւող Ամերիկայի «Կայծ»երու կազմակերպութիւնը վերջնականապէս անցաւ պատմութեան գիրկը։

Մտաւորական ընկեր Վարդան Տիրատի խմբագրութեամբ անգլերէնով լոյս տեսաւ «Կայծ» ամսաթերթը։ Բովանդակալից էր, բայց միայն երկու տարի շարունակուեցաւ։

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

20կեան տխրալի սքանտալէն վիրաւորուած, Հայաստանի օգնութեան գործը շահագործման, խանութի վերածողներուն դէմ զայրացող Ամերիկայի *հարազատ հնչակեանները, յանուն Հնչակեան կուսակցութեան՝ շարք մը կարեւոր մեքենաներ նուիրեցին Հայաստանի:*

Միտլ Վեսթի Շրջանին մէջ Բէյոնի Հնչակեան մասնաճիւղը որոշեց և ձեռք առաւ՝ ամբողջական մասերով «Վայիս» սիստեմով նոր թրաքթոր մը գնել և Խորհրդային Հայաստան ուղարկել:

Արեւելեան Շրջանին մէջ Եունիըն Սիթիի Հնչակեան մասնաճիւղը նախաձեռնեց իր բոլոր կազմածներով արդիական էմպիւլէնս *մը գնել և ուղարկել Երեւանի հիւանդանոցին:*

Եթէ այս մեքենաները ընդունուէին Խ. Հայաստանի կառավարութենէն, Ուստրի, Փրավիտենսի և Նիւ Եորքի մասնաճիւղերն ալ պիտի ուղարկէին իրենց նուէրները:

Բէյոնի և Եունիըն Սիթիի հնչակեանները հրապարակ իջան ուժգին թափով և շարժեցին իրենց գաղութները: «Երախտագէտ Հայաստան»ը արձագանգ հանդիսացաւ սկսուող շարժման: Ու երբ երկու մասնաճիւղերը հասեր էին յաջողութեան եզրին, փրթաւ ՀՕԿերու անարգելի թշնամանքը, խորտակելու համար Հնչակեան հայրենասիրութիւնը:

Իրենց թերթով և գործիչներով կը կրկնէին թէ՝ «Նուէրները միայն ՀՕԿի միջոցով կրնան ղրկուիլ: Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը կուսակցութիւններու նուէրը չ'ընդունիր: Ներկայիս հնարաւոր չէ մեքենաներ ուղարկել: Հնչակեանները կը խաբեն հայ հասարակութիւնը: Հնչակեանները խորհրդային կառավարութենէն արհամարհուած են...»:

ՀՕԿեան այսպիսի խարդաւանքները նշանակութիւն չունեցան: «Վայիս» թրաքթորի գնման յանձնախումբի ընկերներ՝ Վարդան Զալըմեան, Կ. Ք. Կիւլկեան, Յովհաննէս Պանիրեան, Մանուկ Ճինկէօզեան, Վարդերես Կաբուլեան, Նշան Էմին և Նշան Հայաստան՝ սարքուած համագաղութային փառաւոր դաշտահանդէսին մէջ Վայիս թրաքթորը ցուցադրութեան դրին: Խուռներամ հանդիսականները խանդավառ ոգեւորութեամբ՝ թրաքթորին շուրջ տալարներու տարափները տեղացնելով պատասխանեցին...: Հայաստանը իրապէս սիրող բարեկամներու այդ փառահեղ ցուցադրումը պատմական հոյակապ դէպքի մը անմոռանալի պատկերը դարձաւ:

Մէկ օր՝ Երկուշաբթի, Բէյոն քաղաքի «Վայիս» ընկերութիւնը թրաքթորը իր բոլոր մասերով ղրկեց Հայաստան, հետեւեալ անունով.— «Խորհրդային Հայաստանի աշխատաւորութեան, Բէյոնի Վ.իսքանութնի Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան մ.ճիւղին կողմէ»:

Թրաքթորը ստացաւ Խ. Հայաստանի կառավարութիւնը և ուղարկեց հետեւեալ ստացագիր-պատասխանը.—

«Ամերիկայի Հնչակեան կուսակցութեան Բէյոնի մասնաճիւղին.

Յարգելի քաղաքացիներ,

«Ստացանք Ձեր ուղարկած «Վայիս» սիստեմի մէկ թրաքթորը, մէկ գութան եւ մէկ փոցխ, որպիսին համարում ենք պերճախօս ապացոյց խորհրդային Հայաստանի հանդէպ Ձեր ունեցած անվերապահ համակրութեան:

«Գտնելով որ, նման գործնական օժանդակութիւնը ամէն գնահատանքից բարձր է, խնդրում ենք ընդունել մեր սրտագին շնորհակալութիւնները»:

Ջերմ բարեւներով՝

Հ. Խ. Ս. Հողագործութեան Ժողովրդական Կոմիսարի Տեղակալ
Ռ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ

Ընդհանուր Բաժնի Վարիչ
Գ. ԴԱՇՏՈՅԵԱՆ

Յունիս 5, 1926
Երեւան, Խ. Հայաստան

ՆՈՐ ԷՄՊԻՒԼԵՆՍԻ ԱՌԱՔՈՒՄԸ.— Երեւանի Պետական հիւանդանոցի արդիական տիպով գեղեցիկ էմպիւլենս մը նուիրելու պարտականութեամբ, Եունիըն Սիթիի Հնչակեան արանց մասնաճիւղը գնման գումարը ամբողջացուց աշխուժութեամբ: Առաքման ծախսը գոյացնելու համար, Եունիըն Սիթիի Հնչակեան կանանց մասնաճիւղը խումբերու բաժնուելով՝ տունէ տուն շրջեցան և գոյացուցին շօշափելի գումար մը: Այդ գումարով գնեցին վիրակապեր, դեղօրայք, գոգնոցներ, սաւաններ, հիւանդապահուհիներու համար ձեռնոցներ, գլխարկներ, ջերմաչափեր և այլ պիտոյքներ, որով էմպիւլենսին ներսը ամբողջութեամբ լեցուեցաւ:

Օրը կիրակի էր. Եունիըն Սիթիի Հայաստանեայց Եկեղեցին խռնուած էր հայ հաւատացեալներով: Պատարագիչ Հայր Սուրբը պիտի օծէր էմպիւլենսը և օրհնէր նուիրատուներն ու զայն ստացող պետութիւնը: Էմպիւլենսը զետեղուած էր եկեղեցւոյ առջեւ: Դպրաց դասի երգեցողութեամբ պատարագիչ Մամբրէ Վրդ. Գալֆայեան (այժմ եպիսկոպոս և վախճանած 1961ին), դուրս եկաւ եկեղեցիէն, օրհնեց նուիրատուները և վարդի ջուրով օծեց էմպիւլենսը: Հայր Սուրբը այսպէս պատգամեց.— «Գաղութիս մէջ գործող հնչակեանները գործնական հայրենասիրութեան գեղեցիկ տիպարը կը հանդիսանան իրենց այս աշխատանքով. անոնց եւ բոլոր ազնիւ նուիրատուներուն կու տամ հայրական օրհնութիւններս, օրհնելով մեր սիրեցեալ հայրենիքը՝ Խորհրդային Հայաստանը: Բարի առաքում եւ բարի վայելում»:

ՎԱՐՁԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ...

Խ. Հայաստանի Պետական Հրատարակչութեան լոյս ընծայած Մալխասեանի Համայնագիտարան բառարանին մէջ՝ Հնչակեան կուսակցութեան տրուած տգեղ և թիւր նշանակութիւնը նպատակաւոր ուրացումն է Հնչակեան կուսակցութեան մարքսիստական հանգամանքին: Հնչակեան կուսակցութիւնը ազգայնական տգեղ վերմակով ծածկելու և մարքսիզմի գաղափարական գիծէն անյայտացնելու համայնավար հայերու փորձը պատմութեան դէմ մեղանչում մըն է:

Երջանկայիշատակ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գէորգ Չէօրէքճեան Կաթողիկոսի ընտրութեան օրերուն՝ Երեւան գացող Լիբանանահայ պատուիրակ ընկեր Գէորգ Պապայեան Փրոֆ. Մալխասեանի ուշադրութեան կը յանձնէ Հնչակեան կուսակցութեան տուած զարհուրելի անուանարկութիւնը: Մալխասեան հրատարակուած բառարանին ձեռագիրները (սեւագիր) Պապոյեանին ցուցնելով կ'ըսէ. «Տես, ահա իմ ձեռագիրը. գիրքին տպագրութեան ընթացքին նման փոփոխութիւններուն պատասխանատու ես չեմ»:

Պերիայի տիպի համայնավարները անխղճօրէն կ'ոչնչացնէին 1922 թուականներուն Պոլիսէն Երեւան ժամանող Հնչակեան առաջաւոր մտաւորականներէն Հրանդ Գալիկեանը, Լեւոն Կանոը, Եդուարդ Զօփուրեանը եւ ուրիշներ:

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱԽՕՐԵԱԿԻՆ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀՕԿԵԱՆ ՍՔԱՆՏԱԼԸ

1920 Նոյեմբեր 29ին, Կարմիր Բանակի յառաջացումով, Հայաստան մտաւ Խորհրդային իրաւակարգի տակ եւ դարձաւ հաւասար մէկ անդամը Խորհրդային 16 հանրապետութիւններուն:

Երկրէն դուրս փախչող Դաշնակցական կառավարութիւնը, ինչ որ կար՝ հետը տարած էր, ետին ձգելով 80.000 որբերու անսուաղ խուժանը, կողոպտուած, յուսահատ գիւղացիութիւնը եւ անօթութենէ մահացող բազմահազար գաղթահայութիւնը:

Աւերակներուն տիրացող Նոր Կարգերու կառավարութիւնը դուրսէն ընծայուելիք ամէն ձեւի օգնութեան անմիջական կարիքն ունէր: Ազգային զարհուրանքի այդ օրերուն՝ իշխանութիւն կորսնցնող դաշնակցական մամուլը արտասահմանի մէջ անգութօրէն կը յարձակէր աջ ու ձախ: Կ'անուանարկէր յատկապէս նորակազմ Սովետական Պետութիւնը: Իսկ գաղթահայ Ռամկավար Ազատական կուսակցութիւնը Հայաստանին համար Խորհրդային կարգերը անհարազատ համարելով՝ եղելութեան առջեւ ինքնակրոյս, անիմաստ վերապահութիւն մը կը քարոզէր:

Տարբեր էր Հնչակեան կուսակցութեան դիրքը: Հայաստանի մէջ Խորհրդային կարգերու լուրին յաջորդեցին «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրականները, ուր Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը հոգեկան բարձր հրճուանքով կ'ողջունէր Խորհրդային Հայաստանը, զօրավիգ կանգնելով նորակազմ հայ կառավարութեան եւ իր բոլոր կարելի միջոցներով օգնութեան հասնիլ հայաստանցիին: Այսպէս, Ամերիկայի Հնչակեան կուսակցութիւնը իր մարքսիստական սկզբունքին հաւատարիմ՝ կտրուկ կեցուածքով հրապարակ իջաւ եւ ոգի ի բռին պաշտպանեց Խորհրդային կարգերը:

Մեծ Ցեղաջնջման նախօրեակին, Խորհրդ. Ռուսիոն եւ Խորհրդ. Հայաստանը դուրսէն օժանդակութիւն ստանալու կարիքն ունէին: Այս իսկ պատճառաւ, ամերիկեան աշխատաւորութիւնը ամերիկեան գործարաններուն մէջ մասնաւոր տակառներ զետեղեց, գործածուած ամէն ձեւի գործիքներ հաւաքելու եւ Ռուսաստան ուղարկելու համար: Այս միջոցառումով՝ բազմահազար գործածուած պիտանի գործիքներ ղրկուեցան ռուս աշխատաւորութեան: Իսկ Խորհրդային Հայաստանին օգնելու առաջադրութիւններու ընթացքին՝ մտաւորական ընկեր Սնարը Հնչակեան Վարիչ Մարմինին հետ համախորհուրդ՝ կազմեց Խորհրդային Հայաստանին օգնելու ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ:

Տիթրոյիթի հնչակեանները Տեխնիկական Միութեան կորիզը հանդիսացան: Միութեան կազմութիւնը հաղորդուեցաւ Երեւան եւ խնդրուեցաւ անոր վաւերացումը:

ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՒԻԹ ԶՕՐԱՍԻՒՆԻ ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Համաշխարհային Բ. Պատերազմը հայերուն համար հայրենական պատերազմ էր, վասնզի Խորհրդային Հայաստանը մաս կը կազմէր անոր: Ճշմարտութիւն է որ 120 հազար հայ զինուորներ եւ 47 զօրավարներ մաս կը կազմէին Խորհրդային հզօր բանակներուն:

Պատերազմի տաք պահերուն՝ Էջմիածնայ Հայոց Կաթողիկոսը յատուկ կոնդակով արտասահմանի իր հօտին հրահանգած էր՝ հանգանակութեան ձեռնարկել՝ կազմելու համար Սասունցի Դաւիթ գրահապատներու զօրասիւնը:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը վշտով կը նշէր հայրենիքի գոյութեան սպառնացող նացիական վտանգը:

Ամերիկահայոց Առաջնորդ Գարեգին Արք. Յովսէփեանի հրաւէրով եւ նախագահութեամբ կազմուեցաւ «Սասունցի Դաւիթ» գրահապատներու Կեդր. Մարմինը, հետեւեալ կազմով.— Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւն, Ռամկավար Ազատական կուսակցութիւն, Հայ Առաքելական եւ Հայ Աւետարանական եկեղեցիներ եւ Հ.Բ.Ը.Միութիւնը տուին իրենց համաձայնութիւնը:

Ամերիկահայ Յառաջդիմական Միութիւնը՝ ՀՕԿի օրերէն ժառանգած Խ. Հայաստանի հարազատ ըլլալու հանգամանքով, կը պահանջէր գոյացուելիք գումարը միայն իր միջոցով ղրկել Հայաստան. հակառակ պարագային՝ կը հրաժարէր մասնակցելէ. եւ իրապէս հրաժարեցաւ ու կազմեց հանգանակութեան առանձին մարմին:

Յառաջդիմական Միութեան օրգան՝ «Լրաբեր» եւ հակահայաստանեան Դաշնակցութեան օրգան՝ «Հայրենիք» միաժամանակ, քայքայիչ պայքար բացին «Ազգային Ճակատի Հանգանակիչ Մարմինին» դէմ: «Լրաբեր»ը ծանր անուանարկումներու ենթարկեց Առաջնորդ Գարեգին Արքեպիսկոպոսը:

Ս. Դ. Հնչակեան Վարիչ Մարմինը յատուկ շրջաբերականով հրահանգեց բոլոր մասնաճիւղերուն՝ «կազմել Սասունցի Դաւիթ զօրասիւնի հանգանակիչ յանձնախումբեր եւ զարկ տալ հանգանակութեան»:

Համազգային այս նուիրական գործին յաջողութեան համար «Երիտասարդ Հայաստան»ը պայքարի ճակատ յարդարեց Դաշնակցութեան եւ Յառաջդիմական Միութեան դէմ:

Դիրքերը յստակացած էին: Ազգային Ճակատի հանգանակութիւնները պսակուեցան մեծ յաջողութեամբ եւ հանգանակուած գումարը հասաւ մօտ 100.000 տոլարի:

Ընթացիկ մանր ծախսերը զեղչուելէ ետք՝ մնացածը ամբողջութեամբ Ուաշինկթընի Խորհրդային Միութեան դեսպան Պր. Կրոմիքոյի միջոցաւ ղրկուեցաւ Էջմիածնայ Հայոց Կաթողիկոսին, յատկացուելու համար Սասունցի Դաւիթ գրահապատներու զօրասիւնի պատրաստման:

Կարճ ժամանակ ետք, Կաթողիկոսարանի օրգան «Էջմիածին» ամսաթերթին մէջ՝ արտասահմանի հայ գաղութներէն Սասունցի Դաւիթ գրահապատներու զօրասիւնին յատկացուելու համար Կաթողիկոսին ղրկուած գումարներու ցանկին մէջ զետեղուած էր Ամերիկայի Ազգային Ճակատի ուղարկած մեծ գումարը:

Անհերքելի իրողութիւն է, որ Սասունցի Դաւիթ գրահապատներու զօրաւիւնի անունով Ամերիկայի Ցառաջդիմական Միութեան հանգանակած 75.000 տոլարը ո՞ւր և որո՞ւ զրկուիլը մինչև այսօր անյայտ կը մնայ։

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

1943ին, Համաշխարհային Բ. Պատերազմին, նացիներու յարձակման թափը խորտակելու յոյսը զօրացած էր։ Գերմանօ–իտալական բանակները ամէն ճակատի վրայ նահանջի վիճակին մատնուելով, Դաշնակից տէրութեանց յաղթանակը անխուսափելի կը նկատուէր։

Դաշնակից ազգերու յաղթանակին պիտի յաջորդէր Հաշտութեան Համագումարը, ճշդորոշուելու համար տուժած ժողովուրդներու ազգային իրաւունքները... Բռնակալներէն իրաւազրկուած փոքր ազգերու շարքին մէջ էր գերմաններէն և թուրքերէն հալածուած տաճկահայութիւնն ու Հայաստանը։

Բ. Աշխարհամարտին, ճիշդ է որ, հայկական առանձին կամաւորական գունդեր չյայտնաբերուեցան պատերազմական ճակատներուն վրայ, բայց դաշնակից ազգերուն քաղաքացի հայերուն տուած հայ զինուորներուն թիւը կը մօտենար քառորդ միլիոնի։ Ինչպէս նշուեցաւ, հայերը թէև չէին ներկայացներ ամերիկեան, ֆրանսական, անգլիական, յունական և միւս դաշնակից երկիրներու բանակներուն մէջ։

Հայերը աշխարհի բոլոր կողմերէն յանձնառու եղած էին ֆիզիքական, նիւթական և բարոյական անկշռելի զոհողութիւններով՝ ապահովել Դաշնակիցներու յաղթանակը։ Հայերը ուրեմն իրաւասու էին թրքական բռնակալութենէն խլուած հայկական նահանգներու ազատագրման պահանջքը ներկայացնել յաղթական Դաշնակիցներուն և ակնկալել արդար լուծում մը։

Հայկական Հարցը սակայն համայն հայութեան պատկան խնդիր ըլլալով՝ բացարձակ անհրաժեշտութիւն էր գոյացնել համայն հայութիւնը ներկայացնող «Ազգային Միացեալ Ճակատ» մը։

Դժբախտաբար, 1943 թուականներուն, սփիւռքահայ կեանքը միասնականութեամբ գործելու ամենափոքր նշոյլն իսկ չունէր։ Ամէն կազմակերպութիւն և ամէն հոսանք իրեն յատուկ իմաստութիւնը կը փառաբանէր արհամարհելով և անուանարկելով միւսը։

1943 Յուլիս ամսոյն, Ուստր քաղաքին մէջ կայացաւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի Պատգամաւորական Ժողովը։ Ուր ուժեղ ցանկութիւն կը յայտնուի կազմել Ազգային ճակատ եւ Հայկական Հարցը ներկայացնել Դաշնակից ազգերու Խաղաղութեան Համագումարին: Որոշումը կ'անցնի միաձայնութեամբ։ Լիազօրութիւն կը տրուի Նորընտիր Վարիչ Մարմնին, որ բացի Դաշնակցութենէն, միւս հայ կազմակերպութիւններուն հրաւէր տալով՝ Ազգային Ընդհանուր Միասնական Ճակատ կազմելու համար, հետապնդելու համար Տաճկահայաստանի ազատագրումը։

Նորընտիր Վարիչ Մարմինը անտեսելով Հ0Կեան սքանչելի ընթացքին Հնչակեան կուսակցութեան անչափելի փառքերը, առաջին առթիւ, խորհրդակցեցաւ և ապահովեց Ամերիկահայ Ցառաջդիմական Միութեան գործակցութիւնը։

«Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրատան մէջ կայացող երկրորդ ժողովով, Հնչակեան և Ցառաջդիմական կազմակերպութիւնները միասին հրաւէրներ տուին Հայ Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան, Համահայրենակցական Միութեանց, Հ. Բ. Ը. Միութեան և Առաքելական ու Աւետարանական հայ եկեղեցիներուն։

Ժողովը կայացաւ Նիւ Եորք, Առաջնորդարանին մէջ։ Ներկայ եղան Հայ Ռամկավար Ազատական կուսակցութիւնը, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը, Համահայրենակցականը, Ցառաջդիմական Միութիւնը և Հայց. Եկեղեցին։ Հ.Բ.Ը.Միութիւնը և Հայ Աւետարանական եկեղեցին կը մնային ունկնդիրի դերին մէջ։

Շարք մը անհրաժեշտ լուսաբանութիւններէ ետք՝ յուսադրիչ այդ մթնոլորտին մէջ, Ամերիկահայ կազմակերպութիւններու այս միացումը կոչուեցաւ ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ։ Գծուեցաւ գործունէութեան փլաթֆորմ մը և ընտրուեցաւ նորակազմ Ազգային Խորհուրդի դիւանը, հետեւեալ կազմով.—

Եղնիկ Աղնաքեան	Ընդհ. անօրէն-քարտուղար
Ճէք Շահինեան	Ատենապետ
Սեդրաք Շահէն	Ատենադպիր
Արմէն Միրիճանեան	Գանձապահ

Ճիմ Ջանգալեան, Պատրիկ Սելեան, Պետրոս Պոնտացի,
Սարգիս Սիմոնեան և Օգսէն Սարեան՝ խորհրդականներ։
Պատուակալ Նախագահ՝ Տ. Գարեգին Արք. Յովսէփեան։

Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդի կազմութեան լուրը ցնցեց ամերիկահայութիւնը. բոլոր հայաշատ քաղաքներուն մէջ կազմուեցան Ազգային Խորհուրդի մասնաճիւղեր՝ յայտնաբերելով եռուն գործունէութիւն։

Նիւ Եորքի մէջ կազմուեցաւ փառաւոր կեդրոնատեղի մը, կազմուեցաւ Ներգաղթի Հոգատար Մարմին՝ տնօրէնութեամբ Տոքթ. Բնակունիի։

Ազգային Խորհուրդի Կեդրոնական Մարմնոյ խնդրանքով տեսակցութիւն մը կայացաւ Ուաշինկթընի Խորհրդային Միութեան դեսպան՝ Պր. Կրոմիքոյի հետ։ Շատ պատշաճ կերպով վեհմաշուք դեսպանին ներկայացուեցաւ Ազգային Խորհուրդի նպատակը՝ «Վիլսընեան սահմաններով Տաճկահայկական նահանգներու ազատագրման պահանջքը պիտի ներկայացնենք Դաշնակից ազգերուն եւ գալիք Խաղաղութեան համագումարներուն. այս առթիւ կը խնդրենք Ձերդ Վսեմութեան թելադրանքը ու օժանդակութիւնը»:

Յարգելի դեսպանը ուրախութիւն յայտնեց, որ սփիւռքի հայ ժողովուրդը միասնական ճակատ կազմած կը հետապնդէ իր ազգային իրաւունքները։ «Բայց, աւելցուց ան, ի մտի ունենանք, միասնական ճակատով պատերազմը շահինք նախ ու ապա հետամտինք ազգային իրաւունքներու ճշդորոշման»:

Ազգային Խորհուրդը կ'ընդարձակէ իր գործունէութեան դաշտը։ Առաջին հերթին կը կազմակերպէ Խորհրդային Հայաստանի մանուկներուն հագուստ և դեղօրայք փութացնելու արշաւը և կարճ ժամանակէն Խ. Հայաստան կ'ուղարկէ 45.000 տոլար արժողութեամբ ասուեղէն և դեղօրայք։

Մեկ նաւ զգեստեղեն խորհրդային դաշնակիցին նշանաբանով՝ Սովետո-ամերիկեան Բարեկամական կազմակերպութիւնը արշաւ մը բացաւ, որուն գործակցեցաւ Ազգային Խորհուրդը և ամբողջացուց սահմանուած չափանիշին

25 առ հարիւրը՝ 250.000 կտոր գործածուած, բայց լաւ վիճակի մէջ գտնուող հագուստեղէն և այլ առարկաներ:

Հ.Բ.Ը.Միութեան բացած քառորդ միլիոն տոլարի հանգանակութեան զօրավիգ կանգնեցաւ Ազգային Խորհուրդը, օգնելու համար Նուպարաշէնի կառուցման և մօտիկ ապագային սկսուելիք ներգաղթին:

1945 Նոյեմբեր 9ին, Մ. Նահանգներու զանազան նահանգներէն հրաւիրուած հայասէր ակնյայտնի ամերիկացիներով Նիւ Եորքի Օթէլ Փլազայի մէջ կազմակերպեց «Հայկական Դատին Ջատագիր Ամերիկեան Կոմիտէն»: Տնօրէն Ազնաւքեանի քաջակորով վազքերուն և ջանքերուն շնորհիւ 20.000 ամերիկացի եկեղեցականներու ստորագրութիւնները ապահովուեցան, որոնք գրաւոր խոստումով գործակցելու էին Ամերիկեան Հայկական Կոմիտէին:

Պատերազմի վերջաւորութենէն անմիջապէս ետք, Սան Ֆրանսիսքոյի մէջ կայացաւ յաղթական Դաշնակիցներու առաջին Համագումարը: Ազգային Խորհուրդի կողմէ Օգուէն Սարեան, Եղնիկ Ազնաւքեան և Անդրանիկ Անդրէասեան Հայկական Հարցի պահանջքի մասին Յուշագիր ներկայացուցին Համագումարին և տեսակցեցան Դաշնակից մեծ ազգերու պատուիրակներուն հետ:

Սան Ֆրանսիսքոյի Խաղաղութեան Համագումարին ներկայացուած հայկական պահանջներուն հրամայական ընոյթ տալու համար, որոշուեցաւ կազմել համահայկական Համագումար Նիւ Եորքի մէջ և հրաւիրել արտասահմանեան բոլոր երկիրներու հայ գաղութներու ներկայացուցիչները:

Հակառակ անցագրային դժուարութիւններուն, 1946 Ապրիլ 20ին, 800 պատգամաւորներու շարքին մէջ էին Պելճիքայի, Ֆրանսայի, Եթովպիոյ, Յունաստանի, Լիբանանի(*), Եգիպտոսի, Կիպրոսի, Հարաւային Ամերիկայի և Գանատայի լիազօր պատուիրակները:

Նիւ Եորքի Օթէլ Ասթորիայի շքեղ մէկ սրահին մէջ 1946 Ապրիլ 22ին պաշտօնապէս բացուեցաւ Համահայկական Համագումարը աննախընթաց խանդավառութեամբ:

Համահայկական այդ խորհրդաժողովին մասնակից 800 պատուիրակներուն կողքին էին հայ մտաւորականութիւնը, հայ եկեղեցականութիւնը, հայ գործատէրը, հայ կազմակերպութիւնները և հարազատ հայ ժողովուրդը բացի Դաշնակցութենէն:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի յաջողութեան բարեմաղթանքը, ինչպէս նաև Խ. Հայաստանի կառավարութեան ուրախութիւնը յայտնող հեռագիրը, իրապէս սրտապնդեցին և ուժեղացուցին Համագումարը:

Համագումարին ներկայ էին նաև հայասէր ականաւոր ամերիկացիներ և զանազան թերթերու թղթակիցներ: Մէկը միւսին յաջորդող հռետորներ Հայկական Հարցի արդար պահանջքը խորացուցին, մատնանշելով Հայոց Դատին հանդէպ գործադրուած անարդարութիւնները և այժմ ձեռք առնուելիք միջոցները:

Ամերիկեան մամուլը գնահատուցիչ հանգամանքով արձագանգը եղաւ Համագումարի աշխատանքներուն, աւելցնելով թէ 800 պատուիրակներով

(*) Լիբանանի Հնչակեան պատուիրակն էր ընկ. Գէորգ Պալոյեան:

Հայկական Քոնֆերանսը կարգապահութեամբ և օրինապահութեամբ կը հանդիսանայ տիպար քոնֆերանսներէն մէկը:

Օթէլ Տիպլամաթի մէջ յաջորդական 6 օրերու նիստերով, Համագումարը լիազօրեց Ամերիկայի Ազգային Խորհուրդը, Նախագահ Վուտրօ Վիլսընի սահմանագծած Տաճկահայաստանի պահանջքը ներկայացնել Միացեալ Ազգերու Քարտուղարութեան:

1946 Ապրիլ 28, կիրակի օրը Նիւ Եորքի աշխարհահռչակ Գառնէկի Հոլին մէջ կայացաւ Հայկական Համագումարին փակման մեծ հաւաքոյթը: Բազմահազարներ պարփակող այդ հսկայ հաստատութեան բոլոր անցքերը լեցուած էին հայերով և ամերիկացիներով:

Ժողովի գլխաւոր ատենախօսն էր յայտնի հռետոր Նիւ Հեմշիրի ծերակուտական Թոպին:

Հանգուցեալ Նախագահ Վուտրօ Վիլսընի աղջկան պատուակալ նախագահութեամբ կայացող այդ հսկայ ժողովի ձգած խորունկ տպաւորութիւնը գրչի նկարագրութեամբ պատկերելը հնար չէ: Ժողովը փակուեցաւ երգչուհի Տիկ. Զուլալեանի մեներգով:

Համագումարի յաջող վերջաւորութիւնը յուսադրեց համայն հայութիւնը:

Համագումարի փակումէն 10 օր ետք, Հայկական Հարցի պահանջքի Յուշագիրները ներկայացուեցան Միացեալ Ազգերու Քարտուղարութեան և Ուաշինկթընի Արտաքին Գործերու պաշտօնատան, հետեւեալ անձերու միջոցաւ.— Ամերիկահայոց Առաջնորդ Տ. Տիրան Վրդ. Ներսոյեան՝ այժմ Արքեպիսկոպոս, Գալիֆորնիոյ Առաջնորդ Տ. Մամբրէ Եպս. Գալֆայեան, Զօր. Սարգիս Զարգարեան, Եղնիկ Ազնաւքեան, Ճէք Շահինեան, Սեդրակ Շահէն, Օգուէն Սարեան և Պարոյր Սելեան:

Նոյն յուշագրէն մէյմէկ օրինակ ղրկուեցան Մոսկուայի, Լոնտոնի և Փարիզի կառավարութիւններուն:

Ազգային Խորհուրդի գլխաւոր և էական ընելիքը դարձաւ՝ շահիլ ամերիկեան ժողովուրդի համակրանքը և Ուաշինկթընի կառավարութեան միջոցով Հայկական Հարցը որպէս օրակարգ առնել Միացեալ Ազգերու ժողովին: Այս ուղղութեամբ Ազգ. Խորհուրդի թափած ջանքերը և ըրած գոհողութիւնները հասան անկշռելի չափերու: Ապահովուեցաւ 20.000 ամերիկացի կղերներու և այլ արժանաւոր մարդոց ստորագրութիւնը և Հայկական Հարցին օգնելու բարեկամեցողութիւնը:

Եւ սակայն, աւա՜ղ որ Դաշնակից ազգերու միջեւ ներքնապէս խմորուեցան հակամիտումներ: Արեւմտեան Դաշնակիցները Արեւելեան Դաշնակից՝ Սովետական Միութեան համայնավարական կարգերուն ընդդիմանալու և անոր տարածումը արգիլելու զինակցութիւնը կազմեցին Միացեալ Նահանգներու Նախագահ Հենրի Թրումընի առաջնորդութեամբ:

Պատմութեան մէջ անուն և հռչակ ստանալու սին փափաքով՝ Պր. Թրումէն յղացաւ նաև տխրահռչակ Փօյնթ Ֆօրի (Կէտ Չորս) կարգախօսը, որուն հաշուոյն ծրագրած էր զինակցիլ ոչ-համայնավար բոլոր ազգերու կառավարութիւններուն հետ, միլիոններով տոլարներ ընծայելու պայմանաւ:

Թրումէնեան քաղաքականութեան համաձայն, Միացեալ Նահանգները զինակցեցան նաև Թուրքիոյ հետ

Թուրքիոյ զինակցութիւնը Արեւմտեան Դաշնակից Ազգերու հետ՝ Հայկական Հարցը Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութեան օրակարգի վրայ բերելու յոյսն ու հնարաւորութիւնը չքացուց, քանի որ Հայկական Հարցին համակիր Ամերիկեան Մարմինները չուզեցին իրենց երկրին որդեգրած նոր քաղաքականութեան դէմ գործել և որով դադրեցաւ զոհողութիւններով սկսուած աշխատանքը:

Հակահամայնավար քաղաքականութիւնը Ամերիկեան և Արեւմտեան Դաշնակից ազգերու բոլոր թերթերուն գլխաւոր առարկան դառնալով՝ հեղեղի ուժգնութեամբ ներգրաւեց բոլոր ազատախոհ մտածողները, շշմեցնելով Հայկական Հարցին բարեկամ տարրերը ամէն ուրեք:

Ամերիկեան քաղաքական կեանքին մէջ գոյացաւ յետադիմական ամէնէն սեւ մտախուղը՝ յանձին Մըքարթիզմի, որուն խեղդիչ ազդեցութեան տակ Ամերիկեան յառաջդիմական բոլոր տարրերը ենթարկուեցան այնպիսի ճնշումներու, որոնց նմանը միջնադարեան հաւատաքննական ատեաններն են:

Քայքայիչ այս երեւոյթին ներքեւ, Ազգային Խորհուրդին գործակից նախկին հայ մտաւորականութիւնը միանգամ ընդմիշտ անյայտացաւ: Այն հայ օրէնսդէտները, գրողները, կղերները, գործի տէր մարդիկ, որոնք Հայկական Համագումարի ընթացքին իրենց խրատներով և Հայկական Իրաւանց պահանջքի գոռում-գոչումներով բեմը կը շարժէին՝ հեռացան, լռեցին, կարծես թէ մեռան...:

Ազգային Խորհուրդի գլխաւոր մէկ անկիւնաքարը կազմող Հայ Ռամկավար Ազատական կուսակցութիւնը՝ քաղաքական այդ թոհուբոհէն ահաբեկած՝ պաշտօնապէս հեռացաւ Ազգային Խորհուրդէն: Խորհուրդի մասնաճիւղերէն մեծ մասը լուծուեցաւ, իսկ մնացեալներու գործունէութիւնը դանդաղեցաւ:

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը անխախտ հաւատքով կը գործակցի Ազգային Խորհուրդին հետ՝ յուսադրելով հայութիւնը մօտիկ ապագային ազգերու համակեցութեան յոյսով, ուր կարելիութիւն պիտի տրուի ազգերու մօտ արծարծել հայկական իրաւունքները, ազատագրել բռնագրաւուած հայկական նահանգները եւ կցել Մայր Հայրենիքին՝ Խորհրդային Հայաստանին:

ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԱՅԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ամերիկայի Շրջանի միւս հրատարակութիւններն են.—

«Սոցիալիստ Հայաստան» ամսաթերթ, խմբագիր՝ Լ. Մարտիրոսեան
«Կռան» ամսաթերթ, խմբագիր՝ Ս. Շահէն
«Միացեալ Անկախ Հայաստան» խմբագիր՝ Վահան Զուգասըզեան
«Վերածնութիւն» ամսաթերթ, խմբագիրներ՝ Սիրվարդ և Յ. Բարեջանեան
«Հնչակ» օրգան Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 1935—1937, խմբագիր՝ Սիրվարդ
«Յիսնամեակ Հնչակեան կուսակցութեան» խմբագիր՝ Սիրվարդ
«Հնչակեան Տարեգիրք» Ա. և Բ. տարի, խմբագիր՝ Սիրվարդ
«Բառերու Եզրին» հեղինակ՝ Ս. Սապահ Գիւլեան
«Փոքր Հայքի Յուշեր» Ա. և Բ. տարի, հեղինակ՝ Ս. Սապահ Գիւլեան

«Պատասխանատուներ» հեղինակ՝ Ս. Սապահ Գիւլեան
«Սահմանադրութեան էութեան Մասին» հեղինակ՝ Ե. Սաֆօ
«Յակոբ-Յարէթ» թատերգութիւն, հեղինակ՝ Լեւոն Մարտիրոսեան
«Կարկառուն կամարներ», «Տանջուածները», «Զէյթուն» և «Հայաստանի Հարսանիքը»՝ թատերգութիւններ, հեղինակ՝ Սեդրակ Շահէն:

1934ին Ֆրանսայի Մարսէյլ քաղաքին մէջ գումարուած Հնչակեան կուսակցութեան 9րդ Ընդհ. Համագումարը, ազգային և միջազգային հարցերու առընթեր իր գիրքը յստակացնելէ և այդ ուղղութեամբ իր որոշումները արձանագրելէ ետք, յարմար կը նկատէ Կեդր. Վարչութիւնը փոխադրել Հիւս. Ամերիկա, և անմիջապէս ընթացք տալ «Հնչակ»ի հրատարակութեան, իբրեւ կեդրոնական օրգան:

Փոխն ի փոխ և յաջորդական կարգով, Կեդր Վարչութեան անդամներ ընտրուեցան՝ ընկերներ Սիրվարդ, Օ. Գասպարեան, Ս. Շահէն, Վ. Զուգասըզեան: Յ. Մարիֆեան, Յ. Պանիրեան, Տոքթ. Յ. Շեքերճեան, Պետրոս Պանոսցի, Մ. Զագիկեան և Բ. Վարազդատ՝ Ֆրանսայի շրջանէն:

«Հնչակ»ը հրատարակուեցաւ Փրովիտէնսի մէջ, շուրջ երկու տարի, խմբագրութեամբ՝ ընկ. Սիրվարդի և դադար առաւ նիւթական անձուկ պայմաններու ներքեւ:

ԸՆԿԵՐ ՄԱՐԳԱՐ Ա. ՔԵՊԱՊՃԵԱՆ

«Սովետական Հայաստան» թերթի 1960 Սեպտ. 22ի թիւէն ցաւօք սրտի կը տեղեկանանք մահը ընկ. Մարգար Ա. Քեպապճեանի:

Ամերիկահայ աշխատաւորութեան, յատկապէս հնչակեան շրջանակին քաջածանօթ էր ընկերը 1913—23 թուականներուն, որպէս հնչակեան գործիչ, բեմախօս և կազմակերպիչ Հնչակեան կուսակցութեան:

Տարրական զարգացման տէր այս ընկերը՝ իր խօսելու ընդունակութիւնով և Հնչակեան սոցիալիստական գրականութեան անյագ ընթերցումով դարձած էր նկատելի ոյժ, մասնաւորապէս կազմակերպչական մարզի մէջ:

Մարգար Քեպապճեանի Կիլիկիոյ Կամաւորական Շարժումին մաս կազմելը անկեղծ արտայայտութիւնը եղաւ իր հայրենասիրական զգացումներուն, երբ տասնեակ հնչակեան ընկերներու հետ Ամերիկայէն մեկնեցաւ Կիլիկիա, թրքական ահաւոր եղեռնէն հրաշքով ազատուող խլեակներուն օգտակար ըլլալու գեղեցիկ մտածումով:

Կիլիկիոյ մէջ տիրող խանդավառութիւնը դժբախտաբար շատ կարճ եղաւ, շուտով մարեցաւ և հայ արիւնը դարձեալ սկսաւ հոսիլ, երբ դաշնակիցներ ուժասպառ եղան, պարտուած Թուրքիան ոտքի կանգնեցուցին, որպէսզի իր ոճիրը լրումին հասցնէ:

Ընկեր Քեպապճեան բարեբախտաբար նորէն սպանդէն կրցաւ ճողոպրիլ, բայց չվերադարձաւ Ամերիկա. ան, գաղափարուած հնչակեան այլ ընկերներու հետ անցաւ Սովետական Հայաստան իր քրտինքն ալ խառնելու ազատագրուած հայրենիքը վերակերտողներու քրտինքին: Իր հաւատարմութիւնը, որեւէ օգտակար գործ ընելու իր պատրաստակամութիւնը, եռանդը հայրենիքին ծառայելու՝ ակնյայտ ըլլալով՝ կանչուեցաւ պատասխանատու պաշտօններու: Իսկ վերջին տարիներուն՝ «որպէս աշխատաւորների դեպուտատների Լենինեան շրջանային դեպուտատ, սերտ կապ էր պահպանում ընտրողների հետ և Վարդաշէնի, Նոր Արէշի հայրենադարձ աշխատաւորների շրջանի մէջ քաղաքական աշխատանք էր տանում, վայելում նրանց համակրանքը»:

Հնչակեան կուսակցութեան մէջ իր գաղափարական կրթութիւնը ստացած այս ընկերոջ կենսագրական մահագրին մէջ կը կարդանք. «Մ. Ա. Քեպապճեանը երիտասարդ հասակից յարել է պրոկրեսիվ հոսանքներին, նուիրուել է հասարակական գործունէութեան: Նա հայրենասիրական ակտիւ աշխատանք էր տանում սփիւռքի հայութեան մէջ, նրանց ծանօթացնելով Սովետական Հայաստանի տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական վերելքին, արթնացնելով սէր դէպ ազատագրուած Հայաստանը»:

Անտարակոյս այս նշումը ճիշդ է, սակայն անոր մէջ կը բացակայի ամէնէն կարեւորը՝ Հնչակեան անունը, որովհետեւ ընկերը իր երիտասարդ հասակին կրթուեր է Հնչակեան գաղափարաբանութեամբ — Մարքսեան հասկացողութեամբ — և կատարած է հայրենասիրական աշխատանք սփիւռքահայութեան մէջ: Սփիւռքահայութիւնը այդ թուականներուն իր մէջ մէկ պըրոկրեսիվ — սոցիալիստական աշխարհայեացքով կազմակերպութիւն ունեցած է և ո՛չ թէ մէկէ աւելի — այդ եղած է Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Ասիկա ըլլալով անհերքելի իրողութիւն՝ զարմանալի և անհասկնալի է Հնչակեան բառը բերան չառնելնին, կարծես կրակ ըլլայ իրենց բերանը այրող: Իմպերիալիստական պետութեանց ծառայող կուսակցութեանց անունները կը նշեն, անոնցմէ չեն խրտչիր, սակայն մարքսիստական գաղափարաբանութեամբ երեք քառորդ դար անընդհատ պայքարող և արիւնտուող կազմակերպութեան մը մէջ գործողներու կենսագրութեանց երբ կ'անդրադառնան, կարծես անարդարութիւնը կը կարէ իրենց գրիչը Հնչակեան բառը գրելու համար:

Այո՛, ընկ. Մարգար Քեպապճեան Հնչակեան դրօշին ներքեւ պայքարեցաւ տարիներով, կազմակերպեց հայ աշխատաւորութիւնը և անցաւ Սովետական Հայաստան ու հոն ևս կանգնեցաւ աշխատանքի առաջաւոր գծին վըրայ և փակեց աչքերը 71 տարեկանին՝ լրիւ կատարելով իր պարտականութիւնները:

ՆԱԶԱՐԲԵԿԵԱՆԻ ԿԵԴՐՈՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՆԵՐԸ

Մարօ, Նազարբէկ, Խանազատ, Շմաւոն և Սապահ Գիւլեան ռուսահայերը Հնչակեան կուսակցութեան մարքսիստ սիւներն էին, որոնց դէմ ելան տաճկահայ արժէքաւոր մտաւորական ուժերը՝ խաբուելով հայ յեղափոխական տարրերու միացեալ ուժերուն կողմէ:

Անդին կային զտարիւն հայրենասէրներ, հարազատ սոցիալիստներ, որոնք սրտաբեկուեցան սոցիալիստական թեւի պարտութենէն և տխրութեամբ լեցուեցան կեդրո-պահպանողականներուն և ներքին դաւադիրներուն հանդէպ:

Ամերիկայի Հնչակեան մասնաճիւղերը դարձան գլխաւոր բեմադրավայրը, ուր երկու թեւերը դէմ դիմաց ելան պայքարելու բուռն թափով:

Նազարբեկեան կեդրոնը կոչուեցան հին Հնչակեանները, իսկ կեդրոպահպանողականները՝ Վերակազմեալ Հնչակեաններ» կեդրոն ունենալով «Նահանգային Վարչութիւնը» անուան տակ:

Ամերիկայի Հնչակեաններու «Նահանգային Վարչութեան» գլխաւոր սիւներն էին պատուելի Չիթճեան, Կ. Փափազեան, գործիչ անդամներ ունենալով Վահէ Արզուեան, Շահրիման, Գրիգորեան, Քաչեան և այլն: Իսկ Լոնտոնի Նազարբեկեան կեդրոնի ամերիկահայ կողմնակիցներն էին Հ. Արզումանեան, Կաճառեան, Բարեջանեան, Միլոնեան իրենց կեդրոն ունենալով Լինի, Ուստրի, Պոսթընի մ. ճիւղերը:

Նազարբեկեան զոյգերը և կողմնակիցները՝ դառնացած տաճկահայ մարտական ուժի, Տամատեանի, Ազատի և մտաւորականներ՝ Արփիարեանի խըմբակցութեան անակնկալ ամբաստանութենէն, տեղի տուին, լքեցին կեդրոնը:

Դարձեալ հին կեդրոնի ուժին հաւատացեալ և գործերուն հիացող նոր տարրեր, յանձինս Ս. Տաշիրի, Սագունիի, Սաքայի, հետագային Սապահ Գիւլեանի, ոյժ տուին Ամերիկայի այն Հնչակեաններուն, որոնք ինքնաբերաբար զգալով «Նահանգային Վարչութեան» դաւերը, կողմնորոշուեցան ի նպաստ հին կեդրոնին և արգելք հանդիսացան դաւադիրներու՝ կեդրոնի գրաւման աքտին:

Արզումանեան՝ նկատելով Նազարբեկեանի ընտանիքին նիւթապէս դառն վիճակը՝ նամակներ գրեց Ամերիկայի սրտցաւ Հնչակեաններուն, որ դրամ հանգանակելով գոյացնեն գումար մը, հրատարակելու համար Նազարբեկեանի մէկ գիրքը՝ գրած Համբարձում Առաքելեանի ամբաստանութիւններուն դէմ «Թզուկ Բամբիլիոնը» անունով:

Ամերիկայի հականազարբեկեան հատուածը բուռն ընդդիմութիւն ցոյց տուաւ այդ աքտին դէմ, անոր մէջ նախատեսելով Նազարբեկեանի վարկի բարձրացումը: Այս և առհասարակ երկու հատուածներու վէճին մասնակցող Լինի մասնաճիւղին կողմէ գրուած թիւ 1 Շրջաբերականը կը ներկայացնենք հոս, իր բնագրեն առնելով, որպէսզի ընթերցողները լուսաբանուին Հնչակեան «կենաց և մահու» 1896ի շրջանի պայքարի մասին:

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԼԻՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ. — 1902

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐՈՒՆ

Սիրելի՛ ընկերներ

Դեռ նոր միութեան խանդավառութեամբ արբշիռ, դեռ նոր Հնչակեան կուսակցութիւնը իր սրարշաւ ոլացքը առած՝ ահա երեւան ելան տխուր ու դժնէ դէպքեր, չարագէտ երեւոյթներ ու դարձեալ կուսակցութիւնը ալեկոծութեան մատնեցին ու ծնունդ տուին շարք մը ամօթալի պատկերներու որոնք Հնչակեան դրօշին արատ ըլլալու միայն սահմանուած են:

Երբ ասդին, անձնուէր կամաւորներ ժամանակի, գործի և ժողովուրդի պահանջի առաջ ծնրադիր միութեան ուխտը կը կնքէին զոհաբերութեան խորանին վրայ, անդին դաւաճան ու դաւադիր դէմքեր ժպտուն ու ծաղկաւէտ դիմակներու տակ պահուըտած՝ յեղափոխութեան, հայութեան, նոյնիսկ մարդկութեան դէմ քստմնելի դաւի մը, ոճիրի մը ցանցերը կ'երկարէին, որսալու և փշրելու ամէն անկեղծ սրտերը։

Հակառակ մեր լաւատես տրամադրութեան՝ հակառակ դիւցազնական ու անկեղծ ջանքերուն՝ թէ կարելի պիտի ըլլայ վերջապէս կանխել ծրագրըւած դաւադրութեան մը հետամուտ կազմակերպուած խմբակին արմատը խլել ու փճացնել ու այսպէս դարձեալ ազատել կուսակցութիւնը ա՛լ աւելի մեծ նուաթեկումէ մը և թոյլ չտալ որ կաթոգին սիրով մը պլլուած սրտեր այդ «խմբակի» տապարին զոհ երթան, սակայն ո՛չ միայն մեր ջանքերը ի դերև ելան, այլ նոյնիսկ մեր շուրջը, մեր գլխին թափուեցան լպիրշ լուտանքի և մոլեգին ատելութեան տարափ մը, մինչ շողացնելով մեր աչքերին «բոբոքողները արտաքսել զինուորական կարգապահութեամբ» սպառնալիքի մը փայլակը, որոնք հո՞րկ է ըսել թէ խաւաքարտէ չանթեր ու սնամէջ պղպջակներ ըլլալու դատապարտուած մնացին։ Ինչպէս ըսինք, ո՛չ միայն չի կըրցանք դարման մը գտնել այդ բանի բացուած վէրքին համար, այլ այդ կազմակերպուած դաւադիր խմբակը՝ Ամերիկայէն մինչև Լոնտոն, «Նահանգային Վարչութիւն, Արգուեան և ընկ.» անունով, իրենց դաւադրութիւնը ի կատար հասցուցած է հետևեալ կերպ մը միամիտներու օգնութեամբ և խըրախճանքներ կը կատարէ հնչակեան քանդուած, փշրուած նշխարներու վըրայ։ Դաւադրութիւն մը, որ նորանոր փաստերով և իրողութիւններով կ'ապացուցուի, կը հաստատուի և կը վաւերացուի, որ այդ ցանցը նետուած է ոչ թէ Հնչակեան հին հաստատուածին դէմ, այլ՝ ամբողջ հայ յեղափոխութեան դէմ, զայն գլխովին տապալելու ու վիժեցնելու մտօք։

Այստեղ շարք մը իրողութիւններ պիտի դնենք, որոնք օդի մէջ նետուած անհիմն զրպարտութիւններ, յերիւրածոյ սուտեր ու նպատակաւոր վարկաբեկումներ չեն, ինչպէս վերջերս երևան եկան Նահանգային Վարչութենէն հաւաքաբար և անհատաբար, կարգ մը շրջաբերականներ և որոնց արձագանգ դարձան՝ առանց ստուգութիւնը կարենալ հասկնալու, միակողմանիօրէն լսած՝ մասնաճիւղերէն ոմանք, այլ, վաւերական, ստոյգ և անժխտելիօրէն ապացուցուած իրողութիւններ, որոնք կատարուած են պաշտօնական մարմիններէ և անոնց մեղսակից-ձեռնասուններէ։ Թող մասնաճիւղերը բանան ընկերական-բացատրական ժողովներ, որպէսզի հոն կարենան լսել բազմակողմանիօրէն և երկուստեք բոլոր խնդիրները իրենց աղբիւրէն. այնտեղ դէմ առ դէմ, երես երեսի կանգնած՝ բացատրել, բացատրուիլ ու այսպէս հասկնալ իրերու ճշգրիտ դրութիւնը, փոխանակ այս կամ այն պատասխանատու բանել, ասոր կամ անոր մոլեգին ատելութեան, գրգռումի և նախապաշարումի հոսանքի ազդեցութեան տակ։

Ամերիկայի մէջ, Միութենէն ետք, կուսակցութեան մասնաճիւղերը Ուստրի Միացեալ (իբրև թէ) Պատգամ. ժողովով ոչ թէ ձուլման հիմը դրին, այլ հատուածականութեան խրամատը բացին առանց իրենց գիտութեան։ Հակառակ Միութեան պայմաններու, հակառակ նոյնիսկ Միացեալ Կեդր. Վարչութեան ձուլման և ձուլելու հրահանգին, վերակազմեալ հատուածի կեդրոնի ներկայացուցիչները գաղտնի և ծրագրուած հրաժարականներ զրկեցին ոչ Միացեալ Կեդրոնի, ոչ կուսակցութեան, այլ Պոսթըն նստող գործի հնակարկառ Պր. Փափազեանին, որ այն ատեն որևէ պաշտօնէ զուրկ էր։ Պր. Փափազեան կեդրոնականներու Յուլիս 28 թուակիր հրաժարականները փոխանակ Սեպտեմբերին, վերոյիշեալ Պատգամ. ժողովին ներկայացնելու՝ նոյնիսկ պատգամաւորներու յայտնելու իր գրպանը պահեց նորանոր հաշիւներ՝ կարգադրելու դիտումով։ Ծրագրուած գեղծումին դէմ բողոքեցինք. բողոքեցինք որ նոյն Պատգամ. ժողովը կազմուած էր յաւէտ համախոհներէ. բողոքեցինք այդ ժողովին դէմ, որ այնպիսի կարգեր և կանոններ հաստատեց որոնք կուսակցութեան հիմնական սկզբունքներուն դէմ էին և դէպի ապակեդրոնացում կը տանէին. բողոքեցինք որ Նահանգային Վարչութեան տըրւեցաւ այնպիսի իրաւասութիւններ, որոնք ընդհանուր կուսակցութեան իրաւունքներու մէջ ոտնձգութիւններ երևան բերելէ զատ, կը խախտէին կուսակցութեան ներդաշնակութիւնը։ Կեդրոնական Վարչութիւնը այլևս խրտուիլակ մը պիտի ըլլար Նահանգային Վարչութեան ներքև, ինչպէս որ յետոյ Նահանգային Վարչութիւնը իր դաւաճան խաղերը խաղաց այդ իրաւասութիւններու վրայ կռթնած։ Նահանգային Վարչութիւնը հազիւ գործի գլուխ կանգնած՝ որ դեռ ըստ կուսակցութեան օրինաց չէր վաւերացուած Միացեալ Կեդրոնէն՝ փոխանակ զրկուած հրաժարականները մասնաճիւղերուն ներկայացնելու և անոնց կամքն ու հաւանութիւնը առնելու, գաղտնաբար Պր. Ջիթճեանը լիազօր պատուիրակ կ'ընտրէ և կը ղրկէ Լոնտոն «գործերը կարգադրելու»՝ ի դիմաց Ամերիկայի մասնաճիւղերու. մինչդեռ Նահանգային Վարչութիւնն իսկ միաձայն չէր այդ խնդրոյ մէջ, ինչպէս նաև Ջիթճեանի պաշտօնագիրը նոր վարչական ընդհանուր ժողովէ անցնելէ ետք Պր. Փափազեան խարդախած էր, ա՛լ աւելի իրաւասութիւններ և յաւելումներ թխելով (կեդրոնի մէջ փոփոխութիւններ մտցնել. Ս. Պարթևեանը «Հնչակ»ի խմբագիր նշանակել, «Նոր կեանք» հրատարակել, Արգուեանի ձեռքը յանձնել ամբողջ երկրի գործունէութիւնը ինչպէս նաև հանգանակուած բոլոր դրամները անոր տրամադրութեան ներքև պահել՝ որ պատասխանատու պիտի մնայ ո՛չ միայն կեդրոնին՝ այլ ամբողջ կուսակցութեան առջև) ինչպէս որ Նահանգային Վարչութեան գանձապետի շրջաբերականն ալ կը յայտնէ այդ։ Մենք բողոքեցինք որ Ջիթճեանի պէս ծրիակեր, միութեան դիմակի տակ պահուըտած հակայեղափոխական մը ընտրուած էր այդ պաշտօնին, մէկը, որ 96ի ամօթալի արարքի անխրահռչակ հերոսն էր, Ջիթճեան՝ որ հատուածական ու դաւադրական մտքերով կուրացաւ, ջանաց և գողցաւ ընկերներէ մէկու գրպանէն Պր. Արգումանեանի գրած մէկ ընտանեկան նամակը, որպէսզի ապագային դաւադիր խմբակի արարքը պարտկելու և ծածկելու համար իբրև պատրուակ և զէնք գործածէ և այդ աւանդը յանձնեց Նահանգային Վարչութեան և Լոնտոն մեկնեցաւ։ Այս բոլոր գեղծումներու դէմ բողոքեցինք, քանի որ Նահանգային Վարչութիւնը միամիտ յաւակնութիւնը կ'ունենար դեռ ամբողջ կուսակցութեան գործերը անօրինելու, առանց միւս շրջանակներուն իմաց տալու, կարծես թէ հնչակեանութիւնը միայն Ամերիկայի մէջ ըլլար և անոր բանալին՝ Նահանգային Վարչութիւնը։ Նահանգային Վարչութիւնը ամէն միջոց ի գործ դրաւ խեղդելու այդ իրաւացի բողոքները և իր աղիտալի ընթացքը շարունակեց, սպառնալով լուծել, արտաքսել անուղղակի ճամբաներով՝ ի հարկին «զինուորական պարտականութեանց» ենթարկել տալով։ Բողոքեցինք որ Նահանգային Վարչութիւնը արգելք կը հանդիսանար ընկերները խնդիրներու տեղեակ պահելու, երբ արդէն հին հատուածի ներկայացուցիչները շատ ուշ իմանալով իրենց պաշտօնակիցներու գաւառական հրաժարականները, հրաժարական մը որ Պր. Արզումանեան տակաւին Լոնտոն չէր հասած, ովկիանոսի վրայ էր — Յուլիս 28 —, (որովհետեւ այդ հրաժարականի պատճառ Արզումանեանի եւ իր ընկերներու հատուածական ոգւոյն եւ անոր նամակին վերագրել կ՚ուզեն) գաղտնաբար ղրկուած էր արդէն, շրջաբերականով մը կը տեղեկացնէին իրողութիւնը եւ դարման տանիլ կ՚առաջարկէին։ Բողոքեցինք մենք Նահանգային Վարչութեան դէմ, որ իր լիազօրի տուած անսահման իրաւասութեան չարաչար գործածութեամբ, շրջանները իրարու կը բաղխին, կուսակցութեան գործերը կը խանգարեն ու դէպի բաժանում կ՚ընթանան, որուն միակ մեղապարտ պատասխանատուն Նահանգային Վարչութիւնն էր։ Նահանգային Վարչութիւնը իր գծած ուղղութեան հաւատարիմ, խուլ կը մնար մեր ձայներուն, երբեմն երբեմն դժգոհ ու բողոքող ընկերներու աչքին փոշի ցանելու համար, իբր թէ ընկերներու խորհրդակցութեան կը դիմէ՝ խնդիրները կարգադրելու համար, «ընկերային ժողովներ» անունով խաբեբայական լուբախաղացութիւններ կը սարքէր։

Պր. Ջիթճեան Լոնտոն հասնելով՝ ճարպիկ փորձառու դաւադիրի մը պէս, փոխանակ երես առ երես բացատրուելու ու կարգադրելու, սուտ ու պատուելիական էնթրիկներ կը խաղայ, փոխանակ հին հատուածի ներկայացուցիչներու օրինաւոր առաջարկին թէ՝ «Պէտք է գաղանի եւ «անդառնալիօրէն» հրաժարականները իբրեւ իրողութիւն, ըստ օրէնքի, կեդրոնի սեղանի վրայ դնել եւ ապա երբ կ՚ուզեն ետ առնել իրենց հրաժարականները եւ գործակցիլ միասին, մենք սիրով ձեռք կու տանք»՝ Ջիթճեան լրբօրէն մինչեւ այնտեղ կը սուտէ հեռագրով թէ՝ «մերինները եղբայրաբար ձեռք կու տան իսկ անոնք կը մերժեն գործակցիլ», չի մոռնալով հեռագրել նաեւ Նահանգային Վարչութեան, որ շուտով Պր. Արզումանեանի դաւադրական նամակը ղրկէ, ի հարկէ գործերը կարգադրելու համար։ Բողոքեցինք, որ Վերակազմեալ հատուածի հրաժարեալ կեդրոնականները կուսակցութեան գանձը հետերնին տարած՝ լիառատ ու փարթամ ապրուստին կը հոգային, մինչդեռ անդին՝ հին հատուածի ներկայացուցիչները՝ անօթի մնալու դատապարտուած, ո՛չ թէ ռոճիկ՝ այլ օրապահիկ մ՚իսկ չէին կրնար ստանալ։

Ջիթճեան փոխանակ հասկացողութեան գալու եւ հաշտութիւն կնքելու, կը սկսի իրեն հրահանգուած դաւերուն կծիկը քակել։ Կը պահանջէ հին հատուածի ներկայացուցիչներէն, որ կուսակցութեան գոյքերը փոխադրեն այն տունը որ վարձած էր իր անունով. հակառակ պարագային, կուսակցութեան կեդրոնի գանձէն, որ այժմ իր քովն էր, բնաւ իրենց ռոճիկը չեն կրնար ստանալ. սուլթանական բռնակալութեամբ անձնատուր ըլլալ կ՚առաջարկէ դրամի համար։ Հա՞րկ է ըսել թէ անոնց կողմէ արհամարհանքով դիմաւորուեցաւ։

Բոլոր դրամները իրենց ճանկին մէջ առած, «Հնչակ»ը իւրացուցած, աշխատեցան հին հատուածի ներկայացուցիչները հեռացնել եւ գոյքերուն ալ տէր դառնալ եւ յետոյ, «երթաք բարով, դուք բողոքողներ եւ ռուսահայեր»· ահա դաւադիր խմբակին նպատակը։

Այս բոլոր զեղծումներու, անիրաւութիւններու եւ դաւադրութեանց դէմ մենք բողոքեցինք ու կռուեցանք։ Բողոքեցինք, որ Ջիթճեանը տակաւին չեն սանձեր, որ կը հեռագրէ Նահանգային Վարչութեան, որ՝ «Մելֆերթի դրամը ապահովեն, մի գուցէ մասնաճիւղի գանձը գտնուող դրամը ղրկուի Լոնտոն եւ հին հատուածի ներկայացուցիչները ազատին արհեստական սովի ենթարկուած դրութենէն։ Բողոքեցինք որ ամբողջ կուսակցութեան գանձը կամ դրամական ճակատագիրը այնտեղ իսկ կը յանձնուի Մ. Տէր Յովհաննէսեան բուածի մը ձեռքը, որ յանդգնութիւնը կ՚ունենայ՝ Նահանգային Վարչութեան իսկ որոշած 100 տոլար ղրկուիլը հին հատուածի ներկայացուցիչներուն տալը մերժել՝ Փոչեանի եւ Մարգուկէսեանի հրահանգով։ Բողոքեցինք այս լիրբ եւ սուլթանական կամայականութեանց դէմ, որ Լոնտոնի մէջ իրենց լիազօր պատուիրակը, հոս իրենց գանձապահը, իրենց թոյլ կուտան ամբողջ կուսակցութեան ճակատագրին հետ խաղալ առանց փոքրիկ կշտամբանք մ՚իսկ լսելու։

Նահանգային Վարչութիւնը այդ բողոքներու առաջքը առնելու «սրբացուած հոգածութեամբ» մը Փրավիտէնս Նոյեմբեր 8ին ժողովի մը կը հրաւիրէ «հին եւ Վերակազմեալ հատուածը ներկայացնող գիտակից ընկերներէն առ առաւելն 6ական հոգի, կնճռոտած խնդիրներուն լուծում մը գտնելու», ուր երեւան եկաւ որ Ջիթճեան լիազօր ներկայացուցիչը իր դաւադիր կեդրոնականներու (Արզուեան, Շահրիման, Գրիգորեան) հետ արդէն Նոր Կեդրոն կազմած, շրջաբերականներ հանած կը խոստանար մօտ օրէն «Նոր Հնչակ» եւ «Նոր կեանք» հրատարակել։ Բոլոր խնդիրները մանրամասն քննելով՝ պարզուեցաւ որ Նահանգային Վարչութիւնը ներքնապէս ու բացարձակ մեղսակից կը հանդիսանար այս բոլոր ձեռնարկներուն եւ սակայն բոլոր անդամներն ալ իրենք զիրենք չքմեղելու համար կը դատապարտէին Ջիթճեանը, որ ղրկուած է եղեր «միայն հաշտութիւն կայացնելու համար»։ Բացի գանձապահէն, որ կը պոռպոռար թէ «Ջիթճեան ըրած է ինչ որ մենք հրահանգած ենք»։ Սակայն այս բոլոր բաներուն դարման տանիլ հարկ էր։ Շատ մը խորհրդածութիւններէ ետք, օգտակար եւ նպատակայարմար որոշումներու յանգեցաւ ժողովը. այդտեղ Նահանգային Վարչութեան անդամներն էին որ կը պահանջէին թէ այդ որոշումները պէտք է ըլլան միաձայն եւ ընդհանուր համաձայնութեամբ։ Անմիջապէս հեռագրով Ջիթճեանը պաշտօնանկ ընել եւ նոյն պաշտօնանկութեան լուրը հաղորդել հին եւ Վերակազմեալ հատուածի ներկայացուցիչներուն, շուտափոյթ հեռագրել թէ՛ հոս եւ թէ՛ Լոնտոնեան՝ գանձային վիճակը ապահովելու համար, Ս. Պարթեւեան «Հնչակ»ի կամ «Նոր կեանք»ի մէջ որեւէ գործ չունենայ, ինչպէս նաեւ հեռագրել ինքնընտիր եւ ինքնակոչ կեդրոնին՝ որեւէ թերթ չհանել, քանի որ իրենց բաժանման շրջաբերականները ներքնապէս՝ թերթի հրատարակութիւնն ալ հրապարակապէս բաժանումը իրողութիւն պիտի ըլլար, մանաւանդ նոր հասցէով մը։

Եւ ահա Նահանգային Վարչութիւնը հետեւեալ օրը բոլոր որոշումները կը նետէ զամբիւղը եւ կը սկսի նորէն իր սովորական խաղերը, բացի Ջիթճեանի պաշտօնանկութեան հեռագրէն որ առանց Նահանգային Վարչութեան միւս դաւակիցներու հրեշաւոր մաքին ծանօթ ըլլալու, ատենապետը՝ Տոքթ. Արշակ Տէր Մարկոսեան, անյապաղ հեռագրած էր եւ որուն համար յետոյ կշտամբանք մ՚ալ լսեց։ Իսկ միւս բոլոր որոշումներու հակառակ միտքը պարունակող նամակներով ու հեռագրով Նահանգային Վարչութիւնը կը դիմէ հին հատուածի ներկայացուցիչներուն թէ՝ այն ատեն դրամ կը ստանաք երբ կուսակցութեան բոլոր գոյքերը կը յանձնէք դաւադիր խմբակին (Արզուեան, Շահրիման և Գրիգորեան) որոնք կարող են և պէտք է գործերը վարեն ինչպէս նաև թերթ պէտք չէ հրատարակէք։ Ահա ամօթալի ու լկտի կատակերգութիւնը, որ Նահանգային Վարչութեան մի քանի աճպարարները կը խաղային։ Փրավիտէնսի ընկերական ժողովին ներկայ եղողները ի լուր այս դաւեշարին՝ անսահման զայրոյթով լեցուած՝ այդ դրութեան վերջ մը դնել առաջարկեցին և որովհետև տակաւին Ուստրի հրապարակային հանգանակութիւնը չէր եղած, Նահանգային Վարչութիւնը ակամայ 100 տոլար զրկելու որոշումն ալ գործադրելէ շատ ուշ և որուն գործադրութեան համար գանձապետը աղի աղի արտասուքներ կը թափէ։ Փութկոտ աճպարարանք մը կար Ուստրի հանգանակութիւնը ընելու «այդ կալն ալ ներս առնելու» մտահոգութեամբ ծանրաբեռնուած, սա ալ ճանկ ձգել և 15000 տոլարի բախտին արժանացնել։

Հին հատուածի ընկերները, ինչպէս նաև Վերակազմեալ հատուածի սրտցաւ ընկերները հակառակ էին այսպիսի վրան բաց և պարզ դաւադրութեամբ մը եղած հանգանակութեան. մարդիկ կը խաբուէին այն ատեն՝ երբ դիմացինին անկեղծութեան չէին տարակուսիր. միթէ՞ կարելի էր գտնել անկեղծութեան մէկ կաթիլն իսկ Նահանգային Վարչութեան ծոցը. ալ կը բաւէր այսչափ խաբուիլ ի սէր գործին որուն համար ամէն զոհաբերութեան ենթարկուեցանք։ Դրամը չէր որ կը պակսէր, թէ դրամով կարելի էր մեր ներքին խնդիրները կարգադրել, այլ անարգ որոգայթ մըն էր, որուն թելերը Նահանգային Վարչութեան ձեռքն էին։ Կողոպուտ մըն էր, որ կը կատարուէր գործի անուան տակ, անկեղծ ընկերներու և միամիտ ժողովուրդի քսակներուն վրայ խրախճանք մը։ Փրավիտէնսի ընկերային ժողովի որոշմանց վիժումի թուականը բացու մեր առջև թանձր վարագոյրով ծածկուած ամօթալի ներկայացման մը բոլոր տեսարանները։ Ուստրի հին հատուածի ընկերները ամէն ջանք ու ճիգ չի խնայեցին որպէսզի այդ հանգանակութիւնը դէթ յետաձգուի մինչև որ մեր ներքին գործերը կարգադրուէին։ Երբ այս բոլոր առաջարկները հերքուեցան ու իրենց մտադրածը առաջ տանելու կը համամտէին Մարգուկէսեան, Գոչեան կարգ մը միամիտներու աջակցութեամբ, հին ընկերները ազդով մը յայտարարեցին ժողովուրդին զգուշանալ այդ թակարդէն և դէթ ազգային որևէ նախատինքէ և պատասխանատուութենէ ազատ մնալու համար, այս՝ յանուն միութեան, յանուն Հնչակեան կուսակցութեան՝ կազմակերպուած խմբակին դրամաշորթութենէն, որ «ծանօթ ու անծանօթ որկորներու յագուրդ տալու միայն ծառայած է»։ Իսկ այդ դաւադիրները, իրենց արբանեակներով — Գոչեան, Մարգուկէսեան — առանց ամօթի կարմիրը իրենց երեսներու վրայ կրելու, իրենց դաւադրութեան մերկացումէն անարգած՝ «չարամիտներու և որիկաներու գործ» հըռչակեցին հրապարակաւ։

Նահանգային Վարչութիւնը այս բոլոր խաղերը կը խաղար՝ կուսակցութիւնը անդունդին եզրը հասցուցած էր, առանց մասնաճիւղերուն ամենափոքր բան մ'իսկ յայտնելու և ոչ ալ կուսակցութեան միւս շրջանակները լուր ունէին այս բոլոր անցուդարձերուն նկատմամբ, հակառակ ատոր՝ Նահանգային Վարչութիւնը ստապատիր և ուռուցիկ ծրագիրներով ընկերներու խանդավառութիւնը կը շահագործէր։ Այստեղ միջանկեալ պէտք է ըսել, որ Նահանգային Վարչութիւնը իր այս բոլոր զեղծումները, կատակերգութիւնները սքօղելու համար, ուժգին փրոփականտ մը սկսած էր Լինի մասնաճիւղին դէմ, այս բոլոր անհամաձայնութիւնները և խառնակութիւնները անոր վերագրելով։ Գրգռելով նոյնպէս բոլոր ընկերներու կրքերը, ատելութիւնը և զայրոյթը, որովհետև զարմանալի չենք գտներ երբ ընդունինք թէ Նահանգային Վարչութեան դաւերուն կափարիչը Լինի մասնաճիւղին ընկերներն էին որ վերցուցին։ Խուլ, յամրընթաց բողոքը իր ընթացքը առած էր և պայթելու սահմանուած, իսկ միւս կողմէ Նահանգային Վարչութիւնն ալ ի կատար հասցուցած իր դաւադրութիւնը։ Արտակարգ Պատգմ. Ժողով մը հըրաւիրեց, Փրավիտէնս, Դեկտ. 6—7ին։ Ժողովը տեղի ունեցաւ դռնփակ, որպէսզի աչքը բաց ընկերներ մուտք չգործեն և գաղտնի բողոքի զինուորները։ Եւ որպէսզի Պատգմ. Ժողովը Նահանգային Վարչութեան դաւադրութիւնը պաշտէ, Նահանգային Վարչութիւնը կանխաւ ամէն տեղեր բացառական ժողովներ կազմել տուաւ, ուր կարդացնել տուաւ՝ իր մունետիկներու միջոցաւ՝ Չիթճեանի և դաւադիր կեդրոնականներու սուտ, զրպարտող շըրջաբերականները և «աղբանոց» (Փ. Ազատեանի խօսքով), «վատ, լկտի» (Մ. Յովհաննէսեանի բառով), «թուլամպաճիկան» (Կ. Փափազեանի խօսքով) հայհոյութեամբ լեցուն տեղեկագիրները, որպէսզի բոլոր ընկերներու խանդավառ ու կոյս մտքերը փճացնէ ու նախապաշարէ հին հատուածի ներկայացուցիչներու դէմ, որպէսզի մասնաճիւղերէ այնպիսի պատգամաւորներ ընտրուին, որ գան Նահանգային Վարչութեան արարքը ծափահարեն և ընդունին բաժանումը իբրև իրողութիւն և ընդունին նաև ապօրէն ու ինքնընտիր Կեդրոնը, չմոռնալով պահել նաև Նահանգային Վարչութեան յաղթանակը։ Հին հատուածի ընկերները այլևս որևէ վստահութիւն և անկեղծութիւն չտեսնելով ոչ Նահանգային Վարչութենէն և ոչ անոր հրաւէրէն, միասին եկած Պոսթընի մէջ ընկերային ժողով մը կազմեցին և ճակատաբաց ու համարձակ պահանջագիր մը ներկայացուցին Նահանգային Վարչութեան, թէ մինչև որ անոր գործադրութիւնը չերաշխաւորուի՝ չէին կրնար մասնակցիլ Պատգամաւորական ժողովին, որ դարձեալ դաւ մը, թակարդ մըն էր, իսկ ան իր կարգին անպատասխանի թողուց և կարևորութիւն իսկ չընծայեց, կազմելով ժողովը Վերակազմեալ պատգամաւորներէ։

Վեր. Պատգմ. Ժողովը մասամբ իրագեկ եղաւ խնդիրներուն և ի մեծ ցաւ ու զարմանս դաւադիրներուն, իրենց բոլոր ձգտումներուն չի կրցին գոհացում տալ այդ ժողովով, որովհետև Պատգմ. Ժողովը միութիւնը պահելու միջին ճամբան գտած ըլլալ կարծեց Յանձնախումբ մը ընտրելով։ Շարք մը հակասական որոշումներ, ինչպէս նաև բոլոր դատաստանական խնդիրներու քննութիւնը ընդհ. պատգմ. ժողովի թողելով հանդերձ, Պր. Արզումանեանց ընտրուած ըլլար Ամերիկայէն կամ աւելի ճիշդը Ամերիկայի Վերակազմեալ Հնչակեաններէն։ Այդ որոշմամբ պարզապէս երևան եկաւ որ սատանիկ փրոփականտ մը եղած էր Պր. Արզումանեանցի դէմ, անոր ծանօթ գողցուած անձնական նամակը արդէն բոլոր մասնաճիւղերուն ցրուած՝ զայն իբրև Հնչակեան Միութեան դաւադիր ներկայացնելով կուսակցութեան առջև և իբր պատրուակ իրենց արարքները ծածկելու համար։ Պր. Արզումանեանցի քննութիւնը ո՞ր ատեանի ներկայացաւ որ այդպիսի վճիռ մը արձակեց: Պր. Արզումանեանց ինչո՞վ մեղաւոր էր, երբ ըստ միութեան պայմաններու, որոնք մշակուած էին լայն, ազատ և անկաշկանդ գծերու վրայ և երբ համաձայն այդ պայմաններու՝ ամէն հատուածական ուղղութիւն և ծրագիր պիտի մնային և պահէին իրենց ինքնուրոյնութիւնը մինչև ընդհ. պատգմ. ժողով և երբ ամէն մարդու անքննարկելի իրաւունքը պիտի ըլլար՝ իր դաւանած սկզբունքները փրոփականտ ընելու. մի՞թէ դաւադիր մըն է Արզումանեանց և բաց տառի մի՞թէ Հնչակեան կուսակցութեան մէջ գրաքննութիւն մը հաստատուած է ընկերներու անձնական կարծիքներու վրայ բանալու: Ինչո՞վ յանցաւոր է Պր. Արզումանեանց երբ այդ փոխադարձաբար ընդունուած պայմանները մասնաճիւղերուն համար վարագոյրով ծածկուած գաղտնիք մը եղած են. չէ կարդացուած, չէ հասկցուած ու յետոյ այդպիսի ուղղութեամբ փրոփականտ մը իբրև դաւադրութիւն մարսել կը տրուի մասնաճիւղերուն: Խորհուրդ կու տայինք մասնաճիւղերուն, որ պահանջեն ու կարդան անգամ մըն ալ գէթ իբրև բացատրիչ մաս պայմաններու — վերջնագիրը, որուն համար Միութիւնը բաւական ձգձգուեցաւ: Ուրեմն կամ Նահանգային Վարչութիւնը չէ հասկցած կամ հասկցուցած և կամ գիտակցաբար և նպատակաւոր կերպով կը խեղաթիւրէ և կ'այլանդակէ: Ըսէ՛ք Մարգուկէսեան բուսած նեխած հոգիին թէ «դաւադրական ժողով» այն չէ որ ամէնուն ծանօթ, բաց, համարձակ կը գումարուի և իբրև ժողովի արդիւնք իր պահանջները կը հաղորդէ, այլ այն փրոփականտը, այն ժողովները որոնք հակառակ պայմաններուն և ընդունուած կանոններուն՝ մեր աչքէն ծածուկ ամէն օր կը կատարուին Վերակազմեալ անուան տակ, Պոսթըն ինչպէս նաև այլ տեղեր:

Նահանգային Վարչութեան անդամներէն՝ Պր. Փափազեան, որ այս նոր խնդիրներու «չարեաց արմատը» ինքն էր, ինքն էր որ Փրովիտէնսի ընկերային ժողովի որոշումները ջուրը ձգել տուաւ, իսկ Վերակազմեալ Պատգմ. ժողովի որոշած յանձնախումբի որոշումը յօժարակամ ընդունեց, որովհետև այդ յանձնախումբի անդամներէն մէկը ինքն էր, կը բաղձար Լոնտոն «տեսութեան» երթալ և Չիթճեանի չյաջողածը ինք կատարէր, այսինքն գոյքերը կարենար կորզել՝ սակայն Նահանգային Վարչութեան միւս դաւադիրները, Գուչեանի, Մարգուկէսեանի և Սմբատի դաշնակցութեամբ, այլևս շատ ուշ սեպելով և որ ուխտած էին հաւատարիմ մնալ «տօլարըրճի խմբակին» (Արփիարի խօսքով) կեղրան հաչակել. ամէն տեսակ խաչընդոտ հանդիպացան, վազեցին, վազվզեցին աջին անդին, շրջաբերականներ հանել տուին, նամակներ տեղացուցին որպէսզի բեկանեն այդ որոշումը, արդէն կեղծ «Հնչակ»ը Զօպանեանի ապարանէն ելած՝ պատրաստ ճամբայ էր: Փանձապեանը, որ իր պաշտօնին «բարձրութիւնը և փափկութիւնը» ըմբռնած էր, կ'արհամարհէ Պատգմ. ժողովը, կ'անգոսնէ անոր որոշումը և հակառակ Պատգմ. ժողովի որոշման՝ 40 ոսկի եւս կը հասցնէ այդ հացկատակներու խմբակին. յիշե՞լ տակաւին այն դրամական զեղծումները, որոնք գործուեցան Նահանգային Վարչութենէն և Արզուեանի և ընկերութենէն: 250 ոսկի մէկ անգամէն Արզուեանի տրամադրութեան տակ դրուիլը Նահանգային Վարչութեան գանձապետէն, որ առանց Նահանգային Վարչութեան անդամներու գիտութեան իսկ կատարուած է. ո՞ւր գնաց Միութենէն մինչև հիմա «տօլարըրճի խմբակի» ձեռքը դիզուած 5—6 հազար տոլարները. տակաւին

«Անգլ. Թերթ» հրատարակելու փայլուն խոստումները պիտի չաղացուի՞ ընկերներու աչքին և ո՞ւր դնել այն խաբեպատիր օրօրները, թէ՝ «կամաւորներու խումբը արդէն սահմանագլուխ հասած է», որ Նահանգային Վարչութիւնը կը յայտարարէ մասնաճիւղերու առջև:

Պատգմ. ժողովը այս բոլոր խնդիրներուն տեղեակ եղաւ. չօշափելիօրէն իր առջև պարզուած էր Նահանգային Վարչութիւն բուսած դաւադիրներու արարքը և սակայն տակաւին իրենց պաշտօնին վրայ պահեց զանոնք, առանց զայն լուծելու ու այդ իժերուն գլխուն հարուածելու և ջախջախելու, որոնք քիչ յետոյ՝ ա՛լ աւելի ազատ խաղերու դերին մէջ գտնուեցան:

Յանձնախումբը պիտի մեկնէր Լոնտոն, ինչեր չըրին որ չընէին այդ դաւադիրները: Սանամայր Մարգուկէսեանը իր ազատ շրջաբերականով, գանձապետը՝ իր շրջաբերական-նամակով, մէկ ծայրէն մինչև միւս ծայրը, ստախօսութեամբ, կեղծիքով և այլանդակ խեղաթիւրումներով, որոնք իրենց «դաւանանքի և խառնուածքի մասը կը կազմեն», ընկերներու անբիծ սրտերը անբարոյականացուցին, չմոռնալով նաև թուք, մուր և ճանկեր նետել հին հատուածի բոլոր ընկերներու անխտիր, որոնք այլևս պժգած կը զգային ո՛չ միայն այդ դաւադիրներու հրահանգին ականջ դնել, այլ բաղուքելն իսկ ամօթ կը սեպէին և ձգած էին իրերը իրենց բախտին: Նահանգային Վարչութիւնը իր ճուտերով ու մունետիկներով ամէն տեղ, ամէն մասնաճիւղ մուտ գործեց, թունաւորեց մաքուր զգացումները, ամէն ընկեր պարտաւորիչ ըրաւ, նախատել, ատել, վարկաբեկել հին հատուածի ընկերները և ամէն գրութիւն որ հին հատուածի բռնաբարուած իրաւունքները կը պաշտպանէ, ետ դարձնել կամ այրել, փճացնել նոյնիսկ առանց կարդալու: «Հնչակ»ները ետ ղրկել տուաւ. այնպէս որ, Կեդր. Վարչութիւնն ալ ճարահատ իր ձայնը կարենալ լսեցնելու համար կը ղրկէր բոլոր շրջաբերականները մասնաճիւղին որ ցրուէր և ընկերները իրազեկ ըլլային անցուդարձերուն: Նահանգային Վարչութիւնը ներքնապէս կը հրահանգէր մասնաճիւղերուն վարչութեան՝ գրաւելու պատեհ ամէն գրութիւն որ Լինէն կու գար, առանց մասնաճիւղին ներկայացնելու ինչպէս, նաև արգիլել որևէ գրութիւն Լինի հասցէին ղրկելու: Իսկ ամէն կողմ ընկերներ այս աչքակապութիւններուն անտեղեակ, յաճախ կը պահանջեն լսել հին հատուածի կողմէ եկած գրութիւնները՝ երկուստեք բացատրուելու և որոնց ի պատասխան Նահանգային Վարչութեան սանուկները, իրենց մասնաճիւղերու ընկերներուն կը պատասխանեն. «Անոնք չեն ղրկեր, ագէտ են, «գրագէտ» չեն, «գործաւոր» մարդիկ են, վերջապէս դաւադիրներ են՝ Նազարբէկ բերել կ'ուզեն» և այլն: Եւ տակաւին այն խիստ փրոփականտը, որ տակաւին կը գործածուէր յանձնախումբի անդամներէն Պր. Սահակ Յովսէփեանի դէմ, որ տակաւին գործի համար ունէր հոգածութիւնն ու անկեղծութիւնը դեռ չէր բացակայած իրմէ և իրենց դաւերուն գործակից չէր: Այս իսկ պատճառաւ Պր. Փափազեան անընդհատ հակառակեցաւ Յովսէփեանի իր հետ ընկերանալու որոշման: Նահանգային Վարչութիւնը դադրած կը յայտարարէ Յունվ. 8էն սկսեալ Ամերիկայի երկու գործիչները (Սապահ Գիւլեան և Սմբատեան) իր մենատիրական իշխանութեամբ, դարձեալ առանց մասնաճիւղերու գիտութեան և հաւանութեան: Այստեղ խիստ ուշագրաւ է տեսնել այն զազրելի փրոփականտը և ընկերատեաց ոգին, որ Սապահ Գիւլեանի դէմ կը նետուէին պժգալի սուտերով, անամօթ զրպարտութիւններով եւ անարգ վարկաբեկումներով լեցուն, շրջաբերականներ, որ գանձապետէն, վարդապետ Մարգուկէսեանէն եւ անոնց թելադրութեամբ կարգ մը մասնաճիւղերու կողմէ խմբագրուած եւ լոյս տեսած։ Այս ալ Պր. Սապահ Գիւլեանը պաշտօնանկ ընելու եւ բարոյապէս ճնշելու դաւեչան էր որ խաղացին։

Այս տպաւորութեանց եւ գրգռիչ հասանքին տակ՝ Նահանգային Վարչութիւնը ինքն իր մէջ անհամաձայն՝ երկրորդ Արտակարգ Պատգմ. ժողովի կը հրաւիրէ, որուն գործը պիտի ըլլար նոր, վստահելի Նահանգային Վարչութիւն, Յանձնախումբի մեկնելու որոշման վերահաստատութիւնը։ Այդ ալ խաղ մըն էր դարձեալ Նահանգային Վարչութեան մէջ եղող հին հասուածին մէկ ներկայացուցիչը պաշտօնանկ ընելու եւ այդ «լրտեսէն» ազատելու եւ բեկանելու յանձնախումբի որոշումը։ Ի՞նչպէս կարելի էր յանձնախումբ դրկել՝ երբ արդէն Պատգմ. ժողովի որոշման եւ Նահանգային Վարչութեան հրահանգին թէ «Մինչեւ Յանձնախումբին Լոնտոն ժամանումը» երկու բաժանեալ կեդրոնները որեւէ թերթ չհրատարակեն։

Արգուեանի ձայները արդէն երկրորդ կեղծ «Հնչակ»ը կը դրկէին ինչպէս նաեւ հեռագրով կը մերժէին ընդունիլ Յանձնախումբի մեկնումը։ Նահանգային Վարչութիւնը եւ իր դաւակիցները կը յուսային հանիլ իրենց լիակատար փափաքին, «տօլանարճի» խմբակը իբրեւ կեդրոն ճանչցնել եւ Պատգամաւորական ժողովով պահել իրենց յաղթանակը, կեդրոն՝ որ յեղափոխութեան պատմութեան մէջ արատ մը պիտի ըլլայ, քանի որ այդ արատաւոր եւ խաչագող հացկատակներէ կազմուած է։ Նահանգային Վարչութեան այդ երկրորդ Արտակարգ Պատգամաւորական ժողովի հրաւէրին հին հասուածը իր արհամարհանքը յայտնեց եւ դարձեալ թոյլ տուաւ որ վերակազմեալ Պատգամաւորական ժողովը «իր մեռելը թաղէ». բացի Սապահ Գիւլեանէ եւ Նահանգային Վարչութեան հին հասուածի ընկեր՝ Եփրեմէ, որոնք ի պաշտօնէ ներկայ գտնուեցան նոր ներկայացման մը հանդիսատես ըլլալու ապակալի առիթման տակ։ Փաչեանի եւ Մարգուկէսեանի հարազատ աշակերտները իրենց «զինուորական պարտականութիւնը» կատարելու եղբայրասպան դիտումներով կը տապալէին։ Ա՛լ լեզուն եւ գրիչը անզօր էր Սապահ Գիւլեանը մեղցնելու համար։ Հարկ էր բռունցքին եւ զէնքին դիմել։ Վերակազմեալ Պատգմ. ժողովը այդ ծրագրուած ներկայացման ալ ականատես կ'ըլլայ, որ Սապահ Գիւլեանի շուրջ կը դառնար։ Սապահ Գիւլեան եւ Եփրեմ իրենց ոտքին փոշին թօթուած՝ կը մեկնին սրահէն, այս քանի մը ամիս խոցուած ամբողջ դաւադրութեանց վերջին արարը տեսնելու դժբախտութեամբ։

Պատգամաւորական ժողովը կ'անցնի իր օրակարգին. Պր. Սմբատեանը Ամերիկայի գործիչ կը նշանակէ եւ կը դատապարտէ Նահանգային Վարչութիւնը իր քայլերուն համար եւ սակայն քիչ ետք կը վերընտրէ այն անձերը, որոնք այս դաւադրութեանց ջիղն ու ոսկորն էին եւ ի լրումն իր ոճիրը, բագարծութեանց՝ կեդրոն կը ճանչնայ մակաբոյծ, դաւադիր խմբակը ի հարկէ, յանուն Միութեան։

Ահա, սիրելի ընկերներ, վճռական բոպէներու մէջ կը գտնուինք, ա՛լ կը բաւէ որ գեղծարարները, մատնիչները, յեղափոխութեան վաճառողները եւ հակայեղափոխականները Հնչակեան շարքերը մտնեն ու այսպէս՝ անկեղծները եւ անձնուէրները գործէ հեռանան եւ կուսակցութիւնը դառնայ աւազակ-

ներու որջ՝ Արշակաւան մը։ Թշնամիի առջեւ անցնիլէ առաջ, պարտաւոր ենք նախ դաւադիրներու օձիքէն բռնել, որոնք ընկերի դիմակին տակ կը գուեն եւ մեզ կռնակէն կ'ուզեն վիրաւորել վատաբար։ Մաքրել պէտք է մեր շարքերը այն ապրուկներէն, որոնք կուսակցութեան հիմերը կը խախտեն։

Կոչ կ'ընենք բոլոր ընկերներուն, որոնց սրտին մէջ տակաւին չէ մարած հայրենիքի սիրոյ կայծը, որոնց խիղճը տակաւին չէ անասնացած եւ որոնց ներսը տակաւին կը մնայ Հնչակեան կուսակցութիւնը անաղարտ պահելու արժանապատուութեան զգացումը, կը կրկնենք նորէն, եթէ կուսակցութեան պատիւը մեզ կը բանկեցնէ, պէտք է որ ամէն ընկեր ջանայ բացատրական ժողովներ կազմել եւ բոլոր իրողութիւնները իրենց բոլոր պարագաներով քննել, լուսաբանել ու այնպէս համոզում կազմել. Հակառակ դէպքին, խաբուսիկ հրահանգներու եւ օրօրներու ներքեւ անտեղեակ, անգիտակ մնալ, ժողովուրդի նախատինքը եւ ապագայի դատապարտութիւնը մեր բաժինը պիտի ըլլայ, երբ քիչ օրէն արդէն այդ բոլոր դաւադիրներու դիմակը պիտի պատռի, ամօթ պիտի զգան անոնք՝ որոնք այդ դաւաճաններուն թեւ ու թիկունք կ'ըլլան։ Թոյլ չտալ որ կրկնուի 1896ի խայտառակ եւ ամօթալի պառակտումը եւ յետոյ ցաւելու, ափսոսալու առանց գիտնալու թէ որոնք են պատասխանատուն այդ ոճիրին։

Ներկայ պարագաներու տակ երբ Հայրենիքը փրկութիւնը կը սպասէ միացեալ ոյժերէ, մեզի կը մնայ անտարբեր չմնալ եւ ճանչնալ շօշափելի իրականութիւնը եւ անոր համեմատ գծել մեր ուղին։

Ուստի անհրաժեշտ է.

1.— Պահել Միութիւնը իբրեւ բացարձակ անհրաժեշտութիւն։

2.— Կազմել բացատրական ժողովներ, ուր քննուին այն բոլոր պատճառները, որոնք շարժառիթը եղան ներկայ տխուր կացութեան։

3.— Անպայման կերպով արտաքսուած նկատել Միացեալ Հնչակեան կուսակցութենէն Արգուեան, Շահրիման, Գրիգորեան դաւադիր կեդրոնականները, նոյնպէս անոնց դաւակից եւ մեղսակից Փափազեան, Զիթճեան եւ Նահանգային Վարչութենէն՝ դաւադրութեան աճպարարները եւ անոնց աշխաբամօրէն կոյր գործիքները։

4.— Փարիլ իսկական կեդրոնին, որու անդամներն իրենց անձնուիրութեամբ եւ անկեղծութեամբ յայտնի են — Սապունի, Արգումանեանց եւ Տաչիրեան, չէ՞ որ Միացեալ կեդրոնի հասցէն է 85 Peckham Rye տունը եւ կուսակցութեան անունը՝ Mr. Bellart, կեդրոն մը՝ ուր Միութիւնը ծնաւ եւ անոր օրրանը եղաւ։

Ընկերական սիրալիր բարեւներով՝

Ի դիմաց Լինի Հնչակեան մասնաճիւղին

	Ատենադպիր	Ատենապետ
L. H. Branch *141 P. O. Box* *Lynn, Mass. U. S. A.*	Յ. Յ. ԲԱՐԵՋԱՆԵԱՆ	Յ. ԱՃՈՒԹԵԱՆ

Յ. Գ.— Շրջաբերականները ետ դրկողներուն կը յայտնենք թէ՝ մի՛ սոսկաք ճշմարտութիւնը տեսնելէ եւ իրականութիւնը շօշափելէ. ո՞վ է մեղաւորը երբ հայելիին մէջ ձեր դէմքը տգեղ կ'երեւի. յանցանքը հայելիին չէ:

ՆՈՅՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

ԵՒ

ԱՆԿԷ ԲՂԽԱԾ ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ

Ամերիկայի Հնչակեան կուսակցութեան Պատգամաւորական ժողովներու արձանագրութիւնները յատակօրէն կը դրսեւորեն ո՚չ միայն Հնչակեան կուսակցութեան կեանքն ու մտահոգութիւնները, այլ և հայութեան ազատագրական պայքարի փուլերը և ազգային մշակոյթի զարգացման ընթացքը։

Մեր ձեռքի տակ գտնուող արխիւներէն մէջբերումներ ընելով՝ պիտի ներկայացնենք հոն շօշափուած կուսակցական և ազգային մտահոգութիւնները և անոնց լուծման համար տարուած ճիգերն ու պայքարները։

1890ական թուին՝ Հնչակեան կուսակցութեան ազգային և սոցիալիստական ըմբռնումները և գործադրութեան յեղափոխական եղանակները, բոլորովին անհամապատասխան էին հայ և տեղացի յետադէմ և կրօնամոլ տարրերուն, որոնք նախ դաւադրական միջոցներով և ապա ուղղակի միջամտութեամբ կը ձգտէին այլասերել կուսակցութեան նպատակը և հեռապատկերը։

Անոնք կը գտնեն և կը կուսակցականացնեն իրենց պէս մտածողները և կը գրաւեն կուսակցական վարչութեան ղեկավարութիւնը։ 1900 թուին կը յաջողին ամբողջովին տիրապետել վարչական կազմին և կը հրաւիրեն հակասոցիալիստ և հակայեղափոխական անձերէ բաղկացած Առաջին Ամերիկահայ Պատգամաւորական ժողովը և կու տան Հնչակեան կուսակցութեան հետ շատ քիչ կապ ունեցող որոշումներ։

Հոս կը ներկայացնենք իր ամբողջութեամբ այդ ժողովը, արտագրելով իր բնագիր խմորատիպէն։

ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկահայ Պատգամաւորական Ա. Համաժողովին
որ՝ ըստ Հնչակեան Ազգային Յեղափոխական կուսակցութեան
Նահանգային Վարչութեան 1900 Սեպտեմբեր 3 հրաւիրագրին՝ գումարուեցաւ
Ուստրի Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ սրահին մէջ,
1900 Դեկտեմբեր 22 Շաբաթէն մինչեւ Դեկտեմբեր 24 Երկուշաբթի երեկոյ։

ՆԻՍՏ Ա.

1900 Դեկտ. 22, Շաբաթ

Երեկոյեան ժամը 8ին Հնչակեան Յեղափոխական կուսակցութեան Նահանգային Վարչութեան դիւանը՝ Պարոնայք Սահակ Յովսէփեան (ատենապետ) և Կիրակոս Մինասեան (ատենադպիր) առժամապէս բեմ բարձրանալով՝ Պր. Ատենապետը հրաւէր կարդաց բոլոր պատգամաւորներուն ներկայացնել իրենց պաշտօնագրերը՝ արձանագրելու համար, որմէ տեսնուեցաւ թէ 15 քաղաքներ և 2 ազգային թերթեր իրենց ներկայացուցիչները ղրկած էին այն Համաժողովին, որոնց ցանկն է հետեւեալը.

ՈՒՍՏՐ.— Մարտիրոս Նահիկեան, Կիրակոս Սանթոյեան, Ալեքսան Գազանճեան։

ՓՐԱՎԻՏԷՆՍ.— Ղեւոնդ Վրդ. Մարգուկէսեան, Մարտիրոս Պաղտիկեան, Աստուր Կոստանեան։

ՊՈՍԹՈՆ.— Գառնիկ Գալէմքերեան, Կարապետ Գարակիւլեան, Գրիգոր Թաշճեան։

ԼՈՐԷՆՍ.— Տոքթ. Ս. Ճելալեան, Պետրոս Եղոյեան։

ԼՈՎԷԼ.— Տոքթ. Գազանճեան, Գէորգ Պապիկեան։

ՆԻՒ ԵՈՐՔ.— Ենովք Տէր Ստեփանեան։

ՄՈԼՏԸՆ.— Արամ Մեծատուրեան, Գէորգ Սրապեան։

ՍՓՐԻՆԿՖԻԼՏԻ ՈՒՍԱՆՈՂՔ.— Արամ Զարգարեան, Գրիգոր Ապտիեան։

ՄԵԼՖԸՐՏ.— Ղազարոս Պաղտասարեան, Ս. Արսլանեան։

ՓԻՑՊԸՐԿ.— Արսէն Վրդ. Վեհունի։

ՆԻՒ ՊՐԻՃՓՈՐԹ.— Պօղոս Գույումճեան։

ԻՍԹ ՈՒՍՏՐ ԹԱՈՒՆ.— Նազարէթ Թերզեան։

ՀԵՎՐՀԻԼ.— Անդրանիկ Կարապետեան։

ՊՐԻՃՎՈԹՐ.— Ս. Փանեան։

ԻՍԹ ՈՒԷՅՄԸԹ.— Գ. Կ. Տէօքմէճեան։

«ՁԱՅՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ».— Գարեգին Չիթճեան։

«ԿՈՉՆԱԿ».— Միքայէլ Մինասեան։

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀՐԱՒԻՐԵԱԼ.— Խադ Վրդ. Մարգարեան։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՅԵՂ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ.— Կիրակոս Մինասեան, Միքայէլ Յովհաննէսեան, Կարապետ Փափազեան, Սուրէն Սուրէնեան։

Հնչակեան կուսակցութեան Նահանգային Վարչութեան դիւանը նախ իւրաքանչիւր պատգամաւորի անունը տալով հրաւէր կարդաց անոնց գրաւել իրենց աթոռները, որմէ տեսնուեցաւ թէ բացակայ էին Փրավիտէնսի պատգամաւորներէն Աստուր Կոստանեան, և Պոսթոնի պատգամաւորներէն Կարապետ Գարակիւլեան և Գրիգոր Թաշճեան և ապա դիւանը իր պաշտօնը վերջացած հաշուելով՝ թելադրեց ժողովին կազմել իր դիւանը։

Պատգամաւորական ժողովը միաձայնութեամբ բեմ հրաւիրեց Արժ. Արսէն Ծ. Վրդ. Վեհունին՝ նախագահելու ժողովին և կազմելու դիւանը։ Հայր Վեհունի իր շնորհակալութիւնը յայտնեց ժողովին և ապա ձեռնարկեց դիւանի կազմութեան և գաղտնի քուէարկութիւն կատարուելով՝ հետեւեալ արդիւնքը գոյացաւ.

Մարտիրոս Նահիկեան՝	*Ա. պետ*	*Անդրանիկ Կարապետեան՝*	*Ա. դպիր*
Տոքթ. Ս. Ճելալեան՝	*Բ. »*	*Տոքթ. Գազանճեան՝*	*Բ. »*

Դիւանի ընթերցումը կատարուելէ ետք, ժողովը փակուեցաւ յաջորդ օրը (Կիրակի) ժամը 12ին (կէսօր) վերսկսելու որոշմամբ։

Ատենապետ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՆԱՃԻԿԵԱՆ

Ատենադպիր
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

ՆԻՍՏ Բ.

1900 Դեկտեմբեր 23, Կիրակի

Կէսօրէ ետք ժամը 12.30ին նախորդ երեկոյեան պատգամաւորներու բոլորին ներկայութեամբ Ատենապետ Մ. Նաճիկեան ժողովը բացաւ և թելադրեց «Օրակարգ» մը պատրաստել։ Ժողովը նկատելով որ իւրաքանչիւր քաղաքի պատգամաւորներ իրենց հետ բերած են բազմաթիւ գրաւոր հարցեր, պատշաճ դատեց յանձնախումբ մը ընտրել, որպէսզի բոլոր ներկայացուած հարցերը ուսումնասիրելով և ամփոփ կերպով դասաւորելով ներկայացնէ ժողովին. առ այս ընտրուեցան Պարոնայք Գ. Գուլէմքերեան, Ա. Մինասեան և Գ. Ջթճեան։

Ժողովը 20 վայրկեանի դադարէ մը ետք՝ տեսնելով թէ վերոյիշեալ յանձնախումբը իր գործը լրացուցած էր՝ վերսկսաւ գործի և ներկայացուած հարցերը մի առ մի վիճաբանութեան ենթարկելէ ետք «Օրակարգը» կազմեց հետևեալ կերպով.

Օրակարգ

Ա.— Ամերիկայի հայոց մէջ կազմել Ազգային Կեդրոնական Մարմին մը, որ իրաւունք ունենայ յանուն Ամերիկահայութեան խօսելու և գործելու։

Բ.— Ամերիկայի հայոց մէջ Կեդրոնական Սնտուկի մը հաստատում։

Գ.— Որբախնամ և այլ բարենպատակ ընկերութեանց միացում և ընդարձակում։

Դ.— Արտասահմանի այլ հայ գաղթականութեանց հետ յարաբերութիւն մշակել։

Ե.— Ամերիկայի հայ գաղթականութեան ճշգրիտ մարդահամարը պատրաստել։

Զ.— Յեղափոխական կուսակցութեանց միութեան և համերաշխութեան խնդիր։

Է.— Նիւ Եորք և Մարսէյլ մէյ մէկ հայ ներկայացուցիչ կարգել ի դիւրութիւն հայ ճամբորդներու։

Ը.— Յիշատակագիր մը յղել եւրոպական մեծ պետութեանց։

Իսկ յաջորդ համաժողովին մէջ նկատի առնելու համար տակաւ թողուլ որոշուեցաւ.

Ա.— Հրատարակչական ընկերութեան մը կազմակերպութիւնը։

Բ.— Ամերիկայի Հայ Ուսանողաց Միութեան խնդիրը։

Նոյն միջոցին խնդիր եղաւ թէ Համաժողովին արարքները պէ՞տք է հրատարակել տեղական ազգային և օտարազգի թերթերու մէջ և առ այս յանձնախումբ ընտրուեցան Պարոնայք Գառնիկ Գուլէմքերեան, Կարապետ Փափազեան և Տոքթ. Ս. Ճելալեան, որոնց պաշտօն տրուեցաւ հսկել լոյս ընծայուելիք հրատարակութեանց վրայ։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 4.30ին՝ 7ին վերսկսելու որոշմամբ։

Ատենադպիր
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Ատենապետ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՆԱՃԻԿԵԱՆ

ՆԻՍՏ Գ.

Երեկոյեան ժամը 7ին բոլոր պատգամաւորները ներկայ ըլլալով՝ Պր. Ատենապետը ժողովը բացաւ և նախորդ նիստերու ատենագրութիւնները կարդացուելէ և վաւերացուելէ ետք՝ օրակարգի Ա. խնդիրը նկատի առնուեցաւ և երկար խորհրդակցութենէ ետք Պր. Կարապետ Փափազեանի կողմէ ներկայացուած բանաձևը ընդունուեցաւ։

ԲԱՆԱՁԵՒ.— «Պատգամաւորական Համաժողովս՝ նկատելով որ ներկայ կազմութեամբ Ամերիկայի ամբողջ հայ գաղթականութիւնը լիովին չներկայացներ եւ աչքի առջեւ ունենալով թէ Ամերիկայի հայոց համար Կեդրոնական Ազգային Մարմնի մը գոյութիւնը անհրաժեշտ է, միեւնոյն ատեն տեսնելով որ ժողովս ինքնիրեն անձեռնհաս կը զգայ այդպիսի Մարմնի մը ընտրութեան, ժողովս կ'որոշէ Ազգային Առժամեայ Յանձնախումբ մը ընտրել, որ պաշտօն ունենայ մինչեւ որոշ ժամանակ մը աշխատիլ հայ գաղթականութեան մէջ այդպիսի Կեդրոնական Մարմնի գոյութիւնը ապահովելու գաղափարը։ Ի բացակայութեան Կեդրոնական Մարմնին՝ Յանձնախումբին պաշտօն կը տրուի աշխատիլ գործնականացնելու այն ամէն խնդիրները, որոնք համաժողովին կողմէ կը գտնուին որոշ սահմաններու մէջ։»

ՊԱՇՏՕՆ՝ ԸՆՏՐԵԱԼ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻՆ

Ա.— Թղթակցութեամբ կամ այցելութեամբ որբախնամ և այլ բարենպատակ ընկերութեանց միացումն ու ընդարձակումը փութացնել։

Բ. —Յանուն Համաժողովին ի հարկին հրատարակութիւններ ընել ի պաշտպանութիւն հայկական պատւոյն և Ազգային Դատին։

Գ.— Ամէն կարելի միջոցներով ջանալ առնել Ամերիկայի հայ գաղթականութեան թուահամարը։

Դ.— Արտասահմանեան այլ գաղթավայրերու հայոց հետ յարաբերութիւններ մշակել՝ հոն ալ նոյնանման համաժողովներ կազմելու թելադրանքներով։

Ե.— Իբրև հիմն ազգային ապագայ գործունէութեան ընդհանուր կանոնագիր մը պատրաստելով՝ ներկայացնել գումարելի յաջորդ Համաժողովի վաւերացման։

Զ.— Ջանալ ըստ կարելւոյն փութացնել Նիւ Եորքի և Մարսէյլի հայ ներկայացուցիչներ կարգելու խնդիրը՝ ի դիւրութիւն հայ ճամբորդաց։

Նկատելով որ ժամանակը բաւական ուշ էր և արդէն օրակարգի Ա., Բ., Գ., Դ., Ե. և Է. հարցերը իրենց լուծումը գտած են վերոյիշեալ բանաձևին մէջ, ժողովը փակուեցաւ ժամը 10ին, յաջորդ օրը (Երկուշաբթի) առաւօտեան ժամը 9ին վերսկսելու որոշմամբ։

Ատենադպիր
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Ատենապետ
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՆԱՃԻԿԵԱՆ

ՆԻՍՏ Դ.

1900 Դեկտեմբեր 24, Երկուշաբթի

Առաւօտեան ժամը 9.30ին բոլոր պատգամաւորները ներկայ ըլլալով Ա. Ատենապետին բացակայութեան պատճառաւ ժողովը բացուեցաւ Բ. Ատենապետ Տոքթ. Ճելալեանի միջոցաւ և նախորդ նիստի ատենագրութիւնը կարդացուելով վաւերացուեցաւ։

Սոյն նիստին մէջ նախ նկատողութեան առնուեցաւ օրակարգի Ը.րդ հարցը և յանուն սոյն Պատգամաւորական Համաժողովին՝ մեծ պետութեանց «Յուշագիր» մը ղրկելու առաջարկը սկզբունքով ընդունուեցաւ, իսկ անոր գործադրութիւնը յանձնուեցաւ ընտրելի յանձնախումբին։

Յետոյ ձեռնարկուեցաւ Մնայուն յանձնախումբի ընտրութեան. նախ որոշուեցաւ որ 9 անդամներէն բաղկանայ, պայմանաւ որ յիշեալ յանձնախումբը իր կազմակերպուելէն ետք իրաւունք ունենայ հայ ականաւոր անձերէ 3 պատուոյ անդամ եւս աւելցնել իր Մարմնոյն վրայ։ Ուստի արդէն ներկայ գտնուող պատգամաւորաց թիւը իբր եռապատիկ ցանկ ընդունուելով՝ գաղտնի քուէարկութեամբ յանձնախումբի ընտրութիւն կատարուեցաւ, որուն արդիւնքն եղաւ հետեւեալը.

Գեր. Յովսէփ Եպս. Սարաճեան
Պատուելի Հերպէրթ Ալէն
Տոքթ. Գաբրիէլեան
Տոքթ. Ս. Ճելալեան
Տոքթ. Աբրահամ Շահպազեան
Պր. Կարապետ Փափազեան
Պր. Գառնիկ Գալեմքեարեան
Պր. Կարապետ Գարակիւլեան
Պր. Պօղոս Գույումճեան

Այն անունները, որոնք ներկայ պատգամաւորներու ցանկին մէջ չեն տեսնուիր և յանձնախումբի անդամ ընտրուած են, ժողովի միաձայն հաւանութեամբ իբր Համաժողովիս համակիրներ՝ ընտրելոց ցանկին մէջ մտցուած էին։

Ժողովս խորհելով որ գուցէ յանձնախումբի անդամներէն ոմանք ստիպողական և բանաւոր պատճառներով հրաժարին անդամակցութենէ, մնացեալ անդամներուն արտօնեց, որպէսզի իրենց պակասը լրացնեն յաջորդաբար առաւել քուէ ստացողներէն՝ պայմանաւ որ անոնց քուէն 10էն պակաս չըլլայ. որով յաջորդ ընտրելի կրնան նկատուիլ, Պարոնայք Մարտիրոս Նահիկեան, Արսէն—Տիրան (Տամկաճեան) և Անդրանիկ Կարապետեան։

Ժողովս որոշեց նաև որ Մնայուն յանձնախումբի պաշտօնը տեւէ առ առաւելն 6 ամիս միայն, պայմանաւ որ ան ըլլայ ջանադիր իր պաշտօնավարութեան շրջանին մէջ, ըստ կարելւոյն կարգադրել իրեն յանձնարարեալ խնդիրները և իր շրջանի աւարտին, իրեն յարմար դատած ժամանակին և տեղւոյն մէջ գումարէ Բ. Պատգամաւորական Համաժողովը աւելի կանոնաւոր պայմաններու տակ։

Սոյն նիստին ներկայ էին նախապէս հրաւիրեալներէ Պատ. Պէննէեան և Սանթիկեան։

Ժողովը փակուեցաւ ճիշդ կէսօրին՝ ժամը 2ին վերսկսելու որոշմամբ։

Ատենադպիր
Ա. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Ատենապետ
Մ. ՆԱԶԻԿԵԱՆ

ՆԻՍՏ Ե.

1900 Դեկտեմբեր 24, Երկուշաբթի

Կէսօրէ ետք բոլոր պատգամաւորները ներկայ ըլլալով՝ ժողովը բացուեցաւ Ա. Ատենապետի միջոցաւ և նախորդ նիստին ատենագրութիւնը կարդացուելով վաւերացուեցաւ։

Սոյն նիստին մէջ օրակարգի Զ. խնդիրը նկատողութեան առնուելով՝ երկար վիճաբանութենէ ետք Պր. Գառնիկ Գալեմքեարեանի ներկայացուցած բանաձեւը ընդունուեցաւ։

ԲԱՆԱՁԵՒ.— «Այս ժողովը կը յայտարարէ թէ իր համոզումն է, որ գոյութիւն ունեցող Ազգային Յեղափոխական Մարմնոյ մէջ միութիւն կամ համերաշխութիւն մը մեծապէս փափաքելի է եւ օգտակար. ուստի կը յանձնարարէ յիշեալ 9 անձերէ բաղկացեալ Մնայուն Յանձնախումբին, որ ջանքեր ընէ իր դատողութեան համաձայն այդպիսի բաղձալի արդիւնքի հասնիլ եւ ձեռք բերուած արդիւնքը տեղեկագրել յաջորդ համաժողովին։»

ԶԱՆԱԶԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ

Որոշուեցաւ որ Համաժողովիս կողմէ համակրական նամակ մը ղրկուի Փարիզի մէջ հրատարակուող «Բրօ-Արմենիա» (Մինաս Չերազ) ֆրանսերէն հանդէսի խմբագրութեան և որուն գործադրութիւնը յանձնուեցաւ Համաժողովիս դիւանին։

Համաժողովը նկատելով իւրաքանչիւր քաղաքի ժողովուրդը կ'ակընկալէ իր ղրկած պատգամաւորներէն լսել Համաժողովի արդիւնքները, որոշեց բազմատիպել տալ բոլոր որոշումներն ու իւրաքանչիւր քաղաքի համար մէկ օրինակ ղրկել, որպէսզի ընդհանուր ժողով գումարելով կարդան զայն ժողովին մէջ և անմիջապէս հանգանակութիւն կատարելով գոյացած արդիւնքը ղրկեն Մնայուն Յանձնախումբի գանձապետին, որոնց անունը պիտի ծանուցուի ազգային լրագրաց միջոցաւ։

Ժողովս որոշեց արտօնել Մնայուն Յանձնախումբին, որ եթէ պատգամաւորներու ղրկած դրամէն բաւական կարեւոր գումար մը ներկայացնէ՝ իր յարմար դատած քանակով դրամական նպաստ մը փութացնէ վերոյիշեալ «Բրօ-Արմենիա» անուն թերթին՝ Փարիզ և այս՝ յանուն ներկայ Համաժողովին։ Ուստի իւրաքանչիւր պատգամաւորի վրայ պարտաւորութիւն դրուեցաւ կատարուելիք հանգանակութեան այժ տալ։

Ժողովի դիւանին անմիջական ծախսերուն համար հանգանակութեամբ մը 6,75 տոլար գոյացաւ, զոր յանձնեցին Պր. Ատենապետին։

Պատգամաւորական Առաջին Համաժողովը վերջացաւ 1900 Դեկտեմբեր 24, Երկուշաբթի երեկոյեան ժամը 6ին և բոլոր պատգամաւորները մեկնեցան իրենց տեղերը։

Ատենադպիր
Ա. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Ատենապետ
Մ. ՆԱԶԻԿԵԱՆ

Ինչպէս կը տեսնուի, Հնչակեան կուսակցութեան ղեկը կը յանձնուի Մինաս Չերազին, որ Լոնտոն նստած կը ծրագրէր պայթեցնել Հնչակեան կեդրոնը՝ միացած յետադէմ եւրոպական դիւանագէտներու։

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Բ. ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԸ

Երեք տարի կ'անցնի, մինչեւ որ հարազատ Հնչակեան անդամները ընկ. Սապահ Գիւլեանի միջոցով կամաց կամաց կը յաջողին մեծամասնութիւն ձեռք բերել եւ առաջնորդել Բ. Պատգամաւորական ժողովը եւ դուրս ձգելով անհարազատ տարրերը՝ կուսակցութիւնը կանգնեցնել ոտքի վրայ։

Հոս կը ներկայացնենք այդ ժողովը ամբողջութեամբ, արտագրելով իր խմորատիպ բնագրէն։

ԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկահայ Հնչակեան Բ. Պատգամաւորական ժողովի
գումարեալ ի Պօսթոն, 1903 Փետր. 7—8

ՆԻՍՏ Ա.

Ժողովը բացուեցաւ 724 Ուաշինկթըն Փողոց ժողովարանին մէջ, երեկոյեան ժամը 9ին։ Ներկայ եղող պատգամաւորներուն վկայագրերը քննուելով ի յայտ եկաւ որ հետեւեալ մասնաճիւղերու պատգամաւորներէն բացի՝ ներկայ էին հնչակեան ընկերներ, նաեւ՝ Ամերիկայի ներկայացուցիչ՝ Ս. Սապահ Գիւլեան։

Թիւ.	Մասնաճիւղ	Քուէարկու	Խորհրդատու
1.	Պոսթոն	Ե. Կաճարեան	Կ. Կիրակոսեան
2.	Լին Մէս.	Յ. Աճութեան	Յ. Բարեջանեան
3.	Վորչեսթըր Մէս.	Բ. Ռուբենեան	
4.	Ֆօլ Րիվըր Մէս.	Մ. Տօնապետեան	Մր. Տօնապետեան
5.	Նեշուէ Ն. Հ.	Տ. Հարչիկեան	Պ. Կ. Պօղիկեան
6.	Փրավիտէնս	Յ. Թովմասեան	Ս. Շամիրեան
7.	Մելֆըրտ Մէս.	Մ. Գէորգեան	Ա. Օտապաշեան
8.	Նիւ Եորք Սիթի	Պ. Գասպարեան	
9.	Ֆիլատելֆիա	Ս. Սամուրեան	
10.	Վոթըրթաուն Մէս.	Ս. Գասպարեան	Մ. Զօփուրեան
11.	Ֆրեզնօ	Բարսեղեան	
12.	Սալէմ	Ա. Աշոտ	
13.	Լօրէնս		
14.	Հէվրհիլ		
15.	Վոքեկըն		
16.	Փարթլենտ		

Վերջին չորս մասնաճիւղերէն եւ Վոթըրթաունի պատգամաւորներէն զատ միւսները ներկայ էին։ Իրենց վկայագրերը քննուելէ ետք, ժողովը ձեռնարկեց դիւանի ընտրութեան։ Միաձայնութեամբ ընտրուեցան՝ Յ. Աճութեան (Ա. Ատենապետ), Պ. Գասպարեան (Բ. Ատենապետ), Յ. Բարեջանեան (Ա. Ատենադպիր), Ա. Աշոտ (Բ. Ատենադպիր)։ Դիւանը անմիջապէս գործի սկսելով կարդաց բոլոր մասնաճիւղերու ներկայացուցած հարցերը եւ այդ հարցերը ի մի բերելու եւ կարգադրելու համար որոշուեցաւ յանձնախումբ մը ստեղծել։ Ընտրուեցան՝ Կ. Կիրակոսեան, Յ. Թովմասեան, Պ. Գասպարեան. իսկ ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեան իբրեւ օգնական խորհրդատու առնուեցաւ։

Յանձնախումբը գործը լրացնելէ ետք հետեւեալ հարցերը ներկայացուց ժողովին.

1.— Ներկայ Պատգամաւորական ժողովի անունը։

2.— Ներկայ խնդիրներու եւ անցուդարձերու մէկ համառօտ տեղեկագրութիւնը խնդրին ծանօթ ընկերներէ եւ ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանէ։

3.— Մամլոյ խնդիր եւ խմբագրական մարմնի մը ընտրութիւնը։

4.— Ներկայացուցիչի խնդիր։

5.— Տեղական պիւտճէ եւ անոր հայթայթման եղանակը։

6.— Տեղական գործերու համար Գործադիր Յանձնախումբի մը կարիքը։

7.— Ներքին կանոնագրի վերաքննութեան հարց։

8.— Կուսակցութեան տեղական մասնաճիւղերը զօրացնելու միջոցները եւ մեր փրոփականտի ուղղութիւնը։

9.— Պաշտօնական յայտարարութիւն ամբողջ հայ հասարակութեան։

10.— Մեր դիրքը դէպի այլ կազմակերպութիւն եւ դէպի անոնց՝ որոնք դաւաճանեցին Միութեան եւ Հնչակեան կուսակցութեան դէմ։

11.— Թելադրել Կեդր. Վարչութեան, որ շուտով Ընդհ. Պատգմ. ժողով ուզէ։

Ժողովը նախ առաջին հարցը նիւթ դարձուց։ Ատենապետը յայտնեց՝ թէ Ուստրի Պատգմ. ժողովը թէեւ դաւադրական ծրագիրով գրաւած է եւ տրուած որոշումները եւ կանոնները կրնանք քննել եւ ընդունելի նկատել, բայց իր թիւը պահել եւ այս ժողովը կոչել Բ. Պատգամաւորական ժողով։ Կարծիքներ յայտնուեցան թէ՝ քանի որ Ա. ժողովի որոշումները չենք ընդունիր, պէտք է ժողովը չեղեալ համարել։ Սակայն հակառակ կարծիքներ ալ յայտնուեցան, թէ «Ուստրի Պատգմ ժողովը չեղեալ համարելը» չի նշանակեր թէ ժողովը տեղի ունեցած չէ. թիւը կրնանք ընդունիլ, իսկ ամբողջ որոշումները մերժել։ Այսպէս, երկար վիճաբանութիւններէ, թեր ու դէմ կարծիքներ փոխանակելէ ետք, միաձայնութեամբ որոշուեցաւ Ուստրի Ա. Պատգմ. ժողովի թիւը ընդունիլ, իսկ այդ ժողովի մէջ որոշուած բոլոր կանոնները եւ որոշումները, որոնք դաւադրութեամբ սարքուած էին եւ կուսակցութեան հիմնական որոշումներուն դէմ էին, չընդունիլ, իսկ ներկայ ժողովը կոչել Բ. Պատգմ. ժողով։ Ժամանակը անցած ըլլալով ժողովը փակուեցաւ, առաւօտեան ժամը 9ին վերսկսելու համար։

ՆԻՍՏ Բ.

Ժողովը սկսաւ ժամը 10ին, 616 Ուաշինկթըն Փողոց, բոլոր պատգամաւորներու ներկայութեամբ։ Վոթըրթաունի մասնաճիւղին պատգամաւորները ալ ներկայ ըլլալով՝ անոնց վկայագրերը ստուգուեցան եւ հարցերը կարդացուեցան։ Ժողովը զբաղեցաւ բ. հարցով։

Ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեան ներկայ անցուդարձերու մէկ համառօտ տեղեկագրութիւնը ներկայացուց բերանացի, որոնց ծանօթ էր ի պաշտօնէ։

Պր. Եփրեմ Կաճարեան՝ նախկին Նահանգային Վարչութեան անդամ և քաջածանօթ խնդիրներու, ինչպէս նաև ուրիշ ընկերներ ալ, բացատրեցին այն կէտերը, որոնք գործուած են կարգ մը դաւադիրներու կողմէ։ Այս բոլոր տեղեկագրութիւններէն այնպէս երևցաւ, որ նախկին Վերակազմեալ Հերձուածի ղեկավարները Միութեան դիմակին տակ՝ եկած, միացած են Հնչակեան կուսակցութեան հետ, պարզապէս սոսկ դաւադրական նպատակներով — «Հնչակ»ը խլել կամ խափանել և Միութեան անունով հանգանակուած բոլոր դրամները իւրացնել և ըստ հաճոյս գործածել։ Որպէսզի Հնչակեան կուսակցութեան կեդրոնական վարչութեան անդամները հրաժարեցնել տան, դաւադրական — գաղտնի հրաժարականներու պէս խնդիրներ երևան բերելով զզուեցնեն և հեռացնեն ու այսպէս, կուսակցութեանս գոյքերուն և պարունին տիրանան։ Այդ նպատակով արդէն Պատուելի Չիթճեանը՝ որպէս լիազօր՝ Նահանգային Վարչութիւնը գաղտագողի ղրկած է, որուն դէմ ընկերները բողոքեցին, սակայն Նահանգային Վարչութիւնը շարունակեց իր զեղծումները և ուզեց խեղդել ձայները և սպառնաց արտաքսել բողոքողները։ Այս տեղեկագրութիւնէն ետք, որոշուեցաւ իբրև եզրակացութիւն որոշում մը անցնել 9րդ և 10րդ հարցերու առեն, որոնք մօտաւորապէս այս խնդիրները կը շօշափեն։

Ժողովը դարձաւ 3րդ հարցին՝ այսինքն «Մամուլի խնդրին»։ Բոլոր պատգամաւորները այն կարծիքը յայտնեցին, որ Ամերիկայի Շրջանին համար «Կուսակցութեան շահերը պաշտպանող թերթ մը անհրաժեշտ է, մանաւանդ ներկայ պայմաններու տակ, ուր դիմացնիս կանգնած են դաւաճաններու և դասալիքներու խումբ մը, որ կռիւ կը մղէ յեղափոխութեան դէմ։ Հակայեղափոխականներու դէմ պայքարելու տեսակէտէն զատ, յեղափոխական փրոփականտը ուժգնօրէն առաջ տանելու համար անմիջական գործիքը՝ թերթը պիտի ըլլայ։ Ուստի, միաձայնութեամբ որոշուեցաւ թերթ մը հրատարակել Հնչակեան կուսակցութեան սկզբունքներուն և ուղղութեան հետևող և պաշտպան կուսակցութեան շահերուն։

Նոյնպէս որոշուեցաւ թերթին անունը կոչել «Երիտասարդ Հայաստան», «Հնչակ»ի ծաւալով և ձևով, գինը՝ կանխիկ, բաժանորդներուն համար մէկ տոլար, իսկ ձեռքէ 3 սենթի ծախել։ Թերթի նախնական ծախքերը հոգալու համար 200 տոլարի պիւտճէ մը որոշուեցաւ, մինչև որ թերթը իր ծաւալը գտնէ։

Նկատելով որ թերթը վարելու և խմբագրելու ծանր աշխատանք մը գոյութիւն ունի, այդ նպատակի համար, խմբագրական վարչութեան մը կարիքը անհրաժեշտ նկատուեցաւ և յանձնախումբ մը ընտրուեցաւ, որպէսզի հինգ անդամէ բաղկացեալ մարմին մը ներկայացնեն։ Այդ յանձնախումբի անդամները եղան՝ Միլանեան, Բ. Ռուբենեան, Յ. Աճութեան և ցանկը ժողովը ներկայացուցին և ընտրեցան մեծամասնութեան քուէով՝ հետևեալները.— Յ. Բարեջանեան, Ա. Միլանեան, Ա. Օտապաշեան, Ե. Կաճարեան, Կ. Կիրակոսեան իսկ Ս. Սապահ Գիւլեան՝ իբրև խմբագիր պիտի գործակցի անոնց։

Չորրորդ հարց.— Ներկայացուցիչի խնդիրը ժողովի նիւթ ըլլալով՝ կարծիքներ յայտնուեցան գործիչի և ներկայացուցիչի տարբերութեան մասին, սակայն նկատելով որ Կեդր. Վարչութիւնը Ս. Սապահ Գիւլեանը ղըրկած է իբր ներկայացուցիչ, Ամերիկայի Պատգ. Ժողովը որոշեց միաձայնութեամբ և հաստատեց անոր պաշտօնը ընդհանուր կուսակցութեան ներքին կանոնագրի իրաւասութեանց սահմանին մէջ։

Հինգերորդը՝ ժողովի հարցը եղաւ. տեղական պիւտճէ մը և անոր հայթայթման եղանակը։ Բացի թերթի համար որոշուած պիւտճէէն, տեղական այլևայլ գործերու և ներկայացուցիչի ծախսերու համար, գումար մը պէտք է տրամադրել, որպէսզի գործերը դիւրութեամբ և կանոնաւորութեամբ ընթանան։ Այդ պիւտճէին որոշումը յանձնուեցաւ ընտրուելիք Գործադիր Յանձնախումբին և անոր անօրինութեանը։

Ժամանակը բաւականին անցած ըլլալով՝ ժողովը փակուեցաւ ժամը 4ին, 5ին վերսկսելու առաջադրութեամբ։

ՆԻՍՏ Գ.

Ժողովը սկսաւ որոշեալ ժամուն, բոլոր ժողովականներու ներկայութեամբ։ Հարց դրուեցաւ թերթի կեդրոնավայրը նշանակել։ Յարմարագոյն վայրը Պոսթոնն էր և սակայն Պոսթոնի մօտաճիւղին ընկերները տարբեր շրջաններու մէջ հաստատուած ըլլալով, պիտի չկարենան օժանդակել թերթին ապագրական գործերուն, առանց պիւտճէին վրայ ծախսեր բարդելու, ուստի որոշուեցաւ ապագրութիւնը Լինի մէջ ընել։ Լինի ընկերները խոստացան աջակցիլ առժամապէս, բայց թերթի կեդրոնավայրը նկատել Պոսթոնը։

Ժողովը իր օրակարգին անցաւ։ Վեցերորդ հարցը Գործադիր Յանձնախումբի մը անհրաժեշտութիւնն էր։ Շատ մը նպաստաւոր և աննպաստ կարծիքներ յայտնուեցան այդպիսի Մարմնի մը նկատմամբ, սակայն բոլորն ալ այն եզրակացութեան եկան թէ՝ գործերը կանոնաւոր և անսայթաք առաջ տանելու համար նմանօրինակ Մարմնի մը կարիքը զգալի է, սակայն չափաւոր իրաւասութեան սահմանին մէջ։ Այս որոշումը ընդունուեցաւ 2ի դէմ 10 ձայնով։

Որոշուեցաւ նոյնպէս, որ այդ վարչութիւնը բաղկանայ 7 անձերէ, բացի թերթի խմբագրական վարչութեան անդամներէն, որպէսզի գործերը չծանրաբեռնուին մի քանիներու վրայ ու անկանոն ընթանան։ Սակայն նըկատելով որ թերթի վարչութեան անդամները կեդրոնավայրէն (Պոսթոնէն) հեռու են, վարչութենէն կը հրաժարէին Կիրակոսեան, Միլանեան և Կաճարեան, որոնց տեղ որոշուեցաւ ընտրել նորեր, որոնք ունենային յարմարութիւնները։ Եւ այդ Մարմինները ամէնը իրենց պաշտօնին պատասխանատուութիւնը պիտի ունենան և հաշուետու պիտի մնան Պատգ. Ժողովին, առանց մին միւսին վրայ իրաւասութիւն ունենալու։ Թերթի վարչութեան անդամները մեծամասնութեամբ որոշուեցան հետևեալները.— Յ. Բարեջանեան, Բ. Ռուբէնեան, Ա. Օտապաշեան, Պ. Գասպարեան, Թ. Քիւփէլեան։ Իսկ Գործադիր Յանձնախումբի անդամները եղան՝ Պ. Մարտիկեան, Յ. Աճութեան, Ա. Միլանեան, Ե. Կաճարեան, Վ. Գազանճեան, Մ. Զօփուրեան, Ա. Աչառ։

Ժողովը 7րդ հարցին գալով, նկատուեցաւ որ նախկին Ներքին կանոնագրի մէջ փոփոխութիւններ ներմուծել անհրաժեշտ էր, սակայն ժամանակը խիստ սուղ ըլլալով, որոշուեցաւ որ Գործադիր Յանձնախումբը հետագային պատրաստէ այդ կանոնագրին կմախքը, աւելցնելով ներկայ Պատգ. Ժողովի տուած որոշումներն ալ թերթի և Գործադիր Յանձնախումբի նկատմամբ իրենց իրաւասութիւններով և յանձնել մասնաճիւղերուն հաւանութեան:

Ժողովը 8րդ հարցին գալով, իր կարծիքները պարզեց և որոշուեցաւ եռանդուն կերպով սկսիլ փրոփականտի՝ թերթով, ժողովներով և կազմակերպութեամբ: Ամէն կողմ կազմել հրապարակային ժողովներ, համերգական և բացատրական ժողովներ պատրաստել և ժողովուրդը յեղափոխութեան գաղափարին մղել և հանրային կարծիք ստեղծել:

9րդ հարցը նկատողութեան առնուեցաւ և որոշուեցաւ պաշտօնական յայտարարութեամբ հերքել Վերակազմեալ Հերձուածի դաւադիրներու օրգան «Զայն Հայրենեաց»ի պաշտօնական յայտարարութիւնը «Պր. Ս.Սապահ Գիւլեան և իր հետեւորդները», և իբրեւ եզրակացութիւն երկրորդ հարցին, պաշտօնապէս արտաքսուած հռչակել բոլոր դաւաճանները յականէ անուանէ, ինչպէս իրենց կոյր հետեւորդները, պարզելով իրողութիւնները մի առ մի:

10րդ հարցը խնդրոյ նիւթ դառնալով, ժողովը այն եզրակացութեան եկաւ թէ ներկայ պայմաններու մէջ հաշտ պէտք է ընթանալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան հետ, զգուշանալ կռուի բռնուելէ և կուսակցական կրքեր հրահրելէ: Իսկ Վերակազմեալ Հերձուածի դաւադիրներու դէմ անողոք պայքար մղել և զանոնք դիմակազերծել, որոնք Հնչակեան կուսակցութեան Միութեան դիմակին տակ, աղիտալի հարուածներ հասցուցին և հայ յեղափոխութեան ընդհանրապէս, մանաւանդ քաղաքական արդի նպաստաւոր պայմաններու տակ:

Ժողովը 11րդ հարցին գալով, բոլոր պատգամաւորները միաձայնութեամբ ընդունեցին Եւրոպայի Կեդրոնական Վարչութեան թելադրուի ընդփայթ Ընդհ. Պատգ. Ժողովի հրաւիրել, մինչ նկատողութեան առնելով կուսակցութեան շահերը և գործերուն ընթացքը:

Թելադրութիւններ եղան նոյնպէս, որ հարկ նկատուած տեղերը, Պատգ. Ժողովի կողմէ թղթակցութիւններ կատարուին և իրազեկ դարձուին արտասահմանի մեր ընկերները, որոնք անտեղեակ են Ամերիկայի մէջ խաղցուած դաւադրութիւններուն:

Ի դիմաց
Ամերիկայի Հնչակեան Բ. Պատգ. Ժողովի

1903 Փետր. 8	Ատենադպիր	Ատենապետ
Պոսթոն	Փ. ՎԱՐԱԿԷՍ	Յ. ԱՃՈՒԹԵԱՆ

(Կնիք)

* * *

Մեծանուն ընկ. Մուրատ Պօյաճեան 1907ին Աֆրիկեան Թրիփոլիի դաժան բանտէն ճողոպրելով կը հասնի կեդրոն և անկէ կը կանչուի Հիւսիսային Ամերիկա, գործ տալու համար Հնչակեան կազմակերպութեան:

Հոս բնագիրէն արտատպելով կը ներկայացնենք Մեծն Մուրատի կեդրոնին յղած տեղեկագիրը Ամերիկահայ Հնչակեան և ազգային կեանքի մասին:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Հնչակեան կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութեան

Սիրելի՛ ընկերներ,

Կեդրոնական Վարչութեան կարգադրութեամբ 1907 Դեկտ. 28ին Փարիզէն մեկնեցայ Ամերիկա, այնտեղի Հնչակեան մասնաճիւղերու նիւթական և բարոյական վիճակը քննելու, համերաշխութեան գաղափարը ամրապնդելու և դրամական հանգանակութեան ձեռնարկելու համար և վերադարձայ 1908 Յուլիս 30ին:

Ամերիկայի մէջ այցելեցի հետեւեալ քաղաքները.—

Նիւ Եորք, Փեթըրսըն, Փրովիտէնս, Նեշուէ, Պոսթոն, Չըլսի, Լովէլ, Լօրէնս, Հարդֆըրտ, Նիւ Պրիթէյն, Փորթլէնտ, Մեյֆըրտ, Ֆիլատելֆիա, Պրենտֆըրտ, Համիլթըն, Սենթ Քեթըրինս, Վօքիկըն, Րէյսին, Իսթ Սենթ Լուիզ, Կրանիտ Սիթի, Շիքակօ, Թրոյ:

Վերոգրեալ քաղաքներուն մէջ գտնուող մեր Հնչակեան մ. ճիւղերուն նիւթական և բարոյական տեղեկագրութիւնները, իրենց ժամանակին, մասնաւոր նամակներով, արդէն տեղեկագրած եմ. այնուամենայնիւ՝ սոյն տեղեկագրիս հետ ձեզ կը ներկայացնեմ յիշեալ մ. ճիւղերու անդամներու ցանկերը և այդ տեղերու (ուր կատարուեցան թէ՛ ներքին և թէ հրապարակային հանգանակութիւններ) նուիրատուներուն ցանկը (ապառիկ թէ կանխիկ) և անոնց գանձի ելեւմուտքի հաշիւը առանձին-առանձին թուղթի վրայ նշանակուած:

Ամերիկայի մէջ՝ հրապարակային կամ համերգական ժողով կազմելու համար, փրոփականտիստ, գործիչ ընկերը պարտաւորուած է անպատճառ կիրակին ընտրել ժողովի օրը, որովհետեւ, շաբթու մէջ՝ բանուոր ընկերները անկարող էին ներկայ գտնուիլ: Եթէ գտնուին ալ, գրեթէ ապարդիւն կ'ըլլայ, անոր համար որ, բանուոր ընկերները գործարանային տաժանելի աշխատանքէն յոգնած, սպառած ըլլալով կարող չէին միտք ընել ու կեդրոնանալ տրուած դասախօսութեանց կամ ժողովներուն: Այդ իսկ պատճառաւ ամէն քաղաք, մանաւանդ մեծ քաղաքները, ժողով ընելու համար՝ մէկ շաբաթ զոհելու էր: Ի դէպ պէտք է յիշել որ, Նիւ Եորք քաղաքի մէջ քանի մը շաբաթ աւելի մնացի, այն պատճառաւ որ, անմիջապէս երթալիք մասնաճիւղերուս ընկերները խորհուրդ տուին և խնդրեցին որ քիչ մը աւելի մնամ Նիւ Եորքի մէջ, յուսալով՝ որ դրամական տագնապը կ'անցնի և գործերը կը բացուին, որով հնարաւորութիւն կ'ունենան ըլլալիք ծախսերը փակելու և հանգանակութեան մասնակցելու։ Սակայն, դժբախտաբար, տնտեսական տագնապը հետզհետէ սաստկացաւ և անկարելի եղաւ սպասուած արդիւնքը ձեռք բերել։

Վերոյիշեալ քաղաքներէն մեծ մասը, արեւելեան նահանգները կեդրոնական վարչութեան կարգադրութեան համաձայն, ընկ. Շահումեանի հետ պտըտեցանք։ Մասնաճիւղի ընկերները ոչ մէկ բան խնայեցին մեր հանգիստին համար։ Շատ անգամ, հակառակ իմ ցանկութեան, անոնք մեզի առաջնորդեցին մինչեւ կարգի պանդոկները և չձգեցին որ մենք վճարենք։ Իսկ արեւմտեան նահանգները առանձին մեկնեցայ, նկատի ունենալով ծախսի չափաւորութիւնը։

Ամերիկայի Գործադիր Յանձնախումբի և ընկ. Շահումեանի յուսադրած տասնեակ հազարաւոր տոլարները չգոյացան, գլխաւորաբար երկու հիմնական պատճառներով. մին այն էր, որ յեղափոխական գործը Ամերիկայի հայ և օտար ժողովուրդի աչքին հմայքը մեծցաւ որ մասամբ կորսնցուցած էր, ի հարկէ յեղափոխականներու սխալ գործելակերպին պատճառաւ։ Օրինակ իմ երթալէս քիչ առաջ Թաշճեանի և հոն գտնուած պահուս, Արփիարի սպանութիւնները և այլն։ Շատերը, մանաւանդ հարուստները, կը փախչէին յեղափոխականներէն։ Երկրորդը՝ այն էր, տնտեսական տագնապը (քրիզ), որ ցարդ Ամերիկայի մէջ նմանը չէր տեսնուած՝ խիստ ու երկար տեւեց։

Բոլորովին սխալ է այն կարծիքը և քննադատութիւնը (Գործադիր Յանձնախումբի և ընկ. Շահումեանի կողմէ եղած) թէ՝ Եգիպտոս երթալէ առաջ՝ Ամերիկա գայի, իրենց յուսացած դրամը կարելի կ'ըլլար ձեռք բերել։ Բայց պէտք է ըսել որ տագնապը իմ Եգիպտոս մեկնելէս ամիսներ առաջ սկսած էր։ Մինչեւ իմ Եգիպտոս ճամբորդութիւնս ամէնը մէկուկէս ամիս տեւեց։ Բացի այդ, մեր վերոյիշեալ ընկերները երբեք նկատի չունին, թէ մեր և Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան մէջ կնքուած համերաշխութեան բարոյական օգուտը շատ մեծ եղաւ և կուսակցութեան դիրքը բարձրացուց, ինչպէս ամենուրեք՝ նոյնպէս և Ամերիկայի մէջ։

Չնայած տնտեսական տագնապի սաստկութեանը, որուն պատճառաւ շատերը անձնասպանութեան դիմեցին, մեր ընկերները ծայրայեղ զոհողութեամբ մասնակցեցան հանգանակութեան։ Ընկերներէն շատերը պարտքով կ'ապրէին։ Շատ տեղեր հարիւրին 30—40ը միայն գործով պարապելով, կը պահէին մնացեալ անգործները, փրկելով զանոնք սովամահութենէ։

Ամերիկայի մէջ հանգանակուած դրամի (թէ՛ իմ միջոցով գանձուածի և թէ՛ ուղղակի կեդրոն ղրկուածի) գումարը կը հասնի մօտ 10,000 ֆրանքի, բացի չգանձուած և ապառիկ մնացորդներէն։

Իմ ձեռքով գանձուածի (ըլլա՛յ հանգանակութիւն կամ ոչ) գումարը կը հասնի 1220 տոլար 10 սենթի, որ կը հաւասարի 6251 ֆրանքի, որուն մանրամասն հաշուեցուցակը նոյն տեղեկագրիս հետ միասին կը գտնէք։ Ձեռքով կեդրոն ղրկածներս իրենց ժամանակի արժէքով ֆրանքի վերածուած է։ Մօտաւորապէս մէկ տոլարը կ'արժէ մէկ ֆրանք 15 սանթիմ։

Որ մէկ մասնաճիւղէ որ դրամ առած եմ (ըլլա՛յ հանգանակութեան դրամ, ըլլա՛յ ճամբու ծախսի համար), ստացագիր տուած եմ (բացի Փորթլէնտի ընկերներու տուած 6 տոլարէն, որ երկաթուղին նստած պահուս յանձնեցին և ես ժամանակ չունեցայ ստացագիրը տալու կամ ղրկելու) և ապըսպրած՝ որ իմ տուած ստացագիրս ղրկեն կեդրոն և անոր փոխարէնը ընդունին կեդրոնինը։ Բայց կեդրոն հասնելէս ետքը իմացայ որ անոնք ստացագիրները չեն ղրկած կեդրոն և ղրկողներուն ալ չէ փոխանակուած ստացագիրով։ Ներկայիս կը խնդրեմ որ, երբ նամակ գրուի Ամերիկայի մասնաճիւղերուն՝ պահանջուի իմ ստացականներս և անոր փոխարէնը կեդրոնինը ղրկուի և կամ կեդրոնին ստացականը ղրկուած միջոցին՝ իմինս ղրկել հրահանգուի։

Ամերիկայի մէջ հանգանակութեան ձեռնարկեցինք հետեւեալ մասնաճիւղերէն միայն.— Նիւ Եորք, Փրովիտէնս, Թամսընվիլ, Սփրինկֆիլտ, Ֆիլատելֆիա (հրապարակային ժողովներուն մէջ), Նեշուէ, Չըլսի, Պրենաֆըրտ, Համիլթըն, Անտիս, Վոքեկըն, Րէյսին (ներքին կերպով), ինչպէս և Պոսթոն՝ հրապարակային։ Ուստր և Պոսթոն Վերակազմեալ մասնաճիւղերու հետ միասին խառն հանգանակութիւն ունեցանք։ Ուստրի մէջ՝ գոյացածը կիսեցինք, իսկ Պոսթոնի մէջ խառն եղած հանգանակութիւնը կանխաւ որոշուածի համեմատ՝ իւրաքանչիւր կողմէ ընկերներու տուածը իրեն, իսկ հասարակութենէն գոյացածը բաժնեցինք երկուքի։

Բացի այցելած քաղաքներէս և մասնաճիւղերէն (այցելած քաղաքներէն ոմանց մէջ մասնաճիւղ չունէինք. օրինակ՝ Լովէլ, Լորէնս, Փեթըրսըն, այլ միայն համակիրներ կը գտնուէին), մնացին քանի մը քաղաքներ և մասնաճիւղեր ալ, ինչպէս՝ Քլիվլենտ և այլ տեղեր, ուր երթալու ժամանակ չունեցայ։

Ամերիկայի մասնաճիւղերուն մէջ ալ պակաս չեն, տեղի և անտեղի պատճառաւ դուրս մնացած, դադրած և արտաքսուած ընկերներ, որոնցմէ շատերը տեղական ընկերներու գիտութեամբ և խնդրանքով, կամ ուղղակի անոնց դիմումին վրայ, վերստին ընդունուեցան մ.ճիւղերուն մէջ։ Միայն Վոքեկընի և Ֆիլատելֆիայի մէջ՝ մի քանիները դուրս մնացին, որպէս անուղղայ ընկերներ կամ խառնակիչներ։ Վոքեկընի դուրս մնացած ընկերներէն ոմանք բողոքագիր մը տուին ինծի. այնպիսի ընկերներու վրայ բարդուած ամբաստանութիւններէն գէթ մի քանին անհիմն դուրս եկան իմ քննութեամբ, քան իրական։ Օրինակ, Քզիրեանը և մի քանի հետեւորդները կ'ամբաստանէին ընկեր Սահակ Գալուստեանը և ուրիշ մի քանիները, ըսելով որ 1904 թուականին կատարուած հանգանակութեան դրամը իւրացուցած են և այլն. սակայն տոմարը, որ այդ օրերու վարչութեան կողմէ հաստատուած է, կը ցուցնէ որ բոլորովին զրպարտութիւն է։ Երբ բողոքագրերէն ոմանք քով եկան և ես բացատրեցի, համոզուելով վերստին մեր շարքերուն մէջ մնացին և ընկերներու կողմէ ալ ընդունուեցան, իսկ Քզիրեանը ու Նշան Արամեանը, մասնաճիւղի ընկերները չուզեցին ընդունիլ։ Նոյնպէս Ֆիլատելֆիոյ մէջ՝ դուրս մնացած 3—4 ընկերները ուզեցի խրատելով կամ յանդիմանելով ներս առնել, և սակայն մասնաճիւղի ընկերներու մեծամասնութիւնը չընդունեցին, ըսելով. «Եթէ անոնք ընդունուին, մենք կը հրաժարինք» և այլն։

Ամերիկայի մէջ՝ հայ յեղափոխական կուսակցութեանց մէջ, համեմատաբար, հնչակեան մեր ընկերները աւելի գիտակից են իրենց դատակարգի շահերուն, քան այլ կուսակցութեանց անդամները: Այսու ամենայնիւ՝ ժողովուրդի դէպի մեր կուսակցութիւն ցոյց տուած համակրութենէն օգտուելու, թէ՛ նորեկ ընկերները և թէ՛ առաջինները մասնաւորապէս աւելի զարգացնելու համար, անպատճառ կարող գործիչ մը զրկելը անհրաժեշտ նկատեցին: Այս մասին բոլոր ընկերները շեշտեցին և իրաւամբ պահանջեցին անմիջապէս գործիչ ունենալ:

Ամերիկայի զանազան քաղաքներու մէջ, քիչ թէ շատ, կը գտնուին բաւական գիտակից ընկերներ. սակայն, այնպիսիներն ալ իրենց անձնական գործը, զբաղումը ունենալով, չեն կրնար փրոփականտիստ և գործիչ ըլլալ, կամ Երկիր երթալ և ոչ ալ պատասխանատու դեր ստանձնել: Բաւական մեծ թիւով անձնուէր զինուորներ ունինք, որ ուզուած պահուն պատրաստ են Երկիր կամ այլ կողմ երթալ, մասնագիտութիւն, զինավարժութիւն սորվիլ և կուսակցութեան ծառայել, եթէ իրենց նիւթական միջոց տրուի: Դժբախտաբար, Ամերիկայի ընկերներու խիստ մեծ մասը, նիւթապէս այնպէս ընկճուած են տիրող անտեսական տագնապի պատճառաւ, որ տիրող կարծիքի համեմատ, անոնք հազիւ կարող կ՚ըլլան (եթէ տագնապը շուտ անցնի և գործերը սկսին) մէկ տարիէն կազդուրուիլ:

Մասնագիտութեան խնդիրը.— Ամերիկայի Պատգ. ժողովը որոշեց, որ Պոսթոնի մէջ կատարուելիք հանգանակութեան արդիւնքը յատկացուի այդ գործին և յանձնարարեց ինծի այդ գործը գլուխ հանել: Պատգ. ժողովէն անմիջապէս ետք՝ գացի Պոսթոն, որպէսզի վերակազմեալ Նահանգային Վարչութեան անդամներուն և ի մէջի այլոց Տոքթ. Գալուստեանի հետ խորհրդակցիմ: Խորհրդակցեցայ, անոնք տեխնիքական ամէն դիւրութիւն և ազատութիւն խոստացան, եթէ յաջողէր ինծի 300 տոլար տրամադրելի ընել. բայց մեր և անոնց ունեցած նիւթական անձկութիւնը արգելք հանդիսացաւ: Այդ այնպիսի ժամանակ մըն էր, որ մէկ կողմէ Կեդրոնը և միւս կողմէ՝ Գործադիր Յանձնախումբը հեռագրով դրամ կը պահանջէին ինձմէ: Վերջին անգամն ալ՝ Պոսթոն մեր կատարած հանգանակութեան արդիւնքը այնքան նուազ եղաւ, որ հազիւ իմ ճամբու ծախքս (վերադարձիս) գոցեց:

Կեդրոնի կողմէ ինծի յանձնուած 100 «հանգանակութեան թերթ»երէն չորսը (թիւ 42, 43, 44 և 45) Գործադիր Յանձնախումբին կամ Նիւ Եորքի մասնաճիւղին տուի և երկու հատը (թիւ 46 և 47)՝ Փրավիտէնսի մ.ճիւղին յանձնեցի, որպէսզի ի պահանջել հարկին ժողովուրդին մէջ, ժողովին ներկայացնելով՝ հանգանակութիւնը շարունակեն: Մի քանի անգամ ուզեցի գիտնալ թէ, արդեօք հանգանակութեան թերթերով արդիւնք ձեռք բերի՞ն թէ ո՛չ: Ընկերներէն ոմանք ինծի պատասխանեցին. «Ուրիշները զէնքով, դաշոյնով հազիւ կը ժողվեն, իսկ մենք կ՚ուզենք թղթով դրամ հաւաքել, բայց մեր թուղթը ընդունող չկայ», և այլն: Յիշեալ մ.ճիւղերու մօտ ձգած հանգանակութեան վեց հատ թերթերը մնացին իրենց մօտ:

Համերաշխութիւնը Ամերիկայի մէջ, արդարեւ, խախուտ պիտի ըլլար եթէ այցելած չըլլայի. որովհետեւ, անձերու մէջ փոխադարձ տեղի ունեցած վէճերն ու վիրաւորանքները զգալի կերպով անհաշտ ու անմերձենալի վիճակ մը ստեղծած էին մեր և վերակազմեալ ընկերներու մէջ, մանաւանդ

մեր ընկերները աւելի ցրուած էին քան վերակազմեալները: Գրեթէ ամէն տեղ համերաշխութեան մասին հարցումներ եղան, բացատրութիւններ և լուսաբանութիւններ տրուեցան: Համերաշխութիւնը դաստիարակութեան նիւթ ըրինք և այդ միտքը, համերաշխութեան գաղափարը այն աստիճան ամրապնդուեցաւ, որ շատ տեղեր, ինչպէս՝ Նիւ Եորքի, Պոսթոնի, Չըլսիի, Վոթըրթաունի, Ուստրի և Վոքէկընի ընկերները մասնաւոր պարտականութիւններ դրին վրաս համերաշխութիւնը Միութեան վերածելու համար. սակայն և այնպէս, ինչպէս ինքս համոզուած եմ, նոյնպէս և զանոնք համոզեցի ըսելով թէ՝ «Համերաշխութիւնը որքան երկար տեւէ, յառաջիկային գոյանալիք միութիւնը՝ այնքան հաստատ և զօրաւոր կ՚ըլլայ: Առհասարակ, մեր համերաշխութեան հակառակ վարմունք ունեցան դաշնակցականներն ու «Ձայն»ականները, որոնց դիրքը արդէն ծանօթ է, այսինքն՝ առաջինները կը ձգտին, որ իրենց մէջ ձուլեն այլ հայ կազմակերպութիւնները, իսկ երկրորդիններունը՝ այն է որ, զիրենք չի ճանչցանք որպէս կազմակերպութիւն և կարեւորութիւն ու առաջնութիւն տանք «Ազգ»ականներուն և անոնց հետ համերաշխեցանք: Բացի ատոնցմէ՝ նկատեցի որ, մեր Ամերիկայի պատասխանատու ընկերներէն ոմանք, օրինակ՝ Շահումեան և Վարազդատ, որոնք ունեցան իրենց հակահամերաշխական վարմունքը, իրենց յաւակնոտութեամբը, յարուցանելով անտեղի վէճեր, բաւականին խոչընդոտ հանդիսացան համերաշխական փրոփականտին: Գտնուեցան ընկերներ, որոնք, ի հարկէ, ազդուելով մեր յիշեալ ընկերներու գրածներէն և խօսածներէն, հազիւ կ՚ըմբռնէին համերաշխութեան օգտակարութիւնը: Չէին կարող մարսել այն գաղափարը թէ, մենք հայկական դատը լուծելու համար, պարտաւորուած ենք ո՛չ միայն հայ կազմակերպութեանց հետ, այլ, նոյնիսկ, ընդդիմադիր ուրիշ Թուրք, քիւրտ և այլ տարրերու հետ համերաշխիլ:

Ամերիկայէն հեռագրով կանչուելուս գլխաւոր պատճառը հետաքրքրող Ամերիկայի ընկերները կը կարծէին և կը հաւատային թէ, այդ մեր Զ. Ընդհ. Պատգ. ժողովն էր: Այդ ըմբռնումով, Ամերիկայի Հնչակեան վերակազմեալ Նահանգային Վարչութեան ժողովը յատկապէս հրաւիրելով զիս, ցանկութիւն յայտնած էր վերջին անգամն ալ իրարու հետ տեսնուիլ և խօսակցիլ: Ներկայ գտնուեցայ իրենց 12 Յունիսի Նահանգային Վարչութեան ժողովին, ուր առաջարկեցին ինծի հետեւեալը, որ ներկայացնեմ մեր Ընդհ. Պատգ. ժողովին, այսինքն՝ կ՚ընդունենք մեր ծրագիրը ընդհանրապէս, ընկերվարական սկզբունքը, իբր հեռաւոր նպատակ, մեր օրակարգին մէջ եւ Կովկասի գործունէութեան (նախագծի համաձայն) տեղական պայմաններուն գոհացում տրուի, իսկ Տաճկահայաստանի մէջ սոցիալիստական փրոփականտային երկրորդական տեղ տրուի, մինչեւ մօտակայ նպատակի իրագործումը»: Եւ աւելցուցին՝ «Աւելի գործնականացնել համերաշխութեան պայմանները, որ գրեթէ համազօր կը նկատուի Միութեան, եթէ գործնական հողի վրայ կենանք, որով աւելի փութացուած կ՚ըլլանք գործի յաջողութիւնը»: Միաձայն ըսին թէ՝ «Իրենք Նահանգային Վարչութիւնը չէ համաձայնած կնքելու «գաղափարական»ներու հետ միութիւն, մինչեւ որ համերաշխութիւնը չերաշխաւորուի հաստատ պայմաններով»:

Ուրախ եմ ըսելու որ, հակառակ մեր հակառակորդներու ցանկութեան, համերաշխութեան գաղափարը խոր արմատ ձգեց ժողովուրդի սրտին մէջ, որուն ապացոյցներն շատ եղան. օրինակ՝ ժողովուրդի կողմէ ցոյց տրուած չափազանց մեծ համակրական ցոյցերը։

Հարկ կը համարեմ Ամերիկայի Շրջանային Պատգմ. Ժողովի նկատմամբ մի քանի խօսք աւելցնել։ Այդ առթիւ՝ իմ գրած 31 Մարտ 1908 թուակիր նամակիս մտքի մէջ ունենալով, կու գամ յայտնել նաև այն որ, Ամերիկայի Պատգմ. Ժողովի գումարման ժամանակը պէտք է յարմարցնել այնպիսի ատենի մը, որ կարելի ըլլայ քիչ մը աւելի երկար ժամանակ գտանել, այլ պարագային՝ ինչպէս եղաւ Ուստրի ժողովը, քնաթաթախ աչքով չէին ծեծուիր, չէին լուծուիր առաջարկուած բոլոր խնդիրները։

Անհրաժեշտ է, որ Ամերիկայի Շրջանի յատուկ ներքին կանոնագիրը կանխաւ մշակուի և Պատգմ. Ժողովին ներկայացուի, որպէսզի առիթ չտրուի անտեղի քննադատութեանց և բոխ-բոսանքներու։ Եթէ կանոնագիրը մշակուած ու զրկուած ըլլայիք, ես կը հաւատամ որ, այժմ չէին լսուեր այն տրտունջները, որոնք հատ ու կտոր կը հասնին մեր ականջին Ֆիլատելֆիայէն, և այլն։

Հակառակ Ուստրի Պատգմ. Ժողովին մէջ յայտնուած համաձայնութեան, զոր ցոյց տուին պատգամաւորներու մեծ մասը, «Երիտասարդ Հայաստան»ի ուղղութեան մասին, շարքերուն մեծ մասը տրտունջ կը յայտնէին անոր գործածած, կուսակցութեանս բռնած համերաշխական դիրքին ոչ-համապատասխան լեզուի ու ոճի նկատմամբ։ Գուցէ կը դիտէք թէ, հապա՞ ուրեմն, ինչո՞ւ հարկ եղած կարգադրութիւնը չըրի, մանաւանդ որ այդ մասին դուք ալ կանխաւ մասնաւոր դիտողութիւն ըրած էիք։ Սակայն ստիպուած եմ յիշել թէ, քանիցս բանաւոր խիստ նկատողութիւններ և գրաւոր դիտողութիւններ ըրի (բացի ձեր պաշտօնապէս ինծի գրածը, զոր նոյնութեամբ իրենց հաղորդեցի) և սակայն անոնք մնացին անլսելի։ Եւ թէ, Ամերիկայի վիճակը նկատի ունենալով մանաւանդ, տեղական գործերու հանգամանքները աչքի առաջ ունենալով, խոհեմութիւն չհամարեցի աւելի խիստ վարմունք ցոյց տալ և վճռական քայլ առնել։ Չէի կրնար, առանց Գործադիր Յանձնախումբը լուծելու և ընկ. Շահումեանը հեռացնելու՝ փոխել «Երիտասարդ Հայաստան»ի ուղղութիւնը և եթէ Գործադիր Յանձնախումբը լուծէի և թերթը դադրեցնէի այդ պիտի նշանակէր Ամերիկայի Շրջանը քայքայման դատապարտել։ Այդ իսկ պատճառաւ՝ պարտաւորուեցայ բռնել չափաւոր ընթացք մը, չնայելով որ, վերոյիշեալ մեր ամերիկեան պատասխանատու մարմիններու բռնած յամառ ու յաւակնոտ ընթացքէն ինքս ալ վարկաբեկման սահմանին հասայ. օրինակ՝ «Մեծն Մուրատ», «Ժեներալ Մուրատ» և այլն, և այլն չափազանց շռայլ ածականներ գործածելնուն համար, ի զուր տեղ, բամբասանաց առարկայ դարձայ։

Ձեր այն յանձնարարութիւնը թէ ինքս Լին երթամ և իրենց զղջումը յայտնող արձանագրութիւն մը կազմել տալէ ետքը՝ վերադարձնեմ իրենց մասնաճիւղային իրաւունքը, մնաց անիրագործելի, որովհետև, Գործադիր Յանձնաժողովը և ընկեր Շահումեանը անյարմար համարեցին այդպէս ընելը, մտածելով թէ, քանի որ գործը յանձնուած էր իրեն՝ ընկ. Շահումեանին և տակաւին անոր կատարած քննութիւնները վերջ չէին գտած, անպատիւ և վիրաւորական կ'ըլլար իմ պաշտօնապէս միջամտութիւնը, իմ Լին երթալը, հանդէպ ընկեր Շահումեանի և կարգապահութեան։

Ամերիկայի Պատգմ. Ժողովին մէջ, համարեայ թէ, բոլոր պատգամաւոր ընկերները հետաքրքիր եղան իմանալու թէ, արդեօք Լինի խնդիրները ինչպէ՞ս վերջացած էին։ Ընկեր Շահումեանը, որպէս զեկուցում, մինչև այն ատեն իր ունեցած բանակցութեանց արդիւնքը յայտնեց և հարկ եղած լուսաբանութիւններն ըրաւ, ատոր վրայ պատգամաւորները յարմար դատեցին գրել, որպէս խորհուրդ, Լինի մ.ճիւղին, որ «ներողութեան խնդրող» նամակ մը գրէ Կեդրոնին և ուղարկէ իմ հասցէիս. սակայն, ինչպէս գիտէք, ան հակառակը վարուեցաւ։

Լինի խնդրոյն ձգձգումը լաւ տպաւորութիւն չէ թողուցած ընկերներու վրայ, ուստի ձեր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ որ, այսպէս թէ այնպէս, վերջ տրուի այդ խնդրոյն։

Եթէ հայ գաղթականութիւնը (որոնց թիւը ինչպէս կը կարծուի 30—40 հազարի կը հասնի), այսօր Ամերիկայի մէջ իր գոյութիւնը ցոյց կու տայ որպէս հայ ժողովուրդ, այդ եղած է շնորհիւ յեղափոխական կազմակերպութեանց քարոզչութեանց, ապա թէ ոչ, արդէն մոռցուած և ձուլուած կարելի էր համարել։ Նոյնիսկ, հակառակ յեղափոխականներուն բուռն փրոփականտին, դարձեալ պիտի լուծուի հայ գաղթականութիւնը ամերիկացիներուն մէջ, եթէ հայրենիք վերադառնալու ճամբան չբացուի։

Ամերիկայի մեր Հնչակեան մասնաճիւղերը այցելած ժամանակ, տեղի ունեցած հրապարակային և համակրական ժողովներուն մէջ իմ դասախօսութեանց նիւթերն եղած են հետևեալները՝ մեծ մասամբ.

1) Համերաշխութեան կարեւորութիւնն ու օգտակարութիւնը։
2) Ի՞նչ է յեղափոխութիւնը։
3) Ի՞նչ է ապստամբութիւնը կամ ինքնապաշտպանութիւնը։
4) Ի՞նչ է ազատութիւնը (քաղաքական և տնտեսական)։
5) Ի՞նչ է մեր ծրագրի հիմնական սկզբունքները, և այլն։

Ամերիկայի մէջ գտնուած պահուս,՝ որպէս Կեդրոնի լիազօր-ներկայացուցիչ ընդունած բոլոր պաշտօնական նամակներն, ատոր հետ միասին կը յանձնեմ Կեդրոնական Վարչութեան, արխիւի մէջ պահելու համար։

Կեդրոնական Վարչութեան կողմէ ինծի զրկուած՝ Ամերիկայի մէջ լիազօրական վկայականս կը վերադարձնեմ սոյն տեղեկագրիս հետ։

Հնչակեան կուսակցութեան Կեդր. Վարչութեան անդամ
եւ լիազօր Ամերիկայի Շրջանի՝
ՄՈՒՐԱՏ

Փարիզ, 22 Յուլիս 1908

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՃԱԿԱՏԸ, ՎՏԱՆԳԸ ՆԿԱՏԻ ՈՒՆԵՆԱԼՈՎ՝ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԵՒ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ ՆՈՐ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԳՈՒՆԴԵՐ ԿԸ ՊԱՀԱՆՋԵՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԷՆ, ԻԲՐ ԵՐԿՐԱՊԱՀ ԳՈՒՆԴԵՐ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

(Խիստ գաղտնի)

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի բոլոր մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Քաջայայտ ենք որ՝ Շրջանիս մասնաճիւղերու լարուած հետաքրքրութեան բաւարարութիւն տուած կ'ըլլանք՝ երբ այս շրջաբերականով կու գանք յայտնել ձեզ, մինչեւ օրս տեղի ունեցած պաշտօնական բանակցութիւնը Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան և Ամերիկեան (Ուաշինկթըն) դիւանագիտական Յանձնախումբի և ֆրանսական դեսպանի փոխանորդ կոմս տը Շամբրէօնի և անոր կցորդ՝ Զինուորական Յանձնախումբի նախագահ՝ ժեներալ տը Գալլադէի միջեւ։

ՀԱՐՑԸ.— Կիլիկիա գտնուող մեր կամաւոր ընկերները առանձին նամակով դիմած էին Կեդրոնական Վարիչ Մարմնոյս որ ամէն միջոցաւ մէկ քանի նոր գունդեր փոխադրելու կարելիութիւն ձեռք բերէ. որովհետեւ հայկական քաղաքները Թուրքերէն գրաւելու պարագան կը կարօտի բանակի. ֆրանսական զինուորը յոգնութեան նշաններ ցոյց կու տայ և օր առաջ կ'ուզէ դառնալ Ֆրանսա. երկրապահ հայ զինուորներու կարիքը վերջին աստիճան շատ է. նամանաւանդ որ քեմալականները գաղտնի կերպով զէնքեր կը բաժնեն Թուրքերուն՝ ի հարկին ընդդիմութիւններ և խռովութիւններ յարուցանելու համար, և այլն։

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս նկատի ունենալով այս կենսական ու անհրաժեշտ պարագան, իբրեւ պատմական մի պատասխանատու, Հայաստանի համար հոգի ու միտք մաշեցնող կուսակցութիւն, ուղղակիօրէն սոյն անհրաժեշտ պէտքին գոհացում և ընթացք տալու համար՝ Փետրուար 27ի ժողովով, որոշեց ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանը ուղարկել Ուաշինկթըն՝ հարկ եղածները տնօրինելու և հնարաւորութիւն ստեղծել երկրապահ զինուորներ անմիջապէս Երկիր փոխադրելու համար։

Կու գանք յայտնել մեր շրջանի մասնաճիւղերուն որ՝ տեղի ունեցած բանակցութիւնները Սոցիալ Դեմոկրատ կուսակցութեան անունով եղած են, կամ նոյնն է ըսել յանուն Ամերիկայի Շրջանի Կեդր. Վարիչ Մարմնոյ։

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ.— Ընկ. Ս. Սապահգիւլեան կը ներկայանայ Ուաշինկթընի դիւանագիտական Յանձնախումբին և մանրամասնօրէն կը թուէ բոլոր այն պատահելիքները, որոնք ի մօտոյ կատարուելիք են Թուրքերու կողմէ՝ Հայաստանի բոլոր մասերուն վրայ։ Ընկերը կը ցուցնէ երկրապահ զինուորներու անհրաժեշտութիւնը և հետեւաբար կը խնդրէ աջակցութիւն և թոյլտուութիւն, որ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը ուղարկէ պէտք եղած ուժը Ամերիկայէն։

Ամերիկայի դիւանագիտական Յանձնախումբը խիստ բանաւոր կը գտնէ այդ միջոցը, միայն դիտել կու տայ թէ՝ քանի որ ներկայիս ֆրանսական կառավարութեան ազդեցութիւնը կայ Հայաստանի ամէնէն էական մասին՝ Կիլիկիոյ վրայ, լաւ կ'ըլլայ, որ նախ ֆրանսական կառավարութեան հետ հասկացողութեան գաք այդ մասին, ապա մեզի հետ։

Մեր փնտռածը ամերիկեան կառավարութենէն այդքան էր արդէն։

Ընկեր Սապահի և ֆրանսական դեսպանատան բանակցութիւնները գոհացուցիչ են այս ուղղութեամբ։ Զինուորական Յանձնախումբի նախագահ՝ ժեներալ տը Գալլադէ և դեսպանի փոխանորդ՝ կոմս տը Շամբրէօն՝ ընկեր Սապահի հետ Երկրապահ բանակներու անհրաժեշտութեան հարցը մանրազնին կերպով խորհրդակցութեան նիւթ ընելէ ետք՝ կ'որոշուի հեռագրել Ֆրանսա, անկից ալ Կիլիկիոյ ֆրանսական ընդհանուր կառավարիչին՝ Զօրավար Բռոմէոյին, թէ արդեօք երկրապահ զինուորներու պէտք ունի՞ և ո՞րքանի։

Անկից յետոյ է, որ ֆրանսական դեսպանատունը միջոց պիտի հանդիսանայ ամերիկեան կառավարութեան հետ, թոյլտուութեան խնդիրը կարգադրելու և կուսակցութեանս տալու անհրաժեշտ միջոցներ՝ կամաւորներ փոխադրելու համար։

Ուաշինկթընի ֆրանսական դեսպանատունը կը յուսայ թէ՝ իր կառավարութեան վերջնական պատասխանը կրնայ ստանալ մինչեւ ամսոյս վերջերը։ Մենք ևս սպասողական վիճակ ունինք լսելու Ֆրանսայի պատասխանը։ Մենք յուսալից ենք թէ՝ կուսակցութիւնս պիտի կրնայ տալ գերիվեր, անգին օգտակարութիւն մը իր քաղցր հայրենեաց՝ այս փոթորկոտ օրերուն։

Մասնաճիւղերը պատրաստակամ ըլլալու են այսանման հսկայ շարժման մը։ Ամէն մէկ վայրկեան որ կը կորսուի Մարտի, Ապրիլի և Մայիսի ընթացքին՝ Երկրի կուսակցական գործին համար մահաբեր է. իւրաքանչիւր անդամուհիի և անդամի միակ ընելիքը Երկրի գործին պատրաստուիլն է. այլապէս կը տուժենք չարաչար։

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս իր բոլոր կարելին ընելու աշխատանքին մէջ է Երկրապահ բանակներու գործը ի կատար հանելու։

Կեցցէ՛ յեղափոխական աննկուն ոգին
Կեցցէ՛ Քաղաքական Ինքնավար Հայաստանը
Կեցցէ՛ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը։
Ընկերական յարգանքներով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
Կեդրոնական Վարիչ Մարմին

Ատենադպիր *Ատենապետ*
Ս. ՇԱՀԷՆ *Մ. ԶԱԴԻԿԵԱՆ*

1919 Մարտ 20, Շիքակօ

ՓՐԱՎԻՏԵՆՍԻ Մ.ՃԻՒՂԸ ԿԸ ՁԵՌՆԱՐԿԷ 4000 ՏՈԼԱՐԻ ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆ, ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈՅԺԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ամերիկայի բոյր մասնաճիւղերուն

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան ոգին որպէս անշիջանելի կայծ մը, իր անդամներու սրտին ու հոգիին մէջ հայրենասիրական նոր եռանդ, նոր արիւն ներշնչեց: Հայաստանի մէջ գտնուողները իրենց սուրը ձեռքին և հրացանը ուսին, լեռներու կատարներուն վրայ, իրենցմէ անհամեմատ բազմաթիւ անարգ թշնամիին դէմ կռիւ մղեցին և շատերը պարտականութեան դաշտին վրայ ինկան:

Այսօր տակաւին լուրեր կը հասնին Երկրի խորերէն, որ մեր խումբերէն ոմանք անցեալ 4—5 տարուան ահեղ փոթորիկի ընթացքին, Սոցիալ դեմոկրատ Հնչակեանի յատուկ տոկունութիւնը պահած և լեռներու գագաթին, մերթ անօթի, մերթ ծարաւ, հրացանը տակաւին ձեռքերնին, իրենց վերջին գոյապայքարը կը մղեն, թշնամիին դէմ մաքառելով:

Անոնք իրենց պարտականութեան դաշտին վրայ են. մենք ալ — Ամերիկայի սոցիալ դեմոկրատ հնչակեաններս — մեր պարտականութիւնները ունինք կատարելիք:

Փրավիտէնսի մ.ճիւղը իր Մայիս 4ի հրապարակային-հանգանակային ժողովէն 3000 տոլարի հանգանակութեամբ արդէն եկաւ ցոյց տալու, որ Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութիւնը պիտի ապրի, Հայ ազգը ապրեցնելու համար: Հաւատացէք ընկերուհիներ և ընկերներ, որ հայ ժողովուրդը՝ աւելի ճիշդը Փրավիտէնսի գաղութիս չէզոք կարծուած տարրը ակնկառոյց կը սպասէր մեր ժողովին և մեզի շատ անծանօթ հայեր, նմանապէս համակիրներ, քանով և յիսունով կը մասնակցէին մեր հանգանակութեան: Ներկայ գտնուող ընկերները այս տեսնելով՝ կրկնապատկեցին իրենց նուէրները: 30է աւելի գործունեայ և զոհաբերող ընկերներու համար, որոնք իրենց անհատական գործերուն բերումով կը բացակայէին այդ ժողովէն, ընտրեցին յանձնախումբ մը, որ սկսած է անոնց ալ նուէրները հաւաքել. կը հաւատանք ու վստահ ենք թէ 4000 տոլարէն աւելի պիտի ըլլայ մեր հանգանակութեան արդիւնքը:

Ընկերուհիներ և ընկերնե՛ր, այսօր կամ վաղը Երկրի դռները կը բացուին. այլեւս ժամանակ չունինք վերստին հանգանակութիւն ընելու. ուստի, նիւթական զոհողութեան չափ ու սահման դնելու չէ. վասնզի Ինքնավար Հայաստանի մէջ միայն, այս Կուսակցութեան ծրագրի գործադրութեամբ է, որ մեր իսկական ու հիմնական ազատութիւնը պիտի գայ: *Դուք կը տեսնէք, որ զանազան հոսանքներ օրը օրին նոր ծրագիրներ կը մշակեն յարմարուելու համար Հայաստանի վաղուան քաղաքական, տնտեսական և ընկերային կեանքին. բայց Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը 32 երկար տարիներէ ի վեր միեւնոյն ծրագրով էր ընթացեր անսայթաք և պիտի ընթանայ ապագային ալ. ուստի, ընկերուհիներ և ընկերներ, վստահ եղէք որ յաղթանակը մերն է:*

Պատգամաւորական ժողովը մօտալուտ է: Ան խիստ կարեւոր ընելիքներ պիտի ունենայ, ուրեմն կարեւոր է և անհրաժեշտ, որ մարզուած մաքերով ու կուսակցութեանս գործունէութեան տեղեակ ընկերներ ներկայանան այդ ժողովին, որպէսզի կարելի ըլլայ վաղը Երկրի դռները բացուելուն պէս մեր գործիչ ընկերները հոն փութացնենք: Կիլիկիան այսօր արդէն ամբողջութեամբ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան ձեռքին մէջ կը գտնուի. ընկերական նամակները կը վկայեն այս պարագան. և որպէսզի Հայաստանի միւս մասերն ալ միեւնոյն ձեւով կազմակերպուին, հարկ է այժմ ալ Հնչակեան փոնտին, որ մեծ դեր ունի կատարելիք վաղուան մեր կուսակցական կեանքին մէջ, Ինքնավար Հայաստանի անկախ ու ազատ մթնոլորտին տակ...:

Կեցցէ՛ ազատ Ինքնավար Հայաստանը
Կեցցէ՛ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան աննկուն ոգին:

Ընկերական յարգանքներով՝

Ի դիմաց Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Փրավիտէնսի մ. ճիւղի

Ատենադպիր *Ատենապետ*
Խ. Կ. ՄՈՒՐԱՏՃԵԱՆ *Յ. ՎԱՐԴԵԱՆ*
(Կնիք)

Կը վաւերացնենք:

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմին

Ատենադպիր *Վ. Ատենապետ*
Մ. ՇԱՀԷՆ *Մ. ԱՆԹԱՌԱՄԵԱՆ*
(Կնիք)

Փրավիտէնս, Մայիս 29, 1919

1000 ՏՈԼԱՐ ՂՐԿԵԼ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ԹՌՈՒՑԻԿ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Թիւ 20 Շրջաբերականը տպագրուած՝ վերջացած էր և պիտի առաքէինք, երբ Կիլիկիոյ Նորակազմ Գործադիր Յանձնախումբի հեռագիրը հասաւ մեզի:

Մայիս 2ին՝ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս առանձինն նամակներ ուղարկեց ընկերներ՝ Աբրահամ Գրգեաշարեանին, Արամ Ասպետին և Գէորգ Ծ. Վրդ. Ասլանեանին, թելադրելով, որ անմիջապէս Կիլիկիոյ Շրջանի մտաւորական ընկերները ի մի բերեն և կազմեն Գործադիրը:

Երեւի ընկերները այդ բաղձալի գործը գլուխ հանած են և այսօր հեռագիրով կ՚աւետեն Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան Կիլիկիոյ Գործադիր Մարմնին կազմութիւնը, մասնաճիւղերու վերակազմութիւնը և ըն-

կերային օժանդակութեան հրամայականը, 1000 *տոլար գումարի մը խնդրանքով։*

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս այս ու դեռ շատ մը նման նիւթական կարիքներ հեռագրով լրացնելու հարկին տակը ըլլալով՝ մասնաճիւղերը եռանդագին գործի մղուելու են և մեծկակ գումարներով լեցնելու են կուսակցութեան գանձը։

Ընկերական յարգանքներով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի

Ատենադպիր *Վ. Ատենապետ*
Ս. ՇԱՀԷՆ *Մ. ԱՆԹԱՌԱՄԵԱՆ*

(Կնիք)

2 Օգոստոս 1919, Շիքակօ

ԿՈՉ 100.000 ՏՈԼԱՐԻ՝ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ԹԻՒ 21

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մասնաճիւղերուն

Կարճ Շրջաբերական մըն է աս, բայց յոյժ կարեւոր է. հաճեցէք անհրաժեշտաբար նկատի ունենալ։

Այս վերջերս արտասահմանի Շրջաններէն առանձինն հեռագիրներով ստիպողաբար խոշոր գումարներ կը պահանջուի կուսակցական գործը յառաջ տանելու համար։ Իր ատենին ըսած էինք թէ՝ միայն Ամերիկայի Շրջանն է, որ պիտի գայ բաւարարութիւն տալու միւս Շրջաններու ծով կարիքներուն։

Կիլիկիայէն հինգ հազար տոլար կը պահանջուի. Եգիպտոսէն երեք հազար. Կ. Պոլսէն՝ հինգ հազար. Պարսկաստանի Ուսանողական Միութիւնը, Արտասահմանի Ուսանողական Միութիւնը, Պալքանեան Շրջանները՝ ունին ակնկալութիւններ: *Ասոնցմէ դուրս, կարեւոր կեդրոններու մէջ, ճիշդ վաղը պիտի սկսուի գործը. մօտաւորապէս* հարիւր հազար տոլարի գումար պէտք է, գործի սկզբնական կարիքներուն համար:

Մասնաճիւղերը իրենց վերջին ջանքը թափելու են խոշոր գումարներ պատրաստելու համար. պատգամաւորական ժողովը ստիպուած է մեծկակ գումարներով օգնութեան հասնիլ միւս շրջաններուն և անոնց պէտքերը հոգալ։ Արդ՝ Ֆոնտ, Զինուորական տուրք և այլ հաշիւներու գումարները այժմէն պատրաստեցէք և ուղարկեցէք։

Երկիր մեկնող ընկերները կարող են վկայական ստանալ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինէն։ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս առանձինն վկայականներ տպագրած է և ուղարկած է Նիւ Եօրքի Գործադիր Յանձնախումբին. այն բոլոր ընկերները, որոնք պարտաճանաչ և ուղղամիտ գտնուած են՝ կրնան վկայական ստանալ իրենց մասնաճիւղէն։ Մասնաճիւղի վկայականը կը ներկայացնեն Նիւ Եօրքի Գործադիր Յանձնախումբին և կը ստանան նոր վկայական։

Գէորգ Տ. Վարդապետը անձկագին է, որ Ամերիկայի Շրջանի Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան ոյժը հագուստ հաւաքելու գործը առաջ տանի. այս ուղղութեամբ ձեր լաւագոյնը ըրէք. քանի մը Մասնաճիւղեր սկսած են հաւաքել. միւսներէն դեռ լուր չստացանք։

Մեծ ընելիքներու եզրին է Ամերիկայի Շրջանս. այդ հրատապ ընելիքները անհրաժեշտօրէն պիտի լրացուին Ամերիկայի Շրջանէն. ինչ ալ ըլլայ, ինչ ալ խօսուի, ինչ ալ մտածուի. 33րդ Պատգամ. Ժողովը կոչուած է ըլլալու մինչեւ այսօր կայացած ժողովներու թագուհին. հոն դրական աշխատանք պիտի թափուի կուսակցութիւնս ուժեղացնելու և մեծցնելու։

Պարտաճանաչութեամբ գործին մօտենալը իւրաքանչիւր մասնաճիւղի պարտականութիւնն է և խորհելիքի միակ առարկան։

ԱՌԱՆՁԻՆՆ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Բոլոր այն մասնաճիւղերը — որոնք իրենց մասնաճիւղային պարտականութիւնները չեն կատարած — Ֆոնտ, զինուորական տուրք *չեն լրացուցած և չեն ուղարկած կուսակցութեանս, այդ մասնաճիւղերը կը համարուին անպարտաճանաչներ և հետեւաբար կը զրկուին ձայն ունենալէ Պատգամաւորական ժողովին։*

Այս մասին նկատի ունեցէք կազմական կանոնագիրը։

Ընկերական քաղցր բարեւներով և յոյսերով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի

Ատենադպիր *Ատենապետ*
Ս. ՇԱՀԷՆ *Մ. ԱՆԹԱՌԱՄԵԱՆ*

1919, Օգոստոս 16, Շիքակօ

(Կնիք)

Յ. Գ.— Ուստրի կանանց մասնաճիւղը լուծուած է, Արամեանցական հոսանքին միացած ըլլալուն համար. այն մասնաճիւղին հետ դադրեցուցէք ընկերային ձեր յարաբերութիւնները։

ՆՈՅՆՔ

ԿԸ ՀԱՍՆԻՆՔ ՄԵՐ ԵՐԱԶԱԾ ՕԹԵՒԱՆԸ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

33րդ Պատգամ. Ժողովի փակումէն ետք, երբ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս անմիջապէս գործի գլուխ անցնելու էր և կատարելու իր վրայ դրուած պարտականութիւնը, մինչեւ հիմա խճողուած բարդ խնդիրներու դէզին առջեւ՝ ծանր աշխատանքներով ծանրաբեռնուած ըլլալուն, չկրցաւ ճիշդ ժամանակին ձեզի հասցնել Պատգամ. Ժողովի արձանագրութիւնն ու իր առաջին

Շրջաբերականը։ Այսօր, երբ բաւական մը թեթեւցած կը զգանք ինքզինքնիս, կ'աճապարենք սոյն հակիրճ Շրջաբերականը ուղղել ձեզի, յայտնելով միեւնոյն ատեն, որ ի մօտոյ պիտի ստանաք Ժողովի արձանագրութիւնն ու մեր մանրամասն, երկար Շրջաբերականը։

Մենք գիտենք ընկերներ, որ ձեր բոլորին յոյսի ու սպասումի նայուածքները ուղղուած են մեզի։ Մենք գիտենք որ ձեր բոլորին բազուկներն ու սիրտերը անդադրում ու եռանդագին գործունէութեան, աշխուժով լեցուն, անմիջական ու շինարար աշխատանքի հրահանգներու կը սպասէ։ Մենք գիտենք որ ձեր բոլորին ալ հոգին, լի կուսակցութեան որդեգրած վեհագոյն իտէալներով՝ կ'ըղձայ տեսնել թափուած զոհաբերութեանց ու քրտինքներու պսակաւորումը։ Մենք գիտենք, որ ձեր բիւրեղացած մաքուր զգացումները ի սպաս դնելով Մեծ Գործին, անհամբեր կը սպասէք պայքարի գործունէութեան և հուսկ ապա յաղթանակի չափերին. ու այս բոլորը գիտնալով է որ մեր էութիւնը համակուած վսեմ սարսուռով՝ կու գայ ողջունել նոր շրջանը ու մեր աչքերը յառել Ձեզի. այո՛, միայն Ձեզի՝ որովհետեւ միայն ձեզի է ինկած այս բազմաչարչար բայց անպարտելի կուսակցութիւնը ապրեցնելու սրբազան պարտականութիւնը։

33րդ Պատգամ. Ժողովը մեր վրայ դրած է պարտականութիւններ. մեզի ցոյց տուած է ճամբաներ՝ որոնցմէ քալելու ենք անպայման. բայց սիրելի ընկերներ, մեր սահմանուած պարտքերու կատարումն ու մեր քալած ճամբու յաջողութիւնը բացարձակապէս կախուած են ձեր սրտի ու հոգիի զոհողութիւններէն, ձեր բազուկներէն ու քրտինքի կաթիլներէն, ձեր կուսակցական կարգապահութենէն ու դաւաճաններու հանդէպ ցոյց տուած խորունկ ու գիտակից մօտեցումէն. դաւաճանները՝ որոնք, մանաւանդ վերջերս սկըսած են ամենագռեհիկ, ամենասեւ միջոցներու դիմել ու պղտորել մեր պայծառ միտքն ու վճիտ հոգին։

Առայժմ մեր ուրիշ ըսելիքները պահելով մօտ ապագային, ուրախութեամբ կու գանք աւետել, որ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս, իր հաւաքական ամբողջ կազմով իրեն յանձնուած ղեկին գլուխն է, հպարտ ու ինքնավստահ, լի այն հաւատքով, որ ան ձեզ պիտի կրնայ հասցնել որոշեալ նաւահանգիստը՝ սկզբունքային յաղթանակի նաւահանգիստը։

Կ'անցնին փոթորիկները, կը ամքին ու կը չքանան ալիքներն ու նաւը անխորտակելի և արհամարհոտ կը հասնի անտարակոյս մեր երազած օթեւանը, որ այնքան հեռու չէ։

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս, Պատգ. Ժողովի որոշման համաձայն՝ իրեն վստահուած գործերը կատարելէ առաջ, արդէն դնելու վրայ է արագատիպ տպագրական մեքենան ու կը սպասէ հիմա խոստացուած գումարներու շուտափոյթ առաքման։ Կը յուսանք սիրելի ընկերներ, որ դուք բարի կ'ըլլաք շուտով գոցելու մեքենայի պարտքը, այնպէս որ այդ մեքենան մինչեւ խմբագրատուն բերուելն ու հաստատուիլը, որ երեք ամիս կը կարօտի, արդէն լրացուցած կ'ըլլայ քուէարկուած պիւտճէն։

Այս առթիւ դարձեալ կը գրենք ձեզի, տալով մանրամասն տեղեկութիւն։

Կը փակենք մեր Շրջաբերականը, յայտնելով Կեդր. Վարիչ Մարմնի անդամներու գործի բաժանումը, որ տեղի ունեցաւ Սեպտ. 28ին, մեր պաշտօնական ժողովին մէջ։ Ատենապետ՝ Լ. Մարտիրոսեան, Ատենադպիր՝ Վ. Զուգասզեան, Գանձապահ՝ Մ. Անթառամեան, փոխ անդամներ՝ Ա. Եղիկեան և Տոքթ. Ա. Իգնատիոսեան։

Ըստ ընդհանուր ղեկավար Տոքթ. Ա. Իգնատիոսեանի՝ «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրական կազմը որոշուեցաւ այսպէս.— Ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեան խմբագիր, Լ. Մարտիրոսեան՝ ատենադպիր խմբագրական կազմին։

Ասկէ ետք, ձեր նամակները անջատելու էք, ընկերներ։ Խմբագրութեան ուղղուած ձեր նամակին վրայ գրելու էք՝ Խմբագրութիւն. Վարիչ Մարմնին ուղղուած նամակնուդ՝ Վարիչ Մարմին։

Թերթերու հասցէներու փոփոխման անկանոնութիւնը շուտով կը վերջանայ։

Այս շրջանին, սիրելի ընկերնե՛ր և ընկերուհիներ, մենք կը հաւատանք թէ աննախընթաց ու բուռն գործունէութեամբ պիտի գան մեր մասնաճիւղերը, մի քանի անտարբերներու ստերները դարմանելէ զատ, կուսակցութեանս տալ այն մեծ թռիչքը, զոր ունենալ կը պարտադրէ ներկայ պատմական շրջանը։

Հիմակուընէ գոչենք ուրեմն՝
Կեցցէ՛ Ապագան, կեցցէ՛ Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութիւնը։
Ընկերական սիրալիր ողջոյններով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմին

Ատենադպիր
ՎԱՀԱՆ ԶՈՒԳԱՍԶԵԱՆ

Ատենապետ
ԼԵՒՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

(Կնիք)

1919 Հոկտ. 8, Շիքակօ

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՕԳՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՆԻԼ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի բոլոր մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Այս օրերս, մանաւանդ, երբ ամբողջ հայ ժողովուրդը ընդհանրապէս և հայ կուսակցութիւնները մասնաւորապէս քաղաքական կարեւոր իրադարձութեանց և ճգնաժամային կացութեան առջեւ շշմած՝ համերաշխութեան ու համագործակցութեան քարոզներ կու տան՝ մենք աւելորդ չենք նկատեր մեր մասնաճիւղերուն համառօտ պատմականը ընել մեր պաշտպանած տեսակէտներուն և մեր առած քայլերուն, որպէսզի մեր ընկերները լաւապէս հասկնան թէ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինը ի՞նչ ազգասիրական ոգի և համերաշխութեան ի՞նչ տաք փափաք ունեցած է իր հակառակորդներու հանդէպ։

1919 Դեկտեմբերի սկիզբները Անդրանիկի ուղղած հրաւէր-կոչը ծանօթ է բոլորիդ։

Անդրանիկ, հանգանակութեան հրաւէրին մէջ մասնաւոր տեղ տուած էր Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան. մինչդեռ հանգանակութիւնը ըլլալու էր գերազանցապէս աւելի կենսական պահանջներ ներկայացնող Հայաստանի մասերուն համար։

Դեկտ. 10ին, Անդրանիկի ստորագրութեամբ նամակ մը կու գար մեզմէ խնդրել, որ մեր մասնակցութիւնը բերենք հանգանակութեան գործին։ Կեդր. Վարիչ Մարմինը պատասխանեց, որ չի բաժներ Անդրանիկի տեսակէտը՝ 10o/o տոկոսը Հ. Բ. Ը. Միութեան յատկացնելու և 20o/oը Պարսկաստանի Եպիսկոպոսին ղրկելու համար։ Մենք յայտնեցինք շատ պարզ աչքերով, որ հանգանակութեան արդիւնքի բաժանումներն ըլլան Արարատեան Հանրապետութեան ու Կիլիկիոյ վրայ և Գործին ղեկավարութեան մէջ առաջնորդողի դեր չստանձնեն անհատներ և Ազգ. Միութիւնը, որ մեզի համար գոյութիւն ունենալէ դադրած է։

Մեր նամակը՝ որու պարզուած տեսակէտները հիմնուած էին առողջ դատողութեան վրայ, անպատասխան մնաց։ Դեկտ. 17ին հեռագիր մը ստացանք Մ. Յովհաննէսեան ստորագրութեամբ, որ կը պահանջէր մեր ներկայացուցիչներն ուղարկէինք՝ խորհրդակցութեան համար։ Այս հեռագիրը մեզ զարմացուց. ո՞վ էր Մ. Յովհաննէսեանը. արդեօք Անդրանիկ և Մ. Յովհաննէսեան նոյնացե՞ր էին իրարու հետ. ի՞նչ գործ ունէր այդ մարդը և ի՞նչ կ'ուզէր մեզմէ։ Պարզ էր ուրեմն։ Հեռագրին չպատասխանեցինք։ Դեկտ. 20ին ստացանք ուրիշ հեռագիր մը Անդրանիկի ստորագրութեամբ, որ Յունուար 5ին խորհրդակցական ժողովի կը կանչէր մեզ։ Նամակ մը գրուեցաւ իրեն, որ «մեր ներկայացուցիչը շուտով ձեզ կը տեսնէ»։ Մեզ պատասխանուեցաւ, որ «կը սպասենք ձեր ներկայացուցչին»։ Մեր ներկայացուցիչը ճամբայ ելաւ Յունուար 3ին։ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս արդէն տուած էր հարկ եղած հրահանգները։

Հոս պէտք է ըսել թէ՝ Ազգ. Միութեան պիտակին տակ Անդրանիկի հրաւէրը ստացուած օրերուն, երբ մենք պարզուած տեսակէտներուն ոմանց դէմ անհամակարծիք ըլլալնիս յայտնեցինք, նոյն օրերուն ուզեցինք հասկնալ Դաշնակցութեան ալ կարծիքը, միևնոյն ատեն առաջարկելով անոնց, որ երկու կուսակցութիւնները կրնան առանձին հանգանակութեան ելլել Արարատեան Հանրապետութեան ու Կիլիկիոյ օգնելու համար։

Դաշնակցութիւնը մեր նամակին ուրախութեամբ պատասխանեց Դեկտ. 20ին, յայտնելով որ ինք ալ կը բաժնէ մեր տեսակէտները։

Դաշնակցութիւնը իր երկրորդ նամակով կու գար փափաք յայտնել որ օր առաջ կատարուած իրողութիւն դառնայ երկու կուսակցութեանց միջև համերաշխութիւնը։

Մեր ներկայացուցիչը 1920 Յունուար 3ին ճամբայ ելած ատեն, ուրեմն, մեր առջև կար երկու ուղղութիւն. մենք կա՛մ գործիքը պիտի ըլլայինք Անդրանիկի ու Ազգային Միութեան — որուն դէմ պայքարեցանք աւելի քան տարի ու կէս — և կամ մեր պաշտպանած տեսակէտներուն մօտեցող կուսակցութեան հետ պիտի համերաշխէինք, Ազգ. Միութեան հանդէպ պայքարելով մէկտեղ դրական աշխատանք կատարելու համար։ Բայց եթէ մեր ներկայացուցիչը առաջադրուած խորհրդակցական ժողովին մէջ կարողանար մեր սկզբունքներուն հակառակ տեսակէտները ջնջել (օրինակ՝ վերցնել Ազգային Միութեան անունը և նոր տարրերու միութիւն յառաջացնել, քանի որ հինը կորսնցուցած է իր գոյութեան իրաւունքը, նաև ջնջել 10o/o Բարեգործականին իսկ 20o/oը Պարսկաստանի Եպիսկոպոսին ղրկելու հարցը) այն ատեն կարիքը չէր մնար Դաշնակցութեան հետ անջատ համերաշխութեան վրայ մըտածել, սակայն ցաւալի է ըսել, որ հակառակ մեր ներկայացուցիչին սպասելու խոստումին, Դեկտ. 31ի թերթերը ծանուցին մեծ տառերով «ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՉ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ»ի կազմութիւնը. այնպէս որ, մեր ներկայացուցիչը երբ Պոսթոն հասաւ, արդէն իսկ կատարուած իրողութեան մը առջև գտաւ ինքզինքը։ Իրերը երբ հակառակ մեր կամքէն՝ մեզ հակառակ ուղի առին, մեզի կը մնար մեր տեսակէտներուն մօտեցող տարրերուն հետ համերաշխիլ։

Մեր ներկայացուցիչը Յունուար 5ին Անդրանիկը չէ կրցած տեսնել, որովհետև ան մեկնած է եղեր Ս. Լուիզ, Շիքակօ, իսկ միւս շաբթուն՝ Ուաշինկթըն։ Շրջապատուած շողոքորթներու և կեղծաւորներու շրջանակով, մեզի համար դժուար էր մօտենալ փորձել այդ մարդուն և ընդունիլ կոշտ պատասխան մը, որ հաւանաբար պիտի ըլլար հետևեալը. «Կարգադրութիւնը եղած է ու լրացած. եթէ կ'ուզէք՝ լաւ. իսկ եթէ չէք համաձայնիր՝ դուրս ելէք»։ Մեր ներկայացուցիչը Անդրանիկը տեսնել ուզած չէ ատկէ ետք ու այդ եղած է լաւագոյն ուղին։

Մեզի համար շատ նեղ կացութիւն մը կը ստեղծուէր, եթէ Դաշնակցութիւնն ալ միացած ըլլար մեր հակառակորդ տարրերուն։

Մեր առջև ուրեմն, լաւ պատեհութիւն մը կար, զոր պէտք էր օգտագործել։

Մեր բանակցութիւնները Դաշնակցութեան հետ թէև մեր ցանկացած վերջաւորութեան չյանգեցան, բայց մենք կրցանք փաստակար դիրք բռնելէ հեռու պահել այդ կուսակցութիւնը։

Դաշնակցութիւնը շատ փոքր կը զգար ինքզինքը, երբ կը տեսնէր որ մեր տեսակէտներն ու առաջարկները իրենց մէջ կը բովանդակէին հայ ժողովուրդի բազմապիսի պահանջներու ամբողջականութիւնը ու զանոնք գոհացնող միջոցները։

Իր անորոշ ու ձգձգումի քաղաքականութիւնը ուրիշ բան չէր եթէ ոչ այդպիսի մտածուած ու կշռադատուած խոշոր գործի մը նախաձեռնութեան պատիւը Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութենէն առնելու մտածման արդիւնքը։

Մեր բանակցութեանց օրերուն, հրապարակը աղմկած էր Պաստրմաճեանի բաց նամակը՝ ուղղուած Պ. Նուպարին՝ հայ-քրտական համաձայնութեան առթիւ։ Մինչ մէկ կողմէ Թրքական պետութիւնը կ'ուրուագծուէր, անդին՝ Դաշնակից կառավարութիւնները Կիլիկիոյ արդէն կու տային Ֆըրանսային ու Հայաստանի սահմանները քմահաճօրէն կ'անդամահատէին, կը սեղմէին ու հայութիւնը կը դնէին իսկապէս դժուարին դրութեան մէջ։

Իրերու այս դրութեան մէջ, Դաշնակցութիւնը յետաձգել ուզելով հանգանակութեան գործը, ուզեց նախ պետութեանց դէմ բողոքի արտայայտութիւններով համաձայնինք ու անկէ ետքը գծենք համերաշխութեան պայմանները։ Անդին վերակազմեալները, որոնք Միութեան ժողովներուն մէջ իբր թէ «ինքնաբերաբար» քաղաքի միթինկներ սարքելու առաջարկ բերած ու մերժուած էին, եկան միանալու մեր խորհրդակցութեանց։

Հնչակեան կուսակցութիւնը արդէն թերթով բողոքած էր սկիզբէն իսկ, հետեւաբար վնասակար կամ հակառակ քայլ մը չէր որ պիտի առնուէր քաղաքի միթինկներու կազմութեան մէջ իր մասնակցութիւնը բերելով։

Անցեալ քաղաքի ժողովները, որոնց մէջ մենք եղանք ոչ թէ հետեւող, այլ՝ ինքնատիպ ու առաջնորդող։

Հնչակեան թէզը, Հնչակեան տեսակէտներն էին զոր կը կրկնէին նոյնիսկ մեր հակառակորդները։

Դաշնակցութեան որդեգրած ձգձգումի քաղաքականութիւնը սրտնեղիչ էր մեզի համար. մենք որ գործել կ'ուզէինք, չէինք կրնար ժամանակ կորսնցնել. «կամ մեզի հետ, կամ մեզի դէմ». Դաշնակցութիւնը պէտք էր ճշդէր իր դիրքը։

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինը Դաշնակցութեան դիրքը ճշդուած տեսնելու մտահոգութեամբ՝ գրեց իր պահանջները մասնաւոր նամակով մը, որուն պատասխանուեցաւ. «Մօտ ատենէն ձեզ կը պատասխանենք»։

Մենք պահանջեր էինք, որ ներկայ ճգնաժամային դրութեան հանդէպ՝ վերջ դրուի սպասողական վիճակին ու սկսուի հանգանակութեան, Արարատեան Հանրապետութեան ու Կիլիկիոյ։

Մօտ օրէն խոստացուած պատասխանը չստացանք։ Մարտ 16ին ստացանք նամակ մը, որ մեզ կը հրաւիրէր հանգանակութեան մասնակցիլ՝ օգնելու միայն Արարատեան Հանրապետութեան։ Հոս շատ պարզօրէն կ'երեւէր Դաշնակցութեան նպատակը, որ մեր առաջարկները անտեսելով՝ կու գար իր մասնաւոր առաջարկը առաջ քշել։ Մենք մեր ներկայացուցիչներուն հրահանգեցինք, որ պնդեն Դեկտ. 17ին մեր գրած նամակի պարունակած կէտերուն վրայ, այն է՝ «Հանգանակութիւն ընել օգնելու թէ Արարատեան Հանրապետութեան և թէ Կիլիկիոյ»։

Մենք չէինք կրնար Արարատեան Հանրապետութիւն մը վեր առնել ու ամէն օժանդակութիւն անոր նուիրելով՝ բոլորովին ոտնակոխել Կիլիկիան, որ Հայաստանի սիրտն է։

Մարտ 20ին Վերակազմեալներէն նամակ մը ստացանք, որոնք քննադատելով Դաշնակցութեան միակողմանի դիրքը, փափաք կը յայտնէին համաձայնիլ Կիլիկիոյ օժանդակելու համար։

Վերակազմեալներու նամակին չպատասխանեցինք, որովհետեւ մենք չէինք կրնար իր գոյութեամբը անարժէք կուսակցութիւն մը շալկել ու մեզի հետ պտըտցնել։

Մարտ 27ին Ազգ. Միութենէն ստացանք նամակ մը, որ իրերու ցաւալի կացութիւնը շեշտելով՝ մեզի հրաւէր կու տար խորհրդակցական ժողովի մը, միացեալ հանգանակութեան ձեռնարկել, օժանդակելու Արարատեան Հանրապետութեան և Կիլիկիոյ։

Ազգային Միութեան բերած առաջարկները Հնչակեան կուսակցութեան ամիսներ առաջ հրապարակ դրուած ու հետապնդուած առաջարկներն էին. այս մասին մեր կուսակցութիւնը չէր որ որեւէ առարկութիւն պիտի ընէր, բայց առաջարկ բերող այն մարմինը, որ իր պահպանողական տարրերու մթին գործունէութեամբ վնասած էր Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան մասնաւորապէս, հայ ժողովուրդի շահերուն ընդհանրապէս, այն Ազգային Միութիւնը, որուն գոյութիւնը ժխտեցինք և այդ գոյութիւնը պաշտպանել ուզողներուն դէմ պայքարեցանք՝ գրեթէ երկու տարի, ինչպէ՞ս կարելի էր թոյլ տալ որ ստանձնէ առաջնորդողի դերը ու մենք անգամ մըն ալ երթայինք մտնել անոր մէջ։

Հոս՝ թէ՛ սկզբունքի խնդիր կար և թէ՛ կուսակցական արժանապատուութիւնը պահպանելու խնդիրը։ Բայց, այս երկու խնդիրներէն զատ ուրիշ խնդիր մըն ալ կար, որ աւելի գերիվեր ընդունուած է՝ ժողովուրդին հետ գործ ունեցող կուսակցութեան մը համար, այդ ալ՝ Հայ ազգի ֆիզիքական գոյութեան խնդիրն էր։

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս երբ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց պահ մը այս երրորդ խնդրին, նոյն ատեն մեզ հասաւ ուրիշ նամակ մը, որ գրուած էր Դաշնակցութեան, Ռամկավարութեան, Վերակազմեալներու, Հ. Բ. Ը. Միութեան և երկու Եկեղեցիներու ներկայացուցիչներուն կողմէ գումարուած Խորհրդակցական ժողովի Դիւանէն։

Այդ նամակով մեզ կը հրաւիրէին որ մեր ներկայացուցիչները ղըրկէինք։

«Ազգային Միութեան հրաւէրով Ապրիլ 5ի Խորհրդակցական ժողովին մասնակցող ներկայացուցիչները կ'որոշեն, Ազգ. Միութենէն անկախ՝ Հանգանակիչ Յանձնախումբ մը կազմել, որուն միակ պաշտօնն ու գործը պիտի ըլլայ ընդհանուր ու միացեալ հանգանակութեան մը սկսիլ, Հայ Հանրապետութեան բանակին ու Կիլիկիոյ հայերուն ինքնապաշտպանութեան նպատակին յատկացնելու համար»։

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս այս վերջին նամակին վրայ չէր կրնար այլեւս անտանալ կամ գործը նախաձեռնողի պատիւը ապահովելու պահանջներ դնել, երբ արդէն բոլոր հոսանքները ինքնաբերաբար եկած են մեր տեսակէտին՝ առանց միակողմանիութեան ու շեղումներու՝ Արարատեան Հանրապետութեան ու Կիլիկիոյ օգնելու գործին։ Մեր ժողովով խնդիրը համաձայնօրէն վեր առնելով որոշեցինք գրել մեր ներկայացուցիչներուն, որպէսզի ներկայ ըլլան յառաջիկայ Խորհրդակցական ժողովին և պաշտպանեն մեր դիրքն ու տեսակէտը, որոնց համար առանձին հրահանգներ ալ տուինք արդէն։

Մենք պիտի ուզենք որ Կեդր. Հանգանակիչ Յանձնախումբին մէջ ունենանք մեր ներկայացուցիչը և Կիլիկիա ղրկուելիք դրամը ղրկել Կիլիկիոյ Առաջնորդին կամ Միջկուսակցական Մարմնի մը միջոցաւ խղճմտօրէն ճիշդ տեղին ու նպատակին գործածուելու համար։

Խնդիրը տակաւին վերջնական գոյն ու հանգամանք ստացած չէ, բայց մեր կողմէ երբ այսքան զիջողութիւններ եղան, չենք կարծեր թէ ձախողութեան մը վայրկեանին՝ պատասխանատուութիւն մը մեզի բեռցնելու փորձ մը պիտի ընէ որեւէ մէկը։

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը կատարած է իր վեհանձնօրէն զիջելու պարտքը, այժմ միւս կուսակցութեան կը մնայ փոխադարձ զիջումներ ընել և դէթ այս ճգնաժամային օրերուն օգնութեան հասնիլ հայութեան անբախտ հատուածներուն։

Համերաշխութեան այս խնդիրը երբ վերջացած ու կատարուած իրողութիւն մը ըլլայ՝ որդէն կը յայտարարուի թերթով ու մենք կը ծանուցանենք ձեզ շրջաբերականով:

Բայց նախքան այդ ծանուցումն ու յայտարարութիւնը, մեր մասնաճիւղերը համերաշխութեան այս իրադարձութեանց անդէտ ըլլալով՝ սպասողական դիրք պիտի բռնեն ու աճապարող քայլեր պիտի չառնեն, ոչ ալ պիտի սխալին՝ չփոթելով «Փրկութեան Հանգանակութեան» գործը, նոր սկըսուելիք «Միացեալ Հանգանակութեան» հետ:

Իրողութիւնները ի՛նչ որ ալ ըլլան, մեր ընկերները պիտի գիտնան զունաւորուած պահել մեր կուսակցութիւնը, առանց ենթարկուելու զգացական մարդու յատուկ խանդավառութեանց:

Մեր գործը, մեր պարտքը, մեր զիջումը, ընկերնե՛ր, բաւական դժուարին է, բայց պիտի չընկրկինք, պիտի չյուսահատինք: Ապագայ մը կայ, որ մեզի կը նայի ու սերունդ մը կայ, որ պիտի գոչէ հպարտութեամբ.

Կեցցե՛ն ժամանակի պահանջին ըմբռնող գիտակից ու անձնուէր անհատները:

Կեցցե՛ն ժողովուրդի շահու պաշտպան անկեղծ, յառաջդէմ հնչակեանները:

Կեցցէ՜ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Ընկերական ջերմ ողջոյններով՝

Ի դիմաց Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի

Ատենադպիր — Ատենապետ
Լ. ՄԱՐՍ — ԱՐԻՍ–ԻՎԱՆ
(Կնիք)

1920 Ապրիլ 10, Շիքակո

ԿԵՑՑԷ՛ ԱՊԱԳԱՅԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ, ԿԵՑՑԷ՛ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԸ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մ.ճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ.

Անկէ մէկ շաբաթ առաջ մեր անդրանիկ շրջաբերականով ձեզի իմացուցինք Կեդրոնական Վարիչ Մարմինի գործերու բաժանումը, որ տեղի ունեցաւ կատարեալ ներդաշնակութեամբ. ներկայ շրջաբերականով կը փութանք ձեզի հաղորդելու բոլոր այն տեղեկութիւնները, թելադրութիւնները ու հրահանգները, որոնք անհրաժեշտ են, որ մասնաւոր ուշադրութեան առնուին մեր Շրջանի բոլոր Գործադիր յանձնախումբերէն, մասնաճիւղերու վարչութիւններէն ու ընկերներէն, մղում տալու համար 33րդ Պատգմ. ժողովի կողմէ մեր վրայ դրուած բոլոր գործերուն ու պարտականութիւններուն. և որպէսզի կուսակցական մեքենան օր առաջ թռիչք առնէ ու 33 երկար տարիներու մեր յեղափոխական գործունէութեան համապատասխանող քայլեր առնենք, դարձնելով յառաջիկայ տարին պտղառատ գործունէութեան մը շրջանը ու վառելով՝ իբրև հետևորդները գաղափարի դաշտին վրայ ինկող մեր անմահ հերոսներուն՝ դէպի իտէալի բարձունքը, անհրաժեշտ է մեր աչքերուն առջև ունենալ երեք գլխաւոր կէտեր. ա) Ցարատև աշխատութիւն, բ) Պարտաճանաչութիւն և գ) Երկաթէ կարգապահութիւն:

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս բղխած ըլլալով 33րդ Պատգմ. ժողովէն, ուր այնքան շինարար որոշումներ տրուեցան, նաև այդ բոլորին իրականացման ու մեր վրայ դրուած յոյսերու արդարացման համար, վերայիշեալ երեք պայմաններէն իր աչքերը երբեք պիտի չվրիպեցնէ, մտիկ ընելով միանգամայն բոլոր այն գործնական ու հնարաւոր թելադրութիւններուն ու հրահանգներուն, որոնք պիտի գան մեր ընկերներէն:

Երէկ այս կուսակցութեան գործը կը վարէին Փարամազներ, Տոքթ. Պէննէներ, Աչըքպաշեաններ, Մուրատներ, Վանիկներ... անոնք գացին, գացին յաւիտենապէս ու մենք անոնց պակասը լեցնելու համար, մեր առաջին գործը պիտի ընենք կուսակցական ոյժ գոյացնել, առաջ բերել, թէ՛ հոս և թէ՛ արտասահմանի մէջ:

Արդ՝ առաջին պատեհութեամբ իսկ պիտի թելադրենք մեր բոլոր շարքերու պաշտօնական մարմիններուն, որպէսզի իրենց մէջ գտնուած ընդունակ ոյժերը ասպարէզ քաշեն, անոնց պատեհութիւն տալով հրապարակային, դասախօսական, վիճաբանական ժողովներու մէջ, վարժեցնելով ու ծանօթացնելով զանոնք վարչական ու կուսակցական գործերուն ու սկզբունքներուն, մասնաւորապէս այն պահուն՝ երբ մեր գործիչները շրջանը կ'այցելեն:

Կուսակցական գործը արդէն իր լայն ծաւալը առնել սկսած է թէ՛ հոս և թէ՛ արտասահմանի մէջ և վստահ ենք, թէ մեր կողմէ թափուած ջանքերը դիւրութեամբ պիտի արդիւնաւորուին:

ԳՈՐԾԻՉՆԵՐՈՒ ՀԱՐՑ

Ընկերներ՝ Ս. Շահէն և Մ. Զագիկեան մօտ ատենէն պիտի մեկնին արտասահման և այդ առթիւ հարկ եղած կարգադրութիւնները կը տեսնուին. անոնք պիտի մեկնին թէ գործիչի և թէ՛ թղթակիցի հանգամանքով: Ընկերներ՝ Ս. Սապահ Գիւլեան և Մ. Քեպապճեան մէկ քանի օրէն պիտի անցնին Գալիֆորնիայ շրջանը՝ հոն ալ մեծ զարկ տալու համար կուսակցական գործին: Անհրաժեշտ է որ, մեր ընկերներու այցելութեան պահուն, տեղւոյն մասնաճիւղերը ոյժ տան գործին յաջողութեան համար, կանոնաւոր յայտարարութիւններ պատրաստելով ու ցրուելով, ժողովներու յարմար և արդիւնաւոր վայրեր վարձելով առանց նկատի ունենալու այդ առթիւ ըլլալիք ծախսերը:

Ընդհանուր գործիչի համար կ. Պոլսէն հեռագրով հրաւիրած ենք ընկ. Գ. Նալպանտեանը. հրաւիրած ենք նմանապէս ընկերներ՝ Լազօ, Սիւնիք և Տիրայր Ծ. Վրդ. Մարգարեանը, որոնց պատասխաններէն ետք՝ յարմար ու պատշաճ տեղեկութիւններ ձեզ կը հասցնենք. ի հարկէ, մեր ընկերները, մինչև մեր դիմումներու գործնականացումը, տեղական ընկերներէն և ներկայացուած պատեհութիւններէն օգտուելու են թէ՛ ժողովներու և թէ՛ հանդէսներու պահուն:

ՀՐԱՀԱՆԳՆԵՐ ՈՒ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այսուհետեւ մեր մասնաճիւղերը անհրաժեշտ է որ իրենց թղթակցութեան պահուն խմբագրութեան պատկանած նամակներուն վրայ գրեն՝ Խմբագրութիւն, իսկ Վարիչ Մարմինին պատկանածներուն՝ Վարիչ Մարմին։

Կուսակցական ներքին գործերու, վարչական, գինուորական տուրքերու ու հանգանակութիւններու առթիւ եղած գրութիւնները պէտք է ուղղուին Կեդրոնին. իսկ Թերթի, հատավաճառներու, նուէրներու, յօդուածներու, յայտարարութիւններու եւ «Կը փնտռուին»ներու առթիւ եղածները՝ Խմբագրութեան։

Ցայժ կարեւոր կը նկատենք հոս յիշեցնել թէ որեւէ դրամ պէտք է վճարագրով (չէքով) ղրկել. վճարագիրը պէտք է հանել «Երիտասարդ Հայաստան»ի անունով ու որպէսզի գրել նամակով դրամին ինչ բնոյթ ունենալը. այս իմացնելէ ետք՝ ղրկուած որեւէ թղթադրամի կորսուելու պարագային, ո՛չ Կեդրոնս եւ ո՛չ ալ «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրութիւնը որեւէ պատասխանատուութիւն կը ստանձնեն։

Բոլոր այն ընկերներն ու մասնաճիւղերը՝ որոնք դրամ կը ղրկեն՝ անհրաժեշտ է որ իրենց ստացականները ուզեն ու քանի չեն ստացած, պէտք է միշտ պահանջեն. այս բոլորէն ետք չմոռնանք ըսելու որ անցնող ամսուան ընթացքին, ղրկուած դրամներու ստացագիրը քիչ մը ուշացած են, բայց յաջորդաբար ամէն ինչ պիտի կանոնաւորուի։

Շրջանիս ծանօթ է Պատգամաւորական Ժողովի մէջ եղած 15 հազար տոլարի հանգանակութիւնը՝ տպագրական մեքենայի մը գնման առթիւ. այդ մասին կուզանք իւրաքանչիւր մասնաճիւղի ուշադրութիւնը լարել, որուն մանրամասնուած ցուցակը գրուած է Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովի արձանագրութեան մէջ։

Ինչպէս նախորդ շրջաբերականով ալ իմաց տուած ենք, ներկայիս ալ կուզանք նոյնը կրկնել թէ՝ մեքենայի գնման առթիւ բանակցութեան մէջ ենք եւ այն օրը որ մեքենան մեր տրամադրութեան տակ ունենանք՝ թերթը պիտի ըլլայ երկօրեայ, իսկ մինչ այս թէ՛ «Երիտասարդ Հայաստան»ը եւ թէ՛ «Կռուն»ը պիտի հրատարակուին ներկայ պայմաններով։

Երբ տպագրական գործերը կը դիւրանան, Կեդրոնս ձախ պարբերական մը լոյս պիտի ընծայէ, որուն պիտի մասնակցին կարող գրիչներ սոցիալիստական, տնտեսագիտական, փիլիսոփայական, ընկերաբանական, քաղաքական, պատմական ու գեղարուեստական գրութիւններով։

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՐՑ ՈՒ ՊԷՃԵՐ

Նկատելով որ մեր շրջաբերականները լաւ չեն պաշտպանուիր, Կեդր. Վարիչ Մարմնոյս կողմէ որոշուած է որ՝ այն մասնաճիւղերը որ մէկ ամսուան ընթացքին իրենց ղրկուած շրջաբերականները ետ չեն դարձներ, երկրորդ մը պիտի չստանան, իսկ բացառիկ պարագաներու տակ, երբ անմիջական շրջաբերականներ կը ղրկուին, առաջինին հետ ետ պէտք է ղրկուին։ Նմանապէս պէճերու առթիւ Կեդրոնիս կողմէ որոշուած է, որ բոլոր այն մասնաճիւղերը, որոնք պէճեր եւ քարդեր կը պատրաստեն կուսակցութեան անունով, անհրաժեշտ է իրենց պատրաստածին քանակը մեզի իմացնեն. եւ այդ առթիւ եղած ծախսերը զեղչելէ ետք՝ հասոյթը մեզի փութացնեն։

ԿԵԴՐՈՆԻ ՈՒ Մ.ՃԻՒՂԵՐՈՒ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մասնաճիւղերու քով գտնուած դրամները անհրաժեշտ է Կեդրոն փոխադրուին. տեղական պէտքերու համար բաւականաչափ դրամ պահելով. ասով երկուստեք գործերը կը դիւրանան եւ շատ մը անպատեհութիւններու առաջքը կ'առնուին։

Նորընտիր Կեդրոնիս անուան փոխանցուած է 15,498·68 տոլար ու յաջորդաբար պիտի փոխանցուին միւս գումարները։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Ընդհանուր Պատգամ. Ժողովի մէջ տրուած որոշումներու համաձայն՝ 33րդ Պատգամ. Ժողովի առիթով հեռագիրներ տրուած են Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան քոյր շրջաններուն, ինչպէս նաեւ այն բոլոր վայրերուն, որոնց այժմէութիւնը կորսուած չէ։

Նմանապէս ղրկուած են Ընդհ. Պատգամ. Ժողովի հրաւէր հեռագիրները քոյր շրջաններուն ու նամակներ ալ գրուած. մօտ ատենէն լոյս պիտի տեսնէ այդ առթիւ մեր Շրջաբերականն ալ։

Ընդհ. Պատգամ. Ժողովը պիտի գումարուի Կիլիկիոյ Ատանա քաղաքին մէջ Ապրիլ 3ին, ժամանակի ու վայրի փոփոխութեան պահուն անմիջապէս հեռագրով պիտի տեղեկագրուի։

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ

Պալքաններու մէջ, Պուլկարիոյ Գործադիր Յանձնախումբի ու «Պալքանեան Մամուլ»ի շնորհիւ կուսակցական գործը իր թափը առած է եւ մեր վերջերս ստացած տեղեկութիւններուն համաձայն, հոն ու շրջակայքը մեր կուսակցութիւնը գերակշռող դիրք բռնած է. անոնց ալ փափաքը եղած է շուտով գումարել Ընդհ. Պատգամ. Ժողովը, մեր դիրքը ճշդելու համար հանդէպ Միջազգային Ընկերվարութեան, հրատարակելու համար մեր պլաթֆորմը եւ կատարեալ ներդաշնակութիւն ստեղծելու համար քոյր շրջաններու մէջ ազգային ու հասարակական որեւէ ձեռնարկի շուրջ։

Պոլսոյ մեր Գործադիր Յանձնախումբը օրաթերթի մը հրատարակութեան ձեռնարկած է, որուն յաջողութեան յոյսը Ամերիկայի ընկերներու վրայ դրուած է. այս մասին մեր մասնաւոր հրահանգները պիտի տանք մեր մեկնող գործիչ ընկերներուն. շինարար գործը նպաստաւոր ելքի մը հասցնելու համար, մասնաճիւղեր կազմուած են՝ Բերա, Գատը-Քէօյ, Կէտիկ-փաշա, Սամաթիա, Մաքրիքէօյ, Իզմիր, Իզմիթ, Պալըքէսիր, Ատաբազար, Պարտիզակ։

Եգիպտոսի Գործադիրը նոյնքան եռանդով կը շարունակէ իր գործունէութիւնը։

Կիլիկիոյ մէջ կազմուած են Կիլիկիոյ Գործադիր Յանձնախումբ՝ Ատանայի մէջ, արանց եւ կանանց մասնաճիւղեր՝ Ատանայի, ինչպէս նաեւ Մերսին, Սիս, Հաճըն մասնաճիւղեր, որոնք հետզհետէ կը ծաւալին Կիլիկիոյ ու Հայաստանի խորքերը։ Դարձեալ Կիլիկիոյ մէջ հրատարակուիլ սկսած է «Տաւրոռ» անունով եռօրեայ Սոց. Դեմ. Հնչակեան թերթ մը մեր ընկերներու կողմէ։

Ահա այս բոլորէն ետք, հարկ կա՞յ ըսելու թէ ներկայ շրջանիս որքան ծանր պարտականութիւններու տակ կը գտնուի, յաջողապէս յառաջ տանելու համար բոլոր այն գործերը, որոնք անհրաժեշտութիւն դարձած են, կը կարօտին ոչ միայն աշխատանքի ու շրջահայեցութեան, այլ բոլոր ընկերներու ու ընկերուհիներու և մարմիններու անձնուրաց զոհողութեան։

Ընկերներ ու ընկերուհիներ, այսօր տատանումի, ըսի ըսաւներով ըզբաղելու ժամանակը չէ, կորսուած պատեհութիւնները կրնան ապագային շատ սուղի նստիլ. և որքան ցաւալի է ներկայ պայմաններու տակ տեսնել մարդիկ, որ լոկ իրենց ԵՍին գոհացում տալու համար՝ ամէն սրբութիւն ոտքի տակ առնել կ'ուզեն. անոնց համար նշանակութիւն չունի Պատգամաւորական ժողով, կանոնագրութիւն, քուէարկութիւն. և սակայն շրջանս, արհամարհելով յարուցուած փաթաթիկները, պիտի ճեղքէ ու անցնի յաղթականօրէն՝ առանց կարեւորութիւն տալու ըսի ըսաւներու։

Գիտենք թէ մեր դէմ ծառացած են այս կամ այն կուսակցութիւններն ալ, Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան ներքին գործերուն ոճրաչունչ ոտնձգութիւններ ընելով,— այսպէսով իրենց անցեալի մէջ սնուցած ոխերուն յագուրդ տալու համար։ Անոնք ամէն բան մտքի փաթթոց ընել կ'ուզեն և սակայն կեդրոնս՝ յենուած իր կանոնագրին ու սկզբունքներուն, այդպիսիներուն ցոյց պիտի տայ թէ իրենք որքան սխալեր են։

Մեր աչքին առջեւ արեւու նման պարզ է թէ ուրկէ՛ կը քալենք և ո՛ւր պիտի հասնինք. շնորհիւ մեր անցեալի մէջ նուիրուող ընկերներուն, ուրեմն յառաջանանք այդ ճամբէն՝ քալելով միասնաբար։

Կեցցէ՛ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը։
Կեցցէ՛ ապագայի յաղթանակը։
Կեցցէ Սոցիալիզմը։

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմին

Ատենադպիր — Վ. ԶՈՒԳԱՍԱՐՃԵԱՆ
Ատենապետ — Լ. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ
(Կնիք)

1919 Հոկտեմբեր 18, Շիքակօ

ԱՊՐԻ ՇԻՆԱՐԱՐ ԳՈՐԾԸ, ԱՊՐԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մասնաճիւղերուն

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի 33րդ Պատգամ. ժողովը, որ գումարուեցաւ Փրովիտէնսի մէջ, իր շատ մը գեղեցիկ ու օգտաշատ որոշումները տալու, կուսակցական գործը առաջնաբար՝ ալ աւելի արդիւնաբեր ու շինարար հիմերու վրայ դնելու համար։ Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս առաջին օրէն իսկ պատրաստակամ գտնուեցաւ այդ որոշումներն արագօրէն գործնականացնելու համար և այդ ուղղութեամբ ալ պիտի շարունակէ իր ընթացքը՝ հաւատարիմ մնալով 33րդ Պատգամ. ժողովին ու յենելով Շրջանիս պարտաճանաչ մ. ճիւղերու բարոյական և նիւթական զոհողութիւններուն վրայ։

Արդէն՝ կեդրոնս շատոնց խօսքէն գործի անցած ըլլալով, ներկայ շրջաբերականով կը փութայ այդ առթիւ իր ծանօթութիւնները տալ, անդրադառնալով միանգամայն արտասահմանի քոյր շրջաններու բոլոր այն յոյսերուն ու ակնկալութիւններուն, որոնք դրուած են Ամերիկայի ընկերուհիներու ու ընկերներու վրայ. և քանի որ ընդունուած ենք որ Ամերիկան միջոց է և ոչ նպատակ, նպատակ մը, որ նուիրագործուած ու առաջ տարուած է հազարաւոր ընկերներու նահատակութիւնով. նպատակ մը՝ որուն համար բանտերն ու աքսորավայրերը իրենց սպառնալիքներով ո՛չ մէկ ազդեցութիւն ձգած են և ընդհակառակը՝ կախաղաններու կատարներէն իսկ, մեր ընկերները առանց ընկրկումի, աննահանջ կերպով աստուածացուցած են այդ գաղափարը ու բոցավառ լեզուով մը իրենց վերջին կտակը, Հայ Ազատագրութեան համար մղուած պայքարի դրօշը մեզի յանձնած են։ Ահա այդ նպատակի սիրոյն՝ 33 տարիներէ ի վեր մղուած կռիւներուն ու մեր տուած յեղափոխաչունչ դաստիարակութիւններուն երեքարական ազդեցութեան տակ, մեր խլուած, յափշտակուած ընկերներու ու արենակիցներու բոցբոքած յիշատակներով և միանգամայն զօրեղնուած վաղուան երջանկութեան յոյսերով, մենք պիտի վազենք, ընկերուհիներ և ընկերներ, դէպի ապագան, դէպի գաղափարի գենիթը, միշտ օրինակ ունենալով Ժիրայրներ, Թորոսներ, Արխանեաններ, Գալուստներ, Յարէթներ, Փարամազներ, Մուրատներ, Աչըդպաչեաններ, Տոքթ. Պէննէներ, Ասօներ, Վանիկներ, Շաքէներ, Սաթենիկներ և անհամար խնկելի յիշատակներով մարտիրոսուած ընկերներ ու ընկերուհիներ, որոնք մինչև վերջին շունչ վեր բռնեցին Գաղափարի ու Ազատութեան սրբազան դրօշակը, արհամարհելով տուն ու տեղ, ինչք ու ստացուածք, դիրք ու վայելք և նետուեցան առաջ՝ պայքարի դաշտէն, մինչև այն պահուն՝ երբ եկաւ վայրկեան մը՝ ուր իրենց արիւնով ու կեանքով պատարագ պիտի մատուցանէին և ա՛յդ ալ չխնայեցին անոնք։

Ի՞նչ կը պահանջուի այսօր մեզմէ։ Գործ բացառապէս, գործ մը, որ պարզ զոհողութեան սահմաններէն անդին չ'անցնիր. միթէ պիտի խնայենք ա՛յդ՝ որեւէ պարագայի տակ՝ երբ մեր ոյժերէն վեր չէ. միթէ պիտի խնայենք այդքան մը զոհողութիւն, այն պահուն՝ երբ մեր անմահ կորուստներէն ետք, մեր գաղափարի իրագործման շրջանը մօտալուտ է և մենք պիտի կարողանանք կատարել մեր երախտագիտական պարտքը ամէն անոնց հանդէպ, որ կեանք ու արիւն տուին ուրիշները լուսաւորելու համար, ուրիշներու ազատագրութեան ու բարձրացման համար։

Ըսինք՝ մենք շատոնց խօսքէն գործի անցած ենք և ահա այդ ուղղութեամբ ալ Փրովիտէնսի 33րդ Պատգամ. ժողովի որոշումները հատիկ հատիկ նկատողութեան առնելէ ետք, գործադրած ենք ու պիտի գործադրենք, վստահ ըլլալով թէ մեր բոլոր մասնաճիւղերը թեւ և նեցուկ պիտի կանգնին մեզի մինչև վերջ։

Այսպէս, 33րդ Պատգմ. ժողովը որոշած էր՝ Ընդհ. Պատգմ. ժողովի հրաւէր տալ արտասահմանի քոյր շրջաններուն ու Ամերիկայի մեր մասնաճիւղերուն և այդ հրաւէրը շատոնց տրուած է արդէն և արտասահմանը մասնաւորապէս ակնկառոյց կը սպասէ մեզի հետ միասին այդ օրուան՝ միանգամ ընդմիշտ դարմանելու համար բոլոր այն վէրքերը, որ բացուած են այս հալածուած կուսակցութեան կողերուն վրայ։

Փրովիտէնսի Պատգմ. ժողովը որոշած էր արտասահմանէն գործիչներ հրաւիրել. այդ ուղղութեամբ ալ շարժած ենք ու մինչեւ այս շրջաբերականին ձեզի հասած օրը, ընկ. Գ. Նալպանտեան ամենայն հաւանականութեամբ Ամերիկա հասած կ'ըլլայ։ Արդէն հրաւիրած ենք նաև ընկերներ՝ Լազօ և Սինիք, գործիչներ այս շրջանին։

Նոյն ժողովը որոշած էր երկու գործիչներ արտասահման փութացնել, յանձին ընկերներ Ս. Շահէնի և Մ. Զագիկեանի, որոնք Նոյեմբեր 29ին, Նիւ Եորքէն նաւ առնելով մեկնեցան։

Նմանապէս՝ նոյն ժողովին մէջ տրուած գլխաւոր որոշումներէն, արագատիպ մեքենայի մը գնումը, արդէն կատարուած իրողութիւն է, որուն փոխադրութիւնը այլեւայլ դժուարութիւններու ենթարկուած ըլլալով և նմանապէս կուսակցութիւնս վարձքի ծախսերէն ալ միանգամ ընդմիշտ ազատելու համար, մեքենային հետ յարմար շէնք մը գնեցինք, թէ՛ մեքենան զետեղելու համար և թէ՛ խմբագրատան փոխադրութեան համար՝ այն 15,000 տոլարի պիւտճէով, որ քուէարկուած էր լոկ մեքենայի համար։

Դարձեալ նոյն ժողովի որոշումներէն՝ Գալիֆորնիա գործիչ ղրկելու հարցը կարգադրուած է։ Կուսակցութեանս ունեցած բոլոր գումարները նորընտիր Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի անունով դրամատան մէջ դնելու խնդիրն ալ կատարուած է։ Այսքան մը ծանօթութիւններ տալէ ետք, անդրադառնանք քիչ մըն ալ շրջանիս մասնաճիւղերուն։

Գալիֆորնիոյ Շրջանի հրապարակային ժողովները լրանալէ ետք՝ կարգը կու գայ Իսթի և Վէսթի ինչպէս նաև Գանատայի շրջանի մասնաճիւղերուն. մինչեւ այդ թուականը սակայն, մ.ճիւղերը իրենց ձեռքերը ծալլելով նստելու չեն, անգործութիւնը անհունօրէն դատապարտելի է այս օրերուն մէջ. իւրաքանչիւր մ.ճիւղ կարող է հրապարակային և դասախօսական ժողովներ սարքել՝ օգտուելով շրջակայ մ.ճիւղերու մէջ գտնուած կարողագոյն ոյժերէն. իւրաքանչիւր մասնաճիւղ կարող է խնճոյքներու և ներկայացումներու հասութաբեր աղբիւրներով ոյժ տալ կուսակցութեանս ֆոնտին, որուն մեծ կարիքը կայ այսուհետեւ, քանի որ արտասահմանի կուսակցական գործը բացարձակապէս մեզմէ կախուած է ու օրը օրին հեռագիրներ կը տեղան բոլոր շրջաններէն, դրամական օգնութիւն խնդրելով, որոնց հանդէպ լռել դաւաճանութիւն ու ինքնասպանութիւն պիտի ըլլար։

Իսթի շրջանի մասնաճիւղերը յարմար պատեհութիւններու տակ կրնան օգտուիլ ընկ. Տ. Ծ. Վրդ. Մարգարեանէ, որ իբրեւ շրջանիս գործիչ՝ կը գտնուի Իսթ. Նմանապէս մեր կարողագոյն ոյժերէն ընկերներ Աղասիէ, Մ. Մազմանեանէ, Ներսէս Փիլիկեանէ, Յ. Զագիկեանէ, Ս. Ծովիկեանէ, Նշան Փիլիկեանէ, Լ. Զալըզեանէ, Շ. Թօփալեանէ, Պ. Գասպարեանէ և շատ մը այն յարմարագոյն ոյժերէն, որոնք կը գտնուին Իսթ։

Գործադիր Յանձնախումբերը հսկելու են այս բոլորի վրայ. իսկ Գործադիր Յանձնախումբերու գործերը դիւրացնելու համար, բոլոր շրջաններու մասնաճիւղերը՝ անհրաժեշտ է որ փութացնեն այն պիւտճէի բաժինները, որ պարտական են իրենց Գործադիրներուն. մեր գործիչներէն և այցելու ընկերներէն պիտի խնդրէինք որպէսզի այդ առթիւ ոյժ տան։

1920ի օրացոյցէն բոլոր մասնաճիւղերուն ղրկուած է. պիտի խնդրենք որ զանոնք շուտով սպառելով՝ փոխարժէքը փութացուի Կեդրոն. Նմանապէս բոլոր մասնաճիւղերու ունեցած ապառիկներու ցուցակը ղրկած ենք, անհրաժեշտ է որպէսզի այն մասնաճիւղերը որոնց մօտ կը գտնուին գիրքեր, պրօշիւրներ, որոնք ցարդ սպառած չեն ու սպառելու յոյսն ալ չունին, մեզի վերադարձնեն որպէսզի ստիպուած չըլլանք այդ հաշիւներուն համար միշտ ապառիկներու ցուցակ ղրկել. իսկ այդ հաշիւներէն դուրս մնացած բոլոր ապառիկները անհրաժեշտ է փակել։

Դարձեալ մասնաճիւղեր կան որ՝ այն պահուն երբ Կեդրոնս իր այրող պէտքերուն գոհացում տալու համար նիւթականի մեծ կարիքը կը զգայ, իրենց քով կը պահեն գումարներ՝ որոնք ըստ կանոնագրի տրամադրութեան պէտք է Կեդրոն փոխադրել անմիջապէս, մասնաւոր գումար մը վար դնելով տեղական պէտքերու համար։

«Երիտասարդ Հայաստան»ը մասնաւոր խմբագրականով կոչ ուղղած է յառաջիկայ տարուան 3000ի մօտ նուիրատուութեան մը համար. կը յուսանք թէ ոչ մէկ ընկեր բացառութիւն պիտի կազմէ և օր առաջ փութացնել պիտի աշխատի այդ նուիրատուութիւնը. այդ քայլը ոչ միայն թերթին վարկը պիտի բարձրացնէ՝ որ մեր արտայայտութիւններուն օրգանն է, այլ հրաշագործ դեր պիտի կատարէ, ինչպէս անցեալի մէջ կատարեց անապատներէն վերադարձող մեր հայրենիքի թշուառ և անօգնական մնացորդներուն, որոնք իրենց բոլոր դիմումներուն դրական պատասխան ստացած են «Երիտասարդ Հայաստան»էն։

Արագատիպ մեքենայի համար անցնող Պատգմ. ժողովը 15,000 տոլարի գումար մը քուէարկեց, որուն մասնաւորապէս եօթը հազարը պատգամաւորներու կազմէ խոստացուած էր անմիջապէս Կեդրոն փութացնելու համար։ Մասնաճիւղեր կան, որոնք իրենց պատգամաւորի խոստումը կատարեցին, իսկ ուրիշներ լուռ կը մնան և որովհետեւ այլեւս Կեդրոնս կը գտնուի այնպիսի վայրկեանի մը մէջ, որ այլեւս կարելի չէ ձգձգել այդ գործը, ստիպուած ամէն մասնաճիւղի վրայ կը բաժնենք այդ 15,000ը, ու կը սպասենք, որ մասնաճիւղեր այս կամ այն միջոցներով, այդ դրամը փութացնեն, որ անհունօրէն պիտի քաջալերէ մեզ աւելի եռանդագին փարելու համար շինարար գործին և փութացնելու համար Պատգմ. ժողովի բոլոր որոշումներուն գործադրութիւնը, մասնաւորապէս թերթը երկօրեայ ընելու որոշումը։

Ահա այդ ուղղութեամբ ձեր մասնաճիւղին մեքենայի բաժինն է . . . .

տոլար։

Երկու խօսք ալ «Կռան»ի համար.— Յայտնի է թէ «Կռան»ը վերաբացնելու համար, ասկէ առաջ մեր բոլոր մասնաճիւղերուն ալ քարտեր ղրկած էին նոր բաժանորդներ գտնելու համար, որպէսզի պահանջուած թիւը գոյացնելով, վերաբացումը հնարաւոր դարձնէինք, այդ առթիւ պարտք կ'ըզգանք երկրորդ անգամ շեշտել, սպասելով դրական պատասխանի։

Էջ մը հին եւ նոր կազմուած մասնաճիւղերէն։— Նիւ Եօրքի կոմոնց հին մասնաճիւղը լուծուած է ու նորը կազմուած։ Պըֆլոյի, Թոլէտոյի, Քլիվլէնտի մ. ճիւղերը՝ որ ասկէ առաջ գրեթէ կազմալուծուած էին, կազմուած են ու նոր թափով փարած գործին։ Նոր մասնաճիւղեր կազմուած են նմանապէս Գալիֆորնիոյ շրջանին մէջ՝ Եղեմ և Սան Ֆրանչիսքօ քաղաքներուն մէջ ու յաջորդաբար առաջ կը տարուի կուսակցական գործը խրախուսիչ ընթացքով, որոնց տեղեկութիւնը կու տանք հետզհետէ։

Նկատողութեան առնուելիք կէտեր։— Երբեմն արտասահմանէն եկած թերթերը մասնաճիւղերուն կը ղրկենք, որպէսզի անոնք ի զուր չվատնուին. անհրաժեշտ է գոնէ հատը 5 սէնթի ծախել ու սպառածներուն հաշիւը կեդրոնին փութացնել։

Գործակալներու հաշիւները ամսէ ամիս մաքրուելու են։ Գրքեր, պըրօշիւրներ, օրացոյցեր մասնաճիւղերու հսկողութեան տակ ծախուելու են։

Մասնաճիւղեր կան, որոնք մեր ասկէ առաջ ղրկած շրջաբերականներն ու արձանագրութիւնները վերադարձուցած չեն, անհրաժեշտ է որ շուտով ղրկեն։

Նմանապէս մ. ճիւղեր կան որ հագուստ հաւաքած են և այդ առթիւ մեզի դիմում կը կատարեն. անգամ մը եւս կու գանք յիշեցնել թէ, Նիւ Եօրքի մ. ճիւղին հետ բանակցութեան մէջ ենք այդ մասին և յարմար պատեհութեամբ հարկ եղած հրահանգները կը փութացնենք շրջաբերականով։

Համերաշխութեան շուրջ։— Կեդրոնական Վարիչ Մարմինիս ջանքը պիտի ըլլայ, ժողովուրդի անմիջական պահանջներուն գոհացում տալու համար, բոլոր քաղաքական կազմակերպութիւններէն Միութիւն մը առաջացնել, առանց կապակցութիւն ունենալու նախկին Ազգային Միութեան հետ. այդ առթիւ երբ յարմար առիթը ներկայանայ, մանաւանդ շրջաբերականով իմաց կը տրուի. չմոռնանք աւելցնելու թէ, մեր հետապնդած Միութեան իրականացման պահուն, պիտի պաշտպանենք մեր կուսակցական սկզբունքն ու արժանապատւութիւնը։

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Ահա այս բոլոր տեղեկութիւններէն ետք, ուր դուք յստակօրէն տեսաք կեդրոնիս և մասնաճիւղերու պարտաւորութիւններն ու փոխադարձ յարաբերութիւնները, անգամ մը եւս կոչ կ'ընենք ձեզի եռանդագին փարիլ գործին, հոն դնելով ձեր ազնիւ տրամադրութիւնները, ձեր սիրտն ու հոգին. երբե՛ք, երբեք ըսի-ըսաւներով չտարուիք ու այդ առթիւ ալ ժամավաճառ չըլլաք. ատոնց ժամանակը շատոնց անցած է, լարեցէք ձեր ոյժերը, ներդաշնակեցէք զանոնք, փարեցէք մէկ-մէկու ընկերական ազնիւ ու սուրբ սիրով, հսկեցէք առանց աչառութեան կուսակցական կարգապահութեան և ո՛յժ, ո՛յժ հասցուցէք, ոյժ գոյացուցէք միշտ, մինչեւ այն պահուն երբ այսքան ջանքերէ ու զոհողութիւններէ ետք՝ պիտի հասնինք այն հանդըրւանը, ուրկէ պիտի դիտենք Միացեալ, Անկախ Հայաստանի ազատագրութեան լուսաճաճանչ առաւօտը և մեր ոսկեղէն իտէալներու իրականացման թուականը։

Ուրեմն գաչենք միասին.

Ապրի՜ յաւէտ նահատակուող ընկերներու ու արենակիցներու յիշատակը։

Ապրի՛ շինարար գործը ու այդ առթիւ դրուած ոգին ու տրամադրութիւնը։

Ապրի՛ Սոց. Դեմ. Հնչ. կուսակցութիւնը։

Ապրի՛ Միացեալ, Անկախ Հայաստանի Ազատագրութիւնը։

Ընկերական սիրալիր բարեւներով

Սոց. Դեմ. Հնչակեան Կուս. Ամեր. Շրջանի
ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄԻՆ

Ատենադպիր
ՎԱՀԱՆ ԶՈՒԳԱՍԱՐՋԵԱՆ

Ատենապետ
ԼԵՒՈՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ
(Կնիք)

1920, Փետրուար 6

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՇՈՒՏՈՎ ՊԻՏԻ ԴԱՌՆԱՅ ԱՄԵՆԱԶՕՐԵՂԸ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՋ ԲԱԶՈՒԿԸ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԵ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Մեր բոլոր նախորդ շրջաբերականներով և մասնաճիւղերուն գրած նամակներով պարզ և մէկին կերպով ձեզի բացատրած ենք կուսակցութեանս նիւթական վիճակը և տար ի հետեւութիւն այն անտանելի դրութիւնը, որուն մատնուած է կուսակցութիւնս։

Մենք պէտք չունինք ամէն շրջաբերականի մէջ կրկնելու թէ 37-րդ Պատ. ժողովը ներկայ Մարմինին յանձնեց տասն մէկ հազար տոլարի պարտք մը, քայքայուած շրջանակ մը և «Երիտասարդ Հայաստան»ը լռութեան մատնուած վիճակի մը մէջ։

Պատգամաւորները կը զգային թէ Մարմինին յանձնուած այս աւերակները հրաշքներով չէին կառուցուեր, և սակայն այդ նոյն պատգամաւորները որպէս թէ խիստ կը մտահոգուէին կուսակցութեանս այդ անփափաքելի վիճակով, հակառակ իրենց տուած խոստումներուն, շատ անոնցմէն բացառութեամբ կարծես թէ ամէն բան մոռցան իրենց մասնաճիւղերուն վերադառնալէն ետք։

Հակառակ Մարմինիս յաճախակի դիմումներուն, շրջանը չփութացուց այն փաքրիկ նիւթական օգնութիւնը, որ անհրաժեշտ էր Շրջանին վերակազմութեան առաջին քայլը առնելու համար, «Երիտասարդ Հայաստան»ի հրատարակութեանը համար։

Բայց Մարմինս հազար ու մէկ զոհողութիւններով և դժուարութիւններով հրատարակեց «Ե. Հ.»ը ի հեճուկս բոլոր հակառակորդներուն այն փափաքին, որ «Ե. Հ.» յաւիտեան դատապարտուած մնար լռութեան։ Մենք կը կարծէինք թէ՝ եթէ «Ե. Հայաստան»ը վերահրատարակուէր, ընկերները պիտի խրախուսուէին ու անմիջապէս գործի սկսէին։ Բայց դժբախտաբար մեր *նուաերով Շրջանը խաբել. կուսակցութիւնս այսօր հասած է այն վտանգաւոր վիճակին որ կրնայ ամբողջովին փշրուիլ և մեռնիլ՝ եթէ Շրջանը չվարժուի։*

Այսօր ամենէն աւելի պէտք կայ Ս. Դ. Հ. կուսակցութեան սկըզբունքներուն տարածման հայ ժողովուրդին մէջ, բայց Մարմինիս ուժերը ջլատուած են Շրջանիս անբացատրելի անտարբերութեամբ։

Ամբողջ արտասահմանեան շրջանները Ամերիկայի շրջանին կը նային, նոյնիսկ Հայաստանի շրջանը, բայց հոս մեր ընկերները փոխանակ գործի լծուելու և շինարար գործ կատարելու, ոմանք կը քնանան, ոմանք կ'երազեն և ոմանք ալ անձնական գձուձ հաշիւներէն տարուած թոյլ կուտան որ Շրջանս ՄԵՌՆԻ, առանց խորհելու թէ Ս. Դ. Հ. կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մահը ընդհանուր Ս. Դ. Հ. կուսակցութեան մահը ըսել է։ Եւ կան անհատ «ընկերներ», որոնց ամենամեծ փափաքը կուսակցութեան մահը տեսնելն է և այս փափաքը իրագործուած տեսնելու համար հազար ու մէկ քայլեր կ'առնեն և նոյնիսկ կ'աշխատին այդ ուղղութեամբ։ Շրջանը պէտք է զգուշանայ այդ կարգի «ընկերներէն»։

Մենք երբեք չենք ուզեր որ մեր ընկերները նախապաշարուած ըլլան և կամ կոյր կուսակցամոլներ, բայց մենք կը փափաքինք որ մեր ընկերները շրջահայեաց ու կուսակցասէր ըլլան և եթէ կը հաւատան Ս. Դ. Հ. կուսակցութեան սկզբունքներուն, պէտք է այդ սկզբունքներուն վերջնական յաղթանակին համար քիչ մը ջանք թափեն և քիչ մըն ալ զոհողութիւն ընեն։ Որովհետև առանց նիւթական զոհողութեան, փափաքները որքան ալ զօրաւոր ըլլան և անկեղծ՝ անկարելի է որ իրականանան։ Մարմինս շատ կարեւոր գործեր մտադրած էր ընելու, բայց շրջանը չօգնեց։ Տակաւին ուշ չէ ընկերներ, եթէ շրջանը քիչ մը շարժուի մեր նպատակադրած գործերը կարելի է ընել, որոնց մասին մեր յաջորդ շրջաբերականով պիտի անդրադառնանք։

37րդ Պատգամաւորական Ժողովը անցուց քանի մը կարեւոր որոշումներ, որոնց մասին կը փափաքինք գրել։

Ա) Մամուլի փոխադրութեան հարցը.— *Ինչպէս յայտնի է ձեզի, Շիքակոյէն Պոսթոն տեղափոխելու համար քանի մը հազար տոլարի պէտք կար, և կայ տակաւին։ Մարմինս բացարձակապէս անկարելի էր այս գործը ընելու այն ատեն, երբ շատ անգամ Մարմինին անդամները օրական տաս-տասնհինգ սենթով կ'անցնէին...։*

Պարտքով դրամ չէինք կրնար առնել և շէնքին չէին տար (և չեն տար) մեր ուզած գինը։ Հետեւաբար, սպասելէ զատ ուրիշ բան չէինք կըրնար ընել։

Բայց հիմա Իսթի շրջանը կ'աշխատի փոխադրութեան ծախսերը ձեռք բերել, անշուշտ ի վնաս կուսակցութեան ընթացիկ ծախսերուն։ Ո՞վ պիտի հոգայ այդ ընթացիկ ծախսերը։

Բ) Նազարբէկի հարցը.— *Մարմինս ամէն փափաք ունեցած է ընկ. Նազարբէկը որքան կարելի է շուտ Ամերիկա բերել՝ «Երիտասարդ Հայաստան»ի իբրև խմբագիր։ Բայց ընկ. Նազարբէկը 800 տոլարի պէտք ունի հոս գալու համար, իսկ մինչև այսօր մինակ մէկ մասնաճիւղէն 30 տոլար եկած է այս*

յոյսերը բացարձակապէս ջախջախուեցան։ Մենք չենք կրնար վարդագոյն ուղղութեամբ։ Եւ հոս անմիջապէս պէտք է յիշել՝ եթէ երեք չորս շաբաթէն մ. ճիւղերը չշարժուին, «Երիտասարդ Հայաստան»ը պիտի դադրի լոյս տեսնելէ և այն ատեն թերեւս այլեւս խմբագրի ալ պէտք չունենանք։

Գ) Ընդհանուր Պատգմ. Ժողովի հարցը.— *Մեր կուսակցութեան ամենախոր հիմունքներուն հետ յարաբերութիւն ունեցող և հրամայական պահանջն է այս։ Այսօր կուսակցութիւնս իբրև իրականութիւն Երրորդ Միջազգայնականի պաշտպանը ըլլալով հանդերձ, օրինական և պաշտօնական տեսակէտէ ճանչցուած չէ կուսակցութեանս այս դիրքը, այն պարզ պատճառով որ կուսակցութեանս Գերագոյն Մարմինը, Ընդհ. Պատգմ. Ժողովը պաշտօնապէս յայտարարած չէ այս տեսակէտը։ Պէտք է Ընդհ. Պատգմ. Ժողով գումարուի որպէսզի մեր դիրքը և մեր ուղին պաշտօնապէս և օրինականապէս ճշդուի։ Եւ քանի որ այսօր երբ շատ մը շրջաններ համախմբուած են Պալքանեան երկիրներուն մէջ, ի հետեւութիւն Թրքօ-յոյն պատերազմին ցաւալի աղէտներուն, շատ աւելի դիւրութիւններ կան Պուլկարիոյ մէջ գումարելու մեր 8րդ Ընդհ. Պատգմ. Ժողովը քան այլուր։ Լոզոն ալ իր վերջերս մեր հետ ունեցած հաղորդակցութիւններուն մէջ նոյն միտքը կը յայտնէ և կը խնդրէ որ Պատգմ. Ժողովը գումարուի առանց որևէ յապաղումի։ Ընկերներ, մենք պատճառներ ունինք համոզուելու, յենլով մեր արտասահմանէն ստացած տեղեկութիւններուն վրայ, որ եթէ քիչ մը կեանք ցոյց տայ Ամերիկայի Շրջանը՝ Ս. Դ. Հ. կուսակցութիւնը շուտով պիտի դառնայ ամենազօրեղը և Խորհրդային Հայաստանի ալ բազուկը։ Խորհրդային Հայաստանի պաշտօնական մարմինները մեր կուսակցութեան վրայ մեծ յոյսեր ունին, որոնք պէտք է որ իրականացնենք։ Իսկ մեր Խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցիչներուն հետ ունեցած յարաբերութեանց մասին ընդարձակօրէն կը գըրենք մեր յաջորդ շրջաբերականով։*

Մենք բոլորովին կը զգուշացնենք մեր ընկերները բոլոր անոնցմէ, որոնք կը մօտենան մեր շարքերուն՝ զիրենք «գողնալու» համար։ «Բանուորականները» այդ մեթոտներով մեր շարքերը քայքայել որոշած են իրենց Պատգմ. Ժողովին մէջ, որուն արձանագրութիւնը մեր տրամադրութեան տակ է։ Աչալուրջ եղէք և մի՛ խաբուիք։ Վստահեցէք ձեր ընտրած Մարմինին, օգնեցէք անոր և ձեր ամենակարեւոր արմատական փափաքները պիտի իրականացնէ ան։

Մեր պարտերը.— *Մարմինս՝ հին պարտքերուն մեծ մասը վերջացուցած ըլլալով հանդերձ՝ տակաւին կը մնան պարտքեր, որոնք եթէ չվճարուին մօտ ապագային, պարտատէրերը շէնքին վրայ ձեռք պիտի դնեն և աճուրդով ծախեն մեր շէնքը իրենց ուզած գնով, այնպէս որ մեր ձեռքը մէկ սէնթ իսկ չմնալէ զատ, կուսակցութիւնս բոլորովին պիտի ընկճուի բարոյապէս և ամէն կերպով։ Բայց շրջանը շատ փոքրիկ զոհողութեամբ կրնայ կուսակցութիւնը այս մեծ անպատուութենէն ազատել։ Մեր պարտքերը որ անմիջապէս պէտք է վճարուին՝ հին պարտքերէն, ա) 448 տոլար սեփականութեան տուրքն է որ պէտք էր Հոկտ. 14ին վճարուէր, բայց հազար ու մէկ միջոցներով յետաձգած ենք մինչև այսօր, իսկ մօտ օրերս եթէ չվըճարուի, կառավարութիւնը այս* բէնքը *պիտի ծախէ* րիլ սթէյթ էյճնթներուն *և* բէքսը տանտէրը իրաւունք կ'ունենայ չէնքը ծախելու իր ուզած գնով։ Թէքսէն գատ կայ 37 տոլարի, 40 տոլարի և 39 տոլարի վճարելի հաշուեցոյցեր։ Ընդամէնը 564 տոլար հին հաշիւներէն։

Իսկ նոր պարտքը, որ Թուղթի ընկերութեան մը կը պարտինք և եթէ այս ընկերութիւնը մեզի թուղթ չտար՝ Թերթը շատոնց գոցուած պիտի ըլլար, 314 տոլար է։ Թուղթի ընկերութիւնը բարեբախտաբար մեր նիւթական անձուկ վիճակէն լուր չունէր և որովհետեւ անցեալին շատ առեւտուր ըրած էին մեր հետ, մեզի թուղթ տուին ֆրէշիփով, բայց հիմա այլեւս այդ բարեբախտ պատեհութիւնները վերջացած են։ Հին հաշիւէն 564

Նոր հաշիւէն 314

878

Այս դրամը անհրաժեշտ է որ անմիջապէս վճարուի եթէ չէք ուզեր որ կուսակցութիւնը քանի մը շաբաթէն մահուան դատապարտուի։

Մարմինի անդամները պիտի աշխատին օդով ապրիլ, անոնց համար հոգ մի ընէք, եթէ կ'ուզէք, բայց կը խնդրենք որ կուսակցութեան խնայէք։

Արտասահմանէն Թղթակցութիւններ սկսած են գալ մեծ քանակով և յոյս ունինք որ ասկէ ետք «Երիտասարդ Հայաստան»ը յաճախ մեր արտասահմանի կարող գրիչներէն ալ պիտի օգտուի։

Ընկերներ, ինչպէս ըսինք, գործ շատ կայ ընելիք կուսակցութեան առջեւ. մեծ ասպարէզ մը կայ այսօր որուն նմանը երբեք եղած չէ։ Բայց Ամերիկայի շրջանի կամքէն և գործունէութեան չափէն կախում ունի այդ հաւանական մեծ յաջողութիւնները ձեռք բերելու համար։

Շարժուեցէք քանի որ ուշ չէ։ Եւ մենք տակաւին կը սիրենք հաւատալ թէ դուք պիտի շարժիք։

Օ՛ն, դէպի գործ, դէպի շինարար աշխատանք, ասպարէզը մեզի հրաւէր կը կարդայ։ Ուրեմն կատարենք մեր պարտականութիւնները քանի որ ուշ չէ։

Ընկերական սիրալիր բարեւներով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
կեդրոնական վարիչ Մարմին

Ատենադպիր
Ս. ԱՄԻՐԽԱՆԵԱՆ

Ատենապետ
Մ. ՋԱԳԻԿԵԱՆ

(Կնիք)

1922 Դեկտ. 4, Շիքակօ

ՆԱԶԱՐԲԷԿԻ ԱՄԵՐԻԿԱ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՆԱՓԱՅԼՈՒՆ ԹՈՒԱԿԱՆՆ Է

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք».

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջ. Մ-նիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերնե՛ր,

Մեր նախորդ Թիւ 8 շրջաբերականով Թէպէտ յայտնած էինք թէ «Մարմինս որոշած է 38րդ Պատգ. Ժողովը գումարել իր օրին՝ Յունիս 15–ին», սակայն անյետաձգելի և անմիջականութիւն ունեցող կարգ մը կուսակցական գործերու կարգադրութեան համար, և այդ առթիւ ընկ. Ա. Նազարբէկի փորձառու Թելադրութիւններն ալ նկատի ունենալով՝ կուսակցութեան գերագոյն շահերուն իսկ տեսակէտէն, յարմար տեսանք և որոշեցինք քանի մը շաբաթներու համար միայն Պատգ. Ժողովը յետաձգել։

Մայիս 19—20 Մարմինս իր անդամներու մեծամասնութեամբ վարչական ու խորհրդակցական խիստ կարեւոր ժողով մը ունեցաւ Նիւ Եորքի մէջ, ուր ներկայ էին նոյնպէս ընկերներ՝ Ա. Նազարբէկ. Ս. Սապահ—Գիւլեան և Վ. Մարլեան։ Կուսակցական ներքին և արտաքին շատ կենսական խնդիրներ, լրջօրէն ուսումնասիրուելէ և երկար խորհրդակցութիւններէ ետք, կարգ մը խիստ որոշումներ տրուեցան ու կարգադրութիւններ եղան, որոնց մէկ մասին գործադրութեան Մարմինս արդէն անմիջապէս ձեռնարկած է, իսկ միւս մասն ալ որպէս օրակարգի կարեւոր հարցերէն մին՝ յառաջիկայ Պատգ. Ժողովի նկատառութեան պիտի յանձնէ։

Ընկ. Ա. Նազարբէկի Ամերիկա ժամանումը շրջանիս կուսակցական պատմութեան ամենափայլուն ու փառայեղ Թուականներէն մին պիտի կազմէ, որ լայն չափով պատճառ դարձած է մեր շարքերուն եռանդին ու խանդավառութեան մասնաւորապէս, և Ամերիկահայ գաղութին հետաքրքրութեան ընդհանրապէս։ Այսօր Ս. Դ. Հնչ. կուսակցութիւնը կ'ապրի աւելի նպաստաւոր և նախանձելի պայմաններու տակ, մեր գաղափարի յաղթանակի նախօրեակին՝ իւրաքանչիւր ընկեր գիտակից խանդավառութեամբ և անօրինակ զոհաբերութեան նոր և ջերմ ոգիով պիտի մօտենայ գաղափարական պաշտելի, միանգամայն ծանր և պատասխանատու գործին, ու վերցնէ իր աշխատանքի նուիրական բաժինը։ Մեր մտաւորական, բարոյական, նիւթական ու ֆիզիքական ոյժերու զօրահանութեան օրերն են ասոնք, ոյժեր՝ որոնք անպարտելի են ներդաշնակ գործակցութեամբ։ Ընկ. Ա. Նազարբէկի բարձր հեղինակութիւնը, հմայքը և որպէս առաջին հայ Մարքսիստ իր գաղափարական առաքելութիւնը ոչ միայն պիտի խանդավառեն շրջանը, այլ նոյնպէս պիտի արտադրեն ստեղծագործ աշխատանք, պայմանաւ որ իրեն Թիկունք կանգնի մեր գիտակից ու զոհաբերող մասսան։

Ուրախութեամբ կուզենք յայտնել ձեզ թէ՝ Երիտասարդ Հայաստանն ամենաուշը Յունիս 20-25ին լոյս պիտի տեսնէ Պոսթոնի մէջ, ընկ. Նազարբէկի խմբագրութեամբ. առժամաբար շաբաթը մէկ անգամ՝ մինչեւ մամուլի փոխադրութիւնը, որուն ձեռնարկած ենք արդէն և մեքենաներն ու գոյքերը ճամբայ հանած դէպի Պոսթոն՝ 37—րդ Պատգ. Ժողովի որոշման համաձայն, ուր պիտի գումարուի 38—րդ Պատգ. Ժողովը քանի մը շաբաթէն. այդ առթիւ ինչպէս նախորդ շրջաբերականով ալ ձեզի հրահանգած էինք՝ ձեր բոլոր կանխապատրաստութիւնները աւարտելով սպասեցէք մեր յաջորդ շրջաբերականին, ուր մանրամասնուած պիտի ըլլայ ամէն ինչ։

«Ե. Հայաստան»ի Պոսթոնի մէջ լոյս տեսնելիք առաջին համարը 4 էջերէ բաղկանալով բացառիկ թիւի հանգամանքը պիտի ունենայ. նկատելով որ թերթը առ այժ սահմանափակ թիւով միայն պիտի հրատարակուի՝ այժմէն կը թելադրենք ոչ բաժանորդ բոլոր ընկերներուն անմիջապէս տան իրենց ապսպրանքը և թիւի կորուստ չունենալու համար ուղղակի բաժանորդագրուիլ թերթին։

Գործակալներուն կը յանձնարարենք փութով ճշդել իրենց ծախելիք թերթերուն քանակը։ Թերթին նոր տարեշրջանին առթիւ վարչական կարեւոր փոփոխութիւններ պիտի ըլլան, թերթին նիւթականը աւելի հաստատուն և ապահով հիմերու վրայ դնելու համար։

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ, խօսքէ աւելի գործի ժամանակաշրջանին մէջ կ'ապրինք. գիտնանք օգտագործել ներկայ աննախընթաց պայմանները և արժեցնել մեր գործով ու զոհաբերութեամբ մեր գաղափարաբանութեան ամենափառահեղ պանծալի յաղթանակը:

Ընկերական բարեւներով՝

Ի դիմաց՝ Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Ամերիկայի Շրջանի
Վ. ՄԱՐՄՆԻ

Ատենադպիր
Ա. ԱՄԻՐԽԱՆԵԱՆ

Վ. Ատենապետ
Մ. ՁԱԳԻԿԵԱՆ

(Կնիք)

7 Յունիս 1923, Շիքակօ

Յ. Գ.— Մինչեւ Պատգ. Ժողովի գումարումը ընկ. Զագիկեան Շիքակօ կը մնայ հաշիւները կարգադրելու և թէքնիք գործերը վարելու համար, մասնաճիւղեր և գործակալներ իրենց նիւթական հաշիւները պէտք է ուղարկեն ընկերոջ, նախքան Պատգ. Ժողովը։

Իսկ ընկերներ Ա. Ամիրխանեան և Պ. Պոնտացի Պոսթոնը կերթան ունենալով՝ կուսակցութեան մնացած գործերու ընթացք պիտի տան. շրջանի կարող ընկերներու օժանդակութենէն օգտուելով։ Շիքակոյի մէջ «Ե. Հայաստան»ը պիտի դադրի թիւ 8—էն ետք, թիւ 9 լոյս պիտի տեսնէ Պոսթոնի մէջ։

Շուտով ձեզ կ'ուղարկենք մեր թիւ 10ը շրջաբերականը։ Մարմինս մտադրած է Պատգ. Ժողովը գումարել Յուլիսի սկիզբները, որ յարմարագոյն ժամանակ մ'է, արձակուրդներու օրեր ըլլալով։

Առ այժմ մինչեւ Պատգ. Ժողովը Պոսթոնի մասնաճիւղին հասցէն պիտի գործածենք, բոլոր թղթակցութիւնները նոյն հասցէով պիտի կատարուին

ՀԱՍՑԷ.—

«ERITASSART HAYASTAN»
P. O. BOX 3269 MAIN POST OFFICE
BOSTON MASS

Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԴՐՕՇԸ ՄԱՐՔՍԻԶՄԻ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇՆ Է

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Կեդրոնական Վարիչ Մարմիններուն,
Գործադիր Յանձնախումբերուն, մասնաճիւղերուն եւ ընկերներուն

Սիրելի ընկերներ,

Տասէ աւելի տարիներ՝ այլազան պատճառներով, մենք Ընդհ. Պատգմ. Ժողով գումարելու հնարաւորութիւն ունեցած չէինք։ Մինչդեռ այդ ժամանակաշրջանին տնտեսական, քաղաքական ու ընկերային հսկայ վերիվայրումներ առաջ եկած և նոր իրողութիւններ ու պայմաններ ստեղծուած էին։ Այս բոլորին նկատմամբ՝ որպէս յեղափոխական-մարքսիստներ, մենք պարտաւոր էինք մեր դատումներն ընել, տեսակէտները ճշդել և վճռական կեցուածքով մը համապատասխան քայլեր առնել։ Իսկ նման աշխատանք մը միայն Կուսակցութեան գերագոյն Մարմինը՝ Ընդհ. Պատգմ. Ժողովը կրնար յաջողութեամբ գլուխ հանել։ Ահա թէ ինչո՛ւ համար 8րդ Ընդհ. Պատգմ. Ժողովին գումարումը մեզի համար բոլորովին բացառիկ նշանակութիւն ունէր և իւրաքանչիւր Հնչակեան անխտիր ակընդէտ անոր իրականացման կը սպասէր։ Այդ ընդհանուր ցանկութիւնը իրականութեան մը վերածուած է այսօր։ 8րդ Ընդհ. Պատգմ. Ժողովը գումարուեցաւ Աթէնքի մէջ և մօտաւորապէս մէկ ամսուան ընթացքին լուծեց օրակարգի բոլոր խնդիրները և սպառեց իր աշխատանքը։ Տրուած որոշումներն ու քուէարկուած բանաձեւերը մօտ ատենէն կը ստանաք առանձին շրջաբերականով մը կամ կը կարդաք կեդրոնական օրգան «Հնչակ»ի մէջ։ Որոշուած է, ի միջի այլոց Խ. Հայաստան ղրկել պատուիրակութիւն մը, որ կազմուած է ընկերներ Ս. Սապահ Գիւլեանէ և Ս. Քարեանէ և ճամբայ պիտի ելլեն նախապատրաստական աշխատանքները լրացնելէ ետք։ Կեդր. Վարչութիւնը կազմուեցաւ ընկերներ Ս. Դուրիթ Պէկէ, Վ. Իչգալըցեանէ և Ս. Քարեանէ։

Սիրելի ընկերներ,

38 տարուան դժնդակ գործունէութենէ մը ետք, որ համակ զոհաբերութիւն ու անձնուիրութիւն եղաւ և որուն մէջ ամէն հնչակեան՝ առաւել կամ նուազ չափով իր մասնակցութեան բաժինն ունեցաւ, այսօր նոր հորիզոններ պարզուած, նոր ասպարէզներ բացուած են մեր առջեւ։ Վեհաշուք Արարատի ստորոտը՝ որպէս իրականացումը մեր նպատակի, կանգնած է նոյնքան վեհաշուք Խ. Հայաստանը։ Սակայն մեր Կուսակցութիւնը դեռ անհուն գործ ունի կատարելիք։ Մեր մտահոգութեանց գլխաւոր առանցքը պիտի կազմէ Խ. Հայաստանը, իբրեւ կռուանը մեր ցանկութիւններուն և առաջադրութիւններուն. վերաշինել, ծաղկեցնել և բոլոր հայ աշխատաւորութիւնը անոր մէջ ամփոփելու վիճակին հասցնել։

Ոչ մէկ տարակոյս ունինք թէ՝ ամէն Հնչակեան՝ ներշնչուած յեղափոխական-մարքսիզմի գաղափարաբանութենէն և անոր յաղթանակին համար ինկող մեր անման ընկերներու օրինակէն, կը նուիրուի բոլորանուէր աշ-

խմտանքի և իր կոչումին համապատասխան ջանադրութեամբ մը, բարձր, շատ բարձր կը բռնէ Ս. Դ. Հնչակեան դրօշը՝ յեղափոխական-մարքսիզմի խորհրդանշանը։

Քարտուղար
Ա. ԿԻՕԲՃԵԱՆ

Նախագահ
Ս. ՔԱՐԵԱՆ

18 Նոյեմբեր 1924, Աթէնք

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՊԷՏՔ ՄԸՆ Է ՍՓԻՒՌՔԻ ՄԷՋ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ամերիկայի Վօրքըրս Փարթիի, Հայկական Ֆետերացիայի,
Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերներ,

Անցեալ Յուլիսին, նախապէս խորհրդակցական ժողով ունենալով և ապա Պատգամ. ժողով, որոշում տուինք Հայ Բանուորական կուսակցութիւնը մեր հետ միացնելով՝ Վօրքըրս Փարթիի հետ դաշնակցիլ. այդ օրուընէ անցաւ վեց ամիս և այդ ժամանակամիջոցին երևան եկաւ, որ «Բանուորականները» մեզ հետ միացած էին, պարզապէս մեզ քայքայելու, մեր կուսակցութիւնը լուծելու դիտաւորութեամբ։

Երեք չորս ամիս անոնք խուսափեցան ստորագրելէ այն պայմանաթուղթը, որով անոնք մեզ հետ միացած էին, ընդունելով Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան անունը՝ որպէս անուն Ֆետերացիայի, նոյնպէս «Երիտասարդ Հայաստան»ը, որպէս օրգան։

Անկէ ետք, «Բանուոր»ականներէն ոմանք միացան մեզ հետ, ոմանք ոչ. միացողներու թիւը հազիւ 50ի հասաւ, բոլոր շրջանները առնելով. չունեցանք անոնցմէ նիւթական որևէ օգնութիւն, եղածն ալ՝ շատ քիչ։

Մենք կը բերենք մեր մամուլները, մեքենաները, անոնք՝ ոչինչ։

Մեր ընկերները 5000 տոլարի չափ գումար տուին կուսակցութեան այս օրերուն մէջ, իսկ այդ գումարին հարիւրին մէկ մասն անգամ անոնցմէ եկած չէ։

Անոնք ալ հինգ հոգի ունէին կեդր. Մարմնի մէջ, մենք ալ։

Մեծամասնութիւն կազմելով՝ ընդհանուր գործերու ղեկավարութիւնը, մասնաւորապէս գանձային գործը իրենց ձեռքը ձգեցին։

Իրենց ընկերներէն մէկը՝ Սնարեանը և «Բանուորական» մեծամասնութիւնը, բոլորովին կապերնին խզելով մեր հետ, պահանջ դրին վերցնել Ս. Դ. Հնչակեան անունը Ֆետերացիայի վրայէն և փոխել թերթին անունը։

Անոնք հանդէս եկան հրապարակային ու դատախօսական ժողովներով և յայտարարեցին որ իրենց կուսակցութիւնը երբեք միացած չէ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան հետ։ Այժմ անոնք իրենց գոյութիւնը կը շարունակեն ամենատգեղ յարձակումներ գործելով մեր կուսակցութեան վրայ։

Իրերու այս դրութիւնը չկրնալով Նիւ Եորքի մասնաճիւղը տանիլ՝ վերջերս Բանուորական ներկայացուցիչներուն կը յայտարարէ թէ՝ «քանի որ ձեր կուսակցութիւնը հրապարակաւ կը յայտարարէ թէ ինք իր գոյութիւնը կը շարունակէ, այլևս դուք գործ չունիք մեզի հետ» և ամենայն իրաւամբ ալ արխիւները կը գրաւէ։

Բանուորական ներկայացուցիչներէն կազմակերպչական Մարմնի քարտուղար Թաթեան մօտաւորապէս 10 օր առաջ Պոսթոն գալով իր ընկերներու ստորագրութեամբ լիազօրուած, կ'որոշէ հեռացնել ընկ. Պոնտացիին և տպարանը յանձնել Պոսթոնի Բանուորականներուն և այս բոլորը՝ տպարանը գրաւելու մտադրութեամբ. հիմա ալ որոշած են Վօրքըրս Փարթիի միջոցաւ Սնարեանը ներս բերել նոր դաւեր լարելու համար, որ իրենց քայքայիչ դերը ա՛լ աւելի յաջողութեամբ կարենան կատարել։

Մեր Պատգամ. ժողովէն ընտրեալ հինգ անդամներն ալ չափազանց թոյլ վարուեցան և չկարողացան դաւերուն առաջքը առնել։

Ընկերնե՛ր, մենք ներկայացուցիչներն ենք 38 տարուայ կեանք ունեցող կուսակցութեան մը, մենք թոյլ պիտի չտանք որ կուսակցութեան անունը փոխուի, ինչպէս և թերթի։ Վօրքըրս Փարթիի ալ մասնաւոր ձգտումն է մեր մասնաճիւղերը իր սեփական մասնաճիւղերը նկատելով՝ մեր կուսակցութիւնը լուծել ժամանակ մը ետք, ինչպէս Բիւթենպէրկն ալ յայտարարած էր իրենց «Վօրքըրս» թերթին մէջ։

Այս պայմաններու տակ Չըլսիի մասնաճիւղը ձեզ կը կանչէ խորհրդակցական ժողովի, ուզէք եկէք որպէս ներկայացուցիչ ձեր մասնաճիւղի, ուզէք եկէք անհատաբար. բայց եկէք, *մեր գործը մենք ենք որ ձեռք պիտի առնենք, եկէք և մի մոռնաք մեր 38 տարուայ կեանքը և մեր նահատակները. եկէք և նիւթական որևէ արգելք ձեզ չկասեցնէ։*

Ընկերական խորհրդակցական ժողովը տեղի պիտի ունենայ յառաջիկայ Կիրակի, Յունուար 27, կէսօրէ ետք ժամը 2ին, Չըլսիի Ակումբը, ուր Նիւ Եորքի մասնաճիւղի ներկայացուցիչն ալ ներկայ պիտի գտնուի։

Ընկերական սիրալիր բարևներով՝

Ամերիկայի Վօրքըրս Փարթիի Հայկական Ֆետերացիայի
Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Չըլսիի մասնաճիւղի Վարչութեան

Ատենադպիր
Մ. ՄՍԸՐԵԱՆ

Ատենապետ
Ս. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

1924, Յունուար 22, Չըլսի
17, Ֆիֆթ Սթրիթ

ԸՆԿԵՐՆԵՐ ԷԼՃԱՆԵԱՆ ԵՒ ՔԱՐԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ ԿԸ ՍՊԱՍՈՒԻՆ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի բոլոր մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Շրջանիս 39րդ Պատգամ. ժողովը իր սեղանին վրայ ունեցած օրակարգի խիստ կարևոր հարցերը լուծելէ ետք՝ Ապրիլ 29 Հինգշաբթի գիշերուան վերջին նիստով իր աշխատանքը վերջացուց, մեզի յանձնելով Շրջանիս կուսակցական գործերուն ընթացք տալու ծանր, պատասխանատու և միանգամայն նուիրական պարտականութիւնը։ Անշուշտ կը նկատենք շեշտելու այն բոլոր աննախանձելի, աննպաստ ու արտակարգ պայմանները՝ որոնցմով շըրջապատուած է նորընտիր կեդրոնական Վարիչ Մարմինս, որ կը բաղկանայ հինգ գործաւոր ընկերներէ, և որոնք արդէն ձեռնարկած են գործի՝ տրամադրելով և ի սպաս դնելով իրենց ֆիզիքական, բարոյական ու մտաւորական ոյժերը Շրջանիս կուսակցութեան աշխատանքներուն կանոնաւորման և թափուած ջանքերուն ու եղած նիւթական ու բարոյական զոհողութեանց արդիւնաւորման։

Նորընտիր Վարիչ Մարմինս պիտի ջանայ իրական ու հարազատ գործադրիչը հանդիսանալ Շրջանիս հաւաքականութեան գերագոյն կամքին, որքան ալ համեստ ըլլան մեր ոյժերը, որքան ալ աննպաստ՝ տիրող պայմանները, սակայն առաջադրած ենք տանիլ մեզի վստահուած պաշտօնը, այն հաւատքով և խոր համոզումով, որ մեր կուսակցասէր և պարտաճանաչ մասսան, զօրավիգ, թեւ թիկունք պիտի կանգնի մեզի, առանց որուն մեր ջանքերը ապարդիւն են. մենք մեր ոյժն ու կորովը պիտի գտնենք Ձեր ոյժին ու կորովին և Ձեր ներդաշնակ գործակցութեան ու միապաղաղ գործունէութեան մէջ։

Նորընտիր կեդրոնական Վարիչ Մարմինս պիտի առաջնորդուի կուսակցութեանս գերագոյն շահերու գծով՝ համաձայն կազմական կանոնագրի և 39-րդ Պատգամաւորական ժողովի ցուցմունքներուն. պիտի ջանանք կէտ առ կէտ գործադրել և մարմին դարձնել Պատգ. ժողովի որոշումները և յարգել կազմական կանոնագրի տրամադրութիւնները, որոնց լիուլի գործադրման մէջ, Մարմինս պէտք ունի Ձեր նիւթական, բարոյական, մտաւորական և ի հարկին ֆիզիքական օժանդակութեան։

Հոս կ'ուզենք շեշտել կուսակցական կարգապահութեան անհրաժեշտութիւնը՝ կազմակերպչական մեքենայի կանոնաւորութեան տեսակէտէն, որով Մասնաճիւղերուն կը հրահանգենք կէտ առ կէտ յարգել Ներքին կազմական կանոնագրի տրամադրութիւնները և հետևիլ մարմնիս հետզհետէ տալիք հրահանգներուն ու ցուցմունքներուն, որոնց լիակատար գործադրութենէն կախում ունի Շրջանիս կուսակցական կեանքի ոգեւորութիւնն ու խանդավառումը ու շինարար աշխատանքի ապահովութիւնը. ուրեմն նոր խանդով ու եռանդով փարեցէք կուսակցաշէն աշխատանքի. Ձեր Մասնաճիւղերուն մէջ ստեղծեցէք գործունէութեան նոր դարագլուխ. ոյժ տուէք մեզի՝ ուժեղացնելով կուսակցական ընդհանուր մեքենան։

ԴԻՒԱՆԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆ.— Յունիս մէկին գումարեց կեդրոնական Վարիչ Մարմինս իր անդրանիկ Նիստը և կազմեց իր Դիւանը հետևեալ կերպով՝

Ընկ. Իսրայէլ Տէր Յովհաննէսեան	Ատենապետ
Ընկ. Պետրոս Պոնտացի	Ատենադպիր
Ընկ. Մարտիրոս Մարլեան	Գանձապահ
Ընկ. Սարգիս Յակոբեան	Խորհրդական
Ընկ. Մանուկ Անդրէասեան	Խորհրդական

ՏՊԱՐԱՆ.— Մարմինս իր առաջին նիստին մէջ իսկ նկատի առաւ տպարանը առևտրական հիմունքներու վրայ դնելով շահագործելու անհրաժեշտութիւնը. այդ ուղղութեամբ ծրագրի մը մշակումը արդէն ձեռնարկած ենք, սակայն նկատելով որ ներկայիս ո՛չ միայն անհրաժեշտ դրամագլուխը կը պակսի. այլ նոյնիսկ անմիջական պէտքերու բաւարարութիւն տալու չափ նիւթական միջոցներ չկան մեր տրամադրութեան տակ, առայժմ պիտի բաւականանանք մեր ներկայ միջոցներով տպարանը օգտագործել կարելիութեան սահմանին մէջ, կը յուսանք որ շուտով կարելի պիտի ըլլայ տպարանի գործառնութիւնները ընդարձակել՝ նայելով մեզի ընձեռնուած նիւթական միջոցներուն, որոնք շաղկապուած են մասնաճիւղերու գործունէութեան հետ։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ.— 39-րդ Պատգ. ժողովը նախորդ Մարմինէն մեզի փոխանցեց չորս հազար տոլարէ աւելի պարտք, որով գործերու ընթացք տալու համար անմիջական դրամի կարիք կայ։ Մասնաճիւղեր այս պարագան նկատի ունենալով պարտին Մարմնիս փութացնել դրամական օժանդակութիւն. ստեղծուած դրութիւնը դարմանելու համար։

Երբ իւրաքանչիւր Մասնաճիւղ դրապէս արձագանգ կուտայ մեր այս կոչին, վստահ կրնայ ըլլալ որ ուղղակի սատարած պիտի ըլլայ գործերու կանոնաւորման և արագ ընթացման. այս առթիւ Մարմինս հետևեալ դրամական աղբիւրի միջոցները կը յանձնարարէ Մասնաճիւղերուն.

1.— Մինչև յառաջիկայ Սեպտեմբեր մէկ՝ գանձել բոլոր անդամատուրքերը. հոս մասնաւորաբար կը շեշտենք որ Մասնաճիւղերու Վարչութիւնները պատասխանատու պիտի նկատուին ամսատուրքերու կանոնաւոր գանձումին մէջ ցոյց տալիք թերացումներու համար. զինուորական տուրքը պարտաւորիչ է ամէն անդամի համար։

2.— Երիտասարդ Հայաստանի բաժանորդագրութեանց և հատավաճառներու առկախ մնացած հաշիւները անմիջապէս փակել։

3.— Ոյժ տալ Երիտասարդ Հայաստանի բաժանորդագրութեան։

4.— Դաշտահանդէսներ կազմակերպել և հասոյթը անմիջապէս կեդրոն փոխադրել։

5.— Սատարել Երիտասարդ Հայաստանի հրատարակութիւնները, ներփակ կը ղրկենք գիրքերու մէկ ցանկը, որոնց գիները զեղչած ենք։

6.— Տպագրական ամէն կարգի գործ հայթայթել, որմէ կախում ունի տպարանի արագ շարժումն ու օգտագործումը։

7.— Կամաւոր նուիրատուութիւն։

Ընկերուհիներ և ընկերներ,

Բացառիկ պայմաններ՝ բացառիկ զոհաբերութիւններով միայն կրնան դարմանուիլ. անմիջական պէտքերու համար հարկ եղած գումարի չգոյութիւնը պատճառ կը դառնայ գործերու ձգձգման և կը բանայ աւելորդ ծախքերու դուռ. մինչդեռ պահանջուած գումարի ժամանակին գոյացումը որոշ ծախքերը խնայելէ զատ ապագայ բացառիկ զոհաբերութեանց տեղի պիտի չտայ. մենք պիտի ջանանք մեր մասնաճիւղերը չծանրաբեռնել բացառիկ զոհաբերութիւններով. սակայն այս նախնական քայլին մէջ պարտք կը դընենք Մասնաճիւղերուն վրայ օգնել մեզի անմիջապէս և ի հարկին բացառիկ զոհաբերութիւններով։

Յարաբերութիւններ.— Մեր պաշտօնական հասցէն է՝

3269 Main P. O. Box Boston, Mass.

1.— Դրամական բոլոր առաքումները կատարել Գանձապահին հասցէով և չէքերը և մընի օրտըրները հանել Մարտիրոս Մարլեան անունով. պահարանին վրայ նշանակել «Գանձապահութեան»։

2.— Կազմակերպչական նամակներուն վրայ նշանակել «Վարիչ Մարմին»։

3.— Թերթի և տպարանական գործերու համար «Թերթի Վարչութեան»։

4.— Խմբագրական նամակներու վրայ նշանակել «Խմբագրութեան»։

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս հետզհետէ ընթացք պիտի տայ հետևեալ գործերուն իրենց կարևորութեան շարքով.

Ա. Տպագրութիւն 39—րդ Պատգ. ժողովի արձանագրութեան։

Բ. Կոչ 8—րդ Ընդհանուր Պատգ. ժողովի։

Գ. Մասնաճիւղերու համար պաշտօնական թուղթերու և պահարաններու տպագրութիւն։

Դ. Գործակալներու համար ստացագրերու տպագրութիւն։

Ե. Դաշտահանդէսներու, հրապարակային, դասախօսական ու անդամական ժողովներու յայտարարութիւններու տպագրութիւն։

Զ. Անդամատուրքերու յատուկ ըսթեմբներու պատրաստութիւն։

Է. Վերաքննուած կանոնագրութեան տպագրութիւն։

Տեղեկութիւններ.— Արտասահմանի քոյր շրջաններու հետ յարաբերութեան մտած ենք. մեր ստացած վերջին նամակներու մէջ երկար ատենէ ի վեր կը շեշտուի 8—րդ Ընդհանուր Պատգ. ժողովի գումարման անհրաժեշտութիւնը և Ամերիկայի Շրջանի նախաձեռնութեան իրաւունքը. շուտով կը ստանանք այդ առթիւ մեր հանելիք հրաւէր կոչերը։

Ընկ. Էլճանեանի ճամբայ ելլելուն համար հարկ եղած պաշտօնական գործողութեանց ձեռնարկած ենք։

Ընկ. Ս. Թարեան շուտով Ամերիկա կը հասնի, որուն ներկայութենէն կը յուսանք պիտի օգտուի Շրջանս։

Ձեռնարկած ենք նոյնպէս Շիքակոյի շէնքին վերջնական ու հիմնական կարգադրութեան։

Մեր յաջորդական շրջաբերականներով առանձինն պիտի անդրադառնանք այս բոլոր հարցերու մասին իրենց մանրամասնութիւններով։

Կեցցէ՛ համաշխարհային պրոլետարական Յեղափոխութիւնը.
Կեցցէ՛ Սոց. Խորհրդային Երկիրներու Միութիւնը։
Կեցցէ՛ Ս. Խ. Հայաստանը.
Կեցցէ՛ Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութիւնը։

Ի դիմաց՝ Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի

Ատենադպիր
Պ. ՊՈՆՏԱՑԻ

Ատենապետ
Ի. ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Կնիք)

1924, Յունիս 3 Պոսթոն

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ ՊԻՏԻ ԲԱՆԱԿՑԻՆ ԿՈՄԻՆՏԵՐՆԻ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ԹՌՈՒՑԻԿ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Կը ցաւինք որ հակառակ մեր բաղձանքին ու կամքին, պարագաներու և հանգամանքներու բերումով այս շրջաբերականը սովորականէն աւելի ուշացուցինք. գիտնալով հանդերձ որ շրջանիս բոլոր մասնաճիւղերը լարուած հետաքրքրութեամբ օրէ օր կը սպասէին լսել կուսակցութեանս համար կենսական նշանակութիւն ունեցող խնդիրներու կարգադրման ու հարցերու լուծման, մասնաւորաբար 8րդ Պատգմ. ժողովի աշխատութեանց և արդիւնքի մասին, սակայն Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս ալ այդ առթիւ սպասողական դրութեան մէջ ըլլալով, կանխահաս, միանգամայն անյարմար և անտեղի կը նկատէր կողմնակի աղբիւրներէ ստացուած զանազան լուրերու հիման վրայ զեկուցում տալ շրջանին, քանի որ ուղղակի և պաշտօնական հաղորդագրութիւններ կը պակսէին։ Պատգամաւորական ժողովի գումարման ու տևողութեան ընթացքին և մինչև այսօր, մեր պատգամաւորներէն և կամ Պատգամաւորական ժողովի դիւանէն պաշտօնական տեղեկագրութիւն չենք ստացած, սակայն շրջանիս անդուլ հետաքրքրութեան մասամբ բաւարարութիւն տալու համար, ներկայ շրջաբերականով կու գանք համառօտ տեղեկութիւններ հաղորդել, որոնք որոշ են մեզ համար. յաջորդ շրջաբերականին ձգելով բոլոր մանրամասնութիւններն ու ժողովի արձանագրութիւնը, որոնց կը սպասենք ժամէ ժամ և կը յուսանք ստանալ շուտով։

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԸՆԴՀ. ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎ

Ժողովը բացուած է Հոկտեմբերի երկրորդ շաբթուն, Աթէնքի մէջ։ Մեր պատգամաւորները Ամերիկայէն ճամբայ ելած էին Սեպտ. 10ին, սակայն Փարիզի մէջ Խ. Հայաստանի ներկայացուցիչներուն հետ տեսակցութիւն մը ունենալու նպատակաւ ուշացած են և հազիւ կարողացած են Հոկտեմբերի առաջին շաբթուն Աթէնք հասնիլ։ Մեր արտասահմանի պատգամաւորներէն ընկերներ Գաբիկեան և Կէնճեան իրենց ձայները փոխանցած են։ Բացի Կովկասի և Պարսկաստանի շրջանէն, միւս բոլոր շրջանները մասնակցած են Պատգմ. ժողովին՝ իրենց սեփական պատգամաւորներով կամ ձայներու փոխանցումով։ Թիֆլիսի կեդրոնին ժամանակին հեռագրած ենք 300 տոլարի գումար մը, սակայն մեզ անծանօթ պատճառներով ժողովին ներկայ չեն եղած։

Համաձայն Պատգմ. ժողովի դիւանէն մեր ստացած պաշտօնական հեռագրալուրին, ժողովը արդէն վերջացած է. Կեդրոնական Վարչութիւնն ու Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան ու Համայնավար կուսակցութեան հետ բանակցութիւններ կատարելու և գործնական հողի վրայ Երրորդ Միջազգայնականի միանալու առթիւ աշխատանք կատարելու համար մասնաւոր յանձնախումբ ընտրուած է արդէն։ Նորընտիր Կեդրոնական Վարչութենէն կը սպասենք զանազան մանրամասնութիւններու հետ ժողովի արձանագրութեան, երբ ստանանք անմիջապէս կը հաղորդենք ձեզ։

Ընկ. Վահան Մորլեան արդէն վերադարձած ըլլալով, Մարմինս լսեց իր բերանացի զեկոյցը և պահանջեց իրմէ, որ գրաւոր ներկայացնէ զայն. իր մեկնումէն առաջ ժողովը քանի մը նիստեր ևս շարունակած է։

ՇԻՔԱԿՈՅԻ ՇԷՆՔԸ

Հակառակ մեր ջանքերուն, նիւթական ու բարոյական զոհողութեանց՝ կուսակցութեանս սեփականութիւնը եղող Շիքակոյի շէնքը կնիքի տակ առնուեցաւ. եթէ չկարողանանք շէնքին պարտքը վճարել, որ բարձրացած է 6500 տոլարի, շէնքը պիտի կորսնցնենք. այդ առթիւ մասնաւոր տեղեկագիր ղրկած էինք արդէն Պատգամ. ժողովի և գրած ենք նաև Կեդրոնական Վարչութեան լիազօրութիւն ստանալու շէնքի վերջնական կարգադրութեանց. կը ցաւինք, որ նախորդ Կեդր. Վարիչ Մարմինները ու պատասխանատու անհատներ խառնափնթորութեան մատնած էին շէնքին գործը։ Փրկութեան միակ միջոց կը մնայ պարտքը կանխիկ վճարել. Շիքակոյի մասնաճիւղին գրեցինք որ Միտլ Վէսթի նիւթապէս կարող ընկերները խորհրդակցութեան հրաւիրեն և աշխատին ընկերներէ փոխառութիւն ընել և փրկել կացութիւնը։

1) Տպարանի անակնկալ դրութիւնը նկատի առնելով, կը հրահանգենք մասնաճիւղերու վարչութեանց, առանց յապաղումի անմիջապէս 10—15ական տոլար դրամ հասցնել մեզի։

2) «Երիտասարդ Հայաստան»ի բաժանորդագրութեան ույժ տալ։

3) «Երիտասարդ Հայաստան»ի 1925 տարուան պատի օրացոյցները բաշխել և այդ առթիւ ապառանքները փութացնել։

4) Մասնաճիւղերու մօտ գտնուած զանազան ձեռնարկներու հասոյթները Կեդրոն փութացնել։

Շուտով կը ստանաք նաև Սոցիալիստ Խորհրդային Հայաստանի ի նըպաստ կատարուելիք ձեռնարկներու մասին որոշ հրահանգներ։

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Խօսքէ աւելի գործի շրջանին մէջ կ'ապրինք, ույժ տուէք կազմակերպչական գործին. գործնականապէս ցոյց տանք թէ՝ մեր կուսակցութիւնը հայ պրոլետարիատի մասնաւորապէս պաշտպան դերին մէջ է և ճշմարիտ ներկայացուցիչը անոր դասին և մէկ բազուկը Երրորդ Միջազգայնականին։

Կեցցէ՜ Հնչակեան գիտակից մասսան։

Ողջո՜յն անոր գաղափարական յաղթանակին։

Ընկերական սիրալիր բարևներով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմին

Ատենադպիր
Պ. ՊՈՆՏԱՑԻ

Ատենապետ
Ի. ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Կնիք)

1924 Դեկտ. 10, Պոսթըն

«ՄԵՐ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԽԶՈՒԱԾ Է «ՀՕԿ»ԵՐՈՒ ՀԵՏ»

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ 43ՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ 1927 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 3—5, ՈՒՍՏՐԻ ՄԷՋ

ՑԱՆԿ ՆԵՐԿԱՅ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒ

ԿԵԴՐ. ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄԻՆ.— Ընկ. Վ. Զուգասըրզեան՝ 1 ձայնով։

ՈՒՍՏՐ.— Ընկ. Տ. Սիմոնեան 1 ձայնով, խորհրդատու՝ ընկ. Ա. Ծարմանեան։

ՎԱՅԹԸՆՍՎԻԼ.— Ընկ. Ա. Գասպարեան 1 ձայնով, խորհրդատու՝ ընկ. Լ. Տէրտէրեան։

ՓՐԱՎԻՏԷՆՍ.— Ընկերներ Ե. Սիրվարդ և Օ. Գասպարեան 1ական ձայնով։

ԼԻՆ.— Ընկ. Յ. Փափազեան 1 ձայնով, խորհրդատու՝ ընկ. Գ. Արգարեան։

ՓԱԼՄԸՐ.— Ընկ. Կ. Տէրտէրեան 1 ձայնով։

ՆԻՒ ԵՈՐՔ.— Ընկերներ Գասպարեան և Գ. Նաճարեան 1ական ձայնով։

ԵՈՒՆԻԸՆ ՍԻԹԻ.— Ընկ. Ա. Տեպպազեան 1 ձայնով, խորհրդատու՝ ընկ. Ն. Միրաքեան։

ՓԵԹԸՐՍԸՆ.— Ընկ. Գ. Նագգաշեան 1 ձայնով։

ՊԻՆԿՀԵՄԹԸՆ (ձայն).— Ընկ. Մ. Տէրտէրեան 1 ձայնով։

ՍԻՐԱՔԻՒԶ (ձայն).— Ընկ. Լ. Տէրտէրեան 1 ձայնով։

ՎՈՔԵԿԸՆ (ձայն).— Ընկ. Ա. Ծարմանեան 1 ձայնով։

ՎՈԹԸՐԹԱՈՒՆ.— Ընկ. Ա. Տերոյեան 1 ձայնով, խորհրդատու՝ ընկ. Ծ. Ծենազեան։

ՐԷՅՍԻՆ (ձայն).— Ընկ. Գ. Նաճարեան 1 ձայնով։

ԼՈՎԷԼ.— Ընկ. Ս. Տէր Պօղոսեան 1 ձայնով։

ԼՈՍ ԱՆՃԵԼԸՍ (ձայն).— Ընկ. Դ. Նագգաշեան 1 ձայնով։

Կազմակերպեալ կամ վերակազմուած օրինաւոր բայց բացակայ մասնաճիւղեր

Թրոյի մասնաճիւղ, Շիքակոյի մասնաճիւղ, Պրինճփորթի մասնաճիւղ, Ս. Քեթրինսի մասնաճիւղ (Գանատա), Քլիվլենտի մասնաճիւղ, Մոնթեվիտէոյի մասնաճիւղ (Հարաւային Ամերիկա)։

ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ

Երեք հոգիէ բաղկացեալ՝ հարցերը դասաւորող յանձնախումբ մը ընտրուեցաւ, յանձին՝ ընկերներ Յ. Փափազեանի, Ա. Ծարմանեանի եւ Վ. Զուգասըզեանի։

Աշխատանքի արագացման համար առաջարկուեցաւ ընտրել հաշուեքննիչ յանձնախումբ մը եւ թեր ու դէմ կարծիքներու փախանակութենէ ետք, որոշուեցաւ հարցերը դասաւորող յանձնախումբին վրայ աւելցնել նաեւ երկու հոգի, որ նոյնպէս իրաւասու պիտի ըլլար աշխատանքի բաժանմամբ քննելու Կեդր. Վարիչ Մարմնի նիւթական հաշիւները. այդ առթիւ ընտրուեցան ընկերներ՝ Տ. Սիմոնեան եւ Գ. Նաճարեան։

ՕՐԱԿԱՐԳԻ ՀԱՐՑԵՐ

Ա) Մեր դիրքը «ՀՕԿ»երու հանդէպ։

Բ) Մեր դիրքը Պետական Կարմիր Խաչի հանդէպ։

Գ) Մեր դիրքը հանդէպ միւս կազմակերպութեանց։

Դ) Արտասահմանի եւ Ամերիկայի քոյր շրջաններուն փոխ-յարաբերութեանց հարցը։

Ե) Կտրոն-ստացագրի գրութիւն։

Զ) Ժապաւէնեալ Տոմար։

Է) Մտաւորական ոյժերու համագործակցութեան հրաւէր։

Ը) «Երիտասարդ Հայաստան»ի ուղղութիւն։

Թ) «Երիտասարդ Հայաստան»ի քսանհինգ ամեակը։

Ժ) Ներքին կազմական կանոնագիր։

ԺԱ) «Յուշարձան»ի օժանդակութիւն։

ԺԲ) Օգնութիւն ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանի։

ԺԳ) «Երիտասարդ Հայաստան»ի փոխադրութեան հարց։

ԺԴ) Կեդր. Վարիչ Մարմնի նիւթա-բարոյական հաշուետուութիւնը։

ԺԵ) Կեդր. Վարչութեան երկու հեռացած եւ հեռացուած անդամներու հարցը։

ԺԶ) Պիւտճէի հարց։

ԺԷ) «Բոսերի եւ Եզրերի» հրատարակութիւն։

ԺԸ) Կուսակցութեան գրաւեալ գոյքերն ու մամուլի հարցը։

ԺԹ) Գործիչի հարց։

Ի.— Անմիջական ֆոնտ։

ԻԱ) Ընթացիկ գործեր։

ԻԲ) Կեդր. Վարիչ Մարմնի ընտրութիւն։

ԼՈՒԾՈՒՄ

Ա) Մեր դիրքը ՀՕԿերու հանդէպ.— Այս հարցին շուրջ եղած կարծիքներն ու լուսաբանութիւնները յանգեցան հետեւեալ եզրակացութեան.—

Նկատելով որ Հայաստանի կառավարութիւնը պաշտօնապէս Խորհրդային երկիրներու եւ Հայաստանի մէջ ՀՕԿը լուծուած յայտարարեր է,

Նկատելով որ արտասահմանի մէջ ՀՕԿերը կը պահուին իբրեւ կուսակցական փրոփականտի միջոց եւ այդպէսով կատարելապէս շեղած է իր կոչումէն եւ նպատակէն, եւ նկատելով որ եղած նպաստները չահատակութեանց կը յատկացուին,

43րդ Պատգամաւորական ժողովը կու գայ միաձայնութեամբ յայտարարել իր շրջանի մասնաճիւղերուն, որ մեր յարաբերութիւնը խզուած է ՀՕԿերու հետ՝ վերոյիշեալ նկատումներով։ Եւ անոր փոխարէն կու գայ թելադրել, որ բոլոր Հնչակեան մասնաճիւղերը կուսակցական խողովակով եւ միջոցներով օգնեն Հայաստանի աշխատաւոր ժողովուրդին։

Նիստ Բ.

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 43րդ Պատգամաւորական ժողովի Բ. նիստը բացուեցաւ Սեպտ. 4, կիրակի առաւօտ ժամը 10ին, նոյն սրահին մէջ։ Ընկեր Ատենապետը ժողովը բացուած յայտարարելով ճշդուեցաւ ներկայ բացական։ Բոլոր պատգամաւորները ներկայ ըլլալով՝ ժողովը անցաւ օրակարգի լուծման։

Կարդացուեցաւ նախորդ նիստի ատենագրութիւնը եւ նոյնութեամբ վաւերացուեցաւ։

Նախորդ դիւանը վերընտրուեցաւ։

Բ) Մեր դիրքը Պետական Կարմիր Խաչի հանդէպ.— ՀՕԿի մասին տրուած որոշումը նոյնութեամբ գործադրել նաեւ, Կարմիր Խաչի նկատմամբ։

Գ) Մեր դիրքը հանդէպ միւս կազմակերպութեանց.— Որոշուեցաւ ու միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ այդ առթիւ հետեւողական մնալ 8րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովի որոշումներուն.— «Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը պիտի աշխատի ամէն կերպ հասկացողութիւն եւ համագործակցութիւն ստեղծել այն կուսակցութիւններու հետ, որոնք իր հիմնական սկզբունքներն ու աշխարհահայեացքը ունին»։

Դ) Արտասահմանի եւ Ամերիկայի Շրջանի փոխյարաբերութիւններ.— Այս հարցի հետ առնչութիւն ունեցող կարգ մը նամակներ՝ ուղղուած Կեդր. Վարիչ Մարմնին, կարդացուեցան — Ընկերներ Գ. Եղիկեանի, Վ. Մարսի, Ֆրանսայի Վարիչ Մարմնի եւ Ս. Վահագնի նամակները։ Թեր ու դէմ կարծիքներու փոխանակումներէ ետք՝ ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Նկատելով որ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան շրջաններու փոխյարաբերութիւնները այժմ անբաղձալի վիճակի մէջ կը գտնուին, 43րդ Պատգամ. ժողովը կ'որոշէ լիազօրել յառաջիկայ Կեդր. Վարիչ Մարմինը, որ քոյր շրջաններու փոխադարձ հաւանութեամբ, անմիջապէս գումարէ կուսակցութեան 9րդ Ընդհանուր Պատգամ. ժողովը՝ այս եւ նմանօրինակ այրող հարցերու բաղձալի լուծում տալու համար։ Եւ սակայն մինչ այդ, Շրջանը պիտի առաջնորդուի 8րդ Պատգամ. ժողովի գծած ուղիով։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 2ին, վերսկսելու համար 3ին։

Նիստ Գ.

Է) Մտաւորական ոյժերը գործի հրաւիրել.— 43րդ Պատգամ. ժողովը որոշեց իւրաքանչիւր մասնաճիւղի վրայ պարտք դնել, որ իր շրջանի մէջ գտնուող բայց առանց հակակուսակցական պատճառներու հեռու մնացող ընկերները գործի հրաւիրէ՝ լծելով զանոնք կուսակցական աշխատանքի։

Թ) «Երիտասարդ Հայաստան»ի բացառիկը.— «Երիտասարդ Հայաստան»ի քսանհինգ ամեակը փառաւորապէս տօնելու համար, որոշուեցաւ տարեգիրք մը հրատարակել և աշխատանքի բաժանման հիման վրայ գործը դիւրացնելու համար, այդ տարեգիրք-բացառիկի հրատարակութիւնը յանձնուեցաւ Փրավիտէնսի մ.ճիւղին, որ նոյնպէս պիտի հոգայ հրատարակութեան ամբողջ ծախսը՝ ենթարկուելով Կեդր. Վարիչ Մարմնի հսկողութեան:

ԺԱ) «Յուշարձանի» օժանդակութիւն.— Որոշուեցաւ թելադրել Շրջանիս մ.ճիւղերու և ընկերներու, որ իրենց նուիրատուութիւններով օժանդակեն՝ կուսակցութեանս 40ամեայ յոբելեանին նուիրուած և Փրանսայի նախաձեռնութեամբ հրատարակուելիք «Յուշարձան»ի հրատարակութեան:

ԺԲ) Ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանի օգնութիւն.— Նկատելով որ մեր վեթերան ընկեր Ս. Սապահ Գիւլեան երկար տարիներ ծառայած է այս կուսակցութեան՝ տրամադրելով իր ֆիզիքական, բարոյական ու մտաւորական ամբողջ ույժը, Պատգ. Ժողովը միաձայնութեամբ և յոյժ ստիպողականութեամբ պարտականութիւն դրաւ ընկերներու և մասնաճիւղերու վրայ, նիւթական կարելի զոհողութիւններով օգնութեան հասնիլ ընկերոջ, փրկելու համար զինք հիւանդ վիճակէն:

Ընկերոջ հոգատարութեան պատասխանատուութիւնը վստահուեցաւ Եունիըն Սիթիէն ընկ. Ա. Տեպպաղեանին:

ԺԶ) Պիւտճէի հարց.— Մնայուն պիւտճէ մը ունենալու համար, Փրավիտէնսի մ.ճիւղին կողմէ ներկայացուած ուղեգիծ-ցուցակը մի քանի փոփոխումով ընդունուեցաւ գործադրութեան դնել նորընտիր Կեդր. Վարիչ Մարմնին միջոցաւ: Յառաջիկայ տարուան պիւտճէն քուէարկուեցաւ՝ 7,000 տոլար:

ԺԷ) «Բառերի եւ Եզրերի» հրատարակութիւն.— Միաձայնութեամբ որոշուեցաւ անմիջապէս հրատարակութեան տալ ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանի «Բառեր ու Եզրեր»ը:

ԻԲ) Վարիչ Մարմնի ընտրութիւն.— Եռապատիկ ցանկ պատրաստելու գործը յանձնուեցաւ ընկերներ Սիրվարդի, Ս. Տէր Պօղոսեանի և Ա. Ծարմանեանի: Եռապատիկ ցանկին վրայ գաղտնի քուէարկութեամբ Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի անդամ ընտրուեցան,— Պ. Պոնտացի, Ս. Տոլուբեան, Յ. Փափազեան, Ե. Սիրվարդ, Վ. Զուգաբզեան, Օհան Գասպարեան և Խ. Մուրատջանեան:

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
43րդ Պատգամ. Ժողովի Դիւանի

Ատենադպիր — Ատենապետ
ԱՐՍԷՆ ՏԵՊՊԱՂԵԱՆ — Պ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ
(Կնիք)

Իսկականին հետ ուղիղ ըլլալով՝ կը վաւերացնենք:

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի
Ատենադպիր — Ատենապետ
Պ. ՊՈՆՏԱՑԻ — Ա. ՏԷՐՈՅԵԱՆ
(Կնիք)

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԸ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՈՂՆԱՇԱՐՆ ԵՆ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿԻՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի մասնաճիւղերուն

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Ուստրի մէջ կայացած Շրջանիս 45—րդ Պատգ. Ժողովէն ետք, անշուշտ իմացաք Ձեր պատգամաւոր ընկերներէն՝ թէ Ուստրի Պատգամաւորական Ժողովը ամենայատկանշական ժողովը կը համարուի, ուր Շրջանիս բոլոր ույժերը, ձեռք ձեռքի տուած ուխտեցին լծուիլ շինարարական աշխատանքի մը բուռն թափով:

Երբ Ամերիկայի Հնչակեան բոլոր շրջանակները իրենց Գործադիր յանձնախումբերով, մասնաճիւղերով ու մտաւորական ույժերով ներքնապէս սերտացեր են ու վաներ հին բոլոր խնդիրները՝ ի սէր և ի շահ Կուսակցութեանս, այլեւս կրնանք ապահով ըլլալ թէ այս տարուան մէջ Ամերիկայի շրջանը պիտի իրագործէ կուսակցական մեծամեծ նուաճումներ իր սեփական ույժերով:

Ամէն Հնչակեան ընկերուհի և ընկեր, պէտք է գօտեպնդուի և իջնէ գործունէութեան դաշտը: Ամէն մէկ մասնաճիւղ պէտք է կրկնապատկէ իր եռանդը առանց ժամանակի փութիկ կորստեան: Արտասահմանի մեր Շրջանները սկսեր են ուժեղապէս կազմակերպուիլ. Ամերիկայի Շրջանի ուժեղացումը ամենամեծ գրաւականն է անոնց յաջողութեան: Բնաւ չենք սխալուիր երբ ըսենք թէ՝ **արտասահմանի բոլոր Հնչակեանները իրենց աչքերը յառեր են Ամերիկայի Շրջանին. մենք պէտք է զօրացնենք անոնց կուսակցական յոյսերն ու ակնկալութիւնները մեր գործունէութիւններով**:

Նորընտիր Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս կը զգայ թէ ծանր ընելիքներու տակ է: Երբ Շրջանը միաւի գործի ու օժանդակէ Մարմնիս, դիւրութեամբ կ'իրականացուին 45—րդ Պատգ. Ժողովի որոշումները: Ընկեր Պատգամաւորները անշուշտ ներկայացուցին Կեդրոնի գանձին վիճակը. երբ նիւթական ապահովութիւն ըլլայ թերթը անմիջապէս կը վերածուի Շաբաթաթերթի: Պատգ. Ժողովի կողմէ որոշուած ֆոնտը պէտք է իրականացնել. անմիջապէս որ հնարաւորութիւն մը ըլլայ զարկ տալ գործերուն և կտրուկ կերպով ձեռք առնել կուսակցութեանս 9-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովի պատրաստութիւնները:

Պատգամաւորական Ժողովի կողմէ Ձեր մասնաճիւղին այս տարուան ֆոնտի բաժին հանուած է . . . . տոլար, որուն կէսը վեց ամիսէն Կեդրոն ուղարկուելու է անպայման: Ձեր մօտ գտնուած գումարները ի հաշիւ Ձեր ֆոնտին հաճեցէք անմիջապէս Կեդրոն փոխադրել: Ընկերներ, ընդմիշտ գիտցէք որ առանց նիւթականի կարելի չէ գործ մը գլուխ հանել, դժբախտաբար գործունէութեանց ջիղը նիւթականն է այս երկրին մէջ: Ոչ մէկ կասկած որ այս Շրջանի կուսակցական յաջողութիւնները պիտի գան Հնչակեան ընկերուհիներու և ընկերներու զոհողութիւններէն ու ձեռնարկներէն:

Կրկնապատկեցէք դաշտային հանդէսներու թիւը առանց անտեսելու:

ինչ որ ալ ըլլայ, իւրաքանչիւր ձեռնարկ կրնայ կոկիկ չափ մը ապահովել։ Անդամավճարներու գանձումը լրիւ պահանջ է այս տարի, որ շատ թոյլ եղեր էր անցեալին մէջ։

Նորընտիր Կեդրոնական Վարիչ Մարմինս իր առաջին նիստը կայացուց Յուլիս 20ին և պաշտօնները բաժնեց հետեւեալ կերպով։

Ատենապետ՝ Պաղտասար Գասպարեան, Ատենադպիր՝ Ս. Շահէն, Փոխ Ատենադպիր՝ Վարդան Տիրատ, Գանձապահ՝ Արսէն Տեպպաղեան, Խորհրդական՝ Սարգիս Պաճոյեան։

Ընթացիկ գործերու բնոյթը կրող նամակներուն պիտի պատասխանէ ընկեր Ս. Շահէնը, Պատասխանատու Քարտուղարի հանգամանքով։ Կուսակցական, դրամական, յօդուածի, թղթակցութեանց բոլոր նամակները կրնաք «Երիտասարդ Հայաստան»ին ուղղել։ Չէքերը հանեցէք Արսէն Տեպպաղեանի կամ «Երիտասարդ Հայաստան» անունով։

Գործիչի համար 45—րդ Պատգ. ժողովը իւրաքանչիւր Մասնաճիւղի պիւտճէ հաներ է 25 տոլար՝ անմիջապէս ղրկուելու համար։

Արդ, ընկերուհիներ և ընկերներ, կոչ կ'ընենք Ձեզ, որ դրական կերպով գործին փարիք, անմահացնելու կուսակցութեանս գաղափարը, որուն յաջողութեանը համար ասպարէզ իջեր ենք ու կը քալենք։ Այս տարի գործելու և յաջողելու ասպարէզը Հնչակեաններունն է, արժեցնենք զայն։

Կեցցէ՛ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը։

Ընկերական յուսալից բարեւներով։

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան
Ամերիկայի Շրջանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմին

Ատենադպիր
Ս. ՇԱՀԷՆ

Ատենապետ
ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ
(Կնիք)

25 Յուլիս, 1929
Նիւ Եորք, Ն. Ե.

Յ. Գ. Կ'աշխատինք փութացնել 45րդ. Պատգմ. ժողովի արձանագրութիւնը։ Նորոգեցէք և նորոգել տուէք թերթի բաժանորդագրութիւնը անպայման։

ՆՈՅՆՔ

ԿՈՄԻՆՏԵՐՆԻ ՀԵՏ ՅԱՋՈՂ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐՎԱՐԴԻ ՄԻՋՈՑԱՒ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՑԻԱԼ ԴԵՄՈԿՐԱՏ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ 51-ՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Գումարուած Յունիս 1—2, 1935 Եունիըն Սիթի Ն. Ճ.

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի 51րդ Պատգամաւորական ժողովի նախանիստը բացուեցաւ 1935, Յունիս 1ին, Շաբաթ օր կէսօրէ ետք ժամը 3ին, Եունիըն Սիթի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղի ակումբին մէջ։

ՆԱԽԱՆԻՍՏ

Ս. Դ. Հնչակեան Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմնոյ ատենապետ Վարդան Տիրատ, քարտուղար Սեդրակ Շահէն, աջակցութեամբ Նիւ Եորքի Շրջանի Հնչակեան Գործադիրի անդամներէն ընկ. Յ. Տեպպաղեանի՝ Պատգամաւորական ժողովի բացումը կատարեցին։ Ընկ. Շահէն, ընկ. Վ. Տիրատ և Շրջանիս գործիչ ընկ. Մ. Զադիկեան իրենց կարգին բացման պատշաճ և հակիրճ խօսքեր ըրին։

Ընկ. Վ. Տիրատ ժողովը պաշտօնապէս բացուած յայտարարելէ ետք՝ պատգամաւորներու վկայականները քննեցին և արձանագրեցին Պատգամաւորական ժողովին բերուած դրամները, ընդհ. գումարը եղաւ 726.00։ Պատգամաւորներու ճշդումը կատարելէ ետք, առաջարկուեցաւ ընտրել օրուան դիւանը։

Առաջարկուեցան և բաց քուէներու մեծամասնութեամբ ընտրուեցան Ատենապետ՝ Նշան Զօպանեան, Քարտուղար՝ Մ. Ժամկոչեան, գեր ատենապետ՝ Մ. Թարոյեան, փոխ-քարտուղար՝ ընկ. Մուրաչեան։

ՆԻՍՏ Ա.

Օրուան Առաջին դիւանը անմիջապէս ժողովը կարգի հրաւիրելով կարդացուեցաւ ներկայ-բացական ու տեսնուեցաւ որ բացի երկու պատգամաւորներէ, ամէնքն ալ ներկայ են։ Առաջարկուեցաւ հարցերը դասաւորող և Վարիչ Մարմնոյ հաշիւները քննող յանձնախումբերու ընտրութիւնը կատարել։ Սոյն առաջարկին ընդառաջելով՝ բաց քուէով ընտրուեցան։ «Հարցերը Դասաւորող Յանձնախումբ»ին համար ընկերներ՝ Արմենակ Ծարմանեան, Իսրայէլ Տէր Յովհաննէսեան, Ալէք Ֆիլեան, Սեդրակ Շահէն, Ս. Յակոբեան,

Իսկ «Հաշուեքննիչ Յանձնախումբ»ի անդամներ ընտրուեցան՝ Յովհաննէս Սարգիսեան, Իսրայէլ Տէր Յովհաննէսեան, Նիկողոս Տէր Պօղոսեան, Միսաք Տէրտէրեան, Յովսէփ Տեպպաղեան, Սիրանոյշ Համբարձումեան և Աղունի Թումաճեան։

Հարցերը Դասաւորող Յանձնախումբը հարցերը պատրաստելէ և դիւանին յանձնելէ ետք բացուեցաւ երկրորդ նիստը։

ՆԻՍՏ Բ.

ա) Առաջին նիստի արձանագրութիւնը վաւերացման ենթարկելէ ետք՝ առաջարկուեցաւ և քուէներու բացարձակ մեծամասնութեամբ Ա. Նիստի դիւանը վերընտրուեցաւ։

Հարց Ա.) Ամսատուրքերու կանոնաւորում.— Այս հարցին հետ լուծուեցաւ 50 սենթ անդամատուրքերը 25 սենթի իջեցնելու հարցն ալ, որ կերկին երկար վիճաբանութիւններէ ետք, պատգամաւորներէն ոմանք այնքան եռանդուն և ոգեւորութեամբ արտայայտուեցան ի նպաստ անդամատուրքի կանոնաւորման և 50 սենթ պահելու մասին, որ 25 սենթի համակիր արտայայտող պատգամաւորներն ալ ի նպաստ 50 սենթի քուէարկեցին։

Հարց Բ) Արտասահմանի մամուլի օժանդակութիւն.— Ժողովը նկատելով արտասահմանի մամուլին օժանդակելու կարեւորութիւնը, միեւնոյն ժամանակ նկատելով, որ Շրջանս դժուարութեամբ իր շրջանի մամուլին կարող է օժանդակել, բաւականացան առ այժմ թելադրել՝ պատգամաւորներու միջոցաւ բոլոր մասնաճիւղերուն՝ որ բոլոր հնչակեան ընկերները օժանդակեն արտասահմանի հնչակեան թերթերուն, իրենց բոլոր կարողութեամբ։

Հարց Գ) Կայծ Միութեան թերթի հարց.— Նկատելով Կայծ Երիտ. Միութեան ներկայացուցիչին տեղեկագրութիւնը, ըստ որուն այս ուղղութեամբ աշխատանք կատարուած է արդէն, ուստի վստահեցաւ Միութեան վերջնական եզրակացութեան, որոնք Շրջանիս Վարիչ Մարմնոյն հետ համախորհուրդ, պիտի աշխատին շուտափոյթ լուծում մը գտնել։

Հարց Դ.) Կիներու կուսակցական գործ յանձնել.— Ժողովս նկատի առաւ, որ կուսակցութիւնս երբեք հակառակ դիրք չէ բռնած, ընդհակառակը, միշտ քաջալերած է, ուստի բաւականացաւ ուշադրութեան առարկայ դարձնել ամէն անգամ որ կուսակցական գործունէութեան մէջ անոնց պէտքը զգացուի։

ՆԻՍՏ Դ.

Մէկ ժամ դադարէ ետք բացուեցաւ երրորդ նիստը եւ դիւանը կրկին վերընտրուեցաւ. ներկաներու ճշդումէն ետք, անցաւ յաջորդ հարցին։

Հարց Ե) «Երիտասարդ Հայաստան»ի բաժանորդագրութեան կանոնաւորում.— Այս հարցին շուրջ երկարատեւ դիտողութիւններէ, քննադատութիւններէ եւ կանոնաւորման զանազան միջոցներու ցուցադրումներէ ետք, ձայներու մեծամասնութեամբ որոշուեցաւ արձանագրել հետեւեալ բանաձեւը իբրեւ լուծում հարցին.

«Պատգ. Ժողովս կը պարտադրէ Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմնին, որպէսզի «Երիտասարդ Հայաստան»ի բաժանորդագրութիւնը դնէ առեւտրական մեթոտի վրայ, բացարձակապէս վերջ դնէ ձրի բաժանորդագրութեան, ինչպէս նաեւ քարդերով մէկ ամիս առաջ իմացնէ բաժանորդներու իրենց բաժնեգինի լրացած ըլլալը եւ նորոգութեան պարագան։

Հարց Զ) Խորհրդային Հայաստանի հաւատացող կազմակերպութեանց հետ համագործակցելու կամ միացեալ ճակատ կազմելու հարց.— Այս հարցի մասին անդրադարձան պատգամաւորներուն մեծամասնութիւնը։ Գրեթէ ամէնքն ալ արձագանգ տուին, թէ իրենց արտայայտութեամբ եւ թէ՝ քուէներով, որ հետագայ բանաձեւը վաւերացուի իբրեւ լուծում այդ հարցին.

«Նկատի ունենալով որ Խ. Հայաստանի անունով խօսող Ամերիկահայ ՀՕԿը եւ Պետական Հայ Կարմիր Խաչը կը շահագործուին «Համ» կոչուող կազմակերպութեան մը կողմէ, մեր կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանը անոնց հետ որեւէ համագործակցական խնդիր չունենայ, մանաւանդ որ անոնք քաղաքական հոսանք չեն այնպէս ինչպէս Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնն է, սակայն, եթէ ՀՕԿը եւ Կարմիր Խաչը դադրին «Համ»էն շահագործուելէ, այդ պարագային անոնք կրնան համագործակցիլ Խ. Հայաստանի Շինարարական Մարմնի հետ, որուն ոյժ կուտայ մեր կուսակցութիւնը՝ իբրեւ հաւատարիմ մարմին Խ. Հայաստանի»։

ՆԻՍՏ Դ.

Հարց Է) Կայծ Երիտ. Միութեան Կեդր. Վարչութեան զեկոյց-տեղեկագրութիւն.— Ընկ. Ե. Մուրաչեան տուաւ իր տեղեկագրութիւնը մանրամասնօրէն, որմէ ետք պատգամաւոր ընկերներ արտայայտուեցան իրենց շինիչ դիտողութիւններով, թելադրութիւններով, միեւնոյն ատեն խոստացան Կայծ Երիտ. Միութեան ներկայացուցչի գործակցութեան պահանջին ընդառաջելով ընել իրենց լաւագոյնը՝ տարածելու Կայծ Երիտ. Միութեան գործը բոլոր մասնաճիւղերու կեդրոններուն մէջ։ Ընկ. Ե. Մուրաչեանի համեստօրէն ներկայացուած թերութիւնները սրբագրելու եւ աւելի ուժգին թափով գործին ընթացք տալու խոստումները գնահատուեցան պատգամաւորներու որոտընդոստ ծափերով։

Այս միջոցին Վոթըրթաունի Կայծ Երիտ. Միութեան կողմէ Ա. Տէրոյեանի ստորագրութեամբ Պատգ. Ժողովի շնորհաւորական հեռագիրը կարդացուեցաւ եւ գնահատութեան արժանացաւ։

Հարց Ը) Խ. Հայաստանի Շինարարական Մարմնի տեղեկագրութիւն-զեկոյց.— Ընկ. Արմենակ Ծարմանեան Խ. Հայաստանի Շինարարական Մարմնի կողմէ ըրաւ զեկոյցը, թուելով իրենց կատարած բոլոր գործերը եւ լուսաբանելով կարգ մը թիւրիմացութիւններ, ի մասնաւորի Եանիքըն Սիթիի մասնաճիւղին էմպիւլեեսի համար կատարած եռանդուն գործերու շուրջ։ Ընկ. Ա. Ծարմանեան յայտարարեց թէ՝ Եանիքըն Սիթիի մասնաճիւղը իրենց կեդրոնին հետ որոշ հասկացողութեան գալով եւ թոյլատրուելով՝ ձեռնարկած է էմպիւլեոսի գործին, որուն արդիւնքը եղած է շատ գոհացուցիչ, քանի որ էմպիւլեոսը պատրաստ է եւ Յունիսի առաջին շաբթուն արդէն ճամբայ կը հանէ դէպի Խ. Հայաստան։

Այս եւ զանազան ընդարձակ տեղեկագրութիւնէն ետք, շատ մը հարցերուն պատասխանելով՝ Պատգ. Ժողովս ծափահարութեամբ եւ քուէներու բացարձակ մեծամասնութեամբ տուաւ իր գնահատականը, հետեւեալ բանաձեւով.—

«Նկատելով, որ Խ. Հայաստանի Շինարար Մարմինը մէկ տարուան ընթացքին խոշոր նուաճումներ կատարած է գաղութահայ կեանքին մէջ ու իր գործունէութեամբ Հայաստանի վերաշինութեան հսկայ զարկ տալու գեղեցիկ հեռանկարը ապահոված, Պատգ. Ժողովս իրաւունք կու տայ Խ. Հայաստանի Շինարարական Մարմնի կեդրոնին ի մօտոյ գումարել համագումար մը, իր հետ կապուած մասնաճիւղերով նոր գործունէութեան մը ծրագիրը մշակելու՝ ընտրելով նոր կեդրոն՝ մէկ տարուան պայմանաժամով։

Հարց Թ) Ս. Դ. Հնչակեան Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմնի բարոյական հաշուետուութիւն.— Վարիչ Մարմնի կողմէ ընկ. Վ. Տիրան ըրաւ բարոյական տեղեկագրութիւնը։ Կարգ մը դիտողութիւններէ, թեր ու դէմ վիճաբանութիւններէ ետք, հետեւեալ բանաձեւը քուէարկուելով մեծամասնական ձայներով վաւերացուեցաւ.—

«Պատգ. Ժողովս լսելով Շրջանիս Վարիչ Մարմնի բարոյական տեղեկագրութիւնը, նկատեց որ իրենց սկզբնական շրջանին ունեցած նիւթական անձկութեան հետեւանքով յառաջացուցած են օժանդակ մարմիններ՝ «Երիտասարդ Հայաստան»ի հրատարակութեան տեւականացման համար, որոնք չեն կրցած իրենց յանձնուած գործերը արդիւնաւորել և Վարիչ Մարմինը իր որոշումներուն համար կորովի ընթացք մը չէ կրցած ցոյց տալ, ուստի ինկած է չփոթութեանց մէջ, ստեղծելով կարգ մը ընկերներու մէջ անբաղձալի կացութիւն մը ու այս պարագան դիտողութեան արժանի նկատելով հանդերձ, երբ անդրադարձաւ վերջին ամիսներու ընթացքին ունեցած յաջողութեան՝ իր գնահատութեան քուէն կու տայ Վարիչ Մարմինին»:

ՆԻՍՏ Ե.

Ներկաներու ճշդումը կատարել և նախորդ նիստին արձանագրութիւնը վաւերացնելէ ետք, նոր դիւանի ընտրութեան առաջարկ բերուեցաւ դիւանին կողմէ, սակայն ձայներու բացարձակ մեծամասնութեամբ կրկին նոյն դիւանը վերընտրուեցաւ:

Հարց Ժ) Իններորդ Ընդհ. Պատգ. Ժողովի զեկոյց.— Իններորդ Ընդհ. Պատգ. Ժողովի Ամերիկայի Շրջանի պատուիրակներէն ընկ. Զադիկեան տուաւ հակիրճ տեղեկութիւններ ու ապա տուաւ խնամքով պատրաստուած ընդարձակ գրաւոր տեղեկագիր մը «Երիտասարդ Հայաստան»ի և Ամերիկայի Շրջանի կուսակցական յաջորդ տարուան գործունէութեան փլանի մասին, որ կը նախատեսէր 5200.00 տոլարի տարեկան պիւտճէ մը՝ բաժնուած Շրջանիս բոլոր մասնաճիւղերուն վրայ:

Հարց ԺԱ) Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ընդհ. Կեդրոնի զեկոյց.— Կեդր. Վարիչ Մարմնի կողմէ ընկ. Սիրվարդ ըրաւ զեկոյցը, ուր մանրամասնօրէն խօսեցաւ իր պատմական առաքելութեան շուրջ, որուն հեղինակութիւնը բղխած էր կուսակցութեանս Իններորդ Ընդհ. Պատգ. Ժողովին կողմէ: Ան տեղեկագրեց Խ. Հայաստանի և Մոսկուայի Գ. Միջազգայնականի պաշտօնական մարմիններու մօտ կատարած այցելութեանց արդիւնքը:

Ընկեր պատգամաւորները բուռն ծափահարութիւններով պատճառ դարձան, որ ընկ. Սիրվարդ իրենց յայտնէ, թէ ներկայ խանդավառութիւնը երբ գործնականի վերածուի՝ ինք շատ աւելի յորդուած պիտի զգայ:

Ընկ. Սիրվարդի զեկոյցէն ծագեցաւ Կեդր. Վարիչ Մարմնի պիւտճէի հարցը:

Հարց ԺԲ) Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Յիսնամեակի համար.— Նկատելով որ կուսակցութեանս կազմութեան յիսուն տարին մօտ է և յիսնամեակը տօնելը մեծ պատրաստութիւններ և երկար ժամանակ կը պահանջէ, ուստի որոշուեցաւ յանձնախումբ մը ընտրել, տալով անոր «Ս. Դ. Հնչակեան Յոբելինական Յանձնախումբ» անունը, որուն անդամներ ընտրուեցան պատգամաւորներու քուէներու մեծամասնութեամբ, ընկերներ՝ Մ. Թարայեան, Ս. Սարգիսեան, Ս. Սիմոնեան, Ա. Շամլեան և Մ. Զադիկեան:

Հարց ԺԳ) Ընկ. Ս. Սապահ Գիւլեանի չիքինիւքարի հարց.— Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմինը արդէն վաւերացուցած ըլլալով Եունիըն Սիթիի կանանց մ. ճիւղի սկսած գնահատելի գործը, Պատգ. Ժողովն ալ բացարձակ քուէներով ոչ միայն հաւանութիւն յայտնեց, այլ պատգամաւորները խոստացան սոյն գործին իրենք ալ մասնակցիլ: Նոյնպէս՝ ընկերներ

Նշան Միրաքեանի և Սաֆոյի չիքինիւքարը ապահովելու գործն ալ յանձնուեցաւ Եունիըն Սիթիի կանանց մասնաճիւղին, որ ընթացք տայ և այդ վսեմ պարտականութեան ընդառաջելով դիմէ շրջանիս բոլոր ընկերներուն գործնական և նիւթական աջակցութիւն ապահովելու համար:

Հարց ԺԴ) «Երիտասարդ Հայաստան»ի Խմբագրի Զեկոյց.— Ընկ. Ս. Շահէն շատ հակիրճ բառերով իր զեկոյցը տուաւ «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրութեան կողմէ, յիշեց «Երիտասարդ Հայաստան»ի մէջ գրող մտաւորական ընկերներու անունները և թելադրեց, որ անոնք աւելի ուժգին փարին շրջանիս թերթին՝ զայն դարձնելով սկզբունքային, մաքուր և յեղափոխական կուսակցութեան մը պատկառելի թերթը:

Հարց ԺԵ) «Երիտասարդ Հայաստան»ի տպարանի ընդարձակում.— Նկատել տրուեցաւ այս հարցով, որ «Երիտասարդ Հայաստան»ի տպարանը չափազանց փոքր է. ուստի, Պատգ. Ժողովս արտօնեց նորընտիր Վարիչ Մարմինին՝ գտնելու աւելի յարմար վայր մը:

Այս հարցին հետ լուծուեցաւ նաև «Հնչակ»ի տպագրութեան հարցը, ըստ որում «Երիտասարդ Հայաստան»ի տպարանը կարող չէ աւելի աժան տպագրել «Հնչակ»ը, ուստի թելադրուեցաւ շարունակել «Հնչակ»ի տպագրութիւնը առժամապէս, սկսուածին պէս:

Հարց ԺԶ) Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմնի ընտրութիւն.— Ընտրութեան անցնելէ առաջ, առաջարկուեցաւ, որ Վարիչ Մարմինը փոխան հինգի՝ երեք անձէ բաղկանայ: Այս խնդրի շուրջ քուէարկելէ առաջ և ետք եղան զանազան դիտողութիւններ, որ ցարդ գոյութիւն ունեցող Շրջանիս կազմական կանոնագրի համաձայն Վարիչ Մարմինը հինգ կամ աւելի անձէ բաղկանալու է: Սակայն, «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրի, շրջանիս գործիչ ընկ. Մ. Զադիկեանի, Վարիչ Մարմնի ատենապետ ընկ. Վ. Տիրանի և Ընդհ. Կեդրոնի ներկայացուցիչ Ե. Սիրվարդի համաձայնութեամբ, Պատգ. Ժողովս որոշեց շրջանիս գործերը յանձնել երեք անձերու:

+ Գաղտնի քուէարկութեամբ իբրև Վարիչ Մարմին ընտրուեցան ընկերներ՝ Վ. Տիրան, Մ. Զադիկեան, Ս. Շահէն: Փոխ անդամներ՝ Մ. Թարայեան, Ս. Սարգիսեան, ընկերներու դիտողութեան վրայ ընկ. Զադիկեան յայտարարեց, թէ քանի որ ինք Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմնի անդամ ընտրուեցաւ՝ պիտի հրաժարի Կեդրոնական Վարչութենէն:

[illegible] Վարիչ Մարմնի [illegible]

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
51րդ Պատգամ. ժողովի Դիւանի

Ատենադպիր
Մ. ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ

Ատենապետ
Ն. ԶՕՊԱՆԵԱՆ

(Կնիք)

1935 Յունիս 2, Եունիըն Սիթի

[illegible] Վարիչ Մարմնի [illegible]

ՏՕՆԵԼ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան շրջաններու, պաշտօնական
մարմիններու եւ շարքային ընկերներու

Սիրելի ընկերուհիներ և ընկերներ,

Իններորդ Ընդհ. Պատգամ. Ժողովի որոշման համաձայն, Կեդր. Վարչութեան պաշտօնավարութեան շրջանը կը լրանայ յառաջիկայ տարին, 1938 Յուլիս ամսուն։

Կեդր. Վարչութիւնս, հաւատարիմ Գերագոյն Ժողովի որոշումներուն, նոյն տարւոյն, նոյն ամսուն մէջ, անպայման պիտի գումարէ Կուսակցութեանս Ժ. Ընդհ. Պատգամ. Ժողովը, Ֆրանսայի մէջ, որ գրեթէ բոլոր շրջաններուն կեդրոնն է։

Կեդր. Վարչութիւնս իր այս մտադրութիւնը յայտնելով ձեզ, կը հրահանգէ, որ իւրաքանչիւր շրջան այժմէն պատրաստուի Ժ. Համագումարին, զոր Յիսնամեակի տօնակատարութեան վերջին ամիսներուն զուգադիպելով՝ հնարաւոր ըլլայ զայն պատմական դարձնել։

Որպէսզի իւրաքանչիւր շրջան Ժ. Համագումարին իր ուրոյն պատգամաւորներով մասնակցի, կը հրահանգենք շրջաններու ղեկավար մարմիններուն, որ իւրաքանչիւր ընկերէ անպայման գանձեն նուէր մը՝ Պատգ. Ժողովի անունով, այդպէսով գոյացնելու համար ո՛չ միայն պատգամաւոր ընկերոջ ծախսը, այլ և Ժողովի սեղանին վրայ դնելու գումար մը՝ յառաջիկայ Կեդր. Վարչութեան աշխատանքները դիւրացնելու տեսակէտով։

Ա) ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻ ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

Մեր կուսակցութեան հերոսական գործունէութեան Յիսնամեակը կը լրանայ յառաջիկայ Նոյեմբերին։ Կեդրոնս Ժողովուրդին ուղղել պաշտօնական յայտարարութեամբ մը պիտի կատարէ անոր հանդիսաւոր բացումը Նոյեմբեր ամսուն, որ պիտի տեւէ մինչեւ յաջորդ տարի (1938) Նոյեմբեր։ Այս մասին արդէն մեր թիւ 4 շրջաբերականով գրած ենք և տուած մեր հրահանգները ժողովրդային մասնակցութեամբ տօնակատարելու համար։ Ուրեմն իւրաքանչիւր շրջան, համաձայն իր տեղին պայմաններուն, իր ուժերը շարժման մէջ դնելու է արդիւնաւորելու համար պատմական այդ Թուականը։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Կուսակցութեանս Յիսնամեակը մեզի կ'ընծայէ լաւագոյն պատեհութիւնը իրականացնելու համար Հնչակեան Պատմութեան հրատարակութիւնը և շրջաններու վերելքը։ Եթէ այս ոսկեղէն պատեհութիւնը չկարենանք օգտագործել, այլեւս մեզ համար գրեթէ անհնարին կը դառնայ որեւէ կերպով իրականացնել մեր տարիներու այդ բաղձանքը։ Ուրեմն անհրաժեշտ է որ Կեդրոնիս հետեւեալ հրահանգները տառացիօրէն գործադրելու աշխատանքին մէջ չթերանան շրջաններու ղեկավար մարմինները, գործիչ-մտաւորական և շարքային ընկերները։

1.— Ընտրել տեղական յանձնախումբեր, շրջանի ղեկավար մարմնի հսկողութեան տակ, որ նուէրներ հաւաքեն ընկերներէ Յիսնամեակի անունով։ Ամէն ընկեր, իր կարողութեան չափով, անպայման մասնակցելու է, հոգ չէ թէ քանակը ըլլայ աննշան։ Ընկերներու համար ասիկա ըլլալու է պարտաւորիչ։

2.— Նոյն յանձնախումբերը դիմելու են նաև, նոյն նպատակաւ, Հնչակեան համակիրներու և բոլոր անոնց, որոնք Հայ Յեղափոխութեան հանդէպ յարգանք մ'ունին և կրնան իրենց այդ զգացումը գործով՝ նուիրատուութեամբ մ'ալ ապացուցանել։

3.— Հաւաքուած նուիրատուութիւնները, Կեդրոնիս վերջին նիստի որոշման համաձայն, պիտի բաժնուին երկու մասի, մէկ մասը պիտի ուղարկուի Կեդրոն՝ ամբողջ նուիրատուներու ցանկով միասին, իսկ միւս մասը պիտի յատկացուի տեղական կուսակցական գործին, այսինքն՝ մամուլին, եթէ ունի, իսկ մամուլ չունեցող շրջանը այդ գումարով հնարաւորութիւն պիտի կարենայ ստեղծել ունենալու իր սեփական մամուլը։

Կեդրոնս այս կարգադրութիւնը ընել անհրաժեշտ տեսաւ անոր համար որ մեր շրջաններն ալ կարենան քիչ մը ուժեղանալ ու կուսակցական գործերը դնել լաւագոյն պայմաններու ներքեւ։

Կը հաւատանք որ Կեդրոնիս այս կարգադրութիւնը ոչ միայն պիտի ըլլայ հաճելի բոլոր շրջաններուն, այլ և ուժեղ խթան մը՝ որ նուիրատուութեանց գումարը դարձնեն նկատելի, համապատասխան մեր կուսակցութեան մեծութեան։

Բ) ԶԱՐԴԱԿՈԾԱԿ

Յիսնամեակը խորհրդանշող գեղեցիկ կոճակի մը պատրաստութիւնը շուտով կը լրանայ, զոր պիտի վաճառեն շատ դիւրամատչելի գնով մը, միայն 25 սենթի։

Հրապարակային հանդէսներու, հաւաքոյթներու, ժողովներու և ընկերական շրջաններու մէջ կարելի է հեշտութեամբ սպառել ու հասոյթը ամբողջութեամբ փոխադրել Կեդրոն։ Այժմէն պէտք է իւրաքանչիւր շրջանի ղեկավար մարմին մեզի իմացնէ սպառման մօտաւոր քանակը, որ կարենանք ատենին ուղարկել։

Գ) «ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ» ՀԱՏՈՐԸ

«Յիսնամեակ» հատորը, նուիրուած մեր կուսակցութեան յիսնամեայ փառապանծ գործունէութեան, որու մասին իմացուցած ենք ասկէ առաջ, լոյս պիտի տեսնէ 1938 Յունուարին։ Մեր նիւթական պայմանները ներած չափով զայն պիտի դարձնենք գեղարուեստական հատոր մը, աւելի քան երեք հարիւր մեծադիր էջերէ բաղկացած, որ պիտի արժէ այժմէն բաժանորդագրուողին՝ 1.50 տոլար, իսկ լոյս տեսնելէ ետք՝ 2.00 տոլար։

«Յիսնամեակ» հատորին նիւթերը պիտի կազմեն, ժամանակագրական կարգով, Հնչակեան անցեալ գործունէութենէն դրուագներ, մտաւորական և ռազմիկ ընկերներու կենսագրութիւններ, օրինակ՝ Հնչակեան կուսակցութիւնը յառաջացնող քաղաքական ազդակները, Հնչակեան կուսակցութեան կազմու-

թիւնը, առաջին կերպ. Վարչութեան սահմանումը, Պոլսոյ ցոյցերը, Սասնոյ ապստամբութիւնը, Զէյթունի ճակատամարտը, Ժիրայրի գործունէութիւնը, Գաղատիոյ դատավարութիւնը, Վանի դատավարութիւնը, Հնչակեան բաժանումները, Լոնտոնի սպանութիւնները եւ այլ վայրերու մահափորձերը, Գոլիցինի տեռորը, Փոքր Հայքի շարժումները, հայդուկային կռիւները, Բագուի գործադուլը, Խարբերդի նահատակները, ընդհ. ժողովներու որոշումները, Քսան կախաղանները, եւ այլն, եւ այլն: Կեդրոնի մտադրութիւնն է այս հատորով տալ Հնչակեան գործունէութեան մէկ ամփոփ պատկերը — համառօտագրութիւնը:

Սիրելի ընկերներ,

Կեդրոնս այս բոլոր աշխատանքները հաճոյքով կը կատարէ, առանց ակնկալութեան, ըլլայ այդ բարոյական կամ նիւթական, բայց միայն կ'ակնկալէ որ շրջաններու ղեկավար մարմիններն ու ընկերներն ալ չթերանան իրենց պարտականութեան մէջ, այն է՝ այժմէն բաժանորդագրուիլ եւ բաժանորդագրել ընկերները եւ դրամները փութացնել մեզի որ մեր ուսերուն բեռը քիչ մը թեթեւնայ: Շրջաններու ղեկավար մարմինները պէտք է փութով իմացնեն մեզի թէ քանի օրինակ «Յիսնամեակ» կրնան սպառել, որպէսզի թղթատարի աւելորդ ծախսերու չենթարկուինք, նուազ կամ աւելի դրկելով: Մեր ընկերները եւ համակիրները, որ հաճոյքով պիտի ուզեն ունենալ այս շքեղ եւ պատմական հատորը, այժմէն կանխիկ բաժանորդագրուելով ոչ միայն նուազ գնով պիտի ստանան, այլ եւ այդպէսով աջակցած պիտի ըլլան մեզի աւելի կանուխ լոյս ընծայելու զայն:

Կը սպասենք որ այս մտահոգութիւնները մտքի մէջ ունենալով, շրջաններու ղեկավար մարմինները եւ մասնաճիւղային վարչութիւնները այժմէն շարժին, արդիւնք մը ձեռք ձգելու առաջադրանքով:

Դ) ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՀԵՐՈՍՆԵՐՈՒ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԸ

Խորհրդային Միութեան մէջ վերջին տարիներս հաճոյքով տեսնուած կ'ըլլանք հին եւ նոր արժէքներու գնահատութեան, մասնաւորապէս պրոլետարական դատին համար մարտնչողներու յուշարձաններու կերտումին: Մեր կուսակցութիւնը արժէքներու տեսակէտով հաւաքածոյ մըն է, անոր դրօշին տակ ինկողները ո՛չ միայն կռուած են հայութիւնը ճնշող բռնութեան դէմ, այլ եւ զանազան երկիրներու մէջ համաշխարհային պրոլետարիատը ճնշող բոլոր տեսակի բռնութեանց դէմ եւ ուրեմն արժանի նոյն դուրգուրանքին եւ գնահատութեան:

Այս պարագան մասնաւոր նամակներով գրած էինք Մոսկուա, ուր որ անկ է եւ յանձնած ընկերներու ուշադրութեան՝ Խորհրդային Հայաստանի մէջ մեր ընկերներու ի յիշատակ արձան մը կանգնեցնելու համար: Կը հաւատանք որ մեր այս արդար բաղձանք-իրաւունքին եթէ այսօր գոհացում չտրուի, վաղը սակայն անպայման պիտի տրուի, որովհետեւ մեր կուսակցութիւնը ո՛չ միայն իր սոցիալիստական գործունէութեամբ՝ այլ եւ Հայաստանի խորհրդայնացման աշխատանքին մէջ առաջին գծին վրայ գտնուիլը՝ առաջին օրէն իսկ կանգնած ըլլալով Խորհրդային Միութեան կողքին, ամէնուն ծանօթ է: Այս պարագան եւ այժմեան միացեալ ճակատը՝ Կոմինտերնի հետ մեր

ունեցած հասկացողութեան համաձայն՝ պիտի նպաստեն մեր այդ բաղձանքին իրականացման՝ մօտիկ ապագային մէջ:

Ե) ԿԵԴՐՈՆԻՍ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉԸ

Մինչեւ այս շրջաբերականին ձեզի հասնիլը, Կեդրոնիս ներկայացուցիչը, կուսակցութեանս արժէքաւոր վեթերաններէն ընկ. Ազարիկ Գօլոյեան, Եգիպտոսէն անցած կ'ըլլայ Ֆրանսա, շրջանի կուսակցական գործերը դնելու աւելի լաւ հիմերու վրայ:

Ֆրանսայի Շրջանի կուսակցական գործերու դասաւորումով, Կեդրոնս յաջողած կ'ըլլայ բոլոր շրջաններու ներդաշնակութեան եւ կուսակցական գործերը լաւագոյն պայմաններու մէջ դնելու իր աշխատանքին մէջ, որոնք մեծապէս պիտի նպաստեն վաղուան Ժ. Ընդհ. Ժողովի յաջողութեան՝ իրենց ուրոյն պատգամաւորներու մասնակցութեամբ:

Սիրելի ընկերներ,

Հաղորդելով ձեզ Կեդրոնիս այս կարգադրութիւնները՝ կը սպասենք որ մեր բոլոր շրջաններն ալ, Յոբելինական այս պատմական տարեշրջանին, խառնեն իրենց շարքերը եւ եթէ կան անհատական անհամաձայնութիւններ՝ վերջ տան ու բոլորը միասին նորոյժ աշխատանքի լծուին, որպէսզի կարենանք մեր կուսակցութիւնը դնել այն բարձրութեան վրայ, որուն արժանի է:

Ընկերներ, եկէք բոլորս ալ, Յոբելինական այս տարին դարձնենք ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՈՒԺԵՂԱՑՄԱՆ ՏԱՐԻ: Մեր բոլոր ջանքերը, մտածումները, զոհողութիւնները թող նուիրուած ըլլան միմիայն մեր կուսակցութեան վերելքին, մեծութեան, այն խոր հաւատքով, որ երբ կը մեծցնենք, կը զօրացնենք մեր կուսակցութիւնը, ուժեղօրէն պաշտպանած կ'ըլլանք Խորհրդային Հայաստանը, ծառայած կ'ըլլանք համապրոլետարական դատին:

Ուրեմն այժմէն միաբերան գոչենք.

Ողջո՜յն Հնչակեան կուսակցութեան Յիսնամեակին:

Ողջո՜յն Տասներորդ Համագումարին:

Կեցցե՜ն զոհաբերող ընկերները:

Կեցցէ՜ Խորհրդային Հայաստանը:

Կեցցէ՜, յաւէտ կեցցէ՜ Հայութեան պաշտպան Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Ընկերական բարեւներով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Կեդրոնական Վարչութիւն

Ատենադպիր
ԱՐԱ ՈՍԿԱՆԵԱՆՑ

Ատենապետ
ԱՐԱՄ—ՀԱՅԿԱԶՆ

(Կնիք)

1937 Յուլիս 15, Փրավիտէնս

ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԴԱՏԻ, ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ ՀԱՆԴԷՊ ԲԱՐԵԱՑԱԿԱՄ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ Կ'ՈՒԺԵՂԱՆԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԿՈՉ-ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍՓԻՒՌՔԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
60րդ Համագումարին կողմէ

Յարգելի Հայրենակիցնե՛ր,

Աւելի քան չորս տարիներէ ի վեր շարունակուող Համաշխարհային ներկայ պատերազմը՝ արդիւնք Նացի և Ֆաշիստ գաղափարաբանութեանց, թէև իր վախճանին չէ հասած, բայց անոր մօտաւորութեան յոյսը ցոլացնող երեւոյթները նշմարուիլ սկսած են բոլոր ռազմաճակատներու վրայ։

Այն ահաւոր աւերները — նիւթական, բարոյական և ֆիզիքական — ինչպէս և ազատ ազգերու ու ժողովուրդներու կեանքերու խորտակումը, որ բոլոր տեսակի պատերազմներու անխուսափելի հետեւանքը կը կազմեն, — տակաւին վերջ գտած չեն, կը շարունակուին խոցոտելով, արիւնոտելով ու փեռեկտելով մարդկութեան սիրտն ու հոգին։

Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ իր գոյութեան առաջին օրէն՝ սկզբունքով դէմ է եղած ազգերու խաղաղ կենակցութիւնը խանգարող, անոնց իրաւունքները յափշտակելու ձգտող պատերազմներու, նկատած է զանոնք իբր ոճրագործութիւն ընդդէմ քաղաքակիրթ և ոչ քաղաքակիրթ մարդկութեան։ Ատելութիւնը Հնչակեանութեան՝ դէպի այդպիսի պատերազմները՝ եղած է և է անսասան։ Որեւէ միտք, մտածում և մտադրութիւն որ կը ձգտի յառաջացընել ընդհարում և արիւնահեղութիւն մեծ ու փոքր ազգերու մէջ, արժանի է դատապարտութեան և հաւասար՝ ոճիրի։

Ասիկա է Հնչակեանութեան դաւանանքը, խոր հասկացողութիւնը ժողովուրդներու իրաւունքները յափշտակելու, տկարներու ստրկացման ձըգտող բոլոր պատերազմներու մասին, թէկուզ մղուի քաղաքակիրթ ազգի մը կողմէ ընդդէմ կիսաքաղաքակիրթ ժողովուրդի մը։

Բայց կայ և մի այլ տեսակ պատերազմ, որ թէև պատերազմ է կործանարար և արիւնահեղ, բայց զուրկ է տիրակալութեան և այլոց իրաւունքները յափշտակելու միտումէն։ Այլ պատերազմ է ինքնապաշտպանութեան համար մղուած եւ մարդ-գազանին ժանիքները փշրող հակայարձակումը, որ նպատակ ունի անհատներու և ազգերու կողոպտուած իրաւունքները վերստանալ կամ անոնց վտանգուած իրաւունքները պաշտպանել, անոնուն ոճիրներուն և անարդարութեանց վերջ դնել՝ հաստատելու համար Արդարութեան, Հաւասարութեան և Եղբայրութեան սրբազան Դրօշը։

Այս օրինակ պատերազմները, Հնչակեանութեան հասկացողութեամբ, ոճրային և հետեւաբար դատապարտելի արարքներ չեն, այլ արդար ու մարդկային են։

Իրաւունքի, ազատ խօսքի, խղճի ազատութեան պաշտպանութիւնը սուրբ է ու նուիրական։ Այս բոլորին սպառնացող մարդ-գազանին ժանիքները փշրելը քաղաքակրթութեան նպաստել է, ազգերու խաղաղ կենակցութեան ոգիի մշակումն ու խորացումն է։

Հնչակեան կուսակցութիւնը սկզբունքով դաւանող եղած է և է՛ ազգերու ազատ ու խաղաղ զարգացման, իրարօգնութեան, իրականացնելու համար արդարութեան և հաւասարութեան իտէալը, որուն կը ձգտին աշխատանքի, մտքի և հոգիի բոլոր կենդանի ու ազնիւ ուժերը քաղաքակիրթ մարդկութեան մէջ ապրող, գործող ու քրտնող։

Ահա՛ այս սրբազան ծրագրով ի գոյ եկած է Հայութեան Մայր կուսակցութիւնը — Հնչակեանութիւնը։

Այս հասկացողութեամբ անիկա յառաջացուցած է Գում-Գաբուի, Պապը Ալիի եւ այլ վայրերու ցոյցերը։

Հայութեան ազատ կեանքի հիմնաւորման նպատակով մղած է Սասնոյ և Զէյթունի աշխարհացունց ճակատամարտները։

Հայ անկախութեան ջահը վառ պահելու ազնիւ մտածումով կազմակերպած է Կովկասի, Փոքր-Հայքի, Վանի և այլ վայրերու ինքնապաշտպանութեան կռիւները։

Հայութեան իրաւանց պաշտպանութեան սրբազան թելադրանքէն առաջնորդուած՝ յղացած ու գործադրութեան դրած է Գալիցինի, Եոզղաթի Միւֆթիին, Մամբրէ Վարդապետի, Էնվերի, Թալաաթի, Ճէմալի և այլ տասնեակ հայակերներու աշխարհադղորդ տեռորները։

Այսպէս, Հայութեան տնտեսական և քաղաքական անկախութեանց իրականացումը և ազգերու ազատ ու եղբայրական ոգիով դաշնակցութիւնը եղած է Հնչակեանութեան իտէալը, դաւանանքը։

* * *

Դեռ 1903 թուականին, Հնչակեան կուսակցութիւնը քաղաքական հեռատեսութիւնը կ'ունենար Ռուսճուգի մէջ հրատարակուող իր գաղափարական օրկան «Վերածնութիւն» շաբաթաթերթին մէջ այսպէս գրելու.

«Շուտով պիտի գայ, պիտի հասնի ՄԵԾ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ, ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԲԱԶՄԱԶԱՐՉԱՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ՕՐԸ՝ ՏԱՊԱԼՈՒՄՈՎԸ ՑԱՐԻԶՄԻ. թող Կովկասի Հայը պատրաստ գտնուի այդ ազատութեան օրին, իր պարտքը վճարելու եւ իր իրաւունքները ու ազատութիւնը ստանալու համար:

Հնչակեանութեան այս մարգարէութիւնը կատարուեցաւ 1917 թուին, ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԵԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿՈՎԸ։

Սակայն, այդ մեծ ու փրկարար օրին, Դաշնակցութեան ղեկավարները, որ այս կամ այն ձեւով յաջողած էին դառնալ Կովկասահայութեան առաջնորդները, եղան կարճատես, քաղաքականապէս բոլորովին խակ, չկըրցան հասկնալ ՄԵԾ ԵՂԵԼՈՒԹԵԱՆ իմաստն ու խորութիւնը։ Փոխանակ Հայութեան բախտը անմիջապէս կապելու Մեծ Ռուսաստանի Աշխատաւորութեան, անկէ լրիւ ստանալու համար Հայ ժողովուրդի իրաւունքներն ու ազատութիւնը, աճապարեցին դիրք բռնել անոր դէմ, իսկ միւս կողմէն ալ հարեւան ազգերու դէմ վարել այնպիսի քաղաքականութիւն մը, որ անգամ մը եւս հայութիւնը ինքզինք գտաւ դէմ յանդիման մեր դարաւոր թշնամի Թուրքի արիւնարբու եաթաղանին։

Հայութեան կոկորդին արդէն հասած այդ եաթաղանը փշրելու համար Հնչակեանութեան Կովկասի շրջանը կրցաւ ատենին դիրք բռնել, ծառանալ դաշնակցականներու այդ ազդակործան քաղաքականութեան դէմ ու յաջողեցաւ դիւրացնել Հայաստանի խորհրդայնացումը, իրականացնելով հայութեան քաղաքական եւ տնտեսական ազատութիւնները Սովետ Մեծ Միութեան եղբայրական հովանիին տակ:

Հայաստանի խորհրդայնացումը բացաւ հայութեան հրաշալի Յարութեան լուսաշող առաւօտը:

* * *

Ազգային ու գաղափարական այս սխրալի յաղթանակէն մի քանի տարի ետք. 1924ի կիսուն, Յունաստանի մայրաքաղաքին՝ Աթէնքի մէջ Հընչակեանութիւնը կայացուց իր Ութերորդ Ընդհանուր Պատգամ. Ժողովը, ուր պատմական եղելութիւններուն անգամ մը եւս անդրադառնալով եւ ազգային ու միջազգային քաղաքական նորաստեղծ հարցերը խորունկ վերլուծման ենթարկելով, առաջնորդուած հայութեան շահերէն, գծեց իր եւ Սփիւռքի Աշխատաւորութեան համար ուղի մը, որու ամփոփումն է հետեւեալը.

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

«Հնչակեան կուսակցութեան հետապնդած նպատակի իրականացումն է Խորհրդային Հայաստանը: Ան կը կազմէ մեր յոյսերուն եւ ցանկութիւններուն գըլխաւոր կռուանը: Խորհրդային Հայաստանը հայութեան պատմական ներկայացուցիչն է:

«Եւ որպէս այդպիսին՝ անիկա մեր գուրգուրանքին առարկայ պիտի հանդիսանայ: Անվերապահօրէն պիտի աջակցինք անոր բարգաւաճման եւ վերաշինութեան: Պիտի աշխատինք Սփիւռքի հայութիւնը բարոյական, գաղափարական եւ տնտեսական կապերով կապել Մայր Հայրենիքին հետ:

«Խորհրդային Հայաստանը ըլլալով Խորհրդային Մեծ Միութեան հաւասարազօր անդամը, որեւէ թշնամութիւն կամ պայքար այս վերջինոյն դէմ պիտի նկատենք պայքար կամ թշնամութիւն առաջինոյն դէմ: Եւ փոխադարձաբար»:

ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԴԱՏ

«Հնչակեան կուսակցութեան գլխաւոր նպատակներէն եղած է եւ դեռ է՝ Տաճկահայ Դատը: Անոր արդար լուծման նպաստող որեւէ աշխատանք սուրբ է Հնչակեանութեան համար:

«Բայց այժմ միջազգային պայմաններու հիմնական փոփոխութիւնով, մանաւանդ Հոկտեմբերեան Յաղթանակովը, անոր լուծման հին ուղին կը փակուի ու կը բացուի ՆՈՐ ՈՒՂԻՆ — Խորհրդային Միութեան վարած քաղաքականութեան մէջ, որ քաղաքականութիւնն է Խորհրդային Հայաստանի: Աւելի պարզ խօսքով Տաճկահայ Դատի լուծման որեւէ աշխատանք համապատասխան ըլլալու է Խորհրդային քաղաքականութեան»:

ՈՅԺԵՐՈՒ ՀԱՄԱԽՄԲՈՒՄ

«Խորհրդային Հայաստանի ուժեղացման, Տաճկահայ Դատի արդար լուծման եւ Սփիւռքի հայութեան գոյութեան տեսակէտով անհրաժեշտութիւն կը դառնայ համադրումը եւ գործակցութիւնը բաժնուած բոլոր ուժերու, որոնք Խորհրդային քաղաքականութիւնը կը բաժնեն եւ պայքար չունին անոր դէմ: Այս հիմնական հասկացողութեամբ ըլլալու է համագործակցութիւնը ժամանակաւոր թէ տեւական»:

(Հնչակեան կուսակցութիւնը այս որոշումը կ՚արձանագրէր, ինչպէս ըսինք, 1924 թուին, այսինքն ասկէ 39 տարի առաջ: Խմբ.)

* * *

Այսպէս Հնչակեանութեան ազգային ու գաղափարական հասկացողութիւնը՝ ըլլալով խիստ յստակ, չյամեցաւ առաջին օրէն իսկ դիրք բռնել Նացի-Ֆաշիստ գաղափարաբանութեան հանդէպ, խորապէս հաւատալով որ անոնց տարածումը եւ խորացումը թէ՛ արեան նորանոր հեղեղներու կազմութեան պիտի նպաստէ եւ թէ՛ Խորհրդային Միութիւնը պիտի հարուածէ, որուն մէկ անդամն է Խորհրդային Հայաստանը:

Ներկայ համաշխարհային պատերազմի գլխաւոր պատասխանատու՝ Հիթլեր, յաջողեցաւ իր դեղահատերով — ստախօսութիւններով թմրեցնել մանաւանդ Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի պետական մարդիկը ու մահացու հարուածները՝ կայծակի արագութեամբ եւ ուժգնութեամբ՝ իջեցնել աջ ու ահեակ: Գերման զէնքի սկզբնական յաջողութիւնը գինովցուց Հիթլերը եւ Մուսոլինին: Սովետ-Ֆին պատերազմը յառաջացուց խիստ աննպաստ կարծիք մը առաջինին նկատմամբ: Հիթլեր այդ աննպաստ կարծիքէն քաջալերուած, դաւադրօրէն քալեց Սովետ սահմանէն ներս ու յառաջացաւ: Վտանգուեցան Լենինկրատ, Մոսկուա, Սթալինկրատ եւ կովկասեան երկիրները: Սովետ Միութեան ներքին եւ արտաքին թշնամիները հրճուեցան. բարեկամներն իսկ սկսան կասկածիլ, թերահաւատիլ անոր ուժի մասին:

Այս բոլոր եղելութիւնները, ծանր օրերու ահաւոր մղձաւանջը սակայն չկրցան սարսել Հնչակեանութեան պաշտօնական հաւատքը Սովետներու ուժի նկատմամբ: Հնչակեան բեմը, մամուլը եւ ընկերները մնացին ոչ միայն անսասան, այլեւ իրենց հաւատքը աշխատեցան փոխանցել թերահաւատներուն:

— Սովետները անպարտելի են:

— Նացի-Ֆաշիստ բռնաւոր ճունչը պիտի չթափանցէ Խորհրդային Հայաստանի սահմաններէն ներս:

Այսպէս ալ եղաւ:

Հերոս Կարմիր Բանակը — նորագոյն Սասունցի Դաւիթը — իր հերոսական դիմադրութիւններով եւ հակայարձակումներով այսօր կը հալածէ, կը կոտորակէ ու կը փշրէ Հիթլերի «անպարտելի» ոյժը որպէսզի վաղը ծագի գերուած ազգերու ազատութեան արշալոյսը եւս:

Դաշնակից ազգերու *յաղթանակը Ազատութեան եւ Արդարութեան յաղթանակն է:*

Առանցքի *պարտութիւնը՝ բռնութեան ու խաւարին պարտութիւնն է:*

* * *

Հայրենակիցնե՛ր,

Այս սրտապնդող պատկերին առընթեր այսօր կայ նա՛և մի այլ ծափահարելի երևոյթ Սփիւռքի հայութեան մէջ։

Այդ այն է՝ որ, բացի ծանօթ հոսանքէն, մնացեալ բովանդակ հայութիւնը կանգնած է մեր ազգային բաղձանքները իրականացման առաջնորդող ուղիին վրայ, որ առաջին անգամ, 1924 թուին, Աթէնքի մէջ Հնչակեանութիւնը գծեց։

Իսկ այս ոգևորող համակցութեան հետ հեռուէն կը բեկբեկին ճառաւիղները Յոյսի մը, ի նպաստ Տաճկահայ Դատին, որ Սովետ Միութեան դէպի էջմիածինը և արտասահմանի հայութիւնը տածած բարեացակամ տրամադրութենէն կը ծնի ու կ'ուժեղանայ։

Դաշնակից յաղթութիւններէն աստիճանաբար յառաջացած այս գեղեցիկ պատկերը, որ հոգեկան հրճուանքով մը կ'ողողէ մեր բովանդակ էութիւնը, ոյժերու համադրման, գործակցութեան եւ նոր զոհողութիւններու ուժգին թելադրանքը կ'ընէ, կը մղէ մեզ ընդառաջել հրամայական պահանջի մը, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԱՐՄՆԻ մը կազմութեան, հետապնդելու համար արդար դատերու Մեծագոյնին — Թրքահայ բնազուրկ ժողովուրդի բռնախլուած իրաւունքներու վերստացումը Սովետ Միութեան խողովակով և աջակցութեամբ։

Շրջանի 60րդ Համագումարը, կոչ կ'ուղղէ Խորհրդային Միութեան և Խորհրդային Հայաստանի բոլոր անվերապահ բարեկամ կազմակերպութեանց որ այդպիսի մարմինի մը կազմութեան հրամայական պահանջին առջև չընկրկին, գիտակցին այն կարևորութեանց որ պատերազմը յառաջացուցած է։

Կոչ կ'ուղղէ բոլոր կրօնական հաստատութեանց անխտիր որ չզլանան իրենց աջակցութիւնը և, եթէ հնարաւոր է, գործակցութիւնը առաջադրուած ուղղութեամբ։

Կոչ կ'ուղղէ բոլոր անոնց որ որևէ կազմակերպութեան մը անդամ չեն և սակայն կը սիրեն Խորհրդային Հայաստանը, կը բաժնեն անոր վարած քաղաքականութիւնը և Տաճկահայ Դատին համար ունին ազնիւ տրամադրութիւն և զոհողութեան ոգի մը աննուաճ։

Կոչ կ'ուղղէ Հայ Մամուլին որ ոյժերու համագործակցութեան նուիրուի, մեր հրամայական պարտականութեանց լրիւ կատարման համար, բացառապէս այս օրերուն որ անակնկալներով լի է։

Կոչ կ'ուղղէ նա՛և Դաշնակցութեան շարքերուն, որ բոլորովին լքեն իրենց ղեկավարութեան աւելի քան երկտասնեակ տարիներու վարած հայութեան համար վտանգաւոր քաղաքականութիւնը և կանգնին իրենցմէ դուրս գտնուող հայութեան այժմեան որդեգրած փրկարար ուղիին վրայ, կարենալ ուժգնօրէն նպաստելու Սփիւռքի թափառական, հալ ու մաշ եղող հայութեան իրաւունքներուն։

Թախանձագին ու սրտագին կերպով կոչ կ'ուղղէ բոլորի՜ն, բոլորին, որ ձերբազատուին անձնական ու հոսանքային նախասիրութիւններէն ու նկատումներէն և հայութեան վաղուան փառաւոր հեռանկարովը զօրապնդուած համագործակցութեամբ մը, նորանոր զոհողութեանց լայն ուղի մը պեղեն դէպ անլոյծ մնացած մեր Դատին նպաստող։

Խորհրդային Հայաստանէն եկած կոչերը պէտք եղած ուժգնութեամբ չարձագանգեցին դեռ։ Մեր ազգային բաղձանքները ուժաւորելու բնոյթը կրող այդ կոչերը պէտք է լիուլի արդիւնաւորել, անոնց ակնկալութիւնները պէտք է լրիւ պսակել, պսակած ըլլալու համար Տաճկահայութեան ակնկալութիւններն ու ցանկութիւնները։

Հնչակեանութեան Ամերիկայի Շրջանի 60րդ Համագումարը կը տածէ այն յոյսը որ իր այս սրտագին կոչը անարձագանգ պիտի չմնայ, որովհետև կը հաւատայ որ ո՛չ միայն իր առաջադրութիւնը բոլոր հայրենասէր հայերու սրտին մօտիկ է, այլ և ժամանակը յուսալից ու նպաստաւոր է։

Հայրենիքին ծառայելը մեծագոյն առաքինութիւն է։

Լիուլի ցուցահանենք այդ առաքինութիւնը։

Սոց. Դեմ. Հնչակեան Կուս. Ամերիկայի Շրջանի
60րդ Պատգամաւորական Ժողով

1943 Սեպտ. 6, Սփրինգֆիլտ, Մես.

ՏՕՆԵԼ ԶԷՅԹՈՒՆԻ ԵՒ ՍԱՍՈՒՆԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿՆԵՐԸ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ 62ՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ

Գումարուած 1945 Սեպտեմբեր 1ին — Ուստր, Մես.

ԲԱՑՈՒՄ

Ուստրի Ս. Դ. Հնչակեան ակումբը անգամ մը ևս վայր դարձաւ կուսակցական Շրջանային Պատգամաւորական Ժողովին, որ իր տեսակին մէջ ունէր աւելի պատկառելի և աւելի պատմական հանգամանք։

Ժողովի բացումէն առաջ կուսակցութեան մէջ տարիներով կեանք մաշեցուցած և թրծուած ընկերներու հանդիպումները և ողջագուրումները յուզիչ էին։

Բարձր տրամադրութիւններով Վարիչ Մարմնի Ատենապետ՝ ընկ. Ս. Սիմոնեան, հակիրճ և խրախուսիչ խօսքերով Շրջանիս 62րդ պատմական Համագումարը բացուած յայտարարեց։

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐ ԵՒ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԲԵՐՈՒԱԾ ԳՈՒՄԱՐՆԵՐ

	Տոլար
Ս. Դ. Հնչակեան Կեդր. Վարչութիւն՝ ընկ. Վ. Զուգասզեան	
Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմին՝ ընկ. Ս. Սիմոնեան	
«Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրութիւն՝ ընկ. Ս. Շահէն	
«Արմինիա-Սփարք»ի խմբագրութիւն՝ ընկ. Վ. Տիրատ	
Կայծերու Կեդրոնական Վարչութիւն՝ ընկերուհի Ա. Գարակէօզեան	
Նիւ Ինկլընտի Գործադիր՝ ընկ. Մ. Տէրտէրեան	200
Լովէլի արանց մասնաճիւղ՝ Յ. Ասլանեան	50
Լովէլի կանանց մասնաճիւղ՝ Յ. Ասլանեան	25

	տոլար
Լորէնսի մասնաճիւղ՝ Ս. Յակոբեան	50
Հէյվըրհիլի մասնաճիւղ (բացակայ)	
Վոթըրթաունի մասնաճիւղ Յ. Պէճոյեան .	30
Ուստրի արանց մասնաճիւղ՝ Ս. Մուրատեան և Ա. Զարմանեան	50
Ուստրի կանանց մասնաճիւղ՝ ընկերուհի Ժընև Տէրտէրեան	40
Ինտիըն Օրչըրտ—Սփրինկֆիլտի մասնաճիւղ՝ ընկ. Ն. Բիւլիւնկեան	75
Ինտիըն Օրչըրտ—Սփրինկֆիլտի կանանց մասնաճիւղ՝ ընկեր Ն. Բիւլիւնկեան	
Փրավիտէնսի կանանց «Մարօ» մասնաճիւղ՝ ընկ. Ղ. Ղուկասեան	50
Փրավիտէնսի կանանց «Շաքէ» մասնաճիւղ՝ ընկերուհի Զ. Շամլեան	
Փրավիտէնսի արանց մասնաճիւղ՝ ընկեր Յ. Մուրաչեան	100
Հուայթինի արանց մասնաճիւղ՝ ընկեր Ս. Տոլտուրեան	50
Հուայթինի կանանց մասնաճիւղ՝ ընկեր Ս. Տոլտուրեան	30
Մելֆըրտի արանց մասնաճիւղ՝ ընկեր Պ. Էհմալեան	150
Մելֆըրտի կանանց մասնաճիւղ՝ ընկերուհի Ս. Թորոսեան	20
Լինի մասնաճիւղ՝ ընկերուհի Հ. Կարապետեան	50
Նիւ Եորքի Գործադիր՝ ընկեր Ա. Շամլեան	
Նիւ Եորքի արանց մասնաճիւղ՝ ընկեր Մ. Թարայեան և ընկեր Պ. Դաբբինեան	100
Նիւ Եորքի կանանց մասնաճիւղ՝ ընկերուհի Ա. Դաբբինեան	50
Փեթըրսընի մասնաճիւղ՝ ընկեր Յ. Պժեան (նուէր)	10
Եունիըն Սիթի մասնաճիւղ՝ ընկեր Ա. Տեպպաղեան	115
Ֆիլատելֆիոյ մասնաճիւղ՝ ընկեր Գ. Թաթոյեան	50
Պրիճփորթի մասնաճիւղ՝ ընկեր Խ. Խայաճանեան	50
Թրոյ—Վոթըրվլիթի մասնաճիւղ՝ (բացակայ)	
Պինկհամթընի մասնաճիւղ՝ (բացակայ)	
Ուաշինկթընի մասնաճիւղ՝ (բացակայ)	
Վեսթի գործադիր՝ ընկեր Յ. Պանիրեան	50
Տիթրոյթի արանց մասնաճիւղ՝ Մ. Ժամկոչեան	100
Փոնթիաքի մասնաճիւղ՝ Ա. Զարմանեան	
Շիքակօ (բացակայ)	
Նուարքի մասնաճիւղ՝ (բացակայ)	
Րէյսինի մասնաճիւղ (բացակայ)	
Գանատայի մասնաճիւղ՝ (բացակայ)	
Ֆրեզնօ, Գալիֆ.ի մասնաճիւղ՝ ընկեր Մ. Տօնապետեան	
Լոս Անճէլըսի մասնաճիւղ՝ ընկեր Վ. Տիրատ	
Ընկ. Թովմաս Գահվեճեանէ նուէր	5
Ընկ. Սենեքերիմ Մուրատեանէ նուէր	10
Ընկ. Աշոտ Զատրճեանէ նուէր	20
Պատգմ. ժողովին եկած ընդհ. գումար՝ $	1,530

Սոյն գումարը յանձնուեցաւ վարիչ Մարմնի գանձապահ ընկեր Սիրվարդին։

Այս գումարէն զատ, ընկ. Սիրվարդին յանձնուեցաւ 130 տոլար։ Հուայ-

թինի պատգամաւոր ընկ. Ս. Տոլտուրեանի կողմէ, մասնաճիւղի գալիք տարուան պիւտճէի հաշուոյն։

Պատգամաւորներու ճշդումէն ետք, ատենապետ ընկ. Ս. Սիմոնեանի հրաւէրով, ընկերներէն ոմանք, մի առ մի, արտայայտուեցան Պատգմ. Ժողովի բացման առթիւ, խանդավառելով ներկաները։

Ապա կատարուեցաւ դիւանի ընտրութիւն։ Ընտրուեցան ընկերներ Վարդան Տիրատ՝ ատենապետ, Մ. Թարայեան՝ Բ. ատենապետ, Արշաւիր Շամլեան՝ Ա. ատենադպիր, Մ. Ժամկոչեան՝ Բ. ատենադպիր։

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԲԱՑՈՒՄ

Դիւանի ընտրութենէն ետք, ատենապետ ընկ. Վ. Տիրատ, իւրայատուկ խանդավառ պերճախօսութեամբ, ժողովի բացման պաշտօնական արարողութիւնները կատարեց հետեւեալ կերպով։ Նախ հրաւիրեց ներկաները, իբրև ազատ և պարտաճանաչ ամերիկեան քաղաքացիներ, յոտնկայս կատարելու՝

Ա.— Պաշտօնական հաւատարմութեան ուխտ (փլէճ) ամերիկեան աստղազարդ դրօշին, առաջնորդութեամբ ընկերուհի Օր. Ս. Փիլիկեանի, որուն կը հետեւէին ներկաները, ձեռքերնին կուրծքերնուն վրայ դրած։

Բ.— Իր յարգանքի ցոյց, մեր հանգուցեալ մեծ նախագահին՝ Ֆրենքլին Տելանօ Ռուզվելթի, նաև՝ Համաշխարհային պատերազմի լայնածաւալ դաշտերուն վրայ, մարդկային ազատութեան, հաւասարութեան ու խաղաղութեան համար նահատակուող դաշնակից բոլոր կռուողներու և հերոսներու յիշատակին։

Գ.— Յարգանքի արտայայտութիւն, անցնող տարուան շրջանին, մեզմէ յաւէտ բաժնուող կուսակցական ընկեր-ընկերուհիներու, ի մասնաւորի՝ Հնչակեան Պաշտօնական Երգի հեղինակ՝ նախկին ընկ. Միհրան Տամատեանի մահուան առթիւ, որուն գրած երգի կուռ շեշտերուն տակ, ժողովի բացման պաշտօնական արարողութիւնները վերջացան, խոր և պատկառելի տպաւորութեանց տակ։

Առաջարկուեցան և ընտրուեցան հետեւեալները.

Հարցերու Դասաւորման Յանձնախումբ.— Ընկերներ Յ. Մուրաչեան, Յ. Պժեան, Յ. Պանիրեան։

Հաշուեքննիչ Յանձնախումբ.— Ընկերներ Մ. Ժամկոչեան, Խ. Խայաճանեան, Ա. Մուրատեան։

Ուշ ատեն ժողովը փակուեցաւ։

ՆԻՍՏ Բ.

Ժողովը բացուեցաւ որոշեալ ժամուն։ Ստուգուեցան ներկաները։ Ժողովը անցաւ գործի։

Կեդրոնական Վարչութեան ներկայացուցիչ ընկ. Վահան Զուգասըզեան գրաւեց պատուոյ նախագահութեան աթոռը՝ խրախուսիչ ուղերձով մը։

Ընկերուհի Արշալոյս Դաբբինեան կարդաց գրաւոր ուղերձ մը և գնահատուեցաւ ծափերով։

Տեղի ունեցաւ նամակներու ընթերցում հետեւեալ ընկերներու և մասնաճիւղերու կողմէ.— Ընկերներ՝ Լ. Մարտիրոսեան, Ջրվէժ, Ե. Գալֆայեան, *Արման Կիզիր, Մ. Մուրատեան, Թովմաս Գահվճեան, Փրավիտէնսի Շաքէ մասնաճիւղ, Մ. Ջագիկեան՝ որոնք բոլորն ալ, խանդավառ ողջոյններ ուղարկած էին Պատգամ. Ժողովի բացման առթիւ։ Հեռագիրներ եկած էին ընկ. Մ. Թոմպազեանէ, Լոս Անճելըսէն և Ամերիկայի Ազգային Խորհուրդէն, որուն թարգմանութիւնը հետեւեալն է.*

Սիրելի բարեկամներ,

Մեր անկեղծ շնորհաւորութիւններն ու յաջողութեան ջերմ բաղձանքները հայ քաղաքական ամենահին կուսակցութեան՝ այս պատմական հաւաքոյթին առթիւ։

Կը գնահատենք Հնչակեան կուսակցութեան անցեալի մէջ մեր ժողովուրդին տուած թանկագին ծառայութիւնները։ Վստահ ենք որ՝ դարձեալ արժէքաւոր օժանդակութիւն պիտի ընծայէք, մասնաւորապէս մեր ժողովուրդի կենսական և ճակատագրային խնդիրներու այս օրերուն, ձեր մասնակցութեան բաժինը բերելով Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդին։

ՄԱՐՔ ՇԱՀԻՆԵԱՆ՝ Փոխ Ատենապետ
ՉԱՐԼՍ ԱՋՆԱՒՔԵԱՆ ՎՐԹԱՆԷՍ՝ Ընդհ. Գործավար
Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդի

Նիւ Եորք

ՕՐԱԿԱՐԳԻ ՀԱՐՑԵՐ

Զեկոյց Վարիչ Մարմնի Քարտուղարութեան.— *Ընկ. Պ. Պոնտացի ընդարձակ և գրաւոր կերպով Պատգամ. Ժողովին ներկայացուց Վարիչ Մարմնի մէկ տարուան գործունէութեան բարոյական աշխատանքներու տեղեկագիրը։*

Տեսնուեցաւ այն ամէն դժուարութիւններն ու արգելքները, որոնց յաղթահարելով Վարիչ Մարմինը տարած էր Շրջանիս կուսակցական գործերը՝ լաւագոյն և յաջող կերպով։

Ազգային Խորհուրդի հետ փոխ յարաբերութեան խնդրի վերաբերմամբ ընկերը մի առ մի պարզեց գրաւոր հաղորդակցութիւնները, որոնք կատարած էր այդ Մարմնի հետ, առանձնապէս Արեւմտահայ Դատի և Խորհրդային Հայաստան մեկնող Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդի պատուիրակներու ծանօթ խնդրին վերաբերմամբ։

Ընկերը վերջացուց խրախուսիչ խօսքերով և արժանացաւ ժողովի գնահատական ծափերուն։

Զեկոյց «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրութեան.— *Ընկեր Ս. Շահէն նմանապէս ժողովին ներկայացուց գրաւոր տեղեկագիր, «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրական և վարչական ընդհանուր գործերու վերաբերմամբ, ծանրանալով թերթի աշխատակիցներու, թղթակիցներու և մասնաւորապէս գործակալներու տարած կուսակցչէն, անկեղծ և անձնուէր աշխատանքներուն համար, գնահատանքներով թուեց իւրաքանչիւր քաղաքի գործակալի անունը և տարած բեղուն աշխատանքը։*

«Երիտասարդ Հայաստան»ի աշխատակիցներու շարքին, ինչպէս միշտ, նոյնպէս այս անգամ, իր անձնուէր մասնակցութեան բաժինը բերած էր ընկ. Սիրվարդ, «Երիտասարդ Հայաստան»ի ամէն մէկ թիւին բերելով իր աշխատանքի բաժինը։ Ընկերը և միւս աշխատակիցները գնահատուեցան ծափերով։

«Երիտասարդ Հայաստան»ին իրենց բեղուն աշխատութիւնները բերած էին նաև Պ. Պոնտացի, Արդարունի, Ա. Էլճանեան, Մ. Ժամկոչեան, Ա. Շամլեան, Վ. Զուգասըրզեան, Վ. Տիրատ, Յ. Գույումճեան, Ս. Սիմոնեան, Յ. Մեսրոպեան, Ե. Գալֆայեան, Լ. Մարտիրոսեան, Ե. Պահլավունի, Ջրվէժ և ուրիշ ընկերներ։

Զեկոյց՝ «Արմինիա-Սփարք»ի խմբագրութեան.— *Ընկեր Վարդան Տիրատ, խմբագիր Ս. Դ. Հնչակեան Ամերիկայի Շրջանի Կայծերու օրգան «Արմինիա-Սփարք»ի, պարզեց այդ թերթի ծագման և յառաջացման ընդհանուր գծերը, նիւթական, բարոյական ու թեքնիքական, որոնց յաղթահարելով գործը տարուած էր յաջողապէս։*

Այս գործի յառաջացման համար գնահատելի աշխատանք տարած էին ընկերներ Վ. Տիրատ և Արման Կիզիր, որոնք, առանց նիւթական ոեւէ ակնկալութեան, վերցուցած էին «Արմինիա-Սփարք»ի խմբագրութեան և վարչութեան դժուարին գործը և այդ առթիւ ալ արժանացան պատգամաւորներու որտաբուխ գնահատանքներուն։ «Կայծ» թերթը դարձեր է այժմ Գալիֆորնիայ և ամբողջ Ամերիկայի շրջանին միակ և լաւագոյն անգլերէն թերթը։

Նոյն ատեն, Վարիչ Մարմինը իր կողմէն պատրաստակամութիւն յայտնեց տրամադրելու դրամական պահանջուած միջոցները թերթի սեքըն քլես *մէյլի արտօնութեան և թեքնիքական աշխատանքի օգնականի մը ծախսերուն համար։*

Զեկոյց Կայծերու Կեդրոնի.— *Կայծ Միութեան Կեդրոնի անդամ ընկերուհի Օր. Մեսրոպեան լաւ կերպով պատկերացուց Կայծերու Կեդրոնին և մասնաճիւղերու ներկայ դրութիւնը, յայտնելով որ՝ անոնք շատ խանդավառուած են իրենց օրգան «Արմինիա-Սփարք»ի հրատարակութիւնով և խոստացան թէ ամէն կարելին պիտի ընէին անոր յաջողութեանը համար։*

Նկատի առնուեցաւ նաև Կայծերու Կազմական Կանոնագրի խնդիրը, որ պիտի պատրաստէր անգլերէնով ընկ. Արման Կիզիր։ Այդ կանոնագրի պատրաստութենէն և Կայծերու Կեդրոնին վաւերացումէն ետք պիտի ենթարկուի նաև Ամերիկայի Շրջանին Վարիչ Մարմնոյ վաւերացմանը։

Զեկոյց Ազգային Խորհուրդի Ներկայացուցիչներուն.— *Ընկ. Ս. Սիմոնեան բերանացի կերպով ժողովին պարզեց մեր փոխյարաբերութիւնները Ազգային Խորհուրդի Կեդրոնական Մարմնի հետ, ի մասնաւորի Խորհրդային Հայաստան ուղարկուած պատգամաւորներու ծանօթ խնդիրներու մասին տուաւ լայն բացատրութիւններ։*

Ժամը 2ին փակուեցաւ ժողովը։

ՆԻՍՏ Գ.

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 3ին։

Այդ նիստին ներկայ եղաւ ընկ. Արդարունին՝ իբրեւ Վարիչ Մարմնի անդամ։

Կարդացուեցաւ նախորդ նիստի արձանագրութիւնը։

Դիւանը վերընտրուեցաւ։

Ժողովը զբաղեցաւ Ազգային Խորհուրդի գործերով։ Բուռն վիճաբանութիւններէ և երկար քննարկումներէ ետք ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.

«Ժողովս որոշեց ոյժ տալ և ամէն գնով պահել Ազգային Խորհուրդը. իսկ մեր պատգամաւորը եւ Միալեան խնդրոյ առթիւ սպասել Հայաստան մեկնած միւս պատգամաւորներու վերադարձին, տեսնելու համար թէ՝ ո՞ր աստիճանի դեր ունեցած են միւս հոսանքներու ներկայացուցիչները այդ դատապարտելի արարքին մէջ և ապա ճշդելու իր դիրքը»։

Ժողովը դարձեալ վերընտրեց Ազգային Խորհուրդի իր նախկին ներկայացուցիչները, ընկերներ՝ Ս. Սիմոնեան, Ս. Շահէն և Ցիլեան։

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Ուստրի մասնաճիւղի պատգամաւոր և Մատենադարանի Յանձնախումբի անդամ ընկ. Ա. Զարմանեան տուաւ ընդարձակ բացատրութիւններ Ուստըրի ակումբի Մատենադարանին վերաբերեալ։ Նկատի առնուեցաւ նախորդ Պատգ. Ժողովին ընկ. Վահէ Մանուէլեանի նուիրած գրքերու խնդիրը։ Այդ առթիւ որոշուեցաւ ընտրել երեք անձերէ բաղկացած յանձնախումբ մը՝ հետեւեալ ընկերներով.— Հայրապետ Պօյաճեան, Ներսէս Հիւլիւնեան և Յարութիւն Մուրաչեան (Փրավիտէնսէն), որոնց գործը պիտի ըլլայ հաստատել Փրավիտէնս գտնուող ընկ. Մանուէլեանի գրքերը և զանոնք ուղարկել Ուստըրի Մատենադարանի Յանձնախումբին։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

Ընկերները արտայայտուեցան այլեւայլ ուղղութիւններով, թերթի ուժեղացման և ծաւալման տեսակէտներով. այդ առթիւ ամենալաւ միջոց նկատուեցաւ շրջանային գործիչի մը անհրաժեշտութիւնը և խմբագրական կազմի զօրացումը նոր ոյժերով։

Այդ առթիւ ժողովը քուէարկեց հետեւեալ բանաձեւը, մամուլի հարցի շուրջ, թեր ու դէմ կարծիքներէ ետք.

«Բարոյապէս պարտադրել իւրաքանչիւր մասնաւորական և շարքային ընկեր, ոգի ի բռին ոյժ տալ «Երիտասարդ Հայաստան»ին և «Արմինիա-Սփարք»ին բաժանորդագրութեան, նիւթական հասոյթներուն, ինչպէս նաև թերթերու բաժանորդագրութեան ճոխացման»։

Առաջարկուեցաւ երկու աշխատող ընկերներ ունենալ «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրական կազմին մէջ։ Այս խնդրի կարգադրութիւնը վստահուեցաւ յաջորդ Վարիչ Մարմինին։

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

Պատգ. Ժողովը զբաղուեցաւ նաև արտասահմանեան Հնչակեան թերթերու խնդրով։ Նկատի առնուեցաւ անոնց տնտեսական կարիքներուն համար մեր կողմէն որոշելիք աջակցութեան անհրաժեշտութիւնը, որոնց կարգադրութիւնը վստահուեցաւ յաջորդ Վարիչ Մարմինին։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Այս նպատակի համար լայն արտայայտութիւններէ ետք, որոշուեցաւ ընտրել յանձնախումբ մը, կուսակցութեան պատմութեան արխիւներ, յուշեր

և այլ փաստաթուղթեր հաւաքել և սկսիլ անոր նախապատրաստութեան գործին։

Ընտրուեցաւ Հնչակեան Պատմութիւնը Գրելու Յանձնախումբ.— Սիրվարդ, Ս. Շահէն, Պ. Պանոսցի և Ա. Շամլեան։

ԳՈՐԾԻՉԻ ՀԱՐՑ

Այս հարցը քանիցս զբաղեցուցած է արդէն նախորդ Պատգ. ժողովները, բայց նոյն ատեն լաւագոյն կերպը նկատուեցաւ ձգել յաջորդ Վարիչ Մարմնի կարգադրութեան։

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ԵՒ ՍԱՍՈՒՆԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ

Ընկ. Պ. Պանոսցի Վարիչ Մարմնի կողմէ պարզեց Զէյթունի և Սասունի ապստամբութեանց դէպքերու պատմական արժէքները, շեշտեց անոնց յիսնամեակի տօնակատարութիւններով փառաբանման ու պանծացման անհրաժեշտութիւնը, իր կողմէ թելադրելով, որ այդ կատարուի ծրագրուած ու կազմակերպուած կերպով, որու ընթացքին կատարել նաև հրապարակային հանգանակութիւն, կուսակցական գրականութեան ի նպաստ։

Ժողովը նոյնութեամբ ընդունեց այդ հարցը, տօնակատարութեան շրջան որոշելով վեց ամիս, յառաջիկայ Հոկտեմբերէն սկսեալ։

ԿԻՆ ԳՈՐԾԻՉ

Սկզբունքով ընդունուեցաւ այս հարցի կարեւորութիւնը և թողուեցաւ յաջորդ Վարիչ Մարմնի կարգադրութեան։

ՁԵԿՈՅՑ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

Կեդր. Վարչութեան ներկայացուցիչ ընկեր Վահան Զուգասզեան տուաւ ընդարձակ տեղեկութիւններ Արժանթինի, Լիբանանի, Սուրիոյ, Եգիպտոսի, Պուլկարիոյ, Յունաստանի, Ֆրանսայի և այլ շրջաններու կուսակցական գործերու վերաբերեալ, ծանրանալով իւրաքանչիւր շրջանի նիւթական, բարոյական և քաղաքական անբաղձալի դրութիւններու վրայ։

Եղան շատ մը հարցումներ, որոնց մասին ընկերը տուաւ գոհացուցիչ պատասխաններ։ Թելադրեց ամէն կերպ օժանդակել արտասահմանի մամուլներուն, կուսակցական գործունէութիւնը վառ պահելու համար։

Պատգամաւորական ժողովը գնահատեց Կեդրոնական Վարչութիւնը։

ԸՆԿԵՐ ՍԱՊԱՀԻ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆԻ ՀԱՐՑ

Ժողովը լսեց Վարիչ Մարմնի կողմէ ներկայացուած այդ խնդիրը և որոշեց խնդրին վերջնական կարգադրութիւնը թողուլ յաջորդ Վարիչ Մարմինին։

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԴԱՏ

Ժողովը նկատեց որ ներկայի քաղաքական պայմանները որեւէ նոր փոփոխութիւններ ու խնդիրներ չեն յառաջացուցած այդ ուղղութեամբ Պատգ. Ժողովի զբաղման արժանի, հետեւաբար՝ որոշեց մնալ հետեւողական նախորդ Պատգամաւորական Ժողովի որոշումներուն։

ԹՂԹԱԿԻՑ ԴԷՊԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ժողովը որոշեց Ամերիկայի Շրջանէն թղթակից մը ուղարկել Խորհրդային Հայաստան, հայրենիքի մշակութային և այլ մարզերուն մօտէն ծանօթանալու և տեղեկութիւններ քաղելու։

ՆԵՐԴԱՂԹ

Այս խնդրին տակաւին որեւէ գործնական փուլի մէջ մտած չըլլալուն՝ ժողովը որոշեց մնալ հետեւողական նախկին Պատգամ. ժողովներու տուած որոշումներուն։

ԿՈՄԿՈՒՍ ԵՒ ՄԵՆՔ

Ժողովը նկատի առաւ Վարիչ Մարմնի կողմէ բերուած, Կոմկուսի և մեր փոխ-յարաբերութեանց խնդիրը։

Երկարօրէն այս հարցը քննելէ ետք, եկաւ այն եզրակացութեան թէ՝ ներկայ քաղաքական և ընկերային պայմանները փոփոխութեան ենթարկած են Կոմկուսի նախկին ուղղութիւնը։ Թէ մենք, որպէս աշխատաւոր դասակարգի շահերը պաշտպանող կուսակցութիւն, հոգեւին երբ կը հաւատանք Խորհրդային արդի իրականութեան, պարտաւոր ենք, յօգուտ այդ աշխատաւոր դասակարգի շահերուն, առանց վերյիշելու անցեալը, ամէն ջանք թափել վերահաստատելու մեր բարւոք փոխ-յարաբերութիւնները Ամեր-Կոմկուսի և այլ առաջաւոր աշխատաւորական միութիւններու հետ։

Այդ առթիւ, որոշուեցաւ թելադրել յաջորդ Վարիչ Մարմինին, որ իր կողմէ պաշտօնական այցելութիւն տալով աշխատի վերականգնեցնել մեր յարաբերութիւնները։

ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Զէյթունի և Սասունի տօնակատարութիւններու առթիւ կատարուելիք հանգանակութեան համար երկար արտայայտութիւններէ ետք, ժողովը որոշեց հանգանակութիւնը կատարել հրապարակաւ. գումարի քանակը որոշուեցաւ 25,000 տոլար։

Հանգանակութիւնները պիտի վարեն իւրաքանչիւր շրջանի Գործադիր յանձնախումբերը, տեղական պայմաններու համապատասխան ծրագրով և Ամերիկայի Շրջանի Վարիչ Մարմնի կարգադրութեան և հսկողութեան տակ։ Վարիչ Մարմնի գանձապահին պիտի փոխանցուին հանգանակուած բոլոր գումարները։

Հանգանակելիք գումարին քանակը պիտի յայտարարուի «Երիտասարդ Հայաստան»ի մէջ։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԴՀ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Ժողովը նկատեց որ Բարեգործականը տառապած գաղթահայութեան նիւթապէս միակ օժանդակող կազմակերպութիւնն է, որոշեց՝ հնարաւոր միջոցներով աջակցել անոր և պահել այս առթիւ նախապէս տրուած մեր որոշումներուն ուղղութիւնը։

ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆՆԵՐ

Ժողովը ի մտի ունեցաւ Խորհրդային Հայաստանեան հայրենակցականներու ընծայելիք օգուտը ի մասնաւորի գալիք ներգաղթի շարժումներու առթիւ, որոշեց ամէն ջանք թափել, սիրաշահելու այս հաստատութիւնները և զանոնք մղել դէպի Խորհրդային Հայաստանեան քաղաքականութիւն։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Ժողովը որոշեց 62րդ Պատգամ. Ժողովի անունով հեռագիրներ ուղարկել հետեւեալ պետական մարդկանց, շնորհաւորելով Դաշնակիցներու յաղթանակը և հաւաստիացնելու մեր անկեղծ աջակցութիւնները համաշխարհային խաղաղութեան համար թափած իրենց ջանքերուն։

Հեռագիրները պիտի ուղարկուին Մոլոթովին, Նախագահ Թրումէնին, Քալենինին, Սովետ դեսպանին, Խորհրդային Հայաստանի վարչապետին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին և Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդին։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ԽՕՍՔԸ ԳԱՂԹԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Հնչակեան յայտնի մտաւորական ընկ. Սիրվարդը խտացնելով 62րդ Պատգամ. Ժողովի մաքուր հայեացքները, ներկայացուց ժողովին։ Ժողովը բուռն ծափերով հաստատեց խնամուած բանաձեւը և որոշեց մամուլով սեփականութիւնը դարձնել գաղթահայ ժողովուրդին։

Նիստը փակուեցաւ խանդավառ տրամադրութեամբ։

ՆԻՍՏ Ե.

Ժողովը բացուեցաւ իր ատենին։ Դիւանը վերընտրուեցաւ և զբաղեցաւ վերջին երկու հարցերով։

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Ժողովը նկատեց որ այս հարցը կ՚իյնայ յաջորդ Վարիչ Մարմնի իրաւասութեան սահմաններուն մէջ, որոշեց թողուլ զայն Վարիչ Մարմնի կարգադրութեան։

ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄՆԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ

Ընտրուեցաւ եռապատիկ ցանկի յանձնախումբ.— Ընկերներ՝ Մ. Թառայեան, Ս. Յակոբեան և Յ. Մուրաչեան։

Գոց քուէով յաջորդ տարուան Վարիչ Մարմնի անդամ ընտրուեցան ընկերներ՝ Սիրվարդ, Ս. Սիմոնեան, Ս. Շահէն, Ա. Շամլեան, Մ. Թառայեան և Ա. Ֆիլեան։

Փոխանորդներն են՝ ընկերներ Ս. Սարգիսեան, Յ. Գ. Ճերմակեան, Արդարունի և Ա. Մուրատեան։

Բուռն և խանդավառ ծափահարութիւններ սկսան ողջունելու նորընտիր Վարիչ Մարմինը։ Ուրախ, շէնշող տրամադրութիւններով, ոտքի վրայ երգուեցաւ «Հեռաւոր Երկիր»ը և փակուեցաւ 62րդ պատմական Համագումարը, Սեպտ. 3, երեկոյեան ժամը 5ին։

Պատգամաւոր ընկերներ մեկնեցան գոհունակ և բարձր տրամադրութիւններով։

Յարգանաց տուրք Ուստրի մասնաճիւղերուն.— *Պատգամաւորական ժողովս իր սրտագին գնահատանքը կը յայտնէ Ուստրի արանց և կանանց մասնաճիւղերուն և Նիւ Ինկլէնտի Գործադիր Մարմնին, որոնք ամէն դիւրութիւն ընծայեցին պատգամաւոր ընկերներուն և ընկերուհիներուն և հնչակեանի վայել նուիրումներով օգնեցին ժողովի յաջողութեան։*

Ուստրի ընկերուհիներու պատրաստած սեղանները ամէն գնահատանքներէ վեր ըլլալով՝ կը յայտնենք ընկերական խորին շնորհակալութիւններ։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
62րդ Պատգամ. ժողովի Դիւան

Ատենադպիր
Ա. ՇԱՄԼԵԱՆ

Ատենապետ
Վ. ՏԻՐԱՏ

1945 Սեպտ. 3, Ուստր, Մես.

Շրջանիս 62րդ Պատգամաւորական ժողովի սոյն արձանագրութիւնը կը հաստատենք։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
Վարիչ Մարմին

Ատենադպիր
Պ. ՊՈՆՏԱՑԻ

Ատենապետ
Ս. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Հոկտ. 5 1945, Նիւ Եորք, Ն. Ե.

ՈՅԺ ՏԱԼ ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՄԻՋՈՑԱՒ ՆԵՐԳԱՂԹԻ ԳՈՐԾԻՆ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ 66ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻՆ

Գումարուած Ուստրի մէջ, 1949 Մայիս 28, 29, 30ին

ՆԱԽԱՆԻՍՏ (*Շաբաթ*, 28 *Մայիս*)

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 6ին (կ. ե.)։ Վարիչ Մարմնի կողմէ ընկերներ Խաչիկ Մուրատեան և Ս. Սիմոնեան կատարեցին վկայագրերու ճշդումը։ Ներկաներու թիւը մեծամասնութիւն ըլլալով՝ ընտրուեցաւ օրուան դիւանը.— Ընկ. Կ. Տէրտէրեան՝ Ատենապետ և Յ. Մուրաչեան՝ Ատենադպիր։

Հաշուեքննիչ Յանձնախումբի անդամ ընտրուեցան ընկերներ՝ Խ. Խայաճանեան, Ա. Մուրատեան և Ա. Երամեան։ Իսկ հարցերը դասաւորող յանձնախումբի անդամ՝ ընկերներ Վ. Զուգասըզեան, Յ. Գ. Ճերմակեան և Կ. Տէրտէրեան։ Ընկեր Ատենապետի հրաւէրով կեդր. Վարչութեան ներկայացուցիչ ընկ. Վ. Զուգասըզեան նախագահեց ժողովին։ Ընկերներ Յ. Գ. Ճերմակեան, Տոքթ. Մազկ և Մ. Թարայեան ժողովին քաջալերական ուղերձներ ըրին։

Կարդացուեցան ընկերներ Ս. Շահէնի, Ա. Շամլեանի և Մ. Տօնապետեանի ժողովիս յաջողութեան համար բարեմաղթութիւններով լի նամակները։ Ընկ. Տօնապետեանը ժողովիս նուէր ղրկած էր 10 տոլարի գումար մը։

Ամերիկայի Յառաջդիմական Միութեան կեդր. Վարչութեան քարտուղար Օգսէն Սարեան շնորհաւորական հեռագրով յաջողութիւն կը մաղթէր ժողովիս։

Դիւանի ուղղուած նամակներու ընթերցումէն յայտնի եղաւ որ հետեւեալ մասնաճիւղերը իրենց ձայնը ղրկած էին դիւանին, Քլիվլէնտի ձայնը փոխանցուեցաւ ընկ. Միրիճան Ծերուկեանի, իսկ Եունիըն Սիթիի ձայնը՝ ընկ. Ջաւէն Ղուկասեանի։

Լինի մ.ճիւղի անդամներէն ընկ. Ս. Խաչատուրեան ժողովին ներկայ էր։ Նկատելով որ յիշեալ մասնաճիւղը Վարիչ Մարմնի կողմէ իր վրայ դրըւած կուսակցական բոլոր պարտականութիւնները լրիւ կատարած է, ժողովս միաձայնութեամբ ընկերը ընդունեց որպէս պատգամաւոր Լինի մ.ճիւղին, հակառակ վկայագիր բերած չըլլալու հանգամանքին։

Ժողովս երկար գրաւեցաւ Լորէնսի ընկերներէն Ս. Յակոբեանի խնդրով։ Թեր ու դէմ կարծիքներէ և բուռն վիճաբանութիւններէ ետք, ընդունուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Լորէնսի անդամներէն Սարգիս Յակոբեան իր կուսակցութեանս հանդէպ բռնած անվայել ընթացքով, Լորէնսի և շրջակայ մ.ճիւղերու կեանքը խանգարելով և Շրջանային Գործադիր Յանձնախումբի ու Վարիչ Մարմնի հանդէպ դատապարտելի դժուարութիւններ յարուցած ըլլալով՝ 66րդ Պատգամաւորական ժողովս զայն արտաքսեց կուսակցութենէն»։

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 10.30ին։

66րդ Պատգմ. ժողովին մասնակցող պատգամաւորներու անուններն ու անոնց բերած գումարներու ցանկը.

Մասնաճիւղ	Պատգամաւոր	Տոլար
Նիւ Եորք (արանց)	*Պօղոս Դարբինեան*	20.00
Նիւ Եորք (կանանց)	*Կ. Տէր Գրիգորեան*	50.00
Ֆիլատելֆիա (արանց)	*Աւետիս Երամեան*	50.00
Եունիըն Սիթի »	*Ջաւէն Ղուկասեան*	
Նուարք »	*Յովհաննէս Պժեան*	40.00
Պրիճփորթ »	*Խ. Խայաճանեան*	100.00
Լին »	*Սարգիս Խաչատուրեան*	40.00
Շիքակօ »	*Մանուկ Ալեքսանեան*	100.00
Տիթրոյիթ »	*Միսաք Ժամկոչեան*	200.00
Փոնթիաք »	*Միրիճան Ծերուկեան*	
Լոս Անճելըս »	*Մանուկ Ալեքսանեան*	
Քլիվլէնտ »	*Միրիճան Ծերուկեան*	50.00
Ինտիըն Օրչըրտ-Սփրինկֆիլտ (արանց)	*Յակոբ Գոլճեան*	100.00
Ինտիըն Օրչըրտ-Սփրինկֆիլտ (կանանց)	*Ատրինէ Գոլճեան*	100.00
Մելֆըրտ (կանանց)	*Պապէս Էհմալեան*	50.00
Մելֆըրտ (արանց)	*Արշակ Նուրճանեան*	50.00
Վայթընսվիլ »	*Բարգէն Գասպարեան*	100.00
Վայթընսվիլ (կանանց)	*Բարգէն Գասպարեան*	20.00
Լովէլ »	*Արշալոյս Կուտուզեան*	50.00
Լովէլ (արանց)	*Սահակ Կուտուզեան*	150.00
Ուստր »	*Մ. Տէրտէրեան, Ա. Մուրատեան*	50.00

Ուսար (կանանց)	Ժ. Տէրտէրեան, Մ. Ղուկասեան	30.00
Փրավիտէնս »	Յ. Մուրաչեան	25.00
Փրավիտէնս (արանց)	Հ. Պօյաճեան, Յ. Մուրաչեան	100.00
Փութաքէթ »	Յովակիմ Մասոյեան	
Ֆրեզնօ		50.00
Ընկ. Մարտիրոս Տօնապետեանէ նուէր		10.00
	Ընդհ. գումար	1565.00

Կեդր. Վարչութիւն	Վ. Զուգասըրգեան
Վարիչ Մարմին	Խ. Մուրատճեան
«Երիտ. Հայաստան»ի վարչութիւն	Պ. Դարբինեան
Նիւ Եորքի Գործ. Յանձնախումբ	Յ. Գ. Ճերմակեան
Նիւ Ինկլընտի » »	Կ. Տէրտէրեան
Կայծերու Կեդր. Վարչութիւն	Ալ. Միքայէլեան

ՆԻՍՏ Ա.

Ժողովը բացուեցաւ Մայիս 29, Կիրակի առաւօտ ժամը 10ին։

Ներկաներու մեծամասնութեամբ դիւանը անցաւ օրակարգի հարցերուն։ Նախանիստին արձանագրութիւնը կարդացուելով վաւերացուեցաւ։

Դիւանը որոշուեցաւ պահել նոյնը, քարտուղարի փոփոխումով։ Քարտուղար ընտրուեցաւ ընկ. Խաչիկ Մուրատճեան։

ՕՐԱԿԱՐԳ

1) **Քաղաքական դէպքեր եւ մեր գործելակերպը.**— Այս հարցը թեր ու դէմ արտայայտութիւններէ և լուսաբանութիւններէ ետք, հասաւ այն եզրակացութեան թէ, այն աշխատաւորական շարժումներն ու պայքարները որոնք կը հետապնդեն աշխատաւոր դասի անտեսական բարելաւումը և թէ այժմեան խաղաղութեան համար տարուող աշխատանքները, մանաւանդ Միացեալ Նահանգներու և Սովետ Միութեան միջեւ, որոնց համակցողութեամբ աշխարհը նորանոր արիւնահեղութիւններէ կ'ազատէ, Հնչակեան մամուլը և բեմը պէտք է զօրավիգ կանգնի այդ շարժումներուն, իր կարելին ընելով խաղաղութեան պահպանման համար, որ պաշտպանութիւնն է Սովետ Հայաստանի։

2) **Վարիչ Մարմնի բարոյական հաշուետուութիւնը.**— Ընկ. Սարգիս Սիմոնեան կարդաց Վարիչ Մարմնի և «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրութեան բարոյական հաշուետուութիւնը և տուաւ լայն և ընդարձակ լուսաբանութիւններ կուսակցական կեանքի շուրջ։ Տեսնուեցաւ որ կուսակցութիւնը անցնող տարեշրջանին ունեցած է իր վերելքն ու վայրէջքը, բայց աշխատող և նուիրուող ընկերներու ջանքերով բոլորած է դրական տարի մը եւս։ Պատգամ. Ժողովը՝ աննպաստ պայմաններու տակ իսկ ձեռք բերուած լաւ և աչքի զարնող արդիւնքները տեսնելով՝ իր գնահատութիւնը տուաւ։

Ժողովի ընթացքին հասան երեք հեռագիրներ. Մին Ազգային Խորհուրդի Վարիչ՝ Ազնաքեանէ, միւսը՝ Սան Ֆրանչիսկոյի Հնչակեան մասնաճիւղէն, որոնք շնորհաւորելով ժողովը, կը ցանկային նորանոր յաջողութիւններ։ Նոյնիմաստ հեռագիր մը ղրկած էր նաեւ ընկ. Պ. Պոնտացին։

Ժողովը մեծամասնութեամբ և բուռն ծափահարութեամբ պարտք դրաւ դիւանին վրայ Վարիչ Մարմնի անդամ ընկ. Պ. Պոնտացիի հիւանդութեան առթիւ անմիջապէս հեռագրով մաղթել իրեն շուտափոյթ և կատարեալ ապաքինում։

3) **Ազգային Խորհուրդ եւ Ներգաղթ.**— Այս խնդրին շուրջ լուսաբանութիւններ տուին ընկերներ Ս. Սիմոնեան և մեր ներկայացուցիչները՝ Մ. Թարայեան և Տ. Կոզիկեան, որմէ ետք, Պատգամ. Ժողովը որոշեց ա՛լ աւելի նուիրուիլ անոր, քանի որ ներգաղթը Ազգային Դատը լուծելու միջոցներէն մին է, իսկ Ազգային Խորհուրդը այդ ներգաղթին մղում և ուղղութիւն տուող մարմինը։ Պատգամ. Ժողովը որոշեց նմանապէս դիմում կատարել Ազգ. Խորհուրդին, որ երկրորդ քոնկրէսի մը գումարման համար քայլեր առնէ, որ իր մեծ արժէքը պիտի ներկայացնէ նախորդին նման ազգային ու քաղաքական տեսակէտով։

Նիստը փակուեցաւ ժամը 2ին, կէսօրէ ետք ժամը 3ին վերսկսելու պայմանաւ։

ՆԻՍՏ Բ.

Ժողովը բացուեցաւ ժամը 3.30ին, միեւնոյն դիւանով. ընկերներու ամբողջութիւնը ներկայ ըլլալով՝ Դիւանը անմիջապէս անցաւ օրակարգի հարցերուն։

4) **Կազմակերպչական հարցեր եւ գործիչ.**— Այս հարցը անցնող պատգամ. ժողովները ընդունած են որպէս անհրաժեշտ միջոց Շրջանիս վերելքին և կազմակերպութեան համար։ Սակայն, որոշ դժուարութիւններու և արգելքներու պատճառով հնարաւոր եղած չէ կա՛մ արտասահմանէն և կա՛մ Շրջանէս գործիչ մը ճարել ցարդ։ Ժողովը տրուած հաւաստիքներու վրայ յենուելով՝ պարտք կը դնէ նորընտիր Վարիչ Մարմնին վրայ, նկատի ունենալ Ֆրանսայի Շրջանէն ընկ. Աբրահամ Արապեանը և ուրիշ ընկեր մը, որուն անունը պիտի հաղորդուի իրեն։ Նկատի ունենալ նմանապէս Եգիպտոսէն ընկ. Ա. Գալըյեանը, քանի որ յայտնուեցաւ թէ՝ ան արդէն փափաք յայտնած է Ամերիկա գալու համար։

5) **«Երիտասարդ Հայաստան»ի տարածումը ապահովող միջոցներ.**— Թերթի տարածման ու ապահովման իբր միջոց, ժողովը ընդունեց հետեւեալ պայմանները. ա) Քաջալերել գործակալները բարոյապէս, բ) Բաժանորդագրութիւնը շարունակել, գ) Իւրաքանչիւր ընկերէն ստանալ առնուազն մէկ նուիրատուութիւն և յաջորդ տարուան թերթի բաժանորդներուն քանակը բարձրացնել 5000ի, ընկերներու բացառիկ աշխատանքով։

6) **Տպարանի հարց.**— Ժողովը սկզբունքով ընդունեց թերթին համար տպարանի մը կազմաւորման հարցը և ընտրեց Կեդր. Յանձնախումբ մը, որ պիտի ջանայ տարուան մը ընթացքին որոշ ծրագրով գոյացնել հարկ եղած գումարը՝ յիշեալ նպատակին համար։ Յանձնախումբի վայրը նշանակուեցաւ Տիթրոյիթ, իսկ անդամներ ընտրուեցան նոյն քաղաքէն ընկերներ Ահարոն Սարգիսեան, Թորոս Թորոսեան, Ե. Պահլաւունի, Միսաք Ժամկոչեան և Միրիճան Ներուկեան։ Յանձնախումբը պայման դրաւ ժողովին վրայ, որպէսզի

իրաւասութիւն տայ իրեն, խնդրի չ'իրագործման պարագային, այս նպատակով հաւաքած գումարները վերադարձնել նուիրատուներուն։

7) **Կայծեր եւ «Արմինիա-Սփարք».**— Շրջանիս Կայծ Երիտ. Միութիւնը ա՛լ աւելի զօրացնելու եւ զայն կազմակերպչական աշխատանքի մղելու նախաձեռնութեամբ, ժողովս նշանակեց ընկերներ Մարտիրոս Թարայեան եւ Յարութիւն Մուրաչեան Կայծերու Կեդր. Վարչութեան մօտ խորհրդատուի հանգամանքով։

8) **Մենք եւ արտասահմանի քոյր շրջաններ.**— Լսելով Վարիչ Մարմնի ընդարձակ զեկոյցը Հնչակեան քոյր շրջաններու կեանքի եւ գործունէութեան, մասնաւորապէս Լիբանանի Շրջանի դժուարին եւ սակայն տիրապետող դիրքի մասին եւ նիւթական աջակցութիւնը, ինչպէս եւ Ֆրանսայի ցաւալի դրութեան պատկերը որ երկուքի բաժնուած է գրեթէ եւ «Նոր Աշխարհ» դադրած է, թելադրեց Վարիչ Մարմնին որ իր կարելին ընէ շրջաններուն աջակցելու եւ իր բարոյական ազդեցութիւնը գործածէ Ֆրանսայի մէջ երեւան եկող ցաւալի պարագան դարմանելու, ներդաշնակութիւն ստեղծելու ի սէր կուսակցութեան մասնակցութեան։

9) **Զեկոյց Հնչակեան Պատմագրութեան Յանձնախումբի.**— Յանձնախումբի կողմէ ընկ. Սիրվարդ կարդաց գրաւոր ընդարձակ զեկոյց իր կատարած նիւթական եւ բարոյական գործունէութեան շուրջ։

Ժողովս լսելով կատարուած աշխատանքները, եկաւ այն եզրակացութեան, թէ Հնչակեան Պատմութեան հրատարակութիւնը անհրաժեշտ է, որոշեց ընթացք տալ գործին, որուն համար ընտրուեցաւ նոր յանձնախումբ մը հետեւեալ ընկերներէ.— Սիրվարդ, Խաչիկ Մուրատճեան՝ Փրովիտէնսէն եւ Մարտիրոս Թարայեան՝ Նիւ Եորքէն։

Յանձնախումբի զեկոյցի ընթացքին եղան կարգ մը արդարացի դիտողութիւններ։

Յաջորդ Վարիչ Մարմնի ընտրութեան համար եռապատիկ ցանկ պատրաստող յանձնախումբի անդամ ընտրուեցան ընկերներ՝ Մանուկ Ալեքսանեան, Յ. Մուրաչեան, Ա. Երամեան, Ա. Մուրատեան եւ Յ. Գ. Ճերմակեան։

Ժողովը փակուեցաւ գիշերուայ ժամը 12ին։

ՆԻՍՏ Գ.

Նիստը բացուեցաւ Մայիս 30, Երկուշաբթի առաւօտեան ժամը 10ին։ Կարդացուեցաւ նախորդ երկու ժողովներու արձանագրութիւնը եւ վաւերացուեցաւ։ Դիւանը նոյն կազմով մնաց պաշտօնի վրայ։

10) **Խ. Միութեան եւ Խ. Հայաստանի շարժանկարներ ապահովելու հարց.**— Այս հարցի գործադրութիւնը ձգուեցաւ նորընտիր Վարիչ Մարմնին։

11) **Խ. Հայաստանի մշակութային պաշտօնէութեան հետ գործօն յարաբերութիւն.**— Այս հարցի լուծումը նմանապէս ձգուեցաւ Վարիչ Մարմնին։

12) **Կեդր. Վարչութեան զեկոյց. Ընդհանուր Պատգմ. Ժողով.**— Կեդրոնական Վարչութեան լիազօր-ներկայացուցիչ ընկ. Վահան Զուգասըզեան հակիրճ տեղեկութիւններ տուաւ Կեդր. Վարչութեան դրութեան ու կատարած աշխատանքներու մասին։ Անդրադարձաւ նմանապէս 11րդ Ընդհ. Պատգմ. Ժողովի անհրաժեշտութեան ու անյապաղ գումարման շարժառիթներուն, որուն առթիւ ամէնէն զօրեղ ձայնը բարձրացուցած է Մերձաւոր Արեւելքի Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Կեդրոնական Մարմինը։ Որմէ ետք պատգամաւոր ընկերներ ունեցան իրենց լուսաբանական արտայայտութիւնները եւ միաձայնութեամբ թելադրեցին 1950ին, Յուլիս կամ Օգոստոս ամսուան մէջ գումարել ակնարկուած ժողովը եւ անմիջապէս ձեռնարկել նախապատրաստական աշխատանքներու։

13) **Վարիչ Մարմնի ընտրութիւն.**— 21 անդամներէ բաղկացեալ եռապատիկ ցանկի մը վրայ քուէարկութիւն կատարուելով՝ տուաւ հետեւեալ արդիւնքը.

1) Ընկ. Պետրոս Պոնտացի 29 քուէ։
2) Ընկ. Սիրվարդ 33 քուէ։
3) Ընկ. Սարգիս Սիմոնեան 33 քուէ։
4) Ընկ. Մարտիրոս Թարայեան 28 քուէ։
5) Ընկ. Խաչիկ Մուրատճեան 27 քուէ։
6) Ընկ. Մանուկ Ալեքսանեան 23 քուէ։
7) Ընկ. Յարութիւն Մուրաչեան 11 քուէ։

Յաջորդական առաւել քուէ ստացողներն են.— Ընկերներ Արսէն Տեպպաղեան՝ 10 քուէ, Յ. Գ. Ճերմակեան՝ 6 քուէ, Պօղոս Դարբինեան՝ 5 քուէ։

Ընկ. Յ. Մուրաչեանը անմիջապէս ժողովիս յայտնեց իր փափաքը թէ՝ տուեալ պայմաններու բերումով՝ պիտի չկարենայ ընդունիլ իրեն յանձնուած կուսակցական այս պարտականութիւնը եւ թէ ինք ուրախութեամբ կը փոխանցէ այդ պաշտօնը յաջորդ առաւել քուէն ստացող ընկ. Ա. Տեպպաղեանին։ Պատգամաւորներ ծափահարեցին ընկերոջ այս ժեսթին համար։

Ժողովը վերջացաւ ժամը 12ին։ Բոլոր պատգամաւորները ստորագրելով արուած որոշումներուն տակ, «Հեռաւոր Երկիր»ով փակեցին Ամերիկայի Շրջանի 66րդ Պատգմ. Ժողովը։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի
66րդ Պատգմ. Ժողովի Դիւանի

Ատենապետ
Խ. ՄՈՒՐԱՏՃԵԱՆ

Ատենադպիր
Կ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

ԾԱՆՕԹ.— ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՄԷՋԲԵՐԱԾ ԵՆՔ ՅԱՊԱՒՈՒՄՆԵՐՈՎ։

ԱՅՍՕՐ՝ ԻՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻՆ, ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՆԵՐԿԱՅԱՆԱՅ ՄԻԵՒՆՈՅՆ ՏԵՍԼԱԿԱՆՈՎ՝

ՄԻԱՑԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՎԱՐՁԱԿԱՐԳՈՎ

Պատմագրքիս Ա. հատորին մէջ, ուրուագծելով Ամերիկայի Հնչակեան կուսակցութեան առաջին հանգրուանը, զայն համարած էինք հայ յառաջադէմ բեղուն հատուած մը, որ իր մէջ կը համախմբէր գաւառներէն Ամերիկա հաստատուած հաւատաւոր ուխտաւորները Մայր Կուսակցութեան:

Ուխտաւորներ՝ որոնք իրենց ճակտին դրոշմը առած էին տառապող հայ օճախներու ծուխէն, բայց ժամանակաւորապէս լքած իրենցմէ, հետագային վերադառնալու եւ ջահավառելու երդումով:

Պատմագրքիս Բ. հատորին մէջ կը տեսնենք այդ արի ու տիպար հատուածին ազգասիրական ջերմ գեղումը, հայրենասիրական անվերապահ նուիրումը հանդէպ վայրագ թուրքի ձեռքով անհիտուած հայրենակիցներուն եւ մոխրացած օճախներուն:

Ամերիկահայ Հնչակեան հայը ցոյց տուաւ աննկուն կորով մը, պողպատեայ կամք մը, վերականգնելու համար քանդուած Հայաստանը, համախմբելու համար վայրավատին տարտղնուած բեկորները, Արարատեան Հայաստանի եւ Կիլիկեան Հայաստանի կրծքին վրայ:

Ամերիկահայ Հնչակեան զանգուածը պարպեց իր քսակը, պարզեց իր բազուկը բոլոր այն հայերուն առջեւ, ո՛ր Կուսակցութեան դրօշի տակն ալ ըլլային, ո՛ր յարանուանութեան անունով ալ ներկայանային: Հայրենիքի եւ Ազգի սիրոյն՝ ան գործակցեցաւ հայ համայնքի բոլոր հատուածներուն հետ, հայ թէ օտար բոլոր հայրենասէր կուսակցութեանց հետ՝ բարեկամ թէ հակառակորդ, նպատակակէտ ունենալով ազգին եւ հայրենիքին շահը, միշտ առաջնորդուելով սոցիալիստական յստակ սկզբունքներով:

Շատ անգամ տարբեր հոսանքներ արհամարհեցին իր ոյժը, անտեսեցին իր քանակը, ծաղրեցին իր յաւակնութիւնները, բայց ան՝ Մայր Կուսակցութեան ամերիկահայ բանակը, անկաշառ խոյանքով նետուեցաւ գոյամարտի ասպարէզը, միշտ խլելով առաջնութիւնը եւ առաջնորդութիւնը՝ հանգանակութեան, կամաւորագրութեան եւ գրոհումի:

Ապացո՞յց, իր հարիւր հազարաւոր տոլարներու նուիրումը, իր տանեակ հազարներու հայդուկային խումբերու առաքումը եւ հազարաւոր նահատակներու ողջակիզումը արիւնոտ պայքարներու ընթացքին:

Արարատեան Հայաստանի, Կիլիկեան եւ Արարայի լեռներու եւ դաշտերու մէջ ամերիկահայ հնչակեանը առատօրէն խառնեց իր հարազատ զաւակներու բախուն սրտէն հոսած բոսոր արիւնը, որմէ առկայծեցան Կիլիկիոյ ժամանակաւոր անկախութիւնը եւ Արարատեան Հայաստանի, Մայիսեան եւ Նոյեմբերեան Հայաստանի շօշափելի Անկախութիւնները:

Ամերիկահայ հնչակեան զանգուածը՝ թէեւ ենթարկուած ամենակուլ դրամատիրութեան խորշակային շունչին, մինչեւ օրս, եւ վաղը ան պիտի մնայ ամրակուռ, նոյնիսկ քառասուն ջաղջի քարի տակ եւ պիտի ըսէ՝ «զա՛րկ, բայց գիտցիր, որ կենդանի եմ. զա՛րկ, բայց լսէ իմ վերջին խօսքը. չեմ մեռնիր, մինչեւ չտեսնեմ նորէն միլիոն հայուն համախմբումը Մայր Հողին վրայ. մինչեւ չգոցեմ նահատակներուս բաց աչքերը՝ Հայրենիքի օճախին շուրջ, մայրական թեւերուն տակ կառուցուած *Հնչակեան Պանթէոն*ին մէջ»:

Այսօր, ամերիկահայ Հնչակեան հատուածը, իր մէջ կը պահէ Կուսակցութեան *Կեդրոն*ի կնիքը, Կուսակցութեան մտքի գանձերը, արխիւները եւ զոհուած ու զոհաբերող սերունդի պատմագրութեան նախաձեռնութիւնը:

Այսօր ան ռահվիրան է ոչ միայն Հնչակեան կուսակցութեան, այլ եւ պահակ կեցած զինուորը Հայկական Հարցին՝ Հայաստանի հողերու կցման եւ Միացեալ ու Անկախ Հայաստանի շեփորակիրը:

Ամերիկահայ Հնչակեան կուսակցութեան պատմութեան երրորդ հանգրուանին մէջ մենք պիտի տեսնենք անոնց մտաւոր գանձերու ներկայութիւնը եւ ազդեցութիւնը հայ մշակոյթի եւ քաղաքական ուղիղ կեցուածքին վրայ:

Իբր ապացոյց երէկի եւ այսօրուան, Հնչակեան կուսակցութեան անսասան կառուցուածքին, գաղափարի տեւականացումին, տեսլականի նոյնացումին, հոս կը զետեղենք 1962ի Հրահանգ-Շրջաբերականը, ուղղուած Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան շրջաններու Վարիչ Մարմիններուն, մասնաճիւղերուն եւ Պատմագրքի խմբագրութեան:

ՀՐԱՀԱՆԳ-ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐՈՒՆ

Սիրելի՛ ընկերներ,

1962 Նոյեմբեր 15 թուականը, կը դրոշմէ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան կազմութեան 75ամեակը:

Հայ ժողովուրդի ազատագրութեան նուիրական նպատակով 1887 Նոյեմբեր 15ին, Զուիցերիոյ Ժընեւ քաղաքին մէջ խումբ մը լուսամիտ հայրենասէրներով կազմուած ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ, զրահաւորուած Մարքսիստական առաջաւոր գաղափարներով, ՀՆՉԱԿ օրգանով իջաւ հրապարակ նպատակելով բռնակալներու փարատիչ *ճիրաններէն տառապող հայութիւնը առաջնորդել ազատագրութեան հանգրուանը՝ յեղափոխութեան ճանապարհով:*

75 տարիներու ընթացքով՝ յեղափոխութեան փշոտ ճանապարհով քալող Հնչակեան մարտական կուսակցութեան առանձնապէս թրքական վանդալիզմին դէմ յայտնաբերած յեղափոխական ցնցումները, տեղաւորուած են Հայ Ազատագրութեան Պատմութեան փառաւոր էջերուն մէջ:

Հնչակեան գործունէութեան այդ փառաւոր յուշարձաններն են,— Փոքր Հայքի, Բինկեանի և Կարնոյ հայդուկային ապստամբութիւնները, Պապը Ալիի և Գում Գափուի ցոյցերը, Սասնոյ և Զէյթունի պատմական ըմբոստութիւնները:

Պատմական անհերքելի իրողութիւն է, որ բոլոր ազգերու ազատագրութիւնները յառաջացեր են յեղափոխութեամբ։

Նոյնքան պատմական իրողութիւն է, որ բոլոր ազգերու ազատութիւնները ընթացեր ու անցեր են յեղափոխական հայրենասէրներու բրդացած դիակներէն հոսող՝ ծովացած արիւններու մէջէն։ Շատ յաճախ ազատագրութեան յեղաշրջումները կարծուած են խեղդուած... բայց մեռած չեն. անոնք ծլարձակուած և կործանած են բռնակալութիւնները ի վերջոյ։

Այսպէս է պատմութեան արձանագրած ազգերու ազատագրութեան արիւնոտ ճանապարհը, ուրկէ քալեր է Հայ Յեղափոխական Հնչակեան կուսակցութիւնը։

Հայ յեղափոխութեան մօր, Հնչակեան կուսակցութեան ցանած յեղափոխական սերմերու ծլարձակումները, խորունկ նշանակութիւն ունեցան ոչ միայն Տաճկահայաստանի մէջ յայտնաբերուած Սուէտիոյ, Հաճընի, Վանի, Շապին Գարահիսարի, Եդեսիոյ, Այնթապի, Ամանոսի, Կիլիկիոյ, Զաթի և Մուսա գիւղի ինքնապաշտպանութեան արիւնալից կռիւներու իրողութեամբ, այլև Կովկասեան մարզին մէջ տարածուն հանգամանքներով գաղափարեց տիտան մասսայական ղեկավարներ և ազատագրութեան կռուաճակատները բռնող՝ յեղափոխական տիտան հերոսներ, որոնք յենուելով Ռուս յեղափոխական աշխատաւորութեանց օգնող օրհնաբեր ուսին, 1920 Նոյեմբեր 29ին խորտակեցին յետադիմութիւնը և հաստատեցին մեր դուրգուրանքներու և պաշտամունքին առարկայ լուսապայծառ Խորհրդային Հայաստանը։

Իր ուխտին և միսիային հաւատարիմ Հնչակեան կուսակցութիւնը, առանց ազդուելու քաղաքական աշխարհի այլազան ձևի վերիվայրումներէն՝ կ'աշխատի Տաճկահայաստանի ազատագրութեան։ Տաճկահայաստանի ազատագրութեան հարցը Հնչակեան կուսակցութեան գոյութեան և գործունէութեան հիմնաքարերու գլխաւորներէն ըլլալով՝ կուսակցութիւնը իր մամուլներով և բեմերով կը պանծացնէ ազատագրուած Խորհրդային Հայաստանը և Հայկական Հարցի արդար լուծման կը ձգտի։

Արևմտեան ազգերու գաղթավայրական կեղտոտ խնդիրներու աղմկարարութիւններէն ազդուելու չենք։ Հաստատ հաւատքով ի մտի ունենանք թէ՝ Արևմուտք—Արևելք ոյժերու հաւասարակշռութիւնը համաշխարհային խաղաղութեան անտեսանելի աղբիւրն է, ուրկէ միայն պիտի գայ Հայ Իրաւունքներու և Հայկական Դատի արդար լուծումը։

Ուստի անհրաժեշտ է, որ մեր ապրած երկիրներու մէջ, գործակցելով խաղաղասէր ժողովուրդներու հետ, մերկացնենք պատերազմի հրձիգները, ուժեղացնելու համար ազգերու միջև խաղաղ համակեցութիւնը և Համաշխարհային Խաղաղութիւնը։

Նկատի ունենալով Հնչակեան կուսակցութեան 75 տարիներու ազգանուէր յեղափոխական գործունէութիւնը և իր գաղափարական ամրութիւնը,

Կեդրոնական Վարչութիւնս հպարտանքով կը հրահանգէ Հնչակեան շրջաններու վարիչ մարմիններուն և բոլոր մասնաճիւղերուն, որ 1962 Նոյ. 15էն սկսած, խնամուած պատրաստութեամբ տօնակատարուի Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան 75ամեակը։

Եօթանասուն և հինգ ամեակի գաղափարական մեծութիւնն ու փառքը լուսաշողելու է հայ աշխատաւորական շերտերէն ներս, զանոնք օղակելու և կապելու Խորհրդային Հայաստանին և Հայկական հարցին։

* * *

Ընկերնե՛ր, ուրախութեամբ կու գանք աւետել ձեզի թէ՝ 1963 Թուականին մեր կուսակցութեան 75 ամեակի տօնակատարութեանց ընթացքին լոյս տեսած կ'ըլլայ Հնչակեան Պատմութեան առաջին հատորը։ Բայց առաջին ստուար հատորը չի կրնար ամբողջացնել ուղիղ երեք քառորդ դարու ընթացքին ցնցող անցքերու և գաղափարական պանծալի գործունէութիւններով առլցուն Հայ Յեղափոխական Պատմութիւնը։ Արդ, անհրաժեշտ է, որ լոյս ընծայուի նաև Հնչակեան Պատմութեան երկրորդ հատորը։ Ծանր զոհողութիւններու ենթարկուած Պատմութեան Կեդրոնական Յանձնախումբը և Խմբագրութիւնը կարիքն ունի բարոյական և նիւթական օժանդակութեան։

Բոլոր շրջաններու մէջ մեր կատարելիք գործերն են.—

Ա.— Բաժանորդագրել և տարածել Հնչակեան Պատմութիւնը։

Բ.— Ուժեղացնել Հնչակեան օրգաններ, «Երիտասարդ Հայաստան»ը, «Արարատ»ը և «Շարժում»ը։

Գ.— Գաղթահայ հայրենասէր մասսաներու մտահոգման և օժանդակութեան առարկայ հանդիսացնել, հայաստութեան եղակի օճախներ Սահակեան և Կիլիկեան վարժարանները և Հ. Մ. Մ. երիտասարդական կազմակերպութիւնը, Լիբանանի և Սուրիոյ մէջ։

Դ.— Կազմակերպել Հայ նոր սերունդը Հ. Մ. Մ.ի ծրագիր-ուղիով, զանոնք փրկելու ուծացումէն և ձուլումէն։

Ե.— Անվարան գործակցիլ Հայաստանեան կազմակերպութիւններու հետ, չեզոքացնելու համար Խորհրդային Հայաստանի, Հայկական Հարցի և Ներգաղթի թշնամիները։

Զ.— Արևմտեան գաղութատիրական ազգերու նենգամտութեանց պատճառաւ, Ազգերու Միութեան Քարտուղարութեան դարակներուն մէջ անտարբերութեան մատնուած Հայկական Իրաւունքներու Պահանջագիրը տեղքայլի չենթարկելու համար, գաղթահայ կազմակերպութիւններու հետ, ներոյժ աշխատանքներով միջոցներ որոնել, Ազգերու Միութեան անդամ նոր-ազատ փոքր ազգերու մեծամասնութեան քուէն (ձայնը) ընկերացնելու խորհ. Ազգերու ձայնին՝ ի խնդիր Հայկական Դատի արդար լուծման։ Հոգեբանօրէն, տառապանքներէն ազատագրուածին կողմնորոշումը կ'ընկերանայ տառապողին։

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Ս. Դ. Հնչակեան կազմական կանոնագրի օրինական հիմունքներով, նոր Կեդրոնական Վարչութիւն ընտրելու մասին, 1962 Ապրիլ 12 թուակիր մեր պաշտօնական նամակին պատասխանած են Հիւսիսային Ամերիկայի, Լիբանանի և Ֆրանսայի Շրջաններու Վարիչ Մարմինները։ Եթէ ստանանք Սուրիոյ, Եգիպտոսի, Պարսկաստանի և Հարաւային Ամերիկայի շրջաններու պատասխանները, մեծամասնութեան տեսակէտը գործադրելու աշխատանքին կը սկսինք անպայման։

* * *

Ի տես՝ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան մօտաւոր և հեռաւոր նպատակներու մարմնացում՝ քաղաքական և տնտեսական մարզերով ազատ, անկախ և բարգաւաճ Հայաստանին,

Ի տես՝ Հայու հանճարին յատուկ փլանաւորմամբ, հայկական կառուցումներուն ու յառաջդիմութիւններուն Մայր Հայրենիքին մէջ,

Ի տես՝ սփիւռքի անհայրենիք հայութիւնը իր տաքուկ կուրծքին վրայ ընդունելու Ներգաղթի շարժումին,

Ի տես՝ Հայութեան հոգերով և ազգային ցանկութիւններով տարուող Հայկական կառավարութեան և Հայաստանցի ժողովուրդին, մեր հոգւոյ և սրտի խորքերէն սաւառնող հպարտութեամբ կը կրկնենք.

Կեցցէ՛ Խորհրդային Հայաստանը:

Կեցցէ՛ Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Ընկերական բարեւներով

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան
Կեդրոնական Վարչութիւն

Բ. Ատենապետ	Ատենապետ	Քարտուղար
Յ. ՓԱՆԻՐԵԱՆ	Յ. ՄԱՐԻՖԵԱՆ (Կնիք)	Ս. ՇԱՀԻՆ

1962 Նոյեմբեր, 15

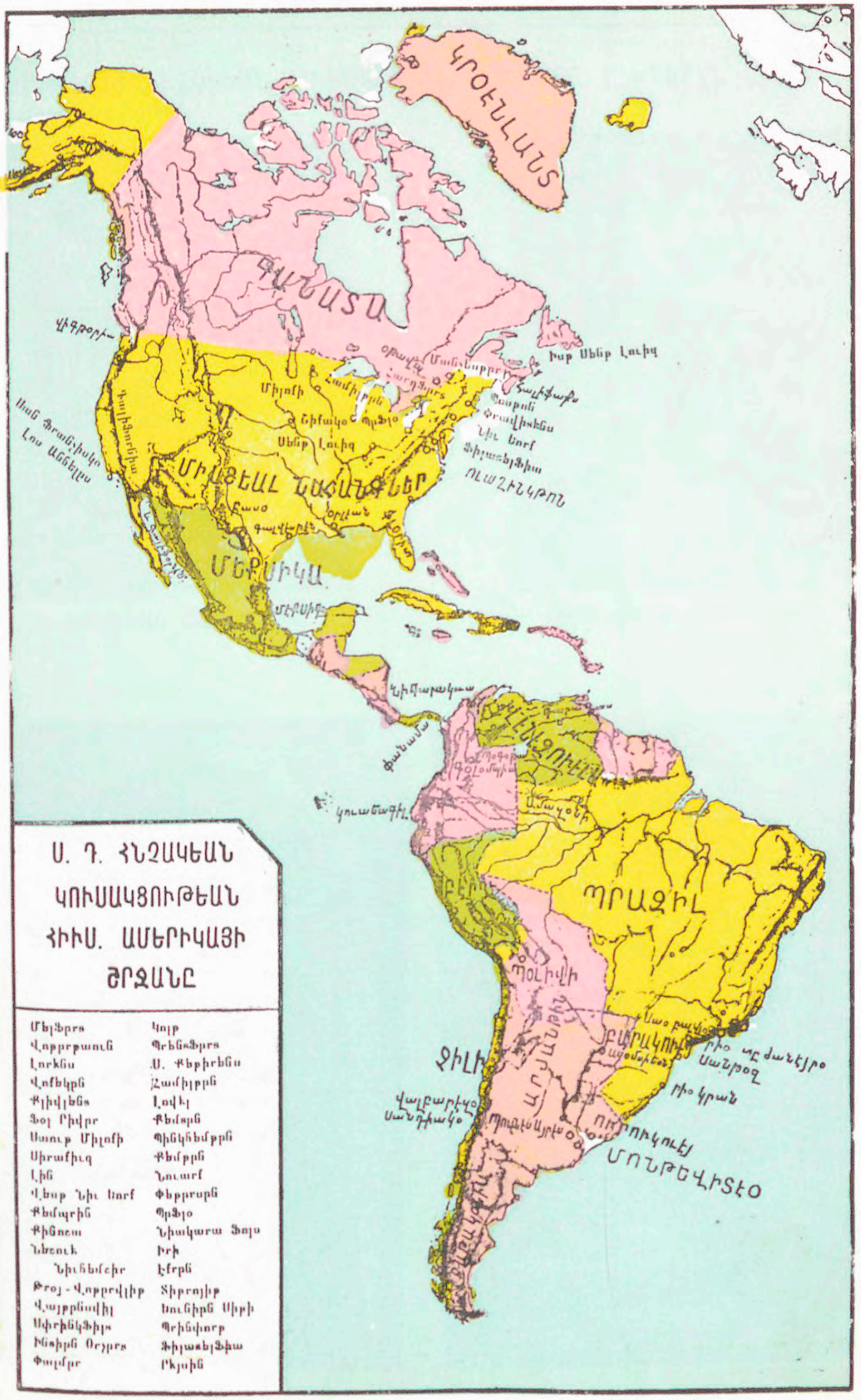
Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՀԻՒՍ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ
ՇՐՋԱՆԸ
ԳՐՕԷՆԼԱՆՏ
ԳԱՆԱՏԱ
ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ
ՈՒԱՇԻՆԿԹԸՆ
Նիւ Եորք Լուիզ
ՄԵՔՍԻԿԱ
ՎԵՆԵԶՈՒԷԼԱ
ՊՐԱԶԻԼ
ՊՈԼԻՎԻ
ՉԻԼԻ
ԱՐԺԱՆԹԻՆ
ՈՒՐՈՒԿՈՒԷՅ
ՄՈՆԹԵՎԻՏԷՕ
Ռիօ տը Ժանէյրօ
Սան Փօլօ
Պուէնոս Այրէս
Վալփարէզօ
Սանթիակօ
Ֆիլատելֆիա
Տիթրոյթ
Քլիվլենտ
Պաֆլօ
Սան Ֆրանսիսքօ
Լոս Անճելըս
Ֆրէզնօ
Մելֆըրտ
Վոթըրթաուն
Լորենս
Վոքեկըն
Քլիվլենտ
Ֆօլ Րիվըր
Սաութ Միլոֆի
Սիրաքիուզ
Լին
Վեսթ Նիւ Եորք
Քեմպրիճ
Քինսըս
Նեշուէ
Նիւհեմփշիր
Թրօյ-Վոթըրվլիթ
Վայթընսվիլ
Սփրինկֆիլտ
Ինտիըն Օրչըրտ
Փալմըր
Կոյթ
Պրենտֆըրտ
Ս. Քեթըրինս
Համիլթըն
Լովել
Քեմտըն
Պինկհեմթըն
Քեմթըն
Նուարք
Փեթըրսըն
Պաֆլօ
Նիակարա Ֆոլս
Էրի
Էլճըն
Տիթրոյթ
Եունիըն Սիթի
Պրինստըն
Ֆիլատելֆիա
Օքլըն

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՊՐՈՂ ՍԻՒՆԵՐԷՆ ՄԻ ՔԱՆԻՆ

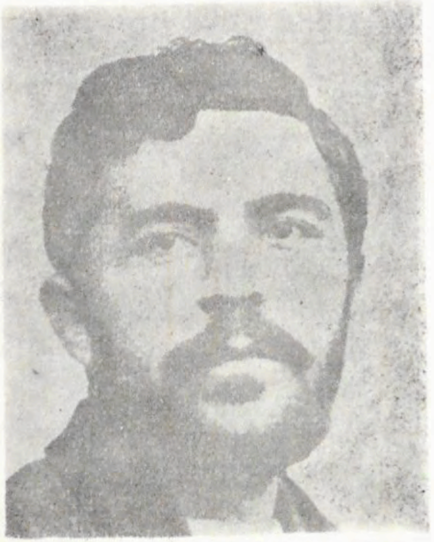

ՍԵԴՐԱԿ ՇԱՀԷՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԻՖԵԱՆ

ՍԻՄՈՆ Ս. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՆԻՐԵԱՆ

ԱՐԴԱՐՈՒՆԻ

ԱՐՄԱՆ Ց. ԿԻՉԻՐ

ԱՐՇԱՒԻՐ ՇԱՄԼԵԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի Գրինֆորթի մէջ կայացած Պատգմ. Ժողովի անդամները — 1932ին

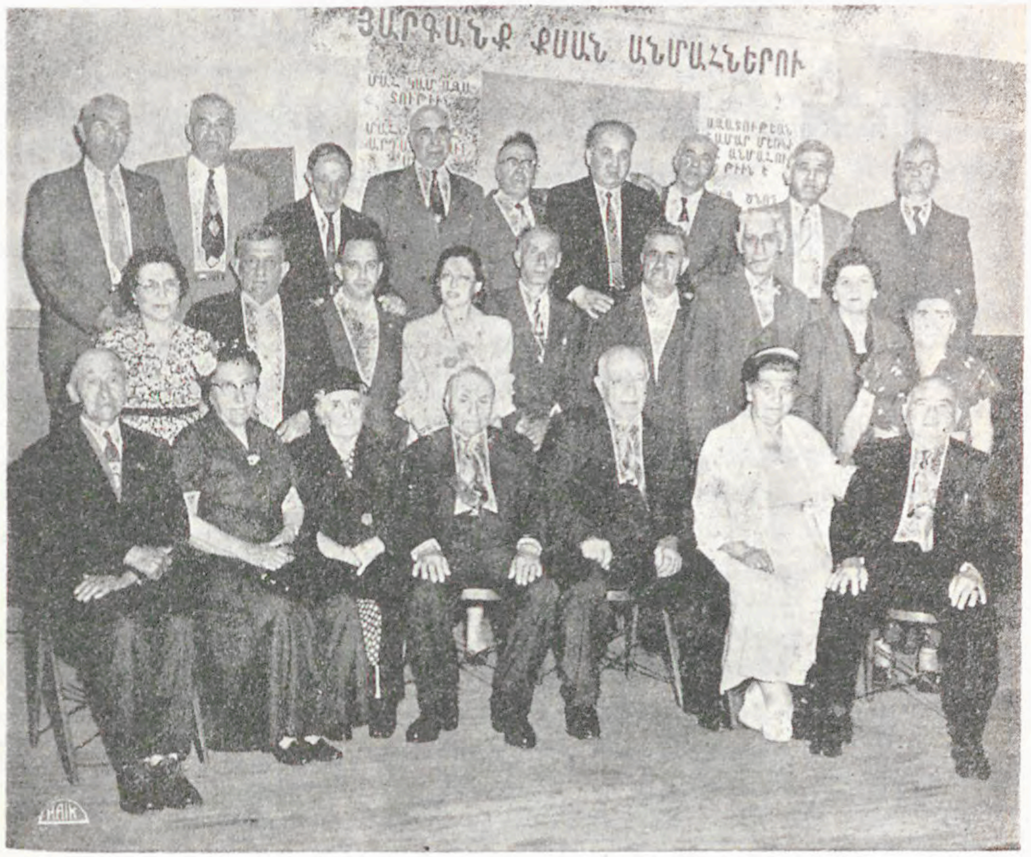

ՌԷՅՍԻՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Ձախէն աջ Ա. շարք.— Տէր եւ Տիկ. Սարգիս Տ. Սիմոնեան, ընկ. Վահան Զուգասըզեան, Տէր եւ Տիկ. Ճիւանեան, Տէր եւ Տիկ. Մանուկ Կիրակոսեան:

Բ. կարգ.— Ընկերուհի Գարամանեան, ընկ. Տովլաթ, Սահակ Վարդանեան, ընկերուհի Ռ. Անդրէասեան, ընկերներ Վահան Բարաղամեան, Եղիա Բեշիշեան, Պետրոս Առաքելեան, ընկերուհի Օլգա Գլըճեան:

Գ. կարգ.— Ընկերներ Վարդերես Կարուկեան, Փարիզլի, Պայրութ, Ներսէս Գարամանեան, Յովհ. Պանիրեան, Մարկ. Գլըճեան, Մանուկ Ճինկեօզեան, Յարութիւն Քոյօղլանեան, Գաբրիէլ Քիւլաճեան:

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

ՊՐԱԶԻԼԻՈՅ ՇՐՋԱՆ

Նախքան մեր նիւթին անցնիլը, անհրաժեշտ նկատեցինք փոքրիկ ներածականով մը ուրուագծել բոլոր այն երեւոյթներն ու շարժումները, որոնց հետ սերտ առնչութիւն ունեցած է Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան ծնունդը Ս. Փաուլօ քաղաքին մէջ։

Պրազիլը ամենամեծ հանրապետութիւնն է Հարաւային Ամերիկայի։

Հայերու գաղթը դէպի Պրազիլիա սկսած է 1890ական թուականներէն։ Անոնք գաղթած են Կիլիկիոյ եւ Բարձր Հայքի զանազան շրջաններէն, որոնց մէջ գտնուած են արհեստաւորներ եւ առեւտրականներ։ Սուրիայէն գաղթող հայերն ալ նշմարելի թիւ մը կը կազմեն եկուորներուն մէջ, որոնք նոյնպէս զբաղած են արհեստով եւ առեւտուրով։

Մինչեւ 1924, Ս. Փաուլոյի մէջ հայերը ունեցած են միայն մէկ կազմակերպութիւն՝ Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը։

Փոքր Ասիոյ ծանօթ դէպքերէն ետք, դէպի Պրազիլ պարբերաբար գաղթողներ եղած են Պոլիսէն, Իզմիրէն։ Բայց 1924ին սկսած է գաղթի ալիք մը Սուրիայէն, Յունաստանէն եւ Ֆրանսայէն դէպի Պրազիլ, որով նոյն թուականին կը սկսի գաղութահայ շարժումը Ս. Փաուլոյի մէջ։ Նախ կը կազմուի Թաղական Խորհուրդ մը, գլխաւորութեամբ Տէր Գաբրիէլ Սամուէլեանի։ Հետզհետէ հրապարակ կու գան երկու երիտասարդական միութիւններ եւ Ս. Փաուլոյի Հայ Գաղութային Միութիւնը։ Այս կազմակերպութիւնները, որքան ալ օգտակար գործունէութիւններ ունեցան, այնուամենայնիւ, անոնք ապրեցան փոխանցման շրջան մը։ Թաղականութիւնը սակայն, իր գոյութիւնը պահեց ու աստիճանաբար զարգանալով՝ հասցուց գաղութը թեմական վիճակի մը, կապուած՝ Հարաւային Ամերիկայի անուանական առաջնորդութեան։

Պրազիլ հաստատուող մեր հայրենակիցները, գրեթէ բոլորն ալ, շատ համեստ եւ տքնաջան աշխատանքներով սկսած են իրենց տնտեսական կեանքը ապահովել, ապա ինքնաբաւ վիճակի մը հասնիլ ու ամէնէն ետք, երկրին տնտեսական, առեւտրական եւ ճարտարարուեստի հրապարակներուն մէջ փայլիլ։ Արդարեւ, այսօր, յիշեալ ասպարէզներուն մէջ հայ անունը խորհրդանիշ մըն է պատուի եւ յարգանքի ու հայ առեւտրականը եւ արտադրողը կրնայ պարծենալ երկրին ամէն կողմը։ Մասնաւորապէս կօշիկի ճարտարարուեստին մէջ, հայերը ունին համբաւ եւ մեծ վարկ։ Կան նաեւ հիւսուածեղէնի, մետաքսի եւ այլ ճարտարարուեստով զբաղողներ։ Նոյնպէս կան եւ մեծ է թիւը մեծաքանակ եւ փոքրաքանակ հայ վաճառականներու, թէ՛ Ս. Փաուլօ քաղաքի եւ ներքին քաղաքներուն եւ թէ՛ այլ նահանգներու մէջ։ Գաղութը այժմ ունի երկու եկեղեցի եւ երկու ազգային դպրոց, բազմաթիւ հայրենակցական միութիւններ, մարզական խումբեր (այս կամ այն հոսանքին ենթակայ), Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութիւն, մշակութային կազմակերպութիւններ, կրթասիրացներ, կանանց օժանդակներ, երիտասարդական միութիւններ, պատերազմի աղէտեալներու եւ ներգաղթի յանձնախումբեր, Ազգային Խորհուրդ եւ քանի մը կուսակցութիւններ։ Դպրոցներու թիւը հասած է 5ի։ Այժմ կը գործեն միայն երեք դպրոցներ՝ երկուքը քաղաքին իսկ մէկը՝ արուարձանի մէջ։ Բացի Աղքատախնամ Մարմինէն, կայ նաեւ Հայ Կաթողիկէ եւ Աւետարանչական մէկ մէկ եկեղեցի։ Վերջին համայնքը ունի իր առանձին դպրոցը։ Նոյնպէս երկու համայնքներն ալ ունին իրենց օժանդակ երիտասարդական եւ բարեգործական միութիւնները։ Գաղութը ունի նաեւ երեք ամսագրեր, մին հայատառ իսկ երկուքը՝ պրազիլերէն։ Երկրին պաշտօնական լեզուն փորթուգալերէն է։

Ամբողջ Պրազիլիոյ հայ գաղութը իր մէջ կը հաշուէ մօտաւորապէս 7000 հայեր, (ճշգրիտ մարդահամար գոյութիւն չունի)։

ԻՆՉՊԷ՞Ս ԿԱԶՄՈՒԵՑԱՒ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԱՆՈՐ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ ՊՐԱԶԻԼԻՈՅ ՄԷՋ

Շնորհիւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի օրգան «Երիտասարդ Հայաստան»ի, Հնչակեան պաշտօնական խօսքը մուտք գործեր է Պրազիլ 1911 թուին, որ ունեցեր է երկու բաժանորդ Կօեազ նահանգի Մանաուզ քաղաքը եւ մի քանի հատ Ս. Փաուլոյի մէջ։ Բայց թէ ե՞րբ սկսած է հնչակեան կազմակերպուած ուժ հրապարակ գալ Պրազիլի հայ գաղութին մէջ, ճշգրտօրէն կրնանք ըսել թէ այդ սկսած է 1928ին։ Այն թուականէն մէկ երկու տարի առաջ սկսած կրկնագաղթը Սուրիայէն, Լիբանանէն, Յունաստանէն, Պոլսէն եւ Ֆրանսայէն՝ դէպի Պրազիլ, բերած է բաւականաչափ թիւով հնչակեաններ, որոնցմէ՝ Սամուէլ Ճանիկեան, Համբարձում Զօլաքեան, Անդրանիկ Սուքիասեան, Գրիգոր Կէօնճեան, Յակոբ Մարկոսեան, Պետրոս Ասլանեան, Յարութիւն Աստուրեան, Արմենակ Օտապաշեան, Աւագ Ճանիկեան, Երուանդ Տասուրեան, Ղեւոնդ Երկաթ (Տեմիրճեան), Համբարձում Պալապանեան, Եդուարդ Թօփճեան եւ Գրիգոր Շամլեան կարգ մը խորհրդակցութիւններէ ետք կը գտնեն, որ արդէն պէտք եղած գետինը պատրաստ է ընդհանուր ժողով մը գումարելու, որ տեղի կ՛ունենայ ընկ. Ե. Թօփճեանի բնակարանին մէջ, ներկայութեամբ աւելի քան 40 ընկերներու, որոնք հիմնադիրները կը հանդիսանան Ս. Փաուլոյի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղին։

Նորակազմ մասնաճիւղը նախքան հրապարակ ելլելը, կը ներգրաւէ նաեւ հետեւեալ ընկերները.— Յակոբ Ազատեան, Սիմոն Կոկոսեան, Կարապետ Պուրմաեան, Գէորգ Զալեան, Գէորգ Հանըմեան, Թադէոս Կիրակոսեան, Պետրոս Շամլեան, Մկրտիչ Մգիկեան, Սարգիս Կիզիրեան, Ստեփան Սուքիասեան եւ Մարտիրոս Ներսէսեան։

1929ին մասնաճիւղը կը սկսի յարաբերիլ պաշտօնապէս Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Վարիչ Մարմինին հետ, որմէ ստացած հրահանգ-ցուցմունքներուն համաձայն կը սկսի գործել։ Մասնաճիւղի վարչութիւնը, որ կը բաղկանար ընկերներ՝ Ա. Ճանիկեանէ, Գէորգ Զալեանէ, Ա. Օտապաշեանէ, Ս. Ճանիկեանէ և Պետրոս Ասլանեանէ, յարաբերութեան մէջ կը մտնէ ներքին գաւառներու փոքրիկ հայ գաղութներուն մէջ գտնուող հնչակեան ընկերներու հետ, որուն իբր արդիւնք՝ 1929 Յուլիս 24ին Լինս քաղաքի մէջ ընկերներ՝ Երուանդ Կարմրակի (Մխիթարեան), Գարեգին Օտապաշեանի, Համբարձում Պալապանեանի, Գրիգոր Սալեանի, Ռաֆայէլ Պալապանեանի և Գրիգոր Կէօնճեանի ջանքերով կը հիմնեն Հնչակեան մասնաճիւղ մը, որուն կ'անդամակցին հետևեալ ընկերները.— Տիգրան Ըսճեպեան, Կարապետ Քեփճէեան, Պօղոս Աւանեան, Հայկ Օտապաշեան, Գէորգ Շխրրտըմեան, Պետրոս Զարգարեան, Տէօվլէթ Չէյթունցեան, Մինաս Ղօճաօղլանեան, Անդրանիկ Պատաքեան, Նշան Նահապետեան, Յովսէփ Ապրիկեան, Մանուէլ Տէր Նշանեան, Եղիա Պալըգեան և Միհրան Պօյաճեան։

Լինսի մասնաճիւղը իր քանի մը տարուան գործունէութեան ընթացքին մեծ չափով աջակցեցաւ հնչակեան ձեռնարկներու՝ Պրազիլի մէջ։ Թանակով փոքր՝ բայց որակով մեծ ու գործունեայ մասնաճիւղը Հնչակեան բերդ մակդիրը ունէր։ Լինսի մասնաճիւղը կազմակերպած է ներկայացումներ, հանդէսներ, դասախօսական ժողովներ, խնճոյքներ և կուսակցութեան 40 ամեակի տօնակատարութիւնը։ Մեծ չափով սատարած է նաև Հնչակեան մամուլին (արտասահման) և նախաձեռնած է հանգանակութիւն մը ի նպաստ ընկ. Միհրան Աղազարեանի ընտանեկան պարագաներուն։

1934ի վերջերը Լինսի մասնաճիւղը սկսաւ կազմալուծուիլ՝ հետզհետէ ընկերներու հեռացումով, որոնք ցրուեցան զանազան քաղաքներու մէջ՝ տնտեսական պատճառներով։

Ս. Փաուլոյի Հնչակեան մասնաճիւղի անդրանիկ ձեռնարկը կ'ըլլայ Քսան Անմահներու յիշատակահանդէսը, որ տեղի կ'ունենայ 1929 Յուլիս 19-ին, մեծ բազմութեան մը ներկայութեան։ Կը նախագահէր տիար Յովհաննէս Քէչիչեան և խօսեցան ընկերներ Ս. Կոկոսեան և Ե. Կարմրակ։

Մինչև 1930 տարեշրջանի լրումը, Ս. Փաուլոյի Հնչակեան մասնաճիւղը ծաղկուն և բարգաւաճ գործունէութիւն մը կ'ունենայ և կը նկատուի գաղութիս ամենազօրաւոր կազմակերպութիւնը։

Նոյն տարին կը բացուի մասնաճիւղին «Սապահ Գիւլեան» ակումբը։

1931 Ապրիլ 9ին կը հիմնուի Ս. Փաուլոյի Հնչակեան «Վանիկ» Ուսանողական Միութիւնը՝ հետևեալ վարչական անդամներով.— Վահրամ Պիլեզիքճեան, Միհրան Գալայճեան, Մարտիրոս Ներսէսեան, Մելքոն Ծինպաշեան, Յարութիւն Ասատուրեան, Ստեփան Սուքիասեան և Յակոբ Գայսերլըեան։ Ուսանողական Միութեան անդամներու թիւը կը հասնի մինչև 30ի։

1930 Ապրիլին տեղի ունեցող ընդհ. ժողովի ընթացքին կը ներգրաւեն նաև հետևեալ ընկերները.— Սարգիս Եափուճեան, Թադէոս Գէորգեան, ըՍտեփան Պօղոսեան, Վրէժ Վրէժեան, Վարդան Մալեան, Կարապետ Սօֆեան, Պետրոս Սահակեան, Լևոն Մխիթարեան, ուսուցիչ Յարութիւն Գալայճեան, Գարեգին Էրզինկեան և այլն։

Լսարաններ և դասախօսական ժողովներու շարքը իր ուրոյն դերը կատարեց նորահաս երիտասարդութեան մէջ, որ հետզհետէ կը խտացնէր շարքերը մասնաճիւղին և Ուսանողական Միութեան։ Բոլոր ձեռնարկներու մասին օրը օրին թղթակցութիւնները կը տեսնուէին Հնչակեան մամուլին՝ ի մասնաւորի «Երիտասարդ Հայաստան»ի մէջ։

Մինչև 1931ի սկիզբը Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան գործունէութիւնը Ս. Փաուլոյի մէջ թողուց շինարար տպաւորութիւն, ունեցաւ ազդու ձայն ու տիրացաւ ուշադրաւ դիրքի՝ գաղութիս բոլոր հասարակական ձեռնարկներու մէջ։ Սակայն, 1930ի վերջերը երեք ընկերներու ելոյթը՝ «ՀՕԿ» կազմելու առնչութեամբ՝ ըստ բաւականի թալացուց հնչակեան գործունէութեան թափը և ոմանց ալ արտասահման և ներքին գաւառներ մեկնիլը պատճառ դարձան որ Ս. Փաուլոյի Հնչակեան զօրաւոր մասնաճիւղը ակարանայ և իր աշխուժութիւնը կորսնցնէ զգալիօրէն։ 1931 Ապրիլ 18ի ընդհա-

Ս. Փաուլոյի 1931ի վարչութեան խմբանկարը

խմբանկար Լիոնի մասնաճիւղին

խմբանկար «ԿԱՅԾ»ի խմբագրութեան եւ վարչական կազմին նուր ժողովով ընտրուած վարչութիւնը՝ ընկերներ Յ. Ագասեան, Կ. Պուրմայեան, Մ. Մգիկեան, Դ. Տէմիրճեան և Գ. Կէօնճեան Ուս. Միութեան գործակցութեամբ և Սեպտեմբերին ներկայացուցած «Բաւն կախաղաններ» դրաման եկաւ նոր ոյժ, կարող ներշնչելու ընկերներուն, որոնք աշխատանքի նոր տարեգլուխ մը բացին Հնչակեան կեանքին համար։

Նոր շրջանը սկսաւ նախկին խանդավառութեամբ։ Վերակազմուեցաւ Ուսանողական Միութիւնը, վարչական նոր կազմով, այսինքն՝ Միհրան Գալայճեան, Պետրոս Ասլանեան, Մելքոն Ճինպաշեան, Ստեփան Սուքիասեան և Յակոբ Մարկոսեան։

Մինչ Ս. Փաուլոյի Հնչակեան մասնաճիւղը պատրաստութիւններ կը տեսնէր «Զէյթուն» դրաման ներկայացնելու, անդին, Ուսանողական Միութիւնը իր բոլոր ոյժը լարած էր տեղական իշխանութեան կողմէ իր Միութիւնը վաւերացնելու համար, որ չուշացաւ և 15 Մայիս 1932ին Նահանգային իշխանութիւնը մասնաւոր հրովարտակով մը Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութեան վաւերացումը կը յայտարարէր պետական պաշտօնական թերթին միջոցաւ։

Ս. Դ. Հնչակեան այս կազմակերպութիւնը իր օրինական հանգամանքը ստանալէ ետք՝ աւելի լաւ կանոնաւորեց իր կազմակերպչական աշխատանքը, որու հետեւանքով 1931 Նոյեմբերին հիմնեց «Կայծ» օրգանը (խմորատիպ ամսագիր)։ Այս թերթին առաջին թիւը լոյս տեսաւ նոյն տարուան Դեկտեմբեր ամսուն։ «Կայծ»ի խմբագրական կազմը կը բաղկանար ընկերներ՝ Յ. Ագասեանէ, Մ. Մարտիրոսեանէ և Ե. Կարմրակէ։ Իսկ թերթին վարչական կազմին մէջ մտան ընկերներ՝ Ս. Սուքիասեան, Ս. Կիզիրեան և Սիմոն Աւշարեան։

Շրջաններու կազմակերպչական աշխատանքը եւս նոր փուլի մէջ մըտաւ, ըստ կանխատեսուած ծրագրին։ Այնպէս որ նոյն տարին, գործիչի հանգամանքով Ե. Կարմրակ գաւառները և այլ նահանգները շրջագայութեան ելլելով նոր մասնաճիւղեր կազմուեցան Արասաթուպա, Գամբօ, իսկ Հնչակեան խումբեր՝ Ռիօ, Կորաս և Սանթոս քաղաքներու մէջ։

1933ին ընդարձակ սրահի մը մէջ վերաբացուեցաւ «Սապահ Գիւլեան» ակումբը։ Տարի մը ետք՝ Պրազիլիոյ Շրջանի բոլոր մ. ճիւղերուն, խումբերուն և մասնաւորական ընկերներու մասնակցութեամբ գումարուեցաւ Շրջանային առաջին Պատգամ. ժողով, 22 Մարտ 1934ին։ Պատգամ. ժողովի գըլխաւոր որոշումներէն էին՝ «Կայծ»ի տպագրուած հրատարակութիւնը և կուսակցութեան հովանիին տակ նախակրթարան-դպրոցի մը բացումը։ Առաջինը իրականացաւ 1935ի Օգոստոսին և «Կայծ»ի տպագրեալ անդրանիկ թիւը լոյս տեսաւ Օգոստոս 23ին։ Իսկ դպրոցը բացուեցաւ 1935 Հոկտեմբերին։

«Կիլիկեան» վարժարանը (այսպէս կոչուեցաւ նորաբաց մեր դպրոցը) իր մասնաւոր հոգաբարձութիւնը, որուն կազմին մէջ կը գտնուէին տիար Գրիգոր Հալէպեան, Աւագ Ճանիկեան, Գէորգ Հանըմեան, Ս. Սուքիասեան, Լեւոն Մխիթարեան և Ե. Կարմրակ։ Դպրոցի ներքին տնօրէնութիւնը սիրայօժար վարեց՝ ընկ. Ե. Կարմրակ, իսկ ուսուցիչ նշանակուեցաւ՝ տիար Նազարէթ Աւետիսեանը, իրեն օգնական ունենալով երկու տեղացի վարժուհիներ։ Կարճ ժամանակ մը ետք՝ Ֆայուն տնօրէն-ուսուցիչի հանգամանքով

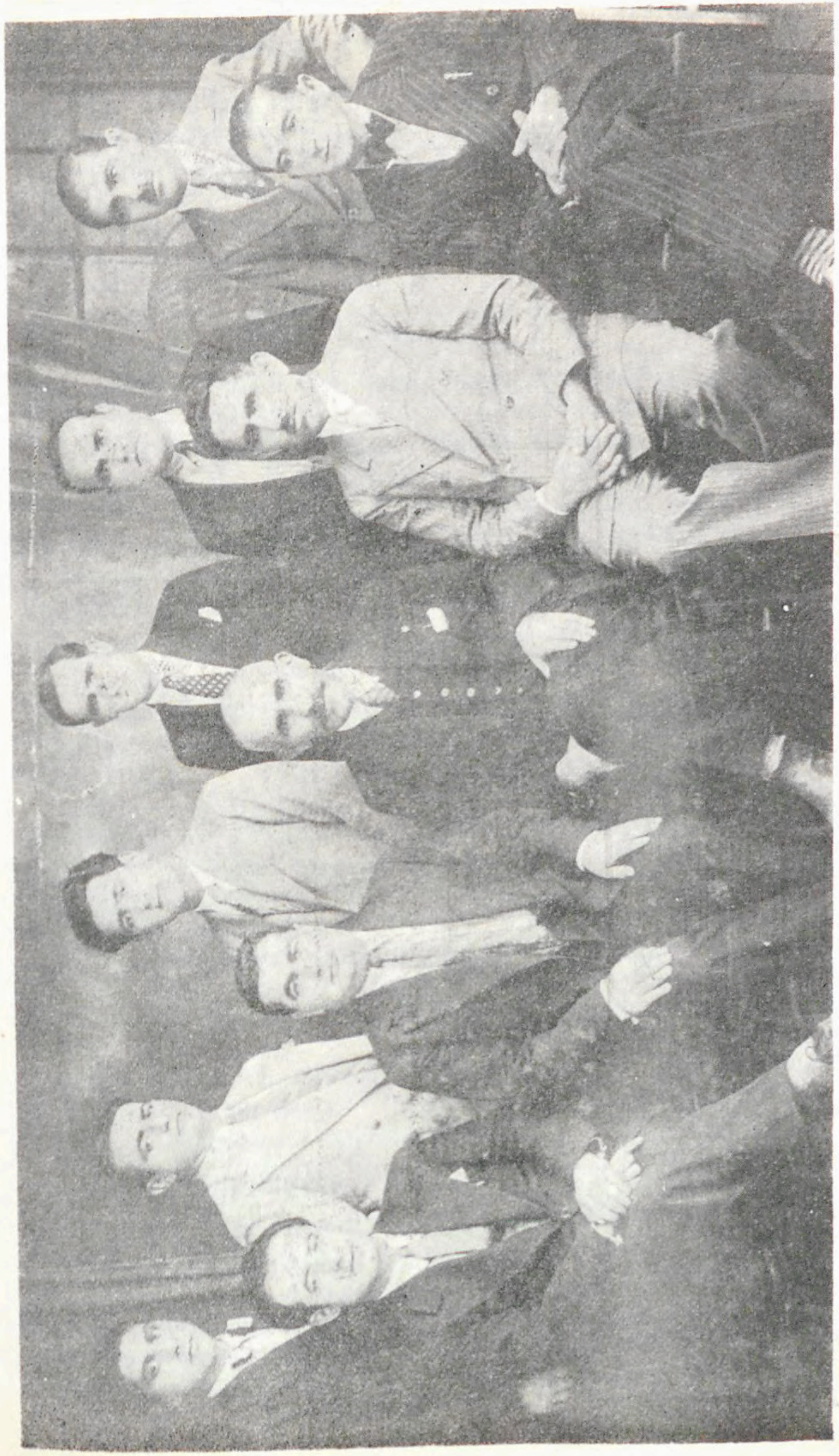

Խմբանկար Արասաթուպայի մասնաճիւղին

պաշտօնի կոչուեցաւ ընկ. Յ. Գալայճեան, որ իր պաշտօնը շարունակեց մինչեւ դպրոցին փակուիլը՝ Յուլիս 1936ին։

Յաջորդական տարիներուն կազմուեցաւ «Արծիւ» Մարզականը եւ «Վանիկ» Թատերախումբը։ Կ'արժէ յիշել դաստիարակչական այն ժողովներու շարքը, որ Տոքթ. Վահրամ Զաքարեան տուաւ զանազան նիւթերու մասին։ Իրար յաջորդեցին Մայիս Մէկեան, դպրոցական լարանական, գեղարուեստական հանդէսներն ու ներկայացումները, մանաւանդ՝ «Բաններ»ու (կրկնուած) եւ «Կարկառուն Կամարներ»ու, որոնք ցարդ գաղութի յիշողութեան մէջ թարմ եւ յիշատակելի կը մնան։

Կազմուեցաւ եւ Շինարարական (Հայաստանի) Մարմին մը, նախագահութեամբ Տոքթ. Վահրամ Զաքարեանի, գանձապահն էր տիար Ղազար Նազարեան, քարտուղարը՝ վեթերան ընկ. Յակոբ Ազատեան, իսկ խորհրդականներ՝ Տիար Յարութիւն Փալաեան եւ ընկ. Ե. Կարմրակ։

1934ին, ՀՕԿի նախաձեռնութեամբ կազմուած Ներգաղթի Յանձնախումբին մէջ կուսակցութիւնս ունէր իր առանձին ներկայացուցիչները, յանձինս՝ ընկերներ Յ. Ազատեանի եւ Ե. Կարմրակի։

Նոյն տարին, հակառակ տիրող քաղաքական (տեղական) աննպաստ պայմաններուն, Արասաթուպայի Հնչակեան մասնաճիւղը տօնեց Խ. Հայաստանի անկախութեան տարեդարձը՝ Նոյեմբեր 29ին, որուն նախագահեց վեթերան ընկեր Յակոբ Սեքսինեան. խօսեցան՝ ընկերներ Սամուէլ Ճանիկեան, Սիմոն Կոկասեան, Մարտիրոս Ներսէսեան եւ Ե. Կարմրակ։

Դարձեալ նոյն տարին, ի նպաստ ներգաղթի հանգանակութեան նիւթական մեծ զոհողութիւններ ըրին հնչակեան ընկերները. ի մասնաւորի վեթերան ընկ. Յակոբ Ազատեանի ջանքերուն շնորհիւ՝ հանգանակութեան արդիւնքը հասաւ պատկառելի գումարի մը։

Գաղութիս մէջ եղած հայրենասիրական ամէն ձեռնարկ վայելած է հնչակեաններու անվերապահ օժանդակութիւնը։ Նոյնպէս արտասահմանի Հնչակեան մամուլին, Հայաստանի Շինարարական Մարմնին, ողբացեալ ընկերներ Սարգիս Տխրունիի եւ Միհրան Ազգարեանի զաւակներուն համար եղած դրամական տուրքերը պատկառելի գումարի մը կը հասնին։

1936 Փետրուար 27–29ին Պրազիլիոյ Շրջանի Գ. Պատգամ. Ժողովը գլխաւորաբար զբաղեցաւ Հարաւային Ամերիկայի Շրջանային Համագումարի հարցով։

Ստորեւ կու տանք Պրազիլիոյ Շրջանի Գ. Պատգամաւորական Ժողովի «Արձանագրութիւն»ը։

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊՐԱԶԻԼԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ Գ. ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ

ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ Ս. ՓԱՈՒԼՕ, 27—29 ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1936

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պրազիլիոյ շրջանի 3րդ Պատգամ. Ժողովը իր անդրանիկ նիստը գումարեց Ս. Փաուլոյի մասնաճիւղի «Սապահ–Գիւլեան» ակումբի մէջ, ներկայութեամբ հետեւեալ մասնաճիւղերու պատգամաւոր ընկերներուն՝

Ս. ՓԱՈՒԼՕ.— Ընկերներ՝ Ս. Սուքիասեան, Ս. Գիզիրեան. Լ. Մխիթարեան եւ Յ. Գայսերլեան։

ԱՐԱՍԱԹՈՒՊԱ.— Ընկերներ՝ Ս. Կոկասեան, Ս. Ճանիկեան եւ Մ. Ներսէսեան։

ԼԻՆՍ.— Ս. Կէօտէլէքեան,

ԳԱՄԲՕ ԿՐԷՆՏԻ.— Ռ. Պալապանեան, խորհրդական՝ Ե. Կաիկեան։

ԳՈՐԾ ՄԱՐՄԻՆ.— Գ. Խանըմեան եւ Ե. Կարմրակ։

Պատգամաւոր ընկերներու վկայականները ստուգելէ ետք, յանուն Գործ. Մարմնի ընկեր Ե. Կարմրակ բարի գալուստի ուղերձով բացուած յայտարարեց ժողովը եւ հրաւիրեց ներկաները որ ընտրեն դիւան մը, ժողովը վարելու համար։ Ձեռնբարձ քուէարկութեամբ դիւանի ատենապետ ընտրուեցաւ ընկեր Ս. Կոկասեան, Ատենադպիր՝ ընկեր Մ. Ներսէսեան։

Ապա ժողովը ընտրեց հարցերը դասաւորող յանձնախումբ մը, բաղկացեալ հետեւեալ ընկերներէ՝ Ս. Ճանիկեան, Ս. Սուքիասեան եւ Մ. Ներսէսեան. հաշուեքննիչ յանձնախումբ՝ բաղկացեալ՝ ընկերներ Լ. Մխիթարեանէ, Յ. Գայսերլեանէ եւ Ս. Կէօտէլէքեանէ, որմէ ետք մէկ ժամով ընդհատուեցաւ ժողովը, ժամանակ տալու համար յանձնախումբերու աշխատանքին։

Բ. ՆԻՍՏ

Տեղի ունեցաւ նոյն օրը (Հինգշաբթի) նոյն վայրին մէջ ժամը 6–ին, ներկայ էին բոլոր պատգամաւորները, բացի ընկ. Ռ. Պալապանեանէ, որ անակնկալ պատճառաւ ստիպուած էր մեկնիլ։

Դիւանը մնաց անփոփոխ։

Նախորդ նիստի արձանագրութիւնը վաւերացնելէ ետք, ժողովը լսեց հաշուեքննիչ յանձնախումբի տեղեկագիրը, որուն համաձայն՝ Գործադիրի եւ «Կայծ»ի միջեւ հաշիւները մանրակրկիտօրէն քննելէ ետք, գտած է ճիշդ եւ համապատասխան արձանագրութեան, միաժամանակ ներկայացնելով խմբագիրի եւ դրաշարի պարտական 400,000 ր. բաց մը։

ԴԱՍԱՒՈՐՈՒԱԾ ՀԱՐՑԵՐ

1.— Զեկուցում Գործադիր Մարմնի։
2.— Կարգապահութիւն եւ աշխատանքի կեդրոնացում։
3.— Մեր դիրքը հայ քաղաքական եւ այլ կազմակերպութեանց հանդէպ։
4.— Գաղութահայ եւ կրթական գործ։
5.— Միացեալ ճակատ։
6.— Խ. Հայաստանի շինարարութիւն։
7.— Մամուլ։
8.— Ներգրաւում մեկուսացած ու հեռացած ուժերու։
9.— Հարաւային Ամերիկայի շրջանի Պատգամ. Ժողովի գումարում։
10.— Գործիչ։
11.— Ընտրութիւն թերթի վարչութեան եւ խմբագրի։
12.— Ընտրութիւն Գործ. Մարմնի։

Գործադիր Մարմնի կողմէ ընկ. Ե. Կարմրակի գրաւոր զեկուցումէն, ժողովս քաղեց, որ Գործադիր Մարմինը իր միամեայ գործունէութեան ընթացքին, կարգ մը արդարանալի թերութիւններով հանդերձ ու հակառակ ընկերներու ոմանց անկարգապահութեան ու այլ դժուարութիւններու, կրցած է կուսակցական միասնականութիւնը պահել ու յառաջացնել պատուաբեր աշխատանք, ինչպէս և շուրջ 70 աշակերտով կրթական հաստատութիւն։

Զեկուցումէն ետք՝ ժողովս միաձայնութեամբ ընդունեց ընկ. Ս. Ճանիկեանի հետեւեալ բանաձեւը.

«Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պրազիլիոյ Շրջանի 3րդ Պատգամ. Ժողովս, լսելէ ետք ընկ. Կարմրակի զեկուցումը Գործադիր Մարմնի միամեայ գործունէութեան շուրջ և զայն մանրակրկիտ քննութեան առարկայ դարձնելէ ետք՝ կ'արձանագրէ գոհունակութիւն ու ջերմօրէն կը շնորհաւորէ Գործադիր Մարմինը»։

Հարց Բ.— Պատգամաւորական ժողովները բազմիցս զբաղեցնող այս հարցը, ժողովի ուշադրութիւնը կեդրոնացուց իր վրայ ու թեր ու դէմ կարծիքներու փոխանակութիւններէ ետք, միաձայնութեամբ որոշուեցաւ՝ հրահանգել մասնաճիւղերու վարչութեանց, որ աչալուրջ կերպով հսկեն կարգապահութեան ու անդամները — առանց բացառութեան — ենթարկեն կանոնադրային պատժական տրամադրութիւններուն։ Նոյնպէս, որոշուեցաւ մասնաւոր պաշտօն տալ Գործադիրին, որ իր ձեռքը կեդրոնացնէ ընդհանրական բնոյթ կրող կուսակցական ամէն աշխատանք ու թոյլ չտայ, որ մասնաճիւղերը՝ առանց իր ցուցմունքներուն, նոյնանման պարագաներուն ինքնագլուխ քայլեր առնեն։

Հարց Գ.— Մեր դիրքը հանդէպ այլ կազմակերպութեանց կը մնայ այնպէս, ինչպէս որ սահմանուած էր նախորդ Պատգամ. Ժողովով, սակայն, նկատի առնելով որ Խ. Հայաստանի բարեկամ կազմակերպութեան մօտ բուռն ցանկութիւն կայ համագործակցութեան ու համերաշխութեան, նկատելով նաև, որ նոյն ոգին եւս կը տիրէ մեր ընկերական շրջանակին մէջ, ժողովս մեծամասնութեամբ կ'որոշէ՝ վերապահելով շինարար քննադատութիւն՝ թելադրել մեր մամուլին, գործիչ և բեմախօս ընկերներուն, մասնաճիւղի վարչութեան, որ դադրեցնէ ամէն ձեւի պայքար այն կազմակերպութեան դէմ ու հարցի արմատական լուծումը տանիլ Հարաւային Ամերիկայի շրջանային ժողովին։

Հարց Դ) Այս հարցն ալ, նոյնպէս, կը մնայ անփոփոխ, բացի հանգամանքէ մը. նկատի ունենալով վերջացող տարուան ընթացքին, Շրջանիս նախաձեռնութեամբ ու միջոցներով ի գոյ եկած Կիլիկեան վարժարանի ժողովրդականացման նպատակը, Ս. Փաուլոյի Հնչակեան Ուսանողական Միութեան հովանաւորութեան տակ կազմուած Ուսումնական Ընկերութիւնը զօրացնել համակիր բոլոր տարրերով, հակառակ պարագային վարժարանը կրկին դնել շրջանիս հակակշռին տակ։ Այս տեսակէտը ընդունուեցաւ ներկաներու բացարձակ մեծամասնութեամբ։

Յառաջացած ժամանակը նկատի առնելով՝ նիստը փակուեցաւ ժամը 11ին, Գ. նիստը յաջորդ օր նոյն վայրը և նոյն ժամուն գումարելու որոշումով։

ՆԻՍՏ Դ.

Թէև որոշուած էր գումարել օր մը առաջ, սակայն, բնական պատճառաւ գումարուեցաւ Շաբաթ երեկոյ ժամը 7ին, նոյն վայրը։ Ներկայ էին բոլոր պատգամաւորները։ Դիւանը մնաց անփոփոխ։

Հարց Ե.— Նկատի ունենալով որ տեղւոյս վրայ ո՛չ լէկալ կազմակերպութիւն գոյութիւն ունի և ո՛չ ալ քաղաքական պայմանները թոյլատու են, Պրազիլիոյ Հնչակեան Շրջանը ի վիճակի չզգար ինքզինք ընկերային և կամ քաղաքական միացեալ ճակատ կազմելու միջազգային գետնի վրայ։

Հարց Զ.— Ժողովս որոշեց այս հարցը եւս անփոփոխ պահել, սակայն, գործնական գտաւ՝ որ մեր ներկայացուցիչի միջոցով թելադրել ի գոյ Խ. Հայաստանի Շինարարական Մարմնին, որ իր աշխատանքը զօրացնէ։ Պարտականութիւն տալ նաև բոլոր մեր ընկերներուն որ ամէն տեսակէտով օժանդակեն Շինարարական Մարմնի բոլոր ձեռնարկներուն։

Հարց Է.— Այս հարցի շուրջ նախքան որևէ որոշում կայացնելը, ժողովս լսեց «Կայծ»ի վարիչ ընկերոջ տեղեկատուութիւնը, ուրկէ տեսնուեցաւ որ՝ ի նպաստ թերթին ցարդ եղած նիւթական և բարոյական օժանդակութիւնը խիստ սահմանափակ է։ Անոր կարիքները լրացնելու համար անհրաժեշտ է 500 բէյզի հայթայթում։ Սպառումը գոհացուցիչ նկատելով հանդերձ՝ պէտք կը տեսնուի ունենալ կարող խմբագրի մը և այս՝ մանաւանդ անոր համար, որ թերթի որակը բարձրացնելուն և անոր ալ աւելի տարածուելուն ազդակ կը հանդիսանայ։

Ընկ. խմբագրին նախանձախնդիր և անկողմնակալ այս տեղեկատուութիւնը ժողովս մասամբ ընդունեց, սակայն անոր բարւոք կարգադրութիւնը որոշեց յանձնել Հարաւային Ամերիկայի Շրջանային Պատգամ. Ժողովին։ Իսկ 500 հազար բէյզի հայթայթելը յանձնեց Գործադիր Մարմնին։

Հարց Ը.— Նկատի ունենալով որ կարգ մը մեկուսացած և առանց պատճառի հեռացող ընկերներու հանդէպ վարչութիւններ անտարբեր կը գտնուին, ժողովս կ'որոշէ՝ Գործադիր Մարմնի միջոցաւ հրահանգել մասնաճիւղերու վարչութեանց, որ այցելութիւններով միշտ հետաքրքրուին ու աշխատին ներգրաւել զանոնք։ Իսկ այն ընկերները, որոնք հրապարակային [illegible] [illegible] հեռացած են և տրամադրութիւն ցոյց կու տան վերադառնալու կուսակցութեան, այդպիսիներ պարտին՝ նախքան վերադարձը, դրուար կամ մամուլով յետս կոչել իրենց հրաժարականը։

Հարց Թ.— Նկատի ունենալով որ նախանցեալ և անցեալ տարիներու ընթացքին մշակուած այս հարցը՝ Գործադիր Մարմինը չէ կրցած դրական լուծում տալ իր չափազանց զբաղումներուն հետեւանքով, ժողովս որոշեց լիազօրել Գործադիր Մարմինը, որ ներկայ տարուան Յունիսի սկիզբը — ամէն բանէ առաջ — իրականացնէ Հարաւային Ամերիկայի Շրջանի Հնչակեան անդրանիկ Պատգամ. Ժողովի գումարումը։

Հարց Ժ.— Հարաւային Ամերիկայի Շրջանի համար արտասահմանէն գործիչ մը բերելու հարցը՝ ժողովս որոշեց տանիլ նոյն շրջանի Պատգամաւորական Ժողովին։

Հարց ԺԱ.— Միաձայնութեամբ թերթի վարչութեան անդամներ ընտրուեցան ընկերներ՝ Գ. Խանըմեան, Յ. Գայսէրլեան և Լ. Մխիթարեան։ Իսկ խմբագրութիւնը՝ յետ պնդումներու՝ կրկին ստանձնեց ընկ. Ե. Կարմրակ, պայմանաւ սակայն, որ իր պաշտօնավարութիւնը տեւէ մինչեւ Հարաւային Ամերիկայի Շրջանային Պատգմ. Ժողովին գումարումը։

Հարց ԺԲ.— Ընկ. Ե. Կարմրակի առաջարկութեամբ, ժողովս մեծամասնութեամբ ընդունեց՝ Գործադիր Մարմինը ընտրել Նորուէսթի շրջանէն, որուն դիւանը պիտի գտնուի Արասաթուպա քաղաքը։

Գաղտնի եւ առաւել քուէարկութեամբ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պրազիլիոյ Շրջանի Գործադիր Մարմնի՝ ընկերներ Գ. Օտապաշեանի, Ս. Կէօտէլեկեանի, Մ. Ներսէսեանի, Ս. Կակոսեանի եւ Ս. Ճանիկեանի անդամներ ընտրութիւնը, Պատգմ. Ժողովը ընդունեց խանդավառ ողջոյններով ու երկարատեւ ծափերով։

Պատգմ. Ժողովը իր օրակարգի բոլոր հարցերը լուծուած տեսնելով, վերջ տուաւ իր աշխատանքին, բայց նախքան զայն փակելը՝ Դիւանի Ատենապետը, Ատենադպիրը եւ բոլոր պատգամաւոր ընկերները տպաւորիչ ճառերով իրենց գոհունակութիւնը յայտնեցին Պատգմ. Ժողովի համերաշխ ոգիին ու տուած արդիւնքներուն եւ ջերմ ողջոյններ ու կեցցէներ տուին Պրազիլիոյ Շրջանի նորընտիր Գործադիր Մարմնին, Հարաւային Ամերիկայի Հնչակեան կուսակցութեան, Կուսակցութեանս Կեդր. Վարչութեան եւ Խ. Հայաստանին, որոնց մասնաւորաբար ձայնակցեցաւ Կուսակցութեանս Կեդր. Վարչութեան Հարաւային Ամերիկայի ներկայացուցիչ ընկերը։

Կուսակցասէրի բնական նախաձեռնութեամբ՝ ընկ. Ս. Սուքիասեան 200հազար ր. նուիրելով, առաջարկեց այժմէն իսկ սկսիլ Հարաւային Ամերիկայի Շրջանային Պատգմ. Ժողովի Պրազիլիոյ պատգամաւոր ընկերոջ ճանապարհածախսի հանգանակութիւնը, որուն արձագանք տուին ընկերներ Մ. Ներսէսեան՝ 100 հազար ր., Ս. Ճանիկեան՝ 100 հազար ր., Ս. Կակոսեան՝ 50 հազար ր. եւ Ա. Ճանիկեան՝ 50 հազար ր.։

Կիրակի օրուան արշալոյսը մօտ էր ծագելու (ժամը 3), երբ պատգամաւոր ընկերները ցրուեցան բարձր տրամադրութեամբ։

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Պրազիլիոյ Շրջանի
3րդ Պատգմ. Ժողովի Դիւանի

Ատենադպիր
Մ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Ատենապետ
ՍԻՄՈՆ ԿԱԿՈՍԵԱՆ

(Կնիք)

Բնագրին հետ ճիշդ ըլլալը կը հաստատենք։

Սոց. Դեմ. Հնչակեան Կուս. Պրազիլիոյ Շրջանի
Գործադիր Մարմին

Ատենապետ
Մ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Ատենադպիր
Ս. ՃԱՆԻԿԵԱՆ

* * *

Պրազիլիոյ Գ. Պատգմ. Ժողովի օրակարգի նիւթ եղող «Հարաւային Ամերիկայի Շրջանային Պատգմ. Ժողովը» իրականացաւ 1936 Յուլիս 14ին։ Պուէնոս Այրէսի մէջ գումարուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Հարաւային Ամերիկայի Շրջանի անդրանիկ Համագումարը։ Այս պատկառելի

Պրազիլիոյ Շրջանի Ս. Փաուլոյի մէջ 1936 Փետրուարի Գ. Պատգամաւորական ժողովը

ժողովը իր վրայ հրաւիրեց հասարակութեան բոլոր խաւերու ուշադրութիւնը և արժէ ծնունդ տուաւ «Շարժում» շաբաթաթերթը, որուն առաջին թիւը լոյս տեսաւ 1937ի սկիզբը, Պուէնոս Այրէսի մէջ։

Սոյն Համագումարին կազմակերպիչը եղաւ Պրազիլիոյ Հնչակեան Շրջանը, որ Համագումարին մասնակցեցաւ առանձին պատգամաւորով, յանձին ընկ. Ե. Կարմրակի, որ Կուսակցութեան Կեդրոնի ներկայացուցիչն էր միանգամայն։

Խմբանկար Հարաւային Ամերիկայի Ա. Շրջանային Պատգմ. ժողովի

Հարաւային Ամերիկայի Շրջանային անդրանիկ Համագումարէն բղխող Վարիչ Մարմնի լիազօրութեամբ՝ ընկ. Ե. Կարմրակ շուրջ երեք ամիսներ շրջելով զանազան գաղութներ՝ Մոնթեվիտէօ (Ուրուկուէյ), Գորտոպա (Արժանթին) և այլն, տեղական ոյժերուն օժանդակութեամբ վերակազմեցին մասնաճիւղեր (արանց և կանանց), Ուսանողական Միութեան ու շարքերուն կապեցին մեծ թիւով մեկուսացած և նորագիր ընկերներ։

1937ին Պրազիլիոյ մէջ հաստատուած նոր կարգերը արգիլեցին գործունէութիւնը բոլոր օտար կազմակերպութիւններու կարգին՝ նաև Հնչակեան կուսակցութեան։ Այսուամենայնիւ, Պրազիլիոյ Հնչակեան Շրջանը՝ յանձին ընկ. Ե. Կարմրակի՝ պատգամաւոր ունեցաւ Հարաւային Ամերիկայի Բ. Համագումարին, գումարուած Պուէնոս Այրէսի մէջ։ Նոյն ընկերը, շնորհիւ՝ առաւելապէս Պրազիլի հնչակեան ընկերներու զոհողութեան, կրցաւ վեց ամիս մնալ Արժանթին, թէ՛ որպէս շրջանային գործիչ և թէ՛ որպէս խմբագիր «Շարժում»ին։

Վերայիշեալ թուականէն սկսեալ, հակառակ Պրազիլի հնչակեաններու անկազմակերպ վիճակին՝ դարձեալ գաղութիս հասարակական բոլոր ձեռնարկները վայելեցին գործօն մասնակցութիւնը մեր ոյժերուն։

Քանի մը տարուան տիրող անորոշ կացութենէն ետք, հնչակեան ընկերներ 1942ին հիմնեցին ռատիոյի ժամ մը՝ «Արարատ» Յայտագիր անուան տակ, որուն տնօրէնութիւնը վստահուեցաւ ընկ. Ե. Կարմրակի։ Յայտագրի խմբագրական կազմին մէջ մտան երիտասարդներ՝ Սիմոն Պօլըգեան և Զաւէն Սապունճեան։ Վարչական կազմը բաղկացաւ ընկերներ՝ Եղիա Պօլըգեանէ, Եդուարդ Թօփճեանէ և Պետրոս Զալեանէ։ Ռատիօ յայտագրին իրենց յոյժ կարեւոր գործակցութիւնը տուին Տիկ. Զապէլ Կայծակեան, Տիկ. Նուարդ Քեչիչեան (առաջինը որպէս դաշնակահարուհի, իսկ երկրորդը՝ երգչուհի), Տիկ. Բերուզ Պասմաճեան և Սիրան Տարունեան։ Հայ բողոքականաց եկեղեցւոյ «Զարգացման Արշալոյս» Միութեան երգչախումբը՝ ղեկավարութեամբ Փրոֆ. Բենիամին Կայծակեանի՝ նոյնպէս սիրայօժար օժանդակութիւնը բերաւ սոյն ձեռնարկին, որ լման մէկ տարի, շաբաթը կէս ժամ, ձայնասփիւռի միջոցաւ հայ հին ու նոր մշակոյթը, այլ մանաւանդ հայուն ու անոր հայրենիք՝ Ս. Հայաստանը իր արձանագրած նուաճումներովը և ձեռք բերած յաջողութիւններովը ծանօթացուց տեղացիներուն։ Եւ այս՝ հակառակ կարգ մը ծանօթ և մութ ոյժերու սարքած դաւադրութիւններուն և բրած մատնութիւններուն։

Այս մասը չենք կրնար փակել առանց նշելու նաև գեղարուեստական այն մեծ հանդէսը, որ «Արարատ» ռատիօ-ժամը սարքեց 14 Օգոստոս 1943ին, Ս. Փաուլոյի երաժշտանոցի շքեղ սրահին մէջ, որ գեղարուեստական բարձրութեամբ, կարգապահութեամբ և վայելած ժողովրդականութեամբ աննախընթաց էր մեր գաղութին մէջ։

Սոյն հանդէսէն քանի մը ամիսներ ետք, իւրայատուկ պատճառներով (ո՛չ թէ նիւթական — ինչպէս ուզեցին ցոյց տալ մեր հակառակորդները), դադրեցաւ ռատիօ-ժամի տեւականացումը։ Սակայն, «Արարատ»եան անունը խորհրդանիշ մը դառնալով իր շուրջ համախմբեց հետզհետէ ստուարացող թիւը հնչակեան նոր սերունդին, որ քանի մը տարի ետք՝ պատկառելի ոյժ մը դառնալով, պիտի կազմէր ուրոյն և հզօր ոյժ մը երկսեռ երիտասարդութեան մէջ։

Յաջորդական տարիներուն, մինչև 1946, հնչակեան ընկերները երբեք ձեռածալ չնստեցան, այլ՝ զանազան կազմակերպութիւններու միջոցաւ նիւթա-բարոյական օժանդակութիւն տուին Ազատարար բանակի օգտին և տար ի նպաստ բոլոր ձեռնարկները քաջալերեցին կարելի կերպով։

1946ին Ս. Փաուլոյի մէջ կազմակերպուած Պատերազմի Հայ Աղէտեալներու Յանձնախումբի նախաձեռնութիւնը դարձեալ հնչակեաններու կը պատկանի, հոգ չէ թէ՝ սոյն յանձնախումբի կազմութեան տարբեր ձեւ տուողներ ալ գտնուին։ Աղէտեալներու Յանձնախումբը բոլորանուէր ջանքերով, յարանուանութեանց բոլոր հոսանքներու գործակցութեամբ՝ աւելի քան 26 մեծ սնտուկ զգեստեղէն և կօշիկ ուղարկեց Հայաստան, 8 սնտուկ Յունաստան և նոյնքան ալ Սուրիա։

Նոյն տարին, օգտուելով Պրազիլիոյ սահմանադրական կարգերու վերահաստատումէն ու անոր ոգիին համապատասխանող օրէնքի թոյլատուութենէն, հնչակեան ընկերները սկսան հրատարակել «Հայաստանի Ձայն» ամսագիրը՝ հայերէն և պրազիլերէն լեզուներով, արտօնատիրութեամբ՝ ընկ.

Տոքթ. Յ. Գայսէրլեանի, պատասխանատու տնօրէն՝ տիար Բեարօ Նազարեան և խմբագիր՝ Երուանդ Յ. Մխիթարեան (Ե. Կարմրակ)։ Թերթի պրազիլերէն բաժնի խմբագրական կազմին կը մասնակցէին նաև օրիորդներ՝ Իրասեմա Թորոսեան, Վերա Գայսէրլեան և Նուէր Ներսէսեան, ընկերներ՝ Սիմոն Պալըգեան, Նուպար Ներսէսեան, Թորոս Ճանիկեան, Տիգրան Կէօսէլեքեան։ Վարչական կազմ՝ ընկերներ Սիմոն Կակոսեան, Սամուէլ Ճանիկեան, Ստեփան Սուքիասեան, Մարտիրոս Ներսէսեան, Ղեւոնդ Երկաթ (Տէմիրճեան), Գէորգ Հանըմեան, Սարգիս Կիլիքեան, Ռափայէլ Պալապանեան և Գարեգին Օտապաշեան։

«Հայաստանի Ձայն»էն լոյս տեսած է 22 թիւ։ Թերթին աշխատակցած են արտասահմանեան կարգ մը կարևոր գրողներ։ Նոյնպէս «Հայաստանի Ձայն»ը Ս. Հայաստանէն ստացած է կարևոր նիւթեր և նկարներ, որոնք թէ՛ ուշադրութեան արժանացած են և թէ՛ մասնաւոր հետաքրքրութեան առարկայ դարձած են ընթերցողներու կողմէ։

Տակաւին 1944ի վերջերը, Ս. Փաուլոյի հնչակեան ընկերները վերլուծելով միջազգային քաղաքական դէպքերը, և նկատի առնելով անոնց հետեւանքները, համոզուած էին այն եզրակացութեան թէ՝ Համաշխարհային Բ. պատերազմը պիտի վերջանար նացի-ֆաշիստներուն առանցքի վերջնական ջախջախումով և Միացեալ Ազգերու, ի մասնաւորի՝ սովետական բանակի յաղթանակով։ Հետեւաբար, գործունէութեան հսկայ դաշտ մը պիտի բանար գաղութահայ ճշմարիտ հայրենասէր տարրերու համար, որով՝ հնչակեանները աշխատանքի յատակագիծ մը պատրաստեցին հետեւեալ նպատակներու իրագործման համար.

Ա) Պատերազմի հայ աղէտեալներու օգնութիւն։
Բ) Ներգաղթի օժանդակութիւն և կազմակերպութիւն։
Գ) Հայրենասիրական կեդրոնաձիգ աշխատանք։
Դ) Ազգային Խորհուրդի կազմութիւն։

Այս հարցերը՝ նամակով և պաշտօնական ժողովներով՝ ուշադրութեանը յանձնուեցան տեղւոյս այլ հայրենասէր կազմակերպութեան՝ Իշխան Արմենիային, որ երկար յապաղումներով և որոշ անբարեացակամութեամբ ձգձգեց, մինչեւ որ, 1947ին Նիւ Եորք գումարուող Հայկական Համագումարը պատուիրակ մը առաքեց հոն, յանձին՝ Մուշեղ Արխանեանի (Ս. Փաուլոյէն), իրականացնելու համար Հայ Ազգային Խորհուրդի մը կազմութիւնը՝ նաև այս գաղութին մէջ։

ՔԱՆԻ ՄԸ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ ԳՈՐԾՕՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒ

ՅԱԿՈԲ ԱԶԱՏԵԱՆ.— Ծնած է Կեսարիա։ 1894ին մտած է Հնչակեան շարքերուն մէջ։ Բազմակողմանի զարգացման տէր և տիրապետող դէմք մը հանրային կեանքի մէջ։ 1893ին բանտակից եղած է ընկ. Միհրան Մինասեանին ամբողջ հինգ տարիներ և իր մօտ 90 ընկերներուն հետ Կեսարիոյ բանտը մնալէ ետք, հրաշքով ազատուած մըն է։ Իր հինգ ընկերները (չէլլօներ անունով ծանօթ)՝ կիւրիւնցի Թորոս, Կիւլպենկ, Բարսեղ և Տիշլէկ

Յովհաննէս, Միրիճան՝ նահատակուած են կախաղանով, Անգարայի մէջ, 15 Յուլիս 1893ին։

1912ին կը գաղթէ Պրազիլ և ապա կը հաստատուի Ս. Փաուլօ։ Եղած է հիմնադիր և գործօն անդամ Հայ Գաղութային Միութեան։ Հիմնադիր և վարիչ անդամ տեղւոյս Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան։ Յաջորդաբար ատենապետ մասնաճիւղիս և Գործադիր Մարմինին։ Անդամ՝ «Կայծ»ի խմբագրական կազմին։ Շիրակի աղէտեալներու և 1934ի Ներգաղթի Յանձնախումբերուն ալ նախագահն է։ Մնայուն անդամ Ազգատախնամի։ Եղած է թաղականութեան ատենապետ։ Հիմնադիր անդամ Հ. Բ. Ը. Միութեան՝ 1935ին։ Աշխատակցած է հնչակեան մամուլին։ Համակրելի և պատկառելի անհատականութիւն մը, որ յարգանքի առարկայ է նոյնիսկ իր քաղաքական հակառակորդներէն։

ՍԻՄՈՆ ԿԱԿՈՍԵԱՆ.— Ծնած Հաճըն։ Նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Ս. Թորոս և Ազարեան վարժարաններու մէջ։ 1908ին մտած հնչակեան շարքերու մէջ։ Եղած է պետական և խնամատարութեան պաշտօնեայ։ Նոյն պաշտօնը վարած է նաև Ատանա։ Ա. Համաշխարհային պատերազմէն ետք, որբախնամ և հոգատար նշանակուած է Իրաքի գաղթականութեան։ 1920ին Պոլիս անցնելով, կրկին նուիրուած է ազգային-հասարակական գործունէութեան ու ստանձնած է պարտականութիւն՝ տեղւոյն թաղականութեան և Ազգատախնամի վարչական կազմերէն։ Եղած է Յունաստանի շրջանի Հնչակեան Վարիչ Մարմնի անդամ և արտօնատէրը «Յաղթանակ» թերթին։

1927ին անցած է Պուէնոս Այրէս, ուրկէ տարի մը ետք եկած է Ս. Փաուլօ, ուր վարած է Հնչակեան մ. ճիւղի վարչութեան և Գործադիրի ատենապետութեան պաշտօնները։ Անդամակցած է թաղականութեան և այլ հասարակական մարմիններու։ Հաճնոյ Վերշ. Հայրկ. Միութեան կեդրոնի ներկայացուցիչ և անոր տեղւոյն մ. ճիւղի վարչութեան երկարամեայ անդամը ըլլալէ ետք, այժմ նախագահն է։ Աշխատակցած և թղթակցած է զանազան հնչակեան թերթերու։ Ատենին, ատենապետն էր «Հայաստանի Ձայն» թերթի վարչութեան։

ԿԱՐԱՊԵՏ ՊՈՒՐՄԱՅԵԱՆ.— Ծնած՝ Ատաբազար։ Պատանի տարիքին մէջ միացած է Հնչակեան շարքերուն։ Նուիրուած և պարտաճանաչ կուսակցական մը եղած է թէ՛ ծննդավայրին և թէ՛ Լիբանանի մէջ։ 1926ին Պէյրութէն Պրազիլ գաղթելով՝ հիմնադիրներէն մին եղած է տեղւոյս մասնաճիւղին և անոր ատենապետը եղած քանի մը տարի շարունակ։ Եղած է նաև թաղականութեան անդամ և մասնակցած զանազան հայրենասիրական, կրթական և բարեսիրական մարմիններու և յանձնախումբերու։

ՍԱՄՈՒԷԼ ՃԱՆԻԿԵԱՆ.— Ծնած Հաճըն՝ 1901ին։ Յաճախած է տեղւոյն Ս. Թորոս և Ազարեան վարժարանները։ 1914ի հայկական ընդհանուր աղէտէն ետք վերադառնալով իր ծննդավայրը, 1919ին միացած է տեղւոյն Հնչակեան մասնաճիւղին։

Հերոսական Հաճընի 9ամսեայ դիմադրական կռիւներուն մասնակցած է տասնապետի պաշտօնով և վայելած է համբաւը՝ անվեհեր մարտիկի։ 1920ի վերջերը հաստատած է Ատանա, ուր եւ տարած է հնչակեանավայել աշխատանք։ Կարճ ժամանակ մը Պոլիս անցնելէ ետք, մեկնած է Պէյրութ, ուր հնչակեան գործունէութեան միացուցած է իր ջանքերը։ Տեղւոյն Հաճնոյ Երիտ. Միութեան մէջ ամբողջ հինգ տարի արդիւնաշատ հասարակական կեանք մը բոլորելէ ետք, 1927ին ընտանեօք վերադարձած եւ հաստատուած է Ս. Փաուլօ։

Ս. Փաուլոյի մէջ, նախքան Հնչակեան մասնաճիւղի հիմնադրութիւնը, վարչութեան անդամը եղած է Երիտ. Միութեան։ Ապա հիմնադիր եւ Ատենապետը՝ Հնչակեան մասնաճիւղի Հաճնոյ Հայրենակ. Միութեան եւ Արասաթուպայի Հնչակեան մասնաճիւղին։ 1936ին ընտրուած եւ ատենապետ՝ Պրազիլի Հնչակեան Գործադիրին։ Լիազօր ներկայացուցիչ Հաճնոյ Հայրենակ. Վերշ. Միութեան կեդր. վարչութեան եւ անդամ Նոր Հաճըն աւանի շինութեան հանգանակիչ յանձնախումբին։ Անդամ է նաեւ Ս. Փաուլոյի Հայ Ազգային Խորհուրդին եւ վարիչներէն «Հայաստանի Ձայն» թերթին։

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՋԻՐԵԱՆ.— Կէմէրէկցի։ Մինաս Էֆէնտիի շունչով դաստիարակուած Հնչակեան այս արծիւը՝ մատաղ տարիքին միացած է Հնչակեան շարքերուն։ Պէյրութի մէջ Հնչակեան «Փոքր Հայք» մասնաճիւղի մարտական սիւներէն ըլլալով, Վարդապետեանի խնդրով անհիմն կասկածներու հետեւանքով հետապնդուեցաւ։ Հետապնդումը պատճառ հանդիսացաւ որ մեկնի Պրազիլ, հաստատուելով Ս. Փաուլոյի շրջաններէն մէկուն մէջ, տանելով հողագործական ծանր աշխատանք. քանի մը տարի ետք հաստատուած է Ս. Փաուլօ, նախ իբր բանուոր, ապա՝ կօշկակար։ Առաջին հերթին իսկ անդամակցած է Հնչակեան մասնաճիւղին՝ հոգւով եւ մարմնով ծառայելով կուսակցական աշխատանքներու։ Եղած է վարչութեան անդամ՝ մասնաճիւղի Ուս. Միութեան «Կայծ» ամսագրի եւ «Վանիկ» դերասանախումբին։

ՌԱՖԱՅԷԼ ՊԱԼԱՊԱՆԵԱՆ.— Ծնած՝ Հաճըն, Պալապանեան յայտնի գերդաստանէն։ Ծննդավայրին մէջ նախնական դաստիարակութիւն ստանալէ ետք, բաժնած է ընդհանուր տեղահանութեան դաժան կեանքը։ 1920ին Ատանայի մէջ օծուած է Հնչակեան։ Նոյն եռանդով գործած է նաեւ Դամասկոսի մէջ եւ 1927էն ի վեր Ս. Փաուլօ, Լինս, Արասաթուպա եւ Գամբօ Կրանտի մէջ վարած է այս քաղաքներու Հնչակեան վարչութեանց վարչականի պաշտօնները։ Եղած է կարգ մը մասնաճիւղերու հիմնադիրներէն եւ անդամակցած է Շրջանային Գործադիրին։ Համակ նուիրում, զոհողութիւն է իր կեանքը, ան եղած է խիզախ ու անհանդուրժող բոլոր անպարտաճանաչներուն նկատմամբ։ Ռ. Պալապանեան հանդիսացած է «Հայաստանի Ձայն»ի վարչական կազմին կարեւոր սիւներէն մին, ու իր պարտականութիւնը կատարած գիտակցութեամբ։

ԳԱՐԵԳԻՆ ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ.— Սեբաստացի, քեռորդին՝ Հնչակեան անմահ գործիչ Միհրան Սուքիասեանի։ Նախնական կրթութիւնը ստացած՝ ծննդավայրի Թոռոսուն Մանկանց Եկեղեցի դպրոցին մէջ։ Ճաշակած է դառնութիւնը հայկական Մեծ Եղեռնին։ 1919ին մկրտուած է Հնչակեան ու իր կրակի մկրտութիւնն ալ ստացած է Այնթապի հերոսական կռիւներուն մէջ։

Տարի մը ետք Պէյրութ անցնելով, միացած է՝ տեղւոյն «Փոքր Հայք» Հընչակեան մասնաճիւղին եւ ամբողջ 9 տարի տարած է, զոհողութեամբ եւ նուիրումով լի կեանք մը։ 1929ին Ս. Փաուլօ գալով՝ ուղղակի անցած է ներքին գաւառները եւ հաստատուած Լինս, ուր՝ ուրիշներու հետ հիմնած է տեղւոյն Հնչակեան մասնաճիւղը եւ երկար ատեն վարած է անոր ատենապետի պատասխանատու պաշտօնը։

Ինչպէս Այնթապ եւ Պէյրութ՝ նաեւ Ս. Փաուլօ եւ Լինսի մէջ՝ ընկեր Գ. Օտապաշեան եղած է տիպար եւ պարտաճանաչ Հնչակեան։ Վարած է նաեւ վարչական անդամի պաշտօն «Հ. Ձայն» թերթին մէջ։

ԳԷՈՐԳ ԽԱՆԸՄԵԱՆ.— Ծնած՝ Հաճըն, 1896ին, նախնական կրթութիւնը ստացած է Միացեալ Ընկերութեան վարժարանը, 1912ին օծուած է Հընչակեան։ 1912ին, նախքան տեղահանութիւնը՝ ընկ. Գ. Խանըմեան՝ Հաճնոյ ծանօթ զէնքի դէպքով կը բանտարկուի։ Բանտին մէջ անլուր չարչարանքներու եւ ծեծի սարսափներու տակ իսկ, այս խիզախ Հնչակեանը ամենափոքր խոստովանութիւնը չըներ։

Աքսորէն վերադարձին, կարճ ժամանակ մը, Ճիհանի մէջ Հնչակեան խողովակով դէպի Հաճըն ուղարկուող զէնքերու փոխադրութեան յանձնախումբի անդամ կ'ըլլայ։ 1927ին կուգայ Ս. Փաուլօ եւ հիմնադիրներէն մին կ'ըլլայ տեղւոյն Հնչակեան մասնաճիւղին եւ Կիլիկեան Վարժարանին, որոնց վարչութեան անդամներէն է։ Ամբողջ քանի տարի շարունակաբար վերընտրուած է նաեւ Հաճնոյ Հայրենակցական Միութեան վարչութեան անդամ։ Հաւատաւոր եւ խիստ պարտաճանաչ եւ զոհաբերող ոգիի տէր կուսակցական մըն է ընկ. Գ. Խանըմեանը։

ՍՏԵՓԱՆ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ.— Մարաշցի։ Մատաղ տարիքին հայկական ընդհանուր արհաւիրքի սարսափներէ անցնելէ ետք, Բօրթ-Սայիտի մէջ կը դաստիարակուի Յաբէթ Իսկէնտէրեանի շունչով։ Աղէտէն ետք Մարաշ վերադառնալով իր կրթութիւնը կը շարունակէ «Պէյթշալոմ»ի որբանոցը, իբրեւ ուսուցիչ ունենալով Սեդրակ Զուէնը։ Մարաշի կռիւներէն մազապուրծ ազատուած, կուգայ Դամասկոս միանալու ծնողացը՝ Հնչակեան հայրիկ՝ Մկրտիչ Սուքիասեանին, մօրը, եղբօրը՝ Անդրանիկ Սուքիասեանին՝ որ հիմնադիրն եւ սիւներէն մին էր տեղւոյն Հնչակեան Ուսանողական Միութեան եւ քրոջը Պարգեւուհիին (այժմ Տիկին Ե. Կարմրակ)։ Ինչպէս Բօրթ-Սայիտի Սիսուան՝ նոյնպէս Մարաշի գերմանական վարժարանի մէջ կը ճանչցուի որպէս պարտաճանաչ ուսանող՝ հետեւաբար սիրուած՝ ուսուցչական կազմէն։

1926ին կուգայ Ս. Փաուլօ։ Նոյն տարին, ան կ'անդամակցի տեղւոյն Գաղութային Միութեան եւ Արարատ Մարզականին, որուն վարչութեան անդամ կ'ընտրուի։ 1926ին կ'անդամակցի Հնչակեան մասնաճիւղին, որմէ ետք կը սկսի կուսակցական բեղուն կեանքը։ Հիմնադիրներէն եւ հոգաբարձութեան անդամ եղած է Կիլիկեան վարժարանի։ Վարչական անդամ «Արծիւ» Թատերախումբին, Սապահ-Գիւլեան Ակումբին, Վանիկ Մարզականին, Հընչակեան Ուսանողական Միութեան, 1935ի Ներգաղթի Յանձնախումբին, «Կայծ» Ամսագրին, «Արարատ» ռատիօ-ժամին, 1946ի Ներգաղթի Կոմիտէին, Ազգ. Խորհուրդին և «Հ. Ձայն»ի։ Վարիչը Հնչակեան և այլ հայրենասիրական գրականութեան։ Իր նիւթա-բարոյական զոհողութիւններով ակնբախ՝ Հնչակեան կեանքի ամէնէն տիպար դէմքերէն մին կը հանդիսանայ ընկեր Մ. Սուքիասեանը։

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ.— Հաճընցիի զաւակ, ծնած Ատանա։ Իր դաստիարակութիւնը ստացած նախ՝ ծննդավայրի Աբգարեան և ապա Դամասկոսի Հայ Բողոքականաց վարժարանները, հետագային Պէյրութի վարժարանը։ Ծանօթ մանկավարժ, վեթերան ընկեր Բենիամին Ժամկոչեանի գրած Հընչակեան կայծերն էին, որ քիչ ետք, 1927ին, Պրազիլիոյ մէջ, պիտի բոցավառէին սիրտը ընկ. Մարտիրոսին, որ 1928ին կը մտնէ Հնչակեան շարքերու մէջ։ Իր եռանդուն գործունէութեան արդիւնքը պէտք է նկատել Հնչակեան Ուս. Միութեան ստեղծումը, որուն քարտուղարութիւնը վարած է երկար տարիներ։ Եղած է «Կայծ»ի խմբագրական կազմի անդամ։ Վարած է Շրջ. Գործադիրի քարտուղարութիւնը։ Հիմնադիրներէն՝ Արասաթուպայի Հնչակեան մասնաճիւղին, «Արարատ» ռատիօ-ժամին, «Հայաստանի Ձայն» թերթին, որուն վարչական կազմի եռանդուն անդամներէն է և քարտուղարը Հաճնոյ Հայրենակցական Միութեան։ Համակ նուիրում՝ հասարակական և հայրենասիրական ամէն գործերու մէջ։ Փոխ քարտուղարն է Պատերազմի Աղէտեալներու Յանձնախումբին և Ազգային Խորհուրդին։

ԼԵՒՈՆ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ.— Զէյթունցի, ծնած է Աւագա գիւղը, որուն նախակրթարանը աւարտելով՝ ջարդէն ետք կ'ուսանի Հալէպի Հայկազեան վարժարանը։ Ապա՝ Պէյրութ անցնելով կ'անդամակցի Հնչակեան Ուսանողական Միութեան և Զէյթունի Հայրենակցական Միութեան։

1927ին Ս. Փաուլօ գալով կրկին կ'անդամակցի Հնչակեան Ուս. Միութեան, ապա՝ կուսակցութեան և մասնաճիւղի գանձապահի պաշտօնը կը վարէ երկար ժամանակ։ Կ'անդամակցի տեղւոյս Զէյթունի Երիտասարդացին։ Հոգաբարձութեան անդամ եղած է Կիլիկեան վարժարանի։ Վարչական անդամ է Զէյթունի Հայրենակցական Միութեան։ Անդամակցած է զանազան հայրենասիրական ձեռնարկներու համար կազմուած յանձնախումբերուն։ Խոնարհութիւն, համեստութիւն, լուռ ու մունջ աշխատանք և անլուր զոհողութիւն՝ կը կազմեն իր նկարագրին յատկանիշները։

ՅԱԿՈԲ ԳԱՑՍԵՐԼԵԱՆ.— Ատանացի։ Սանը՝ ծննդավայրի Աբգարեան և Պէյրութի Սահակեան վարժարաններուն։ Դեռ պատանի՝ մտած է Հնչակեան Ուսանողական Միութիւններու մէջ, ապա՝ 1927ին, Պրազիլ գալով կը շարունակէ իր գաղափարական աշխատանքը Ս. Փաուլոյի Ուս. Միութեան և Հնչակեան մասնաճիւղերու մէջ, վարելով վարչական պաշտօններ։ Ընտրուած է Հոգաբարձութեան և Ատանայի Հայրկ. Միութեան վարչութեան անդամ։ Նուիրուող ոգի և ամէն տեսակ զոհաբերութիւն յանձն առնող ընկեր մը, որ կը վայելէ յարգանք ու համակրանք բոլորէն։

ՍՏԵՓԱՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— Ատանացի։ Աբգարեանի սաներէն, Ս. Շա-

հէնի, Բ. Ժամկոչեանի, Ա. Կէնճեանի և այլ հնչակեան ականաւոր գործիչներու շունչով թրծուած հնչակեան զինուոր և Արմաղանեանի զունդին ծառայած է 20ական թուականներուն։ Ամբողջ Միջագետքը շրջան ընելէ ետք, 1927ին, ինքն ալ, շատերու նման Նոր Աշխարհ կու գայ բախտ որոնելու համար։ Եռանդուն — ինչպէս խառնուածքն է իր — Ս. Փաուլոյի մէջ կը լծուի կուսակցական աշխատանքի ու իր եղբօր Սարգիսին հետ միշտ կապուած կը մնայ կուսակցութեանս և անոր տարած պայքարներուն։

ՊՕՂՈՍ ԱՒԱՆԵԱՆ.— Զէյթունցի, որդին վեթերան ընկեր Մ. Աւանեանի, ուսուցիչ (մեռած) հիմնադիրներէն Լինսի Հնչակեան մասնաճիւղին և եռանդուն ու գործօն անդամը «Արծիւ» Թատերասիրացին և Հնչակեան Ուսանողական Միութեան։ Կորովի արտասանող։ Ծանօթ է իր ճկունութեամբ և ճարպիկութեամբ, որուն համար ժամանակ մը իր վրան առած է Հնչակեան կուսակցութեան գործերու թռուցիկ աշխատանքները։

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊԱԼԱՊԱՆԵԱՆ.— Հաճընցի, յետպատերազմեան Հնչակեան յուսադրոյն ներկայացուցիչներէն է, որուն Հնչակեան գործունէութիւնը կը սկսի Ատանայի 20ական թուականներու կռիւներէն ուր կը ծառայէր Ս. Արմաղանեանի խումբին։

1927ին Ս. Փաուլօ գալով, հիմնադիրներէն կը հանդիսանայ Ս. Փաուլոյի, Լինսի և Գամբօ Կրէնտի մասնաճիւղերուն։ Զոհաբերող և նուիրուած ոգի մը, որ կը դրսեւորուի հայրենասիրական բոլոր ձեռնարկներու առիթով։ Նախագահը եղած է Հաճնոյ Հայրենկց. Վերշ. Միութեան, ինչպէս նաև վարած է վարչական պատասխանատու պաշտօններ գրեթէ շրջանին բոլոր մասնաճիւղերուն մէջ և մասնակցած շրջանային անդրանիկ Հնչակեան Համագումարին։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ.— Զէյթունցի, որ նոյնպէս յետպատերազմեան Հնչակեան նոր սերունդի յուսադրոյն ոյժերէն է։ Իր նախնական կրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին Թաղային Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ ապա կեդրոնական վարժարանները։ Հայկական ընդհանուր եղեռնէն ետք մըտած է Իրաքի որբանոցը, ապա փոխադրուած Փոր Սայիտ, Մերսին։ Իր ըստացած հայեցի դաստիարակութիւնը կոչում տուած է իրեն ուսուցչութեան նուիրուելու։ Ցարդ կը շարունակէ զայն։ Պէյրութ՝ գործած է Բարեգործականի, Զէյթունի Երիտ. Միութիւններու մէջ։ 1926ին Ս. Փաուլօ գալով կը միանայ Երիտ. Միութեան, որուն օրգան խմբատիպ «Եռանդ» ամսագրին խմբագրական կազմին անդամ կ'ընտրուի։ 1930ին կ'անդամագրուի Հնչակեան կուսակցութեան։ Ընտրուած և վարած է քարտուղարութիւնը Ս. Փաուլոյի Թաղականութեան։ Ուսուցչական պաշտօններ վարած է Մարաշի Հայրենկց. Միութեան, Ազգ. Դուրեան, Ազգ. Նուպարեան, Կիլիկեան և Ազգ. Խրիմեան վարժարաններու մէջ։ Աշխատակցած ու թղթակցած է «Կայծ»ի, «Շարժում»ի, «Հայ Մամուլ»ի, ու այժմ մնայուն աշխատակիցն է «Հայաստանի Ձայն» թերթին։

ԱՒԱԳ ՃԱՆԻԿԵԱՆ.— Հաճընցի։ Դաստիարակուած՝ նախ ծննդավայրը, ապա Ատանայի Աբգարեան վարժարաններու մէջ։ Կիլիկիոյ ծանօթ դէպքէն ետք, ժամանակ մը ապրած է Պէյրութ, ուր գործած է տեղւոյն հայրենակցական և Հնչակեան կեանքին մէջ։

1926ին Ս. Փաուլօ հաստատուելով, կը դառնայ Հնչակեան մասնաճիւղի հիմնադիրներէն և անոր անդրանիկ ատենապետը։ Վարած է տեղւոյն մէջ, Թաղականութեան, Ազգատախնամի և Բարեգործականի վարչութեան անդամի պաշտօններ։ 1933էն մինչև 1936 եղած է Հնչակեան մասնաճիւղին ատենապետ։ Հիմնադիրներէն է Կիլիկեան վարժարանի։ Նաև եղած է վարչական անդամ Հաճնոյ հայրենակցականին։

ԳԷՈՐԳ ՉԱԼԵԱՆ.— Նոյնպէս Հաճընցի, որ իր կողակիցին՝ ընկերուհի Էլմասի հետ մեծ զարկ տուած է, Ս. Փաուլոյի Հնչակեան մասնաճիւղին, որուն հիմնադիրներէն և վարչական անդամներէն եղած է։ Իր եռանդուն աշխատակցութեան ու գործին շատ բան կը պարտի Հնչակեան այս շրջանը, որու հաւատաւոր զինուորը եղած է տակաւին պատանեկան տարիքէն։ Ընկ. Գ. Չալեան նոյնպէս հիմնադիրն է Արասաթուպայի Հնչակեան մասնաճիւղին։ Պարտաճանաչ, նուիրուող և զոհաբերող, ան սկզբունքները, որոնք առանցքը կը կազմեն Հնչակեան այս ազնիւ ու գործով խօսող զինուորին։

ԵՂԻԱ ՊԱԼԸԳԵԱՆ.— Հաճընցի, հիմնադիրներէն և վարչական անդամներէն Լինսի մասնաճիւղին։ Նոյնպէս հիմնադիր և վարիչ խորհուրդի անդամն եղած է «Արարատ» ռատիօ-ժամին։ Երկարամեայ գանձապահ և գործակալը Հաճնոյ Հայրենակցական Միութեան «Շարժում» և «Նոր Հաճըն» թերթերու։ Հայրը՝ Հնչակեան նոր սերունդի լաւագոյն ներկայացուցիչ ընկերներ Սիմոնի և Յարութիւնի։ Համակ նուիրում բոլոր Հնչակեան և այլ հայրենասիրական ձեռնարկներու, որուն զոհողութիւնները միշտ ակնբախ դարձած են։

ՊԵՏՐՈՍ ՉԱԼԵԱՆ.— Հաճնոյ Գայմագամ և Հնչակեան գործիչ Կարապետ Չալեանի եղբօրորդին.— Մաքուր հայրենասէր մը և գնահատելի նուիրուող մը ազգային և Հնչակեան բոլոր ձեռնարկներուն։ Տարիներ շարունակ վարած է Հաճնոյ Հայրենակցական Միութեան նախագահութիւնը։ Մասնաւոր հոգածութեամբ և զոհողութիւններով մասնակցած է Հնչակեան հայրենասիրական ամէն ձեռնարկի։ Գլխաւոր նիւթական օժանդակողներէն մին է «Արարատ» ռատիօ-ժամին։ Բազմիցս անդամ ընտրուած Ազգային զանազան վարչութեանց, սակայն մերժած ամէն պաշտօն՝ խուսափելու համար ցուցամոլութենէ։

ԵԴՈՒԱՐԴ ԹՕՓՃԵԱՆ.— Ատանացի, Հաճընցիի զաւակ։ Հիմնադիրներէն՝ Ս. Փաուլոյի և Լինսի մասնաճիւղերուն, և «Արարատ» ռատիօ-ժամին, որուն վարչութեան անդամ եղած է։ Համակ զոհաբերութիւն և քաջալերութիւն եղած է իր կեանքը, բերելով իր նիւթական օժանդակութիւնը Հնչակեան բոլոր ձեռնարկներուն։

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՊՈՒՏԱՔԵԱՆ.— Ծնած՝ Էվերէկ։ Որդին՝ Հնչակեան վեթերան ընկեր Մարտիրոս Պուտաքեանի։ 1929ին միացած է Հնչակեան շարքերուն։ Մեր երիտասարդ սերունդին լաւագոյն ներկայացուցիչներէն ըլլալով հիմնադիրներէն եղած է «Ռիօ» Երիտ. Միութեան։ Աշխատակցած է «Կայծ»ին, «Ե. Հայաստան»ի և «Շարժում» թերթերուն։ Աշխատակից ներկայացուցիչ՝ Ռիօի «Հայաստանի Ձայն» թերթին։

ՏՈՔԹ. ՅԱԿՈԲ ԳԱՅՍԵՐԼԵԱՆ.— Ծնած Իզմիր, վկայուած ժընևի իրաւաբանական համալսարանէն։ 1914–18 Նազարբէկի հետ անդամ՝ ժընևի հայկական տեղեկատու դիւանին։ 1918ի վերջերը հաստատուած է Պրազիլ և զբաղուած՝ ճարտարարուեստով։ Պրազիլերէն հրատարակած է Աշխատանքի և Միջազգային օրէնսդրութեան շահեկան նիւթերու շուրջ երկու հատորներ։ Առաջինին յառաջաբանը գրուած՝ Աշխատանքի նախարար՝ Տոքթ. Լինտոլֆօ Գոլարի կողմէ։ Աշխատակցած է Պրազիլեան զանազան թերթերու։ Ս. Փաուլոյի համալսարանականներու միութեան արտակարգ պատգամաւոր ընտրուած՝ ընդհ. համագումարը, որ տեղի ունեցաւ 1946 Ռիօ տը Ժանէյրօ։ Սոյն համագումարին ներկայացուցած իր թէզին շահեկանութեանը համար, Համագումարը զայն հրատարակած է առանձին պրոշիւրով։ Բացի տեղական գրական և մշակութային բազմաթիւ միութիւններէ՝ անդամակցած է Հայ Ազգ. վարչութեան, գաղթականական լիազօր կարգուած, ու Պրազիլեան կառավարութեան կողմէ Եւրոպա ճամբուած մասնաւոր առաքելութեամբ։ Անդամ Հայ Բարեգործականի և նախագահը Ս. Փաուլոյի Հայ Ազգային Խորհուրդի։ Արտօնատէրն է «Հայաստանի Ձայն» թերթին և վարիչը անոր Պրազիլեան բաժնին։

ՂԵՒՈՆԴ ԵՐԿԱԹ (ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ).— Հաճընցի։ Նախնական կրթութիւնը ստացած է Հաճնոյ մէջ, իսկ պատերազմէն ետք, յաճախած Ատանայի Աբգարեան վարժարանը։ Հնչակեան անուանի գործիչներ՝ Ս. Շահէն, Ա. Կէնճեան, Ֆիրուզ Խանզատեան, Կարապետ Կէօվտերելեան և Վահան ու Բենիամին ժամկոչեաններ իր վրայ ձգած են խոր տպաւորութիւն։ Անոնք սաղմնաւորած են իր հոգիին մէջ Հնչակեան գաղափարաբանութիւնը։ Դեռ պատանի, աչքառու գործունէութիւն կ'ունենայ Ատանայի Հնչակեան Ուսանողական Միութեան և մարզական միութիւններու մէջ։ Ապա՝ նոյն խանդագին աշխատանքը կը տանի Զահլէ (Պէյրութ), Ֆրանսա և Պրազիլ։ Հիմնադիրներէն և վարչական կարևոր անդամներէն մին է Ս. Փաուլոյի Հնչակեան մասնաճիւղին։

* * *

Անարդար գործ մը պիտի կատարէինք եթէ չյիշէինք այս առթիւ, ընկերներ՝ Մ. Պուտաքեանի, Ս. Մինասեանի, Գր. Թօքճեանի, Գր. Սաւլեանի, Գ. Ճանիկեանի, Խչ. Արըճեանի, Օն. Պալթայեանի, Աւագ Պօյաճեանի անունները, որոնք իրենց աշխատանքի բաժինը բերին Պրազիլի Հնչակեան փայլուն գործունէութեան մէջ ու դեռ պիտի շարունակեն անոնք և անոնց հետևորդները, մինչև որ լրիւ կատարեն իրենց հնչակեանի պարտքը՝ հանդէպ մեր ժողովուրդին, հայրենիքին ու մարդկութեան։

ԱՐԺԱՆԹԻՆԻ ԵՒ ՈՒՐՈՒԿՈՒԷՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Ինչպէս Պրազիլիոյ, նոյնպէս Արժանթինի և Ուրուկուէյի գործարանային և առևտրական քաղաքներու մէջ կեդրոնացան կիլիկիահայեր, ի մասնաւորի հաճընցիներ, որոնք ընդհանրապէս եղած են հնչակեաններ։

Որո՞նք էին գլխաւոր ռահվիրաները Հնչակեան կուսակցութեան։

Այս շրջաններու հնչակեան գործիչները եղած են մեծամասնութեամբ հաճընցիներ, որոնք իրենց հետ տարած են նաև գաղափարի դրոշմը իրենց սրտին և դրօշը իրենց ձեռքին։

ԸՆԿ. ՍԱՀԱԿ ՊԱՂՋԵՃԵԱՆ.— Ծնած է Հաճըն՝ 1890ին։ Նախնական կըրթութիւնը առնելով հայրենիքի օճախին մէջ, ներշնչուած է ժիրայր և Մուրատի յեղափոխական գաղափարներէն, 1913ին կը գաղթէ Պուէնոս Այրէս։

ԸՆԿ. ՍԱՀԱԿ ՊԱՂՋԵՃԵԱՆ

Ընկեր Պաղչեճեան միեւնոյն ատեն կը շահագրգռուի Հաճնոյ անցեալի, յեղափոխական կեանքով և քանի մը գաղափարակից ընկերներու հետ կը կազմեն հայրենակցական Միութեան օղակ մը, որ ի վերջոյ կը դառնայ «Հաճնոյ Ընդհանուր Պատմութեան Յանձնախումբ»։

Ընկ. Պաղչեճեան բուռն մասնակցութիւն ցոյց կու տայ բարոյապէս և նիւթապէս այն բոլոր ձեռնարկներուն, որ Հայաստանի թարմ հոտը կը բուրէր և զարկ կու տար անոր բարգաւաճման։

Ան թեւ ու թիկունք կը կանգնի «Հաճըն» թերթին, որ առաջին անգամ կը խմբագրէր հաճընցի Սարգիս Ալթունեան, Ֆրանսայի մէջ (Մարսէյլ)։

Ալթունեան, թերթի հրատարակութեան մէջ յաջողութիւններ արձանագրած էր եռանդուն գործիչուհի Տիկ. Ակուլինէ Պօյաճեանի շնորհիւ, որ իբր ճելալեան ընտանիքի դուստր, հինէն ի վեր Հնչակեան մկրտուած էր։

Հաճըն թերթը կը փոխադրուի Հարաւային Ամերիկա և կը յանձնուի ընկ. Էօլմեսեքեանին և Պաղչեճեանին։ Այս գործին իր օժանդակութիւնը չի գլանար նաև ընկ. Ե. Կարմրակ։

ԸՆԿ. ԱԲՐԱՀԱՄ ԷՕԼՄԵՍԵՔԵԱՆ.— Ծնած է Հաճըն՝ 1901ին, կաթոլիկ ընտանիքի մէջ։ Իր նախնական ուսումը առնելով հայ կաթողիկէ Ազարեան մանչերու վարժարանը, հոն կ'ուսանի բացի հայերէնէն՝ նաև ֆրանսերէն և թուրքերէն։ 1915ին, ընտանիքին հետ կ'աքսորուի Հալէպ և Ռաքքա։ Սաոյգ մահէն կ'ազատի՝ պաշտպանուելով գիւղապետի մը կողմէ։ 1919ին մօրը հետ կը վերադառնան Հաճըն Էօլմեսեքեան կ'արձանագրուի ժանտարմա։ 1920ին՝ Հաճընի պաշարման ինը ամիսներուն՝ կը մասնակցի գոյամարտին։ Հոկտեմբեր 15ի նահանջին մասնակցելով, քանի մը զինուած ընկերներով լեռները կ'ապաստանին։ 35 օր տաժանելի թափառումներէն և օրհասական բաղխումներէն ետք կը հասնին Ադանա։

ՍԱՐԳԻՍ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ

1921ին Ղազիրի Ազգ. գպրոցի ուսուցիչ կը դառնայ։ 1926ին կ'ամուսնանայ Օր. Հայկանոյշ Գալուստեանի հետ։ 1927ին ընտանիքով կ'անցնի Ֆրանսա և Շառի գործարանին մէջ գործաւոր կը դառնայ։

1930ին կ'անցնի Պուէնոս Այրէս և ապա Գորտապա, կը վարէ ուսուցչի պաշտօն։ 1939ին կը հրաւիրուի Պուէնոս Այրէս, վարելու համար Հնչակեան «Շարժում» թերթը։ Գրական անունով կը ստորագրէ Անմեռ, Ղարիպ, Մահարի և Էօլմէզ։ 1939ին վերջերը երբ «Նոր Հաճըն» թերթը կը դառնայ Հաճնոյ Հայրկ. Միութեան օրգանը՝ ինքն ալ մաս կը կազմէ խմբագրութեան, զոր կը վարէ մինչև իր անակնկալ մահը։

1947ին իբր պատուիրակ կերթայ Նիւ Եորք, Ազգային Դատի Պաշտպանութեան Համաժողովին։ Կը մասնակցի Հայաստանի մէջ կառուցուելիք «Նոր Հաճըն Աւանի» հանգանակութեան։

Իր դագաղին շուրջ կը հաւաքուին գաղութին բոլոր հոսանքներու պատկանող հայեր և նոյնիսկ օտարներ, որովհետև ծայր աստիճան սիրուած անձ մըն էր։

Էօլմէզը աւելի քան 15 երկար տարիներ եղած է Կրթ. Յանձնախումբի անդամ, առանց որևէ ակնկալութեան։

«ՇԱՐԺՈՒՄ» ԹԵՐԹԸ

Հարաւային Ամերիկայի «Շարժում» թերթը կը շնչէր Էօլմեսեքեանի, Պաղչեճեանի և Կարմրակի շունչով և հայաստանասէր բաժանորդներու լումաներով։ Տարիներ շարունակ՝ Հարաւային Ամերիկայի կուսակցական խօսնակը եղող «Շարժում»ին՝ Էօլմեսէքի անփոխարինելի մահուընէն ետք իրենց գըրչի և խմբագրի միջոցով օգնութեան հասան՝ նախ ընկ. Վահան Չէյթունցեան և ապա Նազարէթ Ճերեճեան (Կուժնունի)։

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿ. ԸՆԿ. ԱԲՐԱՀԱՄ ԷՕԼՄԵՍԵՔԵԱՆ

ՆԱԶԱՐԷԹ ՃԷՐԷՃԵԱՆ.— Արժանաւոր զաւակն է Հաճընցի անավ-անզավ հնչակեան Ճէրէճեան գերդաստանին.

ԸՆԿ. ՆԱԶԱՐԷԹ ՃԷՐԷՃԵԱՆ

Նազարէթ ծնած է Հաճըն 1914ին, ապա 1929ին անցած է Արժանթինի Սանթիաքօ, ապա Ուրուկուէյի Մոնթեվիտէօ քաղաքը, ուր կը մնայ մինչեւ օրս: Ան ձեռնհասօրէն կը վարէ «Շարժում»ի խմբագրական գործը:

Արժանթինայի Մոնթեվիտէօ քաղաքին մէջ կեդրոնացած է հայ ժողովուրդի հարազատ յեղափոխական զանգուածը, Հնչակեան կուսակցութեան չորքային եւ համակիր անդամները, որոնք կազմակերպելով զանազան մշակութային միութիւններ, իրենց շուրջ հաւաքած են ստուար թիւով մտաւորականներ, արուեստագէտներ, առեւտրականներ, երիտասարդներ եւ պատանիներ: Այս յանձնախումբերէն քանի մը հատը կը յիշատակենք հոս.

1.— Մարզանքի Յանձնախումբ, որ իր մէջ կ՚ընդգրկէ մարմնամարզի բոլոր ճիւղերը:

2.— Փողային երգչախումբ ու նուագախումբ, ուր համախմբուած են բոլոր երգիչները, երգչուհիները, նուագողները, վարպետները եւ աշակերտները: Անոնք համերգներուն եւ հաւաքոյթներուն բաբախուն սիրտը կը կազմեն, յիշենք մի քանիները.— Ստեփանոս Տ. Յակոբեան, Օր. Մարի Գահվեճեան, Օր. Զագըրեան, Տիկ. Գարմէն (Վարդուհի) Չեքմէեան ընկ. Օհանեան եւ ուրիշներ:

ՕՐ. ԶԱԳԸՐԵԱՆ

3.— Ռատիօ-ժամի յանձնախումբ. 1935էն սկսեալ հիմք դրուեցաւ «Հայ Գաղութային Ձայն»ին, որուն ղեկավարութիւնը կը գտնուէր Տէր Գրիգորեանի, Խուլմուսեանի եւ Ռուբէնեանի ձեռքը:

4.— Թատերական Յանձնախումբը, կը գործէ Մոնթեվիտէոյի եւ Պուէնոս Այրէսի մէջ: Այս ակումբը հայութեան պարծանքն է, որ մէջտեղ եկած է չորքային հնչակեաններու եւ համակիրներու լայնախոհ կեցուածքին շնորհիւ: Կը ներկայացուին ազգային եւ միջազգային թատերախաղեր, մեծ գործ տալով հասարակութեան գեղարուեստական ըմբռնողութեան եւ ճաշակին: Այս ճիւղին մէջ ականաւոր դէմքերն են ընկերներ՝ Յարութիւն Երկանեան, Գրիգոր Պէշլեան, Աբրահամ Գարատանայեան, ընկ. Զօհրապ եւ իր տիկինը՝ Զապէլ, Տիկ. Աննա Իշխանեան, Տիկ. Պայծառ Դուիթեան, Անժելա Գահվէճեան, Ստեփանոս Յակոբեան, Համնշան Չեքմէեան, Կարլոս Մանուէլեան, Յով. Իշխանեան, Երուանդ եւ Համբարձում Կանիմեաններ եւայլն:

1959ին կը ներկայացնեն Մուրացանի «Ռուզան»ը, Ուսանողական Միութեան կողմէ, ղեկավարութեամբ՝ ընկ. Յակոբ Յակոբեանի: Ռուզանի դերը կատարեց Անիթա Իշխանեան, ուրիշներ՝ Սեմա Եանարըլեան, Աբրահամ Գարատանայեան, Զօհրապ Տէր Գրիգորեան, Համբարձում Կանիմեան, Ստեփան Յաբեթեան եւ ջերմ ընդունելութիւն գտան:

«Ռուզան»ի Ներկայացումը

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՏՈՒՆԸ

Վերջերս բացուեցաւ Հնչակեան կուսակցութեան Մոնթեվիտէօյի սեփական ակումբը: Բացման հանդէսը փառաշուքօրէն տեղի ունեցաւ ծովածաւալ ժողովուրդի ներկայութեան:

Այս բոլորը կը պարտին Հնչակեան կուսակցութեան երէկի անդամներուն, որոնք ամուր հիմքերու վրայ դրին կուսակցութիւնը եւ իրենց զաւակներն ալ արժանաւոր հետեւորդները եղան բանիւ եւ գործով:

Հնչակեան Տունը կամ ակումբը բաց է բոլոր ազգայիններու առջեւ, որոնք կարօտը ունին հայկական միջավայրի:

ԴՊՐՈՑԸ.— Մոնթեվիտէօյի հայ գաղութի առաջին դպրոցը բացուած է հնչակեաններու նախաձեռնութեամբ, «Հայկազեան վարժարան» անունով՝ Ունիըն Թաղամասին մէջ, ուր կը պաշտօնավարէին ընկերներ Գառնիկ Տէր Գրիգորեան, Տեյիրմենճեան եւ ուրիշներ:

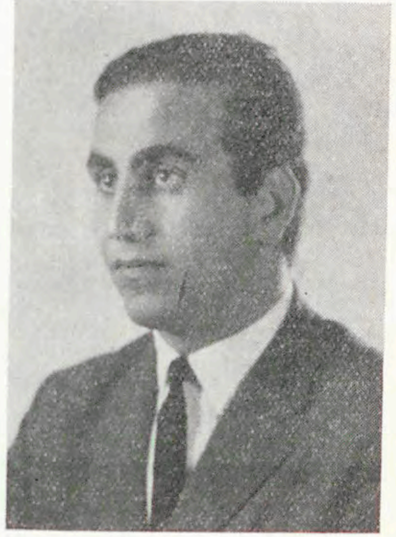
ԸՆԿ. ԱԲՐԱՀԱՄ ԳԱՐԱՏԱՆԱՅԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ.— Դարձեալ հնչակեան ձեռներէցութեամբ հիմնուեցաւ Ազգային Խորհուրդը, որ իր հերթին հիմնեց «Հայ Մշակութային» սրահը:

Հնչակեան Տունը, զանգակով եւ զինանշանով զարդարուած:

Տակը նստած են գործիչ ընկերները

1887
1958
ՍԴՀԿ

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆԻ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

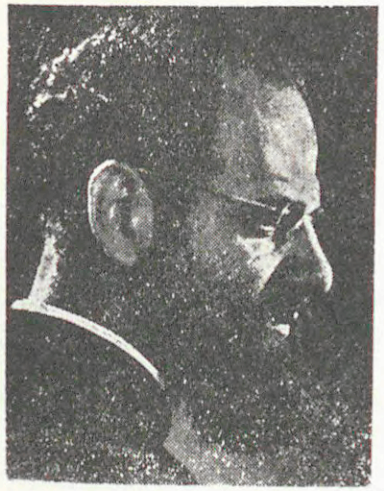

Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ծ. ՎՐԴ. ՄՈՒՇԵԱՆ
Հայրապետական պատուիրակի փոխանորդ եւ կրթական տեսուչ

Հնչակեան կուսակցութեան կարեւոր դէմքերէն մէկը՝ ընկ. Նազարէթ Խալմունեան, բնիկ Զէյթունցի, 1918ին ներկայացուցիչն էր Հայաստանի Հանրապետութեան։ Ան միեւնոյն ատեն կը կազմակերպէ Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ օժանդակութեամբ հետեւեալներու.— Ապաճեան, Մանուէլեան, Յովսէփ Կետիկեան (հաճընցի), Նշան Չեքմէեան (մարաշցի), Յակոբ Հաստաճեան (հաճընցի), Աբրահամ Ղարիպեան (սեբաստացի), Յակոբ Տէտէեան (Անդրանիկի զինուորներէն), Աբրահամ Աբիկեան, Միհրան Աճէմեան (ատանացի), Սեդրակ Քելեչեան (եոզղաթցի), Պետրոս Ասլանեան (տիգրանակերտցի), Ասատուր Ղարիպեան (տիգրանակերտցի), Յակոբ Յակոբեան (որ 1958ին այցելեց Հայաստան), Յակոբ Պեքմեզեան (սսեցի)։

Նոր սերունդէն կը յիշատակենք անունները հետեւեալ ընկերներուն.— Ջոհրապ Յարութիւնեան, Տէր Գրիգորեաններ, Յարութիւն և Յակոբ Երկանեաններ, Դաւիթ Դաւիթեան (տիգրանակերտցի), Ենովք Ասլանեան, Պօղոս Աճէմեան, Նշան և Վարդան Պէմէեաններ, Մարքս Յակոբեան (Յակոբ Յակոբեանի զա-

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Վազգէն Ա. Պալճեան
«Հայ Մշակութային Սրահ»ին բակը

ւակը), Գրիգոր Քէօշկէրեան, Յարութիւն Գահվեճեան, Յակոբ և Սարգիս Տարագճեան, Գրիգոր և Ռուբէն Պեչլեան, Սարգիս և Մուրատ Տոսթուրեաններ և այլն։

Խորհրդային Հայաստանի Նախագահ Շմաւոն Առուշանեանի այցելութիւնը Հնչակեան Ակումբ

Ձախէն աջ.— Առաջին խօսողը ընկ. Աբրահամեան է. ան բացատրութիւններ կու տայ գաղութի մասին: Նախագահին մօտ նստած է վետերան ընկ. Ասլանեան (մարաշցի), միւսները՝ ընկերներ Միհրան Անեմեան, Գրիգոր Պեշլեան, դաշնակահարուհի Օր. Վիքթորիա Զագրեան:

ՀԱՃԸՆՑԻՆԵՐԸ ՊՐԱԶԻԼԻՈՅ ՄԷՋ

Պրազիլիոյ հաճընցիներու ընդհանուր թիւն է 315 հոգի կամ 58 ընտանիք։ Ասոնք Սան Փաուլօն կեդրոն ունենալով՝ գրեթէ շատ մը գիւղեր ու քաղաքներ ցրուած են։

Պրազիլիոյ հաճընցիները (մեծ մասամբ Հնչակեան) կը զբաղին սափրիչութեամբ, պաղավաճառութեամբ, խանութպանութեամբ, վաճառականութեամբ, դերձակութեամբ, կօշկակարութեամբ, նպարավաճառութեամբ, հնակարկատութեամբ և այլ արհեստներով։ Կան նաև մեքենագործներ և կօշիկի գործարանատէրեր։

Հաճնոյ եղերական անկումէն ետք, 1920–21ին, մաս մը հայրենակիցներ գաղթած են Պրազիլիա, Արժանթին, Ուրուկուէյ և շրջակայ գիւղերը։

Առաջին տարին տեղական լեզուին, բարքերուն և պայմաններուն անծանօթ ըլլալնուն՝ անոնք մեծ դժուարութիւններու հանդիպած են։

Հոս կը ներկայացնենք երկու խմբանկարներ, որոնք ծանօթ են իրենց հայրենակցական, կուսակցական և ազգային խանդավառ գործունէութեամբ։

Հաճնոյ Հայրենակցական Միութեան Արասաթուպայի անդամներու խմբանկարը

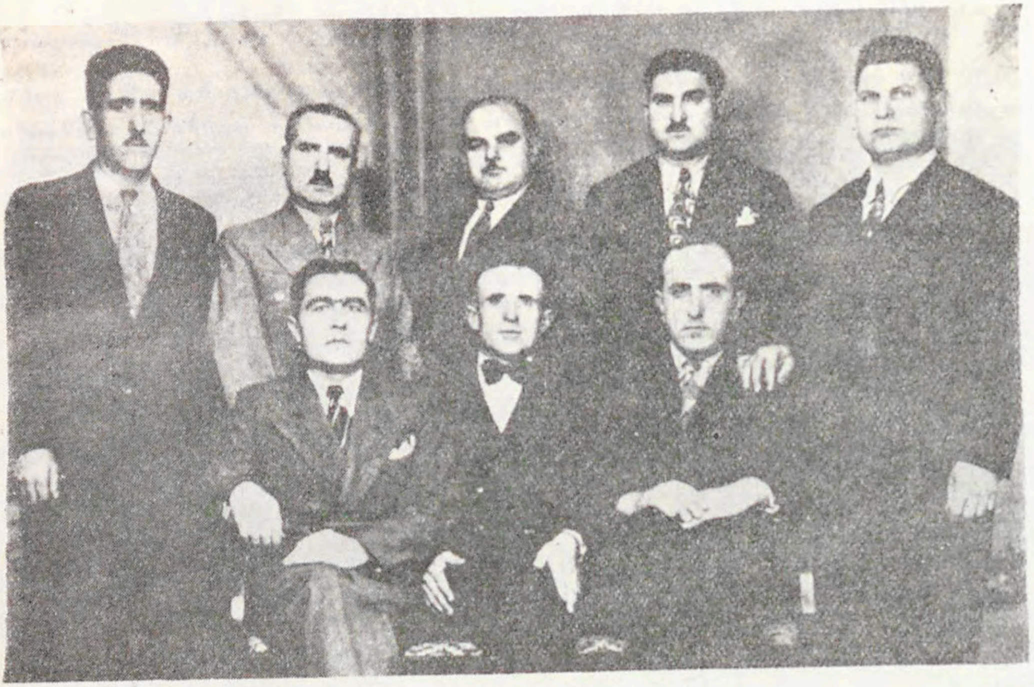

Ս. Փաուլոյի մասնաճիւղին վարչական կազմը

Նստողներ՝ ձախէն աջ.— Հմայեակ Պուրնազեան (Ատենապետ), Եղիա Պայըգեան (գանձապահ), Պետրոս Զալեան (նախկին նախագահ)

Կանգնողներ՝ ձախէն աջ.— Արամ Սեֆսեճեան (հաւաքիչ), Գեորգ Հանըմեան (խորհրդական), Աւագ Ճանիկեան (խորհրդական), Յակոբ Ճունսուրեան (զոհաբերուող հայրենակից մը), Եդուարդ Թոփճեան (խորհրդական):

ՈՒՐՈՒԿՈՒԷՅԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՍԵՓԱԿԱՆ ՏԱՆ ԲԱՑՄԱՆ ԱՌԹԻՒ

Ծ. Խ.— Ստորեւ կը հրատարակենք ընկ. Մ. Աջապահի ուղերձը, կարդացուած՝ Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան սեփական շէնքի բացման հանդէսին

Յարգելի հանդիսականներ և ընկերներ,

Մարդկային հաւաքականութիւնը, ընկերութեան ամենակենսական յառաջդիմութեան հզօր ազդակն է։ Հոն ուր հաւաքականութիւն կայ, մշակոյթը կը պոռթկայ, նոր կեանքեր կը ծնին վիթխարի բազուկներով, վեհապանծ գաղափարներու ծառայելու տեսիլքով։

Իսկապէս բացայայտ ճշմարտութիւն մըն է այս՝ ուրուկուահայ գաղութին համար։ Անհուն երկունքի խանդավառ օր մը, Հնչակեան կուսակցութեան հիասքանչ գործունէութիւնը՝ գեղուած ազգասիրական, հայրենասիրական և բարենպատակ գաղափարներու զգացումներով, այս օտար երկինքներու տակ, հայրենաշունչ, ահարկու կոչնակի զանգը հնչեցուց ուրուկուահայ գաղութին։

Տարիներով երազներու իրականացումը՝ եղաւ հայրենասիրական գետնի վրայ յաղթանակ մը։

Հոս է որ պիտի դաստիարակուի հասակ նետող սերունդը, մեր նախահայրերու թողած ժառանգական աւանդին հլու, միշտ բորբ պահելով հայրենաշունչ յղացումներու պահանջը։

Հնչակեան կուսակցութիւնը իր գործունէութեան ընթացքին, կորովալի գաղափարներով միշտ կանգուն մնացած է հայ ժողովուրդի հայրենասիրական մակարդակին սատարելով՝ համահայկական ներշնչումներով, իր հանրօգուտ գործունէութեամբ ճշմարտօրէն ծառայած է հայ մշակոյթի բարձրացման։

Հնչակեան կուսակցութիւնը տարիներու ընթացքին գաղթաշխարհի մէջ իր սրբազան ուժը տրամադրած է հայրենիքի վերելքին, բարգաւաճման, յառաջդիմութեան, ազգասիրական իրական լուսապայծառ իտէալներով։

Ան եղած է միշտ ճշմարտախօս, սխրալի եզրակացութեամբ, հրապարակային գետնի վրայ արծարծած է՝ իր հիմնադրութենէն մինչև այսօր, հայ ժողովուրդին ազատագրական մարտաշունչ ազգասիրական խարոյկը, որ մեր հայրենիքի փառապանծ երկնակամարին վերեւ խրոխտաբար կը փայլի համահայկական գաղափարաբանութեամբ։

Մենք, Հնչակեաններս, հայ ժողովուրդի հարազատ զաւակներս, ազգասիրական ոգին մեր սրտին մէջ դարբնած՝ գաղթաշխարհի մէջ առաջինը եղանք մեր մամուլով, գրիչով, հոգւով նուիրուած հայ ժողովուրդի նորաստեղծ հայրենիքին պաշտպանմանը եւ տարածողը անոր գրականութեան եւ արուեստին։

Սուրիայէն մինչեւ Լիբանան, Եւրոպայէն մինչեւ հեռաւոր Ամերիկայ, Հնչակեան կուսակցութեան կոչնակին կանչը, ամբողջ ամերիկահայ գաղութին արձագանգ տուաւ։

Նազարբէկները, Փարամազները եւ Սապահ Գիւլեանները գաղափարի ալիքները թող սփռուին լուսապայծառ խաճալներով, սփիւռքի մէջ։

Այսօր, սփիւռքի հայ ժողովուրդը համերաշխութեան ջահը իր ձեռքին՝ խանդավառ գաղափարներով տոգորուած, կը գոչէ. «Կեցցե՛ Հայաստան։ Մեր պապերու հայրենիքը՝ յաւիտենական հայրենիքն է հայութեան»։

Հնչակեան բոլոր անմահ յեղափոխականները, կախաղաններու բարձունքէն կիսախեղդուկ ձայնով գոչեցին՝ «Կեցցե՛ Սոցիալիստական Հայաստանը»։

Հնչակեան տեսաբաններու երազները իրականացան։ Անոնք յորեցին. «Հայը հայով պետք է ապրի ազատ ու անկախ Հայաստանի մէջ»։

Գնահատելով Ուրուկուահայ Հնչակեան կուսակցութեան եւ Ուսանողական Միութեան մեղուաջան, ազնիւ ու հոյակապ գործունէութիւնը, այս շէնքին գնման եւ օժանդակող բարեկամ ընկերներու նուիրական եւ բարոյական զոհողութիւնները, կը մաղթենք յառաջդիմութեան նոր, լուսաշող ուղիներ, երկար տարիներու յաջողութիւններ։

կեցցէ՛ Ուրուկուահայ Հնչակեան կուսակցութիւնը։
կեցցէ՛ մեր վեհապանծ Հայրենիքը։
կեցցէ՛ Հայ ժողովուրդը։

1962 Նոյեմբեր

ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

ՊՈՒԼԿԱՐԻԱ

Պուրկազ Սեւ ծովու վրայ նաւահանգիստ մըն է։ Դեռ թրքական տիրապետութեան օրերուն, գոյութիւն ունեցած է հայ գաղութ մը, սկսած 16—17րդ դարու շրջանէն։ Ունէր եկեղեցի մը, հիմնուած 1860 թուին, քաղաքի ամենալաւ կեդրոնը։ Մինչեւ 1895 թուի հայ զանգուածի ստուարացումը, 25—30 հայ ընտանիք գոյութիւն ունէր առ հասարակ։ Անոնք մեծ մասով արհեստաւորներ եղած են, ինչպէս՝ սափրիչ, ներկարար, ատաղձագործ, երկաթագործ. այս վերջինները բոլորն ալ Կէլիպոլիէն եկած, իսկ առեւտրական ասպարէզի մէջ ալ հայերը ունեցած են իրենց կարեւոր բաժինը։ Ազգաբնակչութեան մեծ մասը յոյներ եւ թուրքեր եղած են, սակայն Պուլկարիոյ ազատագրութենէն ետք, հետզհետէ գերակշռութիւնը անցած է Պուլկարներու, մանաւանդ պալքանեան պատերազմէն ետք, երբ Թրակիայէն եւ Պուլկարիոյ ներքին գաւառներէն մեծ գաղթ մը կը ներխուժեն Պուրկազ, այնպէս որ այսօր յոյն եւ թուրք գրեթէ գոյութիւն չունին. անոնք մեծ մասով գաղթած են իրենց երկիրները, իսկ հայ բազմութիւնը աճեցած է մեծ չափով Պապը Ալիի դէպքէն ետքին։

Նոր եկուոր հայերու գաղթը կրնանք երկու մասի բաժնել, մին 1895-6 թուականը, երկրորդը՝ 1921—22։ Դեռ առաջին գաղթականութեան ժամանակ իսկ գոյութիւն կ'առնեն ազգային հաստատութիւններ ինչպէս՝ վարժարան, գաղթականական յանձնախումբեր, զանազան միութիւններ եւ կուսակցութիւններ։

Պուրկազ ըլլալով Պոլսոյ ամենամօտ նաւահանգիստը, ընդունած է մեծ թիւով գաղթական հայեր, սակայն անոնք հետզհետէ ցրուած են Պուլկարիոյ զանազան քաղաքները եւ այլ երկիրներ։ Երկրորդ գաղթականական հոսանքը կը բաղկանայ Բիւթանիայ եւ Թրակիոյ շրջանէն մեծամասնութեամբ Ռոտոստոցիներ, այնպէս որ այսօր Պուրկազի հայութեան թիւը 420 տունէն աւելի կը հաշուուի։ Այս հակիրճ տեղեկութիւններէն ետք, անցնինք Հնչակեան կուսակցութեան գործունէութեան մասին։

Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանի յայտնի ցոյցէն ետք, տեղացի հայերուն մէջ ազգային շարժում մը երեւան կուգայ եւ համակրութիւն մը դէպի հայ յեղափոխականութիւնը։ Պապը Ալիի դէպքէն ետք մուտք կը գործեն Պոլսէն հեռացող Հնչակեաններ, որոնց աշխատանքը կ'ըլլայ պաշտօնապէս հիմը դընել Հնչ. մասնաճիւղին, որ արդէն անուանապէս գոյութիւն ունէր։ Ասոնք սկսան զինուորական մարզանքներու՝ հայ երիտասարդութեան հետագայ յեղափոխական գործունէութեան համար, 1899էն այդ հայ երիտասարդները կը մարզուէին մակեդոնական կազմակերպութեան մօտ, որ ունէր իր մարզադաշտը իր մարզիկներով։ Այս նպատակով յանձնախումբ մը կազմուեցաւ, որուն գործօն անդամներէն մին էր Արմէն Շիտանեանը (Ֆաքիր)։ Քարտուղարը հնչակեան մասնաճիւղին։ Անոնք կը դիմեն մակեդոնական կոմիտէին, որպէսզի հայերն ալ զինավարժութեան մասնակցին։ Այստեղ երախտագիտութեամբ պէտք է յիշել, որ հրացանները տեղւոյն պահակազօրքէն տրամադրուած և մարզիկ սպան ալ եղած է հայասէր Բըրխոդիվանիսը։ Սակայն ի տես յեղափոխական կազմակերպչական այս ընդարձակ գործունէութեան, կարգ մը թրքամիտ ազգայիններ, գլխաւորութեամբ կորապետ քահանայ Սահակեանի, չհանդուրժելով այս շարժումներուն, կը դիմեն գաւառապետին, խնդրելով անյապաղ քաղաքէն արտաքսումը կարգ մը «խռովարար» յեղափոխականներու, որոնք մեր բարեպաշտ ժողովուրդին «միտքերը կը պղտորեն», հաւաքումներ կը սարքեն, յեղափոխութիւն կը քարոզեն. (Տես «Հնչակ» 1901 թիւ 4) բայց բարի գաւառապետը կը զայրանայ այս անօրինակ դիմումին, կը յանդիմանէ զիրենք և անհետեւանք կը թողու տրուած աղերսագիրը։

Այդ տարիներուն Պուրկազի Հնչակեան կուսակցութեան վարչութեան կազմի անդամները, կրցած են արժանաւորապէս վարել իրենց վստահուած պաշտօնը։ Անոնք են՝ Ղազար Մխոյեան (Մ. Սուրէն) դերձանցի՝ Ատենապետ։ Արմէն Շիտանեան (Ֆաքիր) վանեցի, քարտուղար։ Արտաշէս Պալիկեան (Մ. Հայկ) Պոլսեցի, գանձապետ։ Գասպար Պօղոսեան՝ մշեցի կնքապահ և Խաչիկ Քէօշէեան՝ պոլսեցի, խորհրդական։ Իսկ ատենապետներ Աստուր Ջաքարեան, մշոյ Խան գիւղացի, Սարհատ Զարքմարզպանցի, Աղթամարցի՝ Գրիգոր, մշեցի Մարգար, պոլսեցի Միքայէլ Պերճեան և մշեցի՝ Կարօ։

Մասնաճիւղի ատենապետ ընկեր Մ. Սուրէն, թէեւ թերուս, բայց մեծ ձեռներէցութեամբ վարած է իր պաշտօնը երկար տարիներ։ Ան չէ բաւականացած միայն տեղական գործունէութեամբ, այլ շրջած է Պուլկարիոյ և Ռումանիոյ քանի մը շրջանները։ Զօրացուցած է զանոնք և այդպէսով համակրական լայն շրջանակ մը ստեղծած է իր շուրջը։ 1903ին ան պատգամաւոր ընտրուեցաւ Լոնտոնի Հնչակեան Ընդհ. Համագումարին։ Անոր շնորհիւ Պուրկազի մասնաճիւղը ունեցաւ գործօն ընկեր մը՝ ուսուցիչ Մարտիրոս Թէնտիքեան։ Երիտասարդութեան լաւագոյն ներկայացուցիչներէն ընկ. Շաւարշ Օ. Պօսթանճեան (Ս. Արա), որուն անդամակցութիւնը մեծապէս պատուաբեր և օգտակար եղաւ կուսակցութեան իր անձնուէր ծառայութեամբ։

Պուրկազ կ՚այցելէ կեդրոնական վարչութեան լիազօր գործիչ Ընկեր Հրահատ Կամսար (Գրիգոր Վարդանեան) 1904 Յունուար 18ին, կուտայ հրապարակային երկու բազմամարդ դասախօսութիւններ որոնք մեծ ոգեւորութիւն և խանդ կը ստեղծեն, հասարակութեան բոլոր խաւերուն մէջ։ Ընկեր Հրահատ Կամսարի ատենագրութեան տետրակին մէջ նշուած է ընկերներու աշխատանքի ձեւը, յատկապէս թելադրուած է հեռու մնալ Վերակազմեալներու սխալ ուղիէն։

Համաձայն հին ընկերներու պատմածին և գանձի տոմարին մէջ յիշուած անուններուն, գոյութիւն ունեցած է թղթատարներու երթեւեկ Պուրկազ-Օտեսա 1898էն մինչեւ 1901. այդ պաշտօնները կատարած են ընկերներ Լեւոն և Համբարձում, Աստուր Ջաքարեան և Գասպար Պօղոսեան զոյգերը։ Ապա փոխանցուած է վստահելի ռուսական շոգենաւի սենեկապետի մը։ Անոնք կը փոխադրեն կեդրոնէն ղրկուած կուսակցական օրգան «Հնչակ»ը, շրջաբերականներ, մ.ճիւղերու կնիքներ, կարեւոր նամակ-յանձնարարականներ, և այլն։

Կովկասի փոխարքայ Գոլիցինի մահափորձին վրայ — կազմակերպուած Հնչակեան կուսակցութեան կողմէ — կասկածելի յեղափոխականներու ձերբակալութիւնները մեծ չափերու կը հասնի, այդ հալածանքէն խոյս կու տայ ընկ. Մուրատ Ջաքարեան (Յակոբ Ղազարեան) Մշոյ Ցրօնք գիւղէն, որ ապահով Պուրկազ հասնելով սերտ գործակցութիւն կ՚ունենայ տեղւոյն ընկերներուն հետ, ապա կ՚այցելէ Պուրկազի շրջակայ կայարանները աշխատող իր հայրենակիցներուն մօտ և մ.ճիւղի յանձնարարութեամբ կը կատարէ արդիւնաւոր հանգանակութիւն՝ ի նպաստ կուսակցութեան։ Մուրատի ներկայութիւնը կը խռովէ հանգիստը մեր հակառակորդներուն. կ՚ամբաստանեն որ Մուրատը եկած է Կովկասէն՝ Թուրք հիւպատոսը տեռորի ենթարկելու համար. սակայն ոստիկանական քննութիւնը կ՚ապացուցանէ մատնանշումի զրպարտիչ հանգամանքը։

Ընկ. Մուրատ Ջաքարեան հինգ-վեց ամիս Պուրկազ մնալէ ետք, կը վերադառնայ Կովկաս։ Այս՝ այն Մուրատն է, որ մեծանուն հնչակեան գործիչ՝ Փարամազի հետ, քսան ընկերներով կախաղան բարձրացաւ 15 Յունիս 1915ին, Պոլսոյ Սուլթան Պայազիտի հրապարակը։

Պուրկազի գաղութը յանձին Հնչակեան կուսակցութեան առաջին անգամ ունեցաւ իր ընթերցարանը՝ «Արարատ» անունով, որ հիմնուեցաւ 1 Փետր. 1905ին, ընկերներու բացառիկ նիւթական զոհողութեամբ։ Ընթերցարանը կը բաղկանար երկու յարակից մասերէ. մին՝ ընթերցանութեան յատուկ, իսկ միւսը որպէս զբօսավայր։ Ընթերցարանի բաժինը շքեղօրէն զարդարուած էր պատկերներով, գրադարանով և խոշոր սեղանով մը, որու վըրայ կ՚երեւէին զանազան օրաթերթեր, հանդէսներ՝ հասած Թիֆլիսէն, Պոլսէն, Փարիզէն, Ամերիկայէն նաև տեղական թերթեր. այնպէս որ, ընթերցող մը դժուար կրնար բաժնուիլ այս հարուստ լրագրութենէն։ Ընթերցարանի յարդարումի և մասնաւորաբար գրքերու հայթայթման լաւագոյն օժանդակութիւնը բերած է Ապրիլեան նահատակներէն ընկ. Սարգիս Սուին՝ ուսուցիչ-տնօրէնը Ազգ. Հայկազեան վարժարանին, իսկ շատ ընկերներ ընթերցարանին նուիրեցին զանազան առարկաներ, որոնց ամէնէն ուշագրաւն էր ընկ. Թովմաս Ջաքարեանի (Մշոյ Խաս գիւղացի) նուիրածը, նամակի ընդօրինակութեան յատուկ մամուլ մը իր սեղանովը և շքեղ հանդերձարան մը, որ յատկացուեցաւ որպէս պահեստարան աւելորդ գիրքերու և թերթերու, ապա հնչակեան թատերական խումբի զգեստներու պահպանման։

«Արարատ» ընթերցարանը ունէր իր ուրոյն վարչութիւնը, ատենապետութեամբ ընկ. Շմաւոն Պարոյրի (Պետրոս Պօսթանճեան), իրեն ընկերակից ունենալով Ստեփան Գույումճեանն ու Արտաշէս Պալիկեան, որոնք իրենց լաւագոյն ճիգը ի գործ դրին ընթերցարանը իր բարձր կոչումին արժանացնելու համար, այնպէս որ դեռ առաջին օրէն եղաւ ժամադրավայրը ընթերցասէր հասարակութեան։ Այնուհետեւ, ընթերցարանի վարչութիւնը կազմակերպեց գիշերային դասընթացքներ, հանդէսներ, դասախօսութիւններ և ընկերային համակրական ժողովներ։ Ու շնորհիւ այս հանգամանքին, Հնչակեան կուսակցութիւնը վայելեց մեծ ժողովրդականութիւն, անոր շարքերուն վրայ աւելցաւ ազգասէր երիտասարդութիւն մը, այսպէս՝ Խաչիկ Նշանեան, Յակոբ Տէյիրմենճեան, Հայկ Շեխոյեան, Մելքոն Մելիքոֆ և ուրիշներ։

Հնչակեան «Արարատ» ընթերցարանը բոլորեց երկու շրջաններ, մին հիմնարկութեան թուականէն մինչև 1916 և վերջինը՝ 1919էն մինչև 1933։ Առաջին երեք տարիներու փակումը արդիւնք էր համաշխարհային պատերազմին, իսկ երկրորդը՝ ՀՕԿ կազմակերպութեան գոյութեան։

Շահեկան կը համարենք խօսիլ Պուրկազ այցելող Հնչակեան գործիչներու առաքելութեանը մասին։

ԸՆԿ. ՌՈՒԲԷՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Լոնտոնի Պատգ. ժողովի նախօրեակին, 1902 Դեկտեմբերին, այցելած է Պուրկազ։ Նոյն ժողովէն ետք, 1904ի Փետրուարին զեկոյց տուած և մեկնած Օտեսա։ 1907 Օգոստոսին դարձեալ կու գայ կազմակերպչական գործով։ 1909ի Յունիսին Պոլսէն կը ժամանէ և ընկ. Մուսայի հետ զէնք կը փոխադրէ Թուրքիա։ Վերջին այցելութիւնը կ'ըլլայ 1910 Հոկտեմբերին։ Կախուող քսաններէն մէկը։

ԸՆԿ. ՊԵՏՐՈՍ ՊՈՍԹԱՆՃԵԱՆ

Պալքանեան Շրջանի ներհուն եւ գործօն հնչակեաններէն մէկը, որուն կը պարտինք վերջին անգամ պատմագրութեան խմբագրութեան ղրկած յօդուածները՝ Պալքանեան Շրջանի Հնչակեան դէմքերու եւ դէպքերու մասին։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Վառնայի մասնաճիւղին հիմնադիրները Միհրան Տամատեանի հետ

Վառնայի մ. ճիւղին ոյժ տուողը եղած է Միհրան Տամատեան, որ հոն այցելելով կազմակերպած է մասնաճիւղը։

Վառնան կը հանդիսանար հնչակեան փախստականներու կայաններէն մէկը։ Քաղաքին մէջ անոնք ունէին գրօսավայր, ընթերցարան՝ որ վարչական անդամներու կեդրոնատեղին էր։

ԸՆԿԵՐ ՀՐԱՀԱՏ ԿԱՄՍԱՐ (Գրիգոր Վարդանեան).— Կեդրոնի կողմէ կու գայ և կը մաքրէ վերակազմեալներու մնացորդները, կուսակցութեան կու տայ իր հարազատ դիմագիծը, այսինքն սոցիալիստականը։

ԸՆԿԵՐ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ.— Կեդրոնէ լիազօրուած շրջուն գործիչ, կ'այցելէ 1905 Նոյեմբերին։ Հրապարակային ժողովներու ընթացքին կը բանախօսէ իր պերճախօս յատկութեամբ, մեծ համակրութիւն կը շահի հաւասարապէս բոլորէն։

ԸՆԿԵՐ ԱՐԱՄ ԱԶԸԳՊԱՇԵԱՆ.— Ճամբու ընթացքին կ'այցելէ 7 Սեպտ. 1907ին և ապա կը մեկնի Վառնայի գծով դէպի Կովկաս։

ԸՆԿԵՐ ՀՄԱՅԱԿ ԱՐԱՄԵԱՆՑ.— 1907 Սեպտեմբերի վերջերը Թիֆլիսէն խոյս կու տայ՝ երբ Կովկասի Գործադիր Յանձնախումբի կեդրոնը կը վտանգուի։ Այնուհետեւ կեդրոնական վարչութեան կարգադրութեամբ կը նշանակուի ժամանակաւոր գործիչ Պուլկարիոյ շրջանի։ Այդ հանգամանքով քանիցս այցելած է Ռուսճուք, ամէն անգամին ալ հրապարակային ժողովներուն դասախօսած. իր պերճախօս և տրամաբանական մտքերը յատակօրէն կը պարզէին Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարաբանութիւնը։ Իր այցելութեան վերջ կու տայ, երբ Սահմանադրութեան հռչակումով Պոլիս կը մեկնի 1908ին։

ԸՆԿԵՐ Մ. Յ. ՊԵՏԻԿԵԱՆ.— Գործիչ Պալքանեան մասնաճիւղերու. կ'այցելէ 23 Յուլիս 1908ին, իր վերջին հանդիպումը կ'ըլլայ 3 Յունուար 1909 թուականին։ Հարկ կը համարենք այս պատուական ընկերոջ մասին փոքր ծանօթութիւն մը տալ այստեղ, որովհետեւ ան թերևս ժամանակակից ընկերներու քիչերուն ծանօթ է։

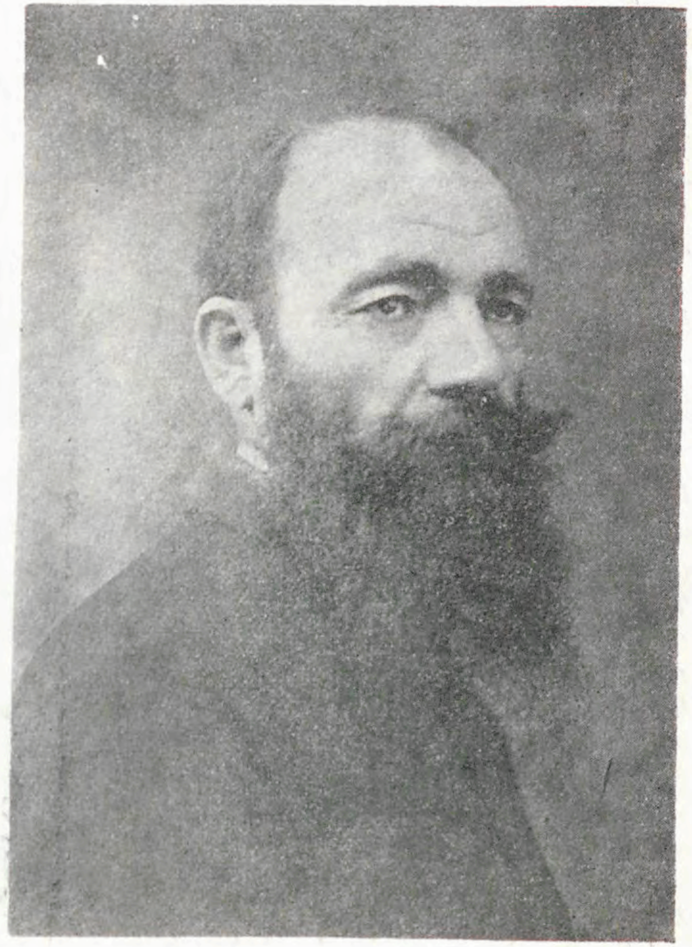

ԸՆԿԵՐ ՄԱՆՈՒԿ Յ. ՊԵՏԻԿԵԱՆ
Խարբերդի Ցաղթակ գիւղէն

Ան զարգացած լուրջ մտաւորական ընկեր մըն էր. իր մեկնումէն ետք, կը թղթակցէր կուսակցական հարցերու շուրջ: Ընկեր Մ. Ց. Պետիկեան ուսուցչական պաշտօն կը վարէր Ռումանիա, ապա Կեդր. Վարչութեան կողմէ կը նշանակուի Ռումանիոյ շրջանի գործիչ: Երբ 1907 Նոյեմբեր 25ին, Ֆիլիպէի մէջ կը գումարուի շրջանին Երրորդ Պատգմ. Ժողովը, ուր ներկայ կը գտնուի ընկեր Արամեանցի հետ: Ժողովին կը ներկայացնեն կազմակերպչական օգտակար բանաձեւեր: Դժբախտաբար 1908 Յուլիս 10ին, Թուրքիոյ Սահմանադրութեան հռչակումը անգործադրելի կը թողու առնուած որոշումները, երբ շարքերուն մէջ ալ ակարացում յառաջ կուգայ շատերու Թուրքիա վերադարձով: Որոշ առաքելութեամբ մը, ընկեր Պետիկեան Պոլիս և ապա Կիլիկիա կ'անցնի Կեդր. Վարչութեան կարգադրութեամբ: Սակայն 1909 Յուլիս 10ի Իթթիհատի կազմակերպած Ատանայի ջարդերէն ետք, յուսալքուած կը վերադառնայ Վառնայ ու կ'ամուսնանայ: Եւ որպէսզի հասարակական աշխատանք տանի և ապահովէ իր ապրուստը, կը ձեռնադրուի քահանայ, միեւնոյն ատեն ուսուցչական պաշտօն վարելով Վառնայի ազգային Սեւանեան Վարժարանը, որուն տնօրէնն է հայկական ծանօթ ընկեր՝ Մարկոս Թէրզեան: 1945ին ընկեր Պետիկեան, քահանայական անունով Տէր Համազասպ, կը մեկնի Կոնսթանցա, ուր կը վարէ տեղւոյն հոգեւոր հովիւի պաշտօնը մեծ ձեռներէցութեամբ ու կը դառնայ ժողովուրդի սիրելին: Ան կը վախճանի նոյն պաշտօնին վրայ, 18 Մարտ 1957ին խոր ծերութեան մէջ:

ԸՆԿԵՐ ՄՈՒՍԱ.— Պուրկազ կ'այցելէ երկու անգամ, մին ընկեր Ռ. Կարապետեանի հետ, 1908 Յունիսին, իսկ վերջին անգամ 1909 Օգոստոսին: Իր աւազանի անունն է Մովսէս Նահապետեան, Սեբաստացի: Իր ուսումը ստացած է «Եփրատ» գոլէճը, եղած էր երկրի մէջ գործօն անդամ, բայց կը լրտեսուի և կ'աքսորուի Շամ-Թարապլուս ու անկից Ֆիզան կոչուած գիւղը: Ընկեր Մուսան շնորհիւ անգլերէն և արաբերէն գիտնալուն շուտով կը մտերմանայ տեղացիներուն հետ, որոնք շատ յարգանքով կը վերաբերին իրեն հետ: Ֆիլիպէէն ողբացեալ ընկեր Մինաս Նալչաճեան, որուն հայրենակիցն է, թղթակցութեան մէջ մտեր է Մուսայի հետ և տարիներով սկսեր է փոստի ծրարներով զգեստեղէն, ուտելիք և դրամ ղրկել, խնդրելով նաեւ բաժին հանել Մեծն Մուրատի: Այս վերջինէն երբ կը հաստատուի օգնութիւն ստանալը, ընկեր Մ. Նալչաճեան կը կրկնապատկէ իր օժանդակութիւնը, որպէսզի կարենան երկուքը միասին փախուստ տալ աքսորավայրէն, ինչ որ տեղի կ'ունենայ 1906 Ապրիլին, Փարիզի Հնչակեան կուսակցութեան Կեդրոնի ղեկավարութեամբ:

ԸՆԿԵՐ ՄՈՒՍԱ (ՄՈՎՍԷՍ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ)

Սեբաստացի, ունեցած է Հնչակեան լայն գործունէութիւն Պարսկաստանի եւ Պալքաններու շրջանին: Եղած է զարգացած մտաւորական ոյժ մը:

Ընկ. Մուսա Պուլկարիա կը մնայ և կը պաշտօնավարէ Թ. Փազարճըք ազգային վարժարանը, ապա կը մեկնի Ամերիկա:

ԸՆԿ. ՍԻՒՆԻՔ.— կ'այցելէ 1910ին երկու անգամ, վերջինը 1911 Մայիս 24ին: Իր բանախօսութիւնները մեծ հետաքրքրութիւն կը ստեղծեն ժողովուրդի բոլոր խաւերուն մէջ: Ան ճանչցուած է որպէս պերճախօս ընկեր մը և յայտնի ընկերաբան:

ԸՆԿ. ԱՍՕ (Տիգրան Օտեան).— 1912 Յունիս 3ին կը ժամանէ Պուրկազ, կը կազմակերպէ երիտասարդ ընկերները, գրական-գեղարուեստական երեկոյթ կը սարքէ, որուն ինքն ալ բաժին կը վերցնէ: Ճոխ, նմանը չտեսնուած յայտագրի գործադրութենէն ետք, կը յաջորդէ իր հեղինակութիւնը եղող «Դարձեալ Մէկը» թատերգութիւնը և ապա սինեմա: Երբ դադարներուն պաստառին վրայ կ'երեւէին «Կեցցէ՛ Հնչակեան կուսակցութիւնը», «Երիտասարդներ, բոլորուեցէք Մայր Կուսակցութեան շուրջ» վերտառութիւնները, ժողովուրդը խելայեղ կը ծափահարէր: Այս առաջին անգամն էր որ պուրկազահայութիւնը հանդիսատես կ'ըլլար նման երեկոյթի մը, որմէ ետք նման յայտագրով ուրիշ միութիւններ հետեւեցան անոր: Երեկոյթը արձանագրեց յաջողութիւն մը՝ թէ՛ նիւթական և թէ՛ բարոյական: Ընկ. Ասօ երկու շաբաթ մնաց ու ի միջի այլոց կազմակերպչական գործը յառաջ տարաւ. իր մեկնելէն առաջ արձանագրութեան տոմարին մէջ գովասանքով գրի առած է մասնաճիւղի հաշիւներու կանոնաւորութիւնը և ընկերներու եռանդագին գործունէութիւնը:

ԸՆԿԵՐ ՍԻՒՆԻՔ

Հնչակեան կուսակցութեան կարկառուն դէմքերէն մին: Ուժեղ հռետոր, անխախտ հաւատաւոր, բծախնդիր կուսակցական:

Ան իր անձին մէջ կը խտացնէ ամուր անհատականութիւն մը՝ այլամերժութեան թեքուած:

Սիւնիք ունէր յեղափոխական լիցք մը եւ դժուարահաճ էր քաղքենի սովորութեանց:

Լաւագոյն պաշտպանը Կեդրոնի պատասխանատու անձերուն:

Կ'ապրէր սակաւապետօրէն եւ մեռաւ Պէյրութ մենակեաց վիճակի մէջ, չունենալով առիթ եւ միջոց ընտանիք կազմելու: Բոլոր ընկերներու ընտանիքը իրն էր, ուր կ'ընդունուէր սրտբացօրէն:

Բ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ.— Կեդրոնական Վարչութեան անդամ, կ'այցելէ երկու անգամ. մին՝ 1910 Հոկտեմբերին և վերջին անգամ 1911 Մայիս 24ին։ Որպէս կազմակերպիչ մեծ օգտակարութիւն ցոյց տուած է։

ԸՆԿ. Ս. ՍԱՊԱՀ ԳԻՒԼԵԱՆ.— Կը ժամանէ 10 Օգոստոս 1912ին։ Երկու հրապարակային ժողովներուն մէջ կը բանախօսէ նմանը չտեսնուած բազմութեան մը ներկայութեան։ Ընկ. Սապահ կը յաջողի վերջ դնել կուսակցութիւններու հակամարտութիւններուն։ Հնչակեան և Դաշնակցական խառն յանձնախումբ մը հանգանակութեան կը ձեռնարկէր ինքնապաշտպանութեան համար, որուն արդիւնքը կ'ըլլայ պատկառելի գումար մը, որ կը բաժնուի երկու կուսակցութիւններու միջեւ։ Ընկ. Սապահ չորս ամիս մը մնալէ ետք, կը մեկնի Վառնա։ Իրմէ ետք Պուրկազի մասնաճիւղը չունեցաւ արտասահմանէն այցելու գործիչներ։ Ան բաւարարուեցաւ Գործադիր Յանձնախումբի գործունէութեամբ և շրջանի մամուլով, ինչպէս՝ «Զանգ» և «Պալքանեան Մամուլ» շաբաթաթերթով, իսկ հրապարակային ժողովներու համար կը հրաւիրուէր Պուլկարիոյ մտաւորական ընկերներ։

ԸՆԿ. Բ. ՎԱՐԱԶԴԱՏ

Ընկ. Մուրատ Զաքարեան, ինչպէս յիշուեցաւ, այցելած էր Պուրկազի շրջակայ կայարանները ապրող իր պանդուխտ հայրենակիցներուն մօտ։ Ան հոդ պատրաստած էր հնչակեան խումբեր կազմելու։ Եւ այդ առիթը չուշացաւ։ Մասնաճիւղի վարչութիւնը ընկ. Աստուր Զաքարեանին պաշտօն յանձնեց կազմակերպելու կայարանները բնակող աշխատաւոր հայրենակիցները։ Ան արդիւնաւոր կերպով կատարեց իր առաքելութիւնը և հիմնեց Պուրկազի Հնչակեան մասնաճիւղի ենթակայ խումբեր, այսպէս՝ Սթարա Զաքորա՝ «Մամիկոնեան», Սթումա՝ «Վրէժխնդիր», Ռատնեվօ՝ «Մուրատ», Գարափունար՝ «Վրէժ», Սլիվէն՝ «Միրայր», Այթոս՝ «Ասլան» խումբերը, որոնց հետ մ.ճիւղի վարչութիւնը սերտ յարաբերութեամբ, օրը օրին ստացած շրջաբերականները, թերթերը և իւրաքանչիւր ամիս անդամավճարներու ընկալագիրները կը ղրկէր, ստեղծելով ընկերական ջերմ յարաբերութիւն և փոխադարձաբար։ Կայարաններու խումբերուն ընկերային այցելութիւններ տուած են ընկերներ Շմ. Պարոյր, կրկնակ անդամներ՝ Աս. Զաքարեան և Շաւարշ

Պօթանճեան, որոնք խրախուսած են ընկերները վառ պահելով իրենց հաւատքը Հայկական Դատի վերջնական յաղթանակին համար։ Աւելորդ չըլլար այստեղ յիշել, որ վերոյիշեալ խումբերու գործունէութիւնը մեծ մասամբ դադար առաւ, երբ պանդուխտ ընկերներ սկսան գաղթել Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները, ուր աշխատող ձեռքեր առատօրէն կը վարձատրուէին, մանաւանդ Առաջին Համաշխարհային պատերազմը ցրուեց զիրենք զանազան կեդրոն քաղաքներ։ Բացի վերոյիշեալ խումբերէն, 1906ին մասնաճիւղի վարչութիւնը կը ձեռնարկէ կանանց խումբի կազմութեան «Կարմիր Խաչ» անունով, որ կարճ ժամանակէն անոր թիւը կը կրկնապատկուի շնորհիւ եռանդուն ընկերուհի Մարիամ Օհ. Թաշճեանի ջանքերուն և կը կազմեն իրենց ուրոյն մասնաճիւղը՝ արանց մասնաճիւղի կողքին։ Անոնց գործունէութիւնը կ'ըլլայ բեղմնաւոր։ Անոնք հոն են ուր մասնաճիւղը կը կազմէ երեկոյթ, ներկայացում և հրապարակային ժողովներ, որոնց յաջողութեան մեծապէս կը սատարեն։

Կանանց մասնաճիւղը նախաձեռնարկ կ'ըլլայ Ատանայի աղէտեալներուն օգնութիւն հասցնելու յոյժ կարեւոր և մարդասիրական գործին ու այս առթիւ հանգանակիչ յանձնախումբ մը, բաղկացած ընկերուհիներ՝ Իսկուհի Գր. Խաչատուրեանէ, Արուսեակ Ա. Պալիկեանէ և Մարանիկ Պօթանճեանէ, տունէ տուն կը շրջին և կարեւոր գումար մը կը հաւաքեն աւելի քան տասը ֆրանսական ոսկի ու կ'ուղարկեն Պոլիս ազգային պատրիարքարան՝ 27 Յունիս 1909ին, յանձնելու համար աղէտեալներու կեդրոնական յանձնախումբին։

ԸՆԿԵՐ ՅԱԿՈԲ ՆԱՒԱՐԵԱՆ

Պալքանեան շրջանի Հնչակեան գործիչներէն ընկեր Յակոբ Նաւարեան, բուռն կերպով կը շրջէր Պուրկազ, Վառնա եւ Ռուսճուք կազմակերպելու համար շրջաններ, զանոնք հաղորդակից դարձնելով Կեդրոնի հետ:

Պալքանեան գործիչները գլխաւոր կապն էին Երկրի եւ Կեդրոնի միջեւ:

Համաձայն Կեդրոնական Վարչութեան գաղտնի հաղորդագրութեան, 1906 Օգոստոս 15ին պարսկա-թրքական սահմանը ղրկուեցան մասնաճիւղի երեք զինավարժ կամաւոր ընկերները, որոնք գիտակից իրենց կոչումին, անզուսպ փափաքով և մեծ խանդավառութեամբ ճամբայ ելան Օտեսայի գծով Պարսկաստան։ Այդ երեք երիտասարդ ընկերներն էին Անտոն Յար. Խանճեան (Մահ), Սլիվէնցի, Յովհաննէս Սամուէլեան (Ռումբ), Երզնկացի և Մշեցի Մարգար (Հայրիկ)։

Մասնաճիւղի վարչութիւնը գեղեցիկ գաղափարը յղացաւ կուսակցութեան քսանամեայ յոբելեանը (1827—1907) յաւերժացնելու առիթով հրապաբակ հանել 3000 փոստ քարթեր Հնչակեան Նահատակ ընկերներու պատկերներով, գեղարուեստական գործ մը ընկեր Մ. Թաչճեանէ, որոնք զրկուեցան Պուլկարիոյ և արտասահմանի մասնաճիւղերուն և որոնցմէ գոյացաւ համեստ գումար մը։ Վարչութիւնը քաջալերուած այս յաջողութենէն, 1908 Նոյեմբերին ձեռնարկեց երկրորդ քարթերու հրատարակութեան մը — Պարսկա-թրքական սահմանագլուխի Հնչակեան Տօնոյի խմբանկարը։ Այս քարթերը ունեցան 6000 տպաքանակ, որոնք բացի նիւթական հասոյթէ, օգտագործուեցան լաւագոյն կերպով Հնչակեան փրոփականտին ի մասնաւորի Թուրքիոյ մէջ Սահմանադրութեան օրերուն։

Այսպէս, օրէ օր Հնչակեան ընկերներու ջանադիր նուիրումով, իրենց ընթերցարանին շուրջ հաւաքուած, կը շարունակէին յառաջ տանիլ կազմակերպչական գործը յաճախակի հանդիպումներ և ժողովներ կազմելով։

* * *

Թուրքիոյ Օսմանեան Սահմանադրութեան օրերը առհասարակ չասերու վրայ այն համոզումը գոյացուց, որ մենք համահաւասար օսմանեան քաղաքացիներ ըլլալով, պէտք չունինք Անկախ Հայաստանի մը հետապնդումին։ Այս վարկածը ընդհանուր էր գրեթէ ու արտասահմանեան կազմակերպուած կուսակցութիւնները սկսան աւելի մեծ չափով ուշադրութիւն դարձնել տեղական հանրային գործերուն, իսկ Հնչակեան կուսակցութիւնը անոր առընթեր կը քարոզէր «Սահմանադրութեան» քօղի տակ հին հայահալած քաղաքականութեան շարունակութիւնը։ Սակայն, Հնչակեան գործունէութեան մեծ արգելք հանդիսացաւ պալքանեան պատերազմի ծագումը. ընկերներէն ոմանք զօրակոչի ենթարկուեցան, ուրիշներ հեռացան քաղաքէն և գացին նոր գրաւուած հողերը շահաւէտ գործ ընելու։ Պալքանեան պատերազմին յաջորդեց Համաշխարհային Առաջին պատերազմը և երկիրը մատնեց ահաւոր տագնապի, որուն հետեւանքով անհնար դարձաւ պահելու գոյութիւնը «Արարատ» ընթերցարանին, որով հարկադրուեցաւ փակել դուռն 1916ին մինչև 1919, երբ ա՛լ վերջ գտած էին թշնամութիւնները։

1912ի պալքանեան պատերազմը նոր յոյսեր արթնցուց բոլոր անկեղծ հայրենասէր սրտերու մէջ։ Թուրքիոյ պարտութեամբ իրենց անկախութիւնը ստացեր էին Ալպանիան, Մակեդոնիան և այլ պալքանեան ժողովուրդները։ Թուրքիոյ Սահմանադրութեան հռչակումը չէր կրցած զինքը փրկել անխուսափելի անդամահատութենէ։ Երբ պալքանեան պատերազմի յաջորդեց Համաշխարհայինը, բովանդակ հայութիւնը մէկ անխախտ հաւատք ունէր թէ եկած էր կարգը Հայաստանի Անկախութեան — ալ լռած էին հակայեղափոխական։ յետադիմական խմբաւորումները, ամէնքն ալ դարձած էին ազատատենչներ, հայրենասէրներ... Այս ընդհանուր խանդավառութեան շրջանին էր որ կուսակցութիւնները կրկնապատկուած ջանքերով՝ ձեռք առին հայ ժողովուրդի փրկութեան ղեկավարութիւնը։

Պուլկարիոյ Հնչակեան մասնաճիւղերը նոր եռանդով հրապարակ ելան. ամէն տեղ նկատելի էր ընկերական շարժումը և որպէսզի կազմակերպչական գործը ընթանայ որոշ ծրագրով և ուղղութեամբ, ան իր շրջանէն ընտրեց ժամանակաւոր գործադիր Յանձնախումբ մը երեք ընկերներէ բաղկացած՝

Մկրտիչ Թ. Ներսէսեան, Արշակ Բալըղեան և Շմաւոն Պարոյր, որոնք առաջին պատեհութեամբ հրաւիրեցին շրջանային պատգամաւորական Դ. ժողովը, որ կայացաւ Սոֆիա 30 Մարտ 1919 թ.։ Ներկայ էին 16 պատգամաւորներ բոլոր մասնաճիւղերէ ուղարկուած։ Ան գլխաւորապէս զբաղեցաւ կազմակերպչական հարցով, ներքին կազմական կանոնագրի մշակումով և որոշեց Ռուսճուք հրատարակուող մեր օրգան «Պալքանեան Մամուլ»ը փոխադրել Սոֆիա, նշանակելով ընկեր Յարութիւն Պօղոսեանը խմբագիր, որ ամենայն ձեռնհասութեամբ վարեց այդ պաշտօնը մինչև 1943ի վերջերը, երբ Սոֆիան նշաւակ դարձաւ ռմբակոծութեան և որուն հետեւանքով խմբագրատունը քանդուեցաւ, իսկ պատերազմէն ետք, երբ 9 Սեպտ. 1944ին խաղաղութիւնը վերահաստատուեցաւ, նոր իշխանութիւնը չարտօնեց «Պալքանեան Մամուլ»ի

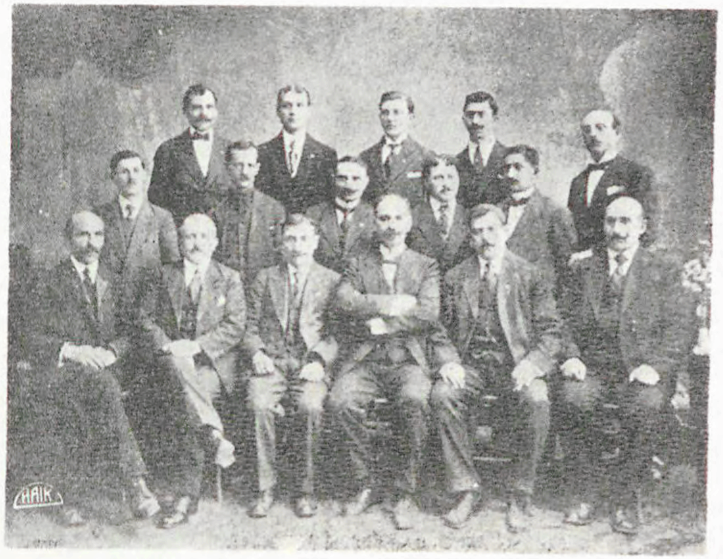

Պուլկարիոյ շրջանի Հնչակեան Դ. Պատգմ. ժողով 1919 Մայիս 30ին — Սոֆիա

Նստած՝ ձախէն աջ.— Ստեփան Տէյիրմենճեան (Պուրկազ), Պարոյր Աստուր (Ֆիլիպէ), Թորոս Ներսէսեան (Սոֆիա), Դր. Թիմուրեան (Ռուսճուք) Բենիամին Մորճիկեան (Ֆիլիպէ), Դր. Խաչատուրեան (Շումէն)։

Կանգնած՝ մէջտեղի շարք.— Արմենակ Էֆ. (Վառնա), Թագւոր Ադամեան (Ռուսճուք), Արմենակ Դասապեան (Սոֆիա), Յարութիւն Պօղոսեան (Շումէն), Երուանդ Տ. Մեսրոպեան (Նիւր Օտրինէն)։

Կանգնած՝ Գ. շարք.— Սենեքերիմ Ծառուկեան (Գործադիրի անդամ), Պետրոս Պոսթանճեան (Գործադիրի անդամ), Պերճ Մեքայէլեան (Ֆիլիպէ), Մկրտիչ Ներսէսեան (Գործ. Յանձ.ի անդամ), Գէորգ Գույումճեան (Սոֆիա)։

վերահրատարակութիւնը և Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան գործունէութիւնը վերջ գտաւ։ Պատգմ. ժողովը օրակարգի բոլոր խնդիրները յաջողապէս լուծելէ ետք, նոր Գործադիր Յանձնախումբը իր ճիգերը կեդրոնացուց ժողովի որոշումները իրագործելու համար։

Պուրկազի մ.ճիւղը այդ թուականին վերաբացած էր իր «Արարատ» ընթերցարանը, նոր և ընդարձակ յարկի մը մէջ՝ շքեղ կահաւորումով։ ըՍ–

տեղծուած էր ընկերային եռուն կեանք։ Օր ըստ օրէ մ.ճիւղի շարքերը կը խտանային նոր և երիտասարդ ույժերով։ Համաձայն Մայր անդամատետրի արձանագրութեան, 1919ի առաջին եռամսեակին ընդունուած են 7 նոր անդամներ, որոնցմէ ոմանք ընկ. Շաւարշ Պօսթանճեանի գործակցութեամբ ու անոր փորձառու հմտութենէն օգտուելով, հետագային հանրային գործերու և մ.ճիւղի վարչական կազմի մէջ մեծ կարողութիւն ցուցաբերած են, ինչպէս ընկերներ՝ Գառնիկ Մանուկեան, Կարապետ Սուիզմեճեան և Արտաշէս Արմենակեան, որոնք մեծ ժողովրդականութիւն շահեցան, իրենց տարած անձնուէր և օգտակար աշխատութեանց համար։

ԹԵՐՈՎԲԷ ՍՐԱՊԵԱՆ.— Պուլկարիոյ հնչակեան գործիչներէն Թ. Սրապեան ծնած է 1872ին, Թեմախի շրջակայ Բագարիճ գիւղի մէջ։ 1889ին կը հաստատուի Ֆիլիպէ քաղաքը, առաջին օրէն իսկ կ'արձանագրուի Հնչակեան, սիրուելով իր հայրենակիցներէն։ 1897ին կը նախաձեռնէ կազմել մ.ճիւղ մը՝ եռանդուն ընկերներով։ Կրկին երկիր մանելու համար, Տրապիզոնի մէջ կը ձերբակալուի և կ'աքսորուի Աքքիա, բայց նուէն փախչելով կը վերադառնայ Պուլկարիոյ Վառնա քաղաքը։

ԸՆԿ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Պուլկարահայ, Հնչակեան կուսակցութեան ջիղը եւ խմբագիր «Պալքանեան Մամուլ»ին: Ընկ. Պօղոսեան յայտնի հասարակական գործիչ էր, անխոնջ մշակ, մանկավարժ, դաստիարակ եւ գրող:

Ան դժբախտաբար չհասկըցւեցաւ Պալքանները հաստատուող համայնավարներէն եւ ունեցաւ տխուր վախճան:

Անոր յիշատակը միշտ վառ կը մնայ զինք ճանչցողներուն մէջ:

Մեռնելու ատեն կ'արտասանէ հետևեալ խօսքերը. «Երանի ձեզի որ Հայաստանի անկախութիւնը պիտի տեսնէք»: Ափսո՜ս, որ ինքը չտեսած գոցեց աչքերը։

ԿԱՄԱՒՈՐՆԵՐԸ

Համաշխարհային առաջին պատերազմի վերջաւորութեան, երբ Կիլիկիոյ անկախութեան հարցը կը զբաղեցնէր բովանդակ հայութիւնը, Փարիզի Ազգ. Պատուիրակութիւնը և Ս. Դ. Հնչակեան վերին ղեկավարութիւնը միասնաբար դիւանագիտական գործի լծուած, կը ջանային քաղաքական նպաստաւոր պայմաններէն օգտուիլ, միւս կողմէ անոր կողքին կամաւորական ուժեղ շարժում մը ստեղծուեցաւ։ Այդ արշաւէն անմասն չմնացին Պուլկարի զինավարժ ռազմիկ ընկերները, որոնք կուսակցական միջոցներով մեկնեցան Ատանա՝ մասնակցելու անկախութեան նուիրական պայքարին։

ՌՈՒՍՃՈՒԳԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂ

Հին մասնաճիւղերէն, որուն եռանդուն հիմնադիրներէն էր ընկ. Պետրոս Գալֆայեանը (նստած, ձախէն Բ.): Ան՝ բացի Պալքաններէն, կարեւոր եւ շինիչ գործեր կատարած է հնչակեան կազմակերպչական մեքենային վրայ՝ մասնակցելով պատգամաւորական ժողովներուն:

Դժբախտաբար, ֆրանսական շահամոլ դիւանագիտութիւնը այս անգամ ալ ի դերև հանեց հայութեան սնուցած յոյսերը և այս չարագուշակ պարագան, հետագային հայկական դատը ազգերու դաշնակցութեան խորհրդաժողովներու մէջ եւս հաստատուեցաւ... Եւ ասիկա աւելորդ անգամ մը եւս եկաւ ապացուցանելու, որ պուրժուական քաղաքականութիւնը չի ճանչնար ոչ մէկ նուիրական սկզբունք՝ բացի իր սեփական շահէն։

Հնչակեան երիտասարդ ընկերները գործի մղելու և հրահրելու համար մ.ճիւղի վարչութեան անդամ՝ ընկ. Մարտիկ Տօնիկեանի ջանքերով կը տրուէին պարահանդէսներ և սիրողներէ կազմուած թատերական ներկայացումներ, ի նպաստ Ազգ. վարժարանին, «Պալքանեան Մամուլ»ի ֆանտին, «Արարատ» ընթերցարանին, և այլն։ Բոլոր այս ձեռնարկները ժողովուրդը կը քաջալերէր անվերապահօրէն. և այս պատճառ եղաւ, որ ընկերներ և համակիր երիտասարդութիւնը ի մի գալով 1926ին կազմեն թատերական դրամաթիկ խումբը ղեկավարութեամբ ընկ. Մ. Տօնիկեանի, որուն բեմական հմտութիւնը յայտնութիւն մը եղաւ բոլորին։ Անոր յաջորդեց 1927ին «Յառաջ» լարանական մշակութային միութիւնը, 1928ին «Թուրիստական» Միութիւնը և 1931ին Հնչակեան «Կայծ» Մարզական Միութիւնը։

ՄԿՐՏԻՉ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.— Ծնած 1885ին՝ Պարտիզակ։ Պոլսոյ մէջ եղած է Գատը գիւղի Հնչակեան վարչական անդամ և ատենապետ։ 1908ին մեծ գործունէութիւն ցոյց տուած է վանեցի Գէորգ Մաշոյեանի հետ, տեղւոյն ակումբի մէջ։ Մասնակցած է Գում Գափուի և Պապը Ալիի ցոյցերուն։

Վերջնականապէս հաստատուելով Պուլկարիա, Վառնայի և Սոֆիայի

Ռուսճուքի մ.ճիւղի երիտասարդութիւնը բուռն թափով կը մասնակցէր հայրենիքի վերակառուցման եւ կը գործադրէր ղեկավարութեան հրահանգները (ահա իրենց մէկ յուշանկարը)։ Անոնք ակումբին մէջ յաճախ կու տային գեղարուեստական հանդէսներ, ներկայացումներ, բանախօսութիւններ, ժողովուրդը՝ արթուն եւ ապագայի համար միշտ պատրաստ պահելու մտահոգութեամբ։
Յիշատակութեան արժանի է իրենց գործը։

մէջ մշտական մասնակցութիւն բերած է կուսակցութեան գործերուն։ Երբեմն մասնակցած է պատգամաւորական ժողովներու՝ ընտրուելով Պալքանեան երկիրներու կողմէ։

Գործակցած է անզուոյն ներհուն մտաւորականներէն Յարութիւն Պօղոսեանի, Մկրտիչ Ներսէսեանի, անոր հօրը Թորոս Ներսէսեանի։ Արամ Ճէւիգի եւ Գարեգին Միքայէլեանի հետ։ Բուռն մասնակցութիւն ունեցած է 1905ի կամաւորական շարժումին։ Ընկեր Մկրտիչ՝ Թուրք դեսպանի դրդումով բանտարկուած եւ մահուան դատապարտուած է, բայց հաքը կ'ազատի պուլկար փաստաբաններու միջոցով։

„ԿԱՅԾ“
ՊՈՒՐԿԱԶ 1931

Ս. Դ. Հնչակեան Պուրկազի մ.ճիւղի մարզական ֆութպոլի խումբը
Ձախէն՝ ոտքի կեցողն է ընկ. Պետրոս Պոսբաննեան՝ պատուոյ անդամը մարզական միութեան։ Նոյն կարգին չորրորդը՝ ընկ. Հմայեակ Զաքարեան թիֆլիսցի մարզիչ։

Իր անմիջական գործիչ ընկերները եղած են Ռուսճուքի մէջ Պետրոս Գալֆայեան, Արշակ Բալաղճեան եւ Անդրանիկ Տասթուրեան. իսկ Ֆիլիպէի մէջ՝ ընկ. Նալչաճեան, որոնց անունները սերտօրէն կապուած են կուսակցութեան հետ։

«ՀՕԿ»ԵՐԸ ՁԼԱՏԵՑԻՆ

Երբ Հնչակեան ընկերներու նախաձեռնութեամբ մարմին առաւ ՀՕԿի կազմակերպութիւնը, բոլոր վերոյիշեալ միութիւնները ՀՕԿի շուրջ հաւաքուեցան Խորհրդային Հայաստանի համակրանքի որպէս արտայայտութիւն, մինչեւ այն տարին, երբ ՀՕԿի մէջ ծայր տուաւ քանդիչ պառակտումը, որուն հետեւանքով մեր ընկերները մեկուսացան եւ հակառակորդներու մեղադրանքները որպէս թէ ՀՕԿը ըլլար կոմունիստական կազմակերպութիւն, կառավարութիւնը օրէնքէ դուրս հռչակեց զայն՝ գրաւելով անոր ինչքերը, ընդորս եւ «Արարատ» ընթերցարանի գրադարանը։ Սակայն շնորհիւ քաղաքացի Բլովդաբնակ յայտնի իրաւաբան Ստեփան Հինալեանի կորովի եւ ազդու դիմումներուն, կառավարութիւնը դարձեալ վերահաստատեց ՀՕԿը, վերադարձնելով անոր բոլոր գրաւուած ինչքերը։ Այդ առիթով գրադարանը յանձնուեցաւ մեր ընկերներուն։ Դժբախտաբար հակահայաստանեան խմբակը կանգ չառաւ եւ շարունակեց իր մատնութիւնները, մինչեւ որ կառավարութիւնը երկրորդ անգամ ըլլալով ՀՕԿը վերջնականապէս լուծարքի ենթարկեց, բայց քիչ ժամանակ ետք, արդէն Հայաստանի կառավարութիւնը պաշտօնապէս վերջ դրաւ անոր գոյութեան, որուն պատճառները հոս յիշել կրկնում մը պիտի ըլլայ, որովհետեւ նոյն գործելակերպի սխալ ուղին որդեգրած էին արտասահմանի ՀՕԿի ղեկավարները, ըլլան անոնք Ամերիկա, Ֆրանսա եւ այլուր։

40ԱՄԵԱՅ ՅՈԲԵԼԵԱՆ

Պուրկազի մ. ճիւղը իր մէկ ընդհանուր ժողովին նկատի ունենալով կուսակցութեան քառասնամեայ յոբելեանը, 1927—28 փրոփականտի տարի յայտարարեց ու իր ակումբին մէջ կազմակերպելով դասախօսութիւններու շարք մը, որոնց իրենց մասնակցութիւնը բերին մասնաճիւղի մտաւորական ընկերներէն Օննիկ Պատանեան, Պետրոս Պօղթանճեան եւ Մարտիկ Տօնիկեան, այսպէսով ընկերներու թիւը 43էն բարձրացաւ 104ի։ Այդ ընդհանուր ներխուժումէն օգտուեցան համայնավար կուսակցութեան հետեւողներէն 6—7 հոգի, որոնք ի զուր փորձեցին ընկերները շեղեցնել նեղ գտնելով Սոց. Դեմոկրատական գաղափարաբանութիւնը եւ ի վերջոյ անոնք իրենք մեկուսացան։

1930 Օգոստոս 24ին տեղի ունեցաւ Պուլկարիոյ 12րդ Շրջանային Պատգ. Ժողովը, Պուրկազ՝ Ալիանս Ֆրանսէզի սրահներուն մէջ, ի ներկայութեան Պուլկարիոյ բոլոր մասնաճիւղերու պատուիրակութեանց։ Ժողովի աշխատութիւնները տեւեցին երեք օր, որու ընթացքին օրակարգի բոլոր հարցերը ամբողջովին սպառելով՝ առնուած որոշումները եւ բանաձեւերը հրատարակուեցան առանձին գրքոյկով մը. այդ բանաձեւերէն ամէնէն յատկանշականը եղաւ դիմել կուսակցութեան կեդրոնական Վարչութեան՝ որպէսզի յառաջիկայ Թ. Ընդհ. Պատգ. Ժողովի օրակարգին անցուի մեր համագործակցութիւնը Երրորդ Միջազգայնականի հետ։

Շրջանիս այս համագումարը առիթ ստեղծեց որպէսզի ընկերները մօտէն շփում ունենան պատգամաւոր ընկերներու հետ եւ ներկայ ըլլան ժողովի աշխատութիւններուն։ Համագումարը Պուրկազի հայութեան եւ մասնաւորաբար մեր նորագիր ընկերներու վրայ մեծ տպաւորութիւն թողուց։

Նշանաւոր թուական մը կարելի է համարել պուլկարահայ հասարակական կեանքի համար 3 Ապրիլ 1932 տարին, երբ նկատի առնենք որ մինչեւ այդ թուականը ազգային վարժարանի հոգաբարձութիւնները կ'ընտրէր միայն պուլկարահպատակ հայը, իսկ թաղական ընտրութիւններու համար չէր փոխուեր այդ։ Կառավարական նոր հրամանագիրը եկաւ կանոնաւորելու մեր ազգային անկախ գործունէութիւնը. տուաւ անխտրական քուէարկելու իրաւունք բոլորին, ընտրելու վարժարաններու հոգաբարձութիւնը՝ իր հսկողութեան ներքեւ եւ հաստատել ընտրեալներու օրինականութիւնը եւ պաշտօնները։ Այս գոյավիճակը առիթ տուաւ կուսակցական սուր պայքարներու։ Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն իր ընտրեալներու յաջողութեան համար չէր խնայեր ոչ մէկ աշխատանք եւ միջոց։ Նոր օրէնքը առիթ ստեղծեց տարածելու մեր հակակշիռը Պուլկարիոյ ազգային բոլոր հաստատութիւններուն վրայ եւ անոնց ղեկավարութիւնը ստանձնել։ Մասնաւորելով մեր խօսքը Պուրկազի մասին, կրնանք համարձակօրէն ըսել թէ այդ օրէն մինչեւ նոր հասարակարգ ստեղծուիլը (1944), թէ՛ ազգային վարժարանի հոգաբարձութիւնը եւ թէ թաղական խորհուրդին կազմը մեծամասնութեամբ կը բաղկանար մեր ընկերներէն, արդիւնք՝ մեր փայլած ժողովրդականութեան եւ ազգանուէր գործունէութեան համբաւին։ Այստեղ պէտք չէ մոռնալ յիշելու նաեւ, որ կառավարական այս որոշումը արդիւնք էր մեր թեմական խորհուրդի անդուլ եւ յարատեւ աշխատանքին։

Շումէնի Ս. Դ. Հնչակեան «Վիշապ» Մարզական Միութեան անդամները, իրենց մէջտեղ ունենալով ընկ. Մարտիրոս Պալայեանը, նկարուած՝ տասնամեակին առթիւ։
Ա. կարգ ձախէն աջ՝ երրորդը ողբ. Յ. Պողոսեան, չորրորդը՝ ողբ. Մարտիրոս Պալայեան, որ այդ տարիներուն որդւոյն՝ ընկ. Սարգիսի հետ Պուլկարիա այցելած էր։
Բ. կարգի վրայ, ընկ. Պալայեանի ետին նստած է Միութեան վարիչ-խմբապետ՝ ընկ. Եղիա Աւագեան։

ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՐԱՒԱՆԸ ԴԷՊԻ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Պուլկարիոյ կեանքին մէջ անմոռանալի թուական մը հանդիսացաւ 1932 թուի վերջին ամիսները, երբ Խորհրդային Հայաստանէն պատուիրակութիւն մը՝ յանձին Դ. Շահվերտեանի և Հ. Գարատաշեանի, Պուլկարիա ժամանեցին առաջին կարաւանը կազմակերպելու գործով։ Պատմական իրադարձութիւն մը, որուն մէջ խոշոր բաժին վերցուցին մեր ընկերները, մեր մամուլը՝ ՀՕԿի աշխատութեան կից, արժանի է արձանագրութեան, մանաւանդ անոր համար որ Պուրկազ հանդիսացաւ խարիսխը ներգաղթողներու։

Այդ օրէն Պուլկարիոյ բոլոր հայաշատ քաղաքները շարժման մէջ էին։ Կը տիրէր աննախընթաց ոգեւորութիւն և անձնուիրութիւն։

Պատուիրակութիւնը հազիւ լրացուցած իր աշխատութիւնները, Պուրկազ կը խարսխէ Ելենի *բեռնատար մեծ նաւը, յարմարցուած մասնաւորաբար ներգաղթողներու փոխադրութեան, որուն մէջ կը գտնուէին Ֆրանսայէն և Յունաստանէն ներգաղթողներ մօտ 200 հոգի, որոնց վրայ Պուլկարիայէն պիտի աւելցուէր 800, ընդամէնը 1000 հոգի լրացնելու համար՝ համաձայն կանխորոշ որոշման, բայց դիմումները այնքան շատ եղան, որ յաւելեալ արձանագրութիւն մը կատարուեցաւ ի վերջոյ։*

Կարաւանին մաս կազմեցին և Պուրկազի մեր աշխատաւոր ու արհեստաւոր ընկերները, թուով աւելի քան 40 հոգի, գլխաւորութեամբ մեր մտաւորական ընկեր ուսուցիչ Օննիկ Պասսեանի։

Կարաւանի առաջնորդն էր քաղաքացի Լեւոն Յ. Արապեան, մէկը այն անձնուէր հայրենասէրներէն, որ իր միակ նպատակը ըրած էր կազմակերպել ներգաղթ մը, որուն համար տարիներ աշխատեցաւ և վերջապէս յաջողեցաւ։ Շոգենաւը 13 Յունուար 1933ին մեծ հանդիսութեամբ բաժնուեցաւ քարափէն։ Ողջերթի եկած էին ՀՕԿի Կեդրոնական Վարչութեան կողմէ Պարոնայք Կիւլպենկ Տատուրեան, Խաչիկ Զաքարեան, ընկեր Սեդրակ Գարալեան և «Պալքանեան Մամուլ»ի սիրուած խմբագիր ընկեր Յարութիւն Պօղոսեան, ինչպէս նաև Պուրկազի ամբողջ հայութիւնը։

Այդ տարիներուն Եւրոպայի քաղաքական կեանքը լարուած վիճակի մէջ էր։ Հիթլերի երեւումը, անոր վարած սանձարձակ քաղաքականութիւնը և մանաւանդ ազգայնական քարոզչութիւնները վտանգ մը կը սպառնային Եւրոպայի խաղաղութեան։ Ան իր ազդեցութիւնը տարածեց դրացի երկիրներու, ինչպէս նաև Պուլկարիոյ վրայ։ Սպասուած անխուսափելի պատերազմը ծագեցաւ։ Պուլկարիա որդեգրեց նացիստական քաղաքականութիւնը, եղաւ Հիթլերի խամաճիկը ու սկսաւ խեթ աչքով նայիլ իր երկրի օտար տարրերուն վրայ։

Մենք, հայերս, որ միշտ վայելած էինք պետութեան և ժողովուրդի համակրութիւնը, ակնյայտ փոփոխութիւն մը նշմարեցինք։ Հարկադրուած էինք մեր ազգային կեանքը չափաւորելու։ Մեր միութիւնները կանգ առին գործելէ։ Շշուկներ սկսան շրջիլ, որ հայերը նոյնպէս պիտի ենթարկուին հրեաներու ճակատագրին, սակայն մայրաքաղաքի հայ ազդեցիկ մարդիկ կարողացան այդ սպառնալիքը հեռացնել ձեռք առնելով պուլկար մամուլը, որու միջոցով հայանպաստ փրոփականտ մը մղուեցաւ։ Այդ կարգին էր «Սլովօ» թերթը, որ բացառիկ 16 մեծադիր էջնոց թիւ մը հրատարակեց

18 Փետրուար 1939ին նուիրուած հայութեան։ Նոյն ծաւալով և բովանդակութեամբ «Փոխոտ» թերթը հրատարակեց թիւ մը 27 Մայիս 1941ին և այս երկու թերթերը քիչ դեր չէր որ կատարեցին։ Այս պայմաններու հարկադրանքին տակ հարկ եղաւ դադրեցնել ամէն կազմակերպչական աշխատանք և գոհանալ միայն «Պալքանեան Մամուլ»ի հրատարակութեամբ, որու արտօնութիւնը կրկին անգամ ձեռք բերուեցաւ շնորհիւ միջամտութիւններու, բայց դժբախտաբար, պատերազմը եկաւ մեր վերջին կառոյցն ալ վերջնականապէս խորտակելու...։

ՇԻՐԻՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ.— Ծնած է Վառնա 1877ին, Պուլկարիոյ ազատագրութեան համար մղուած գուպարի պատմական տարին։ Մանուկ հասակէն յաճախած է տեղւոյն ազգային նախակրթարանը, ապա մտած է Վառնայի Պետական Կիմնազիոն, որուն ընթացքը փայլուն յաջողութեամբ աւարտելէն անմիջապէս ետք, ինքզինքը նուիրած է հայ մանուկներու կրթութեան ու դաստիարակութեան վեհ գործին, իբր ուսուցիչ պաշտօնավարելով իր ծննդավայրի և Ռուսճուքի ազգային վարժարաններու մէջ։ Վերջին քաղաքին մէջ պատիւն ու հոգեկան գոհունակութիւնը ունեցած է ծառայելու անզուգական Ս. Սապահ Գիւլեանի անօրէնութեան տակ վայելելով անոր եղբայրական հոգածութիւնը, գաղափարական ներգործութիւնը և բարեկամութիւնը։

ԸՆԿԵՐ ՇԻՐԻՆ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

Հայ ուսուցչի ապերախտ ու փշոտ ասպարէզը ակամայ լքելով, պաշտօնի կոչուած է Պուլկարական անդրանիկ ապահովագրական ընկերութեան «Պուլկարիա»ի կողմէ, ուր իր ընդոծին ձիրքերը և աշխատութիւնը գնահատելով, ընկերութեան ծախսով ղրկուած է Փարիզ, ապահովագրական գործին հետ սերտ աղերս ունեցող մասնաւոր դասընթացքի մը հետեւելու։

Սակայն իր վարած պաշտօնները և անոնց ընկերակցող բազում զբաղումները արգելք հանդիսացած չեն, սիրով կապուած մնալու հայ ազգային-հասարակական կեանքին ընդհանրապէս, և Հնչակեան քաղաքականութեան և կազմակերպութեան մասնաւորապէս։

Ռուսճուքի մէջ քանիցս ընտրուած է հոգաբարձու և թաղական։ 1915ին նախագահած է Պուլկարահայ հոգաբարձական—ուսուցչական համագումարին. եղած է Թեմական Խորհուրդի անդամ և մասնակցած շրջանիս Հնչակեան Գործ. Յանձ. խորհրդական ժողովներուն։

Հասարակական-քաղաքական հարցերու շուրջ, կանուխէն աշխատակցած է Հնչակեան մամուլին, մասնաւորաբար իր սիրած «Պալքանեան Մամուլ»ը, իր հրատարակած յօդուածները մեծ հետաքրքրութեամբ կը կարդացուէին։ Եւ որպէս լրացուցիչ իր կենսագրականին, մէջ կը բերենք մեծանուն ընկեր Ս. Սապահ Գիւլեանի մէկ յայտարարութիւնը, երբ յայտնի հրապարակագիր Սիրվարդ օր մը կը խնդրէ Պուլկարիոյ շրջանի մտաւորական ըն-

կերներու մասին հակիրճ ծանօթութիւն մը ունենալ․ երբ կարգը կուգայ ընկեր Շ․ Սուքիասեանի մասին, կ'ըսէ․—

«Ընկեր Շիրինը... ինքն ալ անունին նման Շիրին-անուշ, պատուական ընկեր մը։ Զարգացած մտքով, մաքուր նկարագրով, խիզախ պայքարողի ոգիով Հնչակեան մը, որ պատիւ կը բերէ իր պատկանած ազգին ու կուսակցութեան։

«Պուլկարիոյ շրջանին մէջ ընկեր Սուքիասեան հանրածանօթ է որպէս ուսուցիչ, բեմի և մամուլի աշխատաւոր և մանաւանդ յեղափոխական ոյժ։

«Համիտեան ջարդերու օրերուն Վառնայի մէջ կազմակերպուած հսկայ բողոքի ժողովին կազմակերպիչն ու ղեկավար ոյժն էր, հակառակ Թուրք հիւպատոսի բողոքներուն...

«Ընկեր Մ․ Տամատեանի Պոլսոյ ճամբով Եգիպտոս փախուստը յաջողօրէն կազմակերպողը ընկեր Սուքիասեանը եղած է...

«Պուլկարիոյ մեր շրջանը հարուստ և հպարտ է ընկեր Սուքիասեանով։

«Ընկեր Շիրինը Պուլկարահայութեան լուսաւորող ջահն է։

«Ո՛ւր կար ընկեր Սուքիասեանը, հոն Հնչակեանութիւնը անսասան էր։ Հոն հայութեան շունչը, ոգին կը բնակէր, հոն հայ ազատագրական պայքարը կար...

«Ահա ընկեր Շիրին Սուքիասեանը»։

Այս ճշմարիտ հայրենասէր գաղափարական ընկերը իր մահկանացուն կը կնքէ 27 Մարտ 1940ին Պուրկազ։

ԸՆԿԵՐ ԳՐԻԳՈՐ Ն․ ԳԱՓԱՄԱՃԵԱՆ․— (կենսագրական գծեր) Ծնած է Կ․ Պոլսոյ Սալմայթոմրուք թաղը, 1878ին։

1893ին Պալաթի Խորէնեան վարժարանի շրջանը աւարտելէ ետք, կը մտնէ Պոլսոյ Կեդրոնական Վարժարանը, որուն վերջին դասարանը չլրացուցած 1896ի դէպքերուն պատճառով, ծնողացը հետ անցած ու հաստատուած է հիւրընկալ Պուլկարիոյ Ռուսճուք քաղաքը։

Կանուխէն անդամագրուած է Ս․ Դ․ Հնչակեան Ռուսճուքի մ․ ճիւղերուն և եռանդուն անդամներէն մին հանդիսացած է։

Աշխատակցած է Պուլկարիոյ Հնչակեան շրջանի «Վերածնութիւն» թերթին, որ կը հրատարակուէր նախ ընկեր Նազարբէկի խմբագրութեամբ և ապա՝ ընկեր Ս․ Սապահ Գիւլեանի։ Հիմնադիրներէն մին է Ռուսճուքի Ազգ․ Ընթերցարանին։ Աշխատակցած է Կ․ Պոլսոյ «Արեւելք» և «Ծաղիկ» թերթերուն, ինչպէս նաև Վենետիկի «Բազմավէպին»։ Վարած է Պուլկարիոյ և Ռումանիոյ միացեալ շրջաններու Հնչակեան Գործ․ Յանձնախումբին քարտուղարութիւնը մեծ ձեռնհասութեամբ։

Ժամանակ մը մասնաւոր դասեր աւանդելէ ետք, տեղւոյն Ազգային Ս․ Մեսրոպեան վարժարանին մէջ կը պաշտօնավարէ իբրև գծագրութեան և գեղագրութեան ուսուցիչ, հանգուցեալ ընկեր Ս․ Սապահ Գիւլեանի տնօրէնութեան օրով, որուն հեռանալէն ետք, ընկերներ Շիրին Սուքիասեանի և Խաչիկ Թոմպաքեանի հետ միասնաբար վարած է տնօրէնութեան պաշտօնը, այսպէսով մեծ ջանք թափած ապագայ սերունդի դաստիարակման գործին ու դարձած բոլորին սիրելի։

Անզուգ հիւանդութիւն մը պատճառ կ'ըլլայ դպրոցէն հեռանալու։ Գծագրութեամբ կը զբաղուէր տան մէջ․ նախասիրած ճիւղը մանրանկարչութիւնն էր։ Գծած է Այվազովսկիի, Ա․ Նազարբէկի, Մարոյի և Արիստակէս քահնյ․ Գալֆայեանի իւղաներկ մեծ նկարները, որոնք գեղարուեստական մեծ արժէք կը ներկայացնէին, և որոնք կը գտնուէին Պոլիս աքսորեալ ընկեր Պետրոս Ս․ Գալֆայեանի տան մէջ և որուն նահատակուելէն ետք, Թուրք կառավարութեան կողմէ աճուրդի հանուելով կը ծախուէին։ Ուրիշ մեծ նկար մը կը գտնուի Ֆիլիպէի գեղարուեստական թանգարանին մէջ, որ նոյնպէս մեծ արժէք կը ներկայացնէ։

ԸՆԿԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ՆՇԱՆ
ԳԱՓԱՄԱՃԵԱՆ

Գծած է փոստ քարթերու վրայ խմբանկարները հայ յեղափոխականներու, գրագէտներու, դերասաններու, զօրավարներու և պետական գործիչներու։ Բարեբախտաբար անոնց նախանկարները ներկայիս կը գտնուին Փարիզ իր կրտսեր եղբօր ընկեր Յար․ Գափամաճեանի մօտ։ Իբրև մանրանկարիչ, գծած է Ամերիկեան և Պուլկարական դրոշմաթուղթերը իրենց բնական մեծութեամբ որոնք մեծապէս գնահատուած են Պուլկարիոյ և Ռումանիոյ մէջ։ Նկարած է Ռուսճուքի պահակազօրքի դրօշակները ու գնահատուած պատուոյ գրով։ Մասնակցած է Վենետիկի Մխիթարեաններու նկարչական ցուցահանդէսին և վարձատրուած պատուանշանով։ 1905ին Սոֆիայի մէջ պուլկարական թերթի մը կողմէ սարքուած ցուցահանդէսին կը մասնակցի ու տասը նկարիչներու մէջէն առաջին կը հանդիսանայ, որմէ յետոյ կը փոխադրուի Կ․ Պոլիս հիւանդութեան պատճառով ու 1906ին կը մահանայ իր 28 տարեկանին և կը թաղուի Շիշլիի Ազգ․ Գերեզմանատունը։ Կուսակցական ծածկանունը Գ․Օ․Գ․Օ էր։

ԱՐՄԷՆ ՇԻՏԱՆԵԱՆ․— (1870–1928) (բուն անունով Աբրահամ Շիտանեան)։ Ծնած է 1870 Մարտ 8ին, Վանայ Ալիւր գիւղը։ Հայրը՝ Սարգիս Շիտանեան՝ Վանայ Շիտան կոչուած գաւառէն է, իսկ մայրը՝ Աննա Շիտանեան Ալիւր գիւղացի է։

Արմէն Շիտանեան իր նախնական կրթութիւնը ստացած է Միացեալ Ընկերութեան Ալիւր գիւղի վարժարանին մէջ։ 1885ի գարնան կը թողու իր ծննդավայրն ու Կ․ Պոլիս կուգայ և կը յաջողի Ազգային Կեդրոնական վարժարանը մտնել, որուն տնօրէնն էր մեծանուն դաստիարակ Մինաս Չերազ։

Արմէն Շիտանեան Կեդրոնական վարժարանի շրջանն աւարտել ետք՝ 1892ին կ'ընդգրկէ ուսուցչական ասպարէզը։

Տարի մը չափ Տարտանէլի Ազգային վարժարանին մէջ կը պաշտօնավարէ․ յետոյ կը ստանձնէ Ադրիանապոլսոյ Արշակունեաց վարժարանի հայերէն լեզուի դասաւանդութիւնը։ 1896ի կոտորածին կը ձերբակալուի և Կ․ Պոլսոյ Կեդրոնական բանտին մէջ ինը ամիսէն աւելի բանտարկուած կը մնայ։ 1897ի աշնան սկիզբները բանտէն ազատուելով Պուլկարիա կ'ապաստանի, ուր կը շարունակէ գործակցիլ Հնչակեան կուսակցութեան հետ։

Տարի մը չափ Ֆիլիպէի ազգային վարժարանին մէջ կը պաշտօնավարէ։ Այդ միջոցին կը գրէ «Վանի Հայդուկներ» խորագրով թատերգութիւնը և կը հրատարակէ։

1898 թուականին Պուրկազի ազգային վարժարանի տնօրէնութեան պաշտօնը կը ստանձնէ. կը հեղինակէ «Գնունի», «Ղարիպ Ախպէրը», «Անդունդը», «Թիապարտը» և «Աւազակապետը», ազգ. ժամանակակից կեանքէ քաղուած վէպերը և «Սուլթան Համիտ» խորագրով գաւեշտական գրուածք մը։ Սոյն երկասիրութիւնները կը հրատարակուին Վառնայի «Իրաւունք» կիսաշաբաթաթերթին մէջ իբր թերթօն։

1900ին Խասքովա կը մեկնի և հոն գտնուող փոքրաթիւ հայ գաղութին ուսուցիչը կ'ըլլայ։ Երկու տարի պաշտօնավարելէ ետք՝ կ'ամուսնանայ և Սլիվէնի վարժարանի տնօրէնութեան պաշտօնը կը ստանձնէ։

Ահա՛, այս թուականին է, որ «Իրաւունք» կիսաշաբաթաթերթին խմբագիրը «Սուլթան Համիտ» խորագրով գաւեշտական գրուածը գրքոյկի կը վերածէ և Պուլկարիոյ ու Ռումանիոյ շրջաններուն մէջ կը ծախէ։ Այս հրատարակութիւնը առիթ կուտայ որ Սուլթան Համիտ վրդովուի և հրաման ընէ Բ. Դրան որ Պուլկար կառավարութենէն պահանջէ կա՛մ Թուրքիոյ յանձնումը և կա՛մ երկրէն արտաքսումը։

ԱՐՄԵՆ ՇԻՏԱՆԵԱՆ

Պուլկար կառավարութիւնը նկատի ունենալով որ գրքոյկին հեղինակը պուլկարահպատակ է, կը մերժէ այդ առաջարկը, միայն թէ կը հաւանի որ Սուլթան Համիտ դատ բանայ պուլկար դատարաններու մէջ։

1903 Նոյեմբեր 27ին դատը տեղի կ'ունենայ Սլիվէնի Եղեռնադատ Ատեանին առջեւ և Սուլթան Համիտ կը դատապարտուի տասնեւմէկ լէվա դատական ծախք հատուցանելու։

Եղեռնադատ Ատեանը նկատի ունենալով որ հեղինակին արարքը

Սուլթան Համիտին դէմ էր և դատը «պատուոյ դատ» մըն էր, կը պահանջէր որ Սուլթան Համիտ ինքը անձամբ ներկայանայ և կը մերժէր Սոֆիայի Թուրք դեսպան Սաիդ փաշայի փոխանորդութիւնը։

Այս դէպքէն երկու տարի ետք՝ դարձեա՛լ Պուրկազի ազգային վարժարանի տնօրէնութեան պաշտօնը կը ստանձնէ։ Այս շրջանին կը գրէ՝ «Արապօ և Անդրանիկ» թատերգութիւնը և հրատարակել կուտայ։

1910ին կը հրատարակուին երկրորդ անգամ ըլլալով «Թիապարտը» և «Աւազակապետը» ազգային վէպերը՝ հրատարակիչ Վաղինակ Բիւրատի միջոցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ։ Յետոյ այդ հրատարակիչը յաջորդաբար լոյս կ'ընծայէ Արմէն Շիտանեանի «Վաշխառուն», «Մատնիչը», «Աքսորականը» նոյնպէս ազգային կեանքէ քաղուած վէպեր։

1914ի ամառը Վառնայի ուսուցչական պաշտօնէն հեռանալով Կ. Պոլիս կը մեկնի և «Թափառական Հայը» վէպը հրատարակել կուտայ «Եփրատ» Գործակցութեան միջոցաւ։ Բայց Թուրքիոյ զօրաշարժը վրայ կը հասնի և կը հարկադրէ որ վերադառնայ Պուլկարիա։ «Թափառական Հայը» վէպը կը հրատարակուի և պրակներն ամբողջացնելով գրքի կը վերածուին ու կը վաճառուին առանց հեղինակին հատուցում մը ընելու։

1915ին Ռումանիա կը մեկնի և Պուքրէշի ազգային վարժարանի տնօրէնութիւնը կը ստանձնէ։ Բայց հազիւ մէկ ու կէս տարի կը պաշտօնավարէ, պատերազմը կը յայտարարուի, և իբր պուլկարահպատակ աքսորավայրը չերթալու համար, կը ստիպուի Ռուսիա ապաստանիլ։ Օտեսայի մէջ կը հիմնէ Ռումանիայէն գաղթած մանուկներու գաղթականական վարժարան մը։ Շատ չանցնիր, ահա քաղաքական յեղաշրջումներու պատճառաւ կը հեռանայ Օտեսայէն և վերստին Պուլկարիա կը հաստատուի։

1920ին Շումէնի ազգային վարժարանի տնօրէնութեան պաշտօնին կը կոչուի։ Արմէն Շիտանեան կը կորսնցնէ իր մէկ հատիկ տասնեւօթ ամեայ մանչ զաւակն ու նաեւ՝ այդ անմոռանալի կսկիծին հետեւանքով իր մէկ աչքին լոյսը։

1925ին, չնայած որ այլեւս բոլորովին ծիւրած ու հիւանդկախ վիճակի մը ենթարկուած էր։ Դարձեա՛լ ձեռք կ'առնէ իր պաշտած գրիչն ու կը հեղինակէ «Թափառական Հայու որդին» և «Ֆաթմա» անունով ազգային վէպերը, որոնք ի լոյս կ'ընծայուին Վառնայի մէջ ուսուցիչ Սահակ Սարգիսեանի ձեռամբ և անոր անձնական միջոցներով։

Յետոյ կը հեղինակէ «Պատերազմը» և «Անիծեալը» վէպերն ու «Նետելքա» խորագրով իրական դրուագ մը, որ պուլկար ուսուցչուհիի մը կեանքէն առնուած է։

Արմէն Շիտանեան կը մեռնի 1928ին։ Յարգանք իր յիշատակին։

ԿՈՉ 8ՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ՝ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ՄԷՋ

Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ԵՒ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԵՐ

ՀՐԱՒԷՐ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Վարիչ Մարմիններուն,
Գործադիր Յանձնախումբերուն, մ.ճիւղերուն, գործիչներուն եւ բոլոր ընկերներուն

Ընկերուհիներ և ընկերներ,

Կեդրոնական Վարչութեան թիւ 14 Շրջաբերականը պարտք կը դնէ ամենուս վրայ Յունիս 15ին գումարել կուսակցութեանս հերթական Ընդհ. 8րդ Պատգմ. ժողովը Երեւանի կամ Պուլկարիոյ մէջ։

Վստահ ենք որ ամէն ընկեր անհամբեր կը սպասէ անոր իրականացման։ Մենք ևս այդ նախաձեռնութեամբ և հպատակելով Կեդր. Վարչութեան հրահանգին՝ սոյն հրաւէրը կ՚ուղղենք Ձեզ։

Նկատելով որ նոյն շրջաբերականով Ընդհ. Պատգմ. ժողովի համար նշանակուած հասցէավայրերէն կովկասը խառնուած է, վերջին իրադարձութիւններու պատճառով, անտարակոյս որ միայն Պուլկարիան է ձեռնտու.

Նկատելով որ Ընդհ. Պատգմ. ժողովը, Կեդրոնական Վարչութեան կողմէ Յունիս 15ին գումարելու որոշումը պատահական չէ, որովհետեւ այդ թուականը կը զուգադիպի ՔՍԱՆ ԿԱԽԱՂԱՆՆԵՐՈՒ տարելիցին հետ և նուիրական է Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան համար.

Նկատելով որ իբր հասցէավայրի շրջան, պատգամաւոր ընկերները Պուլկարիա հրաւիրելու պարտաճանաչութիւնը և պարտաւորութիւնը մեզի կ՚իյնայ.

Նկատելով որ պատշաճ պարտաւորութիւնը կատարելու համար պիւրոքրաթիք ձեւակերպութիւնները անբաղձալի նորանոր ձգձգումներու տեղի պիտի տան.

Կը հրաւիրենք որ ձեր պատգամաւորները Յունիս 15ին անպայման ներկայ գտնուին Ռուսճուք (Պուլկարիա), որուն տեղեկութիւնները, իբր հասցէավայր, արդէն ճշդած էինք մեր նախորդ շրջաբերականով, որպէսզի կարենանք ողջունել կուսակցութեանս հերթական Ընդհ. Պատգմ. ժողովը, որ վստահ ենք, այնքան վճռական ազդեցութիւն պիտի ունենայ ընդհանրապէս հայ ժողովուրդի և մասնաւորապէս Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան անմիջական կեանքին վրայ։

Վստահ ըլլալով որ Պուլկարիոյ Շրջանի Գործադիր Յանձնախումբին վերջին շրջաբերական-նամակով յայտնուած փափաքին համաձայն, հաճոյքն պիտի ունենանք ողջագուրելու, որոշուած թուականին, բոլոր պատգամաւոր ընկերները, կը ներկայացնենք մեր սիրալիր բարեւները։

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան
Ռումանիոյ Շրջանի
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ
(Կնիք)

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան
Պուլկարիոյ Շրջանի
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ
(Կնիք)

Ռուսճուք, 20 Ապրիլ 1921

ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ 6ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԸ

1. ԳՈՒՄԱՐԵԼ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎ ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՋ

2. «ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ»Ի ԿԱՏԱՐԱԾ ԽՈՇՈՐ ԴԵՐԸ

Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 6ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Շրջանի 6րդ Պատգմ. ժողովը բացուեցաւ 1921 Յուլիս 7, երեկոյեան ժամը 9ին, «Պետրոս Գալֆայեան» ակումբին մէջ։

Գործ. Յանձնախումբի քարտուղար ընկ. Յ. Պօղոսեան բացման խօսքը ըրաւ և ծանրացաւ այս ժողովի պարտականութեանց վրայ։

Գործ. Յանձնախումբի դիւանը քննելով ներկայ պատգամաւորներու վկայագրերը, հաստատելով անոնց ինքնութիւնը և Պատգմ. ժողովին կազմը օրինաւոր յայտարարելով՝ առաջարկեց Պատգմ. ժողովի դիւանը ընտրել։

Ընկ. Ա. Բալաղեան նախքան դիւանի ընտրութեան ձեռնարկելը, հպատակելով ներքին կանոնագրի տրամադրութեան, այն է թէ իւրաքանչիւր պատգամաւոր մէկ ձայն ներկայացնելու իրաւունք ունի, իր ունեցած ձայներէն երկուքը, այսինքն՝ Ռուսճուքի մ.ճիւղին ձայնը փոխանցեց նոյն մ.ճիւղի վարչութեան ատենապետ՝ ընկ. Ղազարոս Թափիկեանի, իսկ Տետէ-Աղաճի մ.ճիւղին ձայնը՝ ընկ. Համբարձում Գրիգորեանի։

Բոլոր ընկերներու միաձայն հաւանութեամբ առաջին նիստի դիւանի նախագահ ընտրուեցաւ ընկ. Հ. Գրիգորեան, իսկ քարտուղար՝ ընկ. Կ. Քեչկեկեան։

Ընկ. Նախագահի առաջարկին վրայ, ընդհանուր ոգեւորութեան մէջ յոտնկայս երգուեցաւ կուսակցութեան քայլերգը։

ՆԵՐԿԱՅ ԵՂՈՂ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐԸ

Մ. Շահնազար	*Ֆիլիպէ*	*Կ. Քեչկէկեան*	*Ֆիլիպէ*
Ղ. Թափիկեան	*Ռուսճուք*	*Կ. Գալֆայեան*	*Ռուսճուք*
Ա. Բալաղեան	*Շումլա*	*Հ. Գրիգորեան*	*Տետէ-Աղաճ*
Թ. Աղամեան	*Թ. Բազարճըք*	*Ա. Փափազեան*	*Պուրկազ*

Քաղաքական աննպաստ պայմաններու և հեռաւորութեան պատճառով Պատգմ. ժողովին իրենց պատգամաւորները ղրկած չէին Քսանթիի և Կիւմիւրճինայի մասնաճիւղերը, Սլիվէնի մ.ճիւղի վարչութիւնը ժողովի դիւանին ուղղուած նամակով մը կը յայտարարէր թէ՝ մասնաճիւղը պիտի հպատակի Պատգմ. ժողովին մէջ առնուած բոլոր որոշումներուն, իսկ Վառնայի մասնաճիւղը իր միամեայ գործունէութեան տեղեկատուութիւնը և Պատգմ. ժողովի օրակարգի շուրջ իր տեսակէտները գրաւոր ներկայացուցած էր։

ՆԻՍՏ Ա.

Ժողովը պաշտօնապէս բացուած յայտարարուելէ ետք, դիւանի կողմէ կարդացուեցաւ Պատգմ. ժողովի օրակարգի հարցերը.—

1) Զեկուցում և հաշուետուութիւն Գործադիր Յանձնախումբի։

2) Զեկուցումներ մասնաճիւղերէ։

3) Մեր փրոփականտի կազմակերպման և ուժեղացման համար ձեռնարկներ և միջոցներ։

4) Շրջանային Մամուլ։

5) Ներքին կանոնագրի որոշ յօդուածներու քննութիւն։

6) Նախապատրաստական աշխատանքներ հերթական Ընդհ. Պատգ. Ժողովին։

7) Ընտրութիւն Գործադիր Յանձնախումբի և խմբագրական մարմնի։

8) Զանազան ընթացիկ հարցեր։

Ընկերներ Սիւնիք և Զագիկեան, որոնք որպէս հիւր քաղաքս կը գտնուէին, հրաւիրուած էին խորհրդակցական ձայնի իրաւունքով ներկայ ըլլալ Ժողովի նիստերուն և իրենց կուսակցական փորձառութեամբ օգտակար հանդիսանալ։

Օրակարգի Ա. հարցին անցնելով, Գործ. Յանձնախումբի անդամ ընկ. Յ. Պօղոսեան կարդաց Գործ. Յանձնախումբի միամեայ գործունէութեան ընդարձակ տեղեկագիրը, Պատգ. Ժողովի տրամադրութեան տակ դրաւ բոլոր արխիւները, տոմարները, և այլն, յանձնեց հաշուեկշիռը և առաջարկեց ընդունիլ Գործադիր Յանձնախումբի հրաժարականը։

Իր տեղեկագրին մէջ Գործ. Յանձնախումբը երախտագիտութեան և շնորհակալութեան զգացումները յայտնեց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանի Կեդր. Վարիչ Մարմնին, որ իր նիւթական օգնութեամբ (200) տոլար) «Պալքանեան Մամուլ»ին հրատարակութիւնը քանի մը ամիս ապահովեց. ընկ. Ժիրայր Միրզախանեանին՝ Ամերիկայի մէջ ի նպաստ «Պալքանեան Մամուլ»ին թափած ջանքերուն և փրոփականտին համար. ընկ. Աւետիս Նազարբէկին, որ իր յորդի աշխատակցութիւնը բերաւ Շրջանիս օրգանին, ինչպէս նաև ընկ. Ս. Շահէնին, Կիլիկիոյ թղթակից ընկ. Արամ Ասլեանին, ընկ. Մ. Ա. Քեպապճեանին, Յովհաննէս Գ. Թելեանին, Մ. Օչինին՝ անոնց շահեկան թղթակցութիւններուն և յօդուածներուն համար։

Ըստ ներկայացուած հաշուեկշիռներուն՝ 1 Օգոստոս 1920էն մինչև 1 Յուլիս 1921 Գործ. Յանձնախումբը և «Պալքանեան Մամուլ»ի խմբագրութիւնը ունեցած են 75,505.70 լեվա մուտք և 78,777.65 լեվա ելք և կը պարտին 3276.95 լեվա։

ՆԻՍՏ Գ.

Ժողովը բացուեցաւ 9 Յուլիս, երեկոյեան ժամը 9ին։ Ներկայ էին բոլոր պատգամաւորները։ Դիւանի ընտրութիւն կատարուելով ատենապետ ընտրուեցաւ ընկ. Մ. Շահնազար, քարտուղար՝ ընկ. Ղ. Թոփիկեան։

ՕՐԱԿԱՐԳ.— Գործադիր Յանձնախումբի տեղեկագրի շուրջ սկսուած վիճաբանութեանց շարունակութիւն։

Ընկեր պատգամաւորները քննադատեցին Գործադիր Յանձնախումբը՝ պաշտօնական օրէնքին տրամադրութիւնները անպարտաճանաչ և անկարգապահ ընկերներու հանդէպ չգործադրելուն համար։

Գործադիր Յանձնախումբի անդամները մասնաճիւղերու մէջ վերջերս տիրող թուլութիւնը վերագրեցին կուսակցական դաստիարակութեան և մտաւորական ույժերու պակասին և Ամերիկայի մէջ պատահած անախորժ դէպքերուն, որոնք ընդհանուր բարոյալքում յառաջ բերին բոլոր շարքերու մէջ, ինչպէս նաև հեղինակաւոր կեդրոնի մը չգոյութեան և զանազան շրջաններու կղզիացած վիճակին։

ՆԻՍՏ Դ.

Ժողովը բացուեցաւ 10 Յուլիս, առաւօտեան ժամը 10ին։ Բացակայ էին ընկերներ Ղ. Թոփիկեան և Կ. Գալֆայեան։ Դիւանը ընտրուեցաւ հետեւեալ կերպով.— Ատենապետ՝ Մ. Շահնազար, քարտուղար՝ Ա. Բալաղեան։

ՕՐԱԿԱՐԳ.— Նիւթական հաշուետուութիւն Գործ. Յանձնախումբին։

Ընկ. քարտուղարը կարդաց քննիչ յանձնախումբին կողմէ պատրաստուած տեղեկագիր մը, ուր մատնանշուած էր հետեւեալը.

1) Տոմարները և հաշուեկշիռները փակուած չէին։

2) Գործադիր Յանձնախումբը և «Պալքանեան Մամուլ»ի խմբագրութիւնը զատ զատ հաշիւներ ներկայացուցած էին, փոխանակ միայն մէկ հաշուեկշիռ ներկայացնելու։

ՆԻՍՏ Ե.

Ժողովը բացուեցաւ Կիրակի կ. ե. ժամը 2.30ին։ Կը բացակայէր Տետէ Աղաճի պատգամաւոր ընկեր Հ. Գրիգորեան։

Նախորդ դիւանը վերընտրուեցաւ։

Ժողովին ներկայ էին գործիչ ընկերներ Սիւնիք և Զագիկեան։

ՕՐԱԿԱՐԳ.— Նախապատրաստական աշխատանք Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովին։

Քննուեցան կուսակցութեան հերթական Ընդհ. Ը. Պատգ. Ժողովի գումարման արգելք հանդիսացող պատճառները։ Ըստ պատգամաւորներէն ոմանց՝ ամէն կողմէ անհրաժեշտ նկատուած Ընդհ. Պատգ. Ժողովին գումարման արգելք հանդիսացող կարեւորագոյն պատճառը շրջաններու նիւթական անձուկ վիճակն է. Ընկ. Մ. Զագիկեան մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդեց թէ ինչո՞ւ և ի՞նչպէս Ամերիկայի Շրջանի Կեդր. Վարիչ Մարմինը նախաձեռնարկ եղաւ այդ Ժողովի գումարման։

Ընկ. Սիւնիք իրեն յատուկ յստակ ոճով կովկասեան անցուդարձերուն համառօտ նկարագրութիւնը ըրաւ և ծանրացաւ մասնաւորապէս այն հանգամանքին վրայ, թէ ամենուս պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ անպայման յառաջացնել ընդհ. պատգ. ժողով։ Յայտնեց թէ այժմ այլեւս հաւանականութիւն չկայ պատգ. ժողով գումարելու և առաջարկ բերաւ խորհրդակցիլ զանազան շրջաններու միջեւ Համաժողով մը յառաջացնելու պէտքին վրայ։

Ժողովը ընկ. Սիւնիքի առաջարկին շուրջ թեր ու դէմ վիճաբանութիւններ ընելէ ետք, փակուեցաւ երեկոյեան ժամը 6ին։

ՆԻՍՏ Զ.

Ֆիլիպէի պատգամաւոր ընկ. Կ. Քեչէկեան մասնաճիւղին մի ամեայ գործունէութեան տեղեկատուութիւնը ըրաւ, չնչին մ.ճիւղի վարչութեան միջեւ ծագած թիւրիմացութիւնները, որոնցմէ մեծապէս տուժած է կուսակցական գործունէութիւնը եւ ներկայացուց մասնաճիւղին հաշուեկշիռը:

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Վառնայի մ.ճիւղին տեղեկագրութիւնը կարդացուեցաւ դիւանին կողմէ: Ընկ. պատգամաւորներու թեր ու դէմ կարծիքի փոխանակութենէ ետք, հետեւեալ որոշումները քուէարկուեցան.

1) Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Շրջանի 6րդ Պատգամ. Ժողովը պարտք կը դնէ նորընտիր Գործ. Յանձնախումբին՝ հետամուտ ըլլալ հասկնալու համար, թէ Վառնայի մէջ, մասնաճիւղի նախաձեռնութեամբ կազմակերպուած դաշտահանդէսէն գոյացած հասոյթը, որ Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան յատկացուած էր, ո՞ւր ղրկուած եւ ի՞նչ եղած է:

2) Վառնայի Թաղականութեան մօտ գտնուած 7000 լեվա գումարը ջանալ յատկացնել Հայաստանի պէտքերուն:

3) Նկատի ունենալով որ կուսակցական փրոփականտը ամենուրեք բոլորովին անտեսուած է, բեմը լաւագոյն կերպով չէ օգտագործուած, անդամավճարները կանոնաւոր չեն եղած, Պատգամ. Ժողովին կողմէ պարտք կը դրուի նորընտիր Գործ. Յանձնախումբին՝ ըլլալ աւելի շրջահայեաց եւ աչալուրջ հսկել մասնաճիւղերու գործունէութեան եղանակին՝ համաձայն ներքին կազմական կանոնագրի տրամադրութեանց:

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 6ին:

ՆԻՍՏ Է.

Ժողովը բացուեցաւ Յուլիս 11, Երկուշաբթի 9.30ին: Բոլոր պատգամաւորները ներկայ էին:

Դիւանը կազմուեցաւ այսպէս.— Ատենապետ՝ Մ. Շահնազար, քարտուղար՝ Կ. Քեչկէկեան:

ՕՐԱԿԱՐԳ.— Շարունակութիւն խորհրդակցութեան՝ Ընդհ. Պատգամ. Ժողովի նախապատրաստական աշխատանքի շուրջ:

Ընկեր պատգամաւորները սկզբունքով համակարծիք գտնուեցան ընկ. Սիւնիքի կողմէ համագումարի մը գումարման առաջարկին, միայն թէ փափաք յայտնեցին, որ՝ ըստ կարելւոյն՝ այդ համագումարին մասնակցին բոլոր շրջանները:

Այս հարցին շուրջ ներկայացուեցան երկու բանաձեւեր, որոնցմէ ստորեւ ներկայացուածը ստացաւ 6 ձայն, իսկ միւսը՝ մէկ ձայն.—

«Շրջանիս 6րդ Պատգամ. Ժողովը որոշեց խորհրդակցական ժողով մը գումարել Պոլսոյ մէջ, կարելի եղածին չափ շուտ, որմէ բղխեցնել հեղինակաւոր ու պատկառազդու մարմին մը, որ ի վիճակի ըլլայ անվստահութեան մթնոլորտը չքացնել եւ միջոցներ խորհիլ, որոնել ու գործադրել, Պատգամ. Ժողովի գումարումը իրականութիւն դարձնելու համար:

«Յոյժ ցանկալի է, որ այդ համաժողովին իրենց մասնակցութիւնը բերեն — կարելի եղածին չափ — բոլոր շրջանները»:

Ժողովը փակուեցաւ կէս գիշերը անցած:

ՆԻՍՏ Ը.

ՕՐԱԿԱՐԳ.— Շրջանային մամուլ եւ փրոփականտի միջոցներ:

Պատգամաւոր ընկերներու պահանջին վրայ, «Պալքանեան Մամուլ»ի խմբագիր ընկ. Յ. Պօղոսեան ուրուագծեց այն պայմանները, որոնց մէջ իր գոյութիւնը պահած է շրջանային օրգանը: Ըսաւ թէ թերթը տեւական ու ապահով պիւտճէ մը բնաւ ունեցած չէ եւ եթէ Ամերիկայի Շրջանի Կեդր. Վարիչ Մարմինը օգնութեան չփութար եւ տարբեր նպատակի մը յատկացուելու սահմանուած գումար մը թերթին առօրեայ պէտքերուն չգործածուէր, «Պալքանեան Մամուլ»ը վաղուց խափանուած պիտի ըլլար: Դիտել տուաւ թէ ներկայ անպաստ պայմաններու տակ թերթին գոյութեան պահպանումը անկարելի է եւ առաջարկեց անոր ժամանակաւորապէս դադարումը, մինչեւ որ հնարաւոր ըլլայ առողջ եւ ապահով պիւտճէ մը կազմել:

Բոլոր պատգամաւոր ընկերները առանց բացառութեան շեշտեցին «Պալքանեան Մամուլ»ին կատարած խոշոր դերը կուսակցական փրոփականտի տեսակէտով եւ անպայման անոր գոյութեան պահպանման կուսակից հանդիսացան՝ առանց որեւէ դադարումի:

Քուէարկուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Նկատելով որ «Պալքանեան Մամուլ»ը կուսակցական օրգան մըն է, անպայման անհրաժեշտութիւն է որ անոր գոյութեան պահպանումը ծանրանայ գլխաւորաբար կուսակցութեանս անդամներուն վրայ.

«Նկատելով որ ցարդ թերթի բաժնեգիններու գանձման գործը կանոնաւոր հիմերու վրայ չէ դրուած եւ անոր գոյութիւնը պահուած է պատահական եկամուտներով, որոնց վրայ կարելի չէ հիմնաւորել կուսակցական թերթի մը հրատարակման պահպանումը:

«Նկատելով որ շրջանիս կազմակերպուած ընկերներու փոքր տոկոս մը կը կազմեն «Պալքանեան Մամուլ»ի բաժանորդներէն:

«Կ'առաջարկեմ պահել թերթը շաբաթաթերթ, պարտադրել մասնաճիւղերը բաժանորդագրելու իրենց անդամները «Պալքանեան Մամուլ»ին, տալով անկարող ընկերներուն ամէն տեսակ դիւրութիւններ մաս առ մաս վճարելու համար իրենց բաժնեգինները, միեւնոյն ժամանակ պարտականութիւն դնել ամէն մէկ ընկերոջ վրայ տարածել թերթը ոչ-հնչակեան շրջաններու մէջ եւս: Այսպէսով որոշ չափով ապահովուած կ'ըլլայ թերթին գոյութիւնը, իսկ մնացած բացը գոցել Գործ. Յանձնախումբի եւ մասնաճիւղերու միջոցներով: Որպէս ամենանպատակայարմար ու կարճ միջոց կ'առաջարկեմ բոլոր մասնաճիւղերու մէջ «կուսակցական փրոփականտի եւ մամուլի ֆոնտ» անուան տակ հանգանակութիւններ կատարել, որոնց արդիւնաւորման համար ոչ մէկ ջանք չխնայել: Թերթին տարեկան բաժնեգինը ըլլալ 75 լեվա, վեցամսեան՝ 40 լեվա»:

Նիստը փակուեցաւ կէսօրուան ժամը մէկին:

ՆԻՍՏ Թ.

Ժողովը բացուեցաւ Յուլիս 12, կ. ե. ժամը 3ին, ներկայութեամբ բոլոր պատգամաւորներու:

Նախորդ դիւանը վերընտրուեցաւ:

ՕՐԱԿԱՐԳ.— Մամուլի պիւտճէի քուէարկութիւն և որոշումներ։

Թէր ու դէմ վիճաբանութիւններէ ետք, հետեւեալ պիւտճէն քուէարկուեցաւ.

Խմբագրի տարեկան թոշակ	30,000
Գրաշարներու »	15,000
Գործավարին »	8400
Փոսթի »	5000
Դիւանական այլ և այլ ծախքեր	2500
Թուղթի համար շաբաթաթերթի հաշուով	15000
Թղթակիցներու տարեկան	5000
Վարձք »	3600
Վառելանիւթ »	2000
Գործիչներու և ճանապարհածախսերու համար Գործադիր Յանձնախումբի տրամադրութեան տակ կը դրուի	13500
Ընդհ. գումար	100,000

Ժողովը փակուեցաւ ժամը 6ին։

ՆԻՍՏ Ժ.

Ժողովը բացուեցաւ Յուլիս 13ի երեկոյեան։ Ներկայ էին պատգամաւոր ընկերներ՝ Ադամեան, Ա. Բալաղեան, Գալֆայեան, Թափիկեան։ Ընկերներ Մ. Շահնազար, Հ. Գրիգորեան և Ա. Փափազեան իրենց քուէները գոց պահարանի մէջ դիւանին յանձնելէ ետք մեկնեցան, անձնական ստիպողական գործի պատճառաւ։

Նախորդ նիստի դիւանը վերընթերցուեցաւ։

ՕՐԱԿԱՐԳ.— Գործադիր Յանձնախումբի և Հաշուեքննիչ Յանձնախումբի ընտրութիւն։

Տեղի ունեցաւ գաղտնի քուէարկութիւն, որ հետեւեալ արդիւնքը տուաւ.—

Ընկերներ	Ձայն
Յ. Պօղոսեան	9
Ա. Բալաղեան	7
Մ. Պետելեան	6
Պետրոս Պոսթանճեան	6
Յ. Աճէմեան	5
Շ. Սուքիասեան	5
Թ. Ադամեան	5
Գր. Թիմուրեան	3
Հ. Գրիգորեան	3
Սեդրակ Պօղոսեան	3
Ստեփան Ստեփանեան	1
Անդրանիկ Տոսթուրեան	2
Սիրաք Ֆրանքիւլեան	2
Մ. Շահնազար	2
Ս. Մանուկեան	1
Գր. Նեվրուզեան	1
Փ. Հալաճեան	1

Այս ընտրութեամբ Գործադիր Յանձնախումբի անդամ հռչակուեցան.— Յ. Պօղոսեան, Ա. Բալաղեան, Մ. Պետելեան, Պ. Պոսթանճեան, Յ. Աճէմեան, Շ. Սուքիասեան, Թ. Ադամեան։

Գաղտնի քուէարկութեամբ Հաշուեքննիչ Յանձնախումբի անդամ ընտրուեցան.— Գր. Թիմուրեան, Սարգիս Մանուկեան և Սիրաք Ֆրանկիւլեան։

«Պալքանեան Մամուլ»ի խմբագիր ընկ. Յ. Պօղոսեան յայտարարեց թէ ինք վերջնականապէս հրաժարած է պաշտօնէ ու խնդրեց թերթին խմբագիր մը ճարել, քանի որ ինք պիտի մեկնի անձնական գործով զբաղելու։ Պատգամաւոր ընկերներու թախանձանքին վրայ՝ ընկ. Յ. Պօղոսեան համաձայնեցաւ ժամանակաւորապէս վարել թերթի խմբագրութիւնը։ Նոր խմբագրի ընտրութիւնը ձգուեցաւ Գործադիր Յանձնախումբին։

Բնագրին հետ յար և նման ըլլալը կը վաւերացնենք։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ
Շրջանի Գործադիր Յանձնախումբի

Ատենապետ
Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Ատենադպիր
Մ. ՊԵՏԵԼԵԱՆ

(Կնիք)

Ռուսճուք, 3 Օգոստոս 1921

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 7րդ Պատգմ. Ժողովի խմբանկարը

ԿՈՉ՝ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ, ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ԵՒ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄԻՆ

Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ, ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ԵՒ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐՈՒՆ

Սիրելի ընկերներ,

Քաղաքական դէպքերը այնպիսի դաժան ընթացք մը առած են, որոնց ընթացքն ու հետեւանքը այժմէն գուշակելը չափազանց դժուար է։ Միջազգային ընդհանուր կացութիւնը եւ մասնաւորաբար Մերձաւոր Արեւելքի խնդիրը այնպէս հրատապ եւ ուշագրաւ հանգամանք մը առած են։ Յառաջադէմ ու բարգաւաճ ժողովուրդի մը, որպիսին է հայ ազգը, վերապրողներու ստուար մէկ մասը, այսօր զանգուածային հալածանքի մը ենթարկուած է։ Հայ ցեղը բնաջնջելով՝ Հայկական Հարցը լուծած ըլլալու չնական, բարբարոս ու անողոք քաղաքականութիւնը ներկայիս իր սաստկութեամբ՝ գագաթնակէտին հասած է։ Այս տխուր ու անհուն իրողութեան համապատասխան գործելակերպ մը գծելու, հանդէս եկած վտանգը վճռականօրէն կանխելու առաջադրութեամբ, հարկ եղած միջոցները որոնելու, գտնելու եւ գործադրելու համար Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը պարտի ոչ միայն իր ուժերու ամենայետին մասնիկն անգամ շարժման մէջ դնել, այլեւ օղակուռելով՝ անոնց ներդաշնակ ուղղութիւն մը տալ եւ այդ օղակները հնարաւոր եղած չափով սեղմելու անհրաժեշտ ձեռնարկները ընել։

Զրկուած համակուսակցական ընդհանուր աշխատանքի մը ղեկավարն ըլլալու կարելիութենէն ու իրաւասութենէն եւ մղուած օրուան պահանջէն, իրեն պարտադրուած պարտականութիւնը ամենայն չափով կատարելու ցանկութենէն, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Գործադիր Մարմինը, Պալքանեան շրջաններու մէջ աւելի սերտ կապեր ստեղծելու եւ զանոնք համակամ շարժումի մղելու համար, իր սուրբ պարտականութիւնը նկատեց նախաձեռնարկն ըլլալ Պատգ. Ժողովի մը գումարման, որուն մասնակից ըլլան Պուլկարիոյ, Կ. Պոլսոյ, Ռումանիոյ եւ Յունաստանի շրջանները։ Այսպէսով վերոյիշեալ շրջանները պիտի կարողանան լայն չափերով իրենց ուժերը կեդրոնացնել եւ զանոնք աւելի դրական ու արդիւնաւոր եղանակով մը օգտագործել։ Նոյնպէս կարելի պիտի ըլլայ ա՛լ աւելի դիւրութեամբ լուծել սեփական օրգանի մը հրատարակութեան հարցը եւ ստեղծել գերագոյն մարմին մը, որ ներդաշնակ ուղղութիւն եւ մղում տայ այս շրջաններու բոլոր գործերուն։

Գումարուելիք Պատգ. Ժողովին համար մշակած ենք հետեւեալ օրակարգը.—

1) *Պուլկարիոյ, Կ. Պոլսոյ, Ռումանիոյ եւ Յունաստանի շրջաններուն համար ստեղծել Կեդրոնական Վարիչ Մարմին մը։*

2) *Ապագային այդ շրջանակին մէջ մտցնել Եւրոպայի այլ քաղաքներու, ինչպէս նաեւ Եգիպտոսի Հնչակեան կազմակերպութիւնները։*

3) *Օրուան դէպքերը եւ մեր դիրքը։*

4) *Կուսակցական օրգանի մը հրատարակութեան հարցը։*

5) *Կազմակերպչական հարցը։*

Հրաւիրուած մասնաճիւղերը ազատ են իրենց յարմար գտած օրակարգն ալ ներկայացնելու Պատգ. Ժողովին։

Պատգամաւորական ժողովը պիտի գումարուի 8 Դեկտեմբեր 1922ին, Ռուսճուքի Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան ակումբին մէջ, ուր Պուլկարիոյ, Կ. Պոլսոյ, Ռումանիոյ եւ Յունաստանի բոլոր պատգամաւորներուն ճիշդ որոշեալ թուականին ներկայ ըլլալը խիստ ստիպողական եւ անհրաժեշտ է։

Սիրելի ընկերներ, պատմական եւ խիստ պատասխանատու շրջան մը կը բոլորենք, պզտիկ թերացում մը, թեթեւ անհոգութիւն մը կրնայ այնպիսի հետեւանքներ առաջացնել, որոնց չափն ու տարողութիւնը կարելի չէ սահմանել։

Ընդհակառակը, արագ ու վճռական գործունէութիւն մը կրնայ շատ մը բաներ փրկել, որոնք կորստեան անդունդին եզրը հասած են։ Համոզուած ենք թէ բոլոր գիտակից ու պարտաճանաչ ընկերները եւ մասնաճիւղերը կը գնահատեն օրուան հրամայական ու անյետաձգելի պահանջները եւ ըստ այնմ գործի կը լծուին։

Դէպի գործնական աշխատանք, սիրելի ընկերներ, ժամանակը շատ սուղ է եւ պահը անակնկալներով յղի։

Ընկերական ջերմ ողջոյններով՝

Սոց. Դեմ. Հնչակեան Կուս. Պուլկարիոյ Շրջանի
Գործադիր Յանձնախումբ
(Կնիք)

Ռուսճուք, 17 Նոյեմբեր 1922

1. ՆԻՒԹԱՊԷՍ ՈՒ ԲԱՐՈՅԱՊԷՍ ՍԱՏԱՐԵԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒԹԵԱՆ
2. ՈՅԺ ՏԱԼ ՆԵՐԳԱՂԹԻՆ
3. ՍԱՏԱՐԵԼ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐՈՒՆ

«ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԵ՛Ք»

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պալքանի մասնաճիւղերուն եւ ընկերներուն

Ընկերներ,

Քաղաքական կեանքին մէջ, ազգային «ղեկավար» մարմիններու ակնբախ սայթաքումներուն յառաջացուցած յուսախաբութեան հետեւանքները անդրադարձան և՛ Հնչակեան կուսակցութեան վրայ։

Հայութեան գլխուն տարափուող աղէտներուն առթած դառն վիշտը, ժամանակաւորապէս կասեցուց մեր թափը ու տատամսումի մատնեց նաեւ մեզ։

Սակայն շուարումի, խարխափումի այս շրջանը վերջացաւ։ Կուսակցութեանս բոլոր շրջաններուն Վարիչ Մարմինները, իրենց առաջնորդ ունենալով մեր ծրագիրը, առողջ գաղափարաբանութիւնը եւ փորձառութիւնը, վերագնահատութեան ենթարկեցին քաղաքական տուեալներու նոր դասաւորումը, երէկի մեր դաւանանքը եւ թաքթիքը։

Խորհրդային սոցիալիստական Հայաստանին և գաղութահայութեան սուտ մեծամասնութեան իրական ու կենսական շահերէն առաջնորդուած՝ ամէնուրեք որոշապես ճշդեցինք մեր դիրքը և գործունէութեան նոր ճանապարհը:

Հնչակեան կուսակցութիւնը — Ամերիկայէն մինչև Պալքանները — իր ինքնուրոյն գոյութիւնը կը շարունակէ պահպանել, միշտ բարձր բռնելով այն դրօշակը, որուն վրայ կարմիր տառերով քանդակուած են՝ հայկական պրոլետարիատին՝ միջազգային միացման սկզբունքը, մեր սոցիալիստական դաւանանքը, մեր ցեղին ու հայրենիքին ֆիզիքական ու բարոյական գոյութեան պահպանումը եւ հայ ժողովուրդի մարդկօրէն ապրելու իրաւունքին նուաճումը:

Խորհրդային սոցիալիստական Հայաստանին — որ թէև չունի մեր ցեղագրական ու աշխարհագրական իրաւունքներուն և մեր ազգին բնական զարգացումին անհրաժեշտ սահմանները — վերաշինութեան, բարգաւաճումին և ուժեղացումին նիւթապէս ու բարոյապէս սատարելը, գերազանցապէս ազնիւ պարտականութիւն կը նկատենք, որպէս հայ, Հնչակեան և մարքսիստ:

Եւրոպական անխիղճ դիւանագիտութեան եաթաղանէն վիրաւորուած, հայ ցեղին վերածնունդի հսկայ և միանգամայն վսեմ գործը դրուած է մեր առջեւ:

Քաղաքական անուղղայ արկածախնդիրներու կողմէ Խորհրդային Հայաստանին դէմ արտասահմանի մէջ ծրագրուած դաւադրութիւնը իր սաղմին մէջ սպաննելու և գաղութահայ աշխատաւորութիւնը ու մանր սեփականատիրութիւնը նիւթական ու բարոյական ամուր կապերով Մայր Հայրենիքին շաղկապելու պարտականութիւնը կը ծանրանայ մեր վրայ:

Հայ աշխատաւոր տարրերը քաղաքական ու դասակարգային պայծառ գիտակցութեամբ օժտելու պաշտօնն ունինք մենք:

Վերջապէս, գաղութահայութիւնը հիւրընկալ երկիրներու ներքին պայքարներէն հեռու պահելու և անոր լարուած ուշադրութիւնը հայրենիքին դառնացող կարիքներուն վրայ սեւեռելու անհրաժեշտութիւնը ցցուած է մեր առջեւ:

Ընկերնե՛ր,

Յանուն այս վեհ պարտականութիւններու կատարման, կազմակերպչական ու ստեղծագործական աշխատանքի լծուելու հրաւէր կ'ուղղենք ձեզի:

Սեղմեցէ՛ք ձեր շարքերը ու ձեր բովանդակ ույժերը հրապարակ բերէք:

Անընդհատ յարաբերութիւն պահեցէք մեզի հետ:

Մեր կոչին արդէն արձագանգ տուաւ Սոֆիայի մասնաճիւղը. ան վերակազմուեցաւ և այսօր իր շարքերուն մէջ կը համրէ աւելի քան 80 բանուոր ընկերներ:

Ռուսճուքի և Վառնայի մ. ճիւղերը կը շարունակեն ամուր մնալ իրենց դիրքերուն վրայ:

Գործադիր Յանձնախումբս նախաձեռնութիւնը ստանձնեց՝ ստեղծելու Պուլկարահայ գաղութային կազմակերպութիւն մը, որուն նպատակը պիտի ըլլայ.—

ա) Նիւթապէս ու բարոյապէս սատարել Հայաստանի վերաշինութեան:

բ) Գաղթականներուն և որբերուն դէպի Հայաստան երթը դիւրացնել:

գ) Գաղութիս մշակութային ձեռնարկներու յաջողութեան սատարել:

Այս կէտերուն շուրջ բանակցութիւններ կը կատարուին միւս հոսանքներու լիազօր ներկայացուցիչներուն հետ: Բանակցութեանց արդիւնքը և լրացուցիչ թելադրանքներ յաջորդ շրջաբերականով ձեզի պիտի հաղորդենք:

Ընկերնե՛ր,

Լծուեցէ՛ք շինարար աշխատանքի, այս կը պահանջեն մեզմէ Հայ անդրանիկ Յեղափոխական ու սոցիալիստ կուսակցութեան պատիւը, մեր ընդգրկած սկզբունքները և յանուն այդ սկզբունքներուն ողջակիզուած փարամազներու, Մուրատներու, Վանիկներու և Գալֆայեաններու ոգիները...:

Մեր կոչին արձագանգը չուշալ լսելու յոյսով գօտեպնդուած՝ թող միասին կոչե՛նք.

Կեցցէ՛ Սոցիալիստ Հայաստանը:

Կեցցէ՛ ինքնուրոյն Հնչակեան կուսակցութիւնը:

Կեցցէ՛ միջազգային ընկերվարութիւնը և արդարութեան, եղբայրութեան և հաւասարութեան կռանիթեայ հիմերու վրայ հաստատուած սոցիալիստական հասարակարգը:

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Շրջանի
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ
(Կնիք)

Սոֆիա, 22 Մարտ 1924

ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ

ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 10ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՄՓՈՓՈՒՄԸ ԵՒ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Շրջանի 10րդ Պատգմ. Ժողովը տեղի ունեցաւ Վառնայի մէջ, Օգոստոս 12—13ին, ընկ. Յ. Խաչմերեանի բնակարանին մէջ:

Ներկայ էին հետեւեալ մասնաճիւղերու պատգամաւորները.—

Մասնաճիւղ	Պատգամաւոր	Ձայն
Սոֆիա	Սարգիս Փաշաճեան	2
Ռուսճուք	Կարօ Գալֆայեան	1
Ռուսճուքէն	Թագւոր Ագամեան	1
Շումէն	Մարտիրոս Խաչիկեան	1
Ֆիլիպէ	Կարապետ Քեչէկեան	1
Վառնա	Սեթ Գալեմճեան	1
Վառնա	Օննիկ Տէօպելեկեան	խորհրդական
Վառնա	Մկրտիչ Ճերմակեան	»
Ն. Զակօրա	Կարապետ Գազանճեան	1
Ն. Զակօրա	Յարութիւն Քերիբճեան	1

Ռումանիոյ քոյր շրջանի Գործ. Յանձնախումբի անդամ և լիազօր ներկայացուցիչ ընկ. Արամ Թորոսեան՝ Քոնսթանցայէն:

Պուլկարիոյ Շրջանի Գործադիր Յանձնախումբի անդամներ՝ ընկերներ Գ. Գույումճեան և Յ. Պօղոսեան՝ Սոֆիայէն:

Պուրկազի և Խասքովայի մասնաճիւղերը գրաւոր ներողութիւն խնդրրած էին իրենց բացակայութեան համար և պատրաստակամութիւն յայտնած էին., ենթարկուելու Շրջ. Պատգ. Ժողովի որոշումներուն։

Ժողովին նախագահ ընտրուեցաւ ընկեր Արամ Թորոսեան և քարտուղարներ՝ Սէթ Գալէմճեան և Սարգիս Փաչաճեան։

Վանայի մասնաճիւղին ատենապետ ընկեր Մկրտիչ Ճերմակեանի առաջարկութեամբ, ժողովը երկու վայրկեան յոտնկայս լռութեամբ իր յարգանքը արտայայտեց բոլոր հին և նոր Հնչակեան նահատակներու, մասնաւորապէս Հնչակեան հմուտ տեսաբան ընկեր Ս. Սապահ Գիւլեանի և Գործ. Յանձնախումբի անդամներէն նորօք հանգուցեալ Սարգիս Մանուկեանի յիշատակին։

Նախ քննուեցաւ Պուրկազի մասնաճիւղին բացակայութեան պարագան։ Նկատելով որ Պուրկազը ինքն էր որ նախաձեռնարկ եղած էր Պատգ. Ժողովի գումարման և հակառակ ատոր կը բացակայէր, որոշուեցաւ Ժողովին կողմէ յանդիմանագիր մը յղել անոր։

Ընկեր Ց. Պօղոսեան Գործադիր Յանձնախումբի չորս տարուան բարոյական և նիւթական հաշուետուութիւն ըրաւ, հնչակեանավայել անկեղծութեամբ շեշտելով կարգ մը թերութիւններ Գործադիր Յանձնախումբի և մասնաճիւղերու փոխ յարաբերութեանց մէջ, մի առ մի թուելով Գործադիր Յանձնախումբի գործունէութեան առջև ցցուած առարկայական և ենթակայական խոչընդոտները։

Ընկեր Մարտիրոս Խաչիկեան առաջարկեց գնահատութիւն և շնորհակալութիւն յայտնել Գործ. Յանձնախումբի արդիւնաւէտ գործունէութեան համար, ինչ որ միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ և ժողովը իր շնորհակալութիւնը յայտնեց ծափահարութեամբ։

Պատգ. Ժողովը, լսելէ ետք պատգամաւորներուն զեկոյցները, իրենց ներկայացուցած մասնաճիւղերու բարոյական և նիւթական վիճակի մասին, անցաւ օրակարգի կէտերուն։

Ընկեր Գ. Գույումճեան առաջարկեց, որ մասնախումբ մը ընտրուի, բանաձևերը պատրաստելու համար։ Քուէներու մեծամասնութեամբ այդ մասնախումբի անդամ ընտրուեցան ընկերներ Ց. Պօղոսեան, Մարտիրոս Խաչիկեան և Կարօ Գալֆայեան։

Երկու օր տևող իր նիստերուն ընթացքին, օրակարգի բոլոր կէտերուն շուրջ, հանդարտ ոգիով և օրինակելի կարգապահութեամբ կատարուած զուսպ վիճաբանութիւններէ ետք, որոնց՝ իրենց մասնակցութիւնը բերին բոլոր պատգամաւորները, ժողովը տուաւ հետևեալ որոշումները.—

Ա. ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ ԵՒ ՄԵՆՔ

Ժողովը լսելէ ետք, ընկերներ՝ Կարօ Գալֆայեանի, Մարտիրոս Խաչիկեանի, Թադէոս Ադամեանի և Ց. Պօղոսեանի արտայայտութիւնները և Գ. Գույումճեանի բացատրութիւնը Թեմական կազմակերպութեան և Թեմական Խորհուրդի մասին, ցաւով հաստատեց Թեմական Խորհուրդներու թոյլ գործունէութիւնը։ Բայց և այնպէս յանգեցաւ այն եզրակացութեան թէ՝ պուլկարահայ գաղութի իրաւական շահերու տեսակէտով թեմական կազմակերպութեան և Թեմական Խորհուրդին պահպանումը անհրաժեշտութիւն մըն է։ Հետևաբար Շրջ. Պատգ. Ժողովը պարտականութիւն կը դնէ Գործ. յանձնախումբի մասնաճիւղերուն և Թեմական Խորհուրդներու Հնչակեան անդամներուն վրայ հետևողական ճիգ թափել Թեմ. կազմակերպութեան և Թեմ. Խորհուրդին հանդէպ մինչև ցարդ շրջանիս որդեգրած բարեացակամ վերաբերմունքին և կարելի դիմումները կատարել, որպէսզի Թեմական Խորհուրդը իրականացնէ պուլկարահայ ազգային կեանքին արագ լուծում և կարգադրութիւն պահանջող հետևեալ հարցերը.

1.— Ամէն տեղ պարտադիր տուրքի հաստատում։

2.— Ընդհանուր կրթական ծրագրի պատրաստում և կիրարկում։

3.— Պուլկար կրթական օրէնքին պահանջած ուսումնական ցենզ ունեցող ուսուցիչներու պատրաստութիւն և անոնց բաւարար թոշակներու վճարում։

4.— Հպատակութեան հարցի արագ կարգադրութիւն։

5.— Թեմական Խորհուրդը իր հակակշռին ենթարկէ ազգային կալուածները, ինչպէս նաև եկամուտներուն անտեսումը, որպէսզի մինչև ցարդ կատարուած զեղծումներուն և անկանոնութիւններուն կրկնութիւնը անկարելի դառնայ։

6.— Միակերպ և պարտադիր հաշուապահութեան եղանակ բոլոր ազգային հաստատութիւններու համար։

7.— Մարդահամար պուլկարահայ գաղութին։

Այս ուղղութեամբ կատարուած ամէն մէկ դրական աշխատանք, Թեմական Խորհուրդի նուազած հեղինակութեան բարձրացման պիտի ծառայէ։

Բ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ Թ. ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԳՈՒՄԱՐՄԱՆ ԵՒ ԿԵԴՐՈՆԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑ

Ժողովը, վերաքննելով մեր շրջանի վիճակը մասնաւորապէս և միւս քոյր շրջաններու վիճակը ընդհանրապէս, յանգեցաւ այն եզրակացութեան, թէ տիրող պայմանները թոյլատու չեն անմիջապէս Ընդհ. Պատգ. Ժողովի գումարման ձեռնարկելու։

Շրջանային Պատգ. Ժողովը, իւրացնելով Ֆիլիպէի մասնաճիւղին տեսակէտը, պարտականութիւն կը դնէ Գործ. Յանձնախումբին վրայ, հասկացողութեան գալ բոլոր քոյր շրջաններու Վարիչ Մարմիններու հետ, ռէֆէրէնտումի ձևով ժամանակաւոր կեդրոն մը ստեղծելու, իսկ վերջինը՝ միջոցներ ձեռք առնէ, համախորհուրդ՝ շրջաններու վարիչ մարմիններուն հետ, Թ. Ընդհանուր Պատգ. Ժողովի օրակարգը պատրաստելու և անոր գումարման թուականը և վայրը ճշդելու։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ

10րդ Շրջ. Պատգ. Ժողովը, անաչառ քննութեան և դատաստանի ենթարկելով Ս. Դ. Հնչ. կուսակցութեան 40ամեայ ուղղութիւնը և գործունէութիւնը ընդհանրապէս և մեր շրջանի հետևած ուղղութիւնը և գործունէութիւնը մասնաւորապէս, հասաւ այն եզրակացութեան թէ՝

1.— Շրջանս կանգնած պէտք է մնայ ընկերվարական գաղափարաբանութեան գետնին վրայ, հաւատարիմ դեմոկրատական կարգերու և լայն ժողովրդական սկզբունքներու կիրառման։

2.— Ջատագով հանդիսանալ հայկական հողամասերու իրարու միացման՝ գանէ այն չափով, որ հայ տարագիր զանգուածները կարենան հոն տեղաւորուիլ։ Այս ուղղութեամբ կը գործէ, առանց սակայն, աչքէ հեռացնելու այն իրականութիւնը, որ Հայաստանի աշխարհագրական աննպաստ դիրքին, ջարդերու և տեղահանութեանց հետեւանքով ստեղծուած տկարութեան պատճառաւ հայ ազգը ի վիճակի չէ զգալի ազդեցութիւն բանեցնել քաղաքական ու տնտեսական դէպքերու ձեւաւորման, այլ ստիպուած է շրջահայեցողութեամբ, յատակատեսութեամբ, ողջմտութեամբ և քաղաքական հասունութեամբ հետեւիլ քաղաքական դէպքերու զարգացման։

3.— Շարունակել իր անպայման պարկեշտ վերաբերմունքը Խորհրդային Հայաստանի հանդէպ, սատարել անոր վերաշինարարական ու մշակութային ձեռնարկներուն։

Դ. ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑ

Այս խնդրին շուրջ ընկ. Գ. Գուլումճեան առաջարկեց foփkrաpթիֆ ընկերութիւն մը կազմել և բաժնեթուղթերով 300,000 լէվայի գումար մը հայթայթելով՝ կուսակցական տպար տպարան մը բանալ, ուր հրատարակուի նաև շրջանիս օրգանը։

Ընկ. Արամ Թորոսեան առաջարկեց, որ ընկ. Յ. Պօղոսեան յանձնառու ըլլայ Գոնսթանցա փոխադրուիլ և ստանձնել ընկեր Ալեքսան Գալֆայեանի սեփական միջոցներով հրատարակուելիք թերթին խմբագրապետութիւնը։ Այդ թերթը իբրև օրգան պիտի ծառայէ երկու քոյր շրջաններուն։

Շրջանային Պատգմ. ժողովը կուսակցական օրգանի մը հրատարակութիւնը թէեւ անհրաժեշտութիւն մը նկատեց, բայց մօտիկ անցեալի փորձառութենէն թելադրուած, անոր անմիջական հրատարակման համամիտ չգտնուեցաւ։

Վերոյիշեալ երկու ընկերներու բերած առաջարկներուն քննութիւնը՝ մասնաճիւղերուն թողուեցաւ, իսկ վերջիններուն կողմէ յայտնուած կարծիքներուն և եղած գոհացումներուն հիման վրայ, Գործադիր Յանձնախումբը այդ ուղղութեամբ իր անելիք քայլերը պիտի որոշէ։

Ե. ՊԻՒՏՃԷ

Նորընտիր Գործադիր Յանձնախումբին նախնական ծախսերուն համար, որոշուեցաւ որ մասնաճիւղերուն կողմէ հետեւեալ վճարումները անյապաղ կատարուին.—

Ռուսճուք	400 լէվա
Ֆիլիպէ	200 »
Շումէն	150 »
Վառնա	200 »
Սոֆիա	300 »
Պուրկազ	300 »
Նովա Զակորա	100 »

Որոշուեցաւ նաև անդամավճարներու և ամսավճարներու գանձումը մասնաճիւղերը կանոնաւոր կատարեն և գոյացած գումարին 30 տոկոսը յատկացնեն Գործադիր Յանձնախումբին։

Զ. ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ

Շրջանիս Նոր Գործադիր Յանձնախումբի ընտրութիւնը գաղտնի քուէարկութեամբ կատարուեցաւ և առաւելագոյն քուէ ստացող հետեւեալ ընկերները Գործ. Յանձնախումբի անդամ հռչակուեցան. Յ. Պօղոսեան, Գ. Գուլումճեան, Ս. Գարալեան (Սօֆիայէն), Կարօ Գալֆայեան (Ռուսճուգէն) և Մարտիրոս Խաչիկեան (Շումէնէն)։

Ընտրութեան արդիւնքը ծափերով ողջունուեցաւ։ Ստեղծուած ընդհանուր խանդավառութեան մէջ պատգամաւոր ընկերներէն ոմանք ազդուիչ ճառեր արտասանեցին։ Ռումանիոյ շրջանի լիազօր ներկայացուցիչը իր շնորհակալութիւնը յայտնեց, զինք նախագահութեան պատուոյն արժանի նըկատելուն համար, պատիւ մը, զոր Պուլկարիոյ շրջանի Գերագոյն ժողովը այնքան պերճախօսօրէն արտայայտեց Ռումանիոյ քոյր շրջանի հանդէպ։ Յետոյ ընկեր Արամ Թորոսեան թուեց երկու շրջաններու միջեւ երկար տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցող խորհելակերպի ու գործելակերպի ներդաշնակութիւնը և ցանկութիւն յայտնեց, որ այդ ներդաշնակութիւնը յառաջիկային ալ անխախտ շարունակուի։

Նորընտիր Գործադիր յանձնախումբին կողմէ ընկեր Յ. Պօղոսեան պատշաճ խօսքերով շնորհակալութիւն յայտնեց, իրենց հանդէպ ցոյց տըրւած վստահութեան համար, Վառնայի մասնաճիւղի ընկերներուն, իրենց եղբայրական հիւրասիրութեան համար, և Խաչմերեան ընտանիքին, որ իր բնակարանը տրամադրեց ժողովի նիստերուն։

10րդ Պատգմ. ժողովը վերջացաւ ուրախ և միակամ ոգիով, «Հեռաւոր Երկիր»ին վառվռուն չեչտերուն տակ։

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Շրջանի
10րդ Պատգամաւորական ժողովի Դիւան

Քարտուղարներ
ՍԷԹ ԳԱԼԸՄՃԵԱՆ
Ս. ՓԱԶԱՃԵԱՆ

Նախագահ
ԱՐԱՄ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Իսկականին հետ ուղիղ ըլլալով կը վաւերացնենք
Ի Դիմաց Պուլկարիոյ Գործադիր Յանձնախումբին

Ատենադպիր
Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Ատենապետ
Գ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

Հոկտ. 1926, Սոֆիա

Կնիք

ՊԱՐՍԱՒԱՆՔ ՖՐԱՆՍԱՅԻ

1.- «ՆՈՐ ԵՐԿԻՐ» ՀԱԿԱՀՆՉԱԿԵԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻՆ ԵՒ ԳՐ. ԵՂԻԿԵԱՆԻ ԴԷՄ
2.-- ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՌԱԿԻ ՀԵՏ

12ՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ շրջանի 12րդ հերթական Պատգամաւորական ժողովը գումարուեցաւ 1930 Օգոստոս 24—25ին, Պուրկազ, «Ալիանս Ֆրանսէզ»ի սրահին մէջ։

Շրջանիս բոլոր մասնաճիւղերը պատգամաւորներով իրենց մասնակցութիւնը բերած էին.

1) Սոֆիայէն՝ Յ. Ստ. Փափազեան և Անդրանիկ Տոսթուրեան:
2) Պուրկազէն՝ Օ. Պասոսեան և Ա. Կարապետեան:
3) Ռուսճուքէն՝ Զ. Խէչոյեան և Մ. Շահնազար:
4) Բլովտիվէն՝ Լ. Պետրոսեան և Մ. Մինասեան:
5) Վառնայէն՝ Մ. Ճերմակեան — 2 ձայնով:
6) Շումէնէն՝ Վ. Խաչատուրեան:
7) Եամպոլէն՝ Կ. Գազանճեան:
8) Ն. Զակորայէն՝ Յ. Քերբիչեան:
9) Խասքովայէն՝ Օ. Շիրինեան:
10) Այթոսէն՝ Վ. Պալեան:

Իսկ Գործադիր Յանձնախումբի կողմէ՝ Յ. Պօղոսեան, Մարտիրոս Խաչիկեան, Մարտիկ Յ. Յարութիւնեան և Սարգիս Փաչաճեան: Կը բացակայէր ընկ. Սեդրակ Գարալեան:

Մանդաթներու ստուգումը կատարեցին Մ. Շահնազար և Յ. Քերբիչճեան, որմէ ետք, ձեռամբարձ քուէով Պատգմ. ժողովի ատենային դիւանի նախագահ ընտրուեցաւ Մ. Շահնազար և քարտուղարներ՝ Զարեհ Խաչոյեան և Կ. Գազանճեան:

Ա.

Գործադիր Յանձնախումբի կողմէ Մարտիկ Յարութիւնեանի գրաւոր ճառը, ուր շօշափուած էին կուսակցական յոյժ խնդիրներ, բուռն ծափերով ընդունուեցաւ ժողովականներէն:

Պատգամաւոր ընկերները նոյնպէս ծափողջոյններով ընդունեցին մասնաճիւղերու վարչութեանց, անհատ ընկերներու և համակիրներու կողմէ ուղարկուած աւելի քան 40 շնորհաւորական հեռագիրներուն ընթերցումը:

Գործադիր Յանձնախումբի միամեայ նիւթական ու բարոյական համարատուութիւն ըրաւ Յ. Պօղոսեան, որ անժխտելի տուեալներով շեշտեց Շրջանիս մասնաճիւղերուն զգալի կերպով ուժեղացած ըլլալու և շրջանիս մէջ մտածելակերպի և գործելակերպի միօրինակութեան պահպանման ուրախալի պարագան:

Քննիչ Յանձնախումբի տեղեկաբերութենէն ետք, 3ի դէմ 8 քուէով (և 2 ձեռնպահ) ընդունուեցաւ Սոֆիայի մ. ճիւղին հետեւեալ բանաձեւը.

«Պատգմ. ժողովը, լսելէ ետք Գործադիր Յանձնախումբի նիւթական ու բարոյական համարատուութիւնը և Քննիչ Յանձնախումբին տեղեկաբերութիւնը, կը յայտնէ անոր իր գնահատանքն ու շնորհակալութիւնը և պատասխանատուութենէ զերծ կը կացուցանէ զայն»:

Բ) ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՆԵՐՈՒՆ ԳՐԱՒՈՐ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԸ

Պատգամաւորներու գրաւոր զեկուցումներու ընթերցումէն ետք, միաձայնութեամբ քուէարկուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.

«Պատգմ. ժողովս, լսելէ ետք պատգամաւորներու գրաւոր զեկուցումները, իրենց ներկայացուցած մասնաճիւղերու այժմու վիճակի մասին, գոհունակութեամբ կը հաստատէ ձեռք բերուած դրական արդիւնքը և կը թելադրէ մասնաճիւղերու վարչութեանց ու բոլոր սրտցաւ ընկերներուն, որ շարունակեն նոյն թափով և ուղղութեամբ իրենց լուման բերել Շրջանիս վերելքին, առանց ազդուելու կարգ մը շրջաններու մէջ ծայր տուած անհասկացողութիւններէն»:

Գ) ՄԵՐ ԴԻՐՔԸ ԵՒ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ

Օրակարգի այս հարցին շուրջ եղած թեր ու դէմ վիճաբանութիւններէ ետք, 12 ձայնով քուէարկուեցաւ Մ. Խաչիկեանի և Պուրկազի պատգամաւորներուն ներկայացուցած հետեւեալ բանաձեւը.

«Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Շրջանի 12րդ հերթական Պատգմ. ժողովը, նկատի ունենալով Կուսակցութեանս հիմնական ծրագիրը, 8րդ Ընդհ. Պատգմ. ժողովին որոշումները, մեր Շրջանին 10րդ և 11րդ հերթական Պատգմ. ժողովներուն որոշումները, ինչպէս նաև յետ պատերազմեան շրջանի մէջ Կուսակցութեանս քոյր շրջաններուն ընդգրկած միակերպ դիրքն ու գործելակերպը՝ կ'որոշէ.

ա) Կը պարսաւէ Ֆրանսայի Շրջանի Վարիչ Մարմնի օրգան «Նոր Երկիր» շաբաթաթերթին ուղղութիւնը և կը թելադրէ անոր իւրացնել Կուսակցութեանս հիմնական ծրագրին ու գերագոյն ժողովներու որոշումներուն համապատասխան ուղին: Միաժամանակ ժողովս կը յայտարարէ թէ, եթէ վերոյիշեալ թերթը շարունակէ իր այժմու ուղղութիւնը, շրջանս պոյքօթի պիտի ենթարկէ զայն:

բ) «Նոր Երկիր»ի աշխատակից Գր. Եղիկեանը կը նկատէ գլխաւոր պատասխանատուն՝ շրջաններու մէջ սողոսկած մտածելակերպի տարբերութիւններուն, կը մերժէ Գ. Եղիկեանի Հնչակեանի հանգամանքը, դիմում կը կատարէ Ամերիկայի քոյր Շրջանին և Վարիչ Մարմնին, որ չեղեալ նկատեն, Կուսակցութեանս 40 ամեակի տօնակատարութեան առթիւ, Գ. Եղիկեանի տրուած «Պատուոյ Անդամ»ի տիտղոսը, ինչպէս նաև դիմում կը կատարէ Կուսակցութեանս քոյր շրջաններուն, որ արտաքսուած նկատեն այդ անձը Կուսակցութեան շարքերէն:

գ) Կոչ կ'ընէ քոյր շրջաններուն, որ իրենց ներքին կամ իրենց միջեւ ծագած տարակարծութիւնները հարթեն, առանց հանրութեան սեփականութիւնը դարձնելու զանոնք»:

Դ) ՄԵՐ ՇԱՐՔԵՐՈՒ ՈՒԺԵՂԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

Օրակարգի այս կէտին շուրջ քուէարկուեցաւ ընկ. Յ. Պօղոսեանի ներկայացուցած հետեւեալ բանաձեւը.

«Պատգ. ժողովը, լսելէ ետք այս հարցին շուրջ եղած առաջարկները և աչքի առջեւ ունենալով մեր շրջանի նիւթական տարողութիւնը, Շրջանիս մասնաճիւղերուն ուժեղացման և շարքերու խտացման համար որպէս անհրաժեշտ միջոցներ կը նկատէ.

ա) Մասնաւոր ուշադրութիւն դարձնել շարքային ընկերներու կուսակցական դաստիարակութեան, ծանօթացնելով զանոնք Ծրագրի ոգւոյն, Կուսակցութեան հետապնդած նպատակներուն և անոր պատմական անցեալին, սարքելով կանոնաւոր դասախօսական ժողովներ:

բ) Սատարել կուսակցական մամուլին և հրատարակութիւններու տարածման։

գ) Շրջանիս Գործադիր Յանձնախումբին և մասնաճիւղերու վարչութեանց, ինչպէս նաև քոյր վարչութեանց միջև աւելի սերտ յարաբերութիւններ ստեղծել՝ հանդիպումներ սարքելով, թատերական ու մարզական խումբեր առաքելով և յաճախ լիազօրներ ղրկելով դէպի մասնաճիւղերը։

դ) Լուրջ ուշադրութիւն և կարեւորութիւն տալ մասնաճիւղերու կողքին թատերական ու մարզական միութիւններու զարգացման։

ե) Պաշտօն յանձնել յանձնախումբի մը, որ Շրջանիս Ներքին Կանոնագիրը ուսումնասիրելէ և քննելէ ետք, անհրաժեշտ նկատուած բարեփոխութիւններուն նախագիծը պատրաստէ և յառաջիկայ հերթական Պատգ. ժողովին ներկայացնէ։

Ե) ՄԵՆՔ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Օրակարգի այս հարցին շուրջ 3ի դէմ 12 ձայնով ընդունուեցաւ Պուրկազի մասնաճիւղին կողմէ ներկայացուած հետեւեալ բանաձեւը.

«Նկատելով որ Թէմական Խորհուրդը արդէն գոյութեան իրաւունք ստացած է, կ'որոշէ ամէն կերպով աշխատիլ անոր գոյութեանը պահպանման և կ'առաջարկէ օգտագործել այդ հաստատութիւնը կարելիութեան սահմանին մէջ։ Թաղականական ու հոգաբարձական ընտրութեանց մասնակցիլ և ջանք չխնայել զանոնք մեր դրական հակակշռին ենթարկելու։ Սոյն և նման ազգային խնդիրներու շուրջ եթէ հաւաքական ոյժով արտայայտուելու և գործելու պէտք զգացուի, ժամանակաւորապէս համերաշխիլ այն կազմակերպութեան հետ, որ իր հայեացքով աւելի խնդիրներու վերաբերմամբ ամէնէն մօտ կանգնած է Հնչակեան տեսակէտներուն։

Զ) ՄԵՐ ԴԻՐՔԸ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՆԴԷՊ

Այս հարցի շուրջ Պատգ. ժողովը միաձայնութեամբ իւրացուց իր նախորդին քուէարկած բանաձեւը՝ «Հ. Յ. Դաշնակցութեան հետ բացարձակապէս որեւէ համագործակցութիւն չունենալ»ու մասին։ Իսկ Ռամկավար Ազատականներու հանդէպ նոյնպէս միաձայնութեամբ քուէարկուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.—

«Շեշտելով հանդերձ թէ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը դէմ է Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան գաղափարականին, բայց նկատի ունենալով ինչ ինչ հարցերու շուրջ մեր եւ անոնց թաքթիքական նմանութիւնը, Պատգ. ժողովը հնարաւոր կը նկատէ ազգային-կրթական-մշակութային հարցերու շուրջ համագործակցիլ Ռամկավար Ազատականներու հետ, միշտ նախանձախնդիր ըլլալով կուսակցութեանս տեսակէտներուն պահպանման»։

Է) ՈՒԾԱՑՄԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱՍԵՐՄԱՆ ՎՏԱՆԳԸ

Օրակարգի այս կէտին շուրջ միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ Ֆիլիպէի պատգամաւոր ընկ. Լեւոն Պետրոսեանի բանաձեւը.

«Ուծացման վտանգին դէմ պայքարելու միջոցներն են.—

ա) Սատարել Հայաստանի անտեսական զարգացման, որպէսզի կարելի ըլլայ գաղութահայութիւնը մաս առ մաս փոխադրել հոն։

բ) Դասախօսութիւններով, թերթով ու մամուլով ջանք թափել հասկցնելու համար, որ հայը հայ պահելը ամենանուիրական պարտականութիւնն է հայ ընկերվարականին։

գ) Պայքարիլ օտարներու հետ ամուսնանալու վտանգին դէմ։

դ) Հայեցի դաստիարակութիւն տալ մատաղ սերունդին։

ե) Կարելիութեան և երկրին օրէնքներուն թոյլատրած սահմանին մէջ տարածել Հայաստանի գրականութիւնը գաղութներու մէջ, որպէսզի կարելի ըլլայ այսպէսով կապ պահել բնաշխարհի արուեստին և մշակոյթին հետ։

Ը) ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՄՈՒԼԸ

Բացի Ֆիլիպէի պատգամաւորներէն, միւս բոլոր պատգամաւորները համաձայնօրէն արտայայտուեցան օրակարգի այս հարցին շուրջ և շեշտեցին շրջանիս իր սեփական օրգանով օժտելու անհրաժեշտութիւնը։

5ի դէմ 10 ձայնով քուէարկուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը.—

«Նկատելով որ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ իբրեւ քաղաքական ինքնուրոյն կազմակերպութիւն և որպէս արտայայտիչը պրոլետարիատի, վճռական խօսք ունի ըսելիք.

Նկատելով կուսակցութեան շարքերուն օր ըստ օրէ բազմանալը և անոնց միջև հայեացքներու միանմանութեան ամրապնդումին անհրաժեշտ պահանջը.

Նկատելով որ ժողովրդական խոշոր զանգուածներ կուսակցութեանս ազգային և քաղաքական գաղափարաբանութեան ենթարկելու և այս կերպով կուսակցութեանս նուազագոյն պահանջները ազգային ներքին կեանքին մէջ մարմնացնելու հրամայական անհրաժեշտութիւնը, որոշեց կիսապաշտօնական օրգանի մը հրատարակութեան ձեռնարկել՝ նախատեսելով հետեւեալ միջոցները.—

ա) Վճարել Ռուսճուքի մասնաճիւղին մօտ գտնուող և Շրջանիս սեփականութիւնը եղող տպարական մեքենան և գոյացած դրամով կազմել թերթին հիմնադրամը, ջանալով սակայն, ըստ կարելւոյն, այդ հիմնադրամը անձեռնմխելի պահել՝ օգտուելով միայն անոր տոկոսներէն։

բ) Մասնաճիւղերը յանձնառու կ'ըլլան մինչեւ յառաջիկայ Յունուար 1 Գործադիր Յանձնախումբին ղրկելու հետեւեալ գումարները.—

Սոֆիա	3000 լեվա	Ռուսճուք	1000 լեվա
Ֆիլիպէ	2000 »	Պուրկազ	1000 »
Վառնա	2000 »	Ն. Զակորա	1000 »
Հասքովա	2000 »	Եամպօլ	1500 »
Շումէն	700 լեվա		

գ) Զմեռուան ընթացքին իւրաքանչիւր մասնաճիւղ կը պարտաւորուի ի նպաստ մամուլի ֆոնտին մէյ մէկ ներկայացում սարքել»։

Օգոստոս, 1930

Պուրկազ (Պուլկարիա)

ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆ

Ռումանիոյ Շրջանի Հնչակեան կեանքը ծնունդ առած է 1890ական թուականներուն։

Թուրք բռնակալութեան հալածանքներէն փախստական հայերը ապաստան փնտռած են դրացի երկիրներուն մէջ և յատկապէս Պալքաններու, որ անմիջական դրացին էր Թուրքիոյ։

Առաջին գաղթավայրը եղած է Քէօսթենճէ (Կոնսթանցա) նաւահանգիստը։ Ընկերներ Սարգիս Մեսրոպեան (բնիկ տրապիզոնցի) և Թէոֆիլ Թերզեան, առաջին կռունկները եղած են, որ քարոզած են Հնչակեան գաղափարները։ Անոնք կրցած են չէզոքացնել թուրք դեսպանատան հալածանքները՝ եկւոր հայերու նկատմամբ։

Իբր գործիչներ, 1895ի դէպքէն ետք՝ Ռումանիա ոտք դրած են ընկերներ Մ. Տամատեան և Պետրոս Գալֆայեան, որոնք գիշերով կը ձերբակալուէին և թուրք դեսպանի կողմէ նաւ կը փոխադրուէին՝ Պոլիս ղրկուելու համար։

Ընկերներ Սարգիս և Թէոֆիլ՝ տեղացի ժողովուրդին ծանօթ, ի գին նիւթական զոհողութիւններու, յաջողած են այն նաւապետը համոզել, որ վտանգուած ընկերները փոխանակ ուղղակի Պոլսոյ ցամաքը հանելու, Յունաստան հանէ. այսպէս ալ կ'ըլլայ։

1894ին Քէօսթենճէի մէջ կազմուած է Հնչակեան առաջին մասնաճիւղը, կովկասէն հոն ժամանած ընկ. Ս. Մեսրոպեան գործիչի միջոցաւ. ան գործած է մինչև 1916 թուականը։ Կուսակցութեան և Ազգային իշխանութեան մէջ իրենց մասնակցութիւնը բերած են ընկերներ՝ Ս. Մեսրոպեան, Մխօ Ղազար (Մ. Սուրէն), Յովակիմ Յակոբեան, Խորայէլեան, Յակոբ Մինասեան, Կարապետ Սաղաթելեան, Սարգիս Աւաեան (Սասոնցեան), Ձելիկ Յակոբ, Մանուկ Պետիկեան, Ադամ Համբարձումեան, Յակոբ Զարչեան, Տիգրան Մինասեան (Զաւուշ), Սեդրակ Սաղաթելեան (Զաուշ), Փիլիպպոս Գէորգեան, Մինաս Պարսամեան, Հաճի Գալուստ Թերճանեան, Սարգիս Կէգիւրեան, Առաքել Քեչեան, Ալեքս Գալֆայեան, Արտաշէս Թորոսեան, Ա. Զաքարեան, Ա. Սուքիասեան, Մկրտիչ Թումայեան, Մուշեղ Միսաքօֆ, Անտոն Ջօրայեան, Մ. Աշըգեան։

1900էն ետք Ռումանիոյ Շրջանի գործիչ ղրկուած է Ռուբէն Կարապետեան (Քսան Նահատակներէն մէկը), որ իբր բարեխիղճ և ուղղամիտ մարդ յարգուած է բոլոր խաւերէն, տարածելով հնչակեան գաղափարները Շրջանի մասնաճիւղերուն մէջ։

Գրիգոր Վարդանեան, 1900ին, Կեդրոնի կողմէ Պալքանեան մասնաճիւղերուն այցելութեան գալով, իր գլխաւոր մտահոգութիւնը կը դարձնէ վերակազմել հատուածի պառակտողական շարժումին վերջ տալ։

Ամերիկայի «Նահանգային Վարչութիւն»ը, որ իր սկիզբը կ'առնէր

ՔԷՕՍԹԵՆՃԷԻ ՀԻՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ

1) *Յակոբ Մինասեան.*— Ծնած 1874ին, դերջանցի։ Հնչակեան օծուած 1894ին։ Շրջած է Պոլիս, Պուլկարիա, Ռումանիա, Ռուսաստան։ Վարչական անդամ Քէօսթենճէի։ Անխոնջ աշխատակից կամաւորական շարժումին։ Այժմ յարգուած ծերունի։

2) *Մխօ Ղազար (Մ. Սուրէն).*— Ծնած 1864ին, դերջանցի։ 1887ին գործնական աշխատանք տարած է Պանտրմայի, Պոլսոյ, Պուլկարիոյ, Ռումանիոյ և Ռուսաստանի մէջ։ Լոնտոնի Ընդհ. Պատգմ. ժողովի անդամ եղած է։ Վերջերս կ'ապրէր Քէօսթենճէ։

3) *Գաբրիէլ Տ. Նառնեան.*— Ծնած 1857ին։ Երզնկացի։ 1892ին՝ Արխանեանի և Քեռիի խումբերուն մէջ գտնուած է, 1910ին եկած է Ռումանիա և գործօն մասնակցութիւն բերած հնչակեան կազմին։ Կ'ապրի Հայաստան երթալու և հո՛ն թաղուելու յոյսով։

4) *Իգնատիոս Գալուստեան (Լեւոն).*— Դերջանցի։ Պարտաճանաչ և գործօն անդամ։

5) *Սեդրակ Սաղաթելեան (Զաւուշ).*— Անձնուէր ընկեր մը։ «Սեդրակ Զաւուշի սրճարանը» հնչակեան կեդրոնավայր էր։ Մինչև ծերութիւնը հաւատարիմ ուխտաւոր մնաց։

6) *Տիգրան Մինասեան (Զաւուշ).*— Ծնած 1872ին։ Երզնկացի։ 1896ին եղած է Հնչակեան։ Զոհուող ընկեր մը։

7) *Յովակիմ Յակոբեան.*— Ծնած է 1871ին։ Շարքային եղած է 1894ին։ Ծիսիկի և Քոնսթանցայի մասնաճիւղերու կազմակերպիչ։

1896ի կուսակցութեան երկփեղկուելու շրջանին, իր կողմնակիցները ունէր նաեւ Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ մէջ:

Ընկ. Հրահատ Կամսար (Գր. Վարդանեան) կը յաջողի բոլոր մասնաճիւղերէն կազմել Ընդհանուր Համագումար մը, որ կը հրատարակէ Շրջաբերական մը՝ ուղղուած «Արտասահմանի մասնաճիւղերուն», որով կը պահանջէին արտաքսումը բոլոր այն ույժերուն, որոնք կը հետեւէին հակահնչակեան Արղութեան, Ջիթճեան եւ ընկերներու խմբակցութեան:

Ստորեւ կը ներկայացնենք Շրջաբերականին բնագիրը՝ իր ամբողջութեամբ:

ՔԷՕՍԹԵՆՃԷԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԻ ԱՆՁՆՈՒԷՐ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ

1) *Սարգիս Գ. Ցախնեան (Սեւ Լաճ)*.— Ծնեալ Բինկեան, աշակերտ՝ Ժիրայրի: Գործունէութիւնը՝ Սեբաստիա, Տիվրիկ, Ակնայ շրջանը եւ եղած է զինուոր Արխանեանի խումբին: Մասնակից՝ վանեցի մասնիկ Մուշեղի տեռորին եւ Պապը Ալիի ցոյցին: 1914ին Ռումանիայէն մեկնած. Ա. կամաւորականի խմբապետ, 6րդ գունդի մէջ իբր տասնապետ մասնակցած է Աղնէ Գալեի, Տալի Պապայի եւ Բասէնի 1915ի կռիւներուն, վիրաւորուելով՝ անցած է Ռումանիա:

2) *Մարտիրոս Ծղնաւորեան* (կեդրոնը).— 75 ամեայ, միշտ կը պահէր իր ուխտաւորի հաւատքը ու յոյսը՝ ինչպէս Սիմեոն Ծերունին:

3) *Հայկ Թերզեան*.— Քուրպելեանցի: Կամաւոր: Մասնակցած է Պիթլիսի եւ Վանի ճակատամարտին՝ Քեռիի հրամանատարութեան տակ, երկու անգամ վիրաւորուած է եւ ապա վերադարձած՝ Ռումանիա:

ԱՆԱՐԳԱՆՔԻ ՍԻՒՆԻՆ ԿԸ ԳԱՄՈՒԻՆ 1896Ի ՊԱՌԱԿՏԻՉ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՄԻԱՑԵԱԼ Մ.ՃԻՒՂԵՐՈՒՆ ԿՈՂՄԷ

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան արտասահմանի մասնաճիւղերուն

Ընկերնե՛ր,

Լռիկ տանելով՝ մինչեւ օրս կարգ մը մակաբոյծ յեղափոխականներու Պուլկարիոյ եւ Ռումանիոյ մեր մասնաճիւղերուն երեսին շպրտած անարգանքի ամէն չափ ու սահման, կը բարձրացնենք, այսօր մեր ձայնը, այն կամայականութեան դէմ, զոր գործադրել կը միտի Ամերիկայի Նահանգային Վարչութիւնը: Եթէ միմիայն արդահատելի ըլլար այդ ողորմելի Շրջաբերականը, որ իր չնդոլից ու հսկայ սրբազնութեան տակ պզտիկ ու միամիտ հոգիներ ցոյց կուտար ակնյայտնի, պիտի չզիջանէինք պահանջել մեր բռնաբարուած իրաւունքները՝ «յանուն կուսակցութեանս պատւոյն եւ շահերուն» մեզի կոչումը ընող եւ կուսակցութեանս պատիւն ու շահը անարգող պարոններէն, բայց քանի որ Նահանգային Վարչութիւնը «սկսուած գործունէութիւնը ապահովելու համար իր պատասխանատուութեամբ հարկ եղած միջոցները առած է» (երբ «արդէն հարկ եղած միջոցները ձեռք առած է», աւելորդ եւ խիստ աւելորդ էր պահանջելը «բոլոր Հնչակեան մասնաճիւղերէն, որ նոյն պահանջները իրենք ալ ընեն եւ զօրացնեն Ամերիկայէն գացող յանձնախումբի դիրքը»), մենք ալ կ'ուզենք ձեռք առնել այդ «հարկ եղած» միջոցներուն օրինաւորը (եւ ո՛չ թէ կամայականը ու բռնապետականը) եւ կը պահանջենք «յանուն կուսակցութեանս պատւոյն ու շահերուն» որ չգործադրուին այդ «հարկ եղած միջոցները» եւ կ'ըսենք միեւնոյն ատեն թէ՝ «գործի ապահովութիւնը եւ շահը կը հարկադրեն մեզ պահանջել բոլոր Հնչակեան մասնաճիւղերէն, որ նոյն պահանջները իրենք ալ ընեն» եւ զօրացնեն միմիայն «Ամերիկայէն գացող յանձնախումբի դիրքը»: Թէ ինչո՞ւ: Պարզենք:

Համաձայն Ամերիկայի 37րդ Հնչակեան մասնաճիւղերու «Արտակարգ Պատգամ. Ժողով»ին (որուն օրինաւորութիւնը կասկածի տակ է, քանի որ միայն Նահանգային Վարչութիւնն է ներկայացած Շրջաբերականին տակ)՝ կ'որոշուի (3րդ որոշում) «Ընտրել երեք անձերէ բաղկացած յանձնախումբ մը՝ կուսակցութեանս կեդրոնավայրը մեկնելու» համար: Բացարձակապէս կամայական եւ ինքնագլուխ անօրինութիւն մըն է միմիայն Ամերիկայէն «երեք անձերէ բաղկացած յանձնախումբ մը ղրկելը», քանի որ Ամերիկայէն դուրս ալ՝ Կովկաս, Պարսկաստան, Ռումանիա եւ Պուլկարիա, կը գտնուին թէ՛ Հնչակեան մասնաճիւղեր եւ թէ՝ Ամերիկա գտնուող բամբասող ու ճռճռան հնչակեաններէ աւելի՝ գաղափարակից ու գործօն հնչակեաններ: Չնայելով այն թանձրացեալ ագիտութեան կամ ակամայ գործուած ընկերական իրաւունքներու բռնաբարումին, պահ մը ընդունելով այդ յանձնախումբին պէտքը՝ քննենք անոր պաշտօնին սահմանը:

ա) Անպայման կերպով հեռացնել Պր. Հ. Արզումանեանցը Կեդր. Վարչութենէն՝ իր ապացուցուած դաւադրական յարաբերութիւններու պատճառաւ.— *Ահա անօրինութիւն մը, որ հեռու է անաչառ քննութեան մը բովէն անցած ըլլալու բնոյթը կրելէն, քանի որ «դաւադրական յարաբերութիւն» բառով կ'ակնարկուի այն նամակին, որ ծանօթ է մեզի իր պատճառաբանեալ պատասխանով: Չենք գտած ո՛րեւէ շօշափելի ու դրական փաստ մը այդ նամակին մէջ, որ «դաւադրութիւն» մը երեւան բերած ըլլար կամ անոր հետեւանքով մինչեւ օրս դրականօրէն առաջ բերէր ո՛րեւէ «հատուածական» քայլ: (Յիշեալ նամակի «դաւադրական»*** այն մասը, որ Ամերիկան «ամենախուժ» վայրը նկատելու «ահռելի ոճիր»ին բնոյթը կը կրէր կեղծ-հնչակ*

Չակերտներու մէջ առնուած խօսքերը Նահանգային Վարչութեան Շրջաբերականէն առնուած են:

Թխող ոճրագործներուն կողմէն, այսօր, բացարձակ իրողութիւն պէտք է նըկատենք. և կ'ըսենք թէ, այո՛, Ամերիկան «ամենախախուտ» տեղն է երկր, որ Կուսակցութեան պատիւը ոտքի տակ առնելով՝ ծանօթ խռովութիւնները առաջացնելէ ետք, կ'ուզէ կամայական անօրինութիւններով «Հաւատարմական» ոգին զօրացնել և ամբողջ Հնչակեան կուսակցութիւնը խոնարհեցնել իր մէկ քանի մասնաճիւղերուն կամ աւելի, Նահանգային Վարչութեան մը տիրական կամքին առջեւ): Հետեւաբար, շատ հեշտ կերպով թափանցելով այդ ըստ երեւոյթին անաչառութիւն բուրող ծրագրուած անօրինութեան և թակարդին խորը՝ կը մատնանշենք այս քանի մը կէտերը անաչառ դատարան կարող Նահանգային Վարչութեան: Եթէ Արգումանեանցի մը անմեղ նամակը գաւազրութիւն ենթադրելու զօրութիւնը ունի՝ Շահրիմանի մը ապացուցուած մատնիչութիւնը և Արզուեանի մը դաւաճանութիւնը չեն կարօտիր ենթադրութեան, քանի որ կատարուած իրողութիւններ են (չնայելով որ այդ պարագաներէն դուրս կը բաւէր արդէն Կուսակցութեան սիրելի օրգանը և կեդրոնի կնիքը կեղծելու «ահաւոր» ոճիրը, որ «Հաւատարմականութեան» խօսուն գրաւականը ըլլալով՝ դատապարտէր զիրենք): Հետեւաբար, ամենայն իրաւունքով կրնանք պահանջել, որ փոխանակ Արգումանեանցի՝ Շահրիման և Արզուեան «անպայման կերպով» հեռացուին Կեդր. Վարչութենէն, ինչ որ արդէն պէտք էր ըլլար Փրովիտենսի Նոյեմբեր 8ի ընկերական ժողովի որոշումին համաձայն: Գալով Ջիթճեան կոչուած պառակտիչին, որուն տխուր դերը իր լիազօրութեան պաշտօնին մէջ չի կարօտիր ո՛չ մէկ ապացոյցի, կ'ըսենք թէ՝ մինչեւ օրս, Պուլկարիոյ մէջ, այն ալ Ֆիլիպէ, զինքը հովանաւորող արբանեակներուն գիրկը իր թաքուն նպատակները իրագործելու ետեւ է: Այդ ճիզուիթը, որ պառակտելու իր դերին մէջ մրցակից չունի, ուր որ ոտքը կոխէ՝ իր քանդիչ շունչը կը փչէ, որուն օրինակը մէջտեղն է — Ֆիլիպէն: Հետեւաբար, արդարացի կերպով կրնանք պահանջել, որ փոխանակ Արգումանեանցի՝ Շահրիման և Արզուեան ընտրել մակաբոյծներու առանցքը եղող Ջիթճեանը անմիջապէս և «անպայման կերպով» հեռացուի Կուսակցութենէս, ինչ որ արդէն պէտք էր ըլլար Փրովիտենսի Նոյեմբեր 8ի ընկերական ժողովի որոշումին համաձայն:

բ) Վարել ընթացիկ գործերը — օգտուելով մնացեալ հինգ անդամներու կարողութենէն եւ փորձառութենէն — մինչեւ Ընդհ. Դ. Պատգ. ժողովի գումարումը.— *Այո՛, այն ատեն թերեւս, երբ Կեդր. Վարչութեան վեց անդամներն ալ անխաթար կը մնային իրենց պաշտօնին վրայ «Մինչեւ Ընդհ. Պատգ. ժողովի գումարումը», թէեւ այդ կարգադրութիւնը, այսինքն «ընթացիկ գործերը» յանձնախումբին վարել տալու պարագան, արդէն իրենց պարտականութիւնը խղճի մտքով կատարող Կեդր. Վարչութեան անդամներէն՝ Սագունիի, Արգումանեանցի և Տաչիրեանի համար արժանապատուութեան վիրաւորանք մը ըլլալու բնոյթը պիտի կրէր, ինչ որ չ'երաշխաւորեր նաև թէ՝ Կեդր. Վարչութեան այդ անմեղ ու գործօն վարիչները պիտի հնազանդին գիտակցաբար յանձնախումբի մը — այդ ալ Կուսակցութեան քանի մը մասնաճիւղերը ներկայացնող յանձնախումբին — կամայական կարգադրութիւններուն:*

գ) Իր տրամադրութեան տակ առնել Կուսակցութեան բոլոր գոյքերը, գանձը

եւ կեդրոնավայրը.— *Բացարձակ աւազակային կարգադրութիւն, որ թերեւս Սուլթանի նախանձը գրգռէ: Այդ պարագային պատասխանատու պէտք է ըլլայ Կեդր. Վարչութիւնը իր հաւատարմութեամբը: Եւ ո՞վ պիտի դառնէր այդքան միամիտ — այս անմիտ, մանկական կարգադրութիւնը ընդունելէն զատ —, որ յանձն առնէր իր սրբազան պաշտօնին դէմ դաւաճանել: Եւ միթէ այդքան միամի՞տ պիտի ըլլան Ամերիկայի Հնչակեան մասնաճիւղերէն դուրս գտնուող հնչակեանները, «զօրացնեն Ամերիկայէն գացող յանձնախումբի դիրքը»՝ կապտել տալով այդ յանձնախումբին (որ Կուսակցութեան ամբողջ ձայնը չի ներկայացներ) Կուսակցութեան անբռնաբարելի իրաւունքները: Ընդհ. Պատգ. ժողովը և կամ բոլոր Հնչակեան մասնաճիւղերը ներկայացնող յանձնախումբն է, որ ունի այդ իրաւասութիւնը. և անկից դուրս ո՛չ ոք կարող է նոյն իրաւասութիւնը ունենալ կարծելով՝ մեր թշնամիին վայել սանձարձակ կարգադրութիւնները ի գործ դնել: Բացի այդ, Նահանգային Վարչութեան և կեդրոնի գանձերը Ամերիկայէն գացող յանձնախումբին կողմնակի ազդեցութեանը տակ ըլլալով՝ հարկաւոր չէ խորաթափանց միտք ունենալ երեւակայելու թէ՝ նոյն բախտին, այսինքն աւազակային դրութեան, չենթարկուին գոյքերն ալ:*

դ) Կարգադրութիւններ ընելով փութացնել Դ. Ընդհ. Պատգ. ժողովի գումարումը, որուն պիտի մնայ դատաստանական բոլոր խնդիրները.— *Աչքկապուկութի՜ւն: Եթէ «Ընդհ. Պատգ. ժողովին պիտի մնայ դատաստանական բոլոր խնդիրները», ինչո՞ւ մասնակի կերպով դատաստան կտրել (մէկին համար) և «անպայման կերպով հեռացնել Պր. Հ. Արգումանեանցը Կեդր. Վարչութենէն»: Հասկնալի՛ է այս պարագան ալ մեզի, դէթ՝ «ամբոխ» կարծուող Հնչակեան մասնաճիւղերուս համար: Արզուեանցի հեռացումովը՝ գուցէ Նահանգային Վարչութիւնը միամտութիւնը ունենայ երեւակայելու թէ՝ կը հեռանան անոր պաշտօնակից ընկերներն ալ, որոնց նկատմամբ չի տածեր արդէն համակրական զգացումներ... Եւ այդպէսով Նահանգային Վարչութիւնը հասած կ'ըլլայ իր նպատակին, որ ակնյայտնի «Հաւատարմական բնոյթ կը կրէ»:*

Անցնինք Նահանգային Վարչութեան 2րդ որոշումին, որ է «Ամերիկայի նիւթական և բարոյական ոյժերը յատկացնել երկրի յեղափոխական գործունէութեան Ամերիկայի Նահանգային Վարչութեան պատասխանատուութեան[***] *տակ»: Յանուն Հնչակեան կուսակցութեան ծրագրին, բողոքելով այս անիշխանական կարգադրութեան դէմ, ոչ մէկ ատեն յանձն կ'առնենք ու թոյլ կու տանք որ մեր կուսակցութեան մէջ ալ ստեղծուի* բիւրոյական *դրութիւնը, քանի որ* կեդրոնական *դրութիւնն է մեր գործունէութեան եղանակը գծողը և մեր սկզբունքը մատնանշողը: Ամերիկան իր տեղական գործերէն դուրս ո՛չ մէկ ատեն իրաւասութիւն ունի երկրի գործերը կարգադրելու մէջ: Ինքը կրնայ թելադրել կեդրոնին և գործադրել տալ անոր մէկ որոշումը, որ արդէն «պատասխանատուութիւնը կ'իյնայ կեդրոնին վրայ՝ երբ կեդրոնը յարմար դատէ ու գործադրէ զայն: Մասնաճիւղերու «նիւթական և բարոյական ոյժերը յատկացնելը Երկրի յեղափոխական գործունէութեան» արդէն եզական անօրինութիւն մը չի նկատուիր և ոչ ալ մէկ բացառիկ շնորհը Ամերիկայի Նահանգային Վարչութեան, քանի որ մասնա-*

ճիւղերու, կեդրոնի — մէկ խօսքով ամբողջ կուսակցութեան — նպատակը Երկրի՛ն մէջ գործելն է և ո՛չ թէ արտասահմանի մէջ թուղթի վրայ յեղափոխութիւն ընելը և այս ու այն մակաբոյծին կեանքը ապահովելը։ Միւս կողմէ, Նահանգային Վարչութեան այդ որոշումը ենթադրել կու տայ մեզի թէ մինչև հիմա, Միութեան մեծադղորդ օրերէն ի վեր, կուսակցութեան, ըսենք՝ կեդրոնին «նիւթական և բարոյական ոյժերը» չեն յատկացուած «Երկրի յեղափոխական գործունէութեան», քանի որ Ամերիկայի Նահանգային Վարչութիւնը իր «պատասխանատուութեան տակ» կ'առնէ այդ գործը, որով ապացուցած կ'ըլլայ միևնոյն ատեն կեդր. գանձի՝ Շահրիմանի և իր ընկերներուն կողմէ չարաչար գործածուիլը և կեդր Վարչութեան հին Հատուածի նոյն իմաստով ըրած բողոքը միւսներուն դէմ։

Գալով առաջին որոշումին, որ է «չճանչնալ որևէ հատուածական խնդիր և Հնչակեան կուսակցութիւնը նկատել իբրև մէկ և անբաժան մարմին»՝ կը հաւանինք... թէև այդ տողերը արդարացնող ո՛չ մէկ դրական քայլ կը տեսնենք թէ՛ մինչև օրս Նահանգային Վարչութեան գործ դրած կարգադրութիւններուն մէջ [Օրինակ՝ Չիթճեան կոչուած լիազօրին կեդր. Վարչութեան անդամներուն մէջ «համաձայնութիւն մը գոյացնելու ջանքերը ի դերև(°)» ելլելով՝ անոր փոխարէն կեղծ կեդրոն թխելու կանխամտածուած որոշումը, (անշուշտ Նահանգային Վարչութեան հրահանգով, քանի որ այդ մասին բողոք մ'իսկ չէ ըրած) և գործադրութիւնը կը փաստաբանուի Շրջաբերականի մէջ, որու համաձայն Չիթճեան «հարկադրուած էր գործը ապահովելու համար՝ (այո՛, տառական իմաստովը՝ ի նպաստ զինքը հրահանգողներուն) տարբեր եղանակաւ (այսինքն փոխանակ համաձայնութիւն գոյացնելով իրար բերելու վարչական անդամները՝ բաժանում յառաջացնելով անոնց մէջ, ինչ որ «Հատուածականութեան» կենդանի մէկ օրինակն է) կարգադրել»] և թէ վերև յիշուած կամայական անօրինութիւններուն խորը, ուր թաքնուած է դարձեալ «Հատուածական ոգին» (այս մասին թող կարմրի Նահանգային Վարչութեան ոգին՝ Փափազեանը, որովհետև իր դաւադրական նամակները ցայտուն փաստեր ըլլալու պիտի սահմանուին... ապագային)։

* * *

Իսկ մենք, Պուլկարիոյ և Ռումանիոյ մասնաճիւղերս, խորհրդակցելէ և համաձայնութեամբ նոյն եզրակացութեան յանգելէ ետք՝ համաձայն կեդրոնի թիւ 2 Շրջաբերականին՝ սկզբունքով ընդունելով ամէն տեղէ քննիչներ ղրկելու պարագան՝ Ամերիկայէն, Կովկասէն, Պարսկաստանէն, Ռումանիայէն և Պուլկարիայէն գացող քննիչներու նկատողութեանը կը յանձնենք մեր հետագայ որոշումները։

Ա) Անպայման հեռացնել ո՛չ միայն կեդր. Վարչութեան անդամակցութենէ, այլ և կուսակցութենէ, Արզուեանը՝ իբրև դաւաճան, Շահրիմանը՝ իբրև մատնիչ և Գրիգորեանը՝ իբրև կողոպտող գանձարանի և բոլորը մէկ իբրև կեղծարար ու Հնչակեան կուսակցութեան պատիւը ոտքի տակ առնողներ։

Բ) Զրկել որևէ Հնչակեան պաշտօնէ կամ անդամակցութենէ Չիթճեան կոչուած տխրահռչակը՝ իբրև պառակտիչ և դաւաճանող կուսակցութեանս սկզբունքներուն դէմ։

Գ) Հնչակեան երկու Հատուածներու միջև կայացած Միութիւնը նուիրագործուած համարելով՝ վտարել կուսակցութենէս անխտիր անո՛նք, որ Միութիւնը սրբապղծող վերոյիշեալ կեղծ յեղափոխականներուն և դաւաճաններուն աջակից կ'ըլլան կամ կը հետևին անոնց մոլոր ճամբաներուն։

Դ) Վերոյիշեալ դաւադիր պարոնները կեդրոնի անդամակցութենէ զրկելէ ետք, անոնց տեղ նշանակել մաքուր անցեալ ունեցող կարող անձնաւորութիւններ, որոնք միանալով կեդրոնի հաւատարիմ մնացող անդամներուն — Սագունիի, Արզումանեանցի և Տաչիրեանի — հետ, կը շարունակեն կուսակցութեանս գործերը վարել՝ մինչև Դ. Պատգմ. ժողովի գումարումը։

Ե) Կուսակցութեանս կեդրոնական գանձը և Ամերիկայի մէջ Հնչակեան անունով հաւաքուած հազարաւոր ոսկիները կեդրոնին անմիջական տրամադրութեան տակ դնելու համար անհրաժեշտ նկատուող բոլոր միջոցներուն դիմել։

Զ) Ճշդել «Հնչակ»ի սեփականատիրութեան խնդիրը և անմիջապէս «Հնչակ»ը լոյս բերելով՝ յայտարարել վերոյիշեալ դաւադիրներու կեդրոնի անդամակցութենէ և կուսակցութենէս իսպառ վտարուիլը։

* * *

Ներկայացնելէ ու պարզելէ ետք Պուլկարիոյ և Ռումանիոյ մեր մասնաճիւղերուն հաւաքական որոշումները՝ կոչ կ'ընենք արտասահմանի բոլոր Հնչակեան մասնաճիւղերուն, անմիջապէս, անկախաբար, տալու իրենց ուրոյն որոշումները, որպէսզի փութով տեղի ունենալով կուսակցութեանս մէջ կարգ մը մակաբոյծներու, դաւադիրներու անյետաձգելի «մաքրագործում»ը՝ մեր Հայրենիքի սուրբ դատը իրական հողի վրայ դրուի և միմիայն ի նպաստ անոր գործ դրուի մեր բոլոր աշխատանքը, աւիւնը և կորովը։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ԵՒ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐ

4—17 Յունուար 1903

1) Հնչակեան կուսակցութեան Ռուսճուգի մասնաճիւղին կողմէ

Ատենադպիր	Ատենապետ
Գրգօ	*Մուրճ*

3) Հնչակեան կուսակցութեան Սոֆիայի մասնաճիւղին կողմէ

Ատենադպիր	Ատենապետ
Վրէժ	*Վիշապ*

2) Հնչակեան կուսակցութեան Ֆիլիպպոպոլի մասնաճիւղին կողմէ

Ատենադպիր	Ատենապետ
Կայծակ	*Արա*

4) Հնչակեան կուսակցութեան Պուրկազի մասնաճիւղին կողմէ

Ատենադպիր	Ատենապետ
Վահրամ	*Մ. Սուրէն*

5) Հնչակեան կուսակցութեան Վառնայի մասնաճիւղին կողմէ
Ատենադպիր Ատենապետ
Վ. Շաւարշ *Բ. Մանկունի*

6) Հնչակեան կուսակցութեան Շումլայի մասնաճիւղին կողմէ
Ատենադպիր Ատենապետ
Թ. Նաճ. Ստեփանեան *Ա. Մանուկեան*

7) Հնչակեան կուսակցութեան Պուրկէզի մասնաճիւղին կողմէ
Ատենադպիր Ատենապետ
Գուրգէն *Պաշլաւունի*

8) Հնչակեան կուսակցութեան Բրայիլայի մասնաճիւղին կողմէ
Ատենադպիր Ատենապետ
Յր. Յովհաննէսեան *Յակոբ Վարդանեան*

9) Հնչակեան կուսակցութեան Քէօսթէնճէի մասնաճիւղին կողմէ
Ատենադպիր Ատենապետ
Կ. Մ. Օհանեան *Վաղարշ*

10) Հնչակեան կուսակցութեան Սուլինայի մասնաճիւղին կողմէ
Ատենադպիր Ատենապետ
Մ. Այվազեան *Աւ. Յարութիւնեան*

ԾԱՆՕԹ.— Սոյն Շրջաբերականի բնագիրը (յիշեալ մասնաճիւղերու պաշտօնական կնիքներով եւ ստորագրութիւնով) կը գտնուի Կեդրոնի մօտ։ Ռուսճուքի մասնաճիւղին կնիքը չկրողները անվաւեր կը նկատուին։

Պալքաններու այս Շրջաբերականը կը զուգադիպէր Կուսակցութեան բոլոր մասնաճիւղերու համանուն պահանջին։

Այսպէսով Կուսակցութեան Կեդր. Վարչութիւնը կտրուկ միջոցներով կ'արտաքսէ բոլոր «Հատուածականները», որով՝ Կուսակցութեան մասնաճիւղերը կը գտնեն իրենց բնական ուղին և եռանդագին կը կազմակերպեն, իւրաքանչիւրը իր շրջանը։

* * *

Ռումանիոյ մ․ճիւղերը 1906—1915 *կ'ունենան իրենց «Ինքնավար Հայաստան» թերթը, որ զարկ կու տայ կուսակցական և ազգային կեանքին։*

1913*ին Հնչակեան* 7*րդ Համագումարը կայացաւ Քէօսթէնճէ քաղաքին մէջ ու դարձաւ նշանակալից քաղաք մը Հնչակեան Պատմութեան համար։ Կեդրոնէն Շրջանը այցելած են ընկերներ՝ Փարամազ, Աօօ, Սապահ և Վարազդատ, որոնց ոգեւորիչ բանախօսութիւնները, հրապարակային ժողովները խանդավառութիւն ստեղծեցին ժողովուրդին մէջ։*

Գաղութը տակաւին կը յիշէ Սապահ Գիւլեանի մէկ խօսքը. «Սուլթանիզմին մէկ աքացի տալը՝ քաղաքակրթութեան կը ծառայէ»։

1914*ի աշխարհաւեր պատերազմէն ետք, երբ յայտնի եղաւ հայ եղեռնը*

Ռումանիոյ Հնչակեան ընկերները լծուեցան վրէժխնդրութեան և մէջտեղ բերին «Կամաւորական Շարժում»ը եռանդով։

«Ազատութիւն կամ մահ» ամէն մարդու բերանն էր. լաւ է ազատութեամբ մեռնիլ, քան թէ լսել ահռելի եղեռնի պատմութիւնը ու լալ։ Կուսակցութեան կարգախօսն էր «Շուտ և շատ կամաւորներ հասցնել Կովկաս». Նոյն կարգախօսը վերջէն արձանագրեց Կիլիկիոյ համար։

Այդ օրուան վարչականներն էին ընկերներ Գրիգոր Պատուելեան, Երուանդ Սերոբեան, Օննիկ Պարբիկեան, Խ. Տոլապեան և Եփրեմ Կարապետեան։ Չմոռնանք յիշատակել Վանեցի Կարապետ Մինասեանը, որ նիւթապէս և բարոյապէս քաջալեր հանդիսացաւ մեր ձեռնարկին։

Դաշնակցութիւնը ուղղակի և անուղղակի խոչընդոտներ յարուցանել ուզեց, գործադրելու համար Թիֆլիսի Բիւրոյի հրահանգները, սակայն Հընչակեան կամաւորական շարժումը չշեղեցաւ իր ընթացքէն։ Երեք ամսուան մէջ կազմուեցան եօթը խումբեր, հազարէ աւելի կամաւորներով, որոնց 90 *առ հարիւրը Հնչակեաններ էին։ Կուսակցութիւնս գործունէութենէ դադրեցաւ* 1916*ին, երբ Ռումանիան պատերազմի մասնակցեցաւ Գերմանիոյ կողքին։*

Հոս կը մէջբերենք հատուած մը ընկ. Արամ Ճիվիգի յուշերէն.

ՀԱՅ ԿԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՒ ՌՈՒՄԱՆԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

«Թրքական վանտալային ծրագրին հայ բնագաւառներու մէջ ի գործ դրուելու տխուր լուրերը օրը օրին մեզի հասնելով հոգեկան դառնութեան ենթարկուած էինք։ Ամէն ոք իր օճախին աւերման պատկերը կը տեսնէր իր աչքին առջեւ. կարծես կեանքը դադրիլ սկսած էր. զարիկներուն խաղրիկը դադրելով, անոնց երգն ու կեանքն ալ սկսաւ տակաւ դադարի դատապարտուիլ։

Առաւօտ մ'էր, անակնկալօրէն կ'ընդունիմ այցելութիւնը վեց երիտասարդներու, զորս մօտէն չէի ճանչնար և որոնք առանց այլեւայլի, կտրուկ կերպով հետեւեալը ըսին.— «Դէպի Կովկասեան ճակատ կամաւոր երթալ որոշած ենք, բայց նիւթական միջոցնիս անբաւական է, կրնա՞ք մեզի օգնել որպէսզի մեր ընկերներուն հասնինք, որոնք երէկ մեկնեցան»։ Ժողովրդային ինքնաբուխ ու հարազատ շարժում, ո՛չ թելադրանք կար և ո՛չ փրոփականտ։ Կը հարցնեմ թէ ի՞նչ գաղափարէ դրդեալ այդ ձեռնարկը ըրած են, կ'ըսեն. «Էլ ի՞նչ մնաց ընելու. էլ ինչի՞ համար պէտք է ապրիլ երբ, ընտանիք ու օճախ աւերուած են այլեւս, այլ վրէժի ճամբուն վրայ»։ Յաջորդ օր պատասխան տալու խոստումով կը ճամբեմ զիրենք։ Նոյն օրը խորհրդակցական ժողով գումարելով հարցը ժողովի օրակարգ բերինք։ Խորհրդակցութեան մասնակցող ընկերները կ'որոշեն խնդրին ընթացք տալ և որքան կարելի է ժողովրդական ամէն խաւերուն մէջ սկսած այդ հոսանքը ընդհանրացնել, գլխաւորաբար այն պատճառաւ, որ Ռումանիոյ դիրքը անորոշ է և կրնայ պատահիլ որ Կեդրոնական պետութեանց կողքին Ռումանիան մասնակցի պատերազմի, այդ ատեն հոս գտնուող թրքահայերու դիրքը կը վտանգուի, նկատի կ'առնուի նաև հարցին համազգային բնոյթը ու կ'որոշուի խնդիրը Թաղական Խորհուրդի միջոցաւ պաշտօնականացնել և թե-

լադրել կուսակցութիւններուն՝ ոյժ տալ Թաղական Խորհուրդին։ Առ այդ Թաղական Խորհրդի անդամ և խորհրդակցութեան մասնակցող ընկ. Գալֆայեանի պաշտօն տրուեցաւ որ խնդիրը անմիջապէս Թաղական Խորհուրդի օրակարգին անցնելով՝ հոն ևս ընթացք տրուելուն աշխատի։ Ընկ. Ա. Գալֆայեան յաջորդ օրն իսկ Թաղական Խորհուրդի ժողովին ներկայացնելով՝ որոշում կը տրուի կամաւորական շարժման ոյժ տալ և կ'ընտրուի մասնաւոր յանձնախումբ մը բաղկացած Տիարք Յակոբ Թովմասեանէ, Վ. Ս. Փափազեանէ և Ա. Գալֆայեանէ։

Վ. Ս. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
Թաղական խորհուրդի անդամ

ՅԱԿՈԲ ԹՈՎՄԱՍԵԱՆ
Թաղական խորհուրդի անդամ

ԱԼԵՔՍԱՆ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ
Թաղական խորհուրդի անդամ

Յանձնախումբը անմիջապէս հրապարակ գալով սկսաւ արձանագրութեան և հանգանակութեան։ Արդիւնքը նիւթապէս թէ բարոյապէս խիստ գոհացուցիչ էր. ամէն կողմէ լայն կերպով քաջալերուեցաւ, առաջին նուիրատուութիւնը ըրաւ Տիար Յ. Զամպաքեան Հ.Բ.Ը.Մ.եան անունով 5000 լէյ, Ռումանիոյ Վարչութիւնը փոխադրութեան ծախսի կէսը զիջեց, Ամիրալ Միհայիլ Միհայովիչ յանձն առաւ և գործադրեց մեկնող կամաւորներու համար Ռէնիէն մինչև Թիֆլիս ձրի ճաշ և թէյ մատակարարել։

Ա. խումբը՝ բաղկացած 107 հոգիներէ, պիտի մեկնի. բայց սկսուած է փսփսուք մը՝ մեկնողները ետ կեցնելու խուլ աշխատանք մը. հրապարակի վրայ «բան կայ», մութին մէջէն է այս աշխատանքը։ Հետաքրքրուելով՝ ծայրը կը գտնենք Հ. Յ. Դ. կոմիտէին մօտ։ Մեր հարցումին ի պատասխան կ'առարկեն, որ իրենք հակառակ են այդ շարժումին, քանի որ իրենց հրահանգ եկած չէ։ Հնչակեան կուսակցութիւնը այլեւս չպահեց խնդիրը ու հրապարակային շարժումով ամէն կերպով օժանդակեց։ Այս երկուութեան օրերուն էր, որ առաջին խումբը Հնչակեան դրօշով ճամբայ դրուեցաւ։ Կայարանը լեցուած էր արտասովոր բազմութիւն մը, որուն ծափերուն ու հուռաներուն տակ մեկնեցաւ խումբը։

Խումբերը յաջորդաբար կը պատրաստուին, միջոցները սկսան պակսիլ, յանձնախումբի անդամները իրենց կողմէ ծախսած են բաւական գումարներ։ Այդ օրերուն էր որ ընկ. Գալֆայեանի հետ կ'այցելենք Պ. Թովմասեանին, դրութիւնը կը զգացնենք. ան՝ ի պատասխան մեր առաջարկին՝ կ'ըսէ. «Ահա դրամարկղս, բացէք որքան որ կայ տրամադրելի կամաւորներուն համար, առէ՛ք, որքան որ պէտք է»։ Այսպէսով Բ. խումբին մեկնիլն ալ ապահովուած եղաւ։ Պ. Թովմասեան նոր հարցի մը շուրջ կը հրաւիրէ մեր ուշադրութիւնը, այդ Թրքահպատակ հայերու անցագրերու փոխանակութեան հարցն էր, որովհետեւ ժամանակը լրացած անցագրերու տէրերը երբ դիմած են նորոգելու, մերժուած են Թրքական հիւպատոսի կողմէ։ Խնդիրը մօտէն հասկնալու և միջոց մը գտնելու համար նոյն օրը, Պ. Փափազեան և Գալֆայեան, ընկերակցութեամբ Տ. Ներսէս քհնյ. Առաքելեանին, կը դիմեն Թրքական հիւպատոսին ու կը բացատրեն խնդիրը, յիշեալը յախորտանքով կը պատասխանէ. «Հայրենիքը պատերազմի մէջ է, այն որ օսմանեան հպատակ է, պարտական է կա՛մ ճակատ մեկնիլ և կա՛մ 30 հնչուն ոսկի տալ։ Ճիշդ է թէ հայերն ալ ճակատ կը մեկնին, բայց ո՛չ թէ օսմանեան բանակի կողքին, այլ անոր դէմ կռուելու կ'երթան՝ իբր թշնամի. ասոնց հաշիւը պիտի տաք դուք մասնաւորաբար, Պր. Գալֆայեան և Փափազեան»։ Մեր պատգամաւորները տեսնելով թէ օգուտ մը քաղել կարելի չէ, այլեւս ամէն նըկատում մէկ կողմ թողելով կը պատասխանեն. «Մեր հայրենակիցները օսմանեան կառավարութեան դէմ չէ որ կ'երթան, այլ՝ իրենց ընտանիքը, զաւակները սպաննող ու օճախնին քանդող վայրենի գազաններէն վրէժ առնելու. իսկ ձեր մերժումը անցագրերու մասին այնքան ալ անլուծելի հարց մը չէ։»

Պուրէշէն ռուս թրքական ճակատը մեկնող զէյթունցի ընկ. Միհայէլ Աբարբեան

Յանձնախումբը նոյն օրն իսկ կը դիմէ Նահանգապետ Պր. Ժորժ Մամուեանոսի և դրութիւնը մանրամասնօրէն կը բացատրէ։ Պր. Նահանգապետը անմիջապէս մասնաւոր նամակ մը տալով կը թելադրէ, որ Ներքին Գործոց նախարարին երթան:

Պր. Փափազեան Պուքրէշ երթալով կը հաստատէ խնդիրը ու ձեռք կը բերէ նախարարական որոշում մը, որով հայերը կը նկատուին փախստական եղբայրներ, նման՝ Հունգարիայէն փախած ռումէններու և իրաւունք կը տրուի Թաղական Խորհուրդին, որ իր պատասխանատուութեան տակ ինքնութեան թուղթեր տայ Model 7ի համաձայն:

Այսպէսով ռում. հայերը ազատեցան մղձաւանջէ մը:

Կամաւորներու Ա. և Բ. խումբերը մեկնեցան. Գ. խումբը պատրաստ է մեկնելու և ահա հեռագիր մը Թիֆլիսի Ազգ. Բիւրոյէն Վրացեանի ստորագրութեամբ. «Կամաւոր մի ղրկէք, դրամ ղրկեցէք»: Այս անակնկալին առջեւ նոր խորհրդակցութիւններ, Հնչակեան կուսակցութիւնը իր նախկին որոշումը չփոխեց, նկատելով որ անոր նկատի ունեցած պատճառները նոյն վիճակին մէջ էին: Ինչպէս ըսինք, ժողովը՝ երիտասարդութեան ճակատ երթալով ոյժը ստուարացնելու անհրաժեշտութեան չափ՝ կարեւորութիւն կու տար նաև Ռումանիայէն դուրս ելլելու հարցին: Դաշնակցութիւնը աւելի ևս հակառակ ու շարժումը կասեցնելու աշխատանքին լծուեցաւ: Գործը, սակայն, շարունակուեցաւ: Նախորդ խումբով մեկնողներէն նամակներ ստացուեցան, որով կը յայտնէին թէ՝ խումբը ռուսական սահման հասնելուն՝ խմբապետին քով գտնուող անուանացանկը սահմանապահ պաշտօնէութեան կողմէ վար դրուելուն պատճառաւ, տղաքը կը մնան առանց ինքնութեան թուղթի. հետեւաբար, անհրաժեշտ է, որ ամէն մէկուն առանձին ինքնութեան թուղթ տրուի: Թաղական Խորհուրդը առաջարկեց, որ կուսակցութիւնները իրենց ընկերներուն մէկական ինքնութեան թուղթ տան: Հոս ևս Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը մերժեց թուղթ տալ դաշնակցական տղոց, այն առարկութեամբ թէ՝ «քանի որ մենք համամիտ չենք շարժումին, հետեւաբար կամաւոր գացող դաշնակցականը կը նկատենք անկարգապահ և այնպիսի մէկու մը որեւէ թուղթ չենք տար»: Հնչակեան կուսակցութիւնը ստանձնեց ու անխտիր ամէնուքին ալ տալու ինքնութեան թուղթ: Այս շարժումին աշխատանքին մէջ ծանր բաժին մը ստանձնած էր Թաղական Խորհուրդի անդամ Պր. Լեւոն Սեզըրսեան, որ բոլոր խումբերուն կ'ընկերանար մինչեւ Կալաց՝ անոնց հանգիստի, սնունդի հոգը ստանձնելով ու Կալացէն ճամբու դնելէ ետք՝ կը վերադառնար: Քոնսթանցայի գաղութէն մեկնող կամաւորները առանց բացառութեան ամէնքն ալ իրենց պարտականութիւնը կատարեցին մինչեւ ետք. ունեցան զոհեր և վիրաւորներ, բայց մեծամասնութիւնը ողջ դարձաւ ու այսօր կրկին պատրաստ է պարտականութեան դաշտ իջնելու, եթէ հայրենիքը կանչէ զիրենք»:

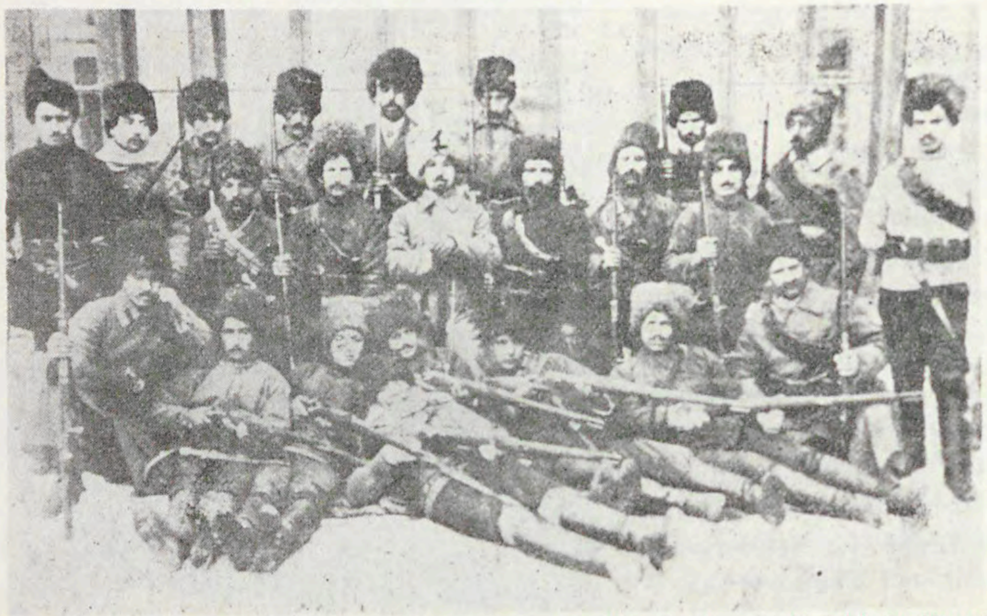

Ընկ. Անդրանիկ Երէցեան (թիւ 1)՝ իր զինակիցներով, Ռումանիայէն Կովկաս՝ ռուս-թրքական ճակատը մեկնած եւ հերոսաբար ինկած:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԵՐԷՑԵԱՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Անդրանիկ Երէցեան Ս. Մուրատի շունչին տակ մեծցած Հնչակեան մարտիկ մըն էր, որ Թրքական գնդէն ազատուելով՝ անցաւ Պալքանները և կամաւոր արձանագրուեցաւ:

Երէցեան տարիներ առաջ արեամբ մկրտուած ըլլալով՝ պարզ մարտիկ մը մնացած չէր: Ան անմիջապէս նշանակուեցաւ խմբապետ և մտաւ Զ. կամաւորական Հնչակեան զօրամասի մէջ, անցաւ Կովկաս և անկէ Էրզրումի ճակատը:

Մասնակցեցաւ Սարիղամիշի, Օլթիի, Բասենի, Էրզրումի և Թերճանի հերոսական կռիւներուն և իր քաջագործութեամբ յայտնի եղաւ: Անոր ակնառու գործերէն մէկն ալ իր խումբով, թուրք բանակը գերի բռնելն էր, որու համար ստացաւ «Ս. Գէորգի Խաչ» պատուանշանը: Ամիս մը անկողնոյ ծառայելէ ետք՝ առողջացաւ և դարձեալ անցաւ պարտականութեան գլուխը՝ աւելի խանդավառ:

Վերջապէս, Էրզրումի գծին վրայ հերոսաբար ինկաւ Անդրանիկ Երէցեան:

Այս տխուր և ցնցող գոյժն էր, որ կը հաղորդէր Ս. Դ. Հնչակեան Զ.

ԸՆԿ. ԱՐԱՄ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

կամաւորական գունդը վարող պաշտօնական մարմնի հեռագիրը, 1916 Ապրիլ 20 թուականով։

Երէկ Թուրք կառավարութեան սարսափ Ս. Մուրատն էր, որ ինկաւ հսկայի մը պէս, իսկ այսօր ընկ. Անդրանիկ Երէցեանն է որ կ'իյնայ պայքարի, ազատամարտի նոյն դաշտին վրայ՝ անդարմանելի բաց մը ձգելով ռազմադաշտի հերոսներու շարքին մէջ։

Հերոսաբար կռուելով ինկան ռազմի արիւնալի գծին վրայ Աւշարեան, Ճանպոլաթեան, Ծատուրեան, Բեռի, Ս. Մուրատ, Երէցեան և ուրիշներ, որպէսզի իրենց լուսագոյն արիւնէն ծլարձակի ազատութիւնը՝ գերուած Հայաստանի տանջուած հայութեան։

Անոնք դացին թուրք եաթաղանին անյագ երախը գլորուող հարիւր հազարաւոր նահատակներու կողքին, անմահանալու ազատագրական պատմութեան էջերուն մէջ։

* * *

ԴԱՐՁԵԱԼ ՃԵՎԻՁԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ

Ցաչական պատերազմի տագնապալի օրերուն Քէօսթէնճէի հայութիւնը Օտեսա ապաստանեցաւ։ Հնչակեան մասնաճիւղերու համախմբումով, հեղինակաւոր մարմին մը գոյացաւ և Քէօսթէնճէ վերադարձին՝ Մարմինը կանոնաւոր կերպով շարունակեց իր սկսած գործը։

Այս անգամ կուսակցութեան ջիղն էր ընկ. Արամ Թորոսեան, որ 35

Քեօսթենճեի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղի կից կազմուած՝
«Երեւան» Գեղարուեստական Միութեան նուագախումբի անդամներն են։
Մէջտեղի նստող զինուորականը — ռուս — ուսուցիչն է։

հոգիով գործի սկաւ։ Ընկ. Թորոսեան անցաւ Պոլիս, ուր կը գտնուէր ընկ. Ալեքս Գալֆայեանը։ Պոլսոյ Գործադիր Յանձնախումբի հետ տեսակցութեան առթիւ, կը հանդիպին ընկերուհի Անկիւլինէ Մուրատին, այն օրուան Հնչակեան ղեկավարներէն՝ ընկերներ Հր. Գալիկեանին, Սեդրակ Քարեանին, Պետրոս Պանտացիին, Եդ. Զօփուրեանին, Խաչիկեանին և Մկրտիչ Ներսէսեանին։

ԸՆԿ. ՊԱԼԱՅԵԱՆ ՔԵՕՍԹԵՆՃԵԻ ՄԷՋ

1938ին Փարիզի մէջ գումարուած 10րդ Պատգմ. Ժողովէն վերադարձող՝
Եգիպտոսի պատգամաւոր ընկ. Մարտիրոս Պալայեան
լուսանկարուած՝ տեղւոյն ընկերներուն հետ։

Աջէն ձախ՝ նստողներ.— Ընկերներ Արամ Սուքիասեան, Արամ Թորոսեան, Պալայեան, Գրիգոր Պոտրիկեան, Մ. Թումայեան։

Ձախէն աջ՝ ոտքի կեցողներ.— Մամբրէ Զարդարեան, Գրիգոր Մխոյեան, Ղազար Գափրիելեան, Միսաք Գազեզեան, Արամ Զաքարեան, Տիգրան Մինասեան, Իգնատիոս Աբիկեան, Արիստակէս Յարութիւնեան, Գրիգոր Ղազարեան, Մուշեղ Միսաքեան։

ԾԱՆՕԹ.— Ընկ. Մարտիրոս Պալայեան 10րդ Պատգմ. Ժողովէն (Փարիզ) վերադարձին Քէօսթէնճէի ընկերներուն հիւրը կ'ըլլայ 1938ին։

Ռումանիոյ վաւերացեալ Գործադիրը անմիջապէս վերակազմեց Սիլիստրա, Պուքրէշ, Պրայիլա, Մէճիտիէ և Պազարճըք մասնաճիւղերը։

Ընկերներ Արամ Թորոսեան և Գալֆայեան լիովին արդարացուցին իրենցմէ ակնկալուած յոյսերը։

Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք, կուսակցական գործունէութիւնը սահմանափակուած է մշակութային ձեռնարկներով, կապելով գաղութը Մայր հայրենիքին հետ։ Այս շրջանի ակնառու գործիչներէն էին Մխօ Ղազարը՝ Թերճանցի, Մ. Սուրէնը, որ բանուորական շրջանակներու մէջ եռանդագին աշխատանք կը տանէր։ Մխօ Ղազար Աթէնքի Ընդհ. Պատգամ. Ե. Ժողովի պատգամաւոր ընտրուեցաւ։

Ընկ. Արամ Թորոսեան՝ քիմախցի, անխոնջ կուսակցական, թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս զոհաբերուող ընկեր մը եղած է։ Վարած է պատասխանատու պաշտօններ։

Սարգիս Կէօզիւբեան (Աքչէ Տաղի Տէրվիշը, Սինճարի հերոսներէն) կիլիկիոյ փայլուն Հնչակեան գործիչը։ Ռումանիա գործած է մինչև իր մահը (1926—1932)։ Ժրաջան աշխատող մը, անկեղծ և անձնուէր կուսակցական, վարած է Ռումանիոյ շրջանի Գործադիրի պաշտօնը։

Այս գործիչներու միջոցով կազմուած է «Փարամազ» Միութիւնը 1924ին, որ հետագային վերածուեցաւ «Երեւան» Գեղարուեստական Միութիւն»ի, որ վաւերացուեցաւ ռումէն տեղական իշխանութիւններու կողմէ։ Անոնք տեւեցին մինչեւ 1939, ֆաշիստ կառավարութիւնը, միացած Գերմանիոյ, գոցել տուաւ ամէն ինչ...։

«Երեւան» Գեղարուեստական Միութիւնը ունէր սեփական նուագախումբ (ֆանֆառ)՝ 22 կտոր գործիքներով, որ կ'արժէր 150 միլիոն լէյ։ 1946 Օգոստոս 2ին ֆանֆառը ներգաղթողներու առաջին կարաւանով ղրկուեցաւ և նուիրուեցաւ Հայաստանի պետական երաժշտանոցին։

Իբր գործիչ Ռումանիա եկած են նաև Գրիգոր Վարդանեանը, (ՀՕԿի նախագահ) և Մանուկ Պեհլիկեան (հետագային քահանայ)։ Ամենալաւ տպաւորութիւնը ձգած է Ս. Մուրատ, որ կազմակերպութիւնը ամուր հիմերու վրայ դրած է և 1938ին, Մարտիրոս Պալայեան, երբ կը վերադառնար 10րդ Պատգամ. Ժողովէն։

1. ԳՈՐԾԱԿՑԻԼ ՍՓԻՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՎԵՐԵԼՔԻՆ

2. ԺԽՏԵԼ ՀԱՅ ԶՈՅԳ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՆԵՐՈՒ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԵՆԱԼ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՔԻՆ

3. ՁԱՐԿ ՏԱԼ «ՊԱՀԱԿ» ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻՆ

ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ
5ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գումարուած 1927 Յունուար 23ին, Քոնսթանցա

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի Ե. Պատգամաւորական ժողովը գումարուեցաւ Քոնսթանցայի մէջ, 1927 Յունուար 23ին, ի ներկայութեան հետեւեալ պատգամաւորներու.

Պուքրէշի մ.ճիւղէն.— Ընկերներ՝ Թ. Մելքոնեան և Օ. Լօպաքեան։

Սիլիստրէի մ.ճիւղէն.— Ընկ. Ա. Առապաճեան։

Քոնսթանցայի մ.ճիւղէն.— Ընկերներ՝ Առաքել Քէչեան, Սարգիս Կէգիրեան, Մանուկ Աշըգեան, Միքայէլ Աշըգեան։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
Գործադիր Յանձնախումբի անդամները
Ձախէն աջ՝ ընկերներ Արամ Թորոսեան, Մանուկ Աշըգեան, Սարգիս Կեօզիւրեան,
Միքայէլ Աշըգեան եւ Առաքել Քէչեան

Կը ներկայացուին լիազօրագրերը՝ կնքուած պատկան մ.ճիւղերու կողմէ և յետ քննութեան օրինական կը նկատուին։

Ժողովը օրինաւոր նկատուելով կը կատարուի դիւանի ընտրութիւն։ Կ'ընտրուին.— Ընկ. Սարգիս Կէօզիւբեան՝ ատենապետ, ընկ. Առաքել Քէչեան՝ ատենադպիր։

ՕՐԱԿԱՐԳԵՐ

Ա) Կուսակցութեանս ուղղութիւնը Ռումանիոյ Շրջանին մէջ։

Բ) Մեր դիրքը հայ կուսակցութեանց հանդէպ։

Գ) Մեր դիրքը հայ ազգ. Մշակութային հարցի շուրջ։

Դ) Մեր դիրքը հայկական զոյգ պատուիրակութեանց ազգային քաղաքականութեան հանդէպ։

Ե) Մեր դիրքը Հայաստանի ներկայ իշխանութեան հանդէպ։
Զ) Շրջանիս մէջ կուսակցութեան օրկանի մը պէտքը։
Է) Տօնել կուսակցութեան 40ամեակը։
Ը) Ընտրութիւն Շրջանային Գործադիր Յանձնախումբի։

ԼՈՒԾՈՒՄ

Կուսակցութեան ուղղութիւնը Ռումանիոյ Շրջանին մէջ.— Ժողովս ընդունեց չմիջամտել երկրի տեղական գործերուն, բայց ջանալ Ծրագիր կանոնագիրը վաւերացնել այս երկրին օրէնքներուն համապատասխանող եղանակով՝ մեր ազգային գործերուն մէջ ազատ աշխատանքի լծուիլ կարենալու համար։

Մեր դիրքը հայ կուսակցութիւններու հանդէպ.— Նկատելով որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ազգավնաս գործունէութիւնը փաստացիօրէն ապացուցուած է և հակառակ այդ իրականութեան՝ ան տակաւին յամառօրէն կը շարունակէ գաղութներու մէջ նոյն ձախաւեր «Թաքթիքան» գործադրել։

Նկատելով որ, մեր կողմէ ցոյց տրուած բազում ջանքեր ապարդիւն անցած են զանոնք ուղղութեան բերելու համար, ու չատ անգամ այս ուղղութեամբ մեր և իրենց միջեւ գործակցութեան ընդառաջումները խաբկանքներով վերջացած են, Ժողովս որոշեց գործ չունենալ յիշեալ կուսակցութեան հետ և նոյնիսկ ի պահանջել հարկին պայքարիլ անոր գործունէութեան դէմ։

Գալով Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան, Ժողովս նկատի ունենալով որ յիշեալ կուսակցութիւնը պայքարի հրաւիրող նկատառելի ոյժ մը չի ներկայացներ և քաղաքական գետնի վրայ տակաւին պատասխանատու դեր մը չէ ստանձնած, որոշեց հրահանգել մասնաճիւղերուն գործակցութիւն՝ եթէ հարկը պահանջէ, միշտ վեր բռնելով կուսակցութեանս հայեցակէտին գերակշռութիւնը։

ՆԻՍՏ Բ.

Բ. Նիստը տեղի ունեցաւ Երկուշաբթի 24 Յունուար 1927, կ. ե. ժամը 3ին, ընկ. Թորոսեանի բնակարանին մէջ, բոլոր պատգամաւոր ընկերներու ներկայութեան։ Նախորդ Դիւանը վերընտրուեցաւ։

Մեր դիրքը ռումանահայ մշակութային հարցի շուրջ.— Ժողովը որոշեց յանձնարարել ընտրելի Գործադիրին, որ իր օրգաններով ձգտի գործօն դեր ստանձնել անդամակցելով կարեւոր կեդրոններու մէջ՝ Թաղական Խորհուրդներուն և Հոգաբարձութեանց, Ազգային Իշխանութեանց առջեւ պաշտպանելով «Կեդրոնական Ուսումնական Խորհուրդ»ի մը ստեղծումը միանգամ ընդմիշտ կրթական և մշակութային հարցը ձերբազատելու՝ զիրար խաչաձեւող մարմիններու քմայքէն։ Ջանալ մեր գաղափարական մտաւորականութիւնը, կրթական հաստատութիւններու մէջ զետեղել, ձեռք առնելու համար նոր սերունդի առողջ ու հայրենասիրական դաստիարակութիւնը, որպէսզի միակողմանի ազդեցութեան չենթարկուի հայ գաղութը. պէտք է իսկոյն կազմել Ուսանողական միութիւններ, երգչախումբեր և արտակարգ կարեւորութիւն տալ մարզական կազմակերպութիւններու, հեռու պահելու համար երիտասարդութիւնը գոյութիւն ունեցող հակահայաստանեան տարրերէն։ Սատարել «Երեւան» Գեղարուեստական Միութեան վերելքին։

Մեր դիրքը հայ զոյգ պատուիրակութեան գոյութեան եւ անոր քաղաքականութեան հանդէպ.— Ժողովս, նկատելով որ ներկայիս հայ ազգային զոյգ պատուիրակութեան հետապնդած քաղաքական գործելակերպը՝ Հայկ. Դատի վերաբերմամբ՝ դրեթէ անորոշութեան մատնուած է,

Նկատի ունենալով որ Նուպար Փաշայի և Դաշնակցութեան Ազգ. պատուիրակութեանց յոյսերը կապուած են արեւմտեան պետութիւններու հետ և որ ազգ. պատմութիւնը ցոյց տուաւ թէ յիշեալ պետութիւնները չահագրգռուած չեն մեր դատի արդար լուծումով և որ արդէն գոյութիւն ունի հարազատ հայ կառավարութիւն մը՝ յանձինս Խորհրդային Հայաստանի, Ժողովս կ'որոշէ ոյժ չտալ երկու պատուիրակութեանց և կենալ Հայաստանի օրինաւոր կառավարութեան կողքին և անոր միջոցով վարել գաղթահայութեան ճակատագիրը։

Ռումանիոյ Շրջանի Կուսակցութեան օրգանի հարցը.— Ժողովս ընդառաջելով ամէն կողմէ յայտնուած փափաքներուն, առանց վիճաբանութեան ընդունեց կուսակցութեան համար օրգանի մը անհրաժեշտութիւնը։ Նկատելով նաեւ որ Պուքրէշի մ. ճիւղի ընկերները ձեռնարկած են ու կը շարունակեն հրատարակել «Պահակ» շաբաթաթերթը, որոշեց «Պահակ»ը ընդունիլ իբր Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի խօսնակ՝ Գործադիրին հսկողութեան տակ։

Ընտրութիւն՝ Ռումանիոյ Շրջանի Գործադիր Յանձնախումբի.— Ժողովս, քննելով սոյն հարցի տեղական կարելիութիւնները, ընդունեց որ Գործադիր Յանձնախումբի կեդրոնը ըլլայ Քոնսթանցան և բաղկանայ հինգ անդամներէ և չորս խորհրդականներէ։ Քուէարկութիւն կատարելով Շրջանի Գործադիր Մարմնի անդամ ընտրուեցան.— Ընկերներ՝ Սարգիս Կէօզիւբեան, Առաքել Քէչեան, Արամ Թորոսեան, Միքայէլ Աչըգեան, Մանուկ Աչըգեան։ Խորհրդական ընտրուեցան.— ընկերներ՝ Տոքթ. Թումաճեան Մելքոնեան, Օննիկ Լօպասեան և Վահէ Ինճիճեան։ Այս վերջինը պիտի լիազօրուի Գործադիրէն՝ իբր պատասխանատու մամուլին՝ Պուքրէշէն, իսկ Արտաւազդ Արապաճեան՝ Սիլիստրիէն։

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
3րդ Պատգամաւորական Ժողովի Դիւան

Ատենադպիր Ատենապետ
Վ. ԻՆՃԻՃԵԱՆ Ս. ԿԷՕԶԻՒԲԵԱՆ
(Կնիք)

Քոնսթանցա, 24 Յունվ. 1927

ՏՕՆԵԼ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ 40 ԱՄԵԱԿԸ

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Շրջանային
Քոյր Գործադիր Յանձնախումբերուն եւ մասնաճիւղերու վարչութեանց

Ռումանիոյ Շրջանի Գործադիր Յանձնախումբս, 1927 Յունուար 3ին գումարուած Շրջանային Պատգամ. Ժողովին յանձնարարութեամբ, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 40 ամեակին նուիրուած յիշատակարանի մը հրատարակութեանը ձեռնարկած ըլլալով, անհրաժեշտ կը նկատէ զեկուցել Շըրջանային քոյր Գործադիր Յանձնախումբերուն և մ. ճիւղերու վարչութեանց, որ կուսակցական նախանձախնդրութեամբ բարի ըլլան իսկոյն ձեռնարկել հաւաքելու հարկ եղած նիւթերը, հետեւեալ մանրամասնութեամբ.—

Ա) Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան գոյառման թուականէն ըսկըսեալ իւրաքանչիւր Շրջանի Գործադիր յանձնախումբերու կազմը՝ անուններով, կենսագրականներով ու լուսանկարներով։

Բ) Իւրաքանչիւր Շրջանի ամէն մէկ մ. ճիւղի հիմնադրութեան թուականը, հիմնադիրին և վարչութեանց անունները, կենսագրականները և լուսանկարները։

Գ) Հայկական Դատին նուիրուած և զոհուած ընկերներու անունները, կենսագրականները և լուսանկարները։

Դ) Իւրաքանչիւր մ. ճիւղի գործունէութեան պատմական գլխաւոր անցքերը։

Ե) Իւրաքանչիւր Շրջանի մէջ գործող պաշտօնական գործիչներու անունները, իրենց կենսագրականները և լուսանկարները։

Զ) Արդի գործադիրներու և վարչութեան խմբանկարները և անունները։

Է) Իւրաքանչիւր Շրջանի հին և նոր օրգաններու անունները, հրատարակուած թուականը և մէկ օրինակ՝ եթէ կան, խմբագրական կազմի անունները։

Ը) Հիներէն դեռ ապրող և պատմական գործունէութիւն ունեցող ընկերներու կենսագրականները և լուսանկարները։

Կը խնդրուի նաև մեր գրչի ընկերներէն, որ իրենց մասնակցութիւնը բերեն գրական բաժնի մէջ։

Գրութիւններ և այլք պէտք է մեզի հասնին ամենաուշը 1927 Սեպտ. մէկին, որպէսզի կարելի ըլլայ տարին լրանալէ առաջ հրապարակ հանել։

Ընկերներու օժանդակութենէն կախեալ է գործին յաջողութիւնը։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ
(Կնիք)

Քոնսթանցա 15 Փետր. 1927

ՔՈՅՐ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ՝ ՊԱՅՔԱՐԻԼ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀԱԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՆ ԳՈՐԾԵԼԱԿԵՐՊԻՆ ԴԷՄ՝ ՁԱՅՆ ՁԳԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ԲԵՐԵԼՈՒ ՅՈՅՍՈՎ

ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 7ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Գումարուած՝ 1930 Դեկտ. 25—26ին, «Երեւան» սրահին մէջ, Պուքրէշ

Շրջանիս մասնաճիւղերէն որպէս պատգամաւոր ընկերներ ներկայ էին.—

Մասնաճիւղ	Պատգամաւոր	Ձայն
Պուքրէշէն	Ա. Գալֆայեան	1
»	Ե. Կարապետեան	1
»	Թ. Շիշմանեան	1
»	Կ. Թադէոսեան	խորհրդական
»	Օ. Լօպասեան	»
Քոնսթանցայէն	Փ. Գէորգեան	1
»	Բ. Պօլեան	1
»	Հ. Թերզեան	խորհրդական
»	Ա. Գալֆայեան	1
»	Ընկերուհի Ս. Պալճեան	խորհրդական
Մեճիտիէէն	Գ. Պօտրիկեան	1
»	Յ. Աճէմեան	խորհրդական
Սիլիստրէն	Ս. Պօյաճեան	1
»	Մ. Աստովմեանց	1

Իսկ Գործադիր Յանձնախումբի կողմէ ներկայ էին ընկերներ՝ Ս. Քէշեան, Ա. Թորոսեան, Ս. Կէօզիւբեան. կը բացակայէին ընկերներ՝ Միքայէլ Աշըգեան և Մանուկ Աշըգեան։

Պատգմ. ժողովի կողմէ կազմուած մասնաւոր յանձնախումբը հարցերը դասաւորեց հետեւեալ ձեւով.—

1) Գործադիրի նիւթական և բարոյական հաշուետուութիւն։
2) Նամակներու ընթերցում։
3) Շրջանի կազմակերպչական աշխատանք։
4) Մեր դիրքը Հայաստանի հանրապետութեան հանդէպ։
5) Մեր դիրքը գաղութահայութեան կրթական հաստատութեանց հանդէպ։
6) Մեր ուղղութիւնը Ռումանիոյ մէջ։
7) Մեր յարաբերութիւնը հայ քոյր կազմակերպութիւններու հետ։
8) Գաղութահայութեան պահպանման հարց։
9) Յաջորդ 8րդ. Պատգմ. ժողովի գումարման վայր։
10) 9րդ Ընդհ. Պատգմ. ժողովի գումարման հարց։
11) Ընտրութիւն Գործադիր Յանձնախումբի։

ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ

Գործադիրի համարատուութիւնը.— Գործադիր Յանձնախումբի կողմէ ընկ. Ս. Կէօզիւբեան կարդաց նիւթական բաժնի ելեւմուտքը ներկայացնող հաշուեկշիռը. իսկ բարոյական գործունէութիւնը ներկայացնող ընդարձակ տեղեկագիր մը, որմէ ետք ընկերներու կողմէ տրուած բոլոր հարցերուն մանրամասն բացատրութիւններ տուաւ։ Պատգամաւոր ընկերները Գործադիրի բոլոր արխիւները քննելով ու քոյր շրջաններու հետ փոխանակած թղթակցութիւնները և փաստաթուղթերը կարդալով, ամէն ուղղութեամբ լուսաբանուելէ ետք, միաձայնութեամբ տուաւ հետեւեալ որոշումը։

Ա.— Գործադիրը առանց նկատի առնելու պիւճէին սահմանափակ և սնտուկին անձուկ վիճակը, չէ յապաղած ամէն կարելիութիւն ունեցող *հարցերու գործադրութիւնը իր անդամներու ոչ գոհացուցիչ քսակէն հոգալով ծախսերը։*

բ) Տեսնելով արխիւը և արձանագրութիւնները՝ ժողովս համոզուած է, որ Գործադիր Յանձնախումբը իր կարելին ըրած է յօգուտ Կուսակցութեան. առ այդ՝ անոր աշխատանքը կը գտնէ գնահատելի ու յայտնելով իր շնորհակալութիւնը՝ պատասխանատուութենէ զերծ կը կացուցանէ զայն»։

Շրջանի կազմակերպութեան աշխատանք.— *Այս հարցի շուրջ Գործադիրի տեղեկագիրը և տրուած բացատրութիւնները մամուլի անհրաժեշտութիւն չեղած ըլլալով և նաև նկատի առնելով ընկ. Ա. Գալֆայեանի կողմէ եղած խոստումին կրկնութիւնը — մամուլի նիւթական բաժինի հոգը վերցնելու աշխատանքին մէջ — ինչպէս և ընկ. Կէօզիւբեանի միջոցաւ ծանօթ ազգայինի մը նիւթական օժանդակութեան խոստումը՝ ժողովը 1ի դէմ 9 ձայնով որոշեց պարտաւորիչ կերպով գործադրութիւնը յանձնել Գործադիրին։ Այս հարցի մասին ընդունուեցան ընկ. Բէշեանի բերած հետեւեալ առաջարկները.*

ա) Գործադիրի պիւտճէն կազմել և հրահանգել մ.ճիւղերուն, որ Ա. եռամսեան վճարեն ամբողջութեամբ։

բ) Մասնաճիւղի անդամավճարի և մուտքի հասոյթներու 25օ/օէն զատ, իւրաքանչիւր մասնաճիւղ՝ տարին մէկ ներկայացումի կամ հանդէսի հասոյթը տրամադրէ Գործադիրին։

գ) Մասնաճիւղերը Գործադիրի կողմէ իրենց ղրկուած գործիչին ճանապարհի, սնունդի և բնակարանի ծախսերը վճարեն։

Քուէարկուեցաւ և ընդունուեցան հետեւեալ բաժանումները.—

Պուքրէշի մասնաճիւղ՝ 3500 լէյ, Քոնսթանցայի արանց մասնաճիւղ՝ 2000 լէյ, Սիլիստրէի մասնաճիւղ՝ 2000 լէյ, Քոնսթանցայի կանանց մասնաճիւղ՝ 1500 լէյ, Մեճիտիէի մասնաճիւղ՝ 1000 լէյ։ Ընդհ. գումար 10.000 լէյ։

Մեր դիրքը Հայաստանի Հանրապետութեան հանդէպ.— *Ընդունուեցաւ Քոնսթանցայի մասնաճիւղին հետեւեալ բանաձեւը.*

«Ազգային Դատի վերջին ահաւոր ձախողանքէն ետք, քննելով ներկայ հայ հաւաքական իրականութիւնը և նախատեսելով գաղութահայութեան ապագան՝ որպէս նուազ յոյս ներշնչող, պահպանել կարենալու համար իր ազգային յատկանիշները և որպէս ազգային հաւաքականութիւնով հրապարակ գալու համար, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը առաւելապէս կը կրթնի Հայ Հանրապետութեան մէջ ապրող հայութեան վրայ, առանց նկատի առնելու հոն տիրող կարգերը. կը մնանք անկեղծ համակիր հայրենիքին զինուորական ու մշակութային աշխատանքներուն, բերելով մեր քաջալերանքն ու աջակցութիւնը նիւթապէս ու բարոյապէս, պահելով քննադատելու ու գնահատելու մեր արդար իրաւունքը օրուան իշխանութեան հանդէպ, առանց սկզբունքային հարցեր յարուցանելու։

Մեր դիրքը գաղութահայութեան կրթական հաստատութիւններու հանդէպ.— *Նկատելով որ չէզոքութիւնը չի համապատասխաներ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան գոյութեան նպատակին և շահերուն, կը հրահանգէ մարմիններուն, որ անհրաժեշտօրէն միջամուխ ըլլան ազգային-եկեղեցական և կրթական մարմիններու ընտրութեանց և վերցնեն պատասխանատուութիւն՝ անկախաբար կամ գործակցաբար այլ հոսանքներու հետ,*

Մեր ուղղութիւնը Ռումանիոյ մէջ.— *Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը, որպէս ծնունդ հայ իրականութեան, հայեցակէտ ունենալով հայ ժողովուրդն ու հայ հայրենիքը, հետեւապէս նկատի ունենալով ներկայ գոյավիճակը իբր տարագիր և հիւր այս երկրին մէջ, կ'որոշէ՝ գործ չունենալ այս երկրին ու ժողովուրդը շահագրգռող հարցերու հետ, այլ պայքարիլ հայ ժողովուրդին օտարացման դէմ ու զարկ տալ մշակութային ձեռնարկներու։*

Մեր յարաբերութիւնները քոյր կուսակցութիւններու հետ.— *Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը տեսլական ունի հայ ազգային անկախութիւնն ու հայրենիքի ազատագրումը, առ այդ, ան կը հաւատայ ժողովուրդի հաւաքական ուժի ազդեցութեանը։ Ուստի, ո՛չ մէկ օրկանի ու միութեան դէմ է, ընդհակառակը, ի գին ամէն զոհողութեան ան պիտի ջանայ իրականացնել համերաշխութիւն ու համագործակցութիւն բոլոր ուժերու միջեւ։ Բայց, քննելով գոյութիւն ունեցող քաղաքական կուսակցութիւններու կեանքն ու գործը, ցաւով կ'արտայայտուի թէ «հայ յեղափոխական դաշնակցութեան» ոգին որքան ատեն կը մնայ նոյնը, հակառակ կուսակցութեանս զգաստութեան բազմաթիւ հրաւէրներուն — ինչ որ եղած է վերջին երկու տասնեակ տարիներուն — Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը կը մնայ հեռու Հ. Յ. Դաշնակցութենէն և պէտք կը զգայ գործակցիլ ամէն անոնց հետ՝ որոնք եւս դէմ են այդ կուսակցութեան, որպէսզի չէզոքացուի ան ու դառնայ անզօր։*

Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան հետ կ'ունենայ շփում և գործակցութիւն, համոզուած ըլլալով որ անոնք զգացումով ու գործով օգտակար ու զօրավիգ են հայրենիքին և ազգին ազատագրական ջանքերուն ու համակիր վերաբերում ունին արդի հայ հանրապետութեան հանդէպ։

Գաղութահայութեան պահպանման հարց.— *ա) Ջանալ՝ որ հայ լեզուն պահպանուի որպէս տանին լեզու և առ այդ նոր սերունդին մէջ ներմուծել մասնաւոր յարգանք։*

բ) Ջանալ՝ որ ազգային աւանդական սովորութիւններն ու հանդիսութիւնները պահպանուին և կիրարկուին ու սրբուին իրենց տօնակատարութեանց օրերուն։

գ) Ջանալ՝ որ նոր սերունդը աճի ու դաստիարակուի ընտանիք կազմելու տոհմիկ սովորութիւնով ու հեռու մնայ օտար ամուսնութիւններէ։

դ) Հրահանգել կուսակցութեանս մամուլին, որ այս գաղափարներու շուրջ գրականութիւն մը մշակէ, ինչպէս և կազմակերպչական գործով զբաղողները դասախօսութիւններ սարքեն այս ուղղութեամբ։

Իններորդ Պատգմ. ժողովի հարց.— *Այս հարցի մասին Գործադիրի կողմէ կրկին բացատրութիւն առնուեցաւ. կարդացուեցաւ նաև Ամերիկայի ու Ֆրանսայի Շրջաններու Վարիչ Մարմիններէն եկած առաջարկները։ Յետ վիճաբանութեան որոշուեցաւ հետեւեալը.*

«Նկատելով որ այս հարցի շուրջ շրջաններու մէջ տարակարծութիւններ ու խաչաձեւումներ գոյութիւն ունին և որոնց գլուխը կը գտնուին՝ ա) Ֆրանսայի Շրջանը, իր ընդհ. պատգմ. ժողով գումարելու առաջարկով և բ)

Ամերիկայի Վարիչ Մարմինը ռեֆերանտումի *սիստեմով առանց Ընդհ. Պատգամ. ժողովի կեդր. Վարիչ Մարմին մը ընտրելու թէզով. նկատելով որ այս երկու շրջաններու հայեացքները իրարու հակառակ են և ընդհանուր համագործակցութիւն յառաջացնելու անկարելիութիւնը կայ և նկատելով որ երկու այդ գլխաւոր շրջաններու տեղական ըմբռնումին մէջ բոյն դրած տարակարծութիւնները պատճառ դարձած են, որ միացեալ շրջանները թուլնան ու վարանումի մատնուին և անվստահութիւնով նային այդ երկու շրջաններու հանդէպ: Ժողովս քննութեան մը բովէն անցնելով այս հարցը, կուսակցութեան գերագոյն շահերէն դրդուած՝ որոշեց մերժել սոյն երկու Շրջաններու բերած առաջարկները և համերաշխութեան ու համագործակցութեան հրաւէր տալով՝ կրկնել Շրջանիս նախաձեռնութեամբ 1929 Դեկտ. 8 թուակիր Ընդհ. Պատգամ. ժողովը և առ այդ կ'արտօնէ Գործադիրին բոլոր ձեռնարկութիւնները:*

Ընտրութիւն Գործադիր Յանձնախումբի.— *Այս մասին ընդունուեցաւ նախորդ Գործադիրին առաջարկը ու որոշուեցաւ կեդրոնը փոխադրել Պուքրէշ և ընտրել պուքրէշաբնակ ընկերները՝ որպէս պատասխանատու Գործադիրին իսկ Սիլիստրէէն և Քոնսթանցայէն՝ երկուական խորհրդական: Գաղտնի քուէարկութեամբ ընտրուեցան հետեւեալները.—*

Պուքրէշէն	*Ընկերուհի Սիրանոյշ Պալճեան*(*)	
»	*Ընկեր Ալեքսան Գալֆայեան*	
»	*Եփրեմ Կարապետեան*	
»	*Պետրոսեան*	
»	*Սարգիս Կէօզիւբեան*	
Քոնսթանցայէն	*Առաքել Քէչեան*	*խորհրդական*
»	*Բենիամին Պօլեան*	»
Սիլիստրէէն	*Սարգիս Պօյաճեան*	»
»	*Արտաւազդ Առապաճեան*	»

Ժողովը իր օրակարգի հարցերը յաջորդական չորս նիստերով լուծեց և փակեց ժողովը 26 Դեկտ. գիշերուան ժամը 9ին, խանդավառ ու յուսադրուած տրամադրութեամբ: Հնչակեան նահատակներու յիշատակին յարգանքի արտայայտութիւնէ մը ետք՝ հիւրասիրուեցաւ Պուքրէշի մ. ճիւղին կողմէ ի պատիւ Պատգամ. ժողովին կազմակերպուած երեկոյթի մը, ուր ներկայ էին մասնաճիւղէն հարիւրէ աւելի ընկերներ, որոնք միահամուռ կերպով արտայայտուեցան թէ՝ «Պուքրէշի մասնաճիւղը պատիւ կը համարէ 9րդ Պատգամ. Ժողովին ալ ողջունել և պատրաստ է առ այդ ամէն զոհողութեան»:

Ստորագրող պատգամաւորներ

Սիրանոյշ Պալճեան, Ա. Գալֆայեան, Ե. Կարապետեան, Թ. Շիշմանեան, Փ. Գէորգեան, Գ. Պօտիկեան, Ս. Պօյաճեան, Մ. Սամվէլեանց, Բ. Պօլեան, Կ. Թադէոսեան, Յ. Աճէմեան, Օ. Լօպասեան, Հ. Թերզեան: Գործադիրէն՝ Ա. Քէչեան, Ա. Թորոսեան, Ս. Կէզիրեան:

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ
Շրջանի Գործադիր Յանձնախումբի

Ատենադպիր՝ *Ատենապետ՝*
Ե. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ *Ա. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ*
(Կնիք)

26 Դեկտ. 1930, Պուքրէշ

(*) Ամենայն Հայոց Հայրապետ Վազգէն Ա. Վեհափառի մայրը՝ Ամենայն Հայոց Տիրամայրը:

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

9րդ Պատգամաւորական Ժողովի առթիւ

Ընկերնե՛ր,

Ժողովուրդը հաշիւ կ'ուզէ ամէն անոնցմէ, որ հնչակեան անունը կը կրեն. ան իրաւունք ունի այդ պահանջելու, որովհետեւ 40 տարիէ ի վեր վարժուեր է իր անդրանիկ հնչակեան զաւկին զոհաբերութեանը: Դիտելով չորս հովերուն ցրուած ու օտարացող հայերը, հայ ժողովուրդը արդարօրէն իրաւունք ունի ըսելու. «Ո՞ւր ես իմ հնչակեան զաւակս, ո՞ւր է քու երբեմնի հզօրութիւնդ»:

Ի՞նչ կ'ընենք մենք:

Մենք՝ փոխանակ մեր վէրքերը դարմանելու ու պարտականութեան գլուխ փութալու, փոխանակ մեր ույժերը համախմբելով պայքարելու օտարացումին և բոլոր այն տարրերուն դէմ, որոնք կը վտանգեն հայութիւնը, կը զբաղինք հարցերով՝ որոնք երկրորդական են ու ջլատիչ մեր կենսունակ ույժերուն:

Հնչակեան ընկերներ, չվիրաւորենք մեր նահատակներու սուրբ յիշատակը, չխախտենք այն հաւատքը՝ որ ունի հայ ժողովուրդը 40 տարիներէ ի վեր:

Արդ, կոչ կ'ընենք ձեզի, այն տեղէն ուր գումարուեցաւ կուսակցութեան 7րդ Ընդհ. Պատգամ. ժողովը, որուն կանխատեսութիւնն ու իրատեսութիւնը հայ պատմութեան ընդհանրապէս, իսկ Հնչակեան Պատմութեան մասնաւորապէս նշանակալից ու պատմական էջ մը կը կազմէ: Մեր յապաղումը կ'ըլլայ կրկնութիւնը նոյն 7րդ Պատգամ. ժողովի կանխատեսութիւններուն ազգային զանգուածին կողմէ արհամարհուելով՝ չիրագործուելէն առաջ եկած արդիւնքին:

Ընկերներ, մեր նահատակները վերստին մեզ կը դիտեն այն վստահութեամբ թէ մենք իրենց յաջորդող «Քսան հազարներ»ն ենք: Արդարացնենք այդ սրբազան կոչը և անոր միակ ուղին այս է.— «Առանց օր ու ժամ կորսնցնելու, ընդառաջել 9րդ Ընդհ. Պատգամ. ժողովը գումարելու առաջարկ-հրաւէրին՝ զոր ըրած է Ռումանիոյ Շրջանի Մարմինը իր 9 Դեկտ. 1929 պաշտօնագրով և կը կրկնէ ներկայիս 7րդ Պատգամ. Ժողովի անունով»:

Գումարել 9րդ Ընդհ. Պատգամ. ժողովը, ստեղծել Կեդր. Վարիչ Մարմին և հնչեցնել քառասուն ամեայ «Հնչակ»ի աւետաբեր ձայնը: Ահա այս պէտք է ըլլայ ամէն հարազատ Հնչակեան ուխտեալ զինուորի կարգախօսը:

Կեցցէ՛ Ս. Դ. Հնչակեան ժողովրդանուէր կուսակցութիւնը:

Կեցցէ՛ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 9րդ Ընդհ. Պատգամաւորական ժողովը:

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Յունուար 1931, Պուքրէշ

ՕԳՆԵԼ «ՀՕԿ»ԻՆ, ՊԱՅՄԱՆԱՒ ՈՐ ՉՄԻՋԱՄՏԷ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆՍ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ 9ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ

Գումարուած՝ Քոնսթանցայի մէջ, 5—6 Մարտ 1933ին

Քոնսթանցայի մասնաճիւղի հրաւէր-շրջաբերականը ստացող մասնաճիւղերէն ներկայ էին Քոնսթանցայի արանց և կանանց, Պուքրէշի արանց և կանանց, Կոլացի, Սիլիստրէի և Մէճիտիէի մասնաճիւղերը՝ թիւով 9 ընկերներ և վեց խորհրդական ընկերներ՝ 11 ձայնի իրաւունքով և երեք պատգամաւոր ընկերներ Գործադիրի կողմէ՝ 1 ձայնի իրաւունքով։

Պազարճըքի մասնաճիւղը բացակայ էր իսկ Եաշի մասնաճիւղը պատգամաւոր ղրկելու իրաւունքը կորսնցուցած։

Ժողովը երկու օրուան ընթացքին չորս նիստերով լրացուց իր աշխատանքը և տուաւ իր որոշումները օրակարգի հետեւեալ հարցերու վերաբերմամբ։

Օրակարգի առաջին հարցին անցնելէ առաջ, ժողովը յոտնկայս մէկ վայրկեան լռութիւն պահեց ի յարգանս ողբացեալ ընկ. Սարգիս Կէօզիւբեանի յիշատակին, նկատի ունենալով անոր երկարամեայ և անձնուէր գործունէութիւնը յանուն Հնչակեան կուսակցութեան։

Հնչակեան ընկերներ՝ որոնք զանազան ճակատներու վրայ զոհուած են

Անտոն Զօրեան՝ քէօրփէնէկցի, Արշակ Մկրտիչեան՝ զարահիսարցի, Գայուս Յովնանեան՝ զարահիսարցի, Նահապետ Նահապետեան՝ պոլսեցի. Մամբրէ Զարդարեան՝ տիվրիկցի, Արամ Սուքիասեան՝ դերջանցի, Վահան Մեսրոպեան՝ դերջանցի, Սուքիաս Մանուկեան՝ դերջանցի, Կոստան Մանուկեան՝ դերջանցի, Սարգիս Մարտիրոսեան՝ դերջանցի, Սրապիոն Արիստակեսեան՝ դերջանցի, Աւագ Մանուկեան՝ դերջանցի, Ղազար Մասեան՝ դերջանցի, Սեդրակ Խաչատուրեան՝ դերջանցի, Իգնատիոս Աբիկեան՝ դերջանցի։

ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ

Գործադիրի հաշուետուութիւնը.— *Քննելով նիւթական հաշուետուութիւնը, ժողովը գտաւ օրինաւոր։ Բարոյական հաշուետուութիւնը թէպէտ գտաւ անբաւարար, բայց նկատի ունենալով կարգ մը մեղմացուցիչ պարագաներ, գոհացուցիչ նկատեց տարուած աշխատանքը։*

Մեր դիրքը Խ. Հայաստանի հանդէպ.— *Ժողովը որդեգրեց միայն հաւատարիմ 8րդ Շրջ. Պատգ. Ժողովի որոշումին ու ողջունելով Խ. Հայաստանի կառավարութեան սկսած ներգաղթի շարժումը, յանձնարարելով Հնչակեան ընկերներուն, իրենց բարոյական և նիւթական աջակցութիւնը բերել այդ ձեռնարկին յաջողութեանը համար։*

Մեր դիրքը քոյր կուսակցութիւններու հանդէպ.— *Հ. Յ. Դաշնակցութեան հետ որեւէ գործունէութիւն անհնարին կը գտնէ, նկատի ունենալով անոնց երկդիմի քաղաքականութիւնը, մանաւանդ անոնց հակահայաստանեան ուղղութիւնը։ Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան հետ կ'ունենայ շփում և գործակցութիւն՝ համոզուած ըլլալով որ անոնք զգացումով ու գործով օգտակար և զօրավիգ են հայրենիքին։*

Մեր դիրքը ՀՕԿի հանդէպ.— *Ժողովս ուսումնասիրելով այս հարցը նկատի առաւ որ ՀՕԿը որպէս տեղական և Խ. Հայաստանի կառավարութեանց կողմէ ճանչցուած մարմին մը, գաղութահայութեան մէջ ունի կատարելիք օգտակար դեր մը, յատկապէս գաղութահայութիւնը հայրենիքով հետաքրքրելու, անոնց շինարարական և տնտեսական վերելքը ծանօթացնելու և հայրենիքին համար գաղութներու աջակցութիւնը ապահովելու մարզին մէջ։ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ հետեւելով Խ. Հայաստանի հանդէպ իր որդեգրած ուղեգծին, համակիր դիրք պիտի բռնէ ՀՕԿի հանդէպ, պայմանաւ որ անիկա մնայ իր անուան և նպատակին սահմաններուն մէջ։*

Մեր դիրքը հիւրընկալ երկրի հանդէպ.— *Ինչպէս ամէն երկրի, Ռումանիոյ մէջ ևս Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը կը սահմանափակուի զուտ ազգային գործերու մէջ. երկրի օրէնքներուն և իշխանութեան հանդէպ կը մնայ յարգանքի և օրինապահութեան սահմաններուն մէջ։*

Ռումանիոյ Շրջանի կուսակցութեան Ներքին Կանոնագիր.— *Ժողովս ընդունելով այդպիսի կանոնագրի մը կարիքը կը յանձնարարէ նորընտիր Գործադիրին ընթացք տալ այս պահանջին։*

Մամուլ եւ գործիչ.— *Ժողովս ընդունելով մամուլի և գործիչի պէտքն ու կարեւորութիւնը, կը լիազօրէ նորընտիր Գործադիրը, որպէսզի ամէն կարելին ի գործ դնէ բաւարարութիւն տալու համար այդ պահանջներուն։ Նոյնպէս յանձնարարեց տարածել շրջանիս մէջ «Երիտասարդ Հայաստան»ը, «Նոր Երկիր»ը և «Պալքանեան Մամուլ»ը։*

Գործադիրի պիւտճէ.— *Ընդառաջելով ժողովի առաջարկին՝ ընկեր պատգամաւորները իրենց մասնակցութիւնը բերին հետեւեալ ձեւով.—*

Քոնսթանցա	1500 *լէյ*	*Պազարճըք*	500 *լէյ*
Կոլաց	500 »	*Պուքրէշ*	2000 »
Մէճիտիէ	500 »	*Սիլիստրէ*	1000 »
		Ընդհանուր գումար	6000 *լէյ*

Ժողովս լիակատար իրաւասութիւն կուտայ հասոյթի ուրիշ աղբիւրներ գտնելու համար։

Մեր դիրքը քոյր շրջաններու հանդէպ.— *Ժողովս կը յանձնարարէ Գործադիրին՝ սերտ յարաբերութիւն մշակել շրջաններու հետ և ջանալ գոյութիւն ունեցող անհասկացողութիւնները մեղմել ու ստեղծել ներդաշնակ համագործակցութիւն մը։*

9րդ Ընդհ. Պատգմ. Ժողով.— Ընդունուեցաւ նախորդ Շրջ. Պատգմ. Ժողովի որոշումը — ոյժ տալ և աշխատիլ որ ամէն գնով յաջողուի Ընդհանուր Պատգմ. Ժողովի գումարումը։

Ազգային հասարակական գործեր.— Ինչպէս նախորդ Պատգմ. Ժողովները նոյնպէս այս Ժողովս ալ անհրաժեշտ կը նկատէ բոլոր հասարակական գործերուն մասնակցիլ, պայմանաւ որ բոլոր ընկերներն ալ, որոնք որևէ գործօն դեր կը ստանձնեն՝ պարտին մասնաճիւղերու վարչութիւնները տեղեակ պահել և հրահանգ առնել իրենց գործելու ուղղութեան մասին։ Թեմական անդամ կամ պատգամաւոր, պարտական են խորհրդակցիլ Գործադիրի հետ. Թաղականական և այլ ընտրական գործերու պահուն՝ մասնաճիւղի վարչութիւնները պէտք է իրազեկ պահեն Գործադիրը։ Իսկ այլ կազմակերպութեանց հետ գործակցելու համար պարտին կանխաւ Գործադիրի հաւանութիւնը առնել։

10րդ Շրջ. Պատգմ. Ժողով.— Գործադիրին ձգուեցաւ որոշելու համար Ժողովի վայրը (Մէճիտիէ կամ Պուքրէշ), նկատի ունենալով ամառուան եղանակին հանգիստի օրերու յարմարութիւնը։

Գործադիրի ընտրութիւն.— Գործադիրի վայր որոշուեցաւ Քոնսթանցան։ Գաղտնի քուէարկութեամբ ընտրուեցան հետևեալ ընկերները.— Ալեքսանդր Ա. Գալֆայեան, Բենիամին Պօլեան, Գրիգոր Պօտուրեկեան, Գրիգոր Սերոբեան և Արամ Զաքարեան։

Ժողովը փակուեցաւ գիշերուան ժամը 12ին՝ Հնչակեան քայլերգով։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
Թ. Պատգմ. Ժողովի Դիւանի

Ատենադպիր
Ա. Ա. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

Ատենապետ
ԱՐԱՄ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

Ներկայ ատենագրութեան ճշդութիւնը կը վաւերացնենք։

Ս. Դ. Հնչակեան Ռումանիոյ Շրջանի Գործադիր Յանձնախումբ

Ատենապետ
Բ. ՊՕԼԵԱՆ

Ատենադպիր
Գ. ՊՕՏՈՒՐԻԿԵԱՆ

Քոնսթանցա, 27 Մարտ 1933

ՊԱՅՔԱՐԻԼ «ՀՕԿ»Ի ՄԻՋԱՄՏՈՒԹԵԱՆ ԴԷՄ, ՈՐ ԿԸ ՔԱՅՔԱՅԷ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 10ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ

Գումարուած՝ Կալացի մէջ 29 Հոկտեմբեր 1933ին

Գործադիր Յանձնախումբի շրջաբերական հրաւէրը ստացող մասնաճիւղերէն ներկայ էին՝ Քոնսթանցայի արանց և կանանց, Կալացի, Մէճիտիէի, Պուքրէշի և Սիլիստրէի մասնաճիւղերու պատգամաւորները, թիւով 8 ընկերներ՝ 8 ձայնի իրաւունքով և երեք ընկերներ Գործադիրի կողմէ՝ մէկ ձայնի իրաւունքով։ Պազարճըքի մասնաճիւղը բացակայ էր։

ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ՓԻԼԻՊՊՈՍԵԱՆ

Նախկին ուսուցիչ, Հնչակեան գործիչ երկար ժամանակ Պալքաններու մէջ եւ մանաւանդ կազմակերպիչ անցեալ համաեւրոպական պատերազմին՝ Հարաւային Ռուսիոյ շրջաններու եւ գլխաւոր քարտուղար Օտեսայի հայկական հիւպատոսարանի, կարգուած նշանակովի Հնչակեան, Ռամկավար եւ չէզոք համայնքի կողմէ։

Օրակարգի անցնելէ առաջ՝ Ժողովը յանկարծ մէկ վայրկեան լռութիւն պահեց ի յարգանս Քսաններու անմոռանալի յիշատակին՝ որոնց համար Կալացի մասնաճիւղը յատուկ պատարագ ու մատաղ ըրած էր. իսկ Քոնսթանցայի «Երեւան» փանֆարը օժանդակեր է փայլեցնելու համար օրուան տօնը։ Տեղի ունեցաւ Քսաններու ներկայացումը ընկեր-ընկերուհիներու մասնակցութեամբ։

Ժողովը երկու նիստով լրացուց իր աշխատանքները։ Ունեցաւ օրակարգի վրայ դրուած հետևեալ հարցերն ու լուծումները։

ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ

Վերջնականապես նշել Կուսակցութեան դիրքը Ռումանիոյ մէջ գործող ՀՕԿի հանդէպ.— Կուսակցութեանս Ռումանիոյ Շրջանի 8րդ արտակարգ Պատգմ. Ժողովս կը մնայ բարեկամ այն կազմակերպութեանց և ՀՕԿերուն՝ որոնք դրական հիմերու վրայ կամ շօշափելի փաստերով ընդառաջ կ'երթան Հայաստանի իրական շահերուն, այսինքն՝ ներգաղթ և շինարարութիւն։ Չթոյլատրել ոչ մէկ հնչակեանի անդամակցելու ՀՕԿերուն և մնալու երկդիմի ընթացքի մէջ. այսինքն՝ կա՛մ Հնչակեան մնալ և կա՛մ հրաժարիլ ու հեռանալ։ Գործադիրը կը լիազօրուի, յետ մանրակրկիտ քննութեան, հնչակեան մը պահելու իր շարքերուն մէջ, կամ հեռացնելու։

Շրջանիս կուսակցական պառակտումի վտանգը չէզոքացնելու միջոցներ.— Արտակարգ Պատգմ. Ժողովս, նկատի առնելով կարգ մը ընկերներու բողոքը, որոնք այլեւայլ պատճառներով ապօրինի կը յայտարարեն Շրջանիս 9րդ Պատգմ. Ժողովը, յետ քննութեան բոլոր պատգամաւորներու լիազօրագրերուն և արխիւ կազմող փաստաթուղթերուն, զայն օրինաւոր գտաւ։ Ուստի

9րդ Շրջ. Պատգմ. Ժողովէն ծնունդ առած Գործադիր Մարմինը օրինաւոր կը նկատուի ու իր բոլոր գործերն ու վճիռները՝ վաւերական:

Իսկ եթէ կան ընկերներ, որոնք դժգոհ մնացած են Գործադիր Մարմնի վճիռէն, իրաւունք ունին 9րդ Ընդհ. Պատգմ. Ժողովին դիմել, պաշտպանելու համար իրենց տեսակէտները:

Առժամեայ Կեդրոնի շրջաբերականի պարագան.— Ընդառաջելով առժամեայ Կեդր. Վարչութեան թիւ 1 Շրջաբերականին, լիազօրութիւն տրուեցաւ Գործադիր Մարմնին, որ մեր Շրջանի տեսակէտը ներկայացնէ:

Ժողովը փակուեցաւ առաւօտեան ժամը 6ին:

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան
10րդ Պատգմ. Ժողովի դիւանի

Ատենադպիր
ԱՐԱՄ ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

Ատենապետ
ՀՄԱՅԵԱԿ ՔԵՉԼՃԵԱՆ

Ներկայ շրջաբերականի ճշդութիւնը կը վաւերացնենք:

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Ատենադպիր
Բ. ՊՕԼԵԱՆ

Ատենապետ
Ս. Ս. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

Քոնսթանցա, 3 Նոյ. 1933

1. Կ'ՈՂՋՈՒՆԵՆՔ ՍԿՍԱԾ ՆԵՐԳԱՂԹԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

2. 9ՐԴ ԸՆԴՀ. ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻՆ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐ Կ'ԸՆՏՐՈՒԻ ՕՐ. ՆՈՒՆԻԿ ՏԷՐ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 11ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ

Գումարուած՝ Մեճիտիեի մէջ, 8 Յուլիս 1934

Գործադիր Յանձնախումբի հրաւէր շրջաբերականը ստացող մասնաճիւղերէն ներկայ էին Քոնսթանցայի արանց և կանանց, Սիլիստրէի արանց և կանանց, Պուքրէշի, Պազարճըքի և Մէճիտիէի թիւով եօթը մասնաճիւղերը, 7 պատգամաւոր ընկերներ՝ 8 ձայնի իրաւունքով և 3 պատգամաւոր ընկերներ Գործադիր Մարմնոյ կողմէ՝ 1 ձայնի իրաւունքով: Ներկայ էին նաև Քոնսթանցայէն, Մէճիտիէյէն և Սիլիստրէն ընկերներ:

Կալացի և Պրայիլայի նորակազմ մասնաճիւղերը բացակայ էին:

Ժողովը մէկ օրուան ընթացքին չորս նիստերով լրացուց իր աշխատանքը և օրակարգի 12 հարցերուն տուաւ իր հետեւեալ որոշումները:

Գործադիր Յանձնախումբի հաշուետուութիւն.— *Ժողովս քննելով նիւթական հաշուետուութիւնը՝ գտաւ օրինաւոր. իսկ բարոյական գործունէութիւնը գնահատելով հանդերձ՝ նաև դիտողութիւն ըրաւ թէ կարելի էր առաւելագոյնը ընել:*

Մասնաճիւղերու հաշուետուութիւն.— *Պատգամաւոր ընկերները տուին իրենց մասնաճիւղերուն բարոյական և նիւթական հաշուետուութիւնը՝ որոնք վաւերացուեցան ժողովիս կողմէ:*

Մեր դիրքը գաղութային կազմակերպութիւններուն հանդէպ (եկեղեցական գործեր, Բարեգործական Միութիւն, Պետական Կարմիր Խաչ, ՀՕԿ եւ հայրենակցական միութիւններ.— *Որևէ կազմակերպութիւն կամ միութիւն երբ ազգօգուտ ձեռնարկի և հայրենիքի հանդէպ մեր աջակցութիւնը կը խնդրէ, մենք պիտի օժանդակենք այդպիսիներուն: Իսկ վերջնական դիրք բռնելու համար, պիտի սպասենք 9րդ Ընդհ. Պատգմ. Ժողովի հրահանգին:*

Մեր դիրքը Հայաստանի հանդէպ.— *Որոշուեցաւ որդեգրել նախորդ Պատգմ. Ժողովի որոշումը:*

Մեր դիրքը հայ կուսակցութիւններու հանդէպ.— *Ժողովը դարձեալ որդեգրեց նախորդ Պատգմ. Ժողովի տուած որոշումը, ըլլա՛յ Հ. Յ. Դաշնակցութեան, ըլլա՛յ Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան նկատմամբ:*

Մամուլ եւ գործիչ.— *Ժողովը ընդունելով մամուլի և գործիչի պէտքն ու կարեւորութիւնը, կը լիազօրէ նորընտիր Գործադիրը՝ որպէսզի ամէն կարելիութիւն ի գործ դնէ բաւարարութիւն տալու համար այդ պահանջներուն:*

ՕՐ. ՆՈՒՆԻԿ ՏԷՐ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ

Արժանաւոր բանաստեղծուհին, որ Ռումանահայ հնչակեաններու կողմէ իբր պատգամաւոր կը ներկայանայ Մարսէյլ գումարուող Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 9րդ Ընդհ. Պատգամաւորական Ժողովին:

Մեր դիրքը հիւրընկալ երկրի հանդէպ.— *Ինչպէս ամէն երկրի, նոյնպէս և Ռումանիոյ մէջ, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը կ'աշխատի ազգային գետնի վրայ: Երկրի օրէնքներուն և իշխանութեան հանդէպ կը մնայ օրինաւորութեան սահմաններուն մէջ:*

Գործադիրի վայրը եւ ընտրութիւնը.— *Գործադիրի վայր որոշուեցաւ Քոնսթանցան և միաձայնութեամբ ընտրուեցան ընկերներ՝ Ս. Ս. Գալֆայեան, Գրիգոր Պօտուրիկեան, Գրիգոր Սերոբեան, Արամ Զաքարեան և Արամ Սուքիասեան: Իսկ ընկերներ Բենիամին Պօլեան և Մկրտիչ Թումանեան՝ օժանդակներ:*

Գործադիրի պիւտճէն.— Ընդառաջելով ժողովի առաջարկին՝ պատգմ. ընկերները իրենց մասնակցութիւնը բերին հետեւեալ ձեւով. Քոնսթանցայի արանց և կանանց՝ 1500, Սիլիստրէ՝ 1000, Պուքրէշ՝ 1000, Պազարճըք՝ 500, Կալաց՝ 500, Մէճիտիէ՝ 500, Պռայիլա՝ 500 լէյ։

Ժողովը լիակատար իրաւասութիւն կու տայ, հասոյթի ուրիշ աղբիւրներ գտնելու համար։

Հատուածի խնդիրը.— Առժամեայ կեդրոնական Վարչութիւնը շրջանիս կարգ մը վտարուածներն ու կախակայուածները ընդունած և մանաւանդ այդ քանի մը անհատներուն մէկ ձայնի իրաւունք տալը, շատ վատ ազդեցութիւն գործեց ժողովիս վրայ։ 10—15 ըմբոստ, անկարգապահ ու ամբաստանութեան տակ գտնուողներու՝ պատգամաւոր ունենալու իրաւունք տալ՝ ժողովս նկատեց բացարձակապէս ապօրինի և տեսակ մը բռնայական հարուած՝ Ռումանիոյ Շրջանին հանդէպ, որ կը ներկայացնէ 9 մասնաճիւղեր և Գործադիր Մարմին։

Թէր ու դէմ երկար վիճաբանութենէ ետք, Պատգամաւորական ժողովս Հատուածի հարցը չեղեալ նկատելով՝ միաձայնութեամբ որոշեց, որ միայն երկու ձայնի իրաւունքով մասնակցի Մարսէյլի մէջ գումարուելիք գերագոյն 9րդ Ընդհ. Պատգմ. ժողովին։ Եւ խստիւ կը բողոքէ Առժամեայ Կեդր. Վարչութեան բռնած այս աննախընթաց և վնասակար ուղղութեան դէմ, որ կրնայ շփոթութիւններ և թիւրիմացութիւններ ստեղծել Հնչակեան կուսակցութեան ներքին կեանքին մէջ։

9րդ Ընդհ. Պատգմ. ժողովի մասնակցող պատգամաւոր ընկերներու ընտրութիւն.— Պատգամաւորներու անձի և ծախսի համար բաւական վիճաբանութիւններէ ետք, ընտրուեցաւ Օր. Նունիկ Տէր Ղեւոնդեանը, որ Շրջանիս ներկայացնէ երկու ձայնի իրաւունքով 9րդ Ընդհ. Պատգմ. ժողովին, որ տեղի պիտի ունենայ Մարսէյլ, ներկայ տարուան Օգոստոս 11ին։

Որոշուեցաւ ընդարձակ և մանրամասն տեղեկագիր մը պատրաստել Շրջանիս անցուդարձերուն մասին և իբր ծախս ընկերուհիին՝ ղրկել 5000 լէյ, իսկ վաղուան Կեդր. Վարչութեան աշխատանքը դիւրացնելու համար՝ 8000 լէյ։

Զանազան հարցեր.— Որոշուեցաւ 9րդ Ընդհ. Պատգմ. ժողովի օրակարգին մէջ մտցնել հետեւեալ երկու հարցերը.

1) Նախկին Կեդր. Վարչութեան հաշուետուութիւնը։

2) Կիլիկիոյ մէջ կազմուած հնչակեաններու կողմէ Ազգային Մարմնի հաշուետուութիւնը։

Ժողովը փակուեցաւ երեկոյեան ժամը 9ին, յոտնկայս երգելով Հնչակեան քայլերգը։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
11րդ Պատգամաւորական ժողովի

Նախագահ
Ա. Ե. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Քարտուղար
ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՊՕԼԵԱՆ

Ներկայ շրջաբերականիս ճշդութիւնը կը վաւերացնենք։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԻ

Ատենադպիր
Ա. ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ

Ատենապետ
Ա. Ա. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

(Կնիք)

Քոնսթանցա, 16 Յուլիս 1934

1· ԿԱՆԱՆՑ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐՈՒՆ ՈՅԺ ՏԱԼ
2· ՏԱՐԱԾԵԼ «ՀՆՉԱԿ»Ը

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 13ՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Գումարուած՝ Պուքրէշ, 28 Յունիս 1936ին

Շրջանիս Վարիչ Մարմնի հրաւէրով 13րդ Պատգմ. ժողովը տեղի ունեցաւ Պուքրէշի մէջ, ընկ. Եփրեմ Կարապետեանի բնակարանը։

Ներկայ էին հետեւեալ պատգամաւոր ընկերները.—

Մասնաճիւղ	Պատգամաւոր	Ձայն
Քոնսթանցա	Արամ Սուքիասեան	1
»	Արամ Զաքարեան	1
Պրոքլայէն	Վահէ Գրիգորեան	1
Պուքրէշ	Յակոբ Պոտուրիկեան	1
»	Երուանդ Կարապետեան	2

Ճիւան Մկրտիչեան և Յակոբ Էֆէեան՝ խորհրդականներ։

Կը բացակայէին Կալաց և Սիլիստրէ։

Վարիչ Մարմնի երեք ընկերներու ներկայութեան պատգամաւորներու լիազօրագրերը քննելէ ետք, ժողովին մեծամասնութիւնը օրինաւոր նկատելով, ժողովս անցաւ դիւանի ընտրութեան։ Դիւանը կազմուեցաւ հետեւեալ ընկերներէ.— Ընկերներ՝ Յակոբ Պոտուրիկեան՝ նախագահ, Վահէ Գրիգորեան՝ քարտուղար։

Ժողովը ունեցաւ հետեւեալ օրակարգերը.

Ա) Համարատուութիւն Շրջ. Վարիչ Մարմնի։

Բ) Կազմակերպչական հարց։

Գ) Մեր դիրքը հայ կազմակերպութեանց և միութիւններու հանդէպ։

Դ) Մեր դիրքը հիւրընկալ երկրի հանդէպ։

Ե) Պիւտճէի հարց։

Զ) Զանազան հարցեր։

Է) Վարիչ Մարմնի վայրի որոշում։

ԼՈՒԾՈՒՄ

Համարատուութիւն Շրջ. Վարիչ Մարմնի.— Վարիչ Մարմնի ատենապետ ընկ. Ե. Կարապետեան բերանացի տեղեկութիւններ տուաւ իրենց գործունէութեան մասին. իսկ ատենադպիր ընկ. Ղ. Պետրոսեան գրաւոր կարդաց նիւթական և բարոյական հաշուետուութիւնը, որ Պատգմ. ժողովս կողմէ քննուելով, Վարիչ Մարմնի մէկ տարուան գործունէութիւնը գտաւ գոհացուցիչ։ Միայն ցաւով տեղեկացանք Շրջ. մասնաճիւղերէն երկուքին իրենց նիւթական օժանդակութեան պարտականութենէն թերացումը՝ Վարիչ Մարմնի պիւտճէի հայթայթման աշխատանքներու մէջ։

Կազմակերպչական հարց.— Նկատի ունենալով Կեդր. Վարիչ Մարմնի *շրջաբերականները, Պատգամ. Ժողովս որոշեց գործադրել թէ՛ կազմական կանոնագրի և թէ՛ կեդր. Վարիչ Մարմնի հրահանգները կէտ առ կէտ։*

Աշխատիլ Շրջանիս մ.ճիւղերու և ընկերներու ներդաշնակ համագործակցութիւնը ապահովել։ Կարգապահութիւնը և ընկերական պարտականութիւնները պահելու համար՝ պարտաւորէ նորընտիր Վարիչ Մարմինը, որ կազմական կանոնագրի ամէն յօդուածները ի գործ դնէ, նիւթական և բարոյական պարտականութիւնը առաջ տանի. հակառակ պարագային թերացող ընկերոջ պատժական մասը գործադրուի։ Վարիչ Մարմինը՝ իր հետ ունենալով Պատգամ. Ժողովիս հաւանութիւնը և կեդր. Վարիչ Մարմնիս կողմէ վաւերացուած ներկայացուցիչ մը, իրաւունք պիտի ունենայ Շրջանիս մասնաճիւղերը շրջելու որպէս վերհսկող, կուսակցական պարտականութեանց անթերի կատարման և կարգապահութեան։ Աշխատիլ ստուարացնել կուսակցական շարքերը զոհաբերուող և ընդունակ տարրերով։

Շրջանիս լիազօր-ներկայացուցիչ ընկ. Բ. Այվազեանի բանաւոր հրաժարականը Ժողովիս կողմէ ընդունուելով, իր տեղը իբր լիազօր նշանակեց Շրջանիս ընկերներէն ընկ. Եփրեմ Կարապետեանը։ Պատգամ. Ժողովս միաձայնութեամբ որոշեց անմիջապէս գրել կեդր. Վարիչ Մարմնին և վաւերացումը խնդրել։

Մեր դիրքը հայ կազմակերպութեանց եւ միութիւններու հանդէպ.— *Պատգամաւորական Ժողովս սոյն հարցի շուրջ հետեւեալ բացորոշ որոշումը առաւ.— Այն բոլոր կազմակերպութիւնները և միութիւնները, որոնք իրենց նիւթական և բարոյական օժանդակութիւններով և գործունէութիւններով կ'օգնեն մեր սիրելի հայրենիքին՝ Խ. Հայաստանի վերելքին, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնս ամէն կերպով կը գործակցի անոնց հետ, իսկ անոնց՝ որոնք հակառակ են հայրենիքին Պատգամ. Ժողովս կը պարտադրէ բոլոր ուխտեալ հնչակեաններուն՝ բուռն կերպով պայքարիլ անոնց դէմ։*

Մեր դիրքը հիւրընկալ երկրի հանդէպ.— *Պատգամ. Ժողովը որոշեց որդեգրել նախորդ Պատգամ. Ժողովի բանաձեւը։*

Պիւտճէի հարց.— *Ընդառաջելով բոլոր պատգամաւորներու առաջարկին՝ մէկ տարուան պիւտճէ որոշուեցաւ* 14000 *լէյ, Շրջ. Վարիչ Մարմնի ծախսերուն համար, որ մասնաճիւղերու վրայ բաժնուեցաւ հետեւեալ կերպով.— Քանսթանցա՝* 4000 *լէյ, Սիլիստրէ՝* 3000 *լէյ, Կալաց՝* 2000 *լէյ, Պրայիլա՝* 1000 *լէյ, Պուքրէշ՝* 4000 *լէյ։*

Ժողովս կը պարտադրէ իւրաքանչիւր մասնաճիւղի թէ՛ իր ծախսերուն և թէ՛ վերոյիշեալ բաժին ինկած ծախքին համար հասոյթի եկամուտներ որոնել։

Զանազան հարցեր.— *ա) Մեր դիրքը քոյր շրջաններու հանդէպ.— Ժողովս կ'որոշէ սերտ յարաբերութիւններ մշակել շրջաններու հետ և կը յանձնարարէ Վարիչ Մարմնին, որպէսզի կարելին ի գործ դնէ՝ հրաւիրելով շրջանները համաձայն և միացեալ գործունէութեանց համար, որ պիտի նպաստէ կուսակցութեանս վերելքին։*

բ) Նոյնպէս Ժողովը կը թելադրէ Վարիչ Մարմնին, որպէսզի պարտադրէ բոլոր մասնաճիւղերուն՝ իրենց կողքին կազմելու, կանանց մասնաճիւղեր։

գ) Կուսակցական գործունէութեան առընթեր, ազգային և հասարակական գործերը անհրաժեշտ կը նկատէ, պայմանաւ որ, ամէն ընկեր ինքնագլուխ չգործէ, հետեւի վարչութեանց հրահանգներուն և տառացիօրէն գործադրէ իր վերին Մարմնի հրահանգները, նաև հաշուետու ըլլայ իր գործունէութեան համար՝ մ.ճիւղի վարչութեան։

դ) Յաջորդ 14րդ Պատգամ. Ժողովի վայր որոշուեցաւ Սիլիստրէ. օրը և թուականը որոշելու իրաւունքը կը մնայ օրուան Վարիչ Մարմնին։

ե) Նոյնպէս Ժողովս կը պարտադրէ իւրաքանչիւր մ.ճիւղի, որ կուսակցութեանս պաշտօնական օրգան «Հնչակ»ը տարածէ ամէն կողմ. նոյնպէս տարածէ նաև քոյր շրջաններու օրգանները, վաճառման օժանդակութիւն, նիւթական և բարոյական աջակցութիւն բերելով։

Վարիչ Մարմնի վայր եւ ընտրութիւն.— *Վարիչ Մարմնի վայր նշանակուեցաւ Քանսթանցան։ Գաղտնի քուէարկութեամբ Վարիչ Մարմնի անդամ ընտրուեցան հետեւեալ ընկերները.— Արամ Ջաքարեան, Մկրտիչ Տումանեան, Բենիամին Պօլեան, Արամ Թորոսեան, Արամ Սուքիասեան։*

Օրակարգի հարցերը սպառած ըլլալով՝ երեկոյեան ժամը 9.30ին Ժողովը փակուեցաւ Հնչակեան քայլերգով։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
13րդ Պատգամաւորական Ժողովի

Քարտուղար — *ՎԱՀԷ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ*
Նախագահ — *Յ. ՊՈՏՈՒՐԻԿԵԱՆ*

Ներկայ Շրջաբերականի ճշդութիւնը կը հաստատենք։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
ՎԱՐԻՉ ՄԱՐՄՆԻ

Ատենադպիր — *Բ. ՊՕԼԵԱՆ*
Ատենապետ — *Գր. ՋԱՔԱՐԵԱՆ*

Պուքրէշ, 28 Յունիս 1936

(Կնիք)

---

1. ՄԻԱՑԵԱԼ ՈՅԺՈՎ ՊԱՅՔԱՐԻԼ ՀԱԿԱԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՀՈՍԱՆՔԻՆ ԴԷՄ
2. ՊԱՀԵԼ «ԵՐԵՒԱՆ» ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՔԻՆ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 14ՐԴ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ

Գումարուած՝ Պուքրէշ, 20—21 Յունիս 1937

Շրջանիս մասնաճիւղերէն ներկայ էին հետեւեալ ընկերները.—

Մասնաճիւղ	Պատգամաւոր	Ձայն
Պուքրէշ	*Ղուկաս Պետրոսեան*	1
Սիլիստրէ	*Գառնիկ Տապաղեան*	1
»	*Նիկողոս Աւագեան*	*խորհրդական*
Քանսթանցա	*Էքնօ Աբիկեան*	1
»	*Մամբրէ Զարդարեան*	1

Վարիչ Մարմնի անդամներէն ընկերներ՝ Ա. Զաքարեան, Բ. Պօլեան, Մ. Բոմայեան։

Նախքան ժողովի բացումը, շրջանիս լիազօր ընկ. Եփրեմ Կարապետեան առաջարկեց ի յարգանս Քսան անմահ հերոսներու և Ս. Դ. Հնչակեան գաղափարին համար նահատակուած բոլոր հերոսներու յիշատակին՝ մէկ վայրկեան յոտնկայս լուռ մնալ։ Ապա ընկ. Ե. Կարապետեան հրաւիրեց Վարիչ Մարմնի ատենապետը որ ժողովը բանայ։ Վարիչ Մարմնի ատենապետ՝ ընկ. Զաքարեան ժողովը բացուած յայտարարեց ժամը 12ին։

Պատգամաւոր ընկերներու լիազօրագրերը քննուելով՝ օրինաւորութիւնը հաստատուելէն ետք, առաջարկեց ընտրել ժողովի դիւանը։

Կը բացակայէին Կալացի և Պրայիլայի պատգամաւորները։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան «Երեւան» Գեղարուեստական Միութեան երիտասարդներ

Ձախէն աջ՝ նստողներ.— Արտ. Թումայեան, Արամ Թորոսեան, Մուշեղ Միսաքոֆ։
Կանգնողներ.— Երուանդ Ղ. Նիկողոսեան, Օննիկ Գ. Յովհաննէսեան, Մկրտիչ Խ. Մանուկեան, Զաւէն Յ. Թորոսեան, Գէորգ Գ. Մըխսեան, Սիմոն Դ. Մոսիկեան, Վահան Յովհաննէսեան, Ազատ Քոչունեան։

Միաձայնութեամբ դիւանի անդամ ընտրուեցան՝ ընկ. Գ. Տապաղեան՝ նախագահ, ընկ. Ղ. Պետրոսեան՝ քարտուղար։

ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐՈՒ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Պիւտճէ.— Շրջանիս Վարիչ Մարմնի պիւտճէն որոշուեցաւ 14000 լէյ, որ բաժնուեցաւ մասնաճիւղերու վրայ հետեւեալ կերպով.— Պուքրէշ՝ 4000 լէյ, Քոնսթանցա՝ 4000 լէյ, Սիլիստրէ՝ 3000 լէյ, Կալաց՝ 2000 լէյ, Պրայիլա (եթէ մ.ճիւղը կազմակերպուի) 1000 լէյ։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը այս հիւրընկալ երկրի հանդէպ կը մնայ միշտ երախտապարտ և կը գործէ լեկալ հողի վրայ, առանց որեւէ ատեն միջամուխ ըլլալու երկրին քաղաքական գործերուն, մնալով հաւատարիմ Ռումանիոյ շահերուն։

Տեղական ազգային բոլոր հարցերու շուրջ Հայաստանի բարեկամ կազմակերպութիւններու և միութիւններու հետ հաւաքաբար միացեալ ճակատ կազմել, որ թոյլ չտրուի ինքնակոչ յայտարարութիւններու, ինչպիսին էր վերջին Թեմական Պատգմ. ժողովի նախագահին ժողովի մէջ ըրած յայտարարութիւնը՝ հոսանքներու մասին։

Ժողովս պարտք կը դնէ Քոնսթանցայի մասնաճիւղի վարչութեան վրայ, որ ամէն ջանք ի գործ դնելով՝ «Երեւան» Գեղարուեստական Միութիւնը պահէ կուսակցութեանս կողքին։

Միաձայնութեամբ Վարիչ Մարմնի անդամ ընտրուեցան ընկերներ՝ Գառնիկ Տապաղեան, Ղուկաս Պետրոսեան, Նիկողոս Աւագեան, Յակոբ Էֆէեան, Վահրամ Գէորգեան, Երուանդ Եփ. Կարապետեան և Գրիգոր Վահանեան։

Յառաջիկայ Պատգմ. ժողովի վայրն ու թուականը՝ ժողովս որոշեց թողուլ Վարիչ Մարմնի կարգադրութեան։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
14րդ Պատգմ. ժողովի Դիւանի

Ատենադպիր — Ատենապետ
Ղ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ — Գ. ՏԱՊԱՂԵԱՆ

Ներկայ ատենագրութեան ճշդութիւնը կը վաւերացնենք։

Ի դիմաց Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ
Շրջանի Վարիչ Մարմնի

Ատենադպիր՝ — Ատենապետ՝
Գ. ՎԱՀԱՆԵԱՆ — Ղ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

(Կնիք)

22 Յունիս 1937, Պուքրէշ

ՁԱՐԿ ՏԱԼ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԻՆ

ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ 16ՐԴ ՊԱՏԳՄ. ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի 16րդ Պատգմ. ժողովը տեղի ունեցաւ 1938 Նոյ. 6ին, Պուքրէշ, ընկ. Եփրեմ Կարապետեանի բնակարանին մէջ։

Մասնաճիւղերէն ներկայ էին հետեւեալ պատգամաւոր ընկերները.—

Մասնաճիւղ	Պատգամաւոր	Ձայն
Քոնսթանցա	Ա. Թորոսեան	2
Պուքրէշ	Ե. Կարապետեան	1
»	Թ. Շիշմանեան	1
Սիլիստրէ	Հ. Գրիգորեան	1
Վարիչ Մարմինէն	Դ. Պետրոսեան	1

Կալացի և Պրայիլայի մասնաճիւղերը պատգամաւոր չէին ուղարկած։

Միմիայն ունկնդիրի հանգամանքով ներկայ կը գտնուէր նաև ժողովին՝ Վարիչ Մարմնի ամբողջական կազմը։ Խիստ բանաւոր պատճառաւ Պուքրէշի պատգամաւոր ընկ. Թովմաս Շիշմանեան իր ձայնը փոխանցեց ընկ. Ե. Կարապետեանին։

Համաձայն կազմական կանոնագրութեան տրամադրութեան, Վարիչ Մարմնի դիւանը պատգամաւոր ընկերներու լիազօրագրերը և անոնց օրինաւորութիւնը ճշդելէ ետք, առաջարկեց սկսիլ Պատգամաւորական ժողովի դիւանի ընտրութիւնը։

Ներկայ եղող պատգամաւորներու միաձայնութեամբ իբրև նախագահ ընտրուեցաւ՝ ընկ. Ա. Թորոսեան, իսկ իբրև Ատենադպիր՝ Գ. Վահանեան։

Պատգմ. ժողովի նախագահ ընկ. Ա. Թորոսեան նախքան ժողովի բացումը հրաւիրեց ներկայ ընկերները մէկ վայրկեան յոտնկայս լուռ մնալ՝ ի յարգանս «Քսան Անմահներու» և Հնչակեան գաղափարին համար զոհուած բոլոր հերոսներուն։

Ընկեր նախագահը ժողովը բացաւ կ. ե. ժամը 5ին։ Օրակարգի հարցերը ճշդուեցան։

Շրջանային Պատգմ. ժողովս՝ մ. ճիւղերու համարատուութիւններէն ետք, լարուած ուշադրութեամբ լսեց Փարիզի մէջ գումարուած 10րդ Ընդհ. Պատգմ. ժողովին որոշումներն ու թելադրանքները բոլոր օրակարգի հարցերու վերաբերմամբ և ամբողջութեամբ իւրացուց զանոնք։

Ժողովս, նկատելով որ կուսակցութեան թերթերու գործակալները ընդհանուր առմամբ գրեթէ անպարտաճանաչ գտնուած ու նոյնիսկ շատերն ալ շահագործած են կուսակցութիւնը, որոշեց որ նորընտիր Վարիչ Մարմինը մանրամասն պրպտումներէ ետք, նշանակէ գործակալներ՝ նախապէս լուր տալով Հնչակեան կուսակցական մամուլի խմբագրութեանց։ Նոյնպէս ժողովս նկատի ունենալով կուսակցական թերթերու ընթերցման օգտակարութիւնը, յանձնարարեց Վարիչ Մարմինին՝ որպէսզի աշխատի լայն չափով ծաւալել թերթերու բաժանորդագրութիւնը։

Շրջանիս 16րդ Պատգմ. ժողովը խղճի պարտք կը նկատէ իր երախտագիտական զգացումները արտայայտել Ռումանիոյ հիւրընկալ կառավարութեան և ժողովուրդին հանդէպ և կ՚որոշէ լէկալ հողի վրայ գործել ու երբեք միջամուխ չըլլալ երկրին քաղաքական գործերու մէջ, մնալով միշտ հաւատարիմ՝ Ռումանիոյ կառավարութեան և ազգին շահերուն հանդէպ։

Ժողովս միաձայնութեամբ Վարիչ Մարմնոյ վայր որոշեց Քոնսթանցան։

Ժողովս միաձայնութեամբ ընտրեց Վարիչ Մարմնի կազմը, բաղկացած հետեւեալ ընկերներէ.— Ա. Թորոսեան, Ա. Զաքարեան, Ա. Սուքիասեան, Գ. Պատուրիկեան, Մ. Թումայեան։

Ժողովս շնորհաւորեց նորընտիր Վարիչ Մարմինը՝ մաղթելով անոր բեղմնաւոր և լիակատար գործունէութիւն։

Ժողովս Վարիչ Մարմնի պիւտճէն ճշդեց հետեւեալ կերպով.— Պուքրէշի մ.ճիւղ՝ 2000 լէյ, Քոնսթանցա՝ 2000 լէյ, Կալաց՝ 500 լէյ, Սիլիստրէ՝ 500 լէյ, Պրայիլա՝ 200 լէյ։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի
16րդ Պատգմ. ժողովի

Ատենադպիր — Գ. ՎԱՀԱՆԵԱՆ
Ատենապետ — Ա. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Սոյն արձանագրութեան ճշդութիւնը կը հաստատենք։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Ռումանիոյ Շրջանի Վարիչ Մարմնի

Ատենապետ — Ա. ՍՈՒՔԻԱՍԵԱՆ
Ատենադպիր — Ա. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Պուքրէշ, 6 Նոյ. 1938

(Կնիք)

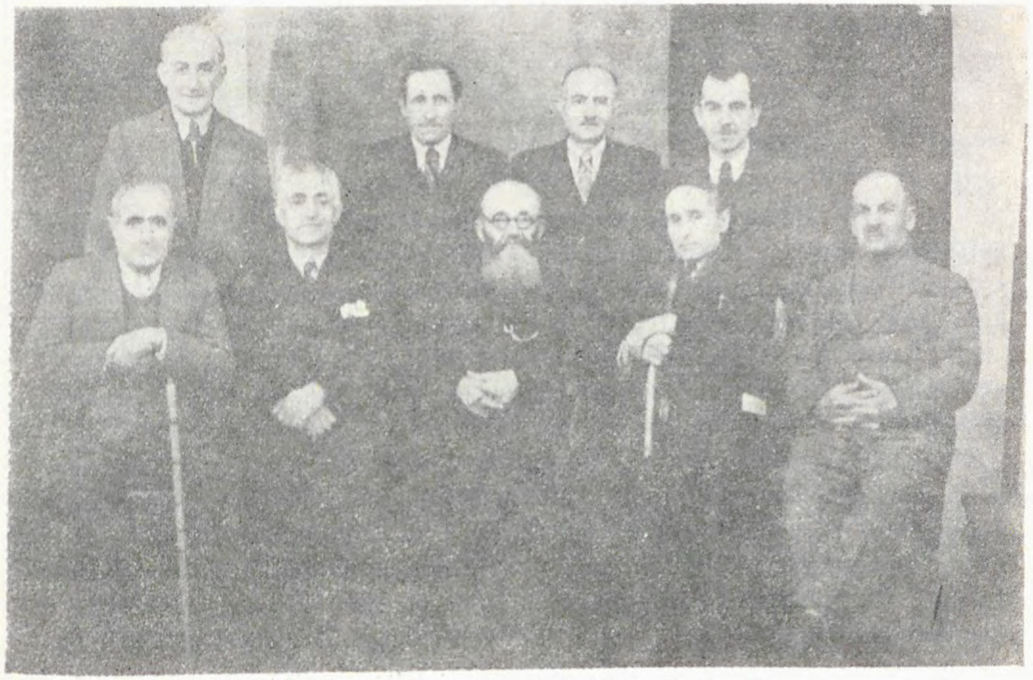

Քէօսթենճէի 1947 թուի ընկերներու խմբանկար

Աջէն ձախ՝ Ա. շարք.— Արամ Սուքիասեան, Արամ Թորոսեան, Տէր Համազասպ քահանայ Պետիկեան, Ալեք Գալֆայեան։
Բ. շարք.— Կարապետ Վարդանեան, Արամ Զաքարեան, Ոսկեան Փիլիպոսեան, Սարգիս Սիմոնեան։

ԾԱՆՕԹ.— ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ԵՒ ՌՈՒՄԱՆԻՈՅ ՇՐՋԱՆԻ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՄԷՋԲԵՐԱԾ ԵՆՔ ՅԱՊԱՒՈՒՄՆԵՐՈՎ:

ԽՈՀԵՐ՝ ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆՑ ԱՌՋԵՒ ԲԱՑ Ո՛Չ ԻԲՐ ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍՔ

1915ին, Համաշխարհային պատերազմի երկրորդ տարին, հայ ազգի դահճապետ Թալաաթ այսպէս պատգամած էր.

«Այնպէս պիտի բնաջնջեմ հայ ազգը, որ անկէ միայն *մէկ անձ* մնայ իբր նմոյշ, նուիրուած՝ Համաշխարհային ազգերու թանգարանին»:

Երեք տարի անընդհատ, գիշեր ու ցերեկ գործադրուեցաւ օսմանեան պետութեան անգերազանցելի տարագրութիւնը՝ փոքր Ասիոյ ամբողջ տարածքին վրայ:

Երեք տարի շարունակ ետ մնացողներու գլուխները կտրուեցան էրթողյուլի բարբարոսներու եաթաղանով, իսկ մորթուածներուն եւ լքուածներուն մարմինը բզկտուեցաւ բորենիներու եւ ագռաւներու ճիրաններէն:

Մարդկային 4000 ամեայ պատմութիւնը հազիւ թէ կարենայ ցոյց տալ՝ երեք տարի իրար ետեւէ ոչնչացման ենթարկուած տարբեր ազգի մը անունը:

Եւ սակայն, Թալաաթ փաշան կրցա՞ւ հասնիլ իր նպատակին. հայ ազգը բնաջնջուեցա՞ւ՝ նոյնիսկ սպանդանոցին մէջ: Ո՛չ: Ան իր մոխիրներուն մէջէն վերածնեցաւ որպէս Փիւնիկ:

Թալաաթ դեռ սատկած չէր՝ երբ Պոլսոյ պաշտօնական թերթին մէջ 1918ին, ճիշդ սպանդի երրորդ տարին, ան յայտարարեց. «Պոլիս ժամանեցին Հայաստանի Հանրապետութեան ներկայացուցիչները, բանակցելու համար թուրք կառավարութեան հետ»:

Ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս տեղի կ'ունենար այս հրաշքը: Իրո՞ք միլիոնաւոր հայեր կոտորուած չէին, թիւրատեսութի՞ւն էր հայ գիւղերու եւ քաղաքներու մոխրացումը: Երեք տարուան մահասփիւռ աշխատանքը ի դերե՞ւ ելած էր:

Այդ դառն փաստը սակայն անզօր էր ծածկելու ուրիշ քաղցր իրականութիւն մը:

Կ'ապրէր հայը, ազատ ու անկախ եւ կը ճանչցնէր անոր պետական գոյութիւնը, նոյնինքն թուրքին կողմէ:

Ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ կատարուեցաւ այս հրաշքը:

Այդ հարցին պատասխանը գտան օրուան մեծ ու փոքր դիւանագէտները, թշնամի թէ բարեկամ եւ մանաւանդ դրացի ազգերը — Յունաստան, Պուլկարիա, Եգիպտոս, Պարսկաստան, մանաւանդ Կովկաս ու հեռաւոր Ամերիկաները:

Ամրակուռ կաթսայի մէջ հզօր ճնշման ենթարկուած հեղուկը ճաթթռտուքներ բացած էր կաթսայի կողերէն:

Ճենկիզեան Թալաաթի պղինձէ բռունցքներուն արանքէն՝ դուրս սողոսկած էին հայ՝ այլեւս սուրբ բառ դարձած *Մնացորդացը* եւ ապաստանած էր հոս ու հոն, քիչ մը ամէն տեղ:

Յունաստան, Պուլկարիա եւ Ռումանիա, ի մէջ այլոց, սրտբացօրէն կը հիւրընկալէին հայ փախստականները, ինչպէս որ այդ տեղի ունեցած էր 1890-էն սկսեալ հնչակեան Գում Գաբուի, Պապը Ալիի, Սասունի եւ Զէյթունի ցոյցերուն, ընդվզումներուն եւ կոտորածներուն ընթացքին:

Հայ յեղափոխական շարժումը՝ Սուլթանի եւ Իթթիհատի պղնձեայ պարիսպներուն դէմ, որքա՛ն ալ կատաղի դարձուցած էր թուրքը, նոյնքան պողպատի վերածած էր հայ զանգուածը:

Հայը ոչնչանալու համար ծնած ազգ մը չէր: Ան որոշած էր ապրիլ իրեն կացութեան համապատասխանող եղանակով: Ա՛յս իսկ էր *Յեղափոխութեան* գաղտնիքը, Հայ յեղափոխութեան ծնունդն ու նպատակը:

Անգէտ են անոնք, որ չեն ճանչնար «պատճառ»ի եւ «հետեւանք»ի օրէնքը:

Կարճ ու կտրուկ. Թուրքիայէն փախած հայ ժողովուրդը, ո՛ւր որ հասաւ, հոն ստեղծեց յեղափոխական բջիջներ եւ ծնունդ տուաւ ազատագրութեան նոր մարտիկներու:

Ասո՛նք էին հարազատ զաւակները ժողովուրդին, կռուի բազուկները, որոնց շնորհիւ գոյատեւեց հայը, հնարաւորութիւն ստեղծուեցաւ մշակելու հայ միտքն ու բազուկը:

Չէ՞ք հաւատար, թերթեցէ՛ք, ի միջի այլոց, հիւսիսային եւ հարաւային ամերիկահայ կեանքը եւ ամփոփուեցէք Թուրքիոյ անմիջապէս դրացի Յունաստանի, Պուլկարիոյ եւ Ռումանիոյ ազգային անցուդարձերուն վրայ:

Եթէ չըլլար Հայ Յեղափոխական ոգին, գաղութահայը չէր մնար հայ, կը կորսնցնէր իր լեզուն, կը ձուլուէր տիրող ազգին հետ, ինչպէս որ եղան բոլոր անոնք, որ ատեցին հայ յեղափոխականը, քաղաքագէտը եւ պաշտեցին մամոնան ու իրենց որկորը:

Դժբախտաբար հայ ազատագրական կեանքի ուսումնասիրողները կ'իյնան հայ բառին եւ տառին ետեւէն. իւրաքանչիւրը կ'իյնայ իր երկրացիին երգերուն, հէքիաթներուն, աղօթքներուն եւ անէծքներուն ետեւէն եւ ուշադրութիւն իսկ չեն դարձներ հայուն մարտական ոգիին, քաջազուններուն, յեղափոխականներուն եւ ահաբեկիչներուն վրայ, որոնք մարմնոյն ջիղերն էին:

Իբր օրինակ վեր առէք Պալքանեան հայերու յեղափոխական կեանքը: Անոնք՝ շարք մը նուիրեալ, անձնազոհ անհատներ էին, որ կամեցան հայը ո՛չ միայն հայ պահել, այլեւ լաւ քաղաքացիներ:

Պալքանեան հայերու *յեղափոխականը* միշտ վառ պահեց հայրենիքին եւ ազգին սէրը, կորսուած օճախները վերագտնելու տենչանքը:

Երեսունի հասնող գիւղերու եւ քաղաքներու մէջ անոնք բացին դպրոցներ, ակումբներ, մարզական միութիւններ, հրատարակեցին քաղաքական թերթեր, գրքեր՝ միշտ հայը անաղարտ պահելու համար հայ հողին, եկեղեցին, սովորութիւններուն եւ կենդանի Հայաստանին: Յեղափոխականը՝ չէ՛ մնացած միայն եկեղեցիի տիրացու, դպրոցի ուսուցիչ, Առաջնորդարանի գրագիր, այլ եղած է նաեւ մարտիկ՝ պատերազմի ճակատը մեկնելու, եղած է տեռորիստ՝ դաւաճանը զգետնելու համար: Դժուա՞ր են եւ ահաբեկի՞չ այս պարտականութիւնները. այդ մասին թող մտածէ տկարը եւ վատոգին, իսկ միւսը՝ առնական մարդու գործ է:

Ո՞վ ոյժ տուաւ յունական, պուլկարական ընդվզումներուն՝ բռնակալութեան դէմ.— հայ յեղափոխականը: Ո՞վ փոխադարձաբար օժանդակեց եւ նպաստեց Պալքաններէն դէպի Թուրքիա խուժող հայ կամաւորներու շարժումին.— յոյն, պուլկար եւ ռումանացի յեղափոխականը:

Պալքանեան յեղափոխականը գլուխ չծռեց ո՛չ տեղական յետադէմներու ոստիկանին եւ ո՛չ ալ երկիրը բռնագրաւող հիթլերիզմին առջեւ:

Այդ դաժան օրերուն՝ ան միշտ երգեց հայրենասիրական երգեր, ան միշտ մասնակցեցաւ սոցիալիստական շարժումներուն եւ սերտօրէն ջատագովեց Խորհրդային Հայաստանի գոյութիւնը եւ նիզակներ ճօճեց զայն խեթ աչքով նայողներուն դէմ:

Պալքանեան հնչակեաններէն պարծանքով կը յիշենք անունները տեղական գործիչներուն՝ Պ. եւ Ա. Գալֆայեաններու, Արամ Թորոսեաններու, Յ. Պօղոսեաններու, Պ. Պոսթանճեաններու, Տիկ. Սիրանոյշ Պալճեաններու (տիրամայր), Արմէն Ճիտանեաններու, Կէօքճեաններու, Գ. Մաշոյեաններու, Գումրուեաններու, Մ. Սուրէններու եւ Կէօզիւրեաններու յիշելով միայն մի քանիները:

Ի՞նչ կ'ըլլար հայորդիին կեցուածքը ահռելի եղեռնէն ետք՝ եթէ անոնք վրէժխնդրութեան աստուծոյ — Նեմեզիդայի աչքերու կրակէն չվառէին իրենց խարոյկները:

Ո՞վ պիտի հաւատար Անդրանիկի, Աւշարեանի, Ճանփոլադեանի, Բըժըշկեանի, Տ. Մառուքեանի եւ բազմաթիւ կամաւորներու շուրջը, որոնք կուրծքերնին պատնէշեցին 40.000 թրքական ճակատայիններու դէմ «Այն փառապանծ 10 օրերուն», երբ Հիւսիսային Արջային աստեղատունէն կարմրավառ Արեգակը կը ծագէր համայն Ռուսիոյ վրայ:

Այո՛, Հոկտեմբերեան Մեծ Յեղափոխութեան օրերուն, երբ Կարմիր Բանակը քաշուեցաւ թրքական ճակատէն «դէպի տուն»՝ կերտելու համար նոր դարաշրջանը, Լենինեան ռեժիմը, ո՞վ մնաց ու կեցաւ Քեմալական արիւնկզակ հորդաներուն դէմ, ամբողջ հայ-թրքական ճակատի լայնքին եւ երկայնքին, փոխարինելու համար «դէպի տուն» դիմող 60.000 ռուս բանակը: Հայ կամաւորները, հայ արձակազէն երկսեռ բազմութիւնը՝ ղեկավարուած հայ յեղափոխական անձնազոհ ղեկավարներու կողմէ, Էրզրումէն մինչեւ Վան, Պայազիտ եւ Սարտարապատ:

1918ի Մայիսեան ճակատագրական օրերուն, Սարտարապատի բլուրները դարձան հայ աշխարհի Թերմոպիլէի կիրճը, իսկ հայ կամաւորները՝ մէկ մէկ Լեւոնիդասներ:

«Կենաց եւ մահու ժամն էր հնչած»:

Ամերիկահայ անձնազոհ կամաւորները, Պալքաններէն հաւաքուած մարտիկները, մշեցի, պայազիտցի, վանեցի սիրտը վառուած խմբապետները, սասունցի Մուշեղի, մշեցի Մարգարի խումբերով եւ Հնչակեան Պանդուխտի ղեկավարութեան տակ այնպիսի ճեղք մը առաջացուցին թրքական բանակի մէջ, որ Վէհիպ փաշայի Երեւան մտնելու յաղթական դրօշը փոխուեցաւ զինադադարի ճերմակ դրօշին:

Այնուհետեւ բանակցութիւննե՜ր եւ ծնունդ Հայաստանի Հանրապետութեան: 600 տարուան թրքական ստրկութենէ ազատագրուած փոքրիկ հողամաս մը, կորիզը՝ այսօրուան սոցիալիստական Հայաստանի, ծնած էր պատմութեան եւ աշխարհագրութեան գրքերու էջերուն մէջ եւ «Արարատ»ի շուրջը:

* * *

Այլեւս լռած էին Պալքանները:

Պալքանեան հայ գաղութները ինկան Կարմիր Բանակի տիրակալութեան տակ:

Կը ցնծար հայ ազգը, աշխատաւոր դասակարգի գերիշխանութեան օրերն էին, սոցիալիստական երազուած կարգերու իշխանութի՜ւնն էր եկողը:

Պալքանեան հնչակեան գործիչները, մամուլը, մշակութային ակումբները ցնծագին պահեր ապրեցան եւ յուսացին լայն օժանդակութիւն՝ գաղափարակից հովանաւորողներէն:

Չէ՞ որ 30 տարիէ ի վեր անսպառ շունչ հասցուցած էին, ծովերով մելան սպառած էին, բազմաթիւ զոհեր տուած էին կարմիր օրերու սիրոյն եւ ահա այդ երազանքի օրերու իրականութեան տակ կ'ապրէին այժմ, սոցիալիստական իրաւակարգ:

* * *

Պատմութիւնը տակաւին լուռ է այն մասին թէ՝ ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս լռեց հնչակեան մամուլը, չծաղկեցաւ հնչակեան անդաստանը, աւելի բարձր չհնչեց հնչակեան զանգը:

Պատմութիւնը կը պատրաստուի շարունակել իր ճամբան՝ գտնելու հետքերը մարքսիստ, սոցիալիստ հնչակեաններուն Մնացորդացին, որոնց յարաբերութիւնները սառեցան արտասահմանի հետ եւ արձագանգները լռեցին:

Այդ առթիւ Հնչակեան պատմագրութիւնը դեռ իր վերջին խօսքը ըսած չէ, թէեւ միշտ կը ջատագովէ Պալքանեան սոցիալիստական կարգն ու սարքը:

ԻՆՉՈ՞Ւ ԿՈՉՈՒԵՑԱՆՔ ՓՈՔՐ ԴԱՇՆԱԿԻՑ

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԸ

«ԱՐԱՐԱ»Ի ԲԱՐՁՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԱԾ ՀԱՅ ԼԵԳԷՈՆԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍՆԵՐՈՒՆ

«Արարա»՝ Պաղեստինեան անապատի մէջ բարձունքներ և «Արարատ»՝ Նոյեան տապանի ջրհեղեղեան նաւուն հանգչած լեռը, ի՜նչ բիբլիական խորհրդաւոր զուգադիպութիւն։ «Արարատ»ի շուրջ հաւաքուած կամաւորները 1917ին, գերմարդկային ճիգեր կը թափէին՝ պաշտպանելու համար հայուն սիրտը՝ բարբարոս հորդաներու դէմ։

Նոյն թուին հայ լեգէոնականները «Արարա»ի բարձունքները գրաւելով՝ դաշնակից բանակին ճամբան կը հարթուէր ջախջախելու օսմանեան լուծը և ազատագրելու Միջին Արեւելքի տանջուած ազգերը։

Արդարեւ, ճիշդ այդ օրերուն, երկու ազգեր — հայերն ու արաբները — արեան հեղեղներ հոսեցնելով իրենց բռնակալներէն՝ տիրացան ազգային անկախութիւններու, երկուքն իրաւացիօրէն ճանչցուեցան «փոքր դաշնակիցներ»։

ՀԱՅԸ Ի՞ՆՉՊԷՍ ԴԱՐՁԱՒ ՓՈՔՐ ԴԱՇՆԱԿԻՑ

Դաշնակիցներու Պաղեստինեան ճակատը կը գտնուէր գերմանօ-թուրք միացեալ զօրեղ ճնշումին տակ։

«Արարա»ի բարձունքը ճարտարօրէն ամրացուած էր գերման զօրավարներուն կողմէ, որոնք հոն դիրք բռնած էին՝ պաշտպանութեան ամէն միջոց ունենալով իրենց տրամադրութեան տակ։

Այս ամրոցին ձախ կողմը՝ երկու ամրացեալ դիրքերուն գրաւման պաշտօնը յանձնուած էր Հայկական Լեգէոնին։

Թրքական բանակը դիրք բռնած էր «Արարա»ի հսկայ գագաթին վրայ, իսկ հայ լեգէոնականները՝ կը գտնուէին ստորոտը։ 15 օր իբր պահակ՝ առաջին գծին վրայ սպասելէ ետք, 16րդ օրը երկուստեք կը սկսին թնդանօթներու ահեղ գոռումներ, որմէ կը դղրդար հսկայ «Արարա»ն։

Քօլոնէլ Ռոմէան, վերջապէս կու տար վերջնական յառաջխաղացման հրամանը՝ հայ լեգէոնականներուն։

Հայ կտրիճները արդէն ատար կը սպասէին։ Կը յարձակին թրքական դիրքերուն վրայ՝ վազելով ու մագլցելով և «Կամաւոր Հայ Զինուոր Ենք» երգերը թնդացնելով, առանց ուշադրութիւն դարձնելու իրենց վրայ տեղացող մահաբեր գնդակներուն։

Թշնամին տեսնելով վրէժխնդիր հայ կտրիճներուն խոյանքը, զոր ոչինչ կրնար կասեցնել, կը դիմէ փախուստի։ Հազիւ 147 զինուորներ, մէկ հազարապետ և 3 հարիւրապետ կրնան գերի բռնել, միւսները կը ճողոպրին։

Գերուած թուրք հազարապետը զարմանք կը յայտնէ հայ լեգէոնի թիւին սակաւութեան վրայ, աւելցնելով. «Մեր զօրքը բարոյալքուեցաւ այն օրէն, երբ անգլիական օդանաւերը թռուցիկներ թափեցին մեր վրայ, որոնցմէ ըմբռնեցինք թէ՝ այս անգամ իրենց վրայ յարձակողները ո՛չ հնդիկներ, ո՛չ ալճերիացիներ և ո՛չ ալ եւրոպացիներ էին, այլ՝ վրիժառու հայ գունդեր, բայց չէինք կարծեր որ այդքան սակաւաթիւ էք»։

Հայ լեգէոնականներու կորուստն էր 24 մեռեալ և 67 վիրաւոր։

Ահա այդ թաղուած հերոսներուն Յուշարձանն է ստորեւ զետեղուածը։

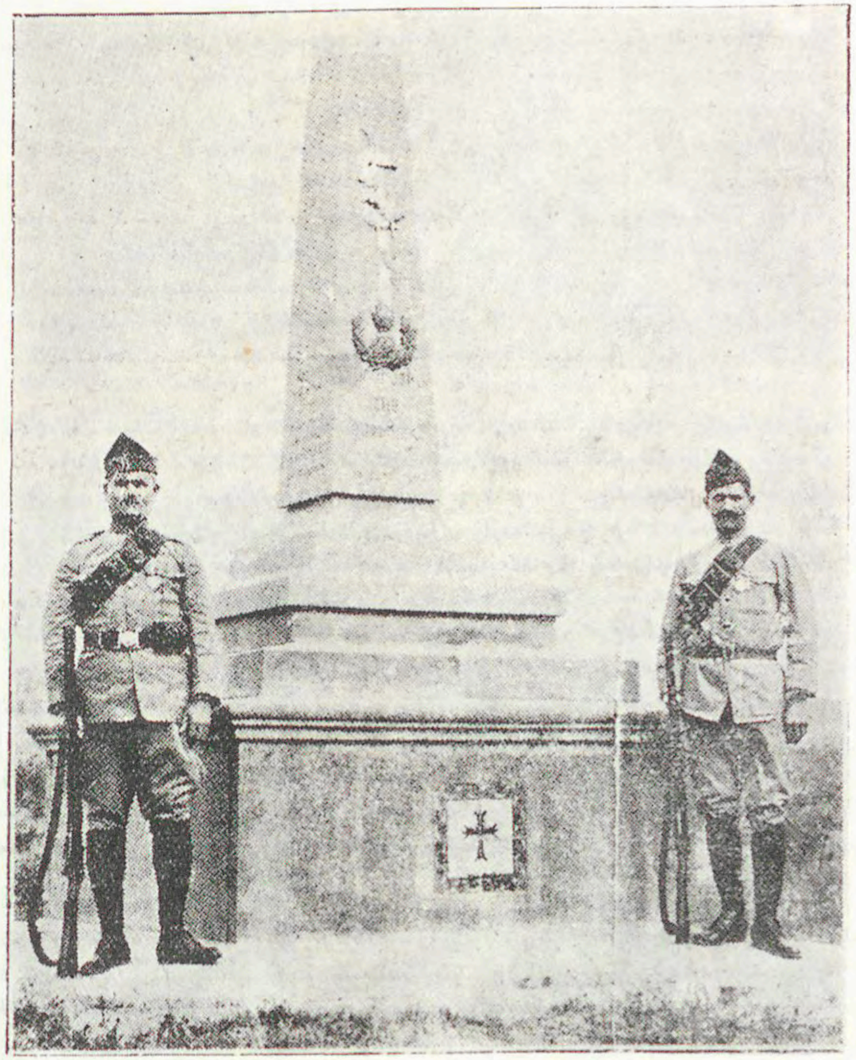

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հայ Լեգէոնականներու հերոսամարտի մասին

Ինչո՞ւ վաստկեցանք «Փոքր Դաշնակից» անունը

Հայ կորիւններու գործած հերոսութիւնները այնքան յուզեր ու այն-

քան ապշեցուցեր էին դաշնակից սպայակոյտը, որուն անունով հրամանատար Ռոմէօն ուղղեր է հետեւեալ ուղերձը.—

«Յաղթանակի հրաշափառ դափնեպսակներով թող հանգչին ձեր հոգիները, ո՜վ դուք Արարատի անվեհեր հերոսներ։ Դուք ձեր աննման քաջագործութիւններովը, դարերէ ի վեր ազատութիւնն ու ճշմարտութիւնը, իրաւունքն ու արդարութիւնը ոտնակոխ ընող վայրենիներուն գլուխը ճզմեցիք։ Մենք ձեր շիրիմներուն վրայ կ'երդնունք ու կ'ուխտենք՝ ըլլալ ձեր որբացած կտակներուն արժանաւոր գործակատարները։

«Հանգիստ ձեր ոսկորներուն։ Յարգանք ձեր յիշատակներուն»։

Կարելի է երկարել շարքը պատուաբեր վկայութիւններուն, ապացոյցը տալու համար Հայկական Լեգէոնին քաջութեան, զոհաբերութեան բարձր ոգիին ու կարգապահական ընդունակութեան։

Կռուի բազմաթիւ ճակատներէն, որոնք բացուեցան իր առջեւ, Կիլիկիոյ մէջ՝ քէմալական ստուարաթիւ ուժերուն դէմ, Հայկական Լեգէոնը չբացակայեցաւ։ Կռուեցաւ մինակն, երբ այդպէս պէտք էր. կռուեցաւ ֆրանսական ուժերուն հետ կողք կողքի՝ երբ այդպէս հրահանգեցին։

Իր արդար վրէժխնդրութեան կատաղութիւնն անգամ զսպեց, երբ զգաց՝ ֆրանսական իշխանութիւններու նկատառելի դանդաղութիւնը՝ հարէմներէն ու թրքական պալատներէն փրկելու համար հայ աղջիկներն ու որբերը։

Սուրիոյ ճակատի ընդհանուր հրամանատար մարաջախտ Ալէմպի կը հեռագրէ Փարիզի Ազգային Պատուիրակութեան (12 *Հոկտ.* 1917*ին*).

«Հպարտ եմ յայտնելու, որ ձեր հայրենակիցները գործնական մասնակցութիւն ունեցան մեր կռիւներու եւ յաղթութեան մէջ։

«Արեւելեան Լեգէոնի ֆրանսացի հրամանատարը եւս գոված է տոկունութիւնը եւ եռանդը հայ զինուորներուն՝ որոնց հաւատարմութիւնը դաշնակիցներու հանդէպ՝ ամէն բանէ վեր է»։ Նոյն հեռագիրը կը տրուի նաեւ Եգիպտոսի Ազգային Միութեան։

Եւրոպական եւ ամերիկեան թերթերը գովաբանելով թէ՛ Կովկասեան եւ թէ՛ Սուրիոյ ճակատի հայ կամաւորներու քաջագործութիւնները եւ հայ ազգի սրտաբուխ մասնակցութիւնը հասարակաց թշնամիին դէմ, զայն կը համարեն «փոքր դաշնակից», *որ՝ ո՛չ միայն իբրեւ ճնշեալ ազգ՝ իրաւունք ունէր ազատութեան, այլ՝ որ զէնքով շահած էր իր ազատութիւնը, արեան դաշտին վրայ։*

Յաջորդող էջերուն մէջ կը ներկայացնենք հայ նահատակ եւ ողջ քաջորդիներու լուսանկարները, իրենց լեգէոնական տարազով, որոնք «Միշտ պատրաստ» գիրքի վրայ՝ կը սպասեն ռազմադաշտի դամբարանին առջեւ իրենց զօրավարներու խոստումներուն իրագործմանը։

ԸՆԿ. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
Զունգուցի կամաւոր

ԳԵՈՐԳ ՄՈՒՐԱՏՋԱՆԵԱՆ
Տիգրանակերտցի, լեգեոնական

ԸՆԿ. Յ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ
Կ· ւ ւելեան Լեգեոնեն

ԱՍԱՏՈՒՐ ՋՈՊԱՆԵԱՆ
Արեւելեան Լեգեոնի զինուոր

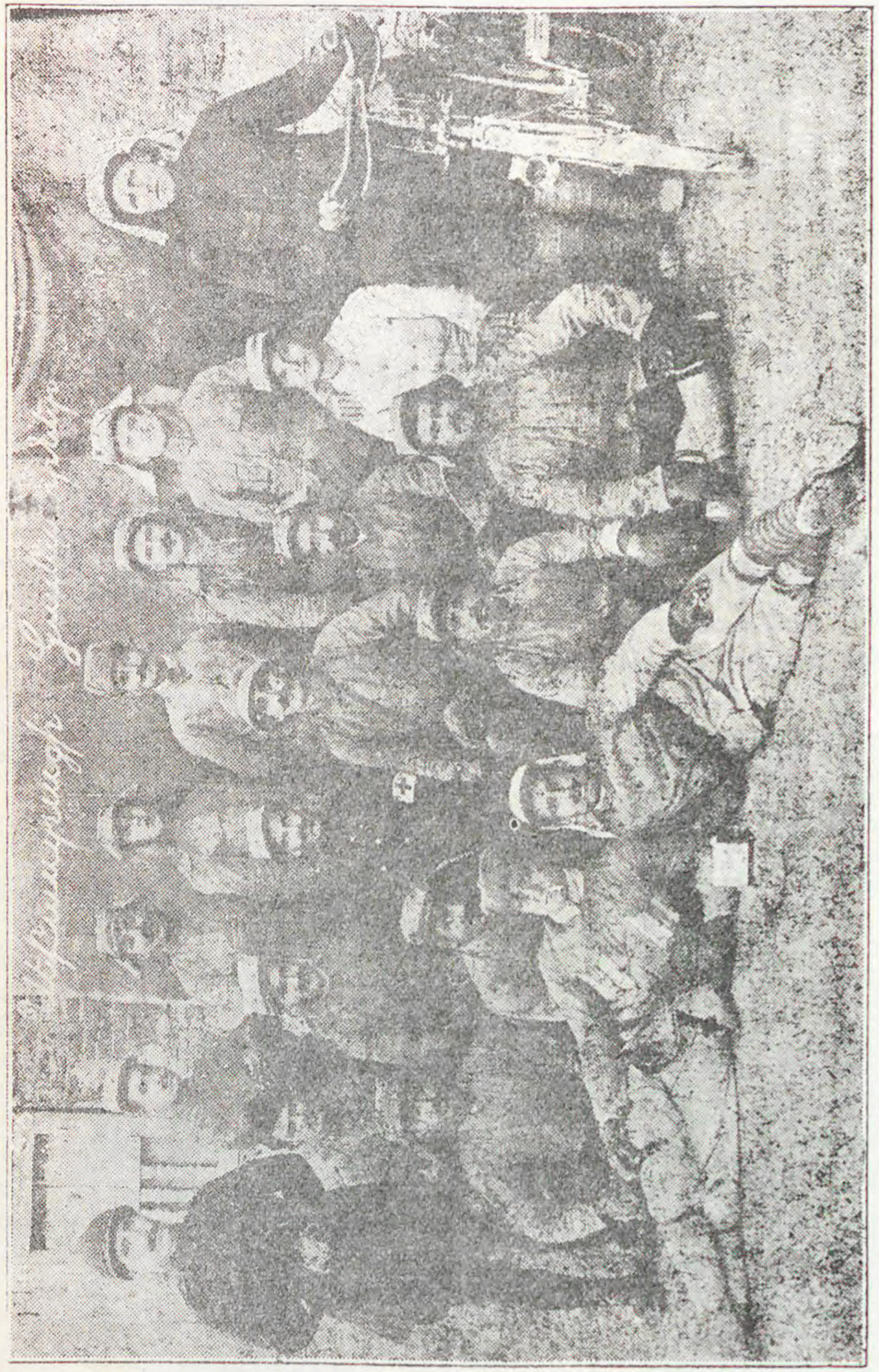

Հայկական Լեգէոնի սեբաստացի ընկերները
Ձախ կողմը կեցողը ընկ. Անդրանիկ Ղազարեանն է

ԸՆԿ. ՂՈՒԿԱՍ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ
Արեւելեան Լեգէոնէն

ԸՆԿ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԹՈՄՊԱՋԵԱՆ
Լեգէոնական

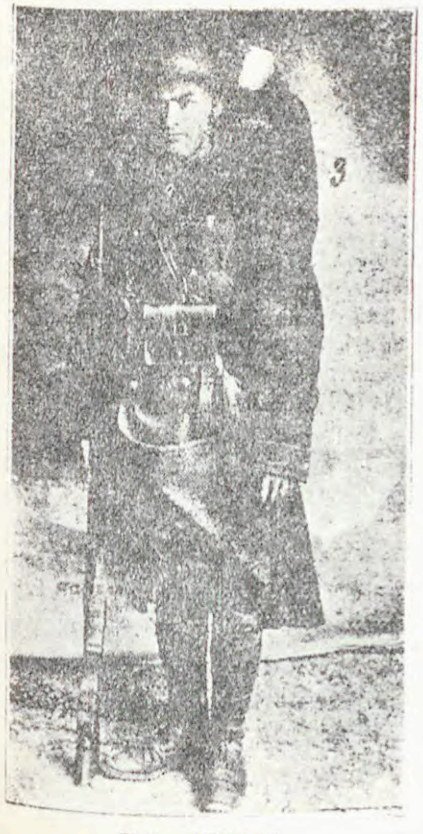

ԸՆԿ. ԱՐՇԱՒԻՐ
Լեգէոն

ԸՆԿ. ՄԿՐՏԻՉ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ
Եգիպտոսէն մեկնող կամաւոր

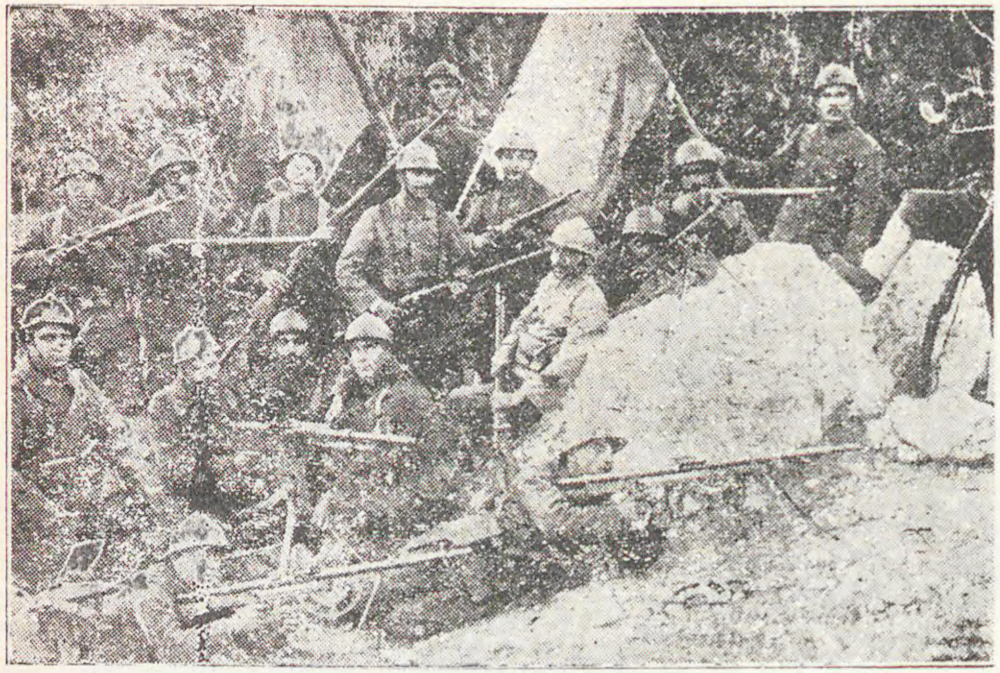

Արաբկիրցի Լեգէոնական ընկերներ

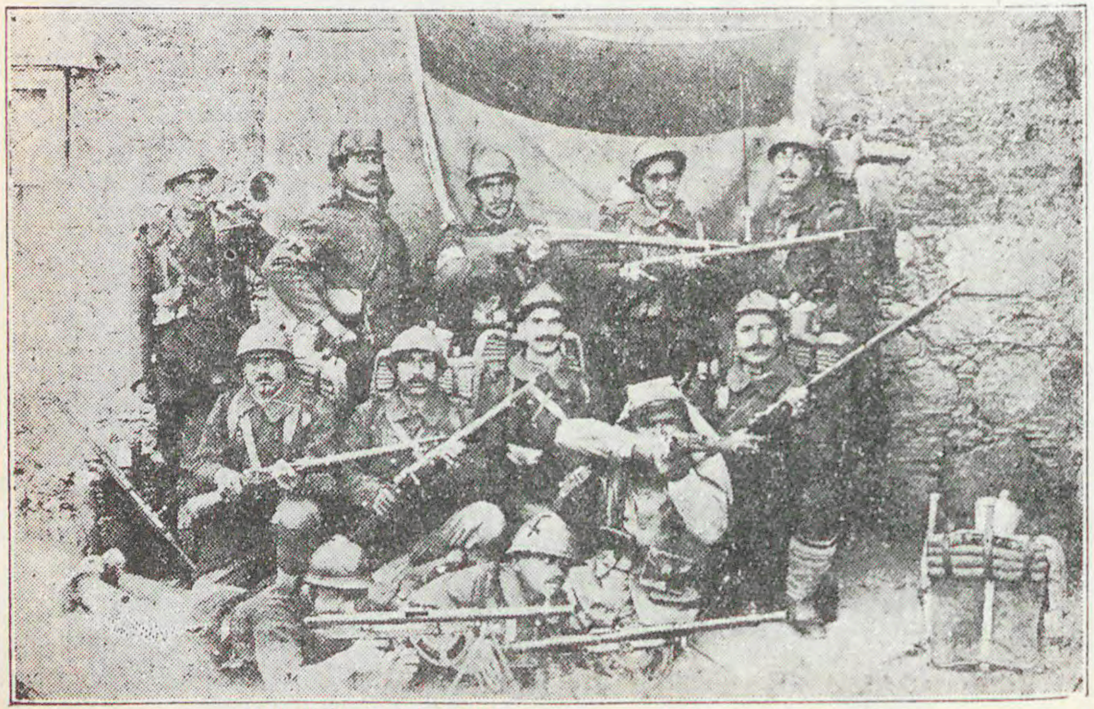

Արեւելեան Լեգէոնին Եարատարցի կամաւորներ [illegible].

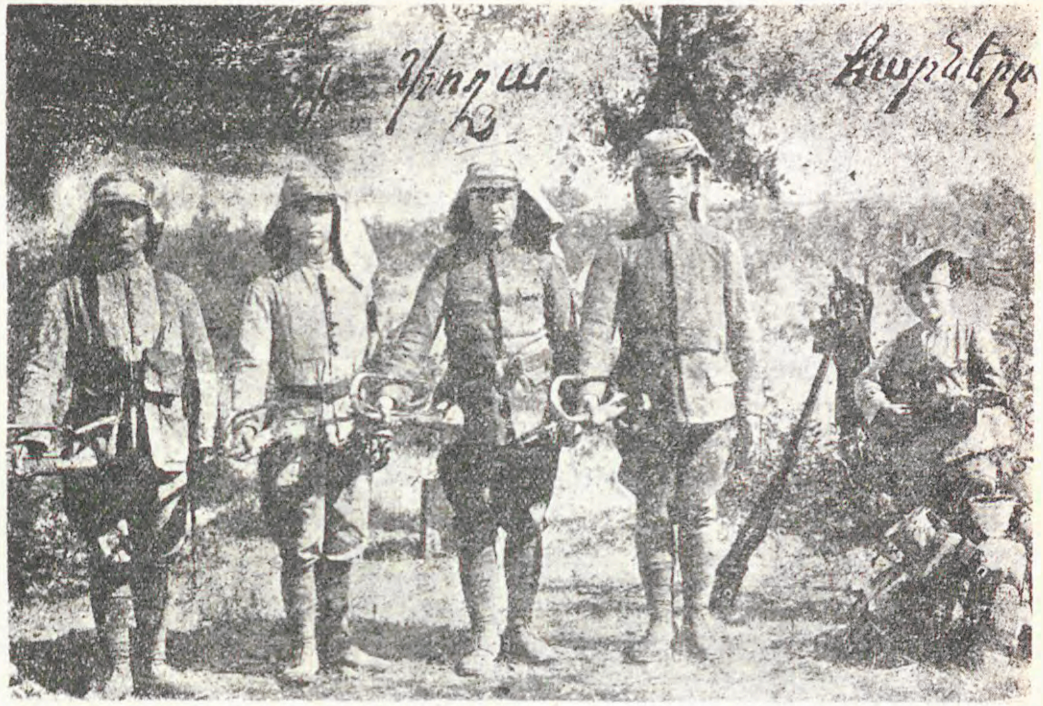

Կիպրոսի մէջ՝ Արեւելեան Լեգէոնի Բ. Գունդի հայ փողահարները

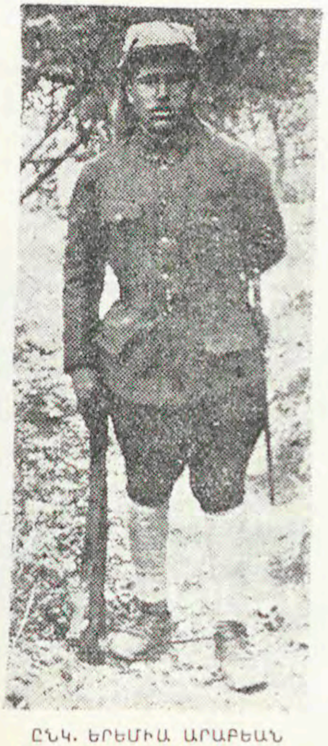

ԸՆԿ. ԵՐԵՄԻԱ ԱՐԱԲԵԱՆ
Արեւելեան Լեգէոնէն,
սեբաստացի

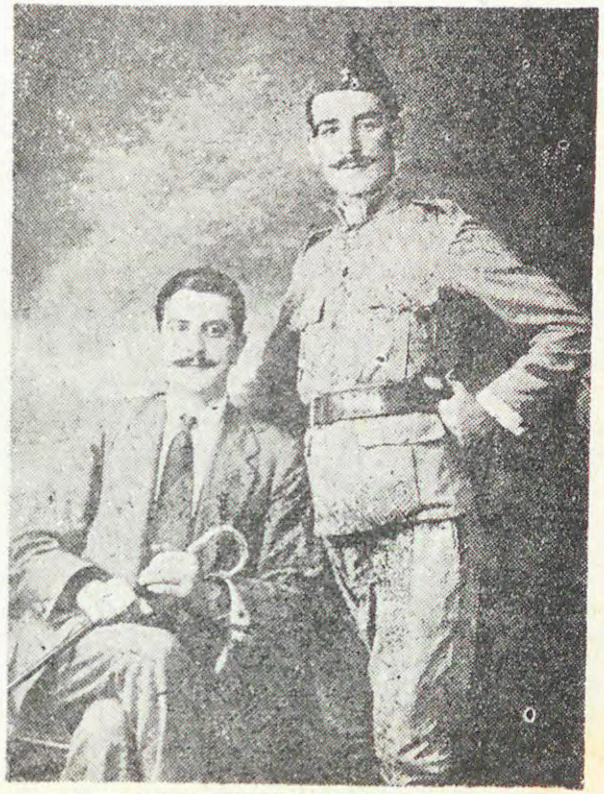

ԸՆԿ. ԴԱՒԻԹ ՍՈՒԼԹԱՆԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ԸՆԿԵՐԸ
Լեգէոնական

ԸՆԿ. ԱՐՇԱՒԻՐ ԱՃԷՄԵԱՆ
Լեգէոն, արաբկիրցի

Հայկական Բ. Գունդի Տ.Հ.Ռ.-ի Սոց. Դեմ. Հնչ. ընկերներու խմբանկար

Արեւելեան Լեգէոնի խմբանկարներէն մէկը
Հայկական Բ. Գունդի Սոց. Դեմ. Հնչակեան ընկերներու խմբանկարը

Արեւելեան Լեգէոնի
ընկերները

ՆՇԱՆ ԳԱՀՎԷՃԵԱՆ
տրապիզոնցի
յիսնապետ
ՄԱՆՈՒԿ ՌԵԻՍԵԱՆ
ակնցի սպայ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
Սեբաստացի
յիսնապետ
ԳԷՈՐԳ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ
ակնցի յիսնապետ

ԸՆԿ. ՄԻՔԱՅԷԼ ԽԱՇՄԱՆԵԱՆ
Լեգէոնական, սեբաստացի

ՀԱԶԱՐԱՊԵՏ ԸՆԿ. ՆԱԶԱՐԷԹ ԳԼՃԵԱՆ
Արեւելեան Լեգէոնէն, տիվրիկցի

Խմբանկար
Հայկական Բ. Գունդի Ս. Դ. Հ. Կ.-ի Սոց. Դեմ. կուս. ընկերներու

Խմբանկար Հայկական Բ. Գունդի Ս. Դ. Հնչակեան ընկերներու.

Արեւելեան Լեգէոնի եօզղաթցի քաջերը

Խաչ կրողը Մեծ Զարի ընկերներէն է, որ մասնակցած է Մարնի եւ Վերտէօնի ճակատամարտերուն եւ բարձրացած հարիւրապետի պաշտօնին. երկու կողմերը գտնուողները մենըեցի ընկերներ են, որոնք թուրք բանակէն գերի իյնալով՝ Հայկական Լեգէոնին կամաւոր գրուած են։

Լեգէոնական
սեբաստացիներ

1) Գառնիկ Անտոնեան
2) Պետրոս Միքայէլեան
3) Յարութիւն Մազմանեան
4) Խաչատուր Նիկողոսեան
5) Արմենակ Կուրիկեան (ընկ. Ս. Մուրատի հօրեղբօրորդին)
6) Միսաք Գարակէօզեան

ԸՆԿ. ԲԱՐՍԵՂ Ա. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Մասնակցած Սեպտ. 19ի կռուին
եւ բարձրացած տասնապետի
աստիճանի

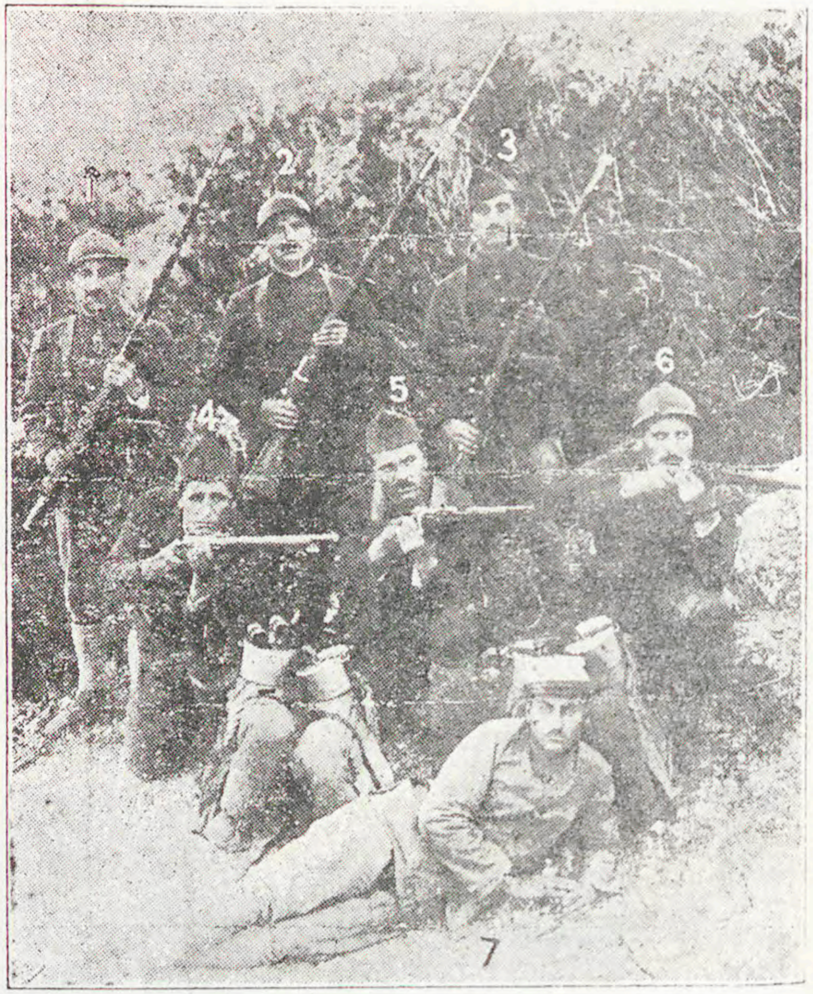

Արեւելեան Լեգէոն
Սեբաստիոյ
Կաւրա գիւղին

1) Միքայէլ Օհաննէսեան
2) Վահան Կոտոեան
3) Բիւզանդ Տէրտէրեան
4) Մկրտիչ Նորընծայեան
5) Յովհաննէս Շուլիկեան
6) Օհան Մարուքեան
7) Անտոն Նորոյեան

ԱՍԱՏՈՒՐ ՋՕՊԱՆԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԸ

Արեւելեան Լեգէոնէն
(մարզուանցի)

ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՆԵՐՔԻՆ ՀԱՅ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ՄԷՋ

1893ին, պատմական օր մը՝ Տիգրանակերտ կը մտնէր Մեծն Մուրատ։ Այդ օրերուն՝ բերնէ բերան կը պատմէին պատկառելի «չէյխ»ի մը աղօթքը՝ Ուլուճամիյի մզկիթին մէջ։ Ուրբաթ օրուան քարոզը՝ անօրինակ մտածումի կը տանի ունկնդիրները։ Աղօթքէն ետք՝ երեք տերվիշներ՝ «չէյխը» կը տանէին ուղղակի հայու տուն մը։

Մուրատ, Ալեքսանդրէթի նաւահանգիստէն մինչեւ Սասուն ծպտուած ճամբորդած էր։ Տիգրանակերտը կազմակերպելէ ետք՝ անցած էր Սասուն, ուր իրեն կը սպասէր Միհրան Տամատեան։

Այս չէյխը Մեծն Մուրատն էր, որուն յեղափոխական ալիքները հասած էին մինչեւ Եփրատ Գոլէճը, ուր մեծ թիւով տիգրանակերտցի աշակերտներ կ'ուսանէին։ Մեծն Մուրատի փրոփականտիստները ստեղծեցին «գաղտնի ընկերութիւն» մը։

Անոնց գլխաւորներէն էին՝ Կարապետ Չրաճեան, Սրապ Տեպպաղեան, Գառնիկ Սալախեան եւ ուրիշներ։ Ազարիկ Գոլոյեան՝ իբր ուսուցիչ Տիգրանակերտ գալով՝ մեծ զարկ տուած էր կրթական եւ կազմակերպչական գործին։ Ապա Սեդրակ Շահէն եկած է ուսուցիչ եւ Ազարիկի հետ ամբողջացուցած է գործունէութեան կապերը։

1910ին, Փարամազ եկած է մղիչ ույժ մը, շարժման մէջ դնելով ամբողջ երիտասարդութիւնը։ Փարամազի դերը ոչ միայն կուսակցական, այլ եւ մշակութային կապերու տեսակէտով՝ Տիգրանակերտը դարձուցած է վառարան մը, ուրկէ մտաւոր ջահակիրներ լուսաւորած են շրջանակները։ Փարամազի Տիգրանակերտ մուտքը շատ փառաշուք եղած է։ 70 ձիաւորներ, 20 կառքեր եւ հարիւրաւոր Հնչակեան համակիրներ զինք դիմաւորած են։ Ան կու գար գոյութիւն ունեցող ույժերը մարզելու։ Ան կեանքը դարձուց եռուն. հարցերը՝ որ կը վերաբերէին հայ ու թուրք յարաբերութեան՝ յստակացուց եւ դարձուց ժողովուրդի սեփականութիւնը։

Մարտական կերպով պատրաստուած Հնչակեան ույժերը կը պահէին 80 դիրքեր՝ քաղաքին մէջ, որոնք գաղտնի կը մնային հասարակութենէն։

Ույժ տրուեցաւ նաեւ տնտեսական մարզին։ Բոլոր արհեստաւորները հա-

մախմբուելով Փարամազի շուրջ, կազմակերպեցին «Արհեստակցական Միութիւնը», որուն նպատակն էր պաշտպանել արհեստաւորներու շահերը և առաջ բերել հաւաքական ոյժ մը։

Ակումբէն հեռու վարձուեցաւ «Արհեստակցական Միութեան» Տունը, ուր կը յաճախէին 400 *անդամներ։ Դասախօսութիւնները հոն՝ թէ ակումբին մէջ կը կրէին մշակութային բնոյթ և Օսմ. Սահմանադրութեան հիմնաւորման ի նպաստ։*

1909*ին, Իթթիհատի ակումբին մէջ նկատուեցաւ շարժում մը. կասկած յարուցանելու աստիճան ջղագրգիռ ոյժեր, «Էշրեֆներէն» երթեւեկողներ շատցան հրապարակի վրայ։ Հնչակեան դիտողներ կ'ուսումնասիրէին կացութիւնը և միջոցներ կը խորհէին ի պահանջել հարկին՝ ինքնապաշտպանութեան դիմելու։*

Այդ օրերու Դաշնակցական ակումբները շատ լաւատես էին Իթթիհատի նկատմամբ, որոնք ջերմօրէն կը փառաբանէին պետական արդարամտութիւնը, անոր դրօշին վրայ գրուած կեղծ ազատութիւնը, հաւասարութիւնը և եղբայրութիւնը։ Այդ շրջանին Տիգրանակերտի Առաջնորդն էր Զաւէն Ծ. Վրդ. Եղիայեան (հետագային Պատրիարք) իսկ Քաղաքական ժողովի ատենապետը՝ Միհրան Պաստաճեան։

Վիճաբանութեան նիւթ մը մէջտեղ նետուեցաւ — «Գրիչը թէ սուրը» —, որուն ներքին իմաստն էր ՝«զինուի՞լ թէ ո՛չ»։ Դաշնակցականները (Թուխման Մանուկ) կը պաշտպանէին գրիչը, իսկ հնչակեանները (Սեդրակ Շահէն)՝ սուրը։ Օրուան հրատապ հարցն էր որ կը դրուէր մէջտեղ՝ զինուի՞լ թէ մնալ անզէն:

Հնչակեաններուն տեսակէտը յաղթանակած էր։ Յանկարծ ակումբին լոյսերը կը մարին և դուրսը խռնուած երիտասարդութիւնը կը պոռայ. «Սուր, զէ՛նք, զէ՛նք», որուն կ'ընկերանային ծափահարութիւններու պայթիւնները։ Նախագահ Հայր Սուրբը և ժողովականները փախած էին։ Հետեւեալ օրը՝ 80 *նորագիրներ իրենց ուխտը կու տային Հնչակեան կուսակցութեան, խտացնելով մարտական շարքերը։*

Իթթիհատ սկսաւ ակռաները ցոյց տալ։ Հմուտ Թրքագէտ՝ գրաշար Աճէմեան օրը օրին Թուրք խմբագրութեան մօտ անցուդարձերու մասին տեղեկութիւններ կը բերէր կուսակցութեան։ Սոյն լուրեր առնուեցան թէ Ուրբաթ օրուան աղօթքէն ետք, մզկիթ գտնուողները խօսքէն գործի անցնելով՝ Ուլուճամիէն իջնելով պիտի քալեն հայկական շուկայի վրայ՝ թալանելու և ջարդելու դիտաւորութեամբ։

Կ'ըսէին թէ օրուան կառավարիչ՝ Նազըմ էֆ. ձի հեծած քաղաքէն հեռացած էր. «Սանճաքը Շերիֆը» (իսլամին դրօշը) առաջ քշուած էր։ Ամբոխը կատաղօրէն կը պոռչար և կը յառաջանար։ Հնչակեանները իրենց դիրքերուն մէջ՝ կազմ ու պատրաստ կը սպասէին։

Հնչակեան դիրքերը պաշտպանող դէմքերէն էին.—

1) *Տիգրան Սապունճեանի խումբը՝ Քիւլ խանի փուռին շրջանը։*
2) *Յակոբ Ուլուճեանի խումբը՝ Զրիկի շրջանը։*
3) *Սարգիս Գրիգորեանի խումբը՝ Նոր Դրան շրջանը։*
4) *Յովհաննէս Քեչիչեանի խումբը՝ Արպատաչի շրջանը։*

5) *Յարութիւն Աճէմեանի խումբը՝ Գուրգուշունլու ճամիի շրջանը։*
6) *Յովսէփ Տեպպաղեանի խումբը՝ Զօխուր Մահալլի շրջանը։*
7) *Թուխման Գահվէճեանի, Խորէն Մարտիրոսեանի, Յ. Շերպեթճեանի և Տիրան Վարժապետեանի միացեալ խումբերը՝ Հնչակեան կեդրոնի շրջանը։*
8) *Սարգիս Ֆարաշեան (Պաղտատի Ազգ. դպրոցի ուսուցիչ՝* 1914*ին) և Մկրտիչ Սապունճեան՝ Շէյխ Մերի շրջան։*
9) *Կարապետ Խնածեան և Մխսի Էկալպի՝ Ոսկերչնոցի շրջան։*
10) *Յակոբ Տէրտէրեան և ուրիշներ՝ Ալիփաշատաղի շրջան։*
11) *Արապօղլի Նազարէթ և Տէր Մահսեսեան՝ Բերդի անցքի շրջան։*
12) *Կարապետ Զրաճեան և Ս. Մարտիրոսեան և այլք՝ Պատ. Թովմասեանի տան շրջան։*
13) *Ղազանճի Խորէն և* 20 *պղնձագործներ՝ ղազանճնոցի անցքի շրջան։*
14) 26 *հոգի շուկայի շրջան։*

Մէկ խօսքով՝ մօտաւորապէս 100 *կորիճներ՝ զինուած կազմ ու պատրաստ սպասումի մէջ էին։*

10.000*ի հասնող ամբոխը ոռնոցներով տակաւ կը մօտենար, Սալավա՜թ, Մուհամմէտ Սալավա՜թ։*

Աւա՜ղ, զինման լուրը հասած էր ամբոխին։ Այս անգամ սեւ ոյժերը, լրտեսները օգնեցին ամբոխին և կորիճներուն մուրազը իրենց սրտին մէջ մնաց, չկարենալով վայելել արիւնի մկրտութիւնը։

Ամբոխը անյայտացած էր, փողոցները ամայացած էին։

1909 *Յունուար* 1*ին՝ Կաղանդի օրը, շուկան դարձեալ տակնուվրայ կ'ըլլայ։ Յետադիմական Նազըմ էֆ. կը գրգռէ Թուրքերը։ Հնչակեան խումբերը կը շարունակեն ամրացնել իրենց դիրքերը։ Ժողովուրդը թէեւ վախի ազդեցութեան տակ է և սակայն յուսահատ չէ։*

Ընկ. Աճէմեան կը հաղորդէ թէ՝ յետադիմական խաժամուժը գրգռիչ ժողովներ կը գումարեն։ Ընկ. Կարապետ Զրաճեան դարձեալ սերտ կը հանդիպի։

Բայց այս բոլորը քիչ մը յոյս կը ներշնչէին ի նպաստ խաղաղութեան, թէեւ բուն կասկածողները ահ ու սարսափի մէջ էին։ Թուրք և քիւրտ ակումբները անընդհատ բանակցութեան մէջ էին՝ միասնաբար գործելու համար, սակայն տակաւին համաձայնութիւն գոյացած չէր։

Մարտի մէջ յետադիմական ոյժերը Պոլսոյ մէջ մեծ ցոյց մը ըրին և Ատանայի մէջ 30.000 *հայեր ջարդեցին։ Դարձեալ յիշուեցան Համիտեան օրերը։*

Շաբաթ գիշեր մը, Հնչակեան պահակները կը ձերբակալեն Թուրք մը, որ հայկական մասին մէջ գտնուող հայու մը խանութին դուռը քարիւղով կ'օծէր՝ կրակ տալու դիտաւորութեամբ։ Կառավարութիւնը փոխանակ յանցաւորը պատժելու, պահակները կը յանդիմանէ, ըսելով թէ՝ «ի՞նչ գործ ունէիք հոն։ Ո՞ւր են ձեր զէնքերը»։ Հայասէր հազարապետ մը մշտապէս յարաբերութեան մէջ էր Առաջնորդ Զաւէն վարդապետին հետ։ Ան կ'ուզէր մթնոլորտը խաղաղեցնել։ Օրուան անգլիական հիւպատոսն ալ կ'այցելէր Առաջնորդարան և յոյս կը յայտնէր թէ Համիտը վար պիտի առնեն և այդ օրը շատ հեռու չէ։

Վերջապէս թնդանօթները գոռացին թէ՝ Համիտ գահընկէց եղած է և անոր յաջորդած՝ Սուլթան Մահմուտ Ռեշատ։

Յաջորդ օրերը յաղթական Սևտիմ փաշա և Նիազի էֆէնտին 15 ուրիշներու հետ շղթայակապ բանտ տարուեցան։ Հնչակեան խումբերը Հայնիի, Չընգուշի, Արղընի, Յորդընի տանիքներուն վրայ դիրքեր բռնելով կոտորածին առաջքը առած էին։

Ընկ. Վահագն Նալպանտեան՝ իբր փորձառու ռազմիկ՝ իր որոշ դերը ունեցաւ այդ սարսափի օրերուն Տիգրանակերտի մէջ։

«Սադունի Գրադարան»ը 2000 կտոր գիրք ունէր, որ լայնօրէն զարկ կուտար ընթերցանութիւնը սիրող հասարակութեան։

Փարամազի ազդեցութիւնը զգալի եղաւ արհեստակցական միութեանց մէջ, ուր յատուկ և համոզիչ մեկնաբանութիւններ կուտար արհեստակցական միութիւններու օգտակարութեան մասին, ինչպէս նաև սոցիալիզմի, մարքսիզմի փրկարար ազդեցութեան և ժողովրդական տնտեսական զարգացման և աղքատ դասի իրաւունքներու պաշտպանման մասին։

Ազատամիտ թուրքերը խումբ առ խումբ Հնչակեան ակումբը այցելելով՝ կը շնորհաւորէին հայերու ցոյց տուած արի կեցուածքը։

ՓԱՐԱՄԱԶ ԵՒ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ

Փարամազի ներկայութիւնը տակն ու վրայ ըրաւ մինչև այդ երերուն մնացած միտքերը։ Անոր սոցիալիստական քարոզները կոչում ունէին յեղաշրջելու բանիմաց երիտասարդներու մտքերը։ Հարիւրներով կը խռնուէին սրահը՝ անոր դասախօսութիւնները լսելու համար։ Նոր խօսքի վարպետ, իրաւազրկուած աշխատաւորի պաշտպան, բռնակալներու դէմ ծառացող մեծ յեղափոխական մըն էր Փարամազ, տիգրանակերտցի երիտասարդութեան աչքին։

Անոնք հաւաքուեցան քարոզիչին շուրջը, լսեցին, հասկցան, հաւատացին անոր և մղուեցան գործելու իրե՛նք ալ, իրե՛նց շրջանակին մէջ։

Յեղափոխիչ Փարամազ՝ Տիգրանակերտի համար հրաժարեցաւ իր քունէն, մոռցաւ հանգիստի բոլոր պահերը և անցաւ դուռէ դուռ, գիւղէ գիւղ, թաղէ թաղ, քարոզեց, խրատեց, պայքարի ոգին զօրացուց։ Հողատէրին ու մարապային (մշակին) շահերը ճշդեց և անոնց ընելիքներու ճամբան ցուցուց։

Ասոր հակառակ, թուրքերը իրենց քրտական ակումբի ամայութիւնը կ'ողբային։ Իթթիհատական ակումբը կայր նախանձէ տարուած՝ ազգայնամոլ քարոզչութեամբ ցեղային տարբերութեան անջրպետը կը լայնցնէին։

Հայերը կոտորելու բնազդը դարձեալ կը սնուցանէին։

Սելանիկի քոնֆերանսը (1911ին) ազգայնամոլութեան հիմնաքարը դըրած էր՝ «բոլորս ալ օսմանցիներ ենք, հայ և թուրք, քիւրտ, արաբ ազգեր չկան, այլ՝ օսմանցիներ» բնաբանով։

Ամէնէն ողբերգական լուրը պարտադիր զինուորագրութիւնն էր, որ անքիծ հայ երիտասարդը «բծաւոր տենդ»ի բոյնին մէջ պիտի նետէր՝ օսմանեան հայրենիքը պաշտպանելու տաժանակիր պայմաններու մէջ, «Պալքանեան կեաւուր»ներուն դէմ կռուելու համար։

Հնչակեանները ամբողջ հոգիով դէմ էին այդ գաղափարին, որ կը նշանակէր դէպի գեհեն ղրկել իր ծաղիկ երիտասարդները։

Տիգրանակերտի երիտասարդները զօրանոց տարուելով՝ քշուեցան հեռուները՝ թրքական «բարեկիրթ» զինուորներու հետ, կենակցելու ...մթին զօրանոցներու մէջ։

Ո՞վ պիտի զինավարժէր՝ գնուած զէնքերով, ո՞վ պիտի պաշտպանէր ծնողն ու զաւակը... մահտարաժամի օրերուն։

Հնչակեաններու բողոքները նկատուեցան «դաւաճանութիւն» («վաթան խիանէթ»լէրի)։

Մինչ այդ՝ հնչակեանութիւնը միջնադարեան կղերամտութեան դէմ կռուողն էր, ազգային հաստատութիւններու բորբոսած մատեանները վերանորոգողն էր, Առաջնորդարանի կարգն ու սարքը ժողովրդականացնող ազդակն էր և ասոր համապատասխան մտաւորականներու հոյլ մը ունէր. յօդս ցնդեցան այդ բոլորը։

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր

ԿԱՐԱՊԵՏ ՋՐԱՃԵԱՆ

Յաղթանդամ և սրտոտ, մտքով լեցուն, յեղափոխականի կամքով պայքարող հնչակեան մըն էր Կարապետ Ջրաճեան։ Ան՝ թուրք զանգուածի հոգեբանութեան թափանցող եզակի անձնաւորութիւնն էր։ Քաղաքին մէջ կատարուած ամէնէն աննշան շարժման էութիւնը չի վրիպէր Ջրաճեանի իմացութենէն։ Իր ձեռքին տակ գտնուող թուրք և հայ կարիճներու խումբերով զարմանալի ծրագիրներ գլուխ հանած էր։

1908էն մինչև 1912 թուականներուն Տիգրանակերտի ներսն ու դուրսը տեղի ունեցած բոլոր քաղաքական խորհրդակցութիւններուն ընթացք և ուղղութիւն տուողը ինքն էր։

Հայնին, Հրհատը, Յորդինը, Փիրանը, Սևերեկը, Տըպնէն ու Լըճէն՝ իրենց անել վիճակի ժամերուն՝ ընկ. Կարապետի օգնութեան դիմած են և ստացած լուսադոյնս։

Տիգրանակերտի մէջ քաղաքական բարդ պարագաներուն՝ հնչակեան և դաշնակցական բոլոր մերձեցումներու պահուն՝ ընկ. Ջրաճեանի խորհուրդը իբր հիմք կը նկատուէր։ Անոր անվախութիւնը ամէն ինչէն գերիվեր էր։ Իր խօսքին տէր՝ անկեղծ հայ մըն էր։ Իր գլխաւոր խորհրդակիցներն էին Արամ Տեպպաղեան, Սեդրակ Մարտիրոսեան և Յովհաննէս Տօնապետեան։ Հին օրերու ուխտաւոր էր, Յաբէթ-Յակոբէն մկրտուած։

Ուսումը առած էր Եփրատ Գոլէճէն։

Ընկերներ Ազարիկ Գոլոյեանի և Փարամազի Տիգրանակերտ մտնելէն քիչ ետ, ան դարձաւ գաղափարական ցցուն դէմք մը. ձեռք առաւ բեմը, թափանցեց Հնչակեան գաղափարաբանութեան ներքին մասերուն և դարձաւ առողջ մտքի տէր ճարտասան մը։

Ազարիկ Գոլոյեանի հետ պատգամաւոր ընտրուեցաւ Կուսակցութեան Զ. Ընդհ. Պատգմ. ժողովին և հոն կարեւոր դեր կատարեց։ Ընկ. Սապահ հիացմունքով կ'արտայայտուէր անոր մասին։

Չրաճեան իբր զինուորական.— 1912ի Պալքանեան պատերազմին՝ Չրաճեան կը նշանակուի պահեստի զօրքերու պետ, իր վրայ հրաւիրելով Թուրք զօրականներուն նախանձը, որոնք կ'որոշեն մէջտեղէն վերցնել «հայը», որպէսզի կարենան շարունակել իրենց կողոպուտը։

Զինք կը հրաւիրեն Թուրքի մը տունը խնճոյքի և կէս գիշերին կը յարձակին վրան, որ սուրինահարեն։ Չրաճեան կը վիրաւորուի երկու տեղէն։ Կռահելով վատերու գէշ դիտաւորութիւնը՝ կը քաշէ սուրը և 25 Թուրքերը կը սեղմէ անկիւն մը՝ սարսափի մէջ ձգելով զանոնք։ Մինչ այդ միջոցին դէպքին վայրը կը հասնի պահակութենէ դարձող ընկ. Եր. Թիւլահեանը և իր մեծաւորը կը գտնէ արիւնլուայ վիճակի մէջ, բայց սուր բռնած Թուրքերու դէմ, որոնք սահմռկած՝ միջամտողի մը կը սպասէին։ Ընկ. Թիւլահեան անմիջապէս զօրանոց կը շտապէ և վաշտ մը զինուորներով ներս կը խուժեն և կը ձերբակալեն դաւադիրները, որոնք 15 օր կը բանտարկուին, իսկ ընկ. Չրաճեան աստիճան մը աւելի բարձր դիրքի կը հասնի։

ԸՆԿ. ՏԻԳՐԱՆ ՏԱՂՏԱՂԵԱՆ
Տիգրանակերտցի

Ուրիշ դրուագ մը իր անվախութենէն։ Պահեստի զօրքերու հրամանատարը երբ կը տեսնէ որ հայերը կը խուսափին զինուորագրութենէն, օր մը Չրաճեանի հետ կ'երթայ Հնչակեան ընդարձակ Թատերասրահը և հաւաքոյթ մը կը կազմակերպէ ի նպաստ հայերու զինուորագրութեան։

Ճառախօսն է ընկ. Չրաճեան. իր ատենախօսութեան մէջ, յանկարծ կը հանէ զինուորական շապիկ մը, բայց այն դիրքով որ միայն հայերը կրնային տեսնել և ո՛չ թէ զօրավարը և շապիկին ծալքերը կը բանայ, որով հարիւրաւոր սատկած ոջիլներու ազատութիւնը կը ցուցադրուէր և ուժգին կը պոռայ.

«Հայ երիտասարդ, գնա՛, զինուորագրուէ՝, որ ա՛յս համազգեստին արժանանաս...»։

Զօրավարին հետ ժողովուրդը բուռն ծափերով վարձատրեցին ճառախօսը, որ ըսել ուզած էր՝ «փախէ՛ք արտասահման, որ ազատուիք դժոխքէն»։

Պալքանեան պատերազմէն ետք, Չրաճեան Արղնի-Մատէնի հայաշատ գիւղաքաղաքի միւտիր եղաւ, օգտակար հանդիսանալով ժողովուրդին։

Արղնի Մատէնի աւազակապետներէն գլխաւորը՝ Աստո պէյը և իր տղան Մուսթաֆան տարիներէ ի վեր կը կողոպտէին գիւղացիները և ոստիկանները կը վախնային զինք ձերբակալելէ։ Միւտիր Չրաճեան խումբ մը ծանօթ հեծեալներով աւազակապետին գիւղը կը մտնէ, տունը կը պաշարէ և ներս կը մտնէ, իր կնոջ հագուստները հագած Մուսթաֆայի ետեւէն քօղը վար առնելով ձերբակալել կու տայ և հօրը հետ միասին քաղաքի բանտը կ'առաջնորդէ, մեծ համբաւի տիրանալով քաղաքին մէջ։

Աւա՜ղ, 1915ի տեղահանութեան ատեն, ընկ. Կարապետ Չրաճեան երեք եղբայրներուն հետ, հօրը աչքին առջեւ կախաղան կը հանուի, իբր հնչակեան, տեղւոյն վալի փաշա Տօքթ. Ռէշիտի հրամանով։

ՍԱԻՏ ՎԵԶԻՐԵԱՆ ԵՒ ՏԻՐԱՆ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

1911—1912 Թուականներուն, երբ ընկերներ Փարամազ և Վահագն Տիգրանակերտ էին, պէտք կը զգացուի ինքնապաշտպանութիւնը ուժեղացնել և ժողովուրդին ձեռքը զէնք տալ, որ նեղ օրերուն կարենայ կեանքը թանկ ծախել։

Սաիտ Վեզիրեան մեծ ազդեցութիւն ունէր հարուստներու շրջանակին մէջ, որով՝ շատերը կ'ընդունէին անոր հրաւէրը և կը հաւաքուէին ընկ. Յով-

ԸՆԿ. ՍԱՅԻՏ ՎԵԶԻՐԵԱՆ

ԸՆԿ. ՏԻՐԱՆ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

սէփ Տեպպաղեանի տունը։ Տիրան էֆ. Գազանճեան կը խօսի. «Սիրելի հայրենակիցներ, կեանքիս մէջ առաջին անգամն է, որ կը նստիմ խորհրդակցական ժողովի՝ յեղափոխական կուսակցութեան մը հետ։ Պարագաները հոս պիտի հասցնէին մեզ, բացի ինքնապաշտպանութեան դիմելէ՝ ուրիշ ճամբայ չունինք՝ մեր կեանքը և ընտանիքին պատիւը պաշտպանելու համար։ Խիստ տագնապալից օրերու մէջ կ'ապրինք և պէտք ունինք անկեղծ կուսակցութեան մը կորովի պաշտպանութեան։ Անցեալի սխալները չկրկնենք և հաւու պէս չմորթուինք։ Ունինք զէնք բանող կտրիճներ, զինենք զանոնք։ Սաիտ Վեզիրեանը հոս է, ան շատ լաւ գիտէ զէնքի ույժը, որով 1895ին կըրցանք ազատիլ անխուսափելի մահէն։ Ինչ է հարստութիւնը, երբ կեանքերնիս վտանգի տակ է, տանք գումարներ, թող Հնչակեան կուսակցութիւնը պաշտպանէ մեր կեանքը»։

Սաիտ Վեզիրեան կը նայի հոն հաւաքուած մօտ 20 չէզոք հատուածներուն և նշան ընելով՝ արձանագրել կու տայ կարեւոր գումարներ։ Ահա թէ ինչպէ՞ս կազմակերպուեցաւ Վահագնի զինեալ ույժը, որ մեծ ազդեցութիւն գործեց բռնատէրերու վրայ, սանձելով՝ անոնց հայերը կոտորելու մտադրութիւնները։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԽԱՆՏԱՆԵԱՆ (Նէկէն Պուպօ)

Ասիկա կռուող ույժ էր։ Իր ընկերները քաղաքի մէջ թափառող անգործներ էին, բայց միշտ ենթակայ ընկ. Կ. Ջրաճեանի հրահանգներուն։ Այդ օրերուն ան հասկցաւ թէ ի՞նչ է կուսակցութիւնը, արձանագրուեցաւ, երդում տուաւ և դարձաւ կարեւոր ույժ մը։ Նէկէն Պուպօն ճարպիկ զէնք փոխադրող էր։ Անոր միջոցով զէնքեր ղրկուեցան քաղաքէն դուրս գտնուող սարի և հայ աշխատաւորներու։ Նէկէն Պուպօ վերջապէս կը ձերբակալուի և բանտ կը նետուի, բայց մահուան օրը 5000 հոգի կը հետեւի իր դագաղին։

Ան իր կեանքը նուիրած էր հալածեալներու, աղքատներու։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԽԱՆՏԱՆԵԱՆ
(ՆԷԿԷՆ ՊՈՒՊՕ)

ԸՆԿ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԽԱՆՏԱՆԵԱՆ

ՍԵԴՐԱԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Արհեստով սափրիչ էր և քաղաքէն դուրս եղող գիւղերու փրոփականտիստը։ Կռուող ույժ էր, կէս մտաւորական, որ ամբարած էր կուսակցական դպրոցէն։ Իր եռանդուն գործը բերած է կուսակցութեանս բոլոր ձեռնարկներուն. վըստահելի մէկն էր։ Իր երեք եղբայրներն ալ կուսակցական մկրտած էր։ Իր կուսակցութեան անդամ էին նաև մայրն ու քոյրը։

ԸՆԿ. Ս. ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ

Հայնիցի ընկ. Տօնապետեանը զոհուող հնչակեան մըն էր, ամէնէն շատ նուիրուած էր ինքնապաշտպանութեան գործին։ Այս առթիւ անոր զոհողութիւնները և թափած ջանքը անուրանալի են։ Իր ծննդավայրի՝ Հայնիի մէջ բոլորին ծանօթ օգտակար անձ մըն էր։ Ան անդամ եղած է նաև Տիգրանակերտի Վարչային Մարմինին և Գործադիրին։

ԸՆԿ. ՅՈՎՀ. ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ ՖԱՐԱՇԵԱՆ

Տիգրանակերտէն Պաղտատ կ'երթայ իբր ուսուցիչ-դպրոցպետ։ 1917ին անօրէն Արսէն Կիտուրի կազմած կամաւորական խումբին հետ կը մեկնի Հայաստան։

Ֆարաշեան կը թղթակցէր «Երիտասարդ Հայաստան»ի՝ հաղորդելով իրաքեան ազգային տարագրեալներու հարցերու մասին հետաքրքիր լուրեր։

ՄԻՀՐԱՆ ՆԱՃԱՐԵԱՆ

Թրծուած Փարամազի քարոզչական հնոցին մէջ, որ վերջէն Լիբանան և Սուրիա երթալով ազդեցիկ դեր կատարեց ազգային և կուսակցական շրջանակներուն վրայ։

ԸՆԿ. ՄԻՀՐԱՆ ՆԱՃԱՐԵԱՆ

ԸՆԿ. ՏԻԳՐԱՆ ՋՈՒԹՊԱՐՄԱՔԵԱՆ

Տիգրանակերտցի, թրքական բանակէն ազատուելով կ'անցնի Կիլիկիա և կը մանէ Հայկական բանակին մէջ։

Ընկերը Հնչակեան մկրտուած էր Փարամազի ձեռքով, Տիգրանակերտի մէջ։

Իր լուսանկարը կը մնայ իբր յիշատակ վաղամեռիկ մեր ընկերոջ։

ԸՆԿ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԸՆԿ. ԽՈՃԱ ՃՊՈՒՌ

Ունեւորներու շրջանակի մէջ Հանգանակիչ Մարմնի կորովի Հնչակեան անդամներ

Հայ կամաւորներ Զօրավար Ալենպիի հրամանատարութեան տակ

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ԽԱՐԲԵՐԴԻ ՄԷՋ

Հայ գրականութեան և մշակոյթի այլ մարզերուն մէջ այնքան գործօն դեր կատարած և այնքան մեծ նպաստ բերած Խարբերդը, դժբախտաբար հայ ազատագրական պայքարի նկատմամբ եղած է նուազ մասնակից։

Այս երեւոյթը քանի մը պատճառներով կարելի է բացատրել։

Ամէնէն առաջ քաղաքի աշխարհագրական դիրքը՝ որ կտրուած էր աշխարհէն կղզիացած կեանք մը կը վարէր հոն՝ հայութիւնը։

Երկրորդ պատճառը այն է, որ Խարբերդի մէջ, հինէն ի վեր հաստատուած էին եւրոպական կրօնական միսիոնարութիւններ, որոնք երիտասարդութիւնը կը դաստիարակէին աւելի կրօնական ոգիով քան՝ քաղաքական շունչով։

Խարբերդի և մօտակայ հայաշատ կեդրոններու մէջ եկեր և գոլէճներ ու վարժարաններ հիմնած էին ամերիկեան ՊՈՐՏ ընկերութիւնը, ֆրանսացի կաթոլիկ միսիոնարները, գերմանացի բողոքականները, անկախ բողոքականները, որոնցմէ ամէն մէկը իր հասկցած և կրցած միջոցներով հայ երիտասարդութիւնը կը դաստիարակէր քրիստոնէական սկզբունքներով և աւետարանական ճակատագրապաշտութեամբ։

Տարբեր յարանուանութեանց պատկանողները հետզհետէ կը հեռանային հայութենէն. հայ մնացողը միայն Լուսաւորչականներն էին։ Իսկ ասոնց պատասխանատուն կառավարութեան մօտ Առաջնորդն էր, որ ընդհանրապէս կ'ըլլար խաւարամիտ, յետադիմական և կառավարութեան անուղղակի գաղտնի ոստիկանութիւնը։

Կար մէկ ուրիշ ազդակ մըն ալ, որ շատ աւելի կարեւոր էր։ Այդ ալ՝ տնտեսական և ընկերային պայմաններն էին։

Յեղափոխական շարժումը կախուած է երկրի տնտեսական-ընկերային պայմաններէն. որքան ուժեղ է տնտեսական ճնշումը, նոյնքան կը մեծնայ ժողովուրդի ըմբոստութեան ոգին։ Խարբերդի քաղաքացի բնակչութիւնը կը բաղկանար խոշոր հողատէրերէ, վաճառականներէ, խանութպաններէ, արհեստաւորներէ, կառավարական պաշտօնեաներէ, մաւուրականներէ, ինչպէս նաև չնչին թիւով մշակներէ և ծառաներէ։ Կային սահմանափակ թիւով բանուորներ, ինչպէս օրինակ, ծանօթ Խոսրով Բիւրքճեանի մետաքսի մանարանի 25 բանուորները, կամ՝ Մեզրէի Գրիգոր էֆէնտի Ֆապրիքաթօրեանի մանարանի մէջ աշխատող 45 բանուորները։ Ունեւոր դասակարգը թուրք տիրող դասակարգին առջեւ ստանձներ էր հաւատարիմ ծառայողի դերը և ատով կը պահէր իր դիրքը և ժողովուրդը շահագործելու ազատութիւնը։ Հայ աղան ու էֆէնտին, հայ վաճառականն ու սեղանաւորը նոյնքան և աւելի անխղճօրէն կը շահագործէին հայ մշակը, բանուորը կամ ծառան, քան թուրք աղան, քիւրտ պէկը։ Իսկ հայ կառավարական պաշտօնեան տեսակ մը միջնորդ էր և օղակ, որ կը միացնէր հայ ժողովուրդի վերին խաւերը թուրքերու վերին խաւերուն հետ։ Այդ դասակարգը շատ քիչ բանով կապուած էր իր ազգին։ Հայերէն կը խօսէր, սակայն թուրքի պէս կը մտածէր ու կը դատէր։ Յաճախ մեծահարուստ վաճառականներէն ոմանք կառավարական բարձրաստի-

ճան պաշտօնեաներու հետ խիստ մտերմական յարաբերութիւններ կը մշակէին, անշուշտ ի վնաս հայութեան։

Ուրիշ պատճառ մըն ալ կար, որ սուսեր ձգած էր հայ յեղափոխականներու գործին ու անձին վրայ։ Իրար յաջորդող քանի մը դատապարտելի դէպքեր ժողովուրդի մէջ դայթակղութիւն առաջացուցած էին, որոնց հեղինակը կը կարծուէր թէ Ռուբէն Զարդարեանի շուրջը հաւաքուած խմբակն էր։ Այդ դէպքերէն խարբերդցիներու յիշողութեան մէջ մնացած է մէկ քանին։

Հարուստ Թիւֆէնքճեանի հարսը խեղդամահ կ'ըլլայ, իր ոսկէ վզնոցը զէնքի գնման յատկացնելու պատրուակին տակ և կը կողոպտուի։

Մորենիկ գիւղի եկեղեցիէն կ'անյայտանայ ոսկեայ կողքով ադամանդակուռ Աւետարանը։

Կեդրոնական վարժարանի վերատեսուչը՝ Սիմոնեան, դաշունահար կը սպաննուի վերոյիշեալ դէպքերը քննադատած ըլլալուն համար։

Վերոյիշեալ պայմաններու մէջ հասկնալի է թէ դժուար էր յեղափոխական գործի քարոզչութիւնը տանիլ և դրական արդիւնքներ սպասել։ Թուրք կառավարութեան բռնութիւնը եթէ հայ ժողովուրդի վրայ ծանր էր, նոյնքան ծանր էր նաև դասակարգային շահագործումը։ Ընչազուրկ հայը հայկական ազատութիւնը չէր կրնար հանգամանօրէն ըմբռնել, երբ կը տեսնէր, որ զինք շահագործողը հայ հարուստն էր։ Այս երևոյթը քիչ մը ընդհանուր էր բոլոր քաղաքներու մէջ։

Այս պատճառներու կարգին անհրաժեշտ է յիշել մէկ ուրիշ ազդակ մը ևս, որ հսկայ դեր կը կատարէր յեղափոխական քարոզչութիւնը դժուարութեան մատնելու համար։

Հայ գիւղացիութեան տնտեսական վիճակը շատ չէր տարբերեր թուրք կամ քիւրտ գիւղացիութեան վիճակէն։ Երեքն ալ կը շահագործուէին մեծ կամ փոքր հողատէրերու կողմէ, որով՝ ազատագրական պայքարէն աւելի՝ հայ գիւղացիին կը շահագրգռէր դասակարգային պայքարը, որուն, դժբախտաբար չէին ձայնակցեր իր միւս հարևան և բախտակից ժողովուրդները, մանաւանդ որ թուրք իշխանութիւնները՝ մթագնելու համար անոնց դասակարգային գիտակցութիւնը, հարցը կը փոխէին կրօնական գետնի վրայ և որևէ շարժում կը ներկայացնէին որպէս իսլամի դէմ եղած պայքար։

Այս պայմաններու տակ հայ յեղափոխութեան համար կը մնար միայն մէկ վստահելի տարր՝ հայ մտաւորականութիւնը, որ սակայն կեդրոնացած էր մեծ մասամբ օտար վարժարաններու մէջ։

Խարբերդ քաղաքն ունէր Եփրատ Գոլէճը և Թլկատինցիի վարժարանը։ Մեզրէն ունէր Կեդրոնական վարժարանը, ֆրանսական գոլէճը և գերմանական դպրոցը։ Եփրատ Գոլէճը, Ամերիկեան խիստ հսկողութեան ենթակայ՝ չէր կրնար յեղափոխական սերունդ պատրաստել։ Այդտեղի երիտասարդութեան համար՝ յեղափոխութիւնը կը նշանակէր թուրք սպաննել։ Ազատութեան և յեղափոխութեան գաղափարները տարտամ և անորոշ էին անոնց համար։ Միսիոնարական դաստիարակութիւնը այնքան խիստ էր և անոր ազդեցութիւնը այնքան զօրաւոր, որ նոյնիսկ հետագային, երբ հնչակեան խումբեր կազմուեցան և կուսակցական փրոփականտիստներ եղան անոնց մէջէն, քիչեր եղան որ կրցան Մարքսիզմը հաշտեցնել իրենց կրօնաբարոյական ըմբռնումներուն հետ։

Քիչ մը տարբեր էր Թլկատինցիի և Մեզրէի Կեդրոնական վարժարանին մէջ, ուր ուսանողութեան ազգային կանոնաւոր դաստիարակութիւն կը ջամբուէր, հոգ չէ թէ՝ պուրժուական-ազգայնական ուղեգծով։ Հոն Հայաստանը կը պատկերացուէր իր թագաւոր-թագուհիով, իրենց անցեալի փառքը վերագտած իշխաններով և զօրքով...։

Ահա այն պայմանները որոնց մէջ հող պիտի գտնէր և աճէր յեղափոխութեան սերմը։

Քիչ մը տարբեր էր կացութիւնը խարբերդցիի համար, որ երկրէն դուրս կը գտնուէր։ Պանդխտութեան մէջ, ընդհանրապէս, խարբերդցին, ազատագրուած կանխակալ կարծիքներէ և դատումներէ, եղած է հայ յեղափոխութեան պայքարի առաջաւոր դիրքերուն վրայ։ Մասնաւորելով մեր խօսքը հնչակեանութեան՝ անցողակի յիշենք, որ Խարբերդի շրջանէն ընկ. Կարապետ Սուքիասեան և Նշան Ղազարոսեան գործօն մասնակցութիւն կը բերեն 1895ի Զէյթունի ապստամբութեան։ Մուսա Մովսիսեան կը կազմակերպէ Սուէտիան։ Շ. Գարահիսարի դիմադրական կռիւներու ատեն Յակոբ Մովսէս անունով երիտասարդները հոն կը մեկնին և կը միանան Արամ Աչըգպաշեանի կազմած խումբերուն։ Իսկ գաղթաշխարհի մէջ անթիւ հաւատաւոր խարբերդցիներ աչքի ինկած են իրենց նուիրումով և անձնազոհութեամբ։

ՅԱԿՈԲ-ՅԱԲԷԹԻ ԵԼՈՅԹԸ

1903ին Հնչակեան Կեդրոնին կողմէ հրահանգ կը տրուի Արամ Աչըգպաշեանին, որպէսզի Շապին Գարահիսարէն և Սեբաստիայէն ետք անցնի Խարբերդ, հոն ևս մասնաճիւղ և խումբեր կազմելու համար։

Աչըգպաշեան իրմէ առաջ Խարբերդ կը ղրկէ երկու քաջակորով երիտասարդներ, մեծ քանակութեամբ զէնքով միասին։ Երիտասարդները՝ Յակոբ(*) և Յաբէթ(**), այդ շրջաններուն մէջ ճանչցուած էին որպէս կարիճ հրոսակներ, որոնք սակայն կը գործէին ծպտուած ջորեպաններու անուան տակ։

Երկու կարիճները յեղափոխական գործունէութեան համար լայն փորձառութիւն ձեռք բերած կ'ըլլան, երկար ատեն գործակցած ըլլալով Դանիէլ Չաւուշին, Թէոդիկեցի Բարսեղ Էֆէնտիին, Ղուկաս Աղբարին և երիզացի Քեռիին (Ռուբէն Շիշմանեան)։ Քաջերու այս խումբն է որ 1895ի Շապին Գարահիսարի դէպքերու ատեն հերոսական դիմադրութիւն ցուցուց։

Այդ շրջանին հնչակեան խումբերը շատ կանոնաւոր կերպով զինուած էին, շնորհիւ Շապին Գարահիսարի մասնաճիւղի մէկ կարևոր կարգադրութեան։ Ան հրահանգ կու տայ, 1903ին ոսկերիչ ընկ. Աւետիս Գույումճեանին, 40.000 թրքական կեղծ մեճիտիէ կտրել։ Այս դրամով ահագին քանակութեամբ զէնք և ջորիներ կը գնուէին։ «Ջորեպանները» գնուած զէնքերը գա-

---

(*) Յակոբ (Գալուստ Անդրէասեան), ծնած 1867ին, Գարապողազ գիւղէն։

(**) Յաբէթ (Յակոբ Թիվեքելեան), ծնած 1876ին, Շապին գարահիսարցի։

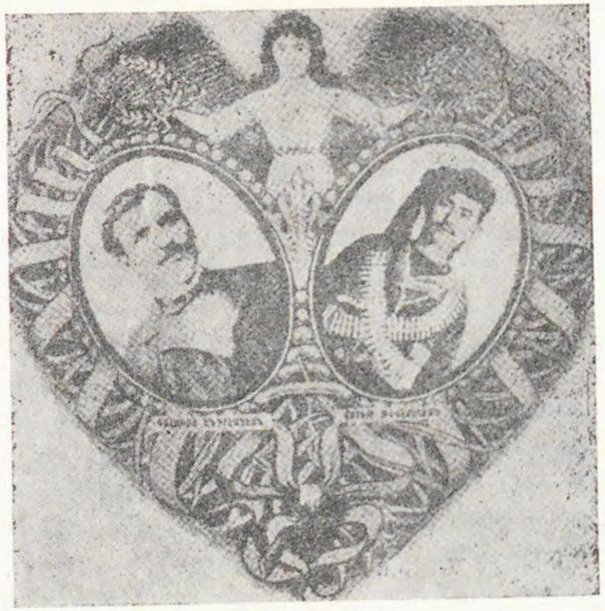

ՅԱԲԷԹ—ՅԱԿՈԲ

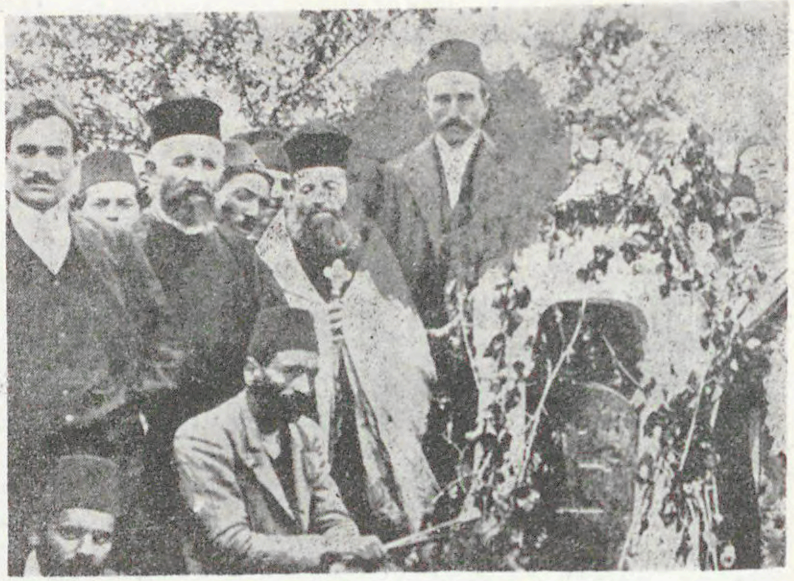

ԸՆԿ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԵՄԵՐՃԵԱՆ

Յաբէթ-Յակոբի եղեռնական գլխատումէն ետք, ընկ. Յարութիւն Սեմերճեան 15 տարի տաժանակիր բանտարկութեան կ'ենթարկուի։

1908ի Սահմանադրութենէն ետք՝ բոլոր հնչակեան բանտարկեալներուն հետ ընկ. Սեմերճեան բանտէն մեծ ցոյցով կը հանուի։ Ժողովուրդը, ի յարգանս անմահանուն Յաբէթ-Յակոբի, դամբարանին շուրջ կը հաւաքուի, պանծացնելու անոնց ազատագրական մեծ գործը։ Հողաթումբին մօտ մտրակը ձեռքին նստողը ընկ. Յարութիւն Սեմերճեանն է։

ւառէ գաւառ, գիւղէ գիւղ շրջելով կը բաժնեն գիւղացիներուն։ Այդ զէնքերէն է, որ Յակոբ և Յաբէթ՝ իրենց հետ առած Խարբերդ կը մեկնին և կ'իջեւանին Յարութիւն Սեմերճեանի տունը։ Այս վերջինը, առ ի զգուշութիւն, զէնքերը չուզեր տանը մէջ պահել, այլ՝ դնել կու տայ ծանօթ թուրքի մը լքուած խանութը, որ տարին անգամ մը հազիւ կը բացուի եղեր տիրոջը կողմէ, քաղաքէն մշտապէս բացակայ ըլլալուն պատճառով։

Յակոբ և Յաբէթ կը սկսին կազմակերպչական աշխատանքներու։ Կը տեսակցին հին ընկերներու և համակիր ճանչցուած տեղացիներու հետ և կարճ ատենուան մէջ կարելի կ'ըլլայ Հնչակեան առաջին խումբը կազմակերպել, մասնակցութեամբ Յովակիմ Յովակիմեանի, Յովսէփ Մալեմեզեանի, Վարդիկեանի, Խարաճեան և Թոռունճեան եղբայրներու, խմբապետութեամբ Սարգիս Էլճանեանի։

Այս խումբին հաւաքատեղին կ'ըլլայ, Մեզրէի ուղղութեամբ, Խարբերդի արեւմտեան կողմը գտնուող Պիչախչոնց Պախչայի համեստ ամառանոցը։ Երկրորդ խումբ մը կը կազմուի Մեզրէի մէջ, խմբապետութեամբ՝ Յարութիւն Սեմերճեանի։ Խոխ գիւղի մէջ ալ ուրիշ խումբ մը կը կազմուի Տօնոյի խմբապետութեամբ։ Չորրորդ խումբը կը կազմուի Հիւսէնիկ, խմբապետութեամբ Կարապետ Թաշճեանի, հինգերորդը՝ Քոռբէ, խմբապետութեամբ Պետրոս քահանայի։ Այս խումբերէն զատ մասնակի ույժեր և բջիջներ կը կազմուին Խուլլուի և Քեսըրըկի մէջ։

Երկու գործիչներ լուռ և գաղտնի աշխատանքի կ'անցնին, սերտ յարաբերութիւններ պահելով տեղւոյն ազդեցիկ անձնաւորութեանց հետ, ինչպէս՝ Փրոֆ. Թլկատինցին, Փրոֆ. Կարապետ Սողիկեանը, Փրոֆ. Ճիվան Թենեքեճեանը, Փրոֆ. Տօնապետ Լիւլէճեանը և ուրիշներ, որոնք իրենց բարոյական նեցուկ կը հանդիսանան։

Յակոբ և Յաբէթ ջանքեր կը թափեն բարձրագոյն վարժարաններէն ներս Հնչակեան գաղափարները տարածելու համար, այն հասկացողութեամբ, որ ի վերջոյ նորահաս սերունդն է որ պիտի կատարէ իրենց գործը։

Այսպէս, կարճ ատենուան մէջ խումբեր կը կազմուին նաև Եփրատ Գոլէճի մէջ, որուն կարեւոր և գործօն անդամներէն կ'ըլլան՝ Եդուարդ Նահիկեան, Յովսէփ Մալեմեզեան, Տոքթ. Խաչատուր Էմիրզեան, Տոքթ. Պետրոս Մանուկեան (կուսակցական անունով Տոքթ. Պեննէ), Կարապետ Չրաճեան, Հաճի Արշակ Մարկոսեան, Սենեքերիմ Յովհաննեան, Վարդան Շահպազեան, Պետրոս Տեփոյեան, Միհրան Թաշճեան, Յարութիւն Շեքերճեան, Տոքթ. Սամուէլ Մարգուլէսեան։

Գերմանական դպրոցի մէջ կը կազմակերպուի ուրիշ խումբ մը, գըլխաւորութեամբ՝ Խուլլուցի Գրիգոր Խայիկեանի, որուն մաս կը կազմէին Բենիամին Ժամկոչեան և Սարգիս Սիմոնեան, երկուքն ալ Հնչակեան կարկառուն դէմքեր։

Ամերիկեան որբանոցի չափահաս արհեստաւոր տղաներուն խումբը կը յանձնուի Խուլագեղցի ներկարար Գինոսեանին, օգնական ունենալով Գրիգոր Արունին։

Մեզրէի կեդրոնական վարժարանի մէջ կազմակերպուած ուսանողութեան ներկայացուցիչներն էին երկու վեթերաններ՝ Եղիա Գրիգորեան, գրական անունով՝ Սիրվարդ և Լեւոն Մարտիրոսեան։

Յակոբ և Յաբէթ, գոհ իրենց ջանքերուն արդիւնքէն, կը պատրաստուին մեկնելու դէպի Արաբկիր, հոն եւս տանելու կազմակերպչական աշխատանքներ, երբ կը պատահի անակնկալը։ Զէնքի մթերանոցին թուրք տէրը, որ տարին հազիւ անգամ մը կ'երեւի եղեր, անակնկալօրէն Խարբերդ կը վերադառնայ և կը գտնուի իր խանութին մէջ տեսնելով զէնքերու հսկայ պահեստը և ուղղակի կը դիմէ ոստիկանութեան։

Յարութիւնը քաղաքէն բացակայ ըլլալով՝ ոստիկանութիւնը կը ձերբակալէ անոր կինը և հիւանդ եղբայրը։ Երկու օր ետք կը ձերբակալուի նաև Յարութիւնը, հակառակ անոր որ՝ ան կ'ենթարկուի տաժանելի չարչարանքներու, չի խոստովանիր գաղտնիքը։ Չորրորդ օրը անմարդկային խոշտանգումներու տակ Յարութիւն կը մարի։ Ոստիկանները բանտի երկրորդ յարկի պատուհանէն վար կը նետեն և կը ջախջախուի Յարութիւնի երկու ոտքերը և կ'անշնչանայ։ Այնուհետեւ լուր կը ղրկուի հայոց Առաջնորդարանը, որպէսզի գան և դիակը առնեն։ Քահանան և երկու մշակները, դիակը գե-

րեզմանատուն տարած պահուն Յարութիւն ուշաթափ վիճակէն կը զգաստանայ և կամացուկ մը կը խնդրէ քահանայէն որ ապահով տեղ մը տանին զինք: Թուլամորթ քահանան, ապագայ փորձանքէ վախնալով, լուր կու տայ եղելութիւնը ոստիկանութեան և Յարութիւն վերստին բանտ կը տարուի՝ ջախջախուած ոտքերով: Նոր տանջանքներու հետեւանքով Յարութիւն կը սկսի զառանցել և կը յիշէ երկու առաքեալներուն՝ Յակոբ-Յաբէթին անունները:

Խարբերդի այն մասը որ Եփրատ գետը կ'եզրէ, ոստիկանութիւնը պաշարման շղթայի մէջ կ'առնէ և կը գոցէ բոլոր անցքերն ու ճամբաները, զոյգ ֆետայիները գտնելու համար: Միաժամանակ հրաման կը տրուի Արաբկիրի, Շապին Գարահիսարի ոստիկանութիւններուն և ձերբակալել կու տան աւելի քան 80 ականաւոր անձնաւորութիւններ, որոնցմէ ոմանք որեւէ առընչութիւն իսկ ունեցած չէին յեղափոխական շարժումներուն հետ: Ձերբակալուածներու մէջ կը յիշուի անունները Թլկատինցիի, Փրոֆ. Թենեքեճեանի և ուրիշներու:

Խարբերդի խմբապետական ժողովը կը թելադրէ երկու մարտիկներուն գաղտնօրէն հեռանալ քաղաքէն և կը տրամադրէ անհրաժեշտ միջոցներ: Յակոբ-Յաբէթ պիտի անցնէին Եփրատ գետը՝ Սարգիս Էլճանեանի առաջնորդութեամբ, որ կը ճանչնար բոլոր անկիւնները: Պուլլուղ կոչուած քառաժայռի ուղղութեամբ կ'իջնեն և կ'ապաստանին գետեզրի թաւուտներուն մէջ, յարմար առիթի սպասելով՝ գետն անցնելու համար: Գետը յորդած ըլլալով անկարելի կ'ըլլայ ոտքով անցքը: Աւշարէն նաւակ մը առնելով կը փորձեն անցնիլ, սակայն ոստիկանները կը նկատեն և կը ձերբակալեն երկուքը միասին: Դիմադրութեան ընթացքին երկու ոստիկաններ կը սպաննուին և քանի մը հոգի ալ կը վիրաւորուին:

Յակոբ-Յաբէթի դատավարութիւնը տեղի կ'ունենայ օր մը Խարբերդի, օր մը Մեզրէի մէջ: Ծանր շղթաներով կապուած ամբաստանեալները կը քաշքշուին հոս հոն: Դատավարութեան սկիզբը երկու ամբաստանեալները բացարձակապէս կը ժխտեն յեղափոխական աշխատանքները և զէնքերու մասին կը յայտնեն թէ՝ իրենք գնած են մաքսանենգ չէրքէզներէն քիւրտերուն ծախելու և շահելու նպատակով: Իբրեւ թէ՝ Յարութիւնն ալ շահակից պիտի ըլլար այդ առեւտուրին: Սակայն տեսնելով թէ անկարելի կ'ըլլայ ոստիկանութիւնը համոզել, հարկադրուած կ'ըլլան իրողութիւնը խոստովանելու:

Շատ կորովի կեցուածքով և համարձակախօսութեամբ Յակոբ կը ներկայացնէ իր և գաղափարակից ընկերներուն ըմբռնումը յեղափոխական շարժումներու մասին, հետեւեալ արտայայտութիւններով.

...Գիտէք անշուշտ, որ ազգերու կեանքին մէջ բռնութիւնը, անարդարութիւնը՝ յեղափոխութիւն կը ստեղծեն: Յեղափոխութիւնը անարդարութեան դէմ բողոքելու եւ տառապող ժողովուրդները ազատագրելու աստուածային պատգամն է, որ, ի վերջոյ պիտի յառաջանայ թուրքերու մէջ:

Դուք կ'ըսէք ու կը պնդէք թէ մենք յեղափոխականներ ենք. թող այդպէս ըլլայ, մենք յեղափոխականներ ենք: Ձեր հայեացքով՝ մեռնելու արժանի է այն հայը որու ձեռքը կը հպի հրացանին. բայց դուք երբ իրաւունք կու տաք թուրքին եւ քիւրտին զէնք գործածելու, պէտք է իրաւունք տաք հայուն որ զէնք կրէ՝ ինքզինք պաշտպանելու համար: Ալ կը բաւէ, տէր նախագահ, մենք հնամիտ մտածումներով առլցուն եւ կաշառակերութեամբ հռչակուած թրքական դատարանէն արդարութիւն չենք սպասեր: Տուէ՛ք ձեր վճիռը:

Կեցցէ՛ յեղափոխութիւնը:

ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՎՃԻՌԸ ԵՒ ՑՆՑՈՒՈՂ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Դատավարութեան վերջին օրը, ուր պիտի յայտարարուէր դատավճիռը, հսկայ թուրք ամբոխը կը լեցնէ ոչ միայն դատարանի սրահը, քովի սենեակները. բակը, այլ նաեւ շրջակայ փողոցները, անհամբեր սպասելով վճիռին:

Վերջին անգամ սրահ կը բերուին զոյգ ամբաստանեալները և Յարութիւն Սեմերճեան՝ պատգարակի վրայ պառկած վիճակին մէջ:

Դատարանի քարտուղարը՝ Արիֆ էֆէնտի, կը կարդայ վճիռը.

— «Յետ մանրակրկիտ քննութեան, բազմաթիւ վկաներու հաստատումով եւ իրենց իսկ խոստովանութեամբ, արգիլուած զէնքեր փոխադրող, հայ ֆետայիներ զինող, ոստիկաններ սպաննող եւ Սուլթանի բարեխնամ կառավարութեան դէմ խռովութիւններ յարուցանող Հնչակ քոմիթաճիներ Շապին Գարահիսարցի Յակոբ, այլ անունով Գալուստ Անդրէասեան եւ Յաբէթ Թեվեքելեան, դատարանի հրամանով 101 տարուան բանտարկութեան կը դատապարտուին, իսկ Յարութիւն Սեմերճեան՝ 15 տարուան: Ասոնց ընկերացող միւս հայերու հարցը տակաւին քննութեան կարօտ ըլլալով՝ անոնց վճիռը պիտի տրուի հետագային»:

Դատավճիռը խորապէս կը յուզէ թուրք ամբոխը, որ սպաննուած ոստիկաններու կիները և երախաները առած՝ պաշտօնատունէ պաշտօնատուն կը դառնայ, ցոյցեր կ'ընէ, որպէսզի մահուան դատավճիռ ձեռք բերուի: Այդ ուղղութեամբ բազմաթիւ հեռագիրներ կը ղրկուին Պոլիս, որոնց հետեւանքով գլխատման հրաման կը ստանան:

Այս լուրը սարսափի կը մատնէ Խարբերդի հայութիւնը, մանաւանդ անոր պահպանողական խաւերը, որոնց միջնորդութեամբ օտար պետութեանց ներկայացուցիչները կը դիմեն իրենց Պոլսոյ դեսպաններուն, որպէսզի գլխատման վճիռը ցմահ բանտարկութեան փոխել տան:

Բոլոր դիմումները և ջանքերը ապարդիւն կ'անցնին:

Մեզրէի հայութիւնը կը դիմէ ազատախոհ ճանչցուած թուրքի մը՝ Ասըմ Պէյին, որպէսզի սպաննուած ոստիկաններու պարագաներուն մօտ միջնորդ հանդիսանայ՝ «արեան» գին վճարելով երկու լիդր ոսկի: Այդ գումարը պիտի գոյանար հայ օրիորդներու և հարսերու զարդեղէններէն, որոնք յօժարակամ կերպով պիտի տրուէին՝ ազատելու համար իրենց երկու գաղափարական եղբայրները: Բայց ի զո՜ւր:

1904 *Նոյեմբեր* 21*ին, առաւօտուն մթնշաղին, Յակոբ-Յաբէթ Մեզրէի բանտէն ձեռնակապուած, իրարմէ անջատ, տարբեր հրապարակներ կ'առաջնորդուին և կը գլխատուին:*

Այդ օրը Խարբերդի և Մեզրէի հայութիւնը սուգի մէջ կը թաղուի: Խանութները կը գոցուին, շուկան կ'ամայանայ, դպրոցները դասերը կը դադրեցնեն: Իրիկուան դէմ ուսուցիչները դասարան մտնելով հրահանգ կու տան յանկարծ «Ամենայն տեղ մահը մի է» քառեակը երգելու:

Գլխատումէն 12 ժամ առաջ կը հասնէր Սուլթանի ներման և մահավճիռը բանտարգելութեան փոխման հեռագիրը... Դիտաւորեալ կեղծիք:

Հոս կը մէջբերենք դէպքին ականատես ընկ· Լեւոն Մարտիրոսեանի վկայութիւնը·

«Նոյեմբեր 21ի օրը, շատ ցուրտ օր մըն էր· ձմեռնային քամի մը կը սառեցնէր շունչս: Մեր դպրոցը փակուած էր, սուգի օր էր ան...: Գիտէինք թէ սոսկալի վճռին գործադրութիւնը տեղի պիտի ունենար տեղ մը... Մեզրէի մէջ: Տարաձայնուած գրոյցը «զօրանոցի հրապարակ»ի մասին էր: Վառուած հետաքրքրութիւնս խեղդեր էր տարածուած ընդհանուր սարսափի ազդեցութեան տակ՝ իմ սրտի մէջ ծնած վախը: Դուրս ելայ տունէն՝ տեսնելու թէ ի՞նչ կ'անցնէր կը դառնար...: Ժողովրդական յուզո՞ւմ, ցոյցե՞ր, ապստամբական շարժո՞ւմ, խռովութի՞ւն...: Յեղափոխութիւն կ'երազէի: Ամէն ինչ հանդարտ էր, բնականոն վիճակ· միակ անբնական բանն էր որ զինուած զօրքեր՝ խումբերով կը շրջէին փողոցները, ուր մարդոց երթեւեկութիւնը դադրած էր գրեթէ: Առաւօտեան ժամը 9ն էր· մարդիկը կա՛մ խոր քնած էին և կամ իրենց տուներուն մէջ կծկուած...: Թուրքը՞ հայէն կը վախնար թէ հայը՞՝ թուրքէն...: Անցնելով մի քանի փողոցներէ, հազիւ հանդիպեցայ երկու կամ երեք անցորդներու, որոնք աճապարանքով կը քալէին, կարծես յանձնարարութիւն մը կ'ուզէին հասցնել որոշեալ տեղ մը: Ուղղուեցայ դէպի շուկան· դպրոցները փակուած էին: Խանութնե՞րն ալ փակուած էին արդեօք... Կիւրճեան դեղարանին անկիւնը՝ փոսթ-հեռագրատան մօտ երբ հասայ, տեսարանը փոխուեցաւ: Սուինաւոր հրացանակիր զինուորներ՝ հրապարակին վրայ կազմեր էին շրջանակ մը, որուն մէջտեղը կեցեր էին բարձրագլուխ և հպարտ՝ երկու հնչակեան մարտիկները — Յակոբը և Յարէթը...: Անոնց կեցուածքին ու նայուածքին մէջ ի՜նչ վեհութիւն կար, Աստուած իմ: Անոնք նոյն մարդիկը չէին, ինչ որ տեսեր էի քանիցս· մանաւանդ վերջին գիշերը՝ երբ Յովհաննէս Վարդանեանի հետ զանոնք առաջնորդեցինք Սարգիսի Պօղոսենց տունը:

Գլխիկոր, համեստ՝ հասարակ մարդիկ, այնպէս որ յաճախ կը հարցնէի ինքնիրենս՝ թէ ո՞ւր ծածկուած էր անոնց յեղափոխական ոգին և ինչով կը տարբերէին անոնք՝ իմ ճանչցած սովորական մարդոցմէն: Այդ պահուն յանկարծ տեսայ այդ տարբերութիւնը...: Ո՛չ, անոնք իմ տեսած մարդիկը չէին· կերպարանափոխուած էին ամբողջովին: Ուրիշ մոլորակէ մը մեր ցաւոտ աշխարհը այցելութեան եկող ոգիներ էին անոնք, որոնք աննկարագրելի արհամարհանքով կը նայէին զիրենք շրջապատող զինուորներուն, իրենց քով կեցող դահիճներուն և ի՜նչ անպատմելի հեգնութիւն էր որ կը ցոլանար անոնց աչքերէն, հեգնութիւն մը՝ ուղղուած մահուան ու ամբոխին հոգեբանութեան մէջ քարացած երկչոտութեան· որովհետեւ գիտէին որ իրենք պիտի չմեռնէին, այլ պիտի երթային անհունին գիրկը, որ ապրած էր անյիշատակ դարերով ու պիտի ապրէր յաւիտեան — ժողովուրդին սիրտը...:

Դեղարանին մուտքի դրան առջեւ Գոմիսէր Համիտ իր հետ բարձրաստիճան պաշտօնեաներ՝ հակառակ ցուրտին՝ աթոռներու վրայ նստած, խնճոյքի մը հանդիսատեսի ըլլալու հրճուալի երեւոյթով կը սպասէին իրենց սարքած պատարագին· իսկ երկու դահիճները, որոնց գազանային աչքերը կը փայլէին սեւ դիմակներու տակէն, պատրաստուած էին վերջին հրամանին՝ իրենց ձեռքին բռնած ծանր եաթաղանը, մանգաղը կեանքին: Բայց յայտնի էր որ դահիճներն ու մարդակերպերը աւելի կը սոսկային քան թէ զոհերը, որովհետեւ առաջինները մահը պիտի տեսնէին իրենց աչքերով, իսկ զոհերը՝ իրենց նոր ու անմահ կեանքի ծնունդը կը դիմաւորէին...:

Կ'ուզէի հեռանալ այդ վայրէն, բայց ոտքերս կարծես գամուած էին գետնին, աչքերս չէի կրնար բաժնել հնչակեան հերոսներէն...: Արհամարհանքի հետ կարծես բարկութիւն մը խառնուած էր անոնց նայուածքին մէջ· ինձ այնպէս կը թուէր թէ անոնք ըսել կ'ուզէին· — «Ալ ինչո՞ւ մեզ կը պահէք սպասման դրութեան մէջ· ինչո՞ւ չէք տար մեր երազած դափնեպսակը»:

Սկսաւ հանդիսութիւնը:

Յակոբը հեռացուցին Յարէթէն· Առաջին գլխատուողը Յարէթն ըլլալու էր...:

— Խօսի՛ր հիմա ինչ որ կ'ուզես,— գոչեց գոմիսէր Համտին, որուն ձայնը կը դողար ներքին սոսկումէն:

Ու Յարէթը ձեռքերը կապուած, սկսաւ խօսիլ, երբ քովէն հեռացուած էր իրեն վերջին հաղորդութիւնը տալ ուզող եկեղեցական քահանան·

— «Դուք մեզ կը գլխատէք որպէս ոճրագործներ, բայց մենք ոճրագործ չենք· մենք ոճիրի ակերն է որ ցամքեցնել կ'ուզենք: Մենք նուիրուած ենք ճնշուած ու հարստահարուած ժողովուրդի ազատութեան դատին· թուրք ժողովուրդին, քիւրտ ժողովուրդին ազատութեան դատին, անոնց փոխադարձ եղբայրութեան գաղափարին: Կեցցէ՛ ազատութիւնը, անկցի բռնակալութիւնը»:

Եւ զոհը ծունկի եկաւ ու ծռեց գլուխը...:

Աչքերս փակեցի, երբ դահիճներու եաթաղանները բարձրացան վեր: Այլեւս չէի կրնար նայիլ...: Սթափեցայ յանկարծ, օտար բառերու հնչումը զարկաւ ականջիս:

Աչքերս սարսափով բացի և տեսայ որ Յարէթի գլուխը արդէն բաժնուած էր մարմինէն ու արիւնը — Աստուա՜ծ իմ, որքան տաք է մարդուն արիւնը — առուակներ կազմած կը հոսէր դէպի վար: Ուշադրութիւնս դարձուցի օտար բառեր արտասանողին...: Գերման հիւպատոսն էր ան, որ չեմ գիտեր ի՞նչ բարկաճայթ բառեր կ'արտասանէր ու կը հեռանար...: Հայհոյա՞նք էր թէ անէծք՝ չկրցայ հասկնալ, միայն թէ յանկարծ ուշքս գրաւեց ուրիշ տեսարան մը· երեք՝ թուրք զինուորներ նուաղեր էին ու պահակազօրքը հանելով զանոնք կը դնէին պատգարակի վրայ՝ փոխադրելու համար հիւանդանոց: Թուրք զինուո՜րը... վերջապէս մարդ էր ան... և որպէս մարդ՝ ունէր իր գիտակցութիւնը, մարդկային խիղճը...:

Բայց ի՜նչ ըսել, որ ես քարացած մարդ էի դարձեր· թուրք զինուորը կը նուաղէր, կ'իյնար ու ես տակաւին ոտքի վրայ էի...: Մեքենաբար հեռացայ դահիճներուն ու զինուորներուն, Մեզրէի վերին հրապարակը... հոն պիտի գլխատուէր Յակոբը...: Անոր ալ ազատութիւն տուին խօսելու: Ան իր վրիժառու նայուածքը պտըտցուց բոլորտիքը, միայն իր սիկարէթը կը ծխէր...։ Եւ ի՜նչ ծուխ էր որ դուրս կու գար իր կրծքէն, խանձուած երազներու ծուխը։ Ա՜խ, եթէ ազատ ձգէին զինքը և հրացան մը տային իր ձեռքը...։ Ո՛չ մի բառ արտասանեց ան, միայն իրեն հաղորդութիւն մատուցանել ուզող քահանային ըսաւ. «Գնա՛, Տէր Հայր, ես իմ հաղորդութիւնն առած եմ վաղուց»։ Այո՛, ան իր հաղորդութիւնն առած էր այն օրը՝ երբ Հնչակեան դրօշին տակ երդուած էր աշխատիլ ու զոհուիլ հայ ժողովուրդի ազատութեան իտէալին համար։

Ա՛լ չէի կրնար մնալ...։ Աչքերս արցունքով լեցուն՝ հեռացայ ու այլեւս չհամարձակեցայ ետեւս նայիլ. բայց յաջորդ օրը երբ հոն գացի, տեսայ որ գլխատուող հերոսին կարմիր արիւնի հետքերը արդէն իսկ սեւցած՝ խաչ մը գծած էին հրապարակին վրայ. այո՛, խաչ մը. այդ՝ հայ ժողովուրդի խաչելութեան պատկերն էր...։

Երկու հերոսները միասին թաղուեցան. յուղարկաւորներ չկային, ոչ իսկ աղօթքի բառեր մրմնջող մը անոնց գերեզմանին վրայ։ Գերեզման մը՝ որ ապագային դառնալու էր ուխտատեղի... բայց ո՛չ ոք իր մտքէն կ'անցնէր, թէ անոնց նահատակման օրը՝ Նոյեմբեր 29ը՝ հայ ժողովուրդի ազատագրման նախատօնն էր ըլլալու...»։

ԵՓՐԱՏ ԳՈԼԷՃԸ՝ ՈՐՊԷՍ ՓՈԽՎՐԷԺ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ

Յակոբ-Յաբէթի գլխատուիլը կատարեալ հոգեփոխութեան ենթարկեց Խարբերդի հայութիւնը, մանաւանդ անոր դպրոցական նորահաս նոր սերունդը։ Երկու զոհերուն դառնած վարդապետութիւնը կը սկսի լայնօրէն ուսումնասիրուիլ. ուսանողութիւնը աւելի կը փարի յեղափոխութեան գաղափարներուն և աւելի կը մօտենայ այդ գաղափարներու դրօշակակիրին՝ Հնչակեանութեան։ Առաջնութիւնը կը շահի Եփրատ Գոլէճը, ուր կազմուած էին երկու զօրաւոր խումբեր, հակառակ դպրոցի տնօրէնութեան սեղմումներուն և հանած դժուարութիւններուն։

Եփրատ Գոլէճը Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան նորաբողբոջ ոյժերու բուրաստանն էր, որու սերմնացանները Խարբերդի նահատակներ Յակոբ-Յաբէթն էին։

Մինչեւ 1908 թուականը — Թրքական Սահմանադրութիւնը — Եփրատ Գոլէճի աղջկանց և տղայոց բաժնի բոլոր կարգերուն բանիմաց ուսանողները և ուսանողուհիները հնչակեան էին։ Այդ ոյժը՝ իր իսկութեան մէջ՝ իր շրջապատի ոյժերուն հետ մտքի ու գրչի զրահով պահուած՝ անպարտելի զունդ մըն էր ապագայ յեղափոխական մաքառումներու մարտադաշտին վրայ։

Գոլէճի ոյժին ղեկավար մարմինը կը կոչուէր «Անդր-Տաւրոսեան վարչական Խորհուրդ»՝ 15–17 խմբապետներով։ Վարչական Խորհուրդին մէջ աղջկանց բաժինը միայն մէկ ընկերուհի կը ներկայացնէր։ Կանանց սեռին վրայ դրուած ճնշումները հազիւ թէ մէկ հատը հնարաւոր կը դարձնէին։ Անդր-Տաւրոսեան Վարչական Խորհուրդին տակ կու գային նաև Ամերիկեան Որբանոցի խումբերը՝ օժանդակ խումբերով, Գերմանական Որբանոցի, Վարի Թաղի խումբը Խոխը, Խոյլուն, Փերչէնճը, Բէզոմիէն, Աղուանը, Խուլագիւղը և Կարմրին։

Անդր-Տաւրոսեան Վարչական խորհուրդը կը ղեկավարէր նաև Արաբկիրի նորահաս խումբը, կազմուած՝ 14 ընկերներէ, Տիգրանակերտինը՝ 11 ընկերներէ, Մալաթիոյինը՝ 14 ընկերներէ և Քղիինը՝ 7 ընկերներէ։

Գործին օժանդակ երկու խումբեր՝ «Շրջահայեաց և Պատժական», ընդհանուր զունդէն ընտրուած՝ բացառիկ ոյժեր էին, որոնք բացարձակ վստահութիւն կը վայելէին ամբողջ զունդէն և հետեւաբար բացառիկ ընելիքներ վստահուած էին իրենց։

Կուսակցութեան կանոնագրէն դուրս եղող անհատներ պատժական ոյժին տրամադրութեան տակ էին։ Պէտք է խոստովանիլ թէ՝ պատժական ճիւղի ղեկավարներէն՝ խոխցի ընկ. Տօնոն և ընկ. Ա. Էլճանեան մնացին արժանաւոր գործակատարներ ու գնահատուեցան ալ։

Անդր-Տաւրոսի Վարչական Խորհուրդի պատուարժան խորհրդատուներէն մէկը՝ չարատանջ ընկ. Յարութիւն Սեմերճեանն էր (Յակոբ-Յաբէթի դինազէնքի գործերու պատճառաւ չարչարանքի ենթարկուող ընկերը)։ Սեմերճեանի կինը՝ Տիկ. Մարօն եւս ենթարկուեցաւ տանջանքներու, բայց երկուքն ալ մնացին դիմացկուն տիպարներ։

Գոլէճին Մարմինը՝ թէեւ դժուարին պայմաններու տակ, սակայն հնարամիտ միջոցներով կը պահէր իր յարաբերութիւնը Փարիզի Հնչակեան Կեդրոնին հետ։ Ասոր բացառիկ միջնորդն էր չորսանճագցի «քիւչիւկ» Խայաճանը, որ միսիոնարներու հասցէին եկած Կեդրոնի նամակները կը հասցնէր պատկանեալներուն։

Եփրատ Գոլէճի զանազան հաստատութիւններու դռները բաց էին Հընչակեան Մարմնին առջեւ, որովհետեւ կարեւոր պաշտօնատարները հաւատարիմ հնչակեաններ էին։

Եփրատ Գոլէճի անմիջական ազդեցութեան տակ էր Աչուան վարժարանը, որ բացուած էր ուսանողներու նուէրներով՝ մշեցի Պաղտասար վարժապետին իշխանութեան տակ։ Ընկ. Պաղտասարը տանելի և անտանելի զրկանքներով Աչուանի վարժարանը դրաւ նախանձելի դրութեան մը տակ՝ տարիներու յարատեւ աշխատութեամբ։ Այդ վարժարանի տնօրէնն էր Փրոֆ. Տօնապետ Լիւլէճեան։

Եփրատ Գոլէճի Հնչակեան ոյժին կազմակերպիչներն էին Խարբերդի անմահ նահատակներ Յակոբ-Յաբէթը։ Ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս։

Երկու անմահ նահատակներէն թափուած արեան իւրաքանչիւր կաթիլին դէմ՝ յեղափոխական ոյժեր պատրաստելու գործը դարձաւ նուիրական ուխտ՝ Անդր-Տաւրոսի Վարչական Խորհուրդի համար։ Այդ ուխտը իրա՞ւ որ իրականացաւ։

Եփրատ Գոլէճի բուրաստանը, միսիոնարական նեղ շրջանակի մէջ, տարուէ տարի բողբոջելու վիճակի մէջ էր։ Տարի եղաւ, որ 70 անդամ-անդամուհիներ աւելցան հնչակեաններու թիւին վրայ։ Անոնք կը գործէին բուռն եռանդով և ամրակուռ հաւատքով։ Դպրոցի դրասեղանին առջեւ անոնք կը դառնային գրչի և մտքի հասուն և վճռական դաստիարակներ, որոնք մօտաւոր ապագային սերմնացաններ պիտի դառնային շրջակայ հայաբնակ անդաստաններուն մէջ։

Վայրենաբարոյ թուրքը թէեւ հրկիզեց Եփրատ Գոլէճի բուրաստանը, բայց չկրցաւ արմատախիլ ընել անոր ծառերը։

Անդր-Տաւրոսեան գունդը այսօր մեր առջեւ կը ներկայանայ հիանալի կազմակերպութիւն մը, որուն պտուղները բնաւ չի չորցան մինչեւ այսօր։

Այսօր յարգանքով կը խոնարհինք Եփրատ Գոլէճի գաղափարի սիրոյն նահատակուածներու յիշատակին առջեւ և նոյն առիթով Հնչակեան Պանթէոնին պատերուն վրայ կը դրոշմենք անոնց անմահ անունները և լուսանկարները, զորս կրցանք մասամբ ձեռք ձգել։

ԸՆԿԵՐՈՒՀԻ ՕՐ. ԱՂԱՒՆԻ ԵԷՇԻԼԵԱՆ
Խարբերդցի

ԳԵՈՐԳ ՔԵՆՏԻՐԵԱՆ
Մալաթիացի

ԶԵՆՈԲ ԽԱԶԻԿԵԱՆ
Արաբկիրցի

ԿԱՐԱՊԵՏ ԻՇԽԱՆԵԱՆ
Մեծկերտցի

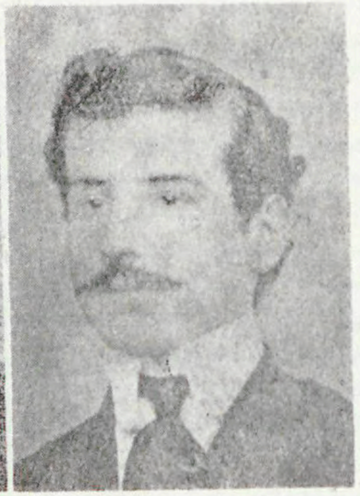
ՅՈՎՍԷՓ ՄԱԼԵՄԵԶԵԱՆ
Խարբերդցի

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԷՕՐՔԷԿԵԱՆ
Մալաթիացի

ՃԻՎԱՆ ԹԵՆԵՔԵՃԵԱՆ
Խարբերդցի

ՎԱՀԱՆ ՋԷՅԹՈՒՆՑԵԱՆ
Կիւրինցի

ՍՄԲԱՏ ՆՈՐՍԻԿԵԱՆ
Խարբերդցի

ՓՐՈՖ. ՏՕՆԱՊԵՏ ԼԻՒԼԷՃԵԱՆ
Խարբերդցի

ՆԱԶԱՐԷԹ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
Ատիեամանցի

ՍԵԴՐԱԿ ՇԱՀԷՆ
Քղեցի

ՏԻԳՐԱՆ ԴՈՒՄԱՆԵԱՆ
Քղի գաւառացի

ՓՐՈՖ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՈՂԻԿԵԱՆ
Խարբերդցի

ԱՇՈՏ ԵՈՒՍՈՒՖ
Խարբերդցի

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ԱՂՈՅԵԱՆ (Նստած)
Խարբերդցի

Այդպէս չէին խորհեր, սակայն, Գոլէճի յետադէմ ղեկավարներէն ոմանք, որոնք հլու հնազանդ գործակալներն էին միսիոնարութեան և թրքական բռնակալ կառավարութեան կամքին։

Անոնք խիստ հետապնդումներով յաճախ անսպասելի պատիժներ կուտային ուսանողութեան, ցոյց տալու համար թէ իրենք համաձայն չէին գոլէճի մէջ սնուցուող յեղափոխական ոգիին։

Ազատելու համար ապագայ պատասխանատուութիւններէն՝ դպրոցի տնօրէնութիւնը 1905 թուի Դեկտեմբեր ամսուն դպրոցէն կ'արտաքսէ որպէս «խռովարարներ» հետեւեալ հնչակեան ուսանողները.— Յովսէփ Մալխմեղեան, Եդուարդ Նահիկեան, Կարապետ Ջրաճեան, Սրապ Տեպպաղեան, Հաճի Արշակ Գալուստեան, Սենեքերիմ Պետրոսեան, Միհրան Թաշճեան, Յարէթ Պոլայեան և Արմենակ Ամիրխանեան։

Այս արտաքսումները ոչ միայն չկրցան բարոյալքել գոլէճ յաճախողները, այլ ընդհակառակն, ա՛լ աւելի խթան հանդիսացան անոնց յեղափոխականօրէն կազմաւորման գործին։ 1907ին Եփրատ գոլէճին տիրապետած էին հնչակեան գաղափարները, ուրկէ հոսանքը կ'անցնի միւս վարժարանները։ Գոլէճական հնչակեանները յաջողեցան ձեռք անցնել վարժարանի Քրիստոնէական Ջանից Միութիւնը, որ ամէն կիրակի ժողովներ կը գումարէր քաղաքի և գաւառի կեդրոններու մէջ և այդ կերպով հնարաւորութիւն ունեցան, ժողովներէ ետք, նիւթը փոխել ընկերային, ազգային ու քաղաքական հարցերու շուրջ և ժողովուրդը կազմակերպել։ Այդ գործին ղեկավարներն էին, որպէս միաժամանակ հնչակեան խմբապետներ՝ Վարդան Շահպազեան, Տոքթ. Խաչատուր Էմիրզեան, Յարութիւն Շեքերճեան, Տոքթ. Սամուէլ Մարդուկէսեան, Տոքթ. Արշաւիր Իգնատիոսեան, Միսաք Մազմանեան, Ասատուր Էլճանեան, Բենիամին Մարգարեան, Տոքթ. Բենիամին Աղոյեան, Սեդրակ Շահէն, Մանուկ Անժուրեան, Կարապետ Իշխանեան, Գառնիկ Սալաքեան, Պաղտասար Կիւլխասեան, Տոքթ. Պաղտասար Մանուէլեան, Գէորգ Քենտիրեան, Վահան Թաշճեան և Խաչատուր Քաչիկեան, որ եռանդուն, կարող հին հնչակեան մըն էր։

Եփրատ Գոլէճի աղջկանց բաժանմունքի մէջ ալ Հնչակեանութիւնը մուտք գործած էր և ունէր իր հաւատաւոր հետեւորդները, որոնք հաւաքւած էին հետեւեալ ուսանողուհիներու շուրջը.— Ծուհար Պօղոսեան՝ հաչեցի, Խանըմ Քեթենճեան՝ ուրֆացի, Արշալոյս Աստի՝ հիւսէյնիկցի, ինչպէս նաև Տիրուհի վարժուհին՝ չնքուշցի։

Կ'արժէ յիշատակել, որ այս օրիորդաց խումբէն էր Խանըմ Քեթէն, որ Ուրֆայի հերոսամարտի ատեն, 1915ին, հանդիսացաւ մէկը ամէնէն քաջ կռուողներէն՝ զարմանք պատճառելով նոյնիսկ Թուրք զինուորականութեան։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Սահմանադրութենէն առաջ, Սուլթան Համիտի կողմէ Խարբերդ աքսորուած էին բազմաթիւ Թուրք ականաւոր յեղափոխականներ, որոնք մաս կը կազմէին Երիտասարդ Թուրքերու կազմակերպութեան, որ հետագային պիտի կոչուէր Իթթիհատ։

Սահմանադրութեան յայտարարութիւնը այդ շրջաններու մէջ ստեղծեց անօրինակ խանդավառութիւն, որ քիչ յետոյ պիտի փոխուէր կատարեալ գինովութեան։ Անոնք կը պատրաստուէին տուն վերադառնալ — Պոլիս — և առաջաւոր դիրքերու տիրանալ, որպէս քաղաքական գանձ։

Թէ Խարբերդի և թէ Մեզիրէի մէջ կը բացուէին իթթիհատական ակումբներ, ուր տեղի ունեցող պարբերական հրապարակային ժողովներու մէջ կը փառաբանուէին օրուան լոզունգները... Ազատութիւն, Հաւասարութիւն, Եղբայրութիւն։ Այդ ժողովներու անմիջական ազդեցութեան տակ կազմուեցան նորատեսակ ֆէտայիներու խումբեր, «Փափախճի»ներ, բարեհաճ մասնակցութեամբ Հ. Յ. Դաշնակցութեան։

Փափուկ կացութեան կը մատնուէր Հնչակեան կուսակցութիւնը։ Յայտնի եղած էր որ ան չէր ուզած ոյժ տալ Իթթիհատի պետական հարուածի ծրագրին և չէր մասնակցած Փարիզի ժողովին։ Այդ իսկ պատճառով ան դասուած էր ընդդիմադիր ճակատին մէջ և անոր հետ կը վարուէին որպէս այդպիսին։

Հնչակեան մասնաճիւղի վարչութիւնը կը դիմէ Պոլիս և Վարիչ Մարմինէն հրահանգ կ'ուզէ իր բռնելիք դիրքին մասին։ Արամ Աչըգպաշեանի և Ճանկիւլեանի ստորագրութեամբ պատասխան կը ստացուի, ուր կ'ըսուէր թէ՝ պէտք է վերապահութեամբ մօտենալ Սահմանադրութեան։ Կուսակցութեան մէջ նոր անդամներ առած ժամանակ խիստ քննութենէ անցընել թեկնածուն և մանաւանդ՝ խիստ հրահանգ կը տրուէր ժողովուրդը զինելու աշխատանքը չկասեցնելու համար։

Այս հրահանգները առնելէ ետք, Մեզրէի մէջ կը բացուի Հնչակեան ակումբը, որ բնականաբար անհաշտ աչքով կը դիտուի իթթիհատականներու կողմէ, որպէս հակակառավարական մէկ ձեռնարկ։

Չուշացան դէպքերը, որոնք եկան հաստատելու Հնչակեան կուսակցութեան վերապահութեան իրաւացի ըլլալը։ Արդարև, 1909ի Ատանայի ջարդը, որուն Թուրք կառավարութեան կողմէ կազմակերպուած ըլլալը հաստատուեցաւ, եկաւ հայութեան աչքը բանալու և Իթթիհատի ի՛նչ ըլլալը պարզելու, որուն գիրկը նետուած էր, այնքան անխորհուրդ կերպով՝ Դաշնակցութիւնը։

Իթթիհատի և իր զինակից ու գաղափարակից Դաշնակցութեան հանդէպ հակակրութիւնը և ընդդիմութիւնը հետզհետէ ծաւալ կը ստանայ, ի նպաստ Հնչակեան կուսակցութեան, որ ճանչցուեցաւ որպէս հեռատես, անշահախնդիր և ճշմարտօրէն հայ ժողովուրդի շահերուն նուիրուած հայ կուսակցութիւն։

Այս պայմաններուն տակ ինքնաբերաբար կուսակցութեան շարքերը կ'ընդարձակուէին, հակառակ հակայեղափոխական և կղերապահպանողական դասերու՝ այս անգամ սոցիալիզմի դէմ մղած բուռն պայքարին։

ՓԱՐԱՄԱԶ ԽԱՐԲԵՐԴԻ ՄԷՋ

Խարբերդի և Մեզրէի մասնաճիւղերու կրկնակ դիմումներուն վրայ, կեդրոնի հրահանգով 1911ին Փարամազ Խարբերդ կ'երթայ, որուն մուտքը տեղի կ'ունենայ փառաշուք պայմաններու մէջ, իսկ անոր ներկայութեան շրջանին՝ կուսակցութիւնը կ'ապրի վերելքի և խանդավառութեան աննախընթաց օրեր։ Բան մը՝ զոր կորսնցնել տուած էր Դաշնակցութեան և կղերապահպանողական խաւերուն հանգիստը։

Փարամազ՝ իր անբասիր կեանքով, անխարդախ հաւատքով, հռետորական անվիճելի կարողութեամբ կարճ ատենուան մէջ կրցաւ ամբողջ Խարբերդի համակրութիւնը շահիլ։ Իր բազմաթիւ բանախօսութիւնները, մասնաւոր դասախօսութիւնները և այլևայլ ելոյթները զինք դարձուցին ամէնէն սիրուած մտաւորական գործիչը, որ երբևէ Խարբերդ այցելած էր։ Փարամազի անձին հանդէպ արտայայտուած սէրն ու համակրանքը անուղղակի կերպով կ'երթար նաև այն կուսակցութեան, որուն կը պատկանէր ան, որ եղած էր իր դպրոցը և օրրանը և որուն գաղափարախօսը դարձած էր այժմ։

Ի տես Հնչակեան կուսակցութեան այս նուաճումներուն, «Սահմանադրական» Դաշնակցութիւնը կը փութայ միջոցներ ձեռք առնելու, որպէսզի հակազդէ Փարամազի ստեղծած տրամադրութիւններուն։ Հան կը փութացնէ Տիվրիկցի Վարդան Շահպազը և Տոքթ. Խաչատուր Պոնափարթեանը, որոնք պարբերական դասախօսութիւններով կը ջանան ջրել Փարամազի տեսութիւնները և արդարացնել կուսակցութեան որդեգրած ուղեգիծը։

Պահպանողական շրջանակներու գաղափարախօսն ալ կը հանդիսանայ Փրոֆ. Յովհաննէս Պուճիգանեանը, որ կը հրատարակէ յատուկ գրքոյկ մըն ալ՝ «Տիպար Քաղաքացին» անունով, որուն, մէջ կը ջատագովէր Թրքական սահմանադրութեան բարիքները և կը ցուցնէր քուէատու քաղաքացիներու պարտաւորութիւնները, իրեն սկզբունք ունենալով Պղատոնի, Նազովրեցիի և այլ կապիտալիստական կարգերու գաղափարախօսներու հայեացքները։

Հասարակութեան առաջարկին վրայ կը կազմակերպուի հրապարակաժողով մը, որու մէջ երկու բանախօսները, Փարամազ և Տոքթ. Պուճիգանեան պիտի պաշտպանէին իրենց տարբեր ու իրարու հակադիր թէզերը, մէկը՝ Իտէալիզմը, իսկ միւսը՝ Մարքսիզմը։

Պատուելի Պուճիգանեան իր տեսակէտները տպաւորիչ դարձնելու համար կը դիմէ ամբոխավարութեան և կը գործածէ այն ատենուան ամէնէն ընդունուած արտայայտութիւնները, ինչպէս՝ «Ով որ յոռետեսութիւն կը քարոզէ, յուսահատութիւն կը սերմանէ, վատ մըն է, դաւաճան մըն է, անմիջապէս կախաղան բարձրացնելու է զայն»։

Ակնարկը կը վերաբերէր Հնչակեան կուսակցութեան, որ չէր հաւատար Իթթիհատական Սահմանադրութեան և դժգոհութիւն կը քարոզէր ամէն կողմ։

Փարամազն ալ, իր հերթին, իր տեսակէտները կը հիմնաւորէ Մարքսիզմի սկզբունքներու վրայ, կը լուսաբանէ դասակարգային պայքարին էութիւնը, ազգային հարցին զանազան երեսները և երկարօրէն կանգ կ'առնէ Իթթիհատի համաթուրանական ծրագիրներուն վրայ և կը շեշտէ ինքնապաշտպանութեան կենսական անհրաժեշտութիւնը, հակառակ դաշնակցական և Պուճիգանեան տեսակէտներուն, որոնք համոզուած էին թէ Սահմանադրութեամբ Թուրքիան այլևս երկրային դրախտի վերածուած էր։ Փարամազ կ'ըսէ.

«Ինքնապաշտպանութեան խնդիր կայ դրուած մեր առջեւ, մեր լինել չլինելու խնդիրը: Քան երբեւիցէ, այժմ է որ մենք պիտի ստեղծենք մեր առնական քաղաքականութիւնը հիմնուած գոյութեան կռուի երկաթէ օրէնքների վրայ: Յարձակման դէմ դիմադրութիւնը ոչ միայն արդարանալի, այլեւ հարկադրական է: Պահելու ենք այն աւանդը, որ Իզմիրլեանը տուեց իր հօտին, Երուսաղէմ աքսոր ճանապարհուելու միջոցին ըսաւ. «Հոն ուր արդարութիւն չկայ, ամէն հաւատարմութիւն կեղծ է»...:

«Հայութեան դահիճները սպասում են յարմար առիթին, հարուածը իջեցնելու համար: Ազգային առնական քաղաքականութիւն՝ ահա մեր պահանջը: Փոխանակ կաթիլ-կաթիլ մեռնելու եւ անէանալու, հայը մի անգամ էլ պիտի մեռնի, որ Հայը ապրի՛»:

Փարամազի Խարբերդ բնակութեան շրջանի ամէնէն կարեւոր դէպքերէն մէկը կ՚ըլլայ անոր այցելութիւնը՝ Յակոբ-Յաբէթի գերեզմանին:

ՅԱԿՈԲ-ՅԱԲԷԹԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՆ ՎՐԱՅ

Փարամազ, օգտուելով Խարբերդ գտնուելու առիթէն եւ տիրող համեմատաբար տանելի պայմաններէն, կ՚որոշէ հանդիսաւոր այցելութիւն մը տալ զոյգ նահատակներու գերեզմանին: Լուրը նախապէս տարածուած ըլլալով գերեզմանատուն կը փութայ քաղաքի ամբողջ հայութիւնը: Այդ վիթխարի բազմութեան առջեւ Փարամազ կը խօսի մօտ երկու ժամ, իր հռետորական տաղանդով, տպաւորիչ արտաքինով կը հմայէ ժողովուրդը: Հոն է, որ հանդիսաւորապէս կ՚արտասանէ իր այնքան խորիմաստ քառեակը, որ հետագային այնքան ժողովրդականացաւ.

Այնտեղ՝ ուր կախաղաններն են ճօճում,
Ազատութիւնն է մահն գալիս.
Այնտեղ՝ ուր մեռելներն են ննջում,
Յարութիւնն է մօտալուտ...

Փարամազ համառօտակի կը ներկայացնէ Հնչակեան կուսակցութեան կազմակերպած ցոյցերը — Կարին, Պոլիս, Սասուն, Զէյթուն եւ այլ վայրերը ու կանգ կ՚առնէ Յակոբ-Յաբէթի վրայ, որոնց կը դասէ հայութեան եւ բոլոր անազատ ժողովուրդներու ազատագրութեան ճամբուն ինկած հերոսներուն շարքը:

Այս այցելութիւնը կը փոխուի հայրենասիրական ցոյցի մը, որ չէր կրցած ընել Խարբերդցի հայը նահատակութեան առթին: Փարամազի հմայքը օրէ օր աւելի կը մեծնայ այս հրաշունչ ճառէն ետք. սակայն հակառակորդ հայ եւ թուրք կուսակցութիւնները ամէն գնով կը խանգարեն մեծ հռետորին ճառերուն եւ յորդորներուն իրագործումը՝ զինուելու եւ զէնքով դիմադրելու համար հայութեան թշնամիին, որ դարանակալ զինք կը հետապնդէր: Հազիւ մէկ քանի տարի անցած էր, երբ Խարբերդցին զգաց որ Փարամազի եւ անոր կուսակցութեան քարոզած «յոռետեսութիւնը» որքան արդար էր: Սակայն այլեւս ուշ էր:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՄՍՐԼԵԱՆԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ

Խարբերդի Հնչակեան կուսակցութեան ու մասնաւորապէս քաղաքի

ամէնէն ծաղկեալ շրջանը կը սկսի 1910 թուականէն ետք: Քաղաքի երիտասարդութեան 90 տոկոսը հնչակեան էր: Կային դաշնակցականներ, վերակազմեալներ ու ռամկավարներ եւս. ասոնք նկատառելի քանակ մը չէին ներկայացներ: Դաշնակցութիւնը՝ հակառակ իր ժրաջան աշխատանքին մինչեւ վերջը չկարողացաւ ենթակոմիտէ մը կազմելու չափ օրինաւոր անդամ ունենալ, որոնք իրենց անդամական ժողովներուն համար հարկադրուած էին երթալ կա՛մ Հիւսէյնիկ եւ կամ Մեզիրէ: Վերակազմեալներն ու ռամկավարները ալ անուանապէս գոյութիւն ունէին. ի՞նչ էր իրենց կոչումը եւ ի՞նչ գործունէութիւն կրցան ցոյց տալ: Անոնց միակ սխրագործութիւնը այն կ՚ըլլար, որ հնչակեան ելոյթներուն արգելք հանդիսանալու համար՝ իրենց սրտերուն սեւ մաղձը միտումնաւոր դուրս կու տային՝ խռովութիւններ հանելով կամ հնչակեան ձեռնարկները խանգարելով:

Քաղաքի Հնչակեան կուսակցութիւնը Վարի թաղը Նոր Սմբատեան ճեմարանին մօտ ունէր իր սեփական ակումբը, ունէր գրադարան, կազմակերպուած թատերական խումբ, որ յաճախ ներկայացումներ կու տար հայ հասարակութեան:

Եփրատ Գոլէճի շրջանակէն ներս ուշագրաւ հնչակեան ուսանողներ մեծ դեր կը խաղային 1910էն առաջ ու ետք: Իրենց որոշ գործունէութեամբ աչքի զարնողներն էին ընկերներ՝ Սեդրակ Շահէն, Արշաւիր Իգնատիոսեան, Ասատուր Էլճանեան, Սուրէն Ապտալեան, Խաչատուր Քաչիկեան, Յակոբ Պետրոսեան եւ Յարութիւն Շեքերճեան: Այս վերջինը հնչակեան գործօն դեր ունենալէ զատ անդամ էր նաեւ Հայ Երիտասարդաց Ջանից Միութեան — իր մտային եզակի կարողութեան, պերճախօսութեան եւ ունեցած լաւ վարքին համար միսիոնարութեան ուշադրութիւնը գրաւած էր: Որով, ընկերոջ պաշտօն տրուած էր որպէսզի ան ամէն Շաբաթ կէսօրէ ետք իրենց հաշուոյն ձի առնէ եւ հայ գիւղերը երթայ եւ քրիստոնէութիւն քարոզէ: Ընկերը սիրայօժար ու հաճոյքով ընթացք կու տայ իրեն վստահուած պաշտօնին եւ առանց ընդհատելու իւրաքանչիւր Շաբաթ հայկական գիւղ մը երթալով Սուրբ Գիրքը կը քարոզէ ու անոր հետ հաւասարապէս ու աւելի անշուշտ, հնչակեան գաղափարաբանութիւնը կը ներմուծէ հայ շինականին ուղեղին մէջ: Տարի մը ետք կը յայտնուի որ ընկ. Յարութիւն Շեքերճեան 30է աւելի Հնչակեան մասնաճիւղեր հիմնած ու կազմակերպած էր Խարբերդի դաշտին մէջ:

1910ին Ազգ. Բարձրագոյն վարժարանի սրահին մէջ մեր դասարանը առաջին անգամ ըլլալով ներկայացուց Պետրոս Դուրեանի «Սեւ Հողեր» տրաման. քաղաքի հայութեան համար աննախընթաց պարագայ մըն էր այս: Մինչեւ այս թուականը ան չէր տեսած ազգային ոգիով գրուած ու ցուցադրուած ներկայացում:

1911ին Հնչակեան դերասանական խումբը (որուն ես ալ մաս կը կազմէի)՝ ղեկավարութեամբ գեղագործ Յակոբ Տէր Պետրոսեանի՝ կազմակերպեց Սմբատ Բիւրատի «Վարդանանք»ը: Բարեկենդանի Հինգշաբթի օրը Սմբատեան սրահին մէջ ներկայացուցինք միայն այրերուն, իսկ կիներուն՝ Շաբաթ օրուան համար տոմսակ հանած էինք: Շաբաթ առաւօտ ժամանակէն շատ առաջ կիներ գունդ առ գունդ փութացած էին հանդիսավայրը տեղ գրաւելու համար: Սրահը բերնէ բերան լեցուն էր. մենք՝ դերակատարներս, կազմ ու պատրաստ կը սպասէինք, որ ժամը 9ին վարագոյրը բացուի: Քառորդ ժամ տաշ ոստիկաններ եկան ու արգիլեցին։ Անմիջապէս գայմագամին, ոստիկանապետին ու քաղաքապետին դիմումներ եղան, բայց անօգուտ։ Ներկայացումը տեղի չունեցաւ ու կիները նեղուած սրտով տուն վերադարձան։ Լուր տրուեցաւ Հնչակեան Գործադիր Մարմինին, որ իր կարգին խնդրեց որ անգամ մը համար ներկայացուելու հրահանգ տայ։ Ցաւալի է ըսել որ կուսակալն ալ ընթացք չտուաւ։ Այս մէկը Հնչակեան կուսակցութեան համար արժանապատուութեան հարց եղաւ։ Պէտք էր ամէն գնով աշխատիլ, արտօնութիւն ձեռք ձգել ու ներկայացումը տալ։

Նոյն օրերուն ընկ. Փարամազ Տիգրանակերտ կը գտնուէր, Գործադիրը հարկ տեսաւ եղելութիւնը հաղորդել ընկ. Փարամազին։ Փարամազ առանց ժամանակ կորսնցնելու շուտով եկաւ Մեզիրէ։ Յաջորդ օրն իսկ ընկերոջ մը ընկերակցութեամբ կը ներկայանայ կուսակալին ու կը բողոքէ տեղի ունեցած անիրաւութեան համար ու կ'աւելցնէ. «Տէր կուսակալ, սահմանադրական երկրի մը մէջ կարելի՞ է ներկայացումները արգիլել։ Եթէ մերժէք՝ ես ստիպուած եմ իմ բողոքը ներկայացնել Պոլիս՝ կեդրոնական կառավարութեան, կուսակցութեանս կեդրոնին միջոցաւ»։

Ասոր վրայ կուսակալը կը հանդարտեցնէ Փարամազը ու կ'ըսէ. «Մի՛ նեղանաք Պր. Փարամազ, ես պատրաստ եմ միայն մէկ անգամուան համար արտօնութիւն տալ» և հրահանգեց քաղաքի ոստիկանապետին, որ լաւ հսկողութիւն կատարէ ու անախորժ դէպքերու տեղի չտրուի։

Կուսակալը սրտցաւօրէն արտայայտուած ու ըսած է ընկ. Փարամազին թէ՝ «Թուրքը որքան աղէկ՝ նոյնքան մոլեռանդ ժողովուրդ մըն է։ Ան իր տեսածն ու լսածը իր գիտցածին պէս կը թարգմանէ»։ Որպէս թէ՝ Վարդանանց տրամային մէջ ցուցադրուած պարսիկ մոգերը իրենց տարազով ու երևոյթով Թուրք շէյխերու նմանած են ու այսպէսով հայ հասարակութեան ծաղրանքին առարկայ դարձած են։ Ներկայացման օրը ներկայ եղող ոստիկաններուն տուած տեղեկագրին վրայ՝ Թուրքերուն մէջ գրգռութիւն առաջցած է։

Շաբաթ մը ետք կիներուն համար արտօնուած ներկայացումը տուինք մեծ յաջողութեամբ։

Ընկ. Փարամազ երկու շաբաթ քաղաքի ընկերներուն հետ պիտի ըլլար. ամէն ընկեր կը փափաքէր հրապարակաւ լսել ընկերոջ խօսքերը։ Այդ պատճառաւ Հնչակեան Լսարանական Յանձնախումբը կարգադրութիւններ ըրաւ. յայտարարութիւններ հանեց ու ցրուեց ժողովուրդին մէջ — Պիտի բանախօսէ ընկ. Փարամազ։

Յաջորդ օր քաղաքի ողջամիտ հայ հասարակութիւնը և մանաւանդ մենք՝ հնչակեաններս, պժգանքով կարդացինք փողոցի պատերուն վրայ գրուած «Փարամազ խարբուղլիյա Խարամազ» աղտոտ գրութիւնը։ Անոր հեղինակները Թուրքեր չէին, հայ գիրերով գրուած մեր գաղափարի հակառակորդներուն գործն էր. շատ որոշ ու յստակ էր այդ մէկը։ Մենք՝ հնչակեաններս՝ այդ գրուածները կը սրբենք, բայց յաջորդ օր կրկին կ'երևէին պատերուն վրայ։ Այլևս վարժուեցան մեր աչքերն ու ականջները նոյն ասացուածքին։

Մեր հակառակորդները այդքանով չգոհացան, այլ փորձեցին աւելի ծանր ու պատասխանատու գործ մը։

Ամէն ոք գիտէր թէ Չորեքշաբթի իրիկուն ընկ. Փարամազ ելոյթ պիտի ունենայ Սմբատեան բեմէն ու առ այդ կը պատրաստուէին ներկայ գտնուիլ ու մտիկ ընել զինքը։ Նոյն օրը դպրոցականներու արձակումէն ետք, հնչակեան կարգադիր յանձնախումբի անդամները Սմբատեան սրահ կ'երթան սեղանները ու աթոռները կարգի դնելու համար, զարմանքով դպրոցին դուռը գոց կը գտնեն։ Կ'երթան տնտեսուհին կը գտնեն ու բանալին կ'ուզեն։ Ան կը պատասխանէ թէ Հոգաբարձութեան ոչ-հնչակեան անդամները բանալին առած են ու ըսած են թէ՝ «Դպրոցի սրահը հասարակաց վայր չէ»։

Ասոր վրայ, մեր ընկերները, գրգռուած արհեստաւոր ընկերներու միջոցաւ դժուարութիւն չեն կրեր ու նոր պատրաստուած բանալիով մը դպրոցին դուռը կը բանան։ Մինչ այդ՝ մ.ճիւղին վարչութիւնը տեղեակ կ'ըլլայ եղածին, կու գայ ու քանի մը ընկերներ պահակ կը կեցնէ ներսն ու դուրսը, որպէսզի կրկին դուռը գոց մնալու պատմութիւն չըլլայ։

Հակառակորդները՝ այս անգամ կ'որոշեն իրիկուան պահել իրենց բուն ընելիքը. այսինքն՝ ընկ. Փարամազի սրահէն ներս մտնելու պահուն՝ ամէնքը մէկ բարձրաձայն պոռան. «Չենք ուզեր, չենք ուզեր»։ Այս որոշումին երբ տեղեակ կ'ըլլայ Հնչակեան մասնաճիւղի վարչութիւնը, անմիջապէս հրահանգ կու տայ Հիւսէյնիկի հնչակեան մարտական խումբին, որ անմիջապէս ճամբայ ելլեն և իրիկուան՝ ժողովատեղին ըլլան։ Հոս կ'արժէ յիշատակել, որ Հիւսէյնիկի Հնչակեան մարտական խումբը՝ ղեկավարութեամբ ընկ. Միհրան Գաբրիէլեանի, մեծ սարսափ ձգած էր ո՛չ միայն մեր գաղափարի հակառակորդներուն վրայ, այլ Թուրքերն ալ համեսած էին ու դասերնին առած անոնցմէ։

Չորեքշաբթի իրիկուն է. ժամանակն է երթալ տեսնելու և մտիկ ընելու հնչակեան տերվիշը։ Սրահը լեցուն է ծայրէ ի ծայր։ Հակառակորդները գործի վրայ են. կը սպասեն Փարամազի գալուն, որ իրենց ախրահըռչակ ելոյթը խմբովին ցոյց տան։ Սակայն, Փարամազէն շատ առաջ, ընկ. Միհրան Գաբրիէլեան իր մարտական խումբի անդամներով աննկատօրէն մուտք կը գործէ սրահէն ներս։ Անոր նախապէս տուած հրահանգին համաձայն, մարտական իւրաքանչիւր անդամ սրահին մէկ որոշ անկիւնը դիրք կը գրաւէ, իսկ ինքը՝ սրահի մուտքի դրան առջև աթոռը դրած կը բազմի, որպէսզի խռովարարներէն որևէ մէկը անպատիժ դուրս չելլէ։

Մեր հայ հակառակորդ հերոսները երբեք չէին յուսար ու սպասեր Միհրանի խումբին գալուն. անոնց ներկայութիւնը բոլորն ալ ապշեցուց և անշարժութեան մատնեց։

Քառորդ ժամ ետք, ընկերներ Գէորգ Վարդիկեանի, Յովսէփ Մալեմեզեանի, Աստուր Էլճանեանի և Յակոբ Տէր Պետրոսեանի ընկերակցութեամբ և որոտընդոստ ծափերու մէջ Փարամազ մուտք գործեց Սմբատեան սրահէն ներս։

Ներկաները՝ աչք ու ականջ դարձած անհամբեր կը սպասեն ժողովին բացուելուն։ Հինգ վայրկեան ետք ընկ. Յակոբ Տէր Պետրոսեան ժողովը բացուած յայտարարեց, ներկայացուց Փարամազը ներկաներուն և հրաւիրեց որ խօսի։

Ընկ. Փարամազ ոտքի ելաւ խելայեղ ծափերու տակ ու բեմ բարձրացաւ։ Յայտնի էր որ ան շատ յուզուած ու նեղուած էր մեր հակառակորդներուն գործած արարքներուն ու բռնած ընթացքներուն համար։

Ընկ. Փարամազ բարձր հասակով կանգնած բեմին ծայրը, շատ յուզուած երեւոյթով սկսաւ իր խօսելիքներուն։ Երէկի պէս յիշողութեանս մէջ թարմ կը մնան իր արտասանած առաջին նախադասութիւնները՝ ուղղուած ներկաներուն.

— Ո՞վ է հայը։

— Մի՞թէ նա է որ հայուն փիլաւն ու տօլման է ուտում։

— Մի՞թէ նա է որ եան մասնիկով է վերջացնում իր անունը։

— Հայը նա է, որ իր ուսումնարանների դռները բաց է անում իր ուսանողների առջեւ։

Այս բնաբանով սկսաւ ու մէկուկէս ժամ անընդհատ յուզեց բոլոր անոնք, որոնք մեր գործունէութեան առջեւ թումբեր կը բարձրացնեն։

Մենք հիացանք ու հպարտ զգացինք յանձին ընկ. Փարամազի։ Հայ հասարակութիւնը ուրախ տրամադրութիւններով բաժնուեցաւ, իսկ հակառակորդները՝ տուն վերադարձան առանց հասնելու իրենց ամօթալի ծրագրի իրագործման։

Յաջորդ օրերուն, ընկերակցութեամբ ընկ. Գէորգ Վարդիկեանի, ընկ. Փարամազ այցելութիւններ տուաւ պատկան իշխանութեանց և կարեւոր անհատներու։

Կարգ մը գաղափարի հակառակորդներ, մասնաւորականի հովեր առած, մասնաւոր ժամադրութեամբ՝ ընկ. Փարամազի մօտ կու գային վիճելու համար։ Առաջին վայրկեանէն իսկ անոնք կը զգային իրենց տհաս ուղեղով ըլլալնին, կը պապանձէին ու առանց պատասխան մը գտնելու, բերաննին բաց ընկ. Փարամազը մտիկ կ'ընէին։ Այդ պարագային մեր ընկերը կ'աւելցնէր.

«Սիրելի տղերք, լաւ կը լինի որ երթաք ձեր չէֆերն ու չէֆիկները զրկէք, որ նրանք հասկնան մեզ»։

Եփրատ Գոլէճի ուսուցիչներն ու փրոֆեսորները իրենց յաճախակի այցելութիւններով հասկցան ընկ. Փարամազի ի՛նչ միտք և ուղեղ ունենալը։

Քաղաքի հայութիւնը սիրեց ընկ. Փարամազը՝ իսկ մենք՝ հնչակեաններս՝ չկշտացանք իր ներկայութենէն։ Ան միայն երկու շաբաթ մնաց քաղաքի ընկերներուն մօտ, խօսեցաւ, խրատեց, քաջալերեց ու բարոյալից դասեր տուաւ մեզի։ Անոր շունչովը մկրտուած՝ աշխատեցանք ու գործեցինք հնչակեան շարքերուն մէջ։

Երկուշաբթի առաւօտ մըն է։ Ընկ. Փարամազ պիտի բաժնուի քաղաքի հնչակեաններէն ու պիտի մեկնի Մեզիրէ, ատեն մը հոն մնալու համար։ Անհատ ընկերներու կողմէ տրուած չնչին նուէրները հաճոյքով ընդունեց որպէս յիշատակ։ Բայց երբ մասնաճիւղի վարչութիւնը գումար մը յանձնել ուզեց՝ ան մերժեց, առարկելով թէ՝ «Գրպանիս մէջ տակաւին ունիմ հինգ դահեկան, քանի որ Մեզիրէ կ'երթամ՝ այդտեղի ընկերները թող մտածեն այդ մասին»։ Բառին իսկական առումով տերվիշ մըն էր։ Ի՛նչ սորվեցուց մեզի թէ հնչակեան մը պէտք է համոզումով կուսակցական ըլլայ և ոչ թէ նկատումով։

Ընկ. Փարամազ ատեն մը մնաց Մեզիրէ, Գործադիրին հետ միասին

կարեւոր աշխատանքներ տարաւ ու իր առաքելութիւնը լրացուցած՝ կրկին մեկնեցաւ Տիգրանակերտ։

Քաղաքի Հնչակեան կուսակցութիւնը իր գործունէութիւնը յաջողութեամբ կը կատարէր։ Լսարանական Յանձնախումբը իւրաքանչիւր Կիրակի համար բանախօս ընկեր մը և կամ համակիր մը կը հրաւիրէր որ Սմբատեան լսարանէն խօսի։ Ընկերներ Յակոբ Տէր Պետրոսեան, Ասատուր Էլճանեան, Լեւոն Մարտիրոսեան, Յովհաննէս Դաւիթեան, և Տէր Վարդան քհնյ. Արսլանեան իրենց շինիչ նիւթերով և առինքնող ոճերով ներկաներուն վրայ խոր տպաւորութիւն կը ձգէին։ Հասարակութիւնը սիրով և հաճոյքով կը հաւաքուէր մտիկ ընելու համար։

Քաղաքի Հնչակեան կուսակցութիւնը իր ծաղկումի փայլուն շրջանը ապրեցաւ մինչեւ 1914ի ամառը։ Աւա՜ղ, Թրքական զօրակոչը մեզ հիասթափեց։

Խարբերդ զինուորական 11րդ բանակավայրը ըլլալուն՝ բոլոր գաւառներէն և գիւղերէն խումբերով կու գային զինուորական տարիք ունեցողները (21—25 տարեկան), կ'արձանագրուէին և Հիւսէյնիկի ընդարձակ դաշտին վրայ զետեղուած հարիւրաւոր վրաններուն տակ կը տեղաւորուէին։

1914ի աշնան վերջին օրերն են։ Անակնկալօրէն իմացանք ընկերներ Փարամազի, Տօքթ. Պեննէի և միւս ընկերներուն ձերբակալուիլը՝ Պոլսոյ մէջ։ Հազիւ թէ մենք մեզ հաւաքեցինք ու ահա Խարբերդի Գործադիրի անդամներէն Մկրտիչ Երէցեան չղթայակապ Էլ Ազիզէն Պոլիս բերուեցաւ, որ հետագային մեր քսան նահատակներուն մաս կազմեց՝ կախաղան բարձրանալով։

Հայ ժողովուրդին հոգեկան վիճակը իր վատթարագոյնին հասաւ։ Վախը, հոգը և մտածմունքը յուսահատութեան եզրին հասցուցին հայութիւնը։ Զինուորութենէ փախուստ տալը կը դնդակահարուէր. այս պատճառաւ ամէն ոք որ զինուորական տարիքի մէջ էր, ժամ առաջ կ'երթար և կ'արձանագրուէր։ Քէօրփէ գիւղացի երկու հնչակեան ընկերներ որպէս զինուորական դասալիք ձերբակալուեցան և Մեզրէի զօրանոցին մէջ հրապարակաւ հրացանազարկ եղան։

Սահեցան տխուր ամիսներ ու 1915ի Զատիկն ալ անցաւ անշուք։ Ամէն մարդ իր ճակատագիրը կ'ողբայ, առանց գիտնալու թէ վաղը ի՜նչ անակընկալներու առջեւ պիտի գտնուի։

1915ի Ապրիլի վերջին շաբաթն է։ Կէսօրէ ետք անակնկալօրէն ձերբակալուեցան Տէր Վարդան քհնյ. Արսլանեան, Փրոֆ. Թենեքեճեան, Փրոֆ. Կ. Սողիկեան, Հաճի Յակոբ Ֆերմանեան, Արմենակ Թեվրիզեան, Թումաճան Թումաճանեան և Տրդատ Ճիկերճեան։ Գէորգ Վարդիկեան, Յովսէփ Մալեմեզեան, Պաղտասար Թուրունճեան, Յովակիմ Յովսէփեան և Պետրոս Տէր Պետրոսեան։ Այս բոլորին ձերբակալման շարժառիթ գոյութիւն չունէր, մի քանի օրէն ազատ կը ձգուին ըսելով՝ բանտարկուեցան։ Յաջորդ օրը իմացանք որ Մեզրէի և գիւղերու մէջ ալ անուանի հայեր ձերբակալուած և բանտարկուած են։ Այս եղածները տեսնելով, ամէն հայ եզրակացութիւն մը հանեց, բայց սա մէկը որոշ էր, որ բանտէն դուրս մնացողները կենդանի մեռելներ էին։ Խրախուսող, քաջալերող անհատը կը պակսէր, բարոյական կորով չէր մնացած, իւրաքանչիւրը իր կեանքին վրայ կը դուրգուրար։

Մենք կը սպասէինք, որ բանտարկուածները քանի մը օրէն ազատ կը ձգուէին. բայց ահա սկսաւ բանտարկեալներուն տանջանքը — ծեծ, խաչտանգում, եղունգ քաշել, մօրուք փետել, խաշած հաւկիթ զետեղել անութներուն տակ, գլուխը մամուլի մէջ առնել ու սեղմել, ոտքերէն վար կախել, կռնակին վրայ լուցկի այրել, եւայլն. ամենահասարակ չարչարանքը փայտի հարուած տեղալն էր: Այս ամէնը կ'ըլլային բոլոր բանտերուն մէջ անխտիր:

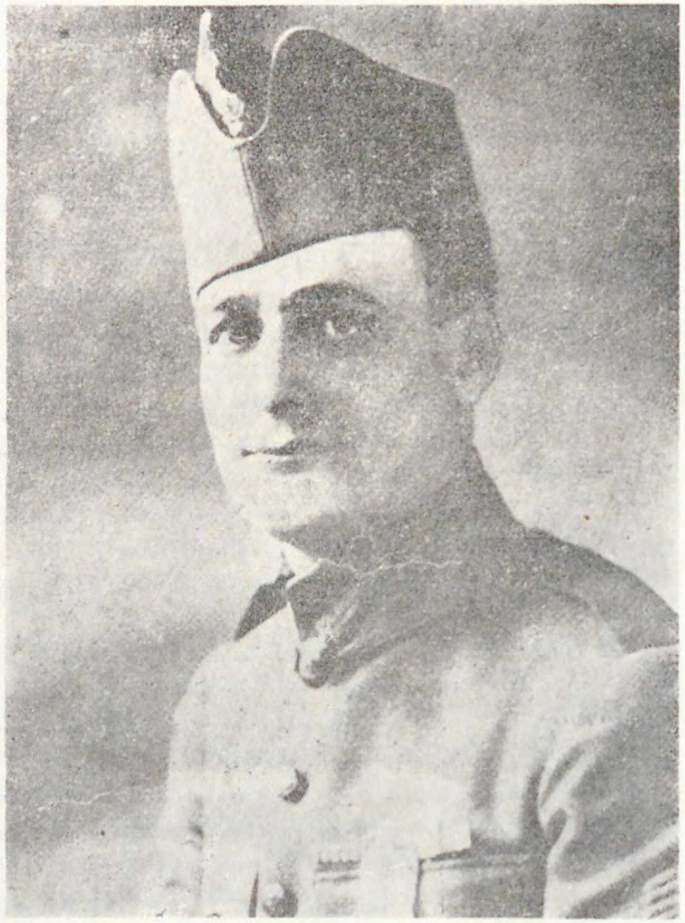

ԸՆԿ. ԳԵՈՐԳ ՏԵՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Խարբերդի Վերին Մեզիրեցի ընկեր, որ Փարամազի ձեռքով մկրտուած է Հնչակեան: Ազգ. Կեդրոնական վարժարանէն ետք կ'անցնի Եգիպտոս եւ ապա Ամերիկա, Արարայի կամաւորական խումբի մէջ յիսնապետ կը նշանակուի, կը մասնակցի հերոսական բոլոր կռիւներուն: Ամերիկայի մէջ զոհ կ'երթայ Ատլանտեանի ամեհի ալիքներուն: Ամէն տեղ եղած է պարտաճանաչ հնչակեան զինուոր: Յարգանք՝ անձնուէր ընկերոջ մաքուր յիշատակին:

Քաղաքի երբեմնի չէն հայութենէն մնացին միայն քանի մը հայ արհեստաւորներ՝ իրենց ընտանիքներով՝ կառավարութեան պաշտպանութեան տակ. անոնցմէ զատ ալ, մեզի նման մի-քանիներ բոլորովին պահուածներ՝ տարիներով, մինչեւ զինադադար մնացողներն ալ դուրս ելան:

Հոս կ'արժէ յիշատակել Տերսիմի քիւրտ աղաներուն հերոսական կեցուածքը՝ հայերուն հանդէպ: Լման 10.000 հայութիւն իրենց մօտ պահեցին մինչեւ ռուս բանակին Երզնկա գալը, անկէ ետք մաս առ մաս տարին ու յանձնեցին ռուս բանակին:

Զինադադարէն ետք, ամերիկեան ՐԻԼԻՖը քաղաքին ու գիւղերուն մէջ հաստատեց որբանոցներ, ուր պատսպարուեցան հազարաւոր հայ երկսեռ որբեր, նոյնպէս՝ արհեստանոցներ, ուր աշխատանքի լծուեցան երիտասարդներ՝ թէ՛ արհեստ սորվելով եւ թէ դրամ շահելով:

Այս որբանոցներուն մէջ պատսպարուող որբերը հաւաքուեցան գիւղերէն եւ շրջակայ գաւառներէն. քիւրտերուն եւ արաբներուն մօտ պաշտպանութիւն գտնուողներն ալ առիթէն օգտուելով եկան ու միացան իրենց արենակիցներուն:

1920ին, Գիւտ Սրբազանի Խարբերդի Առաջնորդութեան շրջանին բացուեցաւ նաեւ ազգային որբանոց մը: Հոս աւելի զարկ տրուեցաւ Թուրք հարէմներէն եկած կամ փախած կիներու պաշտպանութեան: Գիւտ Սրբազան քաջաբար կառավարեց ու պաշտպանեց որբանոցն ու հայութիւնը:

1922 Թուականի վերջերը՝ արտագաղթը սկսաւ եւ ամբողջ հայութիւնը, որբանոցով ու արհեստանոցով դուրս ելան Խարբերդէն, ուղղուելով՝ դէպի Սուրիա եւ այլուր, ամայացնելով Խարբերդ քաղաքը եւ յարակից մէկ երկու գիւղերը:

Այժմ Խարբերդ քաղաքը գոյութիւն չունի բնաւ. երբեմնի 3000 երկսեռ ուսանողութիւն հաշուող քաղաքը անմարդաբնակ դարձած է: Հայոց չէնքերը, ամերիկեան բոլոր հաստատութիւնները քարուքանդ եղած են Թուրքերու կողմէ, առանց օգտագործելու այն գեղեցիկ չէնքերը, որոնք որպէս դպրոց՝ տիպար էին, իսկ իրենց «մեարեսէները» միջնադարեան ոճով կառուցուած պարզ չէնքեր:

Հայութեան հեռանալէն ետք, քաղաքի Թուրքերը չկարողանալով առանձինն ապրիլ՝ ամփոփուած լքած են իրենց սեփական տուները եւ զբաղումները ու գացած են Մեզիրէ: Ինչպէս հայերուն՝ իրենց ալ տուները քար ու քանդ ըրած են եւ այժմ չկան ո՛չ տուն եւ ոչ բնակչութիւն, լքած են քաղաքի սոխակները, ու կը վայեն բուերը միայն՝ քաղաքի աւերակներուն վրայ:

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԽԱՐԲԵՐԴԻ ՇՐՋԱՆԻ ՄԻՒՍ ԿԵԴՐՈՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ —ՀԻՒՍԷՅՆԻԿ

Խարբերդի շրջանին մէջ քանի մը հայաշատ կեդրոններ, հինէն սկըսեալ, ունեցած են Հնչակեան մասնաճիւղեր, որոնք աւելի կամ նուազ չափով նպաստած են յեղափոխական շարժումներուն: Անոնցմէ է Հիւսէյնիկ գիւղը, որ ունէր շուրջ 800 տուն հայ եւ 200 տուն Թուրք բնակչութիւն: Հայերը գրեթէ ամբողջութեամբ մշակներ էին, որոնք Թուրք եւ քիւրտ հողատէրերու կալուածները կը մշակէին:

1895ի տարիները, երբ տակաւին ծանօթ ջարդը տեղի ունեցած չէր, Հիւսէյնիկի մէջ կազմուեցան քանի մը Հնչակեան բջիջներ, ծանօթ վեթերան հնչակեան՝ Ազարիկ Գոլոյեանի ձեռքով: Այդ բջիջներէն հետագային կազմուեցաւ տեղւոյն մասնաճիւղը:

Ազարիկ Գոլոյեան եղած է ո՛չ միայն այդ բջիջներուն ու մասնաճիւղին կազմակերպիչը, այլ նաեւ՝ յեղափոխականներու դաստիարակը, անոնց մարզիչը, որուն աշակերտները կը սեպուին Մանուկ Գզիրեանի, Մուրատ Մուրատեանի, Սարգիս Մելոնեանի, Կարապետ Թաշճեանի եւ Մարգար Նաճարեանի պէս քաջամարտիկներ եւ անձնազոհ գործիչներ:

Ազարիկ Գոլոյեան հաստատած էր զինավարժական փորձեր, որոնց կը հետեւէին գիւղին երիտասարդները եւ որոնց զէնք կը հայթայթէր նոյնինքն Գոլոյեան, հայ հարուստներէն հանգանակած դրամներով ձեռք բերուած:

Ունէր նաեւ իր խմորատիպ թերթը, որով՝ հրահանգներ կուտար երի-

տասարդներուն զէնքի գործածութեան և ինքնապաշտպանութեան մասին։ Անոր շնորհիւ էր, որ Հիւսէյնիկը հերոսական դիմադրութիւն ցոյց կու տայ 1895ի դէպքի ատեն, ամէնուն հիացմունքին արժանանալով։

Սահմանադրութենէն ետք, Հիւսէյնիկ կը հաւաքուին դաշնակցական ղեկավարներ, ինչպէս՝ Կովառւնցի Մուրատը, Պոնաբարթեանը և Կարօ Պասթըրմաճեանը, որոնք՝ ատեն մը քնացուցին Հիւսէյնիկցի երիտասարդութիւնը իրենց Սահմանադրական քարոզչութիւններով, որոնց հետեւանքը այն եղաւ, որ մինչ 1895ի դէպքերու ատեն այդ միեւնոյն երիտասարդութիւնը անմահացաւ իր հերոսական դիմադրական կռիւներով, մեծ եղեռնի ատեն ոչխարներու պէս սպանդանոց քշուեցաւ։ Յայտնի է թէ ինչպէս կառավարութիւնը՝ կարմիր Խոնախ կոչուած հսկայ շէնքին մէջ կը հաւաքէ երիտասարդութիւնը և առաջաւոր մարդիկը և շէնքը կրակի կու տայ, մէջինները ողջ-ողջ այրելով... գնդակ խնայած ըլլալու համար...։

ՉԱՐՍԱՆՃԱՔԻ ՇՐՋԱՆ

Խարբերդի այս շրջանը հարուստ է իր պտղաբերութեամբ, սակայն անոր տէրերը նորէն Թուրք և քիւրտ հողատէրերը եղած են։

Գիւղերու մէջ՝ քիւրտ պէկերը կը վարէին սանձարձակ իշխանութիւն և անոնց ձեռքն էր հայ գիւղացիին ինչքն ու պատիւը, որոնց հետ կը խաղային իրենց քմահաճոյքով։

Քիչ մը տարբեր եղած է կացութիւնը գիւղաքաղաքներուն մէջ, ուր պէկերու և աղաներու իշխանութիւնը բացարձակ չէր. մանաւանդ արհեստաւոր և առեւտրական դասակարգերը բոլորովին զերծ էին անոնց կողմէ եղած կաշկանդումներէն, բայց ոչ կառավարական լուծէն։

Հնչակեան կուսակցութիւնը այս շրջանը մուտ գործած է Մեծկերտի մէջ առաջին անգամ 1901ին, Պետրոս Մարսուպ Մինասեանի միջոցով, իր հետ ունենալով Եփրատ Գոլէճի ուսանող Սիմոն Հայրապետեանի գործակցութիւնը։ Այս երկուքի ջանքերով կը կազմուին նախ Մեծկերտի և ապա Բերրիի մէջ Հնչակեան մասնաճիւղեր։

Խարբերդի շրջանի մէկ ուրիշ գիւղը, ուր Հնչակեան զօրաւոր մասնաճիւղ եղած է, կը կոչուի Քէօրփէ։

Զատ հայաբնակ այս գիւղը Թուրք լրտեսներու աչքէն հեռու մնացած է և հոն ապաստան կը գտնէին եղեր հայ յեղափոխական գործիչները, երբեմն չարչիի կամ մուրացիկի դիմակին տակ։ Յեղափոխական գործիչներու ներկայութիւնը գիւղին մէջ պատճառ դարձած է որ շատ կանուխէն հոն կազմակերպուին զինուած խումբեր, որոնք կը գտնուէին Հնչակեան դրօշին տակ։

1895ի դէպքին ատեն, այս խումբերը փրկարար դեր կը կատարեն՝ ետ մղելով կատաղած Թուրք խուժանին քանի մը յարձակումները։ Հոս ալ, ինչպէս Թուրքիոյ շատ մը մասերուն մէջ, հակայեղափոխական «երեւելիները», Թուրքը չզայրացնելու «խոհեմութեամբ»՝ կը բարոյալքեն ժողովուրդը, դադրեցնել կու տան դիմադրութիւնը և կ'ենթարկուին անխնայ թալանի ու կոտորածի։

Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, Հնչակեան կուսակցութիւնը կը սկսի ազատ գործունէութեան և իր հսկողութեան տակ կ'առնէ ամբողջ գիւղը, որ կը ճանչցուի որպէս Հնչակեան գիւղ։ Ամերիկայէն և այլ տեղերէ հոն գացող ուրիշ կուսակցութիւններու պատկանողներն անգամ, գիւղ մտնելէ ետք ինքզինքնին Հնչակեան կը զգային, ինչպէս կը վկայեն քանի մը յուշագրողներ։

Կամաւորական շարժման ժամանակ Ամերիկայէն կամաւոր գացած են Կովկաս՝ քանի մը Քէօրփէ գիւղացիներ, ինչպէս Սարգիս Եղիազարեան, Ներսէս Սարգիսեան, իսկ Կիլիկեան կամաւորներու խումբին մէջ մտած են՝ Նիկողոս Պօղոսեան, Աբրահամ Տէր Գրիգորեան, Եղիա Ասլանեան, Սուքիաս Շապոյեան, Գրիգոր Շապոյեան, Մեսրոպ Պօյաճեան, Պօղոս Փայէլեան, Գաբրիէլ Պապաճանեան։ Ասոնցմէ Նիկողոս Պօղոսեան ծանրօրէն վիրաւորուած է Մարաշի կռիւներու ատեն։

Մեծ Եղեռնի ատեն Քէօրփէ գիւղին երիտասարդութիւնը ամբողջովին զինուորագրուած ըլլալով օսմանեան բանակին, ժողովուրդը մնացած էր բոլորովին անպաշտպան և զուրկ դիմադրական որեւէ միջոցէ։

ԽՈՒԼԱԳԻՒՂ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Խարբերդի պատմութեան մէջ Խուլագիւղը պէտք է որ իր արժանաւոր տեղը գրաւէ, որովհետեւ ան եղած էր Հնչակեան կուսակցութեան ամրակուռ բերդերէն մէկը։

Խուլագիւղը 250 տուներէ բաղկացած հայաբնակ գիւղ մըն էր, որ կը գտնուի Խարբերդ-Մեզիրէի արեւմտեան կողմը՝ գրեթէ մէկ ժամուան քալելու ճամբու մը հեռաւորութեան վրայ, Հայոց բարձրավանդակէն իջնող Եփրատ գետի արմուկին մէջտեղը։ Գիւղէն դէպի արեւմուտք՝ ութը ժամ քալելով մարդ կը հասնի Եփրատի ափունքը։

ԸՆԿ. ՍԱՐԳԻՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Խուլագիւղը ունէր նշանաւոր վանք մը, որ սկիզբէն ի վեր կը կոչուէր Մովսիսավանք, գիւղէն 20 վայրկեան հեռու, սքանչելի դիրքի մը վրայ կառուցուած և պարտէզներով, այգիներով ու բարեբեր արտերով շրջապատուած։ Սահմանադրութենէն առաջ վանքի տեսուչ կարգուած էր Լեւոն էֆ. Միսաքեանը, որ ապաստարան չտուաւ Յակոբ-Յարէթի և կառավարութեան մատնեց զանոնք և ատով պատճառ դարձաւ անոնց թափառումին ու ապա Սորսիւրի մէջ անոնց ձերբակալութեան։

Խուլավանքի տեղը հայոց նախաքրիստոնէական շրջանին՝ կռապաշտական հանդիսութիւններու կեդրոնավայրը ըլլալ կը կարծուի: Պատուելի Եղիան, որ հնագիտական հետախուզութիւններ կատարած է, կը հաւաստիացնէր թէ Խուլագիւղի անունը եկած է Խուլա *անուն քաջամարտիկ հերոսէ մը, որ կռուած է սառրացիներու դէմ ու պարտուած:*

1895*ի դէպքէն առաջ, Միացեալ Ընկերութեան կողմէ որբանոց մը և դպրոց մը հիմնուած էր Խուլավանքին մէջ, որուն վերատեսուչն էր Պ. Ապահը, այն պատկառազդու մեծ մարդը, որ հիմերը դրաւ Հնչակեան կուսակցութեան յեղափոխական գաղտնի կազմակերպութեան: Անոր առաջին աշակերտը եղաւ Գէորգ քհնյ. Տէր Ղուկասեանը, որ իր կրօնական կոչումին միացուց յեղափոխական մարդու պարտաւորութիւնը: Տարիներ շարունակ ան եղաւ Խուլավանքի վանահայրը. ան պատրաստ էր երկու հնչակեան հերոսները պատսպարելու՝ օրերով ու ամիսներով՝ եթէ Լեւոն էֆ. Միսաքեան կոչուած դաւաճանը չմատնէր:* Թող [illegible]

Խուլագիւղը ունէր երկու դպրոց՝ լուսաւորչական և բողոքական դըպրոցներ, առանձին առանձին, երկուքն ալ բարձր աստիճանի դպրոցներ: Լուսաւորչական վարժարանի ուսուցիչներն եղած են նախապէս Խուլագիւղցի Թոփալ Գափամոս, բալուցի Ոջլու վարժապետը, Համբարձում վարժապետը, Արշաւիր Իգնատիոսեան, Կարապետ վարժապետ, Լեւոն Մարտիրոսեան, Ս. Սարգիսեան: Այս վերջինը 1915ի տեղահանութեան ատեն, առաջին մարդն եղաւ որ Թուրք կառավարութիւնը ձերբակալեց և անմիջապէս սպաննեց՝ որպէս գործունեայ Հնչակեան:

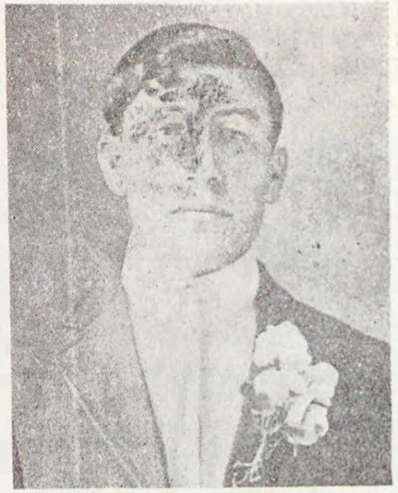

ԸՆԿ. ՍԵԴՐԱՔ ՏԷՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Խարբերդի Խուլագիւղէն: 1909ին կ՚անցնի Ամերիկա եւ կը հաստատուի Րէյսինի մէջ, ուր կ'արձանագրուի Հնչակեան: 1915ին կ'արձանագրուի կամաւորական Ա. խումբին եւ կը մեկնի Կովկաս: Ան սիրուած էր բոլոր ընկերներէն իբր պարտաճանաչ զինուոր:

Սեդրակ յանդուգն կռուող մըն էր եւ միշտ կը գտնուէր առաջին գիծերուն վրայ, որպէսզի լրտեսէ թշնամիին դիրքերը:

Օր մը սակայն զոհ կ'երթայ թշնամիին գնդակին:

Յարգա՜նք իր յիշատակին:

1895*ի դէպքին, Խուլագիւղը շատ զոհեր չտուաւ, Թուրք աղաներն ու պէկերը, որոնք տէրն էին գիւղի հողերուն, պաշտպանեցին գիւղացիները, ոչ թէ որպէս մարդասիրական պարտականութիւն, այլ իրենց շահերուն սիրոյն. գիւղացիք երբ կոտորուէին, կը ցամքէր անոնց եկամուտի աղբիւրը: Անոնք արդէն տեսակ մը կառավարութիւն կազմեր էին, կը շահագործէին իրենց «մուրապա»ները, հարկեր կը հաւաքէին, իրենց ուզած ձեւի հարստահարութիւնները կը շարունակէին անպատիժ: Անոնց համար սարուկներ պէտք էր ու սարուկները պահել ուզեցին: Բայց* 1915—1916*ին, իրերը տարբեր հանգամանք առացան: Թուրք կառավարութիւնը այլեւս թոյլ չտուաւ որ որեւէ պաշտպանութեան փորձ երեւան գայ. հայը ապերախտ էր, անցեր էր թշնամիին կողմը: Ասկէ զատ կար ուրիշ կարեւոր պարագայ մը, որուն համար* 1895*ին մարդասէր Թուրք աղաներն ու պէկերը նոյնը չէին մտածեր:*

Ամերիկեան միսիոնարներու Խարբերդ մուտքը՝ Ամերիկան հայերու աչքին դարձուցեր էր տեսակ մը դրախտավայր: Երեւան եկան գաղտնի միջնորդներ, որոնք գաղտնի ճամբաներով Ամերիկա կը փախցնէին Նոր Աշխարհի երազով խանդավառուած երիտասարդներն ու մարդերը: Եւ պէտք է ըսել որ Խարբերդի որեւէ գիւղ չունեցաւ այնքան պանդուխտներ որքան՝ Խուլագիւղը: Այս իրողութիւնը օգտակար եղաւ այն բանով, որ մեր պանդուխտները լծուելով չարքաշ աշխատանքի, զրկանքի գնով իրենց խնայած դրամները կը ղրկէին իրենց հողագործ ծընողաց, որոնք կամաց կամաց Թուրք աղաներէն ու պէկերէն գնեցին անոնց հողերը և չէզոքացուցին անոնց բռնապետական ազդեցութիւնը: Սահմանադրութենէն առաջ մանաւանդ՝ երբ պանդուխտները վերադարձան իրենց հայրենի երկիրը, Միացեալ հողերը եւս անցան գիւղացիներուն ձեռքը, որով Թուրք աղաներու և պէկերու անխիղճ շահատակութեանց վերջ տրուեցաւ. ա՛յս էր գլխաւոր պատճառը, որուն համար անոնք այլեւս 1915*ի ջարդի ու տեղահանութեան օրերուն հայերը պաշտպանել չուզեցին:*

Հնչակեան կուսակցութիւնը մեծ աշխատանք տարած էր ժողովուրդը

ԸՆԿԵՐՆԵՐ Ն. ԿԱՐՈՒԿԵԱՆ, Ա. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, ՅՈՎՀ. ԿԱՐՈՒԿԵԱՆ

Ընկ. Նշան Կարուկեան՝ Խուլագիւղցի, 1900ին կը մեկնի Ամերիկա: Կը մնայ Թրոյ, Նիւ Եորք անդամակցելով Հնչակեան մասնաճիւղին: Կը հաստատուի Վոքեկըն, կը դառնայ յաջող փրոփականտիստ: Օսմանեան Սահմանադրութեան օրերուն կ'անցնի հայրենիք եւ կը լծուի կուսակցական կազմակերպութեան: Խուլագիւղի երիտասարդները գիտցան գործածել զէնքերնին թշնամիին դէմ եւ տալ նուազ զոհեր:

Յովհ. Կարուկեան ծնած է Խուլագիւղ: 1909ին Նշանին հետ կը մեկնի Ամերիկա եւ կը մասնակցի Հնչակեան մասնաճիւղերուն: Ընկերներ Յովհաննէս Նշան եւ Պարսամ Մոսիկեան կը վերադառնան հայրենիք եւ Խուլագիւղի մէջ կը կազմակերպեն դասախօսութիւններ: Ընդհանուր եղեռնին՝ թուրքերու կողմէ կը փեռեկտուին հարիւրաւոր երիտասարդներու հետ: Բի՜ւր յարգանք անոնց յիշատակին:

ինքնապաշտպանութեան գծով պատրաստելու՝ փոթորկոտ օրերուն համար։ Եւ սակայն յանկարծակի երեւան եկած դէպքերը գահավիժօրէն այնպիսի անըսպասելի անակնկալներու առջեւ դրին հայերը, որ անոնք ժամանակ չունեցան իրենց կեանքը սուղ ծախելու մասին մտածել։ Թուրք կառավարութիւնը նախ քաղաքի մեր կուսակցական առաջնորդները մէջտեղէն վերցուց, ապա յանկարծ գիւղը պաշարման շղթայի մէջ առաւ. հաւաքեց տուներէն բոլոր զէնքերը, նոյնիսկ մսի դանակները։ Պատերազմ կար, կառավարութիւնը պէտք ունէր զէնքի, պէտք ունէր երկաթի ու պողպատի և հայերը պէտք էր օգնէին կառավարութեան։ Երիտասարդները արդէն զինուորագրուած էին օսմանեան բանակին մէջ. լուր տարածուեցաւ որ անոնք պիտի վերադառնային իրենց տուները, որովհետեւ բանակին թիկունքը զօրացնող աշխատաւորներու պէտք էին։

Անմահն Փարամազ, որ 1911ին Խարբերդ եկեր էր և այցելեր էր նաև Խուլագիւղի ընկերներուն, ըսեր էր. «Թուրք կառավարութիւնը պառնիկ կառավարութիւն է, նրա խօսքերուն հաւատք ընծայելու չէ։ Ձեր հաւատքը կեդրոնացած պահելու էք միայն ու միայն կազմակերպուած ուժերու վրայ. այդ ուժերն են որ պիտի առաջնորդեն ժողովուրդը երբ վրայ հասնի կենաց և մահու վճռորոշման ժամը»։ Բայց աւա՜ղ, մեր գիւղացիք մոռցեր էին յեղափոխական առաքեալին խօսքերը...։ Անոնք շուարեցան և խաբուեցան։ Եւ Խարբերդի մէջ, ինչպէս նաև այլ տեղեր, Խուլագիւղի մէջ հայերը ոչխարի պէս առաջնորդուեցան սպանդանոց. փոխանակ մարդու պէս մեռնելու։ Մեռան ոչխարի պէս, իսկ ողջ մնացողները կէս առ կէս կոտորուեցան տեղահանութեան ճամբուն վրայ։ Գիւղին մէջ մնացին միայն բուեր՝ աւերակները ողբալու համար։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՔՂԻԻ ՄԷՋ

1872 թուականներուն Կ. Պոլսէն Բարձրհայք կ'երթայ խորհրդաւոր անձնաւորութիւն մը՝ Մեչուխեչեան անունով, իսկական անուամբ Յարութիւն Սվաճեան և անձամբ կը քննէ գաւառի հայութեան տարաբախտ կացութիւնը։

Հայրենասէր և իր ժամանակուան իրատեսութեամբ լեցուած այս պատուական հայորդին՝ թրքական զրկանքներուն ենթարկուող գաւառի հայութեան կը ներշնչէ կորով, հաւատք և միասնական ընդդիմութիւն՝ թուրք և քիւրտ տերեպէյիներու բռնադատումներուն դէմ։ Սվաճեանի ցուցմունքներով և թելադրութեամբ գաւառի հայութեան բողոքները կը լեցնեն Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանը։

Այս խորհրդաւոր անձնաւորութեան սրտոտութիւնն ու սրտացաւութիւնը կորով և հաւատք կը ներշնչեն տանջուող գաւառցի հայութեան։ Հայկական նահանգին մէջ անդորրութիւն յառաջացնելու միակ միջոցը, Սվաճեանի հայեացքով՝ հայոց վրայ ի գործ դրուած բռնութիւններն ու բռնադատումները վաւերական բողոքագրերով եւրոպական քրիստոնեայ տէրութեանց ներկայացնելն է։ Սվաճեանի տեսութեամբ՝ Հայկական իրաւանց պաշտպանութիւնը գալու է Ռուսիայէն և Անգլիայէն...։

Այս անկիւնէն դիտելով՝ Սվաճեան Քղիի Առաջնորդարանին հետ համախորհուրդ, գումարել կու տան Քղիի Գաւառական ժողովը, ուր կը հաստատուին Քղիի տերեպէյիներու հարստահարութեանց և բռնադրումանց դէմ բողոքագրերը, որոնց մէկ օրինակը յանձնուելու էր Կարնոյ ռուսական հիւպատոսին, մէկ օրինակը Տիգրանակերտի անգլիական հիւպատոսին, իսկ օրինակ մըն ալ ղրկուելու էր Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքին։

Երկու վստահելի սուրհանդակներ՝ քաղաքցի Յակոբ Սիրունեանը կ'ուղարկուի Կարին, իսկ օրօրցի մետաքսագործ Իկիթխան Թելյեանը՝ Տիգրանակերտ։ Այս սուրհանդակները պաշտօն կ'ունենան տեղւոյն Առաջնորդին ընկերակցութեամբ բողոքագիրը ներկայացնել պատկան հիւպատոսներուն։

Կարնոյ ռուսական հիւպատոսը հայոց Առաջնորդին կը յայտնէ հետեւեալը.— «Ձեր բողոքագիրը ներկայացնելու եմ (ուղարկել) իմ կառավարութեան, եթէ հրահանգ ստանամ, կ'իմացնեմ ձեզի»։

Տիգրանակերտի անգլիական հիւպատոսը արտակարգ հետաքրքրութեամբ եղելութիւնը կ'իմացնէ Կ. Պոլսոյ Անգլիոյ դեսպանին, խնդրելով Առաջնորդէն, որ Իկիթխանը մէկ շաբաթ վար դնէ, մինչեւ որ իր կառավարութենէն հրահանգ ստանայ։

Կարճ ատենէն ուրախալի լուրը կը հասնի։ Անգլիական հիւպատոսը իր կառավարութեան հրահանգով՝ իր հայ տեղապահը, քիւրտ թարգմանը և Իկիթխանը երկու ոստիկաններու ընկերակցութեամբ ճամբայ կը դնէ՝ խնդիրները տեղւոյն վրայ քննելու և նորանոր փաստեր հաւաքելու համար։

Իկիթխան՝ թէ՛ ճանապարհներուն և թէ՛ տըմբլի և քուրմանճ քիւրտ լեզուներուն լաւածանօթ ըլլալուն՝ շատ մեծ դիւրութիւններ կ'ընծայէ հիւպատոսի տեղապահին։

Քննարկութիւնը կը սկսի Լըճճէի, Հայնիի և Ճապաղջուրի շրջաններէն ու կը հասնի Քղի։ «Ինկիլիզ»ի պաշտպանութիւնը տեսնող ճնշուած հայութիւնը զգալապէս կ'ուժաւորուի և բոլորուելով հիւպատոսի տեղապահին շուրջը, անոր ցուցմունքներով կը ստորագրէ նորանոր բողոքագիրներ, տալով բռնադրող տերեպէյիներու անունները, հողամասերու տարածութիւնները և իւրացման մօտաւոր թուականները։ Քաջալերուելով Անգլիոյ հիւպատոսի տեղապահի հաստատամտութենէն, ոմանք դատարան կը դիմեն իրենցմէ խլուած հողերը պահանջելու համար։

Անակնկալի եկած և շփոթութեան մատնուած տերեպէյիներէն մի քանին՝ բռնադրուած հողերէն մէկ մասը կը վերադարձնեն։

Իր ձիու խուրջինը հայոց բողոքներու ծրարներով ծանրաբեռնող Անգլիոյ հիւպատոսին հայ փոխանորդը, որ կը կարծուի ըլլալ քրտահայ Վերապատուելի Թովմաս Պօյաճեանը, միամտութիւնը կ'ունենայ կարծել թէ «ծովերու հզօր թագուհի Անգլիան՝ քրիստոնէական պարտականութեամբ՝ հայ քրիստոնեան պիտի ազատագրէր թրքական բռնակալութենէն»... և իր հաստատ համոզումը կը ներշնչէ զինքը շրջապատող հայերուն, որոնց ծնրադիր պաղատանքներուն ի պատասխան՝ Աստուած «խաչապաշտ Ինկիլիզը» ղրկած էր, հայոց տառապանքին վերջ տալու համար։ Փուճ փուճ խօսք.

Գիւղէ գիւղ շրջող անգլիական պատուիրակութեան փաստ հաւաքելու աշխատանքը՝ էապէս կը քաջալերէ հայութիւնը։ Կատարուած եղելութեան ի տես՝ գայրոյթի նոպայէ բռնուած տիրեպէյները և կառավարական պաշտօնեաները՝ հայերը զրպարտող բողոքի հեռագիրներ կը տեղացնեն Կարին և Պոլիս: Կացութիւնը կը ծանրանայ: Կարինէն կառավարական քննիչներ կու գան, բայց չեն կրնար կասեցնել Անգլիոյ հրամայած արձանագրութիւններու գործը:

Եւ օրին մէկը, իր գործը լրացնելէ ետք՝ Անգլիական Պատուիրակութիւնը կը մեկնի Քղիէն: Այնուհետեւ տեղի կ'ունենան նորանոր հարստահարութիւններ և հալածանքներ՝ առանձնապէս Քղիի հեռաւոր շրջաններուն մէջ:

Քիւրտ տիրեպէյները Զանաքճի, Աստղաբերդ և Օրօր գիւղերու հայոց ոչխարները լեռներէն կը քշեն և կ'անյայտացնեն: Թրքական դատարանը հայոց բացած դատերը «Վելիտ տէյիլ» (հակաօրինական) վճիռին կ'արժանացնէ: Օրօրցի Իկիթխան Թեւոյեանը՝ Հաճի պէյի կողմէ կը դանակոծուի և մահամերձ վիճակով անկողին կը նետուի: Ոստիկանութիւնը տուրք հաւաքելու պատրուակին տակ կը խուժէ հայ գիւղերը և գիւղացիներու եզը, ոչխարը և այլ ինչքերը կը խլէ և չնչին գիներով աճուրդի կը հանէ, քայքայելով հայ գիւղացիին ողորմելի տնտեսութիւնը: Թրքական ոստիկանութեան այս բարբարոսութիւնը համազօր կ'ըլլայ ալան թալանի:

Անգլիացիներու մեկնումէն ետք՝ ոչ ոք կը համարձակի կառավարութեան դիմել բողոքի ձայն բարձրացնելու համար: Յուսահատ և լքուած, գիւղացին կը պարտաւորուի կարաւան առ կարաւան դիմել պանդխտութեան՝ փախստականի հանգամանքով: Ռուսական սահմաններու մօտերէն բռնուած քղեցի փախստականները կը կողոպտուին, կը ծեծուին և կը բանտարկուին: Իրենց ցնցոտի հագուստներէն իսկ մերկացած այդ ողորմելի զոհերը տառապանքի բաժակը ցմրուր ըմպելէ ետք՝ կը վերադառնան տուն: Եւ սակայն գիշերուան մթութեան ընթացքին, վարձատրուած քիւրտերու առաջնորդութեամբ՝ փախստականութիւնը կը շարունակուի: Այսպէս՝ անորակելի բռնագատումներու հետեւանքով՝ գաւառի հայութիւնը կաթիլ առ կաթիլ կը հեռանայ իր օճախէն, կը դիմէ պանդխտութեան, իր քայքայուած տան օգնութեան հասնելու նպատակով:

Անգլիական անձնակազմին ներքին նպատակին անտեղեակ՝ միամիտ հայութիւնը կրկնակի խաչելութեան կ'ենթարկուի՝ իր յայտնաբերած անվըստահութեան պատճառաւ: Սարքադրուած բողոքի փաստաթուղթերը՝ հետագային միայն Անգլիոյ շահերուն պիտի ծառայէին, առանց իսկ աննշան օգուտ մը ընձեռելու տառապակոծ հայութեան...:

ՆԱԽԱՕՐԵՐՈՒ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԸ ՔՂԻԻ ՄԷՋ

Քղեցի ապրող տարեցներու և մեկնող ընկերներու ձգած յստակ յուշերէն կը պատկերացուի նախաօրերու հնչակեան գործունէութիւնը:

1889ին Հնչակեան կուսակցութեան կեդրոնի անդամներէն Ռուբէն Խանազատը կ. Պոլիս գալով՝ հոն պանդուխտ գաւառացի հայերէն հնչակեան խումբեր կը կազմակերպէ: Քղի՝ Զանաքճի խմբապետ Առաքել Գաբրիէլեան կը ղեկավարէ քղեցի նորագիր հնչակեանները, որոնցմէ կը յիշուին Անդրէաս Մուրատեան, Պետրոս Պէյթէեան, Յարութիւն Աթէեան, Լեւոն Ծատուրեան, Սիրական Մուրատեան, Գալուստ և Յովհաննէս Օվոյեաններ, Ասլան և Առաքել Գաբրիէլեաններ և Զանաքճի գիւղացի՝ Սեդրակ Թաթոյեան և Ասլան Մարտոյեան. հետագային տանց կը միանան Պողոյց Կարօն, Վարդկանց Պօղոսը, Սիմոյց Գրիգորը, Տէրտրան Միքայէլը, Փաշոյց Միհրանը, Թաթոյց Խաչօն:

Խուլս գիւղացի Յարութիւն Աթէեանը որպէս լուսամիտ անձնաւորութիւն՝ Խանազատի կողմէ կը նշանակուի փրոփականտիստ և կարճ ատենէն կը դառնայ նշանաւոր կազմակերպիչ:

Յարութիւն Աթէեանի և Առաքել Գաբրիէլեանի ղեկավարութեամբ Զանաքճեցիներ՝ Սիրական Մուրատեան և Ասլան Գաբրիէլեան՝ կ. Պոլսոյ Բերա թաղին մօտիկ՝ Պերքար փողոցին մէջ դաշունահար կը սպաննեն մատնիչներ Մամբրէ վարդապետ և Արաբկիրցի Սեդրակը: Երկու ամիս ետք՝ նոյն տեռորիստները Բանկալթիի կամուրջին տակ՝ դարձեալ դաշունահար կը սպաննեն Նազըմ Փաշայի ամենասիրելի մի այլ լրտես հայ մատնիչ մը:

Վերջին տեռորին կը յաջորդեն զանգուածային ձերբակալութիւններ, որոնց մէջ կը գտնուի Սիրականը և Ասլանը: Հակառակ ֆիզիքական ամէն ձեւի ճնշումներու՝ հարցաքննութիւններէն ոչինչ դուրս կուգայ: Նազըմ կը կատղի: Որպէս պատիժ՝ ձերբակալուածներու կարեւոր մէկ մասը կ'աքսորուի իրենց ծննդավայրը: Պոլիսէն աքսորուած Յարութիւն Աթէեանը Քղիի մէջ կը լծուի կազմակերպչական աշխատանքի:

«ՄՈՒՐԱՑԻԿ» ՓՐՈՓԱԿԱՆՏԻՍԹՆԵՐ

Պոլիսէն աքսորուած Հնչակեանները իրենց հայրենի տունը հասնելուն զուգընթաց՝ «մուրացիկ» փրոփականտիսթներ կը յայտնագործուին գաւառները:

Զոյգ մուրացիկներէն մէկը որպէս կոյր, միւսը՝ որպէս մէկ ձեռքէն խեղանդամ՝ կոյրը առաջնորդելու համար՝ երկայն ձեռնափայտ մը մէջերնին բռնած՝ կը մտնեն հայ գիւղերը, կ'երգեն ազգային երգեր և վարպետութեամբ կը ցանեն յեղափոխական սերմեր: «Մուրացիկ» այս աշուղներէն ոմանք եկած են Երիզայի շրջանէն, իսկ ոմանք ալ Արաբկիրէն: Յեղափոխական աշուղներով՝ քնացած հայութիւնը արթնցնելու այս մեթոտին ակնաղբիւրը եղած է յայտնի կազմակերպիչ՝ Հնչակեան Շմաւոնը:

«Մուրացիկ» աշուղները կ'այցելեն Բալուի, Բերդի, Երիզայի, Պուլանուխի, Դերջանի և Մշոյ շրջաններու հայ գիւղերը: Քղիի հայաշատ բոլոր հայ գիւղերուն մէջ «Մուրացիկ» աշուղները առաւել կամ նուազ չափանիշով յաջողած են իրենց առաքելութեան մէջ, որոնց մեկնումէն ետք՝ տարածուած ոյժերը յեղափոխական նպատակին շուրջ համադրելու ղեկավար Մարմինին չգոյութենէն՝ նշանակալի արդիւնքի չեն հասած:

«Մուրացիկ» փրոփականտիսթները ժողովուրդին կողմէ անուանուած են «Ընկերութեան Տղաքը»: «Ընկերութեան Տղոց» մասին խորհրդաւոր զրոյցներ հասած են մինչեւ մեր օրերը: Զրոյցներէն ոմանք դարձեր են առասպելական, մարմնացումը երկաթակամ քաջութեան և ազգասիրութեան:

«ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՏՂՈՑ ԿԱԶՄԱԾ ՕՐԵՐԻ ԽՈՒՄԲԸ» ԵՒ ԽՄԲԱՊԵՏ ՊՕՂՈՍԸ.—

«Ընկերութեան Տղոց» Բղխի մէջ կազմակերպած խումբերուն ակներեւ ոյժերը եղած են Առէքի, Թեմրանի, Ճպղեղի, Աստղաբերդի և Օրերի խումբերը: Քանակական առաւելութեամբ Օրերի խումբը շահած է առաջնութիւն:

Իրենց գիւղի տէրէպէյիներու անօրինակ ճնշումներուն և բռնագրաւումներուն հետեւանքով՝ Օրերի հայ երիտասարդութիւնը ամբողջութեամբ անդամագրուած է «Ընկերութեան» աշուղ Ունանի ներշնչումներով: 32 անդամներէ բաղկացող Օրերի խումբին երդումը՝ գիշեր ատեն առնուած է՝ եկեղեցւոյ խորանին առջեւ: Արիստակէս քահանան հաղորդած և օրհնած է զանոնք: Կը յիշուին երեք խմբապետներ.— Առաքել Պօյաճեան, Երուանդ Տէր Ղուկասեան և Պօղոս Սերետէրեան:

Բռնագրաւումներու հետեւանքով հողազրկուած և այս երիտասարդութիւնը զինելու միջոցներէն զուրկ ըլլալով՝ կը փորձուին դիմել աւարառութեան, ճիշդ է ըսել գողութեան: Կը ծպտուին քիւրտի տարազով և կը կողոպտեն ճամբորդներ: Գիւղին մէջ և գիւղէն դուրս կ'անյայտանան ձիեր, կովեր և ոչխարներ: Կը կողոպտուին ջորեպաններ, գնչուներու խումբեր և ոչխարի հօտերը քշող քիւրտեր: Կը բացուին տուներ գիւղերէն: Ոմանք կը բռնուին, բայց գիւղի տէրէպէյիներին Ֆէյսալին կաշառք կերցնելով կ'ազատուին:

Սխալ ճանապարհի մէջ ինկող այս յեղափոխական խումբէն կարգ մը անդամներ կը հեռանան: Մնացածները զէնքը կը գործածեն իրենց անձնական հաշիւներուն: Մէկ քանի հասարակ հրացաններ ձեռք բերելէն ետք՝ կը դառնան ուտել-խմելու խմբակցութիւն: Այս պատճառաւ կը յառաջանան ներքին վէճեր: Վերջապէս, օր մըն ալ խմբապետ Պօղոսը կը սպաննէ խմբապետ Երուանդը, անբարոյականութեան մը պատճառով: Կը հրաժարին շատերը և խումբին թիւը կ'իջնէ 8-ի:

Յեղափոխական կոչումէն՝ անբարոյութեան հասնող այս ֆէյֆի խմբակին կ'ընկերանան Թեմրանի խումբէն կարգ մը երիտասարդներ՝ առաջնորդութեամբ խմբապետ Պօղոսին: Բարոյական անկման ոլորտներէն ընթացող Օրերի երիտասարդութեան մնացորդները՝ 1906 թուականին յանկարծ կը սթափին և ձեռք կ'առնեն իրենց ըրած յեղափոխական ուխտին նուիրական ճանապարհը:

Մինչեւ 1906 թուականը հողազրկուած գիւղացիութիւնը Օրօրի պէյերուն ձրի աշխատուոր կը դառնայ բռնութեամբ: Պէյերը իրենց սուխրա կը բռնադատեն տեղւոյն աղքատ թուրքերուն ու քիւրտերուն ալ: Սուխրան (անվճար, ձրի աշխատանք) կ'ընթանայ ծեծի ներքեւ: Կ'առեւանգուին ու կը բըռնաբարուին հայ կիներ: Կը բռնաբարուի նաեւ քրտուհի մը: Զարհուրանքի այս պահերուն տակ՝ աւազակապետի աստիճանի հասած խմբապետ Պօղոս Սերայտարեան կը փոթորկի և կը մտածէ սերմանել տնական տիպի ընդդիմութիւնը:

Պօղոսի համոզումներուն կը յարին թուրք և քիւրտ երիտասարդութիւնը: Պօղոսի ղեկավարութեամբ հայ, թուրք և քիւրտ երիտասարդութիւնը կը միանան և կը դադրեցնեն սուխրան...:

Պէյերու բռնի գրաւած հողերու մէկ մասը կը վերադարձնեն իրենց տէրերուն:

Վնասուց հատուցման դատ կը բանան պէյերու դէմ:

Պօղոսին կու տան գիւղապետութեան (րէս) իսկ Խամայիլ օղլու Աղալիին կու տան մխթարութեան պաշտօնը: Այս երկու գիւղապետներու միանական կեցուածքը անխախտ կը շարունակուի, որուն հետեւանքը կ'ըլլայ պէյերու անտեսականին քայքայումը և անոնց ազդեցութեան անկումը:

Հին օրերու Հնչակեան ուխտաւոր Խեւ Պօղոսը իրապէս հերոսացաւ իր օգտաշատ գործերով և Բղխի մէջ դարձաւ անուանի անձնաւորութիւն մը:

Օրօրի տէրէպէյիներու անկման ազդեցութիւնը ներգործեց Բղխի միւս տէրէպէյիներուն վրայ և բռնութիւնները մեղմացան՝ ըստ բաւականի:

1915 թուականի հայկական մեծ աղէտին առթիւ՝ Պօղոս կը ղեկավարէ Հնչակեան և Դաշնակցական 16 հոգիներու ըմբոստութիւնը՝ որոնք կ'ապաստանին Բղխի Շեքէր-Տաղի լեռները և երեք ամիս կը շարունակեն յուսահատական ընդդիմութիւնը: Քաղցի և ձմեռուան ցուրտի ազդեցութեան ներքեւ ոմանք կը մեռնին, ոմանք կը սպաննուին, երեք հոգի կը դիմեն դէպի Կովկաս և կ'ազատուին ռուսական բանակին շնորհիւ, իսկ Պօղոսը իր երկու ընկերներով կը ձերբակալուի և կը սպաննուի:

ԲՂԽԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆԸ

Պոլսէն աքսորուած ուսուցիչ Յարութիւն Աթէեանը և Թեմրանցի ակնյայտնի դաստիարակ Մամիկոն Վարժապետեանը լուրջ աշխատանքի կը լծուին Բղխի մէջ, մարմնաւորելու համար Հնչակեան կուսակցութիւնը: Այս երկու վեթերան ընկերներուն կ'օժանդակէ Բղխի երիտասարդ Առաջնորդ՝ Ներսէս վրդ. Խարախանեանը: Գում-Գապուի պատմական ցոյցին հետեւանքով Պոլսէն աքսորուած քղեցի հնչակեանները կ'ընկերակցին կազմակերպութեան և կ'ուժեղացնեն կուսակցութիւնը:

Բղխի գաւառապետ օնակցի Հաճի Հիւսէյն պէյը, ռայեա հայոց մէջ կը նշմարէ անմեկնելի համաձայնութիւն մը: Գաւառապետի թալանճի սատրկաններէն երկուքը հեռուոր շրջաններու մէջ ընդմիշտ կ'անյայտանան: Գողութիւններով և անբարոյական կենցաղներով զբաղուող պէյերու, «խուլամ» (ծառայ)ներէն ոմանք կ'ենթարկուին ծեծի: Տէրէպէյիներու հարստահարութեանց ընդդիմանալու համար, անհրաժեշտ կը համարուի կազմել Բղխի Հընչակեան Շրջանային Մարմինը հետեւեալ ընկերներով.— Պետրոս Շիրոյեան, Մարտիկ Վարժապետեան, Յովակիմ Ոսկերիչեան, Տիգրան Մալեան, Մեսրոպ Եվլարեան, Յարութիւն Աթէեան և Մամիկոն Վարժապետեան: Այս յեղափոխական մարմնոյն կը նախագահէ Առաջնորդ Ներսէս Վրդ. Խարախանեանը:

Ծերմաքցի Գրիգոր Մաղոյեանի մեքենագիտութեան ընդունակութեան շնորհիւ՝ գաղտնօրէն կը շինուին ըստ բաւականի հրացաններ: Կուսակցութեան կռնակը կը սկսի ամրանալ: Հայ մեծագոյն գիւղեր՝ Խուբս, Զանաքճի, Առէք, Ճերմաք և Աստղաբերդ միակամութեամբ կ'ընդդիմանան տէրէպէյիներուն և մանաւանդ կը թեթեւցնեն անոնց հարստահարիչ լուծը:

Բղխի հնչակեան խմբապետները եղած են՝ ընկերներ Մեսրոպ Մաթոսեան, Տիգրան Մալեան, Գէյլէն Սրգոյեան, Գրիգոր Մաղոյեան, Մեսրոպ

Էվարեան, Յովակիմ Ոսկերիչեան, Առաքել Պօյաճեան, Սիրական Մուրատեան, Գալուստ Օվայեան, Ներսէս Միրզայեան և Լեւոն Ծատուրեան:

Խմբակցական ժողովը կը մտադրէ Քէօմերի լեռները բարձրանալ և կռուիլ հարստահարիչներուն դէմ: Խմբապետներու այդ տաքարիւնութեան կ'ընդդիմանայ Շրջանային Մարմինը, շեշտելով զէնքի, ռազմամթերքի և պարէնի անբաւարարութիւնը: Անոնք կը սրտնեղին և կը մեկնին արտասահման:

ՇԱՐՔ ՄԸ ԴԷՊՔԵՐ ՔՂԻԻ ՄԷՋ

Քղիի բարձրահայեաց Աստուածածին վանքին հոգաբար Մեսրոպ Էվարեանին հակառակորդ՝ Հաճի Հիւսէյն պէյի խուժանները Ծերմաքի լեռնէն կը քշեն վանքի ոչխարներուն հօտը: Մեսրոպ և իր տղան կը կռուին քիւրտ աւազակներու հետ և կ'ազատեն հօտը: Վերադարձին՝ դարանակալ աւազակ մը կը սպաննէ Մեսրոպի տղան:

Օրօրցի փրոփականտիստ Փերեզակ Նիկողոս Նիկոյեանն ալ, Օսնակի պէյերու մարդոց կողմէ կը սպաննուի և կը կողոպտուի:

Այս երկու ոճիրները մեծ յուզում կը յառաջացնեն: Խաղի անունով գիւղի մօտ կը սպաննուի թուրք մը և կ'անյայտանայ անոր հրացանը: Կառավարութեան մօտ բողոքներ կը լեռնանան: Գաւառապետ Հիւսէյն պէյը ոստիկաններով կը ձերբակալէ Մարտիկ Վարժապետեանը, Յարութիւն Աթէեանը, Տիգրան Մավեանը և Մեսրոպ Էվարեանը որպէս խռովարարներ և կ'ուղարկէ Կարին:

Չորս հնչակեանները Կարնոյ բանտին մէջ կը խոշտանգուին թուրքերու յատուկ մեթոտներով, բայց ոչինչ կ'իմանան կազմակերպութեան գաղտնիքներու մասին: Իր բարկութենէն կատղած թուրք հարցաքննիչ պաշտօնեան մելանի կաղամարը յանկարծ կը ցրցքնէ Յարութիւն Աթէեանի աչքերուն մէջ, որու հետեւանքով երկու աչքերն ալ կը կուրնան:

Կարնոյ Առաջնորդ Մաղաքիայ Վրդ. Օրմանեանի միջամտութեամբ կուսակալը անձամբ կը հարցաքննէ չորս բանտարկեալները և ազատ կ'արձակէ զանոնք:

Աչագուրկ Յարութիւնը եկեղեցական երգեցողութեանց շատ հմուտ ըլլալուն՝ որպէս ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ Բալու, Տիգրանակերտ, Փերի և Մալաթիա: Աչագուրկ Յարութիւն Աթէեանը գաւառի լաւագոյն հնչակեան կազմակերպիչներէն մէկը կը դառնայ:

1894ի Սասնոյ ապստամբութեան ընթացքին խմբապետ Պօղոս Մուրատեանի առաջնորդութեամբ խումբ մը հնչակեաններ Քղիէն Սասուն կ'ուղեւորուին: Բայց խումբը Ս. Կարապետի վանքը հասած միջոցին՝ Սասնոյ ապստամբութիւնը վերջ գտած կ'ըլլայ:

1895-Ի ԴԷՊՔԵՐԸ ՔՂԻԻ ՄԷՋ

Հրաշքի համազօր իրողութիւն է որ, 1895ի հայկական կոտորածներու ընթացքին Քղիի մէջ ջարդ տեղի չունեցաւ:

Հեռաւոր անկիւններու փոքր գիւղերը ճիշդ է որ թալանուած են քիւրտերէն, սակայն բնակչութիւնը ջարդուած չէ: Քղիի կեդրոնական մասի հայաշատ գիւղերու և քաղաքի հայութիւնը ինքնապաշտպանութեան համար դիրք բռնած և համարեայ թէ առանց լուրջ կորուստներու, ազատուած է Սուլթան Համիտի՝ հայերը կոտորելու դժոխային արհաւիրքէն:

Կարիքը չկայ այս հրաշքին ամբողջական պատկերը ներկայացնելու, բայց անհրաժեշտ է նշել որ հնչակեան յեղափոխական գաղափարը Քղիի հայութեան ներշնչեր էր տոկունութիւն և կորով:

Քղիի չքաւոր թրքութիւնը կը կաղապարուի այն մտքով թէ՝ Քղիի հայութիւնը ուժեղ կերպով զինուած է: Կարգ մը վայրերու մէջ թուրքերէն և քիւրտերէն ոմանք պատահաբար լաւ զինուած հայերու հանդիպելով՝ այդ տպաւորութիւնը ստացեր են: Այսպիսի պատահական հանդիպումները եղած են նպաստաւոր, թշնամին տպաւորելու համար հայոց զօրութեան մասին: Բացի ասկէ, քղեցին իր ձեռնափայտով երբ յանդգնութեան բարձունքներէն կը քալէր, կը դառնար անվախ և երբ ջարդի վտանգն իսկ կ'արհամարհէ յանդգնութեամբ, տեղացի տերեպէյները տարակարծիք կը գտնուին քիւրտերու միջոցով գործադրել Սուլթանի հրամանը:

Իւրաքանչիւր գիւղի պաշտպանութիւնը իր երիտասարդութեան ձգուած ընթացքին՝ քղեցին առանց իր ոյժի ներքին գաղտնիքը թշնամիին ցուցնելու, խոհականութեամբ և պարզութեամբ ինքնապաշտպանութիւնը կ'ամրացնէ սքանչելի կարգապահութեամբ: Աշնան ժամանակին դաշտի աշխատանքը դադրեցնելով՝ հայ գիւղացիութիւնը տասնեակներու բաժնուելով, գիշեր և ցերեկ փոխն ի փոխ կը շրջէր և կը հսկէր՝ վտանգը կասեցնելու համար: Այս պատրաստութեան ընթացքին՝ քղեցին յայտնաբերած է յեղափոխական տիսիփլին և ամրակուռ կարգապահութիւն:

Քիւրտ ամբոխը թալանի ընչաքաղցութեամբ լեցուած՝ գիշերուան մութին փորձած է մտնել հարուստ հայ գիւղերէն՝ Խուբս, Զանաքճի և Թեմրան, բայց այդ խուժանին բոլոր փորձերը ձախողած են հայերու ինքնապաշտպանութեամբ, որով Քղիի կեդրոնական մասի հոծ հայութիւնը զերծ մնացած է թալանէ և կողոպուտէ:

1895ի աղիտաւոր դէպքին ընթացքին՝ քղեցին իր ինքնապաշտպանութիւնը մղեց տեղական հրացաններով, որոնցմէ շատը այդ ատենուան չախմախլի կոչուած հասարակ զէնքեր էին: Յաջողութեան գաղտնիքը հոն էր, որ թշնամին չկարողացաւ հայոց զէնքերու իսկական չափանիշը հասկնալ: Թշնամին հայոց ոյժը համարած էր գերիվեր:

Քղիի հեռաւոր մասերուն վրայ հայ գիւղերու թալանն ու աւերմունքը չքաւորութեան և սովի ենթարկեց հարստահարուող հայութիւնը, որուն հետեւանքով մաս մը հայեր գաղթեցին տարբեր նահանգներ: Մնացածները ծանր նեղութիւններով դիմեցին արտասահմանեան երկիրներ՝ Ռուսիա, Ռումանիա և Ամերիկա: Յաջորդող տարիներուն՝ Ամերիկայի և Գանատայի երկաթի գործարաններուն մէջ խտացաւ Քղիի աշխատաւորութիւնը:

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

1908ին, «Հիւրիյէթ»ի չարաբաստիկ թուականին, Թրքական Սահմանադրութեան արտաքին շպարէն խաբուելով՝ ամերիկահայ քղեցիներէն շատեր իրենց խնայողութիւնները միատեղ բերելով՝ վերադարձան հայրենիք:

Անոնց մէջ կային կարեւոր թիւով կուսակցականներ, որոնք ձեռք առին գիւղերու հոգաբարձութեան եւ Թաղական Խորհուրդի պաշտօնները։

Գիւղական եւ դպրոցական գործերուն մէջ Հնչակեան եւ Դաշնակցական կուսակցութեանց անդամները որոշ ժամանակ մը համընթաց միալով՝ դպրոցները օժտեցին Եփրատ Գոլէճէն եւ Սանասարեան վարժարանէն շրջանաւարտ որակաւոր ուսուցիչներով։ Արդիական մեթոտներով հայեցի դաստիարակութիւնը հսկայապէս նպաստեց նոր սերունդի վերելքին։

Ամերիկայէն եւ Գանատայէն վերադարձողները իրենց հողածածկ տուները երկյարկանի արդիական տուներու վերածեցին։ Գիւղերու մէջ խանութներ հիմնեցին, որով գիւղերու նախկին տեսքը մեծապէս պայծառացաւ։ Թեմրան, Ջանաքճի եւ Խուրս գիւղերը առեւտրաշատ մանր քաղաքներու երեւոյթը ստացան։

«Հիւրիէթը հայերուն համար է», կ՚ըսէին Բզիի Թուրք ու Քիւրտ տերապէյիները. «Հիւրիյէթը զօրացուց հայերը եւ կտրեց մեր մէջքը», կը կրկնէին, ատոր մէջ իմաստ կար։ Սուխրան, այսինքն ձրի աշխատանքը, որ պարտադիր էր հայոց եւ խեղճ քիւրտերուն, վերցած ըլլալով, տերապէյիներէն շատեր հին ճոխութիւններէն մերկացած ըլլալով՝ ենթարկուեցան նոյնիսկ ապրուստի անձկութեան։ Այդ իսկ պատճառով մէկ քանի գաղտնի ժողովներով կը մտադրէին Սահմանադրական կարգերը անգօսնել եւ հալածանքի ու թալանի ենթարկել հայերը։ Բզիի մէջ յետադիմութիւնը յենուելով չէյխերու մոլեռանդութեանց վրայ, կը փորձէր գլուխ բարձրացնել տգէտ քրտութիւնը իր ձեռքին մէջ գործիք դարձնել։

Այս վտանգը կասեցնելու համար Հնչակեան եւ Դաշնակցական կուսակցութիւնները գործակցեցան եւ միասնաբար ձեռք առին ինքնապաշտպանութիւնը։ Մաղոյեանի զէնքի աշխատանոցը սկսաւ հայերուն համար զէնքեր շինել։ Տրապիզոնցի լազերէն գնուեցան մեծ քանակութեամբ փամփուշտ, վառօդ, կապար եւ շարք մը մաուզերներ։ Այդ օրերուն երկու հայ կուսակցութիւններու համերաշխութիւնը տուաւ իր արդիւնքը։

1910ին Բզիի մէջ կազմուած է Իթթիհատ կուսակցութիւնը՝ Բզիի ամենայետադիմական թուրքերով։ Իթթիհատին կը գործակցէր Դաշնակցութիւնը Կ. Պոլիսէն տրուած հրամանով.... Իթթիհատ-դաշնակցական գործակցութիւնը նպատակ ունէր երկճղել Հնչակեան-Դաշնակցական գործակցութիւնը։ Ճիշդ այդ թուականին ակնյայտնի հնչակեան՝ տաղաբերդցի Տիգրան Մավեան սպաննուեցաւ իթթիհատական անդամագրուող Օսնակի տերեպէյիներէն։ Ընկ. Տիգրանի սպաննութիւնը ցնցեցուցիչ ազդեցութիւն ձգեց ամբողջ Բզիի հայութեան վրայ, բայց երկու կուսակցութիւններու միջեւ յառաջացաւ պաղութիւն մը։ Հայերու բարձրացուցած բողոքին դէմ՝ Դաշնակցութիւնը բռնեց չէզոք դիրք մը՝ Իթթիհատի թելադրութեամբ, բացառութիւն ըլլալով հայդուկ եւ քաջասիրտ քաղաքացի Սարգիս Ժամկոչեանը, որ դաշնակցական շարքերուն մէջ կը գտնուէր։

1911 թուականին Հնչակեան փրոփականը սաստկացաւ եւ մեծ համեմատութիւններու հասաւ։

Ջանաքճի գիւղի Տէր Յուսիկ քահանան, նոյն գիւղի ուսուցիչ Լեւոն Մարտիրոսեան, Օրորու ուսուցիչ Ս. Շահէն, Թեմրանցի յայտնի մտաւորական Մամիկոն Վարժապետեան, Տրապիզոնէն Բզի եկող Ահարոն Եսայեան, ուսուցիչ Սարգիս Մարտիրոսեան, յայտնի քաջազուն խումբեցի Մեսրոպ Մաթոսեան (Դժոխք), փաստաբաններ Թորոս Սաղըքեան եւ Փարաւոն Ամիրիկեան՝ գիւղերը եւ շրջանները այցելելով զօրացուցին կուսակցութիւնը եւ զարկ տուին ինքնապաշտպանութեան։

Տրապիզոնցի ընկ. Ահարոն Եսայեանը գործիչի պաշտօնով շրջեցաւ եւ կազմակերպեց անդամագրութեան արշաւը ու զինավարժական փորձերը։ Եսայեանի կազմակերպչական գործին լծուելու օրին, Դաշնակցութիւնը հրապարակ հանած էր Խմօ անունով շատ տգէտ գործիչ մը։ Խմօ, ամէն խօսքի վերջաւորութեան, ձեռքը զէնքին կը տանէր, բայց թոյլ սիրտը ձեռքին հետ չէր գործեր....։

Խմօն կը փորձէր բախում ունենալ Ահարոն Եսայեանի հետ, առանց գիտնալու թէ, Ահարոն իրեն դէմ արձակուած մահավճիռին գործադրութենէն հինգ օր առաջ Տրապիզոնի Թրքական բանտը ծակած եւ խոյս տուած էր Բզի։

1904 թուականներուն՝ ընկ. Ահարոնը ականաւոր Հնչակեան՝ ընկ. Համբարձում Խարչեանի կարգադրութեամբ՝ Հնչակեան ահաբեկիչ խումբին կ՚ընկերանայ եւ 1904 Յուլիս 8ին՝ տեռորի կ՚ենթարկէ մատնիչ Կայծակ Առաքեանը։ Ուրիշ մատնիչ մը՝ Սենեքերիմ Թահմազեանի մատնութեամբ՝ կը ձերբակալուին Համբարձում Խարչեան եւ Ահարոն Եսայեան, որոնք կը ստանան կախաղանի վճիռ։

1912 Ապրիլ ամսուն ընկ. Ահարոնը կազմակերպչական գործով ճամբորդած ժամանակ՝ Բզի Հողաս գիւղի խորունկ ձորին մէջ Խմօն վար կ՚առնէ իր ձիէն եւ հարկ եղածը կը տնօրինէ... այնուհետեւ Խմօն կը դառնայ խելօք այծ....։

«ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ»Ը ԵՒ ԻՐ ՅԱՌԱՋԱՑՈՒՑԱԾ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ

1911ին, խմբագրութեամբ ուսուցիչ ընկ. Ս. Շահէնի, Օրոր գիւղի հնչակեան ուսանողութիւնը կը սկսի հրատարակել «Վերածնութիւն» անունով խմորատիպ պարբերաթերթը։

Այս համեստ թերթը Բզիի հայ կեանքին մէջ նորութիւն էր։ «Վերածնութիւն»ը բզեցիներուն կը թելադրէր այգիներ մշակել, գետախնձորի մշակումը տարածել, շինութեան փայտի տնկարկումը ընդհանրացնել եւ պտղատու ծառերը ազնուացնել պատուաստումներով։ Արտօնութիւն ձեռք բերել՝ ծխախոտի մշակութիւնը սկսելու համար։

Թերթը կը խօսէր նաեւ մանկավարժական պարզ գիտելիքներու մասին. կը թելադրէր դպրոցներուն մէջ ներմուծել մարմնամարզը։ Մօտիկ գիւղերու դպրոցներուն հետ մրցումներ կազմակերպել եւ մրցանակներ բաշխել։ Կը պայքարէր տիրացու վարժապետներու դաստիարակութեան դրութեան եւ զանոնք հովանաւորողներուն դէմ։ Այդ յօդուածին խորագիրն էր՝ «Համբիկի այցը՝ ճարտար թաղականին»։ Բզիի մասին կուտար անցքերու խառնուած լուրերը։

1912ին «Վերածնութիւն» թերթի Յունիս ամսուան թիւը ամբողջութեամբ գրուած էր «Կարմիր կոչ» խորագրեալ յայտարարութեամբ։

«Կարմիր կոչ»ը ուղղուած էր Բղիի հայ, թուրք և քիւրտ գիւղացիութեան հաւասարապէս։ Այս կոչը կը մերկացնէր գիւղերու բերքին երեսը գընող միլթազիմներու կողոպուտը, որոնք որպէս մակաբոյծ խեղճ գիւղացիին բերքին 8ին մէկը առնելու իրաւունքը կ'ունենային չնչին գումար մը վճարելով կառավարութեան։ Հայ, թուրք և քիւրտ պէյ-աղա միլթազիմ ծրիակերներու կողոպուտը կասեցնելու համար Կարմիր Կոչը հրաւէր կուտար Բղիի գիւղացիութեան Յունիս 25ի աճուրդի օրը, բոլոր գիւղերու թաղականները, բանիմաց երիտասարդներու ընկերակցութեամբ երթալու են քաղաք, միասնականութեամբ խնդրելու և պարտադրելու են կառավարութեան, որ իրենց գիւղերու բերքի աշարը փոխանակ դուրսի մարդոց տալու, գիւղացիին թողուն մասնկի գինով։ Աշխատանքի արդիւնքը աշխատողին իրաւունքն է, սկզբունքով։

«Կարմիր կոչ»էն հրատարակուած էր 500 օրինակ։ 25 դահեկան վճարեցաւ Գասպար Բիւրէճեանին, որ երեք օրուան ընթացքին կոչը հասցնէ գլխաւոր գիւղերու բոլոր թաղականներուն և հոգաբարձուներուն։

* * *

Յունիս 25ին քաղաք թափուած էին Բղիի գիւղերու կարեւոր մէկ մասին ներկայացուցիչները։ Հոն էին նաև Միլթեզիմ աղաներու վոհմակները։

Գիւղացի աշխատաւորութիւնը ունեւորութեան կողոպուտին դէմ կռիւ յայտարարած էր։ Երեւոյթը բարդ էր անսովոր։ Հայ, թուրք և քիւրտ գիւղացին ըմբոստացած էր ծրիակերներուն դէմ և կը խնդրէր ու կը պահանջէր գաւառապետէն, որ իր բերքին երեսը (տուրք) իրեն ձգէր չափաւոր գնով մը։

Ունեւորները՝ կը տեսնէին որ գիւղացիները, աճուրդի գինը բարձրացնելով կը տիրանային բերքը ունենալու իրաւունքին։ Հակընդդէմ աճուրդի ընթացքին՝ գրեթէ կէս առ կէս համեմատութեամբ, գիւղերու կէսը մնաց գիւղացիութեան, մնացած կէսը գնաց միլթեզիմներուն՝ բարձր գիներով։ Երբ կարգը եկաւ Թեմրան մեծ գիւղի խոշոր բերքին, Թեմրանցի գիւղացիները Պարսիկ աղա անունով հայ վաշխառուի մը դէմ սոսկալի կերպով տաքցան և ծայր տուաւ կռիւը...։

Կառավարութեան պալատի հրապարակը վերածուեցաւ դժոխքի։ Աղմուկ աղաղակներու ընթացքին՝ գիւղացիներու ձեռնափայտերը անարգել կը ճօճէին։ Կոտրուած գլուխներէն արիւն կը հոսէր։ Ապիկար ոստիկանութեան օգնութեան հասաւ միլիցիան։ Կռիւը վերջացաւ։ Սաստիկ սրտնեղած գիւղացիները վերադարձան իրենց տեղերը, բայց միլթեզիմներու դէմ ատելութիւնը լեռնացաւ։

ԳՈՐԾԻՉ ԸՆԿ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԿՈԶԻԿԵԱՆԻ ԱՅՑԸ ԵՒ ՅՈՐԵՆԻ ԿՌԻՒԸ

Բղեցիի կալ ու կուտի տաք եղանակին՝ Կարինէն Բղի ժամանեց հնչակեան գործիչ բալուցի ընկ. Գարեգին Կոզիկեանը։ Համակրելի, աշխատաւորութեան դասին նուիրուած Կոզիկեանը քաղաքին մէջ յաջորդական հինգ հրապարակային դասախօսութիւններ տուաւ։ «Միապետական բռնակալութիւն և ժողովրդական սահմանադրութիւն» նիւթին շուրջ դասախօսութեան

ընթացքին տրուած հարցերու պատասխան-լուսաբանութիւններէն շատ բան հասկցան ունկնդիրները։ Կոզիկեանը գրաւեց ժողովուրդին համակրութիւնը և զօրացուց կուսակցութիւնը նորագիր արհեստաւոր երիտասարդներով։

Կոզիկեանի ներկայութիւնը ուժգին կերպով անհանգստացուց դաշնակցական կամպէն։ Դաշնակցականները խռոված և իրար անցած էին։

Հայ ունեւորները արձանագրուած էին դաշնակցական։ Կողոպուտի ենթակայ աշխատաւորութեան և գիւղացիութեան առջեւ գիտակցական ճանապարհներ բացող և անոնց շահերու մասին խօսող Հնչակեան կուսակցութեան զօրացումը կրնար վնասել աղաներու հանգստաւէտ կեանքին։ Դաշնակցութիւնը կ'աշխատէր Հնչակեան կուսակցութեան արագ վազքը կասեցնել...։

Կոզիկեանի այցէն երկու շաբաթ ետք, կայացաւ Ս. Դ. Հնչակեան Շրջանային ժողովը և հոն պարզուեցաւ ցորենի կռիւին մանրամասնութիւնները։ Ժողովը որոշեց չքաւորները ազատել միլթեզիմներու շահարկումէն։

Կոզիկեանի առաջարկով որոշուեցաւ առանձին յանձնարարականով Թերճան ղրկել Թեմրանցի Գէյլան Սարգիսեանը և օրօրցի Մարտիկ Վարտաեանը և Թերճանի հնչակեաններու միջոցով առատ ցորեն փոխադրել Բղի։

Ընտրուեցաւ գիւղերը ցորեն բաշխելու յանձնախումբը, որ պաշտօն ունէր եկած ցորենը տանիլ այն գիւղերը, որոնց երեսը (աշարը) առած էին միլթեզիմները։ Ջափը (օքքա) 4 դահեկանի ծախուելու չափանիշով։

Օգոստոսի երկրորդ շաբթուն՝ Թերճանի ցորենի կարաւանները ողողեցին Բղին և ամբողջացուցին ժողովուրդին ցորենի կարիքը։ Միլթեզիմներու ամբարածը իր տեղը մնաց, ոջիլներուն կեր ըլլալու բախտով...։

ԸՆԿ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԿՈԶԻԿԵԱՆ

Բալուցի։ Ան Կովկասի մէջ սոցիալ դեմոկրատ մկրտուելով կը նպաստէ տաճկահայ դասի հետապնդման։ Թիֆլիսի մէջ Տիգրան Զաւէնի հետ կը հրատարակեն «Երկիր» թերթը։

1908ին անցնելով Պոլիս՝ կը գործէ հնչակեան դրօշին տակ, թէեւ ինքն ալ «Նոր Հոսանք» անունով պարբերական մը կը հրատարակէր։

Մեծ եղեռնին, իր տիկնոջ հետ բարբարոս Իթթիհատի կողմէ ծովամոյն կ'ընեն զինք։

* * *

Հնչակեանութիւնը կասեցնելու և ընկ. Գարեգին Կոզիկեանի ձգած տպաւորութիւնը չէզոքացնելու համար, Դաշնակցութիւնը հեռագրեց Կարին *և Քղի ու բերել տուաւ՝ «Յառաջ»ի խմբագիր Սիմոն Վրացեանը։*

Քաղաքի մէջ Սիմոն Վրացեանի առաջին հրապարակային ելոյթը դաշնակցականներու ակնկալած յաջողութիւնը արձանագրած չէր։ Վրացեանը ոտքով և գլխով կը փառաբանէր Թրքական Սահմանադրութիւնը և բուռն յարձակման կ'ենթարկէր «Հակասահմանադրական» Հնչակեան կուսակցութիւնը։ Թրքական Սահմանադրութեան մասին մեծ վստահութիւն ցուցաբերող Վրացեանի բանախօսութիւնը դժգոհ ձգած էր նոյնիսկ կարգ մը դաշնակցականներ։

Միւլթեզիմներու *աղաներով կազմուած Քղիի դաշնակցական կոմիտէն հրաւէր տուաւ Կոզիկեանին Վրացեանի հետ վիճաբանելու, առանց որ անոր նիւթը որոշած ըլլայ։ Հրաւէրը ընդունուեցաւ։*

Վիճաբանութեան օրը Կիրակի էր։ Դպրոցի սրահը լեցուած էր խուռն բազմութիւն մը։ Դաշնակցութեան հիւրերն էին Իթթիհատի ղեկավար դարձած Թուրք զինուորականներ և քանի մը Թուրք հոճաներ։

Ժողովին ատենապետեց դաշնակցական ուսուցիչ Յովհաննէս Պողոսեանը։ Ժողովուրդը, ըստ Պողոսեանը, լուսաբանական այս ժողովը փորձաքար, *ընկ. Վրացեան պիտի ներկայացնէ Դաշնակցութիւնը, իսկ Պր. Կոզիկեան՝ Հնչակեան կուսակցութիւնը, անոնք թող խօսին, իսկ դուք փորձով տեսէք թէ՝ ո՞րն է ոսկին, և՝ որն է* պախրը...։

Բեմ եկաւ Վրացեանը ու սկսաւ այսպէս. «Ընկեր ատենապետ, կարող էք ապահով լինել որ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ոսկի օղակի վրայ հաստատուած անգին քար է եւ նրա մեծագոյն գործերից մէկը ներկայ Սահմանադրութիւնն է։ Պատմութիւնը արձանագրել է որ, 1907 թուականին Փարիզում կայացուած կոնգրեսում Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը եղբայրական ձեռք սեղմեց Իթթիհատ վէ Թերաքքի եղբայրներին, որոնց երկուքի ջանքերով հաստատուեցաւ Սահմանադրութիւնը եւ տապալեցաւ միապետութիւնը. կեցցէ Հիւրիյէթ (ծափեր), կեցցէ Իթթիհատ վէ Դաշնակ նեմիյէթլերի (ծափեր)։

«Փարիզի կոնգրէսին բացակայում էին Հնչակեանները, որոնք հետագային իրենց յատուկ ռամաղայներով ինքզինքնին յայտարարել են *ընդդիմադիր կուսակցութիւն*։ Հարց ենք տալիս Պարոն Կոզիկեանին, հակասահմանադրական իրենց հոսանքը ի՞նչ է ուզում եւ ինչո՞վ կարող է արդարանալ պատմութեան առջեւ...»։

Այս երկարապատում գովքը ըրաւ Իթթիհատ և Դաշնակցական կուսակցութեանց համագործակցութեան՝ Թրքական խորհրդարանին մէջ և երկրի բոլոր մասերուն վրայ, ստանալով ծափեր։

Բեմ եկաւ ընկ. Կոզիկեանը և ըսաւ.

«Հայրենակիցներ, Պր. Վրացեանը Դաշնակցական կուսակցութիւնը նմանեցուց ոսկի օղակի վրայ դրուած ադամանդի։ Հնչակեան կուսակցութիւնը կանացի զարդի համար հաստատուած կազմակերպութիւն չէ (դաշնակցականներէն փրթաւ մռյտուք մը)։ Հնչակեան կուսակցութիւնը նման է երկաթի, որ պիտոյ է գիւղացու բահ ու բրիչին։ Պիտոյ է յեղափոխականի ձեռքի հրացանին։ Պիտոյ է արհեստաւորի գործածած մուրճին։ Պիտոյ է ժողովուրդներու ամէն օրուան կեանքին։

«Գործիչ Պրն. Վրացեանը Հնչակեան կուսակցութիւնը անուանեց ընդդիմադիր. այո՛, Հնչակեան կուսակցութիւնը ներկայ Սահմանադրութեան ընդդիմադիր հոսանք է գաղափարական գետնի վրայ։ Դուք եւս գիտէք թէ՝ այժմու Սահմանադրութիւնը բռնակալ Սուլթան Համիտի ցանկութեամբ՝ Միթհատ փաշան Սուլթանի տիրակալութիւնը անվթար պահելու միտումով յօրինած է, որուն բովանդակութեան մէջ ժողովուրդի տիրակալած չէ։ Կը կրկնեմ որ ներկայ Սահմանադրութիւնը մենատիրութիւնը կը յաւերժացնէ իսկ աշխատաւոր ժողովուրդը կը դժբախտացնէ։

«Օրինակի համար, ո՞ր սահմանադրական երկրին մէջ նահանգապետը (վալին), գաւառապետը (քայմաքամ), ոստիկանապետը եւ դատաւորները նշանակովի կ'ըլլան։ Այս կարեւոր պաշտօնատարները որ անմիջական առնչութիւն ունին ժողովուրդին հետ, սահմանադրական երկիրներու մէջ կ'ընտրուին անոնք ժողովուրդի ուղղակի քուէով։ Այս պաշտօնատարները կ'ընտրուին ժողովուրդէն՝ «ժողովուրդին ծառայելու համար»։

Սահմանադրական երկիրներու մէջ կրթութիւնը պարտաւորիչ է բոլորին համար անխտիր եւ կառավարութիւնը ամէն գիւղ ու քաղաք դպրոցներով կ'օժտէ եւ բոլոր դպրոցներու ծախսերուն հոգը ինք կը ստանձնէ։ Սահմանադրական երկիրներու մէջ կառավարութիւնը վարկ կը բանայ գիւղացիութեան։ Երկրագործութիւնը կ'արդիականացնէ մեքենաներով։ Սահմանադրական երկիրներու մէջ օրէնքը ընդհանուրին համար է եւ խտրականութիւն չկայ։

«Դուք եւս գիտէք որ, Համիտեան բռնակալութիւնը իր ծանր գահը դրած էր խեղճ ժողովուրդներու ուսերուն վրայ. դպրոցէ եւ կրթութենէ զուրկ քիւրտ եւ միւս ժողովուրդները որպէս ամբոխ կը գործածէր իր գահը յաւերժացնելու այլազան նպատակներուն։ Սահմանադրական չորս տարիներու ընթացքին՝ քիւրտ եւ այլ ժողովուրդներ առանց դպրոցի երեսը տեսնելու, կը մնան Համիտեան շրջանի տգիտութեան մէջ եւ որպէս տգէտ խուժան՝ օր մը կրնայ վտանգել Սահմանադրութիւնը, Ատանան ցցուն ապացոյց է իմ նշածին։

«Սահմանադրութիւնը չի կրնար յարատեւել՝ երբ երկիրը կառավարող պաշտօնեաները ուղղակի ժողովուրդին կողմէ չընտրուին։

«Չեմ զրպարտեր, երբ ըսեմ թէ՝ քղեցին Քղիի մէջ հասարակ կառք իսկ տեսած չէ, վասնզի կառքի ճանապարհ գոյութիւն չունի։ Կառավարութեան պարտականութիւնն է շինել ճանապարհներ եւ երկիրը օժտել հաղորդակցութեան հանգըստաւէտ միջոցներով։

«Եւ սակայն, Հնչակեան կուսակցութիւնը Սահմանադրութիւնը քննադատելու նպատակով չէ որ ընդդիմադիր է, այլ Սահմանադրութիւնը օժտել աշխատաւոր ժողովուրդին ծառայող եւ ներկայ ողբալի կացութենէն ազատող օրէնքներով»։

* * *

Կոզիկեանը ձգեց քաղաքը և ձեռք առաւ գիւղերու մէջ ըլլալիք աշխատանքը։ Վրացեանը մի քանի դաշնակցական ձիաւորներով կը հետեւէր Կոզիկեանին, չէզոքացնելու համար անոր բանախօսութեանց ազդեցութիւնը։ Վրացեանի պաշտօնն էր նսեմացնել Հնչակեան կուսակցութիւնը և Թրքական սահմանադրութիւնը համարել Դաշնակցութեան լաւագոյն գործը։ Վրացեան բանախօսեց միայն վեց գլխաւոր գիւղերու մէջ։ Կոզիկեան այցելեց բոլոր գիւղերը։ 850 զուտ հայ տուն ունեցող Թեմրան գիւղը Վրացեանին ժողով գումարելու հնարաւորութիւն չ'ընծայեց։ Ջանաքճի հայ մեծ գիւղի հնչակեան հրապարակային ժողովը կայացաւ դաշտավայրի վրայ՝ լուսնալոյսին, իրեն քաշելով գիւղի ամբողջ բնակչութիւնը։

կողմնակի այցելութեամբ՝ Հնչակեան կուսակցութիւնը արձանագրեց նոր, երիտասարդ անդամներ եւ լաւապէս ամրացուց իր դիրքը: Դաշնակցականները թիւով հնչակեաններէն շատ էին՝ Քաղաքի, Խուրս եւ Վրօր գիւղերու մէջ:

Մինչեւ Վրացեանի Քղի այցը՝ Դաշնակցական եւ Հնչակեան կուսակցութիւնները համերաշխ էին եւ միասնաբար առաջ կը տանէին ինքնապաշտպանութեան գործը: Վրացեանը իր ընկերները թունաւորեց, հեռացուց հնչակեաններէն եւ զանոնք սերտացուց Իթթիհատին հետ:

Հնչակեաններու կազմակերպած ցորենի կռիւի *հետեւանքով՝* 1913 *Թուականի գարնան միւլթեզիմներու ցորենի ամբարները արդակեր կ'ըլլան ամբողջութեամբ փճանալով: Այս ծանր վիճակին ենթարկուող ձրիակերները անկարող կ'ըլլան վճարել կառավարութեան տալիքնին եւ հետեւաբար ամանք բաց կ'ունենան, կորսնցնելով պետութեան մօտ աւանդ ձգուած իրենց անշարժ կալուածները:*

1913 *Ապրիլ ամսուն՝ Քղիի Առաջնորդ Պսակ Ծ. Վրդ. Խորէնեանը «Վերածնութիւն» թերթի խմբագիր Ս. Շահէնին թելադրեց՝ ժամանակի մը համար մեկնիլ Քղիէն, վասնզի ծանր կորուստներու ենթարկուած պէյ-աղաները անչափելի թշնամանք կը սնուցանէին հնչակեաններուն՝ առանձնապէս Ս. Շահէնի դէմ:* 1913 *Մայիս ամսուն՝ ուսուցիչ ընկ. Ս. Շահէն Քղիէն մեկնեցաւ Ամերիկա:*

Ծնած է Քղի, Օրօր գիւղը, 1888-ին: Զաւակն է Մկրտիչ եւ Փամփուշ Տէր Ղազարեաններու: Եղած է ուսուցիչ եւ պարբերաբար մանր առեւտրական: 1907ին միացած է Հնչակեան կուսակցութեան: Ընկերակցութեամբ Ս. Շահէնին՝ լծուած է կազմակերպչական գործին: Պայքարելով բռնատէր տէրեպէյիներու դէմ, հալածուած ու բանտարկուած է երկու անգամ:

1913ին, խոյս տալով թրքական բանակէն, կ'անցնի Ամերիկա եւ կ'ընդգրկէ գործի ասպարէզը: Հարազատ եւ գիտակից հնչակեանի պարտականութեամբ տեւական զոհողութիւններով սատարած է ազգային եւ կուսակցական գործերուն:

Խ. Հայաստանի եւ Հայկական Հարցի առնչութեամբ, անբեկանելի կորովով ընթացած է Հնչակեան կուսակցութեան քաջառողջ ուղեգծով:

ԸՆԿ. ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏԻՋԵԱՆ

ԸՆԿ. ԱՌԱՔԵԼ ԵՂԻԿԵԱՆԻ ԱԿԱՆԱՏԵՍԻ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ԲՈՂԲՈՋՈՒՄԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐՈՒՆ

Ծայր տուաւ մեր պանդուխտներու վերադարձը: Վերադարձողները կուսակցականներ էին եւ իւրաքանչիւրն ունէր իր պատմութիւնը: Կարծես Քղին լեցուեցաւ թրծուած գործիչներով, Աստղաբերդը ունէր Տիգրան Մալեանը եւ իր նմանները, Ապողնակը՝ Խաչիկ Մաթոսեանը, Առէքը՝ Միսրապ

ԸՆԿ. ԱՌԱՔԵԼ ԵՂԻԿԵԱՆ

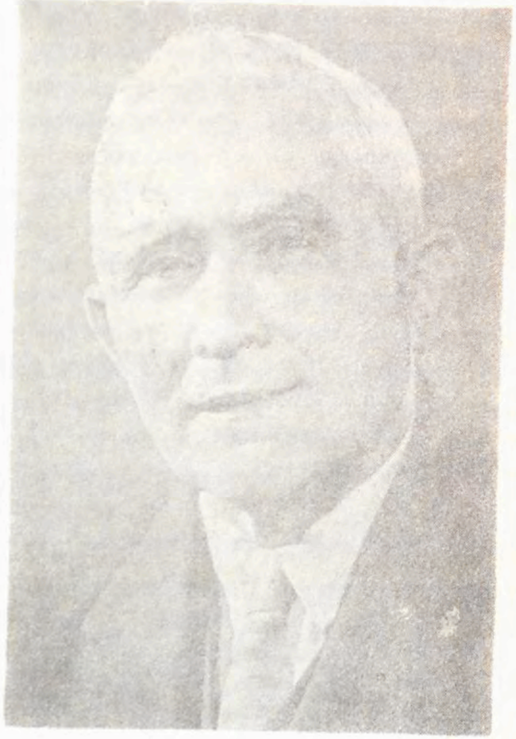

Ծնած է Կարնոյ նահանգի Քղի գաւառի Զանաքճի գիւղին մէջ, 1895ին: Դաստիարակուեր եւ շրջանաւարտ եղեր է նոյն գիւղի Սահակեան վարժարանէն՝ 1908 թուին: Պանդխտութեան դիմած է 1910ին:

Ամերիկայի մէջ թեմական եւ գրական մարզանքներ փորձեր է Հնչակեան կուսակցութեան մէջ: Եղեր է «Երիտասարդ Հայաստան»ի գրաշար, Ամերիկայի Հնչակեան Կեդրոնի անդամ, աշխատակցեր է «Կռան» եւ «Երիտասարդ Հայաստան»ին հետեւեալ ծածկանուններով.— *Արա-Անուշաւան, Գնէլ-Գնունի. Ա. Եղիշէ, Արեգ* եւ մեծ զարկ տուած է հնչակեան գաղափարախօսութեան, նոյնիսկ ոչ-հնչակեան շրջանակին մէջ:

Հայաստանի սովետականացումէն ետք՝ մտեր է ՀՕԿի, ՊՀԿեի եւ «Բանուոր»ի Բարեկամներու շարժման մէջ: Աշխատակցեր է «Բանուոր»ին եւ «Լրաբեր»ին՝ *Ա. Մարս* եւ *Օհան Ամի* ծածկանուններով: Այժմ կը գործածէ *Առաքել Եղիկեան*, պահելով իր եղերաբախտ հօր՝ *Եղիկի* յիշատակը: Իր իսկական անունով կ'աշխատակցի «Լրաբեր»ին եւ «Երիտ. Հայաստան»ին:

Անդամ է Ամերիկահայ Յառաջդիմական Միութեան, Ազգ. Խորհուրդին եւ Համաքղեցիական Հայրենակցական Միութեան, որու անունով, 1961ին, Պատուիրակութեան մը գլուխը անցած գնաց Սովետական Հայաստան՝ իր հայրենակցականի որդեգրումները իրականացնելու:

Սովետական Հայաստանի կառավարութիւնը՝ ընդառաջելով անոնց խնդրանքին, 1962ի Փետր. 10ին, Պետական հրովարտակով *Բաղմաւան*ը կը վերանուանէ *Նոր Գեղի:*

Ընկ. Եղիկեան՝ Պետութեան հրահանգով 20 օր եւս կը մնայ հոն, Նոր Արաբկիրի «շոր մաքրութեան գործարանի» դժուարութիւնները հարթելու եւ յաջողեր է՝ կարողական մասնագիտութեամբ:

Այժմ իր ժամանակի մեծ մասը նուիրած է իր նոր աւանի՝ Նոր Գեղի պայծառացման եւ բարգաւաճման գործին:

տղան (գրող), Խուբը՝ Միսրապ Դժողքը (որ անձնատուութեան օրերուն իր գիւղը բռնկեցուց ընդդիմութեան կրակներով և հոն ածխացան իր աճիւնները), Թեմրանը՝ Սարգիս Տ. Սարգիսեան և Կարապետ Սարգիսեան, Գեայլան, Աւրդնիկը՝ իր վարժապետը։ Արդէն Զանաքճին՝ Լեւոն Ջաւուրեանի և Լեւոն Մարտիրոսեանի ղեկավարութեան տակ դարձեր էր Քղիի Հնչակեան կուսակցութեան կեդրոն։

Այդ անուշ, անխաղաղ օրերուն կը բռնկէին երկու խոշոր դէպքեր, որոնք Քղիի պայծառ երկինքը ամպերով պատեցին.— Առաջինը՝ Արշաւիր Իգնատիոսեանի եղայթը։ Ան՝ մէկ օրուան մէջ ամենայայտնի մարդը կը դառնայ Քղիի մէջ։ Պարսատիկով կը զգետնէ Թուրք զինուորը, հրացանը կը խլէ և զմելիի քանի մը խազխզուքներ ալ կը կատարէ և կարծելով թէ Թուրքը մեռած է՝ կ՚անցնի Թեմրան։

Թուրքը ուշքի կու գայ և ծանօթ ըլլալով Արշաւիրի ծնողաց՝ կը յայտնէ՝ թէ Զուլոխի պզտիկ տղան էր։

Արշաւիր կը ձերբակալուի, կը դատուի և ապա կը ղրկուի Կարին՝ նետուելու՝ մարդասպաններու զնդանը։

Երկրորդ դէպքը՝ տաղարերդցի Տիգրան Մավեանինն էր, որ յեղակարծօրէն դարանակալի կը հանդիպի քիւրտերու կողմէ, կը վիրաւորուի և իր կարգին կը սպաննէ քիւրտ մը։ Հիւանդկախ վիճակով կը տանին քաղաք, կառավարական բժիշկին. դաշնակցականները՝ որ մօտ էին պետական մարդոց՝ Քղիի խաղաղաւէտ գոյավիճակը չվրդովելու պատրուակաւ, կտրել կու տան անոր երակները և զինք արիւնաքամ կը մահցնեն։

Տիգրան և Արշաւիր՝ զոյգ մը լուսավառ տղաք՝ կը չողային Քղիի երկնակամարէն, սուգի մատնելով ընդհանուր հասարակութիւնը։

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՍՈՒՐ ՊԱՅՔԱՐԸ

ՍԻՄՈՆ ՎՐԱՑԵԱՆ

1911ին Կարինէն Քղի կու գայ հնչակեան գործիչ Գարեգին Կոզիկեանը։ Մերինները նկատի կ՚առնեն, որ դպրոցն ու եկեղեցին որպէս ժողովավայր, պիտի գան՝ հետեւաբար՝ կ՚որոշեն կալերու հրապարակը։

Ամբողջ գիւղը կը բռնէ կալերու հրապարակի չորս բոլորը։ Կոզիկեան՝ հասուն միտք՝ ընդարձակ կերպով կը բացատրէ Սահմանադրութեան խախտուած վիճակը և կը թելադրէ ժողովուրդին՝ միշտ պատրաստ մնալ գալիք պատահականութեանց առջեւ։

Կազմակերպչական մեքենան աւելի կը զօրանայ ներառնելով երիտասարդներ, որոնք մինչեւ այդ հեռու կը մնային կուսակցութենէն։ Նոյնիսկ դպրոցական տղաքը «Պատանեկան խումբ» անունով կը կազմակերպուին

և ինքզինքնին կը նուիրեն հրացանային նշանաձգութիւններու։ Կոզիկեան կը մեկնի մեծ գոհունակութեամբ։

Կոզիկեանէն ետք գիւղ կու գայ Սիմոն Վրացեանը, որ միշտ Կոզիկեանի հետքերուն վրայէն կը ճամբորդէր զայն չէզոքացնելու համար։

Կը պահանջէ որ ժողովը եկեղեցի՛ն ըլլայ, կը մերժուի։ Դպրո՛ցը ըլլա՛յ, դարձեալ կը մերժուի և իրեն կը ցուցնեն կալերու հրապարակը։

Թէ ի՞նչպէս տպաւորուած է Վրացեան՝ Զանաքճիի այցելութենէն՝ խօսքը տանք իրեն, իր յուշերուն, որ հրատարակած է Ամերիկայի քղեցի դաշնակցական հայրենակցականներու Տարեգրքին մէջ.—

— «Հրապարակային ժողովներ բոլոր գիւղերում անում էինք կամ դպրոցներում եւ կամ եկեղեցիներում։ «Բաց ու գոցի» խնդիր չէր հանւում ոչ մի տեղ։ Ի՞նչ «Բաց ու Գոց» լեռներում...։ Բայց Զանախչիում սոցիալ դեմոկրաս, մարքսիս եւ հնչակեաններ խնդիր հանեցին։

«Արդեն առաջ էլ մեզ նախազգուշացնում էին։ Զանախչիում անպատճառ օյին կը սարքեն։ ԶԱՆԱԽՉԻՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԻ ԲՈՅՆՆ ԷՐ. կարելի՞ բան է, որ մի դաշնակցական գործիչ գայ ու ազատ համարձակ խօսի, այն էլ եկեղեցիում։

«Զանախչիի մեր ընկերները յայտարարել էին, որ հրապարակային ժողովը պիտի լինի եկեղեցիում։ Հնչակեանների պահանջով ոչ միայն եկեղեցին փակուեց մեր առջեւ, այլեւ դպրոցի բանալիներն ալ «կորան»։ Ուրեմն ոչ եկեղեցիում եւ ոչ էլ դպրոցում ժողով պիտի չկարողանայինք գումարել։ Կարելի է երեւակայել մեր ընկերների զայրոյթը։ Ես համոզում էի նրանց խնդիր չհանել եւ հրապարակային ժողովը անել բաց երկնքի տակ, աւելի մեծ բազմութիւն կ՚ունենանք։ Բայց մարսելի՞ք բան էր հնչակեանների արածը։

«Ու սկսուեց մի ահագին իրարանցում, վէճ, հայհոյանք, աղմուկ։ Այսօրուան պէս պատկերը աչքիս առջեւ է. գիւղի ամբողջ ժողովուրդը հաւաքուած է գիւղին ծայրին։ Կազմուել է երկու բանակ. մի կողմ հնչակեանները, միւս կողմ դաշնակցականները, մէջտեղ՝ պարապ, կալը։ Շուրջը տանիքները բռնուած են «չէզոք» բազմութեամբ, կանանցով ու երեխաներով։

«Եւ երկու բանակները, կարմրած դէմքերով, ցասումը աչքերին, աղմուկ ժխորով ոտքան ու կոկորդի յարերը զօրում են, կանչում են, հայհոյում են, սպառնում են, բռունցք ճօճում, մերթ յարձակւում են իրար վրայ, մերթ ետ քաշւում. իմ բոլոր ջանքերը հանգստացնելու եւ կռուին վերջ տալու, անցան ապարդիւն։ Ընկերները համարեա՛ ուժով ինձ հեռացուցին «պատերազմի դաշտից», իսկ աղմուկն ու հայհոյանքը դեռ շարունակուեց բաւական ժամանակ»։

Վրացեան այս ձեւով ալ սանց հայ ժողովուրդին և զայն քշեց տարտարոսէ տարտարոս...։

Կարինէն մինչեւ Զանախչի իր ստախօսութիւնները չաքարապատող Վրացեանը ի վերջոյ կ՚ընդունի, թէ «Կոզիկեանի գլխին Կարնում ընկերների կողմից խաղացած խաղերի համար, հիմա Զանախչիում հերթը հնչակեաններինն էր՝ իմ գլխին նման խաղ խաղալու»։

Հնչակեան աւանդութիւններով և ազգային պատուախնդրութեամբ սնած ու մեծցած գիւղը երբեք պիտի չհանդուրժէր Վրացեանի նման տարրերուն, որ հայ ժողովուրդի զգացումներուն հետ խաղային։ Հարցնենք իրեն եթէ նոյնիսկ իր ստեղծած բանակները գոյ էին և ինչպէս և «պատեբազմի դաշտը» չէ՞ որ պէտք էր անխուսափելի կերպով գլուխներ պատռուէր, արիւն հոսէր, դիակներ դիզուէր մէկ մէկու վրայ... այս բաներու խօսքը չըներ Պր. Վրացեան, որովհետեւ հոն երկու բանակներ չկային, կար մէկ բանակ եւ այն ալ հնչակեան բանակն էր որ զինք արհամարհանքով գիւղէն դուրս հանեց։

ԴԷՊԻ ՊԱՆԴԽՏՈՒԹԻՒՆ

Գիւղը դատարկուած էր ձեռնհաս անձերէն եւ մեր վաշխառու տարրերն ալ սանձարձակօրէն կը գործէին եւ կը ստիպէին որ պատանիներն ալ իրենց հայրերու ճամբով երթային՝ իրենց մայրերու մուրհակները վճարելու... տաբապարհակ աշխատանքի լծուելով։

Թղեցի մանուկներ պատանեկան տարիքէն կը սիրէին հնչակեան զինուորի տարազը հագնիլ։

Անլուր եւ անմարդկային չահարկումները հասած էին այնպիսի եզրերու, որ տղայ ունեցողները միայն կրնային վարկ ստանալ, իսկ աղջիկ ունեցողը իր արտն ու տունը, կահն ու կարասիները գրաւի պիտի դնէր եւ քանի մը տարիէն ամէն ինչ կը կորսնցնէր։

Գիւղացին իր ազգային արժանապատուութիւնը փրկած էր քիւրտին դէմ ծառանալով յեղափոխական ճանապարհով, այժմ դասակարգային այն պատրաստութիւնն ու միջոցները չունէր կռիւ յայտարարելու վաշխառուներու դէմ եւ օձի նման ջնջխելու անոնց գլուխները, ինչպէս ըսինք, այդ գըծին վրայ դաստիարակուած ձեռնհաս մարդոց պակասը մեծ էր ու կը մնար անփոխարինելի։

1910ին, ես ալ ձգեցի գիւղը եւ ձեռք առի պանդխտութիւնը, Ամերիկայի մէջ հօրս պատահած դժբախտութեան մը հետեւանքով։

ԹՂԻԻ ՎԱԽՃԱՆԸ

Թրքական Սահմանադրութեան ապաւինող եւ Թղիի հայութիւնը Իթթիհատական կառավարութեան կեղծ ու պատիր օրօրումներէն մխիթարուելով՝ իր երիտասարդութիւնը կը յանձնէ թրքական բանակին, նման միւս շրջաններու հայութեան եւ կ'ենթարկուի 1914 թուականներու արձանագրած ողբերգութեան։

Կատարածներէն մազապուրծ հատ ու կտոր հայրենակիցներու տեղեկութիւններէն կը հասկցուի, որ աքսորի ու ջարդի մահալից ճանապարհը բռնելէ առաջ, Թղիի մէջ ի յայտ կու գան հնչակեան եւ դաշնակցական կարգ մը կորովի անձնաւորութիւններ ու կը թելադրեն հայութեան ապստամբիլ լեռները եւ մեռնիլ պատուով, բայց ազգային թաղականութիւնները թոյլատու չեն ըլլար այդպիսի «վտանգաւոր քայլի մը»։

Քաղաքացի, հնչակեան փաստաբան՝ Թորոս Սատաղիկեանը հայերու տեղահանութեան հրամանը հայոց Առաջնորդարան բերող Թուրք զինուորականին հետ վէճի կը բռնուի եւ տեղն ու տեղը կը սպաննէ զայն։

Դաշնակցական յայտնի հայդուկ Սարգիս Ժամկոչեանին կ'ընկերանան միայն երեք երիտասարդներ, որոնք Սերտէ Խասըմէն կ'ուղեւորուին Քէօմէսի լեռները։

Առէք գիւղի քահանայ Տէր Սուրէնը՝ նախկին հնչակեան եւ Ծերմակ գիւղի քահանայ Տէր Արիստակէսը կը թելադրեն իրենց ժողովուրդին զէն ի ձեռին հետեւիլ իրենց, բայց ոչ ոք կ'ընկերանայ անոնց։ Զինուած երկու քահանաները Ծերմուց լերան կատարը կ'ապաստանին եւ մէկ շաբաթ կը կռուին։ Տէր Արիստակէսը կը նահատակուի, իսկ Տէր Սուրէնը վերջին փամփուշտը պարպելէն ետք՝ ինքզինքը լերան գահավէժէն վար նետելով՝ կը մահանայ։

Օրօր գիւղէն հնչակեան եւ դաշնակցական 14 երիտասարդներ Պօղոս Սերայտարեանի առաջնորդութեամբ կ'ապաստանին Շեքեր Տաղին եւ կ'օգտագործեն Պէյրայ Քեան անունով անառիկ ժայռին քարայրները։ Թուրք ոստիկանութիւնը քիւրտ խուժանին հետ քանիցս կը մաղէ Շեքեր Տաղին, բայց չի հասնիր իր գազանային բնազդի իրագործման։ Ձմեռը՝ պարէնի պակասի հետեւանքով կը մահանան Տէր Յուսիկ քհնյ. Ներսոյեանը, Միսաք Գալոյեան, Դաւիթ Ղուկասեան, Միսաք Թերզեան, եւ Գասպար Քիւրէճեանը։ Բախումներու ընթացքին կը սպաննուին Գրիգոր Նալպանտեան, Հայկանոյշ Շահինեան եւ Արամ Շահինեան։ Խումբէն բաժնուելով Կովկասի ուղղութեամբ կը լքեն եւ ռուսական բանակի կողմէ կ'ազատուին Սարտիկ Նալպանտեան, Սարգիս Կօշկարեան եւ Մարիամ Քիւրէճեան։ Ձմրան փոթորիկի ընթացքին՝ կէս սառած վիճակով կը ձերբակալուին եւ կը սպաննուին Պօղոս Սերայտարեան եւ Տիգրան Աղճոյեան։

Թեմրան գիւղացի Աբրահամ Աբրահամեանը (հնչակեան) ամէն դուռ կը զարնէ եւ կը թախանձէ թաղական աղաներուն, որ զէնքերը չյանձնեն, եղած ոյժերով կռուին եւ ինքզինքնին նետեն Տերսիմ, բայց Աբրահամին հետեւող չ'ըլլար։ Սրտաբեկ Աբրահամը միայնակը կը դիմէ Այու-Մըրգի անտառներուն իր հրացանով եւ իր բախտով։

ԽՈՒԲՍԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

Թղիի նահատակութեան ընթացքին՝ պատուաւոր տղամարդու յատուկ ճանապարհ կը բռնէ Խուբս գիւղը։ Իր քաջասրտութեամբ անուանի, ծանօթ յեղափոխական ընկ. Մեսրոպ Մաթոսեանի (Դժոխք) ղեկավարութեամբ 21 օր անդադար Խուբսի գիւղացիութիւնը դիմադրեց։

Մաքառումի ընթացքին՝ բոլոր Մորիի թրքական բանակին ընկերակցող հազարներով քիւրտ խուժանը գիւղի արեւմտեան դիրքերուն վրայ քանիցս կ'ենթարկուի փախուստի՝ մեծ թիւով զոհեր ձգելով ռազմաճակատի վրայ։ Խուրսեցի այր ու կին համահաւասար պարտականութեամբ ինքնապաշտպանութեան կռիւը կը մղեն, մինչեւ իրենց վերջին գնդակի պարպումը....։

Իր բարձրաբերձ դիրքէն Խուրսի հերոսամարտը դիտող Զանաքճի գիւղացիները կը դառնան ինքնակորուս, անտարբերներ։

Եւ երբ տխուր օր մը վառօդի պաշարը կը հատնի, ինքնապաշտպանութեան Մարմինը կ'որոշէ մեծով պզտիկով՝ ամբողջ գիւղով դուրս գալ և բռնել Տերսիմի ուղղութիւնը, ո՛վ ապրեցաւ, ո՛վ մեռաւ, խնդիր չէ...։

Զինամթերքնին սպառած՝ քաջամարտիկ գիւղացիութիւնը դուրս կ'ելլէ վտանգալից ճանապարհէն։ Թուրք բանակէն և քիւրտ խուժանէն հալածական այս կարիճ հայութիւնը իր գերմարդկային վերջին դիմադրութիւնը կը մղէ լեռներու վրայ, ուր կը մաշի և կ'անցնի պատմութեան...։

350 հայ տուներէ բաղկացող Խուրս գիւղի դիւցազնական դիմադրութիւնը մեր հպարտութիւնը շարժող դիւցազնութիւն մըն է։

Այսպէս, Տերսիմի դրկից քղեցին ալ, որ զինուած էր և հնարաւորութիւն ունէր միասնական ուժով կտրել մէկ օրուան ճանապարհ և հասնիլ Տերսիմ, թէկուզ մեծ զոհերով, բայց ան ալ տարուեցաւ հայ աղա-էֆէնտի պահպանողականութենէն և չկրցաւ արժեցնել իր կոչումը... և ափսոս որ ի զուր փճացաւ....։

ՔՂԻՆ՝ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՊՈՒՄԷՆ ԵՏՔ

1917 Թուականի ձմրան՝ կովկասեան ճակատի վրայ թրքական բանակները երբ կը ջախջախուէին, յարձակող ռուսական բանակը կը խորանայ ներս և կը մօտենայ Քղիին։

Թուրք և քիւրտ ոճրագործները սարսափելով ռուսական բանակէն և անոր ընկերակցող հայ կամաւորներէն, կը լքեն իրենց տունն ու տեղը և մէյմէկ թեթեւ չալակ առած կռնակնին՝ զանգուածային հանգամանքով, ձմեռուան ձիւնին ու սառնամանիքին ներքեւ կը փախչին դէպի Բալու և Խարբերդ։

Հաստատուած է նաեւ որ, ձմեռնային այդ ցուրտի ու բուքի ընթացքին հազարաւոր Թուրք ու քիւրտ փախստականներ Կարնոյ և Մշոյ շրջաններէն Քղիի վրայով կ'ուղեւորուէին դէպի Արեւմուտք, իրենց անցած ճանապարհներու վրայ ձգելով ցուրտէն սառած հարիւրաւոր կիներ, մանուկներ և ծերեր։ Թուրք ու քիւրտ կիներ կուրծքերնին ծեծելով անէծք կը տեղացնեն պատասխանատուներու հասցէին...։

Երբ Թուրքերը իրենց սուրերով կը փճացնէին հայութիւնը, նոյն Թուրքերը ահա կը փճանային ռուսական սարսափէն և բնութեան պատիժ-սառնամանիքէն....։

Ռուսական բանակը Քղի մտնելու օրերուն՝ լեռներու քարայրները ապաստանող քանի մը տասնեակ հայերէն դուրս՝ Քղին ամբողջութեամբ պարպուած կ'ըլլայ իր բնակչութենէն։

1918ի Ռուսական Մեծ Յեղափոխութեան հետեւանքով ռուսական բանակը որ ետ կը դառնայ, Թուրք ու քիւրտ մնացորդները կը վերադառնան և կը մտնեն իրենց ձեռքով խորտակուած աւերակներուն տակ...։

1918ին, ազգով քիւրտ Շէյխ Սայիտի քրտական ապստամբութեան հետեւանքով՝ Թուրք կառավարութեան հրամանով քիւրտերը կը տեղափոխուէին հեռաւոր շրջաններ և կ'ենթարկուէին ջարդերու, հայերուն պէս....։

1923 Թուականին՝ Մուսթաֆա Քէմալի Թուրքիան արդիականացնելու հրամանին ընդդիմացող Քղիի բարբարոս տերեպէյներէն ոմանք կախաղան կը հանուէին, իսկ մնացեալները ժամանակի մը համար կ'աքսորուէին Կեսարիա և Ատանա։

Բոլոր այս կոտորած-կործանումներէն և աւերումներէն ետք կը հաստատուի թէ՝ Քղի գաւառի մօտ 40.000 հայ բնակչութենէն մնացեր են թրքացած 7 հայ ընտանիքներ միայն....։

ՔՂԵՑԻ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱԹԷՈՍԵԱՆԻ (ԴԺՈԽՔ) ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բնիկ Սեբաստիայ Խուրս գիւղացի։

Անվեհեր և պարտաճանաչ հնչակեան մը, որ իր կեանքը զոհած է կուսակցութեան և անոր գաղափարի յաղթանակին համար։ Ան՝ Կովկասի մէջ մասնակցած է շարք մը ահաբեկչական գործողութիւններու, մասնաւորապէս Կովկասի փոխարքայ Գոլիցինի տեռորին, որու ահաբեկիչներուն թիկնապահն էր։

Օսմանեան Սահմանադրութենէն ետք՝ անցած է իր գիւղը՝ Խուրս և նուիրուած հնչակեան յեղափոխական գործունէութեան։

1915ին, ան իր շուրջը հաւաքելով գիւղին ականաւոր երիտասարդները, բուռն կերպով կը կռուի գիւղին վրայ խուժող խուժանին դէմ։ Երկու օրուան անհաւասար կռիւէն ետք, գիւղացիք կ'որոշեն անձնատուր ըլլալ։ Բայց ընկեր Մեսրոպ, Սողոմոն Անտոնեան, Խոլփոլցի Պաղտոն, Միսաք Թափաեան, Արմենակ Արոյեան և Մեսրոպին եղբայրը՝ ընկ. Աբգար կ'ապաստանին քարայրի մը մէջ և կը շարունակեն իրենց պայքարը։ Զէն ի ձեռին կ'իյնայ իրենցմէ մին, Ռուբէնը գերի չիյնալու համար ինքզինքը կ'սպաննէ։ Միւսները եւս կը նահատակուին։

ԹՈՐՈՍ ՍԱՏԱՂԻԿԵԱՆ

Բնիկ Քղեցի։ 1894ին մասնակցած է Պոլսոյ մէջ կազմակերպուած հնչակեան ցոյցերուն, միեւնոյն տարին հետեւած է իրաւաբանութեան, 1896ին։ Պոլսէն աքսորուած է Քղի, եղած է անդամ Քղիի Ս. Դ. Հնչակեան Գոր. Յանձնախումբի և իր պարկեշտ գործունէութեան շնորհիւ կը վայելէր Քղիի հայ, Թուրք և քիւրտ ժողովուրդին վստահութիւնը։ Անվախօրէն կռուած է Թուրք կառավարութեան կեղեքիչ ընթացքին դէմ։

Տեղահանութեան նախօրեակին դարանակալ վարձկան Թուրքեր յանկարծ կրակ կը բանան և գետին կը տապալեն զայն, մեծ վիշտ պատճառելով Քղիի շրջանի բոլոր ընկերներուն։

ԸՆԿԵՐ ԳԱՐԵԳԻՆ ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ

Բնիկ Քղեցի, անդամ Քղիի Ս. Դ. Հնչ. Գործադիրին։ Խիստ վայելչակազմ երիտասարդ ընկեր մըն էր, հաշուակալ՝ պետական արկղին։ Քղիի շրջանը կազմակերպողներէն մին եղած է, իր խանդավառ գործունէութեամբ հաւատք և յոյս կը ներշնչէր բոլորին։

Տարագրութեան ժամանակ ինկած է թուրք ոստիկանին տակ՝ յամառ ընդդիմութենէ մը ետք։

ԸՆԿ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍՐԱՊԵԱՆ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ՏՈՒՄԱՆԵԱՆ

Անդամներ՝ Բզիի հնչակեան Յանձնախումբին։ 1915ի եղեռնին քանի մը ընկերներու հետ թաքնուած տեղէն կը դիմեն ինքնապաշտպանութեան, բայց ի վերջոյ կ'իյնան՝ իրենց արիւնը խառնելով ծննդավայրի հողին։

Ընկերներ Սահակ Մըլտոյեան և Մուշեղ Սարգիսեան, դարձեալ մասնաճիւղի անդամներ, 1915ին կը նահատակուին։

Անմոռանալի ընկ. Խաչիկ Մաթոսեան՝ Ապաղնակ գիւղի նուիրուած հնչակեան, Ամերիկայէն Երկիր դառնալով՝ արիւնը խառնած է հայրենի հողին։ Առեկ գիւղացի Տէր Սուրէն քհնյ. դարձեալ նահատակուած է 1915ին։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱԼՈՒԻ ՄԷՋ

ԲԱԼՈՒՆ ԵՒ ԲԱԼԱՀՈՎԻՏԸ

Բալու կամ Բալահովիտը Չորրորդ Հայքի շրջագծին մէջ ինկող գաւառներէն մին է և մաս կը կազմէ Տիգրանակերտի նահանգին։ Բալուն՝ մօտիկ Խարբերդէն անջատուիլը և հեռաւոր Տիգրանակերտին կապուիլը՝ Համիտեան քաղաքականութեամբ, հայաշատ կեդրոնները ցրուածութեան ենթարկելու նպատակ ունեցած է։

Բալահովիտը քրիստոնէական նախաշրջաններուն եղեր է կրօնական ուսման ոստաններէն մէկը։ Հնօրեայ բերդերու հետ կառուցուած են վանքեր և բարձրաբերձ մարտկոցներու զուգընթաց շինուած են կրօնական մենաստաններ։ Կուռ հայութեան օրրաններէն մէկը հանդիսացող Բալահովիտը, 1908 թուականին կ'ընդգրկէր մօտաւորապէս 300 գիւղեր, որոնցմէ միայն 50ը զուտ հայաբնակ էին։

Զուտ հայութեամբ բնակուած մեծամեծ հայ գիւղերը Մթնիկի արգաւաբեր դաշտի շրջագծին մէջ կ'իյնային, որոնց բնակչութիւնը կը զբաղէր հողագործութեամբ և պտղամշակութեամբ։

ԲԱԼՈՒ ՔԱՂԱՔԸ

Բալուն՝ Արածանի գետի եզերքին՝ Բալուայ անուանի բերդին ներքեւը կառուցուած հնամենի քաղաք մըն է։ Հայ հնագէտներն ու պատմաբանները այդ նշանաւոր բերդը կոչած են «Սուրբ Մեսրոպայ բերդ», որու խորքին մէջ Սուրբ Մեսրոպ անունով սրբատեղին կար, ուր հայկական տառերու աշխատանքը յառաջացուցած է Ս. Մեսրոպը, կ'ըսեն։

Անցնող դարերու ընթացքին՝ արեւի ու անձրեւի ազդեցութենէն ճաթած Բալու բերդին քարաժայռերը երկաթէ շղթաներով ապահովուած են։

Մինչև 1913 թուականը քաղաքի հայոց եկեղեցիներէն և Թուրքերու մզկիթներէն զատ, ծուռ ու մուռ փողոցները եզերող բնակարան թէ առևտրական հաստատութիւնները անհրապոյր վիճակ ունէին։

Գետին կպած «Զավիա» անունով թաղամասին մէջ կը բնակէին մոլեռանդ, տգէտ և վայրագ թրքութիւն մը, որ «գաղա» քրդութենէ դարձած ըլլալով՝ մեծ մասով կը խօսէին տըմբլի լեզուն։ Թրքութեան այս բարբարոս հոսանքը կը զբաղէր պտղամշակութեամբ, չերամաբուծութեամբ, ջորեպանութեամբ և ուղտապանութեամբ։ Զավիան դժոխքին հաւասարող աղտ ու կեղտի մէջ կորած խառնարան մըն էր։

Բալու քաղաքի հայերը յենուելով տեղւոյն իշխանութիւններու պաշտպանութեան (կաշառք և կրծօններով պաշտպանութիւն), ձևով մը կեանք քարշ կու տային։ Առևտուրը և արհեստը հայոց յատուկ զբաղումներ, բայց ամէն խանութի մէջ հայուն ընկերացած կ'ըլլար թուրք մը։ Առևտուրի գործին ուղեղը հայն էր, իսկ դանձող ձեռքը՝ թուրքը...։ Ամէն տարի Բալու քաղաքէն որոշ հայեր գաղթած են այլ քաղաքներ և զբաղուած են առևտուրով։ Բալուցիք ամբողջ Թուրքիոյ մէջ եղեր են ճարպիկ առևտրականներ և փնտրուած արհեստագէտներ։

Նոյնիսկ Կ. Պոլսոյ անուանի պալատներու որոշ մէկ մասը Բալուցի հանճարեղ ճարտարապետները կառուցած են։ Սուլթան Համիտի Եըլտըզ Քէօշկին ճարտարապետը եղեր է բալուցի հայ մը։

Քաղաքէն և գիւղերէն Բալուն կը հաշուէ ակնյայտնի ճարտարապետներ, դաստիարակներ, գրագէտ-խմբագիրներ և յեղափոխական գործիչներ, որպիսիք են՝ Միքայէլ Կիւրճեան, Արշակ Մահտեսեան, Ազարիկ Գոլոյեան, Գարեգին Կոզիկեան, Յակոբ Սիմոնեան, Նշան Տետեկիւլ, Շուռ (Հմայեակ Արամեանց), Պետրոս Վարժապետեան, Ազաթօն Պէյ, Տիգրան Պօյաճեան, Ներսէս Մանկունի, Օտեան, Սուրէն Մանուէլեան, Գրիգոր Խալֆայ, Վարդան Տիրատ, Տոքթ. Կիւլաղ Կիւլաղեան, Եղիա Պալունի, Առաքել Ապաճեան և ուրիշներ։

ՏԵՐԵՊԷՅԻՆԵՐՈՒ ՏԻՐԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՄԱՅՆ ԲԱԼՈՒԻ ՎՐԱՅ

Բալահովիտի հայ, թուրք և քիւրտ բնակչութիւնը ամբողջովին հողազրկուած էր։ Բալու գաւառի հողին տիրապետած էին տերեպէյիները, և հայ, թուրք ու քիւրտ հողազրկուած գիւղացիութիւնը դարձեր էին պէյերու մշակները։

Միայն բնակարանը գիւղացիին սեփականութիւնն էր։ Մարապա գիւղացին հայթայթելու էր լուծքի եզներ, արօրը և սերմնցուին կէսը։ Իր մշակած ցորենին, բամպակին և ամէն ձևի արմտիքին կէսին տէրն էր։ Միւս կէսը կ'երթար հողատէր պէյին։

Զինուած «խուլամներ»ը պէյերու ոստիկանութիւնը կը կազմէին, որոնք ամէն ուղղութեամբ կը շարժէին և պէյերու քմահաճ հրամանները կը կատարէին։ Բալուի պէյերը միաժամանակ զօրաւոր աշիրաթապետներ էին։ Անոնց հաստատած բռնակալական դրութիւնը՝ կառավարութեան մէջ կառավարութիւն էր։

Բալուի գայմագամութիւնը (գաւառապետ) իր կառավարական բոլոր բաժանմունքներով կարելի է կոչել անուանական՝ մինչև Թրքական Սահմանադրութեան հռչակումը։ Կառավարութիւնը՝ պէյերու ծաղրանքին ենթակայ պարապութիւն էր։ Պէյերու վճռած խնդիր-դատերուն կառավարութիւնը չէր կրնար միջամտել։

1906 թուականի ամրան, քաղաքէն մէկ ու կէս ժամ հեռաւորութեան վրայ, Սուքրատի Իպրահիմ պէյը, Թլա Թեֆիք պէյին հետ հողային վէճի մը պատճառով պատերազմի բռնուեցան։ Եփրատ (Արածանի) գետի եզրին շինուած Արմզան հայ գիւղի շրջագծին մէջ դիրքեր շինած՝ կատաղութեամբ կը կռուէին երկու հակառակորդներու աշիրեթները։

Այդ պատերազմին մասնակից երկու պէյերու կռուողներու թիւը կը հասնէր հազարներու։ Իպրահիմ պէյի Սաքրատ գիւղի պալատը հանդիսացեր էր զինարան։ Հայ թէ քիւրտ արհեստաւորները կը լեցնէին պարապ փամփուշտները, կը նորոգէին անգործածելի զէնքերը, կը պատրաստէին և ձիւորներու միջոցով ճակատ կը ղրկէին ռազմամթերք, ուտելիք և այլ պարէններ։ Պատերազմի տեւողութեան ընթացքին՝ թրքական կառավարութիւնը մնաց դիտողի դերին մէջ։ Ի վերջոյ Սաքրատի հայ մեծամեծները՝ խնդրանքներով միջամտեցին երկուստեք և դադրեցնել տուին պատերազմը, որուն պատճառով մեծապէս կը վնասուէր նաև հայ գիւղացիութիւնը։

ԲԱԼՈՒԻ ՀԱՅԸ

Սուլթան Համիտի հարազատ մանրանկարներ և նոյնքան բռնակալ պէյերու անլուր հարստահարութեանց ենթարկուած բալուցի հայը, քուրայի տաքութեան ենթարկուած երկաթի տոկունութիւն յայտնաբերող հայն էր։ Հայրենասիրութիւնը մեծ չափերով անզուգական էր հայութեան անուան նախանձախնդիր բալուցիի սրտին ու հոգւոյն խորքը։

Բռնադատութեամբ հողազրկուած՝ բալուցի աշխատաւոր գիւղացին իր տան կարիքները լրացնելու համար սկիզբէն ի վեր դիմած է պանդխտութեան։ Պանդուխտ բալուցիները շատ մեծ թիւ կազմած են առանձնապէս Ամերիկայի մէջ։ Ամերիկայի Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան անդամագրուող բալուցիները յատկանշուած են որպէս ամուր և անխախտ կուսակցականներ և իրենց ծանր զոհաբերութիւններով նպաստած են կուսակցական, ազգային և հայրենակցական օգտակար ձեռնարկներուն՝ գերիվեր նուիրումով։

Ամերիկայի Հնչակեան կուսակցութեան ղեկավար մարմնին անդամակցած են բալուցի ընկերներ՝ Օհան Գասպարեան, Թագւոր Քիւփելեան, Պետրոս Վարժապետեան, Քերոբ Մկրտիչ, Սարգիս Նորիկեան, Միհրան Մանուէլեան, Մկրտիչ Մանուէլեան, Սարգիս Պաճոյեան, Յովհաննէս Պժեան, Մարտիրոս Թարայեան, Յարութիւն Մուրաչեան, Պաղտասար Գասպարեան, Նշան Զօպանեան, Կօջիկեան, Վարդան Տիրատ և ուրիշներ։

Իր հաւատացած և ուխտած գաղափարի ճակատէն չշեղող բալուցի հայը հարազատ հայու լաւագոյն տիպարներէն է և հայրենասիրութիւնը լեցուած է իր ոսկորներու ծուծին մէջ։

ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԲԱԼՈՒՑԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԸ

Հնչակեան կուսակցութեան կազմութենէն երկու տարի ետք, կուսակցութեան կազմութեան պատասխանատուներէն Ռուբէն Խանազատ Հայ Յեղափոխութիւնը Մայր Հայրենիքին մէջ տարածելու համար, 1889ին Կ. Պոլիս հասնելով՝ կը սկսի կազմակերպել գաւառացի հայ աշխատաւորութիւնը, որուն մաս կը կազմէին բալուցի պանդուխտները։

Խանազատ՝ քղեցիները կազմակերպելէ ետք՝ ձեռք կ'առնէ բալուցիները և մշեցիները։ Քղեցի ընկ. Գալուստ Օվայեանի հաղորդագրութենէն կը յայտնուի որ, Խանազատ Պոլիս պանդխտացող բալուցիներէն կը կազմակերպէ երեք Հնչակեան խումբեր։

Իբր հետեւանք՝ մատնիչներ Մամբրէ վարդապետի և արաբկիրցի Սեդրակի սպանութեանց, կը ձերբակալուին նաև բալուցիներ։ Բայց բալուցի ազդեցիկ խալֆաներու ճարտարապետ-միջնորդութեամբ բալուցիները բանտէն կ'ազատուին։

1895ին հնչակեաններու կազմակերպած Պապը-Ալիի պատմական ցոյցին

ԸՆԿ. ԱԶԱՐԻԿ ԳՈԼՈՅԵԱՆ

Բնիկ բալուցի Ազարիկ Գոլոյեան, գաւառի լաւագոյն ոյժերէն մէկը, հմուտ հայերէնի, թուրքերէնի, մաթեմաթիկի եւ աշխարհագրութեան: Եղած է բեղմնաւոր ուսուցիչ շատ տեղեր: 27 տարիներ տեսչութիւն ըրած է զանազան տեղեր եւ հասցուցած բազմաթիւ մտաւորականներ:

Իբր հնչակեան՝ յեղափոխական մեծ դէմքերէն մին է, եւ հին ռեժիմի օրով իբր անվախ քարոզիչ՝ արհամարհած է բռնակալ ռեժիմի հալածանքներն ու տանջանքները:

Ան՝ Տիգրանակերտի շրջանը եղած է 1909ին, վարելով Ազգ. վարժարաններու ղեկը: Հնչակեան կազմակերպչական գործն ալ հաւասար կերպով տանելով իր պաշտօնին զուգընթաց:

Հաւասարապէս Բալուն եւս շատ բան կը պարտի Ազարիկին: Տակաւին 1909ին, Համիտի գահընկեցութեան օրերուն երբ Սուլթան Ռէշատի գահակալութիւնը կը կատարուէր, սահմանադրութիւնը ամրացնելու խոստումներով, Ազարիկ հանդիսութեանց ատեն լայնօրէն կը բացատրէր ազատութեան բարիքները եւ յետադիմութեան չարիքները:

Յետադէմ թուրքերը սրտի սեղմումով, հայէ մը կը լսէին նոր խօսքեր:

«Սահմանադրութիւնը տեւական կ'ըլլայ միայն այն ատեն երբ Համիտն ու իր նմանները կախաղանի պարանին յանձնուին, քանզի այդ կը պահանջեն ծովերու խորերը, զնտաններու տակերը թաղուած հարիւր հազարաւոր անմեղ հայրենասէրները:

«Թող կորչի այն «խային խիանէթ»ը, որ իր երեսուն տարուան գահակալութեան ընթացքին, մեր երկրի ցեղը՝ ցեղի դէմ, եղբայրը՝ եղբօր դէմ, դրացին՝ դրացիին դէմ հանեց: Այդ օրերուն թուրքերը տակաւին կոյր էին եւ մոլի հետեւորդ խալիֆային:

Գոլոյեան 1909ին Պախըր-Մատէնի կազմակերպութեան կը ձեռնարկէ, երբ Տիգրանակերտի քաղաքական ոյժի սիւներէն մէկը դարձած էր: Այդ օրերուն՝ Փառամազի, Չրանեանի հետ եղբայրութիւն մը կազմելով՝ շրջանի ինքնազարգացման եւ ինքնապաշտպանութեան ծրագիրը գործադրութեան մէջ զգալի դեր կը կատարէ ամենուրեք, ինչպէս նաեւ Եգիպտոս:

գլխաւոր ոյժը կը կազմէին խանդավառ կազմակերպուած գաւառացի հնչակեանները։

Պապը-Ալիի խաղաղ ցոյցին զէնքով պատասխանելու համիտեան վայրագ միջոցը հանդիսացաւ կ. Պոլիս պանդխտող գաւառացի հայութեան հալածանքն ու աքսորը։ Բալուցիները զերծ չմնացին աքսորի կարաւաններէն, որոնք վերադարձան Բալու և հանդիսացան հայ յեղափոխութեան սերմնացանները։

Տերեպէյիներու անլուր ճնշումներուն տակ տանջուող հայութիւնը Պոլսէն աքսոր իր զաւակներէն իմացաւ Հայաստանի ազատագրութեան ջանադիր Հնչակեան Յեղափոխական կուսակցութեան կազմութիւնը։

✶Չորրորդ Հայքի շրջագծին մէջ յայտնուող Հնչակեան կուսակցութեան մեծագոյն վիրոփակածիս Բալու-Չէթ գիւղացի ուսուցիչ ընկ. Ազարիկ Գալոյեանը Պոլիսէն աքսոր հնչակեաններու հետ կը խմորէ Բալահովտի հայութիւնը և ապա կ'անցնի Խարբերդ, Մալէն ✶Տիգրանակերտ և այլուր ու կը նուիրուի կազմակերպչական ներքին աշխատանքի։

Դժբախտաբար Բալուի նորակազմ հնչակեանութիւնը հնարաւորութիւն, միջոց չունենար զինուելու, վասնզի Պոլսէն աքսորուածներու տարուան վախճանին, մարդակեր Սուլթան Համիտի հրամանով կը սարքուին 95ի հայկական կոտորածները։ Բալուն կը թալանուի և տեղ տեղ կ'ենթարկուի կոտորածներու։ Մէկ քանի գիւղերու մէջ՝ որպիսին են Խոշմաթ, Հաւհաւ և Չէթ, նախնական զէնքերով ցուցադրուող դիմադրութիւնը իր բարերար ազդեցութիւնը կ'ունենայ։ Առասպելական ըլլալու աստիճան քաջագործութիւն կը կատարէ հնչակեան Ղազար Աղան, որու կորովի ընդդիմութեան ընթացքին կը սպաննուին մօտ 100 թուրքեր։

1895 դէպքին անտեսապէս քայքայուած բալուցիները կը սկսին ուղեւորուիլ Ամերիկա։ Ամերիկա մեկնող բալուցիներու ղրկած գումարով բաւականին կը բարելաւուի հայ ընտանիքներու քայքայուած անտեսականը։

ԲԱԼՈՒԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԱՍՏՂԸ

ՊԵՏՐՈՍ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ (ՊԵՏՐԷ)

1870ին Բալու Սաքրատ գիւղացի Յակոբ Վարժապետեան կը բախտաւորուի մանչ զաւակով մը զոր կ'անուանեն Պետրէ։

Պետրէն գիւղի դպրոցը աւարտելէ ետք կ'ուղարկուի Պոլիս ուսանելու համար։ Պոլսոյ մէջ կ'արձանագրուի Հնչակեան, կը մասնակցի Պապը-Ալիի ցոյցին։ Փախստական վիճակով ժամանակ մը Պոլսոյ մէջ մնալէ ետք կ'անցնի Ամերիկա և կը գործակցի Հնչակեան կուսակցութեան։ Գործիչի պաշտօնով կը շրջի մասնաճիւղերը և հրապարակային ելոյթներով կը խանդավառէ հայ գաղութները։

ՊԵՏՐՈՍ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ (ՊԵՏՐԷ)
Բալուի հնչ. աստղը

Պետրէն իր լուրջ ատենախօսութիւններով և կուսակցութեան սկզբունքային խնդիրներու հասկացողութեամբ կը դառնայ ակնառու ընկերներէն մէկը։ Ամերիկայի հնչակեան շրջանի կողմէ պատգամաւոր կ'ընտրուի Լոնտոնի մէջ կայանալիք հնչակեան Բ. Ընդհ. Պատգ. Ժողովին։ Իր պարտականութիւնը լրացնելէ ետք կեդրոնական Վարչութեան կարգադրութեամբ Լոնտոնէն կը մեկնի երկիր։

Տրապիզոն իջնելուն՝ կը գործակցի յայտնի հնչակեան ընկ. Ահարոն Եսայեանի հետ։ Ծանօթ ըլլալով քիւրտերէնի, կը ծպտուի քրտական տարազով և կ'անցնի Քղի։ Քղիի մէջ կը տեսակցի մտաւորական հնչակեան ուսուցիչ Մամիկոն Վարժապետեանի և կ. Պոլիսէն աքսոր Սիրական Մաւրանեանի հետ։ Կուսակցութեան որոշումները և կեդրոնական Վարչութեան հրահանգները տալէն ետք, կ'անցնի Բալու՝ իրեն ծննդավայր Սաքրատի գիւղը։

ԸՆԿ. ԳՐԻԳՈՐ ԵՐԵՄԵԱՆ

Բալուի խարակէսան գիւղացի, երկրի մէջ գործած է հնչակեան գործիչներ Գուրգէնի եւ Բեքեանի հետ, որոնք զէյթունցիներ էին։ Գիւղացիները զինավարժութեան կը մղէ։ Կը մատնուի եւ կ'անցնի Ամերիկա, միշտ կը կենայ սոցիալիզմի դրօշին պաշտպան։ Շատ համեստ, պարտաճանաչ ընկեր մըն էր։ Ան իր ամբողջ նիւթականը կը տրամադրէ ընկերներուն, նեղ օրերուն մէջ։ Անոր բրածը շատերը չէին իմանար։ Ան կ'ըսէր «ինչ որ կ'ընեմ իբր հնչակեան, պարտականութիւնս կը կատարեմ, որովհետեւ մեր բրածը ոչինչ է, երբ համեմատենք կախաղաններու վրայ զոհ եղողներուն, եւ զնտաններու մէջ տառապողներուն հետ»։

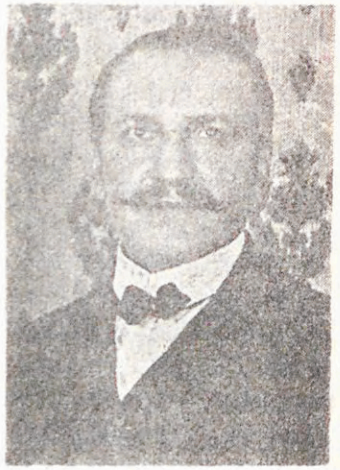

Ամերիկայէն վերադառնալու ատեն իր անեցիները կարգ մը նուէրներով Սաքրատի Պէյերը կը քաղցրացնեն, կառավարութեան հետապնդումներէն զերծ պահելու համար և Պետրէ կը դառնայ գիւղի հողամշակներէն մէկը։

1906ին Բալահովտի Հնչակեան կուսակցութիւնը կազմակերպող ներքին գործիչը կը դառնայ Պետրէն։ Ամենափոքր կասկածն իսկ իր վրայ չհրաւիրող խոհեմութեամբ, գիւղէ գիւղ կը շրջի և կը յաջողի ընտրուած անդամներով կազմակերպել հնչակեան խումբեր։

Բալուի հնչակեանները կը շարժեն թմրած հայութիւնը։ Հայրենասիրական երգերը սեղմուած կոկորդներէն կը սկսին դուրս հոսիլ․․․։ Ներքին ճանապարհներով և մարդէ մարդ միջոցներով՝ «Հնչակ»ի թիւերը Բալու կը հասնին և մասունքի նման գիւղէ գիւղ շրջան կ'ընեն։ «Հնչակ»ը իրաւազրկուած գիւղացիութեան մէջ ազատութեան ոգին կը խմորէ։

Գործիչներն էին Գրիգոր Երեմեան, խմբապետ Գուրգէն և Բէքէեան։

Ուսուցիչ Ազարիկ Գալոյեան ամառնային արձակուրդներուն, Պետրէին հետ կուսակցական ներքին աշխատանք կը տանի, Բալու վերադառնալուն։

Երբ հնչակեան ձիաւորներ գիշեր ատեն կուսակցական հրահանգները գիւղերու խմբապետներուն կը հասցնէին, որոնք պէյերու և խուլամներու ի գործ դրած բռնութիւններու առաջքը առնելու համար կը գործադրէին յեղափոխական միջոցներ։ Այդ տիտան ընկերներէն՝ հաւհուցի Աւետիս Պոյաճեան, արմանցի Յովակիմ Պոյաճեան և սղամցի Յակոբ Թովմասեան, որոնց ղեկավարն էր Պետրոս Վարժապետեանը՝ Պետրէն։

1907 թուականին Մուշէն եկող երկու դաշնակցական «մուրացիկ» կազմակերպիչներ կ'ապաստանին Բաղդրահայեաց վանքը։ Տեղւոյն վանական-առաջնորդի բարի ըմբռնումով կը ծանօթանային հաւհուցի Բուշալեան գերդաստանին և կը կազմակերպեն դաշնակցական խումբ մը։ Եղելութիւնը իմացող Պետրէն կը տեսակցի անոնց հետ և կը հեռացնէ Բալուէն։ Հետագային, Բալուի մէջ, միակ բացառութիւն Հաւհու գիւղը դարձաւ Դաշնակցութեան բոյնը։ Թէև հնչակեանները Հաւհուի մէջ ունեցան զօրաւոր մ.ճիւղ մը։

ԽՈՇՄԱԹԻ ՋԱՐԴԸ

Մինչև թրքական Սահմանադրութիւնը, յեղափոխական ոգիով ամրացուած բալուցին՝ ներքնապէս զգալի վնասներու ենթարկեց տերեպէյիները։ Քիւրտ հագուստով ծպտուած հնչակեաններ գիշեր ժամանակ դաշտի զանազան մասերուն վրայ ծեծեր ու կակուղցուցեր են հարստահարիչ «խուլամները»։ Խոշմաթցին՝ իր անվախութեամբ, սարսափ ձգած էր քիւրտ գիւղերուն վրայ։ Քիւրտերը և ոչ ալ ծառաները կը համարձակէին ծուռ աչքով նայիլ խոշմաթցիներուն։ Խոշմաթի «չաթալը» իր պատմութիւնը թողած էր ետին։ Չաթալը՝ խոշմաթցի երիտասարդներուն դաւազանն է, որուն երկայնութիւնն է վեց ոտք։ Խոշմաթցիները իրենց «չաթալով թուրքեր, քիւրտեր և նոյնիսկ ժանտարմաներ ծեծելով գիւղէն դուրս վռնտելու քաջութեամբ ծանօթ են։

Եւ պատահեր է որ, բողոքի համար իրեն դիմող քիւրտերուն և թուրքերուն Իպրահիմ պէյը քթի տակէն ծիծաղեր և ճամբու դրեր է, նշելով թէ՝ հայերն ալ «աշիրաթին կը պատկանին»։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԱՆՑՔԵՐԸ

1908ի ամրան, մինչ գիւղացիութիւնը լծուած էր դաշտային եռուն աշխատանքի, Բալուի Թուրք կառավարութեան յետադիմական պաշտօնէութիւնը Թրքական Սահմանադրութեան հռչակման լուրը կը վերապահէ քանի մը օր. ի վերջոյ Տիգրանակերտի նահանգապետի հրամանով կը ստիպուի յայտարարել զայն։

Ռամազանի օրերուն՝ բերդի վրայ հաստատուած հնամենի թնդանօթը ցերեկ ատեն քանի մը անգամ կը գոռայ և անակնկալի կը բերէ քաղաքի թուրք ու հայ բնակչութիւնը։ Քաղաքի թուրքերը արձակուած թնդանօթի գոռումը կը համարեն «կեավուրներ» ջարդելու հրաւէր։ Հայերը թալանելու միշտ պատրաստ ամբոխը զէն ի ձեռին կը յառաջանան դէպի կառավարչատունը, բայց տավուլ-զուռնայի ձայնը իմանալով անակնկալի կու գան։ Ժողովուրդի խռնումներու ընթացքին՝ գաւառապետը (գայմագամ) երկու փաթթոցաւոր մոլլաներու ընկերակցութեամբ դուրս կու գայ իր պաշտօնատեղիէն և կը յայտարարէ.— «Եղբայրներ, մեր քաջարի բանակը Էնվէր և Նիազի

պէյերու առաջնորդութեամբ մտած է Պոլիս և երկրին վրայ յայտարարած է Սահմանադրութիւն։ Ասկից ետք Թուրքիոյ բոլոր ժողովուրդները եղբայրներ են։ Գացէք և Աստուծոյ փառք տուէք»։

Բալուի վայրագ թրքութեան բոլորովին անըմբռնելի այդ յայտարարութիւնը ոչ մէկ խանդավառութիւն կը յառաջացնէ։ Սահմանադրութեան անունն իսկ չլսող վախսի զազաներու ամբոխը ինքզինքը ազդուած զարնելու ընթացքին Հայոց եկեղեցւոյ զանգակը կը սկսի բուռն ուժգնութեամբ հնչել։ Հայերը կը փակեն իրենց խանութները, կը խռնուին եկեղեցին գոհաբանական աղօթք մատուցանելու՝ յայտարարուած ազատութեան համար։

Հայոց եկեղեցին կու գան կարգ մը թուրք պաշտօնեաներ և Կ. Պոլսէն եկած հեռագիրներու ծանուցած «Ազատութիւն», «Եղբայրութիւն» և «Հաւասարութիւն» բառերը կը կրկնեն ու կը խանդավառեն հայութիւնը։ Այլևս հասկնալի կ'ըլլայ որ, Համիտի բռնակալութիւնը տապալած է Սելանիկի քաջարի բանակի կողմէն և Թուրքիոյ վրայ տիրակալած է «Հիւրիյէթը» (Ազատութիւն)։

Լուրը կը հասնի գիւղական շրջաններու աշխատաւորութեան և ասպատակող տերեպէյիներու։ Կրկնակ բռնակալութեան ենթարկուած բալուցի երիտասարդութիւնը՝ Սահմանադրութիւնը կ'ողջունէ ծայրայեղ խանդավառութեամբ։ Սաստիկ կը սրտնեղին և բարկութեան նոպաներու կ'ենթարկուին Բալուին տիրապետող Շիւքրի, Թեֆիք, Իպրահիմ և Ռիւշտի պէյերը։ Հակազդելու համար հայոց սրբազան ցնծութիւններուն, պէյերը կը հրամայեն իրենց ծառաներուն ծեծել և հարստահարել հայերը, որոնք կը փորձեն պարտադրուած ստրկութենէն դուրս ելլել։

Բալուի մեծ թէ փոքր բոլոր տերեպէյիները, դուրս ձգելով խոշմաթեան հայ հողատէրերը, Շիւքրի պէյի հրաւէրով Թլա կը հաւաքուին և կ'որոշեն չճանչնալ «Հիւրիէթը»։ Անոնք նոյնիսկ կը փորձուին Բալու քաղաքի կառավարութիւնը գրաւելու միտք ունենալ։

Սահմանադրական կարգերը և Բալուի կառավարութիւնը պաշտպանելու համար՝ Մատէնի զօրաբաժինը հրաման կը ստանայ Բալու ուղևորուիլ, չէզոքացնելու համար յետադիմութիւնը։

Յետադիմական այս ծանր շարժումի ընթացքին, հողազրկուած՝ պէյերու հաշւոյն աշխատելու բռնադատուած հայութիւնը Սահմանադրութեան հռչակման խանդավառութիւնը կը հասցնէ ծայրայեղութեան։ Հնչակեան կուսակցութիւնը հրապարակ կ'իջնէ և կը յանձնարարէ ամէն հայու, որ զինուին և ընդդիմանան անարդարութիւններուն։

Սաքրատ գիւղացի կորովի հնչակեան Պետրէն և ոմաղցի Մարտիրոս Կարապետեանը կ'անցնին գիւղէ գիւղ, հրապարակային ժողովներով կը բացատրեն Սահմանադրութեան նշանակութիւնը և հայ գիւղացիութեան կը ներշնչեն դիմադրութեան կորով, անվախութիւն և իրենց բռնի խլուած հողային իրաւանց պահանջքի պատրաստութիւն։

Բալուի հայաբնակ գիւղեր՝ Սաքրատ, Խոշմաթ, Սղամ, Կիւլէշկէր, Զէթ, Հաւհու, Շնազ, Նպըշի և Ուզուն Օվա կը յայտարարեն կուսակցական եռուն գործունէութիւն։ Այս գիւղերէն ոմանք կը սկսին կառուցանել գրագարան-ակումբ ժողովատեղիներ։ Կը սկսին հիմնարկել արդիական դպրոցներ։ Ներխի, Խատակեան, Խաճարան, Մրջոյ, Մրգա, Ապարան, Թեփէ, Հայպատ և ուրիշներ կը հետեւին մեծ գիւղերու քայլերուն։

1909ին Ամերիկայէն վերադարձող բոլուցի պանդուխտները, իրենց խնայողութիւններով կը հիմնեն արդիական տուներ, կը ստանձնեն հոգաբարձական պաշտօն, զարկ կու տան մանուկներու կրթութեան և հին օրերու մտայնութիւնը վանելով՝ կորով ու եռանդ կը ներշնչեն իրենց սիրելիներուն։

Կ. Պոլսէն և Ամերիկայէն եկող հայկական թերթերն ու գիրքերը կ'ողողեն գրադարաններն ու տուները։ Մարդիկ կը հետեւին օրուան քաղաքականութեան ազատ քաղաքացիի ամէն իրաւունքներով երբ կ'ըսենք, ատիկա կատարուածին մէկ երեսն էր. կար տերեպէյիներու կողմէ հայոց կալուածներու բռնի իւրացման խոցը և յետադիմութեան վերադարձի վտանգը, ասոնք ալ Թրքական Սահմանադրութեան ներսի երեսն էր....։

ԲՌՆԱԳՐԱՒՈՒԱԾ ՀՈՂԵՐՈՒ ԴԱՏԸ

Իր անվախութեամբ անուանի Սաքրատցի Հնչակեան Պետրոս Վարժապետեանը (Պէտրէ) առաջինն էր, որ Սահմանադրութեան տարուան ընթացքին դիմեց դատարան տերեպէյիներէն բռնի գրաւուած հօրենական հողերը ետ ստանալու համար։ Պէտրէի այս յանդուգն քայլը ամբողջ Բոլուի մէջ անուն և հռչակ ձգեց։ Հասարակ հայ աշխատաւոր մը հուժկու բռնակալ Իպրահիմ պէյը դատի քաշած էր։

Սահմանադրութեան կարգերու ընձեռած իրաւունքներով՝ Պետրէն Բոլուի նախագահ ատեանին կը ներկայացնէ իր մեծ հօր անունին արձանագրուած սեփական հողերու քոչանները (իրաւական թուղթեր), որ կը պահանջէ իր հողերը։ Պետրէն կը շահի դատը և դուռ կը բանայ միւս զոհերուն, դատարան դիմել և ետ առնել իրենց պապենական կալուածները։

ՆՊԱՍՏԱՒՈՐ ՋՈՒԳԱԴԻՊՈՒԹԻՒՆ.— Պէտրէի դատավարութեան օրերուն, տերեպէյիներու երկրորդ խորհրդաժողովը միաձայնութեամբ կ'որոշէ ապըստամբութիւն մը կազմակերպել։ Պէյերու հրամանով աշիրաթական զօրահաւաքը երբ կը սկսի, Մատէնէն ժամանող թրքական բանակը կը ձերբակալէ գլխաւոր տերեպէյիները և կ'աքսորէ Ուրֆա։

Պէյերու ձերբակալումը հայերուն մեծագոյն տօնախմբութեանց առարկայ կը հանդիսանայ։ Անոնց բացակայութեան ընթացքին հայերու կողմէ բացուած հողային դատերը վէլիտ (օրինակելի) չեն նկատուիր։

Տերեպէյիներու աքսորի ընթացքին տառապող հայութիւնը ազատութեան բարիքները կ'ըմբոշխնէ։ Վանքազնաց հանդիսութիւններու, կուսակցական հանդէս-հաւաքոյթներու, ազատ հարսանիքներու համար գիւղէ գիւղ, տեղէ տեղ գացող երիտասարդութիւնը զէնքը ուսին՝ կ'իյնայ ծայրայեղութիւններու մէջ։ Հայրենիք վերադարձող պանդուխտները զարկ կու տան դպրոցներուն, եկեղեցական գործերուն և կուսակցութիւններուն։ Գիւղերու տեսքը կը կերպարանափոխուի։ Գետնայարկ տուները երկյարկանի սենեակներով կ'օժտուին, որոնց ապակիներէն արտացոլացող փայլը կը հըմայէ դիտողը։ Պատմական Բոլուն նոր պատմութիւն մը կը կերտէ Սահմանադրութեան նախատարիներու ընթացքին։

Իր աշխատանքի արդիւնքը վայելելու ազատութիւնը ունեցող բոլուցին կը տնկարկէ նորանոր այգիներ, ծառաստաններ և պարտէզներ։ Աշխատաւորութեան քրտինքը ծծող կապիտ իշխանաւորներու բացակայութեան հետեւանքով Բոլուի վրայ կը թագաւորէ ժամանակաւոր երջանկութիւն։

Սահմանադրական կարգերու տակ Բոլուի թրքութիւնն ու քրտութիւնը կը մնային հոն, ուր որ էին։ Ոչ մէկ յառաջացում։ Ոչ մէկ դպրոց, ոչ մէկ գիւղի մէջ։ Աղքատութեան և բռնի իւրացման կերպերը հասած ըլլալով՝ հալալ աշխատանքի անընդունակ այդ տարրերը, օրէ օր կը դիմէին չըքաւորութեան և անօթութեան։ Այս իսկ պատճառով, անոնք Սահմանադրական կարգերու դէմ կը սնուցանէին ատելութիւն և ներքին թշնամանք։

ԾԱՅՐ ԿՈՒ ՏԱՆ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1910 թուականին Կ. Պոլսոյ Տաճկաստանի Հնչակեան ղեկավար մարմինի տուած ներքին հրահանգները մտահոգութիւններու դուռ կը բանան։ Սղամ գիւղի Հնչակեան ակումբին մէջ կը գումարուի Բոլու շրջանի Գործադիր Յանձնախումբի ժողով և քննադատութեան կ'ենթարկէ Կ. Պոլսէն տրուած հրահանգները։ Կը յայտնուի, որ Սահմանադրական կարգերու ներքեւ Իթթիհատական թրքութիւնը սկսեր է ձեւաւորել թրքական շովինիզմ և ներքնապէս կը խորացնէ հայատեացութիւնը վտանգաւոր նպատակներով։

Սաքրատի Հնչակեան ժողովը կը նկատէ նաև որ, թրքական Սահմանադրութեան շուքին տակ բոլուցին միամտութեամբ ինկած է չափազանցութիւններու մէջ և ուրեմն անհրաժեշտ է լրջանալ և պատրաստուիլ ինքնապաշտպանութեան։

Նոյն ժողովին մէջ կը յայտնուի որ, Պոլսոյ Իթթիհատական կառավարութեան հրահանգով քաղաքին մէջ Բոլուի ամենավայրագ թուրքերով կազմուած է Իթթիհատական կուսակցութիւն, և որ ուրիշ է՝ նոյն տիպի քանի մը թուրքերով կազմուած է նաև Իթիլաֆական «ազատախոհ» կուսակցութիւն, որ կը ցանկայ գործակցիլ Բոլուի Հնչակեան կուսակցութեան հետ։ Մէկ օրէն միւսը, հայատեաց ոճրագործներ «ազատական Իթիլաֆական»ի գունափոխումը խելքի պառկելիք բան չըլլալով, ժողովը կ'որոշէ զգուշանալ այս «Իթիլաֆականներէն»։

ԸՆԿԵՐ ԳԱՐԵԳԻՆ ԿՈԶԻԿԵԱՆ ԿԸ ԺԱՄԱՆԷ ԲԱԼՈՒ

1912ին, Հնչակեան ակնյայտնի գործիչ մտաւորականներէն ընկեր Գարեգին Կոզիկեանը կազմակերպչական պաշտօնով Բոլու կու գայ։ Մինչ այդ՝ հայ երիտասարդութիւնը զինուորագրելու շրջանի օրէնքը անցած ըլլալով, բոլուցին չ'ուզեր իր հարազատները ղրկել թրքական բանակ։ Ծայր կու տայ զինուորցու տղոց գաղթը դէպի Ամերիկա։ Հայ ծնողներու իրենց զաւակները Ամերիկա փախցնելու ջանքը ընդհանուր բնոյթ ստանալով՝ կը թուէր թէ՝ Բոլուն կը պարպուէր իր երիտասարդութենէն։

Կոզիկեանի այցի երկրորդ շաբթուն՝ Խոշմաթ գիւղին մէջ գումարուեցաւ Բոլահովիտի Ս. Դ. Հնչակեան Շրջանային Պատգամաւորական ժողովը։ Այդ ժողովին մէջ ընկեր Կոզիկեան պարզեց Իթթիհատի ներքին քաղաքականութիւնը և Հնչակեան կուսակցութեան բռնած ընդդիմադիրի դերը։

Բալուցին լրիւ կերպով տեղեկացաւ Սահմանադրական կարգերու ներքեւ Թուրք ազգայնամոլութեան մակրթած վտանգը: Հարկ էր լրջանալ եւ իթթիհատին հանդէպ շարժիլ վերապահութեամբ:

Մարքսիզմի սկզբունքներուն քաջածանօթ Կողիկեանը, ռէնչպէր, գործօնար զանգուածներու հոգիէն ու սրտէն խօսող եզակի գործիչներէն էր եւ կը մարմնացնէր մաքուր հայրենասիրութիւնը:

Խոշմաթի շրջանային ժողովի որոշումով Պետրէն եւ Աւետիս Պօյաճեանը պիտի ընկերանային ընկեր Գարեգին Կողիկեանին, այցելելու Բալուի բոլոր հայ գիւղերը՝ կազմակերպչական աշխատանք տանելու համար:

Խոշմաթի շրջանային ժողովին ներկայացուեցան աքսոր գացած պէյերու աղաց եւ անոնց խուլամներուն (ծառայ) կողմէն Խասպէկի, Նաճարանի, Արմճանի, Կուլիչկէրի եւ Ուզուն Օվայի մէջ հայերու հանդէպ գործադրուած չարք մը խոշտանգումներն ու հարստահարութիւնները: Ժողովը միջոցներ մտածեց այդ չարագործները չէզոքացնելու համար:

Խոշմաթի Շրջանային Ժողովը վերընտրեց Բալահովտի Շրջանի Հնչակեան Գործադիր Յանձնախումբը՝ հետեւեալ կազմով.

Քաղաքէն՝ Խաչեր Կողիկեան, Սղամէն՝ Մարտիրոս Կարապետեան եւ Յակոբ Թովմասեան, Սաֆրաստէն՝ Պետրոս Վարժապետեան (Պետրէ), Արմճանէն՝ Գասպար Մառուկեան, Հաւհաւէն՝ Աւետիս Պօյաճեան, Խոշմաթէն՝ Համբարձում Վարդեան:

Շրջանային ժողովէն ետք սարքուեցաւ հրապարակային ժողով դըպրոցի սրահին մէջ: Հրապարակային ժողովին կը նախագահէր Խոշմաթցի յեղափոխական քահանայ Տէր Ռեթէոս Սիմոնեան, որուն կայծ ու կրակ պատգամները յառաջացուցին ընդհանուր խանդավառութիւն, ցնծութիւն, ինչպէս նաեւ բուռն ծափահարութիւն:

Կարճ ելոյթներ ունեցան պատգամաւոր ընկերները: Այդ փառահեղ ատենախօսութեան ներկայ էին խոշմաթցիք ամբողջութեամբ եւ շրջակայ գիւղերէն եկած խուռն բազմութիւն մը: Խոշմաթը դարձած էր կուսակցական ուխտագնացութեան վայր:

Բալու կը հպարտանար իր մտաւորական եւ իմաստուն անձնաւորութիւններով: Կողիկեանի մէկ ժամ տեւող տարինքով բանախօսութիւնը՝ ազգային, կուսակցական եւ քաղաքական խնդիրներու վերլուծումներով, խորապէս տպաւորեց հայ գիւղացի աշխատաւորութիւնը: Ըլլալ լուրջ, դա ժամանակի պահանջքն է: Թրքական Սահմանադրութիւնը նորանոր փուլերէ կրնայ անցնիլ: Ինքնապաշտպանութեան պատրաստութիւնը հրամայական պահանջք է, քանի Թուրքիոյ մէջ յետադիմութիւնը ուժեղապէս կը պահէ իր գոյութիւնը:

Հնչակեան երկրորդ հրապարակային ժողովը կայացաւ Սղամ գիւղի վարժարանի սրահին մէջ:

Սղամը ունէր Հնչակեան գրադարան-ակումբ: Գիւղի այս հաւաքատեղին ճոխացուած էր թերթերով եւ գիրքերով: Երիտասարդութիւնը տարեցներու հետ տարուած էր ընթերցանութեամբ եւ մտքերու փոխանակութեամբ: Շատ յաճախ քիւրտ աշխատաւորներ ակումբ կու գային բան մը իմանալու կարդացող եւ աշխարհէն խապար ունեցող հայերէն:

Սղամի մէջ կազմուած էր Հնչակեան թատերախումբ մը ընկեր Յակոբ Տօնիկեանի ղեկավարութեամբ, որ մեծ յաջողութեամբ ներկայացուց Շուշի

«Հերոսութիւններ» դիւցազներգութիւնը: Գիւղերէն եւ քաղաքէն ներկայացումին եկող բազմութիւնը աննախընթաց էր:

Սահմանադրական մի քանի տարիներու կարճ շրջանին, Բալուի հայ դպրոցները արդիական մեթոտներով ուսած ուսուցիչներով խորապէս թռիչք առին, ուրկէ դուրս եկաւ առաջաւոր ուսանողութիւն մը: Հաւհաւ մեծանուն գիւղը նորանոր կառուցումներով եւ իր հոյակապ վերելքով Բալահովտի Աթէնքը կը կոչուէր: Միւս հայ գիւղերը նոր դպրոցներու, գրադարաններու եւ ընթերցարաններու կառուցումներով նոյնպէս բռներ էին վերելքի ճանապարհը:

Սղամի հրապարակային ժողովին խօսեցան ընկերներ՝ Յակոբ Թովմասեան, Պետրոս Վարժապետեան եւ Գարեգին Կողիկեան: Ժողովին կ'ատենապետէր ընկ. Մարտիրոս Կարապետեան. ընկ. Մկրտիչ Մանուէլեան ճառախօսեց գրաւոր կերպով:

ՊԵՏՐԷԻ ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ

«Ագռաւին ըսին. «Ինչո՞ւ համար կտուցդ ծակեր ես եւ դարձեր ես խիմ-խիմ», ան ըսաւ. «Օձին հարցուցէք. բոյնս դրի ծառի գլխին՝ ցեխով-փուշով ծածկեցի, օձը եկաւ, պլլուաւ բնիս՝ ձագուկներս կ'ուտէ: Պոռացի հա պոռացի՝ լեզուիս թելը որ փրթաւ, ձէնս փոխուեցաւ խիմխիմի... Հասկցողին շատ բարեւ...»:

«Հայրենակիցներ, դարերով օձը պլլուեր է մեր շինած բոյնին եւ սեղմեր է մեզ, իսկ դարերով պոռացեր ու նուացեր ենք: Մեր աղիողորմ ճիչերէն ո՛չ օձը ազդուեր է, ո՛չ քրիստոնեայ աշխարհը լսեր է եւ ոչ ալ երկինքը լսեր է: Մենք՝ որպէս խիմխիմ ագռաւներ՝ բարբարոսներու զարհուրանքներուն ու արհամարհանաց ենթարկուեր ենք եւ մեր հալալ աշխատանքը գացեր լեցուցեր է այդ թունաւոր օձերուն անյագ ստամոքսը:

«Կաթիլ առ կաթիլ հայ ժողովուրդի մահացումը արգիլելու եւ զայն ազատութեան հանգրուանը հասցնելու համար, եկաւ Հայ Յեղափոխութիւնը յանձին Հնչակեան կուսակցութեան եւ զօրաւոր հարուածը իջեցուց բռնակալի գլխին՝ առանձնապէս Զէյթունի մէջ, ուր հայակեր Համիտի ձագուկ՝ Ռամզի փաշան իր 80.000 կանոնաւոր եւ բաշիբոզուք խուժանով ծունկի եկաւ, բուռ մը զէյթունցի հնչակեան յեղափոխականներու առջեւ (ծափահարութիւններ):

«Կարդացած էք եւ գիտէք անշուշտ թէ՝ Սասնոյ Հերոսամարտի ընթացքին հնչակեանները պարտուեցան հացի եւ վառօդի պակասին պատճառով: Բայց ստացան Մայիսեան Ծրագիրը: Հայրենակիցներ, եթէ Զէյթունը յաղթելու տեղ յաղթահարուէր իսկ, մահ իմացեալ անմահութիւն է. մարդ մի անգամ կը մեռնի, բայց երանի անոր, որ իր ազգի ազատութեան համար կը մեռնի...:

«Բալուցին, Համիտի ձագուկ՝ հայատեաց պէյերուն ծառայած է որպէս *մուրապա*, որպէս ռայա, որպէս գերի: Սահմանադրութիւնը եկաւ, այդ բորենիներու ծանր լուծը ժամանակաւոր կերպով կոտրեցաւ: Անոնք սակայն՝ գիշեր ու ցերեկ կ'աշխատին իրենց նախկին բռնութիւնները պարտադրել մեզի: Անոնք Սահմանադրութիւնը կ'ատեն եւ կը սպասեն յարմար ատեն մը, որ իրենց սուրը շարժեն մեր վզին: Ի՞նչ ընելու ենք ուրեմն: Պատրաստուելու ենք ինքնապաշտպանութեան: Եթէ պիտի մեռնինք, մեռնինք պատուաւոր ճանապարհի վրայ եւ արժեցնենք մեր մահը (ծափահարութիւն):

«Այո՛, Կարմիր Սուլթանը իր խարխուլ գահէն վար ինկած է. դժբախտաբար բոլոր մասերուն մէջ հազարաւոր սուլթաններ կան, որոնք Սահմանադրութեան հաւատարիմ տարրերը իրենց թշնամանքին առարկայ հանդիսացուցեր են. կ'աշխատին տապալել ներկայ կարգերը եւ հաստատել հայերը կոտորելու համիտական դրութիւնը դարձեալ:

«Ագռաւին կրկռալը ո՛չ օձին բնոյթը կը փոխէ եւ ո՛չ ալ օգնողի մը ձեռք կը հասցնէ իր բոյնը փճացումէն ազատելու համար: Ագռաւը եթէ քաջութիւնը ունենայ իր սուր կտուցը գործածել օձը ծեծելու, հաւանական կը դառնայ իր ձագուկներուն ապահովումը:

«Մեծ յեղափոխականներ՝ մօրուք Ժիրայրի, Մեծն Մուրատի, Իշխան Աւետիքի, Գէորգ Չաւուշի, Զօր. Անդրանիկի եւ անոնց նմաններու երկաթապատ հոգիովը զրահաւորուեցէք, դիմագրաւելու համար անակնկալներու եւ հասնելու համար անկախութեան եւ ազատութեան ապահով հանգրուանը (ծափահարութիւն):

«Երէկ Սուլթաններու բռնատիրութեան տակ կ'ատէին ու կը տանջէին հայութիւնը: Այսօր, սահմանադրական կարգերու տակ կը փորձեն դարձեալ ատել ու տանջել հայութիւնը. այս ցաւալի երեւոյթին ի տես, մեզի արդար իրաւունք կը տրուի պահանջել մեր ինչքն ու անձը: Եղածը ազգային գոյութեան կռիւ ըլլալով՝ արժեցնելու ենք մեր կոչումը: Գիտնալու ենք որ, գոյամարտի համար անվախութեամբ կռուող ազգերը միայն ապրած են, իսկ վախկոտները՝ մեռած ու անյայտացած են:

«Անկցի բարբարոսութիւնը, կեցցէ՛ գիտակցութիւնը, կեցցէ՛ Հնչակեան կուսակցութիւնը» (բուռն ծափահարութիւններ):

Սղամի բազմամարդ և խանդավառ ժողովէն ետք՝ Ընկ. Կողիկեան Պետրէի և Աւետիս Պօյաճեանի ընկերակցութեամբ մեկնելու էին մեր հայ գիւղերը: Հրապարակային ժողովներ սարքելու էր Քաղաքը, Հաւհաւ, Սաքրատ, Ջէթ, Հայպատ, Արմճան, Կիւլիղկէր և մեր գիւղերը:

Ընկ. Գ. Կողիկեան աշխատաւորական և կուսակցական սկզբունքային խնդիրներուն հմուտ ըլլալով՝ Բալուի երիտասարդութեան կը բացատրէր սոցիալ դեմոկրատեան դասակարգերու փոխյարաբերութիւնը եւ անոնց ձգտումները տնտեսական եւ քաղաքական մարզերուն մէջ:

Կողիկեանի ուսուցումը նորութիւն էր: Անոր դասախօսութեան նիւթերը գիւղացիին հասկնալի լեզուով և պարզ օրինակներով կը բացատրուէր: Ընկ. Գարեգին Կողիկեան իր հայրենակիցներուն կուսակցական դաստիարակը հանդիսացաւ: Անիկա Իթթիհատ կուսակցութեան ներքին չարիքը ցուցադրեց Բալուցի հնչակեաններուն և զգուշացուց զիրենք ծայրայեղութիւններէ և ապա գոհունակութեամբ մեկնեցաւ Թերճան և Երիզա գաւառները:

ՊԷՅԵՐՈՒ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ԵՒ ԲՌՆԱՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈՐՁԵՐԸ

1912 *թուականի վերջերուն Ուրֆա աքսորուած Բալուի տերեպէյները ներման արժանանալով՝ վերադարձան տուն: Նոյն այդ թուականին կը զուգադիպէր Պալքանեան պատերազմը:*

Աքսորէն և բանտարկութենէն սաստիկ սրտնեղած պէյերը իրենց սրտի մաղձը կ'ուզէին թափել հայերու գլխին: Իրենց բացակայութեան ընթացքին հայերու հասցուցած վնասները փոխարինելու ստորին միջոցները ձեռք առնելու սկսան:

Ուրֆայի մէջ ծանօթացած ըլլալով Իթթիհատի ներքին նպատակին, կ'անդամագրուին Իթթիհատ կուսակցութեան, կը կառուցանեն գեղեցիկ ակումբ մը և զանազան նուէրներով կ'արժանանան կառավարական բարձր պաշտօններու վստահութեան և գնահատութեան:

Նոյն այդ բռնակալները Բալու ժամանելուն՝ կ'անդամագրուին Բալուի Իթթիհատ կուսակցութեան և կը փորձեն հայ ռայան ենթարկել իրենց քմահաճոյքներուն՝ ըստ առաջնոյն:

1913 *թուականի ամրան երբ գիւղացին ցորենի բերքը կը կալսէ և տուն պիտի փոխադրէ, տերեպէյներու խուլամները կը թափուին կալերը և կը փորձեն ցորենը տանիլ և լեցնել իրենց տէրերուն ամբարները: Ցորենի բռնագրաւման առաջին կռիւը տեղի ունեցաւ Սաքրատ գիւղի մէջ, ուր կար Իպրահիմ պէյի «խոնախը»:*

Իպրահիմ պէյի ճիշդ քթին տակ՝ Պետրէի (Պետրոս Վարժապետեան) հետեւորդները կը թափին պէյի ծառաներուն: Արիւնահեղ կռիւի ընթացքին երկուստեք կալերուն մէջ կ'իյնան վիրաւորներ: Գիւղացիութեան միակամ ուժին առջեւ ծեծ ուտող պէյի խուլամները բզքտուած և արիւնլուայ վիճակով կ'երթան իրենց մեծաւորի ապարանքը և կը պատմեն եղելութիւնը:

Հակառակ տերեպէյներու ինչ-ինչ սպառնալիքներուն, Բալուի հայաշատ գիւղերուն մէջ բերքի իւրացումներուն դէմ Սաքրատի մէջ տեղի ունեցող բախումներուն նման կռիւներ կը յառաջանան հայաշատ չորս մը գիւղերու մէջ: Հայ գիւղերը իրենց ձեռքի փայտերով կը յայտնաբերեն զօրաւոր ընդդիմութիւն և կ'ապահովեն իրենց հալալ աշխատանաց արդիւնքը:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՄԹԱԳՆԻ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՄԷՋ

1913 *թուականին, Պալքանեան պատերազմէն կորուստով դուրս ելլող Թուրքերը, աստիճանաբար կը դառնան հակասահմանադրական: «Հաւասարութիւն և եղբայրութիւն» սկզբունքներուն տեղը կու գային գրաւել «ատելութիւնն ու թշնամանքը» հայոց հանդէպ: Բալուի կառավարութիւնը աշխուժացած էր և հայերը հարստահարելու ազդանշանը կու տար ինքը՝ կառավարութիւնը: Զինուոր հաւաքելու անունին տակ Թուրք ոստիկանութիւնը և բռնակայինները կը փորձէին գործադրել Սուլթան Համիտի բռնութիւնները:*

Զինուորագրութենէ փախչող հայ երիտասարդութեան որոշ մէկ տոկոսը երկրէն դուրս ելած էր: Ուրիշներ փախստականութեան ճանապարհները բռներ էին: Մնացածները ենթակայ էին զինուորագրութեան: Ոմանք պահուած էին գիւղերու մէջ: Փախստական զինուորցուներու ընտանիքները ենթակայ էին ծանր հարստահարութեանց: Վշտով կը տեսնուէր որ, օր ըստ օրէ Բալահովիտը իր երիտասարդ ուժերէն կը զրկուէր:

Այս տխուր և վտանգալից պահերու ընթացքին, Բալուի Հնչակեան Գործադիրը Քաղցրահայեաց վանքին մէջ՝ Հաւհաւի դաշնակցական կոմիտէին հետ կը խորհրդակցի: Ժողովի մանրամասնութեանց ծանօթ չենք, բայց իմացած ենք որ, Կ. Պոլսոյ դաշնակցական կոմիտէն պահանջած է իր ենթա-

կոմիտէները թէ՝ «Իրար անցնելու հարկ չկայ: Պալքանեան պատերազմին ի հետեւանք՝ թուրքերու յուզումները ժամանակաւոր են եւ կ'անցնին»: *Գրուած է նաեւ թէ՝* «Ծանր խնդիրներ յառաջացնելու պատճառ չըլլաք. գործակցեցէք տեղւոյն Իթթիհատ կուսակցութեան հետ եւ հաշտ ապրեցէք թուրքերուն հետ»:

Դաշնակցութեան կեդրոնի տուած հրահանգները բալուցի դաշնակցականներու խելքին երբեք պառկած չէն, բայց ի՞նչ կարող էին ընել, հրամանը վերէն էր....:

ՊԵՏՐԷԻ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒՄԸ

Թուրքերը կարծեր էին թէ՝ Պետրէի տունը պայթուցիկներով լեցուն է: Պետրէն յանկարծակիի բերելու համար Սաքրատի Շիւքրի պէյի քէօշկը կ'ապաստանին խումբ մը թուրք զինուոր-ոստիկաններ: Առաւօտ մը Պետրէն դաշտային աշխատանքի երբ կ'երթայ, դաշտին մէջ յանկարծ կը պաշարուի եւ կ'առաջնորդուի քաղաք, որպէս թէ գաւառապետը շատ կարեւոր գործի մը համար կ'ուզէ զինք տեսնել....:

Պետրէն կը տանին եւ ալ չի վերադառնար: Պետրէի յանկարծական ձերբակալումը, Բալահովիտի հայոց ինքնապաշտպանութեան սիւնին կործանումը կը համարուի: Նոյն նենգամիտ միջոցներով, առանց զանգուածային ձերբակալման, քաղաք տարուող Բալուի առաջաւոր հայերն ալ չեն վերադառնար: (1914):

Վերջին զօրակոչով մինչեւ 50 *տարեկան այրերը պարտական են բանակին միանալ կամ* պետել *(փրկագին) վճարել: Այդ ցաւալի օրերուն էր, որ թաքնուած հնչակեաններէն՝ ողմցի Մարտիրոս Կարապետեանի եւ Դանիէլ Մանուէլեանի առաջարկութեամբ Հաւհաւի մէջ կը կայանայ գաղտնի խորհրդաժողով մը: Ըսուած է թէ՝ այդ ժողովին ներկայ եղող* 20*է աւելի անձերու մէջ դաշնակցականներ եւ շարք մը չէզոքներ ընդդիմութեան փորձը անօգուտ կը նկատեն եւ չեն հաւատար որ, Սահմանադրութեան կարգերու տակ թուրք կառավարութիւնը հայութիւնը փճացնելու ծրագիր ունի:*

Հաւհաւի ժողովը կը յաջողի: Հնչակեաններէն՝ Աւետիս Պօյաճեան, Սերոբ Կուրոյեան, Յովակիմ Պօյանեան, Մարտիրոս Կարապետեան, Գասպար Ծառուկեան եւ ուրիշներ կը լքեն անօգուտ ժողովը, կը շալկեն հրացանները եւ կը բարձրանան լեռ....: Բալուն օրէ օր կը տեղահանուի, ըմբոստութեան ճանապարհը բռնող բալուցիները հնարաւոր չափով կը հարուածեն թշնամին՝ առանձնապէս գիշերները: Թրքական զօրքերուն կ'ընկերանան քիւրտ ու թուրք խուժաններ եւ կը փորձեն փճացնել միլլեթի խային կեաւուրները *(ազգին թշնամի անհաւատները): Ըմբոստներէն ոմանք կը նահատակուին հերոսաբար, միացորդները կը բռնեն Տերսիմի ուղղութիւնը....: Թէ ո՞ւր գացած են եւ ի՞նչ եղած են այդ քաջակորով տիտանները, յայտնի չէ:*

Եւ այսպէս, պատմական հայ գաւառ Բալահովիտն ալ կ'ամայանայ եւ անոր գործունեայ եւ շինարար հայ բնակչութեան վշտալից ճակատագիրն ալ կը նոյնանայ միւս հայութեան դժխեմ ճակատագրին....:

ԲԱԼՈՒԻ ՏԽՈՒՐ ՎԵՐՋԱԿԷՏԸ

Իր ամբարները լեցնող Հայրապետ-Կարապետեաններու փճացման ճիւաղային հրճուանքը ապրող տէրեպէյիներէն Իպրահիմ պէյը, 1920 *թուականներուն, հին օրերու մշակուած բարեբեր դաշտը ցախերով ու փուշերով պատուած ամայութիւնը դիտելով՝ Ամերիկայէն Բալու վերադարձող խարակետուկցի քիւրտին կ'ըսէ.—* «Եազըք օլտու, էմէնիլէր եօք, շիմտի քիմէ՞ պէյլիք եափաճաղըմ» *(«մեղք եղաւ. հայեր չկան, այժմ որո՞ւ պէյութիւն պիտի ընեմ...»):*

1922 *թուականներուն՝ երբ Մուսթաֆա Քեմալը Թուրքիան բարեկարգելու մտօք Ֆէսին տեղ գլխարկ դնել կը հրամայէ, արաբերէն տառերու տեղ՝ լատիներէն գիրերը կ'իւրացնէ, առանձնապէս կը հրամայէ կիներուն լաչակը վերցնել եւ բաց երեսով դուրս գալ, Բալուի վայրագ տերեպէյիները Մուսթաֆա Քեմալը կ'անուանեն «կեաւուր» եւ կ'ընդդիմանան անոր կողմէ տրուած հրամաններուն:*

Բարբարոս եւ մոլեռանդ Թեֆիք, Շիւքրի եւ Իպրահիմ պէյերը յանդըգնութիւնը կ'ունենան Քէմալի դէմ ըմբոստանալ: Թլա շրջանը Եփրատ գետը եզերող լեռներուն մէջ այս մարդոց ըմբոստութիւնը օդանաւերու ռումբերով կը խորտակուի եւ կը ձերբակալուին:

Բալուցի քաղաքացի քէմալական կուսակցութեան նախագահ Ահմէտ էֆէնտիի խնդրանքով՝ կախաղանի վճիռը կը փոխուի աքսորի եւ բանտարկութեան: Տեսնուած է որ Ատանայի մէջ Իպրահիմ պէյը սրճեփութեամբ կ'ըզբաղի....:

Ու այժմ երբեմնի Բալահովիտը չէ, պայծառ ու բարեբեր դաշտը դարձեր է անմարդաբնակ, օձերու եւ վայրի գազաններու որջ....: Եւ որ աւելին է թրքական նենգամիտ, հայակատար կառավարութիւնը եւ անոր հարազատ ծնունդ բռնակալ տերեպէյիներու ձեռքին խաղալիք դարձող անխելք քրդութիւնը զանգուածային համեմատութիւններով Բալուէն կը քշուի եւ հայերու նման կը կատարուի տեղահանութեան մահոլից ճանապարհին մէջ....:

* * *

Արձանագրուած է որ, 1918 *թուականներուն՝ Շէյխ Սաիտի քրտական ըմբոստութեան առթիւ, Տերսիմի քրդութիւնը յարձակած, յաղթահարած եւ թալանած է Բալուի թրքութիւնը:* 1914—15 *թուականներու հայկական տեղահանութեանց եւ կոտորածներու ընթացքին ամէն ինչ որ թուրքերը կողոպտած ու խլած էին հայերէն, թալանուած ու տարուած է հայամօտ թրքատեաց տերսիմցիներէն: Այն օրերուն եւ անկից ետք, Բալուի բարբարոս թըրքութիւնը դարձեր է քաղցած գայլերու ոհմակ մը՝ ոռնալով իր ձգած աւերակներուն վրայ:*

* * *

1954 *թուին, թրքական «Ճումհուրիէթ» թերթի թղթակից Կէօք Տաշին, գաւառներու կացութիւնը տեղեկագրած ատեն, Բալուի մասին հետեւեալը նշած էր.—*

«Բալուն քաղաք կոչուելու իրաւունք չունի: Փլատակներով հարուստ՝ յետադիմական գիւղի մը *խըրխան* (վերարկուն) վրան քաշած այս քաղաքը կը տառապի աղքատութեան, տգիտութեան եւ հիւանդութեանց մէջ:

«Ժամանակ մը առաջ Բալուէն մեկնողներ ամէն բան հետերնին տարած են:

Արհեստաւոր չկայ։ Դպրոց չկայ։ Բժիշկ չկայ, դաշտերուն մէջ միայն *թիքէն* (փուշ) կայ։ Կառավարութիւնը երբ դարման չխորհի, գաւառի այս ողբալի կացութիւնը կործանման կ'առաջնորդէ ազգը...»։

ԲԱԼՈՒԻ ԱԿՆԵՅԱՅՏՆԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԸ

Գարեգին Կոզիկեան
Յակոբ Թամասեան
Համբարձում Վարդանեան
Օհան Գասպարեան
Սարգիս Նարիկեան
Մարտիրոս Թարայեան
Միհրան Մանուէլեան
Սարգիս Պաճոյեան
Ասատուր Էլեան
Գաբրիէլ Ֆրանկեան
Նշան Զօպանեան
Եղիա Պահլաւունի
Ազարիկ Գոլոյեան
Պետրոս Վարժապետեան (Պետէ)
Տ. Ռեթէոս քհնյ. Սիմոնեան
Քերոբ Մկրտիչեան
Յարութիւն Վարդեան
Վարդան Տիրատ
Մկրտիչ Մանուէլեան
Յովհաննէս Պրժեան
Վահէ Մանուէլեան
Շահէն Թափալեան
Թորոս Թորոսեան
Ղազար Մանկասարեան
Գրիգոր Երեմեան

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՋՆՔՈՒՇԻ ՄԷՋ

ՋՆՔՈՒՇԸ ԵՒ ՋՆՔՈՒՇՑԻՆԵՐԸ

Տիգրանակերտի նահանգին մաս կազմող Ջնքուշը՝ կը գտնուի Տիգրանակերտ քաղաքի հիւսիս-արեւմտեան կողմը՝ 80 մղոն հեռաւորութեամբ։

Արեւելեան Հայաստանէն գաղթող հայութեան այս հատուածը Եփրատ գետի եզերքի ամուր լեռնաշղթայի մէկ կողին վրայ հիմնած է լեռնային Ջնքուշը։ Ջնքուշը շրջապատող գիւղախումբերը, բացի մէկ ժամ հեռաւորութեամբ Ատիչէն, թիւրքմէններէ եւ քիւրտերէ կազմուած ըլլալով՝ Ջնքուշի 12.000 հայութիւնը այլազգիներու շրջապատին մէջ հայկական կղզիի մը հանգամանքը ստացած էր։

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՄՈՒՏՔԸ Ի ՋՆՔՈՒՇ

1898 թուականին Տիգրանակերտի վրայով Սասուն անցնող Սասնոյ հերոս Մեծն Մուրատը՝ յեղափոխութեան սերմը ցանած էր Տիգրանակերտի մէջ։ Որակաւոր ընկերներով կազմուած Տիգրանակերտի Հնչակեան մասնաճիւղի ընկերներէն՝ ուսուցիչներ խրանցի Մանուկ Դանիէլեան եւ տիգրանակերտցի Գէորգ Ջնքուշեան՝ 1894 թուականի սկիզբները կ'անցնէին Սեւերէկ, Չերմուկ, Ջնքուշ եւ այլ քաղաքներ ու հայրենասիրական բուռն պրոպականութեամբ կը կազմակերպէին մասնաճիւղեր ու Սասնոյ օգնութեան համար կը կազմակերպէին ներքին հանգանակութիւն։ Հաւաքուած գումարներով գնուած ցորենը էշերու կարաւանով կը փոխադրէին Փասուր՝ Տալւորիկ հասցնելու համար։

Մանուկ Դանիէլեանի աներկիւղ կեցուածքը կը բոցավառէ Ջնքուշի երիտասարդութիւնը, որոնք սիրայօժար կ'ընդառաջեն արձանագրուելու «Հնչակեան Ընկերութեան»։ Ջնքուշի «Ընկերութիւնը» ներքնապէս ինքզինքը կ'ամրացնէ չախմախլի հրացաններով, ի հարկին Մեծն Մուրատի օգնութեան հասնելու ցանկութեամբ։

1895ի կոտորածներու ընթացքին, յեղափոխական գաղափարէն վառակուած Ջնքուշի հայութիւնը իր ունեցած նախնական զէնքերով կ'ընդդիմանայ թուրք ու քիւրտ խուժանին եւ շատ քիչ զոհերով կը յաջողի ապահովել իր գոյութիւնը։

1896 թուականին վերակազմեալներու պառակտումի ընթացքին՝ Տէր Արշէնը իր մէկ քանի հետեւորդներով կը բաժնուի Հնչակեան կուսակցութենէն եւ կը դառնայ վերակազմեալ։ Այդ օրուընէ սկսեալ Ջնքուշի մէջ կը գործեն Հնչակեան եւ վերակազմեալ մասնաճիւղերը շատ տկարացած վիճակով։

1905 թուականներուն Ամերիկայէն վերադարձող պանդուխտ հնչակեաններ Չերմուկի հնչակեաններուն հետ կը յաջողին վերակազմել Հնչակեան մասնաճիւղը հետեւեալ ընկերներով.— Պաղտասար Նազլեան (Աբարօ վարժապետ), Պաղտասար Թելլոյեան (Թելլօ Պալօ), Խաչատուր Մաթոսեան (Պարպար Խաչօ), Խաչատուր Անտոնեան (Ֆելեկ) եւ Պետրոս Ջթճեան։ Շատ կարճ ատենէն հնչակեան ուժին կը միանան Պետրոս Թելլոյեան, Թորոս եւ Թուխման Նուրիխանեան եղբայրներ, Աբրահամ եւ Սարգիս Գնթարեան եղբայրներ, Խաչատուր Գլըճեան եւ ուրիշներ։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

1908ին երբ Սահմանադրութիւնը հռչակուեցաւ, տեղւոյն ագէտ ու կոպիտ միւտիրը Տիգրանակերտի վալիէն ղրկուած Սահմանադրութեան ֆերմանը չկրնալ հասկնալուն հետեւանքով՝ վերապահեց ատեն մը եւ փորձեց չարափոխել եղելութիւնը, բայց Տիգրանակերտէն եւ Խարբերդէն եկող ճամբորդներու հաւաստիացումներուն վրայ՝ հայութիւնը խանդավառ ցոյցեր կազմակերպեց եւ տօնեց եկած «ազատութիւնը»։

Թրքական Սահմանադրութեամբ խանդավառուած էր եւ Ջնքուշի հայութիւնը։ Տուներու մէջ ուրախութեան սեղաններ շարուած էին եւ տօնակատարութիւնը կը շարունակուէր ամէնուրեք, որոնց ի տես՝ տեղւոյն թուրք եւ քիւրտ տերեպէյները եւ իրենց հետեւորդները ինկած էին ջղայնութեան նոպաներու ներքեւ եւ «հիւրիէթը» կ'ենթարկէին ծանր անարգանքներու։ Անոնք կ'ըսէին՝ «Հիւրիէթը կեաւուրներու գործն է...»։

Սահմանադրութեան առաջին տարին՝ եկեղեցւոյ բակին մէջ բացուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան ակումբը։ Օրուան անցուդարձերուն մասին լսելու համար, ժողովուրդը կը խռնուէր ակումբը։ Կիրակի օրերը, տեղւոյն հայագէտ եւ միակ թրքագէտ մտաւորական Աբարօ վարժապետը կը դասախօսէր եւ ժողովուրդը տեղեակ կը պահէր կացութենէն։

Ամէն օր նորանոր ընկերներ կ'արձանագրուէին։ Հնչակեան մասնաճիւղը զօրացաւ եւ ընկերներու թիւը հասաւ 80ի։

1908 Սեպտեմբեր ամսուն մէջ կայացաւ Ընդհանուր Անդամական ժողով։ Նորակազմ պատանիներու խումբը ազգային երգերով կը թնդացնէր սրահը։ Այս պատմական ժողովին մէջ ընտրուեցաւ մասնաճիւղի վարչութիւնը, հետեւեալ ձեւով.— Առեւտրական՝ Պետրոս Թելլոյեան, որ միաժամանակ Չնքուշի Թաղական Խորհուրդի ատենապետն էր եւ հայոց բոլոր դատական խնդիրները ինք կը տնօրինէր։ Ատենադպիր՝ Պաղտասար Նալլեան, գանձապահ՝ Խաչատուր Մաթոսեան, խորհրդականներ՝ Խաչատուր Անտոնեան, Կարապետ Չթճեան, Թորոս Նուրիխանեան եւ ուրիշներ։

1908ի Նոյ. ամսուն սկիզբները, Տիգրանակերտէն երկու հնչակեաններ՝ Նալպանտ Պօղոն եւ Կօշկար Արթինը Չնքուշի խաղախորդարաններուն համար նուռի կեղեւ, մազու եւ գլթոր գունաներկերը ջորիներու վրայ բեռցած քաղաք եկան եւ հիւր եղան հնչակեաններուն։ Պօղոն եւ Արթինը փեյխասներու յատուկ զգեստներ ունէին եւ ինչ որ անսպասելի էր, ասոնք Հնչակեան ակումբին մէջ ինքզինքնին կոտրելու աստիճան զայրացան որ, Չնքուշի հնչակեանները միամտութիւնը ունէին Թրքական Սահմանադրութեան վրայ հաւատք ունենալու։ Անոնք ըսին ու կրկնեցին՝ «Տիգրանակերտի Հնչակեան ժողովներուն մէջ ամէն ընկերոջ կը պարտադրուի զէնք գնել։ Դուք ալ նոյնը ընելու էք։ Թուրքին բերած Սահմանադրութեան հաւատալու չէք։ Զինուեցէ՛ք, զինուեցէ՛ք, զինուեցէ՛ք եղբայրներ»։ Կարապետ էֆ. Չրաճեանը ամէն օր մեզի կ'ըսէ՝ «Զէնք գնեցէք»։

ԸՆԿ. ԹՈՐՈՍ ՆԱՃԱՐԵԱՆ

Ծնած 1879ին, Չարսանճաքի Զօրակ գիւղը։ Եղած է գործօն եւ զոհուող ընկեր։

Ազգային Միութեան հարիւրաւոր տոլարներ նուիրած է։

Մեռաւ իր մուրազին չհասած, հայրենիքէն հեռու, որուն կարօտէն կը մրրկէր։

Նալպանտ Պօղոն եւ Կօշկար Արթինը Չնքուշի հնչակեաններուն ըմբռնումը հիմնովին փոխեցին։ Օրուան կարգախօսը եղաւ զէնք գնել եւ ներքնապէս պատրաստուիլ։ Այս գաղափարը անցաւ ժողովուրդի խաւերուն մէջ։ Շատեր իմաստութիւնը ունեցան հայասէր քիւրտ աշիրապեաններէն, օրինակ՝ Պաղպանքճի Պեքիրէն բարձր գինով մաուզերներ եւ մարթիններ գնել։

Եկաւ 1909ի Ատանայի հայոց կոտորածը եւ ճիշդ էր որ Թրքական Սահմանադրութիւնը իր իսկական սեւ գոյնը դուրս տուաւ ու հին վայրագ հոգին նոր Թուրքերու մէջ երեւցաւ դարձեալ։ Ատանայի մէջ Թրքական սահմանադրական բանակը 30.000 հայեր կոտորած էր եւ կ'անձկար նոյնը ընել հայկական միւս կեդրոններու մէջ։

Չնքուշի տերեպէյիներէն Կիւլլի պէյը եւ Սախօ Զաւուշը ներքնապէս կը պատրաստուէին Չնքուշը պաշարել։ Դուրսերէն հոսող քրտական խումբեր հեղհեղէ կը ժամանէին եւ կը լեցնէին Թրքաց Թաղերը։

Այս չարաշուք երեւոյթին ի տես, Չնքուշցին կազմեց ինքնապաշտպանութեան համար Մարմին մը, որուն գլխաւոր անդամներն էին Նուրիխանեան եւ Գնթարեան քաջակորով եղբայրները, Պետրոս Թելլոյեան, Խաչատուր Դեղինեան, Խաչատուր Պապայեան, Պաղտասար Գոլոմպոսեան, Աւետիս Էքմանեան, Աբրահամ Ապօզալոյեան եւ Տէր Արշէն քահանան։ Զօրակոչի ենթարկուած հայ երիտասարդութիւնը խումբերու բաժնուեցաւ եւ նշանակուեցան խմբապետներ իրենց առանձին խումբերով տեղաւորուեցան հետեւեալ դիրքերու մէջ.—

Շուկայի թաղ Խանախասոնց եւ այլ տուներ։ Գասապենց թաղ՝ Մաչուլենց եւ այլ տուներ։ Մուրատենց թաղ՝ Քեհեախաչենց տունը։ Քարին թաղ՝ Քաջարենց տունը։ Բերդի թաղ՝ Գըլըմպաղենց տունը։ Գարիկեանենց թաղ՝ Պաչա Մինասենց եւ այլ տուները։

Էշրէֆ Աղան, Կիւլլի Պէյը եւ Սայիտ Զաւուշը, որոնք հայատեաց յետադիմականներ էին, Թալունջի ջարդարարներու ղեկավարութիւնը ստանձնած էին։ Օրէց օր քաղաքի պաշարումը կը խտանար նորահաս քիւրտերու խումբերով։ Չնքուշի հայութիւնը բայց՝ ամրապէս վճռած էր դիմադրել եւ ընդգրկել հերոսական պատուաւոր մահը։

ՀԱՅՈՑ ՈՅԺԸ ԵՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Զէնք բռնող հայութիւնը կրնանք հաշուել 1000 հոգի։ Հայոց ձեռքը գտնուող հրացաններուն թիւն էր 150, որոնց մեծ մասը հնօրեայ չախմախլիներ, մնացածը մաուզեր, սիւրմէյլի եւ գափախլի հրացաններ էին, միջին հաշուով 50ական փամփուշտներով։ Կային վեցհարուածներ, սուրեր, երկայն փայտերու վրայ հաստատուած նիզակներ, կացիններ եւայլն։ Փամփուշտը անբաւարար էր։ Մաուզեր եւ սիւրմէյլի հրացաններու կապար թափելու կաղապար մը կայծ (էզէն) զետեղելու գործիք չունենալուն համար, կը մտահոգուէինք։ Ասոր համար ալ հրահանգուած էր կռուող խումբերուն՝ փամփուշտը պարապի չկրակել։

ԳՈՐԾՕՆ ՈՅԺԵՐԸ ԵՒ ԽՄԲԱՊԵՏՆԵՐԸ.= Պետրոս Թելլոյեան, Տէր Արշէն քահանայ, Թորոս Նուրիխանեան, Աբրահամ Գնթարեան, Խաչատուր Գըլըճեան, Պաղտասար Նալլեան, Պաղտասար Թելլոյեան, Թախման Նուրիխանեան, Սարգիս Գնթարեան, Խաչատուր Մաթէոսեան, Խաչատուր Անտոնեան, Պետրոս Չթճեան, Պաղտասար Էկինեան, Պօղոս Քեհեախաչոյեան, Սարգիս Գըլըմպաղեան, Յովհաննէս Տէր Օհանեան, Թեփօ Տարաքճեան, Մարտիկ Պաղտասարեան, Խաչատուր Դեղինեան, Միրիճան Չթճեան, Կարապետ Չթճեան, Խաչատուր Պապայեան, Աւետիս Էքմանեան, Տիկ. Պահարոյեան եւ Աբրահամ Քալոյեան եւ ուրիշներ։

Չնքուշի պաշտպանութեան Մարմնոյն ենթակայ էր ամէն հայ։ Երիտասարդութիւնը տիսիփլինի ներքեւ էր։ Անզէն խումբեր պատրաստ էին վիրաւորներուն զէնքերը վերցնել եւ շարունակել կռիւը։ Անզէն խումբը զինուած խումբին թիկունքը կը բռնէր եւ կը սպասէր գերագոյն վայրկեանին իր ոյժը գործածելու։

Ինքնապաշտպանութեան մարմնի կարգադրութեամբ՝ տունէ տուն քակուած պատերու անցքերով հայերը իրարու հետ յարաբերութեան մէջ էին։ Ոչ մէկը փողոց ելնելու էր։ Ապրուստի բոլոր պարէնը ամէն հայու հաւասարապէս կը բաժնուէր։ Ունեւորները իրենց բոլոր ունեցածը տրամադրած էին ընդհանուրին։ Բոլոր տուներու ամէն ձևի ամանները, տակառ, կարասի և կաթսայ՝ ջուրով լեցուած էին։ Ջուրի ապահովուած պաշարը կրնար մէկ ամիս բաւարարել։ Խաղախորդարաններու հում կաշիները կռուող խումբերուն դէմքերուն առջև փռեցուեցան։ Մեծահարուստ Խաչատուր Դեղինեանը իր մեծաքանակ կաշիի պահեստը տալէն ետք, իր ամբարներու ուտեստի պաշարը ամբողջութեամբ տրամադրած էր Ինքնապաշտպանութեան Մարմինին։ Միւս ունևորները հետևեցան Դեղինեանին։ Զէյթունի հայութեան միակամութիւնը հպարտացնող պարագայ էր։ «Տղաք,— կ'ըսէին մեր մեծերը,— եթէ պիտի մեռնինք, Փօղին Վարդանի պէս մեռնինք։ Զէյթունի անուան վրայ ստրկութիւնը նստեցնելու չէ»։

Քաղաքը պաշարող հայերը չկրցան ո՛չ մէկ հայու երեսը տեսնել։ Իրենց արձակած հրացաններուն մենք կը պատասխանէինք միայն չախմախլիներով։ Հայերու ուժի մասին առասպելական պատմութիւններ շրջան ըրեր էին քիւրտերու մէջ։ Ճիշդ 21 օր տևող այս պաշարման ընթացքին խուժանը չհամարձակեցաւ ընդհանուր յարձակումով խորտակել հայոց դիրքերը և ներս մտնել։

Պաշարման 13րդ օրին՝ մտածուեցաւ երկու սուրհանդակ ուղարկել, մէկը Տիգրանակերտ, միւսը՝ Խարբերդ և Զէյթունի վտանգուած կացութիւնը ներկայացնել Ազգ. Իշխանութեանց (Առաջնորդարաններուն) և հայ քաղաքական կուսակցութիւններուն։ Սուրհանդակները՝ թշնամիին ուշադրութիւնը չգրաւելու համար՝ ըլլալու էին պատանի երիտասարդներ, ծպտուած քիւրտ լամուկներու տարազով։

Այս կարգադրութիւնը համարուեցաւ էական, վասնզի ի վերջոյ ամբարուած ջուրը, ուտեստի պաշարը և ռազմամթերքը պիտի սպառէին և վտանգաւոր կացութեան կրնար ենթարկուիլ հայութիւնը։ Թշնամին ճիշդ այդ նպատակով քաղաքը պաշարման ենթարկած՝ կը սպասէր յարմար վայրկեանին։

Հարց է թէ որո՞նք պիտի ըլլային այդ անվախ և քաջակորով պատանիները, որոնք յանձն պիտի առնէին սուրհանդակի վտանգաւոր գործը։ Տատանումները երկար չտևեց, երկու խիզախ և կորիճ պատանիներ՝ Մելիք Խաչոյեան և Սեդրակ Պարսյեան կամաւորապէս յանձնառու եղան սուրհանդակի պաշտօնը ստանձնել։ Մելիքը պիտի երթար Տիգրանակերտ, իսկ Սեդրակը՝ Խարբերդ։

Տէր Արշէնը Խարբերդ սուրհանդակ ղրկելը համարեց աւելորդ, յայտնելով թէ՝ Խարբերդէն յոյս չկայ, մեր յոյսը կապելու ենք Տիգրանակերտի Մայր Կուսակցութեան, մեր կացութեամբ միայն անոնք կրնան հետաքըրքըրուիլ։ Հարկ եղած թուղթերը պատրաստուեցան։ Պատանի սուրհանդակ Մելիքը՝ գիշերով մեկնելու էր Տիգրանակերտ։ Մելիքը փրկեց կացութիւնը։

ՄԷԿ ԵՐԿՈՒ ԽԱՂԱՂ ՏԱՐԻՆԵՐ

Թրքական Սահմանադրութեան նշանակութիւնը ամէն զէյթունցիի հասկընալի էր այլևս։ Խանդավառութիւնները կանգ առին։ Թուրքերը ամէն ձևի չքմեղանքներ կը հիւսէին հայերուն վստահութիւն ներշնչելու համար։

Հայ արհեստաւորները համարձակօրէն ի գործ կը դնէին իրենց աշխատանքները քիւրտ գիւղերու մէջ լաւ վճարումներով և քաղաքի վրայ կը տիրէր միապաղաղ անդորրութիւն, հայերը սակայն ներքնապէս կը չարունակէին զինուիլ։

Սահմանադրութեան անդորրութեան տարիներ եղան 1910 և 1911 թուականներու շրջանը։ Հայ առևտրականները և կաշիի գործատէրերը լաւ դիրքերու հասան։ Եփրատ Գոլէճէն եկող ուսուցիչ-ուսուցչուհիները շատ մեծ զարկ տուին կրթութեան։ Ցեղադիմութիւնը անդի կուտար և լուսամիտ սերունդ մը կը պատրաստուէր արդիական դաստիարակութեամբ։ Զէյթունը բռներ էր վերելքի ճանապարհը։

ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿԱԶՄԱԾ ԳՈՐԾԱԴՈՒԼԸ

Զէյթունցու ձեռնհաս բազուկը և միտքը իր ապրուստի միջոցն էր։ Կային միջակէն վար չունևոր ընտանիքներ, որոնց տիկինները տան մէջ կը գործէին տեղական չիթեր և կտաւներ։ Գիւղացի քիւրտ կինը կը գործէր մանածը, և կ'ապահովէր ապրուստը։

Պատահեցաւ որ, ինչպէս ամէն տեղ, նոյնպէս Զէյթունի մէջ, շահամոլ խանութպան դրամատէրեր լաւ պատեհութիւն համարեցին աւելիով դրամ շինել, օգտագործելով աշխատաւոր հայ կիներու արտադրածները։ Անոնք հաշուեցին թէ՝ փոխանակ քիւրտերը իրենց մանածները քաղաք բերելու և կիներու հիւսել տալու, իրենք, այսինքն՝ դրամատէրերը կրնային քիւրտերուն ձեռքէն գնել ամբողջ մանածներու պահեստը և տալ կիներուն կտաւ գործելու։ Այս գործը յաջողութեան միակ ճամբան էր, նախ ձեռք բերել մանածներու ամբողջ պահեստը և ապա գործի սկսիլ։ Անոնք գործակատարներ ղրկեցին քաղաքէն դուրս, բոլոր քիւրտերուն մօտ և անոնց ունեցած մանածները քաղաք փոխադրելով տեղաւորեցին իրենց պատրաստած մթերանոցներուն մէջ։ Գործաւոր կիները ի զուր կը սպասէին որ՝ գիւղերէն մանած գայ և ապրուստ հանեն։ Հարուստները մանածի ամբողջ շուկան գրաւած էին։

Գործաւոր կիները սկսան անգործութեան պատճառաւ նեղուիլ։ Հարուստները տեղեակ էին այս կացութեան, արդէն նպատակաւ յառաջ բերած էին այս կացութիւնը, ուստի խնդիրը հասունցած նկատելով, լուր ճամբեցին գործաւոր կիներուն թէ՝ իրենք շատ մանած ունին, կրնան գալ իրենցմէ առնիլ և գործել, միայն կտաւին ծրարը (թոփը) ոչ թէ առաջուայ նման 6, այլ 4 դահեկանի, այսինքն երկու դահեկան պակասով։

Գործաւոր կիները մտածեցին թէ՝ իրենք ապրուստի պէտք ունին, պարապ մնալէն օգուտ մը չկար, հետևաբար սկսան համակերպիլ և նուազ վճարումով գործել։ Նոյն ատեն կար ուրիշ կարևոր խնդիր մը ևս. հարուստները անոնց աշխատանքի փոխարէն կանխիկ դրամով չէին վճարեր, այլ իրենց խանութի ապրանքներէն կու տային, ինչպէս աղ, օճառ, մանուսա և այլն։ Մէկ կողմէն հարուստին համար շատ լաւ էր այս դրութիւնը, նախ կը շահէր կտաւը պակաս գործել տալով, միւս կողմէ ալ կը ծախէր իր խանութի ապրանքները։ Ասոր հակառակ սակայն, գործաւորը կտաւը աման գործելէն ետք ստիպուած էր փոխարէնը առնել անտական առարկաներ սովորականէն աւելի գիներով, որոնց պէտքն ալ չէր ունենար շատ անգամ։

Այս էր ահա կտաւագործ կանանց կեանքը։ Գործել և հիւսել օրն ի բուն, սակայն ուրիշները պիտի վայելէին իրենց աշխատանքի արդիւնքը։

Այստեղ ասպարէզ իջաւ Հնչակեան կուսակցութիւնը և իբրև աշխատաւոր դասակարգի շահերը պաշտպանող, գործի լծուեցաւ։ Քաղաքի մասնաճիւղի ղեկավար տարրերը անմիջապէս սկսան կազմակերպել կտաւագործ բանուորուհիները, անոնց պարզելով և բացատրելով գործի իսկութիւնն ու կազմակերպման օգտակարութիւնը։ Ընտրուեցաւ երեք անձերէ բաղկացած ղեկավար մարմին մը գործին ընթացք տալու համար։ Սափրիչ Խաչոն, Սարգիս Գնթրյեան և Պաղտասար Նազլեան (Աբարօ Վարժապետը)։ Տեղի ունեցան ժողովներ, որոնց ընթացքին հարուստներու անխիղճ շահագործումները բացատրելէ ետք, որոշուեցաւ գործադուլ ընել։ Որոշուեցաւ նաև ծեծել և կրակի տալ այն մարդուն ունեցածը որ կը փորձէ խանգարել ժողովրդական այս գործադուլը։ Շատեր ծեծ կերան և չէնքերնին ալ հրդեհուեցան։

Ահա այս թափով շարունակեցին այս պատմական գործադուլը մինչև յաղթանակ։ Հարուստները ծաւալող ժողովրդական այս ամբոխուռ պայքարին դիմաց պարտաւորուեցան տեղի տալ բարձրացնելով 4էն 6 դահեկանի, ու այսպէս անցաւ բանուորական գործադուլի այդ պատմական օրերը։

Կտաւագործներու նման, յաջողութեամբ վերջացաւ նաև կաշեգործներու գործադուլը։

Չնքուշի կտաւագործ կանանց, ինչպէս նաև կաշիի գործաւորներու կազմակերպած գործադուլի յաջող ելքը շատ մեծ տպաւորութիւն ձգեց գործաւոր-էսնաֆ զանգուածին վրայ։ Հնչակեան կուսակցութիւնը յաչս այս աշխատաւորութեան, աղքատ ժողովուրդին պաշտպանն էր։ Ունեւոր դասակարգը սակայն սկսաւ իր կարելին ընել Հնչակեան կուսակցութիւնը նսեմացնելու, բայց չյաջողեցաւ։ Համանքը մայր կուսակցութեան հետն էր։ Հնչակեան ակումբը խռնուած կ'ըլլար, իսկ կիրակնօրեայ լսարանները միշտ բազմամարդ էին։

ՆԵՐՔԻՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ

Տէր Արշէնի ձերբակալման օրը Հնչակեան մասնաճիւղի վարչութեան փախստական անդամները գիշերային խորհրդակցութեան կը հրաւիրեն փախստական և ոչ-փախստական քանի մը տասնեակ հայեր։ Այս ժողովին մէջ կը պարզուի, որ հայոց զէնքերէն կարևոր մաս մը գրաւուած է։ Առաջուան զէնք բանող երիտասարդութիւնը չկար։ Շուկան և հայոց ուտեստի ամբարները մնացեր են թուրքերու ձեռքը և ուրեմն քաղաքին մէջ ինքնապաշտպանութիւնը կը համարուի անհնար։ Առաջին ժողովը կը փակուի առանց արդիւնքի։

Երկրորդ ժողովը կը կայանայ Քարին Թաղը՝ Գարիկեանց տան մէջ։ Այս ժողովին մէջ ևս կը պարզուին նոյն դժուարութիւնները. որպէս վերջին եզրակացութիւն, քաղաքին ինքնապաշտպանութիւնը կը նկատուի անկարելի, անհնար։ 12.000 հայութիւնը քիւրտերով շրջապատուած լեռները բարձրացնելը կը սեպուի բացարձակ փճացում, չկար ապահով վայր մը ուր ուտեստէ և պատսպարանէ զուրկ բազմահազար հայութիւնը առաջնորդուէր։ Ժողովի մեծամասնութիւնը Չնքուշի հայութիւնը լեռ բարձրացնելու ծրագրին կը հակառակի։ Սրտնեղուքէն ոմանք կը սկսին լալ։

Ժողովի վերջաւորութեան պահուն՝ փախստական դարձած Նուրիխանեան և Գնթարեան եղբայրները հետևեալ առաջարկը կը ներկայացնեն.—

Քանի որ ժողովուրդը լեռ բարձրացնելու հնարաւորութիւն եւ համաձայնութիւն չկայ, մենք որ դարձեր փախստական՝ տղայոց հետ լեռ կը բարձրանանք։ Կը կռուինք եւ քաղաք խուժող ջարդարարներու ճամբաները կը փակենք, թուրքերը զբաղեցնելով ժամանակ կը շահինք։ Վերջաւորութիւնը՝ Աստուծոյ գիտնալիքն է։ Մենք մեր կարողութեան սահմանին մէջ պիտի մարտնչինք հայակեր գազաններուն դէմ։ Մեր ըմբոստութիւնը պիտի ըլլայ լեռներու վրայէն։ Ասիկա մեր վերջնական վճիռն է, ով որ համաձայն է, թող ընկերանայ մեզի հետ կատարելու համար իր սրբազան պարտականութիւնը։

Ժողովը կը փակուի ծանր տպաւորութեան տակ։ Ծերերը կը փաթթուին երիտասարդներուն և լալահառաչ օրհնութիւններով կը բաժնուին իրենց կարիճ հարազատներէն։ Այս վերջինները պարէն և հրացաններով գիշերուան մութին կը բարձրանան Ծովառի լեռները, առաջնորդութեամբ քաջակորով յեղափոխական ըմբոստներ Նուրիխանեան եղբայրներուն։

Ծովառի լեռները բռնող Չնքուշցի յեղափոխականները եղած են 55 հոգի, որոնց 42ը զինուած՝ 13ը անզէն։ Այս ըմբոստներուն ընկերացած են 4 հերոս կիներ։

Այլազգի ուղղութենէն քաղաք իջնող թալանիչ քիւրտերու մեծ բազմութիւն մը կը պաշարուի հայ յեղափոխականներէն։ Հրազէններու պայթումէն լեռները կը սկսին թնդալ։ Ջարդուած թուրքերու մնացորդները Չնքուշ կը հասնին։ Թուրքերուն մէջ իրարանցումը և մամաւք մը ծայր կու տայ։ Վախի ազդեցութեան տակ շատ մը թուրքեր իրենց ընտանիքները կը փոխադրեն այլ վայրեր։ Կիւլլի պէյը հայոց ծերերուն կը դիմէ և հազար ձևի երդումներով կը փորձէ համոզել որ, «Եթէ տղաք վար գան լեռներէն եւ յանձնուին կառավարութեան, Ճիքեանիս վրայ երդում կ'ընեմ որ հայերու մազի մէկ թելին իսկ դպչող պիտի չըլլայ։ Գացէք համոզեցէք զանոնք եւ ձեր ժողովուրդը ազատեցէք»։

Երեք ծերունիներ լեռ կը բարձրանան Կիւլլի պէյի հաւաստիացումները հաղորդելու տղոց։ Ծերերը չեն վերադառնար։ Կռիւը կը շարունակուի լեռներու կատարներուն վրայ անհաւասար ուժգնութեամբ։ Տասնեակ մը պատանիներ չալակով ուտելիք կը փոխադրեն լեռը։ Անոնք ևս չեն վերադառնար։

" փ.– Մատէնէն Չնքուշ կը բերուի վաշտ մը զինուոր։ Ոստիկանները խուժանը կ'առաջնորդեն Ծովառ, ըմբոստները զարկելու համար։ Կանոնաւոր բանակի, ոստիկաններու հազար հազարներով թրքական խուժաններուն ընդդիմացող բուռ մը հայ քաջերը, ինքնաբերաբար օրը օրին պիտի նօսրանային։ Անոնց պարէնն ու ռազմամթերքը երկու շաբաթ հազիւ թէ դիմանար և սակայն Չնքուշ սարերու թնդիւնը կը տևէ մօտ մէկ ամիս և այնպէս կը դադրի, առանց ամենափոքր հետք մը ձգելու թէ՝ արիաբար մեր սիրասուն հարազատներն ու դիւցազները ի՞նչ եղան....։

Չնքուշի հերոսամարտը, անհաւասար ոյժերու փայլուն երևոյթ մըն է յանդգնութեան և խիզախութեան, որ կ'երթայ միանալու Շապին Գարահիսարի, Ուրֆայի և այլ վայրերու մէջ յայտնաբերուած հայկական պատուաւոր գոյամարտներուն....։

Հանգամանքները ինչ որ ալ ըլլային, Չնքուշի հայութեան ճակատագիրը տարբեր պիտի չ'ըլլար։ Թրքական վայրագութեանց զո՛հը պիտի դառնային անխուսափելիօրէն Չնքուշի հայը, ըլլայ քաղաքին ըլլայ լեռներու մէջ...։

Եւ շատ տխուր օր մըն ալ, մնացած հայ այրերը կը հաւաքեն դուրս ձորերու մէջ կ'անյայտացնեն...։ Երկու օր ետք կը հրամայեն կիներուն իրենց ունեցած ոսկիներն ու թանկարժէք իրերը հետերնին վերցնեն, իրենց ամուսիններուն և եղբայրներուն մօտ երթալու համար...։

Առաջին կարաւանով 3000 հայութիւն, ծերեր, կիներ և մանուկներ կը քշուին Տուտան անունով անդնդախոր դժոխք քարայրը, կը կողոպտուին, կը սպաննուին և մօրէ մերկ վիճակով կը լեցնեն անդունդը... Որոնց կը յաջորդեն երկրորդ և երրորդ կարաւանները, որոնք նոյն ճակատագրին կ'ենթարկուին...։

Ու այսպէս, Չնքուշի 12.000 հայութեան գաղթի ճանապարհը կը տեւէ միայն մէկ ու կէս ժամ։ Բոլոր հայութիւնը մեծով թէ պզտիկով կը փճացուին։ Բացառութիւն կը կազմեն դերձակուհիներ՝ տիկիններ Թագուհի Թախմանեան և Օղերայ Թախմանեան և անոնց փոքրիկները։ Այս երկու հայուհիները պաշտպանութեան տակ կը դրուին, որպէսզի Թուրք կիներուն կար ու ձեւ վարժեցնեն։ Հրաշքով ազատուած է նաեւ աղջնակ մը Գոհարիկ Պարոնեան անունով, որ այժմ ամուսնացած է և կը գտնուի Գալիֆորնիա։

Զինադադարին՝ այս տարաբախտ հայուհիները Խարբերդի վրայով կ'երթան Պէյրութ և անկէ կը մեկնին Ամերիկա, որոնցմէ մէկը Թագուհին ընտանեօք կը հաստատուի հարաւային Ամերիկա։ Անոնք է որ արտաճմլիկ պատմութիւններով և խորունկ վիշտով կը գուժեն Չնքուշի 12.000 հայութեան ամբողջական նահատակումը՝ մարդակեր Թուրք կառավարութեան գազանային միջոցներով։

Եւ հիմա միայն բուեր կը վայեն փլատակներու վրայ, երբեմնի շէն Չնքուշի, ուր կար ժամանակ մը, երբ կ'ապրէր քաջարի, բանիմաց և շինարար ժողովուրդ մը...։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ՄԷՋ

1890էն սկսեալ Հնչակեան կուսակցութեան սերմերը ցանուեցան Սեբաստիոյ շրջանը, կեդրոնէն եկած շրջաբերական-հրահանգներով։

«Սեբաստիոյ Կոչնակ»ը և ընկ. Թաթուլը եղած են կեդրոնի ծպտեալ գործիչները, իսկ բուն քաղաքի մ.ճիւղը ուղիղ յարաբերութեամբ կապուած է կեդրոնին հետ պարբերական նամակագրութեամբ։

Սեբաստիան միացման օղակ եղած է Երզնկայի, Տիվրիկի, Կիւրինի և շրջականներու համար։ Կեդրոնը իր մէկ նամակով կը հրահանգէ Թաթուլին, որ երթայ մասնակցի ապստամբական գործերու մասին կազմակերպուած խորհրդակցութեան։

Կեդրոնը կը հրահանգէ անմիջապէս մաքրագործել մատնիչ Տ. Դ. Ն.

որ կուսակցութեան գաղտնիքները կը տարածէ մինչեւ կառավարական շրջանակները։

Հոս կու տանք ընկ. Վահան Զուքասըզեանի ամփոփ ներկայացուցած կեանքը Սեբաստիոյ Հնչակեան կուսակցութեան մասին, ուր մի առ մի պանծացուած է հնչակեան հնոցի բովին մէջ թրծուած և չորս կողմերը տարածուած գործիչներու, քարոզիչներու և մարտիկներու դէմքերն ու շունչը։

* * *

Սեբաստիան Հնչակեան յեղափոխական շարժումներու բոցավառ հնոցներէն մին եղած է անոր համար որ, գաղափարական, ազատագրական սերմերը խիստ պարարտ հողի վրայ ինկած են։ Այդ հնոցէն դուրս ժայթքող կայծերը, իրենց սահմանը նեղ գտնելով՝ նետուեր են հայութեան բոլոր խաւերուն մէջ և իրենց լոյսն ու ջերմութիւնը տարածելէ ետք՝ անցեր են հայկական անդաստանները։

ՆԱԶԱՐԵԹ ԼՈՒՍԻԿԵԱՆ

1890ին, Գում Գափուի հերոսներէն, բնիկ սեբաստացի Նազարէթ Լուսիկեան, ցոյցի պահուն – որ առաջին յեղափոխական խիզախ շարժումն էր Համիտի բռնակալութեան դէմ — ըմբոստութեան դրօշի կողքին՝ սուրը մերկացուց և յարձակեցաւ ոստիկաններու վրայ՝ աջ ու ձախ հարուածելով զանոնք։ Ան բռնուեցաւ ու բանտարկուեցաւ ենթարկուելով անտանելի չարչարանքներու։

Կրած հալածանքներն ու տանջանքները կարծես ալ աւելի ամրապնդեցին անոր բազուկն ու կամքը, որովհետեւ անկէ ետք զինք կը տեսնենք պարսկա-թրքական սահմանագլխին վրայ, իբր խմբապետ կ'արշաւէր Վան՝ օգնելու իր տանջուած եղբայրներուն, ուր և կը նահատակուի, խառնելով իր արիւնը հայրենի հողին։

Ո՞վ լսած չէ Սեբաստիոյ Տիվրիկ գաւառի Արմտանի Բինկեանի ծոցէն ելած վրիժառու Գալուստ Արխանեաններու, Գէորգներու, Գուրգէններու, Խորէններու, Սարգիսներու, Գուիթներու, Նաթաններու, Աչխէններու և հայ արժանապատուութիւնը մինչեւ երկինք բարձրացնող անմահ Նազենիկներու ընդդիմութիւնները։ Անոնց քաջագործութիւններով լի տուած գրոհները, որոնք քարայրներու մէջէն՝ փոքր ոյժերով՝ բազմաթիւ թուրք դահիճներ ու հայ մատնիչներ մաքրագործելէ ետք, ազատութեան երգը շրթներուն վրայ, մահացան բանտերու մէջ, կախաղաններու կատարը ու խարոյկներու վրայ։

Ո՞վ խանդավառութեամբ չէ լսեր, Սեբաստիոյ՝ Կիւրին գաւառին առիւծասիրտ Զէյլօններու խումբին խիզախ ճախրանքներով, անհամեմատօրէն մեծ թշնամի ոյժերու արտին զարկած չանթահարող հարուածներով և առաջացուցած կատաղի փոթորիկով, որուն շեփորումը հասաւ Սուլթան Աբտիւլ Համիտի որջը՝ Եըլտըզ։ Անոնք Գողատիոյ դատաւարութեան պահուն և մինչև կախաղանի սանդուղը չքաշուեցան մերկացնելէ բարբարոս բռնապետութեան գարշելի դիմագիծը։ Դատաւորներու առջև հայութեան ու բոլոր ժողովուրդներու որքագան վրէժխնդրութեան կոչը տալէ ետք՝ փակեցին իրենց աչքերը։ Ո՞վ օրհնութեան մրմունջ մը չէ թողուցեր իր շրթներէն, Սեբաստիոյ Կամիս գիւղին անմոռանալի Դանիէլ Ջաւուշին և անոր խումբի անդամներուն՝ Ղուկասի, Գալուստի, Գուրգէնի, Բարսեղ Դարբինեանի, Թաթորակցիի, Գառնիկի, Արսլանի, Սամուէլի, Օհանի, Թոցեանի, արդարութեամբ լի վրէժխնդրական ըմբոստացումներուն, Սեբաստիոյ անպաշտպան հայ գիւղերուն վրայ սարսափ ձգող Համիտէ Աթլըթիները՝ գլխաւորութեամբ Մէհր Ալի կոչուած գազանին, ծակէ ծակ մտեր են, ինչպէս նաև հնչակեան բանտարկեալները չարչարող թուրք պաշտօնեաները, Հնչակեան յեղափոխական դատարանին առջև գացեր ու մահավճիռով պատժուեր են։ Ասոնցմէ մին էր Շապին Գարահիսարի Մուտվինը, որուն ընկերացող երկու ոստիկաններ՝ երբ փորձած են Զօպանտերէլի մէջ ընդդիմանալ, Ղուկասի ու Բարսեղի գնդակները նախ զանոնք մաքրած և ապա իրենց անխիղճ պաշտօնատարին հաշիւը մաքրած են։

Դանիէլ Ջաւուշի խումբը իր գոյութիւնը շարունակած է մինչև 1896 թուականը և յաջորդական կռիւներէ ետք, ձմրան ու ցուրտի անակնկալ սաստկութիւնը, ռազմամթերքի ու ուտեստեղէնի պակասը պատճառ դարձած են, որ խմբապետն ու մէկ քանիներ՝ անձնասպանութեամբ վերջ տան իրենց կեանքին՝ կռուի մը պահուն, արհամարհելով թուրք հրամանատարին ու զինուորներուն անձնատուութեան առաջարկը. մէկ քանիներն ալ յաջողած են կերպով մը ճողոպրիլ ու փախչիլ և ոմանք ալ բռնուելով՝ Սեբաստիոյ բանտը նետուած են հարիւր մէկ տարուան վճիռով։

Այս խումբի անդամներէն Յակոբ Անդրէասեան և Յարէթ Թեվեքելեան միշտ ծածկելով իրենց իսկութիւնը, ժամանակ մը, Սեբաստիայէն մինչև ռուսական սահմանագլուխը կառապանութեամբ զբաղած և ամէն տեղ ոյժ տուած են կազմակերպչական գործին։

1895ի կոտորածէն ետք, շրջան մը, Հնչակեան կուսակցութիւնը կազմալուծուած էր Սեբաստիոյ մէջ ու շրջակայքը, բայց Գալուստի ջանադրութեամբ նոր մասնաճիւղեր կազմուած են և միշտ փարած մնացած են ազատագրական գործին ու շարժումին։ 1904ին Յակոբ և Յարէթ Խարբերդ անցած են։

Իբրև հնչակեան, յեղափոխական կամ հրապարակային դրուագներ ունեցեր են՝ Սեբաստիոյ ընկերներէն՝ Գր. Նալպանտեան (Ս. Վահագն), նորագոյն երիտասարդ ուժերէն՝ Ս. Արմաղանեան, Սեբաստիոյ Նիքսար գաւառակէն՝ Նշան Միրաքեան Կովկասի մէջ, թէ Պարսկաստան կամ Կիլիկիա։

Ասոնց կարգին պէտք է յիշել նաև Ս. Մուրատը, Սեբաստիոյ Խոռոխոն գիւղի մեծ ու ազնիւ զաւակը, որ իր վրայ քիչ խօսեցուցած է և սակայն, կատարած է հրաշալի քաջագործութիւններ՝ Պարսկաստանի ու Կովկասի մէջ։ Դաշնակցութիւնը այս ընկերն ալ սպաննել փորձած է, բայց չէ յաջողած։ Ան մինչև վերջին վայրկեանը քալած է հարազատ հնչակեանի ճանապարհէն. իր գործակից ընկերն էր Յարութիւն Կիւրեղեան։

Անարդարութիւն պիտի ըլլար, հոս, մոռացութեան տալ՝ Սեբաստիոյ

Կովտուն գիւղի քաջ զաւակը՝ Մուրատ, որուն կեանքի դրուագները շատերուն ծանօթ է և որ իր յեղափոխական առաջին դաստիարակութիւնը առած է Հնչակեան կուսակցութեան մէջ։ Ան Մարզուանի հնչակեան խումբին անդամագրուած է առաջին օրն իսկ։ Իսկ հետագային դարձած է դաշնակցական։

ԸՆԿ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԻՒՐԵՂԵԱՆ (ԵՐՋԱՆԻԿ)

Սեբաստացի գործօն հնչակեան, Ս. Մուրատի (խորխոռանցի) սիրելի ընկեր: Ամերիկայի Ռէյսին քաղաք կը հաստատուի. կատակասէր ըլլալուն համար «Երջանիկ» մակդիր վաստկած էր: «Մուրատ» դերասանական խումբին մաս կը կազմէր:

Անարդարութիւն պիտի ըլլար դարձեալ, առանձնապէս չյիշել Սեբաստիոյ քաղաքին ամէնէն խիզախ հնչակեան՝ Աչճի Նշանը, որ հնչակեան անդրանիկ նահատակներէն՝ ախվերիկցի Նաթանի Մանէնեանի կախաղան բարձրանալու վճիռը լսելուն պէս, անմիջապէս կազմակերպած էր խումբ մը, որուն հետ միասնաբար կազմ ու պատրաստ էր, գնդակահարելու Սեբաստիոյ ոստիկաններէն առաջին մարդը իսկ, որ համարձակութիւնը պիտի ունենար չուանը Նաթանին վիզը ձգելու։ Թուրք կառավարութիւնը սակայն, գաղտնի ու գիշերանց, կախաղանը պատրաստ ու իր հրէշային եղեռնագործութիւնը կատարած ըլլալով, կանխած էր ամէն ինչ։ Երիտասարդները յանդգնօրէն դիակը կը բերեն 40 մանկանց գերեզմանատունը և հանդիսաւոր թաղում կ՚ընեն։

Աչճի Նշանի խիզախ ոգին, վերջին անգամ յայտնուեցաւ 1904ին, Պոլիս, Եըլտըզի մէջ գործածուած դժոխային մեքենայի պահուն, որուն պայթիւնով շատ մը բարձրաստիճան պաշտօնեաներ օդը ելան։ Անշուշտ գազան Համիտն ալ անոնց հետ ճամբու պիտի դրուէր, եթէ խօսքի բռնուած ըլլալուն պատճառով՝ իր սովորական ժամադրութենէն չեղած չըլլար՝ Եըլտըզէն դէպի մզկիթ երթալու համար։

Աչճի Նշան դատարանին մէջ հարցաքննութեանց պատասխան տալու փոխարէն՝ ամենակծու լեզուով յարձակած էր Սուլթանէն սկսեալ բոլոր կեղեքիչ պաշտօնեաներուն ու կառավարական «շուներուն» վրայ, և այս, թուրք աշխարհի ամէնէն բարբարոս պահուն, ուրկէ ետք, առանց այլեւայլի, Աչճի Նշան արտասովոր դատարանի անմիջական վճիռով, ոստիկաններու կողմէ սուինահար եղած էր։

Դարձեալ Սեբաստիոյ նահանգին գլխաւոր գաւառներէն ու գիւղերէն Գոչ Հիսար, Զառայ, Կիւրին, Տարէնտէ, Բրդնիք, Կովառայ, Թատրակ, Աթանոս, Խանծարայ, Բաքերդ, Եարասար, Բարհատ, Գարապօղազ, Կովտուն, Խոռոխոն, Մանճալըխ, Եէնի Խան, Շար Գըշլա, Կէմէրէկ, Զիլէ, Նիքսար, Հերէքէ, Կիւմիշ, Հաճի Քէօյ, Թամզարա, Էնդարէ, իրենց հոյակապ բաժինը ունեցեր են Հնչակեան շարժումներուն մէջ, տուեր են նահատակ զաւակներ, կատարեր են դիմադրական գործեր պատերազմէն առաջ ու պատերազմի շրջանին և ամէն մէկին հողը ներկուեր, նուիրագործուեր է իր անմահ զաւակներուն արիւնով։

Յայտնի կամ ծպտուած եկող ու գացող Հնչակեան Գործիչներ, Շմաւոն, Ժիրայր և ուրիշներ, որքան ալ որ իրենց մեծ առաքելութիւնը կատարած են Սեբաստիոյ մէջ, և սակայն միջավայրի ազդեցութիւնը անոնց գործը չափազանց դիւրացուցած է, այնպէս որ, անոնք առանց դժուարութեան, յաջողած են պատրաստ ու գործօն ոյժերը իրար քով բերել, կապել, կազմակերպել և պետական ու սոցիալական նորագոյն ըմբռնողութիւնով պատրաստել։

Կրթական բաժնին մէջ, չափազանց մեծ դեր կատարած են Վարդան Վարժապետ, և ի մասնաւորի՝ աշխարհիկ Թադէոս Վարժապետ Կէօզիւբեան, որոնց դաստիարակած աշակերտներուն շնորհիւ, յանձինս Մինաս Զուգասըզեաններու, Մանուկ պատուելի Նորաշխարհեաններու, Աւետիս Տէր Կարապետեաններու, Երանոս Ումէտեաններու, Գոնտաքթօր Սերովբ Օտապաշեաններու, Փիլոս Վառնկեաններու, Փասքալ Անտուրեաններու, Գալուստ Շէքէրճեաններու, Ֆրէնկիւլեան Խալֆաններու, Թաչճեան Հաճիններու և ուրիշ շատ մը Սեբաստիոյ յայտնի ու ականաւոր անձնաւորութիւններու, Սեբաստիան կամաց կամաց ոտքի ելած է, իր վրայէն նետելու համար խաւարի ու բռնութեան մահացուցիչ փոշիները։

Այս դէմքերէն շատերը, Սեբաստիոյ հասարակական կեանքի սիւները դարձած են, գտնուած են ուսուցչական և այլ պատասխանատու պաշտօններու վրայ, հիմնադիրները եղած են շատ մը ձեռնարկներու ու հաստատութիւններու, կազմակերպած են դերասանական խումբեր, ու հայ ժողովուրդի յառաջդիմութեան ծառայող թատերախաղեր ներկայացուցած են։ Հիմը դրած են «Լուսաբեր Ընկերութեան», որուն շնորհիւ ձրի գիրք, գրիչ, մելան, դաստիարակութիւն տուած են չքաւորներուն, և մտքի լուսաւորութեան գործը առաջ մղած են ժողովրդային շարժումով, առանց մեծ ու փոքրի, հարուստի ու աղքատի խտրականութեան։

Իսկ Թադէոս Վարժապետ իր աշակերտներով, կատարած է այնպիսի մեծ ծառայութիւն, որ պիտի յիշուի սերունդէ սերունդ՝ մեծ երախտագիտութեամբ. անոնք միշտ պիտի մնան նախակարապետները Սեբաստահայ մտքի լուսաւորութեան, որոնց ճառագայթումը պիտի հասնի մինչև յեղափոխութեան շարժումը։

Այս ուղղութեամբ մշակուած Սեբաստիոյ հողը, այլևս կրնա՞ր Հնչակեան շարժումն ու պատգամը անարձագանգ թողուլ, քանի որ այդ շարժումէն, այդ պատգամէն առաջ իսկ, Սեբաստիոյ մէջ, Հաճի Իսկէնտէր Էչկիեան անունով գեղեցիկ և առիւծի սրտով կորիճ հայ մը, նախանձոտ Թուրքերու դաւով ու դաւաճանութիւնով սպաննուելուն պատճառով, ամբողջ Սեբաստիոյ հայութիւնը մէկ մարդու պէս ոտքի կանգնած՝ կուսակալը պատասխանատու բռնելով, անոր տունը, պալատները քարկոծած ու քարուքանդ ըրած էր։

Թադէոս Կէօզիւբեանի պաշտօնավարութեան ընթացքին, ըմբոստ խառնուածքով ուսուցիչ մը կ'երևի Սեբաստիոյ հորիզոնին վրայ, յանձին Տէր Եղիշէ Քահանայ Խորիկեանի, որ ուսուցչական աշխատանքին հետ զուգընթացաբար, առաջ կը մղէ յեղափոխական մտքերը։ Ան առաջին անդամագրուողներէն մին կ'ըլլայ Հնչակեան կուսակցութեան, այն պահուն, երբ ազատագրական շարժումները մուտք կը գործեն Սեբաստիա։

Այս նոր Տէր Ղևոնդը, մէկ ձեռքը խաչ բռնած ու միւս ձեռքը սուր, տարիներ ետք, ամենէն տագնապալից վայրկեաններուն, իբրև կրօնական, կը մտնէ քաղաքական բանտարկեալներուն մէջ և անոնց՝ հաղորդութիւն ու հոգևոր մխիթարութիւն տալու պատրուակին տակ, կուսակցական հրահանգներ տանելով, միայն յարաբերութեան մէջ կը պահէ զանոնք Սեբաստիոյ Հնչակեան մասնաճիւղին հետ, ու այսպէսով շատ մը բանտարկեալներու՝ թեթև պատիժներով փրկուելուն պատճառ կ'ըլլայ։

Հնչակեան յեղափոխական անդրանիկ կոչին, արձագանգ կու տան նաև՝ Սեբաստիոյ շատ մը մտաւորական ու ականաւոր դէմքեր՝ հայութեան բոլոր խաւերէն, առանց կրօնական ու դաւանական խտրութեան, որոնք կը դառնան Հնչակեան մասնաճիւղի հիմնադիրներն ու առաջնորդները՝ տարիներ շարունակ, և որոնց գլխաւորներն են Միհրան Զուգասըզեան, Հաճի Պէկ Տէպէպեան, Պօղոս Քէօշէեան, Աչճի Նշան, Ղազարոս և Նազարէթ Ղազարեան, Սև Համբար, Պոխալ Խաչիկ, Թադէոս Չըլըրըզճեան, Թադէոս Աֆարեան, Եազղատցի Յովհաննէս, Ոսկան Տաղրամաճեան, Նշան Մազմանեան, Սիմէոն Օնպաշեան, Մովսէս Նոհապետեան, Կարապետ Գաբիկեան, Յակոբ Բալուցեան, Միհրան Իսպիրեան, Արամ Պալըօզեան, Տիգրան Շիրինեան, Յովհաննէս Զարիֆեան, Յարութիւն Մոխաթեան, Միհրան Ղօնճագիւլեան, Մանուկ Քիւրքճեան, Թորոս Տիւշիկեան, Յակոբ Հացագործեան, Տիգրան Տէվէճեան, Ս. Զաթուրեան, Հ. Գօմէշեան, Պետրոս Սերկերեան, Գրիգոր Ղարամանուկեան և ուրիշ շատեր։

Ասոնցմէ Հաճի Պէկ Տէրպապեան, այլ անունով՝ Կոմս կամ Տէրպապենց Փաշան, կարելի է ըսել, մասնաճիւղի ուղեղն է եղած, անոր ոտքերը, սրունքները կիսանդամալոյծ, գրեթէ մեռած վիճակի մէջ էին, ան միշտ անկողնին մէջ պառկած ելեքտրական մեքենայով մը դեղ կը սրսկէր իր կենսունակութենէ զուրկ անդամներուն վրայ, որպէսզի նեխումէ, փճացումէ հեռու մնային։

Տէրպապեան Կոմսէն ետք, իր հասակը, իր հոգեկան հսկայութեամբ ցոյց կու տայ Պօղոս Քէօշէեան, որ Հնչակեան մասնաճիւղի գլխաւոր սիւներէն մին էր, անոր համար կ'ըսուէր, թէ Սեբաստիոյ պատերուն վրայ Հընչակեան ԵԱՖԹԱՆ ինք փակցուցած էր։ Կառավարութիւնը զայն ձերբակալեց ու բանտարկեց, ուրկէ ազատ արձակուելէն ետք, 1895ի Սեբաստիոյ կոտորածին օրը, իր եղբայրներուն կօշկակարի խանութին մէջ գտնուելով, ուրիշ տասնեակ մը անձերու հետ, յանկարծակիի բերուած, խոհեմութիւն կը սեպեն թաքստոց ապաստանիլ։

Դժբախտաբար քիչ ետք, տեղերնին կը յայտնուի, որովհետև Թուրքերէն մէկը, իր հրացանին կոթը փոքր պատուհանէն ներս երկնցուցած, կըրակել կը սկսի։ Պօղոս գալիք վտանգը տեսնելով, հրացանին փողէն կը բռնէ ու կը կոտրէ, հետևանքը սակայն, այն կ'ըլլայ որ մեծաքանակ ջարդարարներ Թաքսացին մօտ հաւաքուած. «Կեավուր դուրս եկուր, եթէ ոչ ամբողջ չէնքը կրակի կու տանք», ըսելով կը սպառնան։ Պօղոս տանից այլեւայլէ, իր եղբայրներուն եւ ընկերներուն դառնալով մնաք բարով կ'ըսէ, դուրս կ'ելլէ ու կը սպաննուի վայրկենապէս, փրկելով ի հարկէ միւս պահուողներուն կեանքը իր անձնուիրութեամբ։

Անոր սպանութենէն ետք, հասնող Թուրքը դաշոյն կը մխէ անոր կողը. գօմիթէ պաշին է ըսելով, մէկն ալ, աւելի փաղանամիտ, կացինով երկուքի կը բաժնէ գանկը։

Հնչակեան պարագլուխներու ցանկէն հոս յիշենք նաեւ.—

Ա.— ՍԵՒ ՀԱՄԲԱՐ, մարտական ույժերէն, որ Ամասիոյ բանտը ծակած փախած է, եւ իր մօր Թախանցանքներուն վրայ, վերջին ժամանակները ձեռք քաշած է յեղափոխական գործէն։

Բ.— ՊԵՏՐՈՍ ՄԷՐԿԷՐԵԱՆ, մարտական ույժերէն, որ կոտորածին օրը, երբ ջարդարարները իր խանութին մօտեցած են, զէնքը քաշելով երկու Թուրք զարկած է, ուրկէ ետք, «Պուրտա Չէյթունլը կեավուր վար» ըսելով մարդ չէ մօտեցած անոր։

Գ.— ՈՍԿԱՆ ՏՈՂՐԱՄԱՃԵԱՆ, մարտական ույժերէն, անոր մէկ կռիւը աւելի քան երեսուն Թուրքերու դէմ, եղած է հերոսական եւ եզակի, Թէեւ զինք սպաննելու աստիճան ծեծած են, բայց ինքն ալ անոնց ամէն մէկուն քթին, բերնին, ակռային, աչքին մէկ մասը ծակած, կոտրած ու արիւնլուայ ըրած է։

Դ. ՄՈՎՍԷՍ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ, աշխոյժ ու վառ ույժ մը, իր պատանի ու երիտասարդական օրերուն մէջ, քաղաքական խնդիրներով ձերբակալուած ու աքսորուած է Թրիփոլի Ղարպթարապլուս, ուրկէ ազատ արձակուելէ ետք, վերադարձած է Սեբաստիա Իթթիհատի սահմանադրութեան օրերուն, ու հոն ժամանակ մը մնալէ ետք, անցած է Ամերիկա։ Այժմ կը գտնուի Տիթրոյիթ քաղաքը։

Ե.— ՂԱԶԱՐՈՍ եւ ՆԱԶԱՐԷԹ ՂԱԶԱՐԵԱՆ, երկու եղբայրներ, որոնք թէեւ ունեւոր վաճառականներ, բայց անտես առած չէին յեղափոխական գործը։ Ատանայի կոտորածի պահուն, երբ ջարդարարութեան գոյժը Սեբաստիա կ'անցնէր, Ղազարեան վաճառատունը, որ մեծաքանակ զէնքեր բերել տուած էր, ձրի կը բաշխէր զանոնք շատերուն, այն պայմանաւ որ, վտանգը անցնելէն ետք, ետ դարձնէին, եւ կամ փոքր վճարումով մը մնային փափաքողներուն քով։

Զ.— ԹՈՏՈՐԱԿՑԻ ԲԱՐՍԵՂ ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ, որուն կ'ընկերակցէր ընկեր Մկրտիչ եւ որուն ձեռնասունն է Խանճինեան։

* * *

1895ի կոտորածին, Տունչա Սար գիւղի քահանայ Տէր Աստուր (Հընչակեան) կը զինէր իր ժողովուրդը եւ գիւղին դիրքերը ամրացնելով երեք օր ու երեք գիշեր կը դիմադրէ խուժանին, մինչեւ կուսակալին միջամտութիւնը... դաւադիր կուսակալէն խոստանալով անձնատուր կ'ըլլայ... եւ կը յօշոտուի Թուրք ամբոխէն։

Փոքր Հայքի հնչակեան կեդրոնը Մարզուան էր, բայց դէպքերու բերումով եւ իբր կուսակալանիստ քաղաք, Սեբաստիան, թէ՛ կեդրոնին, թէ՛ կուսակցութեան բազկերակն էր։

ԸՆԿ. ՄԿՐՏԻՉ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Ծնած, Սեբաստիոյ Թոտորակ գիւղը 1878ին, Պոլսոյ Կեդրոնականէն, կը մասնակցի Պապը-Ալիի ցոյցին:

Կ'աքսորուի Սեբաստիա, կը գործակցի Բարսեղ Դարբինեանի գործունէութեան, տեռորի կ'ենթարկեն բանտապետ Քէօր Սայիտը:

Ան կը մերժէ պետական պաշտօնը եւ կը նախընտրէ ընկ. Բ. Դարբինեանի հետ գիւղերը կազմակերպել:

1915ին միացաւ ժողովուրդին եւ անոնց մէջ կրեց ամէն տառապանք եւ մահացաւ անոնց հետ:

Հո՛ն կը տեսնուէր իսկական պատկերը, հընչակեան շարժումներուն ու յեղափոխական տակնավրայութիւններուն։

Տեղական Հնչակեան մասնաճիւղը, ցանցերով կապուած ամբողջ շրջանին հետ, մեղուի գործունէութեան լծուած էր։

Ան օգնութեան կը հասնէր բանտարկեալներուն նիւթապէս ու բարոյապէս։

Իր բոլոր միջոցներով կ'աջակցէր լեռ բարձրացող ապստամբներուն։ Հազար ու մէկ հնարքներ կը գործածէր, որպէսզի հնչակեան զինուորներուն կեանքը վտանգէ զերծ մնայ։

Խարամանկութեան հետ կը գործածէր նաեւ սպառնալիք, եւ այս ճանապարհով, քիչ զոհողութեամբ ազատագրական հսկայ նպատակը կը հետապնդէր։

Հակառակ կառավարական խուզարկութիւններուն ու վտանգաւոր թուղթերու համար որոշուած պատիժներուն, ծաղրական երգ մը կը թրթռար բոլորին շրթներուն վրայ՝ Թրքերէնով ու հայերէնով խառն.—

.— Օլան քեաֆիր, սէնտէ մարթինի էվրազ վար ըմըը

.— Յօք էֆէնտիմ, իֆտիրա տըր, պիլմէմ, կէօրմէտիմ, գիտեմ չեմ ըսեր...:

Ամէն ահեղ նշանաբան մը կը տարածուէր թէ Հայու ազատութեան սուրբ գործին արգելք եղողին վըճիռը մահ է:

Սեբաստիոյ Պոլիս Աղասը, վատահամբաւ Թուրք մը տեռորի ենթարկուած էր հնչակեաններու ձեռքով, որ մասնաճիւղի գլխին փորձանք դարձած էր, նոյնպէս՝ ակամայ տեռորի ենթարկուած էր Կ. գիւղէն Համբարձում անունով մէկը, որ յեղափոխականները երբ անկէ նիւթական աջակցութիւն մը ուզած էին՝ զէնքով պատասխանած էր։ Այս կրկնակ խնդիրներով, կարգ մը ընկերներ բանտ նետուած էին, որոնց՝ իբրեւ քաղաքական բանտարկեալներ, Սուլթանէն ներում եկած էր, անա այդ պահուն սակայն, Թուրք կառավարութեան հաւատարիմ՝ Ն. Փ. անունով հայ պաշտօնեայ մը, հանրագրութիւն մը կը պատրաստէ, յեղափոխականները թէ՛ դաւեր որակելով եւ թէ՛ անոնց ազատութեան արգելք ըլլալու փորձեր կատարելով, որուն հետեւանքով, ան դաշունահարուեցաւ Սեբաստիոյ Մայր եկեղեցիի դրան մօտ՝ իր գանկէն ու կողէն, եւ շնորհիւ Հնչակեան մասնաճիւղին, ահաբեկիչներէն եւ ոչ մին ձերբակալուեցաւ։

Քաղաքական բանտարկեալներու կարգին, ողբերգական եղաւ Քարհատցի Օհանին վիճակը, որուն ոտքերուն շղթան այնքան պինդ զարկած էին, որ վերջապէս թունաւորուեցան եւ բժշկական գործողութեամբ կտրուեցան։ Նաեւ ողբերգական եղաւ Էնտրէցի Դանիէլին եղբօր՝ Գրիգորի վախճանը, որ դաւաճանութեան պահուն, փոխան խոստովանութեան, հայհոյութեամբ պատասխանելով սուինահար եղաւ։

Հնչակեան եաֆթաներ փակցուած պահուն, Յարութիւն Պօյաճեան անունով ազնիւ հայ ուսուցիչ մը, առաւօտ կանուխ ելած, հետաքրքրութեամբ կը մօտենայ, եւ հազիւ կարդալ կը սկսի զանոնք, յանկարծ կը ձերբակալուի ոստիկաններէն, այն կասկածով թէ՝ եաֆթաները փակցնողն է, այս հայրենակիցն ալ կ'ազատի հարիւր եւ մէկ տարուան բանտարկութենէն, շնորհիւ հայ ոստիկան Սարիմի, Պօյաճեանին դպրոցական ընկերը մը ըլլալով՝ զայն ոստիկանատան մէջ տեսնելուն, ճարպիկ դարձուածքով մը կը պոռայ ներկաներու երեսին, «Դուրս դրէք այս խենթը, ո՞ւրկէ բերիք այս տղը»։

Խալամեան եղբայրներ, դատարան կը տարուին իբրեւ յեղափոխական շարժումներու մասնակցողներ, հարիւր եւ մէկ տարին անոնց համար ալ պատրաստ էր։ Դատարանի անդամներէն մին՝ Մ. Զաւգարեան, անոնց անմեղ ըլլալը կը փաստարկէ, եղած ամբաստանութիւնը կը նկատէ անհատական թշնամութեան արդիւնքը, եւ դատարանական վճիռը կ'ստորագրէր կամ կը կնքէր, որուն հետեւանքով պաշտօնանկ կ'ըլլայ, բայց վճիռն ալ կը բեկանի ու կը խնայուի Խալամեաններուն։

Սեբաստիոյ շրջակայ գիւղերն ու գաւառները, իրենց մասնաւոր մարդիկը ունէին, որոնք օրը օրին Սեբաստիա կու գային ու ետ կը դառնային, Հնչակեան մասնաճիւղին տեղեկութիւն բերելու ու անկէ հրահանգներ ստանալու համար, ահա այս միայուն յարաբերութիւններուն շնորհիւ, հափալթանցի Սահակ Էֆէնտի անունով անձնուէր հնչակեանը կրցաւ իր գիւղը պաշտպանել։

Նմանապէս կէմէրէկցիները հրաշքներ գործեցին, փախցնելով Մէհրալի կոչուածը։

Այս յարաբերութիւններու շնորհիւ, կէմէրէկցի ականաւոր հնչակեան եւ Ժիրայրի ընկեր Տէտոն, այլ անունով Կարապետ, հնարաւորութիւն ունեցաւ Սեբաստիա անցնիլ ու պաշտպանուիլ ընկերներու հիւրընկալութեամբ վեց ամիս, եւ սակայն հազիւ Սեբաստիայէն հեռացած՝ ձերբակալուեցաւ ու կախաղան հանուեցաւ, ուրկէ բարձրաղաղակ յայտարարեց. «Եթէ թրքահայը փճացնէք, ռուսահայը կայ տակաւին, մենք ազատ ու անկախ պիտի ըլլանք՝ ուշ կամ կանուխ»։

Սեբաստիոյ Հնչակեան մասնաճիւղէն, արագ հրահանգ հասած ըլլալով Մանճըլըդ, այս տեղի Աստուր Քէհեային տղան, կանխապատրաստութիւն տեսնելով, գիւղին վրայ քալող հարիւրապետը ճակատէն կը գնդակահարէ, ու իր ընկերներով ութսուն հատ ալ Համիտէ Աթլըրը կը զարնէ, որուն շնորհիւ տեղացիները կոտորազերծ կ'ըլլան։

Նոյնը պատահեցաւ Բանաքերդ գիւղին մէջ, որուն հերոս զաւակը «Տէլի» Սարգիս, յարձակում գործողները փախցուց, ու իր յանձնառութեան խոստումով, փրկեց իր գիւղացիներու կեանքը։

Ալիսի շրջանի գիւղերէն ոմանք անպաշտպան մնացած էին, ատոր համար, Սեբաստիոյ հնչակեանները երեք հարիւր ոսկի ծախսելով, ձիաւորներու խումբեր հասցուցին անոնց օգնութեան։

Գործը կը մեծնար եւ կռիւին թափը երբեք չէր մեղմանար. երբ թուրք ոճրածին կառավարութիւնը եւ եւրոպական պետութիւններու դիւանագիտական դաւերը առաջացուցին հայկական կոտորածները 1895ին, ուր յոյսի բոլոր դռները փակուիլ սկսան եւ բարեկամ կործանածներու դիմագծերը հրապարակ դրուեցան։

Սեբաստիոյ կոտորածի օրերն էին, բոլոր խանութները փակուած եւ հնչակեանները կեդրոնացած էին Ս. Նշանի վանքը. որպէսզի քաղաք իջնեն ճակատելու, երբ ջարդարարութեան նշանը տրուի։

Կուսակալին խաբեբայութեամբ, եւրոպական դեսպանները հայոց Առաջնորդին քով գացին, համոզելու թէ՝ «ջարդ եւ այլն պիտի չպատահի»։

Յաջորդ առաւօտուն, խաբուած Առաջնորդը մեծ լաւատեսութեամբ եկեղեցի եկող բազմութեան յայտարարեց՝ «Խանութները բացէք, վախնալու ոչինչ կայ»։

Խեղճ ժողովուրդը, որ կազմ ու պատրաստ իր տունը քաշուած էր, համոզուեցաւ եւ դուրս ելաւ։

Նոյն օրը կէսօրին՝ ժողովրդասպանութեան ազդու նշանը տրուեցաւ։

Հնչակեանները, որոնց այժմ միացած էր Դանիէլ Չաւուշի խումբը, ինչպէս նաեւ Ալիսի անպաշտպան գիւղերուն հսկող ձիաւորներու խումբը եւ կը սպասուէր, որ Թագատէն՝ Չախըճուն խումբն ալ հասնէր։ Երեք դժուարութեանց առջեւ կեցած էին.

ա) Առաջնորդի քարոզին հետեւանքով՝ իրենց ընկերներէն շատեր կը բացակայէին Ս. Նշանէն, քանի որ խանութնին բացած էին։

ԸՆԿ. ՍՈՒՔԻԱՍ ՏՕԼՏՈՒՐԵԱՆ

Ընկեր Սուքիաս Տօլտուրեան ծնած է Սեբաստիոյ Իսքիանոս գիւղը, 1895ին։

1911ին կու գայ Ամերիկա՝ իր մօրաքրոջ քով։ 1922 Նոյ. 5ին կ'ամուսնանայ Օր. Արթունի Ծերուկեանի հետ։

Ընկ. Սուքիաս Տօլտուրեան եղած է անկեղծ ու հաւատաւոր հնչակեան մը։ Ան մինչեւ իր կեանքին վերջը Վայթընվիլի Հնչակեան մասնաճիւղի գործօն մէկ անդամն էր։ Վարած է նաեւ կուսակցական կարեւոր պաշտօններ։

Իր նիւթական ու բարոյական զօրակցութեամբ ան ջանացած է օգտակար հանդիսանալ ազգային եւ հասարակական ձեռնարկներուն։ Իր այրին՝ ընկերուհի Արթունի Տօլտուրեան, զաւակը՝ Տէր եւ Տիկ. Ճան Տօլտուրեան եւ երկու քոյրերը՝ Ճանի եւ Պալի, ջերմօրէն կը շարունակեն անոր գաղափարական ճամբան։

բ) Ս. Նշանին ճիշդ դիմացը բարձրացող Սէյրան բլուրին վրայ զետեղուած էին թնդանօթներ, փողերը վանքին ուղղուած։

գ) Ամբողջ քաղաքին հայութեան բնաջնջումը առաջացնելու միտումով նոյն օրը Սեբաստիոյ մէջ, աւելի քան վաթսուն հազար զինուորներ ու ջարդարարներ եկած կեդրոնացած էին և կը սպասէին, որ չուչացու....։

Պանծալի էջեր ունի Սեբաստիոյ յեղափոխական պատմութիւնը, իսկ Փոքր Հայքի շրջանը եղաւ հայ յեղափոխութեան և Հնչակեան կուսակցութեան կարեւոր օրրաններէն մէկը, որուն դէպքերն ու դէմքերը մեր նորագոյն ազատագրական պատմութեան մէջ գրուած են անգնահատելի և փառաւոր էջեր։

* * *

1911ին ընկ. Սապահ Գիւլեան կ'այցելէ Փոքր Հայք, ի մէջ այլոց Սեբաստիա։ Ընկ. Սապահի ներկայութիւնը կը խանդավառէ Սեբաստիոյ բոլոր հայութիւնը։ Ան Հնչակեան Ակումբին-մէջ՝ իր դասախօսութեան ընթացքին կը մերկացնէ Իթթիհատի վնասակար քաղաքականութիւնը և կը թելադրէ ժողովուրդին՝ դառնալ զգաստ և պատրաստ։

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

Սեբաստիոյ Հնչակեան մասնաճիւղի անդամները՝ ընկ. Սապահ Գիւլեանի հետ

ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ԽՈՐԽՈՌԱՆՑԻ ՄՈՒՐԱՏԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ս. Մուրատի դերը Շապին Գարահիսարի 1915ի ապստամբութեան մէջ մեծ եղած է։ Իթթիհատի ռեժիմը Շապին Գարահիսարի մէջ անտանելի աստիճանի հասած էր։ Համահայկական անճիման ծրագիրը անյայտ չէր Ս. Մուրատին։ Զինուորութենէ խուսափող երիտասարդները ձերբակալելու պատրուակին տակ յանկարծակի հայ տուները կոխել, մանրակրկիտ խուզարկութիւններ, գանակոծումներ, աւելի ծանր խոշտանգումները սովորական դարձած էին։

ԸՆԿ. Ս. ՄՈՒՐԱՏ

Մզկիթներու մէջ գաղտնի ժողովներ կ'ըլլային, որոնց իմաստն էր խուժանը գրգռել հայերու դէմ։ Մուրատի համար ակնյայտնի կը դառնար ընդհանուր կատարածի ուղեգիծը, որուն իրազեկ էր 1911էն ի վեր, երբ ինք կուսակցութեան կեդրոնը կը մնար։

Հայ ժողովուրդը անակնկալ մըղձաւանջէ մը բռնուած՝ ծանր հոգեվիճակի մը ենթարկուած էր։

Արթուն էր Ս. Մուրատ։ Հնչակեան գործիչները իր շուրջն հաւաքելով կը դիմէ Առաջնորդարան՝ Վաղինակ Վարդապետին մօտ, որ օրուան Առաջնորդն էր։ Երկար խորհրդակցութիւններէ ետք, կը յանգին այն եզրակացութեան թէ՝ «անկարելի էր վստահիլ դահիճներուն, որոնք վճռած էին բնաջնջել հայ ազգը»։

Աւելորդ էր տատամսիլ քաղաքի տուներուն մէջ. անվեհեր յեղափոխականը 100 հնչակեան մարտիկներ առնելով հետը՝ բարձրացաւ լեռ։ Լուրը հասնելով շրջականները ամէն կողմէ իր շուրջ հաւաքուեցաւ զինուած երիտասարդութիւնը՝ մօտ 1000 անձ։

Ս. Մուրատի առաջին գործը կ'ըլլայ նամակ մը ղրկել գաւառապետ փաշային, յայտնելով՝ թուրքերու թշնամական դիրքը հայերու հանդէպ և ընդհանուր ջարդի մղձաւանջը՝ ամէնուրեք։ «Մենք,— կը գրէ Ս. Մուրատ, — ինքնապաշտպանութեան համար լեռ բարձրացանք։ Ապստամբներ չենք, երբ արդարութիւն տեսնենք՝ նորէն վար կ'իջնենք. իսկ եթէ դուք խախտէք երկրին խաղաղութիւնը մենք դարձեալ լեռէն վար կ'իջնենք, այս անգամ ոճրագործները պատժելու համար»։

Հնչակեան խմբապետ
Ս. ՄՈՒՐԱՏ

1915 Ապրիլ 3

Այս գրութենէն ետք խորամանկ գաւառապետը քաղաքի պատերուն վրայ ազդ մը կը փակցնէ, թուրքերուն յանձնարարելով որ դէպքերու տեղի չտան։

Սեբաստիա եկած էր հայակեր իթթիհատական պետ Նուրի պէյ։ Ան՝ հայոց Առաջնորդին կը յայտնէ. «Եթէ Ս. Մուրատ իր խումբերով անձնատուր չըլլայ, ըմբոստ *պիտի համարուի»։ Ս. Մուրատ՝ իր խմբապետներէն Աւօն քաղաք կը ղրկէ, կազմակերպելու ինքնապաշտպանութիւնը և միեւնոյն ատեն թելադրելու Դաշնակցութեան, որ հաւատ չընծայէ Իթթիհատի հաւաստիացումներուն և պատրաստ գտնուելու ինքնապաշտպանութեան։ Յաջորդ* *օրը կը ձերբակալուին յայտնի Հնչակեաններ՝ Արամ Թաքէսեան, Ս. Թիւթիւնճեան եւ ուրիշներ, ինչպէս նաեւ Վաղինակ Վարդապետ։*

Ս. Մուրատ՝ Աւոյի միջոցով կը նշանակէ ընդհ. խմբապետը, տասնապետներ եւ հարիւրապետներ, կ'որոշէ դիրքերը եւ ինք դարձեալ ծպտուած լեռ կը քաշուի։

Վաղինակ Վարդապետ սաստիկ ծեծի կ'ենթարկուի՝ մահուան գիրկն իյնալու աստիճան. անվախ Առաջնորդը ո՛չ միայն չ'ամբաստաներ Ս. Մուրատի նամակը, այլ կը յայտնէ թէ՝ ինքն ալ համաձայն է անոր։ Յաջորդ հարուածներուն տակ կը նահատակուի քաջ Առաջնորդը։

Այնուհետեւ կը սկսի ընդհանուր կոտորածը։ Ընդհանուր խմբապետ Ղուկաս Աղբար կը հրահանգէ փոխադարձել հարուածը։ Փողոցներուն մէջ կը դիզուին թուրքերուն դիակները։

(Հոս պիտի չխօսինք Շապին Գարահիսարի ըմբոստութեան մասին, տրուած ըլլալով որ այդ մասին մանրամասն գրուած է Ա. հատորին մէջ)։

Ս. Մուրատի խումբը Էնտերեսի լեռները գրաւելով՝ Ղուկասի եւ Աւոյի հետ կը պաշտպանեն շրջակայ հայութիւնը, որ դուրս ելած էր Զառայէն, Կովառնէն, Խնժառէն, Խորախոնէն, Կովրացէն, Խորսանայէն, Եղիփցիէն եւ Տուզասարէն, որոնց երիտասարդութիւնը զէնն ի ձեռին միացած էր ընդհ. հրամանատար Ս. Մուրատին։

Զմշկածագի փախստական հայերն ալ միացան անոնց, որոնք կռուելով ճամբայ ինկան դէպի Տերսիմ։

Ս. Մուրատի 1000ի հասնող զինեալ խումբը անընդհատ ընդհարուելով ճամբան կտրող զինուորներուն եւ չէթէներուն՝ կը պաշտպանէ հայ խըլեակներու անցքը դէպի ռուսական սահման, որոնք կը հասնին ռուսերու կողմէ գրաւուած Կիրասոն, Օրտու, Էնտրիաս՝ մեծ վնաս հասցնելով թուրք զօրքերուն։

Գեհնէն մազապուրծ՝ Սարգիս Բնիկեան՝ Ս. Մուրատի զինուորներէն մէկը, «Երիտասարդ Հայաստան»ի 1919 Փետր. 12, թ. 83ի մէջ կը գուժէ.

«Ս. Մուրատի 1000 հոգինոց հայդուկային խումբը մասնակցելով Շ. Գարահիսարի կռուին, վերջէն լեռը քաշուեցան, ժողովուրդը ռուսական սահմանը առաջնորդելու համար։ Ընկ. Մուրատ բազմաթիւ թշնամի կոտորելէ ետք, ինքն ալ ինկաւ՝ կրծքէն վիրաւոր, ռազմադաշտի վրայ։ Մնացեալները միացան Անդրանիկի բանակին»։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ԹՈՄԱՐԶԱՅԻ ՄԷՋ

Ժիրայրի ժամանակաշրջանին իսկ, Թոմարզայի մէջ, գոյութիւն ունէր Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղ մը, որուն անդամներն էին՝ Յարութիւն Ալթըպարմաքեան, Սարգիս Երլանճեան, Հաճի Գայլընճեան, Արթին Գարապէկեան, Տէտէ Վարժապետ Պօյաճեան, Սարգիս Վեզիրեան (թալասցի), Տիգրան Թէքէեան (կեսարացի)։

Այդ ժամանակ արդէն՝ Փանոս հաստատուած էր Թոմարզա, եւ զինագործութեան արհեստանոց բանալով՝ Թոմարզայի երիտասարդութիւնը զէնքի

կը վարժեցնէր։ Այնպէս որ Թոմարզան յեղափոխական բոյն էր դարձած՝ յաճախ պաշտպանութիւն եւ ապաստան տալով դուրսէն եկող փախստական յեղափոխականներուն։ Այս նպատակով Փանոսը եւ Միրիճանը Յովակիմ Տօնիկեանի տունը՝ իսկ Թորոսն ու Կիւլպէնկը Իսկէնտէր Սալպաշեանի տունը կ'երթան։

Համիտական հարիւր հետախոյզ ձիաւորներ՝ գիւղէ գիւղ մերինները փնտռելու համար դուրս ելած ըլլալով կը մտնեն Թոմարզա։ Հրամանատարը կը մնայ չորպաճի՝ Մ. Յովհաննէս Տ. Կիրակոսեանի տունը։ Ձիաւորները կը սկսին փնտռտուքի գիւղի փողոցներուն եւ տուներուն մէջ, աջ ու ձախ սպառնալիքներով կը պահանջեն որ Ձէլլոյին ո՞ւր ըլլալը յայտնեն։ Երբ իրենց սպառնալիքը արդիւնք չի տար, ի վերջոյ կը ձերբակալուին Արթին Հազարչահեան (Առաքելեան), Յովակիմ եւ Բարսեղ Տօնիկեաններ, Տէտէ Էմմի Սալպաշեան, Աբիկ Տ. Կիրակոսեան։ Արթին Գամագեան եւ Յակոբ Ծիկէրճեան (թալասցի)։ Բոլորն ալ կը լեցնեն չորպաճիին ախոռը եւ գաղտնիք կորզելու համար չիկացած պայտերով կը խարանեն անոնց ազդրերը, սրունքները, ոտքերուն տակը եւ բազուկները։ Սակայն բոլորն ալ կը մնան անդրդուելի եւ ոչ մէկ գաղտնիք դուրս կու տան։

Չարչարանքի այս գործողութիւնները ախոռին մէջ կատարուած ժամանակ՝ հետախոյզ ձիաւորներու ուրիշ խումբեր ալ կ'իյնան փողոցները եւ կը հաւաքեն բոլորը, մեծ թէ փոքր եւ կը բերեն միւտիրին *քով։ Կը սկսի զանակոծութիւն, խոշտանգում, դարձեալ ո՛չ մէկ խօսք, ո՛չ մէկ յայտնութիւն։ Բոլորն ալ համբերութեամբ կը կրեն իրենց վիճակուած անտանելի չարչարանքները։*

Այս միջոցին, Բարսեղ Տ. Կիրակոսեան կը յաջողի Հնչակեան կուսակցութեան դիւանագիտական բոլոր թուղթերը այրելու եւ ոչնչացնելու։ «Ամեն ինչ կարգադրուած է, գիտցածդ ըրէ, մի վախնար» *ըսելով կ'ապահովցնէ իր հայրը՝ Մ. Յովհաննէս Աղան։*

Մ. Յովհաննէս Չորպաճի սրտապնդուած՝ հազարապետին դառնալով, կ'ըսէ. «Այստեղ քու փնտռած փախստականներէդ ոչ մեկը կայ, ես պատրաստ եմ կախաղանի՝ երբ մեկ հատ իսկ գտնես»։

Մինչ այդ՝ Մ. Յովհաննէս Աղան կերպով մը կը հասկցնէ իր որդւոյն թէ՝ «Տղաքը գիւղի մէջ են եւ շուտ մը ազատելու ճար ու ճամբան գտնեն»։

Բարսեղ աղա, երթալով կը գտնէ Սարգիս Տօնիկեանը, Սարգիս Թագուշեանը եւ Յովհաննէս Չէքիճեանը, որոնք ախոռի պատը փլցնելով Փանոսը եւ Միրիճանը դուրս հանելով կը բերեն Թորոսին մօտ։ Այսպիսով հնչակեան ընկերները կ'ազատուին եւ Թոմարզան ձգելով կը հեռանան դէպի Հաճըն։

Խուզարկու ոստիկանները Յովակիմի ախոռին փլած պատը տեսնելով՝ կը կասկածին եւ տանտիրոջ կ'ըսեն.— Փախստականները ձեր տունն են եղեր, դուք փախցուցեր էք զանոնք»։ *Տիկին Մարիամ Տօնիկեան կը պատասխանէ.* «Մենք չքաւոր մարդիկ ենք, այդ պատը շատոնց էր փլած, բայց չկարողացանք վերաշինել։ Մենք ոչ կոմիտաճիներ ենք եւ ոչ անոնցմէ տեղեկութիւններ ունինք»։ *Ոստիկանները չեն հաւատար, կը ձերբակալեն խեղճ կինը եւ կը բերեն չորպաճի Մ. Յովհաննէս աղայի տունը, եւ անլուր տանջանքներու կ'ենթարկեն։ Սա-*

կայն խիզախ և հերոս տիկինը՝ կը մնայ անդրդուելի և շարունակաբար կը կրկնէ. «Չեմ գիտեր, չեմ տեսած»։

Այս սրտաճմլիկ տեսարանէն Մ. Յովհաննէս աղա Տ. Կիրակոսեան զայրացած՝ անարգական խօսքերով հաստատակամ կը պահանջէ ոստիկաններէն ու իրենց հարիւրապետէն որ, «կա՛մ իրենց փնտռած մարդիկը գտնեն եւ կա՛մ հեռանան, եթէ ոչ, գալիքի մասին պատասխանատուութիւն չի կրնար յանձն առնել ինք, որովհետեւ գիւղացիք սկսած են գրգռուիլ»։

Ասոր վրայ հարիւրապետ Խալիլ էֆէնտի ճարահատ կ'արձակէ կալանաւորները և իր ոստիկաններով միասին կը հեռանայ Թոմարզայէն։

ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԿՈՉԵՐ

Ինչպէս Փոքր Ասիոյ բոլոր կողմերը, նոյնպէս Թոմարզայի մէջ ալ պատերուն վրայ փակցուեցան հնչակեան կոչեր, բոլորէն գաղտնի կերպով։ Ոչ ոք իմացաւ նախապէս, բացի փակցնողներէն և մասնաճիւղի անդամներէն։

Կառավարութիւնը արդէն բոլոր հայերը սկսեր էր կասկածով դիտել և ամէն կողմ խուզարկութիւններու ձեռնարկել։

Խուզարկութեան եկան Էվէրէկի գայմագամն ու շրջակայից շատ ազդեցիկ Թուրքեր և 60ի չափ ոստիկաններ և երկարատեւ խուզարկութիւններ կատարեցին զէնք գտնելու պատրուակով։ Բայց որեւէ զէնքի հետք չկրցան գտնել՝ Թոմարզացիներու գաղտնապահութեան և միաբանութեան շնորհիւ։ Թէպէտ տուն չկար, որ շատ կամ քիչ, զէնք ու ռազմամթերք չունենար։

* * *

Չէլլոյի խումբը իյնալէ ետքն ալ, յեղափոխական շարժումները դադար չառին։ Հիներուն յաջորդեցին նորերը։ Այս անգամ 1894 Մարտին շարժման գլուխն անցած Շահինեան, Մինաս Պետրոսեան (Ասուպ), Պօղոս էֆէնտի և շատ մը ռազմիկներ, որոնց խմբապետն էր պուրունգըշլացի Նշանաւոր Յովհաննէս Աղան։

Այս խումբը առաջին անգամ կռուի կը բռնուի Թալասի և Կեսարիոյ մէջտեղը՝ 60—70 ձիաւոր ոստիկաններու հետ։ Երկարատեւ տաք կռուի մը միջոցին, 10 ոստիկաններ սպաննելէ ետք, խումբը ազատօրէն իր ճամբան կը շարունակէ։ Ապահով ապաստարան գտնելու համար խումբը երկուքի կը բաժնուի։ Շահինեան և Պօղոս էֆէնտի ազգայիններու մէջէն դուրս ելլելով դէպի Թոմարզայի ճանապարհը յառաջացած միջոցին կը հանդիպին երկու հայախօս լրտեսներու, որոնք երդումով կը հաւատացնեն թէ իրենք վստահելի մարդիկ են և կրնան օգտակար դառնալ Թոմարզայի մէջ իրենց ապահով պահուելուն։ Շահինեան և Պօղոս էֆէնտի կը հաւատան անոնց խօսքին և միասնաբար կը ճամբորդեն դէպի Թոմարզա։ Երբ հոն գիւղին ծայրը կը հասնին, այս երկու «հաւատարիմ» լրտեսները կ'ուզեն ասոնցմէ հեռանալ։ Բարեբախտաբար ընկերներ Անանիկ Մատաղճեան և Յովհաննէս Թագուչեան կը հանդիպին այդ միջոցին, որոնք կռահելով եղածը՝ իրենց ինքնութիւնը ծածկելով կ'առաջարկեն լրտեսներուն. «Ինչպէս որ բերեր էք այս մարդիկը, այնպէս ալ դուք պահեցէք»։ Բայց հացկատակները կ'ուզեն շուտ մը հեռանալ, որպէսզի իրենց սեւ մատնութիւնը գործադրեն։ Վրայ կը հասնի ընկ. Յարութիւն Գույումճեանն ալ։ Խնդիրը կը հասկցուի որ ընկերները թակարդի մէջ ինկած են, սակայն հարկ կ'ըլլայ ելք մը գտնել։

Յարութիւն Գույումճեան ճամբորդներու ձիերը կը տանի իր տան ախոռը և ընկերներն ալ Յովակիմ Տօնիկեանի տան մէջ կը հանգստացնէ, Անանիկ Մատաղճեանի ձեռքով։

Իսկ լրտեսները հազիւ անոնցմէ բաժնուած՝ կը մտնեն գիւղ և ուղղակի կը դիմեն Միւտիրին և խնդիրը մանրամասնութեամբ կը տեղեկացնեն։

Միւտիրը անմիջապէս եղելութիւնը կը հասկցնէ Էվէրէկի գայմագամին։ Գայմագամը կը փութացնէ 60ի չափ ձիաւոր ոստիկաններ։ Խուզարկութիւններն ու հարցաքննութիւնները կը սկսին։

Հրամանատարը, որ հանրածանօթ Մ. Յովհաննէս Աղա Զարպաճիի տունը իջեւանած էր, կը պահանջէ որ Յարութիւն Գույումճեանը և Անանիկ Մատաղճեանը յանձնեն։ Մատնիչները կը պնդեն. «Մենք ասպատակները միասին բերինք և այս երկու մարդոց յանձնեցինք և ասոնք ալ գոհունակութեամբ ու գուրգուրանքով առին տարին»։ Ասոր վրայ հարիւրապետը բոլոր ձերբակալեալները կը տանի կառավարչատուն, ուր կը սկսին գանակոծութիւնը, տանջանքը և չարչարանքը։ Միւտիրը կը պահանջէ որ բոլորն ալ ստորագրեն ամբաստանագրին տակ։ Բայց բոլոր ընկերները ցոյց կու տան անընկճելի կամք՝ հակառակ իրենց կրած խոշտանգումներուն։ Մինչ այդ մատնիչները կոմիտէի տեղեկութիւններ կը քաղեն և իրենց ցուցմունքներու հետեւանքով հարիւրապետը իր ոստիկանական բոլոր ուժերը հետը առնելով կ'երթայ, կը պաշարէ Յարութիւն Գույումճեանի տունը և ձիերը քաշելով դուրս կը հանէ, յետոյ ոստիկաններով կ'երթայ Յովակիմ Տօնիկեանի տունը։ Երբ կը տեսնէ որ տանտէրը պահակ կեցած է, բռնի ներս մտնելով մանրազննին խուզարկութիւն կը կատարէ բայց ոչ ոք կը գտնէ, որովհետեւ Անանիկ Մատաղճեան նախապէս տեղեկացած ըլլալով՝ ընկերները իջեցուցած էր ջրամբարին մէջ։ Բայց մատնիչներու տուած տեղեկութիւններու հետեւանքով՝ ոստիկանները ընկերներ Շահինեանն ու Պօղոս էֆէնտին կը գտնեն ջրամբարին մէջ և դուրս հանելով կը տանին բանտ, ուր բոլոր ձերբակալուածները, մասնաւորապէս՝ Անանիկ Մատաղճեանն ու Բարսեղ Տօնիկեանը սոսկալի տանջանքներու կ'ենթարկուին — կարմրած պայտերով կ'այրեն, դամքաշ գործիքներով միսերնին բզիկ-բզիկ դուրս կը քաշեն։ Ապա բոլորը ձիերու վրայ կապկպելով՝ կը տանին Էվէրէկ։ Էվէրէկի գայմագամը՝ բանտարկեալներէն մէկ քանին ազատ կ'արձակէ, իսկ մնացեալներն ալ ընկ. Շահինեանի և Պօղոս էֆէնտիի հետ միասին կը ղրկէ Կեսարիոյ բանտը։

Կեսարիոյ բանտին մէջ էին նաեւ ընկերներ Մինաս Պետրոսեան (Ասուպ), Կեմերէկցի Կարապետ էֆէնտի՝ իրենց բոլոր գործակիցներով։

Թոմարզացիներ՝ Զաքարիա Սալպաշեան, Յարութիւն Գույումճեան, Անանիկ Մատաղճեան, Արթին Պենտէլեան, Յովակիմ և Բարսեղ Տօնիկեաններ, Գրիգոր Սալպաշեան և Սիմոն Մղտեսեան, բոլորը ինը ամիս բանտ մնալէ ետք ազատ արձակուեցան Պապը Ալիի դէպքէն ետք տեղի ունեցած ընդհանուր ներումին շնորհիւ։

1895ին Կեսարիոյ և շրջակայքի հայութիւնը վայրագօրէն ջարդուելէ ետք, Թուրք խուժանը հասաւ Թոմարզա, որ շրջապատուած է 32 Թուրք գիւղերով, արեւելեան կողմը 3—4 ժամ տեւողութեամբ հեռու գտնուող Աւչար կոչուած Թուրք ցեղերէն զատ։ Բայց, Թոմարզայի 1200 տունէ բաղկացեալ հայ ժողովուրդը՝ ղեկավարութեամբ Ս. Դ. Հնչակեան անվեհեր ընկերներու՝ ամբիններով դիմադրեցին անհամար Թուրք խուժանին։ Ընկերներ՝ Բարսեղ Գալայճեան, Մատթէոս Գամաքեան, Տէր Վարժապետ Պօյաճեան, Սամուէլ Սամուէլեան, Յովսէփ Վահրամեան, Յակոբ Եըլանճեան, Յարութիւն Ալթըրարմաքեան, Մ. Արթին Ազարեան և Մ. Գաբրիէլ Եալընըզըճեաններ, ձիերու վրայ նստած՝ գիշեր ու ցերեկ գիւղին չորս դին կը շրջէին և կը խրախուսէին երիտասարդներուն, որ անընկճելիօրէն կուրծք տան իրենց ոխերիմ թշնամիին. նաեւ կային, իգական սեռէն, տիկիններ՝ Կիւլլիւ Գալայճեան, Խաթիւն Հազարչահեան, Մ. Եղսա Սալպաշեան, Կիւլլիւ Ենկիեան, Աննա Հիւթիթեան (Գալայճեան), Մարգրիտ Զօրպաճեան (Գալայճեան)՝ որ ասոնք ալ մանգաղ, ոչխարի բուրդ կտրելիք մկրատ (դըռըք) ձօղերու ծայրը կապած, ձիուն ու բուքին ոտքերնին արեխ հագած, մինչեւ ծունկերնին փաթթուած՝ վազվռտելով կը խրախուսէին կռուող երիտասարդները։

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԸ

1908ին, Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, մասնաճիւղը սարքից հրապարակային ժողովներ, ուր կը բանախօսէր ընկ. Դաւիթ Սուլթանեան, որ ապա իբրեւ գործիչ ղրկուեցաւ և կազմակերպեց մասնաճիւղեր՝ Ենիճէ, Տալխուն և շրջակայ գիւղերու մէջ։

Թոմարզայի մասնաճիւղի անդամներուն թիւը 200է աւելի էր։ Ան ունեցաւ իր ակումբը, ուր երեկոները կը սարքէր դասախօսական ժողովներ։ Մասնաճիւղը՝ աղաներու ազդեցութենէն ազատեց նաեւ Պօղոս-Պետրոս եկեղեցիին կից դպրոցը, ուր կը յաճախէին 300է աւելի աշակերտներ։ Թոմարզացիները խանդավառ ընդունելութիւն ցոյց տուին Հնչակեան գործիչ ընկեր Ազատ Ռոստանիկին, որ Կեսարիան կազմակերպելէ ետք այցելեց նաեւ շրջանները։ Ընկ. Ազատ Ռոստանիկ եկեղեցիին մէջ հրապարակային բանախօսութիւն մը ըրաւ, դատապարտելով Համիտի բռնութիւնները և հայ ու Թուրք ժողովուրդի մէջ մշակած ատելութեան քաղաքականութիւնը։ Միւտիրը, Թուրք պաշտօնեաներ և բազմաթիւ Թուրքեր, որ եկած էին ժողովին, շատ զգացուեցան ընկ. Ռոստանիկի խօսքերէն։ Իրեն ի պատիւ տրուած հացկերոյթներու ատեն միշտ կը թելադրէր ինքնապաշտպանութեան համար կազմ ու պատրաստ գտնուիլ...։

Թոմարզայի շրջակայ գիւղերու Թուրքերը սկսած էին դողալ՝ կարծելով թէ հայերը թնդանօթներ բերած են քաղաք. շշուկներ ալ կը շրջէին թէ՝ զէյթունցիները Թոմարզա լեցուած են, և այլն։ Այդ օրեր, երկու ընկերներ Կեսարիա ղրկուեցան՝ զէնքեր բերելու։ Վերադարձին, Եամաչլու գիւղի Թուրքերը երբ կը տեսնեն որ ձիաւորներ կու գան, զէյթունցիներ կարծելով խուճապի կը մատնուին ու Բիփէչ գիւղի Թուրքերուն ալ լուր կու տան, անոնք ալ ձիաւոր մը ճամբայ կը հանեն դէպի Կեսարիա՝ ու Թալասէն կը հեռագրեն Միւթասարըֆին թէ՝ զէյթունցիներ Թոմարզա հասած են, Թուրքերը ահ ու սարսափի մէջ են. զօրք ղրկելու է։ Անմիջապէս ձիաւոր ոստիկաններ կը ղրկուին Էվերէկ, Թոմարզա, բայց զէյթունցիները անգտանելի կ'ըլլան։

1909ին իթթիհատականներու կազմակերպած Ատանայի ջարդի ժամանակ, Թոմարզայի շրջակայքի Թուրքերը կը յոխորտային թէ՝ «այս անգամ Թոմարզայի անունը պիտի սրբենք աշխարհի քարտէսէն, բայց ժողովուրդը՝ ղեկավարութեամբ Հնչակեան մասնաճիւղին, կազմ ու պատրաստ էր դիմադրելու ամէն յարձակում։ Թուրքերը չհամարձակեցան Թոմարզայի վրայ արշաւել և այսպէսով քաղաքը փրկուեցաւ։

Թոմարզայի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղին մէջ գործօն դեր կատարած են ընկերներ՝ Կարապետ Սալպաշեան, Թորոս Ալթըրարմաքեան, Անդրէաս Երեմեան, Հայրապետ Արմաղանեան, Յակոբ Եըլանճեան, Զաքարիա Սալպաշեան, Արթին Տեռէ, Յարութիւն Գույումճեան, Տէր Գրիգոր Տեռէեան, Կարապետ Վրդ. Հազարեան (վանահայր Թոմարզայի վանքին), Յովհ. Բարաղամեան, Ադամ Գումաղեան, Կարապետ Գալֆայեան, Յակոբ Տէր Վարդանեան, Զալըմեան, Յարութիւն Ալթըրարմաքեան, Անդրէաս Թէքէեան, Յովհ. Տէր Գրիգորեան, Կարապետ Պօյաճեան, Գալուստ Մամբրէեան, Հաճի Մատթէոս Վահրամեան, Միքայէլ վարժապետ Արմաղանեան, Գրիգոր Եահնիեան։ Ընկ. Մինաս Պետրոսեան (Ասուպ) դասատու էր մինչեւ 1914ի Ընդհ. Պատերազմը։ Ընկ. Յակոբ Սվաճեան, նոյնպէս, Թոմարզա կը մնար, մինչեւ տեղահանութեան ժամանակը։

Ընկ. Յակոբ Մատաղճեան Թոմարզայի անխոնջ գործիչներէն մէկն էր, որուն անունը սերտօրէն կապուած է Հնչակեան գործունէութեան հետ և անմոռանալի հետքեր ձգած է ազատագրական շարժման ի նպաստ։ Երկրին երիտասարդները միշտ վառ պահեցին անոր յիշատակը։ Ընկ. Մատաղճեան 1903ին Թոմարզայէն կը մեկնի Ամերիկա։ Կրկին Երկիր կը վերադառնայ գաղտնօրէն՝ 1906ին։ Ան Վոքեկընի մէջ կը թրծուի իբր գիտակից հնչակեան՝ միշտ չփում պահելով Կեդր. Վարչութեան հետ։ Թոմարզայի մէջ վեց ամիս կրցաւ գործել. կառավարութիւնը ձերբակալելով դարձեալ արտաքսեց զայն՝ 1906ի Դեկտեմբերին վերջերը։

ԸՆԿ. ՅԱԿՈԲ ՄԱՏԱՂՃԵԱՆ

Ընկ. Մատաղճեան Վոքեկընի մէջ գործեց մինչեւ 1910 Ապրիլ, ապա կրկին վերադարձաւ Թոմարզա՝ ուր մեծ զարկ տուաւ կուսակցական գործին։

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐՈՒ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԹՈՄԱՐԶԱ

Ս. ՍԱՊԱՀ ԳԻՒԼԵԱՆ

1910ին Հնչակեան մեծանուն և տաղանդաւոր գործիչ Ս. Սապահ Գիւլեանի Թոմարզա առաջին այցելութեան առթիւ՝ աննախընթաց և շքեղ ընդունելութիւն մը տեղի ունեցաւ։ Այս ընդունելութեան ներկայ էին խուռներամ բազմութիւն մը, ինչպէս նաեւ տեղւոյն Միւտիրի տեղակալը՝ Աթիլ պէյ և ոստիկանապետ՝ Իհսան պէյ։

Շքերթը սառնորակ աղբիւրի մօտ քիչ մը հանգստանալէ և օրուան մեծ հիւրին ուղղուած բարի գալուստի խօսքերէն ետք, կ՚ուղեւորին Թոմարզա։ Ճամբան, ձիարշաւ խաղալով և «Հեռաւոր Երկիր» հնչակեան պաշտօնական քայլերգը երգելով, կը յառաջանան։ Ապա ուրախ զուարթ կը հասնին Թոմարզայի Ս. Աստուածածին վանքը։

Վանքի մեծ դարպասին առջև ամբողջ միաբանութիւնը՝ հետն առած վանքի վանահայր Կարապետ Վրդ. Հազարչահեան, ընդունելութեան կը փութայ, որ իր բարի գալուստի խօսքը կը կարդայ։ Ճառը, սրտառուչ ներբողական ուղերձ մըն էր Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան ուղղուած։ Ճառը ի միջի այլոց կ՚անդրադառնար Հնչակեան կուսակցութեան, ներկայացնելով անոր անցեալ գործունէութիւնը Թոմարզայի մէջ, յիշելով անունները նահատակ ընկերներու, որոնք այդ շրջանի ժողովրդական ազատագրութեան ոգին դարբներ էին։ Ժողովուրդը բուռն ծափերով կը հաստատէ ճառախօսին բառերը։

Ընկ. Սապահ-Գիւլեան յուզուած կը պատասխանէ.—

«Մեր նախակայ ընկերները իրենց պարտականութիւնները միայն կատարեր են: Մեր կուսակցութիւնը դեռ շատ գործ ունի կատարելիք:Ան միշտ հաւատարիմ ու հետեւողական կը մնայ իր հիմնական սկզբունքներուն: Միշտ այն վստահութեամբ, որ անընկճելի Թոմարզան՝ այսուհետեւ ալ կը շարունակէ հաւատարիմ մնալ իր անցեալին, մինչեւ որ տառացի կերպով գործադրուին եւ կեանքի անբաժան մասը դառնան այն բոլոր գաղափարները, որոնց իրականացման համար գոյութիւն առած է եւ արեան ճահիճներուն մէջէն անցած է այս պատմական կուսակցութիւնը»:

Հռետոր գործիչը՝ հրապարակային երեք ժողովներ կ՚ունենայ վանքի շրջափակին մէջ, յայտարարութիւնը կ՚ըլլայ բացառիկ զանգուածայնութեամբ, նաև երկու անգամ ալ դասախօսական ժողովներ տեղի կ՚ունենան։ Ոչ միայն գիւղի հայութիւնը՝ այլ կառավարական պաշտօնեաներ և Թուրքեր ալ ամէն անգամ կը սիրեն ներկայ գտնուիլ։ Իր ատենախօսութեան և դասախօսութեան առանցքը կը կազմէին Համիտի քաղաքականութիւնը՝ զուգորդուած Իթթիհատականութեան յայտնի և ծածուկ միտումներուն հետ։ Նաև, հայ յեղափոխութեան շարժումներու նպատակն ու ձեռք առած միջոցները, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան սկզբունքներն ու անոր գործունէութեան եղանակները։

Թոմարզա արդէն Ս. Դ. Հնչակեան տուն համարուած ըլլալուն, նոյն ժողովներուն իբր հետեւանք մասնաճիւղի անդամներու թիւը տակաւ կ՚աւելնայ։

ՔԱՆԻ ՄԸ ԱՆՁԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

ՀԱՐԻՒՐԱՊԵՏ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ.— Ծնած է Թոմարզա 1871ին։ Թուրքիոյ կեղծ Սահմանադրութենէն օգտուելով մեկնած է Ամերիկա։ Հոն գտնուած միջոցին ունեցած է օրինակելի հայրենասիրական և ազգասիրական գործունէութիւն։ Թոմարզայի Սահակեան վարժարանի Ուսումնասիրաց և Աղքատախնամ Ընկերութիւններու կազմութեան առթիւ, ան բարերար անդամի տիտղոսը ստացած է իր առատաձեռն նուիրատուութեամբ։

1914ին Րէյսինէն Կովկաս մեկնող առաջին խումբին կը միանայ այս հերոս երիտասարդը։ Կովկաս հասնելով եղբօր Գալուստին հետ հետախուզական գունդին մէջ կը մտնեն։

Յարութիւն՝ առաջին զօրագունդին մէջ և կռիւներու ընթացքին լաւագոյն կռուող քաջերու կարգին կը դասուի։ Անգամ մը 150 թուրք գերիներ բանտ տանելու համար ամայի վայրէ մը անցնելու պահուն այնտեղ կը վերջացնէ անոնց գործը... որոնցմէ հազիւ երեքը կը փախչին և մահէն կ՚ազատուին։

700 հոգինոց հայ գումարտակ մը՝ վրէժխնդրութեամբ լեցուած, անուշադրութեամբ թուրքերու սահմանէն երեք մղոն ներս յառաջանալով պաշարման կ՚ենթարկուին։ Հրամանատարը երբ հեռադիտակով կը նայի, կը տեսնէ որ թակարդի մէջ ընկեր են այդքան յառաջանալով, և նկատի ունենալով որ 700 հոգին պաշտպանելը տասնապատիկ զոհ կը պահանջէ՝ կը ձգէ զանոնք իրենց բախտին։ Փոխ հրամանատարը տեսնելով որ երկու կողմէն պաշարողները դեռ իրենց չեն մօտեցած, Յարութիւնին հետ խորհրդակցութեան պահուն կը յայտնէ. «Մենք չորս կողմէ պաշարման տակ կը գտնուինք եւ ամբողջութեամբ ոչնչանալու վտանգին մէջ ենք: Սակայն, եթէ յաջողինք ճակատ գտնուողները անակնկալի բերելով անոնց կրակը դադրեցնել տալ, կարելի է քիչ կորուստով դէպի մեր բանակին գտնուած տեղը նահանջել»: Յարութիւն կը պատասխանէ. «Այդ գործը ինծի ձգեցէք»: Այս խորհրդակցութենէն ետք, Յարութիւն կ՚անյայտանայ, և փորին վրայ սողալով կը մօտենայ ճակատը գտնուող գնդացիրներուն և կը յառաջանայ անոնց գնդակ հասցնելու չափ ու կը լռէ գնդացիր զինուորներու խօսակցութիւնը, որոնք վաղուան յաղթութեան շուրջ կը ճառէին։ Մին կ՚ըսէ. «Այս կեաւուռները որ չորս կողմէ պաշարման տակ կը գտնուին՝ վաղը ի՞նչ պիտի ընեն»: Միւսը կը պատասխանէ. «Սոխի պէս պիտի մաքրենք զանոնք, փախուստի միջոց չունին»: «Մաքրեցէ՛ք,» կը պոռայ Յարութիւն և իր գնդակը կը ձայնէ աւելի արագ սուրալով՝ գետին կը տապալէ գնդացիրներէն մին։ Երկրորդ գնդակին, թշնամին ենթադրելով որ այս կողմը գիշերուան մթութենէն օգտուելով հակայարձակման ձեռնարկած է, խուճապի կ՚ենթարկուի ու փախուստի կը դիմէ։ Յարութիւն ասկէ քաջալերուած՝ թշնամիին թողած գնդացիրները իրենց դէմ գործածելով, ի վերջոյ կը յաջողին միանալ բանակին։ Յիսուն հոգի զոհ կու տայ գումարտակը, երեք մղոն նահանջի ընթացքին։ Բանակին ընդհանուր հրամանատարը տեսնելով գումարտակին գրեթէ անվնաս վերադարձը, մանրամասնութեան տեղեկանալով՝ Յարութիւնը հարիւրապետի պաշտօնին կը բարձրացնէ և անոր կը շնորհէ Ս. Գէորգի պատուանշանը։ Յարութիւն պատերազմի մէջ քանիցս վիրաւորուած և դարմանուած է, բայց անգամ մը սաստիկ պաղ առնելով հիւանդանոց կը փոխադրուի։ Քանի մը օր հոն մնալէ ետք իր հոգին կ՚աւանդէ, 15 Օգոստոս 1916ին։

Անոր մահը խոր սուգի կը մատնէ բոլոր իր բարեկամներն ու ծանօթները և մասնաւորապէս իր հայրենակից կամաւոր զինուորները։ Մարմինը թաղուած է Երզնկայի գերեզմանատունը։ Զրոյցի մը համաձայն, յետոյ զայն փոխադրած են Երեւանի Ս. Սարգիս եկեղեցին։

ԳԱԼՈՒՍՏ ՏԷՏԷԵԱՆ (ԱՐԽԱՆԵԱՆ).— Գալուստ Տէտէեան եղբայրն է

Հարիւրապետ Յարութիւնի։ Նախնական կրթութիւնը ստացած է Թոմարզայի Սահակեան վարժարանը։ 1908ին Թուրքիոյ Սահմանադրութենէն քիչ ետք եկած է Ամերիկա և հաստատուած՝ Վիսքանսըն նահանգի Բերլին աւանը։

1914ին կ՚անդամակցի Հնչակեան կուսակցութեան։ Նոյն տարին իսկ կամաւոր արձանագրուելով կը մեկնի Կովկաս և կը միանայ իր եղբօր Յարութիւնի գունդին՝ Պանդուխտի հրամանատարութեան տակ։

Պատերազմի վերջաւորութեան կը վերադառնայ Ամերիկա և կ՚ամուսնանայ ու կը մնայ իր նախկին վայրը մինչև իր մահը 12 Փետրուար 1954։

Գալուստ, անունով, դէմքով, նաև գաղափարականով ծանօթ Գալուստ Արխանեանի նմանութիւնը ունենալով՝ իր շրջանակը և զինքը մօտէն ճանչցողները Արխանեան կ՚անուանէին։

ԳԱԼՈՒՍՏ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ.— Կովկասի կամաւորական հայերէն բաղկացեալ գումարտակի մը մասին երբ Թուրքեր կ՚անդրադառնան թէ անոնք առանձինն կը կռուին իրենց դէմ, կ՚որոշեն այդ ճակատի հայ զինուորները անակնկալ յարձակումով մը բնաջնջել։ Նոյն օրուան պահակը Միհրան Գալայճեան, թշնամիին արտակարգ շարժումներէն կանխազգալով վտանգը, կը տեղեկացնէ իրենց գումարտակի հրամանատարին, որ կասկած չունենալով անոր հայրենասիրութեան, անկեղծութեան և հնարամտութեան մասին, իսկոյն կը հրամայէ իր զինուորներուն դիրքերը գրաւել և պատրաստ գտնուիլ հակայարձակումի համար։

Միհրանի նախատեսութիւնը կ՚իրականանայ։ Թուրքերը կը յարձակին, բայց իրենց ենթադրածին հակառակ՝ հայերը իրենց դիրքերուն մէջ պատրաստ կը գտնեն և բազմաթիւ զոհեր տալով կը նահանջեն։ Միհրանի հնարամտութեան շնորհիւ ամբողջ գումարտակը բնաջնջումէ կ՚ազատուի։

Ան կռիւներու ընթացքին քանիցս վիրաւորուած, հիւանդանոց փոխադրուած, կրկին ճակատ վերադարձած է և զինք ճանչցողներուն գնահատանքին արժանացած է իր ցոյց տուած քաջագործութիւններուն համար։

ՍԻՄՈՆ ԹԱԳՈՒՇԵԱՆ.— Սիմոն Թագուշեան ծնած է Թոմարզա 15 Մայիս 1885ին։ Նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Սահակեան և Ս. Աստուածածին վանքի ժառանգաւորաց վարժարանին մէջ եկեղեցական դառնալու նպատակաւ։

1908ին եկեղեցւոյ Թաղական Խորհուրդի հրաւէրով ուսուցչութեան պաշտօն կը ստանձնէ Սահակեան վարժարանին մէջ։ Յաջորդ տարին կը մեկնի Ամերիկա և 1 Հոկտեմբեր 1910ին կը հասնի Րէյսին և կը լծուի գործարանի աշխատանքին մինչև 25 Յունիս 1915։ Այդ թուականին կամաւոր արձանագրուած ըլլալով կը մեկնի Կովկասեան ռազմաճակատ։ Կովկասէն վերադառնալէ ետք կը մեկնի Կիլիկիա, ուր ֆրանսական դրօշին տակ իր պարտականութիւնը կատարելէ ետք, կ՚ամուսնանայ Օր. Հնազանդ Զօրպաճեանի հետ 15 Օգոստոս 1919ին։

Բաւական թափառումներէ ետք կը հաստատուի Մարսէյլ, ուր կը մնայ մինչև այժմ։ Յիշեալը Ամերիկայի մէջ կուսակցական և հայրենակցական պաշտօններ վարած է։

ԱՐԱՄ ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ.— Արամ Գալֆայեան ծնած է 1894ին Թոմարզայի մէջ, 18 տարեկանին մեկնած է Ամերիկա։ Քանի մը տարի մնալէ ետք, Ս. Դ. Հնչակեան Բ. կամաւորական կոչին ընդառաջելով արձանագրուեցաւ կամաւոր։ 1915 Յուլիսին մեկնեցաւ Կովկասեան ճակատը, Զ. գունդի մէջ ծառայելով։ Պանդուխտի հրամանատարութեան տակ մասնակցած է շատ մը կռիւներու։ Երկու անգամ վիրաւորուած է Երզնկայի և Էրզրումի կռիւներուն։ Անկէ անցած է Զօր. Անդրանիկի բանակը։ Հոս ևս իր քաջութիւնը ցոյց տուած է Խոյի, Զանգեզուրի, Նախիջևանի և Կարսի կռիւներուն։ Ապա ութը ամիս ծառայած է Կարմիր բանակին մէջ։

1921ին անցած է Պոլիս, 1922ին Պէյրութ՝ իսկ այժմ կը գտնուի Խորհրդային Հայաստան։ Բազմանդամ ընտանիքի մը հայրն է։

ԲԱՐՍԵՂ ՉԻՐՔԻՆԵԱՆ (ՀՆՉԱԿ).— Բարսեղ Չիրքինեան ծնած է 1892ին Թոմարզա, և մեկնած է Ամերիկա։ 1 Նոյեմբեր 1914ին՝ Միլոքի Հնչակեան Ա. կամաւորական կոչին արձանագրուելով, 1915ին կը մեկնի Կովկասի ճակատը, ծառայելով Հնչակեան Զ. Գունդի մէջ։ Մասնակցած է Ալաշկերտի, Ղըլըճկէտիկի, Էրզրումի, Երզնկայի, Մամախաթունի և Կարսի կռիւներուն։

Անկէ յետոյ կը մտնէ Զօր. Անդրանիկի բանակը։ Մասնակցած է շատ մը կռիւներու՝ Խոյի, Սպախի եւայլն։ Զինադադարին կ՚անցնի Պաթում, ապա Պոլիս։ Հոն ևս իր փորձառութեամբ օգտակար եղած է զանազան գործերու մէջ։ 1938ին կը հաստատուի Պէյրութ։

ՀԱՃԻ ԷՄՄԻ ՉԻՐՔԻՆԵԱՆ.— Ծնած է Թոմարզա 1889 Մայիս 5ին։ 1909ին Կիլիկեան Եղեռնին 14 հնչակեաններու հետ Հաճընի Օպրիխի դիրքը պաշտպանած է։

Ա. Պատերազմին մեկնած է Կովկաս և Զ. գունդի բոլոր կռիւներէն ետք վերջին կամաւորական կռիւներուն մասնակցած, ու վերջապէս Զօր. Անդրանիկի բանակէն արձակուած և մեկնած է Կիլիկիա։ Վերջերս կը գտնուէր Պէյրութ։

ՅԱԿՈԲ ԵՐԼԱՆՃԵԱՆ.— Ծնած է 19 Յունիս 1918ին Թոմարզա, իր նախնական ուսումը ստացած է Ս. Պօղոս-Պետրոս եկեղեցւոյ Թորգոմեան կամ Սահակեան վարժարանը, զարգացած ինքնօգնութեամբ։

1894ին մտած է առևտրական ասպարէզը և ունեցած է իր խանութը։ Օսմանեան Սահմանադրութեան շրջանին Կարապետ և Յակոբ Մատաղճեաններու հետ Ընկերութիւն մը կազմելով Ատանայէն ուղղակի ապրանք բերած են խանութպաններուն ծախելու։ 1912ին, Ամերիկայի Սաութ Միլոքի մէջ բացած է նպարավաճառի խանութ մը և շարունակած՝ մինչև իր մահը։

Իր կեանքի բոլոր օրերուն եղած է կրօնասէր և ազգասէր։ 1895ին Թոմարզայի մէջ Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղի հիմնադիր անդամներէն եղած է։

ՅԱԿՈԲ ԵՐԼԱՆՃԵԱՆ

1907ին Թոմարզայի մէջ դպրոցի որպէս

հոգաբարձու՝ իր ընկերներուն հետ ջանացած են դպրոցը կազմակերպել։ 1908ին Թոմարզայի մէջ Թղթատարական ճիւղի մը բացումին աշխատած է։

Ամերիկայի մէջ՝ Սաութ Միլուոքիի Ս. Յարութիւն եկեղեցւոյ շինութեան Յանձնախումբի ատենապետը եղած է։

1929ին Թոմարզայի Միացեալ Ընկերութեան Վերաշինաց Յանձնախումբին ատենապետը եղած է եւ Նոր Թոմարզայի շինութեան նախաձեռնութիւնը քաջալերած է։ Նաեւ աշխատած է Համակեսարացիական Միութեան հիմնադրութեան։

Իր մահուան առթիւ Սաութ Միլուոքիի տեղական թերթերը վեր հանելով յիշեալ քաղաքին յառաջդիմութեան օգտակարութիւնները՝ հրապարակային ցաւակցութիւն յայտնած են։

ԸՆԿ. ՎԱՐԴԱՆ ՏԷՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ.— *Ծնած է Թոմարզա։ Նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Սահակեան վարժարանը։ Երիտասարդ տարիքէն եկած է Ամերիկա եւ երկար տարիներ մնացած է Րէյսին, միշտ հաւատարիմ՝ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարաբանութեան։ Վարած է հայրենակցական, տեղւոյն եկեղեցական եւ կուսակցական պատասխանատու պաշտօններ։*

1924ին Րէյսինի եկեղեցւոյ կառուցման կամ ներկայ Ս. Մեսրոպ եկեղեցւոյ գնման միջոցին իբրեւ Հոգաբարձութեան ատենապետ՝ գործօն դեր կատարած է նիւթապէս եւ ֆիզիքապէս օժանդակելով։

Վիսքանսընի հայութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով իր տիկնոջ հետ ձեռնարկեց «Երեւան Հանդէս» պարբերաթերթի հրատարակութեան։

Այժմ հաստատուած է Ֆրեզնօ — Քալիֆորնիա — եւ կ'աշխատակցի շատ մը հայ թերթերու, որուն գրութիւններէն օգտուած է նաեւ «Յուշամատեան Թոմարզայի»ի հեղինակը։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ա. ՍԱՐԿԱՒԱԳ ԹՈՐՈՍԵԱՆ. — *Թոմարզայի հանրածանօթ երաժշտագէտ Դանիէլ Վարդապետ Բաղումեանի աշակերտներէն։ Հին սերունդի մտաւորականներէն։ Հեղինակը՝ Թոմարզայի երկհատոր պատմագրութեան, որ տակաւին լրացուցած չէ։*

ԸՆԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՃԻՆԿԷՕԶԵԱՆ.— *Թոմարզացի յայտնի Հնչակեան։ Կը գաղթէ Ամերիկա։ 1906ին կ'ընտրուի Րէյսինի Հնչակեան մասնաճիւղի քարտուղար։ Կը յարգուէր բոլորէն։ 1912ին կը վերադառնայ Երկիր, կը մասնակցի տեղական կազմակերպութեան։ Կը նահատակուի իր ժողովուրդին հետ։*

ԸՆԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՃԻՆԿԷՕԶԵԱՆ

ԹՈՄԱՐԶԱՑԻ ԸՆԿ. ԱՐԱՄ ԶՕՐՊԱՃԵԱՆԻ ՅՈՒՇԵՐԸ

ՀԱՅԿ ԲԺՇԿԵԱՆԻ, ՆՇԱՆ ՄԻՐԱՔԵԱՆԻ, ԱՒՇԱՐԵԱՆԻ ԵՒ ՊԱՆԴՈՒԽՏԻ ՄԱՍԻՆ

Իմ նախնիքները հաւատարիմ հետեւորդներ եղած են Հնչակեան հերոսներ Չելլոյին եւ Ժիրայրին։ Ես ինքս ալ (1911ին) Ս. Սապահ Գիւլեանի Թոմարզա այցելութեան օրերուն, ուխտեր եմ Հնչակեան Ընկերվարական ուխտին ծառայող ըլլալ, անշեղօրէն։ Մեր ուխտն է՝ ապրիլ եւ մեռնիլ հայ ազգի եւ համօրէն իրաւազրկեալ դասակարգի եւ մարդկային իրաւունքի պաշտպանութեան համար:

Աշխարհաքանդ Ա. պատերազմին, երբ Թուրքը կը սպառնար ջնջել տկար, մանաւանդ մեզ նման անտէր ու անտիրական ազգերու գոյութիւնը, գնահատելի նախատեսութեամբ Ամերիկայի մէջ Հայ Ազգային Միութիւն մը կազմուեցաւ Հնչակեան կուսակցութեան գլխաւորութեամբ, որ յաջողեցաւ Հայ կամաւորական խումբեր հաւաքել ու ղրկել Կովկաս։

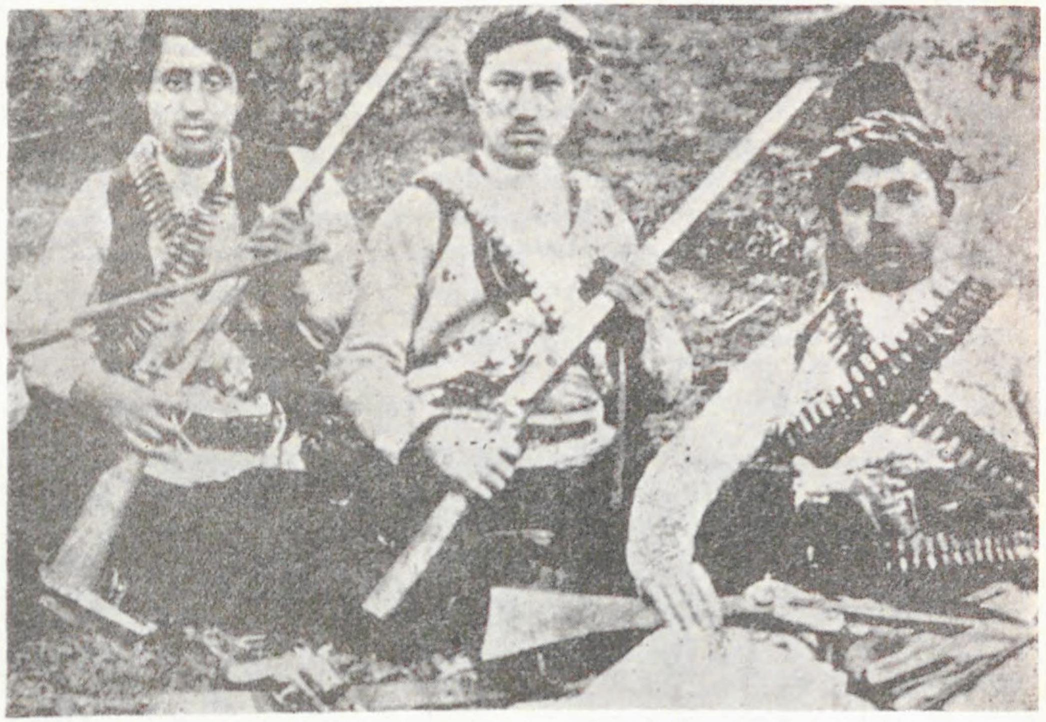

Թումարզացի Արամ Զօրպանեան (կեդրոնը) իր կամաւոր ընկերներով

Արամ հաւատաւոր Հնչակեան ուխտաւոր մըն է, որ Տ. Կարապետ Աւագ Քհնյ. Գալֆայեանի ներհուն գրչով կ'ոգեկոչէ Հնչակեան հերոս խմբապետներու գործերը, բուռն հետաքրքրութիւն արթնցնելով անոնց անձնազոհ հերոսական խոյանքներուն հանդէպ:

Րէյսինի մէջ առաջին խումբը կազմող ու անոնց մեկնումը դիւրացնողն եղաւ Հնչակեան ընկ. Վահան Մորլեան։ Այդ առաջին խումբը կը բաղկանար 30 կամաւորներէ, որոնց մէջ էի, ես ինքս, Արամ Զօրպաճեան։

Մեր խումբը Նիւ Եորքէն մեկնեցաւ 1914 Դեկտ. 10ին։ Իսկ երկրորդ խումբը 1915 Յուլիս 25ին մեկնած էր Րէյսինէն, Թամարզացի ընկ. Սիմոն Թագուչեանի ղեկավարութեամբ։ Այս խումբը կը բաղկանար 63 կամաւորներէ։ Այս երկու խումբին մէջ ունէինք 32 Թամարզացի հայրենակիցներ. գլխաւորներն էին. Գրիգոր Աղա Եահնիեան, Հաճի Եահնիեան, Գրիգոր Ջիրքինեան, Հաճի Էմմի Ջիրքինեան, Հնչակ Ջիրքինեան, Արշակ Քեթիպեան, Հաճի Քեյիչեան, Արմենակ Առաքելեան, Յարութիւն Ազարեան, Սիմոն Թագուչեան, Կիրակոս Խուրշուտեան, Դաւիթ Պետրեան, Բարսեղ Չէքեան, Գրիգոր Գալայճեան, Արամ Գալֆայեան։

Մեր խումբերը ծովի ճամբով երբ հասան Ռոստով, ուրկից Թիֆլիս, աննման մեծարանքի արժանի եղան։ Ռուս, վրացի և հայ ժողովուրդը ուրախութեամբ, երգով, պարով ողջագուրեց մեր խումբերը։ Քանի մը շաբաթ ետք առաջնորդուեցանք Կարս, ուր ամիսներով զինուորական մարզանքէ ետք, ուղղուեցանք դէպի Մասիս։ «Ով որ մարդու արիւն կը թափէ, անոր արեան փոխան իր արիւնը պիտի թափուի։ ...Իմ աղեղը պիտի դնեմ ամպերու վրայ... և պիտի յիշեմ յաւիտենական ուխտս ձեզի հետ (Ծնն. Թ. Գլ.)։ Ջրհեղեղի օրերու խաղաղութեան Ծիածանի Աւետիսն էր այս, որ կը հնչէր Նոյեան սերունդի ականջներուն։ Փա՜ռք քեզ, ո՜վ Մասիս, փառք քու արփիափայլ Ծիածանիդ, յաւիտենական նշան աշխարհի խաղաղութեան և մարդոց հաճութեան։

ՄԵՐ ՍՈՒՐԸ ԾԻԱԾԱՆԻ ՇՈՂԵՐՈՎ ԾՓԾՓՈՒՆ

Երբ Ամերիկայի կամաւորական խումբը Ջ. Գունդ կոչուեցաւ, այդ օրերուն՝ մեր գունդի գընդապետը ընկ. Պանդուխտն էր։ Հետագային, ինծի անծանօթ պատճառներով, ուրիշ հրամանատարներու միջոցով ըսկըսանք մարզուիլ։ Պանդուխտ շատ սիրուած եւ կորովի գընդապետ էր։

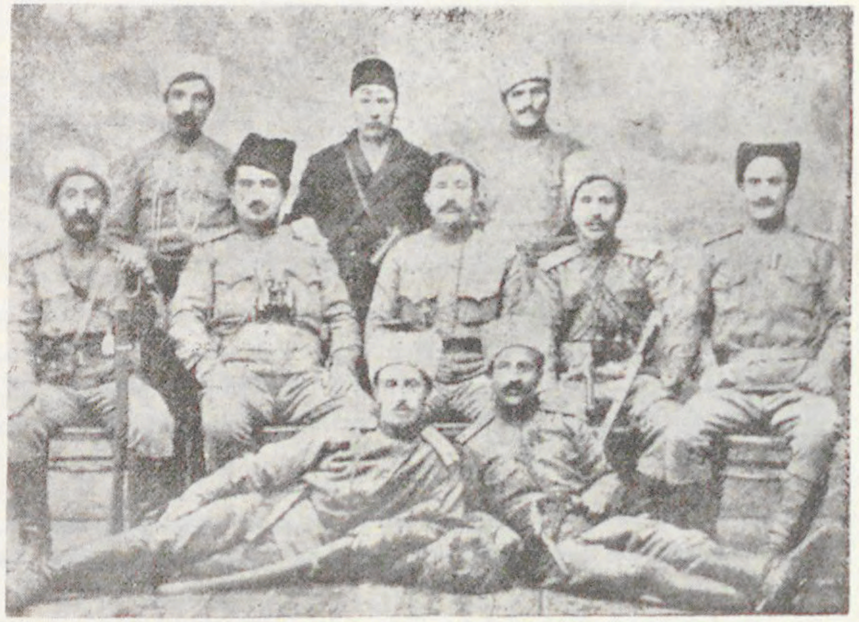

ԸՆԿԵՐՆԵՐ ՊԱՆԴՈՒԽՏ ԵՒ Ս. ԱՐՄԱՂԱՆԵԱՆ

Աջէն ձախ՝ նստած կեդրոնը.— Գնդապետ Պանդուխտն է, իսկ իր ձախ կողմը նստած «ղալփախ»աւորը՝ Սարգիս Արմաղանեանը

Յիշատակելի երեւոյթ մը որ չեմ

կրնար մոռնալ, այն է՝ որ թէպէտ մեր գունդին հրամանատարները երբեմն փոխուեցան, բայց մենք՝ հնչակեանները՝ ցվերջ խումբին մէջ նախապատուութիւն մը վայելեցինք։ Եւ մեր «Հեռաւոր Երկիր»ը կարծես կամաւորական խումբին պաշտօնական երգը հանդիսացած էր։

Յիշատակելի օր մըն ալ, մեր հրամանատարներու գլխաւորութեամբ հաւաքուեցանք Կարսի Մայր Եկեղեցին։ Հոն արտասուաթոր աչքերով Տէրունական Աղօթքէն ետք, միաբերան երգեցինք «Նորահրաշ Պսակաւոր»ը։ Ապա մեր կամաւորի Ուխտը ներկայացուցինք ծնրադիր կրկնելով. «Ո՛վ Տէր, դուն արդար ես եւ ամենակարող։ Մենք կ'ուխտենք մեր անձը զոհել Հայ Դատին։ Դո՛ւն եղիր մեր Տէրն ու պաշտպանը։ Ո՛չ ոք պիտի կրնայ մեզ բաժնել՝ մեր պապերու ճշմարիտ հաւատքէն, ո՛չ հուրը, ո՛չ սուրը»։

Այս ուխտով, իբրեւ նոր Վարդանանք, պատրաստուեցանք «մահուամբ մահը արհամարհել» և մեր դատը պաշտպանել։

Հապա ի՞նչպէս կրնանք մոռնալ նաև հետեւեալ դէպքը։

1915ին, կարծեմ Ապրիլի սկիզբն էր, երբ մենք ալ Կարսի սար ու ձորի գեղափթիթ ծաղիկներու նման խանդավառ, ամէնքս Կարսի կայարանը զինեալ պատրաստ էինք մեկնումի։ Յանկարծ, գերիներով լեցուն ռուսական երկաթուղին կանգ առաւ նոյն կայարանը։

Մեր երկու հրամանատարները՝ Ճամպոլաթեան և Գրիգոր Աւշարեան մօտեցան գնացքին և Ճամպոլաթեան հարցուց.

— Հայ գերիներ կա՞ն ասոնց մէջ։

— Հայ բժիշկ մը կայ, ըսուեցաւ։ Մեր հրամանատարը դարձեալ կանչեց.

— Ձա՛յն տուր, ձայն տուր հայ բժիշկ, ո՞վ ես դուն։

— Ե՛ս եմ այդ բժիշկը, ես հայ բժիշկ մըն եմ, պատասխանեց մէկը և ելաւ, Ճամպոլաթեանի վիզը փաթթուեցաւ ու սկսաւ լալ։

— Ես, պատասխանեց բնիկ մալաթիացի բժիշկ Հայկ Պոնափարթեանն եմ, որ ցարդ իբր զինուոր ծառայեր եմ Թուրք բանակին։ Եւ հիմա, ռուսական ազատարար քաջերու միջոցաւ ողջ առողջ հոս հասայ»։

Ճամպոլաթեան Հայկը զրկեց Անդրանիկի մօտ։

Յաջորդ օրուան մեր ճամբորդութիւնը շատ խորհրդաւոր էր։ Երբ մեր խումբը մօտեցաւ Արաքս գետին, ամէնքս ալ սկսանք եռանդուն կերպով երգել.—

Մայր Արաքսի ափերով, քայլամոլոր գնում ենք...

Հին հին դարուց յիշատակ, ալեաց մէջը պտրում ենք»։

Ապա մեր խումբը սկսաւ երգել՝ «Հեռաւոր երկիր, նստած դու նժդեհ», և այլն, ըստ կարգին։ Շատ սիրուն կ'անցնէր մեր ճամբորդութիւնը, կարծես հարսնեւորներ էինք։

Հուսկ ուրեմն, անցնելով մայր Արաքսի ափերով, գարնանային պայծառ արեւաշող օր մըն ալ, իջեւանեցանք Բասեն Դաշտի հայկական Պաշ գիւղը։ Այդ գիւղի բնակչութեան մեծարանքը չեմ կրնար նկարագրել, գոնէ կ'ուզեմ յիշել։ Գիւղին հայերը ամբողջութեամբ ոտքի կանգնած՝ «Բարի եկաք, բարի եկաք, մեր եղբայրներ» կը պոռային։ Մանաւանդ, երբ իմացան որ մեր խումբը Հնչակեան կամաւորներէ կը բաղկանայ, շատ աւելի եռանդով փարեցան մեզի։

Չորս օր հիւրասիրուեցանք այդ գիւղին մէջ և վայելեցինք անմոռանալի մեծարանքներ։

Ես ինքս, Արամ, չորս օր մեծարուեցայ հայ ընտանիքի մը տունը։ Այր և կին էին անոնք, երկուքն ալ վաթսուն տարիքը անցած ծերունիներ։ Որոնք ցոյց տուին ինծի ծնողական անկեղծ վերաբերմունք։

— Ա՜խ, հոգին սիրեմ Սասնոյ հերոս այն Մեծ-Մուրատին, ըսաւ օր մը այս հայը։ Անիկա (Մուրատ) երկու շաբաթ մնաց մեր տունը և օր մը նեղութիւն չպատճառեց մեզի։ Ի՜նչ ազնիւ Հայ։ Մենք շատ պիտի սիրէինք որ ձեզ ամէնքդ ալ մեծարէինք առանց խտրութեան, պայմանաւ որ դուք ալ անխտիր մեզի ցաւակից ըլլայիք, Մեծն-Մուրատի նման»։

Չորս օրը շատ չէր, այդ Պաշ գիւղի ցաւերը լսել և ապա չմոռնալու համար։ Բայց մօտեցեր էր մեր պատերազմի մկրտութիւնը, և ստիպուեցանք այդ շատ սիրուն Պաշին հրաժեշտ տալ, անոնց յարգալիր յիշատակը չմոռնալու պայմանաւ։ Այո՛, հոդ սորվեցանք, որ հասարակական գործիչներ, իրենց Ուխտը կարենալ արժեցնելու համար օրինակելի կեանք մը ապրելու են։

Այդ գիւղէն մեկնելու ժամանակ, մեր Հնչակեան Զ. Գունդի հրամանատարներէն մէկուն, Հնչակեան դրօշակ մը յանձնուեր էր։ Անոր դրօշակակիր ըլլալու պատիւն ալ — չեմ գիտեր ինչո՞ւ — ինծի վիճակուեցաւ։ Այդ դրօշակին վրայ արձանագրուած էր Մայր Հայաստան, Հնչակեան Զինանշանով հովանաւորուած, և վերատառութիւնն էր, «ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿԻՐՆԵՐԻ ՄԻԱՑԷ՛Ք»։ Հիմա Պաշ գիւղէն սկսեալ երեք հայ դրօշակ ունեցանք, մին Հնչակեան, միւսը կամաւորի Եռագոյն, երրորդ մըն ալ ռուսական։ Առաջինին դրօշակիրն էի ես — Արամ Զօրպաճեան — և երկրորդին դրօշակիրը հայրենակիցս, ընկեր Միհրան Գալայճեան։ Որքա՜ն հպարտ կը զգայի ինքզինքս այդ օր, բայց երկար չտեւեց ուրախութիւնս դժբախտաբար։

Երբ Զըլգանի ըսուած քրտական գիւղը եկանք, մեր դրօշակին շուրջ փսփսուքներ չուշացան։ Գանգատը հասեր էր մեր հրամանատար Հերոս Աւշարեանի ականջը, ուրկից հրամայուեցաւ ինծի, որ այդ կուսակցական դրօշակը անմիջապէս անյայտացնեմ։

Դրօշակը ինծի յանձնողը, ընկեր Հայկ Բժշկեանն էր՝ և այդ օր ինքը չկար։ Իր օգնականին, ընկեր Համբարձումեանի հրամանով, դրօշակը տարինք գիւղէն հեռու աղբիւրի մը մօտ թաղեցինք։ Ափսո՜ս, որ մեր այդ դրօշակն ալ մնաց՝ մեր միլիոնաւոր անշիրիմ հանգչող հայ նահատակներուն հետ, անյայտացած։

Բասենի մեր կռիւներէն ետք, այլեւս այդ քրտական գիւղը դառնալու պատեհութիւն չունենալուս համար, այդ պատուական և թանկագին դրօշակը թաղուած մնաց հոն, բայց անոր պատմութիւնը պարտք կը զգամ գրել իբր անմոռանալի յիշատակ։

Պաշի մէջ այն ծերուկը, որ զիս հիւրասիրած էր, իր արտայայտութիւններէն մասամբ կրցեր էի գուշակել, որ անվերապահ բարեկամ էր Հնչակեան կուսակցութեան։ Մինչդեռ, ոչ միայն բարեկամ, այլեւ Սասնոյ պատերազմին Մեծն-Մուրատի կողքին անձնդիր կերպով կռուող հերոսներէն մին եղած էր։ Յետ պատերազմի, Մուրատ իրեն յանձներ էր այդ դրօշակը, կտակելով որ պահէ, ի գին կեանքի։ Եւ օր մըն ալ զայն յանձնէ Սասնոյ պատերազմի նման, Հայ Դատին նուիրուած, կամաւորական խումբի մը վըստահելի մէկ հրամանատարին։ Ծերուկը այդ դրօշակը ինծի չէր յանձնած, թերեւս իրաւունք ունէր այդպէս խորհելու, և շատ իրաւամբ զայն յանձներ էր մեր անզուգական ՀԵՐՈՍ ԳԱՅԻ, ԸՆԿԵՐ ՀԱՅԿ ԲԺՇԿԵԱՆԻՆ։

Ընկեր Գայ՝ ժամանակ մը զայն պահեր էր իր կուրծքին վրայ, մեզմէ գաղտնի։ Բայց երբ կարեւոր խորհրդակցութեան մը համար անիկա մեր կամաւորներու, մեր հրամանատարներուն մօտ գացեր էր, դրօշակը յանձներ էր իր փոխանորդին։ Ան ալ խորհելով որ մեր խումբը Հնչակեան խումբ է, և դրօշակն ալ Հնչակեան դրօշակ, ուրեմն զայն ծածուկ պահելու պէտք չէ տեսած, այլ գաւազանի մը վրայ կապելով, փորձեր էր մեր կուսակցական Ուխտը զօրացնել։ Որով մազ մնացեր էր, որ վտանգէր մեր ալ գոյութիւնը, մանաւանդ ընկեր Գային ալ։ Չէ՞ որ այդ օրեր տակաւին մենք ցարական Ռուսիոյ հովանիին տակ զինուորագրուած էինք, մինչդեռ այդ դրօշակը, Պըրոլետարական էր։ «Եթէ մենք այդ դրօշակը շուտով չանհետացնէինք, մեզմէ շատեր այդ օր պիտի մոխրանային Սիպերիոյ աւազներուն մէջ»։

Այսպէս ըսաւ մեզի, հրամանատար Գայ, այլ անուամբ ընկեր Հայկ Բժշկեան։ Տեսնենք հիմա, ո՞վ էր Ան, և ինչե՞ր ըրաւ։

ԼԵԳԵՆՏԱՐ ԳԱՅ — ՄԵՐ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԸ ԸՆԿԵՐ ՀԱՅԿ ԲԺՇԿԵԱՆ

Հայաստանի կառավարութիւնը տօնեց մեր հրամանատար ընկեր Հայկ Բժշկեանի ծննդեան 75ամեակը 1962ին՝ «որպես Ազգային-Ազատագրական շարժման անվեհեր Հերոսի, Ռեւոլիւցիոն Զօրավար եւ Սովետական Միութեան Ականաւոր կազմակերպողի մը։

Մեր այս անմահանուն հրամանատարը, ընկեր Հայկ, ոչ միայն մեր Հայկ-Նահապետի անուանակից, արժանաւոր հայ մըն էր, այլ որպէս հաւատարիմ Հնչակեան, ականաւոր ախոյեան մը հանդիսացաւ, նաև, անձնդիր պաշտպան իրաւազրկեալ դասակարգի, անխտիր։

Կամաւորական խումբի մէջ՝ որպէս Հնչակեան ընկեր, գիտէինք որ անիկա իր պատանեկան տարիքին, Թիֆլիսի Ներսէսեան վարժարանի մէջ ուխտեր էր անձնուէր կերպով ծառայել Հայ Ազատագրութեան։ Մասամբ գիտէինք նաև ցարական կառավարութեան դէմ իր անզուգ պայքարողի գաղափարական ուխտը, որով ինք և իր ընկերները դաշունահար զգետներ էին հայատեաց փոխարքայ Գոլիցինը։ Ապա բանտէ բանտ, հանդիպումներ ունեցեր է Ստ. Շահումեանի, Ս. Կասեանի հետ և կատարեր էր անոնց ռեւոլիւցիոն յանձնարարութիւնները։ 1911ին Մեթեխի բանտէն աքսորուած էր Աստրախան, ուրկից Հնչակեան ընկերներու ձեռնտուութեամբ յաջողեր էր միանալ մեր կամաւորական խումբին և ուխտեր՝ թուրք բարբարոս բանակի դէմ կռուիլ անվեհերօրէն, լուծել միլիոնաւոր հայ անմեղ նահատակաց վրէժը և ապահովել հայ ցեղի ազատագրութիւնը։

Այժմ, ինքն էր մեր հերոս հրամանատարներէն մին։

Բասենի շրջանը՝ յայն Ղարղաթ գիւղը, հայաբնակ Պաշէն մինչեւ քրտաբնակ Դահար, ճամբորդութիւննիս երկու շաբաթէն աւելի տեւեց։ Եւ չմոռնալ, որ Դահարն ալ քրտաբնակ գիւղ մը ըլլալով մէկտեղ, քարուքանդ՝ բաղտակից եղած էր մեր հայ գիւղերուն։ Փողոցները դիակներով լեցուած, նեխած, ապականած էին։ Ինչո՞ւ։

Այդ աւերակ գիւղին, փլփլած խրճիթներուն, և դիակոյտ արտ ու արօտին մէջ մեզմէ առաջ վրաններ բացեր և կամաց կամաց դիակները թաղել կամ այրել — մաքրելու ետեւէ էին 3000է աւելի ռուս զինուորներ, որոնց մօտ տեղաւորուեցաւ նաև մեր Զ. Գունդը 800ի մօտ։ Իսկ Թուրք բանակը Դահարէն երկու ժամ հեռու, սար ու ձորի վրայ կը պատրաստուէր բաղխումի, զինեալ և անթիւ զինուորներով։

Հոս է որ աւելի պատեհութիւն ունեցանք ողջունելու օրուան մեր աննըման և անզուգական հրամանատար ընկեր Հայկը։ Այո՛, մինչեւ հոս, մեր փոխ հրամանատար ընկեր Հայկ Բժշկեանի մասին պաշտօնական զեկոյց մը եղած չէր, իրեն հետ մեր յարաբերութիւնը առաւել չափով ընկերական հիմք ունէր, ինչպէս յիշեցինք։

ՀԱՅԿ ԲԺՇԿԵԱՆԸ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ

Մայիսեան արփաւէտ, չքնաղ առաւօտ մըն էր, երբ հաւաքոյթի զինուորական փողի մը հրահանգով ոտքի կանգնեցանք, մեր հրամանատար Ճամպոլաթեանի տաղաւարին առաջ։ Պաշտօնական ելոյթէ ետք հրամանատարը սեղմեց մեր ընկեր Հայկ Բժշկեանի ձեռքը և յարգանքով զայն ներկայացուց մեզ այսպէս.

— Սիրելի՛ հայ կամաւորներ, պատիւ ունիմ ձեզի ներկայացնելու ձեր հրամանատարը՝ Լեգէոնատար Գայ։ Անիկա գաղափարի պատուական զինուոր մըն է, որուն ամէնքս յարգանք կը պարտինք։ Այժմ մտիկ ըրէք զինքը։

Հուրրա՜, հուրրա՜, ձայներու զոռ ու գոչին մէջէն բեմէն սկսաւ մեզ հրահանգել այսպէս, մեր ընկեր Գայը.

— «Սիրելի հայ զինուորներ, հա՜յ եղբայրներ։ Գիտեմ, որ այս կամաւորական Զ. գունդը հովանաւորող Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ սուրը հուրով փոխանակելու վրէժխնդրութեան չի հաւատար։ Անիկա ընդհանուր եղբայրութեան գաղափարին կը հետեւի. ի՜նչ հիանալի արդար գաղափար է այն։ Ջնջել պատերազմը և հիմնել մարդկային անկեղծ եղբայրութիւն մը, բոլոր ազգերու մէջ։

«Այժմ, ամէնքս միասին՝ ռուս և հայ զինուորներ, առանց ցեղային և կուսակցական խտրութեան, մէկ սիրտ և մէկ հոգի, պատրաստ ըլլանք, անվեհեր և անբաժան, թեկուզ մեր կեանքի գնով պաշտպանել արդարութիւնը։ Վստահ եմ, ի մօտոյ, մեզի համար մեռնող մեր քոյրերուն ու եղբայրներուն Ոխը պիտի կրնանք արժեցնել և ռուս ազատասէր եղբայրութեան ձեռքին տակ պիտի ողջունենք նաև Ազատ և Ինքնավար Հայաստանը»։

«Հուրրան» մոռցած , այս անգամ սկսանք աղաղակել՝ «կեցցէ՜, կեցցէ՜»։ Ետքը թոյլ տրուեցաւ որ երգենք.

Կոչնակդ հնչեցո՛ւր, հնչեցո՛ւր արեկ,
Թող Հայք ոտք ելլեն, ծագէ միջնէ ծագ,
Փշրին ժանտ շղթայք, ծագէ նոր Արեւ,
Ազա՛տ եմք, հնչէ՛, ոսկեզօծ Հնչակ:

Ըսէ՛ք եղբարք, ի՞նչպէս կարելի է մոռնալ այդ օրերը։ Բիւրա դիակներու մէջ ցայտուն, Մայիսեան շունչով անմեռ, ազատագրութեան ծաղկափունջերու տեսիլքով պատրաստուեցանք քալել, յարձակիլ մեր գազան թըշնամիին վրայ, լուծել մեր սիրելեաց վրէժը և Մասիսի անմար ծիածանի լոյսով ողջունել մեր ընկեր Հայկ Բժշկեանը, մեր անմահանուն հերոսը՝ Լեգէոնատար Գայը... եւ մեր կարմիր արիւնով կենսաւորուած մեր Մայր Հայաստանը։

Վերջապէս հասանք Մայիս 20ին։ Այդ օր՝ չեմ գիտեր ինչ կարեւոր գործերով մեր հրամանատարները հեռացեր էին բանակավայրէն։ Տեղեկացեր էինք, որ հրամանատար Աւշարեան շաբաթ մը պիտի բացակայէր։ Զինուորական կարեւոր պաշտօնով մը մեր ընկեր Լեգէոնատար Գայն ալ կը բացակայէր։ Մեր հսկողութիւնը յանձնուած էր ընկ. Նշան Միրաքեանին, որ ժամանակին գործակցեր էր Կեսարիոյ «փոստան» զարնելու և գրաւելու գործին։ Անվեհեր և քաջ հնչակեան մըն էր ան։

Այդ Մայիս 20ի գիշերը, թերեւս մեր հրամանատարներու բացակայութեան իրազեկ ըլլալով, Թուրք բանակը հապճեպով վազեր, մօտեցեր էր մեր բնակավայրին։ Արդարեւ, դժուար պարագայ մըն էր մեզ համար։ Առանց հրամանատարի... հակայարձակումի փորձ մը ընել՝ պատասխանատու գործ էր։ Ձեռնածալ նստիլն ալ՝ անպայման կը վտանգէր մեր գոյութիւնը։

Ուստի, դիմեցինք մեր ընկեր Նշանին, որ Թրքերէնով սկսաւ պատգամել.

— «Պատրա՛ստ, ընկերներ։ Բնաւ մի՛ վախնաք, հետեւեցէք ինծի։ Գոյամարտ է այս։ Եթէ մենք այսպէս սպասենք, չըսկըսինք յարձակումի՝ մեր հրամանատարները մեր դիակներուն վրայ արցունք պիտի թափեն, ի զո՜ւր։ Իսկ եթէ թշնամին յանկարծակիի բերելով գոնէ մեր գոյութիւնը կարենանք ապահովել, մենք ալ ուրախ պիտի ըլլանք, մեր հրամանատարներն ալ։

«Ես, գոնէ ձեզմէ շատերէն աւելի լաւ կը ճանչնամ Թուրքերը։ Անոնք գառնակեր գազաններ են։ Ցոյց տանք, որ մենք Ջելլոյի նման մահէն չվախցող քաջեր ենք։ Հաւատացէ՛ք, Թուրքերը ո՛չ թէ անունս, այլ՝ ձայնս եթէ լսեն, պիտի հասկնան որ ես ո՞վ եմ և դուք ո՛վ էք։

«Նշան Միրաքեան է իմ

ԸՆԿ. ՆՇԱՆ ՄԻՐԱՔԵԱՆ

անունս» պիտի պոռամ ես։ Առիկա պիտի բաւէ, որ փոթորիկէն հալածուող ամպերու նման կորսուին և զիրար կոխկռտեն այդ խենթերը․․․։ Օ՛ն ուրեմն, յառա՛ջ, հետեւեցէք ինծի»։

Մեր փնտռածն ալ այդ էր արդէն։

Ճիշդ կէս գիշերին, մեր գունդի բոլոր հայ կամաւորներս կազմ ու պատրաստ հետեւեցանք մեր Նշանին։ Երբ, հազիւ թշնամիին մօտեցած՝ մեր գնդակները սկսած էին սուրալ, յանկարծ Նշանը սկսաւ թրքերէն լեզուով պոռալ․

«Էյ՜, հազըր օլուն խընզըր թիւրքլեր։ Պու կելեն Զելլօնուն ասկերի Միրաք Օղլու Նշան տըր» («Էյ՜, անպիտան թուրքեր, պատրաստ։ Ես ինքս Զելլոյի զինուոր Միրաք Օղլու Նշանն եմ»)։

Ա՛լ սպասելու պէտք չունեցանք։ Տեսանք՝ մեր թշնամիները իրար անցան, փախչող-փախչողի։ Մեր գնդակները երբեք պարապ չանցան, թշնամիին դիակները դիզուեցան իրար վրայ։

Կէս գիշերէն մինչեւ կէսօր, մօտաւորապէս տասն երկու ժամուան մէջ, մեր դէմ կռուող մէկ հատիկ զինուոր չմնաց։ Լսածս չէ որ կը պատմեմ, այլ տեսածս։ Մենք միայն հայ կամաւորներ էինք, իսկ փոքրաթիւ ռուս խազախներ ալ մեզ օգնեցին։ Թշնամիին կորուստը բազմաթիւ էր և անհամար։ Մենք ունեցանք միայն երկու վիրաւոր և երկու մեռեալ։

Դեռ մեր կրակը չդադրած, ռուս հարիւրապետ մը վազէ վազ կը հասնի մեր հրամանատար ընկեր Հայկին և կը գուժէ՝ «Որ հայ կամաւորները բոլորը ջարդուեցան, հասէ՛ք օգնութեան»։

Այս մահագուժէն սարսափահար, հեւ ի հեւ, վազէ վազ մօտեցաւ մեզի մեր Հայկը, մազերը ձեռքը, զարմացաւ․․․

— Աս ի՞նչ հրաշք է, տղա՛ք, ըսաւ մեզի։ Ինծի լուր հասեր էր, որ ամէնքդ սպաննուած էք․․․։ Մինչդեռ կը տեսնեմ, որ թուրք բանակն է ջարդուած․․․։

Քանի մը խօսքով, եղելութեան իրազեկ ըլլալէ ետք, ողջունեց մեզ ամէնքս, և համբուրեց ճակատը մեր Զելլոյին՝ Նշան Միրաքեանին ըսելով՝

— Շա՛տ ապրիք, հերոսներ։ Ալ վստահ եմ, որ մեր յաղթանակը ապահով է․․․։

* * *

Ընկեր Նշան այդ դէպքէն ետք մեր մէջ արժանացաւ անմեկնելի մեծարանքներու։ Ալ ինչ որ պատմէր կը հաւատայինք իրեն։ Ահա իր մէկ պատմութիւնով կ'ուզեմ փակել մեր այս գոյամարտն ալ։

«Կեսարցի ընկերներ, ահա ձեզի բան մը պիտի պատմեմ, բայց կ'ուզեմ որ կտակս չմոռնաք», ըսաւ ան։

«Եթէ Կեսարիա երթաք, հոն, Թոմարզայի Էօրէն-Պարսամայ աւերակներուն մէջ պիտի գտնէք Զելլոյի խումբին թաղած ոսկի գանձը, որ թանկագին է։ Դուք որ Թոմարզացի էք, անշուշտ գիտէք այդ անունով տեղը։ Երբ գանձը հանէք, ձեր մէջ, մաս մը իրաւունք ունիք բաժնելու։ Չմոռնաք մեծ բաժին մը նուիրել մեր Արամ Զօրպաճեանին։ Երախտապարտ ենք այդ ընտանիքին, որ Կեսարիոյ փոստան գրաւելէ ետք, տասը օր մեզ իր

տունը պահեց Արամին Տէտէն, Հաճի Ակոբ Զօրպաճին, Տէր Կիրակոսեան, իսկ այդ գանձին մնացեալ ամբողջը պիտի տրամադրէք մեր Մայր-Հայաստանի կառավարութեան, զոր վստահ եմ պիտի ողջունենք ի մօտոյ — խնդրելով, որ այդ գանձը յատկացնէ իր մայրաքաղաքին մէջ կառուցուելիք այն Յուշարձանին, որ նուիրուած պիտի ըլլայ մեր հին ու նոր անձնուէր դիւցազանց։

«Իմ կտակս այս է, չըլլայ որ մոռնաք»։

Ի՞նչպէս մոռնալ Նշանը և անոր Ուխտին հետեւող մեր հին ու նոր հերոսները, որոնք «մահուամբ զմահ արհամարհած», տիպար օրինակ հանդիսացած են, Երիքովի պարիսպները հրաշքով քանդող ՀԱՅ ԴԻՒՑԱԶԱՆՑ։

ՄԵՐ ՆՈՐ ԱՒԱՐԱՅՐԸ

Մեր գոյամարտին մէջ, մենք անակնկալօրէն քիչ վնասով մեծ յաղթանակի մը տիրացեր էինք։ Ուրախ էինք մենք անսահմանօրէն և ուրախակից էր մեզ նաև մեր ընկերը՝ Լեգէոնար Գայը․ բայց կ'երեւայ թէ իր մէջ առեղծուած մնացեր էր ռուս զօրականին իրեն հաղորդած պարտութեան գոյժը։

Մեզ կարգի հրաւիրեց և ըսաւ․ (իր մօտն էր նաև մեր պարտութեան գուժկան ռուս խազախը)․

— Ընկերնե՛ր, երբ դուք յաջողեր էիք ձեր թշնամին հալածել և ջարդել, միայն երկու վիրաւոր և երկու մեռեալ ունենալով, ինձ համար կարեւոր է գիտնալ թէ, ո՞վ էր ձեր առաջնորդը։

Ամենուս խնդրանքին ընդառաջելով, առջի եկաւ մեր հերոսը՝ Նշան, և, մօտենալով Գային, ըսաւ․

— Ինչ յաջողութիւն որ ունեցանք, կը պարտինք մեր Ուխտին։

Գայի հետ համբուրուելէ ետք, անոր խնդրանքով սկսաւ չարունակել իր խօսքը թրքերէնով։

Ինծի համար ներելի չէ մանրամասնութիւններ տալ։ Միայն ասչափը կ'ուզեմ ըսել թէ մենք հպարտ ենք, որ ձեզ պէս հրամանատար մը ունինք։ Եւ կրնամ վստահեցնել ձեզ, որ դուք ալ միշտ հպարտ պիտի զգաք մեր այս ուխտապահ զինուորներով, որոնք, ինչպէս այսօր, նոյնպէս վաղը և միշտ, իրենց անձը պիտի զոհեն Հայ Ցեղի պատիւը բարձր պահելու համար։ Մնացեալը կը փափաքիմ որ լրացնէ մեր պարտութիւնը ձեզ գուժող, այժմ ձեր մօտ գտնուող, մեր ռուս բարեկամը։

Բուռն ծափահարութենէ ետք, սկսանք մտիկ ընել ռուս զօրականը, որ ըսաւ․

— Իրաւ, որ առաջին յարձակումի պահուն ես շատ վախցայ։ Պատերազմի փորձերէն անցած մէկն եմ։ Կը հաւատամ անձնուէր յաղթանակի, բայց երկու կողմի ուժերու խոշոր համեմատութիւնը նկատի ունենալով, վախցայ որ ասոնք պիտի պարտուին։ Իսկ հիմա ստիպուած եմ խոստովանիլ, թէ որչափ ալ ձեր թիւը պակաս ըլլայ և նոյնիսկ ուրիշ անգամներ այս անգամէն աւելի կորուստներ ալ ունենաք, վերջին յաղթանակը ձերը պիտի ըլլայ։ Հիմա աւելի կը հաւատամ որ արդար վրէժխնդրութիւնը անպարտելի է։ Վրէժխնդիր մարդը գնդակով չի մեռնիր։

Ռուս սպան չարունակեց.—

«Պարապ տեղ մենք անթիւ և անհամար զոհերով բախտ կը փորձենք։ Եթէ մեր 10.000ի փոխան կարենայինք ձեր հոգիով ծնած հազար կամաւոր պահել, վաղն իսկ կրնայինք Էրզրումը գրաւել...»։

Ընկեր Գայը սկսաւ ժպտիլ։ Այս բոլորը մեր յաղթանակի հաւատքը պողպատող երեւոյթներ էին։

* * *

Մեր այս բաղխումէն ետք, մեր թշնամի Թուրքը որքա՛ն ալ ծանր կորուստներ ունեցեր էր, սակայն յայտնի էր որ մեր պայքարը վերջացած չէր, որովհետեւ, ամէն գիշեր, աջէն ձախէն, մեր վրայ հրացան պարպողներ կային։ Ճիշդ է որ մենք ալ պարապ կեցած չէինք, բայց, պատրաստութեան համար անոնք մեզմէ աւելի պատեհութիւն ունէին։ Կարծես, մեր ռուս խաղախներուն կամեցողութիւնը տկարանալու վրայ էր։ Եւ այս անորոշ դրութեան մէջ ամիս մըն ալ բոլորեցինք։

Ա. Համաշխարհային պատերազմը, որ սկսեր էր 1914 Յուլիս ամսուն, տարի մը բոլորելու վրայ էր։ Ճիշդ է, որ աշխարհը նոր ջրհեղեղի մը ենթակայ էր և մենք Նոյեան Տապանի մօտ, որուն չափով իրազեկ էինք թէ՛ մեր Տապանի շուրջ և թէ՛ այլուր պատահած մարդկային կեանքի մահացու փոթորիկին, բայց մեր ուխտը այն չէր, որ աղաւնիներ ուղարկենք հասկընալու համար, թէ ջրհեղեղը ի՞նչ վնասներ գործեր է հոս ու հոն։ Այլ ցանկացող էինք մեր կեանքի գնով տիրանալ Հայ Ազատագրութեան։ Մասիսի սարերուն վրայ կանգնեցնել Հայ Ցեղի Ակրոպոլը, և հոն ողջունել Աշխարհի խաղաղութեան և Մարդոց հաճութեան ԱՒԵՏԱԲԵՐ ԱՂԱՒՆԻՆ։

Վերջապէս հասաւ մեր ճրագալոյցը։ Հայ Զատիկը ողջունել պատրաստուեցանք։ Այդ օր, 1915 Յունիս 22ն էր։ Հրամայուեցաւ մեզ որ պատրաստուինք վաղուան ճակատագրական մեծ յարձակումին։

Հրամանատար Աւշարեան մեզ կարգի հրաւիրելով:

— Զինուորներ, ըսաւ, մտիկ ըրէք մեր Լեգէոնատար Գայը պիտի խօսի ձեզ։

Կարծես Աւարայրի դաշտն էինք և Մեր Նոր Կարմիր Վարդանն էր, որ սկսաւ քարոզել.

— Պատրա՛ստ, ընկերներ ըսաւ ան։ Կը հաւատամ մեր գաղափարի նուիրական Ուխտին և վստահ եմ որ դուք կամաւորական դրօշի տակ ծնրադիր, պողպատեցիք Հայ Հոգին ձեր սրտերուն մէջ։ Եւ Աւարայրի Վարդանանց հաւատքով խանդավառուած էք այժմ,

«Սիրելի՛ ընկերներ,

«Մեր նպատակը ակար, անզէն ու անմեղ մարդիկ ջարդել չէ երբեք, այլ լուծել վրէժը մեր քոյրերուն և եղբայրներուն։ Երեք հազար տարիներու մեր նախնիքներու աւանդը այս է մեզի։ Պատմութիւնը վկայ, հին հին դարերու մէջ ունեցեր ենք հայ աշխարհակալներ ալ, որոնք Սիդոնէն ալ Մակեդոն արշաւել փորձեր են, բայց միշտ իրենց սուրը գործածեր են տկարներու իրաւունքը պաշտպանելու համար։ Չենք կրնար մոռնալ որ անթիւ անհամար Յուլիաններ, Յազկերտներ և Ճէնկիզխաններ յաճախ փորձեր են Մասիսի Միածանը փշրել և Արագածի Ջահը մարել։ Բայց Հայ Հոգին որպէս Անմահ կանթեղը կը շողայ հոն, և ձեր սրտերուն մէջ՝ ԱՅՍՕ՛Ր ԱԼ։

«Յիշենք ընկերներ, որքան ատեն որ մարդկային ճակատագիրը յանձնուած կը մնայ անխիղճ և արիւնարբու գազաններու ձեռքը, գառնուկներու համար հանգիստ քնանալն անգամ կը մնայ երազ։

«Այսօր ճակատագրական հեւքի մը մէջ կը տուայտուի ազգերու՝ մանաւանդ տկար ազգերու գոյութիւնը։ Հայ ազգն ալ ենթակայ է այդ դժբախտութեան։ Եւ մենք, Հայ զաւակներ, Նոր Տղմուտի ափին բանակեր ենք։ Պիտի սկսի մեր ճակատագրական բաղխումը։

«ՅԻՇԵՆՔ ԵՒ ՉՄՈՌՆԱՆՔ ՄԵՐ ՈՒԽՏԸ։ Վաղը արեւածագին մեր դէմ պիտի գտնենք մեր արիւնարբու թշնամին՝ Համիտյէ—Ալայը զօրականներու հրամանին տակ։ Երբեք թոյլ պիտի չտանք, որ մեր թշնամին հարուածէ մեր կռնակէն։ Ցոյց տանք «որ մենք վախեցող չենք մահէն, գնդակէն»։ Այլ ուխտապահներ ենք մեր իրաւունքին...։

«Կեցցէ՛ առ յաւէտ յաղթանակը արդարութեան, ԹԷԿՈՒԶ ՄԵՐ ՄԱՀՈՎ»։

Ես այդ օրերուն դեռ պատանի-երիտասարդ, որքան որ կը յիշեմ, շատ վախկոտ ալ չէի։ Եւ հիմա ալ չեմ գիտեր թէ ընկեր Գայի խորհրդաւոր պատգամը ինչո՞ւ աչքերէս արցունք խլեց...։ Տեսայ քովի ընկերս կողս մշտեց.

— Արամ, ըսաւ, կը վայելէ՞ որ դուն Արամ անունդ արցունքով լուաս»։

Մէկէն սթափեցայ։ Բայց այդ գիշեր դարձեալ ինձ համար սովորական չանցաւ, մինչեւ առաւօտ երազներով օրօրուեցայ։

Յունիս 24ի առաւօտուն Արուսեակին հետ արթնցեր էինք և կը սպասէինք հրամանի։ Մէկէ՛ն փողը հնչեց։ Կազմ ու պատրաստ ոտքի ենք։ Հոն, Նոր Աւարայրի Բասենայ Դաշտը մեր բանակը չորս խումբի բաժնուեցաւ։

Առաջին խումբին մէջ էի ես, մեր խմբապետը Ներչան կը բացակայէր, անոր պաշտօնը երկու յիսնապետներ ստանձնեցին, Համբարձում և Սարգիս անուն։ Երկուքն ալ Հնչակեան կայծիկներ, քաջ և անվեհեր։ Սարգիսը՝ Գոլիցինի տեռորիստներէն մին, դեռ նոր վերադարձեր էր Սիպերիայէն։

Երկրորդ խումբի հարիւրապետն էր ընկեր Սարգիս Արմաղանեան, անզուգական հերոս մը, որ 1912ին Պալկանեան ճակատը քաջութեան խաչ ընդունած էր։

Երրորդ խումբին հարիւրապետն էր Թերճանցի ընկեր Անդրանիկ Երէցեան և չորրորդ խումբին հարիւրապետը մնաց ընկեր Արամ Փուլթիկեան։ Չորս խումբի հարիւրապետներուն ամէնքն ալ, Արի՛ք Հայկազունք, մին քան զմիւսն քաջ և անձնուէր։

Մեր չորս խումբի զինուորներուն թիւը, միայն ութը հարիւր էր։ Ամէնքս ալ զինուած էինք

ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ ԱՒՇԱՐԵԱՆ

ռուսական ընտիր զէնքերով։ Ռուս խազախներ ալ մեր կողքին պատրաստըւեցան ճակատամարտի։ Դեռ յարձակման փողը չէր հնչած, երբ մեր Նշանն ալ եկաւ և մեր առաջին խումբի ղեկավարը հանդիսացաւ։ Իսկ մեր այս յարձակման վերին ղեկավարութիւնը յանձնուած էր մեր երկու հերոսներուն՝ Ժեներալ Աւշարեանի և Լեգենտար Գայի։

* * *

1915 Յունիս 24ին, առաւօտեան ժամը 6ին, յարձակման փողը հնչեց։

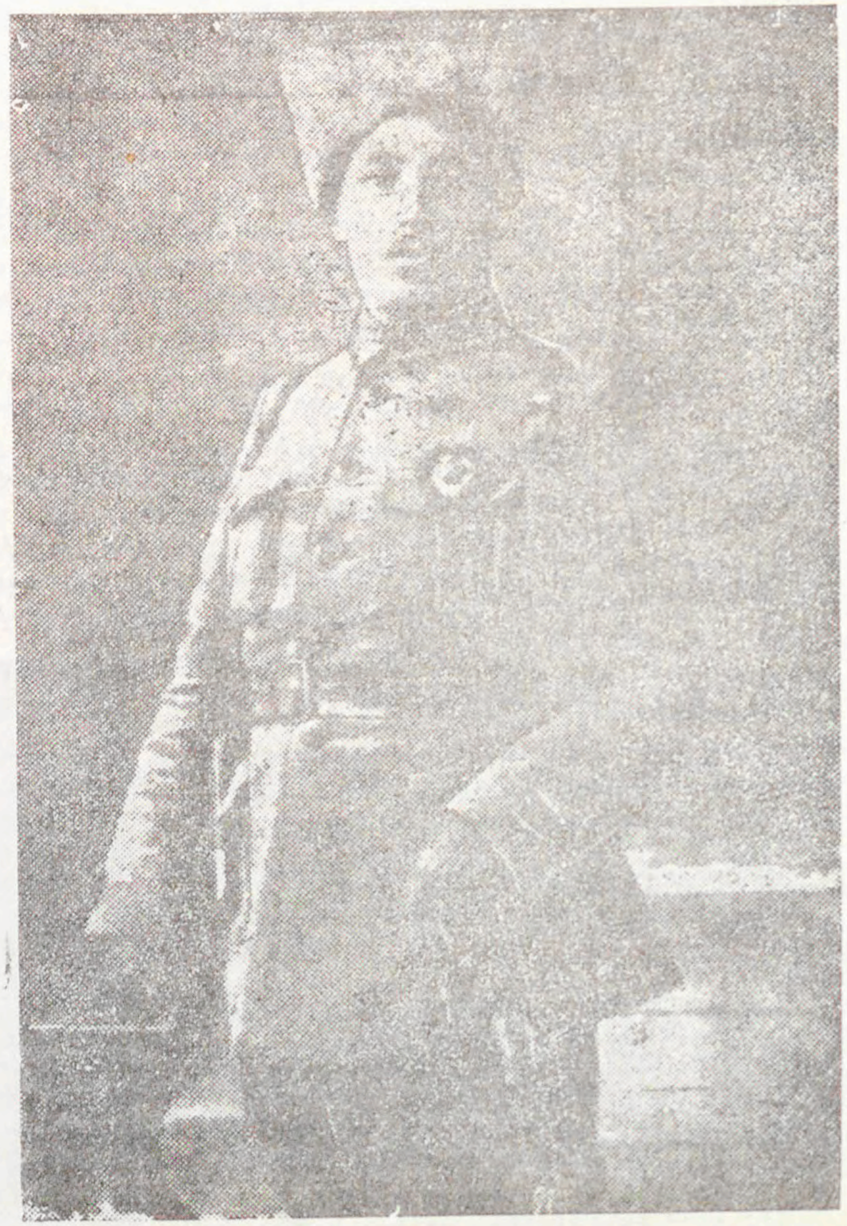

ԼԵՖԹԵՆԱՆՏ ԳԱՅ (ԸՆԿ. ՀԱՅԿ ԲԺՇԿԵԱՆ)

Մեր առաջին խումբը գրաւած էր կեդրոնը, միւս խումբերը մեր աջին ու ձախին։ «Եա Սուրբ Աստուածածին» ըսի ու խաչակնքեցի — մօրս խրատն էր այս։

Ամենուս առջեւէն արծիւի պէս ըսկըսաւ սուրալ մեր հըրամանատար Աւշարեանը՝ ձիախրոխտ։ Մեր աջին, կարծես իրեն մրցակիցն էր Լեգենտար Գայը, սպիտակ ձիուն ուսին, ծիրանազգեստ, որպէս կարմիր Վարդան։

Յանկարծ, մեր կողքին, Նշանը սրամերկ՝ վազեց յառաջ՝ պոռալով. «Հազըր օլ, խընզըր բիւրք, պու կելեն եսկերլեր Չեյլօնուն Ֆետայիլարը տըր...»։ Ամէնքս միաբերան «Հուրրա՜» պոռացինք։ Եւ ինչ տեսնենք, ճիշդ մեր առաջուան յարձակումին պէս Թուրք բանակը իրարանցում մը ունեցաւ։ Սարսափահար զինուորներ սկսան փախուստի և զիրար գնդակահարելու։ Այս կերպով, երբեմն իրենց և յաճախ մեր գնդակներով անթիւ և անհամար սպանեալներու դիակները ծածկեցին սար ու ձոր։

Օրուան արեւին հետ, թշնամի կրակն ալ մայրամուտ ունեցաւ։ Թշնամի բանակին կորուստը շատ մեծ էր։ Բասենի դաշտը Թուրք յելուզակներէ մաքրուեցաւ մինչեւ Զախմախլը լեռը։ Այս առաջին օրն էր։

ԷՐԶՐՈՒՄԻ ՃԱԿԱՏԸ ԵՒ ԶՕՐ. ԱՒՇԱՐԵԱՆԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Այդ օր ձերբակալեր էինք նաև տասը գերիներ, որոնցմէ հինգը գընդակահարել, հինգն ալ — որպէս լրտես — ողջ պահել հրամայուեցաւ մեզի։

Այս լրտեսներու տեղեկութեանց համաձայն, մեր դէմ կռուող բանակը Համիտիէ-Ալայը կը կոչուի եղեր, որուն հրամանատարն ալ՝ Խալիլ Պէյ։

Ինծ համար՝ մեր այսօրուան և յաջորդ օրերու կատարած հերոսամարտը՝ մանրամասնել կարելի չէ։ Միայն, պարտք կը զգամ յիշել, որ մեր այս առաջին օրուան յարձակումն իսկ զարմանք պատճառած էր մեզի հետեւող ռուս բոլոր հրամանատարներուն։ Հետեւաբար, ապահով էինք, որ ի մօտոյ կրնանք գրաւել Էրզրումը։

Մեր այս ճակատամարտը տեւեց եօթ օր։ Թշնամիին այս նահանջը անշուշտ մեզ համար ուրախութիւն էր, սակայն մեր թիւն ալ հետզհետէ նուազելու վրայ էր։

Եօթերորդ օրուան գիշերը լացի ու խաւարի օր մը եղաւ մեզի համար։ Մեր զօրագունդի թիւը մնացեր էր միայն երեք հարիւր։ Հարիւրապետներէն և խմբապետներէն շատեր ալ զոհ գացեր էին թշնամիին անողոք գնդակին։ Մեր ցաւը շատ խորունկ էր. մանաւանդ անոր համար, որ օր մը առաջ Լեգենտար Գայ վիրաւորուած էր երկու բազուկներէն։ Երբ այս ցաւերով տառապելու վրայ էինք, տրտմութեամբ աչքերով ներս մտաւ Գ. գունդի փոխ հրամանատարը՝ ընկ. Անդրանիկ Երէցեան և լալահառաչ ըսաւ.

— «Ընկերներ, այս օրը սեւ օր է մեզ համար...։ Մեր հերոս հրամանատար Աւշարեանը կորսնցուցինք։ Ան ալ գնաց ու միացա՜ւ հայ դիւցազանց խումբին։ Կտակեց մեզ ամենուս՝ «արհամարհել մահը, լուծել վրէժը մեր բիւր նահատակաց, վառ և անմար պահել շողշողուն Ծիածանը ՄԵՐ ՄԱՍԻՍԻՆ»։

Աւա՜ղ, անդարմանելի էր մեր ցաւը, Գայը մեր մօտ վիրաւոր կը հեծէր, իսկ Աւշարեանն ալ մեզմէ բաժնուած էր։ Կարելի՞ էր տոկալ։ Սկսանք մեղմիւ մրմնջել.

«Լռեց...: Ամպերը եկան ծածկեցին երկինք...»:

Ընկեր Գայը երբ վիրաւոր ինկաւ իմ քովս, անմիջապէս զինք շալկեցի, պատսպարեցի փոսի մը մէջ, թեւերը մերկացուցի և վիրակապերով ջանացի բուժել։ Այդ գործին ինծ օգնեցին հայրենակիցներս՝ Յարութիւն Տեալէեան, Միհրան Գալայճեան, Գրիգոր Գալայճեան, Գրիգոր Զիրքինեան, Վահրամ Մինասեան, Հաճի Եանհիեան, սեբաստացի Միքայէլ Ճանտիկեան և խարբերդցի Սեդրակ Տէր Կարապետեան, որոնց ամէնքն ալ արժանի են անմոռաց յիշատակութեան, որպէս անձնդիր ազատարարներ։

ՄԵՐ ՆԱՀԱՆՋԸ

Այդ դժբախտ պարագաներու տակ մեր դիրքերը թողուցինք ռուս զինուորներուն, որոնց թիւը դեռ 3000ի մօտ էր, և կը խորհէինք, որ առանց մեր մասնակցութեան ալ անոնք պիտի յաջողին ջախջախել թշնամիին մընացորդները, եւ շուտով գրաւել Էրզրումը։ Եւ մենք մեր ցաւերով դալկահար՝ գիշեր ցերեկ քալելով հասանք մեր հին բնակատեղին, Դահար քրտական գիւղը։

Մենք խորհեցանք որ այս մեր նահանջը ռուս զինուորներուն գոյամարտի կամքը աւելի պիտի զօրացնէ և անոնք մեր սկսածը պիտի լրացնեն և ջախջախեն Թուրք բանակը։

Իրիկուն մը հազիւ ծածկոցի տակ սքօղուեր կը պատրաստուէինք քնանալու, տեսանք գնդակի ձայները մօտեցան։ Ես ինքս ուրիշներէն աւելի ըզբաղուած էի ընկեր Գայի հոգածութեամբ։ Անոր վիրաւորուած վայրկեանին, երբ ձիուն վրայէն վար սահեցաւ, վայրկենապէս վազեցի փոսի մը մէջ, բացի բազուկները, սրբեցի արիւնը և փորձեցի խնամել։ Ալ այդ վայրկեանէն սկսեալ, մինչեւ որ անիկա չքնանար ես հանգստանալ չէի փորձեր։ Այս պատճառաւ այդ գիշեր մեր խումբի զինուորներէն շատեր սկսեր էին քնանալ և խռկալ, բայց ես ընկեր Գայի սնարին քով արթուն կը հսկէի։ Զգացի որ գնդակները հետզհետէ կը մօտենան։ Ուշադրութեամբ դիտեցի և ինչ տեսնեմ։ Մեր ռուս զինուորները ճակատը լքեր կը փախչին վազէ վազ։ «Մենք 500ով չփորձեցինք այդ տեսակ փախուստ, ի՞նչ պատահեցաւ առանց 3000ին», սկսայ մտմտալ։

Մէկէն ռուս հազարապետ մը մօտեցաւ մեզի և ընկեր Գային ռուսերէն բաներ մը ըսաւ հապճեպով, ինչ որ մենք չհասկցանք։ Ընկեր Գայ վերանէն դուրս ելաւ և ըսաւ.

— Ընկերնե՛ր, դժուար կացութեան մը մատնուած ենք և ես պարտք կը զգամ այս կացութիւնը պարզել ձեզի, անվերապահօրէն։ Այս ռուս հազարապետը մեզմէ օգնութիւն կը խնդրէ։ Դիմացի բլուրներու մէկ ծերպանցքին 300 ռուս խաղախներ ծուղակն ինկեր են, և Թուրք բազմաթիւ ձիաւորներ յարձակեր են, պիտի ջարդեն զանոնք, որոնց ընկերները ինչպէս կը տեսնէք, իրենց մորթը չվտանգելու համար, կծիկը դրեր կը փախչին։

«Ինչ պիտի ընենք։ Ես երկու թեւէս վիրաւորուած եմ։ Որով դուք ուրիշ հրամանատար ալ չունիք, որուն կարենամ ցաւս յայտնել։ Ձեզ ալ օգնութեան հրաւիրելու չեմ համարձակիր։ Եթէ մարդասիրաբար, կամաւոր կերպով ամէն վտանգ աչք առած օգնութեան հասնելու ձեր մէջ յանդգնութիւն ունեցողներ ըլլան, ես ալ պիտի հետեւիմ անոնց։ Ի՞նչ կ՚ըսէք...»։

Խումբը ամբողջովին լռութեան մատնուած էր, երբ մէկէն անվեհօրէն յառաջ նետուեցաւ մեր հայրենակից Թամարզացի ընկեր Յարութիւն Տէտէեան և ըսաւ.

— Ընկեր Գա՜յ, մի խռովիք խնդրեմ։ Մենք Ամերիկայի կամաւորներս

Մեր ուխտն է, նոյնիսկ կեանքի գնով, օգնել մեզմէ զոհողութիւն սպասողներուն և ազատել զանոնք։ Ես պատրաստ եմ ձեր հրամանին և ով որ կ՚ուզէ թող հետեւի ինծի»։

Շատ քաջ էր մեր Յարութիւնը, արի, բարի և անվեհեր։ Միթէ ներելի՞ էր մեզի, որ զինքը առանձինն ձգէինք։ Մէկէն, բոլոր Թամարզացիներս ոտքի ելանք և զէնքերը ձեռքերնիս հետեւեցանք իրեն։ Տեսանք միւս կամաւորներն ալ մեզի հետ են։ Եւ ինքը ընկեր Գայ սիրուն ժպիտով մը կը քալէ մեր Յարութիւնին հետ։ Ինչպէս վերը յիշեցի մեր ամբողջ թիւը 500 էր միայն և մենք ամբողջս մէկ սիրտ մէկ հոգի սկսանք պոռալ։

«Յառա՜ջ, օ՛ն յառա՛ջ»։

Մեզի ձայնակցեցաւ մեր լրտես ռուս հրամանատարն ալ և յարեց։

«Քա՛ջ ընկերներ, ձեր դիմաց եկող և փախչիլ փորձող ոեւէ ռուս զինուորի չըլլայ որ խնայէք։ Զարկէ՛ք և սպաննեցէք, զարկէ՛ք, զարկէ՛ք։ Մեզմէ ով որ ազատութեան իր Ուխտը դրժէ, ապրելու իրաւունք չունի...»։

Մինչ այդ՝ մենք արդէն մօտեցեր էինք աճիկներուն և ամէնքս մէկ պոռացինք։

— Է՜յ, խընդըր չունե՛ր։ Եկողները հայ ֆետայիներ են։

Տեսանք Թուրքին դէմ կռուելու պատրաստուած խաղախներէն միքանիները թողուցին իրենց դիրքը և սկսան փախչիլ։ Անոնցմէ երկու-երեքը զարկինք, սպաննեցինք, միւսները այլեւս իրենց դիրքէն չշարժեցան։ Թուրքերը իրենց կարգին, մենք ալ մեր կարգին պատրաստուեցանք յարձակումի։ Առաջին անգամ անոնց փողը սկսաւ ձայնել։ Խաղախ հրամանատարը և ընկեր Գայ հարցուցին մեզի, թէ ի՞նչ է փողահարին հրամանը։

Իրաւ, որ մենք ալ չէինք հասկնար, բայց մեր մէջ ունէինք Եոզղատցի ընկեր Սահակը, որ ժամանակին Թուրք բանակին մէջ ծառայեր էր որպէս փողահար։

Սահակը հրամանատարներուն մօտեցաւ և ըսաւ.

— Ձիաւորները կարգի կը հրաւիրուին։

Մէկէն տեսանք որ Թուրք հեծեալ զինուորները, որոնք պաշարած էին ծերպին մէջ հաւաքուած 3000 խաղախները, փախչիլ ձեւացուցին։ Ընդհակառակն անոնց տեղ ձիաւորները սկսան յարձակիլ պաշարուած խաղախներուն վրայ։

Ալ յայտնի էր, որ մեզի համար վտանգաւոր էր սպասելը։ Ի՞նչ, փառասիրութեան և շահու ակնկալութեամբ չէ, որ հոս հաւաքուած ենք, փախուստ ձեւացնող Թուրքերուն վրայ երբ սկսանք կրակ տեղացնել, անոնք հողին փարեցան և ձիաւորները սկսան մեր վրայ կրակել։

Մենք ռուս և հայ զինուորներ, դիմացէն պաշարուող ռուսերն ալ ետեւէն, Թուրք ձիաւորները թողուցինք երկու կրակի մէջ։ «Ալլա՛հ, Ալլա՛հ...»։ Ձիաւորներէն հարիւրաւոր վիրաւորներ տերեւի պէս թափուեցան վար։ Ողջ մնացողներն ալ խաղախներուն յանձնուեցան որպէս գերի և բոլորն ալ սպաննուեցան։ Խաղախներու օրէնքով, գերիները ողջ պահել ներելի չէր։

Թուրքերը ջարդուած, գերիները ազատուած և մեր Ազատարար կամաւորներու խրախճանքը լման պատկերացնել կարելի՞ է ինձ համար: Երգ, պար, համբոյրներ, կեր ու խում, ամէն ինչ իր կարգին: Չէինք ուզեր որ այդ օր արևը մարը մտնէր:

Յունիս ամսուան վերջին օրը և Յուլիս մէկը այսպէս պատմական անմոռանալի Թուական մը հանդիսացաւ մասնաւորաբար հայ կամաւորներուս և մեր Թոմարզացի հերոս ընկեր Յարութիւն Տէօրէեանի համար:

Յուլիս 1ին Ղարաղուրդ բռնած նոյն գիւղին մէջ անմոռանալի պատիւ մըն ալ վայելեցինք:

Մեր երէկուան յաղթանակի լուրը մեզմէ առաջ հասեր էր Ղարաղուրդ ռուսական բանակի հանգստավայրը, որուն հրամանատարն էր Ժեներալ Պարատով: Մեր գունդը նահանջի ճամբով երբ մօտեցաւ այդ գիւղին, ռուս ժեներալը բացառիկ յարգանք ընծայեց: Հարիւրաւոր զինուորներ իրենց ժեներալին առաջնորդութեամբ դիմաւորեցին մեզ: Մենք ընկ. Գայի հրահանգով կարգի մտանք: Ժեներալ Պարատով սիրուն ժպիտով մը մօտեցաւ Լեգէնտար Գային և ճակատը համբուրելէ ետք, ըսաւ.

— «Մեր այս պատուական հրամանատար Լեգէնտար Գայը արժանի է Հերոսներու Հերոս կոչուելու: Դո՛ւք, խիզախօրէն արշաւելով, ձեզմէ հարիւր անգամ աւելի թիւ ունեցող հետևակ և ձիաւոր թշնամի բանակը պարտութեան մատնեցիք և խրամ խրամ զանոնք հալածելէ ու փախցնելէ ետք, յաջողեցաք իմ 300 *ընտրեալ ռուս խազախ զինուորները ազատել մահուան ճանկերէն: Արդարև, դուք արժանի էք մեծ գնահատանքին: Անմոռանալի ցաւ մըն է ինծի համար, որ ձեր հարիւրաւոր նահատակ հերոսներու կարգին կորսնցուցիք նաև ձեր անզուգական հրամանատար Աւշարեանը: Բայց կը հաւատամ, որ անիկա մեռած չէ: Եւ անոր հոգին այժմ ցնծութեամբ կ'ողջունէ ձեր այս յաղթանակը, մեզի հետ և մեզմէ աւելի խանդավառ: Եւ անիկա արժանի է առ յաւէտ կոչուելու ռուս զինուորականութեան Ամենաբարձր Հերոսը...»:*

Ժեներալ Պարատով այսպէս վերջացուց իր ուղերձը.

«Այդ գնահատանքին և մեր ամենուս յարգանքին արժանի է մեր այս Հերոսներու Հերոս Լեգէնտար Գայը: Չեմ գիտեր, ի՞նչպէս կրնամ վարձատրել ձեր և իր այս անձնդիր նուիրումը: Արդեօք կրնա՞մ իմ անկեղծ համբոյրներուս հետ. իր կուրծքը զարդարել Ռուսական բանակի Ամենաբարձր Շքանշանով: Ինչ որ խորհրդանիշը պիտի ընդունիք, մօտիկ ապագային ձեր տիրանալիք Հայրենիքին, Ինքնավար Հայաստանին»:

Որոտընդոստ ծափերու մէջ, Պարատով անգամ մըն ալ համբուրեց Մասիսեան անամպ ճակատը մեր նոր ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՐԴԱՆԻՆ՝ Լեգէնտար Գայի, մեր ընկ. Հայկ Բժշկեանին և երկու շքանշանով զարդարեց անոր կուրծքը:

— «Շատ շնորհակալ եմ ձեր այս գնահատանքին համար, մեծայարգ ժեներալ, ըսաւ Գայ: Երկու թևերս վիրաւորուած են, բայց միտքս, սիրտս և հայ հոգիս պղպջացուած կը մնան Ազատութեան Հերոս Աւշարեանի, իր հետ նահատակուող ռուս և հայ բիւրաւոր նահատակներու և հին ու նոր հայ դիւցազնաց անմար հաւատքի արփիաշող լոյսով:

«Ինչ որ ըրինք անկեղծօրէն և ինչ որ պարտինք ընել մինչև մեր կեանքին վերջը, մեր նպատակը չէ երբեք ջնջել անմեղ և անզէն ժողովուրդը, ի՛նչ ցեղի և ի՛նչ դասակարգի ալ պատկանի անիկա: Այլ պաշտպանել իրաւազրկեալ մարդոց և ազգերու արդար իրաւունքը, թէկուզ մեր կեանքի գնով»:

ԱՄԵՐԻԿԱ ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Ես հոնկէ Մոսկուա մեկնելու համար կամաւորական ծառայութեանս պաշտօնագիրներուն պէտք ունեցայ. ուստի, Սարը Ղամըշ երթալով թուղթս ճարելէ ետք, դարձեալ վերադարձայ Թիֆլիս: Կը խորհէի, հոն, նորէն հանդիպումներ ունենալ բարեկամներու հետ, բայց հայրենակից մը գտայ, ընկ. Կիրակոս Խուրշուտեանն էր, այն՝ որուն հետ յաջողեցանք Մոսկուա մեկնող գնացքի մը մէջ մտնել, բայց մինչև առտու ոտքի վրայ մնացինք: Տեղ չկար նստելիք:

Հոն, գնացքին մէջ ալ անակնկալ մը պատահեցաւ:

Երկրորդ օրն էր, ես ընկերոջս հետ յանկայս, երկուքս ալ կը դողդղայինք: Չէինք գիտեր թէ ե՞րբ և ինչպէ՞ս պիտի հասնինք Մոսկուա: Տեսանք ռուս զինուոր մը, որ մօտեցաւ մեզի և հարցուց.

— Ո՞վ էք դուք և ո՞ւր կ'երթաք:

— Մենք, ըսինք, Ամերիկահայ կամաւորներու Զ. Գունդի զինուորներէն ենք և հիմա Ամերիկա կը վերադառնանք:

Հազիւ Զ. Գունդ բառերը մեր բերնէն թռչեր էին, երբ վազեց, գրկեց մեզ երկուքս ալ այդ մեզ անծանօթ խազախը և սկսաւ համբուրել մեր ճակատը:

— Ա՛, սիրելի Հայ խարաշո*ներ, դուք մեր բարերարներէն էք և ՁԵՐ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԸ ԼԵԳԵՆՏԱՐ ԳԱՅ, ՀԵՐՈՍԱԲԱՐ ԵՒ ԱՆՁՆՈՒԻՐԱԲԱՐ ՄԵՐ ՓՐԿԻՉԸ ՀԱՆԴԻՍԱՑԱՒ: Մենք* 500 *խազախներ, մեր կեանքը ձեզի կը պարտինք, եթէ ձեր օգնութիւնը վայրկեան մըն ալ յապաղէր, մենք ամէնքս ալ հող էինք և հող պիտի դառնայինք: Անմոռաց յարգանք ձեզ և ՁԵՐ ԱՆՆՄԱՆ ՀԵՐՈՍ, ԼԵԳԵՆՏԱՐ ԳԱՅ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ...»:*

Չեմ գիտեր, ինչո՛ւ, ճիշդ այդ պահուն, ես և Կիրակոս սկսեր էինք լալ...: Ո՞ՒՐ ԵՍ ԼԵԳԵՆՏԱՐ ԳԱ՜Յ...:

Խազախը պահիկ մը մեզմէ հեռանալէ ետք, դարձեալ եկաւ մեր մօտ և ըսաւ.

— Հետևեցէ՛ք ինծի սիրելի խարաշո*ներ: Ձեզ համար հոս պատրաստեր եմ սենեակ մը, ուր պիտի գտնէք երկու անկողին և ամէն-ինչ: Հոն կրնաք հանգչիլ մինչև Մոսկուա:*

Իրաւ որ այդքան խճողեալ ճամբորդութեան մը ընթացքին սեփական սենեակի մը վայելքը երազ էր մեզ համար: Անշուշտ այդ շնորհն ալ կը պարտինք Լեգէնտար Գային:

Եւ դե՞ռ: Մէկէն ինքզինքնիս գտանք խումբ մը զինուորներու գիրկը, որոնք սկսեր էին կարգաւ մեր ճակատը համբուրել: Ասոնք ալ Զ.Գունդի միջոցաւ ազատուած ռուսեր էին:

Քիչ յետոյ, մեզի հրամցուցին վոտկա և ուրիշ ոգելից ըմպելիներ: Բաժակը ձեռքերնիս, անոնք ռուսերէնով, մենք հայերէնով սկսանք երգել ու ցնծալ: Ունկնդիրներ խռնուեցան, խճողուեցան մեր մօտ: Անոնք վոտկա չէին խմեր, բայց ուրախ ուրախ կը խօսէին, կը խնդային։ Մաղթա՞նք էր թէ խրախճանք չեմ գիտեր, բայց մենք հպարտ կը զգայինք մեզ մեծարողներով։ Իրաւ որ դժուար ճամբորդութիւն էր այս։ Թէպէտ, Թիֆլիսէն Մոսկուա հազիւ եօթը օրէն հասանք, բայց մենք երջանիկ էինք։

Մենք խարաշոներու սիրոյ հրաժեշտի համբոյրներով բաժնուեցանք, բայց Մոսկուա շատ չուզեցինք մնալ։ Ժողովուրդը կարծես երկունքի մէջ էր։ Վեր, վար, իրարանցում։ Միայն մէկ օր կրցանք մնալ, հետեւեալ օրն իսկ դէպի արեւմուտք ուղղուեցանք, և Ֆինլանտայի ճամբով յաջողեցանք հասնիլ և ողջունել Նորվեկիոյ մայրաքաղաքը Օսլօ, որ այն ատեն Կրիստիանիա կը կոչուէր։

Երեք շաբաթ մնացինք հոն։ Ալ հանգիստ էինք։ Թէպէտ դեռ հեռու էինք Նոր Աշխարհէն, բայց հետաքրքրութեամբ կը հետեւէինք օրուան քաղաքական լուրերուն։ Եւ օր մըն ալ ի՛նչ անակնկալ լուր էր այն։

ՑԱՐԻԶՄԸ ՏԱՊԱԼԱԾ ԵՒ ԼԵՆԻՆ ՅԱՂԹԱԿԱՆ։ Ընկեր Լազոյի մարգարէութիւնը իրականացած էր։

* * *

Աճապարեցինք նաեւ մտնել և հրաժեշտ տալ Հին Աշխարհին, միշտ նորանոր յոյսերով գեղուն։

Տասը օրէն հասանք Նիւ Եորք։ Ողջո՜յն Նոր Աշխարհին։ Բայց հոն ալ ինքզինքնիս գտանք նոր փորձութեան մը առջեւ։

Մեր թուղթերը քննող պաշտօնեան՝ հայ թարգմանի մը միջոցաւ՝ ըսկըսաւ մեզ վարանումի մատնել։

— Ո՞վ ես դուն և ուրկի՞ց կու գաս, հարցուց պաշտօնեան։

— Աս ի՞նչ կ'ըսէ, թուղթս ձեռքն է, ուրկէ՞ կրնայ անունս ալ գիտնալ, ուրկից գալս ալ։ Անպատճառ ըսի, ասիկա բան մը լրտեսել կ'ուզէ մեզմէ։ Մինչ ես վարանումի մէջ էի։ Շարունակեց հարցնել.

— Շատ թուրք ջարդեցի՞ր, ըսէ նայիմ։

Վէրքերս սկսան կատալ։ Ես լռեցի։ Մինչ այդ թարգմանս կարծեմ գոհացում տուաւ անոր, երբ ինծի ըսաւ.

— Մի՛ վախնաք, տղաք, ես ալ հայ եմ և կեսարացի։

Մէկէն կարծես, ամպի տակէն արեւ ծագեցաւ. Ըսի. «Հայրենակի՛ց, աչքըդ լոյս, բաւական թուրք ջարդեցի»։

Խնդաց։ Ալ հարց ու փորձ չեղաւ։

Ըսաւ. «Անցէ՛ք», Օրհնեալ է Աստուած, այս փորձանքէն ալ պրծանք։

Վերջապէս ողջ առողջ հասայ Սաութ Միլոքի։ Հայրենակիցներ իրար անցան։ Մէկը կը խնդայ, միւսը կու լայ։ Մէկը իրեններուն ողջութիւնը կը հարցնէ, եւ այլն։ Ըսի.

— Հայրենակիցներ, բաւական փորձութիւններէ ետք, ես հիմա հոս եմ և վստահ եմ մօտ օրէն մեր բոլոր տղաքն ալ ողջ առողջ պիտի գան և ուրախութիւն պիտի պատճառեն ձեզ։ Իսկ դուք, մինչև յաւիտեան հպարտ պէտք է զգաք, որ Հայ Կամաւորները լուծեցին մեր միլիոնաւոր նահատակաց վրէժը։ ԿԵՑՑԷ՛ ՀԱՅՆ ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»Ը։

Քանի մը շաբաթներ այսպէս խրախճանքի օրեր անցուցի։ Երկու եղբայրներս և հայրենակիցներ մեզ մեծարելու համար կարծես իրարու հետ կը մրցէին։ «Կե՜ր, ա՜րբ եւ ուրախ լեր»։

Միեւնոյն ատեն, կը զգայի որ իմ մէջս տակաւին կ'առկայծէր վրէժը Տէր Զօրէն մինչեւ Կարմիր Ծով, սուրով և հուրով մարտիրոսացած հայրենակիցներուս։

Առիթը շուտով ներկայացաւ։

Ամերիկայի զինուորական արձանագրութիւնները սկսեր էին։ Անմիջապէս թարգմանս ճարեցի, որ էր հայրենակից Յակոբ Երլանճեանի տղան, Սահակ, և ներկայացայ պաշտօնատուն, ուր հարց ու փորձերն սկսան և վերջացան այսպէս։

— Դո՞ւն ես Արամ Զօրպաճեան։

— Այո՛։

— Ո՞րքան ատեն է Ամերիկա ես։

— Միայն վեց ամիս։

— Կամաւոր գացիր, թո՞ւրք ջարդելու համար։

— Ո՛չ։

— Քաղաքացի՞ ես։

— Ո՛չ։

— Հիմա ալ զինուոր կ'ուզես գրուիլ գերմա՞ն ջարդելու համար։

— Ո՛չ երբեք։ Ամերիկան արդարութեան պաշտպան երկիր մըն է, ես կ'ուզեմ զինուորագրուիլ անոր։ Ով որ հակառակ է արդարութեան, մենք զայն կ'ուզենք ջարդել, թուրք կամ գերման տարբերութիւն չունի մեզի համար։

— Կորսուէ՛ հոսկէ, անիրաւ, — պոռաց երեսիս և մենք դուրս ելանք։ Զըսե՞ս այս անիրաւը ինքն ալ գերման է եղեր։ Բայց հոգ չէ, հերիք է որ մենք Ամերիկան ցոյց տուինք պաշտպան արդարութեան։

Իմ թարգմանը՝ Սահակ, որպէս զաւակը հաւատաւոր ընկեր Յակոբի, այս անգամ պաշտօնագրով մը խնդրանքս ներկայացուց առ որ անկ է և շաբաթ մը ետք ընդունուեցայ Ամերիկայի զինուոր և լրիւ կատարեցի քաղաքացիական պարտականութիւնս, Մեքսիկայի մէջ։

Այո՛, քանիցս դիմած էի դարձեալ մեկնիլ արեւելեան կողմն աշխարհի և հոն, թէկուզ արեան գնով պայքարիլ արդարութեան ոխերիմ թըշնամիներուն դէմ։ Մերժուեցայ։ Բայց այսօ՞ր։ Դարձեալ ուրախ եմ, որ արժանացայ իմ պապենական բաղձանքիս։ Եւ պաշտելի հրամանատարիս՝ Լեգենդար Գայի հոգիով կ'ողջունեմ Արագածի անմար կանթեղի լոյսով շողշողուն Խաղաղութեան Ծիածանը Մասիս-Արարատին։

ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ Մ.ՃԻՒՂԻ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ ԸՆԿ. Ս. ԳԻՒԼԵԱՆԻ ՀԵՏ (ՏԵՍ ՆԿԱՐԸ ԷՋ 450)

1) Սապահ Գիւլեան
2) Տիգրան Շիրինեան
3) Յակոբ Բալուցեան
4) Անդրանիկ Զկամեան
5) Կարապետ Գաբիկեան
6) Յակոբ Հացագործեան
7) Թորոս Տիլիւկեան
8) Հաճի Մանուկ Քիւրքճեան
9) Հաճի Գրիգոր Գարամանուկեան
10) Պօղոս Պասմաճեան
11) Միհրան Ղօնչակիւլեան

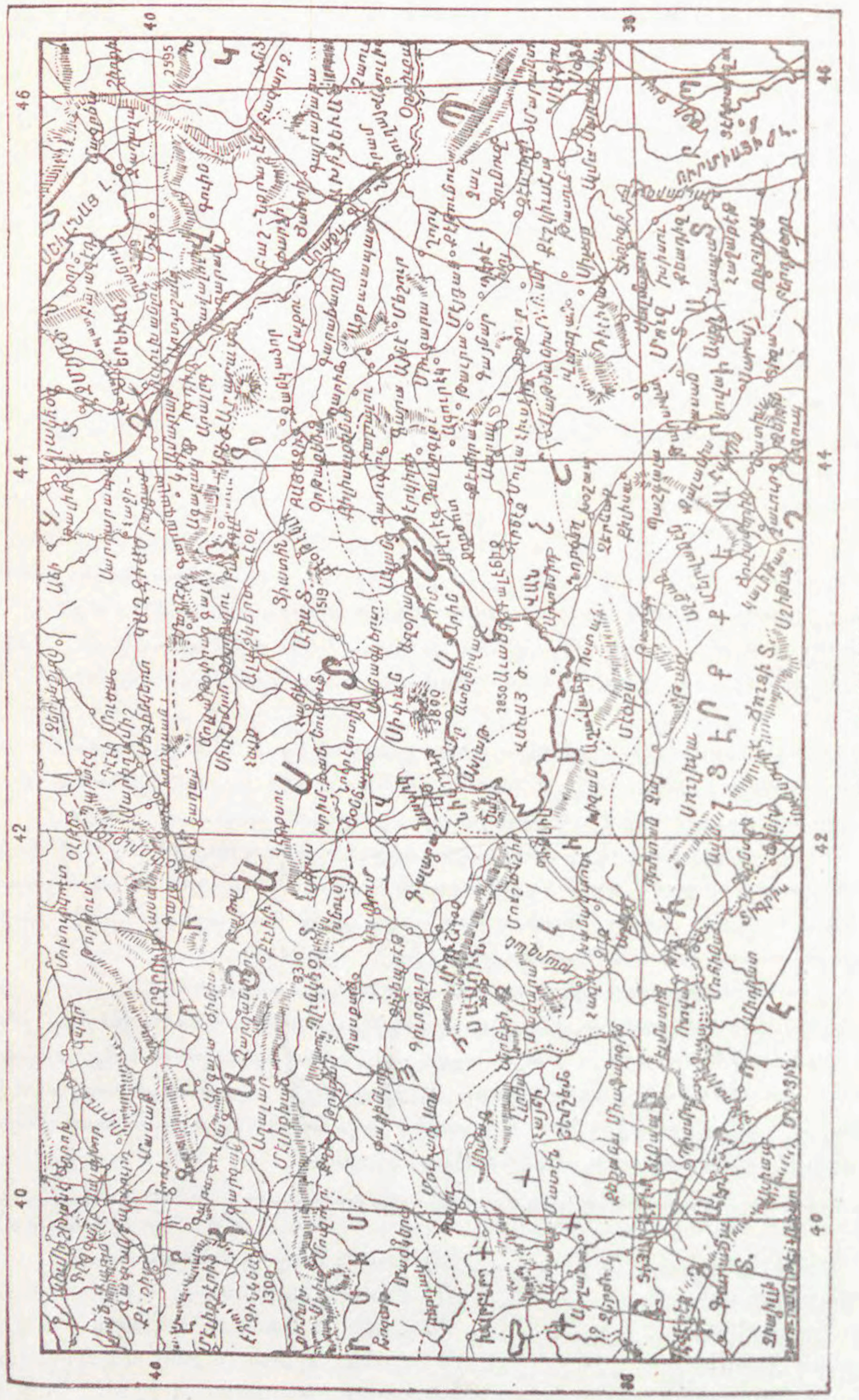

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՄՕՐՈՒՔ ԺԻՐԱՅՐ

ԿԸ ՍԱԽԱՌՆԻ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՐՏԷՍԻՆ ՎՐԱՅԷՆ ԵՒ Կ'ԵՂԵՐԵՐԳԷ.

«Ո՛հ, Հայաստան, ո՞ւր են քու միլիոններդ, ո՞ւր են սահմաններդ, ո՞ւր մնացին գունդերդ Ասքանազեան, երկրակալութիւնդ Տիգրանեան, փառքերդ Արտաշէսեան:

Ո՞ւր են տուներդ Մամիկոնեան, Վահեվահեան, Մուշեղեան, Կամսարական, Գնդունի, Առանձար, Դիմաքսեան:

Ո՛չ դրանիկներդ արքայական, ո՛չ տիկիններդ պալատական:

Փառքիդ օրերէն ի՞նչ ունիս պանծալի:

Մենաստաննե՞րդ՝ որոնք վաչկատուն գազաններուն իբր գոմ կը ծառայեն. մատուռնե՞րդ՝ որոնք յարդանոցներու վերածուած են. տաճարնե՞րդ՝ որոնք պղծուած, քանդուած, այրուած քար քարի վրայ մնացած չեն:

Լեռներուդ բարձրութիւննե՞րը՝ որոնք անզուսպ, ինքնակոչ աղաներու, պէկերու «խօնախ»ներու վերածուած են: Դաշտե՞րդ՝ որոնք բռնի գրաւուած, որոնց մէջ թաղուած սիրելիներուդ գերեզմանները անգամ հարթ-հաւասար հողի վերածուած եւ անոնց յիշատակներն անգամ սրբուած, յարդարուած են:

Գիւղե՞րդ՝ Թրտաստանի վերածուած, քաղաքնե՞րդ՝ հերկիզուած, մոխրակոյտերու վերածուած են: Աւաններուդ ու ագարակներուդ վրայ տխրերգակ բուն իր անունը կը կրկնէ յար:

Ի՞նչ կը փնտռես եւ ո՞ւր կը շրջիս, կա՛ց, վերէն վար անհաւասարութիւն ու բռնութիւն, ծայրէ ծայր բարբարոսութիւն, անիրաւութիւն, լլկում, բռնաբարում, գերութիւն եւ ստրկութիւն:

Ահա մնացորդ փառքիդ բեկորները, տխո՜ւր, տխուր յուշեր:

Արշակունիներդ՝ պարսից արեւին ու կրակին մէջ հալեցան:

Բագրատունիքդ՝ յոյնին նենգ խաբէութեան զոհ գացին՝ խոյրով ու խաչով, հազարաւոր տաճարներով եւ գեղակերտ պալատներով:

Արծրունիքդ՝ Վասպուրականէն մինչեւ Սեւ Հողեր՝ թափառայած Լէնկ-թիմուրներու գազանային մարդակերութեան զոհ եղան:

Ռուբինեանքդ՝ մեմլուքներու ոյժին տակ՝ կորսնցուցին թագն ու խաչը, դրօշն ու գայիսոնը, փետուրն ու աւետարանը՝ քրիստոնեայ խաչակիրներու եւ պապերու անտարբեր աչքերուն առջեւ»:

Ժիրայր՝ թափառելով հայկական գիւղն ու քաղաքը, շրջելով հայ մշակութային տաճարները եւ իշխանական բերդերը՝ Խորենացիի նման կ'ողբար անոնց կորուստն ու աւերումը՝ բարբարոս ցեղերու զէնքերով. բայց ան չէր փափաքեր հայ թագաւորներուն եւ իշխանազուններուն վերադարձը:

Ապա դառնալով Մասիսին՝ կը բացագանչէ.

«Ո՜վ հայրենիք, հայրենիք, ո՜վ Արարատեան նահանգ, ուր բնակեցան մեր քաջարի նախնիք, ուր մարդկութեան առաջին ախոյեանները ծաղկեցուցին նորաբողբոջ քաղաքակրթութիւնը:

Ե՞րբ, անգամ մը գոնէ, կարելի պիտի ըլլայ տեսնել Մասիսի սուրբ սարերը եւ եղեմի գեղազուարթ բուրաստանները»:

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ

ԿԵՄԵՐԷԿԻ, ԵՈԶՂԱՏԻ, ՋԱԹԻ, ԳՈՒՄ ԳՈՒՅՈՒԻ, ԵՒ ԱԳՏԱՂԻ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

ԺԻՐԱՅՐԻ ՇՈՒՆՉԸ ԱՄԷՆ ՏԵՂ

Էնկիւրիի Հնչակեան կախաղաններէն ետք, Մօրուք Ժիրայր կ'անցնի Կեմերէկի և Եոզղատի շրջանները ապա՝ Կեմերէկ, որ ունէր 1500 բնակչութիւն — որուն 1300ը հայեր էին։ Անկէ յարաբերութեան մէջ կը մտնէ Սեբաստիոյ, Թոքաթի, Ամասիոյ, Մարզուանի, Սամսոնի և Տրապիզոնի հետ։

Անոր գլխաւոր գործն էր կազմակերպել ինքնապաշտպանութիւնը, միացնել հայութիւնը մէկ գաղափարի շուրջ.— Մաքրել մատնիչ-լրտեսները։

Այդ օրերը՝ «Տոքթոր» կեղծ պիտակին տակ լրտես մը մէջտեղ ինկած էր, որ Կեսարիոյ շրջանը աւերներ գործելէ ետք՝ անցած էր Կեմերէկ և կրնկակոխ կը հետապնդէր Ժիրայրը։ Բաւականաչափ տեղեկութիւններ հաւաքելէ ետք՝ պիտի անցնէր Սեբաստիա, իր ձեռք բերած արդիւնքը հաղորդելու համար պետութեան։ Ժիրայր գաղտնօրէն կը կազմակերպէ անոր ճամբորդութեան ծրագիրը, իսկ տեռորի գործը կը յանձնէ ընկ. Նշան Պուչաքեանին։

Ընկ. Նշան մատնիչը կ'առաջնորդէ «որոշուած» տեղը, ուր իրեն կը սպասէին ընկերներ՝ Յարութիւն Թիլքիեան և Ղուկաս Թայլագեան։ Լրտեսը մաքրելէ ետք՝ ընկ. Նշանի ձեռքերն ու ոտքերը կապած, կը ձգեն սպաննուած լրտեսին մօտ։ Տեղւոյն վրայ հասնող ոստիկանները չեն հաւատար ընկ. Նշանի ցուցմունքին թէ՝ ինք չէ սպանողը, այլ՝ չէրքէզ աւազակներ։ Այնուամենայնիւ, Նշան ինն ամիս բանտարկուելէ ետք՝ ընկերներու ձեռք առած միջամտութեամբ ազատ կ'արձակուի և իր գործունէութեան վայրը կը փոխադրէ Կ. Պոլիս։

ԸՆԿ. ՆՇԱՆ ՊՈՒՉԱՔԵԱՆ ԵՒ ՏԻԿԻՆԸ ԵԼԻԶ

ԿԵՄԵՐԷԿՑԻ ՍԱՐՀԱՏԸ

Բուն անունը Մարտիրոս Տէր Յովհաննէսեան, Մօրուք Ժիրայրի մոլեռանդ հետեւորդներէն էր։ 1892ին՝ դպրոցի ազգասէր ուսուցիչ Յակոբ Պահլաւունիի գլխաւորութեամբ Սարհատ կը կազմէ Կեմերէկի մ.ճիւղը։

Սարհատ նշանաւոր ահաբեկիչ էր, իր ձեռքով կը մաքրագործուէին դաւաճանները և բռնակալները։ Ժիրայրի գլխաւոր օժանդակողներէն մէկն էր։ Վերջապէս կը բանտարկուի, բայց Ժիրայր իր երկու մարտիկներու — Մինասի և Նազարի միջոցով կը փախցնէ զայն բանտէն։

Նոյն թուին աշնան, Սարհատ՝ Պահլաւունիի հետ Կեմերէկի և շրջականերու մէջ պատերուն վրայ կը փակցնէ յայտնի եաֆթաները, կարմիր կոչերը, որ ժողովուրդը կը դրդէր ապստամբիլ Սուլթանի բռնութեանց դէմ։

Այս առթիւ Սեբաստիոյ բանտը կը նետուին Յ. Պահլաւունի, Յ. Թիլքիեան, Մարտիրոս Պատուելի, Գ. Տօնապետեան, Ղուկաս Թայլաքեան, Արթիւր Մանուկեան, Օհան Պօյաճեան, Մխիթար Հաճի Արթինեան, Խաչոյ Վարժապետ Նազգաչեան, Ռուբէն Այվազեան։ Հոն բերուած էր նաև Շապին Գարահիսարի անուանի հնչակեան գործիչ՝ Ղուկաս Աղբարը և Սարհատը։

Գիշեր մը, երբ կառավարութիւնը կը ձեռնարկէ Ղուկաս Աղբարը խեղդել տալ, կեմերէկցիները բանտին պատը քանդելով ներս կը խուժեն և Ղուկաս Աղբարը իրենց խուցը կը փոխադրեն։ Խաչոյ վարժապետ չդիմանալով ենթարկուած ծանր տանջանքներուն հոգին կ'աւանդէ։

ԸՆԿԵՐՆԵՐ ՍԱՐՀԱՏ ԵՒ ՄԻՀՐԱՆ

ՍԱՐՀԱՏԻ ՓԱԽՈՒՍՏԸ ԵՒ ԿԱԽԱՂԱՆԸ

Ահաբեկիչ Սարհատ բանտէն փախչելով կ'անցնի Պոլիս, ուր կ'իյնայ Հնչակեան կազմակերպութեան հնոցին մէջ և կը թրծուի։ Երկար չկրնալով մնալ Պոլիս, կը վերադառնայ Կեմերէկ և անմիջապէս կը գործակցի Ժիրայրին, իրեն գործակից ունենալով Սեդրակ Թոփալեանը։ Այնուհետեւ Սարհատ բազմաթիւ գործեր գլուխ հանելով ի վերջոյ կը կախուի «Կեցցէ Հայաստան» խօսքը շրթներուն։

ԸՆԿ. Ս. ԲԱՐՈՒՆԱԿԵԱՆ

ԿԵՄԵՐԷԿՑԻ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Ժիրայրը իր տան մէջ պահողներէն էր։ Ընկ. Մարգարեան գնդակահարուեցաւ 1915ի տեղահանութեան ատեն։ Նկարը կը ներկայացնէ ընտանիքին մնացեալ բեկորները։ Տիկ. Մարգարեան գիշեր ու ցերեկ հաց թխած է հայ փախստականներուն եւ Զաթի, Ագտաղի լեռը ապաստանողներուն։ Իր զաւակներէն Միհրանը հնչակեան եռանդուն վարչականներէն էր. Սարգիսը՝ ընկ. Արաբեանին հետ պայքարը շարունակած է մինչեւ 1918։ Երուանդը նոյնպէս միացած է ապստամբներուն, իսկ Բարսեղը՝ սուրհանդակի դեր կատարած է։

ԸՆԿ. Գ. ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ

Բանաստեղծ։ Ազգակից՝ ընկ. Խաչօ Նագգաշեանի։ Հեղինակը՝ «Անմահ Նահատակներու Յիշատակին» ոտանաւորին, նուիրուած՝ Ագտաղի նահատակներուն։

ԸՆԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ

Եոզղատի Թելլէր գիւղի Հնչակեան յայտնի գործիչ եւ կազմակերպիչ Մօրուք Ժիրայրի թիկնապահը։ Գրած է «Սաչլը Ֆետայինը»՝ հայատառ թրքերէն կենսագրականը։ Նահատակուած է Մեծ Եղեռնին։ Անդամ Զաթի ինքնապաշտպանութեան։

ԵՈԶՂԱՏԻ, ԳՈՒՄ ԳՈՒՅՈՒՅԻ, ԶԱԹԻ ԵՒ ԱԳՏԱՂԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԴԻՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ընկերներ Նազար Գաբրիկեանի, Կիւլպենկ Գալուստեանի եւ Աբրահամ Արաբեանի ջանքերով եւ գրչով գրուած հերոսական դիմադրութիւնները կու գան սիւնազարդը կազմելու Հնչակեան Պատմութեան, որոնց կողքին իր համեստ աթոռը կը գրաւէ գրող Կապենց, իր յուզիչ եւ խանդավառ գրիչով, որով կը կենդանացնէ իր հայրենակիցներու հերոսական տիպարները։ Այդ գրութիւններն են «Ագտաղի Քառամեայ Գոյամարտը» եւ «Գում Գույուի Գոյամարտը», որոնցմէ քաղելով կազմեցինք այս մասը։

Այս առթիւ քլիշէներու գործով օգտակար եղան Կիւլպենկ Կիրակոսեան եւ Կարապետ Պէրպէրեան։

* * *

Ժողովուրդներու պատմութեան մէջ դէպքեր ու թուականներ կան, որոնք ժամանակակից ու գալիք սերունդներու սրտին ու հոգիին վրայ կը դնեն իրենց նպաստաւոր կամ աննպաստ դրոշմը եւ այդ կրկնակ հանգամանքով՝ կրնան անոնց քայլերը ուղղել, դաստիարակել եւ անոնց առջեւ նոր դարաշրջաններ բանալ։

Ժողովուրդներու պատմութեան մէջ կան դարձեալ անմոռանալի սրբավայրեր, ուր ծնած են անոնց մեծ զաւակները եւ իրենց անձնուիրութեամբ, գաղափարական մարտնչումներով եւ արիւնով՝ օծած, նուիրականացուցած են զանոնք։

Ցարդ աչքաթողութենէ վրիպած, բայց իր Քառամեայ գոյամարտի եզական սխրանքներով՝ յաւէտ խնկելի ու թանկագին վայր մըն է Կեմերէկ գիւղաքաղաքի թիկունքը պահպանող երկնասլաց ու յաղթապանծ Ագտաղը։

ՆԱԶԱՐ ԳԱԲԻԿԵԱՆ ԵՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

Ագտաղը՝ 1915էն ի վեր սոսկական անուն մը չէ Փոքր Ասիոյ աշխարհագրական քարտէսին վրայ։

Ագտաղը՝ ինքնին խորհրդանշան մըն է, հերոսական եւ արի եւ որու երկվանկանի հնչումին մէջ կը պարուրուի դիւցազներգութիւնը Կեմերէկի, Զաթի, Տենտելի, Պուրհանի, Չեմիլէի, Թեքմէնի եւ Եոզղատի շրջակայ հայ գիւղերու ափ մը ազատատենչ հայորդիներուն։

Երեք հարիւր սպարտացիներու Թերմոպիլէի կիրճին մէջ միլիոն մը բարբարոսներու դէմ մղած ճակատամարտը եւ ի վերջոյ անոնց կրած պարտութիւնը՝ իբրեւ յաղթանակ արձանագրած է պատմութիւնը։

Ագտաղի չորս երկարաձիգ տարիներու ինքնապաշտպանութեան անհաւասար կռիւներու ընթացքին ալ՝ չէ գտնուած հերոս մը կամ հերոսուհի մը, որ ողջ-ողջ ձերբակալուի...։ Թրքական Թերմոպիլէէն ազատղի հերոսները անցան արիւնոտ ոտքերով, այլ մեռեալ կամ յաղթական։ Մեր հերոսհերոսուհիները վերջին օրհասական պահերուն անձնասպան եղան, նուաստացում կամ անարգանք նկատելով անձնատուութիւնը։

Եթէ Սպարտական կամ նման ճակատամարտեր՝ իրենց պարտութեամբը հանդերձ՝ հին ժողովուրդներու արիասրտութեան և դիմադրական կորովին բարձր չափանիշը կը բնորոշեն, ապա ուրեմն՝ Կեմերէկի, Զաթի, Տնոտէլի, Պուրհանի, Զէփմիի և Եղղատի շրջակայ գիւղերու բուռ մը երկսեռ մարտիկներուն, Ագատղի անմատչելի բարձունքներուն վրայ, կիրճերու ալփներու, կածաններու և կամ անձաւներու վտանգալի մթութեան մէջ մղած կռիւները՝ կու գան աւելի հիանալի կոթող մը կանգնել մեր մարտիկներու անունին և առյաւէտ անմահացնել բնիկներու անունը ու միանգամայն սրբել Սեբաստիոյ նահանգի 200.000 հայութեան ճակտին քսուած սեւ մուրը։

ԸՆԿ. ԱԲՐԱՀԱՄ ԱՐԱԲԵԱՆ

«Ազատղի Քառամեայ Գոյամարտ» գրքի հեղինակներէն եւ միեւնոյն ատեն դէպքերու ականատես վկաներէն։ Ան կը գրէ. «Մեծ առաքեալ Մօրուք ժիրայրը յեղափոխական-ազատագրական առաջին ռահվիրան էր։ Արիարանց եւ առաքինի յեղափոխականը մէկ ձեռքին բռնած էր արդարութեան նժարը, իսկ միւս ձեռքին մէջ՝ հատու սուրը։ Այդ օրերուն՝ ժիրայր զօրականց ունենալով Պահլաւունին՝ կը պաշտպանէին տառապող եւ հալածուող հայ, ասորի, թուրք, քիւրտ, յոյն եւ չերքեզ ժողովուրդին շահերը։ Իր նեցուկներէն Միհրան Պետրոսեան, երկար ժամանակ Պօղուք, Եղդաս եւ Զաքի շրջանները իր ուսուցիչ-տնօրէն, պաշտօններ վարած եւ մասնակցած է Գիւղական Խորհուրդի Դատարաններու կազմութեան։

Ահա անոնց շունչի տակ մեծցած հերոսներն էին, որ ընդվզեցան բարբարոսներու դէմ»։

Արդ, դիւցազնական այդ վայրերու կռիւներուն մէջ մղուած առասպելական դրուագներուն իբրև ականատես վկայ, իբրև մանաւանդ մասնակից, Ազատղի գոյամարտի պատմութիւնը փոշիներուն տակէն վեր առնելու և արդի ու հետագայ սերունդներուն աւանդելու փափաքով՝ ձեռնարկուեցաւ սոյն երկասիրութեան, որով ջանք պիտի թափուի ներկայացնել Ազատղի անցեալ ու ժամանակակից անցքերը՝ հարազատ և ամփոփ գծերով։

1915ի հայկական սեւ ու մեծ եղեռնի օրերուն էր...։ Թուրք բռնակալութեան և վայրագ շովինիզմի մարմնացում Իթթիհատ կուսակցութեան գազանային ժանիքները սկսած էին խրիլ Փոքր Ասիոյ հայութեան սրտին։

Մահացու հարուածը կանխամտածուած անակնկալ դաւադրութիւն մըն էր և այդ պատճառաւ Փոքր Ասիոյ հայութիւնը սարսափեցաւ...։ Պարթեւահասակ ու կայտառ աղամարդիկ, արդէն վաղօրօք զատուած, որսացուած էին իբրև օսմանեան քաղաքացի զինուորներ...։ Ուստի, ամենայն հեշտութեամբ, ոչխարի հօտերու նման Փոքր Ասիոյ հազարաւոր գեղատեսիլ կոյսերը, մանուկները, պատանիները, կիներն ու ծերունիները ստուարաթիւ ոստիկաններու մտրակի հարուածներուն տակ կը քշուէին դէպի կիզիչ ու անջրդի անապատներ... դէպի սպանդանոց...։

Կեմերէկի, Զաթի և շրջակայքի գիւղացիները, որոնք ի ծնէ քաջութիւնը ծծող և ազատութեան սիրահար լեռնականներ ըլլալով՝ իրենց մէջ կը կրէին յեղափոխական ոգի, տեսնելով որ վերջին թրքական հալածանքը ուղղակի իրենց գոյութեան կը սպառնար, մէկդի ձգեցին ստրկական ամէն երկմտութիւն, բարձրացուցին իրենց լեռնականի արեւահար ճակատները և լեռ բարձրանալով՝ բռնութեան դէմ յայտարարեցին կարմիր ընդվզում։

Եւ ահա, Զաթի, Կեմերէկի, Պուրհանի, Զէփմիի, Տնոտէլի, Պռունգէշլայի և Եղղատի շրջանի գիւղերէն բուռ մը քաջեր՝ ընդամէնը 200 հոգի, գրկած իրենց զէնքերը, կը գրաւեն բարձրաբերձ Ազատղի կատարները և չորս տարի անընդհատ հինգ հազար թուրք կանոնաւոր զինուորներու և հազարաւոր մոլեգնած ամբոխի դէմ անհաւասար՝ բայց յաղթական կռիւներ կը մղեն։

Հայ գիւղացի զաւակներու այս ընդվզումը՝ տեղի ունեցող բացարձակ բնաջնջումի ահիրին հանդէպ՝ բնական և արդար գայրոյթ-բողոքի ցոյց մը և պարտաւորիչ ինքնապաշտպանութեան փառաւոր շարժում մըն էր։

Զաթցիներու, Կեմերէկցիներու և շրջականներու մղած չորս տարիներու անհաւասար կռիւը կարելի է պարզապէս դիւցազնական անուանել։

Եւ իսկապէս, դիւցազնական է Ազատղի ընդվզումը և մարտական խոյանքը։ Անոր, որ միս-մինակը, ձեռքին մէջ ունենալով սակ հին ու սակաւաթիւ զէնքեր և ստամոքսին մէջ՝ յաճախ դժոխային քաղցը, ձմրան մէջ մրսելով և ամրան մէջ արեւահար՝ հզօր կայսրութեան մը կազմակերպուած բանակներուն և հրոսակներուն, ինչպէս նաև խուժանին և ժանտարմին դէմ ազատութեան ողջ հասակը ցցեց և վերջապէս, այդ օրհասական մաքառումներէն պանծալիօրէն յաղթական դուրս եկաւ։

Եւ անշուշտ, այն ատեն կաղեցաւ Իթթիհատը, որ վճռած էր բնաջնջել հայութիւնը Թուրք խուժանի ձեռքով և ամրապնդել աւերակներու վրայ դրուած իր արիւնոտ իշխանութիւնը՝ իր հպատակներուն համար երկիրը ընդարձակ գերեզման մը դարձնելէ ետք...։

Սակայն, ա՛յլ էր տանջուածներուն և ազատատենչներուն պահանջը։ Ստրկամտութեան գարշահոտ երկիւղը պէտք էր փոխել փրկարար ընդվզումի, յաղթական հերոսամարտի, որու արիւնոտ ճանապարհով միայն ցեղերը կրնան հասնիլ իրենց փրկութեան։

Ազատղի գոյամարտի պատմութիւնը կը տարբերի, Սուէտիոյ, Շապին Գարահիսարի, Եդեսիոյ և Վանի հերոսամարտերէն անով՝ որ վերջինները ունեցած են ամիսներու դիւցազնական դիմադրութիւն, իսկ առաջինը՝ սկըսելով 1915ին, աննկարագրելի զրկանքներով ու առասպելական տոկունութեամբ՝ շարունակուած է մինչեւ 1918ի զինադադարը։

* * *

ՏԵՆՏԵԼԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

Կեմերէկէն 25 քիլոմեթր հեռաւորութեամբ, Ալիս գետի հիւսիսային կողմը կը գտնուէր Տենտէլ հայաբնակ գիւղը, որ ունէր 4000 բնակչութիւն։

Գիւղին երիտասարդութիւնը, հակառակ Թուրք կառավարութեան ձեռք առած ամենախիստ միջոցներուն, զինուոր գացած չէր. հետեւաբար, ջարդի և կոտորածի փոթորիկը պայթելուն պէս, ան մէկ մարդու նման ամփոփեց իր ոյժերը և որոշեց կուրծք տալ վտանգին դէմ։

Օր ըստ օրէ կացութիւնը ծանրակշիռ հանգամանք կը ստանար։ Մօտակայ գիւղերէն չաթցիները, իրենց ունեցած զէնքերով, կ'ապաստանին Ագտաղի անառիկ սարերը, իսկ Պուրհան, Զեփնի, Գարակէօլ, Թօփաճ, Գայափունար, Եափալթուն և Թեքմէն կը խանծուէին։ Տենտելցիները՝ այս անել դրութեան մէջ որոշեցին լքել գիւղը և ապաստանիլ մօտակայ աւելի ապահով վայրերը։

Ըմբոստներու խումբին կը հետեւէր ամբողջ գիւղը՝ 4000է աւելի ժողովուրդ, ծեր, պատանի, մանուկներ։ Իրենց հետ ունէին անսպառ կենսամթերք։ Զեփնի, Պուրհան և շրջանի գիւղերէն շատ մը ջարդէն ճողոպրած փախստական երիտասարդներ՝ եկան միացան անոնց։

Ժողովուրդը՝ ապահով ու անառիկ բնակավայր ընտրեց սեպաձեւ լեռներու սոսկավիթխար ժայռերուն մէջ, հինաւուրց բացուած հսկայածաւալ քարանձաւ մը։

Մարտիկներու և ժողովրդական թափօրը նախ կանգ առաւ քարանձաւէն տասը վայրկեան հեռուն գտնուող մեծ ու գուլալ աղբիւրի մը շուրջը։ Սակայն երբ թրքական բանակն ու անհամար խուժանը փորձեց յարձակիլ անոնց վրայ, անոնք լքեցին ջրառատ աղբիւրը և ապաստանեցան քարայրը։

Անհաւատալի այդ պատմական քարանձաւին մէջ էր, որ տեղաւորուեցան 4000է աւելի փախստականներ, մեծագոյն մասով Տենտէլի բնակչութիւնը։

Պատսպարեալները իրենց մէջ ունէին մօտ 700 երիտասարդներ, որոնցմէ դժբախտաբար միայն 200ը զէնք ունէին։ Ուտելիքը առատ էր. կային նաև երկու ռմբագործ վարպետներ։ Եւ սակայն ժողովրդական բազմութեան կը պակսէր այնքան կենսատու եղող ջուրը։

Քաջասիրտ տենտէլցիներուն վրայ 1300 զինուոր և 500 խուժան ղրկեց կառավարութիւնը։ Քարայրին վրայ անվերջ յարձակումներ եղան ու այլազան միջոցներ գործադրուեցան, բայց օգուտ չըրաւ։

Օսմանեան բանակը՝ ճարահատ՝ հսկայ թնդանօթներ բերաւ շարեց քարայրին ճակատը և ահեղագոռ ռմբակոծութեան ենթարկեց զայն ապարդիւնօրէն։

Աղբիւրը շղթայի տակ առնելով՝ պատսպարեալներու ջուրը կտրեցին. անկարելի եղաւ որեւէ կերպով ջուր ստանալ։ Ծարաւը իր գերագոյն աստիճաններուն հասաւ։

Պէտք էր կեանքի գնով ջուր ունենալ։

Չորս հազար հոգի ծարաւէ պիտի հատնէր…։ Դիմեցին դէպի ջուր։

Մեր կտրիճները կատղած վագրերու նման մթութեան մէջէն յարձակեցան աղբիւրին վրայ։

Դժոխային էր տեսարանը։ Թշնամիին թնդանօթները անդադար կը ռմբակոծէին քարայրը, իսկ զէնքերու համազարկէն՝ լեռները կ'արձագանգէին։ Մեր քաջերը աղբիւրի շուրջ թրքական դիրքերուն վրայ ռումբ կը տեղացնեն, որ այդ ժայռերուն մէջ ահաւոր դեր կը կատարէր։ Թուրք զինուորները կը նահանջեն աղբիւրի եզերքէն։ Հայերը կ'ամրանան անոր շուրջ և մինչեւ արեւածագ ջուր կը փոխադրեն քարայր։ Բայց այս յարձակումը շատ սուղի նստաւ երկու կողմերուն ալ. հայերը աւելի քան 135 զոհեր տըւած էին։

Անցաւ վերջապէս լման մէկ ամիս…։

Ժողովուրդը պապակէն պիտի կոտորուէր։ Ելքի միակ դուռը՝ անձնատուութիւնն էր։

Բայց և այնպէս չուզեցին այդ ստրկական միջոցին դիմել։

Ուստի, պաշարման շղթաները ճեղքելով, փորձեցին սլանալ Ագտաղի երկնասլաց կատարները։ Ու գերմարդկային այդ խոյանքի ընթացքին՝ ժողովուրդին մէկ մասը գերի ինկաւ թշնամիին ձեռքը, իսկ կտրիճներէն միայն 19 հոգի յաջողեցան ազատիլ, որոնք բարձրացան Ագտաղի գագաթը և դրկախառնուեցան ամէնէն առաջ ըմբոստացող քաջարի չաթցիներու հետ։

Այժմ անոնց առջեւ նոր ասպարէզ մը կը բացուէր, իրենց օճախէն պոկուած, վրէժխնդիր, անվեհեր լեռնականներ էին դարձեր։

Անոնք՝ կոտորածէ ճողոպրած, անհամար սիրելիներ կորսնցուցած, աններող կսկիծներ իրենց սրտին՝ բնականօրէն դարձան կաշնրուռն մարտիկներ։

ԳՈՒՄ ԳՈՒՅՈՒ ԳԻՒՂԻ ԳՈՅԱՄԱՐՏԸ

Մինչ չաթցիները՝ լքելով իրենց սիրական գիւղը սկսած էին արծիւներու նման դիրք բռնել Ագտաղի երկնասլաց կատարները, 70 քլմ. անդին, Եօզղատի նահանգին պատկանող Պուրուն Գըշլա, Էյլէնճէ և Գում Գույու գիւղերը, որոնք մօտաւորապէս 8000 բնակչութիւն ունէին, իրենց զէնքի ընդունակ տղամարդերը հաւաքելով, ինքնապաշտպանութեան յարմարագոյն վայրը ընտրեցին Գում Գույու հայաբնակ գիւղը և 1915ի Յուլիսի սկիզբը, ընդհարում ունեցան թրքական կանոնաւոր զինուորներու և անհամար խուժանի հետ։

Երեք գիւղերու և թշնամի գերազանց ոյժերու միջեւ մէկ ամիս շարունակ, անհաւասար և մոլեգին ճակատամարտներ տեղի ունեցան ու մեր կտրիճները անընկճելի մնացին։

Տաճկական զինուորական իշխանութիւնը՝ համոզուելով որ անհնար է խոնարհեցնել և պարտութեան մատնել հայ ռազմիկ խումբը՝ թնդանօթներ և գնդացիրներ բերելով, կարկուտի նման գնդակներ կը տեղացնէ և Գում Գույուն հիմնայատակ կը կործանէ։

Թնդանօթներու և ռումբերու տարափին տակ՝ ո՛չ միայն գիւղը մոխ-

րակոյտի կը վերածուի, այլ և հոն ապաստանող 8000 գիւղացիներն ալ կը նահատակուին բարբարոսօրէն։

Երեք գիւղերու 8000 հայութենէն՝ պաշարման չղթան ճեղքելով կ'ազատին միայն ութ կտրիճներ.— Հաճի պէկ Փափազեան (թէօհրէնկցի), Բենիամին Եփրեմ, Աբրահամ Առաքելեան (էյլէնճէցի)։ Այս վերջինը, որ Գում Գույուի գոյամարտը ղեկավարողը եղած է, պաշարման չղթան ճեղքելէ և ահեղ ճակատամարտ մը մղելէ ետք՝ նահատակուած է։ Դարձեալ Գում Գույուի ղեկավարներէն՝ պարթեւահասակ, յաղթանդամ և առիւծասիրտ Հաճի Պէկը՝ հազիւ 27 տարեկան, պաշարման չղթան ճեղքելէ ետք, իր ութը ընկերներով եկած և միացած է չաթցիներուն և չորս տարի չարունակ հերոսաբար կռուած է թշնամիի հորդաներուն դէմ։

ՀԱՃԻ ՊԷԿ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ՉԱԹ ԳԻՒՂԻ ՏԵՂԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԸՆԴՎԶՈՒՄԸ

Հայկական սարսափներու և կոտորածներու ահաւոր գոյժը կը վրդովէր Չաթ գիւղի նահապետական խաղաղութիւնը։

Չաթը ականջալուր կ'ըլլար աննախընթաց լուրերու...։

— Տաճիկ ոստիկաններ պիտի գան...։

Ան կը զգար, որ թրքական ահաւոր հալածանքը և աւերիչ թաթը ահեղօրէն կը մօտենար իր սեմին՝ ոստիկաններու գալուստով։

Չաթցին՝ բնականօրէն իրաւունք ունէր սարսափելու և գալարուելու։ Անոր համար որ անիկա վարժուած էր իր լեռնային կիսանկախ կեանքին, իր խաղաղ ու քրտնաթոր աշխատանքին։

Ու ահա՛, եօթը հեծեալ ոստիկաններ սրարշաւ կը մտնեն գիւղէն ներս և գիւղին երեւելիներէն Յակոբ աղային կը ներկայացնեն Պօղազլեանի գայմագամէն նամակ մը, որով կը պահանջէր զէնքերու յանձնումը։

Գիւղական խորհուրդը գայմագամին նամակը ստանալէ ետք, Պետրոս վարժապետին (յայտնի Հնչակեան) բնակարանին մէջ գումարեց նիստ մը, ուր թեր ու դէմ կարծիքներէ ետք, որոշուեցաւ խնդիրը ներկայացնել Թեմի Առաջնորդ Տէր Ներսէս Եպս. Դանիէլեանին։

Եոզղատի Թեմի Առաջնորդ Ներսէս Եպս. Դանիէլեանը՝ հայ կղերականութեան շարքին մէջ եղած է բացառիկ և անձնուէր դէմք մը։

Անոր կեանքը եղած է հերոսական, յեղափոխական խառնուածքով՝ դիմագրաւած է թրքական բազմապիսի հալածանքներու և կախաղաններու դաժան վտանգը։

Օժտուած ժողովրդական սիրոյ անմար եռանդով՝ Սահակ Վարդապետը ի տես հայ տառապանքին, մերթ վշտահար սոխակի նման դայլայլեց. «Կաթիլ մը ցօղ այրած սրտերու» և մերթ մրրկահաւի նման շրջեցաւ իր տառապած հօտին մէջ և ազգային ինքնագիտակցութեան և յեղափոխութեան սերմերը ցանեց ամենուրեք։

Եոզղատի բարեջան, ազգանուէր ու հեռատես առաջնորդը շատ լաւ գիտէր, որ հայ ժողովուրդը սոսկալիթխար բնաջնջումի մը ծանր երկունքը կ'ապրէր։

ՆԵՐՍԷՍ ԵՊՍ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ

Եարփուղ գիւղացի, ծնած է 1868ին։ Սոյ ժառանգաւորացէն շրջանաւարտ, Սամաթիոյ Սահակեանէն վկայուած։ Անցած է Ատանա։ 1890ին վարդապետ եղած է, իսկ Առաջնորդական Փոխանորդ՝ Իսկենտերունի։ 1898ի Զէյթունի ապստամբութեան կազմակերպիչներէն, որուն պատճառաւ երեք ամիս կը բանտարկուի։ Անկէ ետք կը ղրկուի Դամասկոս։ 1905ի Եըլտըզի Պոմպայի դէպքին դարձեալ կը ձերբակալուի։ 1909ի Ատանայի աղէտին, ան Հաճնոյ Առաջնորդն էր։ Հաճնոյ ինքնապաշտպանութեան մասնակից հնչակեան։ 1914ին՝ Եոզղատի Առաջնորդ։ 1915ին կը նահատակուի Գողգոթայի ճամբուն վրայ, իր ժողովուրդին հետ։

1915ին Պօղազլեանի գայմագամ Քեմալ Պէյ Իթթիհատի կառավարութենէն եկած՝ հայերու զինաթափման հրամանը կը յայտնէ Եոզղատի Առաջնորդ՝ Ներսէս Եպիսկոպոս Դանիէլեանին։

Եոզղատի քաջարի Առաջնորդը՝ սրտանց դէմ, բայց առերես հրահանգը կը հաղորդէ ժողովուրդին։

Եոզղատի հայ երեւելիներու ժողովին մէջ, երիտասարդութեան ներկայացուցիչ Առաքել Հաճի Ասատուրեան՝ իբր բերան ամբողջ երիտասարդութեան՝ կը պոռայ.

«Զէնքերը չենք յանձներ և լեռ կը քաշուինք»։ Խօսքին կը հետեւի գործը։

Ան շատ լաւ գիտէր որ զէնքերու հաւաքումը մահացու ազդանշանն էր, ազգին դէմ նիւթուած ոճրագար դաւին. Ի՞նչ կրնար ընել պաշտօնապէս. իսկ անպաշտօն՝ ան կողմնակից էր ինքնապաշտպանութեան դիմելու։

Եոզղատի Առաջնորդին պատասխան նամակը փոթորկած է ամբողջ գիւղը։

Զէնքերը պիտի յանձնուի՞ն...։

Ա՛յս է հրատապ հարցական կարգախօսը։

Ու երեւելիները կը գումարեն արտակարգ ժողով մը։ Կը կարդացուի Առաջնորդի նամակը։ Տարեցները համակարծիք կ'ըլլան հետեւիլ Առաջնորդի խորհուրդին, բայց երիտասարդութեան ներկայացուցիչ Առաքել Հաճի Աստուրեան յանկարծ կը պոռթկայ. «Ո՛չ, ահաւոր ու մահացու է այդ կարծիքը։ Զէնքերը յանձնել կը նշանակէ մեր ողջ գիւղը ոչխարի նման մորթոտել տալ Թրքական վայրագ եաթաղանին։ Դուք հանգիստ կեցէք ձեր տեղը և այս կենսական գործը յանձնեցէք մեզի»։

Մի՞թէ չէք տեսած ու լսած, որ տաճկական բռնակալութիւնը ի՜նչ աննկարագրելի սարսափներու ենթարկած է բովանդակ հայութիւնը...։ Ներքին գաւառներու հայութիւնը արմատախիլ եղած է իր հայրենական օճախէն, շատերը անխնայ ջարդուած, կախաղանի վրայ մահացած և հարիւր հազարաւորներ ալ աքսորի ճամբաներուն վրայ մահուան ճամբաներուն վրայ մահուան ճգնաժամային վայրկեաններ կ'ապրին սովահար ու յոգնաբեկ։

«Կեսարիոյ, Եոզղատի, Սեբաստիոյ և Կեմերէկի համատարած զուլումը մեր աչքին առջեւն է։

«Արդ, այս օրհասական վայրկեաններուն, մեր փրկութեան միակ ապաւէնը՝ մեր զէնքն է։ Ո՛չ, չենք կրնար յանձնել զէնքերը։

«Երիտասա՛րդ չաթցիներ, եթէ կ'ուզէք ձեր և ձեր քոյրերուն պատիւն ու գոյութիւնը պաշտպանել՝ յայտնեցէք ձեր կամքը և ճշդեցէք դիրքերնիդ։

«Զէնքերը պիտի չյանձնենք և ի հարկին պիտի բարձրանանք մեր անառիկ լեռներու կատարը, մեր և մեր սիրելիներու գոյութիւնը փրկելու համար»։

— «Այո՛, այո՛», կը պատասխանէ յեղափոխական շունչով վառուած երիտասարդութիւնը, չենք յանձներ զէնքերը և կ'ամրանանք սարերը կամ կը մեռնինք պատւով և կամ կը յաղթենք թշնամին»։

Եւ ժողովը միահամուռ որոշեց զինաթափ չըլլալ ու դիմել ինքնապաշտպանութեան միջոցներու։

ԹԱԳՈՒՐ ԱՂԱՍԻ՝ ՔԱՍԸՄ ՊԷՅ

Թապուրը Աղասը իր կատաղութեան յագուրդ տալու համար, խումբ մը ոստիկաններ կ'ուղարկէ լեռները խուզարկութիւն կատարելու հրահանգով։

Երկու ոստիկաններ խուզարկութեան պահուն լեռը ապաստանած Մանուկ Պողոյեանի և Առաքել Հաճի Աստուրեանի կը հանդիպին, որոնք անձնատուր ըլլալէ ետք՝ քաջարութեամբ կը յարձակին ոստիկաններու վրայ, զանոնք զինաթափ ընելէ ետք՝ ձիերուն վրայ կապելով իբր անակնկալ նուէր մը, Քասըմ Պէյին կ'ուղարկեն։

Քասըմ Պէյ այս անակնկալ երեւոյթէն և ոստիկաններու ապարդիւն վերադարձէն բոլորովին խելայեղած՝ կը դիմէ Պօղազլեանի գայմագամին և 200 ոստիկաններ կը պահանջէ շտապ կերպով։

Քասըմ իր զապթական ույժերը ստուարացնելով, գիւղին երեւելիներէն 80 հոգի շղթայակապ կ'ուղարկէ Պօղազլեան, որմէ ետք ոստիկան զինուորներ և հազարներու հասնող խուժանը տունէ տուն պտըտելով կը հաւաքեն պահուած պաշարը՝ ցորեն, ձաւար, ալիւր, և այլն։

Գիւղը գրեթէ ամայացած էր...։ Երեւելիները Պօղազլեան զրկուելով՝ ապա կը փոխադրուին Եոզղաթի բանտը, ուր չորս հարիւր եոզղաթցիներու հետ հինգ-հինգ կապելով՝ գիշերանց սպաննելու կը տանին բոլորը։ Մէջէն չաթցի Պալթաճին գրպանէն հանելով դանակ մը, կը կտրէ իր և ութսուն չաթցիներուն ձեռքի կապերը՝ կը հասնին Օսման Փաշա Թէքքէսի, ուր կը հանդիպին բազմամբոխ խուժանի մը։ Չաթցիք կը փախչին և ութսուն հոգիէն միայն կը սպաննուին Առաքել Հաճի Աստուրեան և Մանուկ Քեհեա Թարոսեան։

ԱԴԱՄ ՋԱՒՈՒՇԻ ԽՈՒՄԲԸ

Չաթի մէջ կատարուած սարսափներուն և սրտակեղեք զուլումին գոյժը արձագանգած էր փախստական գիւղացիներու միջոցաւ սարերը ապաստանած կարիճներուն, որոնց պետը Ադամ Ջաւուշ, կը հրահանգէ իր ընկերներուն՝ կայծակի արագութեամբ շարժման մէջ մըտնել և ի մի հաւաքել հոս ու հոն ցրուած անզէն ու անպաշտպան բոլոր հայերը։

Ադամ Ջաւուշի հրահանգը կը գործադրուի կէտ առ կէտ։ Կարճ ժամանակի ընթացքին՝ լեռներու, ձորերու և այլ վայրերու մէջ ապաստանող հազար գիւղացիներ հաւաքելով՝ ինքնապաշտպանութեան խումբին հսկողութեան տակ կ'առնուին։

Խմբապետը կը կարգադրէ այնուհետեւ ազատեալները պահել անմատչելի սարերուն վրայ և երթալ դէպի Չաթի սահմանները, ջարդի ենթակայ գիւղացիներուն օգնելու համար։

ՌՈՒԲԷՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆ (ՊԱԼԹԱՃԻ)

(Քասըմ պէյ գազանը ի վերջոյ կը սպաննուի ընկ. Բենիամին Թորոսեանի կողմէ)։

Պատմուած դէպքերու զուգընթացաբար՝ անպաշտպան Չաթի մէջ հընչեց բռնագաղթի հրամանը։ Դահիճները հաւաքեցին 1000 հոգինոց կարաւան մը՝ կիներէ, աղջիկներէ և մանուկներէ բաղկացած, որոնք քշեցին գիւղէն դուրս։

Երբ տարագրեալները ոստիկաններու հսկողութեամբ Աղէօրէնի ձորը հասան՝ չարաչուք սուլիչին ձայնը հնչեց...։

Վայրկեանաբար սարերու, ժայռերու ետեւէն եւ ձորերու ընդմէջէն դուրս թափուեցան՝ կացիններով, մանգաղներով եւ բիրերով զինուած անհամար գիւղացիներ եւ սովալլուկ գայլերու նման խուժեցին տարագիր ու անպաշտպան ժողովուրդին վրայ: Իսկոյն զատեցին գեղեցիկ կիները եւ հեռացուցին: Ջարդարարներու պետը՝ գազանաբարոյ Հասան պէյ, հրամայեց բոլորին մերկանալ եւ նշան տուաւ ջարդի:

Նահատակուողներու կարաւանին մէջ գտնուեցան երկու հերոսուհիներ՝ տիկիններ Զարդար Հապէշեան եւ Պաճի Հաճի Մկրեան քոյրեր, որոնք արտակարգ արիութեամբ մը՝ դահիճներու ձեռքէն կացինը խլեցին, երկու հոգի սպաննելէ ետք՝ նահատակուեցան...:

ԸՆԿ. ԲԵՆԻԱՄԻՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Կտրած վագրերէն աւելի դաժան եղող խուժանը՝ հնձեց բոլոր հայերը, աննկարագրելի բարբարոսութեամբ եւ Աղէօրէնի ձորը յորդեցաւ անմեղներու կարմիր արիւնով...:

Կոտորածն ու կողոպուտը վերջացած էր: Տխրահռչակ Հասան պէյ հրամայեց 35 հայ գեղուհիներու որ թրքանան, եթէ կ'ուզեն ազատիլ չարաչար մահանալէ: Յիսուն հայուհիները խիզախօրէն մերժեցին կատարել դահճապետին պատգամը, առաջարկելով՝ իսկոյն գնդակահարել զիրենք:

Անոնցմէ էին Օր. Կիւլիւ Պողոյեան (17 տարեկան), Օր. Ղազարեան (16 տարեկան), ուզունլուցի Օր. Շնորհիկ եւ վերջապէս՝ թիւով 35 հոգի:

Համոզելու բոլոր ճիգերը ապարդիւն անցան: Անոնք ինքնաբերաբար չարուեցան ատրիկաններուն առջեւ եւ ցցեցին իրենց մերկացած կուրծքերը:

Դժոխապետը արիւնոտած զանկով եւ հրդեհուած աչքերով հրաման արձակեց սպաննել զանոնք:

Եւ չաթցի 35 գեղանիներ տապարի անողոք հարուածներով նահատակուեցան վայրկենապէս:

Աղէօրէնի ձորին մէջ խուժդուժօրէն ջարդուածներու դիակներու չեղջակոյտերուն տակ մնացած էին վիրաւոր ու կիսամեռ դժբախտներ:

Դեռ քալելու կարողութիւն ունեցող հայրեր ու մայրեր՝ համբուրելով նահատակներու արիւնաներկ ճակատները, իրենց սրտահատոր մանկիկները գրկելով կամ շալկելով, համատարած զուլումէն դիւահար ու տարռադին կը փախչին դէպի Ագտողի բարձունքները, ուր կը հանդիպին Ադամ Չաւուշի խումբին եւ փախստականներու:

Գեհենէն ճողոպրածներու եւ լեռ ապաստանածներու միացումը վերին աստիճան սրտայոյզ կ'ըլլայ...:

Կենդանի նահատակներուն գուրգուրոտ խնամք կը տրուի...:

Մեր քաջերը այս սրտակեղեք տեսարանէն անզուսպ զայրոյթով մը դաշունահարուած կը հեծեն...:

«Դէպի Աղէօրէնի ձորը, ոճիրը փրկենք» հնչեց Ադամ Չաւուշի ձայնը...: Եւ վրէժխնդիրներու խումբ մը՝ լեռնէն բաժնուելով, կայծակի արագութեամբ սուրաց դէպի արիւնոտ ձորը: Ահարկու ողբը թնդաց մեռելներու միջեւ: Ազատարարները կը վազէին դիակէ դիակ եւ կը համբուրէին ջախջախուած սիրելիներու ճակատները, կուրծքն ու սրունքները...:

«Եղբայրնե՛ր, լացը անօգուտ է: Վե՛ր ելէք, ողբը կը ջլատէ ձեր կորովը: Դադրեցուցէ՛ք: Մի՛ յուսահատիք: Փոխանակ արտասուելու մեր նահատակներուն վրայ, որոնք անդարձ կորսուած են, լսենք անոնց ձայնը որ «վրէ՜ժ» կը գոչէ:

«Աղէօրէնի այս աննախընթաց զուլումը, որուն ականատես եղանք՝ թող մեր դիմադրական կորովը պողպատէ: Շարունակե՛նք մեր մղած պայքարը յանուն ազատութեան եւ ապագայ յաղթանակը ապահով պիտի ըլլայ:

«Օ՛ն ուրեմն, սրբեցէք ձեր արտասուքները, բա՛րձր բռնեցէք ձեր հպարտ ճակատները, օգնեցէ՛ք այս դժբախտ վիրաւորներուն եւ աչքերնիդ սեւեռեցէ՛ք դէպի յաղթական արշալոյսը»:

Խօսողը Ադամ Չաւուշն էր, որ իր նահատակուող բազմահազար ցեղակիցներու վրէժի եւ ցասումի հուրէն բռնկած՝ ինքզինքը նետած էր հայ ինքնապաշտպանութեան եւ գոյամարտի վիթխարի կրկէսին մէջ:

Այն ատեն խումբը ոտքի ելաւ, հրաբորբ ու նետածիգ եւ ծնրադրելով մեռելներու անթաղ դիակոյտին առջեւ, երդում ըրաւ անոնց արդար վրէժին եւ հայ ազատութեան համար կռուիլ հերոսաբար եւ անվեհերօրէն:

Մարտական խումբը՝ զօրեպնդուած Ադամ Չաւուշի հայրենաշունչ խօսքերէն, կը հաւաքէ հարիւրի մօտ սիրելիներ, կը բարձրանայ իր սիրական բնակավայրը՝ դէպի լեռ, ուր վիրաւորներէն մեծ մասը կը մեռնին:

Ձախէն աջ՝ նստած.— Միսաք Կիւլեան (Ճանատակ), Ռուբէն Թորոսեան — Պայթաճի, — Ադամ Անապըզեան (Ճանատակ), Յովհաննէս Հապէշեան (Ճանատակ):

Ոտքի.— Խաչիկ Քէչըզըրեան, Սեդրակ Թորոսեան (Ճապրակ), Յարութիւն Անապըզեան (Ճանատակ), Յակոբ Տէր Հաճի Մկրեան, Զարեհ Ղըրօհանեան (Ճանատակ), Մելքոն Գուլաքըզեան, Կիւլպենկ Գալուստեան:

Ադամ Չաւուշի խումբը հրահանգ ստացաւ յարձակիլ Զաթի Գարագօլին վրայ:

Պատրաստուած ծրագիրը կէտ առ կէտ գործադրուեցաւ: Հայ քաջերը լաւ ջարդ մը տուին ոստիկան զինուորներուն եւ տասը ուտեստեղէններով, զէնքերով եւ ռազմամթերքներով վերադարձան լեռ:

Այս աւարով ժողովուրդը երկու շաբաթ կերակրուեցաւ:

Սակայն Պօղազլեանի գայմագամութեան տեղեկագրուած էր Զաթի ըմբոստներուն «աւազակային» արարքը: Ոստիկան զինուորներու ջոկատ մը ղրկուեցաւ փութով, զանոնք նուաճելու համար:

Երբ ոստիկանները մտեցան Սըրըխլուի ձորին մէջ խումբի դիրքերուն, պահակները լուր տուին իսկոյն:

Ընդհարումը հերոսական էր: Մէկ կողմէն զէնքով և ձիաւոր ոստիկաններ, միւս կողմէն՝ խումբը եւ կիսաքաղց փախստականներ:

Յանկարծ հնչեց Սամուէլին խրոխտ և զօռ ձայնը·

— Տղա՛ք, այսօր կամ մեծ յաղթութիւն մը և կամ հերոսական մահ մը պիտի ունենանք, ձե՛զ տեսնեմ: Զէնք խլելու սքանչելի առիթ մը հասած է....: Զարկէ՛ք քաջաբար, երկչոտները աւերակներու տակ կը թաղուին անփառունակ մահով....:

Խումբին մէջէն ամէնէն առաջ վագրի ոստում մը ըրաւ Կարապետ Քեչիչեանը՝ ձիաւորներէն մէկուն վրայ: Կացինը իջեցուց անոր թեւերուն, վար գլորեց զայն ձիէն և խլեց անոր հրացանն ու

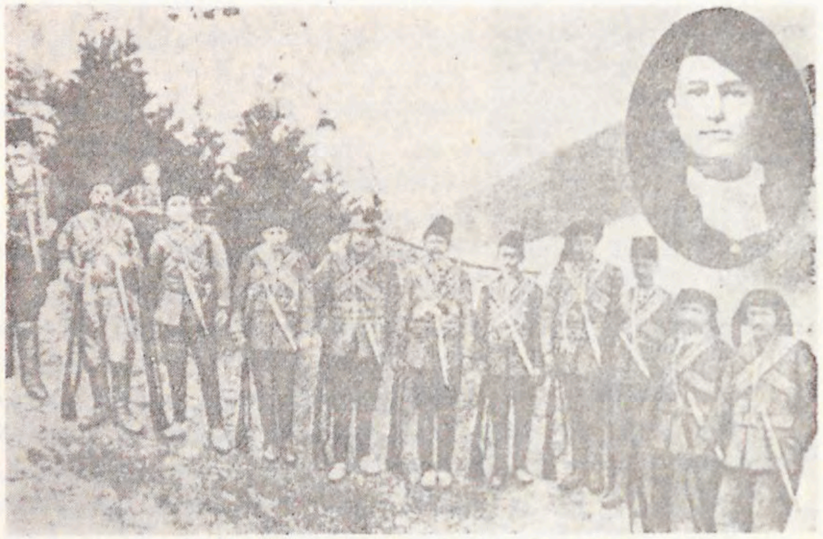

ՍԱՄՈՒԷԼ ԻՆՃԷԵԱՆԻ (ՉԱՒՈՒՇ) ԽՈՒՄԲԸ

Ազգաղի անմահներէն, իրեն կ'ընկերանար հերոսուհի կինը՝ Կիւլիճար (վիրաւորներու վերքը խնամող):

Ձախէն աջ.— Սամուէլ Չաւուշ (նկարին վերը), Պետրոս Պօյաճեան, Յակոբ Գասպարեան (ետեւը), Տիրան Տեմիրճեան, Ալեքս Մանուկեան, Միսաք Տեմիրճեան, Սեդրակ Գուլաքսըզեան, Համբար Տիլանեան, Յովսէփ Զագըրեան, Կիւլպենկ Գալուստեան, Յակոբ Սահակեան, Եազուպ Տիլանեան եւ անզուգական հերոսուհի Կիւլիճար:

ԱԼԵՔՍԱՆ ՀԱՃԻ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Սամուէլի աջ բազուկը

փամփուշտները, յետոյ սուրաց ժայռի մը ետեւ ու սկսաւ կրակ տեղալ թըշնամիներուն վրայ: Նոյնը ըրին անոնցմէ ոմանք:

Ցնորական էր տեսարանը: Ոստիկանները կը տապլտկէին իրենց ձիերու ոտքերուն տակ: Պահ մը վերջ ոստիկանները պաշարուեցան: Ակնթարթի մը մէջ զինաթափ եղան և տեղն ու տեղը գընդակահարուեցան: Վերջապէս կռիւը տեւեց երեք ժամ: Ոստիկան ջոկատը 12 դիակներ ձըգելով փախուստ տուաւ:

Զաթի կիները ու աղջիկները մեծ մասնակցութիւն բերին այս կռուին: Անոնք ամազոններու քաջարութեամբ կը կռուէին յարձակող ոստիկաններուն դէմ՝ ռումբի նըման քարեր նետելով կամ գլորելով: Նետածնին չէր վրիպեր: Բազմաթիւ ոստիկաններ վիրաւորեցին անոնք:

Այդ զմայլելի խոյանքը մեծ տպաւորութիւն գործեց Սեդրակին վրայ և Սամուէլին դառնալով գոչեց·

— Սամուէ՛լ, մեր քոյրերը մատակ առիւծներու նման կռուեցան· նետած քարերնին պարապը չանցաւ:

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց արիարանց Սամուէլը, անոնց տեսած զուլումը աշխարհի մէջ ոչ մէկ ազգի իգական սեռը տեսած ու կրած է, պէ՛տք էր որ մէյմէկ դիւցազնուհիներ ըլլային:

Նահանջող ոստիկանները Զաթ մտնելով պատահած աղէտը կը տեղեկագրեն իրենց մեծաւորին: Հրամանատար Հասան պէյ՝ կրակ կտրած նամակ մը կը փութացնէ Գայմագամին և այս վերջինն ալ եղելութիւնը կը հաղորդէ Եոզղատ:

Քանի մը օր ետք՝ զինուորական հսկայ ոյժ մը Եոզղատէն կը ղրկուի Զաթի լեռները:

Իւրաքանչիւր մացառի, ծառի և ժայռի ետեւէն կը ժայթքին դարանակալ թշնամիներու հազարաւոր գնդակները:

ԴԷՊԻ ԿԻԼԻԿԻԱ

Խումբ մը երիտասարդներ՝ Սեդրակ Քեշիշեանի, Արթին Հաճի Արթինեանի, Կապէ Գարայեանի և Մելքոն Գուլաքսըզեանի գըլխաւորութեամբ անցան Կիլիկիայ կողմերը, Տաւրոսի վրայ գործելու մտադրութեամբ:

ՄԵԼՔՈՆ ԳՈՒԼԱՔՍԸԶԵԱՆ

Մելքոն Գուլաքսըզեանի խումբի անդամներէն էին Սեդրակ Քեշիշեան, Արթին Հաճի Արթինեան, Կապէ Գարայեան: Անոնք կ'անցնին Կիլիկիա՝ Տաւրոսի վրայ փարթիզանական կռիւներ մղելու համար:

ՍԵԴՐԱԿ ԳՈՒԼԱՔՍԸԶԵԱՆ

Ձմեռը մեծ նեղութիւն կը պատճառէր մնացող բազմութեան։

Ցուրտէն և մրրիկներէն պաշտպանուելու համար՝ ստիպուեցան հողը փորել, խոռոչներ բանալ և բնակիլ անոնց տակ։

Այս վիճակով՝ թշուառ հալածականները անցուցին չորս երկար ու դժնդակ ամիսներ։

1915 Դեկտեմբեր ամսուն վերջերը, երբ ձմրան սառնամանիքը հասած էր իր սաստկութեան կատարին, յանկարծ Ագատաղի վրայ երևցաւ պատանի Ծալլատը, ցուրտէն դողդողջուն և սիրտը վրէժով լեցուն։

Ծալլատ ջարդէն ճողոպրելով՝ Եահիա Սէրայ գիւղին մէջ, Թուրքի մը մօտ կը պատսպարուի ամիսներով։ Երբ եղբօր սպաննութեան լուրը ականջին կը հասնի, հրաժեշտ կու տայ իր պաշտպանին, եղբօրը վրէժը լուծելու մտադրութեամբ։ Ճամբան Թէժ Տերէ յոյն գիւղի մը մէջ կ'իմանայ թէ, Ագատաղի հերոսներէն Վարդիվառ Գուլաքըրզեան, Վարդան և Սեդրակ Գուլաքըրզեաններ ահեղ կռիւէ մը ետք ձերբակալուելով՝ Մատէն տարուած և սպաննուած են։

Ձերբակալուածները իրենց հետ ռումբեր ունենալնուն պատճառով՝ զանոնք պաշտպանող յոյն գիւղացիները կ'աքսորուին ամբողջութեամբ, Թուրք կառավարութեան հրամանով։

Նոյն օրը կը հասնի խումբին մէջ փախստական մը։ Սիրուն ու քաղցրադէմ Տիրանն էր ան։

Տիրան մնացած էր Ղուզանի Օսման պէյի մօտ։ Օսման պէյ ջարդած էր հօն փոխադրուած հայերը։ Օսման պէյի աղջիկը իր հօր գազանային ճիրաններէն փախցուցած էր Տիրանը։ Ան արտասուքով կը պատմէր իր հօր և գիւղացիներուն կատարած ջարդի պատմութիւնը։

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԳՈՒԼԱՔԸՐԶԵԱՆ

— Մի՛ լար, ըսաւ Արամ Չաւուշ, մեր ճակատագիրն է այս։ Ցոյդ բազուկիդ վրայ դիր և երդում ըրէ՛, որ հատուցում պիտի առնես հօրդ և ազգիդ արիւնին համար։

Ու Տիրան հնազանդեցաւ խմբապետին։

ՍՈՎԻ ՈՒՐՈՒԱԿԱՆԸ

Անցան քանի մը շաբաթներ եւս։ Բոլորն ալ սկսան սովէ տառապիլ։ Երկինք գետին ձիւն ու սառով պատած էր և պարէնի փշուր մը անգամ չէր մնացած։

Արհաւիրքը կը ծաւալի․․․ Խումբը հետզհետէ կը կոտորուի քաղցի սև ջարդէն։ Թիւով 400 հոգի էին սովահարները։ Թշուառութեան արգանդը սակայն կը սնուցանէ չարքաշութիւնը, տանջանքը կ'արգասաւորէ մարդուն դիմադրական կարողութիւնը։ Հոգեկան այս պայմաններու տակ՝ խումբը դարձաւ ընդդիմադիր վիթխարի ոյժ մը։

Ու մեր խումբը, այս տաժանելի պայմաններէն հրահրուած, ամեհի խոյանքով մը արհամարհեց ձիւնն ու փոթորիկը, թշնամի գունդերն ու

սուինները և իր բովանդակ ոյժով նետուեցաւ իրական գոյամարտի կատաղի կրկէսին մէջ։

Խումբը կը սուրար լեռնէ լեռ, ժայռէ ժայռ, անդունդէ անդունդ, զէնքը իր ակռաներու մէջ սեղմած։ Իրենց յառաջխաղացման նշանաբանն էր՝ «յաղթել տարերային և թշնամի բոլոր յարձակումներուն, պարէն հայթայթել, իրենց գոյութիւնը պահել ամէն գնով՝ ապահոված ըլլալու համար հարիւրաւոր զոհերու արդար ու նուիրական հատուցում պահանջել»։

Հայ ըմբոստին վիճակուած դերն ու պարտականութիւնն էր այս յեղափոխական ճանապարհով՝ հասնիլ կեանքի ազատագրութեան փրկարար հանգրուանին։

ՀԱՃԻ ՊԷՅ ՓԱՓԱԶԵԱՆ — ԴԷՊԻ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Օր մը պահակները վտանգի ազդանշան տուին։ Երկիւղալի մեծ բան մը չէր պատահածը։ Ռուսական ճակատէն փախչող երեք Թուրք զինուորներ էին եկողները, որոնք ձերբակալուելով հարցաքննուեցան անմիջապէս և մանրամասնօրէն։

Դասալիք Թուրքերը սոսկումով կը պատմէին Անդրանիկի յաղթական կռիւները և թէ ինչպէս հայ կամաւորներ մօտեցած են Էրզրումի դռներուն։ Տղոց սրտերը բաբախեցին հրճուալից զգացումով մը։

Հաճի պէյ յանկարծ անդիմադրելի փափաք մը արտայայտեց Ռուսաստան անցնիլ և իբր զինուոր գալ Թրքական ճակատի վրայ կռուելու համար։ Բոլորին վրայ քաջութեան նոր ոգի մը իջաւ։

Հերոս Անդրանիկի անունն ու քաջութիւնները հրահրած էին իրենց համակ էութիւնը։

Որովհետև, փախստական թուրք զինուորները խոստովանած էին թէ՝ «կեաւուրները պիտի ջարդենք, կովկասի ճակատին վրայ անոնցմէ կրած մեր կորուստներուն և հարուածներուն փոխարէն», կարգադրուեցաւ հաշուեյարդարի ենթարկել։

Հաճի Պէյի միակ սեւեռուն գաղափարն էր անպայման և ամէն գնով անցնիլ Ռուսաստան, իր խումբովը բանակի մէջ մտնել և զինուոր դառնալ ռուսական ճակատը, լիուլի կատարած ըլլալու համար իր հայրենասիրական պարտականութիւնը։

ԳԱԲՐԻԵԼ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Ուստի, այս հարցը խմբապետական ժողովի մէջ դրուելով՝ ընդունուեցաւ և որոշուեցաւ անոր անմիջական գործադրութիւնը։

Ագատաղի վրայ գտնուող բոլոր փախստականները և խումբերը՝ թիւով 400 հոգի, մաս առ մաս պիտի անցնէին Տրապիզոն-Պոնտոս և անկից դէպի Ռուսիա։ Առաջին մեկնող խումբը պիտի ըլլար Հաճի Պէյինը, անոր պիտի յաջորդէին Արամ Չաւուշ, Արթին Աղա, Սամուէլ և այլն։

Հաճի Պէյի պաշտօնը ո՛չ միայն դժուարին էր այլ և խիստ պատասխանատու, որովհետև իրեն և միւս խումբերուն համար նոր զէնքեր հայթայթելու պարտքն ալ իր ուսերուն վրայ դրուած էր։

Հոս պէտք է յիշել թէ· Ագ-Տաղի խումբերուն ունեցած զէնքերուն համապատասխան փամփուշտներ գտնելը դժուարացած էր· այդ էր պատճառը, որ որոշեցին հին զէնքերը թաղել-անյայտացնել և անոնց տեղը ձեռք բերել մաուզէր կամ ռուսական մօսին, որոնց փամփուշտները կարելի էր առատօրէն գտնել։

Նախքան իր մեկնումը Հաճի Պէյ կռիւ մը ունեցաւ Ագ-Տաղի վրայ։ Աւելի ճիշդը իրական ճակատամարտ մը։

Երբ հերոսը իր խումբով Ղարաբիր յոյն գիւղը կը դիմէր, իր քրոջ մահին տեղեկութիւն ստանալու մտօք, դաշտին մէջ վիթխարի ոյժերու առջև գտաւ ինքզինքը։ Ըմբռնեց որ լուրջ ճգնաժամի մը մէջ կը գտնուի։ Իսկոյն երկու սուրհանդակ փութացուց լեռը, Արթին Աղայի և Ադամ Զավուշին, որպէսզի օգնութեան գան իրենց, որոնք իրենց խումբերով կայծակի արագութեամբ կը սուրան ռազմավայրը։ Ահաւոր ընդհարում մը ծայր կու տայ, մինչև անոնց ժամանումը։ Հաճի Պէկ կռիւը շարունակելով հանդերձ բաց դաշտէն կը նահանջէ դէպի լեռը, կը ջանայ ապահով դիրքեր բռնել և թշնամի ոյժերը քաշել հոն։ Քանի մը անգամ ամբողջ խումբով մահացու վտանգներէն կը խուսափի, և վերջապէս կ'ազատի այդ քրիթիք կացութենէն՝ երբ միւս խումբերը օգնութեան կը հասնին ռազմական երգեր թնդացնելով։ Արթին Աղան կը յաջողի ժայռերուն բարձունքը ապահով մարտկոցներ գրաւել։ Թշնամիին կապարը հեղեղի պէս կը տեղայ։ Ադամ Զավուշ եւս մեծ նեղութիւններով դիրքերու կը տիրանայ, այնպէս որ՝ քանի մը ժամ ետք թշնամի անհամար զանգուածները փախուստի կը մատնեն, երեք կողմէն կրակէ շղթաներու մէջ առնելով զանոնք։ Թուրք սպաննեալներուն և վիրաւորներուն թիւը 35 էր։

Այս կռիւին մէջ նշանաւոր կը հանդիսանայ դարձեալ քաջածանօթ դիւցազնը Զամիթոս, որուն միակ վիրաւորը։ Այս կորիճը վիրաւորուելէն ետք, ոչ միայն կռիւէն չի բաժնուիր, այլ արտասովոր անվեհերութեամբ՝ գրոհ կու տայ է՛ն վտանգաւոր կէտերը, անդուլ զէնք շարժելով և դիակները փռելով գետին։

Յաղթական խումբերը կը վերադառնան Էսիք-Պէլէն, ուր Սամուէլի խումբը եկած անհամբեր կը սպասէր իրենց։ Պարտուած Թուրք զինուորները կը հասնին Պօղազլեան և կ'իմացնեն չաթցիներու կատարած վերջին սխրագործութիւնը։

Այս լուրին վրայ, Եօզղաթի կառավարութիւնը խուճապի կը մատնուի և տենդագին կերպով նոր զօրքեր կը համախմբէ Ագ-Տաղի դէմ ղրկելու համար։

Մինչև Թուրքերու զինուորական նոր արշաւանքը Չաթի խումբերը արդէն լրացուցած էին ճամբորդութեան վերջին պատրաստութիւնները։ Ա. խումբը ճամբայ պիտի ելլէ։ 40 կարիճներ պիտի թողուն Ագ-Տաղի սիգապանծ լեռները, դուցէ վերջնականապէս։ Հոն են բոլոր խմբապետներն ու ժողովուրդը։

Հաճի Պէյ՝ հրաժեշտի պահուն սրտառուչ կերպով կը խօսի.—

«Մնաք բարո՜վ, զէնքի և տառապանքի ընկերներ, մայրեր, քոյրեր և եղբայրներ, բաւական է որքան թափառական մնացինք։

Մենք կը մեկնինք ձեր փրկութիւնը ապահովելու վճռական և հաստատ առաջադրութեամբ։ Պէտք է նկատել՝ որ Թուրք բարբարոս կառավարութիւնը պատերազմով զբաղուած ըլլալուն համար՝ ներկայիս մեր վրայ բնաջնջման մեծ ոյժերով չի ծանրանար, բայց և այնպէս երբ պատեհութիւնը ձեռք բերէ՝ կարող է պատահիլ որ ճզմէ մեզի։ Աւելի լաւ է ուրեմն, քաշուիլ սիրական լեռները և փրկել 400 հոգիները։

Մնաք բարով»։

Եւ ժողովրդական բազմութեան սրտագին մաղթանքներով և յուզումնալից արտասուքներով խումբը ճամբայ ելաւ։

Այնուհետև որոշեցին միանալ այդ կողմերը գործող Տէլի Փափազի և Աբրահամի խումբերուն և անոնց հետ անցնիլ Ռուսիա։ Նոյն գիշերը Իսթէլին ծանօթացան։ Բոլորը միացան և մէջտեղ եկաւ վեց հարիւր հոգինոց մեծ խումբ մը՝ ունենալով չորս խմբապետներ՝ Հաճի Պէյ, Յակոբոս, Տէլի Փափազ և Աբրահամ։ Այս վերջինը յանձն առաւ ուղեցոյցի պաշտօնը։

Հաճի Պէկ համառօտակի նկարագրեց չաթցիներու մղած հերոսական կռիւները և այն պատճառները, որոնք հարկադրած էին զիրենք դէպի Ռուսաստան մեկնելու։

Այսպէս, Հաճի Պէյ, իրենց գնացքը շարունակելով՝ միացան նաև Չիլ Յովհաննէսին, որ Իւնիէի Զանկիրէչ գիւղը կը գտնուէր։

Չորս խումբերու միացումը մեծ ոգևորութիւն առաջ բերաւ։ Այս կերպով կը դիւրանար ո՛չ միայն յանկարծակի յարձակումներու դէմ կատարուելիք ինքնապաշտպանութիւններն ու փոքր ընդհարումները, այլ նաև կատարել պատերազմները։ Չէ՞ որ մէկի դէմ տասնեակներ եկած էին և պարտուած չարաչար· հիմա վեց հարիւրը կարող էր դիմադրել թրքական բանակներու։ Այս վիթխարի ոյժը կառավարելու և լիուլի օգտագործելու համար հաստատուած կարգապահական կանոնները, խմբապետական շարքերը, հսկողութիւններն ու զինագիտական օրէնքները ուշի ուշով ուսումնասիրուեցան և աւելի խստօրէն յարգուիլ սկսան։ Այսուհանդերձ, պարէնաւորման հարցը աւելի դժուար կը դառնար։ Յիրաւի, դիւրի՞ն բան էր լեռներուն ծայրը բնակող այդ բազմութեան ուտեստեղէն հայթայթել։ Չէ՞ր բաւեր այլևս երբեմն վար իջնելով դաշտերէն քանի մը արջառներ բերելը։ Ուստի, համաձայն խմբապետական ժողովի որոշման՝ խմբակներու պաշտօն տրուած էր ամէն գնով պարէն հայթայթել, որոնք դրուած պայմանաժամի ընթացքին կը կատարէին իրենց պարտականութիւնը և այդ կերպով խումբը կանոնաւորապէս կը ստանար իրեն անհրաժեշտ եղող օրական սնունդը։

1916 Հոկտեմբերի սկիզբը միացեալ խումբը պաշարուեցաւ թրքական 4000 հոգինոց զինուորական բանակէ մը, որ սպառազինուած էր համապատասխան պիտոյքներով։ Մեր քաջերը, հինգ խումբերու բաժնուելով, երեսունեւչորս ժամ անընդհատ ճակատամարտ մղելէ ետք, դիւցազնական գրոհով յաջողեցան ճեղքել պաշարման գօտին և անցնիլ։

Զինուորական և մարտական տարեգրութեանց մէջ հազուադէպ եղող յաղթանակի դափնեպսակն էր, որ խլած էին մեր անձնուրացները իրենց գերմարդկային քաջագործութեամբ։

Այս յաղթանակէն ետք խումբը ամրացաւ Թերմէ քաղաքի մօտիկ անտառներու մէջ։ Խմբապետական ժողովը որոշեց, որ Ջիլ Օհան և Գարախաչիկ (Իւնիյէի Փէօքլիւք գիւղէն) ութը ընկերներով անցնին Տրապիզոն։ Ջիլ Օհանի խումբը, Թերմէի ծովեզերքի մօտ յարձակելով պահակ զինուորներուն վրայ, կը սպաննէ զանոնք և առագաստանաւ մը գրաւելով կը հասնի Տրապիզոն։ Հոն՝ կացութիւնը կը պարզեն ռուսական զինուորական իշխանութեան։

ԹԵՄՐԷԻ ԳՐԱՒՈՒՄԸ

Երբ ռուսական զինուորական իշխանութիւնը լսեց Ջիլ Ցօվհաննէսի և իր ընկերներուն տեղեկութիւնը՝ խանդավառ ընդունելութիւն ըրաւ անոնց. թրքական ներքին գաւառներու մասին տրուած բացատրութիւնները գրի առնուեցան. ուզեցին օգնութեան փութալ Թերմէի մօտ ապաստանած երկու հարիւր հոգինոց զինեալ խումբին։ Որոշուեցաւ նաև, որ գիշերանց նաւատորմիղով ութը կարիճները նորէն փոխադրուին Թերմէի մօտ և ապա գաղտնի ցամաք հանուին պէտք եղած ռազմամթերքով։ Նոյն գիշեր իսկ ասոնք գործադրուեցան։

Ջիլ Ցօվհաննէս ուրախութեամբ հաղորդեց խումբին թէ՝ ռուսական նաւատորմիղը պիտի ռմբակոծէ Թերմէ քաղաքը Օգոստոս 15ի արևածագին, հետևաբար՝ խումբը պէտք է ամրանայ Թերմէի և Սև ծովու միջև։

Երկու հարիւր հայ ռազմիկներու ցնծութիւնն ու խանդավառութիւնը չափ չունէր։ Անոնցմէ քանի մը տաքարիւններ օդը զէնքեր պարպեցին՝ ի նշան ուրախութեան։

Որոշեալ օրը, ռուսական նաւատորմը իր որոտումներով կը թնդացնէր հայ դիւցազուններու վրայէն՝ Թերմէ քաղաքը։ Մեր լեռնականներէն շատերը նման թնդանօթի ձայն լսած չըլլալով՝ իրարու ըսին.

— Տղա՛ք, մենք այս գիւլլներու թօփերով աշխարհը կը գրաւենք։

Խմբապետները իրենց տեղը հասկցնելու համար՝ քանի մը ռումբ նետեցին և ռուս դրօշը՝ զոր Ջիլ Օհան բերած էր՝ պարզեցին բարձր։

Քաղաքը գրաւուեցաւ։ Մակոյկներով քարափ ելան յաղթանդամ պղընձադէմ խազախներ, որոնք հայ խումբի առաջնորդութեամբ մտան Թերմէ։ Քանի մը ժամուան ռմբակոծութիւնը մեծապէս վնասած էր քաղաքի բազմաթիւ շէնքերուն։ Փողոցները դատարկ էին, բնակչութեան մեծ մասը լեզապատառ լեռները փախած էր։

ԱՒԵՏԻՍ ԳԱԲԻԿԵԱՆ

Երբ ամէն ինչ վերջացած էր, մեր տղոց պետերը կանչուեցան ժողովի և յայտնուեցաւ թէ՝ ռուս բանակը գնահատելով իրենց ձեռնարկը, կը վարձատրէ զիրենք զինուորական ամսաթոշակի տարակներով։ Ջանացին համոզել նաև որ բոլորն ալ մնան Թուրքիոյ մէջ և խռովութիւն կատարելով ջլատեն թշնամի ուժերը։ Ջիլ Ցօվհաննէս 60 ընկերներով յանձն առաւ դըրուած ծանր պարտականութիւնը և չբաժնուեցաւ իր սիրական լեռներէն։ Երբ միւսները զրահանաւ կը փոխադրուէին՝ 27 տարու Օննիկ Քեչիչեան խեղդուեցաւ։

Ադամ Ջաւուշ կը հանդիպի Աւետիս Գաբիկեանին, որ իր նահատակ ընկերներու երեք զէնքերը կրցած էր ազատել։ Գաբիկեան կը միանայ խումբին, որ կը շարունակէ իր ճամբան։

Արթին աղա Տեմիրճեան Զաթի հերոսներու եզական դէմքերէն մէկն է։ Անոր վեհանձն ու շրջահայեաց խմբապետութեան շնորհիւ բազմաթիւ ճակատագրական պատերազմներու ընթացքին ջախջախիչ յաղթանակներ տարին հայ կարիճները։ Թուրքերը երբ անոր անունը կը լսէին սարսափ կը սողոսկէր անոնց երակներուն մէջ։ Բայց գիտէին անոր վրէժի բացարձակ արդարութիւնը։ Իրենցմէ մէկը չէր սպաննած անիկա որ նախապէս բազմաթիւ հայեր սպաննած չըլլար։

ԽՄԲԱՊԵՏ ԱՐԹԻՆ ԱՂԱ ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ՏԻԿԻՆԸ

Քառասունի մօտ այս հայ Աքիլլէսը վրէժի կայծակներու քով, սրտին մէջ ունէր զօրավոր հօր մը գուրգուրանքը։ Լեռներու քարքարուտ կենցաղը չէր ցամքեցուցած անոր գութն ու սէրը։ Ինչքա՜ն վիշտ ու արցունք կար մէջը՝ երբ գոյամարտի հերոսները համախմբած՝ կը խօսակցէր գալիք ու անցեալ օրերու դառնութեան վրայ։ Հին Առաքեալի մը տիպարն էր, հաւատացող՝ իր ժողովուրդին հայրենիքով մը փրկութեան։ Աւա՜ղ, այդ հողը որքա՜ն արիւն կը ծծէ... ան պատրաստ էր ցօղելու իրենը։

Սամուէլ Ինճէեան՝ նահատակ երիտասարդ մը։

Ամբողջ կորովն ու քաջութիւնը ի սպաս դրած՝ հայուն դատը իր բազուկով կորելու, համոզուած ուրիշ կերպի չգոյութեան։ Իր խումբի ամենավտանգաւոր րոպէներուն, երբ գերմարդկային ուժերով մահուան դիմադրել հազիւ հնարաւոր կ'ըլլար, ան կը գործէր այդ հրաշքը։ Ինքն էր կռիւներու պահուն յաղթանակի ոգին ու դիւցազնութեան շունչը։

Իր կեանքի գարնան կատարեալ ծաղկումին, զարհուրանքներու թոհուբոհէն գլուխը դուրս ցցած, այլեւս աչքին առջեւ սէր ու ծաղկի տեղ՝ կը տողանցէին մեռել ու մեռել և բոլորը՝ ծանօթ, սիրելի, պաշտելի դէմքեր։ Ի՞նչպէս ըմբռնէր այդ խողխողումները։ Մօր կաթին պէս ծուծը հասած՝ արդար ինքնապաշտպանութեան վրէժի զգացումը։

ՍԱՄՈՒԷԼ ՋԱՒՈՒՇ ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ ՋԱԹ

Օր մը ի վերջոյ Սամուէլ Ջաւուշ իր երկար մտմտուքներուն և խորհրդածութեանց վերջնական որոշումը յայտնեց Արթին Աղային։

— Խմբապե՛տ եղբայր, ես իմ քաջերուս հետ կ'ուզեմ վերադառնալ Ջաթի անտառուտ ու ամեհի բարձունքները։ Հոն թաղուած է մեր հոգիին կէսը և սիրելիներու մեծ մասը։ Ի՞նչ անիմաստ է մեր արշաւը դէպի անծանօթ հորիզոններ։ Տակաւին անպատիժ կը շրջին բիւրաւոր դահիճներ։ Մենք ո՞ւր կը փախչինք այս ահեղ պարտքէն։

Արթին Աղա յուզուած յարեց.

— Գացէ՛ք, սիրելի Սամուէլ. ես չեմ կրնար քու եղբայրներուդ վրէժին արգելք ըլլալ։ Մեր այս թափառումներու միակ նպատակն է արդէն մեր զոհուած քոյրերու և եղբայրներու վրէժը լուծել։ Սասուն չըլլար՝ թող Ջաթ ըլլայ։ Միայն թէ, սիրելիներս, իմ սա խօսքս ձեր սրտերուն մէջ պահեցէք, որ՝ միշտ համաձայնութիւն ունենաք իրարու հետ։ Շատ դժուար է յաջողութիւնը և կեանքերնիդ խնայեցէք։

Սամուէլի յաջորդ՝ փոխ խմբապետ Պոլթաճը Ռուբէն Թորոսեան յառաջանալով պատասխանեց.

— Արթին Աղա, մի՛ վշտանար, որ քեզի կը թողունք ու Ջաթ կը վերադառնանք։ Հոն դեռ կաթիլ կաթիլ եռ առնելիք արիւն ունինք։ Մեր սրտին անհամեմատ աւելի ազդու կը խօսին այն հայրենի աւերակները։

Ապա զատուեցան երկու խումբերը՝ սրտաճմլիկ հրաժեշտի ջերմ ողջագուրումներով։

Ո՞վ գիտէ ի՛նչ սահմանած էր բախտը անոնց իւրաքանչիւրին և թերեւս ցմահ գիրար չտեսնէին։ Անոնք որ գոյամարտի սարսափելի րոպէներուն շատ անգամ տեսան մահը դէմ դիմաց, 13 Ապրիլ 1917ի գարնանամուտի պայծառ առաւօտ մը, քալեցին հակառակ ճամբաներ՝ զօրեղնդուած միեւնոյն իտէալով։

ԱԴԱՄ ՋԱՒՈՒՇԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Յունական Այազ Լալան գիւղէն, ժողովի որոշումներու համաձայն, Ադամ Ջաւուշ քանի մը տղոց հետ պիտի մեկնէր Ծէյվար անուն Լազերու գիւղը, 300 պանքանօթ և 12 դեղին ոսկի առած՝ զէնքի գնում կատարելու համար։ Ռուսիայէն, Թերմէէն և Պաֆրայէն ստացուած զէնքերը ճափոնական էին և այդ պատճառով փամփուշտ ճարելը դրեթէ անհնար կ'ըլլար։ Լազերը խոստացած էին թրքական Մուասսէր զէնքեր, որոնց փամփուշտները կարելի էր դիւրաւ գտնել Թուրքիոյ ամէն կողմերը։

Ծէյվար՝ Չարշամպայէն կէս ժամ հեռաւորութիւն ունի։ Ադամ Ջաւուշ եօթ տղոցմով այդ վայրը հասաւ 1917 Մարտ 3ին, կէսօրէ ետք ժամը 2ին։ Զէնքերը չէին համապատասխաներ եղած խոստումներուն, բոլորն ալ խախուտ և անգործածելի ըլլալով։ Խմբապետն ու տղաքը ծառերուն տակ նստած՝ լազերուն հետ կը վիճաբանէին, երբ հեռուէն նշմարեցին երեսունի մօտ ձիաւորներու դէպի իրենց կողմը ուղղուիլը։

Ադամ Ջաւուշ՝ վախնալով որ եկողները մի գուցէ թշնամի ըլլան, հրամայեց տղոց կռուելու դիրք բռնել։ Մօտակայ անտառը քաշուելով՝ պատրաստ կեցան որեւէ յարձակումի պատասխանելու։

Ձիաւորներէն մէկը, պոռաց երբ մօտեցան անտառին։

— Ես Պալախորցի Ահմէտն եմ, քովիններս ալ Եոնուզի Ալին և ընկերներս. Ադամ Ջաւուշ մեր վրայ զէնք մի՛ բանար։

Ադամ Ջաւուշ ճանչցաւ զանոնք, անտառէն ելան և գիւղ եկան միատեղ խօսակցելով։

Աւազակապետը մերոնք ճաշի հրաւիրեց և միաժամանակ գիւղացիներուն պատուիրեց պատրաստութիւններ տեսնել։

Գիւղապետի տան առջեւ յարկը կը բաղկանար միջանցքի ծառայող բացութենէ մը, զոմէ մը և յարդանոցէն. կիսաբոլոր սանդուխներով կը բարձրացուէր երկրորդ յարկը, ուր կային երկու սենեակներ իրարու մէջ բացուած դռներով։

ՆԱԶԱՐ ԳԱԲԻԿԵԱՆ

Տանտէրը, քանի մը ծանօթներ, Պալախորցի Ահմէտ, տասն աւազակներ և Ադամ Ջաւուշ ճաշի նստան ներսի սենեակը։ Հոնկէ կ'երեւէր սանդուխի վրայի սենեակը ճաշողները, Նազար Գաբիկեան, Միսաք Գասպարեան և եօթը աւազակ։ Մեր միւս չորս տղաքը, Ադամ Ջաւուշի հօրեղբօրորդին Միսաք Սեփանեան, Արմենակ Տեմիրճեան, Սանասար Պօյաճեան և Վարդիվառ Սեփանեան հիւրասիրուած էին ուրիշ սենեակ մը։

Ամէն ոք զէնքը գրկած կը ճաշէր։ Ահմէտ միայն ոտքի վրայ կեցած զբաղած էր իր զէնքը մաքրելով, կերակրեղէնի համար հրամաններ արձակելով և բարձրաձայն կատակելով։

Հայերը կը նախազգային զարհուրելի տրամը. բայց պէտք էր անտարբեր մնալ ձեւացնելով՝ կերուխումի տալ ինքզինք, աւազակ մարդոց հետ կողք կողքի բազմած։ Իսկ թէ ի՞նչու ճաշի հրաւէրը մերժելով, որեւէ պատրուակի տակ, չէին հեռացած, այդ մասին ալ պարագաները ամէն ուրիշ շարժում անխոհեմութիւն և անկարելի դարձուցած էին բոլորովին։

Յանկարծ աշխարհի վատագոյն մարդ հրէշը՝ Ահմէտ, մաքրուած զէնքը ուղղեց դիմացի ընկերոջ լայն կուրծքին։ Մահացու հարուածէն ամէն ձայն դադրեցաւ, լամբարները մարեցան եւ սիրտ ծակող վերջին ճիչ մը թռաւ դիւցազն խմբապետ Ադամի շրթունքէն։

— Ա՜խ, մայրիկ կը մեռնիմ, օգնութիւն...։

Մթութեան մէջ զէնքի պայթիւնին հետ Միսաքի եւ Նազարի գլխուն չոքեցան դաւակիցները եւ անոնց զէնքերը յափշտակելով՝ կ'ուզէին խեղդամահ սպաննել։ Նազար թափ տուաւ, օձիքներէն բռնող թուրքերուն բռունցքի հուժկու հարուածներ իջեցուց եւ անաղմուկ վար սպրդեցաւ։ Ամէն ինչ լաւ պատրաստած էին թուրքերը։ Դուրսի դուռը ամրապէս փակուած էր։ Մթութեան մէջ շուարած, առանց զէնքի ու դաշոյնի, Նազար իր ճակատագրի անօրինութեան կը սպասէր։ Ահա այդ պահուն՝ ծանր քարի մը անկումը կրկնապատկեց իր սարսափը։ Արիւնը դադրեցաւ շրջելէ եւ մազերը փուշ փուշ եղան, երբ շօշափելով հասկցաւ թէ սանդուխներէն վար նետուածը իր բարեկամի անգլուխ դիակն էր...։

Փրփրած գետերու պէս աւազակապետն ու իր արբանեակները կը պոռային անդադար·

— Լո՛յսը, լո՛յսը վառեցէք, կեաւուրներէն մէկը մէջտեղ չկայ։

Մարդ մը գահավիժաբար վար սուրաց, դուռը բացաւ եւ փողոցի ծայրէն հրացան մը պարպեց։ Նազար հազիւ կը հաւատար ականջներուն, որոնք դրան բացուիլը կ'աւետէին իրեն։ Զէնքի ձայնը նշան կու տար Խօլաերէ անուն մօտակայ գիւղը գտնուող 400 զինուորներուն ծրագրի յաջողութիւնը։ Իրարու խօսք տուած էին, որ երբ Ադամ Ջաւուշի գլուխը առնեն՝ միանալով Գալախօր երթան Արթին Աղայի բնակավայրը եւ զայն եւս գլխատեն։

Նազար հակառակ կողմէն դուրս պրծաւ աղէտալի աւազականոցէն։

Ի՞նչպէս իմաց տար ընկերներուն անպատմելի եղեռնը, ո՞ր խրճիթին մէջն էին անոնք, ո՞ղջ էին, ոչ մէկ տեղեկութիւն չունէր. անզէն, ճանկռտուքներով դէմքը, թեւերն ու ուսերը վիրաւորուած, արիւնոտած, պատառոտուած լաթերով, աւազակներու ճիրաններէն հազիւ ազատուած՝ խելակորոյս վիճակ մը ունէր։

Նազար՝ անօթեկած՝ եղնիկի արագութեամբ, խաւարապատ երկինքի տակ, լուռ դաշտ ու ձորերու մէջէն կը վազէր անդադար, շնչահեղձ ու քրտնաթոր։ Եթէ ձիաւոր մը վրան հասնէր՝ ոչ թէ ինք, այլ Արթին Աղայի ամբողջ խումբը, որեւէ պատրաստութիւն չունենալով, պիտի նահատակուէր դժոխային գիշերուան քնթացքին։ Երեք ժամուան ճամբան գրեթէ մէկ ժամէն կտրելով անիկա հասցուց դոյժն ու ջարդուբուրդ էութիւնը՝ Արթին աղայի խումբի տղոց մօտ։

ԱՐՄԵՆԱԿ ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ

Ադամ Ջաւուշի քրոջ որդին, որուն հայրը չաթցի անբասիր Թորոս Քեհեա, խժդժօրէն նահատակուած է Դըզըլեօվայի մէջ, իր երկու եղբայրներուն հետ (Յովհաննէս եւ Թադէոս) չարահռչակ Քասըմի կողմէ։

ՍԱՄՈՒԷԼԻ ԽՈՒՄԲԸ ԿԸ ԹՈՒՆԱՒՈՐՈՒԻ

1917 Օգոստոսի վերջն էր։ Հայդուկները հասած էին Ինէօի գիւղը։ Ճամբան կը հանդիպին ծանօթ թուրքի մը։ Սամուէլի խումբէն Գալթաճին (Ռուբէն Թորոսեան) եւ Խաչիկ Գըչըքըրըքեան անոր միջոցով լուր կը ղրկեն գիւղը եւ պարկ մը ալիւր կ'ուզեն Ռէիսէն եւ Հօճայէն։ Շատ անգամներ ուզած եւ առած էին։ Վախերնէն՝ երկուքն ալ չէին համարձակեր մերժել հայդուկները։

ԽԱՉԻԿ ԳԸՉԸՔԸՐԸՔԵԱՆ

Գիւղին մէջ կը գտնուէր թուրք հրամանատարը իր զինուորներով։ Ան երբ կը լսէ լուրը, ալիւրին մէջ թոյն կը խառնէ եւ պարկը կը ղրկէ։

Հայդուկները կը թունաւորուին, բայց Սամուէլի կինը՝ Կիւլինար (որ տղի հագուստներ հագած միշտ իր ամուսինին կողքին կը կռուէր թշնամիներուն դէմ), հնարը կը գտնէ յոյն գիւղերէն մածուն բերելու եւ կ'ազատէ արկածահարները։

Մինչ այդ թուրք հրամանատարը դիրքէ դիրք բարձրանալով՝ կը հասնի թունաւորեալներուն։

Զարմանքով կը տեսնէ անոնց կայտառ ընդդիմութիւնը եւ քանի մը զոհեր տալէ ետք՝ կը վերադառնայ գիւղ։ Այդ օրը խումբը կ'երգէ «Մենք անկեղծ զինուոր ենք» երգը։

ԱՌԱՔԵԼ ԳՈՒԼԱՔՍԸԶԵԱՆ

Սամուէլի խումբը յունաբնակ Լտիի կոչուած գիւղէն անցնելու ատեն կը հանդիպի չաթցի Զատկի Պէնլեանին, որ կը յայտնէ թէ այս գիւղի մէջ կ'ապրին ուրիշ ընկերներ ալ, ինչպէս՝ Առաքել, Սեդրակ եւ Մելքոն Գուլաքսըզեանները, Ադամ եւ Անադըրզեանները, Միսակ Հալէչեանը եւ Սարգիս Թորոսեանը։

Անոնք՝ 50 հոգիով Սամուէլի խումբէն զատուելով՝ վերադարձած էին դէպի Ադատղ, Գուլաքսըզեաններու առաջնորդութեամբ։ Բայց կը բռնուին թուրքերու կողմէ, կը կոտորուին, իրենցմէ միայն 7 հոգի կ'ապաստանին այս գիւղը։

Եօթն ալ նոյն օրը լեռնէն վար իջնելով կու գան ողջագուրուիլ Սամուէլին հետ։ Այդ գիւղէն կը գնեն 4000 փամփուշտ։ Թուրքերը լուր կ'առնեն թէ՝ Առաքել Գուլաքսըզեանի խումբը գիշերանց կը հասնի Զարուխլու գիւղը, որ անմիջապէս կը պաշարուի 400 կանոնաւոր եւ անկանոն թուրք զինուորներու կողմէ, էքրեմ պէյի ղեկավարու-

ԱՌԱՔԵԼ ԳՈՒԼԱՔՍԸԶԵԱՆ

թեամբ։ Երկու կողմէն կը ճարճատեն հրացանները։ Վագրի պէս կը կռուէր Կիւլինար՝ իր ամուսինին կողքին, որուն մէկ գնդակէն վիրաւորուած վար կ'իյնայ Թուրք հրամանատարը։ Թուրքերը հազիւ կրնան իրենց ղեկավարը առնել ու փախչիլ։

Այսպէս կը թափառին երեք ամիս եւս։

23 ՄԱՀԱՊԱՐՏՆԵՐ

Խումբը Պուլկար-Մատէնի այգիներուն մօտ կը հանդիպի պահականոցի մը, ուր 23 ոստիկաններ կային։ Իրենք զիրենք Թուրք փախստականներ ձեւացնելով կը հիւրասիրուին զինուորներու մօտ։ Իրիկուան ընթրիքէն ետք, պաշ-չաւուշը կը սկսի պատմել իր արկածախնդիր կեանքէն դրուագներ, թէ որքա՜ն կեաւուրներ սպաննած են եւ որքան հարստութիւն դիզած են։

Ի՜նչ խօսք, որ Սամուէլի խումբը սաստիկ գրգռուած՝ չորս կողմէն կը պաշարեն բարեկամները եւ բոլորն ալ կապկպելով ձորը կը տանին եւ կը սպաննեն։

Մեծ դերակատարներէն մէկն էր Առաքել Գուլաքսըզեան։

ԼՐԲԱԽՕՍԻՆ ՊԱՏԻԺԸ

1918ին իրենց կեդրոն՝ Ջեթին Տերէին մէջ չէին կրնար ապրիլ։ Տաւրոսի հարաւէն հիւսիս, հայ խումբերը կը քալէին դէպի Ագատղ, օրը 15 ժամ, մարդահասակ ձիւնին վրայ հետքերնին յատակ կը գծուէր ու կ'երկարէր։

500 Թուրք հեծեալները անապատի ուրականին պէս կը հասնէին ետեւէն։ Թշնամին պէտք ունէր գիշերային հանգիստի, իսկ հայ հայդուկը կ'օգտուէր այդ պահերէն՝ անտեսելով իր մարմնի տկարանալու պարագան։

Ճամբան կը հանդիպին փախստական Թուրքի մը, որ իրենց կ'ընկերանայ քանի մը օր եւ սակայն շուտով կը յայտնուի իր գազանային բնազդը, որ կը յագեցնէր պատմելով դրուագները իր վայրագութեան՝ «կեաւուրներու» հանդէպ կատարուած։ Թուրքը չէր գիտեր թէ խումբը հայ հայդուկներ են։ Օր մըն ալ կը նկարագրէ՝ թէ ի՛նչպէս կը վայելէր Քէլլերի Քեհեային աղջիկը։

Հազիւ թէ խօսքը կ'աւարտէ՝ Մանուկ Քեհեայի եղբօրորդին՝ Ալեքսան Մանուկեան՝ աքացի մը կ'իջեցնէ լրբախօսին երեսին, որ գետին կը տապալի անշնչացած։

ՋԻՒՆԻ ՄԷՋ ԾՆՈՒՆԴ ԵՒ ՄԱՀ

Մինչ Թուրքը կը մեռնէր, անդին, Կիւլինար կը ծնէր տղու զաւակ մը։ Սամուէլ լուռ էր, բայց գոհունակ։ 40 կարիճներու վրայ կուգար աւելնալու իր գահաժառանգը։

Անհաւատալի տոկունութիւն։ Մէկ ժամ ետք Կիւլինար արդէն ոտքի էր՝ զինավառ եւ լազի պաշլըղը գլխին, գիրկն առած բարդէ ֆանիլիայով փաթթած մանկիկը, որ կու լար։

Յանկարծ կը լսուին հրազէնի ճարճատիւններ։ Թշնամին կրնկակոխ

կը մօտենար։ Հայդուկները յանձն կ'առնեն իրենց հետ տանիլ դառն օրերու քաղցր պտուղը։ Բայց ընթացող ճամբան կը պահանջէր մագլցում՝ ճիրաններու եւ եղունգներու օգնութեամբ. ինչպէ՞ս եւ ինչո՞վ կրել մանկիկը...։

Տեղւոյն այծարածը գիւղին զինեալ ոյժերով խրճիթը կը պաշարէր գիշերանց։ Առտու կանուխ՝ «Ալլահ, Ալլահ» պոռալով զէնքերու տարափով կը սեղմէին խրճիթը։ Հայդուկներու մէկ համազարկը գետին կը տապալէր քանի մը Թուրքեր, մնացեալները շունչերնին կ'առնեն իրենց գոցուած տան դըռներուն ետին։

ԻՆՉՊԷ՞Ս ԿԸ ԹԱՂԵՆ ՄԱՆԿԻԿԸ

Թշնամին կը մօտենայ դարձեալ։ Սամուէլ՝ խումբին առաջը, այլայլած, փոքրիկը գրկող հայդուկին դառնալով կը խնդրէ, որ դեռ մայրը չհասած ...անհետացնէ երեխան։ Տղաքը կ'ըմբոստանան այս զարհուրելի որոշումին դէմ։ Ու կ'առաջարկեն Յարաչար յոյն գիւղը տանելով յոյնի մը խնամքին յանձնել զայն։

— Ամէն մարդ իր հոգն ու բեռն ունի, կ'ըսէ խմբապետը, կեանք մըն ալ չշալկենք մերինները վտանգի ենթարկելու գնով... խօսքս մտիկ ըրէք ... հիմա կը հասնի մայրը...։

Ու նկատի ունենալով դէմքերու քարացումը՝ հայրը ջղաձիգ շարժումով կը պոռայ.

— Ա՞յս է ձեր ընկերութիւնը. կ'ուզէք որ որդեսպա՞ն դառնամ...։

Միհրան Գըչըքըրըքեան՝ վերջ տալու համար ողբերգութեան, երեխան փոսի մը մէջ դնելով վրան ձիւնակոյտով կը ծածկէ։

Վերջապէս կը հասնի նորածինին մայրը։ Բոլորին վրայ աչք պտըտցնելով՝ երեխային բացակայութենէն կը գուշակէ պատահած ողբերգութիւնը։ Առանց արտասունք մը արտայայտելու, լուռ, երեսը վերարկուին քղանցքներուն մէջ կը ծածկէ...։

ՄԻՀՐԱՆ ԳԸՉԸՔԸՐԸՔԵԱՆ

«ԱՒՇԱՐ ՔԷՕՅԻ» ԿՌԻՒԸ

Թուրք հետապնդիչ զօրքը հայդուկները կը գտնէ Աւշար Քէօյի մէջ եւ իսկոյն կը պաշարէ զայն՝ հետն ունենալով շրջանի բաշըբոզուքները։ Քառասուն քաջերու համազարկը արդէն հնձած էր կարեւոր թիւով զոհեր, որոնց ձիերու քառատրոփ եւ խելայեղ վազքը տեսարանին սարսուռը կը կրկնապատկէր։

Կռիւը կը տեւէ 15 ժամ։ Թշնամին կը նահանջէր եւ կը բանար հայդուկներու ճամբան։

Իրենց միացած Ջորեպան Սարգիս Քեռիին զէն ու զարդը պակաս էր, միայն այդքան աւարով քաջերը կը շարունակեն իրենց ճամբան՝ առաջապահ ունենալով Պետրոս Պօյաճեանը եւ Առաքել Գուլաքսըզեանը։

Զորեպան Սարգիս այդ ճամբաներուն լաւ ծանօթ ըլլալով՝ կը ձգէ Աւշարքէօյը և կը դառնայ հայդուկներու առաջնորդը։

Պէշքարտաշ յոյն գիւղին մէջ գտնուող 24 Թուրք պահակները գերի կը բռնուին Ճիպրայէլի (Սեդրակ Թորոսեան) և Պալթաճիի ճարպիկ ռազմավարութեան շնորհիւ։

Թուրք հրամանատարը իւրաքանչիւր գերիի փոխարէն 20ական փամփուշտ նուէր տալով փառք կու տան Ալլահին, որ այս կերպ կ'ազատեն իրենց գերիները։

ԹՈՒՐՔԵՐԸ ԻՆՉՈ՞Ւ ԽՐԱԽՃԱՆՔԻ ՄԷՋ ԷԻՆ

Հայ հայդուկները կը շարունակեն իրենց տաժանելի ճամբան դէպի Ագտաղ։ Երբ կը հասնին Թոմարզայի մօտերը՝ լսելի կը դառնան Թուրքերու խրախճանքի ձայները։ Հովիւներու միջոցով ստացուած լուրերէն կը հասկցուէր պատճառը։

Այդ շրջանները ապաստանած Էրզրումցի Թուրք գաղթականները լսած էին ռուսական ճակատի պարպումը՝ «դէպի տուն» դարձող ռուս զօրքերու կողմէ և հրահանգ ստացած էին վերադառնալ իրենց տեղերը։

Հայու չար բախտը դարձած էր բարի, Թուրքերուն համար։ Ռուսերու բարի բախտը՝ դարձած էր չար հայերու համար։ Հայդուկները հազիւ կ'ապաստանէին քարայրի մը մէջ։

ՔԱՐԱՅՐԻ ՊԱՇԱՐՈՒՄԸ

Քարայրին չորս բոլորտիքը լեցուած էին տեղական Թուրքերը և կը պահանջէին հայդուկներուն անձնատուութիւնը։

Արձակուող տեղատարափ գնդակներէն ջախջախուած էր Սեդրակ Գուլաքսըզեանի աջ բազուկը։

Հաճի Յակոբ Մկրեան և Ուրֆան Աէօպէթեան սողալով քարայրէն դուրս կ'ելլեն և դիրքեր մտնելով կը սկսին գնդակահարել ամբոխը։

Թուրքերու դիակները գետին փռուած պահուն՝ միւսները կը փախչին։ Այս անգամ Մելքոն Գուլաքսըզեանի ձախ ստինքի վրայէն կենակը ծակուած էր։ Այդ օրուան հերոսները Յակոբն ու Ուրֆանը մնացած էին, երկու Գուլաքսըզեաններու բազուկներու անգործածութենէն։

Վերջապէս լոյսը կը ծագէր և տղաքը թախծութեամբ կը դիտէին արեւուն կենսափիւռ դունդը իրենց բերրի արտերուն և հայրենի երդիկներուն վրայ, որուն մերձենալը, աւա՜ղ, երեւակայել միայն կրնային։

ԱԼԻՍ ԽՈՒՄԲԸ 1917Ի ՁՄՐԱՆ

Էմիր փաշան Կովկասէն գաղթած չէրքէզ մըն էր, որ կը վերաբնակէր Սեբաստիա և Թրքական դպրոցները կարդալով տեղեակ էր ազգերու պատմութեան։ Ան ցարական հալածանքներէն ազատագրուելով իր մէջ կուտակած էր ատելութիւն մը ամէն կարգի բռնակալութեան դէմ։ Չէր սիրեր նաև Թրքական բռնակալութիւնը և իրաւացի կը գտնէր հայկական ըմբոստացումները։

Տարագրութեան օրերուն՝ ան իր դռները լայն կը բանայ հայ տարագիրներու առջև, կ'օգնէ նոյնիսկ հայդուկային շարժումներուն՝ բարոյապէս և նիւթապէս։ Իր բարեկամներէն Մուրատ պէյին յանձնած էր Կիւլպենկ Ջաւուշի պաշտպանութիւնը։ Անոր խնամքին տակն էին նաև Չէփնեցի Միքայէլ և Ալիսի խումբէն շատերը։

Որոշ դադարէ ետք, դարձեալ գլուխ կը բարձրացնէր իթթիհատական հայաջինջ հալածանքը 1917ին։ Թաթուլ, Սարգիս Մարգարեան և Չէփնեցի Միքայէլ՝ ձգելով Էմիր փաշային ապաստանարանը, կը բարձրանան լեռը՝ Ալիս խումբին մօտ, որոնք 35 լաւ կազմակերպուած տղաքներէ կը բաղկանային։

ԴԷՊԻ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Ալիսի խումբը գիշեր ու ցերեկ իրար խառնելով կը յառաջանար դէպի ռուսական սահմանը։ Անոնց բայց առաջնորդը՝ Թուրք վարձկան մը, հեռուէն ցոյց կու տայ մրջիւնի պէս տարածուած բանակը և կը յայտնէ թէ՝ ռուսական է։

Տենտէլցի 15 տարեկան պատանի մը՝ Աւետիս Խաչատուրեան անունով, ճերմակ լաթի վրայ մեծ նշան մը կը գծէ և կ'առաջանայ դէպի «ռուսական բանակը»։ Թուրքերը կը տեսնեն։ Ճարպիկ խաղերով՝ պատանին հազիւ կրնայ ազատիլ և հասնիլ իր խումբին։

ՄԻՔԱՅԷԼ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Չեփնեցի, Անդրանիկի զօրասիւնին մէջ խմբապետ

Սեդրակ, Միքայէլ, Տօնիկ Աօլանեան և Գարակէօլցի Սարգիսը կրակներու տակ կը փրցնեն Թրքական փշաթելերը և կ'անցնին ռուսական սահմանը։

Ռուսական բանակի Թաթար հրամանատարը կապկպելով հայդուկները կը ղրկէ Տրապիզոնի ռուս հրամանատարութեան։

Լուրը կը հասնի առիւծասիրտ Հաճի Պէկ Փափազեանին, որ վաղուց Տրապիզոն կը գտնուէր, կը շտապէ տեսնելու զինակից եղբայրները։ Միքայէլ ծանր հիւանդ ըլլալով կը փոխադրուի հիւանդանոց, միւսները կը ղըրկուին Թուրք գերիներու հաւաքատեղին՝ ճնշիչ տպաւորութեան տակ։

Վերջապէս Զօր. Անդրանիկի միջնորդութեամբ տղաքը կ'ազատուին և կը մտնեն Հնչակեան Սարգիս Արմաղանեանի խումբին մէջ, որ կը հաշուէր 250 հոգի։

Սամսոնի գծով Անդրանիկի բանակին մէջ կը մտնեն նաև Ագտաղի հերոսներէն Հաճի Պէկին եղբայրը՝ Արիս, պուրունդըշլըցի Ջամիթօս, Բարսեղ, Ջանիէլ, Բենիամին Եփրեմեան և ուրիշներ բացի Չէփնեցի Միքայէլէն։

Ագտաղէն մինչեւ Մասիսի ստորոտները մեր հայդուկները կը քալեն անվեհեր սրտով և ամրակուռ ոյժերով։ Մայր հողը կը համբուրեն հնչակեան ուխտաւորի անկուն հաւատքով և կը թափեն դարձեալ նոր արիւններ, դառնալով ողջակէզներ մողոք աստծոյն, որպէսզի իրագործուի նախնիքներու երազը՝ ազատ անկախ Մայր Հայաստանը։ Այդ նոր ողջակէզներու մէջն էին չեփնեցի Տետէ, գարակէօլցի Սարգիս, տենտեկցի Տիգրան և ուրիշներ։ Տօնիկ Ասլանեան կը դառնայ խմբապետ։

ՏՕՆԻԿ ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Տենեցի, Անդրանիկի խումբին մէջ խմբապետ

ԴԱՌՆԱՆՔ ԱՅԺՄ ՍԱՄՈՒԷԼԻ ԽՈՒՄԲԻՆ

Կէօչեոլի վրայ Թուրքերու պարտութիւնը աւելի կատղեցուցած էր զիրենք, որով՝ աւելցած ոյժերով կը հետապնդէին Սամուէլի խումբը։

Ալիսի տղոց վեց հոգիները՝ Միսաք Թօսունեան, Յակոբ և Յարութիւն Գասպարեան, Ղազարոս Աբգարեան՝ պուրհանցիներ, Հայրապետ Խատիկեան Տենտէլէն և գարակէօլցի Ոսկան տարբեր ուղղութեամբ երթալով կորսուած էին։ Յաջորդ օրը Սամուէլի խումբը շրջած պահուն՝ յանկարծ կը հանդիպի զէնքերու որոտման, որ ուղղուած էին խրճիթի մը վրայ։

Թուրքերը՝ խրճիթին տանիքը ելած, կը պարտադրէին ներսիններուն անձնատուր ըլլալ։ Կը լսուի ձայն մը, որ կը պոռար. «Ահա կեաւուր մըն ալ զարկի»։

Թուրքին այս խօսքին վրայ Սամուէլի խումբը առանց ձայնի կը յառաջանայ և կը պաշարէ թուրքը և յանկարծակիի բերելով ցան ու ցրիւ կ'ընէ զանոնք։ Թուրքերը հոն կը ձգեն հարիւրէ աւելի դիակներ և յիսունի չափ ձիերու սատակներ։

Սամուէլի խումբը կ'իջնէ խրճիթ և ի՛նչ տեսնէ. ողջերը արտասուաթաւ ուրախութեամբ կը յայտնեն թէ՝ հայեր են։

— Մենք ալ հայեր ենք, չաթցի, Սամուէլի խումբ,— պատասխանեցին,— Տիրան, Ռուբէն, Խաչիկ, Յակոբ Տետէ...։

Յակոբ և Յարութիւն դուրսի տղոց ձեռքէն բռնելով ներս կը մտնեն։ Վեց մեռեալ և երկու մահամերձ վիրաւոր։ Հոգեւարքի տանջանքներով գալարուող երիտասարդները «մա՜հ» կ'աղերսէին զինակից ընկերներէն։

Միսաք Թօսունեան կէս մէջքով խրճիթէն դուրս փռուած՝ եօթ վէրքերով հոգին վաղուց արդէն աւանդած էր։ Մուշեղ զայն տեսնելով՝ արիւն արցունքի մէջ վրան ինկաւ պոռալով. «Ա՜հ, մօրեղբայր, այսպէ՞ս պիտի ըլլար մեր վերջին հանդիպումը»։

Վիրաւոր Ոսկիան անդիէն կ'աղաղակէր յուսահատ. «Եղբայրնե՛ր, մեզի այսպէս մի ձգէք, վե՛րջ տուէք չարչարանքիս. լա՛ւ է ձեր ձեռքով նահատակուիլ, քան թէ թշնամիներու ձեռքն իյնալ»։ Սամուէլի տղաքը ընկճուած իրարու կը նային. ձգել, երթա՞լ՝ անկարելի էր. չէ՞ որ հայդուկային օրէնք էր՝ ողջերը չձգել թուրքին ձեռքը...։

Եաղուպ՝ վիրաւորներուն մօտ երթալով ատրճանակը անոնց ձեռքը կը դնէ և կ'ըսէ. «Եղբայրնե՛ր, մեր բազուկները կը թուլնան, դո՛ւք քաշեցէք ըլթակը...»։ Եւ... այդպէս ալ կ'ըլլայ։

Թուրքերու դիակներուն մէջ կը գտնուէր խնուսցի Պաչօն, որ մատնիչի դերով անոնց կողմը անցած էր։ Տեսան նաև արիւնկզակ Օսման Չաւուշի սատակը։

* * *

1919ին Սամուէլի խումբը 40 կարիճներով կ'անցի Շար, Հաճըն, Ատանա և կը մասնակցի Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան։ Ան կը գործէ ակնյայտնի քաջագործութիւններ և միեւնոյն ատեն ականատես կ'ըլլայ «քրիստոնեայ» արեւմտեան պետութիւններու խոստմնադրժութեան։

400 ՀԱՅԴՈՒԿՆԵՐ ՌՈՒՍԻԱ Կ'ԱՆՑՆԻՆ

Ագտաղի պայքարող խմբապետները օգտուելով ռուսական բանակի մօտիկութենէն՝ որոշեցին հոն անցնիլ։

Իրենց բարեկամ տրապիզոնցի լազ Թիֆոնը խմբապետներու քով կանչուեցաւ և իրեն առաջարկուեցաւ իր տրամադրութեան տակ գտնուող 15 առագաստ նաւերով 400 հայդուկները փոխադրել ռուսական սահմանը։

Մեկնումի վայր որոշուեցաւ Տեվրէնտի ծովափունքը, որ սահմանէն երեք քլմ. հեռու էր։ Թիֆոն՝ առած դրամներով կաշառեց նաև թուրք պաշտօնեաները, որոնք ուրախ եղան որ ֆետայիները կը հեռանան իրենց սահմաններէն։

Առաջին առագաստանաւին մէջ կային նաև Ադամ Չաւուշի կինը, Արթին Աղայի հօրեղբօր աղջիկը՝ Գիւլգըզ, Սեդրակ Գասպարեանի քոյրը՝ Մարթան, վերջապէս 400 անձ ռուսական հող կ'անցնին։

Հնչակեան և այլ կուսակցական ներկայացուցիչները անմիջապէս օգնութեան կը հասնին. փէօհրենկցի Հաճի Պէկ Փափազեան, չաթցի Արթին Ադա Տեմիրճեան՝ իրենց խումբով՝ օրուան մամուլին շահեկան նիւթեր կը մատակարարեն։

ՀԱՄԲԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԵԱՆ ԵՒ ՌՈՒԲԷՆ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

Փոքրիկն Բենիամին, Համբար Վարդապետեան և Ռուբէն Պօյաճեան երբ իմացան Արթին Աղայի և Հաճի Պէկի Պէյազուէրէ գտնուիլը՝ իրենք ալ նաւ վարձելով հոն հասան։

ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԴԷՊԻ ԵՐԿԻՐ

Զինադադարի օրեր էին, Թուրքիան պարտուած էր և հայերը լաւատես էին։

Իրե՛նց ազատագրումէն 8 ամիս առաջ, Ագտաղի քաջերը կ'որոշեն իրենց օճախները վերադառնալ և խաղաղ կեանք անցնել, շատերը դեռ հողկտորներ ունէին հոն, կ'ուզէին հասնիլ անոնց օգնութեան, չէ՞ որ Թուրքը նոյն վայրագ բնազդի տէրն էր։

Արթին աղան երբ Ռիզա հասաւ և նկատեց միւթեսարըֆին չկամութիւնը և կարծելով թէ արդէն հաշտութիւն կնքուած է ամէն կողմ, զէնքերը կը յանձնէ Ռիզայի միւթեսարըֆին և կ'անցնի Չարշամպա։

Հաճի Պէկ ևս կը վերադառնայ և Չաթը Պուրունի յոյն գիւղը կ'իջնէ, ուր խանդավառօրէն ընդունելութիւն կը գտնէ։

Երկու խմբապետները իրարու կը միանան 1918 Յունիսին։

Շրջանի ժողովուրդը՝ շատ սիրով կը վերաբերուի հայդուկներուն հետ։ Նոյնիսկ ամերիկացիներ կ'այցելեն հայդուկներուն և նկարները կ'առնեն, 3500 ոսկի կը նուիրեն, պարէն կը բաշխեն և կ'առաջարկեն Ամերիկա տանիլ, բայց չեն կըրնար համոզել զանոնք։

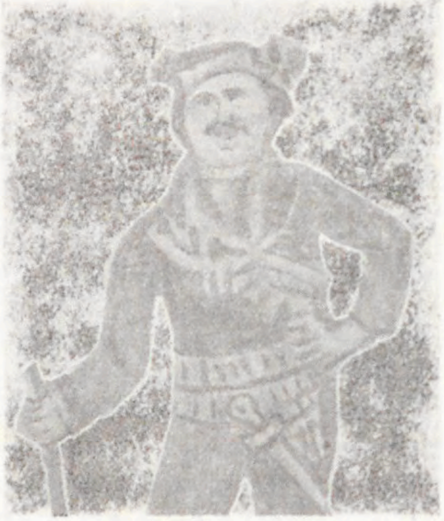

ՄԻՔԱՅԷԼ ՃԱՆԻԿԵԱՆ
Արթին Աղայի խումբէն

ՄԻՆԱՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ԸՆՏԱՆԻՔԸ
Արթին աղայի խումբէն

ԹՈՒՐՔԵՐՈՒ ԱՆՀԱՃՏ ԸՆԹԱՑՔԸ

Սամսոնի և Չարշամպայի Թուրք իշխանութիւնները ատելութեամբ կը վերաբերուէին Թուրքիոյ հողին վրայ կրկին հաստատուող հայդուկներու հանդէպ։ Նոր ուժեր կը ղրկեն անոնց դէմ, բայց կը պարտուին։

Նոյեմբերին տեղի կ'ունենայ ուժեղ ընդհարում մը՝ գնդացիրներով և թնդանօթներով, սակայն Թուրքերը 100 զոհեր ձգելով կը նահանջեն։

1920 Փետրուարին ձիւնը կը ծածկէ լեռ ու ձոր։ Եօզղատի Նազըմ և Էսատ պէյերը կ'ապստամբին քեմալիզմին դէմ, բայց պարտուելով՝ կ'ապաստանին հայ հայդուկներու մօտ։ Արթին աղայի խումբին կը միանան Իւնիացի Սերոբ և Աբրահամ հայդուկները։

Տօնիկ Հաճի Մկրեանի խումբը ընտանիքներու պահպանման կը նուիրուի՝ զանոնք տեղաւորելով ամուր տեղեր։

Թուրք հրամանատար Համիտ պէյ կը պաշարէ հայդուկներու խումբը։ Անեղ կռիւի մէջ Նշան Թորոսեան միայն կրնայ ազատիլ։ Ազատ Չաւուշին երկու եղբօրորդիները կը նահատակուին նոյն կռուին մէջ։

Արթին Աղայի և Հաճի Պէկի խումբին մնացորդները երկար ատեն կը շարունակեն դիմադրել լեռներու վրայ և անընդհատ փճացնել ձեռքն ինկած Թուրքերը։ Հայրապետ Գուլաքսըզեան մինչև վերջին օրերը կը մնայ կանգուն և պայքարող դիրքի վըրայ։

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
Զար մեկնող խումբին հետ կ'երթայ եւ կ'ազատէ իր զաւակները:

Վերջապէս, քեմալական ուժերը 1921ին կը դադրեցնեն հայ հայդուկներու հալածանքը և կ'արտօնեն, որ Արթին Աղան և Հաճի Պէկը ուզած գիւղը ընտրեն և հողագործութեամբ զբաղին։

Բենիամին Գաբրիէլ Թորոսեան և Հայրապետ Գուլաքսըզեան մինչև վերջ իրենց զէնքերը վար չեն դներ և քաջաբար կը կռուին թշնամիին դէմ։ Արթին Աղան թէև բազմաթիւ փորձանքներու կ'ենթարկուէր, բայց միշտ իր ձայնը կը լսուէր ամէն քարի և թուփի տակէն։

* * *

Իզմիրի պարպումէն քանի մը օր առաջ, Արթին Աղա և Հաճի Պէկ կը զգային, որ յոյները պիտի չկարենան այլևս մնալ Պոնտոսի լեռներուն վրայ և պիտի լքեն ու հեռանան, որով՝ իրենց վիճակն ալ վատթարագոյնի պիտի վերածուէր։

Էսատ պէյ խաբեպատիր խօսքերով բոլոր խմբապետները կը հաւաքէ, Սամսոն կը ղրկէ և անկէ ալ Ռիզէի բանտը։

Խմբապետներու մահը լսող մնացորդ հայդուկները զանազան միջոցներով դարձեալ ռուսական հող կը դիմեն և կ'արձանագրուին Անդրանիկի բանակին։

ԳՈՒՄԳՈՒՅՈՒՅԻ ԳՈՒՄԱՐՏԱԿԸ

Մինչ չաթցիները լքելով իրենց գիւղը կը մագլցին Ագտաղի բարձունքները, Պուրունգչլա, Էյլէնճէ եւ Գումգույուցիները, մօտաւորապէս 8000 հոգի, ինքնապաշտպանութեան յարմարագոյն վայր մը կ'ընտրեն Գումգույուն, որովհետեւ, անոր ժայռերու միջեւ թաղուած, մուտքի մէկ անցքով, (Զէյթունի ռազմական դիրքը) պաշտպանողականի յարմար ռազմական դիրք ունէր։

Հաւաքական ճաշի կազմակերպումը կ'ըստանձնեն խումբ մը չարքաշ հայուհիներ։ Իսկ, Էյլէնճէցի Աբիսողոմ Առաքելեանի, Բէօհրէնկցի Հաճի Պէյ Փափազեանի հրամանատարութեամբ կը կազմուի ինքնապաշտպանութեան կոմիտէ մը։

Յուլիս ամսուն մէջ, հոն ղրկուած բաշըբոզուքներու խուժանին առաջին հանդիպումները կը մղեն անոնք։

Կառավարական ջարդարար վոհմակը, իր աղուէսի լեզուով, կեղծ ու փաղաքշոտ խոստումներով չէր կրցեր թակարդը ձգել հեռատես հայդուկները։ Ու կը ջանար, առանց իր մորթը վտանգելու, փճացնել նաեւ բոյնը մեր արծիւներուն....։

Եօզղատի ժանտարմաներու պետը՝ Նէհատ փաշա, եւ տխրահռչակ Թապուր աղասը՝ Ղասըմ պէյ, զայրանալով իրենց ղրկած վոհմակին անյաջողութենէն, Զէրքէզ ժանտարմաներ Մէջէջէն եւ գիւղապետ Ապտուրրահմանի եղբայրը՝ Մուրատը, իրենց գիւղը, Պուրուն Էօրէն կը ղրկեն, (Բէօհնէէն — ջերմուկներու երկրորդ գիւղաքաղաքը Եօզղատէն — 2 ժամ հեռու) ցեղապետ Չէքէրիէ պէյին օգնութեան դիմելով, հայ քոմիթաճիներուն որջը քանդել տալու համար։

Չէքէրիէ պէյ, սիրտ ու գութ ունեցող իսլամներէն մին, կը մերժէ առաջարկը Եօզղատի զինուորական պետերուն։

Ան կը պատասխանէ. «Կառավարութեան հետ մեր պայմանագրութիւնն էր զինուորական փախըստական չէթէներուն զսպումը, որոնք գիւղերը կողոպտելով հանդարտ բնակչութեան վնաս կը հասցնեն։ Ի՞նչ կ'ուզէք իրենց կեանքն ու պատիւը պաշտպանող մեր հայ դրացիներէն...»։

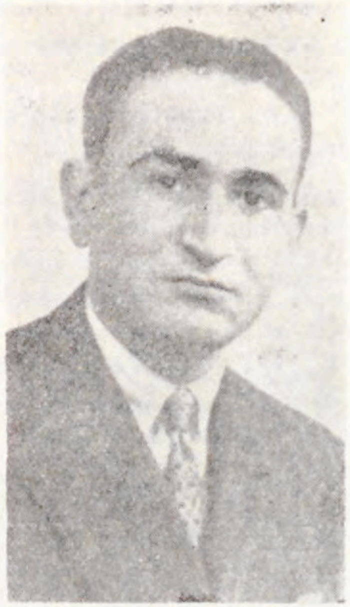

ԱՒԵՏԻՍ Յ. ՔԷՍՏԷՔԵԱՆ

Ա. Կապենց՝ անդամ «Հայ Գրողներու Միութեան»

Աւետիս Քէստէքեան կը պանծացնէ Գում-գույույի գոյամարտը։

Ան կը գրէ. «Չաթցիներու եւ գում-գույուցիներու նկարագիրը ըմբռնելու համար՝ պէտք է իջնել մինչեւ 1800ական թուականները, ուր Մօրուք Ժիրայրի (Պոյաճեան) մարտական շունչին տակ կազմուած, թրծուած ու իրենց ազգակիցները թալլող, ասպատակող, աւազակ — քիւրտ, թուրք, ղըզըլպաշ, չէրքէզ — վոհմակին դէմ կռուելու եւ իրենց ինչքերն ու պատիւը պաշտպանելու ատակ են դարձած։

«Հնչակեան գործիչ Հաճընցի ուսուցիչ Ժիրայրի դերը՝ ազգային զարթօնքի թանկագին էջերը կը զարդարեն»։

Պուրուն Էօրէն չէրքէզ գիւղը, Սարը Համզա հայաբնակ գիւղէն ժամ մը, իսկ Բէօհրէնկէն (խմբապետ Հաքը պէկի ծննդավայրը) հազիւ կէս օր մը հեռու կը գտնուի։

Չէքէրիէ պէյ, պարթեւահասակ, սեւամօրուս, իր սրտին մաքրութեան պէս գեղադէմ ու ազնուական, տխրութեամբ ականատես ըլլալէ ետք, իր դրացի հայ գիւղերուն ջարդին, թալանին, հրկիզումին, բացարձակապէս կը մերժէ — իր խօսքով — հարամ ասեղի մը մուտքը իր օջախէն ներս։

Իբրեւ աւար, իր խումբին հետ իբրեւ քննիչ, Բէլլէրի մօտ գտնուող Ղըզըլպաշ գիւղի մը այցելութեան ատեն, հոն հաւաքուած 52 եօզկացի պարմանուհիներու մէջ գտնուող միակ պատանի մը, որ հրաշքով մը, բայց վիրաւոր, դիակներու տակէն էր ելած, իրեն որդեգիր բերելով կեանքը պիտի փրկէր անոր...։

Եօզղատի զինուորական պետերը բարկանալով Չէքէրիէ պէյին մերժումէն, իրենց նախկին առաջարկին յաջորդող, խիստ հրաման մը կը ղրկեն կիսանկախ ցեղախումբի պետին։

Իրիկուն մը պէյին հիւրանոցին մէջ, որ իր կնոջ Զէյնէպ հանըմի ննջասենեակին դիմացը, ձիերու ախոռին կից, իր երկու պատուհաններովը Թաղի կալերուն կը նայէր՝ կը գումարուի խորհրդակցական ժողով մը։

Աքաղաղներու առաջին երգին, Չէքէրիէ պէյը տուն դառնալով, անքո՜ւն, սրտնեղ, տխուր նախազգացումներով իրեն սպասող կնոջ դառնալով կ'ըսէ.

— Տես մեր քնացող երեք երեխաները, հատ մըն ալ դուրսը, որահը, կը քնանայ։ Անոնց չորսին ալ էմանէթը քեզի ըլլայ....։ Հայերը մեր չէթէներուն չեն նմանիր....։ Երթալ կայ, գալ չկայ, թերեւս...։

Սովորականէն տարբեր, չտեսնուած իրարանցում մը կը տիրէ Պուրուն Էօրէնի մէջ։ Վտանգի հոտ առած երէներու վոհմակին պէս, բոլոր ընտանիքները անքո՜ւն, մտահո՞գ, դէպքերու բարեբախտ վերջաւորութիւն մը կը մաղթեն։

Ու հանդիսաւոր ժողովէն քանի մը օր ետք, այգին, ցեղապետի բակին կը խռնուին գիւղէն ընտրուած ձիաւորներու խումբ մը, արշաւանքի համազգեստով։

Չէրքէզներու խումբին միացած էին կառավարական ուժեր, որոնց կը միանան նաեւ, շրջակայ չէրքէզ (*) գիւղերէն խումբ խումբ նոր ուժեր, ու արշաւախումբը, Չէքէրիէ Պէյի հրամանատարութեամբ կը հասնի Գում-գույուն օղակող բլրակի մը ետին։

Ձիերը ձոր ձգած, արշալոյսին, գիւղին դէմ դիրքերու բաժնուած, կը

(*) Ռուսեւթրքական առաջին պատերազմին, չէրքէզ ղանազան ցեղեր,— Ապազա, Ատիկէ, Չէչէն, Ղուշխա, եւայլն,— բոլորն ալ մոլեռանդ իսլամ, իրենց յատուկ անգիր լեզուներով, Կովկասէն եկած հաստատուած են, կիսանկախ վարչաձեւով մը, Ուզուն Եայլայի տափաստաններուն վրայ, ուր կ'ապրէին անոնք մանաւանդ փախստական ծխախոտի առեւտուրով եւ մասամբ ալ՝ երկրագործութեամբ։

սկսին Չէրքէզները առաջին գնդակները արձակել տուներու պատուհաններուն ուղղութեամբ։

Չէքէրիէ Պէյ, ժամանակ չանցնելու համար, և միշտ զգոյշ, չկամութեամբ կը հրամայէ իրեններուն չաճապարել. «Առաջին փորձով մը պէտք է նախ, ջանանք հասկնալ անոնց զէնքերուն տեսակներն ու ռազմական ույժը», կ'ըսէ իր ընկերներուն։

Հայերը հազիւ թէ կէս ժամ հրացանի հարուածներով կը պատասխանեն թշնամիին ու կը դադրեցնեն գնդակներու պայթիւնը։ Պէտք է խնայել փամփուշտները, որոնց մէկ հատը, դուցէ հայդուկի մը կեանքը պիտի փրկէր...։

Չէրքէզներու միջև կը սկսի նոր վիճաբանութիւն մը։ Ոմանք կ'ըսեն թէ՝ Հայերը փախած, Ագտաշ են քաշուած, գիւղը հազիւ քանի մը հոգի կայ մեզ զբաղեցնելու, խաբելու և մեր փամփուշտները սպառել տալու համար, կ'ըսեն ուրիշներ։

Խմբապետը միշտ պաղարիւն, խոհեմութեան կը հրաւիրէ, աւարի ու արեան ծարաւ հրոսակներու խումբը...։

— Հայերը մեր անկազմակերպ չէթէ-փախստականներուն չեն նմանիր...։ Մեր դրացիներն են անոնք, ու գիտեն թէ ինչո՛ւ կը կռուին...։ Յիմարներ մի կարծէք զանոնք։ Ժամանակ ունինք, պէտք է խելացութեամբ շարժիլ։ Թեւերը կապուած չեն անոնց...։ Կը միջամտէ անգամ մըն ալ Չէքէրիէ պէյը։

Մէհմէտ քեռի, Եոզղատի ջարդարար յանձնախումբին բոլոր արշաւներուն մխանալով, իր տունը, ախոռները թալլուած ապրանքներով, գրաստներով լեցնելով յղփացած Պուրուն Խօրէնցի բարեկին, սրտնեղած ցեղապետին թոյլ վարմունքէն, բարկացած, վիրաւորական բառերով կը քննադատէ դիրքը Չէքէրիէ պէյին։

Պէյը իր արժանապատուութիւնը վիրաւորուած զգալով, խիստ զայրացած, մաուզերը ուսին՝ կը պոռայ.

— Յառա՛ջ, յարձակո՛ւմ։ Ով որ իմ ետեւէս չի գար...։ Հոս, ինքն ալ, հայհոյանք մը կը ժայթքէ։ Անշուշտ Մէհմէտ քեռիին վիրաւորական խօսքերուն պատասխանած ըլլալու համար։

Գումգույուի զանազան անկիւններէն ինքնապաշտպանողական դիրք բռնած հայդուկները, տեսնելով յարձակողականի անցած խուժանը, կը դադրեցնեն բոլորովին արդէն իսկ ցանցառ պայթիւնները իրենց զէնքերուն։

Չէրքէզներուն յառաջապահ խումբը, որուն առջեւէն կը քալէր խմբապետ-ցեղապետը, հազիւ թէ 20-30 քայլ տուններուն մօտեցած, օ՜ն, հուռա՜ներով դիրքերէն դուրս կը նետուին մեր հայդուկները ու ատրճանակի, զէնքի, ու մանաւանդ ձեռնառումբերու տեղատարափին տակ կ'ընդունին իրենց մօտեցող թշնամի վոհմակը։

Իրենց դիրքերէն դուրս խուժած մարտիկներուն կը յաջորդեն՝ կտրիճ հայուհիներու խումբը, որոնք փրկարար և քաջերու յատուկ մահը աչքերնին առած, իրենց գրպաններուն, գոգնոցներուն մէջ լեցուած քարերու տեղատարափին տակ կը ձգեն յառաջացող խումբը Չէրքէզներուն...։

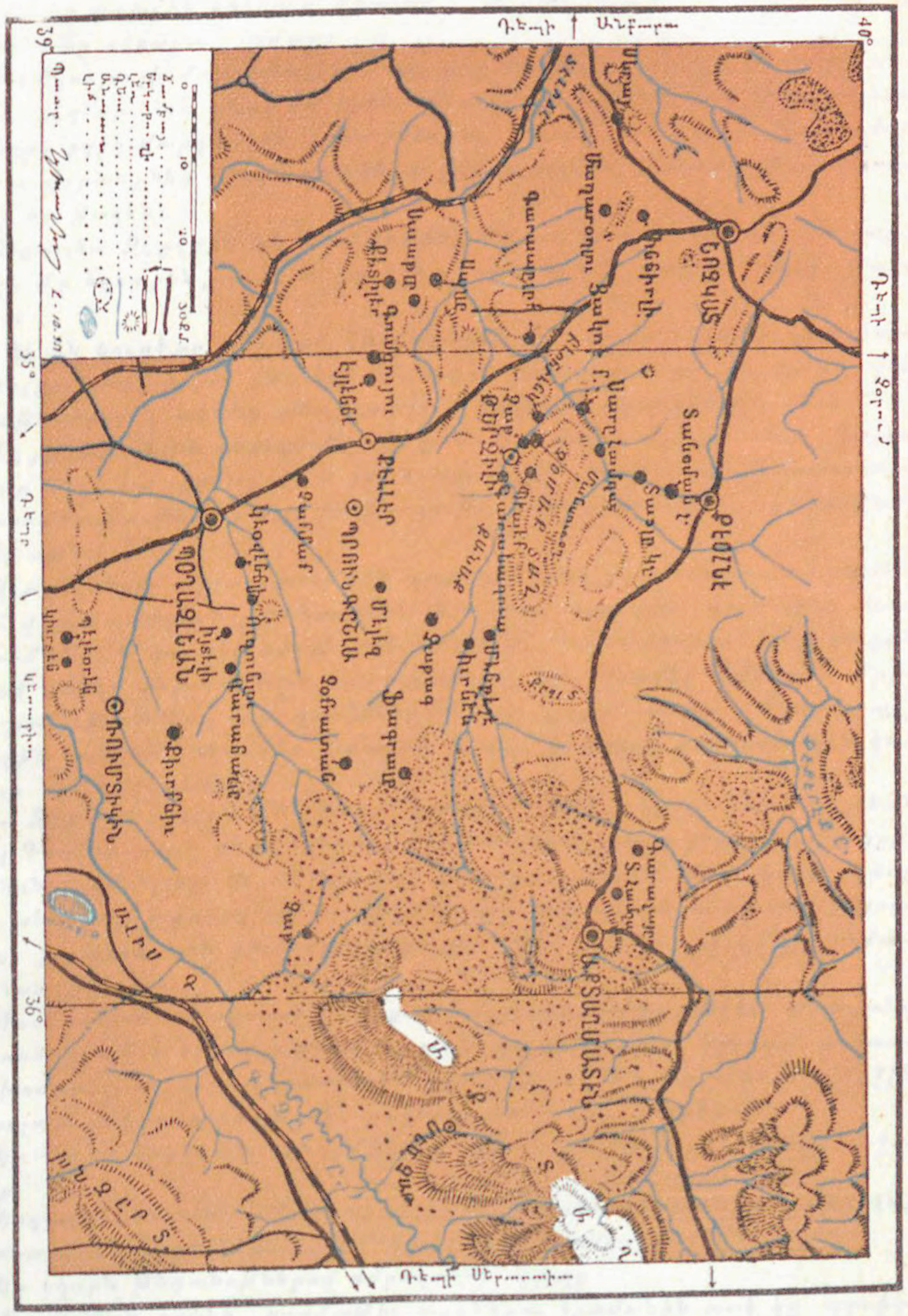

Սպաննուած 35 հոգի տուներուն առջեւ ձգելով, յարձակող խումբին ետեւ մնացողները, իրենց սոսկումէն, զէնք գործածելու անկարող, և ոմանք վիրաւոր, կը փախչին ձիերուն միացած, հեւիհեւ տուն հասնելով իրենց պարտութիւնը ողբալու համար։

Գումգույույի մոխրանալէն առաջ, երբ Պուրուն Լօրէնցի և ուրիշ տեղացի չերքէզներ՝ հոն կ'երթան իրենց մեռելներուն դիակները թաղելու համար, բդիկ բդիկ մարդկային մարմիններու մասերուն հետ, անճանաչելի գանկերու փշրանքներ միայն պարկերու մէջ լեցուցած, հասարակաց փոսերու մէջ կը թաղեն։

Ցեղապետ Ջէքէրիէ պէյին մարմինը միայն կը գտնուի, գիւղէն վար, առուակի մը եզերքին, զով ու աւազոտ տիղմերուն տակը, մերկ թաղուած…։

Պէյին կուրծքը ծակուած էր գնդակով մը, ու իր երբեմնի դրացիներէն ճանչցուելով, իբրեւ վեհանձն հայասէր ցեղապետ մը, հայդուկի վեհանձնութեամբ ալ, առանց անարգուելու, թաղուած էր մարմինն անոր։

Ջէքէրիէ պէյին գերեզմանը կը գտնուի, Գումգույույի մօտ իսլամ գիւղի մը մէջ։ Իր շիրմաքարին վրան արաբերէն ոտանաւոր հերոսագրութիւն-արձանագրութեամբ մը, հեղինակութիւն իր աներձագին, զարգացած՝ Հօճա Օմար պէյի։

Չերքէզներու արշաւախումբին պարտութիւնն ու անոնց տուած զոհերուն և վիրաւորներուն (ժանտարմա Մուրատ, եղբայրը գիւղապետ Ապտուրրահմանի, և զաւակը գիւղի մեծ հօճային, հայուհիներու տեղացուցած քարերով գանկը վիրաւորուած, լեզապատա՞ռ, կը պատմէր ամէնուն վրիժառու քաջութիւնները մեր կորիճներուն…) լուրը առա՞ծ, Ղասըմ պէյ բոլորովին կատղած, հեռագիր հեռագրի վրայ, չորրորդ զօրաբանակէն կանոնաւոր ոյժ կը պահանջէ։

— Ջէքէրիէ պէյին է՛ն ընտիր խումբը, եթէ չկրցաւ պարտութեան մատնել Գումգույույի քեաֆիրները, մենք մեր բաշըբոզուքներով չենք կրնար անոնց դէմ ելլել։ Եւ օր մըն ալ, քաղաքը կոխելով մեզ կտոր կտոր կ'ընեն անոնք», կը գոռայ ան իր շրջանի աւազակապետներուն, որոնք Եօզղատն ու իր գաւառային գիւղերը փճացուցեր էին, առանց որեւէ ընդդիմութեան հանդիպելու։

Գումգույու հաւաքուած մեր քաջ հայրենակիցները, թէեւ մոլեռանդ քրիստոնեայ, «մէկ երեսդ ապտակ մը տան՝ դարձուր միւս երեսդ» աւետարանի խօսքը, շատ ճիշդ կերպով էին ըմբռներ…։ Անոնք մինչեւ վերջին փամփուշտը քաջաբար կռուելով, քաջերու մահն էին ընտրեր…։

Կը հասնի վերջապէս Ղասըմի պահանջած կանոնաւոր բանակէն ջոկատ մը։

Եօզղատի ամենամեծ ջարդարարը, իր արբանեակներուն, և փոխվրէժի պատրաստուած չերքէզներուն հետ՝ կը հասնին Գումգույու։

Կը սկսին թնդանօթներով ռմբակոծել գիւղը։

Պաշարման օղակը, բազմաթիւ սպաներու հրամանին տակ կը պզտիկնայ հետզհետէ։

Ու գիշեր մը, մութի՛ն, կը տրուի ընդհանուր յարձակումի հրամանը՝ սուինաւոր զինուորներուն…։

Ժամերով ընդդիմադրութենէ ետք, լո՛ւռ կը մնայ գիւղը... Ոչ մէկ հակազդեցութիւն...։

Զինուորներուն մնացած վոհմակը, կալերէն, մերձակայ արտերէն յարդ, չոր խոտ կորզելով կը նետեն տուներու վրան, ու կու տան կրակը։

Ու երբ, գազանային վրէժխնդրութեամբ լեցուած, Ղասըմ և իր արբանեակները տուներէն ներս խուժելու յանդգնութիւնը կ'ունենան, անոնց դատարկութեան առջև զարմացած կը մնան...։

Բոլոր երկսեռ հայդուկները մեր երեք հայ գիւղերէն, մարդասպան գազաններու վրէժխնդրութիւններուն չհանդիպելու համար, ախոռներուն, գոմերուն մէջ խռնուած՝ կախուելով անձնասպան էին եղած...:

Գոմի մը մսուրներուն երկայնքին, հաւանօրէն մոռցուելով, խանձարուրներու մէջ չորցած ճուացող ողջ երեխաներու միայն կը հանդիպին անոնք։ Ու, անմեղ մանուկները ոտքերնուն տակ ձգելով կը ճզմեն՝ երկոտանի հրէշները...։

Գիւղի հրդեհէն վեր բարձրացող մուխերու ուղղութեամբ դուրս խոյանալով, Հաճի Պէկ Փափազեան և իր ութը ընկերները միայն, պաշարման շղթան ճեղքելով, շնչասպառ կը փախին լեռ, երթալ միանալու համար իրենց գոյութեան համար մարտնչող Զաթցիներու խմբակին։

ԵՈԶՂԱՏԻ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՍԵՐՈՒՆԴԻ ՄԻ ՔԱՆԻՆԵՐՈՒՆ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆԸ

ՇՆՈՐՀՔ. Ծ. Վ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ.— (Այժմ Պոլսոյ Պատրիարք), Իյտէլի, մեծ հայրը Հաճի Գրիգոր աղան, հանրածանօթ անձ մը եղած է, ներշնչուած Ժիրայրի քարոզներէն յիշատակելի հետքեր ձգած է ոչ միայն իր գիւղի, այլ շրջականներու հայ ազգայիններու վրայ։

Իր հայրը Միհրան ապրած է հայ նահապետական երդիքին տակ բարձր յատկանիշերով օժտելով իր արժանաւոր զաւակը, Արշակը։ (Շնորհք)։

ՀԱՅՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԴ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ.— Եոզղատցի, ծնած 1875ին, Վան քարոզիչ կը ղրկուի, 1903ին Պիթլիս՝ իբր եպիսկոպոսական փոխանորդ կը բանայ դըպրոց մը։ Սուլթան Համիտ իմանալով անոր կատարած յեղափոխական քայլերը կը հետապնդէ զինք։ Կ'ապաստանի Կեսարիա, հոն թուրք պաշտօնեաները զինք կը բանտարկեն իբր յեղափոխական և կ'աքսորեն Եոզղատ։ 1915ին կ'ենթարկուի հալածանքի։ 1908ին կը նշանակուի որբահաւաք՝ կ'աջակցի Թէհլէրեանի դատի պաշտպանութեան։

ՇՆՈՐՀՔ. ԵՊՍ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

վերջապէս իր գործունէութեամբ շատ օգտակար եղած է տարագրեալներուն։

ՏՈՔԹ. Մ. Կ. ԵԱՐՏՄԵԱՆ.— Ծնած է 1874-ին, Բնիկ Զագմագ գիւղէն, զաւակը հնչակեան Կարապետ Եարտմեանի։

Նախնական կրթութիւնը ստացած է Կեսարիոյ վարժարանը, զարգացնելով իր մէջ մարդասիրական և ազգասիրական զգացումը։

Ան իր ամբողջ կեանքին մէջ օգտակար եղաւ հայ որբին և պանդուխտին։ Իր կորուստը 1844ին՝ մեծ բաց մը ձգեց իր ետեւէն։

ԱՐԱՄ ԱՃԷՄԵԱՆ.— Եոզղատցի, ծնած 1914ին։ Զաւակն է բազմաշխատ ուսուցչուհի Տիկին Ռեբեկայի։ Շրջանաւարտ Պէյրութի Հայ Մանչերու Բարձրագոյն վարժարանէն։ Վաճառական։ Եոզղատի Հայրենակցական Միութեան եռանդուն անդամներէն ըլլալով օգտակար հանդիսացած է անոր կատարած հայրենաշէն գործերուն։ (Փեսան է յայտնի հնչակեան ընկեր Վէհանիին)։ Քլիշէներու պատրաստութեան բերած է իր օժանդակութիւնը։

ՀԱՅՐ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

ԼԵՒՈՆ ԷՖ. ԱԹԱԱՐ ՄԿՐԵԱՆ.— Եոզղատցի փաստաբան, Եոզղատի ջարդարար Քէմալ Միւթեսարիֆի դէմ բացուած դատը պաշտպանած և շահած է՝ ջարդարար Քէմալ կախաղան հանուած է։

ԲԱՐՈՒՆԱԿ ԱՆԵԱՋԵԱՆ.— Եոզղատցի, 1892ին՝ Ժիրայրի խումբէն, իրեն հետ ընկեր ունենալով Նազարէթ Տէրտէրեան, Օննիկ Աճէմեան և Ղազարոս Ճեզայիրլեան, կը նուիրուի երիտասարդներու դաստիարակութեան գործին։ 1909ին կ'անցնի Պոլիս։ Իբրեւ հնչակեան կը ձերբակալուի 1915ին, բայց կը փախչի Ռումանիոյ Կալաց քաղաքը։ «Եոզղատի Յուշարձանին» բերած է իր մանրամասն յուշերը։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ.— Եոզղատցի։ Ծնած 1892ին, Եոզղատի Ազգային վարժարանի մէջ սնած է Ժիրայրի շունչով։ Իբր Թրքական ժանտարմա, շատ օգտակար կը դառնայ իր ազգակիցներուն և ապա կ'ոչնչանայ Թրքական գեհենին մէջ։

ՊԵՏՐՈՍ ՋԷՕԿԻՒՐԵԱՆ.— Ծնած է Եոզղատ, եղած է Թուրք բանակի

ՏՈՔԹ. Մ. Կ.ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

ապայ։ Անցած է հայկական ազատագրական բանակը ու զոհուած Իկտիրի սահմանագլուխի պաշտպանութեան կռիւներուն մէջ։

Գնդապետ Պաղտասարեանի 8րդ գունդի վաշտապետ-տեղակալը կ'ըլլայ իր ընկերոջ՝ տեղակալ Մանուկ Աւետիսեանի հետ։

Ան բանակի Թրքերէնի թարգմանն էր, արժանացած իր բարձրաստիճան պետերուն գնահատութեան։

ԱՐԱՄ ԱՃԵՄԵԱՆ

ՅԱԿՈԲ Ց. ԲԷՍՏԷՆԵԱՆ.— Եոզղատցի. զաւակն է Յարութիւն Բէստէնեանի, որ Ազգ. Օհանեան վարժարանին մէջ հայրենասիրական շունչով կը դաստիարակուի։

1915ին ձերբակալուելով կ'աքսորուի։ Հազարաւոր վրէժխնդիր նահատակներու շարքին կ'իյնայ Տէր-Զօրի անապատներուն մէջ, միշտ հայրենիքի տեսութեան բաղձանքը աչքերուն՝ կը թողու հայրենի հողէն դուրս։

ԼԵՒՈՆ ԷՖ. ԱԹԹԱՐ ՄԿՐԵԱՆ

ԸՆԿԵՐ ԱՐՍԷՆ ԶԱՒՈՒՇ ԻՒՐՆԷՇԼԵԱՆ.— Ծնեալ 1890ին, Իւրնէշցի, մօր անունը Եւա, հօր անունը Իսահակ։

Նախ եղած է Թրքական զինուոր և ապա գացած է Հաճնոյ ճակատը, ուր ցոյց տըւած է ակնյայտնի քաջութիւններ։

Վերապրող է։

1960ին մեռաւ Պէյրութ։

ՏԻԿ. ՆՈՒՐԻՋԱ ՓԻԼԻՊՊՈՍԵԱՆ.— Տիկ. Նուրիձա աղջիկն է Զագմագ գիւղի երեւելի հարուստ Պօղոս աղա Թուլեանին։

1894ին Միրայրին ձերբակալելու պատրուակով՝ գիւղ եկած ժանտարմաները մահացու կերպով կը խոշտանգեն Նուրիձայի հայրը, որ հոգին մահուընէ կ'ազատի։

Աղջիկը կը մեծնայ անոր շունչով։ Ապա իր ուսումը կը կատարելագործէ Ամերիկեան Աղջկանց Բարձրագոյն վարժարանը, ուրկէ շրջանաւարտ կ'ըլլայ և կը նուիրուի ազգային մանկտիներու դաստիարակութեան։ Մեծ ծառայութիւն կը մատուցանէ որբանոցներուն և անոնց կու տայ հայրենաշունչ խրատներ։

Կը հաստատուի Ֆրէզնօ, ամուսնանալով յայտնի բարերար Պրն. Ստեփան Փիլիպպոսեանի հօրեղբօր հետ։ Անոր երկասիրութիւնն է «Յուշարձան Եոզղատցիներու», որմէ կը քաղենք այս կենսագրականներէն ոմանք։

ՓԱՐԱՃԷՀԷՆՆԷՄ.— Արթին Պապ Տէրտէրեան, Եոզղատ-Ուրումտիկցի։

Հաճնոյ հերոսամարտի քաջերէն, որ սարսափելի ազդեցութիւն ձգեց Թուրքերուն վրայ։ Ան ինկաւ պատուոյ դաշտին վրայ, փառաւոր անուն մը ձգելով իր ետին։

ԸՆԿԵՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆ.— Զաթցի, 1913ին Կեսարիոյ մէջ կը մասնակցի տեսորի մը, որմէ ետք կը փախչի Ֆրանսա։

Ա. համաշխարհային պատերազմին կ'արձանագրուի ֆրանսական բանակի կամաւոր, կը դառնայ տասնապետ, ապա կ'անցնի Կիլիկիա, իբր լեգէոնական։

Վերջին կարաւանով կ'անցնի Հայաստան, հասնելով իր երազին, ուր թաղուեցաւ հայրենի հողին գիրկը։

ԲԱՐՈՒՆԱԿ ԱՆԵԱԶԵԱՆ

ԸՆԿԵՐՈՒՀԻ ՀԱՅԿՈՒՀԻ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ.— Դուստրն է Եոզղատցի ականաւոր հնչակեան ընկեր Արմենակ Արըխեանի։

Կը տարագրուի։ Իզմիրի մէջ հանդիպելով հնչակեան կամաւոր ընկ. Սուքիաս Մուրատեանին, կ'ամուսնանայ և կ'երթայ Ամերիկա։

ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ա. ՔՀՆՅ. ԿԵՎՀԵՐԵԱՆ.— Տ. Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Կեվհերեան եղած է քաջարի հոգեւորական-զինուորական մը, որ առաջնորդած է իր խնամքին յանձնուած ժողովուրդը դէպի Տէր Զօրներու մահաստանը հանգըրւանները, պայքարելով քաղցին, հիւանդութեանց, հրոսակներու մշտատեւ յարձակումներուն և այն եաթաղանին դէմ, զորս դահիճը պատրաստած էր իրբեւ իր վերջին հարուածը։ Սոյն ճգնաժամային տարիներուն՝ որ վաղանցիկ րոպէներ չէին, ան յայտնաբերած է մարդկային հոգիին ամենազօրեղ յատկութիւնները, որոնց միացուցած էր նաև կատարեալ հմտութիւն մը թշնամիին հոգեբանութեան մասին և տիրապետած ըլլալով նաև տաճկերէն լեզուի բոլոր նրբութիւններուն, կրցած էր մազապուրծ ազատել իր հետեւորդները ամենաստոյգ և դաժան մահացումներէն։

Տ ՅՈՎՀ. Ա. ՔՀՆՅ. ԿԵՎՀԵՐԵԱՆ

Երբոր գաղութահայութիւնը ճգնաժամային վայրկեաններուն իր մարթին ապահովութիւնը կը փնտռէր, հովիւ քաջը՝ կանգնած էր իր եկեղեցիին մէջ, դիմագրաւելու համար բոլոր յարձակումները՝ ըլլա՛յ աղօթքով, ըլլա՛յ զէնքով։ Եթովպիոյ իր հովուութեան ժամանակ՝ ան ցուցաբերած է նոյն բարեմասնութիւնները։

ՅԱԿՈԲ ՔԵՍՏԷՆՃԵԱՆ

ՏԻՐԱՅՐ ՔՀՆՅ. ՏԻՒՐԿԷՐԵԱՆ

Ծնած է Եոզղատ 1883ին: Իր նախնական կրթութիւնը առած է Ազգային վարժարանի մէջ՝ իր վրայ կրելով Մորուք Ժիրայրի շունչը: Ան նախ ուսուցիչ եղած է Եոզղատ՝ 1904ին եւ ապա պաշտօնավարած է Յունաստան, Արժանթին եւ ապա ձեռնադրուած է Պուէնոս Այրէսի մէջ: Մկրտութեան անունն է Յարութիւն: Ամէն տեղ ներշնչած է ազգասիրական ոգի.

ՏԵՂԱԿԱԼ ՊԵՏՐՈՍ ՉԷՕԿԻՒՐԵԱՆ

ԱՐՍԷՆ ՉԱՒՈՒՇ ԻՒՐՆԷՇԼԵԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ԳԱՐԱՃԵՀԵՆՆԷՄ

ՏԻԿԻՆ ՆՈՒՐԻՋԱ ՓԻԼԻՊՈՍԵԱՆ

ՀԱՅԿՈՒՀԻ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՅԱՅՏՆԻ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

ԸՆԿԵՐ ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Պատմագրքիս գլխաւոր մեկենասը։

Բնիկ Պագր մատէնցի։ Ծնած 1894ին։

Երիտասարդ տարիքին մէջ արձանագրուած է Հնչակեան և կը շարունակէ մնալ ուխտեալ հաւատաւոր մը Հնչակեան կուսակցութեան սկզբունքներուն։

Ծանչցուած է որպէս կորովի և գաղափարապաշտ կուսակցական մը։

Հնչակեան գործիչ մտաւորականները եղած են իր ուսուցիչները և Հնչակեանութիւնը զինք դաստիարակող դպրոցը։

Զոհաբերութեան մէջ սահման չճանչցող այս ընկերը, որպէս անթեքելի կուսակցական, Երկրէն սկսեալ մինչև Ամերիկա, միացած է հնչակեանութեան հետ, տրամադրելով իր համեստ ոյժերը նոյն կուսակցութեան ազգային և գաղափարական յաղթանակին ի խնդիր, գրաւելով իր արժանաւոր տեղը Ամերիկայի Շրջանի Հնչակեան ընտանիքին մէջ։

Կուսակցական պարտականութեանց մէջ յոգնիլ չգիտցող ընկ. Ս. Սարգիսեան այցելած է Ս. Հայաստան և հոն ականատես ըլլալով Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարներու պտղաւորումին, Ամերիկա վերադարձին, աւելի խանդավառ ու հպարտ, իր պատկանած կուսակցութեան միջոցաւ լծուած է մեր հայրենիքի դիրքն ու հմայքը բարձրացնել ձգտող գնահատելի աշխատանքներու։

Հեռու՝ ինքնապաշտ և փառամոլ հակումներէ, կուսակցականապէս՝ իր ստանձնած գործերու յաջողութեան մէջ փնտռել ուզած է իր հաճոյքն ու երջանկութիւնը։

Ասով ալ՝ պէտք է դատել և կշռել ընկ. Ս. Սարգիսեանի արժէքն ու արժանիքը։

Գնահատանքի այս արտայայտութեան մէջ կարևոր բաժին մըն ալ պէտք է հանել նաև՝ կուսակցական աշխատանքներու մէջ ընկերոջ թև ու թիկունք հանդիսացող իր արժանաւոր կնոջ՝ ընկերուհի Աննա Սարգիսեանի։

ԸՆԿԵՐ ՍԱՐԳԻՍ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Ամերիկայի հնչակեանութեան առաջաւոր մտաւորականութեան մէջ ընկ. Սարգիս Սիմոնեան ամէնէն երիտասարդն է։

Ընկերը ուսանած է նախ իր ծննդավայրի՝ Խայլու գիւղի դպրոցը, ապա՝ Մեզիրէի գերմանականը։

Առաջին Համաշխարհային պատերազմի Զինադադարէն ետք, 1919ին եկած է Ամերիկա և միացած Հնչակեան կուսակցութեան։

Այդ թուականէն կը սկսի ընկերոջ կուսակցական, հասարակական և գրական գործունէութիւնը։

Ընկ. Սարգիս Սիմոնեան Հնչակեան գաղափարաբանութեամբ խորապէս զինուած ոյժ մըն է։ Իր նուիրումով և աներեր գործունէութեամբ ան յաջողեցաւ ընկերներու համակրութիւնը շահիլ ու տարիներ շարունակ դառնալ գործիչ, վերին ղեկավարութեանց անդամ և «Երիտասարդ Հայաստան»ի սիրուած խմբագիր։

Ամերիկայի հնչակեան բոլոր հրատարակութեանց՝ ընկ. Ս. Սիմոնեան բերած է ուշագրաւ աշխատակցութիւն՝ թէ՛ իսկական անունով և թէ՛ ծածկանուններով։ Իր լեզուն յստակ է, ոճը՝ ջղուտ և մարտական։ Շողշողուն բառերու սիրահար չէ և ոչ ալ իր գրութիւնները միջանկեալներով ծանրաբեռնող։ Առանց հեռանալու նիւթէն՝ կ'ըսէ իր մտածումը յստակ և անսեթևեթ։ Գրելու, հարցերը յստակօրէն ներկայացնելու իր այս գեղեցիկ յատկութիւնը իր ընթերցողներուն փնտռել տուած է իր գրութիւնները։

Ընկ. Սիմոնեան լաւ բեմախօս է նոյնպէս, շատ հեռու՝ ամբոխավարական հռետորութենէ։ Լրջօրէն դէպքերն ու դէմքերը իրենց իսկական գոյներով ներկայացնելու, քաղաքական և ազգային հարցերը վերլուծելու իր կարողութեանը գիտակից են բոլոր անոնք, որ զինքը լսած են հնչակեան կամ այլ բեմերու վրայ և ուժեղօրէն տպաւորուած։

Ընկ. Սիմոնեան խոնարհ և համեստ է, երևնալու, տեղի-անտեղի ծափահարուելու փառասիրութենէն բոլորովին հեռու, բան մը՝ որ շատ շատերու քով տեսանելի է ծիծաղելի ըլլալու աստիճան։

ԸՆԿԵՐ ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ (ՈՐԹՈՏՈՒՆԻ)

Ծնած է Իջմէ (Խարբերդ) 1868ին, 12 տարեկանին որբացած՝ կը մեկնի Պոլիս, որդեգրուելով Պալաթու Արիստակէս Ա. Քհնյ. Գալֆայեանէ (Պատր. փոխանորդ Ներսէս Պատրիարք Վարժապետեանի) որմէ կը ստանայ իր մականունը։ Ուսումը Խորէնեան վարժարանը ստանալէ ետք՝ կը մտնէ առևտրական ասպարէզ։ Իր ջանքերով կը բացուի Թաղին մանկապարտէզը։

Կանուխէն մտած է Հնչակեան կուսակցութեան մէջ։ Գլխաւոր կազմակերպիչներէն մին կ'ըլլայ 1890ի Գում Գափուի ցոյցին, յետոյ կը մեկնի Ատարազար՝ փրոփականտի գործով և այդ շրջանին մէջ մօտ չորս տարի իր ղեկավարի դերը կ'ըլլայ արդիւնաւոր։ 1894ին կը փախչի Աթէնք (Սիմոն պէյի խնդրով)՝ ուրկէ Ռումանիոյ և Պուլկարիոյ Հնչակեան մասնաճիւղերու իբր ներկայացուցիչ։ Որպէս Անդրանիկ կազմակերպիչ Պալքանեան Հնչակեան Շրջանին՝ մասնակցած է Լոնտոնի և Փարիզի Հնչակեան պատգամաւորական ժողովներուն՝ Պալքանեան Շրջանին կողմէ. եղած է նաև ատենապետ՝ Պուլկարիոյ-Ռումանիոյ Հնչակեան միացեալ շրջաններու Գործադիր Յանձնախումբին։

ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ

1895ին Պէօսթէնճէի օսմ. հիւպատոսը տեղւոյն կառավարութեան միջոցաւ զինքն ու ընկեր Միհրան Տամատեանը ձերբակալել տալով Պոլիս կ'ուղարկէ, բայց նաւը մայրաքաղաք հասնելուն՝ անգլիական նաւապետին շնորհիւ, երկուքն ալ գիշերանց իտալական շոգենաւ մը կը փոխադրուին եւ կ'անցնին Մարսիլիայ ճամբով Լոնտոն, Փարիզ։ Ընկեր Գոլֆայեան երկար չի մնար Հնչակեան կեդրոնը, ան նոր յանձնարարականով կը մեկնի Ռուսճուք ու քանի մը ընկերներով կը հրատարակէ «Վերածնութիւն» շաբաթաթերթը, Ս. Դ. Հնչակեան գաղափարաբանութեան նուիրուած (որ ապա Փարիզ շարունակուած է «Ապագայ» անունին տակ) եւ նոյն ատեն կը զբաղի առեւտրական գործով։ Ան ո՛չ միայն բեռ չըլլար կուսակցութեան վրայ, այլ նիւթապէս ալ կ'աջակցի յեղափոխական սուրբ գործին։

1910ին՝ Պոլիս դարձին կը հիմնէ յանձնակատարութեան գործ մը, իբր ներկայացուցիչ Պաթումի Շիխանց եւ Խաչատուրեանց քարիւղի տուներուն։

Պոլսոյ մէջ իր պայքարը Իթթիհատի հայահալած քաղաքականութեան եւ անոր գիտակցօրէն կամ անգիտակ թիկունք կեցող հայ հոսանքներուն դէմ եւ ինչպէս նաեւ իր անձնուէր գործունէութիւնը ու կրած անհուն տառապանքները եւ թրքական թակարդէն քանիցս ճողոպրած ըլլալը, իրապէս զինքը տեղաւորած են առասպելական անձերու շարքին։

Ազգային երեսփոխան ընտրուած է Սամաթիա-Ալթըմէրմէրէն. ատենապետ եկեղեցւոյ հոգաբարձութեան, հարստահարական յանձնախումբի եւ Խառն Ժողովի անդամ, ազգային երեսփոխանական ժողովի Ս. Դ. Հնչակեան խմբակին ներկայացուցիչ, Ռուսճուքի ազգային վարժարաններու հոգաբարձութեան գանձապահ եւ Պոլսոյ Պէպէքի «Արտաւազդ» մարզամարզական ակումբին պատուակալ նախագահ։

Ա. կարաւանէն ետք 4 Մայիս 1915ին աքսորուած է Այաշ, ուր 84 բանտարկեալներէն մնացորդ վերջին 20 հոգինոց խումբին հետ կը նահատակուի։

Ռուսճուքի Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղը իր յիշատակը յարգելու համար ակումբին անունը «Պետրոս Գոլֆայեան» կոչած է։

* * *

Իր անդրանիկ որդին ընկեր Կարօ, 1932ին ընկեր Դանուշ Շահվերտեանի ձեռամբ իր հօր ձեռագիրներէն եւ հաւաքածոներէն միակ մնացած «Վերածնութիւն» թերթին կաշեկազմ հաւաքածոն նուիրած է Հայաստանի պետական մատենադարանին իր ողբացեալ հօր յիշատակին, որուն ժամանակին աշխատակցած են Հայաստանի պետական գործիչներէն Ս. Կասեան, Գրիգոր Վարդանեան (Հրահատ Կամսար), Սիսակ Տէր Սիմոնեան եւայլն, ինչպէս նաեւ Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադիրներէն ընկերներ՝ Աւետիս Նազարբէկ, Ռ. Խանազատ, Ս. Սապահ Գիւլեան, Սագունի, Ահրիման, Ատրպետ, եւ Ցոքթ. Տաշիր։

ՍՄԲԱՏ ԲԻՒՐԱՏ (ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԵՆՑ)

Ծնած է Արծուեբոյն Զէյթունի Պողպայիր թաղը՝ 1862 թուի Մարտի 14-ին։ Զէյթունի 19րդ աւագ քահանայ Տէր Ղազարի 3րդ զաւակն է։ 1871 թուին կ'ընդունուի Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանը. 1880 թուին որպէս փայլուն շրջանաւարտ կ'ուղարկուի Փարիզ Սորպոնի համալսարանը, հետեւելով մանկավարժութեան։ Աւարտելով՝ Միացեալ Ընկ. Հայոց Կիլիկիոյ վարժարաններու ընդհանուր տեսուչ կը նշանակուի։ 1885ին կը մեկնի Պոլիս եւ կը ծանօթանայ իրաւաբան Գրիգոր Զօհրապին եւ մեծ իմաստասէր Եղիա Տէմիրճիպաշեանին եւ ոտանաւորներ կը գրէ «Երկրագունտ» իմաստասիրական ամսաթերթին մէջ։ Նոյն տարին՝ կ'ամուսնանայ Կ. Պոլսոյ մէջ եւ դարձեալ նոյն պաշտօնով Զէյթուն կը մեկնի։

1890 թուին Սամսոն կու գան Հնչակեան կուսակցութեան անձնուէր եւ հայրենասէր ընկերներէն՝ Ռուբէն Խանազատ եւ Պետրոս Տօնապետեան, որոնք թրքական կառավարութեան կողմէ կասկածելի կը նկատուին. սակայն Սըմբատ Բիւրատ կը յաջողի զանոնք ազատել եւ անմիջապէս պարսկական անձնագիր ձեռք բերել։

1890ին կը փակէ իր անձնական վարժարանը եւ որպէս Հնչակեան փրոփականտիստ կը մեկնի Կիլիկիա։ Հայրենիքին՝ Զէյթունի 2 ժամ հեռացած՝ Եարփուզ (Եփեսոս) գիւղաքաղաքին մէջ կը ձերբակալուի եւ նախ Մարաշ կը բանտարկուի կնոջը հետ, որ հինգ ամիս ետք կ'ազատի ծննդաբերութեան պատճառով եւ աշխարհ կը բերէ երկրորդ մանչ զաւակը՝ Հայկ-Լեւոն։ Ս. Բիւրատը կը փոխադրեն Հալէպի բանտը, ուր կը մնայ հինգ տարի։

ՍՄԲԱՏ ԲԻՒՐԱՏ

1895 Յուլիսին՝ ընդհանուր ներումով կ'ազատուի եւ կը մեկնի Կ. Պոլիս, ուր պաշտօնի կը կոչուի Իզմիրլեան Պատրիարքի կողմէ՝ Գատը Գիւղի Արամեանց վարժարանը։ Ապա կ'անցնի Եգիպտոս եւ Գահիրէի մէջ կը բանայ բարձրագոյն ուսումնարան մը, շնորհիւ Տիգրան փաշա Աբրոյի։ Սակայն Մարաշի բանտին մէջ՝ գլխուն իջեցած բիրերու հարուածէն՝ կնոջ աչքերը կը կուրնան, որով Բիւրատ ստիպուած կ'ըլլայ փակել կրթարանը եւ երթալ Աղեքսանդրիա, ուր կը նուիրուի հասարակական աշխատանքի՝ հրատարակելով «Փիւնիկ» շաբաթաթերթը։

1907ին՝ Ռումանիոյ բանաստեղծուհի-թագուհի Գարմէն Սիլվայի կողմէ Պուքրէշ կը հրաւիրուի։ Պատճա՞ռը։ Սմբատ Բիւրատի մէկ ոտանաւորն էր, որ նուիրուած էր բանաստեղծուհիին։ Սակայն, թրքական դեսպանը իմանալով որ Ս. Բիւրատ Պէօսթենճէ քաղաքին մէջ մեծ պաշտօնի վրայ է, կը բողոքէ եւ 24 ժամուան ընթացքին Բիւրատ նորէն կը փոխադրուի Աղեքսանդրիա։

1908ին, Թրք. Սահմանադրութեան օրերուն կը թղթակցի «Մանզումէի Էֆքեար» հայաթերթին։ Միեւնոյն ժամանակ կը սկսի գրել իր պատմական վէպերը, որոնք կը հրատարակէ իր որդին Վաղինակ։ Կ'արժէ յիշել այդ պատմավէպերէն «Բանտէ Բանտ», «Ելլարդէ Սասուն», «Սասունէն Ետքը», 95ի Պանքայի դէպքը, «1895ի պատերազմի պատմութիւնը, «Արիւնի ճամբուն վրայ» եւ դեռ ուրիշ մեծ գործեր։

1915ի Ապրիլ 11/24՝ Բիւրատ անդարձ կը քշուի Այաշ գիւղաքաղաքը և հայ մտաւորականութեան հետ կը զոհուի, անյայտ գերեզմանով: (Անոր վերջին հեռագիրը 1/14 Օգոստոս էր, ուր կ'ըսէր. «Կը մեկնինք, չգիտենք ուր. փող չուղարկէք»:

Այս տարի, 1962 թուի աշնան սկիզբին՝ Հայաստանի Պետական Հրատարակչութիւնը Բիւրատի անդրանիկ որդի՝ Վաղինակէն պահանջած է հօրը պատմավէպերը, քննարկելու և ...եթէ յարմար գտնուի, տպագրելու համար:

ԸՆԿ. ՄԱՅՔ ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ

ԸՆԿԵՐ ՄԱՅՔ ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ

Բնիկ Արաբկիրցի, ծնած է 1891ին:

1902ին Հնչակեան կ'օծուի դպրոցին մէջ: 34 տարիէ ի վեր ջերմեռանդ հնչակեան մըն է և ամէն առթիւ կը մասնակցի կուսակցական ձեռնարկներուն՝ բարոյապէս թէ՛ նիւթապէս:

Պատմագրութեան ֆոնտին մասնակցած է 600 տոլարով: Կ'օժանդակէ նաև Լիբանանի և Սուրիոյ Հնչակեան կրթական և մշակութային հաստատութիւններուն՝ իր նիւթական կարելիութիւններով:

ՏԻԿԻՆ ՍԻՐԱՆՈՅՇ ՊԱԼՃԵԱՆ (ՏԻՐԱՄԱՅՐ)

Բնիկ Էտիրնեցի Օր. Սիրանոյշ, եօթը տարի որպէս ուսուցչուհի պաշտօնավարեր է Ռոտոսթոյի հայոց Ս. Թագաւոր և Ս. Խաչ Թաղի ազգային վարժարաններուն մէջ: Ան՝ իր շրջաններուն մէջ մեծ յարգանք կը վայելէր՝ «Սիրանոյշ վարժուհի» համեստ կոչումով, մանաւանդ իր բարի, առաքինի հայ կնոջ յատուկ ջերմ սրտով: Օր. Սիրանոյշ եօթը տարի ետք՝ անցեր է Ռումանիա, ուր սիրով հրաւիրուած է շարունակելու իր պաշտօնը:

Ռումանիոյ մէջ Օր. Սիրանոյշ սերտ գործակցութիւն ունեցած է Հնչակեան շրջանակին հետ և արժանացած է բարձր դիրքաւորումի՝ իբր խելացի, հաշտարար և յառաջադէմ կին:

Մեծապէս սատարած է իգական սեռի կրթութեան:

Պուքրէշի մէջ կ'ապրէր նաև Թեքիրտաղցի Աբրահամ Պալճեան, որ եկած էր հոն 1895ի տխուր դէպքերու հետեւանքով: Աբրահամի ծնողքը՝ Օր. Սիրանոյշը որպէս հարս կը տանին իրենց տունը՝ 1907ին, ուր կը կազմեն համեստ օճախ մը: 1913ին, Սահմանադրութեան օրերուն, Պալճեան ընտանիքը կը վերաբնակի Կ. Պոլիս և չորս տարեկան Լեւոն Կարապետ (ապագայ Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս) այբուբենի դասը կը սերտէ Կետիկ Փաշայի Հնչակեան դպրոցին մէջ, իր վարժուհի մօր ծունկերուն վրայ: Լեւոն Կարապետի նախադպրոցական դաստիարակութեան վրայ առանձնապէս մեծ ազդեցութիւն կը թողու իր մայրը՝ Տիկ. Սիրանոյշ Պալճեանը:

ՏԻԿ. ՍԻՐԱՆՈՅՇ ՊԱԼՃԵԱՆ (ՏԻՐԱՄԱՅՐ)

1914ին Տիկ. Սիրանոյշի ընտանիքը կը վերադառնայ Ռումանիա՝ նախատեսելով մօտաւոր փոթորիկի պայթումը Թուրքիոյ գլխուն:

1916ին Տիկ. Պալճեան հազարաւոր հայ գաղթականներու հետ կ'ապաստանի Օտեսա, ապա 1919ին կը վերադառնան Պուքրէշ և հոն կը հաստատուին:

Ռումանիոյ Հնչակեան գործունէութեան մէջ, ինչպէս տեսանք հատորիս համապատասխան էջերուն վրայ, Տիկ. Սիրանոյշ Պալճեան ունեցեր է որոշ ազդեցութիւն և գրաւեր է բարձր դիրք:

ՓԱՍՏԱԲԱՆ ԱՒԵՏԻՍ ՀԻՆԱՅԷԿԵԱՆ

Ահա Հնչակեան առաջին յեղափոխական սերունդի ներկայացուցիչներէն մէկը, որ Կարնոյ և Երզնկայի շրջանի հայրենասիրական և ազատագրական շարժման նախակարապետներէն եղած է: Ինքն է, որ Երզնկայի Հնչակեան մասնաճիւղին հիմնադիրներէն մին հանդիսացած է:

Փաստաբան Հինայէկեան գործակցած է մեծանուն յեղափոխականներ Անմահն Ժիրայրին, Գալուստ Արխանեանին, Տոքթ. Կ. Փաշայեանին հետ: Կառավարական հետապնդումներէ խուսափելու համար անցած է զանազան շրջաններ, այդ տեղերու մէջ միշտ գործ տալով Հնչակեան շարժումներուն: Ատեն մը կեդրոնացած է Իգդիր՝ փաստաբանութեամբ և ուսուցչութեամբ զբաղելով: Շատեր զինք կը կոչէին «Մօրուքը»: Բանտարկութիւնը և հալածանքները փոխանակ ընկճելու՝ միշտ գործօն վիճակի մէջ պահած են զինքը, մինչև իր նահատակութիւնը՝ 1915ին:

Իր ազնիւ տիկինը, որ տակաւին կ'ապրի Զահլէի

ԱՒԵՏԻՍ ՀԻՆԱՅԷԿԵԱՆ

մէջ (Լիբանան), թունդ Հնչակեան մայրիկ մըն է։ Իր զաւակներէն Եղիշէն իր հօր արժանաւոր զաւակը ըլլալը ապացուցած է Դամասկոսի, Պայրութի և Զահլէի մէջ (1920—35), իսկ Մուշեղն ու Դիգձանիկը՝ Զահլէի Հնչակեան կեանքին կարեւոր լծակներէն են և իրենց Հնչակեան գործունէութեամբ՝ իրենց հօրը հոգին կը հրճուեցնեն։ Աւելորդ չըլլար հոս յիշել, որ այս պատուական նահատակ գործիչին թոռնուհին է Գալիֆորնիայ Համալսարանի հայկական ամպիոնի վարիչ՝ Տոքթ. Լուիզ Նալպանտեանը։

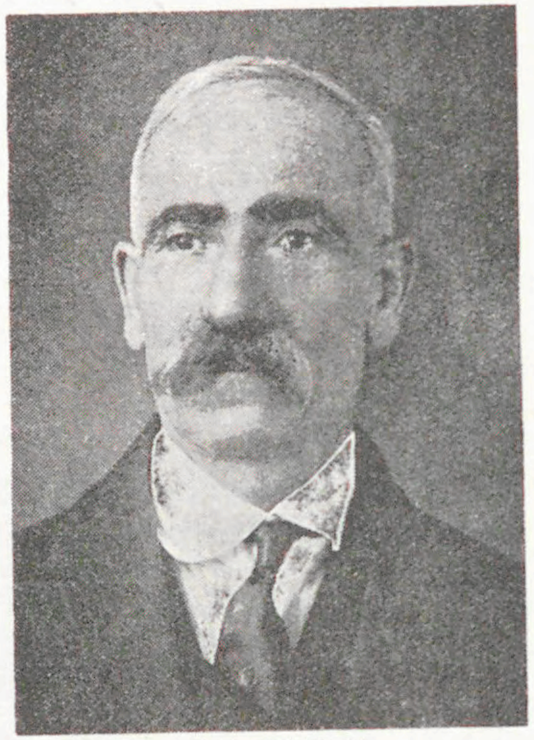
ՃԱՆԻԿ ՃԵՆԱՋԵԱՆ

ՃԱՆԻԿ ՃԵՆԱՋԵԱՆ

Ակնցի է ընկ. Ճանիկը։ 15 տարեկանին ասպարէզ կը նետուի։ Ան Ժիրայրին կը ներկայանայ իբր «Խենթ Ճանիկ»՝ դեռ 1893ին։

Ճանիկ երկու վատոգի թուրքեր սպաննելուն համար կը հետապընդուի։ Ան կ'ընդունուի Արխանեանի խումբին մէջ և երբեմն ալ՝ Դանիէլ Չաւուշին կը գործակցի։

Ճանիկ՝ նոյնիսկ կ'որոշէ տեռորի ենթարկուած «դաւաճան» իր հայրը սպաննել և երբ կը հաստատուի թէ տարածուած լուրը սուտ է՝ ետ կը կենայ իր ձեռնարկէն։

Իր կենսագրականը կապուած է Գալուստ Արխանեանի հետ։

ԸՆԿԵՐ ԵՂԻԱԶԱՐ ՊԱՀԼԱՒՈՒՆԻ

ԸՆԿ. ԵՂԻԱԶԱՐ ՊԱՀԼԱՒՈՒՆԻ

Ծնած է Բալուի Նպրշի գիւղը և յաճախած է իր գիւղական վարժարանը։ 1907ին փոխադրուած է Ամերիկա։ Իր այդ ճամբորդութեան մէջ, Աղեքսանդրիա եղած ատեն, մտած է Հնչակեան շարքերու մէջ։ Ան մինչև հիմա, 50է աւելի տարիներու ընթացքին՝ հաւատարիմ կերպով ծառայած է իր կուսակցութեան դրօշին տակ։ Եղած է ծաղկէ ծաղիկ թառող մեղուի նման մեր թերթերուն, դրականութեան և մասնաւորաբար՝ «Երիտասարդ Հայաստան»ի հետեւող և ուսումնասէր ընկեր մը։ Ան գործած է Տիթրոյիթի շրջանին մէջ՝ բոլորանուէր կերպով։

Ընկ. Ե. Պահլաւունին, հակառակ իր 80 տարիներու կեանքի ծանրութեան, երիտասարդական հոգիով ու կորովով միացած է ու կը գործէ անվհատ։

Ընկ. Եղիազարը միշտ աշխատակցած է «Երիտասարդ Հայաստան»ին և մեր հրատարակութիւններուն։ Հանդիսացած է կուսակցական, հայրենասիրական, աշխատասիրութեան ու խաղաղութեան փրոփականտային և մեր Մայր Հայրենիքի գերագոյն շահերուն։

ԸՆԿ. ՑԱԲԷԹ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԽՐԻՍՏԱՄԵԱՆ (ԺԻՐԱՅՐ)

1908 թուի Մայիս 15ը սուգի և ընդհանուր վշտի օր մը եղաւ Պուլկարիոյ և Ռումանիոյ Հնչակեանութեան համար ընդհանրապէս և Սոֆիայի ու Ռուսճուքի մասնաճիւղերու համար մասնաւորապէս։

Այդ օրը, Ռումանիոյ մայրաքաղաքի գլխաւոր հիւանդանոցին մէջ իր հոգին աւանդեց մեր ամենասիրելի ընկերներէն մին՝ Ցաբէթ Յովհաննէս Խրիստամեանը (կեղծ անունը՝ Ժիրայր)։

Անողոք մահը խլեց կեանքը այն անխոնջ ու անկաշառ երիտասարդին, որ բուռն սիրով համակուած էր դէպի բազմատանջ Հայրենիքն ու ժողովուրդը։ Մէկն էր այն հազուագիւտ դէմքերէն, որ յեղափոխութիւն ըսելով կը հասկնար անդադար ու աննկուն կռիւ՝ ընդդէմ ամէն տեսակ անարդարութեանց։ Ան՝ անձնուէր զինուորի գիտակցութեամբ՝ միշտ բարձր պահեց յեղափոխականի կոչումը։

Ցաբէթը ծնած է 1882 թուին, Ռուսճուքի մէջ։

Իր նախնական կրթութիւնը ստացեր է Ռուսճուքի Հայոց ազգային դպրոցը և ապա գերմանական ուսումնարանը։ Մանկութենէն սրամիտ, աշխատասէր և ընդունակ ըլլալով՝ փայլուն յաջողութեամբ կ'աւարտէ իր ուսումը, այնուհետեւ դարձեալ կը հետեւի օգտակար և զարգացնող ընթերցանութեանց։ Կը տիրապետէ հայերէն, պուլկարերէն, գերմաներէն և տաճկերէն լեզուներուն, որոշ չափով ալ ֆրանսերէն գիտէր։

ԸՆԿ. ՑԱԲԷԹ Յ. ԽՐԻՍՏԱՄԵԱՆ

Դեռ դպրոցին մէջ, պատանի Ցաբէթը կենդանի հետաքրքրութեամբ կը հետեւի հայ յեղափոխութեան անդրանիկ քայլերուն, կը ծանօթանայ իր ծննդավայրի Հնչակեան գործիչներուն ու ընկերներուն հետ և ամէն կերպ կ'աշխատի ձեռք բերել բազմակողմանի տեղեկութիւններ՝ հայ և պուլկար յեղափոխութեանց մասին։ Միջավայրը կ'օգնէ իրեն և ան կարճ ժամանակէն կը թրծուի յեղափոխական քուրայի մէջ։ 1899ին պաշտօնապէս կը մտնէ Հնչակեան կուսակցութեան շարքերը, առաջին անգամ անդամակցելով Ռուսճուքի մէջ կազմուած «Հնչակեան Զինակիր Խումբ»ին, որու ամենաեռանդուն ու գործունեայ անդամներէն մին կը դառնայ։ Ուրեմն, 17 տարեկան հասակէն՝ սկսած է գործօն մասնակցութիւն ու-

նենալ յեղափոխական ասպարէզի մէջ և այդ օրէն մինչև իր վերջին շունչը ան հաւատարիմ մնաց ու պինդ կառչած Հնչակեան դրօշին, մի՛շտ վառվռուն, մի՛շտ անխոնջ և միշտ բարեհամբաւ։

Ժամանակակից այլասերած երիտասարդութեան մէջ Ցաբէթը հազուագիւտ բացառութիւն կը կազմէր իր մասնաւոր կեանքով։ Անոր ամբողջ միտքը տարուած էր յեղափոխական գաղափարով. կարծես Պուլկարիան և պուլկարական գայթակղալից կեանքը իրեն համար գոյութիւն չունէին։ Ան կը զգար, որ հայու դժնդակ կացութիւնը բարւոքելու համար պէտք էր գաղափարական երիտասարդութիւնը բոլոր էութեամբ կլանուած ըլլար ազատարար շարժմամբ, ուստի և իր բոլոր ժամանակը կը յատկացնէր հարստահարուած, արնաքամ ժողովուրդի ազատութեան սուրբ գործին։

1908 *թուի Ցունուարին՝ Ռուսճուքի Հնչակեան մասնաճիւղի ընդհանուր անդամական ժողովը միաձայնութեամբ զինքը ընտրեց Գործադիր Մարմնի անդամ, յանձնելով իրեն փոխ ատենադպիրի պաշտօնը։*

Զգալով հանդերձ իր դեռափթիթ կեանքի թառամիլը, այնուամենայնիւ Ցաբէթը կը ձգտէր չթերանալ իր պարտականութեանց մէջ։ Միջկուսակցական համերաշխութեան հեռահար իրագործումը տեսնելով և Հնչակեան կուսակցութեան նորանոր նուաճումները Պուլկարիոյ մէջ և այլուր նոր հոգի, նոր եռանդ կը ներշնչէին իրեն և ան՝ արդէն ուժասպառ ու գունաթափ, կը ժպտէր ընկերներուն՝ «մօտ է փրկութիւնը» գոչելով...։

Մայիս 12*ին ենթարկուեցաւ վիրաբուժական գործողութեան մը։ Հակառակ ատոր՝ ան մեռաւ երեք օր ետք։*

1908 *Մայիս* 18*ին տեղի ունեցաւ թաղումը, ներկայութեամբ՝ Պուքրէշի Հնչակեան մասնաճիւղի անդամներուն և բազմաթիւ ծանօթ-ազգականներու։*

Բացի իր ազգականներէն և ընկերներէն՝ ողբացին նաև Ռուսճուքի «Արաքս» նուագախումբի և Հնչակեան «Արարատ» մարզական խումբի անդամները՝ յանձին Ցաբէթի կորսնցնելով իրենց ամենաեռանդուն ու բեղմնաւոր անդամը։

ԸՆԿԵՐ ԱՍԱՏՈՒՐ ՄԵԼՏՈՆԵԱՆ

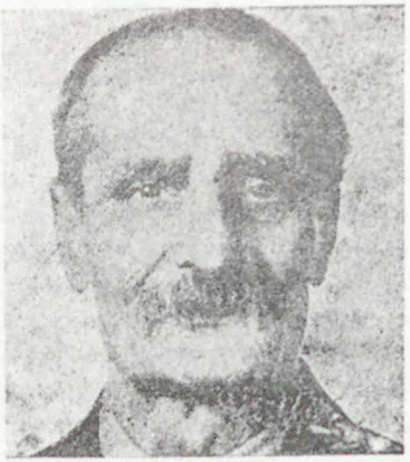

ԸՆԿ. ԱՍԱՏՈՒՐ ՄԵԼՏՈՆԵԱՆ

Ծնած է Խարբերդի Հիւսէյնիկ գիւղը։ Բնաւորութեամբ՝ ըմբոստ, խառնուածքով՝ յեղափոխական։ Ամերիկա մեկնելով եռանդուն աշխատանքի լծուած է կուսակցական կազմակերպչութեան առընչութեամբ։ «Երիտասարդ Հայաստան»ի հիմնադիրներէն մէկը եղած է, որուն կը մասնակցէր խօսքով և գրիչով։ Մասնակցած է Լոնտոնի պատգամաւորական ժողովներուն՝ իր ծախքով և ջերմ վերաբերմունք ցոյց տուած է նիւթապէս նեղը գտնուող ընկերներուն։

Կուսակցական տարակարծութեանց ատեն միշտ կը պաշտպանէր Նազարբէկեան թևը։ Խորապէս իւրացուցած էր Հնչակեան բարձր գաղափարները և հաւատար սոցիալիստ էր։ Խորհրդային Հայաստանի ջերմ հաւատացողներէն էր և կը հրճուէր անոր վերելքով՝ կարելի եղած օժանդակութիւնը չխնայելու պայմանաւ։ Ան կը հպարտանար Հնչակեան բարձր և մարդկայնական տեսլականով և այդպէս ալ մնաց մինչև վերջ։

ԸՆԿԵՐ ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆԳԵԼՕՖԵԱՆՑ

ԸՆԿ. ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆԳԵԼՕՖԵԱՆՑ

Բարձրագոյն կրթութեան տիրացած ընկ. Գելօֆեանց, իրանցի, Հնչակեան գաղափարաբանութեան ուժեղ արտայայտիչը կը հանդիսանայ «Երիտասարդ Հայաստան»ի խմբագրականներով և այլ ծածկանուն յօդուածներով (թէև ունէր տարակարծութիւններ այդ առթիւ) 1911—12*ի շրջաններուն՝ Գելօֆեանց կը գործակցէր ընկ. Ա. Մելտոնեանի, իբր վարչական գործակատար։ Այդ օրերուն «Երիտասարդ Հայաստան»ը կ'ունենայ բարձր տպաքանակ, ինչպէս Պոլսոյ «Նոր Աշխարհ»ը, ընկ. Սապահի խմբագրութեամբ։*

Ծայրայեղ Արամեանցական ըլլալու պարագան՝ կը նուազեցնէ իր համախոհներուն քանակը։

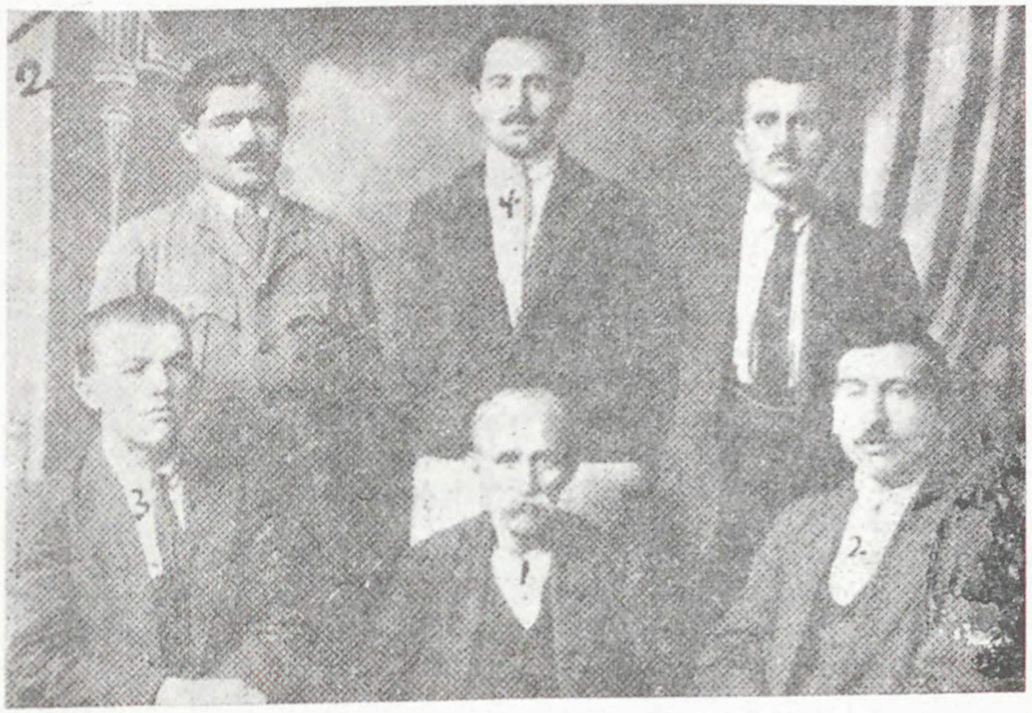

1) Բոլոգ
2) Կարապետ Էֆէնդ. Գալֆայեան
3) Սարգիս Տխրունի
4) Չօպանեան
5) Սեդրակ Թօսունեան
6) Աբգար Խաչատուրեան

ԸՆԿ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԿԱՐԻԿԵԱՆ

ԸՆԿ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ԿԱՐԻԿԵԱՆ

Մեծ արմատցի, Հնչակեան ուսուցիչ՝ Քերիմեան Խաչիկ վարժապետի շունչով մեծցած, Թիֆլիսի Ներսէսեան դպրոցէն շրջանաւարտ։

Արտաւազդ Օհաննէսի հետ Պոլսոյ մէջ մասնակից՝ Աչըգեանի դէմ եղած ցոյցին։ Իբր Հնչակեան ներկայացուցիչ՝ կը գործէ Փոքր Հայքի մէջ, Շմաւոնէն առաջ։

Ան պաշտօնավարած է Արմաշի, Շապին Գարահիսարի, Երզնկայի և Կիրասոնի հայկական դպրոցները։ Իբր Հնչակեան՝ իր շունչով կը դաստիարակէ նոր սերունդը, միևնոյն ատեն վարելով կուսակցական բազմակողմանի գործեր։

Երզնկայի Փրկչեան վարժարանին մէջ ուսուցիչ կ'առնէ Ժիրայրը, որ նոր շունչ և զարկ կու տայ աշակերտութեան։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԿԷՅՎԷՅ—ՄԻՋԱԳԻՒՂԻ ՄԷՋ

Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ իր յանդուգն ելոյթներովը և հայրենաշունչ քարոզչութիւններովը օրուան հայ երիտասարդութիւնը այնպէս մը մագնիսացուցած էր, որ ամէն կողմ գաղտնի կազմակերպութիւններ կը տեսնուէին Թուրք կեղեքիչներու դէմ՝ ինքնապաշտպանութիւն հաստատելու համար։ Մէկ խօսքով՝ Հնչակեան կուսակցութիւնը հայ «ոչխար»ը առիւծի փոխեց։ Անոր ցանած սերմերը շատով ծլեցան ու ծաղկեցան, տալով օրինակելի արդիւնքներ, ամէն տեղ։ Ծլարձակած սերմերը կարելի է նշմարել նաև Կէյվէյի հայոց Միջագիւղին մէջ, 1901ին։

Սաքարիայի աջակողմեան բարձունքներուն վրայ հաստատուած գեղատեսիլ տեսարաններով աւելի քան 4000 բնակչութիւն ունեցող գիւղաքաղաքմըն էր Կէյվէյի հայոց Միջագիւղը։ Բնակչութեան կէսը զուտ հայ, միւս կէսն ալ հայ-հռոմէներ էին, որոնց դէմ վառ ատելութիւն մը կար իբրև դաւանափոխներ, ուրացողներ։

Գիւղին մէջ կար մետաքսի երեք մանարաններ, որոնց երկուքը կը պատկանէր հայերու, իսկ երրորդը՝ հայ-հռոմի մը՝ Էֆթիմ Էֆէնտիին։ Այս վերջինը, յետին նպատակներով, ընկերացած հայ մանարանատէր՝ Ազարիկ Աղային հետ, որ տարի մը առաջ, չենք գիտեր ինչ դարձուածքներով, Ազարիկ Աղային մանարանը գրաւելու եկած էր դատական միջոցներով։ Երբ այս իրողութեան տեղեակ եղան հայ բնակիչները, մեծով պզտիկով տակն ու վրայ եղան, սկսան միջոցներ խորհիլ մանարանը հռոմին ձեռքէն փրկելու համար, որովհետև եթէ մանարանը անոր հակակշռին տակ մտնէր, հարիւրաւոր հայ աղջիկներ և կիներ պիտի զրկուէին իրենց ապրուստի միջոցներէն։ Այս ծանր կացութեան առաջքը առնելու համար, գիւղի Ազգ. վարժարանի ուսուցիչներէն Յովակիմ վարժապետ, որ զինք «այծ» կը կոչէին իր սրածայր սեւ մօրուքին համար, կազմակերպեց ինքնապաշտպանութեան այնպիսի թաքթիքա մը, որ օրուան Թուրք իշխանութիւններն անգամ զարմանքի մատնեց։

Գիւղը լուր հասած էր թէ՝ Կէյվէյէն Թուրք զաբթիէներ և դատախազներ՝ Էֆթիմ Էֆէնտիի ընկերակցութեամբ պիտի գան և մանարանը գրաւելու վճիռը պիտի գործադրեն։ Ասոր վրայ, Յովակիմ վարժապետ, իրիկուն մը ժողով կը գումարէ վարժարանին մէջ, հրաւիրելով գիւղին երիտասարդները և Ազարիկ Աղայի մանարանին բանուորուհիները։ «Ամէն գնով թոյլ տալու չէ որ մանարանը գրաւուի», ըսաւ վարժապետը։ «Եթէ իմ խորհուրդներուս և ցուցմունքներուս հետեւիք, աւելցուց ան, վստահ եմ որ պիտի յաջողինք փրկել մանարանը»։ Ահաւասիկ ծրագիրս ըսելով, պարզեց հետեւեալ միջոցառումները.—

1.— Մանարանը հսկել որպէս սեփականութիւն բանուորուհիներուն.

2.— Զայն գրաւման տակ պահել բանուորուհիներու կողմէ.

3.— Զաբթիէներուն ներկայացած օրը՝ բանուորուհիներու կողմէ փայտէ ձողերով ընդդիմութիւն մը կազմակերպել։

Ժողովականները ծափահարութիւններով վաւերացուցին այս միջոցառումները, երդում ընելով նոյնիսկ արեան գնով պաշտպանել մանարանը։

Եւ սպասուած օրը հասաւ, առտու կանուխէն, գիւղին երիտասարդութիւնը մանարանին ներսի մասերը գրաւեց, երկաթեայ երկու մեծ դուռերը փակելով անոնց ետեւը խաչաձև փայտերով ամրացուցին։ Դուրսը 200ի չափ բանուորուհիներ, անցքերուն առջեւը դիրք բռնեցին՝ ձեռքերնուն տակ ձողեր պահելով։ Անոնց շարքերուն ետեւը շարուեցան վարժարանին աշակերտները։ Ռազմամթերք ըլլալով՝ գօտիներուն մէջ զետեղած էին քարեր՝ հաւկիթի խոշորութեամբ։

Պէտք է ըսել որ Կէյվէէն մինչև Միջագիւղ, առնուազն երկու ժամուան ճամբայ կար կարելիք, այնպէս որ Թուրք զաբթիէները՝ թիւով 12 և երեք դատախազներ, բոլորն ալ ձիաւոր, կէսօրուան մօտերը մուտք գործեցին գիւղ։ Նախապէս անոնց գալը արդէն իմացուած էր լրաբեր պահակներու կողմէ։

Երբ ձիաւորները մանարանին մօտեցան, զարմանքով տեսան որ ամէն կողմէ պաշարուած էր։ Ի տես այս տեսարանին, զաբթիէներու հրամանատարը ձիէն վար իջնելով՝ մօտեցաւ առաջին շարքին վրայ գտնուող կիներուն, հրահանգեց որ ետ քաշուին ու ճամբայ բանան։ Մանարանի բանուորուհիներէն պարտիզակցի Տիկ. Իսկուհի, որ լաւ կ'արտայայտուէր թրքերէնով, հրամանատարին պատասխանեց.

«Մենք գիտենք թէ ինչո՞ւ համար եկած էք, այս մանարանին տէրն ու տիրականը այս բանուորուհիներն են, և ոչ թէ Ազարիկ Աղան, որով ի գին մեր կեանքին վճռած ենք պաշտպանել մեր սեփականութիւնը»։

Տիկին Իսկուհիի այս յանդուգն պատասխանէն կատղած՝ կոպիտ հրամանատարը սկսաւ խարազանի հարուածներ տեղացնել խեղճ կնկան գլխուն։ Բայց հայ բանուորուհիները՝ իրենց տրուած ազդանշանին վրայ, ձողերով յարձակեցան զաբթիէներուն ու դատախազներուն վրայ եւ հարուածներու տեղատարափին վրայ ճարահատ բոլորն ալ փախուստի ճամբան բռնեցին, մինչ այդ՝ աշակերտները կարկուտի նման սկսան քար տեղացնել անոնց վրայ, գլխէն վիրաւորելով 4 զաբթիէներ եւ հրամանատարը։ Եւ սակայն հարցը անոնց փախուստով վերջ չգտաւ։

Դէպքէն երեք օր ետք, Կէյվէյի գայմագամը գիւղ գալով սպառնաց պատասխանատուները դատարան յանձնել։ Ասոր վրայ հինգ տիկիններ, դատարանի կողմէ կանչուեցան։

Դատավարութեան օրը ամբաստանեալները՝ թուրք կիներու նման լաչակներով ծածկուած ներկայացան դատաւորներուն առջեւ, ուր ներկայ էին նաեւ վիրաւոր զաբթիէները։ Պէտք է նշել որ Կէյվէյի շրջանին մէջ, առաջին անգամ ըլլալով քրիստոնեայ կիներ կը դատուէին, ինչ որ շատ մեծ հետաքրքրութիւն ստեղծած էր այս պարագան թէ՛ թուրքերուն եւ թէ՛ հայերուն մօտ։ Դատարանի սրահը լեփ լեցուն էր երբ դատաւորները մուտք գործեցին։

Ատեանի նախագահը, խօսք ուղղելով վիրաւոր զաբթիէներուն, կ'ըսէ.

— Այս տիկիններէն որո՞նք ձեր վրայ յարձակում գործեցին.

Զաբթիէներուն հրամանատարը կը պատասխանէ։

— Ի՞նչպէս կ'ուզէք որ զանոնք ճանանիչ ընենք, երբ անոնց երեսները քօղարկուած են։

Նախագահը հրահանգ կու տայ որ տիկինները իրենց լաչակները վար առնեն։

Ամբաստանեալներէն Տիկ. Եւա Սարեան, վաթսունը թեւակոխած քաջարի հայուհի մը, որուն համբաւը հայ-հոռոմներուն մօտ հասած էր, խիզախաբար կը պատասխանէ.

— Միայն թուրք հանըմները չէ որ Նամեհրամ ունին, գիտցած եղէք որ քրիստոնէութիւնն ալ հայ կիներուն նամեհրամ կը պարտադրէ ոչ-քրիստոնեայ շրջանակներուն մէջ։ Եթէ Օսմանեան դատաստանագիրքին մէջ կայ օրէնք մը նամեհրամ պղծող, ատիկա կրնաք միայն բռնութեամբ գործադրել, ապա թէ ոչ մենք մեր քօղերը ամենեւին վար պիտի չառնենք»։

Տիկ. Եւայի այս յանդուգն պատասխանը նախագահն ու խորհրդականները սառեցուցեր էր։

Նման պարագաներու համար մասնաւոր օրէնք մը գոյութիւն չունենալով, ամբաստանեալները երեքական ոսկիի տուգանքի կը դատապարտուին։

Ամբաստանեալները առօք փառօք դատարանէն դուրս ելլելով, իրենց համար պատրաստուած ձիերուն վրայ նստած, կ'ուղղուին դէպի Միջագիւղ, ուր ժողովուրդը անձկանօք կը սպասէր անոնց վերադարձին։

Այդ իրիկուն իսկ, Ազարիկ Աղայի տունը, ի պատիւ անոնց ճաշկերոյթ մը սարքուեցաւ, ուր ներկայ էր նաեւ Յովակիմ վարժապետ։ Մինչեւ սոյն դէպքին օրը, շատ քիչեր միայն գիտէին թէ Վարժապետը Հնչակեան քոմիթաճի — մարտիկ մըն էր։

Այլեւս հրապարակուած էր վարժապետին հնչակեան ըլլալու պարագան, որով ան սկսաւ դպրոցին մէջ ազատօրէն երգել տալ ազգային եւ յեղափոխական երգեր, չմոռնալով առանձնապէս Հայոց Պատմութիւն սորվեցնելու։

Յովակիմ վարժապետին նման բազմաթիւ ուսուցիչ-գործիչներ տուաւ Հնչակեան կուսակցութիւնը, որոնք անձնուիրաբար հայ ժողովուրդը պատրաստեցին ինքնապաշտպանութեան։ Անոնք հնարաւոր բոլոր միջոցներով պաշտպանեցին բանուորին իրաւունքը, մաքառելով կեղեքիչներու դէմ։

Ճիշդ է թէ հայ ժողովուրդը շատ սուղ վճարեց իր ազատագրութեան պայքարին համար, սակայն եթէ Տաճկահայաստանի հայութիւնը հետեւած ըլլար Հնչակեան կուսակցութեան հեռատես քաղաքականութեան, մեր ժողովուրդին շատ հաւանաբար տարբեր վիճակ մը վերապահուած պիտի ըլլար։

ՊՐՈՒՍԱ—ՊԻԼԷՃԻԿ ԳԱՒԱՌԻ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՀԱՑՆՈՑԸ

1910-1911 թուականին, ուսանողներ Տարսոնի Ամերիկեան Քոլէճին մէջ, ազգային ոգին հայ ուսանողութեան մէջ վառ պահելու համար, բարձրագոյն կարգի այդ տարուան շրջանաւարտները՝ թիւով 12 Լուսաւորչական ուսանողները կը համախմբուին սենեակի մը մէջ, կը խօսին ազգային եւ կուսակցական խնդիրներու շուրջ, եւ քանի մը ազգային երգեր երգելէն ետք, ամէն ուսանող կ'անցնէր իր պարտականութեան գլուխը։

Ամիսներ շարունակուող այս հաւաքոյթները անշուշտ դիւր չէին գար դպրոցի տնօրէնութեան եւ այդ կրթական հաստատութեան մէջ ճոխ տարեթոշակներով պաշտօնավարող հայ գերապատուելիներուն որոնք լրտեսական խումբեր կազմած էին։ Անոնց քաղած տեղեկութեանց վրայ մութ տեղեկագիրներ կը յղուէին քոլէճի տնօրէն՝ Տոքթ. Քրիթիին։

Մեծերուն հետեւող թիւով 50 Լուսաւորչականներ, այնատեն հազիւ 18-19 տարեկան, կը նշմարէին որ բաներ մը կը դառնայ դպրոցին մէջ, կը հարցաքննուէին բարձրագոյն դասարանի աշակերտները եւ օրին մէկն ալ պատահեցաւ անխուսափելին։

Քոլէճի տնօրէնութիւնը, համագործակցութեամբ հայ կոչուող ուսուցիչներու, գաղտնի ժողովի մը մէջ, կ'որոշէ դպրոցէն դուրս արտաքսել 12 աշակերտները եւ վերաբացումին ներս չընդունիլ նաեւ անոնց հետեւորդները։

1911ի վերամուտին անոնք հրաւիրագիրներ չստացան, եւ չոր հացի մը սիրոյն քանիներ ափ առին աստ ու անդ եւ մեծ տղաքն ալ ցրուեցան ամէն կողմ։

Հրաւիրագիր չստացողներուն մէջն էին Եդուարդ Ոսկերիչեան (այժմ Մաշտոց Եպս. Ոսկերիչեան) եւ Գրիգոր Մէնչիկեան։ Անոնք գլուխ-գլխի առած՝ մեկնեցան Կ. Պոլիս, այնտեղ կարենալ շարունակելու համար կէս թողած ուսումը։

Քանի մը շաբթուան ընթացքին, Պոլսոյ մէջ անոնք հանդիպեցան ծանօթներու, Զէյթունցի ուսանողներու, որոնք կ'ուսանէին կեդրոնական, կարապետեան, Պէրպէրեան և Պէզազեան վարժարաններու մէջ։

Կային անոնց մէջ Հնչակեան ուսանողներ, և շաբթուան մէջ օր մը, երկուքն ալ առաջնորդըւեցան խանի մը մէջ գտնուող կահաւորուած սենեակ մը, ուր իրենց ներկայացուցին հոն ներկայ գանուողներուն, բոլորն ալ պատկառելի անձնաւորութիւններ, ինչպէս Սապահգիւլեան, Մուրատ Պօյաճեան, Արամ Աչըգպաշեան, Ճիհանկիւլեան և Ն. Զաքարեան։

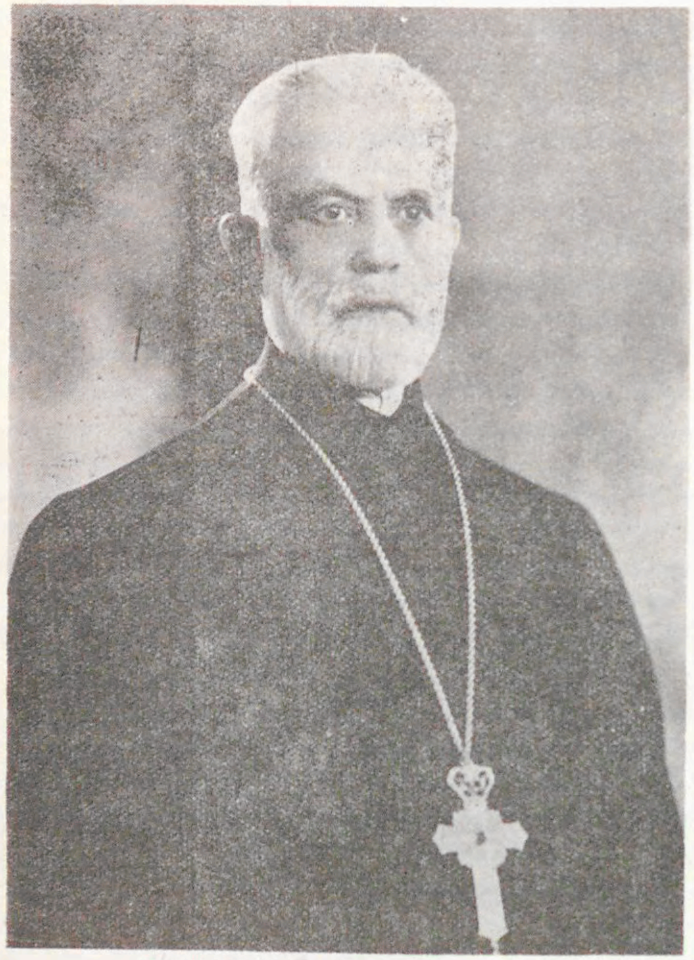

ՏԷՐ ՄԱՇԹՈՑ Ա. ՔՀՆՅ. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ

Այդ հաւաքոյթին ներկայ էր նաև տարէց հայրենակիցներէն ընկ. Լեւոն Խաչատուրեան, որ համարձակօրէն կը խօսէր Ս. Դ. Հնչակեան վեթերաններուն հետ, կու տար տեղեկութիւններ Պրուսա-Պիլէճիկ հայ գիւղերու կազմակերպութեանց մասին, և ինքը՝ իբր ուսուցիչ և գործիչ, կեդրոնական Վարչութեան կողմէ ղրկուած էր այդ կողմերը և յաջողած էր իր վսեմ առաքելութեան մէջ։

Ընկ. Լ. Խաչատուրեան, որ արձակուրդը Պոլսոյ մէջ անցնելու եկած էր, երկու ուսանողներն ալ դրաւ Կեդրոնական Վարչութեան տրամադրութեան տակ՝ գաղափարապէս պատրաստելու համար, որպէսզի երկու ամիս ետք մեկնէին իբր ուսուցիչ և գործիչ ընկ. Լեւոնի առաքելութեան շրջանները։

Ընկ. Լեւոն Խաչատուրեան եփուն գործիչ մը, երկու ամսուան այդ շրջանին զանոնք տարաւ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան բոլոր ակումբները, ինչպէս նաև «Կայծ»ի խմբագրատունը։ Այդ գաղափարական թերթի գլուխը անցած էին պատուական համալսարանական ընկերներ, որոնք կը պատրաստէին գաղափարական մաքուր սերունդ մը։

Ե. Ոսկերիչեան և Գ. Մենչիկեան, լրացուցած իրենց գործերը, հրաժեշտ առին Պոլսէն և հասան Պիլեճիկ և հիւր եղան պատուական ընկերոջ մը բնակարանին մէջ։ Գիշերը ներկայ եղան Պիլեճիկի մաքուր գաղափարի ընկերները, ընկ. Լ. Խաչատուրեանի դաստիարակութեան, ուր ընկերը պարզեց մեր ծրագիրը և շաբաթ մը ամբողջ այրելով խանդավառ մթնոլորտի մը մէջ, մեկնեցանք գիւղերը։

Անոնց կեդրոն գիւղը պիտի ըլլար Մուրատ-Չայ մեծ գիւղը. ուսուցչական պաշտօնէն զատ պիտի կազմակերպէին նաև, Զոլգարա, Հիսարըլըք, Թիւրքմէն, Կէօլ-Տաղ, Նոր-Փազար հայ գիւղերը։

Երբ ժամանեցին կեդրոն գիւղը, Մուրատ-Չայ, ընկ. Լեւոն Խաչատուրեան վաղեմի ծանօթ մը իրենց և իրեն կողքին ունենալով երկու երիտասարդ նոր ոյժեր, գիշերը ընդարձակ ակումբին մէջ տեղի ունեցաւ ընկերահամակրական հաւաքոյթ մը, ուր ներկայ էին տարէց, փորձառու և երիտասարդ ընկերներ, և մինչեւ ուշ գիշեր երեկոյթը անցաւ հրաշալի։

Կիրակի և արձակուրդի օրերուն, երեք դրսեցի ընկեր-ուսուցիչներ աշտանակուած ձիերու վրայ և կատարելապէս սպառազինուած և զրահապատուած հայրենակից զէյթունցիներու նման, ամէն կողմ, ակումբներու և բացօթեայ վայրերու մէջ կազմակերպեցին հաւաքոյթներ և ցանեցին ներկաներու սրտերուն մէջ հայրենասիրական սերմեր։ Ժողովուրդին մեծամասնութիւնը կը քալէր մեր կողքին, և սակայն դժգոհ կը մնային կարգ մը հարուստներ և կալուածատէրերը և անոնք լաւ գիտէին որ, գաղափարով պատրաստուածները ուշ կամ կանուխ պիտի փախցնէին իրենց քունը։

Հայկական գիւղերու այդ Ս. Դ. Հնչակեան Հալոցին մէջ լուիկ մնջիկ կը պատրաստուէր գաղափարի նոր սերունդ մը։ Կանոնաւոր դասախօսութիւններ, լսարան, զինավարժութիւն, դաշտագնացութիւն, գիշերային դըպրոց, ամէն ինչ կատարեալ, հայ գիւղերը մէկ ժամ հեռաւորութիւնով իրարու մօտ, դրախտանման այդ վայրերուն մէջ, գաղափարով ազնիւ, սրտով մաքուր և մեծերու հանդէպ պատկառանք ցոյց տուող սերունդ մը կը յառաջանայ, և անոնք շարժական դպրոցի մը վկայուածներն էին։

Բոլոր գիւղերը ունէին իրենց կոկիկ եկեղեցիները, ակումբները և վարժարանները։ Ակումբներուն պատերուն վրայ զետեղուած են Ս. Դ. Հընչակեան կուսակցութեան պատկառազդու գինանշանները, իսկ ներսի պատերը զարդարուած են յեղափոխականներու և կուսակցական առաջնորդներու կենդանագիրներով։

Ամէն ակումբ կանոնաւորապէս կը ստանար «Հնչակ», «Կայծ», «Կոհակ» և «Երիտասարդ Հայաստան» թերթերը և ձեռքէ ձեռք կը խըլուէին։

Ինչ կը վերաբերի Հնչակեան զարդակոճակին՝ այն ընկերը ու չունէր իր հպարտ կուրծքին վրայ, մի քիչ ուշ ստացած ըլլալուն, անիրաւուած կը զգար ինքզինքը։ Ատրճանակ, արծաթապատ փոքր դաշոյն, փամփուշտակալ, մեծէն փոքր, ամէնն ալ ունէին, և հայկական տարազին վրայ այդ զարդակոճակները և զէնքերը, փայլ մը աւելի կու տային իրենց առոյգ, կուշընքուան մարմնոյն։ Զէնքերը կը բերուէին Ատաբազարէն նուիրեալ սուրհանդակներու միջոցաւ։

Պոլսոյ Հնչակեան «Կայծ» Ուսանողական Միութեան թատերախումբը ամէն ամառ կու գար և բոլոր գիւղերու մէջ կու տար դասախօսութիւններ, կը կազմակերպէր ներկայացումներ. ժողովուրդը իրենց բնակարաններուն մէջ կը հիւրամեծարէին առաքեալ ընկերները։

Այդ շրջանները ժամանած էին նաեւ ուրիշ կարող գործիչներ(*), որոնց ջանքերով կազմակերպուեցան նաեւ տիկնանց եւ օրիորդաց միութիւններ, որոնք կը գործէին այրերու կողքին

Չորս տարուան այս գործունէութիւնը այդ շրջաններուն մէջ (1911—15ին) եւ պատրաստած միտքերը՝ թէ իրենք ալ մարդ են եւ իրաւունք ունին աշխարհը վայելելու փոխան խումբ մը վաշխառուներու, տուաւ իր արդիւնքը Հնչակեան քարոզչութեանց։

Շրջան մը ամբողջ, ուր մեր ժողովուրդը դարեր շարունակ զբաղած է չերամապահութեամբ, այգեգործութեամբ, պտղամշակութեամբ եւ երկրագործութեամբ եւ չունենալով դրամագլուխ՝ մինչեւ վերջը աշխատած է կարգ մը պարտատոյծներու հաշւոյն՝ իբր ռայա. գալով գիտակցութեան, մեծահարուստներու առաջած առիթի բաժինէն իրենք եւս սկսան օգտուիլ եւ հարուստները տեղի տուին ու բանուորները սկսան ստանալ իրենց արդար բաժինը եւ ապրիլ իբր մարդ։

Ժողովուրդը՝ իր իրաւունքները պաշտպանելու գաղափարի զէնքով զինուած՝ բոլոր գիւղացիները սկսան դառնալ ինքնաբաւ բոլոր գիւղերուն մէջ. կար սակայն կնճռոտ խնդիր մը լուծելի՝ Կէօլ Տող գիւղին եւ այդ խնդիրն ալ կարգադրուեցաւ ի շահ հայ աշխատաւորի բազուկին։

Կէօլ Տող բարձրահայեաց գիւղ մը, մեր գործունէութեան շրջանին մէջ, գիւղին առջեւը բաւական ընդարձակ լիճ մը գոյութիւն ունէր։ Բարձրավանդակի մը վրայ գոյութիւն ունեցող այդ լիճին ջուրը ագուգաներու մէջ հոսեցնելու համար, օտար ընկերութիւն մը՝ համաձայնեցած քանի մը հարուստներու հետ, սկսած էին չորացումի աշխատանքին եւ աշխատցնելով հազարաւոր բանուորներ՝ անոնց կը վճարէին աննշան գումար մը։ Գաղափարի ընկերներու գործաթողումով՝ գիւղացիութիւնը այդ դատն ալ շահեցաւ՝ օրականներու յաւելումով եւ սակայն գործը կիսատ մնաց ընդհանուր պատերազմի հռչակումով։

Մինչեւ 1915ի ընդհ. պատերազմի յայտարարութիւնը, ամբողջ չորս տարի, Նիկոմիդիայէն սկսեալ Պարտիզակի, Ատաբազարի, այդ շրջանի բազմահարիւր հայ գիւղերուն, Պիլեճիկի հայ զանգուածներուն, Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Հայնոցի տարեկան ժողովները ամէն տարի կանոնաւորապէս կը գումարուէին Պիլեճիկի մէջ, բազմաթիւ պատգամաւորներու ներկայութեան եւ կը ծեծուէին խնդիրներ, կ'առնուէին ազգաշէն որոշումներ եւ ընկերները կը ցրուէին լաւ տրամադրութեան տակ, Հնչակեան կուսակցութեան փառապանծ դրօշը բարձր բռնելու համար այդ Հայնոցին մէջ։

Ամէն բան հասած էր իր կատարելութեան եւ հազիւ թէ հասունցած պտուղը պիտի վայելէինք եւ ահա, աւա՜ղ, պայթեցաւ 1915ի չարագուշակ պատերազմը ու ամէն բան մնաց թերի ու անկատար։

(*) Անոնցմէ մէկը ընկ. Արսէն Կիտուր, որ Գ. Պատգամաւորական Ժողովին Պարտայի Հայնոցի պատգամաւորը եղաւ 1914ին։

ՄՈՒՐԱՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՍԱՍՆՈՅ ՄԷՋ

ՀՐԱՅՐ-ԴԺՈԽՔԻ ԴԵՐԸ

Սասունի ապստամբութեան մասին Ա. հատորի մէջ գրած էինք. «Մեծն Մուրատ 1893ին գաղթականի ցուպը ձեռքն առած՝ քանի մը մշեցիներու հետ(մէկն ալ Հրայր-Դժոխքը)դարձեալ կ'երթայ Թիֆլիս,զէնքեր ձեռք ձգելու նպատակաւ։ Ղազարոս Աղայեան իրեն կը թելադրէ դիմել Դաշնակցութեան (որ այդ նպատակով մեծ գումարներ հանգանակած էր)։

Մեծն Մուրատ ներկայանալով Զաւարեանին կ'ըսէ. «Ես եկած եմ Սասնոյ ապստամբութեան պատրաստ հայ ժողովուրդին կողմէ. ինծի համար միեւնոյն է թէ ո՞վ կ'օգնէ, ես պատրաստ եմ ընդունելու»։

Զաւարեան մանրամասնօրէն լսելէ ետք Մուրատը, կ'առաջարկէ. «Կ'օգնենք, պայմանաւ որ ապստամբութիւնը համարուի Դաշնակցութեան գործը, այլապէս՝ ոչինչ կրնանք ընել»։

Մուրատ կը վերադառնայ ձեռնունայն։ Այս հարցը հետագային վիճաբանութեան դուռ կը բանայ «Հնչակ» եւ «Դրօշակ» թերթերու մէջ։

Ահա այս անախորժ եղելութէն սրտնեղած՝ Հրայր-Դժոխք 1915ի Մայիսին կը գրէ յայտնի նամակ մը երկու թերթերուն ուղղուած՝ յանդիմանելով պատասխանատուները։

Ո՞Վ ԷՐ ՀՐԱՅՐ-ԴԺՈԽՔԸ

Հրայր ծնած է 1864ին, Սասնոյ Ահարոնք գիւղը։ Ան իր ուսումը կ'առնէ Մշոյ Ս. Կարապետի վարժարանը եւ ապա Մշոյ Միացեալ Ընկերութեան կեդրոնական դպրոցը։

Այդ տարիներուն՝ Մշոյ դաշտի եւ Սասնոյ լեռներուն մէջ՝ շնորհիւ Ռուփայէլ Մալխասեանի, Սապահ Գիւլեանի եւ Տամատեանի կը տարածուէր Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարաբանութիւնը, որ կը խօսէր երեք կէտերու շուրջ. ա) յեղափոխական քարոզչութիւնը պէտք էր տարածուէր գիւղացիութեան մէջ, բ) հայ ժողովուրդի ձգտումը պէտք է ըլլար ձեռք բերել դեմոկրատական ինքնավար Հայաստան մը եւ գ) զինուած ապստամբութեամբ միայն կարելի էր հասնիլ այդ նպատակին։

Հնչակեան Ռուփայէլ Մալխասեանի եւ Նասիրեանի տեսակցութիւնները Արապոյի հետ 1889ին եւ Մարգար Վարժապետի, Տամատեանի ու Սապահ Գիւլեանի նման սերմնացանները նոր սկզբունքներով օժտուած սերունդ մը յառաջ բերած էին, որոնցմէ ամէնէն աչքի զարնողը Հրայր-Դժոխքն էր, որ զարմանալի հարազատութեամբ իւրացուցած էր Հնչակեան իրապաշտ տեսակէտները։ Անոր սերտ գործակցութիւնը ուսուցիչ Տամատեանի եւ սոցիալիստ յեղափոխական Մեծն Մուրատի հետ, զինք դարձուցած էին ականաւոր յեղափոխական մտքի տէր անձ մը, որ հետագային մագնիսական ույժով իր կողմ կը պահէր Գէորգ Չաւուշի, Անդրանիկի և Սեբաստացի Մուրատի նման նուիրուած ֆէտայիները։

Կարօ Սասունին՝ «Հայրենիք»ի 1931 Թիւ 4ին մէջ, խօսելով Հրայր-Դժոխքի մասին՝ կը գրէ. «Բաւականանանք այս թռուցիկ ակնարկով և անցնինք դիտելու Հրայրի առաջին յեղափոխական քայլերը և անոր ըմբռնումները՝ հայ յեղափոխութեան մասին։

ՀՐԱՅՐ-ԴԺՈԽՔ

«1890ին հայկական պոռթկումները երկու յատկանշական կողմերով կը ներկայանան պատմութեան ուսումնասիրողի աչքին.— ա) ցուցական հանգամանք ունեցող շարժումներ, որոնք մեծ աղմուկ հանեցին, ինչպէս՝ Պոլսոյ և Էրզրումի ցոյցերը և Կուկունեանի արշաւանքը (Սասունին կը թերանայ նշելու թէ այդ ցոյցերու կազմակերպիչները հնչակեաններն էին — ԽՄԲ.)։ բ) Գիւղական ըմբոստութիւնները՝ իրենց անմիջական տիրողներու հանդէպ, ինչպէս՝ Վարդենիսի, Ղարաչոպանի, Ղըզըլաղաճի և Պերմի դիմադրութիւնները, որոնք գիւղական հլու զանգուածներու հաւաքական պոռթկումներն էին բռնակալներու դէմ։ (Սասունին կը մոռնայ նշելու Փոքր Հայքի մէջ Ժիրայրի, Չէլլօներու, Շմաւոնի, Զաքարեանի, Արխանեանի, Մինաս Օղլուի հսկայածաւալ ապստամբութիւնները, որ Նազըմ փաշայի խոստովանութեամբ իսկ 60.000 թուրք զինուորներ ոտքի պահելու եւ խնամելու կը ստիպէին Սուլթանի սնանկացած գանձարանի կողմէ — ԽՄԲ)։ Հրայրը սկիզբէն այս երկրորդ տեսակի շարժման մասնակցեցաւ և հաւատաց Երկրի բնիկ ժողովուրդի հաւաքական ույժին։ Տակաւին երիտասարդ հասակէն ան հիմնական սկզբունք մը իւրացուցած էր «գիւղ կանգնի, գերան կը կոտրի»։ (Սասունին լուռ կ՚անցնի այդ օրերուն Կիւլիզարի առեւանգման առթիւ Հնչակեան կուսակցութեան կատարած դերի մասին, ըլլայ Մուշ թէ Պոլիս, որուն դղրդագին արձագանգէն «Եւրոպան ցնցուեցաւ» եւ Սուլթանի գահակալը դողդղաց — ԽՄԲ)։

«Նետուելով հայ յեղափոխական շարժման մէջ, Հրայրը առաջին օրէն կարելի է ըսել, ըմբռնած էր շարժման նպատակը՝ յստակ ու պարզ կերպով, այն է՝ ազատել հայ ժողովուրդը թրքական անտանելի լուծէն, վերականգնելով հայկական ինքնիշխանութիւնը։ (Սասունին կ՚անտեսէ՞ նշել թէ առաջին անգամ Հնչակեան կուսակցութեան 1887ի հրատարակած ծրագրով միայն հրապարակ դրուեցաւ «Հայկական ինքնավարութեան հարցը» — ԽՄԲ.)։

«Սասնոյ առաջին ապստամբութիւնը,— կը շարունակէ Սասունին, երբ կ՚ըսուի ու կը գրուի հայ քաղաքական գրականութեան մէջ կը հասկցուի միայն 1894ի ապստամբութիւնը։ (Հոս Կ. Սասունին կը թերանայ յիշատակել ապստամբութեան կազմակերպիչ Հնչակեան Մեծն Մուրատի եւ Տամատեանի անունները — ԽՄԲ.)։ Մինչդեռ իրականութիւնն այն է, որ Սասունը ապստամբական վիճակի մէջ 1890ին, դէպքերը 1891ին, իսկ 1892ին և 1893ին ընդհանուր ապստամբական շարժումը բռնկեցաւ՝ ընդդէմ Թուրք իշխանութեան և քիւրտ ապստամբութեան։ (Ո՞վ էր յեղափոխութիւն արծարծողը, բռնկեցնողը եւ ղեկավարողը — ԽՄԲ.)։

Կ. Սասունին չանճրկիր պատասխանելու, ան կը գրէ. «Հրայր այս շարժումներուն ոգին էր։ Ան մէկ կողմէ կապուած էր Մշոյ դաշտի շարժումներուն, միւս կողմէ լծուած էր Սասնոյ ժողովրդական կռուի դիմադրութիւններուն»։

Այժմ կը մէջբերենք Հրայր-Դժոխքի մէկ նամակը, որով յստակօրէն կը մատնանշէ թէ ինք հետեւող մըն է Մեծն Մուրատի թաքթիքին.

ՀՐԱՅՐԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ժ. Օ... 95 Մայիս 2

«Վաղուց անտի հայ յեղափոխական գործի մէջ նշմարելի էր անձնական կրից և եսական փառաց արդիւնք եղող անհոգին վէճերը, հայ հասարակութեան շահերին, նորա կենսական հարցերին։ Ժողովրդի քաղաքական, տնտեսական և բարոյական հալածանաց ներկայ ժամանակ, փոխանակ այդ եսը կորչելու և անհետանալու յօգուտ ժողովրդի, գնալով աւելի և աւելի հսկայական կերպարանք կը ստանայ, որով այն եզրակացութեան կը յանգիմք, որ այդ արեան հեղեղում, ժողովուրդի ներկայ օրհասի մէջ, կուսակցական բաժանմունքը, անձնական կրքերէ բխած կռուութիւնը, եսական փառքը, ժողովուրդը կը տանի յուսահատական կորուստի գուբը...

«Մինչ ցարդ լռելուս պատճառը՝ միայն այն յոյսն էր, որ այդ ճիւղերը իրենց փոքր դրութեան մէջ արմատախիլ պիտի լինեն։ Դժբախտաբար այդ յոյսը ի դերեւ ելնելով, այսօր ժամանակ կը գտնեմ բացատրելու և հայ հասարակութեան առջեւ բաց անելու մի գլխաւոր կէտին մասին, մեր հայեացքն ու զգացումները։

«Իբրեւ նմուշ վեր կ՚առնեմ այն կէտն, որ մի քանի ամիսներէ ի վեր հայ յեղափոխական կուսակցութեանց միջեւ ի զուր վիճաբանութիւններ և գրպարտութիւններ յառաջացուցած է։ Մինչ ցարդ լռելուս պատճառը խորին զզուանքս և սրտէ վիշտս էր, իսկ այսօր, երբ այլեւս ոտս կը դնեմ ժողովրդի ցաւոց մասնակից լինելու ուղիին վրայ, խիղճս կը հրաւիրէ ինձ այլեւս արհամարհական լռութիւնը ի բաց թողուլ, և պաշտպանել բարոյական կէտ մը, որն արդէն լրջութեամբ խորհողի մը առջեւ պարզ և մեկին է...

«Ես մօտէն դիտակից լինելով անմահանուն պ. Մուրատի գործունէութեան և մասնակից, ըստ կարեաց, նորա ձեռնարկներին,— մենք հարիւրաւոր փորձերով համոզուեցինք, որ կուսակցական բաժանմունքը, երբ այդ յառաջ կու գայ իբրեւ հետեւանք գաղափարների արմատական տարբերութեան, երբ կուսակցութիւնը կը պայմանաւորի մի որեւէ հասարակական հարցի կամ երեւոյթի մասին, տարբեր աշխարհայեցողութիւնից, ժողովրդի խաղաղ ժամանակին, անբարոյականութիւնները, բարոյականութիւնից զատ, ճշմարտութեան արտայայտիչ, և ժողովրդի քայլերը յառաջ տանողն է։ Իսկ յեղափոխական գործի մէջ, պատերազմի դաշտում, ժողովրդի ներկայ դըրութեան և իրերի այս տագնապալից վիճակի մէջ, մանաւանդ երբ չկայ գաղափարի տարբերութիւն, երբ հիմնաքարը, երկու կողմից էլ, մարդկանց նեղ «ես»ի մէջ է կայանում, այդպիսի կուսակցութիւնները ժողովրդի հիմը քանդող ու տապալողն են...: Այդպիսի կուսակցութիւններն են, որ զուգապատիւ են, ժողովրդի իրական շահուց դաւաճանութեան...

«Այսօր պ. Մուրատը, ժողովրդական այդ հերոսը, բանտի անկիւնները կը տքնի, բայց ես ազատ լինելուս համար, անհրաժեշտ պարտք կը զգամ նորա լայն հայեացքները չծածկել մութ անկիւններում, բարոյապէս չմեռցընել նորա զգացումները, որ ժողովրդի իրաւանց պաշտպանութեան նուիրուած էր: Նա ժողովրդի ցաւերը իր կաշիի վրայ կրելով, դարձաւ ժողովրդի արդար շահուց արդար պաշտպան, նա իր կեանքը նուիրեց ժողովրդի արդար դատին և ո՛չ այս կամ այն կուսակցութեանց եսական փառքին...: Նոյնը և ամէն մի ազնիւ գործողի պարտականութեանց այբ ու բենը պէտք է լինի: Ժողովրդի անմիջական շահն կը պահանջէր և միշտ կը պահանջի, ընդհանուր ոյժերու միացում: Ինչո՞ւ... Որովհետեւ թշնամին (չծածկենք) ուժեղ է, համեմատաբար խիստ ուժեղ: Եւ այդ նպատակաւ էր, որ այդ հերոսը, թէ՛ մասնաւոր անհատների և թէ՛ գաղափարակից ընկերների հետ միացած՝ իր ամէն ջանք չէր խնայեր ձեռք բերել այդ ցանկալի նպատակի իրագործումը: Թէ՛ ինքը Մուրատը և թէ՛ ես դրդեալ այս և շատ մը երկար և արդար պատճառներից, մենք մեր թղթակցութիւններ կ'ուղարկէինք երկու կուսակցութեանց եւս. մեզ ցանկալի էր, եթէ լինէր տասնաւոր յեղափոխական թերթեր, նոյն ծրագրով, նոյն գործին նուիրուած, բոլորի մէջն էլ նոյն թղթակցութիւնը հրատարակուած տեսնել. ոչ թէ մեր եսական փառքի համար, այլ ժողովրդի անտանելի ցաւերը շատ մարդկանց ականջին հասցնելու եւ գիտակից դարձնելու համար:

«Թող այս կուսակցութիւններէն ամէն մէկը իր խղճին հարցնէ թէ արդեօք այդ կուսակցական բաժանմունքը չէ՞ր գլխաւոր և բուն պատճառը Սասնոյ մը աւերակաց տակ ծածկուելուն, և անշուշտ այդ անձնական կրից և կուսակցութեանց այսպիսի վտանգաւոր հետեւանքները մեզ դիտել կուտար և պիտի տայ, որ ուրեմն դուք, կուսակցութիւններդ անխղճաբար ժողովրդի ոչխարի պէս մորթուելուն և նորա անարատ արեան հեղեղի պէս թափուելուն վրայ հանդիսատես լինելով՝ հաճոյք կը զգաք: Դո՛ւք կուսակցութիւններդ, ի բաց թողած ժողովրդի իրական ոյժի կեդրոնացումը և նորա կենսական պէտքերը, անձնական մանրակրկիտ հաշիւներով զբաղուած էք: Կարծեմ անկեղծ գործողի մը խիղճը հանգիստ կը լինի այն ժամանակ, երբ մինչեւ իր կենաց վերջին կաթիլը, իր ամէն ջանքն, քիրտն ու արիւնը նուիրած է հասարակութեան ընդհանուր շահերին և ո՛չ եսական ձգտմանց, անձնական հաշուոյ եւն. եւն.: Արդեօք այլեւս ի՞նչ կը նշանակէ ձեր այդ երկայն ճառերն ու խմբագրականները, կարծես գրելու նիւթ բան չը լինէր...

«Մենք այսչափ նահատակ ենք ունեցել», «Դրօշակ» անուն մի թերթ գրական գողութիւն է արել», «մեր նամակներն ու թղթակցութիւնները իւրացրել, եւն. եւն.»: Դա բարոյական մահ է. մանաւանդ այն պատճառով, որ Հ.ի կուսակցութիւնը լաւ գիտէր ու չէր կարող չգիտնալ որ թղթակցութիւնները չեն գողացուած, չեն իւրացուած, քանի որ այդ կէտն լաւ եւս յայտնի էր «Ատրպատականի և Կովկասի ներկայացուցչի՜ն»:

«Եւ մեր նպատակն է ո՛չ միմիայն թշուառութեան մատնուած ժողովուրդը Թուրքի վայրենութիւններէն ազատել, այլ նոյնիսկ թէ՛ ֆիզիքական և թէ՛ բարոյական բռնութիւնների դէմ բողոքել... Թող պարծի ինքը ժողովուրդը, թո՛ղ հանգստանայ ժողովրդի խիղճը, թո՛ղ նայի իր աքսորեալ, բանտարկեալ որդւոց, թո՛ղ աչքը յառէ դէպի կախաղաններ, դէպի Հայաստանի հովիտն ու ձոր, ահա այնտեղ է, որ ժողովուրդի արեան գոլորշին այրուած տուներու ծխոյն հետ խառնուելով՝ հայ յեղափոխական գործի ղեկավարների գլխի կամար կապած, բողո՜ք և լուսա՜նք կը տեղայ:

«Մե՜նք»... շարունակ «մենք»...

«Եւ դո՛ւ, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութի՛ւն, որ ինքզինքդ կը յորջորջես այդ խոշոր բառերով, արդեօք խղճի խայթ չե՞ս զգար, երբ Մուրատի երեսին փակեցիր քո դուռը, անօգնական թողիր նրան, միայն այն պատճառով, որ նա պատկանում էր Հնչակեան խմբին, այսինքն՝ առիթ չէր ունեցած քեզ հետ անձամբ ծանօթ լինելու:

«Եւ թողի՛ր, որ նա՝ Մուրատ, դատարկաձեռն դառնայ ապագայ-այսօրուան ողբերգութեան տեղը... Միթէ դո՞յդ կը պարտաւորցնէ քեզ քո «Դաշնակցութիւն» մեծահնչիւն անունը: Ո՞րտեղ է, ուրեմն քո «դաշինքը», ո՞ւր է քո կոչման բարձրութեան վրայ գտնուելը, երբ յեղափոխականների լաւագոյն կարկառած ձեռքում... քար միայն դրի՛ր հացի տեղ...

«Շնորհակալութիւն դաւաճաններին... Նոքա գիտցան բուն Դաշնակցական լինելը, նոքա գրկաբաց ընդունեցին վշտացած հերոսին իր ընկերներով, և նա մոռցաւ ձեզանից ստացած վիրաւորանքը, մոռցաւ նա, որովհետեւ սիրտը լի էր իսկական սիրով, սիրով՝ դէպի թշուառ ժողովուրդը, որ իրեն կը սպասէր... Այո՛, անմահ Մուրատի «Մեղքը» միայն անոր մէջ կը կայանար, որ նա «անպայմաններից» չէր: Անպայման Հնչակեան է պահանջում լինել Հնչակը, այսինքն գիտնալ բոլոր Դաշնակցականներին՝ գրականական գողեր, աւազակ անուանել, գիտնալով հանդերձ, որ դա զրպարտութիւն է, սո՛ր զրպարտութի՜ւն...

Անպայման Դաշնակցական լինել է պահանջում նաեւ Դաշնակցութիւնը, այսինքն հայհոյել Հնչակեաններին աջ ու ձախ, չը խնայելով նոյնիսկ Տամատեաններին և Մուրատներին, գիտնալով հանդերձ, որ նոքա հերոսներ էին... բաւական է...

«Ի՞նչ ունիք բաժնուելու եղբայրք... Փա՞ռք... Թողէ՛ք, դա՛ Տամատեաններին և Մուրատներին, Վարդաններին և Մարգարներին, Զաքարեաններին և Լեւոններին — նաեւ Արապօներին է սեփական...

«Դրա՞մ... Չէ՞ որ Ղազարոսի նման աղքատ էք երկուդ էլ, համեմատելով գործի յանհուն մեծ պահանջների և անմիջական կարիքների հետ:

«Ի՞նչ ունի՛ք, ի՞նչ... Ո՞րն է այն գաղափարը, որ ձեզ ի միմեանց կը ջոկէ, ի՞նչ կէտի վրայ է ձեր հասկացողութիւնների մէջ եղած տարբերութիւնը, որ դուք ձեր ողորմելի ոյժերը միացնելու տեղ՝ կը ջլատէք, և ձեր պաշտպանութեան յանձնուած թշուառ ժողովուրդի տունը հիմնայատակ կը տապալէք... Ամօ՜թ է, յանցա՜նք է»....:

«Հայրենիք» ամսագիր, 1931, Փետր. թիւ 4 Դ.Ժ.ՈԽՔ

* * *

Ինչպէս յստակօրէն կը յայտնաբերուի Հրայր-Դժոխքի նամակէն, այն բոլոր սկզբունքային յղացումները — գիւղացիական շարժումի, հաւաքական ոյժերու միասնականութեան, ինքնավար Հայաստանի գոյացման առթիւ — այդ բոլորը կը պատկանին Մեծն Մուրատին և իր պատկանած կուսակցութեան, որ 1887էն սկսած՝ քարոզած և դասախօսած էր Մշոյ դաշտի Ս. Կարապետի վանքին մէջ և Սասնոյ լեռներուն վրայ։

Հրայր-Դժոխք եղած է միայն Հնչակեան գաղափարական մտաւորական մը և միևնոյն ատեն, Հնչակեան տիտաններէն ետք՝ նոյն ուղղութեան, ոչ միայն քարոզիչը այլ և գործադրողը, իր հետ ունենալով Շապին գարահիսարցի հնչակեան մարտական Անդրանիկը և Սեբաստիոյ հնչակեան աւազանի մէջ մկրտուած և մարտական հնոցի մէջ թրծուած «Սեբաստացի Մուրատը»։

Կ. Սասունին եթէ ծանօթ ըլլար 1894էն առաջ Հրայր-Դժոխքի ուսուցիչներու տեսակէտներուն և գործունէութեան, աշակերտը և ուսուցիչը չէր շփոթեր իրարու հետ։

Ահա թէ ինչո՞ւ Հրայր-Դժոխք իր նամակին մէջ կը վրդովուի, երբ անտեսուած ու իրեն ստորադասուած կը տեսնէ իր բառերով «անմահանուն Մուրատը», «ժողովրդական այդ հերոսը», «Նորա լայն հայեացքները», «ժողովուրդի ցաւերը իր կաշիի վրայ կրող», «ժողովուրդի արդար շահուց պաշտպան Մուրատը», «որ միշտ կը պահանջէր ընդհանուր ոյժերու միացում»։

Այժմ լսենք ուրիշ վկայութիւններ, որոնք կը հաստատեն Մուրատի յաւերժական հմայքը՝ սասունցիի վրայ՝ 15 տարի ետք։

* * *

1908—1910ին, Օսմանեան Սահմանադրութեան օրերուն, Խարբերդի Գոլէճէն շրջանաւարտ և Հնչակեան տեսլականով խանդավառ Սեդրակ Շահէն կ'ուղարկուի Մշոյ և Սասնոյ կողմերը՝ իբրև ուսուցիչ։

Այդ օրերուն դաշնակցական մենատիրութիւնը սանձարձակօրէն կ'իշխէր Մշոյ դաշտի և լեռներու վրայ։ Սեդրակ Շահէն, Տիգրան Երէցեան և Մարգար Վարժապետ ձնծաղիկներ էին Մշոյ և Սասնոյ անդաստանին վրայ, իբր Մուրատական յեղափոխական։

Այդ օրերուն՝ Մշոյ շրջանի ընդհանուր տեսուչը եղած է Սիմոն Զաւարեան, որ առանձին համակրանքով պահպանած է հնչակեան ուսուցիչները և Սեդրակ Զաւէնն ալ կարգած է տեսչական մարմնոյ մէջ։

Սիմոն Զաւարեան՝ Անդրանիկի նման՝ չէր ախորժեր «փարազիտ» դաշնակցական մտաւոր-գործիչներէն, որոնց կը նմանցնէր «ջուրերը թունաւորող միքրոպներու»։ Օր մը ան Սեդրակ Շահէնին կ'ըսէ. «Մէկ կուսակցութիւնը հայ կեանքում աւելի ապականիչ դեր կը կատարէ, եթէ չլինի մի ուրիշը, որ մրցի նրա դէմ։ Այդ կերպ, երկուսն ալ կը մղուին օգտակար հանդիսանալ ժողովուրդին։ Դաշնակցութիւնը Մշոյ մէջ դարձել է գիւղացիների գլխին մի ինչ որ տէրէպէյի և արդէն ապականել է»։

Արդէն մշեցի հնչակեաններէն, յանձինս ընկ. Փօթիկեանի, կը յաջողին քաղաքի մասնաճիւղին լծակցել 12 մասնաճիւղեր՝ թէև ցանցառ անդամներով։ Լաւագոյն մասնաճիւղերն էին՝ Տէր Գևանի, Հաւատորիկի և Մշոյ մասնաճիւղերը։

Սասնոյ Տալւորիկը կը համարուէր Մուրատական։ Կելիէկուզանի և Իշխնձորի մէջ կային շատ հնչակեաններ, որով բոյն մը կը դրուէր դաշնակցական անտառին մէջ։

Սահմանադրութեան շրջանին Գարմէնը լիազօր իշխան մը դարձած էր Մշոյ դաշտին վրայ։ Զաւարեան խիստ դժգոհ էր անոր բռնատիրական և բարոյազուրկ վարքէն և կ'ուզէր վտարել կուսակցութենէն։ Բայց Գարմէնն ալ ունէր իր մաուզերիստական քլիքը, յղփացեալները, որոնք թև ու թիկունք կեցած էին իրենց շէֆին։

ՍԱՍՆՈՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆՆԵՐԸ

Սեդրակ Շահէն և Զաւարեան իրենց կրթական պտոյտի ընթացքին կը հանդիպին մուրատական հնչակեաններու, որոնց շնորհիւ կը ծանօթանան հնչակեան անհատներուն։ Հաւատորիկ գիւղին մէջ անոնք կը փնտրեն հնչակեան ուսուցիչ Տիգրան Երէցեանի տունը։ Կելիէկուզան գիւղի մէջ անոնք կը հիւրընկալուին «տիտան» Ղազարէ, որ հռչակաւոր Շաքէի մօրեղբայրն էր։ Այն Շաքէն, որ ինքզինքը լեռնէն վար կը նետէ՝ թուրք զօրքին ձեռքը չիյնալու համար։

Ղազար յայտնի հնչակեան էր, որու մասին հիացմունքով կը խօսէր Դրօն։ Ղազար Դրոյի ամենավստահելի զինակիցն էր հետագային։ Օր մը անոր կ'առաջարկէ անդամագրուիլ Դաշնակցութեան։ Ղազար կը պատասխանէ. «Ֆեդային մէկ անգամ միայն երդում կ'ընէ», որ ըսել է՝ կայ ու կը մնայ Հնչակեան։

Հիւրասիրութեան օրը Ղազարի ուշադրութիւնը կը գրաւէ Ս. Շահէնը և յանկարծ կը հարցնէ անոր.

— Դուն դաշնակցակա՞ն ես։

— Հնչակեան եմ,— կը պատասխանէ Ս. Շահէն։

— Չէ՛ ճանըմ,— կը պոռայ Ղազար,— այ Աստուած քո տունը չքանդէ, հըպը էսքան ատեն չե՛ս ըսեր թէ մուրատական ես։

Մուրատ հմայիչ անուն ունէր այս լեռնականներու մէջ. տիպար յեղափոխական, չարքաշ, ինքնաբաւ, նուիրուած և անշահախնդիր։ Անոր խըրատական տիպարները կը համարուէին Հրայր-Դժոխք և Գէորգ Չաւուշ։

Այնուհետև, Ղազար Ս. Շահէնին կը պտըտցնէ բոլոր այն սուրբ տեղերը՝ որոնք կապուած էին Մուրատի պայքարին հետ.— Սասունի կամուրջ, Անտաք, Շաքէի շիրիմը, Սխտոր քարը, Ֆրաֆրա քարը։ Նշուեցաւ յատկապէս Փարխի դպրոցը, որ քարայրի մը մէջ էր։ Այդ քարայրը 1893 թուին, Մուրատի ըմբոստութեան ատեն՝ Անտաքի դիրքը բռնող հնչակեան քաջերու ուտեստի և այլ կարիքներու մառանը եղած է Մեծն Մուրատի կարգադրութեամբ։

Ղազարը կը բանայ քարայրի մէջ կատարուող «Իշխանաց Խորհուրդը»՝ ներկայացնելով դաշնակցական մեծաւոր Պր. Զաւարեանին և «մուրատական» Ս. Շահէնին։ Իշխանները իրար երես կը նային և բաներ մը կը փըսփըսան։

Ս. Շահէն ժողովին մէջ կը խօսի ճառ մը՝ մատնանշելով իթթիհատականներու հակահայ մտադրութիւնները և կը յորդորէ զգուշաւոր և անվստահ վերաբերում անոնց հանդէպ։ Ս. Շահէնի այս միտքը նորութիւն մըն էր լեռնականներու համար, տրուած ըլլալով որ անոնք դաշնակցականներու կողմէ միշտ օրօրուած էին իբր Դաշնակցութեան «ընկեր իթթիհատականներ», որոնց հետ, ինք Դաշնակցութիւնը բերած է ներկայ Սահմանադրութիւնը, որուն հանդէպ կասկածամտիլը առնուազն ապերախտութիւն է։

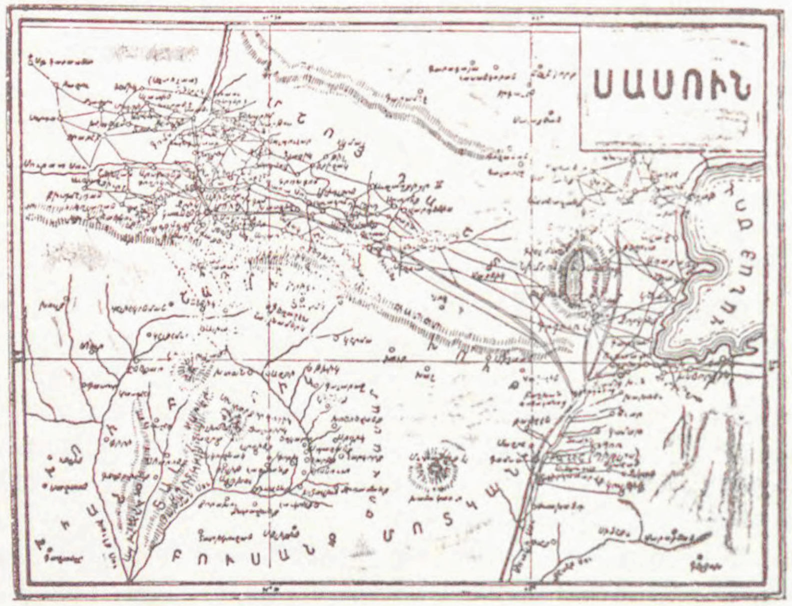

Ջաւարեան՝ չդիմանալով Գարմէնի կողմնակիցներու հալածանքին, կը լքէ Տարօնը և կը քաշուի Պոլիս, ուր յաճախ կը հանդիպէր ընկ. Փարամազին և կը գանգատէր «իր ընկերներու սխալներու» մասին։ Հոն լքուած մեռաւ։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՏԱՐՈՆԻ ՄԷՋ

1910ին Մշոյ Ս. Մարինէ թաղին վարժարանին մէջ կը գումարուի Հնչակեան Շրջանային Պատգամ. ժողովը՝ ընկ. Միսաք Խարախանեանի ատենապետութեամբ (պէտք է նշել որ Խարախանեանները Մուշ և Էջմիածին կը գործէին Հնչակեան շարքերու մէջ։ Յիշենք անոնցմէ ճեմարանական Արշակը, Ղեւոնդը և Մակարը։ Անոնք ալաշկերտցի Սարգիս Հայկունիի հետ Վաղարշապատի հնչակեան գործունեայ գործիչներն էին)։

Պատգամաւորներ եկած էին Պուլանըխէն, Խնուսէն, Խուլբէն, Տալւորիկէն և Մշոյ դաշտէն։

Դժգոհ դաշնակցականներէն Հնչակեան ժողովին կը մասնակցէին Ջրեց Ռուբէնը, Կարապետ քահանան, Փիթարի իշխան Պետօն և գոռնեցի Հակօն։

Ժողովին ատենապետութիւնը կը վարէր ուսուցիչ ընկ. Տիգրան Երեցեանը։ Ժողովը վերջանալէն ետք նամակներ և շրջաբերականներ ղրկուեցան ամէն կողմ։ Կեդրոնէն խնդրուեցաւ Տարօն ղրկել ընկ. Մուրատը. եթէ անկարելի է՝ ընկերներ Փարամազը կամ Գարեգին Կոզիկեանը։

Գործադիր Մարմնի անդամներ ընտրուեցան՝ փաստաբան Կարապետ էֆ. Խօշիկեան, Գասպար Թիթիւնճեան, Տիգրան Երէցեան, Արամ Անդրէասեան, Վահան Շահինեան և փաստաբան Հլղաթ էֆէնտի։

* * *

ՄՇԵՑԻ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՔԱՆԻ ՄԸ ԴԷՄՔԵՐ

Հնչակեան հին անդամներէն իբր մշեցի կը նշուին Արմենակ Շահմուրատեան — ճեմարանական, յայտնի մեներգող — որ իր եռանդուն և նուիրուած մասնակցութիւնը բերած է Փարիզի կեդրոնին։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ (ՔՈԼՈԶ)

Ծնած է 1860ին, Մշոյ Մկրագոմ գիւղը։ Մուսա պէկի եւ Կիւլիզարի տխրահռչակ դէպքը մեծապէս կը գրգռէ ժողովուրդը։ Քոլոզ առանձին խումբ կազմելով կը հետապնդէ հայ պատիւը բռնաբարող աւազակները։

Քոլոզ Աթէնքի մէջ կը ծանօթանայ Տամատեանին, ուր կը պարզեն կապոյտ, կարմիր եւ ճերմակ դրօշ՝ Գում Գաբուի տարեդարձի ցոյցին՝ ուրիշ ազգերու դրօշին հետ՝ դրօշակակիրն էր Քոլոզ։ Տամատեանի հետ կը մեկնի Մուշ։ Ան միշտ Տամատեանի հետ կը շրջագայի բոլոր քաղաքները։

Օսմ. Սահմանադրութեան օրերուն կ'անցնի Տիգրանակերտ, 1919ին՝ Պէյրութ, ուր կը մեռնի։

ՎԱՀԱՆ ԱՄԱՏՈՒՆԻ

Մշեցի, ծնած 1870ին։ Շրջանաւարտ եղած է Մշոյ դպրոցէն։ 1894ին, որպէս ուսուցիչ, Միացեալ Ընկերութեան կողմէ կը ղրկուի Սասուն, Ախլաթ, Մանազկերտ, Պայազիտ։ Ապա կ'անցնի Սեբաստիա, ուր կը բանտարկուի։

Ամէն տեղ կը կազմակերպէ Հնչակեան կուսակցութիւնը։ Ակընյայտնի գործեր տեսած Կեսարիոյ մէջ։

1915 Ապրիլ 20ին կը ձերբակալուի։ Երեք ամիս ետք Մեծն Մուրատի, Վիճապեանի եւ այլոց հետ՝ 1915 Յուլիս 31ին կը կախուի, Հայրենիքի վրէժը ժառանգ ձգելով իր զաւակներուն եւ նոր սերունդին։

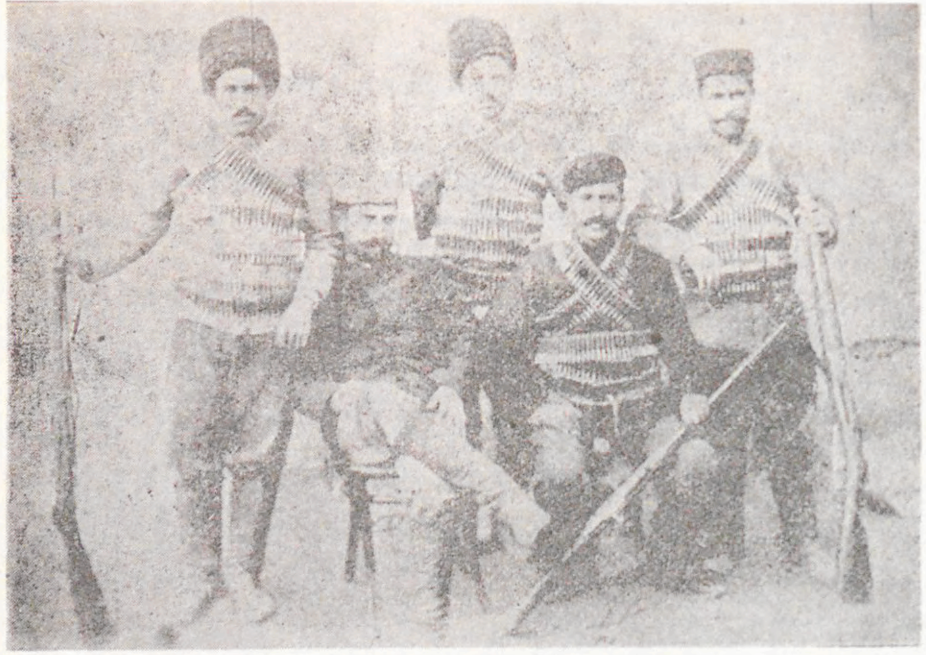

ՄՀԵՐ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ԽՈՒՄԲԸ

Ձախէն աջ։— 1) Վարդան (սասունցի), 2) Մկրտիչ («Արարատեան» խումբի բուժիչը, (սասունցի), 3) Երիտասարդ պզտիկ Վարդան (սասունցի), 4) Միհրան (զինուած նստողը՝ Ցրօնք գիւղէն), 5) սասունցի մարտիկ մը։

ԿԻՒԼԻՋԱՐ

Մշեցի գեղանի աղջիկ մը կ'առեւանգուի Մշոյ դաշտի հայահալած քիւրտ տէրէպէյի Մուսա պեկին կողմէ։

Քոյոզի կազմակերպած խումբով ո՛չ միայն կ'ազատագրուի Կիւլիզար, այլ Պոլիս կը ղրկուի, ուր կը տարուի նաեւ Մուսա պեկ՝ դատուելու համար։

Պոլսոյ Հնչակեան վարչութիւնը դատական պաշտպանութեան առթիւ կորովի միջամտութիւն կ'ընէ Պատրիարքարանի մօտ, պաշտպանելու՝ Մշոյ գիւղացիներու դատը։

Կիւլիզարի հարցը լայն փրոփականտի պատճառ դարձաւ ի նպաստ Հայկական Դատին։

ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Թրքահայ ժողովուրդի ամենակիր կեանքը և յամառ ու յարատեւ պայքարը Թուրք և ռուս բռնակալութեան դէմ յառաջ բերին սերունդ մը՝ դիմադրական և սոցիալիստական, որոնք համախմբուած էին «Հնչակ»ի և «Դրօշակ»ի շուրջ։

Հայկական Դատը և ընկերային-դասակարգային պահանջները կը ստիպէին հայ «ինտելիգենցիա»ին սերտօրէն կապուիլ եւրոպական և ռուսական «ինտելիգենցիայի» հետ և հետեւիլ անոնց պատմափիլիսոփայական տեսակէտներուն, որոնք գլխաւորաբար երկու մասի բաժնուած էին՝ սոցիալ-դեմոկրատական և սոցիալ-յեղափոխական. Կարճ բառերով ԷՍԴԷԿ (Ս. Դ.), ԷՍԷՐ (Ս. Ց.)։

Հնչակեանները Ս. Դ. էին, իսկ դրօշակեանները՝ էսէր։

Այնուամենայնիւ երկու կուսակցութեանց մտաւորականները կը համարուէին ծայրայեղ սոցիալիստներ։

Թուրք և ռուս բռնակալ պետութիւններու դէմ մղուած դասակարգային պայքարը նոյն գծի վրայ կը տանէին «Հնչակ»ի և «Դրօշակ»ի հետեւողները, Կովկաս թէ Թրքահայաստան։

1908*ի Օսմ. Սահմանադրութիւնը Պոլիս քաշեց երկու կուսակցութեանց «ինտելիգենցիան», որոնք բացին ակումբներ և ստեղծեցին պարբերաթերթեր «Կայծ» և «Երկունք»։*

Պոլսոյ և գաւառներու (յատկապէս Վանի) ալ երիտասարդութիւնը իրարու հետ (Երկրէն սկսած) սերտ շփման մէջ ըլլալով՝ կարծես թէ համագաղափարակից կը դառնէին զիրար։

«Դրօշակ»եան ատենաբանները՝ Դարբինեան (ոչ այսօրուան), Խաժակ, Միքայէլ Վարանդեան, Ակնունի, Հմ. Մանուկեան.-բայազիդցի Վ. Քրմոյեան, իսկ Հնչակեան՝ Սապահ Գիւլեան, Փարամազ, Կողիկեան, Արսէն Կիտուր, Վ. Ջէյթունցեան, Վանիկ յաճախ կը դասախօսէին այս կամ այն կողմի ակումբներուն մէջ և բուռն վէճեր կը յարուցանէին տեսական գետնի վրայ, հաւասարապէս ծափահարուելով երկու կողմի «ինտելիգենցիայի» կողմէ։

1913*ին կազմակերպուած հայ գրերու և տպագրութեան գիւտի յոբելեանը կատարուեցաւ միասնաբար։* 20.000*ի հասնող թափօրը Գում Գափուէն մինչեւ Բերա քալեց ահեղօրէն, արմանքի և զարմանքի մաս-*

ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

նելով Պոլսոյ ամբողջ ժողովուրդը և նախանձի մղելով իթթիհատական ջոլիրը։

1914ին շրջանաւարտ կը դառնային հարիւրաւոր հայ ուսանողներ՝ Պետական համալսարաններէն, որոնք կը ստիպէին իթթիհատականներու մատը ճակտին դնել՝ հասկնալու համար հետեւանքը հայ «հնչակեան» և «դաշնակցական» ինտելիգենցիայի այս հեղղանման խոյանքին։

Պէտք էր բաժնել հայը, պէտք էր խանգարել ինտելիգենցիայի միասնականութիւնը և անճիտել հայ հին ու նոր ինտելիգենցիայի գլուխը։

Հմայեակ Մանուկեան, Վահագն Քրմոյեան, Մալխաս, Զաւէն Կորկոտեան, Գուրգէն Մխիթարեան, Բարունակ Կապուտիկեան եւ ուրիշ շատեր 1908ի Սահմանադրութենէն առաջ եւ վերջ կը կազմէին Դաշնակցութեան «Նոր սերունդը»՝ նախ Վանի, ապա Պոլսոյ եւ Կովկասի մէջ, որոնք ջերմ կողմնակից էին դաշնակ-հնչակ համագործակցութեան գաղափարին: Ինքզինքնին կը համարէին զտարիւն սոցիալիստ՝ Միքայէլ Վարանդեանի գըծով, հետեւաբար հաշտ՝ Հնչակեան սոցիալ դեմոկրատներուն:

Այդ սերունդը, մանաւանդ կովկասեան նակատին վրայ, կը պայքարէր «ռուսահայ դաշնակցական ղեկավարներուն մենատիրութեան դէմ», որոնք կ'անտեսէին տաճկահայ մտաւորական, ինչպէս նաեւ Անդրանիկեան թեւին յարող մարտական ոյժերը:

1916—19 թուականներուն գումարուած Ա. եւ Բ. Արեւմտահայ Պատգամաւորական ժողովներու (ինչպէս նաեւ անկէ առաջ Վանի ինքնապաշտպանութեան եւ Պոլսոյ ազգային շարժումներուն մէջ) Հնչակեան ընկերներէն Աբրահամ Բրուտեան, Ասօ, Ա. Սոլաքեան, Հրանդ Դալիկեան, Ժիրայր Միրզախանեան եւ Արսէն Կիտուր կը գործակցէին դաշնակցական սոցիալիստ թեւին հետ, վարելու համար Արեւելահայ եւ Արեւմտահայ ընկերային, քաղաքական եւ տնտեսական գործերը՝ պայքարելով Բիւրոյի դէմ եւ ո՛չ թէ հաշտութեամբ:

ՀՄ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Վ. ՔՐՄՈՅԵԱՆ

ՄԱԼԽԱՍ

Ահա նմոյշ մը հայ իրաւաբաններու, մեծ մասամբ դաշնակցական և հնչակեան, որոնք կու գային գրաւելու Օսմանեան պետական աթոռները։ Նոյնն էր պատկերը պետական բարձրագոյն ուսուցչանոցի, բժշկական և զինուորական ճիւղերու մէջ։

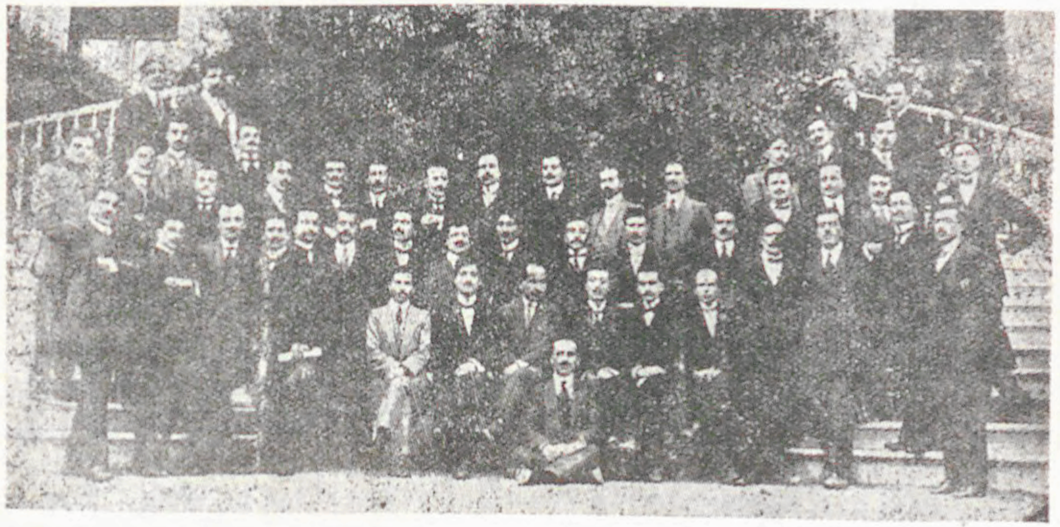

1914-Ի ԻՐԱՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆԱՒԱՐՏՆԵՐԸ.– Հայկ Պալեան - Իսկէնտէրուն, Վահան Զէյթունցեան - Կիւրին, Կարապետ Ագիլեան - Մալաթիա, Յովսէփ Թոփուզեան - Իսթանպուլ, Արմենակ Հայկունի - Իսթանպուլ, Հայկ Սէմէրճեան - Իսթանպուլ, Արամ Ադամեան - Կէյվէ, Գուրգէն Թուրսարգսեան - Հաճըն, Տիգրան Մկրտիչեան - Վան, Գրիգոր Արմունի - Եոզկատ, Արմենակ Կիւլպօղոսեան - Ակն, Պետրոս Թէրզեան - Հաճըն, Աշոտ Իւթիւճեան - Իսթանպուլ Յովհաննէս Ֆէրտէլեան - Հալէպ, Պօղոս Դանիէլեան - Եոզկատ, Մարտիրոս Գունտաքճեան - Կեսարիա, Միհրան Տարէնտէլեան - Իսթանպուլ, Յովհաննէս Տէօքմէճեան - Իսթանպուլ, Եզնիկ Քաջունի - Արաբկիր, Արմենակ Անդրէասեան - Օրտու, Թորոս Քիւրքճեան - Տիվրիկ, Գառնիկ Շէհրիկեան - Իսթանպուլ, Յովսէփ Պէզազեան - Իսթանպուլ, Մովսէս Պետրոսեան : Իսթանպուլ, Գեղամ Վանիկեան - Վան, Սարգիս Ֆիրուզ - Ակն, Սեդրակ Տիւրկէրեան - Խարբերդ, Սեդրակ Գաբակեավուրեան - Խարբերդ, Յովհաննէս Զարդարեան - Խարբերդ, Մովսէս Եալտըզճեան - Իսթանպուլ, Եղիշէ Քաջունի - Արաբկիր, Վարդան Ագկիւլեան - Իսթանպուլ, Հեթում Նէրիմեան - Սեբաստիա, Կարապետ Գազանճեան - Իսթանպուլ, Գուրգէն Էլմասեան - Տրապիզոն, Տիգրան Սէմէրճեան - Վէզիրքէօփրի, Արմենակ Անէմեան - Սեբաստիա, Վահրամ Բազրեւանդեան - Վան, Միհրան Թումանեան - Կիւրին, Մարտիրոս Աւետիսեան - Վան, Գեղամ Սանթուրեան - Վան, Արամ Խոստիկեան - Վան, Վահրամ Թէնպէքիճեան - Իսթանպուլ, Վահան Թիւթիւնճեան - Իսթանպուլ, Զաւէն Կարկոսեան - Վան, Ժիրայր Միրզախանեան - Վան: ԲԱՑԱԿԱՆՆԵՐ 1. Արտաշէս Սարգսեան, Իսթանպուլ, 2. Արամ Շիշէեան - Կարին, 3. Արմենակ Փորուկեան - Սեբաստիա, 4. Գէորգ Փէֆմէզեան - Իսթանպուլ, 5. Մկրտիչ Մէլէքեան - Էվէրէկ, 6. Յակոբ Հաճեան - Ա. Գարահիսար, 7. Յարութիւն Փափազեան - Եոզկատ, 8. Յովհաննէս Մլտիկեան - Ա. Մատէն, 9. Յովհաննէս Պօղոսեան - Կեսարիա, 10. Սարգիս Պաղտատլեան - Էվէրէկ, 11. Սարգիս Քիւրքճեան : Այնթապ, 12. Վահրամ Լէյլէկեան - Այնթապ:

ՀՊԱՆՑԻԿ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

ՊՈԼՍՈՅ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՅԻՑ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳՈՐԾԻ ԵՒ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԸՆԿ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԷՆՃԵԱՆԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ

Չեմ գիտեր, թէ առաջին անգամ ո՞վ կամ ո՞վքեր եղած են յեղափոխական թերթեր ներմուծողները, առեւտրական գործով Պոլիս երթեւեկող հայրենակի՞ցներ թէ գաւառէն եկող ուսուցիչներ. բայց սա գիտեմ, որ հայրս կը կարդար արդէն «Արմէնիա» թերթը՝ գիշերները։

Կը յիշեմ, մասնաւորապէս Միքայէլ Նալպանդեանի «Դէպի երկրագործութիւն» գրքոյկը, զոր հօրս հետ փոխն ի փոխ ընդօրինակեցինք փութով՝ ունենալու համար օրինակ մը, քանի որ այլապէս կարելի չէր ունենալ՝ արգիլուած ըլլալուն համար և զոր շուտով պէտք էր վերադարձնել, ուրիշներուն փոխանցելու համար։

Հետզհետէ սկսանք ստանալ յեղափոխական պրոշիւրներ և «Հնչակ»՝ բարակ թուղթի վրայ տպագրուած։ Այդ արգիլուած թերթեր ստացողները հօրս և իմ միջև խտիր չէին դներ՝ ես ալ շուկայի մարդ եղած էի, ես կ'առնէի։

Այս նախապատրաստական փրոփականտի կորիզը կազմողները, կարծեմ սխալած չեմ ըլլար՝ եթէ ներկայացնեմ որպէս Հնչակեան հիմնադիրներ — Ատաբազարի մէջ — Զարեհ Գոչեան, Սեդրակ Գուրեան, Գասպար Փանջուկեան, Կարապետ Դպիրեան և Խորէն Երամեան։

Բացի Խորէն Երամեանէն, որ դասընկերս եղած է, միւսները՝ մեր նախորդ սերունդը կը համարուէին և որոնց մեծամասնութիւնը՝ ի վերջոյ՝ ազգայնական թեւի կողմ անցան։

Հոս տեղին է յիշել այդ սկզբնական շրջանին իսկ տեղի ունեցող գաղափարական պայքարն ալ՝ ընկերվարութեան շուրջ։

Ազատատենչ խլրտումի ազդանշան մը կ'ըլլայ Պոլիս, Գում Գափուի Հնչակեան առաջին արիւնոտ ցոյցը, որուն կը մասնակցի Ատաբազարէն՝ իր ընկերներով՝ դերձակ Կարապետ Դպիրեան։

Նոյն այդ շրջանին, որպէս յեղափոխական-հնչակեան ձերբակալուած և Պոլիս ոստիկանական բանտ տարուած՝ ատաբազարցի և փերիչլեցի 40 երիտասարդներու ազատութեան համար, Նիկոմեդիոյ Թեմին արժանընտիր Առաջնորդ Ստեփանոս Սրբազան Եըլտըզի պալատը կը ներկայանայ անձամբ և երաշխաւորելով կը ստանայ անոնց ներումը։

⁂

Ս. Հրեշտակապետ թաղի Արամեան վարժարանի կարօտ աշակերտներու գրենական պիտոյքներ հոգալու առաջադրութեամբ՝ թաղեցի երիտասարդներով դպրոցասէր միութիւն մը կազմեցինք։ Ոչինչ կար գաղտնի, բայց կ'երեւի կառավարութեան ուշադրութիւնը հրաւիրող մը եղած էր։ Ոստիկաններ եկան շուկայէն մի առ մի հաւաքելու Դպրոցասէրի աչքի զարնող անդամները, որպէս «գաղտնի և խռովարարական ընկերութեան» անդամները։

ԸՆԿ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԷՆՃԵԱՆ

Ատաբազարցի, ծնած 1873ին։ Յամառ ինքնաշխատութեամբ բարձր մակարդակի մտաւորական դարձաւ։ Մարքսիստ, ընկերաբան եւ Հնչակեան գործիչ։ Ազգային կեանքի մէջ բարձրացաւ մինչեւ Ազգ. Ընդհ. Երեսփոխանութեան։ Աշխատակից՝ «Երկիր», «Կայծ», «Ապագայ» եւ «Նոր Աշխարհ» Հնչակեան թերթերուն։ Լաւագոյն խմբագրապետ՝ Կիլիկիոյ «Տաւրոս» թերթին, զոր վարած է Ս. Շահէնի հետ միասնաբար։ Ունի թարգմանական գրականութիւն եւ լուրջ յօդուածաշարքեր։

Շուրջ 30 ձերբակալուածներ մնացինք երեք ժամու չափ, մինչեւ որ չորս թաղերու Թաղական խորհուրդներու անդամները դիմեցին գայմագամին մօտ երաշխաւորելու համար, որով՝ արտօնուեցանք տուն վերադառնալ, պայմանաւ որ ամէն առտու ներկայանայինք ոստիկանատուն, հոն անձնապէս ստորագրելու համար մեր ներկայութիւնը։

Այս ստորագրողներուն արգիլուած էր առանց արտօնութեան մերձաւոր գիւղերն անգամ երթալ։ Յայտնի առեւտրականներուն Պոլիս երթեւեկն ալ արգիլուած էր։

Գիշերը՝ լապտեր ի ձեռին փողոց ելլելը՝ հարկեցուցիչ պարագաներու տակ անգամ, յեղափոխական քաջութեան կը կարօտէր։

Հնչակեան մասնաճիւղը կ'որոշէ ծառանալ այս անտանելի դրութեան դէմ, վանելի ոստիկանական գիշերային պահակները՝ ընտանեկան պատուախնդրութիւնն ու բարոյականն ալ վիրաւորելու բնոյթը կ'առնէին հետզհետէ։

Այս դէպքին համար ձերբակալուածներէն Խորէն Երամեան և Յարութիւն Ազատեան (Հայր Արթին անուամբ հանրածանօթ) կը տարուին Իզմիթի կեդրոնական բանտը։

Հայր Արթինը կարելի կ'ըլլայ ազատել 9 ամսուան բանտարկութենէ ետք, բայց ընկ. Խորէն Երամեանը, որպէս Հնչակեան դատապարտուելով՝

մօտ երեք տարի Համիտեան զնտաններու դառնութիւնը վայելեց հերոսական տոկունութեամբ։

Ատաբազարէն 4—5 ժամ հեռաւորութեան վրայ Կէյվէյի Աք Հիսար կոչուած գիւղն ալ 90ական թուականներուն ընդհանուր ջարդերուն իր տուրքը տուաւ։

Ատաբազարը՝ որպէս հայաշատ կեդրոն, մինչեւ ետքն ալ տնտեսական հալածանքի և մնայուն հետապնդումներու ենթակայ մնաց։

Հայկական ջարդերէն մինչեւ Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումը (1908) տեւող շրջանին, Ատաբազարի հայութիւնն ալ՝ ինքնամփոփ կենսունակութեամբ կը դիմագրաւէր իր տնտեսական վերելքին դէմ յարուցուած ամենածանր խոչընդոտներն ու կեղեքումները, զանց չառնելով կրթական գործին զարկ տալ։

* * *

Իզմիտէն՝ Առաջնորդ Ստեփանոս Սրբազանի կողմէն տրուած հեռագիր մը, կը հաղորդէր ընկ. Սապահ Գիւլեանի Ատաբազար ժամանումը՝ յաջորդ օրուան համար։

Ժողովուրդը բազմաթիւ կառքերով և հետիոտն ծովածաւալ բազմութեամբ կայարան դիմաւորելու կը փութայ։

Նոյն իրիկունն իսկ, Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ մէջ, ընկ. Սապահ Գիւլեան կը սկսի հրապարակախօսութեանց շարք մը՝ «Օրուան հրատապ հարցեր» ընդհանուր բնաբանով։ Այդ շրջանի հայ ժողովուրդը, ընկերային հարցերու լուսաբանման տեսակէտէն՝ շատ բան կը պարտի Հնչակեան հմուտ հռետորին։

Վերջին օրը, աւելի քան 6000ի հասնող բազմութիւն մը՝ ոտքի կանգնած, ճիշդ չորս ժամ, առանց յոգնութեան նշան ցոյց տալու՝ դարձեալ կ'ունկնդրէ ընկ. Սապահի շրթներէն կախուած։

Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին կանանց երկու վերնատուներու բարձրութեան վրայ, լայնանիստ բազմած ընդարձակ կամարներուն տակ, չմնաց անկիւն մը՝ ուր չհասնի ընկ. Սապահի խօսքը։

Եւ այսպէս յաջորդաբար, միւս թաղերու եկեղեցի կամ թաղերու մէջ, նիւթերու պատշաճ ընտրութեամբ և դասաւորումով։

Պոլսոյ մերձաւորութեան պատճառաւ, Ատաբազարի հայութիւնն ալ ամէնէն բախտաւորներէն եղաւ, Հնչակեան գործիչներու այցելութիւնները լայնօրէն վայելելու տեսակէտէն։

Ընկ. Սապահ Գիւլեանի առաջին այցելութեան թողած տպաւորութիւնը և հմայքը, պարտինք ըսել, որ Ատաբազարի մասնաճիւղին աննման վերելքին այնպիսի թափ մը տուին, որ Հնչակեանները հետզհետէ տեղւոյն հասարակական բոլոր գործերուն առանցքը դարձան։

Ատաբազարի հայութիւնը պատիւն ունեցաւ ընդունելու ընկ. Փարամազն ալ (Տերվիշ), սեւայօնք, շատ համեստ արտաքինով, որուն աչքերուն և նայուածքին մէջ սակայն, մերթ կը զգայիր յեղափոխական հրաբուխ հոգիին փայլատակումի պողպատեայ շանթերը։ Ինքնագուսպ դաստիարակի մը անսեթեւեթ ու պարզ ոճով կը դասախօսէր ան։

Ս. Հրեշտակապետ ընդարձակ եկեղեցիին մէջ, ժողովրդային հոծ բազ-

ՏԻԿԻՆՆԵՐ՝ ԸՆԿԵՐՈՒՀԻ ԶԱՄԱՍՓԻՒՌ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԵՒ ՄԱՐԻ ՃԻԶՄԷՃԵԱՆ

Այս երկու տիկինները Պալըքեսիրի եւ Պոլսոյ մէջ՝ իբր հնչակեան գործիչ-փրոփականտիստներ կը կազմակերպէին գործարաններու բանուորուհիները։

ԸՆԿԵՐ ՄԱՐԿՈՍ ՍԱՐԵԱՆ

Պրուսայի Սեօլեօզ գիւղէն։ Հայ գիւղացիներու շահերուն նուիրուած Թորոս աղայի զաւակը՝ Մարկոս, մեծ ծառայութիւն մատուցած է իր շրջանի աշխատաւոր գիւղացիներու գործերուն։ Ան թշնամի էր վաշխառուներուն, որոնք կը կեղեքէին հայ գիւղացիներն ու բանուորները։

Ան ճարպիկ խօսող էր եւ թուրք բռնակալներու բանտէն ազատած է 30է աւելի հայեր։

1915ի Ապրիլեան եղեռնին կը կախուի Ատրնազ գիւղին մէջ։

մութեան առջեւ, դպրոցական հանդէսի մը, ընկեր Փարամազ ժամերով, աղբիւրի հոսանքի մը պէս հոսեցուց իր քարոզութիւնները՝ մշակոյթի բարգաւաճման անհրաժեշտութիւնը շեշտող, բայց և այդ հոգեպարար հանդրուանին որպէս հիմնական լուծում մատնանշելով և փաստարկելով ընկերային յեղափոխութեան մը պէտքը, որուն յաջողութեանը համար հայ իգական սեռն ալ իր պատուոյ տեղն ու դերը ունէր կատարելիք։

Դպրոցներու թէ՛ հոգաբարձութիւն և թէ՛ ուսուցչութիւն՝ մասնաւոր հետաքրքրութեամբ և համակրութեամբ կը մօտենային, լսելու համար Փարամազի բացատրութիւնները փիլիսոփայական ու մանկավարժական հարցերու շուրջ։

Համեստ արտաքինի մը տակ պահուած յեղափոխական յանդուգն ոգին անխտիր ամէնքին վրայ իր դրոշմը կը դնէր։

Սապահի և Փարամազի պէս առաջնորդներ ունեցող կուսակցութիւն մը Ատաբազարի երիտասարդութիւնը չէր որ պիտի չգնահատէր։

Եկեղեցիներու մէջ վարագուրուած խորանին առջեւէն քարոզած ատեն, Սապահգիւլեան անվեհեր վարդապետն էր ընկերվարութեան, իսկ Փարամազ՝ դասախօսը յեղափոխութեան։ Աննման վարպետներ երկուքն ալ, զորս ծնող հայ ազգը կրնար պարծենալ իրաւամբ։

Աւելցուցէք ասոնց հերթին, Ատաբազար այցելող փաղանգը Հնչակեան նոր սերունդի առաջաւոր դէմքերուն, Վանիկը՝ իր անկեղծ և շատ համեստ բնաւորութեամբն, Ժիրայրը իր ուսումնական արտաքինին տակ յեղափոխականութեամբը, Ա. Կիտուրն՝ իր բարձր գաղափարախօսութեան հետ՝ նոր կովկասեան հայ երգեր ուսուցանելու դիւրութեամբը, միւս բոլորն ալ իրենց զատ զատ բնորոշ յատկութիւններովը, որպէսզի ունենաք գաղափարը Ատաբազարին Հնչակեան ուսանողական երկսեռ սերունդի զօրաւոր կազմակերպութեան։

Հնչակեանութեան յիշեալ մտաւորական դաշտին փայլուն մէկ ներկայացուցիչն էր Տոքթ. Պէննէն, որ իր ժողովրդային բժշկական հրապարակախօսութիւններովը եկաւ ստուարացնել Ատաբազարի Հնչակեանութեան շուրջ բոլորուած համակիրներու զանգուածը, անով որ՝ ան գիտէր իր բժշկական-առողջապահական դասախօսութիւնները համեմել յեղափոխակա՛ն ալ գիտակցութիւնը արթնցնող եզրակացութիւններով։

* * *

Ընկեր Պանդուխտը ծանօթ էր արդէն որպէս մարտական ուժ։ Ատաբազարը զինքը վայելեց սակայն շատ կարճ, գրեթէ աստղի պէս. այցելութիւնները ընկերներ Սիւնիքի, Արծրունիի և Մուրատի (Սեբաստացին), որոնք իրենց յեղափոխական անձնուիրութեամբը և հայաստանցիի յուշերովն ու շունչով, կուսակցական ոգեւորութեան թափը կ'աւելցնէին։

Ընկեր Սիւնիք միայն մէկ գիշեր մնաց Ատաբազար։

Նախազգացո՞ւմ արդեօք, ընկեր Ս. Մուրատ դէպի հայրենիք մեկնելու նախօրեակին՝ յատկապէս եկած էր Ատաբազար հրաժեշտ տալու համար և կ'ըսէր... «Գուցէ, այլեւս զիրար չկարենանք տեսնել...»։

Տառապանքի ու հալածանքի ձիգ շղթայէ մը ետք, յիշե՛լ անդարձ մեկնող մեր բոլոր թանկագին ընկերները, իրաւ որ սրտամորմոք է և յուզիչ՝ բայց միեւնոյն ատեն, յոյս, եռանդ և կորով ներշնչող մեզ՝ վերապրողներուս։

Մասնաւոր յիշատակութեան մըն ալ իրաւունք ունի ընկեր Ասօն, որպէս մնայուն գործիչ Ատաբազարի, երկար և շատ բեղմնաւոր գործունէութիւն մը ունեցաւ, զարկ տալով կուսակցական կազմակերպութեան և արդէն ձեռնարկուած ընկերական վերելքի բոլոր ճիւղերը զարգացնելով՝ դէպի նախանձելի բարձրութիւն։

Ընկեր Ասօ որքան գաղափարուած յեղափոխական, նոյնքան ալ գրչի մարդ էր և պրոլետար բանաստեղծ։

Խառնուածքով՝ զուարթ էր և զգայուն և շատ հաճելի ընկերակցութիւն ունէր։ Մտերմիկ պահերու մէջ կը թողուր որ իր փափուկ սրտին մէջ վէրքն ալ կարդայի, ուր կնոջն ու զաւակացը կարօտը կը մխար։ Հայրենիք վերադարձի ծրագիրը շինուած էր, բայց չէի խորհեր որ այդքան շուտ պիտի ըլլար մեզմէ բաժանումը։

Ընկեր Ներսէս Թարիքեանի եղբօր (Կարապետ) ամուսնութեան խրախճանքի գիշեր մըն էր։ Հաւաքուած էինք Ներսէսի տան մէջ, ուր ուրախութեան զեղում մը ունէր ընկեր Ասօն. պիտի մեկնէր այլեւս, վերջին գիշերն էր հրաժեշտի։

Հայրենի մելանուշ երգերու և պապենական պարերու պոռթկումով, ընկեր Ասօ՝ կարծես կ'ուզէր մեզ աւանդ թողուլ հայրենի բնազդաւորի վառ և յաւէտ ապրող յիշատակը։ Լուսցուց հոն այդ գիշեր և առտուն լուսաբացին մեկնեցա՜ւ....։

Ասոյի «Կարապի սրտայոյզ երգն» եղաւ այդ մեզ համար։

* * *

Ընկեր Սապահ Գիւլեան, Օսմանեան խորհրդարանական ընտրութեան նախօրեակին, անգամ մըն ալ այցելեց մեր շրջանը՝ Ատաբազար։

Ընտրապայքարը փրոփականտի միջոց մըն էր պարզապէս։ Սակայն մեծ քաղաքագէտը ուրիշ պարտաւորութիւն ալ ունէր. իր վերջին պատգամները պիտի տար։

Իթթիհատի թթու ազգայնամոլութեան դէմ պայքարո՛ղ ձախ հոսանք մը՝ Իթիլաֆ արդէն կազմակերպուած ուժ մըն էր ամենուրեք։

Մամուլի մէջ Թուրքիոյ բաղկացուցիչ ազգային փոքրամասնութեանց իրաւահաւասարութեան հարցը կը ծեծուէր բուռն կերպով։ Ամէն կողմ, հայութիւնն ալ՝ շնորհիւ կուսակցութեանց, կազմակերպուած ինքնագիտակից ուժ մը կը ներկայացնէր։

Խորհրդարանական ընտրապայքարի նժարին մէջ մանաւանդ, Հնչակեանութիւնը գնահատելի գործօն մը պիտի ըլլար։

Հայ ժողովուրդի աննախապաշար զանգուածը ըմբռնած էր ընդդէմ Իթթիհատի ազգայնամոլ քաղաքականութեան, Իթիլաֆի ծրագրին գոնէ որպէս թումբ կանգնող բովանդակութիւնը, զոր քաջալերելու քաղաքացիական պարտաւորութիւն ունէր։

Մոլեռանդ համարուած թուրք սոֆրայական (կրօնական) տարրերն անգամ, շնորհիւ Իթիլաֆի փրոփականտին՝ համեմատաբար աւելի հակում և համակրութիւն կը տածէին դէպի քրիստոնեայ տարրերը։

Շփոթութեանց և ծուռ մեկնաբանութեանց տեղի չտալու համար աւելցնենք որ իսլամ կրօնական դասի մեծամասնութիւնը՝ հին ռեժիմէն սկըսեալ զինուորագրութենէ խուսափելու համար, ռեֆաքայի տարազին տակ պատսպարուած առեւտրական միջին դասակարգը կը ներկայացնէր և որուն շահաբեր յաճախորդներն էին քրիստոնեաները քաղաքներու մէջ առաւելապէս։

Սա կը նշանակէ թէ դէպի տնտեսական վերելք ձգտող այդ թուրք կամ իսլամ տարրին համար, կրօնական կամ ազգային խտրականութիւնը շատ ալ բանաւոր հիմք մը չունէր։ Գոնէ մեր գաւառին մէջ այդպէս էր իրականութիւնը։

Եւ ընկեր Սապահ Գիւլեանի գալստեան լուրը այս անգամ, որքան հայ նոյնքան և թուրք ժողովուրդի մէջ անհուն ոգեւորութիւն յառաջացուց։

Ատաբազարի թաղապետութեան (Պելետիէ) կողմէ դիմաւորուող չքախումբով միասին գացինք առնել ընկեր Սապահը կայարանէն և բազմաթիւ կառքերով՝ կառավարատան առջեւէն, Ուզուն Չարշուի երկար փողոցէն, և Պանք Օթմանի հրապարակէն անցնելով դէպի Հայոց թաղի լայն պողոտան, առաջնորդեցինք զայն Ս. Կարապետ թաղի կեդրոնական խորհրդարանը՝ խուռներամ ժողովուրդի ցնծագին ծափահարութեանց մէջ։

Առաջին հրապարակախօսութիւնը տեղի ունեցաւ Ս. Կարապետ եկեղեցիի ընդարձակ, բացօթեայ բակին մէջ, ուր ընկեր Սապահ՝ Ներսէսեան վարժարանի պատշգամէն խօսեցաւ ժամերով, բացատրեց և բացուած յայտարարեց Օսմանեան խորհրդարանի ընտրապայքարը, ներկայացնելով ընկեր Ա. Կէնճեանը՝ որպէս թեկնածուն շրջանի հայութեան։

Ընկեր Սապահ՝ Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ մէջ եւս շարունակելով իր բանախօսութիւնները, ունեցաւ նաև խորհրդակցական լայն ժողովներ Ազգ. Վարչութեան հետ, մասնաւորապէս ինքնապաշտպանութեան կենսական հարցին շուրջ։ Յենուելով Ազգերու Պատմութեան վաւերական աւեալներու վըրայ, մարգարէական ներշնչումով նախատեսեց այն դժուարութիւններն ու վտանգները, որոնք պիտի կրնային պատահիլ ընդհանրապէս Թուրքիոյ և մասնաւորապէս հայ ժողովուրդի գլխուն, տիրապետող կուսակցութեան ազգայնամոլ և սխալ քաղաքականութեան հետեւանքով։

Յաջորդ կիրակին, մասնաւորապէս թուրք երիտասարդութեան համար դարձեալ հրապարակախօսութիւն մը եղաւ թուրք թաղին մէջ, կայարանի ընդարձակ պարտէզը։

Թուրք, պօշնաք, չէրքէզ, լազ և հայ քաղաքացի հազարաւոր ժողովրդեան դիմաց, ո՜հ, կ'արժէր տեսնել ընկերը բեմին վրայ, ուրկից աւելի քան երեք ժամ, այնքան պարզ ու յստակ ճարտասանութեամբ, ճնշուած՝ հարստահարուած զանգուածներու գիտակցութեան փակ դռներու ծխնիներն անգամ կը քակէր ան...։

Փոխն ի փոխ երկու մասնագէտներ՝ մէկ կողմէ թուրքերէնի թարգմանելով ընկերոջ խօսքերը, յոգնեցան, բայց ինքը՝ Սապահ՝ արեւի շեշտ ճառագայթներու տակ խանձող թուրք և հայ ունկնդիրներու գանկերու վըրայ, իր հմայիչ գաղափարներուն սփոփարար և զովացուցիչ բալասանը թափելով չյոգնեցաւ բնաւ։

Թուրքերը, մանաւանդ գերեվարուած պարզ բացատրութիւններէն և իրենց առջեւ անլուր աշխարհի մը դուռները բացուած տեսնողի մը խորունկ

պաշտպանութեան տակ, առանց դոյզն ձանձրոյթի, ընդհակառակը ոգեւորուած, անընդհատ ծափահարութիւններով կ'ընդունէին Սապահի իւրաքանչիւր խօսքը։

⁂

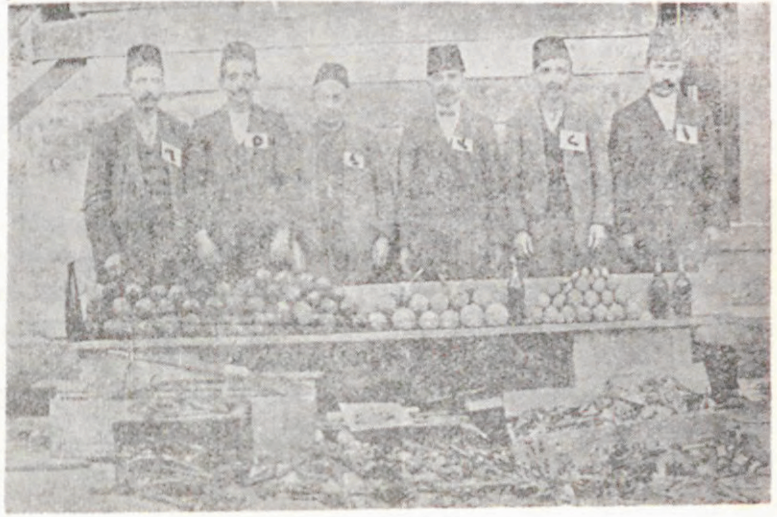

Թուրք ոստիկանութեան կողմէ՝ Ատապազարի հնչակեան թաքստոցներէն բանագրաւուած ձեռնառումբերն ու զէնքերը, որու իբր հետեւանք ղեկավար ընկերները կ'աքսորուին իրենց ընտանիքներով: Ընկեր Կէնճեան հրաշքով մը կ'ազատի եւ կը շարունակէ իր արդիւնաւոր գործունէութիւնը՝ նախ Կիլիկիոյ, ապա Լիբանանի ու Ֆրանսայի շրջանը:

Ժողովուրդը գունդագունդ խումբերով շրջապատուած կը վերադառնայինք Սապահի հետ, իր չորս ժամ տեւող բանախօսութենէն ետք, մարմինով յոգնած իրաւամբ, բայց հոգեկան գոհունակ հառաչով մը ըսաւ ինծի.— «Այս ժողովուրդին համար կ'արժէ աշխատիլ»։ Մեծ ընկերոջ այդ խօսքը իր սրտաբուխ կտակն էր Հնչակեաններուս համար։

Կը զգայի որ այդ իրիկուն Սապահ թէեւ մեր մօտ, բայց հոգիովը ամբողջ հայ տառապեալներուն հետն էր։

Գիշերը ճաշէն ետք, ուշ ատեն, երբոր մնացինք մինակ, Սապահի հայրենի յուշերն արթնցան, պատմեցին և ընկ. Սապահի երգելը լսելու բացառիկ բախտն ունեցանք։

Մեծ հայրենասէրին աչքին առջեւ կենդանացած հայրենի հողին պատկերը, հեւք ու թեւ կու տար իրեն սրտին, երգելու համար Հայաստանի «ալվան, ալվան ծաղիկները...»։

Քանի մը տասնեակ տարիներ են անցեր, բայց այսօրուան պէս, կը թրթռան մեր ականջին Սապահի այդ երգի հայրենակարօտ շեշտն ու վէտվէտումը։

Զգացո՜ւմի աշխարհ, սիրոյ դրախտ, ուր ազատութեան, իրաւունքի և հայրենիքի գաղափարաց մշտահոս ակերը կը գլգլան մերթ անլսելի, մերթ մեղմօրօր, մինչեւ որ օր մըն ալ ջրվէժի պէս պոռթկան, գոռան ու մեծ յաղթանակին առաջնորդող շեփորը հնչեցնեն...։

ԳՆՃԸԼԱՐԻ, ԳՈՒՐՏ-ՊԵԼԷՆԻ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՆԵՐՈՒ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԸՆԿ. ՍԱՐԳԻՍ ՅՈՎՆԱՆԵԱՆԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ

Հազիւ 7-8 տարեկան էի երբ Օսմանեան խաբուսիկ Սահմանադրութիւնը հռչակուեցաւ, որուն արձագանգը ուրախութեան և ցնծութեան մէջ լըսուեցաւ նաեւ մեր գիւղը։ Հիւրիէթ բառը բոլորին բերաններուն մէջ էր, Թուրքեր և հայեր կ'ողջագուրուէին այլեւս իրարու վաթան քարտաշը *դարձած ըլլալով։ Հիները պէտք է նոր ոգիով մօտենային պետական և երկրի գործերուն։ Սակայն, յուսախաբ եղան բոլորն ալ երբ տարի մը ետք, Ատանայի ահաւոր կոտորածը անակնկալօրէն տեղի ունեցաւ։ Գիւղը խոր սուգի մատնուած էր և եկեղեցւոյ մէջ նահատակներուն ոգեհանգիստ կը կատարուէր։*

⁂

Բռնապետական ամէնէն մութ օրերուն իսկ, Գնճըլար և Գուրտ-Պէլէն զուտ հայաբնակ գիւղերու մէջ գաղտնօրէն հիմը դրուած էր Ս. Դ. Հնչակեան յեղափոխական կուսակցութեան՝ գիւղերէն գործով Պոլիս հանդիպող աշխատաւոր ընկերներու կողմէ։ Կուսակցութիւնը մեծ հմայք ունէր մեր գիւղին մէջ, ուր գաղտնօրէն ժողովներ և հաւաքոյթներ տեղի կ'ունենային, առանց նոյնիսկ տնեցիներու գիտակցութեան։

Այդ շրջանին սեւ լուրեր կը հասնէին Վանի և Մշոյ շրջաններէն, Սասունի և Զէյթունի հերոսական ընդվզումները բերնէ բերան շրջան կ'ընէին, յատկապէս Զէյթունի պատմութիւնը, որուն ղեկավարները Հնչակեաններ էին։

Պանք Օթմանի դէպքը իր տխուր անդրադարձը ունեցած էր նաեւ մեր շրջանին մէջ, տակն ու վրայ ընելով խաղաղ ազգաբնակութեան հանգիստը։ Թուրքերը վրէժխնդրութեամբ լեցուած՝ պատեհ առիթին կը սպասէին դարանակալ ջարդի և թալանի սկսելու համար։ Ու չարաշուք օր մը՝ 1896ի ամառը, Ագհիսարի մէջ, Չարեքշաբթի պազար օրը, երբ ամէն կարգի արհեստաւորներ ու մանր առեւտրականներ իրենց ապրանքներով պազար կը փութան, Թուրքերը բիրերով և դաշոյններով զինուած կը յարձակին հայերուն վրայ՝ թալանելով ու սպաննելով յանպատրաստից վիճակի մէջ գտնելով զանոնք։ Այս անակնկալ յարձակումի ընթացքին 30 անմեղ հայեր զոհ կ'երթան։ Դէպքին լուրը կայծակի արագութեամբ կը հասնի Գնճըլար և Գուրտ Պէլէն հայաբնակ գիւղերը, ուր իսկոյն Հնչակեան մասնաճիւղերը խառն ժողովներ կը գումարեն ինքնապաշտպանութեան նախապատրաստական աշխատանքներ տանելու համար։

Թուրքերը մօտէն կը հետեւէին հայոց շարժումներուն և տեղեակ էին թէ պատրաստութիւններ կը տեսնուէին որեւէ թրքական յարձակում դիմակալելու համար, այս պատճառաւ անոնք խոհեմութիւնը կը համարէին հանգիստ մնալ իրենց տեղերը։ Կուսակցական աշխատանքներու ջիղն էր ընկ. Տիգրան Յովակիմեան, որ հակառակ բազմանդամ ընտանիքի մը հոգերով ծանրաբեռնուած, մեծ նուիրումով ու զոհողութեամբ փարած էր կազմակերպչական աշխատանքին և դարձած էր Հնչակեան կուսակցութեան գաղափարականին սերմնացանը։

Այդ գեղջուկ հայը, զոր ճանչցայ Օսմանեան Սահմանադրութեան յաջորդող տարիներուն, տեսնելու էր ի՜նչ վսեմ հաւատքով ու համոզումով

փարած էր կուսակցական գործունէութեան։ Գնճըլարը վերածուած էր Հնչակեան անառիկ բերդի մը՝ առոյգ և քաջարի 300 շարքայիններով։ Ընկ. Տիգրան, աւելի քան 20 հնչակեան մասնաճիւղերուն կեանք ու հոգի տուողն էր, գիշերները թաղէ թաղ վազելով կը կազմակերպէր ժողովներ, դասախօսութիւններ, ուր խոնարհ և համեստ աշխատաւոր զանգուածին անհրաժեշտ լուսաբանութիւններ կու տար ցանելով անոնց մէջ ազգասիրական և հայրենասիրական կայծեր։

Երկու հօրեղբայրներս՝ Սիմոն և Պօղոս, որոնք անգրագէտ էին, առաջին հերթին նետուած էին Հնչակեան շարքերուն մէջ, և շատ յաճախ մասնաճիւղի ժողովներ կը գումարէին անոնց տունը, ուր տիրապետող դէմքը միշտ կը մնար ընկ. Տիգրան։

Ան էր որ իմ մէջս արթնցուց Հնչակեան գաղափարականին մեծութիւնն ու էութիւնը և անկից ի վեր ալ կը մնամ անոր մէկ համեստ զինուորը, առանց ազդուելու աջէն թէ ձախէն փչող հովերէն։

1910ին էր երբ Ամերիկայէն Փոքր Հայք մեկնելու ժամանակ անզուգական հռետոր ընկ. Սապահգիւլեան հանդիպեցաւ նաեւ Գնճըլար, ուր առաջնորդուեցաւ Ս. Սարգիս հսկայ եկեղեցին, և ի ներկայութեան խուռն բազմութեան մը իւրայատուկ պերճախօսութեամբ պատմականը ըրաւ Օսմանեան Սահմանադրութեան, հայ ժողովուրդի զրկանքներուն ու հարստահարութեանց։ Ան իր եզրակացութեան ձայնը բարձրացնելով գոչեց. «Երկու կով ունիք, մէկը ծախեցէք, երկու արտ ունիք, մէկը ծախեցէք և զէնք գնեցէք, որպէսզի կարենաք ձեր ընտանիքին պատիւը և մնացեալ կովերուն և արտերուն գոյութիւնը պաշտպանել»։

Այդ պատգամը մինչեւ այսօր ականջներուս մէջ կ'արձագանգէ։

Սապահ, որ հազիւ մնաց Գնճըլար, հիացումով կը դիտէր տեղւոյն երիտասարդ ույժերը իրենց առոյգ կազմուածքով և ծառայելու պատրաստակամութեամբ։ Մեր գիւղը՝ Գնճըլար, որ զուտ հայերէ բնակուած և արհեստաւորներ էին, մեծ հակում ունէին դէպի ուսումը, յառաջդիմութիւնն ու մանաւանդ դէպի ազատագրական շարժումը։ Այս իսկ պատճառով՝ մեծ թափ ստացաւ բնակարաններու բարեզարդումը։ Գիւղը շուտով ունեցաւ իր սառնորակ ըմպելի ջուրը, որ փորախներով հեռուներէն բերուեցաւ. կարճ ատենէն գիւղին մէջ բարձրացան շէնքեր և օծուեցաւ քառայարկանի դպրոցական շէնքով մը, որ միակն էր շրջանի բոլոր գիւղերուն մէջ։

1909ին մեր գիւղը մուտք գործեց նաեւ Դաշնակցութիւնը որ Իթթիհատականներու հետ եղբայրակցած՝ միամտաբար կը պատրաստէին երեսփոխանական ընտրութիւնները։

Թեկնածուներու որոշման ընթացքին՝ ծայր տուին եղբայրասպան կռիւները։ Ընկ. Տիգրան գիւղի վարժարանին առջեւ խռնուած բազմութեան բարձրաձայն աղաղակեց. «Դաշնակցականներ, Իթթիհատին հետ եղբայրանալով և անոր քուէարկելով, հայ ժողովուրդին գերեզմանը կը փորէք, մի՛ գործակցիք այդ դահիճներուն հետ, վաղը պատմութեան առջեւ պիտի դատապարտուիք»։

Գիւղին մէջ Հնչակեանները ունէին թատերական խումբ մը, որ պարբերաբար ներկայացումներ կու տար, մեծ ժողովրդականութիւն ու համակրութիւն շահելով։

ԸՆԿ. ԱՐՍԷՆ ԿԻՏՈՒՐԻ ԱՅՑԸ՝ ԿԷՅՎԷՅ, ԳՆՃԸԼԱՐ ԵՒ ԳՈՒՐՏՊԵԼԷՆ

1912ին մեր շրջանը այցելեց նաեւ «Կայծ»ի գիտական խմբագիրներէն՝ երիտասարդ ուսանող ընկ. Արսէն Կիտուր։ Սիրելի ընկերոջ կ'ընկերակցէր Գուրտպելէնցի Սահակ Աղքատիկեան, որ Պոլսոյ պետական ուսուցչանոցի ուսանող էր ընկ. Կիտուրին հետ։

Ժողովուրդը ձիաւորներով ընդառաջ գնաց եւ մինչեւ Գնճըլարի եկեղեցին՝ շրջաններէն հաւաքուած երկսեռ ընկերներու ծափահարութեանց տակ ընկերը բեմ բարձրացաւ։ Ան յատուկ ոճով մեկնաբանեց Հնչակեան Մարքսեան ծրագիրը եւ շեշտեց մեր սկզբունքը՝ «պայքարով միայն կրնաս ձեռք բերել իրաւունքներդ»։

Պայքար գրչի, պայքար զէնքի՝ երբ դանակը կոկորդի կը հասնի։ Ան կոչ ըրաւ ընկերներուն՝ համերաշխօրէն միանալ շրջակայ մահմետական գիւղացիներուն հետ եւ բռնակալութեան դէմ պայքարիլ տնտեսական շահերը միասնականացնելով։

1915ին, մեր գիւղին անմահ հերոսը եւ ուղեղը՝ ընկ. Տիգրան Յովակիմեան եւ վեց արտակարգ հնչակեաններ ձերբակալուելով աքսորուեցան անծանօթ ուղղութեամբ. քանի մը շաբաթ ետք արդէն ամբողջ գիւղը կը տարագրուէր՝ բռնելով խաչելութեան ճամբան։

ԸՆԿԵՐ ԱՐԱՄ ՃԵՎԻԶ

Հնչակեան կորովի գործիչ, որ մեծ դեր կատարած է Պալքանեան, կամաւորական Կիլիկիոյ շարժումներուն եւ մասնակցած է հնչակեան մամուլին՝ իր կարեւոր յուշագրութեամբ։

ԸՆԿ. ՏՕՆԻԿԻ ԵՒ ԻՐ ԽՈՒՄԲԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԿՌՈՒԻՆԵՐԸ (ԸՆԿ. Ա. ՃԵՎԻԶԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ)

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ Օսմանեան Սահմանադրութեան օրերուն իսկ՝ ինքնագիտակցութեան եւ աչալրջութեան յորդորներ կարդաց Թուրքիոյ եւ Հայաստանի ներքին գաւառներուն մէջ բնակող հայ գիւղացի եւ աշխատաւոր զանգուածներուն։

Իթթիհատի եղբայրակցութեան եւ ընկերակցութեան սողրանքներուն առաջին ընծայաբերում.— 1909 թուի Ատանայի կոտորածէն ետք իսկ՝ շարունակուեցաւ անոնց ռոմանթիկ լաւատեսութիւնը. բայց Ս. Դ. Հնչակեան ղեկավար տարրերն ու շարքային ընկերները՝ երբեք չբաժնեցին զէնընկեցութեան եւ ոչխարամտութեան բութ խորհողութիւնը եւ շարունակեցին ինքնապաշտպանութեան եւ ազատագրութեան իրենց անսայթաք ուղին, դիմադրելու համար Իթթիհատի համայնատարած ջարդարարութիւններուն ու սարսափներուն...։

Եւ՝ եղերական է ընդգծել, որ բոլոր լաւատեսները 1915—1916ի սարսափները ճաշակեցին, դժբախտաբար իրենց հետ նաեւ բովանդակ թրքահայութիւնը։

1915—1916ի մեծ նախճիրներէն առաջ՝ Նիկոմիդիոյ շրջանը իր ծոցին

մէջ կը հաշուէր 150.000է աւելի շէն ու ծաղկեալ հայութիւն մը, որ յափըշտակուած էր Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան առողջ եւ իրատես առաջադրումներով։

Իզմիր, Պարտիզակ, Օվաճըգ, Արսլանպէկ, Ատաբազար, Մեծ Նոր Գիւղ եւ այլ հայաշատ վայրերու նոր սերունդի ճնշող մեծամասնութիւնը՝ Հնչակեան ազատարար դրօշին փարած, կը ծաղկեցնէր կեանքը հայ ազատագրական ու մարքսիստական գաղափարներու կենսատու պտուղներով։ Ամէն կողմ հնչակեան թատրոն, ընթերցարան, հրապարակային ու դասախօսական ժողովներ տեղի կ'ունենային եւ Նիկոմիդիոյ շրջանը՝ դարձած էր ընդհանրապէս հայ յեղափոխական եւ մասնաւորապէս հնչակեան գործիչներու ժամադրավայրը։ Հոն էին՝ մեր սիրելի Ասօն, Տոքթ. Պէննէն, Թ. Կարապետեանը, Ս. Սապահ Գիւլեանը, Պանդուխտը, Վանիկը, Ա. Աչըգպաշեանը, Ա. Կիտուրը, «Կայծ» Ուսանողական Միութեան անդամները՝ որոնց շունչին տակ աճեցաւ ու զօրացաւ Բանուորներու, Հ. Կառավարիչեաններու, Ն. Զաքարեաններու եւ Վահան Ժամկոչեաններու սերունդը։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԽՄԲԱՊԵՏ ՏՕՆԻԿԻ ԽՈՒՄԲԸ

Իթթիհատի բորենիները՝ քօղ ըմբռնելով իրենց գլխուն գալիքը, 1914—15 թուին՝ յանկարծակիի բերին հայութիւնը։ Նախ ձերբակալեցին Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան ընտիր Բաններն ու հայ մտաւորականները, որմէ ետք զինուորագրեցին բոլոր տղամարդիկը։ Իսկ այն երիտասարդներն ու յեղափոխականները որոնք չուզեցին անձնատուր ըլլալ՝ գիւղերու եւ քաղաքներու հայերուն հետ ենթարկեցին անօրինակ խոշտանգումի եւ սպաննութիւններու։

Իթթիհատականները՝ հայ աշխատաւոր անմեղ ժողովուրդը կոտորելու իրենց դիւային ծրագիրը գլուխ հանելու համար՝ այսպէս՝ սարսափի ենթարկած են հայ մտաւորականներն ու երեւելիները։

Նմոյշ մը այդ զարհուրելի սարսափներէն.—

1915ի հայկական տեղահանութեան եւ կոտորածներու նախօրեակին՝ Իթթիհատական գործակալ հրէշներէն չէթէ պաշի Իպրահիմ, օր մը, յանկարծ ոստիկան-զինուորներով կը պաշարէ Իզմիրի Օվաճըգ գիւղը։ Անմիջապէս կը հաւաքէ գիւղին երեւելիները, զինուորութենէ զերծ մնացող երիտասարդներն ու անոնց ձեռքերն ու ոտքերը կապել տալով՝ կը սկսի անխնայօրէն ու ժամերով ծեծել. երբ կը տեսնէ թէ՝ սպաննելիքին հակառակ իսկ՝ գիւղացիք իր պահանջած զէնքերը չեն յանձներ։

Չէթէ պաշի Իպրահիմը այն երիտասարդ թուրք բարեկամներէն էր, որ հայ յեղափոխականներուն մտերմանալով՝ անոնց զէնքեր վաճառած էր։ Իթթիհատի մահացու հակառակորդ Իպրահիմը՝ պատերազմի և հայկական նախճիրի օրերուն, դարձաւ անոր կամաւոր ու ջարդարար գործակալներէն մէկը։

Այդ գազանը (որովհետեւ ինք ծախած էր զէնքերու մեծամասնութիւնը), շատ լաւ գիտէր անոնց քանակը, վայրերն ու իրմէ ստացողներուն անունները։

Երբ Օվաճըգ գիւղի երեւելիները, երիտասարդներն ու Տ. Տաճատ քհնյ. Ասլանեանը ժամերով ու անխնայ ծեծելէն ետք, չի յաջողիր խոստովանեցնել զանոնք՝, Տէր Տաճատի մօրուքն ու եղունգները փետել կու տայ և հէգ քահանան չկարենալով ոտքի վրայ կենալ, կիսամեռ վիճակի մէջ, ձիու վրայ հեծցուցած՝ տունէ տուն կը պտըցնէր՝ զէնք հաւաքել տալու համար, բայց... ի զուր։

Մէնէշ Իպրահիմ մոլեգնութենէն խելայեղ՝ իբր հնչակեան յեղափոխական պետերէն ընկ. Գրիգոր Մանուելեանը ձերբակալել տալով՝ աննկարագրելի խոշտանգումներու կ'ենթարկէ և կը սպառնայ անոր, որ պահուած զէնքերը մէջտեղ հանէ.... Ընկ. Գ. Մանուելեանի անտեղիտալի համբերութենէն փրփրած՝ այս անգամ տանեան կը կանչէ անոր յղի կինը, ձեռքերն ու ոտքերը կը կապէ, սարսափելի կերպով կը ծեծէ ու կը խոշտանգէ այն աստիճան, որ հէգ կինը կիսամեռ կը նուաղի կ'իյնայ... և իր արգանդի երեխան կը վիժէ... ու այս սիրտ յօշոտող երեւոյթներուն ի տես՝ գազան Իպրահիմ դեռ չի յագենար, հարցաքննութիւնն ու ծեծը կը շարունակէ օրերով....։

ԸՆԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՃՈՊՈՅԵԱՆ

Օվաճըգի երեւելիներուն, քահանային, ընկ. Գր. Մանուելեանի և իր կնոջ ծեծի հարուածներէն փրթող սրտաճմլիկ աղաղակները ամբողջ գիւղը կը թնդացնէին։ Մանկամարդ կիներ, ծերեր, պառաւներ, օրիորդներ ու մանուկներ, ահուղողի մատնուած, իրենց

խցիկներուն մէջ՝ հեղեղանման արցունքներ կը թափէին, բայց չէթէ պաշի Իպրահիմ կը շարունակէր իր զուլումներն ու քարերը պայթեցնող անխղճութիւնները....։

Չէթէ պաշի Իպրահիմ և Պարտիզակի Միւտիր Ալի Շուքրի՝ թեւ-թեւի տուած՝ Իզմիր, Պարտիզակ, Օվաճըգ, Ատաբազար, Արսլանպէկ և այլ շրջանի հայ յեղափոխականները, երեւելիները, քահանաներն ու կիները աննկարագրելի խոշտանգումներու ենթարկելով՝ ամբողջ հայութիւնը ձգած էր արցունքի ու սուգի ալեկոծութեան մէջ.... Շատեր, ահ ու դողէն շլմորած՝ խոհեմութիւն կը համարէին լռել ու հանդուրժել։

Եւ ահա՝ այդ բռնութիւններու, ծեծի, անպատուութիւններու, ինչպէս նաև ստրկական համբերատարութեան գայրոյթէն ծնաւ վրէժխնդրութեան և բողոքի ձայն մը։ Պարտիզակի մէջ՝ Օվաճըգի և Արսլանպէկի հնչակեան մարտիկները կը կազմեն «Պարտիզակի ինքնապաշտպանութեան կոմիտէ»։ Ան ունէր 300 անդամ, 200ը՝ զինուած։ Զինեալ ոյժերու քաղաքային ոստիկանապետ ընտրուած էր ընկ. Յովհաննէս Ճոպոյեան և հրամանատար՝ ընկ. Յովհաննէս Պետիկեան։ Ժողովին ներկայ էր նաև ընկ. Վ. Նալպանտեանը։

Հնչակեան առողջ ու կենսունակ շունչին տակ սաղմնաւորուած, յեղափոխական արիական կամքով դարբնուած բնիկ օվաճըգցի, ընկ. Տօնիկ Տօնիկեանն էր այդ, որ իր խումբով՝ ուխտած էր կռուիլ կատարուած անիրաւութիւններուն դէմ և իր եղբայրներու ու քոյրերու վրէժը լուծել....։

Ընկ. Տօնիկին միացած մեր լաւագոյն մարտիկներէն՝ ընկերներ Թորոս Թորոսեան, Յարութիւն Երանոսեան, Վարդան Մոլիքեան, Յարութիւն Օտաճեան, Երուանդ Փանոսեան, Կարապետ Վետինեան, Յ. Փիրէնեան, Կարապետ Ճըրկոյեան, Պօղոս Քաւրայեան, Նշան Խաչերեան, Յարութիւն Կանճոյեան, Օննիկ Պետրոսեան և Ազամեան առաջին անգամ կը յարձակին Չէթէ պաշի Իպրահիմի ոստիկաններուն վրայ, կը սպաննեն զանոնք, կը խլեն անոնց զէնքերը և 1915ի Նիկոմիդիոյ տեղահանութենէն առաջ լեռ կը բարձրանան ու կը սկսին ասպատակային կռիւները։

ԸՆԿ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՕՏԱՃԵԱՆ

Սկզբնական շրջանին՝ յեղափոխական մարտական խումբի խմբապետը եղած է ընկ. Թ. Թորոսեան: Մարտական խումբի յանդուգն ու անվեհեր յարձակում-կռիւներէն խրախուսուած՝ կը սկսին հետզհետէ անոնց միանալ Օվաճըգի, Պարտիզակի, Արսլանպէկի եւ Կէյվէի երիտասարդ ընկերները ու զինուորութենէ փախստական հայերը, այնպէս որ՝ խումբին թիւը կը բարձրանայ մինչեւ 100—120ի, սակայն, անոնց մեծագոյն մասը չկարենալով տոկալ լեռնային անհանգստացուցիչ պայմաններուն, ինչպէս նաեւ իրենց սիրելիներու կարօտին, լքած հեռացած են. ընկ. Տօնիկի խումբը մնացած է ընդամէնը 20—25 հոգի:

ԸՆԿ. ՎԱՀԱՆ ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ

Ծնած է 1885ին, Արսլանպէկ: Կազմակերպչական մեծ հմտութիւն մ'ունէր: Ատաբազարի, Պարտիզակի, Արսլանպէկի կազմակերպչական գործերէն զատ, բեմերու վրայ յայտնի հռետոր եւ խանդավառ քարոզիչ մըն էր Վահան Ժամկոչեան: Տօնիկի հնչակեան ասպատակային խումբի մըտաւորական մասնակիցն էր:

Կիլիկիոյ շարժումներուն զըլխաւոր լծակը եւ մղիչ ոյժը եղաւ ան: Կատարեալ հեղինակութիւն մըն էր ընկերական շրջանակին վրայ: Կ'աքսորուի Իզմիր, ուր եռանդագին կը շարունակէ կուսակցական գործը:

Աւա՜ղ, Իզմիրի՝ իր պարտականութեան վրայ իսկ զոհուեցաւ մեր աննման ընկերը:

Տօնիկի խումբին քաջամարտիկ զինուորներէն եղած են նաեւ բնիկ պարտիզակցի ընկերներ Յովհաննէս Չաւուշ եւ Յովհաննէս Ճիճիկեան: Յայտնի մտաւորական գործիչ ընկ. Վահան Ժամկոչեան (Իզմիրի մէջ հետագային միլլիճիներու կողմէ կախաղան հանուած)՝ իմանալով մեր մարտական խումբի դիւցազնական քաջագործութիւնները՝ ինքն ալ գացած միացած է անոնց:

Մարտական խումբի ափ մը կորիճները՝ իրենց թիկունք ունենալով Քէլ Թեփէի (Իզմիրի եւ Ատաբազարի մէջտեղ) բարձրաբերձ լեռնաշղթան եւ մերթ ամրանալով անոր գաղանաթաղոյց անձաւներուն մէջ, 4 տարի անընդհատ, անհաւասար կռիւ մղած են իթթիհատական հազարաւոր զինուորներու, ոստիկաններու եւ արիւնկզակ խուժանին դէմ, քանիցս պաշարուած եւ պաշարման շղթան խորտակելով ազատուած են՝ յարձակող թշնամի ոյժերուն անհաշուելի վնասներ պատճառելով: Պարտիզակի, Օվաճըգի եւ Արսլանպէկի լեռներուն վրայ բնակող մահմետական արնախում կիւրճիները, լազերը եւ Իզմիտի հովտին տաճիկները՝ սարսափահար եղած են եւ պաշար ստանալու համար՝ Տօնիկի անունով խումբի զինուորները երբ դիմում կատարած են, առանց այլեւայլի գործադրած են անոնց պահանջները:

Մարտական խումբը՝ տեղահանուող հայութեան ընկերացող ոստիկան զինուորներուն եւ դաժան խուժանին վրայ յարձակում գործելով՝ մեծ աւերներ սփռած է անոնց մէջ:

Պատերազմի ընթացքին՝ Տօնիկ, իր խումբով մտած է Իզմիտ, այնտեղէն ալ Պոլիս, ուր բաւական ժամանակ ազատ համարձակ պտըտած են, բայց՝ մատնութեան հետեւանքով ձերբակալուած են եւ բանտէն փախչելով վերստին լեռ բարձրացած ու մինչեւ 1918 թուի զինադադարը՝ անվտանգ կերպով շարունակած են իրենց հերոսական մարտնչումները:

* * *

Զինադադարէն ետք՝ պարտուած թուրքերը շատ համարձակութիւն չէին զգար այլեւս մնացեալ հայերը կոտորելու եւ Մեծ Եղեռնէն հրաշքով վերապրող հայ բեկորները սկսած էին հետզհետէ իրենց վէրքերը դարմանել եւ կենդանութիւն ստեղծել աւերակ բնակավայրերու մէջ....:

1919 թուի Նոյեմբեր ամսուն մէջ (արտասահմանէն դառնալով) երբ «Երկիր» օրաթերթի եւ այլ կուսակցական գործերով այցելեցի Իզմիտ, Պարտիզակ, Օվաճըգ եւ Ատաբազար. չկա՛ր նախապատերազմեան ծաղկաւոր ու կենսունակ հայութիւնը... այգիներուն, պարտէզներուն եւ տուներուն մեծագոյն մասը քանդուած էին....: Այդ ֆիզիքական, նիւթական ու բարոյական համատարած աւերումները՝ անբան անասուններուն սիրտն անգամ կը փըշաքաղէին....: Չէր կարելի հոգեւին չարտասուել ու չանիծել՝ զուլումի ու ոճիրներու հեղինակները:

Եւ սակայն, հիացումով կը դիտէի, որ Նիկոմիդիոյ շրջանի հոգեհատորները՝ քար դնելով իրենց զգացումներուն վրայ, փարած իրենց հողին ու գործին, կ'ուզէին կեանքը վերածաղկեցնել, ամայութիւնները լեցնել....:

Ընկ. Տօնիկ՝ իր խումբով, այդ կէս բախտաւոր օրերուն՝ ժողովուրդին կամք ու արիութիւն ներշնչող ոգին էր, որ իբր պահապան հրեշտակ կը հսկէր անոր ապահովութեան, շրջակայ աւազակախումբերու դէմ պաշտպանելով զանոնք: Տօնիկի ազ-

ԸՆԿ. ԼԵՒՈՆ

Այսպէս կը կոչուէր պոլսեցիներու կողմէ մաքրզիւղցի ուսուցիչ Լեւոն Մկրտիչեանը, որ համակ կամք ու կորով էր՝ իբր Հնչակեան գործիչ եւ քարոզիչ:

դեցութիւնն ու հեղինակութիւնը խորապէս զգալի էր։ Թշնամիները կը սարսափէին անոր անունէն։

Աւա՜ղ, որ այդ ապահովութիւնն ու խաղաղութիւնը երկար պիտի չտեւէր, քանի որ Մուսթաֆա Քէմալի արիւնոտ հորդաները կը սպառնային գրաւել Նիկոմիդիան և արշաւել դէպի Պոլիս...։

Գալիք նոր պատուհասը կանխելու առաջադրութեամբ՝ Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղերու կազմէ Շրջ. Պաշտպ. ժողով կատարուեցաւ Պարտիզակի մէջ, որուն ներկայ էին ընկերներ՝ Տօնիկ (իր մարտական ուժերով) և Վահագն Նալպանտեան։ Յիշեալ ժողովին մէջ որոշուեցաւ, միլլի բանակի արշաւանքէն առաջ դէպի Պոլիս տեղահանել Նիկոմիդիոյ շրջանի հայութիւնը։ Եւ տեղահանութեան առթիւ հաւանական թուրք յարձակումներու դէմ ինքնապաշտպանութեան կռիւներու հրամանատարութիւնը յանձնուեցաւ ընկ. Տօնիկ Տօնիկեանի։

Շրջանային այդ (1919 Նոյեմբեր) պատմական ժողովէն տարի մը ետք՝ նախամտածուած վտանգի ահազանգը հնչեց...։ Միլլի բանակի արնածարաւ ջոլիրները՝ արդէն սկսած էին դէպի Իզմիտ յառաջանալ ու առաջին հարուածը իջեցուցած էին Կէյվէյի հայ բեկորներուն, վայրագօրէն կոտորելով զանոնք։

Ընկ. Տօնիկ շարժման մէջ դրած էր իր մարտական խումբը, որոնց թուին վրայ կամաւոր կռուողներ արձանագրուելով՝ խումբի զինուորներուն թիւը հասած էր 50ի։

ԸՆԿ. ՎԱՀԱԳՆ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

Կովկասեան Կիլիկիա եւ Պոլսոյ շրջանները փոթորկային արշաւանքներով՝ հայ սրտերը թընդացուց, իսկ թշնամիներունը մթագնեց։

Ընկ. Տօնիկ՝ իրեն աջ բազուկ ունենալով ընկ. Թ. Թորոսեանը, բնակած էր Արսլանպէկ գիւղի առջեւ սարալանջերուն վրայ։ Շրջակայ գիւղերու մահմետական խուժանը ծանօթ էր խումբի նպատակներուն, բայց չէր համարձակեր յարձակում գործել։ 1920 Յունիս ամսուն մէջ՝ թրքական 3000 հոգինոց հրոսակախումբ մը՝ իրեն թիկունք ունենալով Միլլի յարձակող կանոնաւոր բանակը, կը սկսի յառաջանալ դէպի Արսլանպէկի արեւելեան ուղղութեամբ։ Ընկ. Տօնիկ՝ չափելով թշնամիի ուժին անհաշուելի տարողութիւնը, երկու օր առաջ, Արսլանպէկէն 3–4 ժամ հեռու՝ պետական Ասուեգործարանի (Չուխա խանէ) մէջ բնակող անգլիական և յունական զինուորական մարմնին դիմելով՝ օգնական ուժ կը պահանջէ, որոնք կը խոստանան փութով կատարել անոր ցանկութիւնը։

Արսլանպէկ գիւղը առտու մը կանուխ թշնամիէն կը պաշարուի։

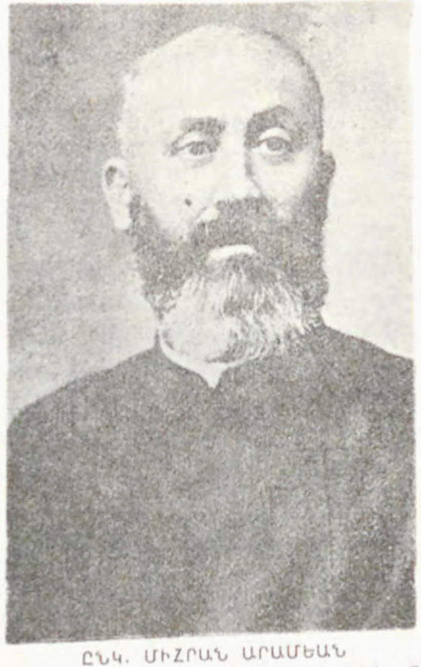

ԸՆԿ. ՄԻՀՐԱՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

Պոլսեցի խիզախ հնչակեան մը, որ Պոլսոյ եւ Փարիզի մէջ վարած է կեդրոնի հրահանգները։ Ունեցած է բեղուն գործունէութիւն մը։ Փարիզի Հնչակեան մասնաճիւղի հիմնադիրը։ 1923ին կ'երթայ Երուսաղէմ, կը ձեռնադրուի վարդապետ, ու կը մեռնի՝ յուզումնալից կեանք մը ապրելէ ետք։

ԸՆԿ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Պոլսոյ հնչակեան ընկերներէն, որ կը բանտարկուի Պոլսոյ մէջ եւ հոնկէ կ'ազատի հրաշքով մը։ Վարած է եռուն կեանք մը, ապա հալածուելով թուրքերէն՝ կ'ապաստանի Ամերիկա եւ կը դառնայ Նիւ Եորքի պարտաճանաչ ընկերներէն մէկը։

Ընկ. Տօնիկ իր աննշան խումբով 24 ժամ անընդհատ գերմարդկային կռիւ կը մղէ ու թշնամին չկրնար տիրանալ մերիններու դիրքերուն և ետ կը նահանջէ՝ հարիւրաւոր վիրաւոր և սպաննեալ ձգելով ռազմադաշտին վրայ։

Նամէրտ թշնամին տեսնելով, որ ճակատ ճակատի և քաջութեամբ պիտի չկրնայ յաղթել մեր դիւցազներուն, կը դիմէ խորամանկութեան։

Մօտ 1000 միլլի զինուորներ՝ յունական տարազ հագած՝ կը յառաջանան սպիտակ դրօշ պարզելով և պոռալով. «Տօնի՛կ, հայ եղբայրնե՛ր, մենք յոյն զինուորներ ենք, մի՛ կրակէք, մենք օգնութեան կու գանք ձեզի»։ Եւ ընկ. Տօնիկ, կարծելով որ Զուխախանէի անգլօ-յունական օգնական գունդն է եկողը, կը հրամայէ հրացանաձգութիւնը դադրեցնել։ Եւ ահա, յանկարծ նենգաւոր թշնամին, օգնական ստուարաթիւ բանակով կը խուժէ մերիններուն դիրքերէն ներս ու կը սկսի ձեռնառումբերու, ատրճանակի, հրացանի ու սուիններու գիրկընդխառն ու կատաղի կռիւ մը։

Տօնիկի մարտական խումբը ժամերով կոկորդ կոկորդի կը կռուի թշնամիին դէմ՝ անհամար զոհեր խլելով անկէ։ Տօնիկ՝ մէկ ձեռքին ատրճանակ իսկ միւսին ձեռնառումբ բռնած՝ առիւծի նման կը նետուի թշնամի զօրքերուն վրայ և մերթ իր զինուորները կը խրախուսէ, մինչեւ որ, ի վերջոյ, դաւաճան ռումբին ու գնդակներուն տեղատարափը կը գետնեն զինք, իրեն հետ հնձելով միաժամանակ մեր 30 մարտիկները...։

Արսլանպէկի իրական դիւցազնամարտէն հրաշքով կ'ազատի միայն ընկ. Թ. Թարոսեան, ինչպէս նաև վերջին անգամ խումբին միացող 20 զինուորներ, որոնք՝ կռուի տաք պահուն՝ նահանջելով կ'ազատին, իսկ Տօնիկ՝ մնացեալ թանկագին ընկերներով կը նահատակուի։

Իթթիհատական բորենի հորդաներուն դէմ հայ նամուսն ու պատիւը պաշտպանող մեր մարտիկները զոհուեցան անգլօ-յունական զինուորական մարմնի խոստմնադրժութեան և անարգ թշնամիին խարդախ մէկ խաղին, բայց զոհուեցա՜ն քաջաբար ու փրկելով շրջանի հայ գիւղացիները՝ միլլիական անխուսափելի կոտորածներէն։

ՅԱԿՈԲ ՄՈՍԿՈՖԵԱՆ

Ծնած է Նիկոմիդիա (Իզմիտ), 1889ին։ Նախնական ուսումը ստացած է տեղւոյն ազգ. վարժարանին մէջ։ Հնչակեան օծուած է 1908ին։ Համաշխարհային պատերազմին՝ զօրակոչի ենթարկուելով՝ մտած է թրքական բանակը։ Ազատասէր Մոսկոֆեան բանակի սպաներուն հետ բուռն վիճաբանութեան մտնելով՝ այպանած է օսմանցիներու վայրի բնազդը եւ հայերու հանդէպ ցոյց տուած բռնութիւնները, որու հետեւանքով կ'աքսորուի Անգարա, ուրկէ փախչելով կ'անցնի Էրէյլի՝ ծպտեալ վիճակով՝ աննկարագրելի տառապանքէ ետք։ Զինադադարին կը վերադառնայ Նիկոմիդիա եւ կը ձեռնարկէ կուսակցութեան վերակազմութեան գործին։

1921ի միլլիճիներու աղէտաբեր շարժումին հետեւանքով կը հաստատուի Պոլիս — Բերա — եւ կը զբաղի սափրիչութեամբ՝ եռանդուն մասնակցութիւն բերելով կուսակցութեան վերականգնումին եւ «Երկիր» թերթի տարածման։ Չդիմանալով հոգեկան եւ ֆիզիքական մաշումին՝ 1929ին կը մեռնի, սուգի մատնելով տակաւին իրմէ չկշտացած ընկերները։

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ
Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵՆԷՆ

1890ական թուականներուն՝ Կեսարիոյ և շրջակայքին մէջ գոյութիւն ունէր Հնչակեան զօրաւոր կազմակերպութիւն։ Զէլլօներ, Կիւլպենկներ, Փանոսներ, Միրիճաններ՝ իրենց հայդուկային գործունէութեամբ՝ ահ ու սարսափի մատնած էին ամբողջ թրքահայութիւնը։ Համիտական վայրագ կառավարութիւնը ամենախիստ միջոցներով զսպեց այդ շարժումները և անոնց պարագլուխները կախեց Էնկիւրիի մէջ։

ՄԻՐԻՃԱՆ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

Կեսարիոյ Թալասէն, կախուեցաւ Էնկիւրիի մէջ Փանոսի, Կիւլպէնկի, Յովհաննէսի եւ Թորոս Մառուկեանի հետ։

Սահմանադրութեան վերահռչակումէն ետք, Կեսարիոյ մասնաճիւղը բուռն թափով ասպարէզ իջաւ և յատուկ առաքելութիւն մը ղրկելով Պոլիս, իբրեւ գործիչ հրաւիրեց ընկ. Ազատ Ոստանիկը, որուն ներկայութեան և ձեռք առած կարուկ միջոցներուն շնորհիւ՝ Կեսարիան զերծ մնաց Ատանայի նման ջարդուելէ։

Ազատ Ոստանիկ հայ ժողովուրդը լուսաւորելու մօտ՝ շաբաթը երեք անգամ դասախօսական ժողովներ կը սարքէր։ Հնչակեան ակումբին բացման հանդէսը շատ շքեղ եղաւ։ Ներկայ էին ո՛չ միայն հայեր, այլ և՝ Միւթեսերրիֆ Ճէմալ փաշան (որ զինադադարէն ետք Գոնիայի վալի և ներքին գործոց նախարար եղաւ), հայ և Թուրք մտաւորականներ, պաշտօնեաներ, և այլն։ Մասնաճիւղին անդամներուն թիւը կարճ ատենուան մէջ բարձրացաւ 300ի։

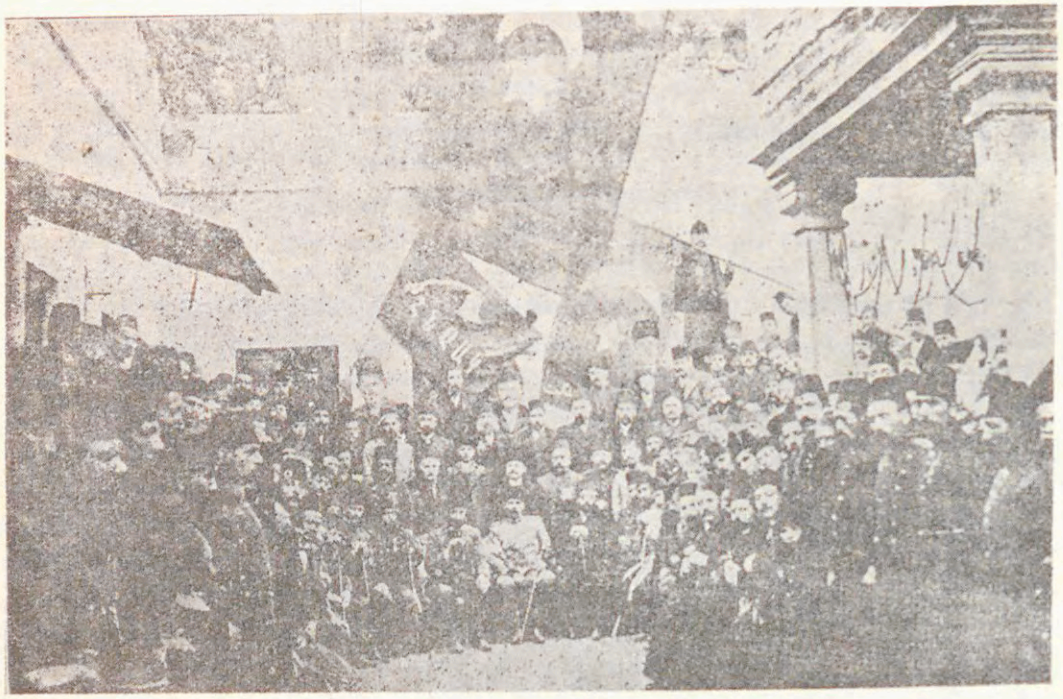

1909ին, Կեսարիոյ Ս. Դ. Հնչակեան մ․ճիւղին բացումը
1) Ազատ Ոստանիկ, 2) Մինաս Պետրոսեան — Ասուպ, 3) Կ. Չիլտեմեան,
4) Միւթեսերրֆ Ճեմալ փաշա

Ընկեր գործիչը իրեն գլխաւոր նպատակ ըրած էր զինել բոլոր ընկերները՝ ամէն պատահականութեան առջև կազմ ու պատրաստ գտնուելու համար։ Ան այցելեց Կեսարիոյ շուրջը գտնուող բոլոր հայ գիւղերը՝ ընկերակցութեամբ՝ ընկերներ Մինաս Պետրոսեանի և Կարապետ Չիլտէմեանի, ամենուրեք ստեղծելով ոգևորութիւն։

1909ի Ատանայի ջարդէն ետք, մթագնած էր նաև Կեսարիոյ հորիզոնը և կը վախցուէր, որ Թուրք խուժանը հոն ալ սկսէր թալանել ու ջարդել։ Ծէրիֆ փաշան խումբ մը զինուորներով կը պաշարէ Պաղչէ Պաղը կոչուած վայրին մէջ գտնուող Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղին կեդրոնատեղին՝ ձերբակալելու համար Ազատ Ոստանիկը, որուն ներկայութիւնը և յանդուգն ու խրոխտ գործունէութիւնը շուարում կը պատճառէին Թուրք կառավարութեան ու խուժանին։ Ազատ Ոստանիկ պատուհանը ելլելով կը գոչէ կեդրոնատեղին պաշարող զինուորներուն. «Հեռացէ՛ք, հեռացէք. ես եկած եմ ներքին գործոց նախարարութեան հրամանով՝ կուսակցական կարևոր գործերով և նախարարի հրամանով միայն կը հեռանամ այստեղէն, հեռացէ՛ք»։

Միւթեսերրֆ Ճէմալ փաշայի օգնական՝ հայազգի Ղազարոս էֆէնտի Սայապալեան կը ներկայանայ ընկ. Ոստանիկին և կը խնդրէ, որ գրգռուած կիրքերը հանդարտեցնելու և արիւնահեղութեան տեղի չտալու համար՝ հեռանայ։ Հնչակեան ընկերները չձգեցին որ գործիչը զոհ երթայ Թուրք վայրագ զինուորներուն. ուստի, զայն փոխադրեցին մօտակայ թաղի մը մէջ ապահով տուն մը, ուրկէ Ղազարոս էֆէնտի Սայապալեանի ընկերակցութեամբ գացին կառավարական պալատը և միւթեսերրֆ Ճէմալ փաշայէն հրաժեշտ առնելով՝ մասնաւոր կառքով և Հնչակեան զինուած ընկերներու հսկողութեամբ ու ընկ. Կարապետ Չիլտէմեանի առաջնորդութեամբ՝ մեկնեցաւ Պոլիս։

ԸՆԿ. ԱԶԱՏ ՈՍՏԱՆԻԿ

Կեսարիան իբր գործիչ ունեցաւ ընկերներ Մինաս Մինասեանը և Յովհաննէս Եղիազարեանը (Բաան Կախաղաններէն), որոնք լաւագոյն գործունէութիւն ունեցան, հիմնեցին ընթերցասիրաց միութիւն և 60 անդամներէ բաղկացած Ուսանողական միութիւն մը։ Այս եռուզեռը երկար չտևեց, վրայ հասաւ 1915ի Մեծ Եղեռնը, որ խորշակահար ըրաւ ամէն ինչ։

Թուրք կառավարութիւնը սկսաւ գործադրել իր հայաջինջ քաղաքականութիւնը, զոր Հնչակեան կուսակցութիւնը մատնանշած էր և որուն դէմ պաշտպանուելու համար հնչեցուցած իր ձայնը։ Կեսարիոյ հնչակեան և դաշնակցական մարմինները ընդհանուր վտանգին առջև կ'որոշեն համագործակցիլ։ Հնչակեաններու կողմէն խառն ժողովի անդամ կ'ընտրուին ընկերներ՝ Մինաս Մինասեան, Կարապետ Չիլտէմեան, Մ. Յ. Գազազեան, Մ. Ե. Սիւթճեան, իսկ դաշնակցականներու կողմէ՝ Գէորգ Վիչապեան, Մ. Կ. Խայըրլեան, Գէորգ Յ. Պօստանեան։ Որոշուեցաւ ինքնապաշտպանութեան ծրագիր մը, որուն գործադրութիւնը յանձնուեցաւ ընկ. Մ. Յակոբ Գազազեանի որ Պալքաններու մէջ ցոյց տուած էր արդէն իր կարողութիւնը։ Հնչակեանները՝ Պոլիս, դաշնակցականները՝ Սեբաստիա, իրենց վերին մարմիններուն դիմեցին և իբրև պատասխան ստացան հետևեալ հրահանգը.— «Չապստամբիլ և գոհացում տալ կառավարութեան պահանջներուն...»։

Այս հրահանգին վրայ՝ որոշուեցաւ նախայարձակ չըլլալ, այլ՝ ինքնապաշտպանութեան դիմել։ Հարիւրի չափ զինեալ ընկերներ պահակ կը շըրջէին քաղաքին շուրջ՝ ի պահանջել հարկին խմբային յարձակումներ ընելու համար Թուրք գիւղերուն վրայ։ Պէտք տեսնուած ատեն այս պահակներուն պիտի միանային 30 կարիճ հնչակեան ընկերներ։ Այս երկու վերջին ժողովները տեղի ունեցած էին Բիճ Միհրանի տունը (դաշնակցական գրադարանապետ), որ հետագային պիտի մատնէր կառավարութեան և անկէ պիտի վարձատրուէր իբրև «մուխպիրի սատըգ»։

Կառավարութիւնը հայ կարիճներուն ոյժը չէզոքացնելու համար՝ զինուորագրութեան պատրուակին տակ՝ զէնքի տակ կանչեց զանոնք, իսկ մտաւորականները լեցուց բանտ։ Այնուհետև՝ տուները խուզարկելով՝ հաւաքեց զէնքերը և հայերը հարիւրներով ձերբակալելով՝ բանտարկեց, խոշտանգեց, խեղդեց, կախեց։ Կախուողներու մէջ էին ընկերներ՝ Մուրատ (Համբարձում Պօյաճեան), որ Պոլսէն Կեսարիա բերուած էր, ուսուցիչ Մինաս Մինասեան (Կիւտիւկ), Յովհաննէս Պօյաճեան՝ սրտով բարի երաժիշտ մը, ուսուցիչ Վահան Ամատունի՝ տիպար յեղափոխական մը, որ շղթայակապ Հաճընէն բերուած էր։ Ընկ. Ամատունին արհամարհելով մահը՝ կը հրահանգէր իր զաւկին՝ Երուանդին՝ միշտ քալել իր ընտրած ճանապարհէն և հաւատարիմ մնալ Հնչակեան կուսակցութեան։ Ընկ. Հաճի Կարապետ Մաթոսեան 60 տարեկան կորովի ընկեր մը, որ մինչեւ վերջ անձնուիրօրէն ծառայած է Հնչակեան կուսակցութեան՝ արհամարհելով բանտ ու չարչարանք զոհած է նաև իր զաւակներէն մէկը՝ Պետրոսը։ Ընկ. Կարապետ Ջիյաէմեան, Ընկ. Յակոբ Գազազեան մեր ամենասիրելի համակիրներէն մէկն էր, վերջին վայրկեանին ուրախութեամբ մահը գրկած է՝ գիտնալով որ իր զաւակները պիտի չմոռնան իր յիշատակը և իր հրամանը՝ Հնչակեան կուսակցութեան զոհաբերելով ամէն ինչ, նոյնիսկ՝ իրենց կեանքը։ Ընկ. Մ. Գազազեան (որդին) Պոլիս կը գտնուէր, հոն ձերբակալուելով ոստիկանի հսկողութեան տակ Կեսարիա փոխադրուած պահուն՝ Գոնիայի մէջ խոյս կու տայ և հայրենակիցէ մը ատրճանակ ու դաշոյն մը ճարելով լեռ կը քշուի, 3—4 ամիս ետք կրկին քաղաք կ'իջնէ և նոյն հայրենակիցին տունը կը պահուի 4 տարի։ Զինադադարէն ետք կ'անցնի Կիլիկիա, և կ'ըլլայ Մերսինի ինքնապաշտպանութեան Հնչակեան խմբապետներէն մին։ Չարաչար կերպով նահատակուած են՝

ՄԻՆԱՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ (ԱՍՈՒՂ)

Կեսարացի հնչակեան գործիչ, նահատակուեցաւ 1915ին, քաղաքէն քիչ հեռու, ընկերներ՝ Լեւոն Փանոսեանի, Հաճի Գրիգոր Ղուրուճեանի, Թոփալ Սարգիսի եւ Ոսկեհան Մինասեանի հետ:

Հաճի Եագուպ Սիւաճեան, Միրիճան Եօղուրդլաղեան, Գրիգոր Գույումճեան, Մարտիրոս Զուրնաճեան, Յարութիւն Եօղուրդլաղեան (խմբապետ), Սարգիս Թուլումճեան, Ղեւոնդ քահանայ Կէմիճեան, Գրիգոր Ղազարոսեան, Գրիգոր Մումճեան, Միհրան Գուչեան, Հաճի Գէորգ Տիրիչենճի, Կարապետ Աօլանեան, Կարապետ Ուզունօղլուեան։ Կացինի և գաւազանի հարուածներու տակ նահատակուած են ընկերներ՝ Մինաս Պետրոսեան (Ասուղ), Տօքթ. Լեւոն Փանոսեան, Հաճի Գրիգոր Ղուրուչեան, Թոփալ Սարգիս, Ոսկեհան Մինասեան։ 20 տարեկան կարիճ երիտասարդ ընկերներ՝ Միհրան Պագլայեան, Գասպար Ն. Եըլանճեան, Սեդրակ Էլմաճեան և 36 այլ ընկերներ՝ ձեռքերը կապուած և տապարի հարուածներով նահատակուած են։

Սպաննուած են նաև մատնիչներ՝ Գահվէճի Միհրան և Յովակիմ Բէլեան։

* * *

ԸՆԿ. ՄԻՆԱՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ (ԿԻՒՏԻՒԿ ՄԻՆԱՍ).— Բնիկ կեմերէկցի հընչակեան 45 տարեկան, Մարզուանի քոլէճէն շրջանաւարտ։ 1909ին Ամերիկայէն վերադարձած էր։ Ազատ Ոստանիկի օրով գործօն դեր ստանձնեց հընչակեան շարքերու մէջ։ 1912ին, երբ Միւթեսարըֆ Համիտ պէյ ուզեց մէկական պատասխանատու անձ ճանչնալ, Դաշնակցութիւնը տուաւ Գէորգ Վիչապեանը, իսկ Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ Մինասեանը։ Այս պատճառով ալ ան Կեսարիոյ առաջին ձերբակալուողը եղաւ։

Ան կախուեցաւ 1915 Յունիս 14ին, Կեսարիոյ մէջ, պոլսոյ 20ները կախուած օրը։

ԿԵՍԱՐԻՈՅ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԷՆ

Ձախէն աջ.— 1) Սարգիս Ճէպէճեան, որ եղած է Անդրանիկեան բանակի հրամանատարներէն, հնչակեան կամաւորներով Հաճնոյ ինքնապաշտպանութեան կռուի պահուն նահատակուած:

2) Հաճի Եագուպ Սիւաճեան, եռանդուն եւ անձնուէր հնչակեան, որ իր 10 ընկերներուն հետ կախուեցաւ Կեսարիոյ Թէօմիւր Պազարի մէջ՝ 1915 Յունիս 15ին:

3) Մ. Յ. Գազազեան, Կեսարիոյ վերապրողներէն մէկը, որ եղած է նաեւ՝ քեմալական շարժումի ընթացքին՝ Մերսինի հնչակեան խմբապետներէն:

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՅԱՅՏՆԻ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

ԸՆԿ. ԲԱՌՆԱԿ ԷՀՄԱԼԵԱՆ (բարերար) — Տես նկ. էջ 10

Ծնած է Պարտիզակ (Սեբաստիա) գիւղը՝ 1889 թուականին։ Իր ուսումը առած է իր գիւղի դպրոցին մէջ։ Հնչակեան կուսակցութեան անդամակցած է 1908էն սկսեալ։

Ամուսնացած է Պաճար Դարբինեանի հետ՝ 1910ին և բախտաւորուած մանչ զաւակով մը։

Իր ազգին օգտակար հանդիսանալու գաղափարով տոգորուած այս պատուական ընկերը, Պարտիզակի մէջ, կուսակցական գծով մեծ աշխատանք տարած է. ապա, հարկադրուած կ'ըլլայ դիմել պանդխտութեան, ի վերջոյ կը հաստատուի Ամերիկա — Միլֆըրտ — 1931ին։ 43 տարի, իբրև ձուլող, կը տանի գործարանային կեանքի բոլոր դառնութիւնները։

1915ի տեղահանութեան օրերուն, Երկրի մէջ, Թրքական եղեռնի զոհ կը դառնան իր կինն ու զաւակը։ Այդ կորուստի դառնութեան տակ ժամանակ մը կ'ընկճուի ընկերը, բայց շուտով վերագտնելով ինքզինք, պարտականութիւն կը նկատէ նիւթապէս օժանդակել Թրքական ծանօթ Եղեռնի սարսափներէն մազապուրծ ազատուած իր եղբօր, քրոջ և քրոջորդիին, որոնցմէ ոմանք իր ջանքերով կը բերէ Ամերիկա՝ ամէն կերպով օգտակար հանդիսանալով անոնց։

Ընկ. Բառնակ Էհմալեան եղած է տիպար կուսակցական մը. զոհաբերող, նուիրուող և հնչակեանութիւնը սրբութիւն սրբոց դաւանող կուսակցական մը։ Տարիներով եղած է Միլֆըրտի հնչակեան մասնաճիւղին գործօն անդամը ու ողնայարը։ Առանց տրտունջի՝ տուած է իր քրտինքն ու վաստակը, կուսակցական այրող կարիքներուն հասնելու հարկադրանքի մը առջև։ Ընկերոջ անսահման զոհաբերութեան ծանօթ են Իսթի շրջանի բոլոր ընկերները։

Ընկ. Բ. Էհմալեան հաւասարապէս սիրուած և յարգուած է թէ՛ մտաւորական և թէ շարքային ընկերներէն։ Հայրենասիրութիւնն ու ազգասիրութիւնը յարատեւօրէն եղած են ընկ. Էհմալեանի կեանքին գլխաւոր նպատակն ու յատկանիշները։ Խօսքի մարդ եղած չէ ան, այլ եղած է գործնական մարդ՝ իր դրական և թանձրացեալ զոհաբերութիւններով։

Պաշտօնական գծով, երբ որոշուեցաւ լոյս աշխարհ բերել Հնչակեան կուսակցութեան լրիւ պատմութիւնը, և երբ, երկու ընկերներ՝ Ա. Սարգիսեան և Մ. Թարայեան իբրև հիմնադրամ կը տրամադրէին շօշափելի գումար մը, նոյն նպատակի յաջողութեան համար, ընկ. Բառնակ Էհմալեան իր ձայնը միացնելով յիշեալ երկու ընկերներուն, Հնչակեան Պատմագրութեան Կեդր. Յանձնախումբի տրամադրութեան տակ կը դնէր 1000 տոլարի կանխիկ գումար մը, խոստանալով դեռ եւս աւելին ընել, երբ պատմագրութեան աշխատանքը մտնէր իր գործնական փուլին մէջ։

Եւ պէտք է խոստովանիլ, որ Հնչակեան կուսակցութեան կեանքն ու գործունէութիւնը բնորոշող այս պատմական և պատուաբեր հատորը կարելի եղաւ լոյս ընծայել ընկ. Բառնակ Էհմալեանի նման ընկերներու բացառիկ ջանքերով և զոհաբերութիւններով։

Եւ ուրեմն, այս հատորը կոչուած է ապրեցնել զանոնք շա՜տ երկար տարիներ։

ԱՃԷՄ ՄԱՆՈՒԷԼ (ՄԿՐՏԻՉ ՄԱՋՄԱՆԵԱՆ)

Շապին Գարահիսարցի, Աչըգպաշեանի հասցուցած սերունդէն. մարտական ոյժերու լաւագոյն սուրհանդակն էր։

Գործունէութեան վայրերը եղած են՝ Փոքր Հայք, Կովկաս, Պարսկաստան և Վանի շրջանը։ Վարած է յանդուգն մարտական գործեր և կուսակցական պատասխանատու պաշտօններ։

1902ին կ'անցնի Հիւսիսային Ամերիկա, Շիքակօ և խանդ ու եռանդ կը ներշնչէ մասնաճիւղերուն։

Ընկ. Աճէմ Մանուէլ այն հնչակեաններէն է, որոնք իրենց հոգեկան, ֆիզիքական և նիւթական ուժերը սրտաբուխօրէն նուիրած են յօգուտ ազգի և հայրենիքի նժարին մէջ, որ կը բռնէր Հնչակեան կուսակցութիւնը։

1931ին ան բնական մահով կը հեռանայ ամերիկահայ պաշտուած շրջանակէն, անմխիթար ձգելով սրտաբեկ ընկերները։

ԱՃԵՄ ՄԱՆՈՒԵԼ

ԸՆԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՆԻՐԵԱՆ (Տես նկ. էջ 217)

Վանի Այգեստանէն, ծնած 1897ին։ Ուսումը կ'առնէ նախ Վանի Կեդրոնականէն և Երամեանէն՝ մօտ տասը տարի։ 1914ին եղած է Վանի Ուս. Միութեան անդամ։ Մասնակցած է 1915ի Վանի ապստամբութեան՝ Հրանդ Գալիկեանի և այլոց հետ։

Բուն մասնակցութիւն բերած է Ամերիկայի հնչակեան կեանքին՝ Տիթրոյիթի «Փարամազ» մասնաճիւղին մէջ։ Վարած է պատասխանատու պարտականութիւններ մի քանի քաղաքներու մասնաճիւղերուն մէջ։ Եղած է Ազգ. ժողովի երեսփոխան՝ ութ տարի շարունակ։ Հրաւիրուած է Հնչակեան պատասխանատու պաշտօններու, սիրայօժար տանելով ամէնէն ծանր բեռը։

1955ին այցելած է Խորհրդային Հայաստան։ Վերջապէս ունեցած է բեղուն և արդիւնաւէտ գործունէութիւն մը։ Այժմ՝ կեդրոնի անդամ։

ԸՆԿ. ՍԱՐԳԻՍ ՊԱԼԱՅԵԱՆ (ՔԵՌԻ)

ԸՆԿ. ՍԱՐԳԻՍ ՊԱԼԱՅԵԱՆ (ՔԵՌԻ)

Ընկ. Շաւարշ Շիշմանեանի մօրեղբայրը ըլլալուն կը կոչուէր «Քեռի»։ Ընկ. Պալայեան Երկիր մտնելու համար Սուէտիա եկաւ եւ արկածալից կեանքէն մազապուրծ՝ ապաստանեցաւ Եգիպտոս և հաստատուեցաւ հոն։

Բացի կուսակցական եռանդուն գործունէութենէն՝ Քեռին հնչակեաններուն կը նուիրէ նաև իր զաւակը՝ Մարտիրոս, որ կարելի է ըսել, իր կորովով և գործով արժանաւոր ժառանգը եղաւ իր հօր կտակին՝ «ծառայել ազգին՝ կուսակցութեան միջոցով»։

Եգիպտոսի բոլոր ընկերներու մասին կ'արտայայտուինք առանձինն գլուխով։

ԸՆԿ. ԽՈՐԷՆ ԻՍԿԵՆԵԱՆ

Այնթէպի մէջ հնչակեան մկրտուած է՝ տարեկից և գործակից ընկ. Յովհաննէս Արվաճեանի հետ։ Երկուքն ալ միասին աշակերտած են կիլիկեան ճեմարանին, ուր իրենց խնամքին տակ կը գտնուէր պատանի Սարգիս Տխրունին։ 1914ի արհաւիրքին՝ երկու ընկերներու բարոյական և նիւթական օժանդակութեամբ՝ Տխրունին կ'ազատուի Սիս, իր ծնողաց գիրկը։

Խորէն և Յովհաննէս՝ 1912ին Փարամազի ձեռքով Հնչակեան մկրտուած են և մինչեւ ցարդ կը գործեն նոյն ոգիով՝ յարատեւօրէն։

Իսկենեան Գահէրէի մէջ բացուած կը տեսնէ «Նաւասարդ» ակումբը, շնորհիւ ընկ. Մարտիրոս Պալայեանի, Մանուէլ Պէյլէրեանի, Կարապետ Քանարեանի և Եր. Միրիճանեանի։

ԸՆԿ. ԽՈՐԷՆ ԻՍԿԵՆԵԱՆ

Եգիպտոսի մէջ կը հրատարակուէր «Լուսարձակ» պարբերաթերթը՝ ընկերներ Լ. Սէֆէրեանի, Մ. Պէյլէրեանի, Ազ. Գոլոյեանի, Միրիճանեանի, Մուսայէլեանի և Տիկ. Ծաղկունիի աշխատակցութեամբ։ Ապա կը հրատարակուի «Աշխատանք» ամսաթերթը՝ Պէյլէրեանի, Խաչիկ Յովհաննէսեանի և Ծաղկունիի գործակցութեամբ, 1919—1948։

Ընկերներ Մ. Պէյլէրեան, Խ. Յովհաննէսեան և շատ ուրիշ ընկերներ Հայաստան մեկնելով՝ գործին ծանրութիւնը կը մնայ ընկերներ Մարտիրոս Պալայեանի և Խորէն Իսկենեանի ուսերուն։

Ընկ. Մարտիրոսի մահէն ետք, անոր արժանաւոր զաւակները՝ Սարգիս, Նուպար և Զաւէն՝ կը շարունակեն աշխատանքը, վարելով «Հայկ. Ընթերցարանի» եռուն գործը։

ՄԻՍԱՔ ՋԱՒՈՒՇ ՔԵՇԻՇԵԱՆ

ՄԻՍԱՔ ՋԱՒՈՒՇ ՔԵՇԻՇԵԱՆ

Ատանացի. մանուկ հասակէն արձանագրուած է հնչակեան շարքերուն և իր բոլորանուէր աշխատանքը բերած է գործին։

Ընկ. Միսաք եղած է մարտական ոյժ մը և պայքարով հասած է մինչեւ կովկաս։ Անդրանիկի բանակին մէջ աչքառու խմբապետներէն մէկն էր, շատ սիրուած Զօրավարէն՝ իբր պարտաճանաչ զինուոր։

Մ. Քեշիշեան գործօն մասնակցութիւն բերած է նաև Լիբանանի Հնչակեան կեանքին, բոլոր ոյժերը տրամադրելով ազգային յառաջդիմութեան։ Իր արժանաւոր զաւակը Անդրանիկին հետ ներգաղթեց Հայաստան, ինք մնաց, բայց իր զաւակը ոյժերը տրամադրեց Հայրենիքի վերելքին։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԻՖԵԱՆ (Տես նկ. էջ 217)

Յարթ. Մարիֆեան Վանի Այգեստան թաղէն է, ծնած՝ 1887ին։ Վանի մէջ արդէն կը վարէր հասարակական գործեր, մինչեւ Ամերիկա մեկնիլը։

Շիքակոյի շրջանի եռանդուն գործիչներէն էր ան, միեւնոյն ատեն ունէր կազմակերպչական յարմարութիւններ։

Ուր որ գործած է, Մարիֆեան ձգած է անմոռանալի յիշատակներ։

Ան յամառ պայքարող մըն էր, որով միշտ գլուխ կը հանէր իրեն վստահուած պատասխանատու պարտականութիւնները։ Այսօր կը վարէ կուսակցութեան պատասխանատու գործը՝ կեդրոնի անդամութիւնը։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ՍԵՐՄԵՐԸ ԱՏԱՆԱՅԻ ԵՒ ՍԻՍԻ ՄԷՋ

Յուշեր՝ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՈՒՐՍԱԼԵԱՆԻ

Ինչպէս Կիլիկիոյ շատ մը շրջանները, այնպէս ալ Սսոյ մէջ Հնչակեան սերմնացանը եղած է ժիրայրը և աշակերտը՝ Ղեւոնդ Վարդապետ Թուրսարգիսեան։ 1892էն մինչև 1895 ժիրայրի և Զեյլոններու յաճախակի այցելութիւնները և անոնց կատարած հերոսական դրուագները կը պատմուէին բերնէ բերան և կը թրծէին մատաղ սերունդի հայրենասիրական միտքը։

Սսոյ և Ատանայի շրջանի երիտասարդութեան մէջ առասպելական գոյներով կը նկարագրուէր նաև Աղասիի՝ Մուսա Լերան մէջ կատարած դրուագները։

Սսոյ օդափոխութեան վայրերը յեղափոխական խմորումներու թաքստոց մըն էր, ուր ամէն ամառ կը դիմէին ատեղացի հայերը։ Այդ օրերուն նշանաւոր գործիչներ էին «Գարաճալը»էն Գրիգոր էֆէնտի Փաշապէգեան, «Ծներլի»էն ուսուցիչ Յարութիւն էֆէնտի Լաչինեան, (Պէյրութ վախճանած Տ. Աւետիք քհնյ.) միշտ չփման մէջ կը գտնուէին Հնչակեան շրջուն ապստակային խմբապետներուն հետ։

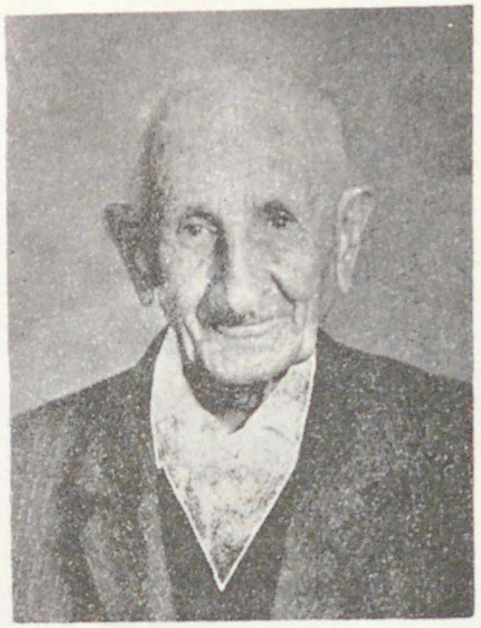

ԸՆԿԵՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՈՒՐՍԱԼԵԱՆ

1895ի տեղական առաջին խումբի հաւաքոյթը տեղի կ՚ունենայ «Զիրզենկին Պէտէ» կոչուած վայրը, ուր ներկայ կը գտնուէին Յ. Լաչինեան, Մ. Աթմաճեան, Ա. Փաշայեան, Գ. Պապիկեան, Գ. Էրգինեան, Պ. Պուրսալեան, Ս. Նարիկեան, Օ. Մղտոյեան, Ա. Անդրէասեան, Ն. Պարխեան, Մ. Իկիապաշեան, Բ. Թէլլալեան, Ա. Միսիրեան, Յ. Գուգուլիկեան, Յ. Ասուրեան, բոլորն ալ զինուած։

1895ի Զէյթունի ապստամբութեան օրերուն՝ Պոլսոյ Պէրպէրեան դպրոց աշակերտած Գրիգոր Փաշապէգեան գործակից ունենալով Գրիգոր Ֆէրմանեանը (Նարեկ) կը կազմակերպեն Սսոյ Հնչակեան շարքերը։ Փաշապէգեան Պոլսոյ մէջ Մեծն Մուրատէն և Ճանկիւլեանէն մկրտուած և ներշնչուած եռանդուն Հնչակեան մըն էր։

Ասոնք կողմնակից կ՚ըլլան որ Հաճնոյ և Սսոյ շրջաններն ալ Զէյթունի օրինակին հետեւելով՝ որոշ մեսիայով՝ Հաճըն դրկեն ընկեր Ապահը որ խլրտին, բայց Հաճնոյ աղայական դասը գլխաւորութեամբ Կարապետ աղա Շխրտըմեանի, արգելք կը հանդիսանայ։

Ընկեր Ապահ ձեռնունայն կը վերադառնայ Զէյթուն, իր հետ առնելով Միհրան Գոյեանը և Մխոյ Շահէնը։ Այս վերջինը ճամբան կը ձերբակալուի, ժանտարմայի մը ընկերակցութեամբ։ Ուղեւորութեան ընթացքին զայն կը սպաննէ և զէնքին տիրանալով Տէօրթ-Եոլ կ՚ապաստանի։

1896ին Սսոյ վանք կ՚ապաստանին ընկերներ Ռուբէն Բէչէճեան (Կեսար) և Թոմարզայի Զաքար Արթին, որոնք 15 օր վանքը բնակելով Սսոյ երիտասարդութեան կազմակերպման և զինումին կը նպաստեն։

Կառավարութիւնը լրտեսներու միջոցով կը հետապնդէ զանոնք։ Օրուան՝ Կիրակոս Պէքմէզեան Եպս.ը ճարպիկ կերպով կը հեռացնէ զանոնք վանքէն, վանքին փոքրաւոր ընկեր Մարտիրոս Ներէտէեանի միջոցով։

Վերջապէս ընկեր Ռուբէն կը ձերբակալուի և բանտին մէջ կը մահանայ։

Սսոյ և Ատանայի շրջանի գործիչ ընկեր Հայկունին եւս մեծ դեր կատարած է իբր կազմակերպիչ։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԷՖ. ԿԷՕՎՏԷՐԷԼԵԱՆ

Բնիկ Ատանացի, բայց Սսոյ մօտերը ունէր ագարակներ։ Հնչակեան էր սկզբնական օրերէն սկսած։ Կաթողիկոս Մկրտիչ Բէյֆօրգեան՝ կը ծրագրէր կղերական դարձնել զինք, բայց ան չընդունիր։ Իբր առեւտրական՝ ան կը շրջագայէր Ֆռնուզի, Զիւլիշկիի և Պոնտուկի գիւղերը և կը կազմակերպէր ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան համար։ Այս գծով մեծ ծառայութիւններ կը մատուցանէր շրջակայ հայութեան։

Իբր կալուածատէր միշտ վէճերու մէջ էր տեղական հարուստ թուրքերու հետ, որոնք կապիտ վաչխառուներ էին։ Ահա թէ ինչո՞ւ խորթ աչքով կը դիտէին «կեաւուր կալուածատիրոջ» մարդասիրական ձգտումները։ Պաշտօնական շրջանակներու մէջ ազդեցիկ Տէրէպէյիներ, վերջապէս յաջողեցան «փաստեր» գտնել և իբր պետական շահերուն դաւաճան հայ մը, բանտ նետել տալ Կարապետ Կէօվտէրէլեանը։ Դաւը այնքան հասունցած էր որ Ապտիւլ Համիտ Պոլիս կը կանչէ «հայը», զինք ոչնչացնելու նպատակաւ։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԷՖ. ԿԷՕՎՏԷՐԷԼԵԱՆ

Ճարպիկ և դրամատէր ընկերը սակայն, նաւով մեկնելու ընթացքին կը յաջողի կաշառել զինք տանող հազարապետը... երկուքն ալ Կիպրոս կ՚ապաստանին, հոգ չընելով թէ բռնակալը զիրենք պիտի հետապնդէ դուրսն ալ։

Այս կերպով անոնք կը հետապնդուին մինչև 1908 Ապտիւլ Համիտի անկումը։

Ընկեր Կարապետ Կէօվտէրէլեան Սահմանադրութեան տարին փառահեղօրէն ընդունուեցաւ Ատանա և մեծ դեր կատարեց և համբաւի տէր դարձաւ 1909ի Ատանայի ինքնապաշտպանութեան օրերուն։ Իսկ 1915ի Հայկական Եղեռնին՝ անոր կատարած հրաշալի դերի մասին նշուած է Ա. Հատորին մէջ։

ԸՆԿԵՐ ՅԱԿՈԲ ՕՀԱՆԵԱՆ

Չենք կրնար լուռ անցնիլ այդ շրջանի ազդեցիկ ընկերոջ մը մասին, որ Յովսէփ Օհանեանն է։

Ատանացի յայտնի Հնչակեան ոյժ մըն էր ընկեր Յակոբ Օհանեան։ Յանդուգն և հայրենասէր հայ մը, որ յաճախ իր անձը վտանգի կ'ենթարկէր, բայց ճարպիկօրէն կ'ազատէր գլուխը։ Ճարտար լեզու մը ունէր, մանաւանդ թրքերէնի մէջ կրնար մրցիլ ոեւէ փաստաբանի մը հետ։

Հնչակեան դաղտնի գործերը կը կատարուէին իր պարտէզին մէջ, որ կարծէք հանրային ճաշարան մը ըլլար։ Հոն յաճախ կը տրուէր հրապարակային ճաշկերոյթներ, ուր ներկայ կը գտնուէին քաղաքին պաշտօնական անձերը, որոնցմէ կախուած էր «Ընկերութեան» անդամներու բանտարկուելուն հարցը։

Պէտք էր Մերսին ղրկել «Ընկերութեան» անդամ մը, որպէսզի Մալէզեանի միջոցով իտալական հիւպատոսարանի հասցէին եկած հրացանները փոխադրուէին Ատանա։

Որոշումը կ'առնուի պարտէզի խնճոյքի ընթացքին, ուր ներկայ կը գտնուէին «եօթը դաւադիր ընկերներ»։ Հոն կ'առնուին նաև իրենց խմբական լուսանկարը։

Թրքական լրտեսները հաւաքոյթին հօտն առած էին, որովհետև պակաս չէին քանի մը արծաթի ծախուող սև հոգիներ, նոյն իսկ հայ անուանով։ Ոստիկանները որսկան բանակներու պէս հետապնդելու եկած էին։ Սակայն ճարպիկ Օհանեան և Յարութիւն Պուրսալեան ի դերև կը հանեն հետապնդումը և «Ընկերութեան» ապրանքը իր տեղը կը հասնի։

Սահմանադրութեան օրերուն Սսոյ Հնչակեան վարչութեան անդամներն էին՝ ընկերներ Գրիգոր Փաշապէզեան, Յարութիւն Լաչինեան (Պէյրութի Աւետիս քահանան), Սէթ Պօյաճեան, Յարութիւն Պուրսալեան, Եղիազար Փէթէնեան, Մինաս Մարթայեան, Աստուր Էպէեան և Եղիա Կիէլեան։

Իսկ Ատանայի վարչութեան անդամներն էին՝ Յակոբ Օհանեան, Ահարոն Դրդեաշարեան (Տոքթ. Տիչճի), Յակոբ Զամսարեան՝ իբր գործիչ ունենալով Մանուէլ Պետիկեանը։

* * *

Ընկեր Համբարձում Պօյաճեան (Մուրատ) երեսփոխան կ'ընտրուի.— *Թուրք ազդեցիկ ցեղերէն* Գոզան Օղլու, *իբր աքսորական բանտարկուած էր Աֆրիկեան Թրիփոլի, ուր կը գտնուէր նաև ընկեր Մեծն Մուրատ։ Հոն անոնք բարեկամացած էին թէ՛ իբր բանտակից և թէ՛ իբր հայրենակից (իբր Հաճընցի)։* 1909*ին թէ՛ Թուրքերու և թէ՛ հայերու կողմէ Օսմ. նորակազմ խորհրդարանի անդամ կ'ընտրուի Մուրատը՝ Գոզանի շրջանէն։ Մուրատ կը ստանար* 35,000 *ձայն, որով Հնչակեան ազդեցութիւնը կը բարձրանար Հաճնոյ և Գոզանի մէջ։*

Այս թուին է որ Սսոյ և Հաճնոյ մէջ կը կազմակերպուի Հնչակեան ուսանողական Միութիւնը, Պոլսոյ Ուսանողական Կեդրոնի նախաձեռնութեամբ։

Սսոյ Հնչակեան կազմակերպութիւնը ունէր 380 *անդամներ, որոնք լաւ կազմակերպուած էին։ Մարտ ամսուան Պոլսոյ յետադիմական շարժումը թէև Ատանային սուղի նստաւ, բայց շնորհիւ Գոզան Օղլու Ֆեթհի պէյի, հնչակեանները նախապէս լուր առնելով՝ լաւ դիրքեր գրաւեցին և թշնամին չկրցաւ մտնել քաղաքին։*

Այդ օրերուն դաշնակցականներն ալ կազմակերպուած էին. հնչակեաններու հրաւէրին վրայ դաշնակցականներու ժողովին կը ներկայանան Միսաք Ազիրեան և Կարապետ Փասլըեան։ Կ'ընտրուի 6 *հոգինոց ինքնապաշտպանութեան մարմին մը։*

10·000 *Թուրք խուժանը կը պաշարէ Սիսը։ Առաջին յարձակումին* 17 *մեռել տալով կը նահանջեն. ուրիշ ճակատամարտերու վրայ ալ* 6 *մեռել կու տան, որով՝ չեն համարձակիր նոր փորձեր ընել։*

ԳՐԻԳՈՐ ԷՖ. ԱԶԻՐԵԱՆ

Սսեցի ազգասէր անձ մը, որ միշտ համակիր գտնուած է ազգի յառաջդիմական գործերուն։ Յաճախ կը մասնակցի բարենպատակ հանգանակութիւններու, ինչպէս իր եղբայրը՝ Միսաք Էֆենտին։

ՆԱԶԱՐԷԹ ՉԱՒՈՒՇԻ ԵՒ ԿԷՕՎՏԷՐԷԼԵԱՆԻ ՍԱՐՍԱՓԸ

Այդ օրերուն Սսոյ կաթողիկոսին այցելութեան կու գայ Թուրք կառավարութեան կողմէ՝ միւթեսարըֆը, իր հետ ունենալով 9 *պաշտօնեաներ (նախապէս կազմակերպուած դաղտնի ծրագրի մը համաձայն)։ Քիչ ետք հեռագիր մը կը ներկայացնեն կաթողիկոս Ս. Խապայեանին՝ հետևեալ բովանդակութեամբ.*

«Լսեցինք որ շրջապատուած է վանքը և մեծ վտանգի տակ էք, 2000 *զէյթունցի մարտիկներով զէյթունէն կը յառաջանանք. անհոգ եղէք։ Հեռագրեցէք ձեր ողջ-առողջութեան մասին։»*

Նազարէթ Չաւուշ

Կաթողիկոսի շփոթ վիճակը տեսնելով՝ միւթեսարըֆը կը հարցնէ պատճառը։ Կաթողիկոսը անմիջապէս թողահար ձեռքով հեռագիրը Թուրք կառավարիչին կը ներկայացնէ, որ գոյնը նետած կը դառնայ կաթողիկոսին թէ՝ «Փառք Աստուծոյ, մեր շրջանը հաշտ ու համերաշխ է, աղուոր պատասխան մը տուէք»։ Վեհափառը կ'ըսէ. «Իմ ոյժերս ինծի կը բաւեն, Նազարէթ Չաւուշի պատասխանը դուք տուէք»։ Միւթեսարըֆը անմիջապէս կը թելադրէ քարտուղարին՝ հեռագրել այսպէս. «Ողջ-առողջ եմ, տեղերնիդ մի՛ շարժիք»։ Կաթողիկոսը կը ստորագրէ։ Թուրքերը կաթողիկոսին ձեռքը համբուրելով դուրս կ'երթան։

Դուրսը յամառօրէն լուր կը տարածուի թէ Կէօվտէրէլեան, 500 *զէյթունցի ձիաւորներով ճամբայ ելած Սիս կը յառաջանայ, մինչև իրիկուն խումբին թիւը կը բարձրանայ* 2000*ի։ Շրջակայ* 7 *Թուրք գիւղացիները տուներնին, ապրանքնին ձգելով՝ վանքի պարտէզին շրջակաները կը թափուին կաթողիկոսին ապաւինելով։ Կաթողիկոսը հեռագիրը ցուցնելով զանոնք կը ղրկէ միւթեսարըֆին մօտ, որով խաղաղութիւնը կը տիրապետէ ամէն կողմ՝ խուժանին ցրուելով։*

ԻԹԹԻՀԱՏԻ ԾՐԱԳԻՐԸ

Ժողովուրդը, սակայն, բնազդօրէն միշտ երկիւղի մէջ էր, հեռուէ հեռու ծանօթ ըլլալով Իթթիհատի հակահայ վերաբերմունքին, 1909ի Ատանայի դէպքը ցոյց տուաւ՝ «որ միայն զէնքով կայ հայուն փրկութիւնը»։

Հնչակեան կուսակցութիւնը Ատանայի և Սիսի մէջ լուրջ աշխատանքի կը լծուի՝ զէնքով ապահովելու համար գալիք որևէ հալածական վտանգ։

Սիսի և Զէյթունի միջև յարաբերութիւնը պահողն էր Տէլալ Սարգիսը։ Օր մը սակայն ան իբր կասկածելի կը բանտարկուի (1912)։ Երբ անունը կը հարցնեն, կը պատասխանէ թէ՝ «Տէլալ Սարգիս է՝ Պարութ Օղլու»։ Վերջապէս միամիտ ընկերը բանտ կը նետուի։ Իրապէս, Սարգիսեան ընտանիքը Զէյթունի մէջ լաւագոյն վառօդ և կապար պատրաստողներէն էր։ Վերջապէս, ընկ. Յարութիւն Լաչինեան, Գ. Փաչապէգեան և Սէթ Պօյաճեան, իրենց յայտնի միջոցներով անմիջապէս բանտէն կ'ազատեն միամիտ տղան՝ գաղտնիքը չիմացուած և ռումբ մը չպայթեցուած։

ԸՆԿ. ՊՕՂՈՍ ԱՅՎԱԶԵԱՆ.— Այդ շրջանի գործօն անդամներէն մէկն էր ընկ. Պօղոս Այվազեան, որ հարուստ ընտանիքի մը զաւակն էր և առևտրական գործերով կը զբաղէր։ Հնչակեան կուսակցութեան կապերը Ատանայի և Հաճընի հետ կապող առևտրականներէն մէկն էր ան։ Ընկ. Այվազեան տեսակ մը տնտեսական նախարար էր, որուն պիտի վստահուէր «ապստամբութեան կամ որևէ զինուորական գործողութիւններ եղած պարագային, ամբարները հայթայթելով միշտ լեցուն պիտի պահէր»։

Սուրհանդակի դերին մէջ՝ ընկ. Այվազեանի Հաճնոյ գործակիցն էր ընկ. Կարապետ Կիզիրեան, որ միևնոյն ատեն կուսակցութեան ատենապետն էր։

1915ի տագնապալի օրերուն փրկութեան միակ միջոցը կը գտնէին ընդհանուր ըմբոստութեան մէջ։ Ամբողջ Կիլիկիոյ լեռները պիտի դառնային ապաստանարան՝ զինուորութենէ խուսափող անհատներու համար։

Այվազեան պահակն էր Սսոյ վանքին և կուսակցութեան կ'իմացնէր օտար հիւրերու մասին, որոնք կաթողիկոսին կ'այցելէին։

Օր մըն ալ երեք ծպտեալ բարձրաստիճան թուրքեր կու գան և երկար խորհրդակցութիւններէ ետք կը համոզեն կաթողիկոսը, որ անձնատուր ըլլան զինուորցուները։ Լուրը կայծակի արագութեամբ կը տարածուի ամէն կողմ և կը շշմեցնէ ժողովուրդը։

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ԱՆՁՆԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

Ընկ. Այվազեան տակաւին Հաճըն գտնուած պահուն հափ-սուրհանդակը լուր կը բերէր Սիս՝ Սահակ կաթողիկոսին՝ զէյթունցիներու անձնատուութիւն թելադրող նամակի մասին։

Ճէմալ փաշան կեղծ ու պատիր խոստումներով կը համոզէ Սահակ կաթողիկոսը թէ անձնատուր եղող զէյթունցիներուն զէնքերը պիտի հաւաքուին, անոնք առժամեայ պիտի տեղահանուին և քանի մը ամիս ետք դարձեալ իրենց զէնքերը պիտի տրուին և տեղերնին պիտի վերադարձուին։ Եղածը սրուած պատերազմական վիճակի արդիւնք՝ «թաքթիք» մըն էր, քանի մը «տաք-գլուխ» տղաքը սանձահարելու համար։

Նազարէթ Չաւուշ նախ վճռապէս կը մերժէ կաթողիկոսին առաջարկը, բայց վեհափառին քանիցս պնդումներուն վրայ տեղի կու տայ՝ անոր գրելով հետևեալ նամակը.

«Վեհափառ Տէր, դուք սպաննել պիտի տաք մեր ամբողջ ժողովուրդը։ Մենք լեռնէն կ'իջնենք և անձնատուր կ'ըլլանք, իսկ Աստուծոյ առջև միակ պատասխանատուն կը մնաք դո՛ւք»։

Ճէմալ փաշան ուրախութենէն կը խայտար։ Անմիջապէս կը կարգադրէ զէյթունցիները Գանիս փոխադրել՝ երկու ջոկատ զինուորներու հսկողութեամբ։ Հրամանատարը 2000 զինուորներով Զէյթուն կ'երթայ, որ տարագրութեան ծրագիրը գործադրէ։ Անկէ ետքն է որ Կիլիկիոյ և Տաճկահայաստանի ժողովուրդին պատմութեան մէջ իր նմանը չունեցող Մեծ Աղէտը ծայր կու տայ։ Եթէ Հնչակեան կուսակցութեան ծրագիրը — կազմակերպուած Նազարէթ Չաւուշի, Եղիայի, Կէօմլէքէլեանի, Օհաննեանի և ընկերակիցներու կողմէ — իրագործուելով՝ ամէն լեռներու վրայ զինավառութեան հրդեհները տեսնուէին, դժուար թէ Իթթիհատի մարդակերները կարողանային ոճիրը այդպիսի սահմռկեցուցիչ աստիճանի հասցնել։

Սակայն այլ պատկեր կը ներկայացնէր «Սահակ կաթողիկոսներէ» առաջնորդուած և ժիրայրներու շունչին տակ դաստիարակուած և զինուորագրուած Ամանոսը, Պոթը, Ագատը, Գում Գույուն՝ իրենց հնչակեանավայել ըմբոստացումներով։

ԳԻՒՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՕԾՄԱՆ ՊԱՐԱԳԱՆ

Գիւտ Եպիսկոպոսի օծման օրերուն՝ Հնչակեան կուսակցութիւնը բոլորովին դէմ էր անոր իբր կղերական, այդպէս բարձր կարգի մը հասնելուն, որով կուսակցութիւնը կը հրահանգէ իր շարքերուն՝ վանքի մէջ ձեռնադրութեան պահուն պոռալ. «Արժանի չէ»։

Իրապէս, ընկերներ՝ Մինաս Մարթայեան, Կօշկակար Արմենակ և Արթին Թամարզալեան (Կրակ), օծման արարողութեան պահուն կը գոչեն. «Արժանի չէ»։ Ժողովուրդի մեծ մասը կը հետևի այս կանչին. որով, Սահակ կաթողիկոս ձեռնթափ կ'ըլլայ արարողութիւնը շարունակելու։

Քանի մը շաբաթ ետք Սիսի կաթողիկոսարանը դաշնակցականներու միջնորդութեամբ իթթիհատականներու հրահանգով ոստիկաններ կը զրկուին վանքին բակը և կ'արգիլեն հնչակեաններու մուտքը։

Այսպէսով կ'օծուի անարժան կղերական մը, որ հետագային վտարուեցաւ ժողովուրդէն և եկեղեցիէն՝ իր անբարոյական արարքներուն պատճառով։

ՍԻՍԻ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Առանձին ուշադրութեան արժանի է Սիսի Ուս. Միութիւնը, որուն փայլուն ջահերէն եղան ընկերներ՝ Սարգիս Տխրունի, Արշակ Եանըգեան, Արմէն, քոյրը՝ Արշալոյս, և ուրիշներ, որոնք զգալի դեր կատարեցին և զօրեղ ազդեցութիւն ըրին Կիլիկիոյ, Լիբանանի և Պաղտատի մատղաշ սերունդին վրայ, որուն կ'անդրադառնանք հետագային։

ՔՍԱՆՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆԸ

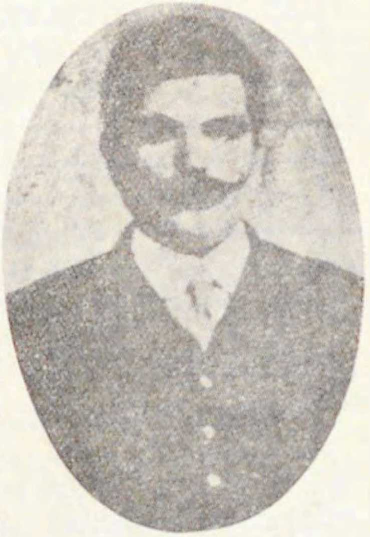
ՄՈՒՐԱՏ ԶԱՔԱՐԵԱՆ

ՄՈՒՐԱՏ ԶԱՔԱՐԵԱՆ (Դատարանի առջեւ Վառնացի Յակոբ Գազազեան)։— *Մուրատ Զաքարեան Մշոյ Ցրօնք գիւղէն, հազիւ 35 տարեկան։ Հուժկու, կորիճ տղամարդ մը, Գոլիցինի վերջին ահաբեկիչը, որ տակաւին կենդանի մնացած էր։ Փարամազի հաւատարիմ, վստահելի, անձնուրաց զինակիցը։ 1903ի Գոլիցինի ահաբեկչութենէն ետք մասնակից եղած էր Երկրի զինուորական գործի կազմակերպութեան։ Գործած է նաեւ Վառնայի շրջանը։ Իր կուսակցական գործունէութեան առաջին շրջանը եղած է Մշոյ դաշտը։ Կովկասի մէջ մասնակցած է հայ թաթարական կռիւներուն։ Մոլեռանդ հաւատացող մըն էր «Ինքնավար Հայաստան»ի գաղափարին. «Թող մեռնիմ, բայց էդ գաղափարի համար» յաճախ կը կրկնէր ան։*

1915 չուանէ փողկապը վերջին զարդանշանն էր գաղափարի ճամբուն վաստակած։

ՄԻՆԱՍ ՔԵՇԻՇԵԱՆ (ԳԱԲՐԻԷԼ) այլ անուամբ՝ Սամսոնցի Սարք խաչիկ)։— *36 տարեկան։ Կովկասի մէջ հայ-թաթարական կռիւներուն նշանաւոր հանդիսացած զինուոր մը, մասնաւորապէս Երեւանի և Շուշիի շրջաններուն մէջ։ Կովկասեան տեղական բռնապետ-բիւրոկրատներու հոգեառ ահաբեկիչը եղած է։ Իր գործերը, քաջագործութիւնները՝ առանձին պատմուածքներու նիւթ կրնան կազմել։ Կատաղի Հնչակեան, անձնուրաց զինուոր մըն էր։*

ՅԱԿՈԲ ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ.— *Ղազարի որդի, 27 տարեկան։ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Թիֆլիսի մասնաճիւղին ատենապետը, ինչպէս նաև այդ շրջանի եռանդուն գործիչը։ Կտրուկ, բեկանող բնաւորութեան տէր էր, Փարամազի «աչքի լոյս աշակերտը»։ Կիլիկիոյ շրջանի զէնքի փոխադրութեան և մատակարարութեան գործի մէջ աչքառու դեր կատարած է։*

Իր առանձին հրճուանք էր յանկերգել՝ «Ինքնավար Հայաստան՝ Կիլիկիայով միասին»։ Լեռնական հայու շիտակ բնաւորութեամբ՝ մին էր այն մաուզերականներէն, որոնք ջերմեռանդօրէն կը սպասեն աստղի փայլելուն։

Կիլիկիոյ շրջանի մէջ ամենաուժեղ փրոփականտը ինք մղած է Իթթիհատի դէմ։

ՀՐԱՆԴ ԵԿԱՒԵԱՆ.— *Բնիկ Արաբկիրցի։ Հրանդին մեծ հայրը՝ Գրիգոր էֆ. Եկաւեան՝ լայն ժողովրդականութիւն կը վայելէր Արաբկիրի և շրջակայ գիւղերու մէջ։ Ան հողատէր և կալուածատէր էր։*

Հրանդին հայրը՝ Աբրահամ Թեվեքելեան՝ Գրիգոր Եկաւեանի գեղանի աղջկան հետ ամուսնանալէ ետք, աներհօր պահանջով կը կոչուի Եկաւեան — կնոջ ազգանունով։

Հրանդ 1908ի Սահմանադրութենէն ետք Պոլիս կու գայ և կը մտնէ նախ Կեդրոնական վարժարանը և ապա՝ իրաւաբանական համալսարանը. հոն, ծանօթանալով «Կայծ»եան ակումբին հետ՝ կ'անդամագրուի Հնչակեան Ուս. Միութեան և ջերմ հաւատացեալ մը կը դառնայ Հնչակեան գործունէութեան։ Պոլսոյ մէջ ուսանող Եկաւեան կը վայելէր ընկ. Արամ Աչըգպաշեանի ջերմ գուրգուրանքը, որուն ծանօթացած էր իր ծննդավայր՝ Արաբկիրի ընտանեկան օճախին մէջ։

Հրանդն ալ իբր մեղսակից Եասեանի տեռորի գործին, բանտարկուեցաւ և կախուեցաւ իր դաստիարակին հետ։

ԵՐԵՄԻԱ ԿԻՊՐԻԱՆՈՍ ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ

ԸՆԿ. ԵՐԵՄԻԱ ԿԻՊՐԻԱՆՈՍ ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ. — *Բնիկ պոլսեցի, նշանաւոր՝ իր ճարպկութեամբ և ֆիզիքական ոյժով։ Խիստ գաղտնապահ՝ որուն կարելի էր վստահիլ ամէնէն վտանգաւոր գաղտնիքները և գործերը։ Պոլսոյ մարտական կազմի շարժիչ ոյժն էր։*

ՊՕՂՈՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— *Որդի Միքայէլ Պօղոսեանի։ Ոսկերիչ, ժամագործ։ Ակնցի՝ Գաֆրա վերաբնակուած, 53 տարեկան։ Սամսոնի շրջանին մէջ յայտնի էր որպէս գործունեայ և անձնուրաց աշխատող։ Ոգին էր Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղին։ Իր ուղղամիտ բնաւորութեամբ՝ բոլորին յարգանքը կը վայելէր։ Այդ շրջանին մէջ Իթթիհատի ոխերիմ հակառակորդն էր։ Մասնակցած է 7րդ Ընդհ. Պատգ. Ժողովին։ «Պէտք է հակաօրինական հողի վրայ կանգնիլ, յեղափոխական պատամբական թաքթիքա ընդգրկել», «Ինքնավար Հայաստան՝ վարչակա՞ն, թէ՝ քաղաքական, անջա՞տ, թէ՝ միասին օսմանեան պետութեան» հետ խնդիրներու վիճարանութեանց պահուն՝ տարեց կերը յուզումէն դողդողաց. հեկեկաց և գոչեց. «Ընկերնե՛ր, ատանկ պէտք չէ, թուրքի հետ միասին չենք կրնար ապրիլ։ Կա՛մ պատամբինք, կռուինք և պատուով մեռնինք, կամ բոլորս ալ միասին մեռնինք, կոտորուինք. ալ չենք կրնար դիմանալ։ Փոխանակ ամէն օր մաս առ մաս կոտորուելու՝ թող բոլորս ալ մէկ օրուան մէջ կոտորուինք, եթէ յաղթել չենք կրնար...»։*

ՄԿՐՏԻՉ ԵՐԼԵՑԵԱՆ.— *Ապուչեխցի, Յովհաննէսի որդին։ Խարբերդի Հնչակեան մասնաճիւղի բազմաշխատ ատենապետը։ Եղած է անխոնջ գործիչ և փրոփականտիստ։ Ժողովրդական զինման գործին մէջ մեծ դեր ունեցած է։ Իթթիհատականութեան անհաշտ թշնամի։ Ուժեղ խառնուածք ունէր, անտեղիտալի նկարագիր։ Զոհաբերութեան ոգին ծայր աստիճանի զարգացած էր իր մէջ։*

ՎԱՀԱՆ ՊՕՅԱՃԵԱՆ (ՌՈՒԲԷՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ).— *Չմշկածագցի, Հնչակեան կուսակցութեան աշխատաւոր սիւներէն մէկը։ Խանդավառ օրով՝ Ամերիկայի Հնչակեան շարքերու մէջ յայտնի եղած է իր անձնական զոհողութիւններով։ 25 տարուան հնչակեան։ 1899էն ի վեր կուսակցութեան մէջ իր որոշ դերը ունէր, գործունէութեան սահմանը տարածուած էր Պուլկարիոյ, Ռումանիոյ, Եգիպտոսի, Ռուսաստանի և Կովկասի սահմանները։*

Թուրքիոյ Հնչակեան կուսակցութեան Վարիչ Մարմնի անդամ եղած է երկու անգամ։ Չմշկածագէն երեսփոխան ընտրուած է Ազգային Ժողովին։ Բայց ատիկա արգելք մը չէր, որ Քէօսթենճէի 7րդ Պատգ. Ժողովին ալ մասնակից չըլլար։ Տոքթ. Պէննէի գլխաւորած 1914ի Տաճկաստանի Վարիչ Մարմնի անդամ էր։ 1900 թըւին Լոնտոնի Կեդրոնը շրջապատուած էր վերահաս վտանգներով, բայց բոլորէն սիրուած ըլլալուն պատճառաւ կրցած էր Կեդրոնը զերծ պահել վնասներէ՝ ներքին հակառակորդներէ։

Զոհաբերուող ընկեր մը, որ կուսակցութեան կու տար ինչքան որ կրնար։ Իբր նաւային ընկերութիւններու մէջ պաշտօնեայ՝ մեծ օգտակարութիւններ ունեցած էր։ Հազիւ 40 տարեկան, բայց չարչարանքը զինք ծերացուցած էր։

ՎԱՀԱՆ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

ԹՈՎՄԱՍ ԹՈՎՄԱՍԵԱՆ.— *Որդի Վահանի, անդամ՝ Քիլիսի Հնչակեան մասնաճիւղին, դպրոցի տնօրէն ուսուցիչը։ Եղած է անկեղծ անձնուէր գործիչ։ Մէկ քանի անգամ իր անձը վտանգի ենթարկած է։*

ՍՄԲԱՏ ԳԼԸՃԵԱՆ (ԱՆԿՈՒՏԻ ՊԵՏՐՈՍ).— *Պիթլիսցի, դերձակ Սմբատ, որդի Վարդան Գլըճեանի, 30 տարեկան։ Անդամ զինուորական խումբի։ Հնչակեան շարքերու մէջ յայտնի էր իր ձեռներէցութեամբը։ Միջոց մը՝ Պիթլիսի և Մշոյ շրջաններուն մէջ յարաբերութիւն պահող՝ զինուորական գործիչ էր։*

ԱԲՐԱՀԱՄ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ.— *26 տարեկան, անդամ՝ կուսակցութեան Աղեքսանդրիայի մ.ճիւղին։ Բարեհամբոյր, պարտաճանաչ զինուոր։ Ան դիմադրող ոգիի մարմնացում էր. մէկը այն հազուագիւտ զինուորներէն, որոնք քիչ կը խօսին և շատ կը գործեն։*

ԱՐՄԵՆԱԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ.— *Տենիզլիցի, 27 տարեկան կարիճ և անձնուէր երիտասարդ։ Յայտնի էր իր անզուգական քաղցր բնաւորութեամբ։ Ան զինուորական արուեստը, մասնաւորաբար ռմբագործութիւնը կատարելագործութեան հասցուցած էր։ Անդամ էր Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Աղեքսանդրիոյ մասնաճիւղին։ Հրաշալի նշանաձիգ էր, անոր գնդակը վրիպիլ չէր գիտեր։*

ԱԲՐԱՀԱՄ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԵՒ ԱՐՄԵՆԱԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ՏՈՔԹ. ՊԷՆՆԷ (ՏՈՔԹ. ՊԵՏՐՈՍ ԹՈՐՈՍԵԱՆ).— *Ծնած է Խարբերդի Հիւսէյնիկ գիւղը։ Ինը տարեկանին հայրը կը մեռնի։ Նախնական ուսումը կը ստանայ ծննդավայրը, ապա՝ ամէն զրկանքներու տրամադիր մայրը՝ այս խոստմնալից զաւակը կը ղրկէ Եփրատ դպրոցը, ուրկէ շրջանաւարտ կ'ելլէ 16 տարեկանին։ Ուսուցչական պաշտօն կը վարէ Արաբկիրի և Հիւսէյնիկի մէջ, միեւնոյն ատեն ինքնաշխատութեամբ կը լրացնէ Եփրատ գոլէճը՝ 1903 թուականին, (ինչպէս միշտ) մեծագոյն յաջողութեամբ։*

Դարձեալ ուսուցիչ կ'ըլլայ իր ծննդավայրը ապա Թլկատինցիի Կարմիր Գոլէճը։ Չէր բաւականանար այդքանով, կ'ուզէր բարձրագոյն և մասնագիտական ուսում ստանալ։

Փորձեց Ամերիկա փախչիլ, չյաջողեցաւ։ Անցաւ Պէյրութ և մտաւ Ամերիկեան Համալսարանը։ Իր աշխատասիրութեան և նկարագրին շնորհիւ սիրուեցաւ տեսչութենէն ու տակաւին ուսանող՝ վարի շարքերուն համար օգնական ուսուցիչ նշանակուեցաւ։

Իբրև գիտակից Հնչակեան՝ ուսանողութիւնը թրծեց յեղափոխական շունչով և հիմը դրաւ Պէյրութի Հնչակեան Ուսանողական Միութեան։

1929 թուին փայլուն նիշով շրջանաւարտ ելաւ նաև բժշկական ճիւղէն։ Անցաւ Խարբերդ, ապա՝ Եւրոպա և Նոր Աշխարհ։ Իր այցելած վայրերուն մէջ զարկ տուաւ Հնչակեան գործունէութեան։

Հաստատուեցաւ Պոլիս (Բերա), մեծ համբաւ շահեցաւ իբրև հմուտ բըժիշկ։ Աղքատներու, զինուորներու և ընկերներու ձրի խնամակալ բժիշկն էր այս նուիրեալ գործիչը։

Քէօսթենճէի Պատգամ. ժողովէն Հնչակեան Վարիչ Մարմինի անդամ ընտրուեցաւ։ Իթթիհատի դէմ պայքարողներու առաջին շարքին վրայ կը գտնուէր այս բողոքական յեղափոխականը։

Հիբօկրատի այս արժանաւոր աշակերտը ձերբակալուելով՝ շարքը կազմեց Քսան լուսապսակ նահատակներուն, գոռալով իր դահիճներուն երեսն ի վեր. «Դուք մեզ քսաններս կը կախէք, գիտցած եղէ՛ք թէ մեր ետևէն քսան հազարներ պիտի գան՝ մեր վրէժը լուծելու»։

Իրականացած է այդ մարգարէութիւնը. վրէժը լուծուած և Մայր Հայրենիքն ալ ազատուած է բռնակալութեան լուծէն։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ (ԿԻՒՏԻԿ ՁԵԼԼՕՆ).— Ծնած է 1887ին, ուսած Կեսարիոյ կրթական օճախ Ս. Կարապետի վանքը։ Կեսարիոյ Հնչակեան ղեկավարներէն Տօքթ. Փանոսեան և Ասուպ զայն նկատած են իրենց արժանի յաջորդը։ Օննիկ երկար ատեն վարած է բազմանդամ մասնաճիւղին քարտուղարութիւնը, հոն դնելով իր սրտէն փրթուածներ։ Ուսանողական միութեան գլխաւոր աշխատակցի հանգամանքով՝ զայն հասցուցած է որոշ կատարի մը։ Յովհաննէս արժանի համարուած է մասնակցիլ Տաճկաստանի կուսակցական Ընդհանուր Համագումարին, իբր պատգամաւոր։

Ընկ. Եղիազարեան ուժեղ հակաիթթիհատական մըն էր և իրեն յատուկ պերճախօսութեամբ բեմերու միջոցով, ան պատռեց Իթթիհատի քօղը և հրապարակ հանեց Օսմանեան Սահմանադրութեան կեղծիքը։ Իթթիհատը քայլ առ քայլ կը հետապնդէր զինք։

Հնչակեաններու 1914ի հալածանքի ատեն՝ Օննիկն ալ ձերբակալուեցաւ Փարամազին հետ։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ (ՕՆՆԻԿ) ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ

Քսաններու դատավարութեան ընթացքին բանտարկեալ ընկերներէն հինգ հոգի նշանակուեցան որ կուսակցութեան տեսակէտները պաշտպանէին պատերազմական ատեանի առջև, որոնցմէ մէկն էր ընկ. Օննիկ Եղիազարեան։ Միևնոյն ատեն Հնչակեան պաշտպանողականներու թրքերէնի թարգմանիչը։ Ընկ. Օննիկ՝ փրկելու համար Ասուպի և շատ ուրիշ ընկերներու կեանքը՝ ինքնամատոյց զոհ եղաւ անոնց փոխարէն։ Անմահ կը մնայ իր յիշատակը հայ յեղափոխական պատմութեան մէջ։

ԵՐՈՒԱՆԴ ԹՕՓՈՒԶԵԱՆ (ԲԱՆՈՒՈՐ).— Զուտ հայկական գեղեցիկ գիւղի մը՝ Պարտիզակի հարազատ ծնունդն էր ան։ Իր ուսումը առած է Ներսէս-Շուշանեան երկսեռ վարժարանին և Իզմիտի Իտարիէն մէջ։ Ան դպրոցէն հրաժեշտ չառած՝ մըտաւ Հնչակեան շարքերուն մէջ և նուիրուեցաւ անոր իր հոգիին բոլոր թափովը։

Իր 23–25 տարեկան հասակին մէջ նշանաւոր դէմք մը դարձաւ Երուանդիկ, երբ սկսաւ հրատարակել Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան «Պայքար» անուն թերթը, նախ՝ խմորատիպ, ապա՝ տպագրուած։

Անոր յեղափոխական ոգին այնքան բարձր էր և այնքան անսպառ, որ երբեք յոգնութիւն չէր զգար պայքարի վիճարանութիւններու մէջ։

Անիկա իր հոգիին բոլոր թափովը նուիրուած էր իր գործին՝ անկեղծօրէն։

ԵՐՈՒԱՆԴ ԹՕՓՈՒԶԵԱՆ

Թաշկինակը քահանային երկարելով կ՚ըսէ. «Տէ՛ր հայր, տո՛ւր այս թաշկինակը մօրս և ըսէ թէ՝ բնաւ թրջուած չէ»։ Ան՝ «Ամենուն տեղ մահը մի է» երգը շրթներուն կը դիմաւորէր մահը, արհամարհելով զայն։

ԳԵՂԱՄ ՎԱՆԻԿԵԱՆ (ՎԱՆԻԿ).— Բնիկ վանեցի, խոնարհ ընտանիքի մը զաւակն էր Վանիկ, ծնած 1889ին։

Շատ փոքր հասակէն, Գեղամ զրկուած էր հայրական խնամքէ և գորովանքէ։

Հօրը փոխարինողը տան մէջ Գեղամի մօրեղբայրն էր՝ Յակոբ Աւետիսեանը, որ ծանօթ էր «Արծրունի» կեղծ անունով։

1907ին աւարտեց Վանի Երամեան միջնակարգ վարժարանը։

Գեղամ դժգոհ էր իր ստացած ուսումէն. կ՚ուզէր բարձրագոյն ուսման հետևիլ, զարգանալ և պատրաստուիլ հասարակական բեղուն աշխատանքի։

Վանի միջավայրը նեղ կու գար իրեն, իսկ իր պատրաստութիւնն ալ՝ շատ անբաւարար։

Եւ ահա օր մըն ալ Գեղամ կը յայտնէ իր Կովկաս մեկնելու հաստատ որոշման մասին։

Չանցած քանի մը ամիս, Գեղամ քեռիին հետ միասին՝ Կովկասէն Պոլիս կը հասնի։

Սահմանադրական Թուրքիան կուսակցական գործունէութեան համար լայն ասպարէզ կը բանար։ Ահա թէ ինչո՞ւ բոլոր կուսակցութիւնները արտասահմանէն հաւաքեցին իրենց գործիչներուն մեծ մասը և ձեռնարկեցին տենդոտ գործունէութեան։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Կ. Պոլսոյ Ուս. Միութեան կազմութեամբ՝ Գեղամ սկիզբը կը դնէր իր կուսակցական գործունէութեան, Պոլսոյ մէջ։ Ապագան ցոյց պիտի տար թէ ինք պիտի ըլլար նաև այդ Միութեան սիւնը և անձնուէր ղեկավարը։

Տիրող ոգևորութիւնը, ընկերներու պատրաստակամութիւնն ու ինքնավստահութիւնը պատճառ եղան որ 1911ի Մայիս Մէկին հրապարակ հանուի «Կայծ» ամսաթերթը, որպէս օրգան Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Կ. Պոլսոյ Ուս. Միութեան։

Պէտք է խոստովանիլ, որ Գեղամ ամենամեծ բաժինը ունէր «Կայծ»ի հրատարակման և կազմակերպչական գործին մէջ, որուն կ՚աշխատակցէր ինք՝ «Վանիկ» անունով, ընկերներ Ա. Կիտուրի և Վ. Չէյթունցեանի հետ։

Գեղամ իր կեանքի այդ ամենամռայլ և զարհուրալից շրջանին իսկ, իր հոգեկան կորովն ու դիմացկունութիւնը կրցած էր պահել։

Քիչ չանցած, Վանիկն ալ իր ընկերներուն բախտին կ՚արժանանար։ Զինուորական հանգամանքն իսկ չկրցաւ փրկել իր երիտասարդ կեանքը և ահա Գեղամ կ՚երթար միանալու բանակի իր սիրեցեալ ընկերներուն։

Վանիկ՝ երբ իր սիրեցեալ Փարամազի հետ թեւ թեւի կը յառաջանար դէպի կախաղան, ան կը պահէր իր հոգեկան կորովը և այն խոր համոզումը թէ՝ իրենց և նմաններու արիւնովն է որ պիտի շառագունի վաղուան ազատութեան բոսորագեղ Արշալոյսը։

ԳԱՌՆԻԿ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

ԳԱՌՆԻԿ ՊՕՅԱՃԵԱՆ.— Որդի Գրիգոր Պօյաճեանի, 27 տարեկան կորիճ երիտասարդ։ Պոլսոյ զինուորական խումբի ազդեցիկ և գործօն անդամներէն մէկը։ Աներկիւղ և վճռական բնաւորութեան տէր էր։ Հնչակեան զինուորի մեծահոգութիւնը և պատրաստակամութիւնը իր բնորոշիչ գծերն էին։

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— Որդի Առաքել Պօղոսեանի, Շապին գարահիսարցի, Հնչակեան պարտաճանաչ զինուոր, 30 տարեկան։

Համիտեան ռեժիմին Կովկաս կը գտնուէր։ Պոլիս վերադարձած էր Սահմանադրութենէն ետք։ Բանտարկուած էր՝ որպէս հեղինակ մատնիչ Արշաւիրի մահափորձին։

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՕՍՆԵՐՈՒՆ

Հնչի՛ր, դուն հնչիր, աննմա՛ն Հնչակ

Le comité arménien révolutionnaire
Ս Դ
ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

75 տարիներ անընդհատ հնչեցուցիք ազատութեան, անդասակարգ արդարութեան և հաւասար բաշխումի որոտընդոստ պատգամները։ Յարգա՜նք Ձեզ։

Ձեր զօրաւոր ձայնով բացի՛ք խուլերուն ականջները, կոյրերուն՝ աչքերը և տգէտներուն՝ միտքերը։ Պատի՛ւ Ձեզ։

Երբ բնակարան Ձեզ ցոյց տրուեցաւ բանտն ու զնտանը, երբ վարձք՝ Ձեր գլխուն դրուեցաւ փշէ պսակը, իսկ երբ զարդ՝ պարանէ փողկապը։

Ո՜վ նահատակ ընկերներ, այսօր իրականացած է Ձեր մտասեւեռումը, լուսապայծառ Սոցիալիստական Հայաստանը։ Դուք յարութիւն առիք այն օրը, երբ արեւավառ Հայաստանի լոյսը ցաթեցաւ Ձեր վրայ։

Դո՛ւք, արդարև, արժանացաք մտնելու Հայաստանի Անմահներու Պանթէոնը, Դուք արժանացաք՝ փշէ պսակներու փոխարէն՝ Ձեր ճակտին կրելու դափնեպսակը յաղթանակին։ Արժանաւոր գաղափարականներ։

ԳԷՈՐԳ ՔՀՆՅ. ՄԿՐՏՈՒՄԵԱՆ
Աստրախանի Հնչակեան մ.ճիւղի հիմնադիր անդամ

ԸՆԿ. ՍՈԼՈՎԵԱՆ (ԺԱՆԻՔ)
Ռուսահայ ականաւոր Հնչակեան ղեկավար

ԳԱԳԻԿ ՕԶԱՆԵԱՆ
Նահատակուած՝ Սեբաստիոյ մէջ, 1915ի Ապրիլի եղեռնին

Աջ՝ ԱՀՐԻՄԱՆ
Ձախ՝ ՏՈՔԹ. Ս. ՏԱՇԻՐ (ՀՈՎԵԱՆ)

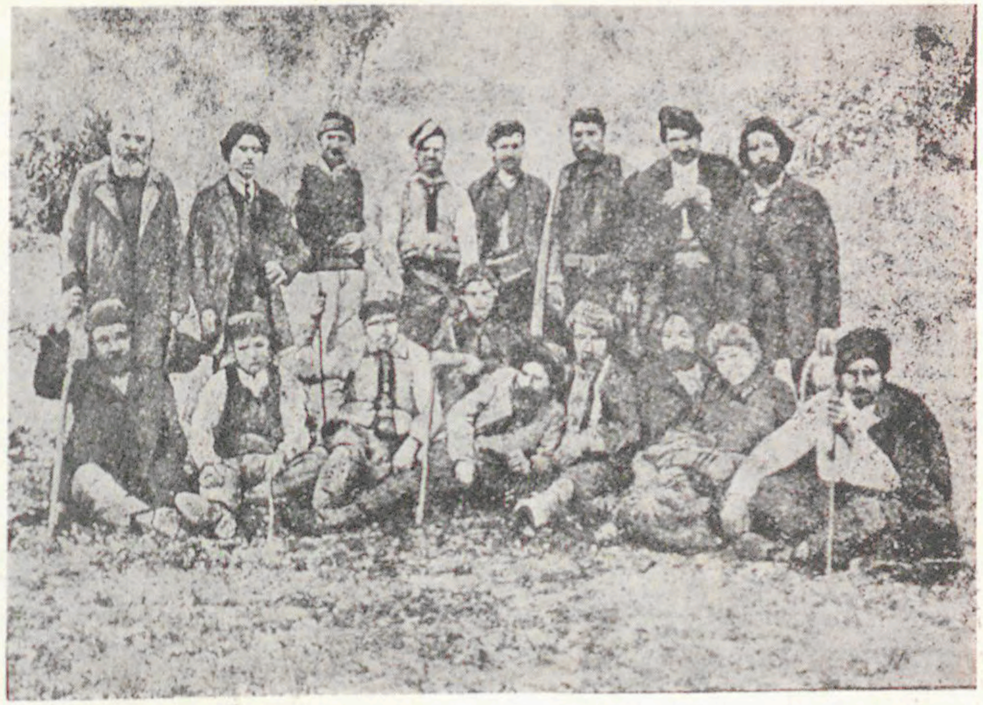

Հնչակեան կուսակցութեան առաջին Կեդրոնի անդամները Աթէնքի մէջ, նկարուած խումբ մը ընկերներու հետ։

ԸՆԿ. ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ
Ընկ. Մուրատի հետ Կեդրոնի անդամ իբր լիազօր գործիչ Կովկասի եւ Պարսկաստանի

ԲԱՐԹՈՂԻՄԵՈՍ ՎՐԴ. ԹԱԳԱՃԵԱՆ
Զէյթունի հերոս

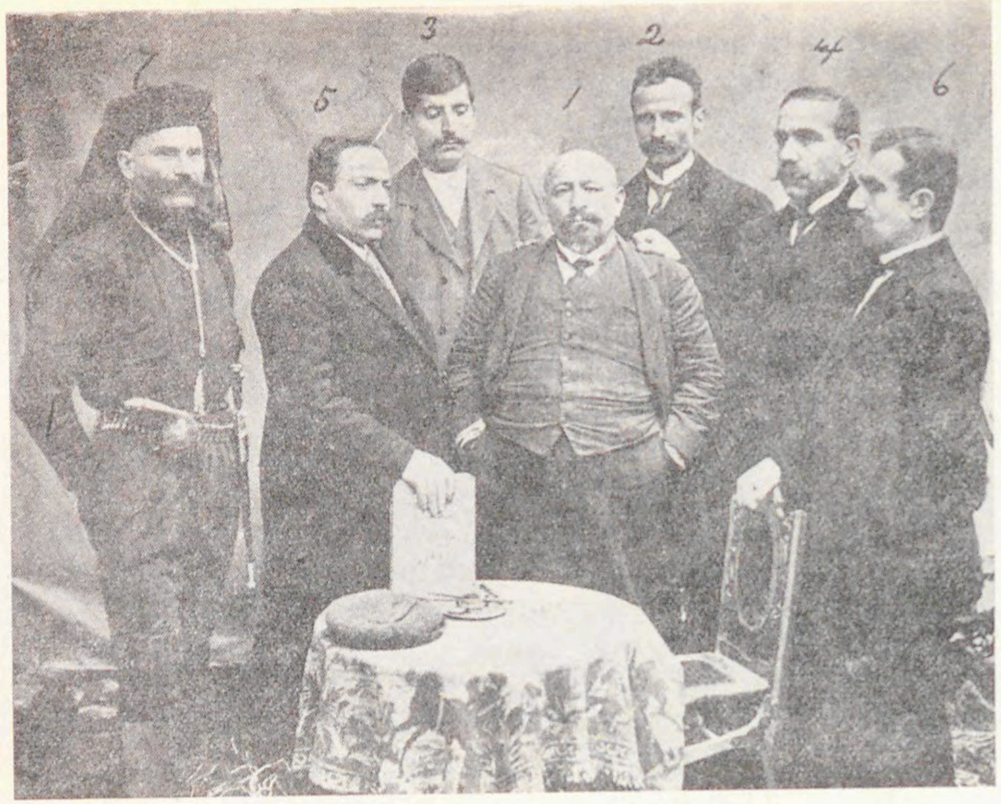

ԼՁԱՍԻՈՅ 1911Ի ԱՄԱՍԻՈՅ Մ.ՃԻՒՂԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆՆԵՐԸ

1) Սապահ Գիւլեան, 2) Յակոբ Պահճէկիւլեան, 3) Սիմոն Ֆարխեան, 4) Հայկազուն Թապիպեան, 5) Մինաս Իփէկեան, 6) Նազարէթ Բագլայեան, 7) Մինաս Օղլի

ՄԻՀՐԱՆ ՄԱՆԻՍԱՃԵԱՆ

Գոյենական, նահատակուած Ամասիոյ մէջ, Ց. Թումայեանին պաշտպանելու պահուն

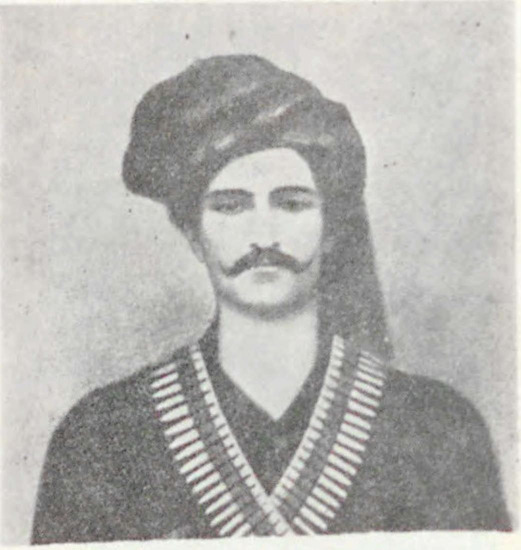

ՍԵԴՐԱԿ ՇԱՄԼԵԱՆ

Ամասիացի հնչակեան

ԸՆԿ. ԱՀԱՐՈՆ ԵՍԱՅԵԱՆ

Տրապիզոնցի հնչակեան, մասնիչներու ահաբեկիչը, վերջերս մեռած Ս. Հայաստանի մէջ

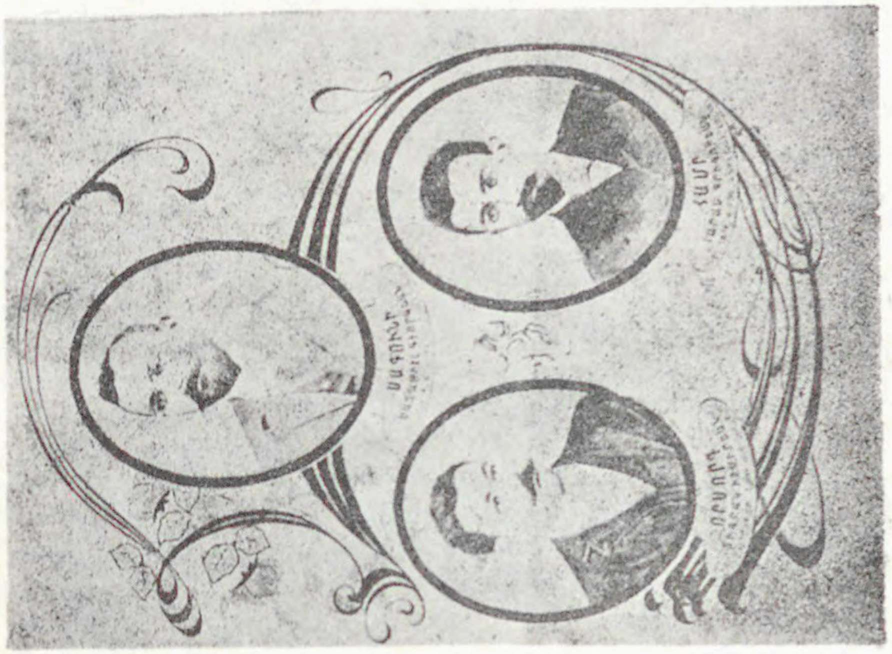

Լոնտոնի եղբայրասպանութեան զոհերը

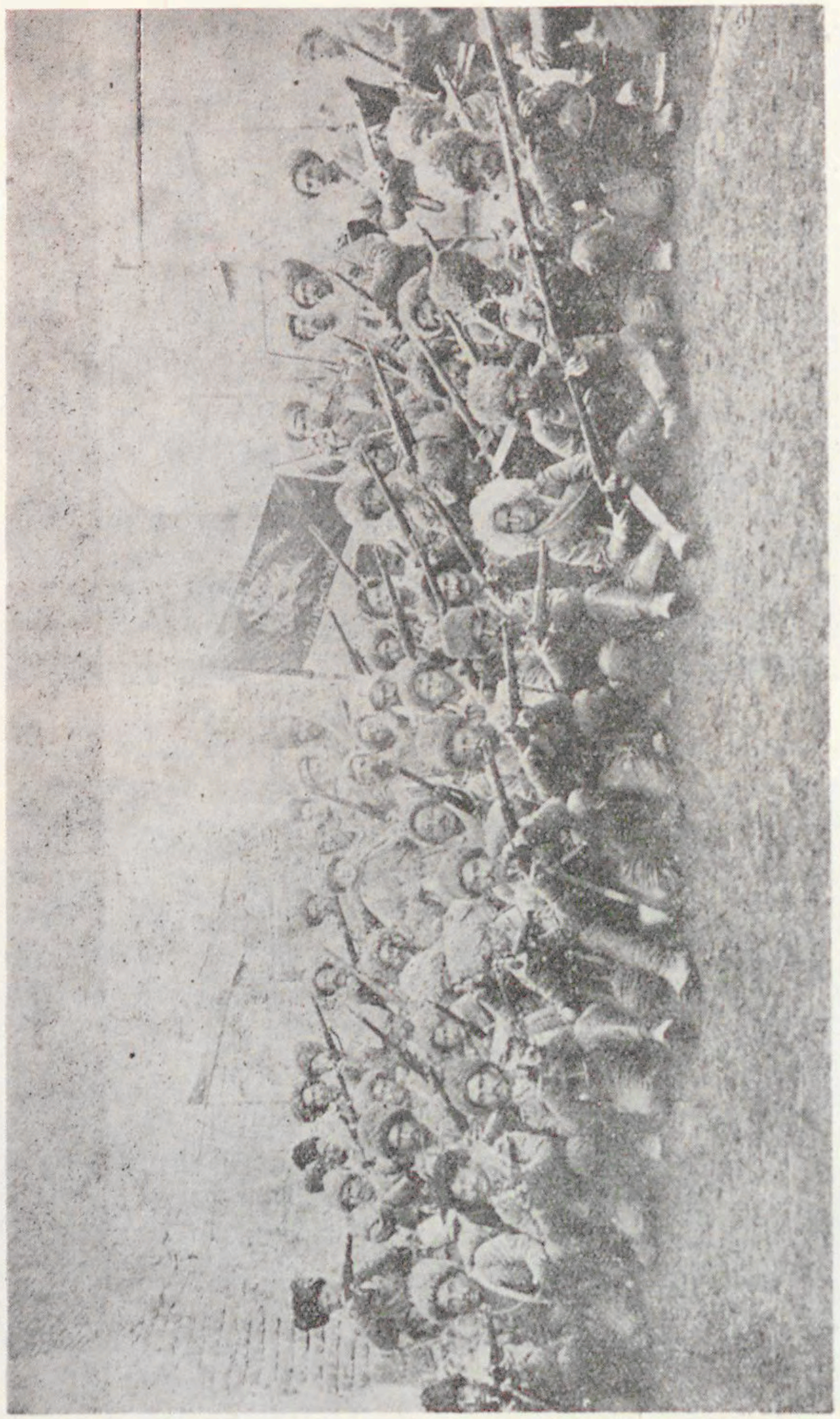

Հնչակեան Զ. Գումրի կամաւորական ջոկատներէն մէկը

Էջ մը Ֆրանսայի Հնչակեան կեանքէն

Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ՝ ԼԻՈՆԻ ՄԷՋ, 1931ԻՆ

Քառասուն երեք երկար տարիներ յեղափոխական գործունէութեան նուիրուած, անձնուրաց գործիչներու արեան գնով հիմնաւորուած և նուիրականացած Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան մաքուր ու վեհ գաղափարաբանութեան դաւադիր և ուխտադրուժ կուսակցականներ՝ Ֆրանսայի շրջանի կազմակերպութեան ներդաշնակութիւնը խախտելու մէջ՝ որոնեցին իրենց եսին յագուրդը։ Քանի մը տարիներէ ի վեր, անոնք, նախ քիչ մը վերապահօրէն չարաշահելով կուսակցական նուիրաբերող շարքերուն միամտութիւնն ու քսակները ու հետզհետէ ակնյայտնի կերպով իրենց «Նոր Երկիր» շաբաթաթերթով սկսան դաւել կուսակցութեանս հիմնական վարդապետութեան դէմ, արհամարհելով 8րդ Գերագոյն ժողովի որոշումները և առաջնորդել կուսակցութիւնը դէպի ուրացում։

Ներքին օրինական ազդարարութիւններ և կարգադրութիւններ, դժբախտաբար, որևէ ազդեցութիւն չունեցան։ Բացի անկէ, կուսակցութեանս առողջ մարմինին վրայ իրենց տխուր դերին մօտալուտ վախճանը բնազդաբար զգալով, սկսան ատելավառ կիրքերու թոյնը թափել իրենց վերոյիշեալ «օրգան»ին միջոցով։

Գրեթէ առանց բացառութեան, ի սփիւռս աշխարհի ցրուած գաղութահայ աշխատաւորութեան բոլոր Հնչակեան մասնաճիւղերը՝ վերջին մէկ-երկու տարիներու ընթացքին գումարած պատգամաւորական ժողովներու մէջ առած որոշումներով, եկան հաստատելու Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան կենսունակութիւնը, իրենց ծրագրային ներդաշնակութիւնը և հաւատարմութիւնը, անվերապահօրէն «Նոր Երկիր»ը հռչակելով հակահնչակեան և հաւատուրաց։

Սրացաւ ղեկավար ընկերներու հետ բազում խորհրդակցութիւններ տեղի ունեցան։ Եւ վերջապէս համաձայնութիւն կայացաւ, որ Փարիզի, Լիոնի և Մարսէյլի կազմակերպչական մարմիններու ջանքերով ու գործունէութեամբ մասնաճիւղերը խտացուին, որպէսզի հնար ըլլար օրինական և կանոնագրային որոշումներ առնել։

Պայքարի բացասական փուլէն դէպի օրինական-դրական փուլը հասնելու այս շինարար մեթոտին շնորհիւ, իրենց ուխտին հաւատարիմ բոլոր հնչակեանները համերաշխութեան, իրերհասկացողութեան և ներդաշնակութեան գետինը գտած եղան։ Եւ ուրախ ենք յայտարարելու, որ արդէն խտացած շարքերով՝ օրինաւոր մասնաճիւղեր կան՝ Փարիզի և Լիոնի շրջաններուն մէջ։

Աւելորդ չսեպեցինք այս շատ ամփոփ պատմականին ընել իբր ներածական Լիոնի կազմակերպիչ Մարմինի նախաձեռնութեամբ հրաւիրուած Շրջ. Պատգ. ժողովին, որ տեղի ունեցաւ 1931, Կիրակի օր, Լիոնի մէջ, որուն ներկայ եղան մասնաճիւղերէն ընտրուած պատգամաւորներէն զատ, նաև ընկերներ՝ Անդրանիկ Կէնճեան, Սիւնիք և Ս. Վահագն։

Ա. ՆԻՍՏ

ԴԻՒԱՆԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՕՐԱԿԱՐԳ

Հրաւիրուած մասնաճիւղերու պատգամաւորներու լիազօրագրերուն ճշգումէն ետք՝ ժողովը բացուած յայտարարուեցաւ։

Ներկայ էին ընկերներ՝

Կ. Աւագեան և Գ. Գինոսեան	Վիէնի մասնաճիւղէն
Թ. Թագւորեան և Հ. Թեգիրեան	Տեսինի »
Յ. Իշխանեան և Լ. Գայեան	Լիոնի »
Ե. Տիրհիմսիզեան և Յ. Մովսէսեան	Նէօվէլի »
Ա. Մուրատեան և Ա. Մանուկեան	Բոնթիվէքի »
Գ. Սաչեան և Ս. Կոբկեան	Շասի »
Դ. Դուրիթեան	Փարիզի և Իսի լէ Մուլինոսի »

Ա. Զուլֆայեան՝ Լիոնի կազմակերպիչ Մարմնի կողմէ և Լիոնի կազմակերպիչ Մարմնի անդամներէն ընկերներ՝ Ա. Տէր Գէորգեան, Մ. Սիմոնեան, Ա. Ալթունեան, Ա. Գլըճեան, ինչպէս նաև ընկերներ՝ Ա. Կէնճեան, Սիւնիք, Ս. Վահագն և Լիոնի շրջանի բազմաթիւ ընկերներ։

Միաձայնութեամբ ժողովի նախագահ ընտրուեցաւ ընկ. Ս. Վահագն, իսկ քարտուղար՝ ընկ. Յ. Իշխանեան։

ՕՐԱԿԱՐԳ

1) Եկած շրջաբերականներու և պաշտօնական գրութեանց ընթերցում։

2) Ֆրանսայի Շրջանի կուսակցական բաժանեալ այժերուն մէջ համերաշխութեան գետին գտնելու հարց։

3) Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան կեդրոնական վարչութիւն մը յառաջացնելու հարց։

4) Շրջանս կուսակցութեան գաղափարաբանութիւնը արտացոլացնող օրգանով մը օժտելու հարց։

5) Մասնաճիւղերու և վերին Մարմիններու հաշուետուութիւն։

6) Շրջանիս մէջ վերին Մարմին մը յառաջացնելու հարց։

Ընկ. նախագահը պատշաճ խօսքերով ժողովը բացուած յայտարարելէ ետք՝ հրաւիրեց ներկաները որ պահ մը լռութիւն պահեն՝ ի յարգանք ազատագրական պայքարի դաշտին վրայ ինկած մեր նահատակներուն։ Ապա՝ ժողովը անցաւ իր աշխատանքներուն։

1) Շրջաբերականներու եւ պաշտօնական գրութեանց ընթերցում.— Ժողովը հետեւեալ հինգ ընկերներէ կազմուած մասնախումբ մը ընտրեց — Դ. Դուրիթեան, Թ. Թագւորեան, Ս. Կոբկեան, Ա. Սաչեան և Ա. Մանուկեան — որ քննութեան ենթարկէ ու հաստատէ պատգամաւորներու լիազօրագրերուն և կարդացուելիք գրութիւններու օրինականութիւնը։

Յանձնախումբին բրած ստուգումներէն ետք կարդացուեցան.—

Ա) Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պուլկարիոյ Շրջանի 12րդ Պատգամաւորական Ժողովին որոշումները։

Բ) Ամերիկայի Շրջանի 46րդ Պատգ. Ժողովին որոշումները։

Գ) Ամերիկայի Կեդր. Վարիչ Մարմնի Լիոնի կազմակերպիչին ուղղած գրութիւնը։

Դ) Եգիպտոսի Շրջանի 5րդ Պատգ. Ժողովին որոշումները։

Ե) Եգիպտոսի Շրջանի հանած Շրջաբերական-Նամակը։

Զ) Յունաստանէն եկած Շրջաբերական-Նամակը։

Ժողովը հաստատեց, որ բոլոր այս գրութեանց մէջ ալ Հնչակեան պիտակին ներքեւ լոյս տեսնող «Նոր Երկիր» թերթը իբր հակահնչակեան թերթ մը ըլլալը մասնաւոր կերպով շեշտուած է և այդ թերթին կատարած տխուր դերը կուսակցութեան գաղափարաբանութիւնը թունաւորելու գործին մէջ ցասումնալի տողերով նկարագրուած է։

2) Շրջանիս մէջ Կուսակցութեան բաժանեալ այժերուն մէջ համերաշխութեան գետին մը գտնելու հարց.— Շրջանիս կուսակցական կեանքը շահագրգռող այս խիստ կարեւոր հարցը մանրամասն կերպով քննուեցաւ իր բոլոր էութեամբ։ Այս խնդրին շուրջ արտայայտուեցան ընկերներ՝ Ա. Կէնճեան, Սիւնիք, Ս. Վահագն, ինչպէս նաև ներկայ պատգամաւոր և խորհրդական ընկերներէն շատեր։ Թեր ու դէմ եղած կարծիքներու շուրջ երկար վիճաբանութիւններէ ետք, ժողովը միաձայնութեամբ ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.—

«Նկատելով որ Շրջանիս մէջ կուսակցութիւնը պառակտելու միտող անձերը արդէն իսկ դիմակազերծ եղած են և գրեթէ բոլոր քոյր շրջաններէն ալ անխտիր ճանչցուած են և եպերելի համարուած յանձին՝ «Նոր Երկիր»ի, որով այլեւս իրենց դաւադիր ուղիէն ընթանալու տրամադիր ո՛չ մէկ գիտակից Հնչակեան չէ մնացած։

Ձախէն աջ՝ նստած.— Զօր. Սմբատ, ընկ. Սիւնիք, ընկ. Յ. Մելոյեան («Փարամազ» թատերախումբի անդամներէն)։ Կանգնած.— Ընկերներ Խ. Տէրտէրեան, Մ. Վարդապետեան եւ Պալայեան

«Նկատելով, սակայն, որ կրնան գտնուիլ շարքային սակաւաթիւ միամիտ ընկերներ, որոնք չկարենալով թափանցել «Նոր Երկիր»ի բացած կուսակցադաւ պայքարին խորը՝ կը մնան վարանոտ և տատամսոտ, կ'որոշէ անգամ մը եւս կրկնել թէ՝ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան վեհ գաղափարաբանութեան հաւատարիմ Թարգմանը հանդիսացող Աթէնքի 8րդ Գերագոյն Ժողովի որոշումները կ'ընդունի իբր չափանիշ համերաշխութեան և ներդաշնակութեան և կոչ կ'ուղղէ բոլոր ընկերներուն անխտիր գալ զինուորագրուիլ քառասուն երեք տարիներէ ի վեր յեղափոխական պատնէշներու վրայ ծածանուող Հնչակեան կարմիր դրօշին ներքեւ»։

Բ. ՆԻՍՏ

Միաձայնութեամբ իբր քարտուղար ընտրուեցաւ ընկ. Դ. Դաւիթեան եւ անմիջապէս սկսաւ օրակարգի մնացեալ հարցերուն շուրջ վիճաբանութիւն։

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութիւն մը յառաջացընելու հարց.— Ժողովը՝ հաստատելէ ետք թէ կեդրոնական վարչութեան մը պակասը որպիսի խոշոր անդրադարձումներ ունեցած է կուսակցութեանս այս վերջին քանի մը տարիներու գործունէութեան վրայ, միաձայնութեամբ համակարծիք գտնուեցաւ Ամերիկայի Շրջանի կողմէ առաջարկուած ռեֆերանտումի ձեւով կեդր. Վարչութիւն յառաջացնելու հարցին եւ պաշտօն տուաւ Շրջանիս համար ընտրուելիք Վերին Մարմնին, որ յարաբերութեան մէջ մտնէ կուսակցութեանս միւս քոյր շրջաններուն հետ, շուտափոյթ կերպով ի գործ դնելու համար այս որոշումը։

ԸՆԿ. ՍԱՖՕ
(ԵՐ. ՍԱՖՐԱՍՏԵԱՆ
ՄՈՒՐԱՏԻ ՀՈԳԵԶԱՒԱԿԸ)
Կեդրոնի ներկայացուցիչ

Շրջանս պաշտօնական օրգանով մը օժտելու հարց. — Կէնճեանի, Սիւնիքի, Վահագնի եւ շատ մը պատգամաւոր եւ խորհրդական ընկերներու այս մասին յայտնած կարծիքները լսելէ եւ երկար վիճաբանութենէ ետք, միաձայնութեամբ որոշուեցաւ.

«Սկզբունքով ընդունիլ շրջանս պաշտօնական օրգանով մը օժտելու կենսական հարցը, օրգան մը՝ որ յստակօրէն արտացոլացնէ կուսակցութեանս ճշմարիտ գաղափարաբանութիւնը։ Սակայն նկատելով որ այս միջոցիս Շրջանիս մասսային նիւթական կարողութենէն վեր է անմիջապէս ձեռնարկել այս գործին, պաշտօն տուաւ Շրջանիս համար ընտրուելիք Վերին Մարմնին, որ շուտափոյթ կերպով բանակցութեան մէջ մտնէ Եգիպտոսի, Լիբանանի եւ Սուրիոյ քոյր շրջաններուն հետ, որպէսզի այս շրջաններով՝ համագործակցաբար հրատարակուի այդ օրգանը»։

Շրջանիս մէջ Վերին Մարմին մը յառաջացնելու հարց.— Ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց Վերին Մարմնին տալ «Սոց. Դեմ. Հնչակեան կուսակցութեան Ֆրանսայի Շրջանի Կեդր. Գործադիր Մարմին» անունը։

Ժողովը ցրուելէ առաջ կոչ ըրաւ բոլոր այն ընկերներուն, որոնք կուսակցութեանս գաղափարաբանութիւնը թունաւորող մարդկանց պատճառաւ հեռացած են գործունէութեան ասպարէզէն, բոլոր այն ընկերներուն՝ որ տակաւին այդ մարդոց թունալից խօսքերէն խաբուելով՝ կը շարունակեն անոնց ետեւէն երթալ, բոլոր այն բանուորներուն՝ որ կը փափաքին իրենց դասակարգային շահերը պաշտպանել, գան եւ համախմբուին Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան պարզած կարմիր դրօշակին ներքեւ, որ զիրենք պիտի առաջնորդէ դէպի յաղթանակ։

Ժողովը փակուեցաւ «Հեռաւոր Երկիր»ով։

Ատենադպիրք՝ Ատենապետ՝
Յ. ԻՇԽԱՆԵԱՆ, Դ. ԴԱՒԻԹԵԱՆ Ս. ՎԱՀԱԳՆ

ԸՆԿ. Մ. Ս. ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ
Փարիզի մէջ կեդրոնի անդամ եւ գործիչ

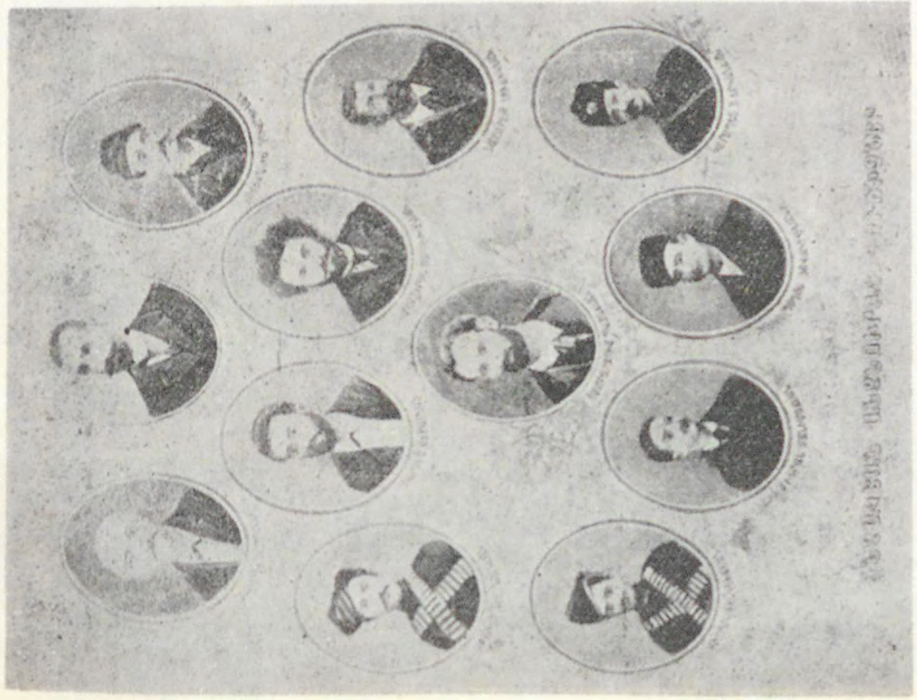

Հնչակեան անմոռաց գործիչներ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 1926ին Վալանսի մէջ գումարուած Ա. Պատգ. Ժողովին անդամները

Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՄԱՐ ԵՂԱԾ ՆՈՒԷՐՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

	Տոլար		Տոլար
Ընկ. եւ ընկերուհի Ս. Սարգիսեան	5,000	Ընկ. Չարլզ Սեւեան	50
Ընկ. եւ ընկերուհի Մ. Թարայեան	2,000	Ընկերուհի Ս. Տօլտուրեան (ի յիշատակ	
Ընկերուհի Աննա Աղամեան	2,000	իր ամուսնին՝ ընկ. Սուքիասին)	50
Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութեան Հար.		Ընկ. Յակոբ Մեսրոպեան	50
Ամերիկայի Շրջանի Վ. Մարմին	1,000	» Սիրական Արզումանեան	50
Ընկ. Պապես - Բառնակ Էնմայեան	1,000	» Մեսրոպ Պէզիկեան	50
Ընկ. Մամաս Նազարէթեան	550	» Օ. Թորոսեան (Սթ. Քաթարինէ)	50
Ընկ. Լեւոն Մկրտիչեան	500	» եւ ընկերուհի Գ. Մրիկեան	50
Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Վայընսվիլի Մ.ճիւղ	500	» » Արշակ Էյմասեան	50
Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Ուստրի Մ.ճիւղ	200	» » Յար. Եանտեան	50
Տիար Հայկ Գաւուզնեան	200	» Աբգար Աբգարեան (Թրոյ Ն. Ե.)	50
Ընկ. Գրիգոր Վարդանեան	200	» Արտաշէս Ներսէսեան	50
Տիար Յարութիւն Թաթոսեան	200	» Յովհաննէս Պանիրեան	50
Ընկ. Խաչատուր Աղայեան	200	» ընկերուհի Ղեւոնդ Ապանեան	50
Ընկերուհի Շուշանիկ Սիրքէեան	200	» » Մ. Յակոբեան	50
Ընկ. Միհրան Անթոյեան	100	» » Խաչիկ Գէորգեան	50
Ընկ. եւ ընկերուհի Միսաք Տէրտէրեան	100	» » Մ. Մանուկեան	50
Ընկ. Գրիգոր Մարտիրոսեան	100	» Աւետիս Օհանեան	50
Ընկ. Միսաք Քիւրէնեան	100	» Բարսեղ Խաչատուրեան	50
Ընկ. եւ ընկերուհի Ա. Նուրիճանեան	100	» ընկերուհի Կ. Գարակէօզեան	35
Ընկերուհի Մարգրիտ Տէրտէրեան	100	» Արմէն Ճ. Վարվան	30
Ընկ. եւ ընկերուհի Եզնիկ Պերպերեան	100	» Կարապետ Տատուրեան	30
Ընկ. Պետրոս Ղուկասեան (Շիքակօ)	100	» Ս. Յովանէսեան	30
Ընկերուհի Գոհար Տէտէեան	100	Ընկերուհի Սա. Կիւլպէնկեան	30
Տէր եւ Տիկ. Սուքիաս Մուրատեան (ի յի-		» Իւղաբեր Ոսկերիչեան	30
շատակ հանգց՝ ընկ.ուհի Մուրատեանի)	100	Ընկ. Հէրի Տէրտէրեան (Տիթրոյիթ)	30
Ս. Դ. Հնչ. Րէյսինի Մ.ճիւղ	100	» Վարդան Տիրատ	30
Ընկ. եւ ընկերուհի Կար. Պերպերեան	100	» Ոսկան Խաչիկեան	30
Ընկ. եւ ընկերուհի Նշան Փալոյեան	100	» Սարգիս Գոճամանեան	30
Տէր եւ Տիկ. Խորէն Գոչարեան	100	» Կիւլպէնկ Ք. Կիւլպէնկեան	30
Ընկ. Տաքէս Մազմանեան	100	Տիկ. Աքապի Էքմալեան (ի յիշ. եղբօր)	30
Այրի Տիկ. ընկերուհի Հեղ. Քարանեան		Ընկերուհի Փայլածու Էմիրզեան	25
(ի յիշատակ իր ամուսնոյն Թումասին)	100	Ընկ. Չարլզ Ղազարեան	25
Ս. Դ. Հնչ. Շիքակոյի Մ.ճիւղ	75	» Ճան Տէմիրճեան	25
Ընկերուհի Կիւլիզար Ճերմակեան	60	» Գր. Հ. Գարամանեան	25
Ընկ. Սարգիս Մարտիկեան	65	» Փօլ Ժամկոչեան	25
Ընկ. Ամիրա Տինաճանեան	55	» Սարգիս Ճիվանեան	25
Ընկ. Երանոս Աղամեան	55	» Կարապետ Իմիրզեան	25
Ընկ. Կարապետ Չատրնեան	50	» Գր. Գարամանեան Տխրունի	25
Ընկ. Մելիք Քաչոյեան	50	» Օ. Թորոսեան	25
Ս. Դ. Հնչ. Կուս. Ուստրի Մ.ճիւղ	50	» Արմենակ Անէմեան	25
Ընկ. Դաւիթ Սրապեան	50		
Ս. Դ. Հնչ. Րէյսինի Մ.ճիւղ	50	» Նշան Թորոսեան	25
Ընկ. Յովհաննէս Ծերուկեան	50	» Ընկ. Սմբատ Երկանեան	25

	Տոլար
Ընկ. Վարդան Զալըմենց	25
» Յ. Մայութեան	25
» Արամ Զորպանեան	25
» Մանուկ Պաղտասարեան	25
» Միսաք Անթառամեան	25
» Արմենակ Պօյաճեան	25
» Աւետիս Օհանեան	25
» Բարսեղ Խաչատուրեան	25
» ընկերուհի Ե. Պահլաւունի	25
» Մեսրոպ Պէզիկեան	25
» Մուշեղ Նաճարեան	25
» ընկերուհի Ն. Գարամանեան	25
» » Մ. Սիմոնեան	25
» » Մ. Բարունակեան	25
» Մուշեղ Նաճարեան	25
» Ներսէս Գարամանեան	25
» Պօղոս Գալանեան	25
» Մելիք Խաչոյեան	25
Տիկ. Գայեանէ Քիւրքճեան	25
Ոմն. Պոսթոն	25
Ընկ. Սահակ Տէր Պօղոսեան	25
» Միսաք Բարոյեան	25
» Յակոբ Արզիկեան	25
» ընկերուհի Կ. Կիւլպենկեան	25
» » Մ. Կիւլպենկեան	25
» » Ս. Վերտանեան	25
» » Ճ. Փալանճեան	25
Տիկ. Զարուհի Օղկասեան (Պոսթոն)	25
Ընկ. եւ ընկերուհի Յ. Գասպարեան	25
» » Յովհ. Գասպարեան	25
» » Յ. Մրրիկեան	25
» Թադոս Պէզիկեան	25
» Յակոբ Տէրտէրեան	25
» Առաքել Ճերմակեան	25
Ընկերուհի Ա. Գազանճեան եւ զաւկ.	25
Ընկ. եւ ընկերուհի Ս. Խարիպեան	25
Ընկ. Խաչիկ Տէր Փիլիպոսեան	25
Ընկ. եւ ընկերուհի Հայկ Կոփիկեան	25
» » Ե. Յովակիմեան	25
Այրի Տիկ. ընկ. Զ. Մուշմուլեան	25
Ընկ. եւ ընկերուհի Մ. Ծերուկեան	25
» » Ն. Աղապապեան	25
Տէր եւ Տիկ. Ճորճ Մարտիկեան	25
Ընկ. եւ ընկերուհի Յ. Կիւլէզեան	25
» » Տիգրան Մատոյեան	25
Ընկ. Սիմոն Յովհաննէսեան	25
» Արմենակ Թղթիկեան	25

	Տոլար
Ընկերուհի Շուշանիկ Աւետիսեան	25
» Լուսին Չատրճեան	25
Ընկ. Պօղոս Թամամեան	25
» Մանուկ Ճնկոզեան	25
» Կարապետ Իմիրզեան	25
» Պետրոս Կարուկեան	25
» Պետրոս Առավելեան	25
» Գրիգոր Մանուկեան	25
» Գրիգոր Շարուկեան	25
Ընկ. եւ ընկերուհի Արշակ Վասիլեան	25
» » Յր. Մարիֆեան	25
» » Ն. Մուրատեան	25
» » Յր. Պօղոսեան	25
» » Ճան Պողիկեան	25
» » Արտ. Տէմիրճեան	25
» Արմենակ Պօյաճեան	25
» Մանուկ Պաղտասարեան	25
» Ճան Խաչիկեան	20
» Մ. Չեպօեան	20
» Զաքար Թոփալեան	20
» Գասպար Անթոյեան	20
» Պետրոս Կիւրեղեան	20
» Մկրտիչ Մանուէլեան	20
» Արամ Կուրիկեան	20
Տիար Արմէն Տարոն	20
Տոքթ. Գ. Նալբանդ, Պրուքլին	20
Ընկ Պ. Վարդեան եւ զաւակունք	20
Ընկ. եւ ընկերուհի Մ. Այրասեան	20
» » Մ. Կիւլէզեան	20
» » Նշան Մասոյեան	20
Ընկերուհի Պետրոսեան, Փրաւ. Ր. Ա.	20
» Փ. Ասարեան, Սփրինկֆլ.	20
Ընկերուհի Խաթուն (ի յիշ. Գէորգի)	20
Ընկ. Տիգրան Պէրպէրեան	20
» Ահարոն Սարգիսեան	20
Ընկ. եւ ընկերուհի Մ. Մարուքեան	20
» » Գ. Մալխասեան	20
» » Մ. Կոշկարեան	20
» » Տ. Մանուկեան	20
» Ղուկաս Ղուկասեան	20
Ընկ. եւ ընկերուհի Տ. Պարոյրեան	20
» » Ն. Ճերմակեան	20
» Սարգիս Տէր Սիմոնեան	20
» Վահան Բարաղամեան	20
» Յար. Քորօղլեան	20
» Գասպար Տէր Մաթուլեան	15
» Մարսուպ Կիւլէզեան	15

	Տոլար
Ընկերուհի Ա. Մայութեան	15
Ընկ. Յարութիւն Մամիկոնեան	15
» Կարապետ Գարակոզեան	15
Ընկ. եւ ընկերուհի Թ. Մատաղճեան	15
» Կարապետ Կիւլպէնկեան	15
» Խաչիկ Սիմոնեան	15
» Խորէն Մանուէլեան	15
Ընկ. եւ ընկերուհի Մ. Իշլէմէճեան	15
Օր. Մարգրիտ Շամիրեան	15
Տէր եւ Տիկ. Նշան Մրիկեան	15
Ընկ. եւ ընկերուհի Մ. Կոտոշեան	15
» Թորոս Թորոսեան	15
» Մարտիկ Օգնայեան	15
Ընկ. եւ ընկերուհի Կ. Գարագաշեան	15
» » Ն. Խաչիկեան	15
» Նազարէթ Թիքոյեան	15
» Հայկ Թէփէլեան	15
Ընկ. եւ ընկերուհի Վ. Մանուէլեան	15
» » Գ. Տէր Գէորգեան	15
» » Ս. Գորեցեան	15
Տոքթ. Հրաչ Հիթիքեան	15
Ընկ. Մկրտիչ Խոլիկեան	10
» Չարլզ Խազարեան	10
Տիար Նշան Գզիրեան	10
Ընկ. Էնճլօ Նորոյեան	10
» Կարապետ Թաշճեան	10
Տէր եւ Տիկ. Եդուարդ Նշանեան	10
Ընկերուհի Իւղաբեր Ոսկերչեան	10
Ընկ. Փօլ Նալպանտեան	10
» Երուանդ Ամատունի	10
» Վահան Մարտիրոսեան	10
» Վարդերես Կարուկեան	10
» Զ. Գասապեան	10
» Գալուստ Սահակեան	10
» Մարտիրոս Պապճեան	10
» Մ. Տէր Կարապետեան	10
Ընկ. եւ ընկերուհի Ս. Կուտուզեան	10
» Խորէն Պարմազեան	10
» Յ. Զառուգեան	10
» Յակոբ Գարակօզեան	10
» Յովսէփ Գալանեան	10
» Վարդան Նաճարեան	10
» Սեդրակ Մուրատեան	10
» Պետրոս Րէնէպեան	10
» Ամիրա Նիկողոսեան	10
» Մայք Մուրատեան	10
» Գրիգոր Տէր Գրիգորեան	10

	Տոլար
Ընկ. Գրիգոր Մուրատեան	10
» Նիկողոս Տէր Պօղոսեան	10
» Ռուբէն Թորոսեան	10
» Սեդրակ Անէմեան	10
» Գառնիկ Տէրտէրեան	10
» Տիգրան Մանուկեան	10
» Յովհաննէս Ասլանեան	10
» Մարգար Սիմոնեան	10
» Խաչատուր Կետիկեան	10
» Յարութիւն Վարդեան	10
» Մկրտիչ Շեքերճեան	10
» Ս. Փալոյեան	10
Շնորհք Մուրատեան	10
Երուանդ Ալթունեան	10
Ընկ. Գէորգ Մինասեան	10
» Յակոբ Յովսէփեան	10
» Խաչիկ Հանըմեան	10
» Սահակ Շարուկեան	10
» Նշան Փալոյեան	10
» Յ. Պէրպէրեան	10
» Կարապետ Կարուկեան	10
» Գաբրիէլ Գաչանճեան	10
» Խոսրոֆ Խոսրոֆեան	10
» Ղ. Ղուկասեան (Փո թաքէթ)	10
Ընկերուհի Վերժին Ղուկասեան	10
Ընկ. եւ ընկերուհի Թ. Թուլումճեան	10
Ընկերուհի Հանըմ Շահինեան	10
» Սառա Ղազարեան	10
Ընկ. Սահակ Կուտուզեան (Լովել)	10
» Սարգիս Գինոսեան	10
Ընկ. եւ ընկերուհի Գ. Սահակեան	10
Ընկերուհի Եւա Կիւլպենկեան	10
Ընկ. Գրիգոր Մուրատեան	10
» Յովհ) Շէքէրճեան (Կիպրոս)	10
Ընկերուհի Ծաղիկ Ծերուկեան	10
Ընկ. Ճորճ Յովսէփեան	10
Մեծմօրուքեան եղբայրներ	10
Ընկ. Սողոմոն Վարդիկեան	10
Ընկ. եւ ընկերուհի Ս. Տէրտէրեան	10
» « Ա. Կուրիկեան	10
» » Յ. Թորոսեան	10
» » Յ. Դարբինեան	10
Ընկ. Մկրտիչ Շէքէրճեան	10
Ընկ. եւ ընկերուհի Մ. Մուրատեան	10
» Ե. Պահլաւունի	10
» » Կ. Թութոյեան	10
» » Պ. Պողիկեան	10

	Տոլար
Ընկ. եւ ընկերուհի Ն. Բագրատունեան	10
» » Մ. Պետրոսեան	10
» » Վ. Թիքոյեան	10
» » Յ Առաքելեան	10
» » Գ. Սերոբեան	10
» » Գ. Մեսրոպեան	10
» » Զ. Կոշկարեան	10
Ընկերուհի Թ. Սիմոնեան	10
Ընկ. Պօղոս Կոշկարեան	10
Ընկերուհի Նոյեմզար Գրիգորեան	10
» Զարուհի Գասպարեան	10
» Աղաւնի Մուրաչեան	10
Ընկ. Մեսրոպ Մկրտիչեան	10
Ընկ. եւ ընկերուհի Ծ. Ղուկասեան	10
Ընկ. Տագէս Մարտիկեան	10
Տիար Գրիգոր Ոսկանեան	10
Ընկ. եւ ընկերուհի Արտ. Սարգիսեան	10
» » Աբգար Մալաթեան	10
Ընկ. Հմայեակ Պապիկեան	10
» Միք. Կարուկեան	10
» Կարապետ Յակոբեան	10
» Համբարձում Պօղոսեան	10
Ընկերուհի Իսկուհի Մարգարեան	10
» Լուսնթագ Գարիքեան	10
Տէր եւ Տիկ. Գարեգին Տումանեան	10
Ընկ. Վարդան Փրմանեան	10
» Պետրոս Րէնէպեան	10
Տէտէ Ա. Գամաղեան	7
Ընկերուհի Մարիամ Ղուկասեան	7
Տիկ. Լեւոնեան	5
Ընկ. Տիգրան Մուրատեան	5
Տոքթ. Ն. Հէրեան	5
Տիար Յ. Փափազեան	5
Ընկ. Ալեքս Վարդանեսեան	5
Ընկերուհի Հայկանուշ Տեպաղեան	5
Ընկ. Ճորճ Պօղիկեան	5
Կարապետ Բուտեան	5
Փօլ Նազարեան	5
Յ. Պարութեան	5
Ճորճ Հէքիմեան	5
Գաբրիէլ Մալխասեան	5
Խոսրով Պարսամեան	5
Սարգիս Տիէհաեան	5
Յարութիւն Սարգիսեան	5
Յ. Թորոսեան	5
Գրիգոր Կոշկարեան	5

	Տոլար
Ստեփան Զուլալեան	5
Ենովք Յովհաննէսեան	5
Մ. Դարբինեան	5
Մարտիրոս Խաթունեան	5
Տիգրան Պաղտատէլեան	5
Սարգիս Ասարեան	5
Մելիք Սարգիսեան	5
Ընկ. Յ. Պենոյեան	5
Մարգար Յովհաննէսեան	5
Ղազարոս Թիֆէքճեան	5
Յակոբ Գոյնեան	5
Մանուկ Աղաճանեան	5
Աբգար Աբգարեան	5
Լեւոն Ալթունեան	5
Յակոբ Յակոբեան	5
Կարապետ Աւետիքեան	5
Մուրատ Թլեան	5
Հայկ Փիլիկեան	5
Օր. Փ. Մեծմօրուքեան	5
Տիկ. Վ. Մեծմօրուքեան	5
Լեւոն Յարութեան	5
Լեւոն Փոլատեան	5
Տիկ. Արաքսի Տէրտէրեան	5
» Հեղինէ Գ. Աղէկեան	5
» Աւետիս Պաղտիկեան	5
Տիար Կարապետ Ասատուրեան	5
» Մելիք Նշանեան	5
» Վարդերես Թիւթիւնճեան	5
Ընկ. Վաղարշ Ազարեան	5
» Նշան Զարացեան	5
» Ն. Ամատունի	5
Տիկ. Մէյրի Բաքէլեան	5
» Մէյրի Կիրակոսեան	5
» Սրմա Տիրացեան	5
Ընկ. Թորոս Մասաղնեան	5
» Կարապետ Սայնեան	5
» Վ. Փալոյեան	5
» Բարսեղ Դարբինեան	5
» Տօնիկեան	6
Սիմոն Ճէմնիկեան	3
Յարութիւն Աւետիսեան	3
Մէյրի Կիրակոսեան	2
Խորէն Կարապետեան	2
Տիկ. Կ. Էվարեան	2
Գեր. Սուքիաս Վարդապետ	2

Ս. Դ. Հնչակեան Մարսէյլի Ուս. Միո-թեան անդամները

ԱՆՈՒԱՆԱՑԱՆԿ

Հոս կը ներկայացնենք այբուբենական կարգով Բ. հատորին մէջ յիշատակուած անունները, որոնց առջեւ նշուած են էջաթիւերը, իսկ նկարներուն էջերը կը յատկանշուին նկ. տառերով:

Աբարթեան Միքայէլ նկ. 309
Աբգարեան Ա. 71
» Գ. 177
» Ղազարոս 514
Աբիկեան Աբրահամ 249, նկ. 250
» Էքնօ 333
» Իգնատիոս 324, նկ. 313
Աբոյեան Տօնիկ 50
Աբրահամեան Աբրահամ 413
» Կարապետ 64
» Միրիճան նկ. 577
» Յակոբ 84
Ագգիւլեան Արիստակէս 52
Ադամ Զաւուչ 495, 496, 497
Ադամեան 571
» Երանոս նկ. 3, 32
» Թագւոր 265, 279, 274
» Փ. 119
Ազատ Ռոստոնիկ 581, նկ. 578
Ազիրեան Միսաք 589
» Գրիգոր նկ. 589
Ազատեան Մկրտիչ 29
» Յակոբ 221, 223, 228,
» Յարութիւն 464, 559
Ազնաքեան Ա. 208
» Եղնիկ 107, 108, 109
» Վրթանէս 200
Աթանասեան Ա. 24, նկ. 23
Աթմաճեան Մ. 586
Աթէեան Յարութիւն 399, 400
Ալեքսանեան Մանուկ 15, 87, 207
Ալթըպարմաքեան Յարութիւն 452
Ակուլինէ Մուրատ 313
Ալթունեան Սարգիս նկ, 245
Ահարոնեան Ա. 23
» Մարիձա 23
Ահրիման 530 նկ. 600
Աղազարեան Յարութիւն 39
Աղազարեան Միհրան 228
Աղաճանեան Գրիգոր 88
Աղայեան Մաքրուհի 78
» Խաչատուր 68
» Վարդան 53
Աղասի 160
Աղեկեան Տօնապետ 75
Աղոյեան Բենիամին նկ. 378
» Պաղտասար 19, 67
Աղճոյեան Տիգրան 413
Աճէմեան Արամ 513, նկ. 534
» Միհրան նկ. 250
Աճէմեան Արմենակ 88
» Արշաւիր 93, նկ. 350
» Կարապետ նկ. 97
» Միհրան 249, նկ. 250
» Յ. 284, 285, 319, 322
» Պօղոս 88, 249
» Աննիկ 523
Աճէմ Մանուէլ նկ. 58
Աճութեան Յ. 123, 130, 132, 133
Ամատունի Երուանդ 580
» Վահան 580, նկ. 553
Ամիրխանեան Արմենակ 37, 54, 56
» Աւետիս 80, 166, 168
Այճեան Սեդրակ 37, 88
Այվազեան Բ. 332
» Պօղոս 590
Անդրէասեան Անդրէաս 73, 586
Անդրանիկ Փաշա նկ. 585
Անդրէասեան Ո. 616
» Գալուստ (Յակոբ) 367, նկ. 368
» Մանուէլ 59, 60
» Մկրտիչ 59, 60
» Ո. նկ. 2'8
Անեազեան Բարունակ նկ. 525
Անթարամեան Միսաք 73, 74, 101
Անթոյեան Գասպար 18, 71
Անտոնեան Գառնիկ 68, 69, 90, 93 նկ. 353
» Խաչատուր 433, 434, 435
» Համբարձում 47, 48
» Սարգիս 47, 48
» Սողոմոն 415
Աշըգեան Մանուկ 298, 311, 317
» Միքայէլ 317, նկ. 315
Աշոտ Ա. 130, 133
Աշոտ Եուսուֆ նկ. 378
Աշըգպաշեան Արամ 56, 259, 542
» Նաւարդ 37, 56
» Սուրէն 37, 56
Ապաճեան 249
Ապտալեան Սուրէն 383
Ապոգալոյեան Աբրահամ 435
Ապրիկեան Յովսէփ 222
Աջապահ 253
Առապաճեան Ա. 314
Առաքելեան Աբիսողոմ 518, նկ. 6
» Պետրոս նկ. 219
» Արմենակ 39, 464
» Ղուկաս նկ. 347
» Յովհ. 38, 60, նկ. 41
» Ներսէս քհնյ. 309
» Պետրոս
Առուչանեան Շմաւոն նկ. 250
Աստուրեան Առաքել 494, 495
» Յարութիւն 221, 222
» Յովհաննէս նկ. 60
Ասատուր Սարունի 58
Ասարեան Յակոբ 48, 93
» Գէորգ Ծ. Վրդ. 145, 146
» Եղիա 291
» Ենովք 249
» Յովհաննէս 86, 197
Ասլանեան Կարապետ 580
» Նազարէթ 71
» 221, 222, նկ. 250
» Տաճատ քհնյ. 570
» Տօնիկ նկ. 514
Ասոյեան Կարապետ 71
Ատովմեան Մ. 319, 322
Ատրպետ 530
Ատուրեան Յ. 586
Արաբեան Աբրահամ 487, նկ. 488
» Երեմիա նկ. 349
Արամ Արշաւիր 88
» Ասպետ 145, 280
» Հայկազն 191
» Զաւուչ 500, 501, 516
Արամեան Արամ 33, 36
» Միհրան նկ. 575
Արամեանց Հմայեակ 12, 99, 259
Արապաճեան Արտաւազդ 317
Արապեան Յ. Լեւոն 372
Արդարունի 100, 101, նկ. 218
Արգուեան Մարգրիտ 61
» Մարտիրոս 61
» Մէյրի 61
» Վահէ 113, 115, 117, 118
» 100, 113, 115, 119
Արէս Իվան 154
Արըճեան Իւղաբեր 243
Արթին Աղա 501, 510, 514, 516, 517
Արիստակէսեան Սրապիոն նկ. 324
Արխանեան Գալուստ 441, 533, 546
Արծրունի Քերովբէ 88
» (Յակոբ Աւետիսեան) 597
Արշիկեան Վարդ 60
Արղութեան 300, 302
Արմաղանեան Լեւոն 37
Արման Կիգիր 89, 101, նկ. 217
Արմենակ էֆ. նկ. 265
Արշաւիր 347
Արոյեան Արմենակ 415
Արոյեան Մինաս 45
Արսէն Կիտուր 544, 556, 568, 569
Արսէն Վրդ. Վեհունի 125
Արսլանեան Տ. Վարդան քհնյ. 387
Աւագեան Եղիա 271
Աւետեան Սարգիս 298
Աւանեան Պօղոս 222, 241
Աւետիսեան Գրիգոր 77
» Հայկանոյշ 31, 78

Աւետիսեան Յովհաննէս 47, 54
» Ովսաննա 48
Աւշարեան Ա. 312
» Գրիգոր 465 469, նկ. 473
» Սիմա 226
» Խումբ նկ. 85

Բաբարիկեան Աբրահամ 64
» Հնազանդ 63
» Մանուկ 27
Բարդէն Ռուբէն 12, 53, 54, 101
Բաբէլեան Անտոն նկ. 96
» Մարիամ 54
» Մինաս 38
Բագումեան Միհրան 39
Բաղսարեան Գէորգ 66
» Կարապետ 66
Բամպոսեան Մելքոն 45
» Ռուբէն 46
Բանիկեան Եայլա 54
» Սերոբ 54
Բառնակեան Պ. 60
Բարեջանեան Յակոբ 21, 123, 133
» Սիմա 72, 98
Բարազամեան Կարապետ 19
» Վահան նկ. 219
Բարունակեան Համազասպ 89
» Սողոմոն նկ. 96
Բարունեան Ս. նկ. 485
Բարոյեան Աբրահամ 80
» Սողոմոն 78, 82
Բարսեղեան Ա. 130
» Գէորգ նկ. 351
» Եսայի 54
» Կարապետ 45
» Միսաք 57
Բարթողիմէոս Վրդ. Թադաճեան 601
Բարտեան Թադէոս 94
Բենիամին Եփրեմ 492
Բժշկեան Հայկ (Գայ) 467, 468, 469, 470, նկ. 474
Բալաղճեան Արշակ 269, 279, 285
Բնակունի Տոքթ. 102
Բննիկեան Սարգիս 452
Բոմայեան Մ. 334
Բռիկեան Արտաշէս 70
Բրուտեան Աբրահամ 556
Բալուցեան Յակոբ 481

Գաբիկեան Աւետիս նկ. 504
» Կարապետ 481
» Նազար 507, նկ. 487
Գաբրիէլեան Տոքթ. 16, 128
» Հաճի 67
» Ղազար 313
» Միհրան 385
» Միսաք 75
» Սողոմոն 84
Գազազեան Մ. Յ. նկ. 281
Գազանճեան Աւետիս 17, 71, 72
» Տոքթ. 125
» Գրիգոր 464, 522
» Խաչատուր նկ. 345
» Կարապետ 289, 294
» Մամիկոն 80
» Մարտիկ 84
» Յակոբ 579
» Վ. 133
» Տիրան 362, 361
Գաղէզեան Միսաք նկ. 313
Գալաճեան Միհրան 93, 222, 326, 522
» Միսաք 80
» Յարութիւն 222, 228, 241
» Յովհաննէս 52
» Յովսէփ 71, 90
» Պօղոս 57
Գալեմճեան Սեթօ 289, 290, 293
Գալեմքեարեան Գ. 126
Գալիկեան Հրանդ 104, 313, 556
Գալոյեան Միսաք 389
Գալուստեան Իգնատիոս (Լեւոն) նկ.299
» Կիւլպէնկ 487
» Շնորհք Ծ. Վրդ. նկ. 522
Գալֆայեան Երեւան 199, նկ. 55
» Երուանդ 23, 201
» Կարապետ քհնյ. նկ. 537
» Մամբրէ Վրդ. 103, 109
» Ալեքսան նկ. 308
» Պետրոս 276, 269, նկ. 529
Գահվէճի Միհրան 580
Գահվէճեան Նշան 351
Գամաքեան Մատթէոս 456
Գայեան Միհրան 587
Գասպարեան Արմենակ 265
» Կարապետ 13
» Աքօսին 56
» Բարգէն 177, 207
» Օհան 416, նկ. 2
» Հմայեակ 68
» Մկրտիչ (Զրվէժ) նկ. 52
» Մուշեղ 45
» Յակոբ 514
» Վահան 56
» Յարութիւն 514
» Պաղտասար 16, 36, 98
» Յովհաննէս 45
» Սահակ 56, 130, 137
» Սեդրակ 515
Գահվեճեան Թովմաս 31, 198, 200
» Անժելու 246
» Մարի 246
» Յարութիւն 250
Գահրամանեան Գրիգոր 40
Գայլընճեան Հաճի 452
Գայսերլեան Յակոբ 222, 229, 231
Գապաքեան Վարդերես 93
Գարագաշ Յ. նկ. 65
Գարալեան Սեդրակ 272, 293, 294
Գարակէօզեան Կարապետ 125, 128
» Ա. 127
» Մինաս նկ. 353
Գարամանեան Ընկերուհի նկ. 219
» Գրիգոր 34, 35, 52
» Ներսէս 51, 52, նկ. 219
Գարայեան Փօլ 70
Գարապէքեան Արթին 452
Գարատանոյեան Աբրահամ 246, նկ. 247
Գարտաշեան Կարօ 279, 281, 289
Գարաճէհէննէմ նկ. 527
Գափամաճեան Գրիգոր 274, նկ. 275
Գելոֆեան Սոկրատ Խան 13, 37, 99, նկ. 537
Գէորգ Ջաւուշ 246, 548
Գէորգ Ե. Կաթող. 91
Գէորգեան Գառնիկ 59, 60
» Թադէոս 222
» Մարտիկ 80, 130
» Վահրամ 335
» Փիլիպպոս 298, 319, 322
Գէորգեան Մկրտիչ 53
Գըմդըմեան Ապահ 36
Գըզըքըրըքեան Խաչիկ նկ. 509
» Միհրան 511
Գիւտ Եպիսկոպոս 591
Գիզիրեան Ս. 229
Գինոսեան Սէմ 75
Գլանեան Սարգիս 22
Գլըճեան Խաչատուր 433
» Մարկոս նկ. 215
» Նազարէթ նկ. 351
» Օլգա նկ. 219
» Սմբատ (20ներէն) 595
Գլըմպոզեան Սարգիս 435
Գլոյեան Խաչիկ 50
Գնդունի 36, 101
» (Սեբաստացի) 12, 16, 17
Գնթորեան Աբրահամ 433, 435
» Սարգիս 433, 438
Գոլճեան Ատրինէ 207
Գոլոյեան Ազարիկ 365, 359, նկ. 419
Գոճամանեան Սարգիս 93
Գորկիկեան Մատթէոս 81, 84
Գուլաքսըզեան Առաքել նկ. 509
» Հայրապետ նկ. 500
» Մելքոն 517, նկ. 499
» Սեդրակ նկ. 499
» Գաբրիէլ նկ. 501
Գուշմազեան Ադամ 457
Գուշեան Սարգիս 52, 89
» Միհրան 580
Գուրթպօղանեան Եղիսաբէթ 31
Գումրուեան 340
Գույումճեան Գէորգ 289, նկ. 265
» Գրիգոր 580
» Յարութիւն 201, 455, 457
» Պօղոս 125, 128
» Ստեփան 257
Գրգեաչարեան Աբրահամ 145

Գրգեաշարեան Ահարոն 588
Գրիգոր (Աղթամարցի) 256
Գրիգոր Նալպանտ 72, 73
Գրիգոր Հապէչեան նկ. 14
Գրիգորեան 113, 117, 118
» Աբրահամ 12, 15
» Գէորգ նկ. 88
» Բ. 304
» Գալուստ 52
» Եղիա (Սիրվարդ) 22, 24, 63, 210, 214, 273, նկ. 47
» Համբարձում 279, 336
» Մարտիրոս 86
» Մանուկ 37, 88
» Միհրան 52
» Յարութիւն 42
» Վահէ 331, 333
Գոլամպոսեան Պաղտասար 435
Գոչեան 117, 120, 122
» Լեւոն նկ. 64
Գօլճեան Ատրինէ 48

Դաշտոյեան Գ. 103
Դանիէլ Զաւուշ 534
Դանիէլեան Գրիգոր 57
» Մանուկ 432, 433
» Ներսէս եպս. նկ. 493
Դարբինեան Արշալոյս 193, 199
» Վաղարշակ նկ. 97
» Բարսեղ 446, 447
» Յ. նկ. 345
» Պետրոս 33, 34
» Պահար 582
» Պօղոս 198, 207, 208
Դաւիթեան Վաղարշակ 97
» Դաւիթ 249
» Մարտիրոս 70
» Յովհաննէս 387
» Պայծառ 246
Դեղինեան Խաչատուր 435, 436
Դումանեան Տիգրան 378
Դպիրեան Կարապետ 558
Եահինեան Գրիգոր 464
» Հաճի 464
Եաղճեան Առաքել 13, 14
Եաղճեան Նշան 73
» Վարդուհի 13
Եայլայեան Ագապի 48
» Մուրատ 49
Եանիեան Հաճի 39
Եարալըմեան Մ. նկ. 523
Եափուճեան Սարգիս 222
Եղեկելեան Սեդրակ 62
Եէշիլեան Ազաւնի նկ. 376
Երլանճեան Գասպար 580
» Յակոբ 67, 461, 481
Եղիազարեան Յովհ. 579, նկ. 596
» Սարգիս 391
Եկաւեան Հրանդ նկ. 593
Եղիայեան Զաւէն Վրդ. 356, 357
Եղիկեան Առաքել 50, 52, նկ. 409
» Գրիգոր 100, 179, 295
Եղոյեան Պետրոս 125
Եսայեան Ահարոն 101, 103, նկ. 603
» Աւետիս 201, 206, 207
Երամեան (վարժարան) 583
Երանեան Աբգար 66
Երանոսեան Յարութիւն 571
Երեմեան Գրիգոր 432, նկ. 421
Երէցեան Անդրանիկ նկ. 310
» Աշոտ 25, 27
» Մկրտիչ (Ատանացի) նկ. 96
» Տիգրան 550, 551, նկ. 40
» Մկրտիչ (Խարբերդցի) 387
Երկանեան Կարապետ 57
» Յակոբ 246, 349
» Յարութիւն 249
Երուանդ Սաֆօ 24, 63, 89
Եփրեմեան Բենիամին 513
Եօղուրթեան Յարութիւն 39
» Պետրոս 39
Եօղուրթլուգեան Միրիճան 580
» Յր. (խմբապետ) 580

Զալըմեանց Վարդան նկ. 27 և 40
Զամբիկեան Կարապետ 20
» Հայկ 82
Զամպաքեան 308
Զառացեան Մանուկ 93
Զատուրեան Աղաբեկ 77
Զատուրեան Լեւոն 50, 410
» Սողոմոն 84
Զարգարեան Արամ 125
» Մամբրէ 324, 333
» Ռուբէն 366
» Ա. 198, 202
Զարմանեան Մկրտիչ 93
Զարոյեան Ծ. 93, նկ. 53
Զարպուրեան Պետրոս 222
Զաւարեան 551, 552
Զաքարեան Ասատուր 256, 257, 262
Զաքարեան Արամ նկ. 339
» Հմայեակ նկ. 269
» Մուրատ 257, 262, նկ. 592
» Ն. 542, 546
» Վահրամ 228
Զաքոյեան Մանուկ 60
Զէյթունցեան Տէօվլէթ 222
Զէքեան Արաքսի 18
» Բարսեղ 39, 464
» Խ. 51
» Մարիամ 66
Զէքիեան Յովհաննէս 453
Զուլալեան Ստեփան 57, 109
Զուրիկեան Կարապետ 89, նկ. 97
» Արաքսի 37
Զուրնաճեան Մարտիրոս 580
Զօրայեան Անտոն 298
Զօրեան Անտոն նկ. 324

Էլեան Ասատուր 432
Էլիճանեան Մարիամ 66
Էլճանեան Ասատուր 203, 376, 381
» Սարգիս 368, 369, 370
Էկինեան Պաղտասար 435
Էլմաճեան Սեդրակ 580
Էլմասեան Արշակ 49
Էլոյեան Արմենակ 13, 14, նկ. 30
Էհմալեան Բառնակ 54, 582, նկ. 10
» Պապէս 198, 207
Էմին Նշան 40, 102, 138
Էմիրչեան Խաչատուր 379
Էպէեան Ասատուր 588
Էսքիճեան Արմենակ 88
Էսքիճեան Նուարդ 37
Էվարեան Զարա 84
» Մեսրոպ Աղա 50, 400
Էրզինկեան Գարեգին 222, 586
Էրվանեան Պաղտասար 64, 65, 66
Էքմանեան Աւետիս 435
Էօլմեսէքեան Աբրահամ 244, նկ. 245
» Հայկանուշ նկ. 245
» Հայրապետ 52
» Մ. 52
Էօրքէկեան Յարութիւն 376
Էֆէեան Յակոբ 331, 335

Թագուշեան Գասպար 18
» Միհրան 460
» Յովհաննէս 453
» Սարգիս 453
» Սիմա 39, 464
Թագւորեան Արշալոյս 60
» Ժիրայր 61
» Սանատրուկ 59, 60
Թադէոսեան Կ. 319
» Ստեփան 93
Թաթիկեան Պետրոս 57
Թաթոյեան Գէորգ 37, 198
» Խաչատուր 89, 93
» Սեդրակ 34, 84
Թահմազեան Սենեքերիմ 403
Թամաճեան Ազաւնի 28
» Գրիգոր 28
Թանամեան Յարութիւն 29, 31
Թանջուրեան Յարութիւն 28
Թաշճեան Առաքել 50, 56
» Գրիգոր 125, 136
» Կարապետ 390
» Մարիամ 263, 264
» Միհրան 379
Թարայեան Մարտիրոս 18, 23, նկ. 9
» Աննա 18, 23, նկ. 55
Թրթըրեան Յովհաննէս 82
Թաեարեան Բարոյր 209
Թաքէսեան Արամ 442
Թելեան Յովհաննէս 280
Թորոսեան Արամ 298, նկ. 311

Թելոյեան Իկիթ խան 395
Թենեքեճեան Ծիվան 382, նկ. 377
Թեվեքելեան Յակոբ (Յաբէթ) նկ. 368
Թեվրիզեան Արմենակ 387
Թերզեան Արմենակ նկ. 98
» Հայկ 319, նկ. 300
» Հերի 18, 37
» Մարկոս 260
» Նազարէթ 125
Թէլլալեան Բ. 586
Թելլոյեան Պաղտասար 433, 434, 435
» Պետրոս 433, 434, 435
Թոմասեան Յակոբ 432
Թոմպազեան Մարտիկ 94
» Հ. 322
Թոփճեան Եդուարդ նկ. 252
Թոմպազեան Մարտիրոս 200, 342
Թոմպաքեան Խաչիկ 274
Թովմասեան Թովմաս (20ներէն) 594
Թորիկեան Խորէն 93
Թորոս Կիւրինցի 236
Թորոսեան Արամ նկ. 311, նկ. 315, նկ. 354
Թորոսեան Բենիամին նկ. 496
» Բարսեղ նկ. 353
» Զաւէն 63, 334
» Թորոս 90. 209, 432.
» Մ. ի ընտանիքը նկ. 516
» Յովհաննէս 73. 80, 81
» Պ. 54
» Ռուբէն նկ. 495
» Սահակ 198
» Սեդրակ նկ. 497
Թօսունեան Սեդրակ նկ. 537
Թուխտարեան Հայկ 94
Թուլումճեան Սարգիս 580
Թումաճանեան Թումաճան 387
Թումաճեան Աղասի 183
Թումայեան Արտաշէս նկ. 334
Թումանեան Մկրտիչ 329, նկ. 313
Թումասեան Մկրտիչ 298
Թուրաճիկեան Մարսուր 64, 84
Թուրունճեան Պաղտասար 378
Թովմասեան Յակոբ նկ. 308
Թափալեան Շահէն 432
Թոփիկեան Ղազարոս 279, 280, 281
Թոփսեան Միսաք 415
Թրումեան Հենրի 109
Թօմպազեան Մարտիկ 28
Թօսունեան Միսաք 514
Թոփալ Սարգիս 580
Թօփալեան Մարկոս 90
» Շ. 160
» Փօլ 53
» Աննա 31
» Եդուարդ 221, 235, 242 նկ. 252
Թօփոյեան Արշակ 83
Թոփուզեան Երուանդ նկ. 597

Ժամագործեան Առաքել 62
Ժամկոչեան Բենիամին 241
» Միսաք 183, 187, 198
» Սարգիս 402, 4 9
» Վահան նկ. 572

Իգնատիոսեան Ա. Տօքթ. 1, 51, 63
» Արշաւիր 379, 383
» Սամուէլ նկ. 505
Իզմիրեան Կարապետ 63, 64
Ինիճեան Վահէ 317
Ինճէեան Սամուէլ նկ. 498
Իշխանեան Անիթա 247
» Աննա 246
Իկիապաշեան Մ. 586
Իչգալացեան Վահագ 169
Իսբիրեան Հայկանուշ 63
Իսկէնեան Խորէն նկ. 584
Իսկէնտէրեան Թումա 31
» Իսկէնտէր նկ. 40
Իւրնէչլեան Արսէն Զաւուշ նկ. 526
Լաչինեան Յարութիւն 584, 588 (Տ. Աւետիս Քհնյ.)
Լիւլէճեան Տօնապետ 375, նկ. 377
Լուսիկեան Նազարէթ նկ. 441
Լօպասեան Օ. 314, 317; 319
Լեւոն Մկրտիչեան (Պօլսեցի) նկ. 573
Խայաճանեան Խ. 169, 198, 206
Խայըրլեան Մ. Կ. 578
Խանազատ Ռուբէն 10, 12, նկ. 78
Խանիկեան Վարդան 16, 17, 42, 101
Խանըմեան Գէորգ 229, 231, 239
Խանոյեան Տիկ. 23
Խանճեան Յարութ 263
Խանտասեան Կարապետ 362
Խաչմանեան Միքայէլ 351
» Իսկուհի 263
» Կարապետ 75
» Համասփիւռ նկ. 561
» Սեդրակ 324
Խաչիկեան Ա. 313
» Ջենոք 216
» Մարտիրոս 290, 294, 295
Խաչերեան Նշան 571
Խաչոյեան Մելիք 53
Խարախանեան Ներսէս 399
Խարխանեան Միսաք 552
Խարչուբեան Կիրակոս 40, նկ. 61
Խնձողեան Մաթէոս 46, նկ. 96
Խոսրովեան Անդրանիկ 89
Խորէնեան Պօղ 408
Խորիկեան Եղիշէ 445
Խորխորեան Գարեգին 72
Խուլմունեան Նազարէթ 249
Խուրշուտեան Կիրակոս 93, նկ. 61
Խատիկեան Հայրապետ 514
Խաըլեան Համբարձում 403
Խարեան Լեւոն 82, 84
Խրիստամեան Յաբէթ նկ. 535
Խօչիկեան Կարապետ 552
Խօչոյեան Աննի 78
» Պօղոս 80
» Սեդրակ 78

Ծերոն Մ. 12
Ծառամանեան Արմենակ 13, 15, 177
» Սարգիս 54
Ծառուկեան Գասպար 426
» Սենեքերիմ նկ. 265
Ծատուրեան Ա. 312
» Լեւոն 400
Ծերուկեան Միրիճան 207, 209
» Յովսէփ 46, նկ. 98
Ծովիկեան Ս. 160
Ծաղկունի 585
Կալլօչեան Գրիգոր 66
» Հռիփսիմէ 66
Կածըմանեան Գրիգոր 39
Կակոսեան Սիմա 221, 222, 228
Կափուլայեան Եփրեմ 101, 113, 130
Կայծակեան Բենիամին 235
» Զապէլ 235
Կանիմեան Երուանդ 245
» Համբարձում 246, 247
Կանճոյեան Յարութիւն 571
Կանտ Լեւոն 104
Կապուտիկեան Բարունակ 556
Կասեան Ս. 467, 530
Կարապետեան Անդրանիկ 125, 126, 127, 128, 129, 294, նկ. 393
» Եփրեմ 307, 319, 322, 331
» Մարտիրոս 427
» Մերկեր 86
» Մկրտիչ 267
» Պ. 93, նկ. 53
» Ռուբէն (Վ. Պօյաճեան) 258, 298, 569, նկ. 594
Կարիկեան Համբարձում նկ. 538
Կարճաիկեան Սեդրակ 66
Կարմրակ Ե. 222, 226, 229, 232,
Կարուկեան Յովհ. 393, նկ. 219
» Պետրոս 63
» Վարդերես, 40, 102, նկ. 39
Կարօ (Մշեցի) 256
» Հեվրէիլի նկ. 79
Կարօղլանեան Հէրի 65
Կաֆեան Շմաւոն 394, 397
Կակաչ Պաշտօ 57, 58
Կեճէեան Մելքոն 72, 73
Կելաուչեան Նազարէթ 94
Կեվհերեան Յով. քհնյ. նկ. 525
Կետիկեան Համբարձում 70
» Յովսէփ 249
Կզիրեան Գէորգ 66
Կէօզիւրեան Սարգիս 221, 226, 238
Կէզուրեան Աւետիս 66, 67
» Սեդրակ 66, 67
Կէմիճեան Ղեւոնդ քհնյ. 580
Կէյիկեան Ս. 52

Կէնճեան Անդրանիկ նկ. 559
Կէլէեան Մելքոն 36
Կէօզիւրեան Սարգիս 317, նկ. 315
Կէօկէրեան Յակոբ 48, 75
Կէօնճեան Գրիգոր 221, 222, 226,
Կէօպէլէքեան Կ. 229
» Տիգրան 236
Կէօմալէրէլեան Կարապետ 589, նկ. 587
Կէօքճեան Ա. 170
» Ս. 232, 340
Կինիեան Նազարէթ 51
Կիզիր Արման 28, նկ. 218
Կիզիրեան Կարապետ 590
Կիրակոսեան Արիկ 453
» Գրիգոր 62
» Թադէոս 221
» Կարապետ 11, 67, 130, 137
» Մանուկ 28, 40, նկ. 219
» Յովհաննէս 453, նկ. 553
» Տ. 454
» Ր. նկ. 219
Կիւլախանեան Յ. 9
Կիւլեան Ատոմ 101
» Հմայեակ 93
Կիւլազեան Կիւլազ 23, նկ. 55
» Սողոմոն 25, 27
Կիւլխասեան Գէորգ 73
Կիւլպէնկեան Գրիգոր 53
» Բ. Կիւլպէնկ 40, 52
» Տօնիկ 90
Կիւրճեան Հայկուհի 64
» Գրիգոր 64
» Յարութիւն նկ. 443
Կիւրիւկեան Արմենակ 93
Կիւրքինեան Դաւիթ 51, 52
» Երուանդ 38, 40
» Նազարէթ 52
» Սեդրակ 67
» Սիմոն 51
Կոստանեան Ալեքսան 48
Կովկասեան Յակոբ 93, նկ. 83
Կոտոչեան Անանիա 90
Կուտուզեան Արշալոյս 207
» Սահակ 207
» Սէմ 86
Կուրիկեան Արմենակ 353
» Արամ 90
Կարիկեան Ե. 259
Կօչկակարեան Ալեքսան 47
» Առաքել 63
» Մարտիրոս 24
» Յովակիմ 47
Կոտոչեան Վահան նկ. 354
Կոչգարեան Ազնուհի նկ. 55

Հագցեան Աբրահամ 80
Հազարաշահեան Կարապետ 458
Հալաճեան Փ. 285
Հալէպեան Գրիգոր 226
Հաճի Գէորգ 580
Հայաստան Նշան 38, 40, 102
Համբարձումեան Արմենակ նկ. 595
Հայկ Արամ 93
Հայրապետեան Յարութիւն 45
» Սարգիս 50
Համր (Արամ Գրիգորեան) նկ. 603
» Գէորգ 221, 226, նկ. 252
Հանէսեան Յովհաննէս 89
Հապէշեան Գրիգոր 14, 86
» Զարդար 496
Հանըմեան Գէորգ նկ. 252
Հացագործեան Յակոբ 487
Հէրպըրթ Ալէն 128
Հերմոյեան Մուշեղ 90
Հինայէկեան Աւետիս նկ. 533
Հինալեան Ստեփան 270
Հիւլիւնեան Ներսէս 23, 202
Հրայր-Դժոխք նկ. 546
Հօթլամազեան Բենիամին 75
Հօլօբիկեան Վարդան 73

Ձագիկեան Մ. 111, 280, 286
Ձագիկեան Յովհաննէս 70, 101, 160

Ղազարեան Անդրանիկ 525, նկ. 527
» Գրիգոր նկ. 313
» Ղազար 446
» Յակոբ Տես՝ Զաքարեան Մուրատ
» Նազարէթ 446
» Ղազարոսեան Գրիգոր 580
Ղարիպեան Աբրահամ 249
» Ասատուր 249
» Նահապետ 82, 84
Ղուկասեան Դաւիթ 413
» Մ. 208
» Վահան 29, 40
Ղուրուշեան Հաճի Գրիգոր 580

Ճանթէմուրեան Զարուհի 44
» Թորոս 42
Ճանիկեան Աւագ 232, նկ. 252
» Միքայէլ նկ. 516
» Յովհաննէս նկ. 40
» Սամուէլ 221, 222, 218,
Ճամպոլաթեան 312
Ճգնաւորեան Մարտիրոս նկ. 300
Ճենազեան Փ. 177
Ճելալեան Ս. 125, 127, 128
Ճենազեան Ճանիկ 34, 177, նկ. 534
Ճեպեճեան 62
» Սարգիս նկ. 581
Ճերմակեան Կիւլիւզար 54
» Մկրտիչ 209, 290, 294
» Յ. Գ. 206, 208, 210, 211
Ճեվիզ Արամ նկ. 268
Ճէրէճեան Նազարէթ (Կուժնունի)245,
նկ. 246
Ճընազեան Ճանիկ 57
Ճիզմէճեան Մարի նկ. 561
Ճիկերճեան Տրդատ 387
Ճիհանկիւլեան 542
Ճիճիկեան Յովհաննէս 582
Ճինկէօզեան Մանուկ 40, նկ. 219
» Յովհաննէս 462
Ճինպաշեան Մելքոն 222, 226
Ճիվանեան Ա. նկ. 219
Ճոզալեան Ասատուր 88, 93
Ճոպոյեան Յով. նկ. 570
Ճունտուրեան Յակոբ նկ. 252
Ճրկայեան Կարապետ 571

Մաթէոսեան Խաչիկ 53, 56, 433, 434
Մաթոյեան Համբար 84
» Յովհաննէս 80
Մալեան Վարդան 222
Մալեան Խ. 160
Մազմանեան Արամ 72
» Կարապետ Չաւուշ նկ. 62
» Յարութիւն 93
» Տօքք. Մազկ 206
Մաթոսեան Խաչիկ 79
» Կարապետ 580
Մալաթեան Արուսեակ 54
Մալեմեզեան Յովսէփ 362, 369, 376
Մալիքեան Վարդան 571
Մալխասեան Գրիգոր 45, 103, 104
Մալխաս նկ. 556
» Վարդան 94
Մամիկոնեան Վահան 63, 68, 100
նկ. 601
» Յարութիւն նկ. 575
Մանանեան Կարապետ 52
Մանանդեան Երեմիա (20 ներէն)
նկ. 593
Մանդակունի 259
» Վարդան 78
Մանկունի Բ. 306
Մանկրեան Ռապըրթ 89
Մանոյեան Աստուր 50
Մանուէլեան Կարլոս 246
Մանուէլեան Վահէ 22, 202, 249
Մանուկեան Աբրահամ 93, 94, նկ.49
» Հաճի Ալեքսան 306, 510
նկ. 498
» Աւագ 324
» Կոստան նկ. 324
» Հմայակ նկ. 556
» Միհրան 432, 53, 56
» Մկրտիչ 427, 432, նկ. 334
» Մհեր նկ. 554
» Սահակ նկ. 14
» Սարգիս 285, 290
» Վահէ 432
Մանսէլեան Լեւոն 73
Մանկասարեան Լազար 22, 432
Մանտալեան Գրիգոր 570
Մաշլախճեան Խաչատուր 94
Մաշոյեան Գէորգ 267, 340
Մայցեան Յակոբ 21
Մաչուլեան Յարութիւն 59, 60

Մազեան Ղազար 324
Մասոյեան Յովակիմ 208
Մավեան Գարեգին 77
Մատաղձեան Անանիկ 454, 455
» Կարապետ 461
» Յակոբ 461 նկ. 457
Մատէնցեան Յովհաննէս նկ. 97
Մաթէոսեան Գէորգ 54
» Պետրոս 15, նկ. 14
Մարգար (մշեցի) 256, 263
» (երզնկացի) 263
Մարգարեան Արմենակ 57
» Բ. 84
» Գրիգոր 81
» Դանիէլ 68
» Խադ. Վրդ. 125
» Խաչիկ 94
» Կարապետ 54
» Հ. նկ. 486
» Յակոբ 17
» Պետրոս 63
» Տիրայր Ծ. Վրդ. 83, 160
Մարգուկէսեան Ղեւոնդ Վրդ. 125 117
Մարիֆեան Յարութիւն 216 նկ. 217
Մարկոսեան Առաքել նկ. 97
Մարթայեան Մինաս 588
Մարուքեան Օհան նկ. 359
Մարտիկեան Կարապետ 11, 16, 17
Մարտիրոսեան Լեւոն 22, 23, 26, 29, 70, 81, 82, 100, 101, 110, 149, 158, 163, 199, 369, 372, նկ. 26
Մարտիրոսեան Խորէն 29, 357
» Միքայէլ նկ. 513
» Յովհ. 88, 201
» Սարգիս 324
» Սեդրակ 357, նկ. 363
» Սենեքերիմ 53
» Վիքթորիա 13
Մեծկերցեան Մալխաս 86
Մեծմօրուքեան Համբարձում 44
» Սուրէն 44
» Վահէ 44
Մելիտոնեան Ա. 21, 98
» Սարգիս 73
Մելիքեան Վարդուհի 48
Մելքոն Մելիքոֆ 258
Մելքոնեան Թ. 314, 317
» Հայկանոյշ 31
Մեծատուրեան Արամ 125
Մենեշիկեան Գարեգին 18
Մեսիկեան Արմէն 18
Մեսրոպեան Յակոբ 71
» Գէորգ 55
» Ազնիւ 31
» Գէորգ նկ. 55
» Մկրտիչ նկ. 347
» Յ. 201
» Սարգիս 298
Մեստիկեան Ս. 228
Մետեթեան Թորոս 84
» Վահան 324
Մերգիկեան Յովհաննէս նկ. 40
Մէնչիկեան Գրիգոր 541, 542
Միլտոնեան Ասատուր 81, նկ. 536
Մինասեան Տիգրան նկ. 299
» Կարապետ 12, 307
» Մինաս (Կիւտիւք) 581
» Յակոբ 298, նկ. 299
» Ոսկեհան 580
» Տիգրան (Ջաւուչ) նկ. 313
» Ծաղիկ 18
» Կիւրեղ 18
» Կիրակոս 125
» Հուրիկ 78
» Հեղինար 78
» Եսթեր 66
Մինաս Զերազ 129
Միսաքեան Մուշեղ նկ. 313
Միսաքոֆ Մուշեղ նկ. 334
Միսիրլեան Թորոս 38
Միսիրեան Ա. 586
Միրաքեան Նշան 177, 442, նկ. 69
Միքայէլեան Փոլ 93
» Պօղոս 13
» Պետրոս 446
» Լեւոն 48
Միրզախանեան Ժիրայր 100, 556
Միրիճեան Աթանաս 59
Միրճանեան Արսէն 107
Միքայէլեան Ալ. 208
» Գարեգին 269
» Էլպիս 47, 48
» Միքայէլ 94
» Պետրոս նկ. 353
» Պերճ 265
» Վիքթորիա 49
Մլլիեան Արմինէ 61
Մխիթարեան Գուրգէն 556
Մխօ Շահէն 587
» Լեւոն 222, 226, 299, 231
Մխճեան Տօնապետ 58, 72
Մխոյեան Գրիգոր 313
» Ղազար (Մ. Սուրէն) 256
Մկրեան Աթթար Լեւոն նկ. 524
» Հաճի 496
Մկրտումեան Գէորգ քհնյ. 600
Մկրտիչեան Լեւոն նկ. 408
» Արշակ նկ. 325
» Ճիւան 331
» Տաք նկ. 55
Մղտոյեան Օ. 556
Մղտեսեան Սիմոն 455
Մնացականեան Ալեքսանդր 101
Մոմուեաննոս Ճորժ 309
Մոսիկեան Սիմոն նկ. 334
» Դաւիթ 54
Մոսկոֆեան Եփրեմ 46
» Յակոբ նկ. 576
Մ. Սուրէն (Մխօ Ղազար) 298 նկ, 299
Մովսիսեան Ա. 23
» Թորգոմ 37
» Մուսա 367
» Ռաֆայէլ 545
Մորլեան Վահան 28, 37, 44, 63, 101
Մորճիկեան Բենիամին նկ. 265
Մուխփուրեան Գալուստ 84
Մումճեան Գրիգոր 580
Մուշեան Յարութ. Ծ. վրդ. նկ. 249
Մուրատճեան Խաչիկ 23, 210, նկ. 55
» Յարութիւն 23, 183, 198, 199, 202, 205, նկ. 55
Մուրաջանեան Խաչիկ 23 տես՝ Մուրատճեան Խ.
Մուրատեան Հայկուհի 225, նկ. 527
Մուրատ (Խորխոռունցի) Ս. Մուրատ նկ. 451
Մուրատեան Ա. 206, 207, 210
» Աբրահամ նկ. 595
» Արուս 18
» Արմենակ 15, նկ. 95
» Մանուկ 82, նկ. 96
» Յարութիւն 23, 81
» Սեդրակ 60, 80
» Սահակ 198, 199
» Սուքիաս 15, նկ. 96
Մուրատչանեան Գէորգ նկ. 345
Մուսայէլեան 585
Մրրիկեան Արեգնազ 48
Մուսա Մովսէս Նահապետեան նկ.260

Յաբէթ (տես՝ Անդրէասեան Գալուստ)
» Անի 31
» Արփինէ 27
» Դաւիթ 73
» Էնի 61
» Լեւոն 73
» Կարապետ 65
» Խ. 60
» Մարքո 249
» Յովակիմ 298, նկ. 299
» Յակոբ 247, 249
» Սահակ 205
» Սարգիս 60, 81, 183, 207
Յակոբ (Տես՝ Յաբէթ Թէվէքէլեան)
Յակոբ (Սասունցի) 60
Յակոբեան Տ. Ստեփան 242, 246
» Ս. նկ. 83
» Յովակիմ նկ. 299
» Սարգիս 24, 59, 172
Յարոյեան Յ. 24
Յարութիւնեան Աղաւնի 31
» Արիստակէս 313
» Ա. նկ. 306
» Համազասպ 29, նկ. 28
» Մարտիկ 294
Յովակիմեան Յովակիմ 368
» Տիգրան 568
Յովհաննէս Ջաւուշ 572

Յովհաննէսեան Ահարոն 45
» Գրիգոր 57, նկ. 58
» Վահան նկ. 334
» Սահակ 46, նկ. 83
» Խաչիկ 585
» Խաչիկ 8
» Միքայէլ 93, 119, 150
» Պաղտասար 57, 58
Յովնանեան Արմենակ 81
» Գալուստ նկ. 324
» Յարութիւն 306
» Սենեքերիմ 369
» Սարգիս 66, նկ. 300
» Օննիկ նկ. 334
Յովսէփեան Գարեգին կթղ. 105, 107
» Յ. 35
» Սահակ 12, 121, 124
» Վարդան Չաւուշ 45

Ներեաէյեան Մարտիրոս 587
Նիկողոսեան Առաքել 54
» Երուանդ 336
» Խաչատուր 353
» Յարութիւն 24, 90
Նիկոյեան Նիկողոս 400
Նշանեան Մկրտիչ 75
» Կարապետ 72, 94
Նորատունկեան Սիսակ 82, 93
Նորայեան Մկրտիչ 93
Նորսիկեան Մանուկ 23, նկ. 55
» Պետրոս 23, նկ. 55
» Սարգիս 416, 418, նկ. 70
» Սուրէն 581, նկ. 55
Նորսիկեան Սմբատ նկ. 377
Նուպար Փաշա 91
Նուպարեան Խորէն 50
Նուրճեան Արշակ 54
Նորիկեան Արշալոյս 60
Նուրիկեան Թագուհի 29
Նուրիխանեան Թուխման 434, 435
Նորսիկեան Արամ 50
Ներսէսեան Թորոս 269, նկ. 265
» Մարտիրոս 221, 222, 228
» Մկրտիչ 258, նկ. 265
» Նուէր 236
» Նուպար 236
Ներսոյեան Տիրան Արք. 169
» Յուսիկ քհնյ. 413
Նեվրուզեան Գր. 285
Նաճարեան Ասատուր 88
Նաճարեան Արմենակ 28, 29
» Գալուստ 177, 178
» Գառնիկ 29
» Թորոս նկ. 434
» Մարգար 389
» Արտաշէս 31
» Գասպար 18
» Եսթեր 31
» Լուիզ 18
» Կարապետ 72
» Պետրոս 36, 37
» Միհրան նկ. 354
» Մուշեղ 59, 60
Նաքքաշեան Գարեգին 18, 177, 486
» Վահան 94
Նազարեան Բեարօ 236
» Ղազար 228
Նազարէթ Չաւուշ (Նարաչխարհեան) 589
Նազարբէկեան Աւետիս 112, 113, 121
Նազարէթեան Մայք նկ. 532
Նազարէթեան Մամաս 59, 60
» Յովհաննէս 93
» Սիմա նկ. 52
» Մարօ 112, 113
Նազլեան Պաղտասար 433, 434, 435
Նազլըճեան Մ. 260, 269
Նալպանտեան Ահարոն 63
» Յովհ. Վրդ. նկ. 523
» Գրիգոր 155, 160, 413
» Ղազարոս 94
» Վահ. 92, 179, նկ. 574
» Ղազարոս 94
» Ղարիպ 94
Նահապետեան Մովսէս նկ. 260
Նայիրեան Յակոբ 70
Նարոյեան Անտոն նկ. 354
Նառնեան Գաբրիէլ 222, նկ. 299
Ներսէսեան Թորոս նկ. 265
» Մկրտիչ նկ. 265
Շալիքեան Յովհաննէս 353
Շահէն Ազաւնի 28
Շահինեան Աննա 31
» Ճէք 102, 108
» Մամբրէ 46
» Միրճան 71
» Վահագն 94
» Վահան 552
» Վաղարշակ 68
Շահումեան Ստեփան 12, 17, 32, 43,
Շարոյեան Գրիգոր 15
Շահնազար Մ. 279–282, 285, 294
Շահպազեան Աբրահամ 128
» Վարդան 367, 379
Շահվերդեան Գ. 272
Շահրիման 113, 117, 118, 307
Շամիլեան Լիզիպէթ նկ. 55
Շամիրեան Սարգիս 66, 67, նկ. 218
Շամչեան Արշաւիր 44, 100, 101,
Շըքրլեան Սեդրակ 54
Շամչեան Գրիգոր 221
» Զապէլ 44, 198
» Պետրոս 221
Շանոյեան Սարգիս 80
Շատոյեան Գարեգին 71
» Պաղտասար 71
Շաքէ 33, նկ. 32
Շեխոյեան Հայկ 258
Շեքերճեան Արտաշէս 33, 52, 101
» Մկրտիչ 33, 34
» Յարութիւն 11, 19, 53
» Յովհաննէս 62
Շեքերճեան Փօլ նկ. 34
Շիշմանեան Շաւարշ 584
» Թ. 319, 322, 336
Շիրաճեան Ն. 93
Շիտանեան Արմէն 256, 275, նկ. 276
» Սարգիս 273
Շիրինեան Մուրատ 16, 17, 33, 42
» Տիգրան 481
» Սարգիս 88, 93
» Օ. 284
Շիրվանեան 98
Շեհիրեան Ղուկաս նկ. 45
Շեհիրեան Ղուկասի եղբայրը նկ. 59
Շխրտըմեան Գէորգ 222
Շմաւոն Պարար (Տես՝ Պոսթանճեան Պետրոս)

Որսորդ (Տիգրան Իգմիրեան) նկ. 603
Ոսկանեան Անդրանիկ 94
» Արա 191
Ոսկերիչեան Գարեգին 75, 415, 416
» Եդուարդ (քհ.) նկ. 542
» Յովակիմ 399, 400
Ուրֆալեան Կարապետ 46
» Մարտիրոս 17, 71

Չագըրեան օրիորդ նկ. 246
Չագմաքճեան Եփրեմ 37
Չալըգեան Լեւոն 18, 160
Չալեան Գէորգ 221, 242
» Պետրոս նկ. 242
Չալեան Պետրոս 235
Չամսարեան Յակոբ 588
Չանդալեան Ճիմ 107
Չատրճեան Աշոտ 37, 98
» Կարապետ 35, 69
» Նազարէթ 37
» Նշան նկ. 43
» Նուարդ 37
Չարգոյեան Նազար 84
Չարչեան Յակոբ 298
Չափար Արթին 587
Չերազ Մինաս 20, 21
Չէքսէեան Գարմէն (Վարդան) 246
» Նշան 246, 249
Չէօկիւրեան Պետրոս նկ. 526
Չէօրէքճեան Գէորգ կաթ. 103
Չթճեան Գարեգին 11, 19, 67
» Կարապետ 435
» Միրիճան 435
» Պետրոս 434, 435
Չիթճեան Գարեգին պատ. 113, 115,
Չիլեան Գուրգէն 84
Չիյաէմեան Կարապետ 378, 578, 579, 580, նկ. 578

Ջիլինկիրեան Եղիսաբէթ 23
Ջիլճեան Գուրգէն 94
Ջիչեքճեան Մատթէոս 82, 84
Ջիրքինեան Բարսեղ 461
» Գառնիկ 88
» Գրիգոր 93, 464
» Էմին 461, 464
» Հաճեմի 93
» Հնչակ 464
Ջկամեան Անդրանիկ 481
Ջնկրեան Մատթէոս 60
Ջորքմազպանցի Սահակ 256
Ջութպարմաքեան Տիգրան նկ. 363
Ջուտիկեան կարապետ 37
Ջուգասըզեան Վահան 53, 101, 110, 158, 177, 181, նկ. 51, նկ. 219
Ջրաճեան կարապետ 355, 356, 357
Ջոլաքեան Համբարձում 221
Ջոպանեան Աստուր նկ. 325, նկ. 354
Ջոպանեան Նշան 183, նկ. 92
Ջոպանեան նկ. 537
Ջորպաճեան Արամ 93, 466, նկ. 463
» Հնազանդ 461
» Նշան 183, 187
Ջոփուրեան Եդուարդ 104, 313
» Մ. 56, 130, 133
Պահլաւունի Եղիազար նկ. 534
Պագալեան Ազնիւ 31
Պագլայեան Միհրան 580
Պալայեան Մարտիրոս 324, 584, նկ. 271, նկ. 313
» Սարգիս 271, 584, նկ. 584
» Սարգիս, Նուպար, Զաւէն 585
Պալապանեան Համբարձում 221, 222
» Ռաֆայէլ 222, 229, 236
Պալեան Հեթում 28
» Վ. 294
Պալըգեան Եղիա 235, 242, նկ. 252
» Սիմոն 235, 236
Պալթայեան Օն. 243
Պալըգեան Եղիա նկ. 222
Պալթայեան Տիգրանուհի 63
Պալիկեան Արտաշէս 256, 257
» Արուսեակ 263
» Բիւզանդ 90, 83
Պալեան Սիրանոյշ 319, 322, 340, նկ. 532
Պալճեան Տ. Վազգէն Ա. Ամեն. Հայ. կաթ. նկ. 249
Պահարոյեան 430
Պահլավունի Եղիա 201, նկ. 534
Պաղչէճեան Սահակ 245, նկ. 244
» Օհան 94
Պաղտասարեան Ղազարոս 125
» Մանուկ 89
» Համբարձում 15
» Սեդրակ 65
Պաղտիկեան Իսրայէլ 101
» Մարտիրոս 125
» Յ. 111
Պաճաքեան Ոսկի 18
Պաճաղսըզեան Մանուկ 75
Պաճաքքէյիչեան 39
Պաճոյեան Սարգիս 32, 189
Պայրութ նկ. 219
Պանդուխտ Միքայէլ, 13, 33, 58, 58, 67, 81, 83, 91, 92. 99, 101
Պանիրեան Յովհաննէս 582, 111, նկ. 217, նկ. 219
Պալեան կարապետ 54
Պապաջանեան Գաբրիէլ 89, 39
Պապայեան Արմենակ 94
» Գէորգ 103, 104, 107
» Թ. 59, 84
Պապոյեան Խաչատուր 435
» Վարդուհի 60
Պապիկեան Գէորգ 125, 586
» Եղիազար նկ. 14
» Միհրան 21, 53, 68, նկար 69
» Նշան 68
Պասմաճեան Բերուզ 235
» Յակոբ (20ներէն) 592
» Պօղոս 481
Պաստաճեան Միհրան 353
Պարտրմաճեան 151
Պատուելիեան Գրիգոր 307
Պարգեւեան Մարտիրոս 62
Պարթեւեան Ս. 115, 117
Պարխեան Ն. 586
Պարոյր Աստուր նկ. 265
Պարոնեան Անդրանիկ 94
» Ջաքար 29
» Թորոս 75
» Մատթէոս 33
Պարսամեան Ղ. 52
» Մինաս 298
» Պետրոս 53, նկ. 54
» Սեդրակ 68
Պեզիկեան Մեսրոպ 54
» Արուսեակ 37
Պեզիրճեան Արմենակ 75
» Առաքել 75
» Սիմոն 51, 52
Պեճոյեան Յարութիւն 57, 198
Պեշլեան Գրիգոր նկ. 250
» Սուրէն 250
Պետիրեան Դաւիթ 93
» Մինաս 454, 45
Պետելեան Մ. 284, 285
Պետիեան Դաւիթ 39
Պետիկեան Մանուէլ 588
» Մանուկ նկ. 337, նկ. 259
» Յովնան 571
Պետրոսեան Առաքէլ 82
» Լեւոն 66, 294, 296
» Ղուկաս 331, 334, 335, 336
» Մինաս (Ասուպ) նկ. 578
» Միրիճան 94
» Օննիկ 571
» Մկրտիչ 22
» Յակոբ 322, 383
» Օ. 294
Պետրոս Պոնտացի 37, 70, 79 նկ. 11
Պերճեան Միքայէլ 256
Պեքերեան Պաղտասար 75
Պէքմէզճեան Յակոբ 149
» Կիրակոս եպ. 587
Պէճոյեան Հէրի 13
» Մարիամ 13
Պէմէեան Նշան 249
» Վարդան 249
Պէննէ Տոքթ. (Թորոսեան Պետրոս) 569, նկ. 595
Պէրպէրեան Գառնիկ 88, 93
» Կարապետ 364, 487
» Համբարձում 37
» Վալանթին 31
» Յարութիւն 29
» Տիգրան 29, 31
Պէյլէրեան Մանուէլ 585
Պէշլեան Գրիգոր 240
Պէքմէզեան Մատթէոս 64
Պըլըքեան Խաչիկ 65, 66
Պըչագճեան Լեւոն 73
Պոլսոյ իրաւաբանական համալսարանի 1914ի շրջանի շրջանաւարտներուն նկ. 557
Պքեան Յովհաննէս 17, 18, 198, 199
» Սեդրակ 71
Պիծակ վրդ. 44
Պիլեզիքճեան Վահրամ 222
Պիչիչեան Գրիգոր 80
Պողոյեան Մանուկ 494
» Մարտիրոս 16
» Կարապետ 50
» Կիւլիւն 496
Պուչաքեան Էլիզ նկ. 484
» Նշան նկ. 484
Պուզոյեան Յաբէթ 379
Պատրիկեան Գրիգոր 319, նկ. 313
Պոտոսեան Օննիկ 270, 272
Պոսթանեան Գէորգ 579
Պոսթանճեան Մարանիկ 263
» Շաւարշ 256, 262, 263, 260
» Պետրոս նկ. 265, նկ. 258
Պուտաքեան Անդրանիկ 222, 242
Պոտուրեան Յովհաննէս 94
Պուրմայեան Կարապետ 221, 226, 237
Պուճիգանեան Յովհաննէս 381
Պուրնազեան Հմայեակ նկ. 252
Պոնափարթեան Խաչատուր 387
Պոտացեան Միրիճան նկ. 98
Պչաքճեան Կարապետ նկ. 98
Պչաքըլեան Խաչեր 38
Պօղազլեան 494, 498, 502
Պօղիկեան Գէորգ 75

Պօղիկեան Պօղոս 59, նկ. 74
Պօղոսեան Գասպար 256, 257
» Գարեգին 598
» Յարութ 33, 35, նկ. 98
» Պօղոս 598
» Նազարէթ նկ. 337
» Յարութիւն նկ. 266
» Սարգիս 241
» Սեդրակ 284
» Ստեփան 222, 240, 241
Պօլեան Բենիամին 319, 322, 328
Պօտուրիկեան Գր. 326, 329, 333
Պօյաճեան Ակիւլինէ 244
» Առաքել 398, 400
» Աւետիս 426, 428
» Գառնիկ նկ. 598
» Թովմաս 395
» Համբարձում (Մուրատ) 10, 92, 588
» Կարապետ 457
» Ռուբէն նկ. 515
» Սէթ 588
« Հայրապետ 202, նկ. 70
» Միհրան 222
» Մուրատ 542
» Յովհ. 33, 39, 580
» Պետրոս 11, 19, 21, 511
» Սեդրակ 28, 33
» Սարգիս 319, 322, 418
» Տետէ 452, 456
Պօսթանճեան Պ. 340
Պոնտացի Պետրոս 100, 174, 180, 200, 206, 208, 209, 211
Պուրսալեան Յարութիւն նկ. 586

Շխրտմեան Կարապետ 586

Ռ. ընկերուհի նկ. 219
Ռէիսեան Մանուկ նկ. 351
Ռշտունի Գ. 22
Ռուբէն (ընկեր) 587
Ռուբէնեան Ռ. 130, 132, 133

Սագունի (Սաղաթէլ Գէորգեան) 113, 302, 305, 530, նկ. 603
Սագօ 113
Սալպաչեան Գրիգոր 455
Սայապալեան Ղազարոս 578, 579
» Զաքարիա 455, 457
» Իսկենտէր 453
Սահակեան Գալուստ նկ. 55
» Համբարձում 75
» Մանուէլ 33
» Վերգին 39, 63
Սամուէլ Չաւուշ 506, 510, 511, 514
Սամուէլեան Պետրոս 64
» Սամուէլ 456
Սաղաթէլեան Սեդրակ նկ. 299
Սամուրեան Ս. 130
Սապահգիւլեան, Սապահ 12, 13, 43, 203, 273, 481, 537, 545, 563
Սապունճեան Զաւէն 235
Սասունի Կարօ 546, 547
Սատողիկեան Թորոս 403
Սարաճեան Յովսէփ Եպս. 12, 128
Սարգիս Սուրին 257
Սարգիս Տխրունի 228, նկ. 537
Սարգիս Ահարոն 90, 209
Սարգիսեան Աննա 18
» Գէյլոն 405
» Յարութիւն նկ. 526
» Սարգիս 73, 410, 582
» Սիմոն 78, 187
Սարեան Օգսէն 107, 108, 109, 207
» Մարկոս նկ. 561
» Փիլիպպոս նկ. 86
Սաֆօ Երուանդ 70, 89, 111, 182
Ս. Դաւիթ Պէկ 169
Սեդրակ Շահէն 100, 355, նկ. 217
Սեզնոյեան Համբարձում 50
» Յովհաննէս 50
Սելեան Պատրիկ 61, 107, 109
Սեղբոսեան Լեւոն 311
Սեմերճեան Յարութիւն 368, նկ. 389
Սերետերեան Պօղոս 398, 399, 413
Սերթոյեան Զաքար 70, 71
Սերոբեան Գրիգոր 326, 329
» Երուանդ 307
» Թագուհի 78
Սեքսենեան Արամ նկ. 252
Սէլեան Ա. Յովակիմ 34, 35
Սէֆէրեան Լեւոն 584
Սթամպուլեան Կարապետ 29
» Յովսէփ 29, 35, 36
» Նշան 29
Սիմոնեան Ասքըր 56
» Արուսեակ 63
» Մկրտիչ նկ. 447
» Տօնապետ նկ. 14, 87
» Ռէթէոս քհն. 428, 432
» Սարգիս 37, 86, նկ. 217
Սիսոյեան Յովհաննէս 46
Սիրականեան Կիրակոս 77
Սիրվարդ նկ. 47
Սիրունեան Յակոբ 325
Սիւթճեան Հաճի Եագուպ 579, նկ. 581
Սիւնիք 281, նկ. 261
Սմբատ Բիւրատ 530, 532, նկ. 531
Սմբայեան 121, 122
Սոլախեան Գառնիկ 355
Սոլաքեան Ա. 560
Սոլովեան (ժանիք) 600
Սողիկեան Ս. 387
Սողունեան Սարգիս 89
Սուլթանեան Դաւիթ նկ. 349
Սուլեան Աւագ 243
Սուքիասեան Անդրանիկ 221, 239
» Արամ 324, նկ. 313
» Մկրտիկ 239
» Կարապետ 387
» Շիրին նկ. 273
» Պարգեւուհի 239
» Ստեփան 221, 222, 226, 229
Սվաճեան 394, 395
» Արշակ 52
» Լեւոն 36, 88
» Յակոբ 457
» Յովհաննէս 584
Ս. Տաշիր 113
Ստեփանեան Թ. 306
» Համեստուհի 60
Սրապեան Գէորգ 12, 125
» Մարտիրոս 416
Սրապեան Քերովբէ 266
Սրբուհի նկ. 55
Սօլագեան Լեւոն 37
Սօղիկեան Սիմոն 60
Սօֆեան Կարապետ 222

Վահանեան Գրիգոր 335, 336, 337
Վարանդեան Միքայէլ նկ. 555
Վահրատեան Մաթէոս 457
» Յովսէփ 456
Վառեկեան Փիլոս 446
Վանիկեան Գեղամ 569, նկ. 597
Վարազդատ Բ. նկ. 262
Վարդան Տիրատ նկ. 84
Վարդանեան Ալեքս 100
» Բարսեղ նկ. 96
» Գրիգոր (Հրահատ Կամսար) 66
« Կարապետ նկ. 337
» Համազասպ նկ. 55
» Միքայէլ 556, նկ. 555
» Սահակ նկ. 219
» Սարգիս նկ. 516
» Կարապետ նկ. 337
Վարդան Տիրատ 28, 86, 101, նկ. 84
Վարդապետեան Մամբրէ 77
» Համբար նկ. 515
Վարդան Շահրազ 381
Վարդեան Էլմաս 35, 39
» Համբարձում 17, 421
» Յարութիւն 34, 452
Վարդիկեան Ալիս 44
» Գէորգ 385, 387
» Խաչիկ 44
» Սաիտ 361
Վարժապետեան Մամիկոն 399, 403
» Մարտիկ 399, 400
» Պետրոս (Պետրէ) 17, 37
Վեհունի 523
Վեզիրեան Յակոբ 29
» Նշան 29
» Սաիտ նկ. 361
» Սարգիս 452
» Վեհունի Վրդ. Արսէն 125
Վետրինեան Կարապետ 571
Վերատանեան Ղազար և Սարգիս 59, 60
Վիչապեան Գէորգ 579, 581

Վ. Շաւարշ 306
Վաւտրօ Վիլսըն 109
Վրացեան Սիմոն նկ. 410
Վրեժեան Վրեժ 222

Տագէսեան Գէորգ 68
» Եղիա 69
Տպգէրեան Արփինէ 37
» Տիգրան 37
Տաղտիկեան Խորէն 35
Տամատեան Միհրան 192, 258, 274
» Յովհաննէս 361, 362
Տամկաճեան Արսէն 127
» Տիրան 128
Տաղիրեան 302, 305, 530
Տատուրեան Երուանդ 221
» Կիւլպէնկ 272
Տարագճեան Թեփօ 435
» Սարգիս 250
Տելլաքեան Պետրոս 29
Տեմիրճեան Արթին և Տիկին նկ. 505
» Արմենակ նկ. 508
» Արսէն 32, 73
» Բարսեղ 39
» Գրիգոր 73
» Ղեւոնդ 221, 226, 236, 243
» Մարիամ 73
» Յովհաննէս 32, նկ. 486
» Տ. նկ. 505
Տեյինեան Սարգիս 63
Տեյիրմէնճեան Մելքոն 29, 30, 31
» Յակոբ 258
» Ն. 247
» Ստեփան նկ. 265
Տեպպաղեան Արսէն 29, 30, 59, 177
» Լօժէնի 29
» Հայկանոյշ 29, 31
» Յովսէփ 29, 30, 189, 357
» Սրապ 355, 359, 379

Տեվրիկ 52
Տեկիրմէնճեան Շաւարշ 75
Տերպապեան Ստեփան 93
Տերոյեան Արմենակ 57, 177, 180
Տեփոյեան Կիպրիանոս նկ. 97
Տէտէեան Արիստակէս 38
Տէտէեան Բարսեղ 62
» Գաբրիէլ 38
» Գալուստ 83, 459
» Յակոբ 249
Տէլլալ Սարգիս 590
Տէր Աբէլեան Սիմոն 94
Տէր Արսէնեան Նշան նկ. 55
Տէր Գալուստեան Զարուհի 39, 63
» Սահակ 24, 33. 38
Տէր Գէորգեան Գառնիկ 247, 249
» Գրիգոր 68, 82, 86
» Զօհրապ 247, 249
» Կիւլվարդ 18, 207
Տէր Գրիգորեան Յարութիւն նկ. 87
» Պօղոս 82
» » Աբրահամ 39
Տէր-Զաքարեան Նշան 80, 82, 83
Տէր-Կարապետեան Վարդան նկ. 97
» » Գրիգոր 33, 38
» » Սեդրակ 38, 392, 476
» » Փիթր 28
Տէր Ղազարեան Թրֆանտա 70
Տէր Ղուկասեան Գէորգ 392
» » Երուանդ 398
» » Ղուկաս 57, 71
Տէր Ղեւոնդեան Նունիկ 328
Տէր Մեսրոպեան Երուանդ նկ. 265
Տէր Մկրտիչեան Գալուստ 63
» » Յ. 75
Տէր Յարութիւնեան Գէորգ նկ. 388
Տէր Յովհաննէսեան Գրիգոր 11, 45
» » Իսրայել 13, 56, 57
» » Մ. Սարհատ նկ. 485
» » Միքայէլ 101, նկ 22
Տէր Նառնէեան Գաբրիէլ նկ. 229
Տէր Նշանեան Մանուէլ 222
Տէրոյեան Արմենակ 16, 19, 56
Տէրպապեան Ստեփան 94, նկ. 49
Տէր Պետրոսեան Սենեքերիմ նկ. 57
» » Նիկողոս 15, 183
» » Սահակ 86, 172, 180
Տէր Վարդանեան Ալեքսան 62, 100
» » Վարդան 462
Տէր Սիմոնեան Անտոն 63, 64
» » Սարգիս 178, նկ. 259
Տէր Ստեփանեան Ենովք 125
Տէրտէրեան Արթին 524, 527
» Բիւզանդ 93, նկ. 354
» Սարգիս նկ. 97
» Ժընեւ 198, 208
» Կարապետ 48, 92, 177
» Համբարձում 15, 78
» Միսաք 14, 87, 177, 207
Տէր Օհաննեան Յովհաննէս 435
Տէօքմէճեան Գ. Կ. 125
Տիւտկէրեան Տիրայր քհնյ. նկ. 526
Տխրունի Սարգիս 584
Տնկիճեան Պայծառ 31
Տողրամաճեան Ոսկան 446
Տոլտուրեան Խաչատուր նկ. 36
» Ճան 449
» Պապի 180, 198, 199
» Սրբուհի 449
» Սուքիաս նկ. 449
Տոսթուրեան Մուրատ 250
» Սարգիս 250
» Յովնան նկ. 14
Տուզեան Մկրտիչ 29
Տումանեան Գրիգոր 416
Տուրունեան Սիրան 235
Տովլաթ նկ. 219
Տօնապետեան Հնչակ 28
» Մարտիրոս 212, նկ. 72
Տօնապետեան Յովհաննէս 351, նկ.363
Տօնիկի խումբը նկ. 569
Տօնիկեան Բարսեղ 453, 455
» Լուսաբեր 53
» Սարգիս 453
» Մարտիկ 267, 270
» Մարիամ 453
» Յովակիմ 453, 455
» Տ. 18
Տոսթուրեան Յովնան 14, 28
» Անդրանիկ 269, 284, 294

Րագուպեան Կ. 60
» Շաւշան 60
Րեճեպեան Նորիս 89
» Պետրոս 89
» Տիգրան 222
Րէյիսեան Խաչիկ 24
Փալանճեան Ա. 59
Փանոսեան Յարութիւն 54
» Ս. 125
» Լեւոն 580
Փաթոյեան Մարինա 48
» Յովսէփ 18
» Սաթենիկ 48
Փանոսեան Երուանդ 571
Փանջուկեան Գասպար 558
Փաչապէգեան Գրիգոր 586, 588
Փաչայեան Կ. 533, 586
Փաչաճեան Սարգիս 289, 290, 293
Փարամազ 50, 71, 257, 306, 355
Փափազեան Գրիգոր նկ. 14
» Կարապետ 19, 45, 53, 101
» Հաճի Պէկ նկ. 492
» Մարգար 59, 60
» Յարութիւն 54, 56, 94
» Պարգեւ 90
» Պետրոս 21, նկ. 76
» Սարգիս 13, 14, նկ. 391
» Ստեփան 53
» Վ. Ս. 309, 310, նկ. 308
Փարիզլի նկ. 219
Փէթէնեան Եղիազար 588
Փերեցեան Համբարձում 23
Փիլիկեան Գարեգին 93
» Թորան 93
» Կիւլլի 48
» Յովսէփ 47
» Ներսէս 47, 83, 160
» Նշան 47, 160
» Հաճի Արթին 49
» Ռուբէն 93
» Սրապ 93, 199
Փիլիպպոսեան Կարապետ նկ. 327
» Նուրիձա 524, նկ. 527
» Ոսկիան նկ, 337
Փիլոյեան Կարապետ 23
Փինէճեան Թովմաս 29
» Յարութիւն 29
Փիրէնեան Յ. 571
Փօլատեան Յ. 228
Փօրթուգալեան 16

Քալայեան Աբրահամ 435
Քամուչեան Արմենակ 22
Քանարեան Կարապետ 58
Քարեան Սեդրակ 169, 170, 313
Քեթիպեան Արշակ 464
» Յարութիւն 39
Քելեշեան Սեդրակ 249
Քենարիկեան Աբրահամ 37
Քելեշեան Եղիա նկ. 219
» Հաճի 93
Քեշիշեան Եղիա 75
Քէշկէկեան Կարապետ 279,281,282,282
Քեշիշեան Միսաք 585
Քենարրեան Գէորգ 376
Քեչեան Առաքել 298
Քեչէեան Համայեակ 328
Քեչէճեան Ռ. (Կեսար) 587
Քեպապճեան Ա. 87
» Մարգար 26, 63, 83, 89, 101
Քէստէքեան Աւ. (Կապենց) նկ. 518
Քէստէնեան Յակոբ նկ. 526
Քերփէճեան Յարութ 289, 294
Քեհեա Խաչոյեան Պօղոս 435
Քեփճեան Կարապետ 292
Քեֆէեան Յովհաննէս 72
» Նշան 72
Քեշիշեան Նուարդ 235
Քեշիշեան Եղիա նկ. 219
» Մինաս Սարը Խաչիկ նկ. 592
Քէչեան Առաքել 317, նկ. 315
Քէթիպեան Արսէն 40
Քէլեան Յովակիմ 585, նկ. 585
Քէմալեան Մաթէոս 64
Քէչօյեան Միհրան 89
» Վարդան 89
Քէնարիքեան Մարտիրոս 256
Քէստէքեան Աւետիս 518, նկ. 518
» Խաչիկ 79, 256
Քէօսէեան Աբրահամ 38, 75,
» Թադէոս 37
Քէյֆօրըգեան Մկր. Կաթողիկոս 587
Քիւլահեան Գաբրիէլ 38, 40 նկ. 219
Քիւլաճեան Գաբրիէլ 213, նկ. 219
Քիւլիւնկեան Մաթէոս 93
» Խաչատուր 48
» Յովակիմ 47, 48
» Նշան 49, 198
Քիւլպէնկեան Կիւլպէնկ 101
Քիւրքճեան Մանուկ 481
Քիւփէլեան Թագւոր 16, 17, 98, 99
Քոչունեան Ազատ նկ. 334
Քօլողլանեան Յարութիւն նկ. 219
Քուրույեան Պօղոս 571, նկ. 556
Քրմոյեան Վահագն նկ. 556
Քրպիկեան Անահիտ նկ. 96
» Աստուր նկ. 96
Քոլոզ 553, նկ. 537

Օհանեան Անդրանիկ 501, 506, 507,
Օզանեան Գագիկ նկ. 600
Օհանեան Ահարոն 54
» Միհրան 93, 246
» Ներսէս 17
» Յակոբ 558
Օհաննէսեան Միքայէլ նկ. 354
Օդկասեան Մելքոն 22
Օսէեան Սողոմոն 50, 79,
Օսկանեան Յովհաննէս 77
Օսկիանեան Օսկիան 66
Օվոյեան Գալուստ 50, 400
» Կարապետ 50
» Սիմոն 50
Օտաճեան Յարութիւն նկ. 571
Օտապաշեան Ա. 130, 132, 133
» Արմենակ 221, 222
» Գարեգին, 22, 232, 236
Օտեան Ս. 16
» Տիգրան (Աւօ) 261, 556
Օքսուզեան Լեւոն նկ. 98

Ֆարաչեան Սարգիս 363
Ֆերմանեան Յակոբ 387
Ֆիլեան Արաքսի 18
» Ալէքս 18, 183, 202, 205
Ֆուրտուքեան Մկրտիչ 94
Ֆրանկեան Գաբրիէլ 432
Ֆրանկիւլեան Սիրաք 284, 285
Ֆրանկիւլեան Լեւոն 89
Ֆրէնկեան Գաբրիէլ 22
Ֆէրմանեան (Նարեկ) 586

Ա. ՀԱՏՈՐԻ ՄԱՍԻՆ ՅԱՅՏՆՈՒԱԾ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Ընկ. Ա. Կիտուր,

Ուրախ ենք և շնորհակալ միանգամայն, որ Հնչակեանի մաքրամաքուր բծախնդրութեամբ կը հոգատարէք Պատմութեան մէջ արժէքաւոր ընկերներուն տալ իրենց արժանի տեղը։ Հընչակեան Պատմութիւնը լոյս ընծայելու Ձեր անկշռելի զոհողութիւններն ու չարչարանքները մեր հիացման առարկայ են։

Ձեր ըրածը հրաշքի հաւասար գործ մըն է, որու համար կը գնահատենք Ձեզ և կը յայտնենք սրտագին, անմոռաց շնորհակալութիւններ։

ՍՈՑ. ԴԵՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Հնչակեան Պատմագիրքը արդէն իսկ մտած է իր լինելիքի շրջանին մէջ։ Շատ ապրի՛ք։ Սրտովին կը գնահատենք Ձեր կորովի ջանքերը։

ԱՐԱՐԱՏ
ՕՐԱԹԵՐԹ

ՕՐԳԱՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՇՐՋԱՆԻ

Հիմնական 32 գլուխներէ բաղկացած Ս. Դ. Հնչակեան Պատմութեան Ա. Հատորը, որ լոյս ընծայուած է Արսէն Կիտուրի խմբագրութեամբ, հրատարակութիւն՝ Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Պատմագրութեան Կեդր. Յանձնախումբի, կը նկատուի երկարատեւ և յամառ աշխատանքի արդիւնք։

Տարուած այս շնորհակալ աշխատանքին համար — որքան ալ վրիպումներ նկատուած ըլլան — պէտք է գնահատել ձեռնարկին յաջողութեան նպաստող բոլոր ուժերը...։

ԽՄԲ.

⁂

Աշխատասեղանիս վրայ ունիմ կոթողական, փառակազմ, գեղարուեստական տպագրութեամբ Ա. հատորը՝ «Պատմութիւն Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան»։

112 նկարներ, այբենական կարգով հատորին մէջ յիշատակուած անունները՝ 24 էջ և լման՝ 646 էջ։ Հրատարակութիւն՝ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պատմագրութեան Կեդրոնական Յանձնախումբի՝ Ամերիկա։ Խմբագիր՝ Արսէն Կիտուր, ուսուցչապետ, որուն նկարը կայ առաջին էջին վրայ։ Տպագրութիւն՝ Շիրակ, Պէյրութ։

Հնչակեան Պատմութիւնը կը բացուի նաեւ «Առ Հնչակ» Հնչակեան քայլերգով։ Պատմութեան Ա. հատորը բաժնուած է 25 գլուխներու՝ իրենց մանրամասնութիւններով և կարդացողին կը պատճառէ գլխու պտոյտ, թէ ի՞նչպէս, ժրաջան խմբագիրը, հաւաքած է հարիւրաւոր էջեր, նկարներ և կազմած է բուրումնաւէտ երփներանգ ծաղկեփունջ մը՝ անմահացնելու համար՝ գործիչներու, հերոսներու և մտաւորականներու անունները։

Կարելի չէ բաղդատութեան դնել Ա. Կիտուրի խմբագրատանը՝ Հայաստանի Պետական Հրատարակչատան հետ, որ փոքր քաղաքի մը մեծութիւնը ունի. հոն ամէն բան մեքենական է, հարիւրաւոր աշխատաւորներ, տպագրուած գրքերը բուրգի պէս կը դիզուին շարժական սայլակներու վրայ՝ պահեստի վայրը տանելու համար։

Իսկ Վարիչ Տնօրէնին և պաշտօնեաներուն աշխատասենեակները նման են մէյմէկ դահլիճի, արդիական ձեւով կահաւորուած և մեքենագրող աղջիկներու և երիտասարդներու աշխոյժը գովելի է և նուիրումով կը հանեն ամէն բան։

Եւ ահա այս համեստ շէնքի մը մէջն է որ կը կատարուի հրաշքը՝ Ա. Կիտուրի։

Ապրի՛ս, ո՜վ Հնչակեան Պատմութեան ծերունազարդ, լուսամիտ խմբագիր, վարձքդ առնես Աստուծմէ, որ հակառակ աննպաստ պայմաններու և թաւշեայ թիկնաթոռի, ի լոյս ընծայեցիր գործին Ա. հատորը և ի մօտոյ լոյս պիտի տեսնէ Բ. հատորը։

Երեք թանկագին հատորները՝ Հնչակեան Պատմութեան՝ պիտի կազմեն զարդը գրասէրներու սեղանին և մատենադարաններուն և ազգային պատմագիրը պիտի հիւսէ ներբողը անխոնջ մշակի մը։

ՏԷՐ ՄԱՇԹՈՑ Ա. ՔՀՆՅ. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ

ՍՓԻՒՌՔ

ԱՆԿԱԽ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պատմութիւնը լոյս ընծայելու նախաձեռնութիւնը կ'երթայ Ամերիկայի Հնչակեան Պատմագրութեան Կեդր. Յանձնախումբին, իսկ խմբագրութիւնը յանձնուած է Պր. Արսէն Կիտուրի, յայտնի հասարակական գործիչ, ուսուցիչ, մտաւորական և վեթերան Հնչակեան։

Պատկառելի այս հատորը ունի գոց կարմիր գոյնով գեղեցիկ կողք, մաքուր տպագրութիւն և հազուագիւտ տառասխալներ։ Լեզուական և քերականական օրէնքները առ հասարակ յարգուած են։

Այս գիրքը աւելի Հնչակեան հերոսներու գործունէութեան նուիրուած է, քան թէ Հնչակեան կուսակցութեան։ Ամէն պարագայի տակ նման գիրքեր կը ճոխացնեն մեր ազգային հասարակական գրականութիւնը և օգտակար տեղեկութիւններ կրնան հայթայթել ապագայ պատմաբանին։

Մեր այս հակիրճ ակնարկը կ'ուզենք վերջացնել գիրքին նախաբանէն առնուած հետեւեալ մէջբերումով՝ որոնց համաձայն ենք և որոնք խտացեալ կերպով կը պատկերացնեն Հընչակեան կուսակցութեան յեղափոխական գործունէութիւնը (Տե՛ս Ա. հատոր էջ 9—10)։

ՏՈՔԹ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՂԸՐԵԱՆ

ՄԱՍԻՍ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՄԱՅՆՔԻ

Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պատմութիւնը խմբագրող Արսէն Կիտուր՝ ուսուցիչ, գրող, ազգային գործիչ, երէց Հնչակեան մըն է, նախաձեռնութեամբ Ամերիկայի Կեդր. Յանձնախումբի, կը պարունակէ 616 էջ, պատկերազարդ, ընտիր տպագրութիւն։ Հեղինակը գրեթէ 100 տարիներու պատմութիւն մը կը ներկայացնէ մեզի։ Իր պատմութիւնը հետզհետէ հետաքրքրական կը դառնայ, իբր ականատեսի վկայութիւն՝ ընդգրկելով վերջին երեսնամեակը։ Ասիկա առաւելութիւն է գրքին։

Ապագայ պատմիչը պիտի դիմէ, ի շարս բազում գրքերու՝ նաեւ Արսէն Կիտուրի գրքին։

ՀՐԱՉ ՔԱՋԱՐԵՆՑ

ՆԱՅԻՐԻ

ԳՐԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

(Խ. Թիւթիւնճեան)

Նախ կը ներկայացնէ միջազգային քաղաքականութեան աննպաստ պայմանները, որոնք գրդիչ պատճառ կը դառնան Հայկական Հարցի ծնունդին։

Ապա կը գրէ Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պատմագրութեան Կեդր. Յանձնախումբի հրատարակած «Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պատմութիւն»ի մասին, մատնանշելով խմբագիրը՝ Ա. Կիտուրը իբր վեթերան և յարմար անձ՝ որ կրնար յաջող կերպով ուրուագծել հայ կեանքի վերջին հարիւրամեակի պատմութեան ընթացքին ծնունդ առած Հնչակեան կուսակցութեան ընթացիկ պատմութիւնը։

Պր. Թիւթիւնճեան հիանալի կը գտնէ Ա. Կիտուրի ներկայացուցած դէմքերու և դէպքերու նկարագրականը, Հնչակեան կուսակցութեան կատարած դրուագներու մասին՝ Հայաստանի իրարմէ հեռու բեմերու վրայ և սակայն երբարդ յօդուածով մը չի մոռնար իրեն յատուկ քննադատութիւններով կողմնորոշել իր և Կիտուրի տեսակէտներու մէջ եղած տարբերութիւնը։

Մեր Հրատարակածն է
ՅԱՌԱՋ
ՅԱՌԱՋԴԻՄԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Հրապարակի վրայ է Պատմութիւն «Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան» գիրքի Ա. հատորը, որմէ մենք ևս շնորհակալութեամբ ստացած ենք օրինակ մը։

Գրքի հրատարակիչն է «Ս. Դ. Հնչակեան կուսակցութեան Պատմագրութեան Կեդր. Յանձնախումբ»ը, իսկ խմբագիրը՝ վեթերան հնչակեան Արսէն Կիտուր։

Հրատարակիչներուն համար պատիւ բերող գեղեցիկ ու շքեղ հրատարակութիւն մըն է այս հատորը, բաղկացած՝ 615 էջերէ և գիրքին մէջ յիշատակուած անուններու յաւելեալ ցանկէ մը։

Անտարակոյս, ուշագրաւ աշխատանք կատարած են հրատարակիչն ու խմբագիրը, որ աւելի քան քառասուն տարիներէ ի վեր օրակարգի վրայ էր Հնչակեան կուսակցութեան մօտ։

Գիրքին բովանդակութիւնը հարուստ է պատմական նիւթերով։ Ան կը պարունակէ հակիրճ նկարագրական մը՝ «Թրքական տիրապետութեան լուծին» տակ դաժանօրէն ճզմուած «արեւմտահայութեան» անտանելի վիճակի, «հայկական հարցի» ծագման և Հնչակեան կուսակցութեան հիմնադրութենէն առաջ գոյութիւն ունեցող ազգային ազատագրական շարժման մասին։ Ապա, հատորը կ'ուրուագծէ Հնչակեան կուսակցութեան պատմութիւնը՝ իր ծնունդէն՝ 1887 թուականէն, մինչև 1921ի վերջերը, այսինքն մինչև Կիլիկիոյ հայութեան պարպումի օրերը։

Հնչակեան կուսակցութիւնը ունի իրեն յատուկ տեղը՝ վերջին երեք քառորդ դարու հայ ազգային ազատագրական արդար պայքարներուն, քաղաքական ու ընկերային շարժումներուն մէջ։ Հետեւաբար, ներկայ գիրքը կը լրացնէ պատմագրական կարեւոր պակաս մը և կը հայթայթէ շահեկան ատաղձներ՝ տուեալ ժամանակաշրջանի հայ ընդհ. պատմագրութեան համար, անկախ այն հանգամանքէն որ, պատմութեան այլ իրազեկներ՝ կրնան տարակարծիք ըլլալ ներկայ հատորին մէջ նկարագրուած կամ արծարծուած և սկզբունքային բնոյթ ունեցող քաղաքական ու գաղափարական որոշ հարցերու, ինչպէս նաև կարգ մը պատմական դէպքերու, եղելութիւններու և անցուդարձերու նկարագրականին շուրջ։

Գնահատանքի արժանի է անկասկած այս գործը, որուն Բ. հատորին հրատարակութեան կը սպասենք մօտիկ ապագային։

ԽՄԲ.

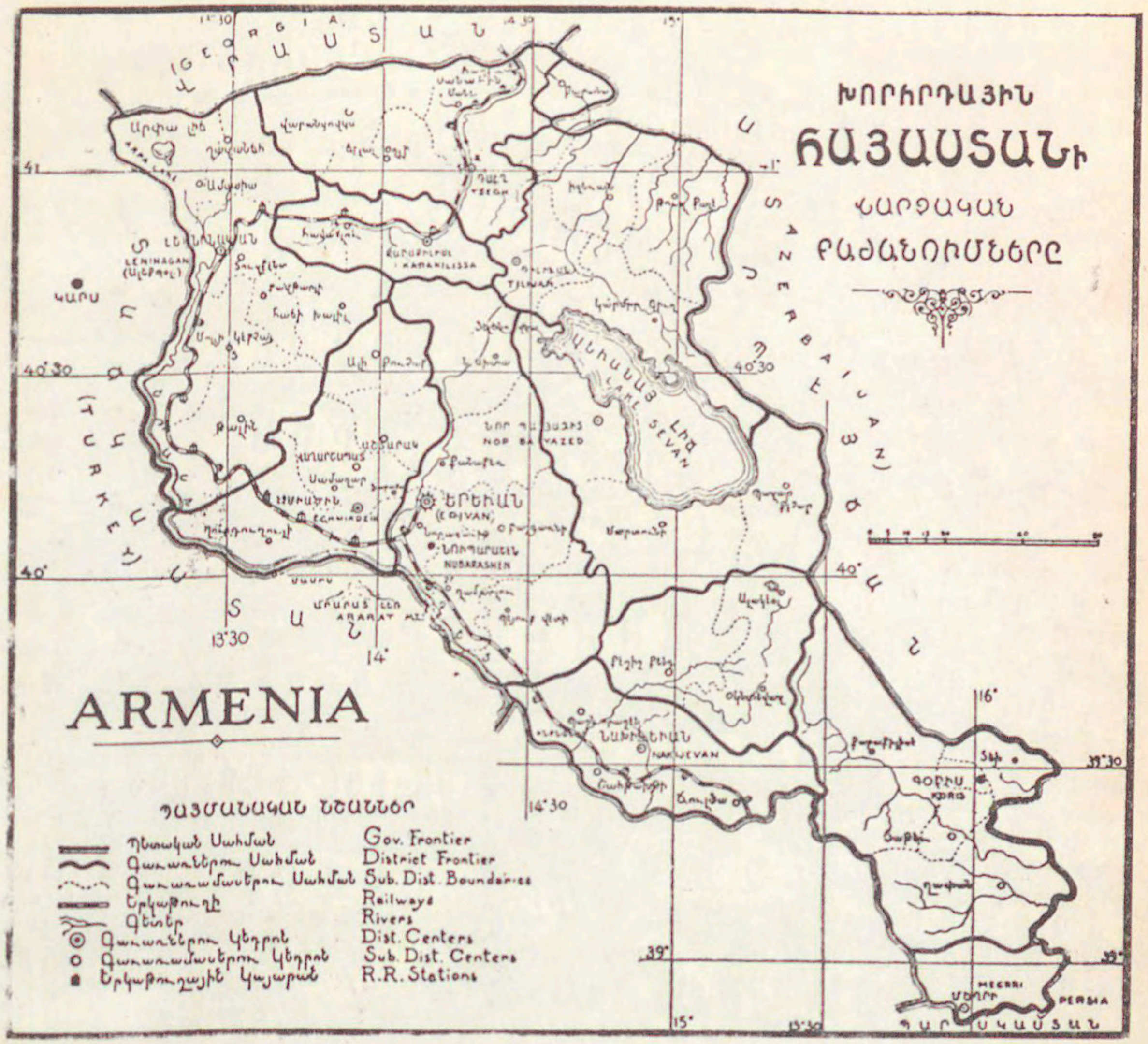
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ
ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ
ARMENIA
ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ
Պետական Սահման — Gov. Frontier
Գաւառներու Սահման — District Frontier
Գաւառամասերու Սահման — Sub. Dist. Boundaries
Երկաթուղի — Railways
Գետեր — Rivers
Գաւառներու Կեդրոն — Dist. Centers
Գաւառամասերու Կեդրոն — Sub. Dist. Centers
Երկաթուղային Կայարան — R.R. Stations
GEORGIA
ՎՐԱՍՏԱՆ
AZERBAIJAN
ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆ
TURKEY
ԹՈՒՐՔԻԱ
PERSIA
ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ
ԵՐԵՒԱՆ
ERIVAN
LENINAGAN
ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ
ԿԱՐՍ
ՍԵՒԱՆԱ ԼԻՃ
LAKE SEVAN
ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ
NAKHIJEVAN
NOR BAYAZED
NUBARASHEN
KARAKILISSA
TIJWAN
ARARAT
ECHMIADZIN
KAPAN
MEGRI
41°
40°30
40°
39°
13°30
14°
14°30
15°
15°30
16°

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0040318

7515